كيمياى سعادت

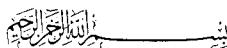
İMAM GAZÂLİ

Mutluluk ve Saâdet Hazinesi

KİMYÂ-YI SAÂDET

EKSİKSİZ TÜRKÇE TERCÜMESİ







HÜCCETÜ'L - İSLÂM, ZEYNÜ'D - DİN

İMAM GAZÂLÎ

KİMYA-YI SAÂDET

NOKSANSIZ TERCÜMESİ

Tercüme eden
ALİ ARSLAN
Tekirdağ Eski Müftüsü

MERVE BASIM YAYIN LTD. ŞTİ.

بسم الله الرحمن الرحيم

Gazâlî Kimdir?

Kitabın değerli yazarı Gazâlî hazretleri hakkında İslâm âleminin büyük yazarlarından Hindistanlı Ebul-Hansan En-Nedvi'nin kaleminden çıkma şu kısa bilgiyi arz edelim:

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ettûsidir. Ebu-Hâmid El-Gazâli hazretleri. Tûs [Meşhed] şehrinin Taberan Köyünde Hicri (450) de doğmuştur. Pederi Salih ve fakir bir kimse idi. El emeğinden yerdi. Âlimlerin meclisine giderl, Onlarla oturur, sohbetlerini dinler, hizmetlerinde bulunurdu. Kazancından onlara imkân nisbetinde harcardı; sözlerini dinlediğinde hüngür hüngür ağlardı. Cenâbı Haktan kendisine fâkih bir evlad ihsan etmesini dilerdi. Vaaz meclislerine gittiğinde orada da ağlar; Allah'dan, vâiz olacak bir evlât kendisine ihsan etmesini dilerdi. Her iki dileğini de kabul buyuran Cenab-ı Hak Muhammed El-Gazâlî gibi bir fâkih ve Ahmed El-Gazâlî gibi bir vaaz ona ihsan etti.

Baba vefat edeceği zaman küçük Muhammed ile Ahmed'i okutmak üzere Salih bir dostuna teslim etti. Tavsiyeleri hakkıyla yerine getirildi. Fakat Mirasları bittiğinde bir medreseye devam etmelerini söyledi. Böylece Gazâliler ilmi bir yolculuğa başladılar. Muhammed Gazâlî sırasıyle şu hocalardan ders aldı:

1 — Ahmet b. Muhammed Er-Razkani.
2 — İmam Ebu-Nasr el-İsmaili.
3 — Ayrıca Nisabur'da İmamul-Haremeynin yanında Mezhep, Hilafiyat, Cedel ve Usul okudu ve en yüksek ilmi payeye erişti.

Dörtyüz talebe arasında Üstadının birinci asistanı olan Gazâli aynı zamanda onun vekili idi. Hicri (478) de İmamul-Haremeyn vefat edince Gazâlî (28) yaşında idi. Vezir Nizamul-Mülk ile görüşmek üzere huzurlarına çıktı. O zaman âlimleri ilim konularında toplantı yeri olan vezirin meclisinde genç Gazâlî büyük alimlerle mücadeleye tutuştu, hasımlarını mağlup edip üstünlüğünü isbat etti. Âlimler onun üstünlüğünü, kabul ettiler. Bu durum vezirin hoşuna gitti ve Onun Bağdad'daki, «Nizamiye» medresesinin baş müderrisliğine (rektörlüğüne) tayinine sebeb oldu. (34) yaşındaki Gazâlî (484) de Bağdad'a gidip vazifeye başladı. Böyle bir vazife, bu yaşta Gazâlî'den başka hiç kimseye nasip olmamıştır.

Muâsırı Abdul-Gâfir el-Fârisî der ki:

«Bağdad'da Gazâlî öyle bir raddeye geldi ki şöhreti, büyüklerin, emirlerin, ve hilafet dairesinin şöhretini aştı. Derslerinde (400) kişi hazır bulunuyordu.»

Abbasî halifesi **«El-Müstâzhir»** Gazâlîyi son derece takdir ederdi. Onun isteği üzerine Gazâlî Batınîleri reddeden Kitabını yazıp ona atfen **«El-Müstâzhiri»** adını verdi.

Ünlü Gazâlî bir âlimin varabileceği bütün mertebe ve makamlara ulaştığı bir devrede, yapılması güç bir iş yaptı. Baş müderrisliği, şöhreti, mertebeyi, malı, mülkü ve âile fertlerini bırakarak biricik söz sahibi olduğu ilim devletinden elini - eteğini çekerek fakirlerin ve gariplerin hayatını yaşamak için sahralara daldı. Böylece ilim ve akide tarihinde emsaline ender rastlanan bir şahsiyet teşekkül etti.

Bağdad'dan saâdet ve yakîni bulmak için çıktı. Hedefine ulaşıp tekrar saadetli bir mü'min olarak evine döndü.

Bu hareketini Gazâlî şöyle özetliyor:

«Bu manevi seyahat on sene sürdü. Bu yalnızlıklar âleminde sayılamıyacak kadar çok keşiflere mazhar oldum. Hatırımda kalan ve faideli olanı şudur: Hakiki sofiler Allah yolunda giden biricik insanlardır.

Onların siyreti (**hal** ve gidişatı) en güzel siyrettir. Yolları Kur'an ve sünnet olduğu için en doğru yoldur. Ahlâkları Muhammedî olduğu için en temiz ahlâktır. Eğer akıllıların bütün aklı, hekimlerin bütün hikmeti bir araya gelse ve şeriatın esrarına vakıf olan zatların da ilimleri buna eklense, onların ahlâkından zerreyi değiştirip daha güzelini getiremezler!.. Buna imkân bulamazlar. Zira onların zâhir, batın (ve bütün) hareketleri Nübüvvet penceresinden alınmıştır. Çünkü yeryüzünde ışık veren tek kaynak, Nübüvvet penceresidir.

GAZÂLÎ İÇTİMAÎ BİR İSLAHATÇI [MÜCEDDİD] DİR

Gazâlî hazretleri iki yönden tecdide girişmiştir:

a) Felsefeyi tenkid etmek,
b) Kelâm ilmini yeni bir tarzda arzetmek.

Hazretin ikinci cebhesini **«İHYA»** adlı eseri temsil etmektedir. Zira **«İHYA»** Kitabı müslümanların hayatında derin bir tesir icra eden İslâmî kaynakların cümlesindendir. Bu kitab uzun zaman Müslümanların akıl ve nefislerini hükmü altında tutmuştur.

Hâlen de benzeri kitabların hiç birisine nasip olmayan bir tarzda dini çevrelerde tesir etmektedir. Âlimler ve tedkikciler onu öğüp durmaktadırlar. Meselâ; hadis hafızı imam «Zeyneddin» Ebul-Fazl el-Iraki [806 Miladî] **«İHYA»** hakkında şunları söyler:

«O İslâmî kitabların büyüklerindendir.»

Gazâlî'nin muâsırı ve İmamu haremeynin talebesi Şeyh Abdulğâfır El-Farisi:

«İHYA, Gazâlî'nin eşsiz eserlerindendir.» der.

Şeyh Ebu Muhammed el-Kâzerûnî:

«Eğer bütün ilimler yok olursa, hepsi **«İHYA»** dan çıkabilir!»

İmam-ı Nevevî hazretleri **«İHYA»** yı çok beğenir ve onu son derece takdir ederdi:

Farzedelim ki, bu sözler ve benzerleri mubalağadan hali olmasa bile (!) Yine de en azından halkın bu Kitabın tesirinde kaldığına delalet eder. Âlimlerin onu mutalaa ettiğinin delilidir.

İbn-i Cevzi [597 H.] **«Telbisi İblis»** adlı eserinin bir çok yerinde Gazâlîyi tenkib edip Muhaddis [hadis âlim] lerin yoluna göre sabit ve sahih olmayan hadislerle **«İHYA»** sının dolu olduğunu iddia edip ileri sürdüğü halde, Kitabın tesirinde **kalarak «Minhacül-Kasidin»** adıyle **«İHYA»** yı kısaltmış bulunuyor.

Gazâlî, Bağdad'dan çıkıp mucahede, ibadet, ve halktan uzak olma zahmetlerine katlandıktan, korku, ümid, Zühd, mârifet ve yakin devrelerini geçirdikten ve bütün bunların tadını taddıktan sonra **«İHYA»** yı yazdı. Böylece **«İHYA»** onun nefsinin bir sureti, düşüncelerinin aynasıdır. Bu sırra binâen okuyucuların nefsinde çok tesir eder; ve bu sırra binâendir ki, ondan hayat fışkırır.

Cenâb-ı Hak, ruhî saadet ve hakikî mârifet ile Gazâlî'ye ikram ettikten sonra onda ilme değer verme, halkın içinde bulundukları lezzetlere dalma, dünya yaşamına sımsıkı sarılma gibi halleri araştırma hissi belirdi. Alimlerle ehli diyanetin, hükümdar ve siyaset erbabının yanında bir mevki kapmaya nasıl can attıklarını, bunun için de manasız cedel ve hararetli münakaşaları nasıl tâkip ettiklerini ve nefsin temizlenmesinden vazgeçip, ahiret ilmini bir tarafa atarak âhkamın fer'î meselelerini öğrenmek ile nasıl iktifa ettiklerini müşahede etti.

Sözde halkın islahına çalışanların, görünürde süsü seçtiklerini, ahenkli ve düzgün sözlerinin hakikatını, halkın gâfletini, âlimlerin susmasını, uyarıcının yokluğunu da müşahede etti. Bütün bunlar, ümmetin her tabakasının vehimlerini belirten, derman getiren ve dertlerin teşhisini yapan **«İHYA»** kitabının telifine sebeb oldu. Gazâlî'yi **«yaz»** diye tahrik etti. Gazâlî'nin bu yaptığı açıkca **«ölüme hazır ol, ahirete azık peyda et, dinin hakikatına ve özüne yapış, üstün ahlâklarla süslen»** demektir.

Gazâlî hazretleri bizzat bu durumu **«İHYA»** sının başında dile getirerek der ki:

«Yolun rehberleri, Peygamberlerin vârisi bulunan alimlerdir. Oysa zaman onlardan boşalmıştır. Ancak suretciler kalmıştır. Onların da çoğuna şeytan gâlebe çalmıştır. Dünyâ hırsı onları saptırmıştır. Her biri dünyasıyle meftundur. Mârûfi münker, münkeri mârûf görecek raddeye gelmişler. Hâtta din ilmi yok olmuştur. Yeryüzünden hidayet alametleri silinmiştir!»

Hakimlerin ve kadıların, hasımlar arasında hüküm verdikleri fetvalar halk için ilim olmuştur. Veya böbürlenmeyi istiyenin elde etme-

ye cân atığı Cedel ilim yerine geçmiştir. Yahut halk tabakasının kalbini çelmeye elverişli olduğundan vaazin istediği süslü konuşmadır, hayalini verdiler. Çünkü bu üçün hâricinde haram yemeye elverişli bir tuzak göremediler. Âhiret yolunun ilmi, Kur'anda Allahu Teâlâ'nın FIKIH, HİKMET, İLİZ ZİYÂ, NUR HİDAYET ve RÜŞD diye adlandırdığı selefin yoluna gelince, bu halkın arasından kalkmış ve unutulmuştur. Bu durum dinde korkunç bir yıkım ve tehlikeli bir hastalık olduğundan, dinî ilimleri ihya etmek için bu Kitabı hazırlamayı mühim bir iş, geçmiş imamların yollarını keşfedici ve Selef-i salihin ile Peygamberlerin nezdinde menfaat verici ilimlerin yönlerini izah edici bir vazife telakki ettim.»

Görüldüğü gibi Gazâlî, bu kapsayıcı fesadın en büyük mesuliyetini âlimlerde ve din ehlinde görüyor. Bu durumların bozulmasında ilk sebeb onlardır diyor ve şöyle devam ediyor: **«Çünkü ümmetin tuzu onlardır. Tuz bozulursa onu ne islah edebilir!»**

Âlimlere hitaben yazılan bir şiir'i misal getiriyor:

«Ey okuyucu kitlesi, ey memleketin tuzu! (Söyler misiniz), **Tuz bozulduğunda onu ne islah eder?»**

Kalblerin nasıl hastalandığını, ahiretten nasıl gâfil bulunulduğunu açıklıyor, sebeblerini belirtiyor. O sebeblerin cümlesinden olarak âlimlerin hastalığını gösteriyor. Oysa onlar, kalblerin doktorlarıdırlar. Acaba doktor hasta ise, hastaların hali ne olur? Hasta doktorun ilâcına, başka hastalar iltifat eder mi?

Böylece halkın bozulmasını idarecilerin bozukluğuna, idarecilerin bozukluğunu da alimlerin fesadına bağlar.

Gazâlî hazretleri, Melik Şah'ın oğlu Sencar'ın, Nizamul-Mülkün oğlu Fahrul-Mülk'ün vezirlikleri zamanında «Nizamiye» nin baş müderisliğini yaptı. (500) tarihinde Fahrül-Mülk öldürülünce, Gazâlî müderrisliği bırakıp memleketi Tus'a çekildi. Evinin yanında bir zaviye ile bir medrese yaptırdı. Orada tâlim ve terbiyeye devam etti. Melikşâhın oğlu Sultan Muhammed (500) de Ahmed bin Nizamul-Mülk'ü vezir tayin ettiği zaman, Vezir Gazâlî'den yeniden Bağdad'a dönmesini istedi. Onun oradaki yerini dolduran kimse olmadığını beyan etti. Çünkü Nizamiye hilafetin medarı iftiharı idi. Hilâfet makamı bunu istiyordu. Erkânı devletin imzalarını kapsayan, davetname Nizamül - Mülk'ün oğlu Ahmet Kıvammid-din'den geldiğinde, Gazâlî özür beyan ederek Tus'da kalmaya devam etti. Geri kalan hayatını din ve ilimle meşgul olmakla geçirdi. İlim ruhu hâlâ Gazâlî'de eskiden olduğu gibi tabtaze idi. 504 de «El-Müstasfa» adlı kitabını telif etti. Bir sene sonra da Allahın **«Ey itminana kavuşan nefis! Rabbine, razı olduğun ve razı kılındığın halde dönüş yap.»** emrine uyarak (Hicrî 505) de Cemazül-Ulâ ayında ve Pazartesi günü şafak zamanında vefat etti.

Allah bizi feyzinden müstefiz eylesin; Amin!..

Giriş

Gökteki yıldızların, sahralardaki kumların, hava zerrelerinin, yağmur ve deniz damlalarının, ağaç yapraklarının sayısınca, sayı ve rakamla ifade edilemeyen hamdlerle senâlar; vahdet divanının sahibi ve azamet sarayının süsleyicisi olan Allah'a mahsustur. Onun birliğinin delilleri güneş kadar parlaktır. Sıfatlarının azameti kesin delillerle malûmdur. Onun yüce şanının kemalini ancak yine kendisi bilir, onun ezeli zâtının hakikatine öncesiz bilgisinden başka giden yol yoktur. O her türlü eksiklikten münezzehtir. Âlem onun hakikatini anlayamamanın aczi ve şaşkınlığı içerisindedir. Akıl yoluyla onun kemâline ulaşılmaz. Akıl yıldızları, **«Allah nurdur»** mertebesininin başlangıcında batar. Hüner sahibleri, **«Ben size can damarınızdan daha yakınım»** merhalesinde ilerlemekten yorgun ve bitkin düşmüştür. Zâtini hakkıyle tanıyamamak, aczini ve kusurunu göstermek, velilik mertebelerinin sonudur. Hamd ve senâsından taksiratını itiraf etmek, peygamberlerin ona yaklaşmalarının sonudur. Fakat onu tanımaktan tamamıyle umud kesmek de uzak bir sapıklıktır. Onu hakkıyle tanımak için benzetme yapmak ve misâl getirmek de faydasızdır. Zira kulluk makamında ve hizmet dairesinde gerekli olan **«ben ancak insanları ve cinleri bana ibâdet etsinler diye yarattım»** ilâhi düstürün mânâsına uyup gereğini yapmak ve hakiki mâbudun, kayıtsız ve şartsız yaratıcının şaşılacak işlerini ve azâmetli sıfatlarını düşünmekten bir an geri ve habersiz kalmamaktır. Böylece bütün âlemdeki nûrun onun nûrunun parıltısı olduğu, onun kudret denizinden seçilip yaşatıldığı anlaşılıp **«mülk Allah'ındır»** köprüsünden **«Allah'tan başka birşey yoktur»** manzarasına geçilir.

Milyonlarca salât ve selâm; insanların efendisi, peygamberlerin sonuncusu, seçkinlerin önderi, ilâhi sırların emini ve ilâhi huzurun perdesini açan Muhammed Mustafa'nın pâk ve nûrlu türbesine ve İslâm milletinin divanını kuran, şeriat kanunlarını beyan eden ashâbına, ehl-i beytine ve bilhassa yüce kadir sahibleri **Hz.** Ebû Bekir, **Hz.** Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye olsun.

Bundan sonra bil ki, bu dünya ticarethanesinde dolaşan insanoğlu boş yere yaratılmamıştır. Hattâ gökteki ve yerdeki bütün zerreler lisan-ı haliyle: **«Ben boşuna yaratılmadım»** der. Madde ve rûh tılsımı;

değişik işlerin, zıt şekillerin bulunduğu bir hikmet gemisi ve ibret aynasıdır. İnsanın dünyadaki varlığının bir başlangıcı var ise de, **âhiret**teki varlığı devamlı ve sonsuzdur. Maddî yapısı süflî ise de, mânevî ruhu ulvîdir. Yaratılışın başlangıcında tıynetine, kötü ve hayvanî vasıflar karışıp **«şübhesiz nefs kötülüğü emreder»** tuzağına düşmüş ise de, kötülükle mücadele çömleğinde ve iyiliği arama potasında bulanık, çirkin ve şeytanî sıfatlardan arınıp pâk olur. Ve **«Ey mutmain nefs, Rabbine dön»** nidâsıyle esfel-i safilînden (en aşağı dereceden) kurtulup a'la-yı illiyyine (en yüksek dereceye) uçup ulûhiyet kapısında ve Rabbinin sarayının yakınında yuva yapar.

Bilki, esfel-i safilîn, nefsanî bir hâl olup şehvet ve kızgınlığa esir olmaktır. A'la-yı illiyyin ise, rûhanî bir derece olup onun vasıtasıyle akıl, kızgınlık ve şehvete hâkim olup **«Haydi (iyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir»** hitabına mazhar olan kulların zümresine girer. İnsan, meleklere mahsus bu sıfatla Allahu Teâlâ'nın cemâline o derece ünsiyet peyda eder ki, ondan bir an ayrıldığı takdirde, her türlü nimet ve rahatlığa sahib olan sekiz cennetle teselli bulmaz. Demek ki, noksan ve aşağı yaratılan kötü nefisler, ancak mücahede ve gerçeği arama ilâcıyle arınabilirler.

Bakır ve pirinci kırmızı altın yapan maddî kimya zor ele geçtiği gibi, insanlık cevherlerini hayvanî bulanıklardan arıtıp melekler safiyetine eriştiren, onu altın gibi paslanmaz ve devamlı yapan mücahede kimyası da zor elde edilir. Bu kitabtan maksat, hakikat ilâcının ecza ve bileşimini okuyucularına kolaylıkla açıklamaktır. Bu sebeble bu kitaba **«KİMYA-YI SAADET»** adını verdik. Bağışlayan Allah'tan niyaz ederim ki, onu adına uygun ve kimya gibi hizmete lâyık eylesin. Bilhâssa bu kimya diğer kimyalardan üstündür. Hattâ kimya adı buna hakikat, diğerlerine mecazdır. Çünkü diğer kimyaların değer ve itibarı, bakır ve pirinci paslanmaktan koruyup onlara geçici hayatta bir miktar safiyet vermektir. Bu kimya ise, bizzat büyük nimetlerin ve ebedî hayatın sebebidir. Zira hayvanî sıfatları insanî sıfatlara, nefsanî halleri rûhbaniyete tebdil eden bu kimyadır ve yine ebedî mutluluğun rabıtası, sonsuz saadetin vasıtası bu kimyadır.

BÖLÜM

Kitabın Muhtevası

Maddî kimya, hiçbir kocakarının ve külhanbeyin hazinesinde bulunmayıp ancak padişahların hazinesinde bulunduğu gibi, ebedî saadet kimyası da ancak Allahü Teâlâ'nın hazinesinde ve onun perdesinin altında bulunur. O hazineler, gökte manen Allah'a yakın meleklerin cevheri ile yerde peygamberlerin kalbinden ibarettir. O halde hakikat kimyasını peygamberlerin dışında isteyenin akibeti dalâlettir ve onun sıfatı kalpazanlıktır. Sonucu kuruntu ve hayaldir. Kıyamet gününde kalpazanlık ve kuruntusu açığa çıkar ve müflis olur. Kötülüğü yüzüne vurulur ve rezil rüsvay olur. O halde peygamberlerin gönderilmesi büyük bir maslahat ve hikmete mebnidir. Belki maksat, hakikat kimyasının ilmini insanlara öğretmektir. Böylece insanlar mücahede potasında kalb cevherini arıtma yolunu, kalbin bulanıklığına sebeb olan çirkin ahlâkın iyi ahlâka dönüştürülmesini öğrenirler. Bu sebebledir ki, Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de önce kudret ve kemâliyle; celâl ve azametiyle övünür. Sonra da kullarına peygamberlerini gönderip doğru yolu göstermekle minnet buyurur. Bununla da en büyük nimet olan hakikat kimyasının ancak peygamberler tarafından öğretilebileceğini gösteriyor.

«Gökte ve yerde bulunan canlı ve cansız bütün varlıklar, Allah'ı tesbih ederler; o öyle bir hükümdardır ki, Kuddüsdür, bütün noksanlıklardan münezzehtir. Azizdir. Herşeye gücü yetendir. Hâkimdir. Her işinde hikmet sahibidir (çoğu yazma bilmeyen) Araplar içinde, peygamber gönderen O'dur. (Bu peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.) **onların üzerlerine (Allah'ın) âyetlerini okuyor, onları (şirk pasından) arındırıyor, kendilerine Kur'an ve şeriat kanunlarını** (dinî hükümleri) **öğretiyor. Oysa onlar, bundan önce** (peygamber gelmeden önce) **açık bir sapıklık içindeydiler.»** (Cuma sûresi, âyet: 1 - 2)

Büyük âlimler der ki: Onları arındırıyor sözünden maksat, onları hayvanî sıfatlardan, kötü ahlâktan temizler demektir. Onlara kitap ve hikmet öğretir sözü ise, onları temizledikten sonra marifet elbisesiyle süsler; meleklerin ahlâkını onlara örtü yapar, demektir. Kimyadan maksat, nefis sarayını dünya bağlarından kurtarıp yüzünü dünyadan çevirip Allah'a dönmek ve Allah'tan başka kalbte hiçbir

şeye yer vermemektir. **«Herşeyden sıyrılıp yalnız ona** (Allah'a **yönel»** (Müzzemmil sûresi, âyet: 8) âyet-i kerimesi bu gerçeği, ifade buyurur. Tebtil, insanlardan kesilmek, uzak kalmak ve tamamıyle Hakk'a yönelmektir.

Bu kitap dört ünvân ve dört rükün üzere düzenlenmiştir. Bunlar marifet ünvânları ve muamele rükünleridir. Birinci ünvân, insanın kendi hakikatini bilmesi hakkındadır. İkinci ünvân, Allahü Teâlâ'yı tanımak hakkındadır. Üçüncü ünvân, dünyanın hakikatini bilmek hakkındadır. Dördüncü ünvân, âhiretin hakikatini bilmek hakkındadır. İslâm'ın hakikati, bu dört marifettir.

Dört rükün ise, İslâm'ın muamelesi hakkındadır. İkisi zahirî haller, ikisi de batınî haller hakkındadır. Zahirî hallerin biri, Allah'ın emrine uymaktır. Buna ibadet denir. Diğeri de, geçim ile ilgili hallerde edebe riayet etmektir.

Batınî olan hallerin biri, kalbi, beğenilmeyen ahlâktan arındırmaktır. Bunlar kızgınlık, hased, kibir ve gururdur. Bunlara geçitler ve tehlikeli sıfatlar denir. Diğeri, kalbi iyi sıfatlarla süslemektir. Bunlar da sabır, şükür, muhabbet, umut ve tevekkülldür. Bunlara da kurtarıcı sıfatlar denir.

İbadeti bildiren birinci rükün on asıl üzere düzenlenmiştir. Birinci asıl, Ehl-i Sünnetin itikadı hakkındadır. İkinci asıl, ilim öğrenmek hakkındadır. Üçüncü asıl, temizlik hakkındadır. Dördüncü asıl, namaz hakkındadır. Beşinci asıl, zekât hakkındadır. Altıncı asıl, oruç hakkındadır. Yedinci asıl, hac hakkındadır. Sekizinci asıl, Kur'an hakkındadır. Dokuzuncu asıl, zikir hakkındadır. Onuncu asıl evrad (her gün okunan Kur'an ve dualar) hakkındadır.

Muamelât edeblerini bildiren ikinci rükün de on asıl üzere düzenlenmiştir. Birinci asıl, yemek edebleri hakkındadır. İkinci asıl, evlenmenin edebleri hakkındadır. Üçüncü asıl, çalışma ve ticaret edebleri hakkındadır. Dördüncü asıl, helâl kazanmak hakkındadır. Beşinci asıl, sohbetin edebleri hakkındadır. Altıncı asıl, insanlardan uzak kalmanın (uzletin) edebleri hakkındadır. Yedinci asıl, yolculuğun edebleri hakkındadır. Sekizinci asıl, dinlenmenin edebleri hakkındadır. Dokuzuncu asıl, iyiliği emretmenin ve kötülüğü nehyetmenin edebleri hakkındadır. Onuncu asıl, hükümdarların, insanları gözetmeleri ve devlet idaresi hakkındadır.

Üçüncü rükün, dindeki dar geçitleri **aşmak** hakkındadır. Bu da on asıl üzere düzenlenmiştir. Birinci asıl, nefsin riyazeti hakkındadır. İkinci asıl, mide ve fercin şehvetleri hakkındadır. Üçüncü asıl, çirkin sözler ve dil âfetlerinin ilâcı hakkındadır. Dördüncü asıl, kızgınlık, kin, hased hastalıklarının ilâcı hakkındadır. Beşinci asıl, dünya sevgisinin, cimrilik ve açgözlülük hastalıklarının ilâcı hakkındadır. Altıncı asıl, dünya hırsı ve mal toplamanın ilâcı hakkındadır. Yedinci asıl, mevki, makam hırsının ilâcı hakkındadır. Sekizinci asıl, ibadetteki münâfıklık ve riyânın ilâcı hakkındadır. Dokuzuncu asıl, kibir ve gu-

rurun ilâcı hakkındadır. Onuncu asıl, dalgınlık ve gafletin ilâcı hakkındadır.

Kurtarıcı sıfatları bildiren dördüncü rükûn de, on asıl üzerine düzenlenmiştir. Birinci asıl, tevbe etmek ve zulümleri bırakmak hakkındadır. İkinci asıl, şükür ve sabır hakkındadır. Üçüncü asıl, korku ve ümid hakkındadır. Dördüncü asıl, dünyadan yüz çevirmek ve fakirlik hakkındadır. Beşinci asıl, doğruluk ve ihlâs hakkındadır. Altıncı asıl, kendini hesaba çekmek ve murakabe etmek hakkındadır. Yedinci asıl, tefekkür hakkındadır. Sekizinci asıl, tevhid ve tevekkül hakkındadır. Dokuzuncu asıl Allahû Teâlâ'nın şevk ve muhabbeti hakkındadır. Onuncu asıl, ölüm ve kıyâmetin halleri hakkındadır.

Bil ki, insanın ruhu dört unsura muhtaç olduğu gibi, İslâm'ın hakikati de dört şeye muhtaçtır: Kendini tanımak, Allahû Teâlâ'yı tanımak, dünyayı tanımak ve âhireti tanımak. Buna binaen Müslümanlığın icabı bu dört ünvân üzere düzenlenmiştir.



Birinci Ünvan

Kendi Hakikatini Bilmek

Bil ki, Allahû Teâlâ'yı tanımanın anahtarı, insanın kendi kendini tanımasıdır. Bunun hakikat olduğuna **«Kendini tanıyan, Rabbini tanır»** hadîsi ile **«Gerçeği anlayıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada, hem de kendi içlerinde göstereceğiz.»** (Fussilet sûresi, âyet: 53) âyet-i kerimesi kuvvetli ve doğru delildir.

İnsana, kendi nefsinden daha yakın birşey yoktur. Kendini bilmeyen, Allah'ı nasıl bilir? Eğer kendimi tanımıyorum diye iddia ediyorsan, delilsiz iddia makbul değildir. Eğer delilin, zahir âzalarından yüzünü, başını; bâtın ahvalından ise, acıktığını, susadığını bilmek ve kızgınlık zamanlarında bir kimseden intikâm almak, şehvetin galebe çaldığı zaman evlenmek ise, bu türlü tasarruf bütün hayvanlarda da vardır. O halde bu çeşit kendini bilmek, Allahû Teâlâ'yı tanımaya anahtar olamaz. Öyle ise, önce kendi hakikatını, dünya yolculuğuna nereden gelip nereye gideceğini bilip ondan sonra niçin yaratıldığını, dünyaya ne yapmak için geldiğini, saadet ve bedbahtlığın hangi işlerde olduğunu düşüneceksin.

Ve yine bileceksin ki; senin bâtınında dört sıfat vardır: Hayvanlar sıfatı, yırtıcılar sıfatı, şeytanlar sıfatı ve melekler sıfatı. Senin hakikatın hangisidir, sende bunların hangisi asıl ve hangisi emanettir. Sen fiilen bunları bilmedikçe, kendi saadetini bilmeye muktedir olamazsın. Çünkü her birinin ayrı gıdası ve ayrı saadeti vardır.

Meselâ: Hayvanların gıdası ve saâdeti, yem yemek, uyumak ve çiftleşmektir. Yırtıcılar için saâdet, öldürmek, hiddet ve intikâmdır. Şeytanların gıda ve saâdeti, hile, aldatmak ve bedbahtlıktır. Meleklerin saâdeti ve gıdası, Allahû Teâlâ'nın cemâlini müşahede etmektir. Meleklerde hiçbir surette hayvanların, yırtıcıların sıfatları mevcut değildir.

O halde, eğer sen melekler sıfatında insan isen, uğraş, çalış. Tâ ki senden Allahû Teâlâ'yı bilmeğe yol gitsin ve o yolla Allah'ın cemâlini görmeye vâsıl olasın. Hikmet gözüyle, ibret nazarıyla bak. Sendeki bu sıfatlar, sana hâkim olup seni kendilerine esir yaparak kendi hizmetinde çalıştırmak için mi yaratılmıştır? Yoksa vâki olan yolcu-

luğunda, sana angarya olmak, sana binek hayvanı ve silâh olmak için mi yaratılmıştır? Bu dünya konağında birkaç gün ihtiyacını tedarik edip bunlarla geçici saâdetini temin et. Ancak asıl saâdetin hâsıl olduğunda, onları bırakıp asıl vatanına yüz çevir. O vatan, havas (seçilmiş kullar) için Allah'ın cemâli, avam için cennettir.

O halde bu mânâların hepsini bilmen lâzımdır. Böylece kendini biraz bilmiş olursun. Bunları bilmeyen dinin hakikatini bilmekten mahrumdur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANIN YARATILIŞI

Ey sırların kimyasını öğrenip iyilerin yolunda gitmek isteyen! Eğer kendi nefsinden haberdar olmak istersen, bil ki, seni yaratan Allah Teâlâ sende iki şey yaratmıştır: Biri zahirî, diğeri batınî. Zahiri olan göz ile görülebilen beden kalıbıdır: El, ayak gibi. Batını olana da bazan nefs, bazan ruh ve bazan da kalb derler. Senin hakikatin batınî yönündür. Bedendeki zahir âzalar, batının askeri ve hizmetçisidir. Biz buna kalb (gönül) ismini vereceğiz. Kalb dediğimiz zaman, biliniz ki, insanın hakikati demek istiyoruz. Kalb demekle, göğsün sol tarafına yerleştirilmiş ve yürek dediğimiz uzun yuvarlak olan et parçasını kast etmiyoruz. Çünkü basiret ehli yanında onun kıymeti yoktur. O, hayvanlarda hattâ ölülerde de vardır ve zâhir gözümüzle de görülebilir. Gözle görülen herşey bu şehadêt âlemindendir. Bizim gönül dediğimiz ise, bu âleme geçici olarak gelmiş garip bir varlıktır. O beili uzuv ise, onun eti ve âletidir. Bedenin bütün uzuvları onun askeri ve ordusudur. Hakkın cemâlini görmek, onun sıfatıdır. Bütün teklif, hitap, kınama ve ceza onadır. Saâdet ve şekavet onun içindir. Bu hususları tahsil ederken, bütün âza ve beden ona uyar ve emrine hazırdır. Onun hakikatini bilmek, tanımak, Allah Teâlâ'yı tanımanın anahtarıdır.

O halde onu bilmeye uğraş. Zira o çok yüksek bir cevher olan meleklerin cevherindendir. Onun asıl madeni, Allah Teâlâ'dır. **«Ben Allah'ın nurundanım; mü'minler de bendendir»** hadis-i şerifi de bu mânâya işarettir.

Bil ki, gönül gayb âleminden gelmiş ve tekrar oraya dönecektir. Bu harap dünyaya ticaret ve ziraat için gelmiştir. Ticaret ve ziraatın ne olduğu —Allah'ın izniyle— ileride açıklanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KALBİN VARLIĞI

Akıllı ve basiretli insanlar bilin ki, bir şeyin hakikatini bilmek, ancak onun varlığının anlaşılmasından sonra mümkün olur. O halde önce kalbin varlığını, sonra hakikatini, ondan sonra da ordu ve

aşiretini, daha sonra da sıfatını bilmek lâzımdır, sıfatı bilinince, bunun Allah Teâlâ'yı tanımaya nasıl vesile olduğu; saâdet ve şekavete ne şekilde sermaye olduğu anlaşılır. Bunlar, —Allah'ın izniyle— tafsilâtıyla anlatılacaktır.

Bil ki, kalbin varlığı iki delil ile sabittir: Delillerden biri şudur: İnsanın kendi varlığında şüphesi yoktur. İnsan varlığının fizikî yapısıyla olmadığı da bir gerçektir. Çünkü ölülerin de bir fizikî yapısı vardır. Ancak ölülerde kalb yoktur. Kalbten maksat ruhtur.

Diğer bir delil de şudur: Bir kimse gözünü yumup kendi bedeninden, yerden, gökten ve bütün duyulanlardan duyularını alıkoyduğu anda bile kendi varlığını kesinlikle bilir. Bu itibarla anlaşılıyor ki, kalb (ruh) bedensiz de mevcuttur. Bu açıklamadan, kıyâmet gününün hak olduğu anlaşılır. Çünkü bundan anlaşılıyor ki, vücut örtüsünün kalkmasıyla insanın hakikati yok olmaz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUH VE MAHİYETİ

Eğer ruhun hakikatinin ne olduğu, ona mahsus sıfatların neler olduğu sorulursa, bilinki, şeriat kilidi bu hususun ruhsat kapısını bağlamıştır. Nitekim, Hazret-i Peygamber'e hitaben buyurulur ki:

«Ey Muhammed! Sana ruh'un ne olduğunu soruyorlar, de ki: "Ruh, Rabbimin emrinden ibarettir."» (İsra sûresi, âyet: 85) Bu daireden çıkmaya düstür verilmemiştir. Ancak kendisine, ruhun Allah Teâlâ'nın emrinden, yani emir âleminden bir emir olduğu şeklinde cevab vermeye izin verilmiştir.

Bu mânâya, **«Bilin ki, yaratma da, emir de onun hakkıdır»** (A'raf sûresi, âyet: 54) âyeti ile de işaret buyurulmuştur. Yaratma (halk) âlemi başkadır, emir âlemi başkadır. Yaratma (halk) âlemi, keyfiyet ve miktarı olan âlemdir.

Zaten halk kelimesi de, lûgat anlamında takdir ve ölçmektir. Halbuki insan ruhunun miktar ve keyfiyeti yoktur. Ruh, bölünmeyi kabul etmeyen bir cevherdir. Eğer bölünebilseydi, birşeyin bir parçasını bilmek, diğer bir parçasını da bilmemek caiz olurdu. Böylece bir şeyin, bir anda hem bilinmesi, hem de bilinmemesi olurdu ki bu caiz değildir. Ruh, her ne kadar bölünmeyi kabul etmiyorsa ve kemiyet yeri değil ise de, mahlûktur (yaratıktır). Çünkü halk, iki mânâya gelir: Biri yaratmak, diğeri takdir etmek (ölçmek). Ruh takdir mânâsında mahlûk değil ise de, —Çünkü miktarı yoktur— yaratılmak mânâsında mahlûktur.

Bundan anlaşılıyor ki, ruh hakkında ihtilâfa düşen bütün grupların sözleri yanlıştır. Meselâ: Bazısı ruh kadimdir demiştir. Bazısı ruh, arazdır demiştir.

Araz, kendi kendine var olmayıp, başka bir cisim ile varlığını gösterebilen sıfattır; renk gibi. Bazısı da ruh cisimdir demişler. Ruh kadimdir diyenler yanılıyor. Çünkü ruh mahlûktur ve hiçbir mahlûk kadim değildir. Ruh arazdır, diyenler de yanılıyor. Zira ruh, bedensiz bulunur. Araz ise cisimsiz bulunması imkânsızdır. Ruh cisimdir diyenler de yanılıyor. Çünkü ruh bölünmeyi kabul etmez. Halbuki her cisim bölünebilir. Bölünebilen ruh (can) ise, insanların değil, belki hayvanların ruhudur. Kalb diye ta'bir ettikleri ruh ise, Allahu Teâlâ'yı tanımak yeridir ve hayvanlara verilmemiştir. O, ne cisim, ne arazdır. Belki melekler cevherinden bir cevherdir. Onun hakikatini bilmek, gayet zordur. Şeriat ehli, onu uzun boylu açıklamaya cevaz vermemişler. Nitekim daha önce de buna işaret edildi. Şeriat ehlinin, ruhun hakikatini bilmeye işaretleri olmadığı için, din yolunun başlangıcında yine bu işe başlayanlar için onu bilmeye lüzum yoktur. O safhada lâzım olan mücahededir. Bir kimse, şartlarına uyarak, rükünlerini yerine getirerek mücahede yaparsa, şüphesiz hiç kimseden işitmeden onun kalbi ruh marifetine sahip olur.

Zira ruh marifeti, mücahededen sonra hâsıl olan Allahu Teâlâ hidayetlerindendir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: **«Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz.»** (Ankebut sûresi: 69) âyetiyle işaret buyurulmuştur. Din yolunda mücahedesini henüz tamamlamayanlara ruhun hakikatini açıklamak caiz değildir. Nitekim bu hususa bu âyet-i kerime ile işaret buyurulmuştur. Ancak mücahedenin başlangıcında ruhun ordusunu bilmek lâzımdır. Zira ordusundan habersiz olan kumandanın harbe gitmesi büyük bir hatadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BEDEN VE DUYULAR

Bil ki, beden ülkesinin sultanı insan ruhudur. Onun, sayısız asker ve ordusu vardır. Âyet-i kerimede **«Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez.»** (Müddessir sûresi: 31). O sultan âhiret yolculuğu için yaratılmıştır. Onun hazinesi, Allahu Teâlâ'yı tanımak, bilmektir. Bu hazine ise, ancak Allahu Teâlâ'nın yarattıklarını, ibret gözüyle seyredip her birinden bir mânâ çıkarmakla temin edilebilir. Âlemdeki acayip işleri bilmek, duyular yoluyla mümkün olur. Duyuların varlığı da beden iledir. O halde, Allahu Teâlâ'yı bilmek, kalbin avıdır. Duyular, o avın bağ ve tuzağıdır. Beden, onun binek hayvanıdır. Onun için kalbin bedene ihtiyacı vardır. Beden de eczasına muhtaçtır. Onun eczası, birbirine zıt olan anâsır (unsurlar) (su, toprak, hava, ateş) dır.

Bu yüzden beden yapısı zayıf ve helâk olması yakındır. Helâk sebebi iki kısımdır: Biri dışarda, diğeri içerdedir. İçeride olan açlık ve

susuzluk; dışardakiler ise, ateş, su ve diğer düşmanlardır. İçeridekilerden korunması için yemeye, içmeye ihtiyacı var. Bu sebepten de iki sınıf askere ihtiyaç vardır: Biri zâhirdir. El, ayak, ağız, diş ve mide gibi. Dışardaki düşmanlardan korunması için de iki sınıf askere ihtiyacı vardır. Biri zâhirdedir. El, ayak, ok, yay ve diğer silâh ve âza gibi. Diğeri batındadır. Öfke ve kızgınlık gibi. Bu zikir olunan asker ve âlet, gözle görülen düşman ve zâhirde müşahede edilen gıda içindir. Zahirî olmayan ve gözle görülmeyen düşmandan korunmak ve gıdayı temin etmek için, duyulara ihtiyaç vardır. Onlar da beşi zâhirî ve beşi bâtınî olmak üzere ondur. Zâhirî olanlar, beş duyumuz olan işitmek, görmek, koklamak, tatmak ve dokunmaktır. Bâtında olanların yeri dimağdır: Hayâl kuvveti, düşünme kuvveti, ezberleme kuvveti, hatırlama kuvveti ve vehim kuveti (zan) dır. Bunların herbirinin belli özellikleri ve hususî halleri vardır ki, birisi aksarsa, dinde de, dünyada da hususiyeti bozulur.

Bu dıştaki ve içteki askerler, kalbin emrine amâdedirler. Kalb ne emir ederse hükmü yerine gelir. Meselâ: Dile emir verince, hemen konuşur. El ve ayağa emir verince, harekete geçerler. Göze emir edince, nazar eder. Düşünme kuvvetine emir ederse düşünür. Hulâsa, bu askerin hepsi padişahın emrine râmdır. Böylece bedeni muhafaza ederler. Bu padişah azığını alıncaya kadar, avını tutuncaya kadar, âhiret ticaretini bitirinceye kadar ve kendi saâdet tohumunu ekinceye kadar devam eder. Bu mecburî itaat melekler arasında da câridir. Zira melekler zümresi, Allah Teâlâ'ya muhalefet etmek kudretine sahip değildir. Onlara verilen bütün işaretlere —insan âzası gibi— gayri ihtiyarî itaat ederler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KALBİN ASKERLERİ

Kalb askerlerinin haddi, hesabı yoktur ve düşmanları da sayısızdır. Biz maksadı bir misâl ile anlatmakla yetineceğiz: İnsanoğlunun bedeni muazzam bir şehre benzer. Onun âzaları, parmakları. O şehrin sanat erbabıdır. Şehvet, maliye müdürü, gazab subaşısı (emniyet müdürü) dır. Şehrin padişahı kalb, veziri akıldır. Memleketin tamir ve muhafazası için padişahın reayaya ihtiyacı olduğu gibi, gönül padişahın da bunlara ihtiyacı vardır. Ancak bunlarla beden memleketi mamur ve ordusu muzaffer olur.

Fakat şehvet, haraç düşkünü, fitneci, yalancı ve kötü mizaclıdır. Vezir ne emir verirse, onun aksini yapar. Daima haraç bahanesiyle memlekette olan bütün malları alıp ülkeyi viran ve boş bırakmak ister. Gazab olan subaşı, hiddetli, azgın ve edepsizdir. Daima asmak, basmak, yıkmak, yakmak ister. Padişah daima vezir ile müşavere edip tedbirleri onunla görüşürse, yalancı ve tama'kâr maliye müdürünün, vezire muhalefet etmemesi için ona kıymet vermezse, onu küstahlık-

tan men'etmek için nazırı onun peşine takarsa, ve nazırın da —haddine tecavüz etmemesi için— daima onun kalbini kırıp onu hırpalarsa, memleketin nizamı yerinde yürür. Bu metodla ülkesini idare eden padişahın memleketi mamur olur. Reaya (vatandaşlar) memnun olur ve böylece Allah'a giden saâdet yolu kapanmaz. Eğer bunun tersi olursa, yâni akıl ve ruh mağlûp olur; şehvet ve gazab galip olursa, memleket harap olur; şehir virân olur, reaya (vatandaş) ağlar ve padişah da bedbaht ve perişan olur.

ALTINCI BÖLÜM

ORGAN VE DUYULARI HAK ÜZERE KULLANMAK

Bundan önceki icmal, tafsil, teşbih ve temsilden anlaşıldı ki, yemek isteği, gazab, intikam, insan vücudunu beslemek düzenlemek ve korumak içindir. Bunlar, gece - gündüz bedene hizmetçidir. Yemek ve içmek, bedenin yemidir, gıdasıdır. Beden duyuların hammalıdır. Demek ki, beden hislere (duyulara) hizmet ediyor. Duyular ise, aklın casusu ve tuzağıdır. Onların vasıtasıyla acayip işleri araştırıp muhafaza eder. Demek ki, duyular aklın hizmetçisidir. Akıl ise, kalbin ışık ve ziyasıdır. **Bu nûr ile Cenâb-ı Hakk'ı** görür ki, kalbin cenneti budur. Demek ki akıl da kalbin hizmetçisi olur. Kalb ise, Allah Teâlâ'nın cemâlini görmek içindir. O bununla meşgul olunca, Cenâb-ı Hakk'ın kulu ve hizmetçisi olur. Allahu Teâlâ'nın: **«Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır»** (Zariyât sûresi: 56) kelâmının anlamı da budur.

Allahu Teâlâ kalbi yarattı ve bu memleket ve askeri onun emrine verdi ve esfel-i sâfilinden (dünya âlemi) a'lâ-yı illiyine (mânâ âlemi) yolculuk yapması için de, beden merkezini emrine verdi. Eğer bu nimetin hakkını ödemek ve kulluk şartlarını yerine getirmek isterse, padişah gibi memleketin ortasında oturur ve Allahu Teâlâ'yı kıble; âhireti vatan; bedeni binek hayvanı; dünyayı konak yeri yapar ve el, ayak ve diğer âzaları hizmetçi; aklı vezir; şehveti maliye müdürü yapar ve herbirini bir sipariş elemanı görevinde çalıştırır.

Onlar, o şehrin haberlerini toplar. Beynin ön tarafında bulunan hayâl kuvvetini, istihbarat şefi yapar. Casuslar, bütün haberleri onun yanına getirir. Beynin arka kısmında bulunan ezberleme kuvvetini sekreter yapar. O haberler defterini (istihbarat vesikaları) istihbarat şefinin elinden alır, saklar ve zamanında vezir akla arzeder. Vezir de memleketten gelen haberlere göre, memleketin tedbirini alır ve padişahın sefer hazırlığını görür. Şehvet, gazab ve başkaları padişaha hiyanet edip itaattan dışarı çıkarak, asiliğe ve düşmanlığa yüz tuttukları ve padişahın yolunu kesmek istedikleri zaman, bunun tedbirini alır. Onları —seferde padişahın yolunu kesmemeleri ve ona dost olmaları için— itaata zorlar. Vezir, memleketi bu minval üzere idare ederse, mutlu olur, nimetin hakkını vermiş olur ve bu vazifesinin mü-

kâfatını zamanında bulur. Eğer bunun aksini yaparsa, kendisi yol kesici olup o düşmanlar gibi isyân etmiş, başkaldırmış ve dost nimetine nankörlük etmiş olur. Bunun cezasını hem dünyada, hem de âhirette görür.

YEDİNCİ BÖLÜM

İYİ VE KÖTÜ HUYLAR

İnsan kalbinin, kendisine hizmetçi durumunda olan bu iki askerle ilgi ve ilişkisi vardır. Bunların her birinden kalbte bir ahlâk hâsıl olur. Bu ahlâkların bazısı kötü ahlâktır; onu helâk eder. Bazısı iyi ahlâktır; onu saadete eriştirir. O ahlâkın tamamı çok ise de, hepsi dört çeşitte toplanır: Hayvanlar ahlâkı, yırtıcılar ahlâkı, şeytanlar ahlâkı ve melekler ahlâkı. İnsanın durumu, kendisine verilen şehvet yönünden, hayvanların durumuna benzer. Meselâ: Yemek ve cimaya (cinsî münasebet) çok istekli olması gibi. Kendisine verilen hışım sebebiyle hareketi; köpek, kurt ve aslanın hareketine benzer: İnsanları yaralamak, öldürmek, onlara eziyet etmek gibi. Kendisine yerleştirilen şeytanların ahlâkı sebebiyle işi hile, aldatma, yalan ve fitne olur. Kendisine verilen akıl nûru ve idrâk cevheri sebebi ile meleklerin işini yapar: İlim, salâh (iyilik) ve perhiz gibi. Yararlı işler yapmakla halk içinde şerefli ve aziz olur; kötü ahlâk ve çirkin hareketlerden temizlenir; uzaklaşır; marifet ve kemaliyle şâd olur; cehâlet ve akılsızlıktan ar etmeye, utanmaya başlar.

Hakikatta insanın içinde dört haslet vardır: Köpeklik hasleti, domuzluk hasleti, şeytanlık hasleti ve meleklik hasleti. Köpeğin sevimsiz ve çirkin oluşu; şekil el ve ayak yönüyle değildir. Belki, kendisinde bulunan çirkin sıfatlar sebebi iledir ki, insanlara eziyet etmesidir.

Domuzun kötü ve çirkin oluşu da; şekli ve âzası cihetinden değildir. Belki, hırs, tama ve kötü şeylere meyl ve rağbet gösterdiği içindir. Köpeklik ve domuzluğun gerçek mânâsı budur. İnsanda da yerilen bunlardır. Şeytanlık ve meleklik hakikati de sözü geçen iyi mânâlardır. İnsana, meleklerin nûrlarının eserlerinden olan akıl cevheri ile şeytanın aldatmasını ve zulmetmesini anlaması emredildi. Böylece hile ve aldatma sebebi olan şeytanlık sıfatının çirkin yönü meydana çıkar, rezil, rüsvay olur ve bir daha fitne yoluna imkân ve iktidar (güç) bulamaz. Peygamber Efendimiz (S.A.V.) buyurmuştur ki **«İnsanoğlundan her fert için bir şeytan vardır. Hattâ benim dahi vardır. Ancak Allahu Teâlâ beni ona muzaffer, onu da bana mağlûp eyledi. Öyle ki, bende hiçbir surette kötülük yaptırma imkânı bulamaz»** ve yine insana, hırs ve şehvet hınzırını ve gazab köpeğini terbiye edip itaatli olarak aklın eli altına alması emredildi. Böylece hâkim akıl, işareti ve fermanı olmayınca kötülük isteyen nefis kalkıp oturamaz. Eğer böyle olursa, ona anılan güzel ahlâktan bazı haller hâsıl olur. Bu onun saadet tohumudur.

Eğer anlatılanın hilâfını yapıp nefs-i emmareye kulluk kemeriyle sımsıkı bağlanır, ona hizmet mevkiinde olursa, onda kötü ahlâk meydana gelir ki, bu onun isyankârlık tohumu olur.

Eğer böyle bir kimsenin perişan hâli, uyku âleminde yahut uyanıkken kendisine gösterilseydi, kendini bir hınzırın yahut köpeğin önünde elpençe divan hizmetçi olarak durduğunu görürdü. Bir Müslümanı bir kâfirin eline esir bırakanın hali nice olursa, bir meleği, bir hınzırın veya köpeğin eline esir bırakanın hâli ondan daha kötüdür.

İnsanların çoğu insaf nazarıyla bakıp kendi nefislerini muhasebe ve murakabe etseler, gece gündüz nefsin arzu ve isteklerine bağlı hizmetçi köle gibi olduklarını görürler.

Görünüşte insana benzeseler de, hakikatta onların hâli köpeğin ve hınzırın hâlinden pek farklı değildir. Onların yarın mahşer gününde kalblerinde gizli olan mânâlar aşikâr olup zâhir suretleri de, batınlarındaki mânânın renk ve şeklini alacaktır. Böylece şehveti galip olan kimse, hınzır şeklinde görülecektir.

Bunun içindir ki, rüya âleminde kurt, zalim insan, domuz da, pis insan demektir. Çünkü uyku ölümün numûnesidir. Bu kadariyle ki, uyku sebebiyle bu âlemden uzaklaşır. Suret, mânâya tâbi olur. Böylece herkesi batın sureti üzere görür. Bunun sırrı, çok büyüktür. Bu kitap bunu kaldırmaz.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MÜKELLEFİN KENDİSİNİ KONTROL ETMESİ

Bâtınında (içinde) dört buyruk kahramanı bulunduğunu öğrenmiş bulunuyorsun. O halde hareket ve duruşlarını murakabe et. Ancak, böylelikle bunların hangisinin emrine uyulduğu anlaşılır. Hakikatte bilmelisin ki, her ne işlersen, ondan senin kalbinde bir sıfat hâsıl olur. O sıfat bâkidir, öbür dünyaya seninle beraber gider ve ebedî arkadaşın olur. Bu sıfata ahlâk derler. Bütün ahlâk bu dört kahramandan hâsıl olur.

Eğer şehvet hınzırına itaat edersen, sende çirkeflik, hayasızlık, harislik, horluk, haset, gam, keder ve bunlar gibi nice türlü kötü sıfatlar hâsıl olur. Eğer onu yenip terbiye edersen, sende nazafet, kanaat, terbiye, haya, züht (dünyaya düşkün olmamak) zarafet, tama'sızlık, kısa emelli olma sıfatları hâsıl olur.

Eğer kızgınlık köpeğine itaat edersen; sende, şehvet, pislik, gevezelik, hınzırlık, kibir, zorbalık, başkalarını küçük ve hor görmek; onlara eziyet ve işkence yapmak gibi sıfatlar hâsıl olur. Eğer zikri geçen gazap köpeğini korkutup terbiye edersen, sende, sabır, tahammül, bağışlama, sebat, cesaret, sessizlik, iyilik yapma ve cömertlik sıfatları meydana gelir.

Bu köpek ve hınzırı yerinden harekete geçirip onlara cesaret verip pervasız duruma getiren, onları aldatma, hile, fitne ve fesada teşvik eden şeytani sıfata itaat edersen, sende çirkinlik, hiyanet, bozgunculuk, yalan, aldatmak, karıştırma ve iftira sıfatları hâsıl olur. Eğer ona galebe çalıp kahredersen ve onun karıştırma ve yalanlarına aldanmayıp akıl askerinden yardım alırsan, senden anlayış, kavrama, marifet, ilim, hikmet, yapıcı olmak, büyüklük ve reislik sıfatları hâsıl olur. Seninle bâki kalan bu güzel ahlâk, **«Salih ameller bâkidir»** cümlesinden olup senin için saadet tohumu olur.

İşlenmesinden çirkin ahlâk hâsıl olan fiillere günâh denir. İşlenmesinden güzel ahlâk meydana gelen fiillere ise, itaat denir. İnsanoğlunun bütün hareket ve duruşları bu iki hâlden biridir.

İnsanın kalbi, parlak bir ayna gibidir. Kötü ahlâk ise, duman (is) ve zulmet (karanlık) gibidir. O aynayı karartıp Allahu Teâlâ'yı görmekten alıkoyar, arada perde olur. Güzel ahlâk ise, kalbe erişip o aynayı günah zulmetinden temizleyen bir nûrdur, ışıktır. Bunun içindir ki Resûlüllah: **«Her günahtan sonra, bir sevab işle ki, onu yok etsin,»** buyurmuştur. Kıyâmet gününde Hakk'ın huzuruna gelen kalbya parlaktır, yahut karadır. Âyette: **«Allah'a temiz bir kalble gelenden gayrisi kurtulamaz.»** (Şuârâ sûresi: 88-89) buyurulmuştur.

İnsanın kalbi, yaratılışın başlangıcında, ayna yapılan madene benzer. Eğer gereği gibi onu muhafaza edip itina gösterirse, bütün âlemi görecek bir ayna haline gelebilir. Eğer gereği gibi korunmazsa, pas tutar, harap olur ve ayna yapılacak yeteneği kalmaz. Bunun için Allahu Teâlâ buyurur ki: **«Hayır, hayır; onların kazandıkları kalblerini paslandırıp kirletmiştir.»** (Muttaffifin sûresi: 14)

DOKUZUNCU BÖLÜM

İNSANIN ASLI

«İnsanda hayvan, canavar, şeytan ve melek sıfatları mevcut olunca, melek cevherinin asıl, başkasının yabancı olduğunu ne ile biliriz? Ve yine insanın melekler ahlâkını elde etmek için yaratıldığını, diğer sıfatlar için yaratılmadığını nereden biliriz?» diye sorulursa, cevabında deriz ki:

Bu, şununla anlaşılır: İnsanın hayvan ve canavarlardan daha şerefli ve kâmil olduğu açıktır. Çünkü diğer hayvanlarda mevcut olan haller, insanda da mevcuttur. Fakat, insandaki kemâl ve olgunluk hayvanlarda yoktur. Herşey yükselmenin sonunda kendisine verilecek kemâl için yaratılmıştır. Bu onun son derecesidir. Bunu bir misâl ile açıklayalım: At, eşekten üstündür. Çünkü eşek yük çekmek için yaratılmıştır. At ise harpte cihâdda ona binip her tarafa koşup dolaşmak için yaratılmıştır. Bununla beraber ona da eşek gibi yük taşıma gücü verilmiştir. Üstelik ona sür'atli yürüme ve koşma da verilmiştir ki, bu eşeğe verilmemiştir. Eğer at kendi kemâlinden âciz olursa, onun sırtı-

na palan vururlar ve eşek seviyesine indirirler. Bu onun için noksanlık ve perişanlık olur.

Bunun gibi kimi insanlar, insanın; yemek, uyumak ve cinsi münasebette bulunmak için yaratıldığını sanırlar ve bunun için de bütün ömürlerini bu işlerle geçirirler. Bazıları da, insanın, galebe, istila, kahr için yaratıldığını zannetmişler. Arap, Kürd ve Türkler gibi. Her iki grubun düşüncesi de apaçık yanlıştır. Zira yemek, çiftleşmek, şehvetin arzusudur. Bu ise hayvanlara da verilmiştir. Öküzün yemesi, serçenin çiftleşmesi, insanlarınkinden daha fazladır. O hâlde insan onlardan nasıl daha üstün olabilir? Galebe ve istilâ etmek gazab ile olur. Bu ise, yırtıcı canavarlara da verilmiştir.

O halde hayvanlara ve yırtıcılara her ne verilmiş ise, insana da verilmiştir. İnsanlara fazla olarak bir de kemâl verilmiştir ki, o, akıldır. Allahû Teâlâ'yı onunla tanır, bütün acayip işlerini onunla anlar, onunla kendini gazab ve şehvetin elinden kurtarır. Bu ise, meleklerin sıfatıdır. Bu sıfat ile yırtıcı hayvan ve diğer hayvanlara üstün gelip, galip olur. Akıl sebebi ile, yeryüzünde mevcut olan, herşey, onun emrine girer. Bunun için Allahû Teâlâ buyurur ki, **«O, göklerde ve yerde olanların hepsini sizin emrinize vermiştir.»** (Casiye sûresi, âyet: 13)

O halde insanın hakikatı akıldır. Zira insanın kemâl ve şerefi akılladır. Diğer sıfatları ve başka halleri yabancı ve emanettir. Hepsi hizmetçi olarak gönderilmiştir. Bu sebeptendir ki, öldüğü zaman ne gazab kalır, ne de şehvet.,. Belki ancak insanın kendisi kalır. O da ya Allah'ın mârifetiyle süslenmiş nûrlu bir cevherdir. Melekler şeklinde olup mele-i âlada (Ruhlar âleminde) meleklerin arkadaşı olur, daima Allahû Teâlâ'nın huzurunda olup **«Güçlü hükümdarın katında yüksek bir derecede cennetlerde nûr içindedir.»** (Kamer sûresi, âyet: 55) âyetin şumûlüne girenlerin derecesine erişir, yahut karanlıklarda kalarak baş aşağı düşer. Karanlık ve zulmetli olursa günâhiar ile paslandığı içindir. Başaşağı oluşu dünya ile ünsiyet peyda edip rahatlık yolunu tutmasındandır. Bu dünyada şehvet, gazab ve nefis lezzetlerini bırakmayıp dünyaya sarılmasıdır. Böyle olan kimse de ruh âleminde başaşağı olur. **«Suçluları Rablerinin huzurunda, başları öne eğilmiş olarak: Rabbimiz, gördük, dinledik, artık bizi dünyaya geri gönder de iyi işler işliyelim; doğrusu kesin olarak inandık derlerken bir görsen!»** (Secde sûresi, âyet: 12) âyet-i kerimesinin mânâsı, zikir olunan haldir. Bu hâl üzere olanlar, siccin defterinde (şeytanların, kâfirlerin ve günahkârların adlarının yazılı olduğu defterdedir) şeytanlarla beraber olur. Siccinin ne demek olduğunu herkes bilmez. Bu sebeb ile **«Siccinin ne olduğunu sen nereden bilirsin.»** buyurulmuştur.

ONUNCU BÖLÜM

KALBİN ACAİB HALLERİ

Gönül âleminin acayip hallerine nihayet yoktur. Kalbin şeref ve üstünlüğü de, herşeyden daha fazla acayip halleri olmasındadır. İn-

sanların çoğu kalbin ahvalinden gafildir. Kalbin üstünlüğü, iki yöndendir. Birincisi ilim yönünden, ikincisi kudret yönünden. İlim yönünden olan üstünlüğü de iki tabakadır: Birini herkes bilir. Diğeri ise, kapalıdır, herkes tarafından bilinmez. Bu bütün ilimlerden üstündür. Zahiri olan ilim; bilmek, öğrenmek kuvvet ve kabiliyetidir. Bütün fen ve sanat onunla tahsil edilir. Kitaplardaki ilimler, onunla bilinir. Geometri, hesap (aritmetik) tıp, astronomi ve şeriat ilimleri gibi. Bununla beraber akıl cevheri, yazılması ve ifadesi kabil olmayan bir nesnedir ve bütün bu nihayetsiz ilimleri kapsamaktadır. Belki bütün âlemin ondaki yeri, büyük sahradaki bir kum tanesinin yeri kadardır. Bir anda, fikir hareketiyle, yerden göklere çıkar, doğudan batıya gider, yer âlemine bağlı iken; bütün gökleri ölçer, her yıldızın miktarını, mesafesini beyan eder: Herbiri, kaç arşındır, aralarının uzaklığı ne kadardır? Kurnazlıkla balığı denizin dibinden çıkarır, kuşları havada avlar, deve, at, fil gibi kuvvetli hayvanları emrine alır. Dünya yüzünde ne gibi acayip ilimler varsa, hepsi onun eseridir. Diğer bir garip hâli de şudur: Bütün ilimler, ona, beş duyu organı yolundan hâsıl olur. Ondan daha şaşılacak bir hâli de şudur: Kalbin içinden melekût ve gök âlemine bir pencere açıldığı gibi, duyularımız ile bilinen âleme de beş pencere açılmıştır. Buna cismani âlem denir. İnsanların çoğu, ancak cisim ve madde âlemini bilir. Bu, haddi zâtında basit, neticesiz ve önemsizdir. Zira hepsi duyular yoluyla bilinir. Duyular yoluyla bilinen ilimler de basittir.

Gönülden melekût âlemine açık pencere olmasının delili ikidir: Biri uyku âlemidir. Uyku âleminde duyular yolu kapanmış iken, kalbin içinden bir pencere açık olup melekût âlemini ve Levh-i Mahfuzu seyr eder. Hattâ gelecek zamanda olacak işleri öğrenir, nasıl olacağına vâkıf olur. Ya gayet açık yoldan görür, yani gördüğü gibi çıkar, yahut temsil ve hayâl yolu ile görür ki tabire ihtiyaç olur.

Zahir ilim, duyu organlarımızla hâsıl olan ilim (bilgi) dir. Bunun için insanların çoğu zannederler ki, uyanık olan kimsenin marifeti daha üstün, daha kuvvetlidir. Halbuki, uyanıklık halinde gaybı görmek mümkün olmaz, ancak uyku âleminde duyuların tavassut ve müdahalesi olmaksızın olur.

Rü'ya âleminin hakikatini bu kitapta anlatmak mümkün değildir. Ancak burada şu kadarını bilmek lâzımdır. Kalb ve Levh-i Mahfuz birer ayna gibidirler. Bunlarda bütün eşyanın görüntüsü meydana gelir. Nasıl ki ayna karşı karşıya konulduğu zaman, birindeki görüntüler, diğerine aksediyorsa, kalb ve Levh-i Mahfuz da birbirine mukabil tutulduğu zaman, Levh-i Mahfuzdaki sûretler kalbe akseder. Ancak böyle olması için, kalbin dünya bağlarından kurtularak saf olması, hissedilenlerden boşalması ve böylece Levh-i Mahfuz ile münasebet kurması gerekir. Mahsûsat (duyulanlar) ile meşgûl ve onlara bağlı olduğu müddetçe ve melekût âleminde hissedilen varlıkların ilişkisinden kurtulunca, zâtının cevherinde gizli olan melekût mütalâası boşa çıkar. Bu bağların kalkmasıyla uyku hisleriyle sükûn bu-

lur. Ancak bu halde hayâl kurmayıp fikrî hareketi devam eder. Bu sebepten uyku âleminde olan kimse, her ne görürse, hayali temsiller şeklinde görür. Sarih ve açık görmez. Gördükleri kapalılık perdesinden kurtulmaz. Ölünce hayâl de, hisler de kalmaz. O zaman gördüğü işler örtüsüz ve perdesizdir.

O zaman ona derler ki: **«İşte senden gaflet perdesini kaldırdık, bugün artık görüşün keskindir.»** (Kâf sûresi, âyet: 22) Onlar da, cevap verip derler ki: **«Rabbimiz! Gördük, dinledik, artık bizi dünyaya gönder de iyi işler işliyelim.»** (Secde sûresi, âyet: 12).

Delillerden ikincisi de şudur: Kalbine ilham yolu ile doğru anlayışlar ve düşünceler doğmayan hiç kimse yoktur. O duyular yolu ile hâsıl olmamış, belki doğrudan doğruya kalbine doğmuştur ve nerden geldiğini de bilmez.

Bu kadar açıklamalardan anlaşıldı ki, bütün ilimler duyular yolundan gelmez ve yine anlaşıldı ki, gönül bu âlemden değildir. Belki melekût âlemindendir. Bu âlem için yaratılan hisler melekût âlemini öğrenmeye engel olur. O halde gönül duyular bağından kurtulmadıkça, o âleme yol bulmaz.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

KALB PERDESİNİN AÇILIŞI

Gönül penceresinin, uyumadan ve ölmeden melekût âlemine açılmayacağı zannedilmemelidir. İşin hakikatı bu değildir; belki, uyanıklık halinde bile bir kimse, nefsini riyazete (az yemek, içmek) alıştırır; kalbini gazab, şehvet ve kötü huylardan temizler; ıssız bir yerde oturur; gözlerini yumar, duyularını çalıştırmaz; kalbiyle melekût âlemi arasında münasebet kurar; daima Allah'ı anıp dil çalkantısı ile değil, kalbin içinden Allah, Allah der ve bu hâl, Allah'tan başka herşeyden ve hattâ kendinden bile habersiz olacak mertebeye varırsa, gönül penceresi açılır ve başkalarının uyku halinde gördüklerini o, uyanıklık halinde görür. Meleklerin ruhları güzel sûretlerde, lâtif cemâllerde ona görünmeğe başlar. Peygamberlerin ruhlarını da görüp onlardan istifâde eder yardım görür. Yerdeki ve gökteki melekût ona açılmağa başlar.

Kendisine bu yol açılan kimse, her türlü tarif ve ifadeye sığmayan büyük haller görür.

Resûlüllah sallallahû aleyhi ve sellem'in buyurduğu: **«Yeryüzü benim için toparlandı, doğusunu batısını gördüm.»** Hadis-i şerifi, Allahû Teâlâ'nın buyurduğu: **«Yakinen bilenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin hükümdarlığını şöyle gösteriyordu.»** (En'âm sûresi, âyet: 75) âyet-i kerimesi bu hâli beyân ediyor. Belki bütün peygamberlerin ilmi, duyular ve öğretim yoluyla değil, bu yol ile idi. Hepsinin başlangıcı mücahededir. Bunun için Allahû Teâlâ buyurur: **«Rabbinin adını an; herşeyi bırakıp yalnız O'na yönel!..»** (Müzzem-

mil sûresi, âyet: 8) yâni, bütün dünya meşgâlesini bırak, her yönden kendini Allah'a havale et, dünya ile uğraşma. Allah, işine kâfidir ve yine Allahû Teâlâ buyurur: **«O, doğunun ve batının Rabbidir; O'ndan başka ilâh yoktur.»** (Müzzemmil sûresi, âyet: 9) yâni, O'nu vekil et, kalbini dünyadan temizle, insanlara karışma ve onlara gönül bağlama. **«Putperestlerin söylediklerine sabret, yanlarından güzellikle ayrıl.»** (Müzzemmil sûresi, âyet: 10) âyet-i kerimenin anlamı da budur.

Bunlar tamamen mücahede yolunu ve riyâzet tarzını öğretmektir. Böylelikle kalb, insanların düşmanlığından, duyusal varlıklarla uğraşmaktan insanı temizler. Tasavvufçuların yolu budur ve peygamberliğin başlangıcı da budur. Öğretim yolu ile ilim öğrenmek ise, âlimlerin yoludur. Bu da büyük bir yol ise de, peygamberlik yoluna nisbeten basittir. Peygamberlerin ve velilerin ilmine nazaran az birşeydir. Zira peygamberlerin ve velilerin ilmi, insanların öğretmesi vasıtasıyla değildir. Belki, Hazret-i Hak ve Feyyaz-ı mutlak tarafından onların kalbine taşar. Bu yolun doğruluğu bütün insanlara tecrübe ile mâlûm ve aklî deliller ile sabit olmuştur. Eğer sen bu mertebeye erişmemişsen, bari bu yolun gerçekliğine inanıp bu üç derecenin birinden mahrum kalmamaya gayret et ki, bunun hakikatini inkâr edenlerden olmayasın. Zikir edilen ilimler, kalbin garib hallerindendir; ve ancak bu mertebe ile insanın üstünlüğü anlaşılır.

ONİKİNCİ BÖLÜM

İNSANIN DOĞUŞUNDAKİ KABİLİYET

Bu anlatılan hallerin peygamberlere mahsus olduğu sanılmasın. Çünkü bütün insanların cevheri, fıtratın aslında bu mertebeye layıktır. O cevherden âlemin görüntülerini gösterecek bir ayna yapılabilir. Meğer ki, o kimsenin cevherine pas işlemiş olsun ve onu tamamıyle zayi etsin. Bunun gibi, dünya hırsı, şehvet ve günahlar kalbe galib gelir, yerleşirse, bu kabiliyet ve liyakat tamamıyle bozulur. Peygamberimiz (s.a.v.) buyurur: **«Her çocuk, İslâm fıtratı üzere doğar, sonra babaları ve anneleri onları yahûdi hıristiyan ve putperest yaparlar.»**

Bu liyakat ve kabiliyetin umûmî olduğundan Allahû Teâlâ haber vermiş ve buyurmuş ki: **«Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da: "Evet şahidiz" demişlerdir.»** (A'raf sûresi, âyet: 172) Misal: Hangi akıllıya: **«İki sayısı birden fazla değil mi?»** deseler, **«Evet fazladır»** der. Her ne kadar bu sözü hiçbir akıllı onun yanında dile getirip söylememiş olsa da ve asla kimseden duymamış olsa da, onun kalbi bu sözün tasdiki ile doludur. Bu sözü doğrulamak, insanların fıtratı (yaratılışı) icabı olduğu gibi, Allahı tanımak, bilmek de insanların fıtratı icabıdır.

Allahû Teâlâ buyurur: **«And olsun ki, onlara** (Müşriklere) **"gökleri ve yeri yaratan kimdir?" diye sorsan, "Allahtır" derler.»** (Lokman sûresi, âyet: 25) Diğer bir âyet-i kerimede: **«Ey Muhammed Hakka**

yönelerek kendini Allah'ın insanlara yaratılışta verdiği dine ver.» (Rûm sûresi, âyet: 30) buyurur. Aklî deliller ile ve doğru tecrübe ile bilinmektedir ki, Allah'ı bilmek mertebesi, Peygamberlere mahsus değildir. Çünkü peygamberler de insandır. Âyet-i kerimede: **«De ki; ben de ancak sizin gibi bir insanım.»** (Fussilet sûresi, âyet: 6) buyurulur.

Ancak kendisine keşif yolu açılan kimse, insanları hayra, iyiliğe irşat edip hidayet yoluna davet ederse, bu davet ve irşada şeriat, davet eden mürşide de peygamber denir. Ondan sadır olan acayip hallere ve garip işlere de mûcize denir. İnsanları davet etmekle uğraşmaz ise, ona veli denir ve ondan sadır olan hallere kerâmet denir. Kendisinde bu haller zahir olan herkesin insanların daveti ile meşgul olması gerekmez. Belki, onu insanların daveti ile meşgûl etmemek de, Allah'ın kudretinde caizdir. Bu da mevcut şeriatın henüz taze olması ve ikinci bir davete ihtiyaç duyulmaması veya davetin şartlarından bazılarının velide bulunmaması sebebi iledir.

Şu halde, veilerin selahiyetine ve kerametine, doğru ve samimi olarak inanmak gerekir. Mükâşefenin (mana perdesinin açılması) başlangıcı mücahededir. İradenin bunda rolü vardır.

Ancak şu da bir gerçektir ki: Her eken biçmez, her biçen toplamaz ve her ot arayan bulmaz. Çünkü üstün faydaların şartları da çoktur, ona ulaşanlar az olur. Mükâşefe mertebesi, insanların en üstün ve en yüksek derecesidir. Bu itibarla, çalışıp çabalamadan pişirici hizmetlerde bulunmadan ve bir yol gösterciye gitmeden bu iş başarılmaz. Bu şart yerine gelse bile, ilâhî tevfik uygun olmaz ve ezeller ezelinde onun saadetine hüküm olunmadı ise, o kimse, muradına ermez. Nitekim zahirî ilimlerde bile imamlık (başkanlık) derecesine ulaşmak da böyledir ve iradeye bağlı bütün işlerde de, hal bu şekildedir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALBİN TASARRUFU

İnsanların, rûh denilen cevherinin marifet yolundaki üstünlüğünü öğrendin. Kudret cihetinden de onun üstünlüğünün geniş izahı vardır. Bu yöndeki üstünlüğü de meleklerin husûsiyetlerindendir. Diğer hayvanlara nasib olmamıştır. Onun izahı da şöyledir: Madde âlemi, meleklerin emrine verilmiştir. **Yaratıkların ihtiyacı için gerektiği** cihette, Allahü Teâlâ'nın izni ile bahar mevsiminde yağmur yağdırırlar, canlıları ana rahmine, bitkileri toprağa sevkederler. Her biri yerinde şekil bağlayıp kemal-i ziynetle zuhûr eder. Bu kabil işlerin her bir çeşidi için bir kısım melekler görevlendirilir.

İnsan kalbi de meleklerin cevherinin cinsindendir. Onun da kendisine verilmiş bir nevi kudret vardır. Madde âleminden bazı şeyler, onun emrindedir. Herkesin özel âlemi, kendi bedenidir. Beden ise, kalbin (ruhun) emrindedir. Kalbin (ruhun) parmaklarda olmadığı bilinen, bir husustur. Bilgi ve istek de onlarda değildir. Fakat kalb emre-

dince, parmak harekete geçer. Kalbte kızgınlık hali belirince, beden-de de terleme olur.

Bu da meleklerin tasarrufu ile yağmurun yağmasına benzer. Kalbte şehvet belirince, bir yel hasıl olup şehvet aletine yönelir ve ona kuvvet verir. Yemek yeme düşüncesi meydana gelince, dilin altındaki, kuvvet hizmet için ayağa kalkar ve tükrük çıkarmaya başlar, yemeğin boğazdan kolay geçmesi için ıslatır. Çünkü kuru yemeğin boğazdan geçmesi zor olur.

Kalbin tasarrufunun bedende câri olduğu ve bedenin, kalbin emrinde olduğu gizli değildir. Ancak bazı insanların kalbinin çok üstün, kuvvetli ve meleklerin cevherine daha yakın olması sebebi ile, bedenin dışındaki bazı maddeleri, te'sir ve tasarrufu altına alıp onları kendine itaatli yapması da câizdir. Şöyleki: Heybetli bir arslan üzerine düşerse, arslan ona itaat eder; boynu eğri bir hastaya himmet ederse, bir anda şifa bulur; bir sağlam kimseye kızarsa, o hasta olur; bir kimsenin ona yakın olmasını dilerse, onun kalbinde bir hareket meydana gelir ve onun tarafına yönelir; yağmur yağdırmayı dilerse, hemen yağmağa başlar. Bütün bu anlatılanların mümkün olduğu, aklî deliller ile bilinmektedir ve tecrübe ile sabittir.

Nazar (göz değmesi) ve büyü dedikleri şeyler de bu kısımdandır. **Bu da insan nefsinin diğer cisimlere tesir etmesinden meydana gelir.** Meselâ: Habis bir nefis, güzel bir hayvana haset nazarı ile bakar da onun helâk olmasını düşünürse, aynı anda o hayvan helâk olur. Nitekim hadis-i şerifte: **«Yavuz nazar, insanı mezara, deveyi tencereye koyar»** buyurulmaktadır.

Bu haller, kalbin şaşılacak kudretlerindendir. Bu husûsiyet, kendisinde bulunan kimse, eğer insanları hakka davet ederse, hallerine mûcize denir. Davet etmez ise, kerâmet denir. **Elinden bu harika işler gelen kimse, hayırlı ve doğru yol üzere ise, ona veli yahut peygamber denir. Kötülük ve fesat** (bozgunculuk) **üzere ise, ona büyücü denir.** Büyü, keramet ve mûcize insan kalbinin kudretine aid özelliklerdir. Bunlar arasında büyük farklar vardır. Ancak bu kitap izahını kaldırmaz.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PEYGAMBERLİK VE VELİLİK

Buraya kadar anlatılan hallerden haberdar olmayan kimse, peygamberliğin hakikatini bilmez. O, ancak işitmek ve taklitle peygamberlik ve veliliğin kalbin yüksek derecelerinden biri olduğunu anlar. Bu haller üç hususta özetlenebilir: Birincisi, insanların rüya âleminde gördüklerini peygamberler uyanık iken görürler. İkincisi insanların nefsi kendi bedenleri dışındaki varlıklara te'sir etmez. Onların nefsi ise te'sir eder. Ancak yapılan işte insanların hayrı bulunacak, yahut fesadı gerektiren bir husus bulunmayacak. Üçüncüsü, insanla-

rın çalışma ve öğrenme ile elde ettikleri bilgileri, onlar çalışmaksızın ve hiç kimseden öğrenmeksizin elde ederler. Zira, bazı insanların üstün anlayış, çabuk kavrama ve kalb temizliği, vasıtasiyle bazı ilimleri hiç kimseden öğrenmeden bilmeleri caizdir. Daha temiz ve kuvvetli kalbi olan kimsenin, bütün veya ekseri ilimleri bilmesi veya evvelkinden daha ziyade ilim ve bilgi sahibi olması mümkündür.

Buna ilm-i ledunnî denir. Nitekim Allahû Teâlâ buyurur: **«Kendisine ilim öğrettik.»** (Kehf sûresi, âyet: 65).

Bu üç husûsiyet bir kimsede toplanırsa, büyük peygamberlerden yahut üstün velilerden olur. Eğer bu üç husûsiyetten biri bulunursa, bu yolda bir derece hasıl olur. Bu husûsiyetlerin her birinde de farklı dereceler çoktur. Çünkü bazı kimseler, bu husûsiyetlerden az bir şey almıştır. Bazıları ise, daha çok alır. Bizim peygamberimizin üstünlüğü, bu üç husûsiyetin bütün kemaliyle kendisinde bulunması iledir.

Allahû Teâlâ, insanların peygamberlere uyup onlardan saâdet yolunu öğrenmeleri için dilediği kimselere peygamberlik yolunu bilmeleri için basiret vermiştir.

Bunun için, insanlarda bu üç husûsiyetten birer örnek yaratmıştır: Bu örneklerden biri rü'ya âlemi, biri firaset, biri de ilim öğrenmede doğru anlayıştır. (Sağ duyudur).

İnsanın, kendinde benzeri olmayan bir şeye inanması mümkün değildir. Çünkü bir kimsede bir şeyin nümûnesi olmazsa, onun şekil ve sûreti hafızasında bulunmaz. Bu sebeptendir ki, Allahû Teâlâ'nın hakikatini kendisinden başka hiç kimse, tam kemaliyle bilemez.

Bunu açıklamak uzun sürer. Meani-i Esmâullah (Allahın isimlerinin mânâları) adlı kitabımızda bu konu açık ve kesin deliller ile anlatılmıştır. İsteyen ona müracaat etsin.

Şunu da bilelim ki peygamberlerin ve velilerin bu anlatılan üç husûsiyetlerinden başka, daha bazı husûsiyetleri olabilir. Ancak bizde onların nümûnesi olmadığı için, biz onları anlayamayız. Bu itibar ile Allah Teâlâ'yı kendisinden başka hiç kimse hakkıyle bilemediği gibi, **Allah'ın Resûlünü de hakkı ile ancak Resûl veya onun fevkinde olan bilir.** Şu halde peygamberin kadrini yine peygamber bilir.

Şurası da açık bir gerçektir ki, eğer hiç kimseye uykuya varmak mümkün olmasa ve bir kimse uyku halini anlatıp: **«Bir kimse, ansızın düşün kendinden geçer: hareket etmez, görmez, işitmez ve konuşmaz iken gaybe vakıf olup yarın ne olacağını bilir. Görüp işittiği zaman bunu bilmez»** dese, hiç birimiz ona inanmazdık. Çünkü insan görmediğine inanmamayı itiyat edinmiştir. Bu hikmete binaen Allah Teâlâ buyurur ki: **«Onlar, bilgileriyle kavrayamadıkları ve henüz yorumuna kendilerine bildirilmemiş olan şeyi yalanladılar.»** (Yûnus sûresi, âyet: 35) ve yine buyurur ki: **«Oysa, bununla bile doğru yola giremezler de, "Bu, eski bir uydurmadır" derler.»** (Ahkâf sûresi, âyet: 11).

Peygamberler ve velilerin, diğer insanların habersiz olduğu bir takım sıfatlara sahip olması, o sıfatlardan büyük zevkler yüce haller

görmeleri şaşılacak şey değildir. Şu da bir gerçektir ki, şiir zevki olmayan kimse, şiir vezninden zevk duymaz: Bir kimse ona şiir veznini, manasını öğretmek istese, yapamayacaktır. Çünkü onun bu cins hallerden haberi yoktur. Bunun gibi şekilleri, renkleri ve güzellik lezzetini anlama duygusu olmayan kimse, bunları (dille) söyleyip anlatmak ile anlayamaz. Bu itibar ile, peygamberlik hakikatinin anlaşılmaması için, Allahü Teâlâ'nın, bazı duyguları, bu dereceden aşağı olan kimselere vermemesi, kudretinden uzak değildir.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

İLMİN MARİFETE PERDE OLUŞU

Buraya kadar yazdıklarımızdan insan cevherinin üstünlüğünün ne olduğunu ve tasavvufun: **«İlim, marifet yoluna engeldir»** sözünün inkâr edilemeyecek bir gerçek olduğu anlaşıldı.

Çünkü gerçek şudur ki, dış âlem ile ve bu yoldan elde edilen ilimler ile uğraşıp onlara tamamı ile dalmak, marifet yolundan geri kalmayı gerektirir. Çünkü kalb, bir havuza benzer. Beş duyu da o havuza akan beş ırmak gibidir. Eğer havuzun içinde duru, berrak bir su meydana getirmek istersen, havuzdaki bütün suyu boşaltıp suların getirdiklerinden dibinde meydana gelen siyah çamuru tamamiyle aktarmak gerekir.

Bunu yapabilmek için de önce ırmakların yoluna set çekip suyun havuza akmasını önlemek, ondan sonra yoluna sızmasını önlemek, ondan sonra da dibini kazmak lâzımdır. Böylece havuzdan, çıkacak suyun da duru olmasını sağlamış oluruz. Irmaklar eski hali ile havuza aktığı ve havuz siyah çamur ile dolu olduğu müddetçe, **içinden duru su çıkması imkânsızdır.** Bunun gibi, kalbin içinden hasıl olan ilim, ancak kalbin dışardan gelen şeylerden kurtulması ile kazanılır.

Ancak içini, öğrendiği ilimden boşaltan; kalbini onun ile meşgul etmeyen bir alimin, daha önce öğrendiği ilmi ona engel olmayıp kendisine ma'rifet yolunun açılması mümkün olur.

Nitekim hayal ve dış çevreden temizlenen bir insanın eski hayalleri kendisine engel olmaz.

İlmin engel olmasının sebebi şudur ki, bir kimse ehl-i sünnet vel cemaat'in itikadını öğrenip cedel ve münazara ilimlerinin kurallarına göre kendini tamamıyle bu kabil ilme verse ve ondan başka ilim olmadığına inansa, Ehl-i sünnet itikadına muhalif olan bir şey anlatıldığında **«Bu onların itikadına aykırıdır ;onların ilim ve itikadına aykırı olan da batıldır»** derse, o kimsenin hallerin hakikatini anlaması mümkün değildir. Çünkü avama (umuma) öğretilen şey hakikatin aynısı olmayıp belki kalıbıdır. Tam marifet ise, ancak kalıbtan öze geçmekle ve hakikatin açılmasiyle mümkündür. Tıpkı badem kabuğunun açılıp içinin ortaya çıkması gibi.

Bilki, bir kimse cedel (münazara) ilmini hasmını susturmakta kullanmak için öğrenirse, ona hakikat açılmaz. Eğer zahiri ilimden başka ilim yoktur diye inanırsa, bu yoldaki inancı kendisine perde olur. Bu kabil inanç ekseriyetle bulunduğu için zahiri ilimlerin alimi gerçek marifet derecesinden geri kalır. Şu halde bir kimse bu kabil inançtan sıyrılırsa, zahiri ilimler ona engel teşkil etmez. Bu kapı ona açıldığı zaman derecesi gayet mükemmel, yolu gayet sağlam ve inancı dürüst olur. Köklü bir ilme sahib olmayan kimse uzun zaman batıl hayallere bağlı kalır ve az bir şüphe ona perde olur. Büyük alimlerde ise bu gibi şeyler bulunmaz. O halde mükâşefe derecesine ulaşmış bir kimseden ilmin engel olduğunu duyarsan bunun zahir ilim olduğuna inanıp bu gerçeği inkâr etmeyeceksin.

Zamanımızda tasavvuf adı altında bir takım nasibsiz kimseler türemiş. Bunlar herşeyi mubah görüyor, kendilerinde bu kabil hallerden bir şey yok iken, sofilerden bir avuç ibare ve ıstılah öğrenip kendilerini bunlardan sayıyorlar. İşleri, daima yıkanıp temizlenmek, süslü renkli elbise ve seccadelerle kendilerine özel bir şekil vermek ve daima ilmi ve alimleri kötülemektir. Bunların katli vacibtir. Bunlar insanların şeytanı, Allah ve Resûlünün düşmanlarıdır. Çünkü Allah Teâlâ ve Resûlü ilmi ve alimleri övmüşler, insanları ilim öğrenmeye davet etmişler. Hal sahibi olmayan ve ilim de öğrenmeyen bu bedbahtların bu çeşit sözleri nasıl doğru olur? Bunlar şu kimseye benzer ki, kimyanın altından iyi olduğunu, kimyadan sayısız altın elde edilebileceğini işitiyor. Altın hazinelerini önüne getirseler, onlara eli uzanmaz ve: **«Altın ne işe yarar, onun ne kıymeti ve itibarı vardır; kimya lâzımdır ve asıl odur»** deyip altını almaz ve kimyayı da bulamaz. Böylece müflis ve muhtaç kalır. Ben derim ki: **«Kimya altından daha hayırlıdır»** şeklinde söylediği söz ile sevinip lâf atar.

Demek ki peygamberlerin ve velilerin keşfi kimyaya benzer. Alimlerin ilmi de altına benzer. Genellikle kimya sahibleri altın sahiblerinden daha faziletli oldukları bir gerçektir.

Fakat bu makamda bir ince husus vardır: Eğer bir kimsede bulunan kimya yüz altından fazla yapmazsa, bu kimse, bin altına sahib kimseden faziletli olamaz. Kimyanın hikâyesi uzun ve onu arayanlar da pek çoktur. Onun hakikati uzun zamanda bile herkese mümkün olmaz. Onu bulmak için çalışanların çoğu sahte para elde eder. Tasavvufçuların hali de böyledir. Onların gayeye ulaşması hayli zordur. Gayesine tamamı ile ulaşanlar pek azdır.

O halde, bilinmelidir ki, tasavvufçuların halinden kendisine birşey zahir olan herkes alimlerden faziletli değildir. Çünkü tasavvufçuların çoğu bu hal üzeredir. İşin başlangıcında onlara birşey zahir olur. Ondan sonra az zaman içinde düşerler, yolu tamamlayamazlar. Bazı kimseleri de bir takım hal ve hayaller tutar. Fakat o hal olmaz; onlar, hakiki bir hal üzere olduklarını düşünürler, halbuki öyle değildir. Nitekim rü'yalarda da hakikat olduğu gibi, manasız ve karışık olanları da vardır.

Âlimlerden üstünlüğü kabul edilen kimseler, şunlardır ki, umumî insanların ancak bir öğrenim görmek suretiyle elde ettikleri hakiki bilgileri, o hiç öğrenim görmeden elde eder. Bu mertebe de çok nadirdir.

O halde, tasavvuf ehlinin yoluna ve onların faziletine inanmak gerekir. Zamanın dinsizlerinin sözüyle onlar hakkındaki itikadını bozmamalısınız. Onlardan ilme ve âlimlere ta'n edenlerin nasibsiz olduklarını kabul etmelisin.

ONALTINCI BÖLÜM

İNSANIN SAADETİ ALLAH'I BİLMEKTİR

İnsan saadetinin Allah Teâlâ'yı bilmeğe bağlı olduğu ne ile bilinir? diye sorulursa, cevabında deriz ki, bu şöyle bilinir: Herşeyin saadeti, onun lezzet ve rahatındadır. Herşeyin lezzeti ise, onun tabiatının gereğidir. Herşeyin tabiatının muktazası da onun için yaratıldığı şeylerdir. Şehvetin lezzeti, arzusuna kavuşmak, gazabın lezzeti, düşmanından intikam almak; gözün lezzeti, güzel sûretler görmek; kulağın lezzeti, güzel sesler ve yumuşak nağmeler dinlemektedir.

Bunun gibi kalbin lezzeti de, kendisi için yaratıldığı şeyi temin etmektedir. Bu da işlerin hakikatini kavramaktır. Bu yalnız kalbe mahsustur. Şehvet, gazab ve beş duyu organı ile bilgi edinmek ise hayvanlarda da mevcuttur. Bu sebepledir ki insan, yaratılışı icabı bilmediği şeyi öğrenmek ister ve bildiği şeyler ile de sevinip övünür. Bu, adi işlerde de böyledir. Meselâ satranç oyunu bilen kimseye, oyuna karışma diye ihtar etseler de buna sabretmesi zor olur. Ve tarafların bilemediği bir inceliği buldu mu sevinir ve üstünlüğünü göstermek için ister istemez ona haber verir.

Kalb lezzetinin, işlerin hakikatini bilmekte olduğunu anladıktan sonra şunu da bilmek gerekir ki, bilgi ne kadar çok ve önemli şeyler olursa, lezzeti de o kadar fazla olur. Meselâ, vezirin sırlarını bilen çok sevinir. Padişahın sırlarını bilen, onun memleket idaresindeki inceliklerini öğrenenden daha çok sevinir ve yine geometri ilmi ile astronomi ilimlerini bilen kimse, satrancı bilenden daha çok sevinir.

Satrancı az çok bilen bir kimse, ancak satranç taşlarını yerli yerine koymasını bilen kimseden daha çok sevinir.

Bu minval üzere bilgi ve bilginin ilgili olduğu ilim, ne kadar önemli olursa, onun lezzeti de o nisbette fazla olur. Hiç bir varlık, herşeyin şeref ve kıymet kaynağı olan, bütün âlemin hükümdarı olan; dünyanın acayip işleri onun eseri olan yaratıcı Allah Teâlâ'dan daha büyük ve daha şerefli olamaz. Bu itibarla Allah Teâlâ'yı bilmekten daha üstün ve daha zevkli bir marifet olamaz. Allah Teâlâ'dan daha hoş bir nazargâh (bakılan) olamaz. Kalbin tabiatının muktazası gereği budur. Çünkü herşeyin tabiatının muktazası, o şeyin kendisi için ya-

ratıldığı husûsiyettir. Marifet arzusu olmayan bir kalb ise, gıdalardan iştahı kesilmiş bir hasta gibidir: Hasta bazan toprak yemeği, ekmek yemeye tercih eder. O hasta eğer tedavi görmez, bu bozuk arzusu gitmez ve tabiî arzusu yerine gelmezse, bu dünyada bedbaht ve helâk olur.

Bir kimsenin kalbinde, başka şeylerin arzusu, Allahü Teâlâ marifetinin arzusundan üstün gelirse, o kimse hastadır; tedavi görmezse öbür dünyada bedbaht ve helâk olur.

İnsanın bedenine bağlı olan bütün arzu ve lezzetler, şüphesiz ölümle son bulur. Marifetin kendisi ise, yerinde baki kalır; belki daha da açılır. Bu konunun tam izahı kitabın sonunda muhabbet bahsinde gelecektir.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

İNSAN VUCUDUNDA OLAN İLÂHİ HİKMETLER

Böyle bir kitabta, insanın kalbinin cevherinden bu kadar bahsetmek kifayet eder. Acâibu'l-Kalb adlı kitabımızda bu konu daha etraflı anlatılmıştır. Fazla bilgi edinmek isteyenler, kitaba müracaat etsinler. Ancak her iki kitapta da insanın kalbi, sıfatlarının bazılarıdır; hepsi değildir. Kalb haileri, insanın bir rüknüdür. Diğer bir rükün de beden haileridir. Bedenin yaratılışında da bir çok acayip haller vardır. Dıştaki ve içteki her bir organda acayip manalar ve garip hikmetler vardır.

İnsanın bedeninde çok sayıda damarlar, sinirler ve kemikler vardır. Herbirinin sıfatı ve şekli ayrıdır. Her birinin görev ve gayesi başkadır. Oysa sen bunların hepsinden habersizsin. Sen ancak elin tutmak için, ayağın yürümek için, gözün görmek için ve dilin konuşmak için olduğunu anlarsın. Fakat gözün on tabakadan oluştuğunu ve bir tabakanın eksik olmasıyle görmenin kusurlu olacağını, bilmezsin, yine her tabakanın niçin yaratıldığını, görmek için ona niçin gerek duyulduğunu anlamazsın. Gözün büyüklüğü ne kadar olduğu herkesce bilinmektedir. Onunla ilgili bilgiler ise, ancak ciltlerce kitablarda anlatılabilir. Göz hallerini bilmezsin, insanın içindeki ciğer, dalak, öd kesesi ve böbrek gibi şeyleri bilmemeye şaşmamak gerekir. Ciğerin vazifesi, mideye gelen çeşitli yemekleri, kana çevirip yedi uzva gıda olarak sunmaktır. Ciğerde oluşan kandan bir tortu meydana gelir; buna sevda (lenf) denir. Dalağın vazifesi, o lenfi mideden çekip atmaktır. Kanın üzerinde bir köprü meydana gelir. Bu, safra olur. Öd kesesinin vazifesi o safrayı toplamaktır. Kan ciğerden çıktığında, ince ve kıvamsızdır. Böbreğin vazifesi, kanın suyunu almaktır. Böylece kan, safrasız ve sevdasız olarak damarlara akar.

Öd kesesinde bir arıza olup kanda safra kalırsa, ondan bir kan hastalığı meydana gelir ve diğer safra ve sevdası (lenfi) hastalık yapar.

Dalağa bir arıza peyda olup kanda sevda (lenf) kalırsa, sevdavi hastalıklar meydana gelir. Böbreğe bir arıza olup kanın içinde su kalırsa, istikrar hastalığı (derinin altında su toplanması) meydana gelir.

Bu üslûp üzere insanın dışındaki ve içindeki parçalarının herbiri bir iş için yaratılmıştır. Bunlarsız beden kusurlu olur.

Bu anlatılanlardan başka, insana **«âlemin küçük bir örneği»** demek doğru olur. Çünkü âlemde yaratılan herşeyin, bir nümûnesi insanda vardır. Kemikler dağlar gibi, ter yağmur gibi, kıllar ağaçlar gibi, beyin gök gibi, duyu organları gökteki yıldızlar gibidir. Bu hususun izahı uzundur.

Bu anlatılanlardan başka, her cins hayvanın insan bedeninde bir örneği vardır. Domuz, köpek, kurt, davar, cin, melek gibi. Nitekim daha önce anlatıldı. Her sanat ehlinin de insan bedeninde bir nümûnesi vardır. Meselâ; midedeki kuvvet aşçı gibidir; yemeği pişirir, hazım eder, saf gıdayı ciğere ve tortusunu barsaklara gönderen kuvvet, şıracı gibidir. Yani, yemeği sıkan kimse gibidir. Yemeği ciğerde kan rengine sokan kuvvet, boyacı gibidir. Kanı göğüste beyaz süt yapan ve nutfe (meni) yi de beyaz yapan kuvvet, çamaşırcı gibidir.

Ciğerden gıdayı bedenin her parçasına çeken kuvvet, tüccar gibidir. Ciğerde olan suyu çekip mesaneye döken böbreklerdeki kuvvet, saka gibidir. Büyük abdesti dışarı atan kuvvet, çöpçü gibidir. İçerde safrayı ve sevdayı (lenfi) artırıp bedeni bozan kuvvet, bozuk ayarcı gibidir. Safrayı ve diğer hastalıkları gideren kuvvet, adil bir başkan gibidir. Bu anlatılanların da izahı uzun sürer.

Bu anlatılanlardan maksat şunu bilmendir. Senin içinde çok değişik etkenler vardır. Hepsi senin hizmetinle meşguldur. Sen uyku halinde, kendi âleminde iken, onlar senin hizmetinden hiç rahatlık bulmuyorlar. Sen ne onları biliyor, ne de bunları senin hizmetine veren Allah Teâlâ'ya şükrediyorsun.

Bir kimse hizmetçisini sana hizmet için gönderirse hayatın boyunca ona teşekkür edip medh ü senası ile meşgul olursun, ama bu kadar sanatkârları senin içinde, sana hizmet için tayin ve tahsis eden, bütün hayatın boyunca bir an bile onları hizmetinden geri almayan Allah Teâlâ'yı anmıyorsun.

Bedenin yapısını, azaların (organ) fayda ve vazifesini anlatmak teşrih (anatomi) ilminin işidir. Bu yüksek bir ilimdir. İnsanların çoğu ondan habersizdir onu öğrenme yoluna koyulmazlar.

Tıp ilminin öğrenimini yapanlar, bu sahada üstat (otorite sahibi) olmak için yaparlar. Tıp ilmi kendisi de basit bir ilimdir. Bu ilim din yolunda lüzumlu değil ise de, insanlık hayatında lüzumludur. Ancak teşrih (anatomi) ilmini, Allahû Teâlâ'nın hayret verici işlerini öğren-

mek için okuyanlar mutlaka İlâhî sıfatlardan üç sıfat kazanmış olurlar.

Birincisi, öğrenir ki, bu beden kalıbını yaratan, bu garib insanı vücuda getiren Allah Teâlâ'nın kudreti tamdır; acizlik ve noksanlık onun kudretine ilişmez; neye iradesi ilişirse onu yaratmaya kadirdir. Çünkü dünyada, bir damla sudan böyle güzel bir şekil meydana getirmek kadar şaşılacak bir şey yoktur. Buna kadir olan bir kuvvet, ölümden sonra diriltmeyi daha kolay yapar.

İkincisi, Allah Teâlâ'nın âlim olduğunu, O'nun ilminin bütün şeyleri ve bütün işleri kuşattığını öğrenir. Çünkü böyle garib hikmetlere mebni böyle acayib işler, ancak tam bir ilim ile mümkün olur.

Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın, kullarına olan lütuf ve rahmetini, O'nun yardım ve inayetinin sonsuzluğunu öğrenir.

Çünkü Allah Teâlâ, mahlûkatının hiç birinden gerekli hiç bir şeyi esirgememiştir. Belki lüzumu zorunlu olan kalb, ciğer, beyin ve hayat unsurları olan diğer organları insana vermiştir. İnsan hayatı için lüzumlu olup da fakat zorunlu olmayan el, ayak, göz ve kulak gibi organlar da vermiştir. İnsan hayatı için ne lüzumlu, ne de zorunlu olan belki süs ve güzellik unsuru olan saçın siyahlığı, dudağın kırmızılığı, kaşın kavisliği ve bunlardan başka ne var ise insana vermiştir.

Allah Teâlâ bu lutûf ve ihsanını yalnız insanoğluna tahsis etmemiştir. Belki bütün mahlûkata vermiştir. Meselâ ;sinek, sivrisinek, arı gibi. Bunların her birinin dış kısmını türlü nakışlar ve çeşitli süsler ile süslemiştir.

Bu itibarla insanoğlunun bedeninin yaratılışına dikkat etmek, ilâhi sıfatların marifetinin anahtarıdır. Bundan dolayı anatomi ilmi, yüksek ve kıymetli bir ilimdir. Ancak onun kıymeti tabiblerin ona muhtaç olduğu ciheti ile değil; belki anlattığımız yönü iledir.

Ne kadar şiir sanatını, yazı inceliklerini ve ebedî sanatları fazla bilsen, şairin, yazarın ve sanatkârın değeri kalbinde o kadar artar.

Allah Teâlâ'nın garib işleri de, onun azamet ve celalini bilmenin anahtarıdır.

Bu da nefis marifetinin (kendini tanımanın) bir kısmıdır. Ancak kalb ilmine göre basittir. Çünkü beden ilmidir. Beden ise binek gibidir. Kalb, binek hayvanı üstündeki binici gibidir. Yaratılışta maksad binicidir, binek değildir. Çünkü binek binici içindir. Binici binek için değildir. Bu kadarını açıklamak ile, insanın kolaylıkla ve muhtasar bilgilerle kendini tamamıyle tanıyamıyacağını belirtmiş olduk. Bununla beraber sana senden daha yakın bir şey de yoktur. Kendini bilmeyin başkasını bildiğini iddia eden, kendi yiyecek bulamadığı halde, bütün şehir fakirlerine yemek yedireceğini iddia eden bir müflis gibidir. Bu iddia ise, haddizatında hem çirkin, hem de imkânsızdır.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

İNSANIN ACZİYETİ

Buraya kadar anlattıklarımızdan, kalb cevherinin üstünlüğünü, kıymetini anladın. Bu cevherin sana verildiği, **sende gizli ve örtülü olduğunu bildin.** Onu arayıp ele geçirmek için çaba harcamaz, onu zayi eder ve ondan gafil kalırsan büyük bir aldanış ve ziyan içinde olursun. O halde onu bulmak için, çaba harcamak, onu dünya meşgalesinden temizleyip uzaklaştırmak ve kendi şerefine ulaştırmak gerekir. Onun şeref ve kıymeti, öbür cihanda, tasasız ne'şe, fenasız bekâ, acısız kudret, şüphesiz bağışlama (mağfiret) ve Allah Teâlâ'nın cemalini açık olarak görme ile anlaşılacaktır.

Bu dünyada insanın şerefi, hakiki kıymet ve şerefe erişmek için gerekli istidat ve kabiliyete sahip olmasıdır. Yoksa, ondan daha kusurlu, biçare ne varki, bugün açlık, susuzluk, sıcaklık, soğukluk, çeşitli hastalıklar, kaygı, tasa, eziyet öfke ve hırs ile mübteladır. Rahatının ve lezzetinin bulunduğu şeyler ona zarar getirir. Ona menfaat ve kâr getiren şeyleri de sıkıntı, tasa, eziyet ve acı görür.

Şerefli ve itibarlı olan kimse, ya ilmi ile, ya güç ve kuvveti, ya azim ve iradesi, yahut da yüzünün güzelliği ve fiziki yapısının düzgünlüğü ile bu mevkiyi eldee tmiştir. Şeref ve itibar vesilesi bu anlatılanlardır.

İnsanın ilmine bakarsan, ondan daha canlı kim var ki, onun dimağından bir damar yerinden ayrılıp yok olsa, delilik tehlikesine veya helâk olmak uçurumuna düşer. Bu belanın kendisine nereden geldiğini, ilâcının ne olduğunu bilmez. Bazan onun ilâcı gözönünde olduğu halde onu görmez.

Güç ve kuvvetine bakarsan, ondan daha aciz kim var ki, bir sinek ile dahi başa çıkamaz. Bir sivrisinek ona musallat olsa, onun elinde helâk olur. Bir arı onu soksa, uykusuz ve kararsız kalır.

Himmetine, azmine bakarsan, ona bir dânik (10 arpa ağırlığı) şeyde zarar erişse, hali değişir. Açlık zamanında bir lokma için hayret ve dehşete düşer. O halde ondan daha aşağı ne olur?

Yüzünün ve şeklinin güzelliğine bakarsan, hakikatta o çöplük üzerine çekilmiş bir deri gibidir. İki gün kendini yıkayıp temizlemezse, ondan öyle pislik ve rezillikler meydana gelir ki, kendi kendinden tiksinir, bizar olur.

Daima hamallığını yaptığı günde birkaç defa yıkayıp temizlediği karnındaki pislikten daha kötü ve pis kokulu bir şey var mı?

Birgün Şeyh Ebû Said müridleriyle beraber gidiyordu. Yolda bir hela kuyusunu temizliyenlerin yanından geçerken, bütün müridler burunlarını tutup kaçtılar. Hazret-i Şeyh biraz durduktan sonra dedi ki: **«Biliyor musunuz, bu pislikler lisan-ı haliyle bana ne diyor?.. Di-**

yorlar ki, dün pazarda idik. İnsanlar bizim için keselerini boşaltıp bizi ele geçirmeye çalışıyorlardı. Bu kadar hürmetli ve kadirli iken, yalnız bir gece sizinle kaldık. Bu kadar zaman içinde bu halde dönüşüp bu çirkinliğe düştük.

Şu durumda bizim mi sizden, yoksa sizin mi bizden kaçmanız gerekir?»

Gerçek şudur ki, insan tam bir acz ve noksanlık içindedir. Onun pazarı yarın (gelecekte) olacaktır. Eğer kimya-yı saadet, bu kalb cevheri üzerine bina edilirse, hayvanlar derecesinden kurtulup melekler derecesine erişir. Eğer dünyaya yönelip onun arzularına tabi olursa yarın kıyâmette köpek ve domuz ondan üstün olur. Çünkü onlar hepsi toprak olup azab ve cezadan kurtulacaklar. Fakat o kimse elem verici azabta kalacak. Bu itibarla insan kendi şerefini idrak ettiği gibi, noksanlığı, çaresizliği de idrak etmelidir. İnsanın kendini bu şekilde tanıması da Allah Teâlâ'nın marifet kapısının anahtarlarındandır.

Bil ki, kişinin kendi nefsini bilmesi hususunda böyle bir kitap bu kadarla kifayet eder. Bundan fazlasını bu kitab kaldırmaz.

İkinci Ünvan

Allah Teâlâ'yı Tanımak

(Bu Ünvânda On Bölüm Vardır)

BİRİNCİ BÖLÜM

KENDİNİ BİLMEK, ALLAH'I BİLMEYE YOLDUR

Bil ki, geçmiş peygamberlerin kitablarında meşhur bir söz vardır: **«Kendini bil ki, Rabbini bilesin»** Haberlerde ve eserlerde de: **«Kendini bilen, Rabbini bilir»** denilmektedir. Şu halde bu güzel kelimeler, şuna delalet eder: **«İnsanın kendisi öyle bir aynadır ki, ona bakan, onu düşünen hakk'ı görür, hakk'ı bulur. Halbuki insanların çoğu kendilerine bakıp düşünmek ile hakk'ı görmezler, hakk'ı bulmazlar. O halde insanın Allah Teâlâ'nın marifetine nasıl ayna olabileceğini bildirmek lâzımdır. Bu da iki yoldan anlatılabilir: Birisi gayet zordur. Avamın çoğu anlayıp kavrayamaz.»**

Bir şeyi halkın anlamadığı biçimde anlatmak doğru olmaz. Herkesin anlayabildiği şekilde ise, şöyledir: İnsanoğlu, kendi zatının varlığından Allah Teâlâ'nın zâtının varlığına; kendi sıfatlarının varlığından Allah Teâlâ'nın sıfatlarının varlığına, kendi ülkesi olan bedeni ve azalarındaki tasarrufatından Allah Teâlâ'nın bütün âlemdeki tasarrufatına delil getirir. Bunun izahı şudur: İnsan, kendini mevcut (var) bilince anlar ki, bundan önce nice yıllar geçmiştir ki, kendisi yoktu; namı şanı bilinmezdi. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **«Gerçekten insan, varedilip bahse değer bir şey olana kadar uzun bir zaman geçmiştir. Gerçekten biz insanı** (erkek ve dişi sularından) **Karışık bir nutfeden** (meniden) **yaratmışızdır. Biz onu deneyeceğiz. Bu yüzden de onun işitmesini ve görmesini sağladık.»** (Dehr sûresi, âyet: 1 - 2).

İnsanın fıtratının (yaratılışının) aslında vukubulan olay şudur: İnsan, yaratılmazdan önce bir nutfe idi; yani, kötü kokulu bir damla su idi. Onda akıl, kulak, göz, baş el-ayak, dil, damar, sinir, kemik, et ve deri yok idi. Belki belli bir sıfatı olan bir parça beyaz su idi. Bu

halinden sonra birçok garib safhalardan geçmiştir. Acaba bu haller kendiliğinden mi oldu yoksa bir kuvvet mi onu meydana getirdi?..

İnsanın mükemmel hali üzere iken, bir kıl bile yaratmaktan aciz olduğu bilinen bir gerçektir. İnsan bir damla su iken, daha aciz ve noksan olduğunda şüphe yoktur. Netice itibariyle insan, kendi varlığında, Allah Teâlâ'nın varlığını anlar.

İnsan şimdiye kadar bir kısmını anlattığımız bedenindeki zahir (dış) ve batın (içi) yönündeki acaib hallere bakıp düşününce, kendini yaratan Allah Teâlâ'nın kudretinin tam olduğuna, dilediğini vücuda getirmeğe kadir olduğuna kesinlik ile inanır. Bundan daha üstün hangi kudret olur ki, böyle hakir ve önemsiz bir damla sudan, insan gibi mükemmel harika güzellikte ve bunca garib hasletleri bulunan bir yaratık vücuda getirmiştir?

İnsanın, azalarının faydalarına ibret nazariyle bakıp her azanın ne hikmet ve görev ile yaratıldığını anlayınca, meselâ, dış azalardan el, göz, dil, kulak, diş; iç azalardan ciğer, dalak ve bunlara benzer ne var ise, bütün bunları düşündüğü zaman, Allah Teâlâ ilminin sonsuz olup herşeyi kuşattığını ve böyle geniş bir ilimden hiçbir şeyin gaib olamayacağını anlar.

İnsanın azaları öyle yerli yerince konulmuştur ki, bütün akıllılar bir araya gelse ve onlara uzun ömür verilse ve ömürleri boyunca, yaratıklardan birinin bir azasını mevcut şeklinden daha güzel ve faydalı bir şekle sokmak için düşünseler, daha güzelini bulamazlar. Meselâ; ön dişler, yemekleri kesmek için keskin, diğer dişler ise, değirmen gibi yemeği öğütmek için yassı yapılmıştır. Dil bunlar arasında bir değirmen teknesi vazifesini görüp yemeği öğütme vazifesini gören dişlere döker. Dilin altına yerleştirilen salgı yapan kuvvet ise, bir hamurcu görevini görmektedir. Yemeğin yumuşayıp boğazdan geçmesi için lüzumu kadar yemeğe su döker. Bütün dünyanın akıllıları bir araya gelip bunlara yeni ve daha güzel bir şekil vermeye çalışsalar, bundan daha güzel ve mükemmel bir şekil bulup yapamazlar. Beş parmak üzere yaratılan el de böyledir. Dört parmak bir sınıftan ve aynı hizadadır. Baş parmak ise, bunlardan uzak, yüksek ve hepsinden kısadır, her biriyle bir iş için birleşir, her birine yardım eder.

O parmakların her birinde üç boğum, baş parmakta ise iki boğum vardır. Onlar öyle yapılmıştır ki, dilerse onlar ile bir şeyi tutar; dilerse, onlardan kürek yapar; dilerse, toplayıp yumruk yapıp silâh olarak kullanır; dilerse, açıp tabak yapar. Onları daha nice türlü işlerde kullanır. Eğer bütün dünyanın akıllıları bir araya gelip parmaklara daha güzel ve daha faydalı bir şekil vermeye çalışsalar, meselâ: Hepsinin bir çeşit olmasını; yahut üçü bir tarafta ikisi bir tarafta olmasını, yahut sayılarının altı dört olmasını; yahut üç boğumlu olanların iki, yahut dört boğumlu olmasını ve iki boğumlu olanın da üç boğumlu olmasını veya bunlardan başka bir şekli düşünseler, hepsinin düşündüğü noksan olur. En mükemmeli yine Allahü Teâlâ'nın

yarattığı şekildir. Bununla anlaşılıyor ki, yaratanın ilmi, bu şahsı kuşatmıştır; ve her şeye aşinadır.

İnsanın hiçbir parçası yoktur ki, onda böyle hikmetler bulunmasın. Bu hikmetleri ne kadar fazla bilsek, Allah Teâlâ'nın ilminin azametine olan hayranlığımız o derece artar.

İnsan kendi ihtiyaçlarına baktığı zaman, meselâ: Önce azasına, sonra yemeğine, giyimine, meskenine, yemeğinin ihtiyacı olan yağmur, bulut, soğuk, ısı gibi nesnelere bakınca, yemeği ıslah eden sanatlara, o sanatların muhtaç olduğu demir, bakır ve pirinç maddesinden yapılan aletlere, aletlerin çalışmasına ve yemeği ıslah edilip gıda durumuna getirme şekline dikkat edilince, bütün yaratıkların en güzel şekilde yaratıldığını, her birinden sayısız çeşitler meydana geldiğini, Allah Teâlâ, onları yaratmasaydı, hiç kimsenin hatırına gelmeyeceğini, hiç kimse onu düşünüp istemiyeceğini, bütün bunların bilinmeden ve istenmeden Allah Teâlâ'nın geniş lütfu ve büyük rahmetinin eseri olduğunu anlar.

Bu makamdan Allah Teâlâ'nın bir sıfatı daha malûm oldu ki, o da şudur: Bütün velilerin ve peygamberlerin hayatı Allah Teâlâ iledir ve onların hayatı Allah Teâlâ'nın mahlukata lütfu, rahmeti ve inayetidir.

Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **«Rahmetim gazabımı geçmiştir».** Peygamberimiz de buyurur ki: Allah Teâlâ'nın kullarına şefkati, annenin, süt emen çocuğuna olan şefkatinden daha fazladır.

O halde insan, kendi zâtının vücuda gelmesinden, Allah Teâlâ'nın ezelî varlığını anlar. Kendi azalarının ve çevresinin geniş teferruatından da Allah Teâlâ'nın kudretinin mükemmel olduğunu anlar. Azalarından ve çevresinin şaşılacak hallerinden ve faydalarının çokluğundan, Allah Teâlâ'nın ilminin mükemmel olduğuna kesinlikle bilgi edinir. Kendi nefsinde toplanan zarurî şeylerden veya süs ve güzellik için olan şeylerden Allah Teâlâ'nın lütûf ve rahmetine vakıf olur. Bu sebepler ile kendini tanımanın, Allahı tanımanın anahtarı ve aynası olduğu bilinmiş olur.

İKİNCİ BÖLÜM

ALLAH'I TENZİH ETMEK

Bil ki, insan kendi sıfatlarından Allah Teâlâ'nın sıfatlarını öğrendiği gibi, kendi tenzih ve takdisinden de Allah Teâlâ'nın tenzih ve takdisini anlar. Allah Teâlâ hakkında anlamı şudur: Allah Teâlâ'yı vehme ve hayâle gelen her türlü şekil ve biçimden münezzeh ve uzak bilmektir; hiç bir yer onun tasarrufu dışında olmadığı halde ona bir mekân izafe etmemekte. İnsan, bunun bir nümûnesini kendi zâtında müşahede eder. Onun kalb ve gönül dediğimiz ruhunun hakikati, vehme ve hayâle gelen her türlü şekil ve biçimden münezzeh ve uzaktır. Zira onun miktarı ve kemiyeti (sayısı) olmadığını, bölünme kabul

etmediğini söylemiştik. Miktarı olmayan bir şey, hiçbir hâl ve hayâle gelmez. Zira gözün kendisini veya cinsini gördüğü şeyler hayâle gelebilir. Göz ve hayâlde renkler ve şekillerden başka birşey yoktur. Birşeyi bilmek kasdı ile **«Nasıldır»** diye sormanın anlamı, **«ne şekil üzeredir, büyük müdür, küçük müdür»** demektir. Bu itibar ile bu sıfatlarla ilgisi olmayan birşey hakkında böyle bir soru irad etmek, bâtıl olur. Keyfiyeti olmayan birşeyi bilmek istersen, kendi hakikatine bak. **Söz konusu hakikat bölünmeyi kabul etmek. Kemiyet(sayı) ve keyfiyet (nitelik) ile alâkası yoktur.**

Bir kimse: **«Ruh nasıldır?»** diye sorarsa, cevabı, **«Keyfiyetin onunla alâkası yoktur»** şeklinde olur.

İnsanın kendi hâli böyle olunca, Allah Teâlâ bu şekilde tenzih ve takdis edilmeye daha lâyıktır. İnsanların bir kısmı buna şaşar ve der ki: **«Nasıl ve niçin sorularına cevap olmayan bir şey nasıl mümkün olur».** Halbuki kendileri de nasıllık ve niçinlikten beri ve uzak oldukları halde, kendi kendilerinden gafildirler ve kendilerini olduğu gibi bilmezler. Belki insan istese, kendi zâtında **«nasıl ve niçin»** olmayan binlerce hâlleri bulur. Zira kendi zâtında öfke, aşk, lezzet gibi hususları gördüğü halde, bunların keyfiyetini anlamaya kalkışsa, gücü yetmiyecektir. Çünkü bu zikr olunan şeylerin rengi, şekli yoktur. Bu sebepten de **«bunların keyfiyeti nedir»** diye sorulmaz. Bir kimse sesin, vefatın hakikatini öğrenmek istese, bunların hâl ve keyfiyetinin nasıl olduğunu bilmekten âciz kalır. Bunun sebebi de şudur: Nasıl ve niçinlik, cismin özelliğinden olan hayâl icâtlarıdır. Hayâlin de ancak göz ile görülebilen şeylerde payı vardır. Renk, şekil gibi göz ile ilgili şeylerde kulağın payı olmadığı gibi, ses gibi, kulak ile ilgili şeylerde de gözün payı yoktur. Böylece kalb ve akıl duyguları ile ilgili hususlarda da, diğer duyuların payı yoktur. Çünkü nasıllık ve keyfiyet ancak duyu organları ile his edilen şeyler için söz konusu olur. Bu zikir edilen hususların tahkik ve incelenmesi çok derindir. Tafsilâtlı ma'kûlât kitaplarında (akli ilimlerden bahseden kitaplarda) geçmektedir. Bu kitabta bu kadar kifâyet eder. Bundan maksat; insanın kendi keyfiyetini bilmeyişini, Allah Teâlâ'nın keyfiyetini bilemiyeceğine delil yapmaktır. Şunu da bilelim ki, ruh vardır; beden ülkesinin padişahıdır, bedende bulunan her şey onun ülkesidir. Bununla beraber mahiyeti keyfiyetsizdir. Bunun gibi, bütün âlemin padişahı, bütün kâinat ülkesinin sahibinin nasıllığı ve keyfiyeti bilinmemektedir. Nasıllığı, keyfiyeti olan herşey onun memleketidir (mülküdür).

Bil ki, Allah Teâlâ'yı tenzih etmenin diğer bir kısmı da, ona hiç bir mekân izafe etmemektir. Nitekim ruhu da herhangi bir uzva izâfe etmek doğru olmaz. Meselâ, ruh, eldedir, ayaktadır, baştadır, yahut bedenin başka bir yerindedir demek doğru olmaz. Belki bedenin bütün organları bölünebilir; fakat ruh bölünemez. Bölünmeyen bir şeyin bölünebilene girmesi mümkün değildir. Çünkü o takdirde onun da bölünebilmesi lâzım gelir. Ruhu hiç bir organa izâfe etmek mümkün **değil iken, hiç bir uzuv** (organ) onun tasarrufunun dışında değildir.

Belki bütün organlar onun tasarrufunda, emrindedir. O bu maddenin padişahıdır. Nitekim bütün âlem Allah Teâlâ'nın tasarrufundadır, o ise, muayyen bir mekâna izafe edilmekten münezzehtir. **Bu nevi takdis, tenzih; ancak ruhu sarih ve açık anlamakla, tamamiyle anlaşılabilir.** Bu hususta ruhun sırrını izhar etmek için hiç kimseye izin verilmemiştir. Belki **«Allah Teâlâ Âdemi kendi sûretinde yarattı»** hadisinin mânâsı, ancak ruhun sırrını keşfetmek ile tamamiyle anlaşılabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALLAH'IN HÂKIMİYETİ

Allah Teâlâ'nın zâtı bilindi; nasıl, niçinlik ve keyfiyetten münezzeh, uzak olduğu anlaşıldı ve hepsinin anahtarının, insanın kendi nefsini idrâk etmesi olduğu açıklandı. Ancak bütün bunlardan başka Allah Teâlâ marifetinin (onu bilmenin) bir bölümü kaldı. O da, Allah Teâlâ'nın âlem-i mülkünde nasıl padişahlık yaptığı, hangi yoldan idare ettiği, meleklere ne şekilde ferman buyurduğu, meleklerin fermanlarına nasıl uyduğu; melekler eliyle işleri nasıl bitirdiği; göklerden yere emir göndermesi; yıldızları, gökleri harekete geçirmesi; yerdekilerin işlerini göklere havale etmesi; rızıklar anahtarını göklere teslim etmesidir.

Bunlar, hangi yoldan, ne şekilde oluyor?

Bu, Allah Teâlâ'nın marifetinin (onu tanımanın) büyük bir bölümünü teşkil eder. Buna **«marifet-i ef'al»** yani, fiilleri bilmek denir. Nitekim bundan öncekilere **«marifet-i zât ve marifet-i sıfat»** denilirdi. Bunun da anahtarı kendini bilmektir. Sen kendi ülkende padişahlığını nasıl yürüttüğünü bilmezsen, âlemin padişahının padişahlığını nasıl yürüttüğünü nasıl anlayabilirsin.

Önce kendi işlerinin nasıl meydana geldiğini düşün. Meselâ; yazı. Bir kâğıt üzerine **«Bismillâh»** yazmak istediğin zaman, önce senden yazmak isteği meydana gelir. Ondan sonra kalbinde bir hareket, bir kıpırdanma hâsıl olur. O kalb senin sol tarafında kozalak şeklindeki et parçası olan zâhir kalbtir. Zâhir kalbten lâtif bir cisim (gözle görülmez) hareket edip dimağa yükselir. Bu lâtif cisme tabibler **«ruh»** diyorlar. His ve hareket hamalı budur. Bu ruh hayvanlarda bulunan ruhtan farklıdır. Hayvanlardaki ruh ölür. Bu ruh ise, asla ölmez. Allah Teâlâ'yı bilme mahalli olan budur. Bu ruh dimağa (beyin) ulaşınca, **«Bismillâh»**ının sûreti, hâyal kuvvetinin yeri olan dimağın birinci odasında meydana gelmeğe başlar. Daha sonra bu hâl dimağdan bedenin her tarafına dağılmış; hattâ parmakların uçlarında iplik gibi bağlanmış sinirler vasıtası ile, bütün organlara iletilir. Bu anlatılan sinirleri, gayet zayıf olan kimselerin kolunda görmek mümkündür. Sinirler hareket edince, parmakların uçları harekete geçer. Parmak uçları da kalemi oynatır. Kalem de mürekkebi hareket ettirir. Böyle-

ce besmele sûreti hayâl merkezinde (odasında) olduğu gibi, kâğıt üzerinde meydana gelir. Duyular yardımı ile meydana gelen yazı işinde en çok göze ihtiyaç duyuluyor.

«Yazının başlangıcında bir istek, bir arzu meydana gelir» demekten maksadımız, bunun gibi her işin başlangıcında, mutlaka Allah Teâlâ'nın bir sıfatı olduğunu bildirmektir; O sıfat **«irade»** diye tâbir edilir.

Bahsi geçen irâdenin eseri, başlangıçta kalbte meydana gelip daha sonra kalb vasıtası ile diğer âzalara sirayet ettiği gibi, Allah Teâlâ'nın iradesi de başka Arşta meydana gelir. Oradan bütün kâinata dağılır ve en son yerlere de ulaşır. Lâtif cisim dediğimiz o nesne, **buhar** gibi olup bahsi geçen eseri, bütün kalb damarları yoluyla dimağa gönderir. Bu lâtif (elle tutulmaz, göz ile görülmez) cisme **«ruh»** denir. Tıpkı bunun gibi, Allah Teâlâ'nın da lâtif bir cevheri vardır ki, o ince cevher Hakk'ın irâdesiyle varlıkların eserini Arştan Kürsiye ulaştırır. Bu tek cevhere **«melek, ruh-ul Kudüs»** denir. Vuku bulacak şeyin, kalpten dimağa ulaşması, dimağın da kalbin hâkimiyet ve tasarrufu altında bulunması gibi, Allah Teâlâ'nın eseri de Arş'dan Kürsî'ye ulaşır. Kürsi Arş'ın altındadır. Senin işin olan **«Bismillâh»**ının sûreti vücûda gelme istendiğinde, önce onun sûreti dimağın merkezinde meydana gelip sonra da iş, o sûrete uygun bir şekilde meydana geldiği gibi, âlemdeki varlıkların sûreti de, önce Levh-i Mahfuz'da nakşedilir. Dimağında olan lâtif kuvvet, azayı ;sinirler eli ve parmakları; parmaklar kalemi hareket ettirdiği gibi, melek denilen lâtif cevherler de, yıldızlar ve şuâları vasıtası ile, aşağı âlemde (dünya) olan ana unsurları hareket ettirir. O ana unsurlara **«dört tabiat»** denir. O dört şey, sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluktur. Kalem, mürekkebi dağıtıp **«Bismillâh»**nin şeklini meydana getirdiği gibi, sıcaklık, soğukluk da suyu, toprağı ve diğer ana bileşikleri hareket ettirir. Kâğıt mürekkebin nakşını kabul edip dağılan mürekkebi toplu tuttuğu gibi, bileşik şeylerde ancak nemlilikle şekillenir ve bu şekli de ancak kendini kuruluk-la koruyup devam ettirebilir. Nemlilik olmasa, cisim şekil kabul etmez. Kuruluk olmazsa, o şekil, devamlı olmaz.

Kalem işini bitirip hareketini sonuna ulaştırınca, hayâl merkezinde mevcut olan şekle uygun **«Bismillâh»** sûreti ortaya çıkar. Bunun gibi, ana bileşikler, tabiatini hareket ettirip meleklerin yardımıyla hayvan, bitki ve diğer varlıkların sûreti **«Levh-i mahfûz»**da olduğu gibi ortaya çıkar. İşlerin eseri, bütün bedenden önce kalbte meydana gelip ondan sonra bütün â'zalara dağıldığı gibi, madde âleminde de bütün olaylar, önce Arş'ta meydana gelir. Bu hususiyeti sebebiyle kalb başlangıç olarak kabul edilerek bütün â'zaların eseri ona izafe edilip senin zâtın kalbin içinde sakin olduğu düşünüldüğü gibi, bütün âleme yapılan te'sir ve galebe, **«Arş»** vasıtasıyla olduğu için, halk Allah Teâlâ'nın Arş'ta sakin olduğunu sanır. Kalbe hâkim olup kalbin durumu (ahvâli) düzenli olmakla, beden ülkesinin tedbiri kolay ve düzenli olduğu gibi, Allah Teâlâ, Arş'ı yaratıp ona galib ve hâkim ol-

makla, madde âlemi memleketinin tedbiri kolay ve düzenli olur. Bu sebeptendir ki, Kur'an'ın nazmı bu tarzda gelmiştir: **«Arş üzerinde hükümran oldu. İşi yerli yerinde düzenler.»** (En'am sûresi, âyet: 79).

Bil ki, bu söylediklerimiz ancak üstün basiret sahiplerine bildirilmiş bir hakikattir.

«Allah Teâlâ Adem'i kendi sûretinde yarattı» hadisinin hakikati de, ancak bununla açıklanır.

Şu da bir gerçektir ki, padişahlığı padişahlardan mada başka kimse bilmez. Kendi memleketin üzerinde padişahlık verilmesi ve Allah Teâlâ'nın bütün âleme olan padişahlığı örneğinden sana bir muhtasar örnek verilmeseydi, Allah Teâlâ'nın âlem memleketine olan padişahlığını asla anlamaya kadir olamazdın.

O halde seni yaratan Allah'a şükür et ki, sana kendi memlekeтine küçük bir örnek bir memleket verdi; bu memlekette padişahlık verdi, kalbini **«Arş»**; menba'ı kalb olan hayvanî ruhunu **«İsrafil»**; dimağını kürsî; hayâller merkezini, Levh-i mahfûz; göz, kulak ve diğer duyu organlarını melekler yaptı. Azaların menba'ı ve merkezi olan dimağın kubbesini (beyinciği) gök ve yıldızlar yaptı. Parmakları, kalemi, mürekkebi **«emrine uyan tabiatlar»** yaptı. Seni misâlsiz, keyfiyetsiz yarattı ve bunların hepsine padişah yaptı, sonra da sana: **«Sakın! Kendinden ve padişahlığından gafil olma ki, seni yaratan Allah'tan da gafil olmayasın.»** buyurdu. Çünkü **«Allah Teâlâ Ademi** (insanı) **kendi sûretinde yarattı.»** O halde kendini bil ki, Rabbini bilesin.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZALARIN BİRBİRLERİYLE BAĞLANTISI

İnsanın kendi şahsına, varlığının mülküne padişah olması ile, bütün mülklerin sahibi ve padişahı olan Allah Teâlâ'nın padişahlığı arasında yaptığımız kıyaslamalı açıklamalardan iki büyük ilme işaret edildi: Biri, insanın kendini bilmesi; âzalarının değişik kuvvetler ve çeşitli sıfatlar ile bağlantısı; kuvvetler ve sıfatların kalb ile bağlantısının ilmidir. Bu ilim, bunun gibi kitablarda incelenemeyecek kadar uzundur. Diğeri, âlemin padişahına ait memleketlerin, melekler ile irtibatının tâfsili; meleklerin birbirleri ile irtibatının, göklerin, Arş'ın, Kürsi'nin, onlar ile irtibatının tâfsilinin ilmidir. Bu da uzun bir ilimdir. Bunlardan maksat, bu ilimlere bir nevi işarettir. Tâ ki, akıllı ve zeki olanlar, bunları itikat edip Allah Teâlâ'nın âzamet ve celâlini idrâk eylesin. Akılsız ve câhil olanlar ise, bunca cemâl ve kemâl ile süslenmiş padişahı düşünmekten mahrum olmakla, ne derece gâfil, ne kadar bedbaht ve aldanmış olduğunu anlasın. Hazret-İ Allah'ın cemâlinden haberdar olmak nerde kaldı **ki, bu kadar anlattıklarımız, yalnız insanların kendi kendilerine bakıp nasıl bir şey olduklarını idrâk etmeleri içindir.**

BEŞİNCİ BÖLÜM

TABIATÇILARIN DURUMU

Kâinatta meydana gelen olayları, tabiata ve yıldızlara bağlayan zavallı ve mahrum tabiatçı ile müneccim'in durumu bir karıncaya benzer ki, kâğıt üzerinde yürürken, kâğıdın siyahlaşıp nakışlandığını görünce, düşünmeye başlıyor ve kalemin ucunu görünce, sevinip diyor ki: **«Bu işin hakikatini anladım. Bu nakışları kalem yapıyor»** olayların safhalarını bilmeyip ancak son şeklini gören tabiatçıların durumu böyledir. Daha sonra gelen ikinci karıncanın, görüşü daha kuvvetli, görüş mesafesi daha fazladır. İlk karıncaya der ki: **«Sen yanıldın. Ben bu kalemi müstakil görmüyorum. Bu nakışı yapıyor»** ve bu derece bilgisine sevinip der ki: **«Gerçek budur ki, bu şekilleri yapan kalem değil, kalemi tutan parmaklardır. Kalem, parmakların emrindedir.»** Bu da müneccim'in durumudur ki, biraz daha uzağı görüp tabiatın, yıldızların emrinde olduğunu, yıldızların da meleklerin emrinde olduğunu sanıyor ve bundan sonraki mertebeleri bilmiyor.

Madde âleminde, müneccim ile tabiatçı arasında böyle görüş ayrılığı olduğu gibi, ruhlar âleminde terâkki eden kimseler arasında da bu görüş ayrılığı olur.

Zira birçok insanlar, madde âleminden yükselip maddenin dışında bazı şeylere erişip muayyen bir dereceye kavuşurlar. Ancak daha sonra yükselme yolları kapanır. Nûrlar âlemi olan ruhlar âleminde de bunun gibi sayısız geçitler vardır. Ruhlar âleminde yürüyenlerin dereceleri değişiktir. Bazısı yıldız, bazısı ay ve bazısı da güneş gibidir. Bu terâkki ve değişik mertebeleri, kendilerine göklerin melekutû (âlemi) gösterilen kimseler içindir. Allah Teâlâ, İbrahim Halil (a.s.) hakkında buyurduğu, **«Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin hükümranlığını gösterdik.»** (En'âm sûresi, âyet: 75) âyetinden, İbrahim aleyhisselâm'dan hikâye ederek **«Şübhesiz yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim.»** (En'âm sûresi, âyet: 79) buyurduğu yere kadar olan âyetler, gerçeği ifade eder.

Bu sebeble Resûlullah (s.a.v.) buyurur: **«Şübhesiz Allah Teâlâ'nın yetmiş nûr ve zulmet perdesi vardır. Eğer onları açarsa, güzelliği bütün bakanları yakar.»** Bu hâdisin diğer tafsilâtı **«Mişkâtü'l-Envar ve Misfatü'l-Esrar»** kitablarımızda geçmektedir. Arzu edenler oraya baksın.

Bundan maksadımız şudur: Tabiatçıların, maddeyi, sıcaklık ve soğukluğa havale etmeleri tamamen yanlış değildir. Zira eğer hararet ve bürûdet ilâhî sebebler arasında olmasaydı, tıb ilmi bâtıl olurdu. Ancak tabiatçılar şu yönden yanılmışlardır: Kısa görüşlü olmaları sebebiyle, eşyanın ahvâlinden haberdar olmayıp birinci merhalede kaldıklarından, hararet ve bürûdeti birer müstakil asıl sayıp başka kuvvetin emrinde olduklarını anlayamamışlar; onları, itibar sahibi sanıp

hizmetçi olduklarını bilmemişlerdir. Halbuki onlar, ayakkabıların sırası yanında bekleyen en aşağı hizmetçilerdendir.

Yıldızları, ilâhî sebebler arasında müessir sayan müneccimler de bir dereceye kadar doğru söylüyorlar. Çünkü böyle olmasaydı, gece gündüz aynı olurdu. Çünkü güneş dünyaya ısı ve ışık saçan bir yıldızdır. Kış ve yaz aynı olurdu. Yazın sıcak olması, güneşin dünyaya yakın olmasındandır. Kışın soğuk olması da güneşin uzak olmasındandır. Bir kimse, **«Güneşi sıcak ve parlak yaratan Allah Teâlâ, Zühal yıldızını soğuk ve kuru; Zühre yıldızını sıcak ve nemli yarattı»** derse, dinine bozukluk gelmez.

Müneccimin yanıldığı nokta, yıldızları asıl ve merci olarak kabul edip başka kuvvetin emrinde olduklarını bilmemek ve **«Güneş, ay ve yıldızlar onun emrinde musahhardır.»** (A'râf sûresi, âyet: 54) âyetinin ifade ettiği gerçeği görmemektir. Müsehhar, bir işte kullanılan şeye denir. O halde yıldızlar, işçi değildir. Belki işçiler meleklerdir. Yıldızlar ise, meleklerin emrindedir. Nitekim, bedeni oynatmak hususunda sinirler, dimağdaki kuvvetin emrinde çalışırlar. Böylece yıldızlar, aşağı hizmetçilerdendir. Ancak bunların mevkii, dört tabiat gibi ayakkabı yeri değildir. Belki bunlar kapıcıdır. Dört tabiat ise, en aşağı hizmetçilerdendir. Yazı işinde kalem en aşağı hizmetçi olduğu gibi.

ALTINCI BÖLÜM

EŞYAYI TANIMAK

Bil ki, insanlar arasında meydana gelen görüş ayrılıklarının herbiri, bir yönden doğrudur. Çünkü varlıkları bir yönü ile tanıyan, bütün yönleriyle tanıdığını sanır. Değişik görüş sahipleri; şehirlerine fil'in geldiğini duyup onun ne olduğunu öğrenmeye koşan körler gibidir. Bunlar file elleriyle dokunurken, birinin eli, onun omuzuna; diğerinki kulağına; bir başkasının ayağına; ötekinin dişine rastgelir. Bunlar, kendileri gibi a'malarla buluşup bunlardan fi'lin şekli sorulduğunda, elini fil'in omuzuna koyan dedi ki, **«fil çok yüksek, gayet çok etli ve kocaman bir hayvandır.»** Eli filin ayağına gelen dedi ki: **«Fil sütûn gibidir.»** Eli dişine gelen dedi ki: **«Fil direk gibidir.»** Eli kulağına gelen, **«Fil bir kilim gibidir.»** dedi. Hepsinin sözü, bir yönden doğru, bir yönden yanlıştır. Çünkü bunlar, filin bir âzasını tanımakla, tamamını tanıdıklarını sandılar. Müneccim ve tabib de böyledir. Herbirinin gözü, Allah Teâlâ'nın hizmetinde çalışan hizmetçilerden birine takıldı, onun saltanat ve hâkimiyetinden şaşırıp **«padişah varsa budur; benim rabbim budur»** dedi. Hidayet yolunda ilerleyenler, anlatılanların noksanını görüp her neye baksalar, onun ötesinde daha üstün bir şeyi görmekle aşağıdakinin ilâh olamıyacağını idrâk ederek **«ben batıp sönenleri sevmem»** demiştir.

YEDİNCİ BÖLÜM

GÖKLER ÂLEMİ

Yıldızların, tabiatlerin, on iki burcun ve hepsinden yüksek olan Arş'ın hâli, bir yönden bir padişahın durumuna benzer ki, onun özel bir odası vardır. Veziri o odada oturur. Odanın etrafını on iki pencere-si bulunan bir sofa çevirir. O pencerelerin herbirinde vezirin bir vekili vardır. Yedi tane süvari, vezirden vekillere gelen emirleri dinlemek üzere, pencerelerin etrafını döner. Dört piyade, bu yedi süvariden uzak bir yerde gözlerini yedi süvariye dikmiş, padişahın kapısından ne ferman gelecek diye bekliyorlar. Bu dört piyadenin elinde dört kement bulunur. Bu kementleri atarak, ferman mucibince, bir gurubu huzura çekerler; bir gurubu huzurdan uzaklaştırırlar; diğer bir gurubu da azablandırırlar meselâ: Arş, memleket vezirinin karargâhı olan hususi bir odadır. O vezir Allah Teâlâ'ya en yakın melektir. Yıldızların seması, odayı çeviren sofa gibidir. Oniki burc, oniki penceredir. Vezirin vekilleri, diğer meleklerdir. Bunların derecesi, en yakın meleğin derecesinden aşağıdır. Bu meleklerin herbirine ayrı ayrı vazifeler verilmiştir. Yedi gezegen yedi süvariye benzer ki, bekçiler gibi durmadan bu pencerelerin etrafını dolaşırlar. Onlara her pencereden başka bir ferman ulaşır. Dört unsur dedikleri ateş, su, hava ve toprak; dört piyade gibidir ki, bunlar vatanlarından ayrılmazlar. Dört tabiat dedikleri, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk; dört piyadenin elinde bulunan dört kement gibidir. Meselâ, bir kimsenin durumu bozulur; dünyadan yüz çevirir; gam, keder onu kaplar; dünya nimetlerini sevmez ve âkibetinden endişe ederse, hekim, buna **«hastadır; hayal kurma hastalığına yakalanmıştır. İlâcı kaynatılmış kimyondur»** der. Tabiatçı: **«Bu hastalığın aslı, dimağa hâkim olmuş kuruluktur. Bu kuruluk kış havasından ileri gelir. Bahar gelip rutubet, havaya galib olmadan o kimse iyileşmeye doğru gitmez»** der. Müneccim de der ki: **Bu ona Utarid yıldızından gelen bir sevdadır. Sevda, Utarid ile Merih arasında bir sürtüşme olduğu zaman, hâsıl olur. Utarid, iki uğurlu yıldızın** (Zühre, Müşteri) **yanına gelmeden, yahut aralarında üçleşme olmadan bu hasta iyileşmeye yüz tutmaz.»** Hepsi doğru söylüyorlar. Ancak **«bu onların ilimden erebildikleridir.»** (Necm sûresi, âyet: 30-31) Allah Teâlâ tarafından saadetine hüküm edilen kimse için, iki isgüzâr nakib (çavuş) olan Utarit ve Merih'e ferman verilir ki, sür'atle kapı piyadelerinden olan havayı göndererek kuruluk kendini atıp beyninin ortasına indirsin; dünya lezzetlerinden yüzünü çevirsin. Tâki, korku ve keder kamçısı, irâde ve istek dizginleriyle onu Allah'ın huzuruna dâvet etsinler. Bu anlatılan, ne Tıp ilminde, ne Tabiat ilminde, ne de Astronomi ilminde vardır. Bu ilim, memleketin her tarafını kuşatan, Hazret-i Allah'ın bütün işçisi, çavuşu, hizmetçisinin durumunu ona gizli ve örtülü olmayan, herbirinin ne tarafa ne ferman-

la gittiğini, insanları hangi tarafa çağırdığını, hangi taraftan menettiğini bilen Peygamberlere mahsus ilim deryasından çıkmaktadır.

O halde, herbiri ne konuştu ise ve ne söyledi ise hepsi doğru ve vâkıaya uygundur. Ancak bunlar memleketin padişahının ve kumandanının sırrından haberdar olmamışlardır. Allah Teâlâ, bu yol ile (yani, hastalık, sevda, mihnet, belâ ile) insanları kendi huzuruna çağırır ve kudsî hadiste buyurur ki: **«Kullarıma verdiğim hastalık değildir, o lutûf kemendidir; dostlarımı onunla huzuruma davet ederim.» «Belâ önce peygamberler, sonra veliler ve sonra da herkesin faziletine göredir»** onlara hakaret gözüyle bakmayın; çünkü; **«Hasta oldum, ha tırımı sormadın»** kudsî hâdis onların hakkında gelmiştir: **«Evliyanın hatırını sormak benim hatırımı sormak gibidir.»**

O halde bundan önceki misalle, insanın kendi bedenindeki padişahlığı, bu misâlle de bedeni dışındaki memleketinin durumu anlatılmaktadır. Bu da bilgide insanın kendini bilmesinden ileri gelir. Bu sebeble kendini bilmek, diğerlerin ünvânı oldu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DÖRT SÖZÜN MANÂSI

Şimdi şu dört sözün mânâsını öğrenmek sırası geldi: **«Sübhanellahi, ve'l-hamdülillahi ve lâilâhe illallahü vallahü ekber.»**

Allah Teâlâ'nın padişahlığının, senin padişahlığından üstün olduğunu, kalem kâtibin elinde olduğu gibi, kâinatın bütün sebeb ve vasıtalarının, Allah Teâlâ'nın kudretinin elinde olduğunu bilince, **«Sübhanellahi»**nin mânâsını anlamış olursun. Allah Teâlâ'dan başka hamdü senâya lâyık ve müstahak olmadığı bilinince, **«Elhamdü lillahi»** nin mânâsını anlamış oldun, yaratıklardan hiçbir ferdin ihtiyar dizgini elinde olmadığı anlaşılınca, **«Lâ ilâhe illâllah»**ın mânâsını bilmiş olursun.

Şimdi **«Allahü Ekber»**in mânâsını anlamana sıra geldi. Bil ki, bütün bu bildiklerin, Allah Teâlâ'nın âzamet deryasından bir damla bile değildir. Çünkü Allah Teâlâ, kendi nefsine kıyaslamak suretiyle bildiğin herşeyden büyüktür. **«Allahü Ekber»**in mânâsı, Allah Teâlâ, kendisinden başka herşeyden büyüktür, demek değildir. Çünkü Allah Teâlâ'dan başka hiç bir ferdin varlığı yoktur ki, Allah Teâlâ, ona nisbetle daha büyüktür, denilebilsin.

Çünkü, bütün varlıklar, onu nûrundan bir parıltıdır. Meselâ, güneşin nûru, güneşten ayrı bir şey değildir ki, güneş nûrundan daha büyüktür denilebilsin. Belki **«Allahü Ekber»**in mânâsı, akıl ölçüsü ile bilinenlerden büyüktür demektir. Allah Teâlâ'nın takdis ve tenzihinin insanlarınki gibi olduğunu söylemekten Allah'a sığınırız. Allah Teâlâ, insana varıncaya kadar bütün yaratıklara benzemekten uzaktır ve yine Allah Teâlâ'nın padişahlığının, insanın kendi bedenindeki padişahlığı gibi, yahut Allah'ın ilim, kudret sıfatlarının, insan sıfat-

ları gibi olduğunu söylemekten Allah'a sığınırız. Çünkü bütün bunlar, —insanın, beşeriyet aciziiği gereği— Allah Teâlâ'dan bir şeyi anlamak için birer numunedir. Bu şuna benzer: Eğer bir çocuk bize **«Saltanat ve memleket hükümdarlığının zevki nasıldır?»** diye sorsa, ona deriz ki: **«Top ve cirit oynamak zevki gibidir.»** Çünkü çocuk, top ve cirit zevkinden başka bir şeyi bilmiyor. Çünkü insan kendisinde bulunanlara kıyaslanmakla bilgi edinir. Saltanat zevkinin, top ve cirit zevki ile alâkası olmadığı herkesçe bilinir. Ancak hepsine zevk ve sevinç adı verilir. Bu yönden isimde beraberlik vardır. Bu sebeble çocuklara göre, saltanat zevkini bilmek için, top ve cirit zevki bir numûne olur. Bu misâllerin hepsini bu üslûb üzere anlayıp kavradıktan sonra bil ki, Allah Teâlâ'yı hakkıyla ondan başkası bilmez.

DOKUZUNCU BÖLÜM

DİNE UYMANIN ZARURETİ

Bil ki, Allah Teâlâ'yı tanımanın tafsilâtı uzundur. Bu gibi kitablara sığmaz; insanları —misafir iken— Allah Teâlâ'yı tanımaya teşvik yönünden, bu anlatılan miktar kifâyet eder. Kadrini anlatmak yeter. Saadetin tamamı, Allah Teâlâ'yı bilip kulluk hakkını edâ etmekle olur. Allah Teâlâ'yı bilmenin, insanların mutluluk kaynağı olduğunu daha önce açıklamıştık. Allah'a kulluk etmenin, saadet sebebi olması da şöyledir: İnsan hayatının ölümle sonuçlanacağı mukadderdir. İnsan ölünce, Allah Teâlâ ile beraber olacaktır. (Dönüş varış onadır). Bir kimse, bir kimse ile devamlı kalırsa, onun saadeti, o kimseyi çok sevmesindedir.

Sevgisi arttığı nisbette, saadeti de artar. Çünkü, sevgi arttıkça, sevgiliyi görmenin zevki de artar.

Allah Teâlâ'nın dostluğu, ancak onu tanıyıp çok anmakla kalbe hâkim olur. Çünkü herkes gönül bağlayıp sevdiğini çok anar, çok söyler. Onu ne kadar çok anarsa, o kadar sevgisi artar. Zikir kalbe, ancak ibâdete devam etmekle hâkim olur. Kendini ibâdete vermesi de ancak şehvet bağlarının kalbinden kopmasıyla olur. Şehvet bağlarının kalbinden kopması da, ancak günâhtan el çekmekle olur. Günâhlardan el çekmek de, kalbin boşalmasına, dikkatli toplu bulunmasına sebeb olur. Kulluk ve ibâdet etmek ile de, zikir (Allah'ı anma) çok olur. Bunların ikisi de muhabbet sebebidir. Muhabbet de, saadet tohumudur. Allahû Teâlâ, bu mânâyı şöyle ifade buyurur: **«Şüphesiz temizlenen, Rabbinin adını anıp namaz kılan kurtulmuş olacak.»** (A'lâ sûresi, âyet: 14 - 15).

Bütün işlere ibâdet demek, doğru değildir. Belki ancak bazısına ibâdet demek doğru olur. Bütün arzu ve isteklerden el çekmek câiz değildir. Belki mümkün de değildir. Çünkü insan yemek yemezse,

ölür. Çiftleşmezse, nesil kesilir. O halde bazı arzulardan el çekmek doğru olur, bazısından el çekmek doğru olmaz. O halde câiz olanı, olmayandan ayırmak için, belli bir sınır lâzımdır. Bunun da izâhı şudur: İnsan şu iki haiden ayrılmaz: Ya kendi aklı, arzu ve içtihadına uyarak bir şeyi kendi fikriyle seçer, yahut başka yolla seçer. Kendi fikir ve içtihadıyle tercih yapmasının doğru olması imkânsızdır. Çünkü, arzu ve isteği ona hâkim olunca, hak ona gizlenmiş olur; arzusuna uygun olan her şey, ona doğru suretinde görünür. Şu halde, tercih dizgini onun elinde olmayıp başkasının elinde olması gerekir. Herkes, tercih dizginine sahip olamaz. Belki bu işi ancak çok basiretli insanlar yapar. Bunlar da Peygamberlerdir.

O halde, Şer-i Şerife uymak, dinin hükümlerine bağlı kalmak saadet yolunun kaçınılmaz vazifesindendir. Kulluk anlamı budur. Kendi tasarrufu ile şeriat sınırını aşan kimse, şübhesiz helâk uçurumuna yuvarlanır. Bunun için Allah Teâlâ buyurdu ki: **«Kim Allah Teâlâ'nın çizdiği sınırı aşarsa, kendine zulmetmiş olur.»** (Talâk sûresi, âyet: 1)

ONUNCU BÖLÜM

HER ŞEYİ MÜBAH GÖRENLER

Bil ki, herşeyi mubah gören ibahiyeciler, Allah Teâlâ'nın hududundan yüz çevirip başka yöne yönelmişlerdir. Onların yanılmaları ve cehâletleri yedi şeyden ileri gelir.

Birincisi: Bunlardan bir grubun Allah'a imanı yoktur. Onlar Allah'ı tahmin ve hayal yönünden bulmaya çalıştılar. Nasıl ve nerede olduğunu düşündüler. Bu yoldaki düşüncelerinden bir netice alamayınca da, Allah'ı inkâr edip kâinattaki işleri ve olayları, tabiata ve yıldızlara isnat etmişlerdir: İnsanların, hayvanların ve bu kadar değişik hikmetler, çeşitli, düzenler ile kurulu bu acaib âlemin kendiliğinden meydana geldiğini, yahut bir tabiat kuvvetinin eseri olduğunu düşündüler. Halbuki tabiat, başka şeylerde tasarruf etmek, bir yana, kendinden bile habersizdir. Onlar, gördükleri güzel bir yazının, ilim, kudret ve irâde sahibi olan bir kâtib olmaksızın kendiliğinden meydana geldiğini veya başlangıcı olmayan bir zamandan beri böyle olduğunu düşünen kimseler gibidir. Körlüğü bu derece olan bir kimse, delâletten geri dönmez. Bundan önce tabiatçıların ve müneccimlerin yanıldıkları hususları da açıklamıştık.

İkinci husus: Ahirete imânı olmayan grubun câhilliğidir. Bunlar, insanın, bitki ve hayvanlar gibi, ölünce, tamamıyle yok olacağını ona müahaza, ceza ve mükâfat verilmeyeceğini düşündüler. Bu düşünce cehâletten ileri gelir. Bunlar kendi nefislerinden, ancak eşek ve öküzün, ottan anladığı kadar anlarlar. Onlar, insan hakikati olan ruhun hiç bir zaman yok olmayacağını, ölümle ancak elbise mahiyetin-

de olan bedenin geri alınacağını bilmezler. Bu konunun esası, kitabın dördüncü ünvânında gelecektir.

Üçüncü husus: Allah'a ve âhiret gününe zayıf bir îmânı olan, ancak şeriatın mânâsını anlamayan bir grubun câhilliğidir. Onlar, **«Allah Teâlâ'nın bizim ibâdetimize ne ihtiyacı vardır, günâhımızdan ne endişesi olur? O ibâdetimize ihtiyacı olmayan bir padişahtır. Onun yanında ibâdet ve günâhın ikisi de birdir.»** derler. Bu cahiller, Kur'-an-ı Azim'de buyurulan: **«Temizlenen kendisi için temizlenir,»** (Fâtır sûresi, âyet: 18). **«Mücahede eden kendisi için mücahede eder,»** (Ankebût sûresi, âyet: 6). **«İyilik yapan kendisi için yapar.»** (Fussilet sûresi, âyet: 46) mealindeki âyetleri de bilirler.

Gerçeklere yüz çevirmiş bu bedbahtlar, şeriatı bilmediklerinden sanırlar ki, insan iyi işleri kendisi için değil, Allah için yaptığını düşünmesi lâzımdır. Bu şuna benzer ki, hasta olan kimse, perhiz yapmaz ve der ki: **«Benim perhiz yapıp yapmamamdan tabibe ne fayda ve zarar var?»** Bu söz haddizâtında doğrudur. Ancak, perhiz yapması, kendisinin helâk olmaması içindir. Tabibin buna ihtiyacı olduğu için değildir. Perhiz yapmak onun kurtuluş yolu olduğu için Tabib ona o yolu göstermiştir. O halde hastanın ölmesinden, ona kurtuluş yolu gösterene ne zarar vardır? Bu dünyada, hastalık, bedenin helâk olmasının sebebi; perhiz ve ilâç da bedenin selâmetinin sebebi olduğu gibi, emirlere bağlı kalmak ve günâhlardan sakınmak da kalbin selâmetinin sebebidir. **«O gün mal ve evlâtların bir fayda sağlamayacağı, ancak Allah'ın huzuruna sağlam bir kalble gelenlerin kurtulacağı gündür.»** (Şuarâ sûresi, âyet: 88 - 89).

Dördüncü husus: Şeriati başka bir yönden anlamayanların câhilliğidir. Bunlar, **«Şeriat, insan kalbini şehvetten, öfkeden ve kızgınlıktan temiz tutmayı emreder.»** Oysa, buna imkân yoktur. Çünkü, insan bunlardan yaratılmıştır. Bu, **«Siyah bir kilimi beyaz yapmak»** işinden farksızdır. Bunu yapmak da imkânsızdır, derler. Bu ahmaklar, şeriatın, şehvet, kızgınlık ve öfkeden tamamıyla uzak kalmayı emrettiğini bilmezler. Şeriatin emrettiği, kızkınlık, öfke ve şehvetlerin; şeriata, akla galib gelmemesi için ıslâh ve terbiyesidir ve serkeşlik edip şeriatin sınırını aşmamaları içindir. Ve küçük günâhların bağışlanabilmesi için büyük günâhlardan sakınmaktır. Bu ise, mümkündür. Çok kimseler bu mertebeye ulaşmışlardır. Resûlüllah, **«İnsanlara kızgınlık ve şehvet lâzım değildir»** buyurmadı ve kendilerinin dokuz hanımı vardı ve buyurmuştur ki: **«İnsanlar gibi ben de kızarım.»** Allah Teâlâ da buyurur ki: **«Öfkesini yenenler ve insanları affedenler.»** (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 134).

Beşinci husus: Allah Teâlâ'nın sıfatlarını idrâk etmeyen grubun câhilliğidir. Onlar, **«Allah Teâlâ Kerim ve Rahimdir. Biz nasıl olsak olalım, bize merhamet eder.»** derler. Bilmezler ki, kerim olduğu gibi azabı da şiddetlidir. Kerim ve Rahim olduğu halde, bu dünyada çok kimseleri aç ve susuz bıraktığını görmezler mi? Ziraat ve ticaret yapmadıkça, mal kazanmadıklarına, çalışıp uğraşmadıkça, ilim ve irfân

öğrenemediklerine bakmıyorlar mı? Dünyevî çalışmalarında ihmâl ve kusur etmiyor. O zaman da Allah, **«Kerim ve Rahimdir»** demiyorlar. Halbuki, bunun için de Allah Kerim ve Rahimdir; bütün yaratıkların rızkını vermeyi tekeffül edip **«Allah, yeryüzündeki bütün canlıların rızkını verir.»** (Hûd sûresi, âyet: 6) buyurmuştur. Ahiret işlerini de iyi amellere bağlayıp, **«İnsan için çalışıp kazandığından başka bir şey yoktur.»** (Necm sûresi, âyet: 39) buyurur. Allah Teâlâ'nın kerem ve lûtfuna imân edip rızık aramaktan el çekmezler. Ahiretle ilgili işler için ise, Allah Teâlâ **«kerimdir»** derler. Bunun tamamı, asılsız dil laklakası ve şeytan telkinleridir.

Altıncı husus: Mağrurların câhilliğidir. Onlar der ki: **«Biz öyle bir dereceye ulaştık ki, bundan sonra günah bize varar vermez. Bizim dinimiz büyük havuz gibi olmuştur, ona necaset tesir etmez.»** Halbuki, bu ahmakların çoğunun kalbi dardır. Bir kimse onların haşmetine noksanlık getirse, gösteriş ve burunlarını kıracak bir söz sarf etse, ömürleri boyunca onun düşmanlığıyla uğraşırlar. Göz diktikleri lokma ellerinden kaçsa, gözlerine dünya dar olur. Bu akılsızlar, bu gibi insanlıklarda henüz büyük havuz olmamışken, böyle şeylere tahammül edemezken, bu iddiaları nasıl kabul edilir. Bir kimse, **«düşmanlık, riyâ ve şehvet benim semtime uğramaz, ben onlardan temizim, uzağım»** dese, bu iddia ile mağrurlar zümresinden olur. Çünkü onun derecesi, peygamberler derecesinden yüksek olamaz. Peygamberler bile hatâ ve kusur işlemek korkusuyla feryât ve figânla ağlayıp özür ve niyâzla meşgul olurlardı. Sahabelerin ileri gelenleri bile küçük günahlardan sakınırlardı. Belki şüpheden ötürü bazı helâllere bile yanaşmazlardı. O hâlde, bu ahmaklar, şeytanın hilelerine kapılmadıklarına göre, bu halleriyle derecelerinin peygamber ve sıddıklar derecesini geçtiğini iddia etmedikleri için ne delil ileri sürebilirler? **«Eğer peygamberlerin hali de böyledir. Onlar da büyük havuz mertebesine ulaşmışlar; ancak yaptıkları perhiz, insanlara yol göstermek içindir.»** derlerse, deriz ki: **«Siz niye peygamberler ve veliler gibi insanlara örnek olmak için ibâdet etmiyorsunuz? İnsanlar sizin ibâdetinizle irşat olur. Zirâ, bu durumunuzu görüp taklit edenler ise dalâlete düşer, helâk olur.»**

Eğer **«insanların helâk olmasından bana zarar yoktur»** derse, deriz ki; **«peki peygamberlere niçin zararı olsun?»** Eğer zararı olmasaydı, niçin mübârek zâtını takvâ eziyetine müptelâ ederdi. Sadaka mahdan bir hurmayı, niçin mübârek ağzından çıkarırdı. Eğer onu yeseydi, ondan insanlara ne zarar gelirdi. Belki herkese yemek mübâh olurdu. Eğer gerçekte zararı var ise, şarap kadehlerinin bu ahmağa niçin zararı olmasın. Son olarak şunu diyelim: Onların derecesiyle peygamberlerin derecesi arasındaki fark, yüz kadeh şarap ile bir hurma arasındaki farktan fazla değildir. Demek ki, bunlar, kendini bir derya yerine koyarlar ki, o deryayı yüz küp şarap bozmaz. Peygamberleri de bir bardak su yerine korlar ki, bir hurma onu bozar. Demek ki şeytan onun saç ve sakalıyla oynuyor. Dünyanın akılsızları onunla

alay ediyor. Akıllı insanların bu gibilerin sözünü edip gülmesi bile yazık olur.

Kamil insanlar, **«heva ve isteklerini kendine esir yapmayan, insan sınıfından değil, belki hayvanlardan sayılır»** diyenlerdir. Âyet-i Kerîmede de şöyle buyurulur: **«Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Belki daha da şaşkındır»** o halde, insan nefsinin hileci ve aldatıcı olduğunu bilmek lâzımdır.

Nefis daima yalan iddialarda bulunup boş lâf ve lâkırdı eder. Düşüncesinin, üstün zekâ ve büyük akıldan doğduğunu söyler. Nefis bu iddiada bulununca, ondan iddiasını doğrulayan delil istemek gerekir. Onun doğruluğunu isbat eden delil, ancak onun kendi hükmüne değil, şeriatin hükmüne bağlı kalmasıdır. Eğer istiyerek şeriat hükmüne uyarsa, sözünde doğrudur. Eğer şeriat ahkâmından ayrılmak için, ruhsat arayıp hile ve aldatma yönüne saparsa, velilik iddiasında bulunan şeytanın kölelerinden olur. Bu delili, son nefese kadar ondan istemek lâzımdır. Yoksa, mağrur ve aldanmış olup helâk olur ve helâk olduğundan da habersiz kalır. Nefsin, şeriatin emirlerine uyması, İslâm'ın ilk derecesidir.

Yedinci husus: Cehâletten değil, belki gaflet ve şehvetten ileri gelir. Bu öyle bir grubun ibâheti (her şeyi mübâh görmesi) dir ki, bundan önce anlatılan şüphelerden bir şeyi dinlemiş değillerdir. Onlar; ibahat yolunda, fasıklık ve bozgunculuk cığırında yürüyenlerin yaldızlı ve boş lâflar söyleyip tasavvuf iddiasında bulunduklarını, velilik sözünü edip riyâzât ehlinin kisvelerini giydiklerini görünce, bu kötü durum ve çirkin şekil onların tabiatına hoş gelmiştir. Çünkü onların tabiatına şehvet ve tembellik galib olduğu için, tabiatları, bir kötülük işlediklerinde **«bunun mutlaka cezası vardır»** deyip o işi, üzerlerine acı vesilesi yapmaya râzi olmazlar.

Hâdis ile belirtilmiş bir kötülük için **«bu kötü değildir. Delil olan hâdiste töhmet vardır»** derler. Halbuki ne hâdisi, ne de töhmeti bilirler. Bu çeşit kimseler, içleri nefis şehvetleriyle dolmuş, şeytanlara mağlûb olmuş gâfil insanlardır. Onlar söz ve nasihatla ıslâh olmazlar. Çünkü şüpheleri söz kısmında değildir.

Bu gurubun çoğu, Allah Teâlâ'nın haklarında **«Biz onların, Kuran-ı anlamaları için kalblerine perdeler gerdik ve kulaklarını sağırlaştırdık. Sen onları doğru yola çağırsan da asla doğru yola gelmezler.»** (Kehf sûresi, âyet: 57) buyurduğu topluluktandır. Bu itibarla, onlarla hüccet ve delil ile muamele etmek yerine, keskin kılıçla muamele etmek daha evlâdır. İbahat ehlinin ayıp, kötülük ve yanlışları hakkında bu anlattıklarımız yeter. Bu ünvânda, onların ahvâlini anlatmamızın sebebi, bütün bunlar, cehâlet olduğu içindir. Bu da kendilerini bilmemektir. Tabiata uygun olan cehâletin giderilmesi güçtür. Bu sebebledir ki, bir grubun şübhesi yok iken, ibahat yoluna girderler ve **«biz bu hususta şaşkın ve kararsız kaldık»** derler. Eğer onlara **«ne yönden kararsızsınız?»** diye sorulsa, cevab vermezler. Çünkü ne şübheleri var, ne de şübheye çare arıyorlar.

Bunların hali Tabibin huzuruna gelip hasta olduğunu söyleyen, fakat hastalığının ne olduğunu anlatmayan kimsenin haline benzer. Bu gibi hastalar, hastalıklarını söylemedikçe tedavileri mümkün olmaz. Bu kimsenin cevabı, **«Ne hususta mütehayyir olursan ol, seni yaratan âlim, kadir ve her dilediğini yapan Rabbine şükür et.»** deyip bu gerçeği, anlattığımız gibi delil yoluyla onlara açıklamaktır.



Üçüncü Ünvan

Dünyayı Tanımak

(Bu Ünvânda Beş Bölüm Vardır)

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA VE ÂHİRET

Bil ki, dünya din yolunun konaklarından bir konak, Allah'a giden yolda bir uğrak ve yolcuların azıklarını almaları için çölün başlangıcında kurulmuş bir pazardır.

Dünya ve ahiret iki halden ibarettir: Ölümden önce olana, sana yakın olduğu için DÜNYA denir. Ölümden sonra olana da AHİRET denir. Dünyaya gelmekten maksat ahirete azık hazırlamaktır. Çünkü insan başta basit ve noksan yaratılmıştır. Ancak maddesindeki kabiliyet ile kemal kazanıp meleklik sûretini kalbinde nakşetmeye muktedir olur. Böylece Allah Teâlâ'nın huzuruna layık olur. Bu da onun Allah'ın cemalini görüp cennet-i alaya ve en son saadete kavuşması demektir.

O (insan) bunun için yaratılmıştır. Ancak basiret gözü açılıp Allah Teâlâ'nın cemalini idrak etmeye liyakat ve kabiliyet hasıl olmadıkça onun cemalini görmek mümkün değildir. Bu derece de, ancak **«marifet»** ile elde edilebilir. Bu sebebten insan, su ve toprak âlemine gönderildi ve Allah Teâlâ'nın acaib işlerini bilmek için, Allah Teâlâ'yı bilmenin anahtarı yapıldı. İnsanın duyguları da, Allah Teâlâ'nın işlerini bilmenin anahtarı yapıldı. Duygularda ancak su ve toprak âlemine gönderildi ki, yolculuk azığını tamamlasın; kendini ve kainatı bilmekle Allah Teâlâ'yı tanısın; kâinatı insan duygularıyla anlasın, duyular daima casusluk görevini yapsın. Bu durum, bu şekilde devam ettiği müddetçe, insana **«dünyadadır»** derler. Demek ki, insan duyulara veda edip yalnız kendi zatı ve zatının sıfatları kalınca, **«Ahirete intikal etti»** derler. Demek ki, insanın dünyadan ölmesinin sebebi bu anlattıklarımızdır.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSANIN DÜNYADAKİ İHTİYAÇLARI

Bil ki, insanın iki şeye ihtiyacı vardır. Biri, kalbini helak olma sebeblerinden koruyup gıdasını temin etmek, diğeri de, bedenini helâk edici sebeblerden koruyup gıdasını temin etmektir.

Kalbin gıdası: Allah Teâlâ'nın marifeti ve sevgisidir. Çünkü her şeyin gıdası, tabiatının arzuladığı şeydir. Bu onun özelliğidir. Bundan önce, Allah Teâlâ'nın marifeti ve sevgisinin, insanın özelliği olduğu ve kalbin helâk olması da, Allah Teâlâ'dan gayrisinin sevgisine dalmakta olduğu anlatılmıştı. Beden bağlı bulunduğu kalbin arzularını hazırlamak içindir. Çünkü beden fani, kalb ise, bakidir. Beden ile kalb arasında ilişki, deve ile hacı arasındaki ilişki gibidir. Hac yolunda deve Hacı içindir. Hacı deve için değildir. Ancak Hacı ahireti için Kâbe'ye (Allah şerefini artırsın) varıncaya kadar, devenin yemini ve diğer ihtiyacını temin edip deve ile ilgilenmek zorundadır. Kâbeye varınca, onun sıkıntısından kurtulur. Ancak hacının yolda devenin ihtiyacı ile ilgilenmesi lüzumu kadar olmalıdır. Çünkü bütün vaktini, onun yem ve diğer ihtiyacının tedâriki için harcarsa, kafileden geri kalıp helâk olur. Bunun gibi eğer insan bütün ömrünü bedeninin kuvvetlenmesi ve helâk olma sebeblerinden uzaklaştırmak için sarfederse, kendi saadetinden mahrum olur.

İNSANIN İHTİYAÇLARI

Dünyada insanın yalnız üç şeye ihtiyacı vardır: Biri yemek, biri elbise ve biri de meskendir; yemek gıda için, elbise gezmek için, mesken ise sıcaklık, soğukluk ve diğer helâk olma sebeblerinden korunmak içindir. Demek ki, insan bedeninin dünyadaki zaruri ihtiyacı bu üç şeye munhasırdır, bunlardan fazla yoktur. Belki, dünyanın asılları da bunlardır. Fakat kalbin gıdası olan Allahın marifeti ne kadar artarsa daha iyi olur. Bedenin gıdası olan yemek ise, haddinden fazla alınırsa, helâk sebebi olur. Ama bu kadar var ki, Allah Teâlâ, insanın emrine şehvet vermiştir. İnsana binek hayvanı durumunda olan bedeninin helâk olmaması için, yemek-içmek, elbise ve mesken ister. Şehvet yaratılışı icabı haddinde rahat durmayıp daima fazlalık ister. Akıl cevheri, şehveti haddi üzerinde istikrarlı tutmak için yaratılmıştır. Şehvetin hududunu belirtmek için, peygamberler lisanıyla şeriat gönderilmiştir .Bu şehvet insana, yaratılışının başlangıcında musallat edilmiştir. Çünkü çocukluk çağında buna ihtiyaç vardır. Akıl ise, ondan sonra gönderilmiştir. Bu itibarla şehvet bedende akıldan önce yer tutmuştur. Onun için akla ve şeriata musallat ve hakim duruma geçmiş, serkeşlik yapıyor; insanı, tamamıyla gıda, mesken ve elbise arama işiyle meşgul ediyor. Bu sebeble insan, kendini unutup gıda, el-

bise ve mesken için hayatın gerekli olduğunu ve kendisi bu dünyaya niçin geldiğini idrâk etmez olup âhiret azığı olan kalb gıdasını unutur. Buraya kadar anlattıklarımızdan, dünyanın hakikatini, afetlerini, dünyaya gelmekten gaye ne olduğunu öğrendin. Şimdi sıra dünyanın dallarını iş ve engellerini öğrenmeye geldi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA VARLIKLARI

Bil ki, görünüşte dünyanın teferruatı üç şeyden ibarettir: **Bitkiler, madenler ve hayvanlar. Yeryüzü aslında mesken ve ziraat faydası için yaratılmıştır. Bakır demir ve pirinç gibi madenler aletler yapmak içindir. Hayvanları binmek ve etlerini yemek içindir. İnsanlar, bu anlattıklarımızla kalben ve bedenen faydalanırlar, hem de onu ıslah etmek, ondan sanat yapmakla meşgul olurlar.** Kalbin onu sevmesinden meydana gelen kötü sıfatlar, tamamıyle helâk olma sebebleridir. O sıfatlar, hırs hased, bahillik ve düşmanlık gibi sıfatlardır. Bir de kalb bununla uğraşmaktan boş zaman bulamayıp kendini unutuyor ve böylece kendini tamamıyle dünya işlerine vermiş oluyor. Dünyanın gayesi yemek, elbise ve mesken olmak üzere üç şeyden ibaret olduğu gibi, insanların da zarûri iş ve sanatları üçtür. Ziraat, dokumacılık ve yapıcılık. Diğerleri, bu üç sanatın dallarıdır. Bazıları bu ana sanatları hazırlıyor. Bazıları da o sanatları tamamlar. Meselâ: iplikçilik, dokumacılık işine bir hazırlık olduğu gibi, terzilik de bu işin tamamlayıcısıdır. Her sanatın âletlere ihtiyacı vardır. Aletler de ağaç, demir ve deriden yapılır.

Böylece demirci, **kuyumcu ve saraç meydana** geldi. Bunlar meydana gelince de birbirlerinin yardımına muhtaç oldular. Çünkü bunların her biri kendi ihtiyaçlarını tamamıyla görmekten acizdir. Bunun için bunlar bir yere toplandı. Terzi, dokuması ve demircinin ihtiyacını tedarik etti. Demirci de ikisinin aletlerini tedarik etti. Bu metodla birbirlerinin işiyle meşgul olmakla aralarında muamele meydana geldi. Bu muameleierden çok anlaşmazlıklar doğdu. Her biri kendi hakkına razı olmayıp birbirlerinin aleyhinde hareket ettiler. Bu sebeble üç çeşit sanata daha ihtiyaç hasıl oldu. Biri hükümdarlık sanatı, biri kadılık ve hükümet sanatı, biri de din kanunlarını ve hükümdarlık icablarını tayin eden fıkıh ilmi sanatıdır.

Her ne kadar bu işlerin çoğu el ile yapılmıyorsa da, bunlar da birer müstakil sanattır. Daha sonra bu işlerle uğraşanların sayısı çoğaldı ve zincirlemeler meydana geldi. Bütün bunlar arasında insanlar kör ve sağır oldu. Bilmediler ki, bütün bunların ilk aslı üç şeydir, fazla değildir. Yemek, elbise ve mesken. Demek ki, bütün bu anlatılanlar bu üç şey içindir. Bu üç şey de, beden içindir. Beden de kalb içindir. Kalb Allah Teâlâ içindir. O hâlde, kendini ve Allah Teâlâ'yı unutan

insanlar, kendini ve Kâbeyi (Allah şerefini artırsın) unutup bütün zamanını devenin tımarına sarfeden hacı gibidir.

Demek ki, dünya ve dünyanın hakikati bu anlattıklarımızdır. Her kim ki, dünyayı bu şekilde görüp ahireti gözetmezse dünya meşgalesini lüzumundan fazla tutarsa, dünyayı gereği üzre tanımamış olur. Bu câhilliğin sebebini Resûlüllah şöyle buyurur: **«Dünyanın sihri Harut, Marut sihrinden daha fazladır; ondan sakının.»** Dünyanın sihri bu derece olunca, onun aldatma ve hilesini bilmek, insanların dünyevi hallerini misâlle açıklamak farz olur. Bunun için şimdi dünya sihrinin misallerini tafsilâtıyla dinlemek sırasıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYANIN BÜYÜCÜLÜĞÜ

Bil ki, dünyanın bir sihri şudur ki, kendini sana öyle bir şekilde arz eder; sen onun hareketsiz olduğunu ve devamlı kendinle beraber bulunduğunu sanıyorsun. Halbuki o, daima senden kaçmaktadır. Ancak bu iş peyder pey olduğu için zerre kadar hareket ettiği bilinmez. O gölgeye benzer ki, baktığın zaman hareketsiz sanırsın. Halbuki o, daima gitmektedir. Bu da malumdur ki, senin ömrün daima peyder pey geçmektedir, her an eksilmektedir. Demek ki, dünya öyle bir dünyadır ki, daima sana veda etmek üzeredir, oysa sen bundan habersizsin.

Başka misal: Onun bir sihri de şudur ki, seni kendine aşık yapmak için, kendini, senden başkasına meyli olmayan vefakâr bir dost şeklinde arz eder. Fakat bir gün aniden senden kaçıp düşmanlarınla dost olur. O öyle bir fahişe kadına benzer ki, hile ve aldatmacı hareketlerle erkekleri baştan çıkarıp kendine aşık yapar. Ondan sonra hasenesine davet edip öldürür.

Hz. İsâ (r.a.) mukaşefe halinde dünyayı bir kadın şeklinde görüp **«kaç kocan vardır?»** diye sordu. Dünya cevap verip kocalarım sayısızdır, dedi. İsa **«onların hepsi seni boşadılar mı yoksa öldüler mi?»** dedi. Dünya: **«Ne boşadılar, ne de öldüler.»** Hepsini ben öldürdüm? dedi. İsa **«Bu ahmaklara bak, hayret ki, senin başkalarına ne yaptığını gördükleri halde, sana rağbet edip senden ibret almazlar.»**

Başka misal: Dünyanın bir sihri de budur ki, zahirini süsleyip belâ ve mihnet olan şeyleri gizleyip örter. Ta ki, cahil olanlar onun dışına bakıp aldansınlar. O, şekli kötü, sureti çirkin bir kadına benzer ki, yüzüne perde örtüp güzel elbiseler giyer. Altın ve çeşitli mücevherat takar. Uzaktan bakanlar, ona esir olur. Yüzünden örtüyü kaldırıp rezillik ve çirkinliğini görünce de pişman olur.

Hadiste gelmiştir ki: **«Kıyamet gününde dünyayı; gözleri yeşil, dişleri ağzından dışarı çıkmış çirkin suretli bir kocakarı şeklinde ge-**

tirirler; insanlar onu o hal üzere görünce, «Allah korusun! Bu kimdir? Bu kadar çirkin» derler. Onlara denir ki, bu o dünyadır ki, onun için kıskançlık, düşmanlık yapardınız. Birbirinizin kanını döküp yakınlarınızdan sıla-ı rahmi keserdiniz. Ona aldandınız ondan sonra onu ateşe atarlar. O anda dünya da feryat edip der ki: «Yarabbi nerde bana gönül bağlayıp sevgi besleyen dostlarım?» ondan sonra: «Onları da cehenneme atın» diye ferman edilir.»

Başka bir misal: Dünyaya gelmediği zamanları ve daha sonra dünyadan ayrılıp gideceği zamanları düşünüp EZEL ile EBED arasından bilir ki, dünya, evveli beşik, sonu mezar olan bir yolculuk yoludur. Bu iki makam arasında belli ve sayılı bir çok konaklar kat edilir. Her yıl bir konak, her ay bir fersah (sekiz kilometre), hergün bir mil, her nefes bir adım yerindedir. Kendisi, durmadan yer değişmekte ve göçmektedir. Bazılarının bu yoldan bir fersahı kalmıştır. Bazılarının daha az, bazılarının da daha çok kalmıştır. Ama kendisi, dünyada devamlı ve istikrarlı kalacakmış gibi oturur. On yıla kadar bile muhtaç olmayacak işlerin plânıyla uğraşır. Halbuki, kendisi ongün sağ kalmayıp kara toprağa girecektir.

Başka misal: Bil ki, dünya ehlinin (dünyayı sevenler) ahiret hususunda halleri o kimsenin haline benzer ki, lezzetli, nefis ve tatlı yemekleri bol bol yiyip midesini bozar; midesi yönünden ve kaza-ı hacet (abdest bozma) hususundan hesapsız rezillikler ve çirkinlikler görür. Yediği yemek lezzetli olduğu ölçüde, eseri de o kadar çirkin, kokusu kötü olur. Dünyanın da lezzeti ne kadar fazla olsa, akıbetinde rezilliği o kadar fazla olur. Bu anlattıklarımız can verirken belli olur. Nimeti fazla olan; bağı bahçesi, cariyesi ve köleleri, altın ve gümüşü fazla olanın can verirken acısı ve azabı, malı ve ziyneti az olanlarınkinden daha fazla olur. Bu azap ve eziyet onun ölümü ile de gitmez, belki artar. Çünkü dünyanın sevgisi, kalbin sıfatıdır. Kalb de yerinde bakidir ölmez.

Başka misal: Bil ki, dünya işi, başlangıçta kısa görünür. İnsanlar zanneder ki, bu dünya işleri artık çoğalmaz. Fakat bazan olur ki, dünyanın bir işinden yüz türlü iş ortaya çıkar ve onun ömrü tamamıyla o işlerde son bulur. İsa (a.s.) buyurmuştur ki:

«Dünya isteklisi, deniz suyundan içene benzer. Ne kadar içerse, o kadar susar. Sonunda ölür de susuzluğu gitmez.»

Resûlüllah (s.a.s.) buyurmuştur ki: **«Suya giren kimsenin ıslanmaması mümkün olmadığı gibi, dünyaya gelip de dünya zevklerine bulaşmamak da mümkün değildir.»**

Başka misal: Yokluktan dünyaya gelen kimse bir misafirperverin katında misafir olan kimseye benzer. Misafirperverin adeti, daima sarayı misafirler için hazır bulundurup misafirleri bölük bölük davet etmektedir. Misafirin önüne bir altın tabak ile buhur ağacı ve gümüş mangal konur. Misafirperverin âdetini bilen akıllı insan buhur ağacı-

nı mangala salıp dimağına güzel kokular çeker. O tabak ve mangalı hüsnü rızasıyla bırakıp şükür ve minnetle yoluna devam eder. Ahmak ve cahil olan da, önüne konan tabak ve mangalın mülkiyetini de kendisine verdiklerini zannedip alıp götürmesini düşünür. Gideceği zaman onları kendinden aldıklarına üzülüp feryat etmeye başlar. İşte, dünya da yolcuların sağ salim yollarına devam edebilmeleri için erzaklarını alacakları, fakat alet ve sebeblerine tama' kılmıyacakları yol üzerinde kurulmuş bir misafirhanedir.

Başka misal: Dünya ehlinin, dünya ile uğraşıp ahiret tarafını unutmaları, bir geminin yolcularının durumuna benzer ki, gemi bir adaya ulaşınca, içindeki yolcular ihtiyaçlarını gidermek için dışarıya çıkarlar.

Kaptan feryat edip der ki, hiç kimse vaktini boşa geçirmesin, tuvaletinden başka şeylerle uğraşmasın. Çünkü gemi acele hareket edecektir. Sonra kafile adaya dağılır. Akıllı olanlar, çabucak tuvaletini yapıp gemiye geri dönerler, kaygısız olarak gemiyi tenha bulup geminin güzel ve müsait bir yerine yerleşirler. Diğer bir grup, adanın acayip haline bakmakla meşgul olurlar. Ondaki güzel çiçekler, güzel sesli kuşlar, renkli ve nakışlı taşlara bakakalırlar. Gemiye döndüklerinde, geniş, huzurlu ve müsait bir yer bulamayıp dar ve karanlık bir yere yerleşirler; bunun üzüntü ve sıkıntısını çekerler. Diğer bir grup güzel ve renkli çakılları toplayıp gemiye götürürler, gemide duracak müsait yer bulamayıp gayet dar bir yerde otururlar. Çakılları koyacak yer de bulamayınca boyunlarına asarlar. Aradan bir iki gün geçince, o çakılların rengi bozulup kararır. Onlardan kötü kokular gelmeye başlar. Onları atacak yer de bulamayınca aldıklarına pişman olup onların gam yükünü boyunlarında taşırlar. Bir başka grup da, o adanın acayip güzelliğinden hayrette kalarak gezinip seyrederken, gemiden uzak düşmekle gemicinin sesini işitmeyip adada kalırlar. Bazısı açlık ve susuzluktan ölür, bazısını da yırtıcı hayvanlar öldürür.

Birinci grup müttakî ve perhizli mü'minlere benzer. En sonda anlatılan grup da, o kâfirlerin hâlidir ki, Allah Teâlâ'yı ve âhiret âlemini unutup kendilerini tamamıyle dünyaya vermişlerdir. **«Dünya hayatını ahiretten daha çok sevdiler.»** (Nahl sûresi, âyet: 107) âyeti onların hakkındadır. Aralarında zikredilen ikinci grup da, asiler gibidir; imanlarını korumuşlar; fakat dünyadan da el çekmemişlerdir. Bir grup fakirlikleri sebebiyle dünyadan faydalanır. Diğer grup da dünyalık kazanmak için hesapsız nimetler toplayıp ağır yükler yüklenirler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DÜNYADAKİ İYİ VE KÖTÜ ŞEYLER

Dünya hakkında anlatılan kötülüklerden sanılmasın ki, dünyada olan her şey kötüdür. Çünkü dünyada bazı şeyler vardır ki, dünya-

dan değildir. Meselâ, ilim ve âmel, dünyada kazanılır; fakat dünyadan değildir. Onlar insana arkadaş olup ahirete bile giderler. İlim, insanla aynen kalır.

Amel, her ne kadar aynen kalmıyorsa da, eseri baki kalır. Onun eseri iki kısımdır: Biri, kalb cevherinin, günahların pasından temiz ve parlak kalmasıdır. Biri de, Allah Teâlâ'nın zikriyle ünsiyet peyda etmesidir ki, ibadete devamlı olmaktan kazanılır. O halde hepsi, devamlı iyi işlerdendir. Allah Teâlâ buyurur ki: **«Devamlı kalan iyi işler, Rabbinin yanında daha hayırlıdır»** (Kehf sûresi, âyet: 46)

İlmin, münacatın ve Allah Teâlâ'yı zikrin zevki, bütün zevklerden üstündür. Belki kötü olan, geçici ve baki olmayan zevklerdir. Geçici olan zevk makbul değildir. Geçici zevklerin dahi tamamı kötü değildir. Çünkü bunlar iki kısımdır: Bir kısmı, her ne kadar dünyadan olup ölümden sonra baki kalmıyorsa da, ahiret işlerine, ilme, amele ve mü'minlerin çoğalmasına yardımcı olur. İhtiyaç miktarından fazla olmayacak evlenme, yemek, elbise ve mesken gibi. Bunlar ahiret yolunun şartıdır. Her kim ki, dünyadan bu kadarıyla kanaat eder ve bunlardan maksadı din yolunda feragat üzere olmaksa, o dünya ehlinden olmaz. Demek ki, kötü olan dünya gayesi din işleri olmayıp gaflet ve azgınlık sebebi olan dünyadır. Dünyaya meyledip muhabbet bağlamaya sebeb olan şey, ahiretten nefret etmeyi amaç edinmektir. Bu nedenle Resûlullah (s.a.s.) buyurur ki: **«Dünya ve içindekiler, lânetlenmiştir. Ancak Allah Teâlâ'yı ananlar ve buna yardımcı olanlar lânetlenmemiştir.»**

Dünya ve dünyadan maksad ne olduğunu açıklamak hususunda bu kadarıyla yetinelim. Gerisini, **«Din yolunun akabeleri (engelleri)»** denilen muamelâtın üçüncü kısmında anlatacağız.

Dördüncü Ünvan

Ahireti Tanımak

(Bunda Onbeş Bölüm vardır)

BİRİNCİ BÖLÜM

RUHÎ CENNET VE RUHÎ CEHENNEM

Bil ki, hiç kimse ölümün hakikatini bilmeden, ahiretin hakikatini bilemez ve onun aslını bilmeden, hayatın hakikatini bilemez ve insan kendi nefsini bilmeden de ruhun hakikatini bilemez. İnsanın, kendi nefsini bilmesi daha önce anlatıldı.

Bil ki, bundan önce anlatıldığı gibi, insan iki asıldan meydana gelir: Birisi ruh, diğeri de bedendir. Ruh binici gibidir. Beden de onun bineği durumundadır. Ruhun, beden vasıtasıyla bir hâli vardır ki, âhirette cennet ve cehennem ehli olmaktır; bir de kendine mahsus bedenin ortaklığı ve müdahelesi olmayan bir hâli vardır ki, o da ruhun cennet ehli ve cehennem ehli olması; saâdet ve şekavet bulmasıdır. Biz ruhun, beden vasıtasıyla olmayan zevk ve saâdetine **«Ruhânı cennet»** diye ad verelim. Yine beden vasıtasıyla olmayan sıkıntı ve şekavetine de **«ruhâni cehennem»** adını verelim.

Beden vasıtasıyla olan Cennet ve Cehennem açık ve bellidir. Nihayet cennette nehirler, ağaçlar, hûriler, köşkler, yiyecekler, içecekler ve bunlardan başka zevk ve nimet sebeblerinden ne var ise, hepsi mevcuttur. Cehennemde de ateş, yılan, akreb, zakkum bitkisi ve buna benzer azab sebebleri vardır. Her ikisinin de vasıfları ve hâlleri Kur'ân-ı Azim ile Hadis-i Şerifle ve sahabelerin sözleriyle bildirilmiştir. İnsanların akıl ve idrâki bunları anlamaktan âciz değildir. Bunun tâfsili, **«İhya-u Ulumi'd-Din»** kitabımızın **«Ölümü hatırlamak»** bahsinde bildirilmiştir. Biz bu makamda ölümün hakikatini anlatmakla yetinip ruhânî cennet ve cehenneme işaret edelim. Çünkü bunları herkes bilmez.

«İyi kullar için, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hiç kimsenin kalbinden geçmeyen nimetler hazırladım» kudsi hadisi, ruhâni cennet hakkında gelmiştir.

Kalbin içinden melekût âlemine açılan pencereden, bu hadis-i şerifte anlatılan şeyler aşikâr olarak görünüp hâsıl olmalarında kuşku ve şübhe kalmaz. Bu hâlin yolu kendilerine açılan kimselere, âhiretin saâdet ve şekaveti yakinen malûm olur. Taklit ve işitmek yolundan değil, belki basiret ve müşahede yolundan. Nitekim tabib olan kimse bilir ki, bedenin bu dünyada saadet ve şekaveti vardır. Bunlara sağlık ve hastalık derler. Bunların sebebleri de vardır: İlâç kullanmak; perhiz tutmak ve çok yemek yeyip perhiz tutmamak gibi. Bunun gibi bahsi geçen müşahede ile malûm olur ki, kalbin, yani insan ruhunun saâdet ve şekaveti vardır; ibâdet ve marifet o saâdetin ilâcı, cehâlet ve günah onun öldürücü zehiridir. Bu ilim gayet nadir ve kıymetlidir. Halkın ulema dedikleri kimselerin çoğu, bu ilimden gâfildir. Belki onlar bu ilmi inkâr ediyorlar. Âhireti bilme hususunda işitme ve taklitten başka yol görmemişlerdir. Bu sırrın izâhı ve tahkiki için, arapça olarak yaptığımız teliflere bakılsın. Bu kitapta ancak bu kadar anlatıldı. Çünkü içi taassub bulaşığından ve taklit şaibesinden temiz olan kimseler, ruhâni âleme yol bulup âhiretle ilgili şeyler kalblerinde sabit ve muhkem olur. Çünkü birçok kimselerin, âhiretin ahvali hakkında imânı zayıf ve sallantıdadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM VE HAKİKATİ

Eğer ölümün haikatini biraz anlamak istersen, şöyle bil ki, insanın iki ruhu vardır: Biri hayvanların ruhunun cinsindendir ki, biz ona, **«hayvani ruh»** deriz. Biri de meleklerin ruhunun cinsindendir ki, biz ona **«insani ruh»** deriz ve şöyle malûm olsun ki, hayvani ruhun menbaı kalbdir. Kalb dediğimiz, sol tarafa konulmuş, kozalak biçimindeki et parçasıdır ki, yürek diye ta'bir edilir.

Ruh-u hayvani iç salgılardan (kan, balgam, sevda, safra) doğup mutedil bir mizaç bulmuş lâtif bir buhardır. O hayvani ruh, hareketli damarlar (atar damar) vasıtasıyla bütün âzaya ulaşır. O damarların nabız ve hareketiyle ruh dimağa ve bütün âzaya ulaşır. Bu hayvani ruh insan bedeninde olan his ve hareketin hamalıdır. Lâtif buhar olan hayvani ruh dimağa erişince, harareti azalır ve mutedil olur. Bu sebeble göz, ondan görme kuvveti, kulak, işitme kuvveti kazanır. Diğer duyuları da bu metod üzere düşün. Hayvani ruh bir kandile benzer. Bir yerde duran kandilin ışığı hangi tarafa vurursa, o tarafın duvarlarını aydınlatır. O halde kandilin ışığı Allah'ın kudretiyle duvarda meydana geldiği gibi, görme kuvveti, işitme kuvveti ve bütün duyuların kuvveti hayvani olan bu ruhtan dış organlarda meydana gelir. Eğer bazı damarlarda tıkanıklık veya düğüm meydana gelirse, o damardan gelişip yetişen âza durup felç olur ve onda asla his, kuvvet ve hareket olmaz. Tabibler o tıkanıklığı gidermeye çalışırlar.

Hayvani ruh kandilin ateşi gibi; kalb, fitil gibi; gıda, yağı gibidir. Kandilden yağı kesildiğinde söndüğü gibi, bedenden de gıda kesilirse,

hayvanî ruhun mizacı (tabiatı) bozulup o ruh ile hayat bulan hayvan helâk olur. Kandilin yağı fazla olduğu zaman, fitil kararından fazla yağı emip bir daha yağ kabul etmez duruma gelerek kandil bozulacağı gibi, kalb de ömürden uzun bir zaman geçmekle gıda kabul etmez duruma gelir. Kandilin yağı ve fitili yerli yerinde olsa bile, bir şeyin ona çarpmasıyla söndüğü gibi, hayvana da büyük bir sıkıntı ve zoruk gelince helâk olur.

Bu hayvanî ruh, itidal şartları üzere olmakla mizacı (tabiatı) mutedil olduğu müddetçe his ve hareket kuvveti gibi lâtif mânâları kabul eder. Allah Teâlâ'nın izin ve irâdesiyle gökteki meleklerin nûrundan ona feyiz olur. Hayvanî ruhun mizacı hararet (sıcak), burudet (soğuk) illeti yahut başka bir sebeble bozulursa, o lâtif mânâları, kabul etmeye lâyık olmaz. Tıpkı ayna gibi. Ayna pastan temiz olursa, karşısındaki şekilleri görmek mümkün olur. Ama ayna pas sebebiyle bozulduğu zaman, o şekilleri kabul etmez olur. O şekiller yok olduğu veya kayıp olduğu için değil, belki onları kabul etmeye liyakati bozulduğu içindir. Bunun gibi, hayvanî ruh dediğimiz bu lâtif buhar, mutedil bir mizac üzere kurulmuştur. O mutedil mizac bozulunca, his ve hareket kuvveti kabul etmez. Kabul etmeyince de, insan bedeninin âzaları onun nûrunu kabul etmekten mahrum kalıp hissiz ve hareketsiz olduğu zaman ona öldü derler.

Hayvanın ölmesinin mânâsı budur. Bu helâk sebeblerini toplayıp bir araya getiren, ve mizacı itidalden çıkaran Allah Teâlâ'nın yaratıklarından bir yaratıktır. Ona **«Melekü'l-Mevt»** derler. İnsanlar her ne kadar bunun adını biliyorlarsa da hakikatini bilmezler. Onun hakikatini bilmek müşküldür, uzun açıklamalara ve çok tafsilâta muhtaçdır.

Hayvanların ölümünün mânâsı budur. İnsanın ölümü ise, başka yöndendir. Çünkü insanda, hayvanların ruhu bulunduğu gibi, geçmiş fasılların bazısında insan ruhu veya kalb diye ad verdiğimiz başka bir ruhu daha vardır. O insanî ruh, hayvanî ruh cinsinden değildir. Çünkü hayvanî ruh cisim kabilinden olup lâtif hava ve inbiklenmiş buhar gibi sadedir. İnsanî ruh ise, cisim değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın marifetinin yeri olduğu için bölünme kabul etmez. Çünkü Allah Teâlâ birdir, bölünme kabul etmez. Birin marifeti de, bölünme kabul etmemektir. Bölünme kabul eden cisme girmez. Belki bölünme kabul etmeyen şeye girer.

Kandilin fitilini, ateşini ve ışığını düşün; her birine bak! Fitil insanın bedeni gibi, kandilin ateşi hayvanî ruh gibi, kandilin ışığı insanî ruh gibidir. Kandilin ışığı, kandilden lâtif olduğu ve ona işaret etmek mümkün olmadığı gibi, insanî ruh da, hayvanî ruha nisbetle lâtifdir ve ona da işaret etmek mümkün değildir. Bu benzetme, ruha ve kandilin ışığına letafet yönünden bakılırsa, doğrudur. Fakat bir başka yönden doğru değildir. Çünkü kandilin ışığı, kandile bağlıdır. Kandil bozulursa, o da bozulur. Fakat insanî ruh hayvanî ruha tâbi değildir. Belki onun aslıdır ve onun bozulmasıyla bozulmaz. Eğer in-

sanî ruhu tam misâl olarak getirmek istersen, kandilden daha lâtif, ve onun kandile değil, belki, kandilin ona bağlı olduğu bir ışık farz et. O takdirde insanî ruh ile hayvanî ruh arasındaki benzetme doğru olur.

O halde, hayvanî ruh, insanî ruha, bir bakıma binek ve bir bakıma da âlet durumundadır. Hayvanî ruhun mizacı (tabiatı) bozulursa, kalb (beden) helâk olur. İnsanî ruh bâki kalır. Fakat bineksiz ve âletsiz bâki kalır. Binek ve âletin kendileri zâyi olması, süvariyi yok etmez. Fakat âletsiz bırakır.

İnsana verilen bu âlet, Allah Teâlâ'nın marifet ve sevgisini elde etmek içindir. Eğer bunu elde etmiş ise, âletin yok olması, onun hakkında hayırlı olur. Çünkü onu taşımaktan kurtulur. Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şerifte:

«Ölüm, mü'minin armağanı ve hediyesidir» buyurması, bu mânâ içindir. Çünkü tuzak av için muhafaza edilir, meşakkat yüküne katlanır. Av ele geçtikten sonra tuzağın yok olması ganimet olur. Fakat —Allah korusun— eğer av ele geçmeden önce tuzak yok olursa, onun hasret ve musibetine nihayet olmaz ve bu hasret ve musibetin başlangıcı kabir azabıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÜMÜN MANASI

Bil ki, bir kimsenin eli ve ayağı felç olursa, ruhu yerinde kalır. Çünkü ruh, el ve ayak değildir. El ve ayak ruhun âletidir. Ruh o âleti kullanıp çalıştırır. Senin varlığının hakikati el ve ayak olmadığı gibi, sırt, karın ve baş da değildir ve bütün bunları içine alan kalıb da değildir. Bütün âzalar felç olsa bile, bedenin yerinde durması mümkündür. Ölümün mânâsı, bütün bedenin felç olmasıdır. Elin felç olmasının mânâsı, sana itaat etmemesidir. Çünkü elin vaki olan itaati, kudret denilen bir sıfatın vasıtasıyladır. Bu sıfat ona hayvanî ruhtan ulaşan kandilin ışığıdır. Ruhun yolları olan damarlarda bir tıkanıklık meydana geldiği zaman, bundan geçen kudret yok olup itaat imkânsız olur. Bu usul üzere sana itaat eden bütün beden, o hayvanî ruh vasıtasiyle iş yapar. Bu itibarla, bütün bedenden mizac (tabiat) zayi olursa, itaat kalkar. Buna ölüm derler. Ölüm, vaki olduğu zaman da, her ne kadar itaat gücün yok ise de, sen yerindesin. O halde bedenin kalıbı, nasıl senin varlığının hakikati olur? Eğer dikkat edip düşünürsen, bilirsin ki, beden kalıbının parçaları (hücreleri) çocukluk çağındaki parçalar değildir. Çocukluk çağındaki parçalar dağılmış, onun yerine alınan gıdalardan teşekkül etmiştir. O halde beden kalıbı, hep aynı değil. Demek ki, senin varlığın bu beden kalıbı ile değildir. Beden kalıbı zayi olacaksa, bırak, olsun. Sen kendi zatınla yerinde kalırsın.

Sendeki vasıflar iki kısımdır: Bir kısmı, beden kalıbının iştirakiyle olur: Açlık, susuzluk ve uyku gibi. Bunlar midesiz ve gözsüz olmaz. Bu anlatılan sıfatlar, ölümle ortadan kalkar. Diğer kısımda beden kalıbının iştiraki yoktur: Allah Teâlâ'nın marifeti, saltanatının cemâli ve o marifet ile meydana gelen sevinç ve neş'e gibi. Bunlar zât sıfatlarıdır. Seninle baki kalır. **«Baki kalan iyilikler»** (El-Kehf sûresi, âyet: 46) âyet-i kerimesinin mânâsı budur. Eğer bunların yerine Allah Teâlâ'yı bilmemek sıfatı vâki olursa, o da senin zâtının sıfatı olur. Bu görmemezlik sıfatı ruhun olur. Şâkiliğinin tohumu olur. Âyet-i kerimede: **«Bu dünyada kör olan, öbür dünyada da kördür. Belki âhirette daha da şaşkındır.»** (El-İsra sûresi, âyet: 72) buyurulur.

Bu itibarla —ne surette olursa olsun— sen insanî ve hayvanî ruhun hakikatini idrâk etmezsen ve bunların birbirleri ile olan ilişkilerini düşünmezsen, ölümün hakikatini idrâk etmeye gücün yetmez.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUHLARIN AYRILIĞI

Bundan sonra bilmiş olunuz ki, hayvanî ruh süflî âlemden olup değişik salgıların (kan, balgam, sevda, safra) lâtif buharından mürekkeptir. Salgı dörttür: Kan, balgam, safra ve lenftir. Bu dört salgının aslı da su, ateş, toprak ve havadır. Hayvanî ruhun değişken veya mütedil olmasındaki değişiklik; sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluğun değişik olmasıyladır. Bu sebeble Tıp ilminden gaye dört tabiatın itidalini hayvanî ruhta muhafaza etmektir. Tâ ki bu hayvanî ruh, bu itidalla insanî ruha binek ve âlet olmaya lâyık olsun. İnsanî ruh bu âlemden değildir. Belki, ulvî âlemden ve melekler cevherindendir. Onun bu âleme inmesi, tabiatına göre gurbettir. Ancak bu gurbete gönderilmesi, bu âlemde çalışıp ticaret yapmak ve kendi zâtına hidâyet tahsil etmek içindir. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur ki: **«Hepiniz ondan aşağı inin dedik. Size hidâyetim ulaşınca, gösterdiğim yolda gidenlere korku ve üzüntü yoktur.»** (El-Bakara sûresi, âyet: 38)

Allah Teâlâ'nın âyet-i kerimede: **«Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu tamamladığım ve kendi ruhumdan üflediğim zaman derhal secdeye kapanın.»** (Sad sûresi, âyet: 71 - 72) buyurması, bu iki ruhun ayrılığına işarettir. **«Çünkü birini, çamura nisbet edip onun mizacının itidalini tesviye ettim.»** buyurur. Tesviye, bir şeyi doğru, hazır ve mütedil yapmaktır. Öbür ruh için **«kendi ruhumdan üfledim»** buyurup kendine izafe ediyor. Bu, şu işe benzer. Bir kimse bir bez parçasını kolay tutuşması için önce lime lime yapıp yakar. Daha sonra çabuk yanması ve içine tesir etmesi için yanan beze üfler.

Süflî olan hayvanî ruhun bir ahengi olduğu gibi ve Tıb ilmi de onu her çeşit hastalıktan koruyup helâk olmaktan muhafaza etmek için, itidal sebeblerini bildirdiği gibi, kalbin hakikatinden doğan ve ulvî olan insanî ruhun da itidâli (aheng) vardır. Ahlâk ve riyazet il-

mi onun itidalini bildirir. Bu şekildeki itidali, onun sıhhatının sebebidir; İslâm'ın şartları bahsinde anlatacağız.

Demek anlaşılıyor ki, insan ruhunun hakikatini bilmeyen kimsenin, âhiretin ahvâlini basiret üzere bilmesi mümkün değildir. Nitekim insan kendi nefsini bilmeden Allah Teâlâ'yı bilmesi mümkün değildir. O halde nefis marifeti, Allah Teâlâ'yı ve âhireti bilmenin anahtarıdır. Dinin aslı da, **«Allah Teâlâ'ya, peygamberlerine ve âhiret gününe inanmaktır.»** Bu sebeble nefis marifetini öne aldık.

Bununla beraber izin olmadığı için nefsin sırrı olan hallerini, vasıflarını ve aslını anlatmadık. Çünkü halkın anlayışı bunu kaldıramaz. Allah Teâlâ'yı ve âhireti tamamıyla bilmek de buna bağlıdır. O halde çalış, onu talep ve mücahede ile bilmeye azmet. Çünkü onu bir kimseden dinlemeye kalkarsan, dinlemeye takat getiremezsin. Çünkü insanların çoğu, o sıfatları Allah Teâlâ hakkında dinlediler ve inanmadılar ve buna takat getiremeyip, **«bu mümkün bir şey değildir.»** diye inkâr ettiler. Bu Allah Teâlâ'yı tenzih değil, ta'til (inkâr) olur. O halde sen Allah Teâlâ hakkında inanmadığın bir sıfata, insanlar hakkında nasıl inanırsın. Çünkü Allah'ın o sıfatı hakkında ne Kur'an'da, ne de hadiste açıklık vardır. Bu sebebten insanlar duyarsa, inkâr ederler. Peygamberlere: **«İnsanlara akıllarının alacağı şekilde söyleyin.»** buyurulmuştur. Peygamberin bazısına şöyle vahiy nazil olmuştur: **«Bizim sıfatlarımızdan insanların anlayamayacakları şeyi söyleme. Çünkü onu anlamaya takat getiremezler. Bu defa inkâr edip helâk olurlar.»**

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖLÜMÜN ÖTESİ

Bütün bunlardan anlaşıldı ki, insanî ruh; cisimsiz ve kalıbsız, kendi zâtıyla kâimdir ve kendi zâtının kıyâmında ve özel sıfatlarının varlığında beden kalıbına ihtiyacı yoktur. Ölümün mânâsı da, ruhun hakikatinin yok olması değildir. Belki onun beden ülkesindeki tasarrufunun kesilmesidir. Haşrin, neşrin ve iadenin mânâsı; ruhu yok ettikten sonra vücuda getirmek değildir. Belki onun mânâsı ayrılan ruhu geri bedene çevirmektir. Yani, evvel olduğu gibi, bedeni ikinci defa ruhun tasarrufu için hazırlamaktır. Bu defa, birinci defadan daha kolaydır. Çünkü birinci defa hem beden kalıbını, hem de ruhu yaratmak lâzım iken, bu defa yalnız beden kalıbını yaratmak lâzımdır. Zira ruh olduğu gibi mevcuttur. Hattâ beden kalıbının cüzleri de her nekadar dağılmışlar ise de, yine mevcuttur. Bir şeyin dağınık parçalarını toplamak, onu yeniden meydana getirmekten daha kolaydır. Bu ancak bizim tasavvurumuza göredir. Yoksa hakikatta kolaylığın ilâhî ile münasebeti yoktur. Zira zorluk düşünülmeyen yerde kolaylık da olmaz. İadede evvelki beden kalıbının aynısını geri getirmek şart değildir. Zira beden kalıbı binilen ata benzer. At ne kadar değişse de, at-

lı aynı kalır, değişmez. Çocukluk çağından şimdiye kadar beden parçaları (hücre) gıdalarla durmadan değişmektedir. Yok edilen birşeyin iadesinde, aynısını iade etmek şartını koşanlar, çok zor sorularla karşılaştılar ve bu sorular için zayıf ve lüzumsuz cevaplara müracaat etmek zorunda kaldılar.

Meselâ, onlara dediler ki: Bir adam bir adamı yiyor. Onun parçaları, bunun parçaları oluyor; o adam bunların hangisine nisbet edilir? Ve yine bir adamdan bir âza kesildikten sonra, taat etse, mükâfatı verilirken nasıl verilir? Eğer mükâfat verilirken o kesik âza onunla olmazsa, cennette elsiz, gözsün ve ayaksız olmak nice düşünülür. Eğer o âza onunla olursa, anlatılan taata iştiraki olmadığına göre, mükâfata da iştirak etmemesi gerekir. Bu kabil malayani sözler çıkarıp cevaplarında da çeşitli külfetler çekerler. Aslında bunların hiç birine ihtiyaç yoktur. Çünkü bunlar, senin varlığının hakikatinin beden kalıbından olduğunu, onun aynısını iade etmek mümkün olmadığına göre, iade edilenin sen olmamak lâzım beldiğini düşündüklerinden, bunun gibi müşkilâtlarla karşılaşmışlar. O halde bu sözlerin aslı esası yoktur.

ALTINCI BÖLÜM

RUHUN BEKÂSI

Eğer **«Fıkıh âlimleriyle salih (iyi) lerin meşhur mezheplerine göre insan ruhu ölümle yok olur; Ondan sonra vücuda gelir. Bu anlatılanlar ise bu mezhebe aykırıdır.»** diye sorulursa, deriz ki: Şunu bil ki, başkalarının sözlerini dinleyip o sözlere uyan kimse, muhakkak gerçekleri görmeyen körlerden olur.

«Ruh yok olur», gibi sözleri söyleyen kimse ise, ne basiret ehli, ne de taklit ehlidir. Zira basiret ehli olsaydı, ölümün, insan hakikatini yok etmediğini bilirdi. Taklit ehli olsaydı, Kur'an-ı Azim'de, hâdis ve eserlerden insan ruhunun ölümden sonra baki kaldığını anlardı. Zira ölümden sonra ruhlar iki kısma ayrılır: Bir kısmı şâkilerin (kötülerin) ruhudur; diğer kısmı da saitlerin (iyilerin) ruhudur. Saitlerin (iyilerin) ruhları hakkında Kur'an-ı Kerim'de: **«Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın. Belki onlar diridirler, Rablarının yanında rızıklarını alır ve Allah'ın onlara verdiği nimetlere sevinirler.»** (Âl-i İmran sûesi, âyet: 169) buyurulur ve yine Peygamberimizin Bedir savaşında şâki kâfirleri tepelenmiş durumda görünce, onlara teker teker seslenip dedi ki: **«Ey filân, ey filân! Allah Teâlâ'nın, dostlarına yardımı hakkında buyurduğu vaitleri biz gerçek bulduk. Siz de düşmanların azabı hakkında buyurduğu vaitleri gerçek buldunuz mu?»** Sahabeler dediler ki: **«Ey Allah'ın Peygamberi, o cansız leşlerç niçin hitap edersin? Onların senin hitabından ne haberi vardır?»** Peygamber: **«Muhammedin canı kudret elinde olan Allah hakkı için, onlar**

bu sözleri sizden daha çok işitirler. Ancak cevap vermekten âcizdirler.» buyurdu.

Eğer ölüler hakkında varit olan kelimeler ve hadisler araştırılsa ve onların hakkında söylenen nailerden haberdar olunsaydı, şeriatta, ruhların yok olmadığı, belki ölümle ancak sıfatların bozulup konağın değiştiği ve kişinin mezarının ya cehennem mağaralarından bir mağara yahut cennet bahçelerinden bir bahçe olduğu şübhesiz bilinirdi:

O halde şöyle bil ki, ölümle senin irâdenden ve zâtının hususi sıfatlarından bir şey bozulmaz. Belki hususi bereketler ve dimağ ve âzaların vasıtasıyla çalışan his ve hayâllerin tamamı bozulur. Sen tek ve mücerret kalırsın. Dünyadan ne sıfat üzere gitti isen, onunla kalırsın. Zira bu malûmdur ki, at asla binici olmaz, dokumacı asla fakih (fıkıh âlimi) olmaz; âmâ ise görmez; görüyor ise âmâ olmaz. Belki bu süvari iken piyade olur. Bu itibarla beden at durumunda sen de binici durumundasın. Bu sebebtendir ki, kendi zâtlarından ve diğer duyulanlardan (mahsusat) habersiz kalan kimse, kendi özü ile meşgûl olup Allah Teâlâ'nın zikrine daler. Nitekim tasavvuf yolunun başlangıcı budur. Âhiret halleri onlara müşahede ile malûm olur. Her ne kadar onların hayvani ruhları mizacın itidalinden çıkmaz ise, fakat anlamaz olmuş gibi, kendilerinden geçip zâtlarının hakikati kendi özlerinden başka şeylerle meşgûl olmakla onların hâli ölüm haline yakın olup, başkalarına ölüm halinde görünen nesneler, onlara hayatta iken görünür. Kendine gelip mahsusat (duyulanlar) âlemine dönünce çoğunlukla onların hatırında o hâletten bir şey kalmaz. Belki eğer onlara cennetin hakikatini arz etmişler ise, cennetin safası, rahatı, sevinç bulur. Eğer cehennemi arz etmişler ise, cehennemin derdi, tasası, sıkıntı ve acısı kalıp kendisi tasalı ve üzgün olur. Eğer o hallerden hatırında bir şey kalmış ise, onu haber verin. Eğer hayâl hazinesi onu temsili olarak almış ise, hikâye etmek misâl yoluyla olur ki, hayâl hazinesi misâli fazla kararlaşmasa müşahede ettiği nesneden misâl yoluyla haber verir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) namaz kılarken mübarek elini kaldırdı ve: **«Bana cennet meyvalarından bir salkım üzüm arz ettiler. Onu bu dünyaya getirmek isterdim. Fakat ruhsat verilmedi.»** buyurdu. Zira cennetten bir salkım üzümün bu dünyaya getirilebileceği sanılmasın. Bu imkânsızdır. Eğer mümkün olsaydı Peygamberimiz (s.a.v.) getirirdi. Onun niçin imkânsız olduğunu bilmek için çok mukaddimelere ihtiyaç vardır. Öğrenmek istemenin lüzumu da yoktur.

Bu konuda âlimlerin görüşleri değişiktir. Bazı âlimler, **«Üzüm salkımının nasıl olduğunu peygamberden başka kimse bilmez ve ondan başka kimse görmedi,»** derler. Bazı âlimler de: **«Peygamberimizin namaz içinde elini oynattığını görmek kimseye nasip olmadı.»** Demek ki **«az hareket namazı bozmuyor»** deyip bu meselenin tafsilâtında geniş bahisler açıp şöyle düşündüler ki: Evvelkilerin ve sonrakilerin bütün ilmi budur. Bunu bilmeyip başka ilimle uğraşan kimse işsiz olup şeriattan yüz çevirmiş olur. Maksat budur ki, Peygamberimiz (s.a.v.)

taklit ile yahut Cebrâil'i dinlemekle cennetten haber verdiğini sanmayın.

Cebrâil'den dinlemenin mânâsı; bildiğin gibi, sana başka nesneler gibi malûm olur. Fakat hakikati üzere malûm olmamıştır. Zira Peygamberimiz (s.a.v.) cenneti gözüyle müşahede etmiştir. Ancak onu bu dünyada görmek mümkün olmamakla istiğrak halinde bu âlemden kayıp olup o âlemde bakmakla müşahede etmiştir. Bu da peygamberin miracından bir çeşit miractır. Ancak kayıp olmak iki kısımdır. Biri hayvanî ruhun helâk olmasıyledir. Bu âlemde cenneti görmek mümkün değildir. Yedi kat gök ve yedi kat yer, bir badem kabuğuna sığmadığı gibi, cennetin bir zerresi de bu cihâna sığmaz. İşitme duyusu göğün ve yerin suretini görmekten mahrum olduğu gibi, bu dünya gözü de cennetin bütün lezzetlerinden mahrumdur. Zira o dünyanın duyuları başkadır. Bu dünya duyuları onda işlemez.

YEDİNCİ BÖLÜM

KABİR AZABI

Şimdi kabir azabını öğrenmeğe sıra geldi. Kabir azabı iki kısımdır. Biri ruhani ve biri de cismanidir. Cismanî olan kabir azabı, herkesçe bilinmektedir, ondan haberdar olmayan kimse yoktur. Ruhani olan kabir azabını ise, kendi özünü idrâk edip ruhun hakikatini anlamış kimseler bilir. Onlar ruhun zâtıyla kaim olduğunu, kıyamında beden yapısına muhtaç olmadığını, ölümden sonra da bâki olduğunu bilirler. Ölüm onu yok etmez. Belki ölüm ile ondan yok olan eli, ayağı, gözü, kulağı ve diğer hislerdir. Bu hisler ondan alınınca, evlâdı, mülkü, sarayı, hizmetçisi, atı, elbisesi, belki gökte ve yerde bu duyularla anlaşılması mümkün olan her şey ondan alınır. Zira bu anlatılanlar onun sevgilisi ve dostudur. Özünü tamamıyla onlara vermiştir. Onlardan ayrılmakla, ayrılık azabına yakalanmış olur. Eğer onların hepsinden elini çekip dünyada onları sevgili edinmezse, belki arzusu ölüm olsaydı, ölüm halinde rahat ve refaha kavuşur, acı çekmezdi ve eğer Allah Teâlâ'nın şevk ve muhabbetini kazanıp onun zikrini, fikrini elde edip bütün varlığını bu şevk ve muhabbete vermiş olsaydı, dünya işleri ona sevimsiz olup değersiz görünürdü. Ölüm anında sevgilisine kavuşup sıkıntı ve rahatsızlıktan kurtulup saadete kavuşurdu.

Şimdi düşün ki, kendini bilmeyen, özünün sürekli kalacağına inanmayan ve bütün arzularını ve sevdiklerini dünyada arayan bir kimse, dünyadan ayrılıp sevgilisinin ayrılık acısına ve azabına yakalandığına memnun olur mu?

Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) buyurur ki: **«Sevdiğini istediğin kadar sev, şüphesiz ondan ayrılacaksın.»** Fakat mahbubu ve matlubu Allah Teâlâ olan, dünya ve dünyadakiler zıddı ve düşmanı olan; dün-

yadan ancak yeteri kadar azığını alan kimse, dünyadan göç ettiğinde, dert, belâ, acı ve azabtan kurtulduğuna şüphe eder mi? Bu dereceyi idrâk eden kimse, kabir azabının dünya ehline muhakkak olup takvâ ehline olmamasında zerre kadar şüphesi kalmaz. Bu anlattıklarımızdan bu hadisin mânâsı anlaşılır. **«Dünya, mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir».**

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KABİR AZABININ SEBEBİ

Kabir azabının gerçek sebebi, dünya sevgisi olduğu bilindiği gibi, bu azabın dereceleri de değişik olduğu bilinsin: Kabir azabı bazı kimselere daha fazla, bazısına da az olur. Dünyaya olan sevgisinin derecesine göre... Bu itibarla bütün dünyada bağlılığı yalnız bir şeye olan bir kimsenin azabı, azamet, mevki ve makam sahibi olup dünyanın bütün imkânlarına sahip olmakla kalbi bir çok şeylere bağlı olan kimsenin azabı gibi değildir. Belki bu dünyada bir kimseye, bir atının zâyi olduğunu haber verseler, onun elem ve kederi, on atının zâyi olduğunu haber verdikleri kimseninkinden az olur. Eğer bütün mal ve servetinin yağma edildiğini haber verseler, elem ve kederi, malının yarısının yağma edildiğini haber verdikleri kimseninkinden fazla olur. Bununki de, bütün malı, ehli, evlâdı yağma edilip mevki ve makamından alınıp hükümdarlığından ihrâç edildiğini haber verdikleri kimseninkinden az olur. Ölüm; mal, servet, çoluk çocuk ve dünya malı olan herşeyi yağma edip insanı yalnız ve kimsesiz bırakır. İşte ölümün mânâsı budur.

O halde, herkesin azab ve rahatı; dünyadan uzak kalmasının ve ona bağlı olmasının miktarına göredir. Dünyada geniş imkânlara sahib olan ve kendini tamamiyle dünyaya vermiş olan kimsenin azabı gayet ağır olur. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Bu (azab) dünya hayatını âhiret hayatına tercih ettikleri içindir.»** (Nahl sûresi, âyet: 107). Haberde gelmiştir ki: Resûlüllah (s.a.v.) sahabelere: **«"Şübhesiz onun için dar bir yaşam vardır"** (Tâhâ sûresi, âyet: 124) **âyetinin ne ile ilgili olduğunu bilir misiniz?»** buyurdu. Sahabeler: **«Allah ve Resûlü daha iyi bilir,»** dediler. Resûlüllah buyurdu ki: **«Kâfirlerin kabir azabıyle ilgilidir. Onların üzerine doksan dokuz ejderha musallat edilir.»** ve devam ederek: **«O ejderhaları bilir misiniz? Onlar büyük ve kocaman yılanlardır. Her birinin dokuz başı vardır. Kıyâmete kadar kabirde kâfiri ısırıp sokarlar.»**

Basiretli kimseler, bu ejderhaları basiret gözüyle görürler. Basiretsiz ahmaklar ise, derler ki, biz o kimselerin mezarına bakıyoruz, bu anlatılanlardan hiç bir şey göremiyoruz. Onların mezarında âzab ile ilgili bir şey olsaydı, bizim gözümüz görürdü ve böylece onların haline vâkıf olurduk.

Bu ahmaklar bilmezlerki, anlatılan ejderhalar, onun ölmüş ruhundadır. Dışarda değildir ki, başkasının onu görmesi mümkün olsun. Belki bu ejderhalar, ölümünden önce ruhu içerisinde meydana gelmiştir. Fakat kendisi ondan habersizdir. O halde, şöyle bilinsin ki, bu ejderhalar, nefs-i emmarenin sıfatlarından meydana gelmiştir. Başlarının sayısı kötü ahlâkların dallarının sayısıncadır. Bu ejderhaların maddelerinin aslı, dünyadan olur. Sonra başları dünya sevgisinden doğan kötü ahlâklar sayısınca olur. O kötü ahlâklar; kin, çekememezlik, kibir, gösteriş, hırs, hile, aldatma, düşmanlık, mevki, makam sevgisi ve şan, şöhret hayranlığı ve bunlardan başka da, ne miktar kötü ahlâk varsa onların miktarınca olur. Onların miktarı ancak peygamberlik nûru ile bilinir. Bize bu kötü ahlâkların sayısı malûm değildir.

Demek ki, bu ejderhalar, kâfirlerin ruhu içerisinde yerleşip yer edinmiştir. Bu da, Allah Teâlâ ve Resûlünü bilmedikleri için değil, belki kendilerini tamamıyla dünyaya vermeleri sebebiyledir. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur ki: **«Bu (azab), dünya hayatını, âhiret üzerine tercih ettikleri içindir.»** (Nahl sûresi, âyet: 207) ve Kur'ân-ı Kerîm'de başka bir yerde buyurmuştur ki:

«Siz âhiret iyiliklerini dünya iyiliklerine değiştiniz ve yalnız dünya nimetlerinden faydalandınız.» (Ahkâf sûresi, âyet: 20) Eğer bu ejderhalar, ruhlarının dışında olsaydı, insanların düşündüğü gibi kolay olurdu. Çünkü o ejderhaların bir saat onlardan el çekmeleri ihtimali olurdu. Fakat onların ruhları içerisine yerleşip karar kıldığı için ayrılmaz sıfat olmuştur. Böylece onlardan kurtulmak nasıl mümkün olur?

Nitekim bir kimse bir cariye satar ve aniden bu cariyeye âşık olduğunun farkına varır. Onun canı içerisinde bulunan ejderler, aşk ve sevgidir. Bunlar gizli olmakla onlardan habersiz idi. Bunlar sokmaya başlayınca ortaya çıktılar ve sahipleri de o zaman neye uğradığını bildi. Bunun gibi bu doksan dokuz ejderha, ölümden önce dalâlet ehlinin ruhları içerisinde gizli idi. Sokmaları ve yaraları meydana çıkınca, o zaman neye uğradıklarını bilirler. Aşk, sevgili ile beraber ve bir arada olduğu zaman rahatın kendisi olduğu gibi, ayrılık zamanında da âzab ve sıkıntı sebebi olur. Çünkü aşk olmasaydı, ayrılık âzabı ve acısına düşmezdi. Dünyanın mevki ve makam sevgisi rahatlık sebebi olduğu gibi, eziyet ve âzab sebebidir de. Şimdi mevki sevgisi onun ruhuna ejderha gibi neşter vurur. Mal, saray ve elbise sevgisi yılanlar ve akrebler gibi sokup yaralar. Diğer kötü sıfatlar ve çirkin ahlâkların hâlini de bu minvâl üzere kıyasla.

Cariye aşkına mübtelâ olan kimsenin ayrılık zamanında, ayrılığın acı ve kederinden kurtulmak için, kendini suya, ateşe atmak istediği, yahut yılan ve akreblerin zehirlemesiyle ölmek istediği gibi, dalâlet ehli olanlar da, kâbir âzabı yerine, akreb ve yılanların sokmasına maruz kalmayı arzu ederler. Zira akreb ve yılanların yarası bedende olur. O âzabın yarası ise, ruhta olur. Fakat zâhir göz onu göremez.

O halde, gerçek budur ki, herkes kendi âzabını bu dünyadan kendisi götürür ve bu âzab onların ruhları içerisinde müessir olur. Bu sebebten Peygamber (s.a.v.) buyurur ki: **«Bu ceza, yaptıklarınızın size iadesinden başka bir şey değildir.»** yine bu sebebten Allah Teâlâ buyurur ki: **«Eğer sizde ilm-i yakin olsaydı, elbette cehennemi görürdünüz.»** (Tekâsür sûresi, âyet: 4 - 5) ve yine aynı sebeble, Allah Teâlâ **«Cehennem ateşi kâfirleri kuşatıcıdır.»** (Ankebût sûresi, âyet: 54) âyet-i kerimesinde, **«Cehennem onları kuşatıcı ve onlarla beraberdir.»** buyurur. **«Onları kuşatacak ve onlarla beraber olacak.»** buyurmuyor.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ÖLÜM AZABININ HİS EDİLİŞİ

Eğer sorulursa: **«Şeriatın zahirinden anlaşılan, o ejderhalar ve akrebler zahir gözle görülebilir. Halbuki ruhun içerisinde olan ejderhalar zâhir gözle görünmesi mümkün değildir.»** Buna cevap şudur:

Bu anlatılan ejderhaları ölüler görür. Fakat bu âlemde insanlar onları görmeğe kadir değillerdir. Zira o dünyaya ait olan şeyleri zâhir gözle görmek mümkün değildir. Anlatılan ejderhalar ölülere hayat ve temsilî yoldan görünmez. Belki onları bu dünyada gördükleri gibi görürler. Fakat başkası onu görmez. Nitekim uykuya varan kimselere göre mevcuttur ve onun eziyet ve âzabı vardır. Fakat uykuda olmayan kimselere göre yoktur. Uykuda olmayanlara göre bu yılanlar mevcut olmamakla, onun derdi, tasası, âzab ve acısı eksik olmaz. Rüyada yılan bir kimseyi sokarsa, o, bir düşmanın açacağı yaraya işaret olur ki, düşmanı ona zafer bulacaktır. Demek ki, o ruhî bir eziyettir, onun kalbine zâhir olur. Fakat bu dünyada benzeri gösterilmek istense, o yılan ile temsil edilir. Düşman ona galib geldiği zaman **«Ben bu halin rüyasını görmüştüm. Ne olaydı beni bir yılan sokaydı da, düşmanın bu halini görmiyeydim»** der. Zira kalbteki bu âzabın eziyet ve zahmeti bedene olan âzabtan daha ağırdır. Eğer, **«bu yılan haddi zâtında yoktur. Onun yarası ve eziyeti de hayaldir.»** diye sual edilse, bu büyük bir hatâdır. Bilâkis o yılan gerçekte mevcuttur. **«Mevcudun»** mânâsı bulunmuş, Ma'dumun mânâsı da bulunmamış demektir. Çünkü rü'ya âleminde gördüğün herşey senin için mevcuttur. Fakat başka insanlar onu görüp bilmezler. Senin görmediğin herşeyi de bütün insanlar görse onlar sence mevcut değildir. Azap ve azabın sebebi ölüye ve rüya âlemindeki ölüye göre mevcut olunca, başkaları onu bilmemekten ona ne noksanlık gelir. Ama şu kadar var ki, rü'yada olan kimse, çabuk uyanıp ondan kurtulduğu için ona hayâl derler. Fakat ölü o âzabta devamlı olarak kalır. Çünkü ölünün sonu yoktur. Ölünün âzabı bu âlemde his edilip görülen âzab gibidir. Şeriatta anlatılan yılan, akrep ve ejderhalar kâbirde yoktur ki, zâhir gözle herkes tarafından görünüp şehâdet âleminden olsun. Ama şehadet âleminden olan kimse, uy-

kuya varmakla, ölünün ahvâli ona görünüp yılan ve akrebler arasında onu azab içinde görür.

Ancak velîler ve peygamberler bu hali uyanık iken de görürler. Çünkü başkalarına rü'ya âleminde vâki olan hâller, onlara uyanık iken vâki olur. Çünkü mahsusat âlemi onları âlem-i gaybte bir nesne görmekten alıkoymaz.

Bu kadar uzun açıklama, bir grup ahmâğın zâhir gözleriyle kâbir âzabını görmedikleri için inkâr etmeleri sebebiyle yapıldı. Onların inkâr etmelerinin sebebi de, o dünya ile ilişkileri olmadığından ötürüdür.

ONUNCU BÖLÜM

KABİR AZABI KİMLER İÇİNDİR?

Eğer, **«kabir âzabı, kalbin bu dünyaya bağlantısından ileri geliyorsa, hiç kimse ondan kurtulamaz. Çünkü, çoluk çocuğu, malı ve mevkii olupta bunlara meyil ve sevgi bağlamayan yoktur. O halde kâkir âzabı herkese olması ve hiçbir ferdin bundan kurtulmaması gerekir»** diye sorulursa, cevabında deriz ki: Durum anlatıldığı gibi değildir. Çünkü bazı kimseler vardır ki, dünyadan geçmiş, dünyada lezzet alacakları ve rahat edecekleri bir yer kalmamış. Daima ölümü arzu ediyorlar. Fakir müslümanların çoğu böyledir. Zenginler ise, iki kısımdır: Bir kısmı anlatıldığı gibi, her ne kadar evlât, mal, mülke sevgileri var ise de, Allah Teâlâ'ya da sevgileri vardır. Bu durumda bu kâbil kimseler, eğer Allah Teâlâ'ya olan sevgileri fazla ise, onlar için de kâbir âzabı olmaz. Onların hali şu adamın hâline benzer ki, sevdiği bir şehir vardır. Ve o şehirde de sevdiği bir sarayı vardır.

Ancak reislik, saltanat, köşk ve bahçeyi bunlardan da fazla seviyor. Padişahtan emir gelip bir şehrin reisliği ona verilince, o kimse vatanından ayrı düşmekle asla gâm çekmez. Çünkü reislik sevgisi, daha ağır basınca şehrinin ve sarayının sevgisi silinir, adı ve izi kalmaz. Demek ki, peygamberler, veliler ve İslâm ehli olan diğer kimselerin kalbi, kadına, evlâda, şehir ve vatana iltifat etse de Allah Teâlâ'nın sevgisi zuhur edip ondaki lezzet ile cinsiyet peyda olunca, onların hepsi silinir. Bu lezzet ölüm ile hâsıl olur. O halde, bu kâbil kimseler kâbir âzabından emin olurlar. Ama, dünya arzularına sevgi bağlayıp dünyaya tamamıyla bağlanan zenginler bu âzabtan kurtulmazlar. İnsanların çoğu bu sınıftandır. Bunun için Allah Teâlâ buyurur ki: **«Sizden cehenneme uğramayacak insan katiyyen yoktur. Bu, Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtaracağız, zâlimleri de toptan cehennemde bırakacağız.»** (Meryem sûresi, âyet: 71-72). Bu kimseler, bir müddet âzab çekerler. Fakat dünyadan ayrılmakla, dünya lezzetini unutup kalbinde olan Allah sevgisi yavaş yavaş zuhur etmeye başlar. O, bir

sarayı diğerinden, yahut bir şehri diğer bir şehirden veya bir kadını diğer bir kadından fazla sevip ancak öbürüne de sevgisi olan kimseye benzer. Onu çok sevdiğinden uzaklaştırıp öbürüne tahsis ederlerse, bir müddet ondan ayrıldığına üzülür. Sonra onu unutup bunun sevgisine alışıp kalbinde olan sevgi zamanla zuhur etmeye başlar. Ama Allah Teâlâ'ya hiç sevgi beslememiş olan zenginler, o âzaba mübtelâ olup ebedi kalırlar. Çünkü onların bütün sevgisi, ayrıldıkları nesneyedir. O halde onlar, ne zaman teselli bulup kurtulurlar. Kâfirlerin âzabının ebedî olmasının bir sebebi de budur, demişler.

Bil ki, insanlardan bazı kimseler, sadece diliyle **«biz yalnız Allah'ı severiz, yahut Allah Teâlâ'yı dünyadan daha çok severiz»** diye iddia ediyorlar. Belki dünyadaki bütün insanların görüşü de budur. Ancak bunun bir ölçüsü ve değerlendirilişi vardır ki, durum onunla anlaşılır. O ölçü de budur: Bir kimseye nefsani arzusu bir şey emretse ve Allah'ın şeriati de onun aksini emretse, eğer onun kalbi Allah Teâlâ'nın fermanına daha çok meylederse, o kimsenin Allah'ı daha çok sevdiği anlaşılır. Nitekim bir kimse, iki kimseyi seviyor, ancak birini daha fazla seviyorsa, ikisinin arasında bir ihtilâf çıktığı zaman, kendini daha çok sevdiği kimsenin tarafında görür ve böylece ona sevgisinin daha çok olduğunu anlar. Durum böyle olmayınca, yalnız dille: **«ben Allah'ı severim»** diye lâf etmek faydasızdır. Çünkü o düpedüz yalan olur. Bu sebebten peygamber efendimiz (s.a.v.) buyururlar ki: **«lailâhe illallah»** kelimesini tekrarlayan kimse bunun sayesinde Allah'ın âzabından korunmuş olur. Bu, dünyayı din üzerine tercih edene kadar devam eder. Dünyayı din üzerine tercih ettiği zaman **«Lâ ilâhe illallah»** demek düpedüz yalan olur, der.

Bu açıklama ile, basiret ehlinin batınî müşahede ile kimlerin kâbir âzabından kurtulacağını bildikleri anlaşıldı ve yine insanların çoğunun o âzabtan kurtulacakları anlaşıldı. Ancak kurtuluşun müddeti ile âzabın şiddeti çok değişiktir. Çünkü dünyaya bağlılık ve sevgi dereceleri çok değişiktir.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

KABİR AZABINDAN EMİN OLMAMAK

Bazı ahmak ve mağrur kimseler der ki: **«Eğer kâbir âzabı bu ise, biz ondan eminiz. Çünkü bizim dünya ile asla alâkamız yoktur. Bizim yanımızda dünyanın varlığı ve yokluğu birdir.»** Bu, boş bir hayâl ve gerçek dışı bir iddiadır. Zira bu husus denenmeden bilinmez. Eğer, hırsızlar bütün malını çalıp da nüfuz ve itibarı arkadaşlarına intikâl etse ve kendine mahsus mürit ve sevenleri kendinden yüz çevirip onu kötülemeye başlamış olsalar; eğer bu haller asla kaibine tesir etmeyip başkasının malı çalışmış ve başkasının nüfuz ve itibarı kayıb olmuş gibi olursa, bu iddiası doğrudur. Malları çalınıp dostları kendisinden yüz çevirmeyince, işin hakikati ne olduğu bilinmez. O halde

önce mal ve servetini kendinden ayırıp halkın iltifatından kaçmakla kendini deneyip ondan sonra kendine güvenmesi gerekir. Çok kimseler var ki, karısına veya cariyesine bağlılığı olmadığını sanır. Fakat karısını boşayınca, veya cariyesini satınca, kalbinde gizli olan aşk, açığa çıkar ve deli divaneye döner.

O halde, kâbir âzabından kurtulmak isteyen, dünyadan hiç bir şey ile zarûret miktarından fazla ilgilenmemeli ve dünyalığı helâ gibi kabul etmelidir. Helâya ihtiyacı olan kimse, ihtiyacı kadar ona arzusu olur, fazla olmaz. Mideye yemek doldurmak, onu boşaltmak gibi olmalıdır ve ikisi de zarûret miktarı olmalıdır. Diğer hususlar da bu minvâl üzere olup zaruret miktarını aşmamalıdır. Eğer kalbi dünya alâkasından kurtarmaya imkân olmazsa, ibâdete devam etmelidir. Allah'ın zikir ve fikrine ünsiyet peyda edip zikir alışkanlığını kalbine hakim etmelidir. Zikir sevgisi dünya sevgisini bastırmalıdır. Şeriata uymak ve Hakk'ın fermanını nefis havası üzerine takdim etmekle, bu mânânın hâsıl olmasına kendinden hüccet ve delil istemelidir. Eğer bu konuda nefsi kendine muti olursa, kâbir âzabından kurtulduğuna güvenebilir. Eğer hâl, anlatıldığı gibi olmazsa, kâbir âzabı kendi bedenine muhakkak değer. Meğer ki, Allah'ın inayeti erişip âzabını af etsin.

ONİKİNCİ BÖLÜM

RUH CEHENNEMİNDEKİ ÂZABLAR

Şimdi ruhanî cehennemi anlatmak sırasıdır. Ruhanî cehennemden maksad, âzabın yalnız ruha mahsus olup bedenle ilgisi olmamasıdır, **«O, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir ki, kalbi istilâ eder.»** (Hümeze sûresi, âyet: 7-8) meâlindeki âyet-i kerîmenin mânâsı, ateşin kalbi istilâ etmesidir. Bedene dokunan ateşe ise, **«cismanî»** derler, **«ruhanî»** demezler.

Bundan sonra bil ki, ruhanî cehennemde üç çeşit ateş vardır: Biri dünyanın arzularından ayrılma ateşidir. İkincisi; pişmanlık, mahcûbiyet ve rezil olma ateşidir. Üçüncüsü; Allah'ın cemâlini görmekten mahrum ve ümitsiz olmak ateşidir. Bu anlatılan üç çeşit ateş, ruha ve gönüle tesir eder, bedene tesir etmez. Bu itibarla, bu üç çeşit ateşi ve bunları beraber götürmenin sebeblerini bu dünyadan bazı misâller getirmekle açıklamak gerekir.

Birinci sınıf: Dünya ve dünyanın arzu ve isteklerinden ayrılık ateşidir. Bu çeşit kâbir âzabının sebebi, daha önce açıklandığı gibi, aşk ve sevgidir. Çünkü bunlar, sevgi ile beraber olduğu müddetçe kalbin cenneti olduğu gibi, sevgiliden ayrı olduğu müddetçe de kalbin cehennemidir. Bu sebeble dünyaya âşık olan kimseler, dünyada olduğu müddetçe **«Cenneti Ma'vada»**dır. Nitekim **«Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir.»** buyurulmuştur. Âhirette ise, sevgilisinden

uzak ve ayrı düşmekle âzabın çeşitleriyle muazzabtır. Demek ki bir şey, iki hale göre hem âzab sebebi, hem de zevk sebebi olur.

Bu ateşin dünyada benzeri şudur ki, bir padişah olsa ve bütün yeryüzü onun emir ve fermanında olsa, daima güzel cariyeler ile emsâlsiz hizmetçiler ile güzel ahenkli bahçelerde ve konforlu köşklerde yaşıyorken, aniden onun düşmanlarından biri ona galib gelip onu tutup esir etse ve kendi memleketinin adamları huzurunda ona köpek bakıcılığını emir buyursa, onun kadın ve cariyelerini birer işte kullansa, hazinesinde olan kıymetli ve üstün şeyleri düşmanlarına verse, dikkat edip bakın, o kimsenin bedeni ile ilgili âzab var mıdır? Halbuki hükümdarlıktan ayrılmanın ateşi; kadın, çocuk, cariyeler, hizmetçiler ve ağır nimetlerin hazinesinin ayrılık ateşi, onun ruhu içinde öyle tesir eder ki, o kimse **«ne olaydı kendini âniden öldürelerdi veya bedenine büyük bir belâ musallat edelerdi. Tâ ki bu âzabtan kurtulaydı»** diye temenni eder.

Bu anlatılan bir ateşin örneğidir. Nimetler ne kadar çok olursa, hükümdarlık geniş ve güçlü olursa, bu ateşin tesiri de o kadar çok olur.

Şu hâlde, dünyadan faydalanması, dünyevî imkânları fazla olan kimsenin, aşkı da çetin ve ruhundaki ayrılık ateşi de daha yakıcı olur. O ateşin bir benzerinin bu dünyada bulunması düşünülemez.

Zira dünyadaki eziyet ve âzab, ruha ve gönüle fazla yerleşemez. Zıra dünyanın duyguları ve işleri kalbi meşgul eder ve o meşguliyetten kalbe bir nevi perde hâsıl olup âzab tam mânâsıyla etki yapmaz. Bu sebebtendir ki, bir kimse gözünü ve kulağını bir şeyle meşgul etse, o âzabın acısı az olur. Bu meşguliyetten boşalırsa, acı fazla olur. Bu sebebledir ki, dert sahibi olan kimse, uykudan uyanınca, kalbindeki musibet yarasını fazla bulur. Zira uyku halinde kalb mahsusata dönmeden daha safi olmakla âzabın eseri fazla olur. Şöyle ki, insan uykudan uyanırken güzel bir avaz işitse, kalbinde fazla tesir bırakır. Bunun sebebi de kalbin mahsusattan safi olmasıdır. Bu dünyada tamamıyla hislerden kurtulmak ise asla mümkün değildir. Ölüp hislerin bağından kurtulduğu zaman, âzab veya rahatı fazla olur. O ateşin bu dünya ateşi gibi olduğunu sanma. Belki dünya ateşini yetmiş su ile yıkadıktan sonra dünyaya göndermişlerdir.

İkinci sınıf: Utanma ve mahcûbiyet ateşidir. Onun örneği şudur. ki, bir padişah, aşağı ve hasis bir kimseyi seçip memlekete vali tayin eder; ve onun kendi haremine serbest girip çıkmasına izin verir, bütün hazinelerini ona teslim eder, bütün hususlarda ona güvenir; sonra o kimse bu kadar kudret ve ruhsat bulunca azar, isyân eder ve padişahın hazinesine hiyanet edip gereksiz tasarruflar yapar.

Padişahın karısıyla, kızlarıyla ve cariyeleriyle kötülük yapar. Görünüşte ise, padişaha eminlik ve doğruluk taslamaktan geri kalmaz. Fakat bir gün padişahın haremiyle kötülük yapmak üzere iken, padişahın bir pencereden kendilerine baktığını görür ve padişahın hergün kendi durumlarını bildiğini, ancak kendisine büyük cezalar verip çe-

şitli işkencelerle öldürmek gayesiyle bu işi geciktirdiğini anlarsa, şimdi bu durumda, düşün ki, onun ruhuna nice mahcûbiyet ateşleri düşüp pişmanlıklar çeker. Her ne kadar bedeni sağlıkta ise de, o durumda mahcûbiyet ve rezillik ateşinden kurtulmak için, yerin dibine geçmeyi arzu eder.

Sen de, bunun gibi bu âlemde nice işler işlemişsin ki, onların zâhiri her ne kadar güzel görünüyor ise de, içyüzü kötü ve çirkindir. Kıyâmet gününde kötü fiillerin ruhu ve hakikati gösterilince, rezilliğin açığa çıkar. Mahcûbiyet ateşinde çeşitli azablarla azablandırılacaksın. Meselâ: Bugün bir kimsenin gıybetini ettiysen, yarın kıyâmet gününde, kendini; bir yemeği, kızartılmış kuş eti olduğunu sanarak yiyen, sonra yediğinin ölmüş kardeşinin eti olduğu meydana çıkan kimse gibi görürsün. Dikkat et ki, o anda nasıl rezil olur, kalbi, ne kadar nedamet ateşiyle yanar. Gıybetin ruhu ve hakikati budur. Fakat bugün gizlidir. Yarın açığa çıkacaktır. Bunun için bir kimse rü'yada ölmüş adamın etini yediğini görürse tâbiri, gıybet etmek olur.

Sen, bu dünyada bir kimsenin duvarına taş atsan da, sana; bu taşın duvardan senin evine geçip çocuğunun gözünü çıkardığını görsen, o anda içine ne kadar ateş düşer ve ne kadar üzülürsün. Bir kimse bu dünyada bir müslümana haset etse, kıyâmet gününde kendini bu sûret üzere görür. Hasedin ruhu, hakikati budur. Zira sen hasetle düşmanına kastediyorsun; fakat, haberin yoktur ki, onun zararı senin nefsine racidir, senin dinini yok eden âhirette göz nûrun olan taatlerini amel defterinden alıp onun defterine geçirir ve taatsız ve ibâdetsiz kalırsın. Bilhassa yarın kıyâmet gününde senin amelin, bu dündaki evlâdının gözünden daha mühimdir. Zira senin saadetinin vesilesi, evlâd değil âmelindir. Yarın kıyâmet gününde şekiller, ruh ve hakikatlara tâbi olur. Her neye bakılırsa, lâyık olduğu şekil ve muttasıf olduğu ahlâk üzere görünüp ayıplar ve pişmanlıklar ortaya çıkacaktır.

Uyku âlemi, haşir âlemine yakın olduğu için, rü'ya âlemindeki işler, mânâya uygun olan sûret üzere olur. Nitekim bir adam İbni Sirî'nin yanına gelip dedi ki: **«Rü'yada gördüm ki, elimde bir yüzük vardı. Onunla kadınların ferclerini ve erkeklerin ağızlarını mühürledim.»** İbni Sirin: **«Sen müezzin misin?»** dedi. O da: **«Evet»** dedi. İbni Sirin: **«Sen Ramazan ayında şafak vaktinden evvel ezan okuyorsun.»** O adam: **«Doğrudur»** dedi. Düşünün ki rü'ya âleminde ona ruh muamelesini ne şekilde arzettiler. Ezan şeklen bir sestir. Ancak Ramazan ayında onun ruhu ve hakikatı, insanları yemekten, içmekten alıkoymaktır. Ne kadar gariptir ki, rü'ya âleminde âhiret ahvâlinden sana bu kadar örnek beyân ettikleri halde senin hiç ondan haberin yoktur.

Bu mânâda hâdiste gelmiştir ki: **«Kıyâmet gününde dünyayı bir çirkin kocakarı sûretinde getirirler. Ona bakan herkes: "Senden Allah'a sığınırım" der. Melekler onlara: "Bu uğruna birbirinizi öldürdüğünüz dünyadır" diyecekler. Mahşer ehli bu sözü duyunca, o kadar**

mahcûb olup pişmanlık çekerler ki, bu hâlden kurtulmak için ateşe düşmeyi tercih ederler.»

Bu rezâlet şuna benzer: Rivâyet ederler ki, padişahlardan biri oğlunu evlendirince, düğün gecesi oğlan, haddinden fazla şarap içip sarhoş ve anlamaz olup zifaf için dışarıya çıktı. Gerdek odasına giden yolu şaşırıp saraydan dışarı çıkıp bir miktar gittikten sonra içinde mum yanan bir ev görüp, gelin odasını bulduğunu sanarak anden kapıdan içeri girince, bir topluluk insanın orada yatıp uykuya daldıklarını görür. Ne kadar bağırıp çağırır ise de, ses vermezler. Uykuya daldıklarını sanır. O topluluk içinde yeni bir örtüsü olan birini görür ve, **«İşte gelin budur»** der. Bunun üzerine yanına yatıp üstündeki örtüyü kaldırınca, burnuna güzel bir koku gelir ve **«muhakkak gelin budur, güzel kokular sürünmüştür.»** Sabaha kadar onunla oynuyor, dilini ağzına alıyor. Onun dilinden ağzına yaşlık gelince, gelinin ona yakınlık gösterip üstüne gülsuyu saçtığını sanır. Sabah olup aklı başına geldiği zaman bakar ki, burası kâfirlerin mezarlığı imiş ve uyuyanlar ölülermiş. O yeni örtü örtünüp gelin sanılan, o günlerde ölmüş çirkin yüzlü bir kocakarıymış. O güzel koku, ölünün kefenine sürdükleri koku imiş. Ondan gelen yaşlık ölüden çıkan pisliklermiş. Kendine bakınca, bütün vücudunun pislikler içinde kaldığını görür. Damağında onun kötü yaşlığından pis bir tat duyuyor. Bu rezâleti görünce, pederi ve askeri, onun bu halini bilmesinler diye kendini öldürmek ister. Bu endişede iken, padişah bütün askeriyle birlikte onu aramaya çıkarlar ve onu bu halde ve rezalette görünce, bu rezillikten kurtulmak için yerin dibine geçmek ister.

Demek ki, yarın mahşer gününde dünya ehli, dünyanın zevk ve şehvetlerini bu sıfat üzere görecekler. Şehvetlerin ilişkisinden kalbinde kalan eser ve iz, o kimsenin âzasında ve damağında olan pislik ve acılık gibi görülür. Hattâ ondan da kötü ve ağırdır. Çünkü öbür dünyadaki zahmet ve zorluğun tamamı bu dünyadaki örneklerle anlatılamaz. Buraya kadar anlattığımız, ruha ve gönüle düşüp de bedenin habersiz olduğu utanma ve rezil rüsvaylık ateşinin izâhıdır.

Üçüncü sınıf: Allah Teâlâ'nın cemâlini görmekten mahrum kalmak ve bu saadetten ümitsiz olmak ateşidir. Onun sebebi, bu dünyadan öbür dünyaya götürdüğü câhillik ve körlüktür. Zirâ Allah'ın mârifetini tahsil etmedi ve kalbini bilgi edinmek ve mücahede ile temizlemedi ki, ölümden sonra Allah Teâlâ'nın cemâli, eşya aynada göründüğü gibi, onda görünsün. Belki, günahların ve dünya şehvetlerinin pası, onların kalbini bir şey göstermiyecek şekilde karartmıştır.

Bu ateşin bir misâli şudur: Bir grup insanla, çakıl taşlarının çok bulunduğu bir yere vardın. Vakit gece olduğu için, o taşların rengini ve şeklini görmek mümkün olmuyor. Yoldaşların sana diyor ki: **«Bu taşlardan ne kadar götürebilirsen götür. Zirâ bunlarda çok faydalar vardır.»** Onların her birisi gücü yettiği kadar o taşlardan aldı. Sen ise, **«yarın bunların faydası olup olmadığını bilmediğim halde, muhtemel bir fayda için bu kadar eziyet çekmem ne kadar ahmaklık olur...»** de-

din. Sonra yoldaşların o yerden bol bol taş aldılar. Sen de oradan elin boş ayrıldın. Yolda onları alaya alıp diyorsun ki: **«Kişinin böyle imkânsız şeylere tama' edip eşek gibi yük çekmesi, ne aptallıktır.»** Dünya ağarınca, bakıp görürsün ki, o getirdikleri taşların her biri yüzbin altın değerinde inciler (cevher) yakutlar imiş. Bu durumda bu insanlar, daha fazla almadıklarına yanarken, sen kendin ise, bu aldanış ve hüsrandan ölmek derecesine gelirsin. Zira buna hayıflanmanın ateşi ruhuna işlemiştir. Sonra onlar, o cevherleri satıp yeryüzüne sahip olurlar, arzu ettikleri nimetleri yiyorlar ve gönüllerinin istediği yerlerde bulunuyorlar. Ve seni aç ve çıplak hizmetlerinde kullanıp zor işlerde çalıştırıyorlar. Onlara: **«Bu nimetten bana da pay verin»** deyip yalvardıkça, şu âyetteki cevabı verirler: **«Bize biraz su veya Allah'ın size verdiği rızıktan gönderin.»** diye bağırırlar. Onlar da: **«Doğrusu Allah, bunları kâfirlere haram etti.»** (A'râf sûresi, âyet: 50) derler ve hem de derler ki: **«Madem ki, sen bizimle alay edip gülerdin. Biz de bugün sana güleriz.»**

Âyet-i kerîmede: **«Eğer bizimle alay ediyorsanız, muhakkak biz de siz alay ettiğiniz gibi, sizinle** (kıyamette) **alay edeceğiz.»** (Hûd sûresi, âyet: 38) buyurulur. Bu anlattıklarımız, cennet nimetlerini kaçırmanın ve Allah'ın cemâlini görmekten nasibsiz kalmaya hayıflanmanın misâlidir. Bu cevherler, dünyada yapılan iyi amellerin misâlidir. O karanlık, dünyanın misâlidir. Âhiret ticareti için iyi âmeller götürmeyen kimseler, **«gelecekteki şüpheli nimetler için, bu dünyada niçin eziyet çekeyim»** diyenlerdir. Şu âyet onların hakkında gelmiştir: **«Bize biraz su veya Allah'ın size verdiği rızıktan gönderin.»** diye bağırırlar. Onlar da, **«Doğrusu Allah bunları kâfirlere haram etti.»** derler. Onlar, marifet ve taat ehli olan cennet ehlinin bu hâlini görünce, nasıl hasret ve nedamet çekmezler. Onların üzerine o kadar nimetler akar ki, dünyanın bütün nimetleri onların bir saatine karşılık gelmez. Belki en son cehennemden çıkana bile verdikleri nimet, on dünya nimeti kadardır. Bu aradaki fark, mesafe ve miktar ile değil, belki, nimetin ruhunda ve aslında olur ki, nimetin ruhu, zevk ve neş'edir. Nitekim **«bir cevher yüz altın miktarıdır»** denildiği zaman, gaye, değerde yüz altın gibidir demektir, ağırlık ve büyüklükte demek değildir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUHANÎ ATEŞİN ŞİDDETİ

Bil ki, bu üç türlü ruhanî ateşin tesiri bedene tesir eden ateşten daha şiddetlidir. Zîrâ ateş, cana ulaşmadan, bedenin ateşin tesirinden haberi olmaz. O halde ruhun içinden hâsıl olan ateşin tesiri daha büyük olur. Bu anlatılan ateşler bizzat ruhun içinden hâsıl olur. Bütün dert ve acıların sebebi, yaratılış icâbı olan bir nesnenin zıddının meydana gelmesidir. Bedenin yaratılış icâbı, terkip ve yapısının olduğu gibi durması ve vücut parçalarının toplu ve bir arada kalmasıdır. Ya-

ra ve cerahatle, yapının parçaları birbirinden ayrılınca ve böylece, terkip tabiatının zıddı meydana geldiği için acı duyar. Beden yarası bir yerin bir yerden ayrılmasıyla meydana gelir. Kalb yarası ise, bütün vücut parçalarının birbirinden ayrılmasıyla meydana gelir. Bu itibarla her parçadan bir çeşit acı hâsıl olduğu için, ateşi ve acısı daha çetin olur. Demekki kalbin tabiatına uymayan bir şeyin ona yerleşmesiyle vücutta daha büyük ağrı ve acılar meydana gelir.

Kalbin yaratılışının icâbı, Allah Teâlâ'yı bilmek ve onun cemâlini görmektir. Onda bunun zıddı olan görmemezlik yerleşince sonsuz acılar meydana gelir. Eğer insan kalbi, günah illetiyle hasta olmasaydı, ölümden önce de bu görmemezliğin acısını çekerdi: Nitekim uyuşmuş el ve ayak ateşin acısından haberdar olmaz. Uyuşukluk zâil olduğu zaman kendini ateşin içinde bulur ve bu sebeble büyük âzaba düşer. Bunun gibi, insanoğlu dünyada uyuşmuş durumdadır. Bu uyuşukluğu ancak ölümle kalkar. Ve bu sebeble bu hasret ve pişmanlık başka yerden değil, onun ruhunun içinden hasıl olur. İnsan o ateşi ruhunda bu dünyadan götürmüştür. Ancak hakikat-ı hâli, dünyada ilm-i yakın ile bilmediği için, o ateş açığa çıkmazdı. **«Ayne'l-yakin»** derecesi hâsıl olunca, gerçeği öğrendi. **«Böyle değildir! Eğer ilmiyle bilseydiniz, muhakkak cehennemi görürdünüz.»** (Tekâsür sûresi, âyet: 5 - 6) âyet-i kerimesinin mânâsı budur.

Şeriatın cismani cennet ve cehennemi etraflı anlatması, bütün insanların onları anlamakta güçlük çekmedikleri içindir. Fakat ruhani azabı insanlardan kime anlatsan onu basit sanır; zorluk ve ağırlığını kavrayamaz. Nitekim bir çocuğa, **«Oku, tahsil yap! Yoksa, babanın hükümdarlığı ve padişahlığı sana kalmaz. Hükümdarlık ve padişahlık saadetinden uzak kalırsın.»** dersen, bu dereceyi anlayamaz. Bu sözler, onun kalbini etkilemez. Ama ona, **«okuyup öğrenmezsen, senin hocan kulağını çeker, seni döver.»** dersen, bu mânâyı anlar. Hocanın çocuğun kulağını çekmesi doğru olduğu gibi, babasının başkanlığından mahrum kalması da doğrudur. Bunun gibi, cismani âzab da doğrudur ve Allah'ın cemâlini görmekten mahrum kalmak da doğrudur. Ancak cismani âzabın, mahrumluk âzabına nisbeti, hocanın çocuğun kulağını çekmesinin, babasının başkanlığından mahrum kalmasına nisbeti gibidir.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUHANİ VE CİSMANİ HALLER

Eğer **«zikir anlatılanların hepsi, bütün âlimlerin muteber kitaplardan anlattıklarına muhaliftir. Zirâ âlimler buyurmuşlar ki: "âzabın hâlleri, taklit ve işitmekten başka şekilde, anlamak imkânı yoktur. Zirâ idrâk ve basiretle ona ulaşan yol yoktur" demişler.»** diye sorarsan, cevaben deriz ki; bu hususta mazeretleri daha önce açıklandı

ki **«insanlarla, akılların alabildiği biçimde konuşun!»** Âlimlerin kitaplarında zikir edilen de bizim zikir ettiğimize muhalif değildir. Zirâ âlimler ve âhiretle ilgili ruhanî olan hususları bilmemişler, ya da bilmişler; fakat insanların çoğu anlayamadığı için açıklamamışlardır.

Cismanî olan haller bizzat şeriatın sahibinden taklit ve işitmekten başka yolla bilinmez. Ama ruhanî olan kısım, ruhun hakikatini bilmeye bağlıdır. Ruhun hakikatini anlamak da bizzat basiret yolu ve bâtını görmekle olur. Buna da ancak, aslî vatanından ve doğum yeri olan yerden ayrılıp din yolunun yolculuğunu seçen kimseler ulaşabilir. Zikir edilen vatandan maksat şehir ve hane değildir. Zirâ şehir ve hane beden kalıbının vatanıdır. Beden kalıbının yolculuğunun akıllı insanlarca önemi yoktur. Belki, insanın hakikati olan ruhun bir karargâhı ve konağı vardır. O, oradan sefer etmiştir. Ve onun o seferde, her biri bir başka âlem olan konakları vardır. Onun ilk karargâhı mahsusattır. Sonra hayaller sonra mevhumat ve sonra da makûlâttır.

Makûlât, onun dördüncü konağıdır. İnsan kendi hakikatından dördüncü konakta haberdar olur. Ancak insanların çoğu bu konaktan haberdar olmaz.

O halde zikir edilen âlemlerin misâlini getirmekle anlaşılmasını kolaylaştıralım. Misâl şudur: İnsan mahsusat âleminde bulunduğu müddetçe, fikir akıl, etmeden kendini muma vurup helâk eden pervaneye benzer. Zirâ pervanenin sahip olduğu yalnız görmek yeteneğidir. Onda hayâl ve hâfıza yoktur. Zirâ o karanlıktan kaçıyor ve çıkmak için bir pencere arıyor. Mumun ışığını görünce, onu pencere sanıp kendini ona vurur. Ateşin acısını bir defa tadınca, ona hafızasında kalmadığı için, sûret hayâlinde devamlı kalmaz. Hayâl ve hafızası olmadığı için de, ondan sakınmak yeteneğine sahip olamıyor. Bu nedenle ölünceye kadar kendini tekrar tekrar muma vurur. Eğer onda hayâl kuvveti ve hayâlleri koruyan hafıza olsaydı, o bir defa ateşin acısını tattıktan sonra bir daha mumun semtine uğramazdı. Zirâ diğer hayvanları bir kerre dövseler, bir daha sopayı görünce, kaçar. Zira onun hayâli, ibtidaî derecede onun hafızasında kalmış olur.

Demek ki bu anlattıklarımızdan **«mahsusatın»** birinci konak olduğu anlaşılır.

İkinci konak muhayyelâttır. İnsan bu derecede olduğu müddetçe, diğer hayvanlarla aynı seviyede olur. Şöyle ki, bir şeyden canı yanmayınca, ondan gerektiğini anlamaz. Ancak bir defa acısını görse, bir daha sakınıp kaçmaya başlar.

Üçüncü konak, mevhûmattır. İnsan bu dereceye erişince, hayvanlardan koyun ve at gibi olur. Zirâ koyunun, bir şeyden, canı yanmadan önce korkması bilinen bir gerçektir. Meselâ koyun kurdu hiç görmemiş olsa ve at da arslana hiç rastlamamış olsa bile, bunları ilk gördüklerinde, onlardan sakınıp kaçarlar ve düşman olduklarını bilirler. Halbuki öküz ve deve cisim bakımından daha büyük şekil bakımından daha garib oldukları halde onlardan korkmazlar. Zira

onların içinde yaratılan bir idrâk vasıtasıyla kurdu gördüğü zaman onun düşman olduğunu ruhen anlarlar; fakat bununla yarın olacak şeylerden sakınamaz. Çünkü yarın olacak şeylerden sakınmak imkânsızdır.

Dördüncü konak makûlât konağıdır. İnsan bu dereceye erişince, diğer hayvanların derecesinden kurtulur. Bu dereceye gelinceye kadar bütün hayvanlar âleminin ilk hakikatlerini görmeye başlar ve hissin, tahayyülün ve vehmin ulaşamadığı şeyleri görmeğe başlar. Gelecekte olacak şeylerden sakınmağa başlar ve varlıkların şekillerinden hakikatlerine geçmeğe başlar. Her şeyin değişik şekilleri altında gizli bulunan hakikatleri anlamağa başlar. Şunu da bil ki, bu âlemde görülebilen herşey sonsuz değildir. Zirâ hissedilen herşey maddeden başka bir şey değildir. Maddeler de sınırlıdır.

İnsanoğlunun mahsûsat âleminde olan fikir ve harekâtı, yeryüzünde yürümek gibidir. Herkes buna kâdirdir. Ama dördüncü âlemde olan seyr ve hareketi sadece ruhlar ve hakikatlerde olmasıyla su üzerinde yürümek gibidir. Mevhûmatta hareketi, su ile toprak arasında gemi içinde yürümesi gibidir. Makûlât ötesinde bir makam daha vardır ki, o peygamberlerin ve tasarruf ehli olan velilerin makamıdır. Bunun hâli de hava üzerinde yürümek gibidir. Bunun için peygamber efendimize demişler ki: **«İsa** (a.s.) **su üzerinde yürürdü»** peygamber efendimiz: **«Doğru söylediniz. Eğer yakîn derecesi, daha fazla olsaydı, havada yürürdü.»** Bu sözle peygamber efendimiz, Mirac gecesinde vâki olan kendi derecesinden haber verdi.

Demek ki insan yolculuğunun konakları idrâk âleminde olur. Son konağı melekler derecesine ulaşır. O halde insan hayvanların en aşağı derecesinden meleklerin en yüksek derecesine yükselebilir. Alçalmak ve yükselmek insanın hâlidir. İnsan, **«esfel-i safiline mi düşecek, yoksa a'lay-ı illiyîne mi çıkacak»** korkusu içerisindedir.

Bu endişe ve korku için Allah Teâlâ buyurur ki: **«Biz emâneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik te onlar bunu yüklenmekten çekindiler, ondan korktular da onu insan yüklendi. Çünkü o, çok zulûmkârdır, çok câhildir.»** (Ahzâb sûresi, âyet: 72)

Sonra cansızlardan her ne var ise derecesi değişmez. Zira onlar habersiz ve korkusuzdur. Melekler ise illiyyindedir; onların da derecesi inmez. Zira onların herbirinin derecesi sabit ve muayyendir. Nitekim âyet-i kerimede: «(Melekler derler ki:) **Bizim herbirimizin bilinen bir makamı vardır.»** (Saffât sûresi, âyet: 164) buyurulur. Hayvanlar ise, esfel-i safilindedir. Onların yükselmeğe liyakat ve kâbiliyeti yoktur. İnsan bunların arasında olmakla korkulu ve tehlikeli yerdedir. Zira terâkki edip meleklerin derecesini bulması mümkün olduğu gibi, alçalıp hayvanların derecesine inmesi de mümkündür. Emâneti yüklenmenin mânâsı, emânet uhdesini hüsnü kabûl ile kabûl etmektir. Bu da insanlardan başkasına mümkün değildir. Zira insanlardan başka kimse emânet yükünü taşımağa lâyık değildir.

Bu sözlerden maksadımız şudur: Daha önce **«bu gibi sözleri yâni ruhanî âzab ve ruhanî cenneti birçokları anlayamaz»** demiştik. Şimdi bu anlattıklarımızdan anlaşılır ki, misâfirlerin daima mukimlere muhalif olması, şaşılacak bir şey değildir. İnsanların çoğu mukimdir. İçlerinde misâfir olanlar, gayet nâdir ve azdır. Birinci konak olan mahsûsat ve muhayyalât vatanında yerleşen kimselere, hâllerin ve sırların hakikati ve ruhu gösterilmedi.

O kimse için ruhaniyet tahsil etmek mümkün olmadı. Ruhani olan hususların adâb ve erkânını anlamağa ruhsat bulmadı. Bunun için bu bahsin şerhi diğer kitaplarda azdır. Bu itibarla âhireti bilmenin şerh ve beyânında bu kadarla iktifâ edelim. Çünkü avamın aklı bundan fazlasını anlamaz. Hattâ birçok akıllar bunu dâhi alamaz.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

AHİRETİN İNKÂR EDİLEMEYİŞİ

Bir grup ahmak ve beyinsiz insanlar, işlerin hakikatini ne basiretleriyle anlayabilirler, ne de şeriatin bildirdiğini kabul ederler. Âhiret işlerinde şaşar kalırlar. Şübhe onlara gâlib olmuştur. Bazan şehvetlerin havası onlara galebe çalmasıyla âhireti inkâr etmek tabiatlarına uygun gelir.

Şeytan devamlı iğva vermekle kalblerinde bulunan inkâr kuvvetini artırır. İnkârları o dereceye varır ki, cehennem hakkında anlatılanları, insanları, yalnız korkutmak için, cennet hakkında söylenenleri ise, asılsız teşvikler sanarak arzu ve şehvetlerine uyarlar. Şeriate uyanlara ahmak ve hâkir gözüyle bakarlar ve bunlara aldatılmışlar, tuzağına düşmüş derler. O halde böyle ahmakların, bu gibi sırları ve gizlilikleri delilleriyle anlamaları mümkün müdür?

O halde onları doğru yola dâvet etmek gerekir. Şu açık sözle onlara hitâp edip demek gerekir: Eğer sizin zann-ı galibiniz bu yüzyirmi dört bin peygamberin ve bütün hekimlerin, bu kadar âlimlerin ve bütün velilerin, yanıldıkları ve aldandıkları şekilde ise, ve siz bu kadar ahmaklığınızla hakikat-i hâli anlamışsanız, acaba inancınız mahsusat âleminde ruhlar âleminin misâlini idrâk etmemekle aldanmanız mümkün değil midir? Eğer kendi yanılmalarını câiz görmeyip derlerse ki, iki sayısının bir sayısından fazla olduğunu bildiğimiz gibi, biliriz ki, ruhun asla hakikatı ve onun bâki kalması yoktur. Ölümden sonra ne ruhanî, ne de cismanî rahat ve acı yoktur. Eğer bunu diyorlarsa, onların mizâcı bozulmuştur. Onlardan ümit kesmek gerek. Zirâ o grup hakkında Allah Teâlâ buyurur ki: **«Eğer sen onları hidâyete dâvet edersen, asla onların hidâyet bulur hâli yoktur.»** (Kehf sûresi, âyet: 57).

Eğer **«onun imkânsız olması, bizce zarurî değildir. Belki haddîzâtında mümkündür. Fakat uzaktır. İşin gerçeği, yakin yahut zann-ı gâlib ile bilinmeyince, yalnız zayıf bir zann ile niçin kendi nefsimi**

Zühdü takvâ ile men edip dünya lezzetlerinden mahrum edeyim» derler ise, cevabında deriz ki, şeriat yolunu tutup istikâmeti elden bırakmamak aklen size lâzım oldu.

Zirâ akıllılar, tehlike büyük olunca, zân zayıf da olsa, ondan kaçınırlar. Meselâ sen bir yemeği yemeğe başlarken, birisi sana: **«Bu yemeğe yılan dokunmuştur.»** derse, şübhesiz ondan el çekip bırakırsın. Her ne kadar kendisi bu yemeği yemek için bu yalanı uydurma ihtimâli var ise de, fakat doğru olması da muhtemel olduğu için kendi nefsine hitâp edip dersin ki, bu yemeği yemezsem, açlık acısını çekmek kolaydır, fakat yersem belki doğru söylemiştir. O zaman ölürüm. Bunun gibi, hasta olup ölmek korkusunda olsan, bir remilci sana **«Bana bir akçe ver, sana bazı tılsım ve işaretler yazarım, sıhhat bulursun»** derse, her ne kadar onun yapacağı işaretler ile senin sıhhatin arasında bir ilişki olmadığını kuvvetli zannınla biliyorsan da, **«doğru olabilir, sıhhat ihtimali için bir akçe elden çıkarmak kolaydır»** dersin ve eğer bir müneccim sana: **«Filân yıldız, filân yere gelince, filân ilâcı kullan, bu sıkıntıyı atlatırsın»** derse, **«olur ki, doğru söylüyor, iyileşirim. Eğer yalan söylüyorsa, bu ilâcı kullanmak zahmetine katlanmak kolaydır»** dersin.

O halde, akıllı kimseler yanında, yüzyirmi dört bin peygamberin sözü, hekim, âlim ve velilerden bu kadar ulularin ittifakı; bir müneccimin, bir remilcinin ve kâfir ve bir tabibin sözünden daha aşağı değildir. Şu halde, büyük bir belâdan kurtulmak için önemsiz bir zahmeti seçmen isabetsizlik değildir.

Az olan eziyet ve zahmete katlanmak nisbeten kolay olur. Dünya ömrünün ne kadar olduğunu bilen ve sonsuz ebede nisbette dünyanın ne kadar kısa olduğunu düşünen bir kimse, dünyadan bu kadar zahmeti çekmek, bu gibi büyük tehlikelere maruz kalmaktan daha kolay olduğunu anlar. Bunu düşünen akıllı, şüphesiz şunu der: **«Peygamberler ve veliler zümresi, sözlerinde doğru oldukları takdirde, ben böyle ebedi azabta kalırsam, ne yaparım? Ve bu geçmiş birkaç günlük dünya rahatı bana ne kazandırır? Halbuki, onların sözlerinin doğru olması, haddi zâtında mümkündür.»**

Ebedin mânâsı şudur ki, eğer bütün dünya darı ile dolu olsa, ve bir kuşa **«Bin yılda bir tanesini yiyeceksin»** diye emir verilse, o darı biter, fakat ebedden bir şey noksan olmaz. O halde, bu kadar uzun bir zamanda azab, gerek rûhani, gerek cismani, gerek hayali olsun, katlanması nasıl kabil olur?.. Dünya tasasının böyle azab yanında ne önemi ve itibarı olur?.. Bu hususu tam manasıyla düşünen hiçbir akıllı yoktur ki, bunun gibi büyük tehlikeden sakınmakta, her ne kadar zahmetli de olsa, ve bu tehlike şübheli de olsa, ihtiyatlı davranmak lüzumunu idrak etmesin. Zira çok insanlar denizlerde uzak seferlere çıkarlar ve sonsuz zahmetler çekerler. Hepsinin bu sıkıntılara katlanması, zanni faydalar içindir. Eğer âhirete hazırlanan kimsede yakın yoksa, en azından zayıf zan vardır. Kendine acıyor ise, zayıf ihtimali gözetip ihtiyarı elden bırakmaz.

Bunun içindir ki, Hz. Ali (r.a.) bin dinsizle münazara ederken, buyurdu ki: **«Eğer işin gerçeği senin dediğin gibi olursa, hem sen kurtulursun, hem de biz kurtuluruz. Fakat benim dediğim gibi olursa, biz kurtuluruz; ve sen de ebedî azabta kalırsın.»**

Hz. Ali (r.a.) nin bu sözü söylemesi, o dinsizin itikadının zayıf olduğu içindi. Yoksa bu hususta kendisinin şübhesi olduğu için değildi. Zirâ feraset ve kiyasetle, o dinsizin gerçeği anlayamayacağını anlamıştı.

O halde, bu açıklamalardan şöyle anlamak gerekir: Dünyada ahiret azığından başka şeylerle uğraşanlar, gayet ahmaktır. Bunun da sebebi, gaflet ve dalâlet olup işin akibetini düşünmemektir. Zira dünya arzuları ve nefsî hususlar, onları düşünmeye engel olmuştur. Yoksa gerçeği yakînen, yahut zann-ı galible bilenler, aklen, bu büyük tehlikeden sakınıp selâmet yolunu seçmeleri vâcibtir.

Müslümanlık ünvanıyla ilgili olan kendi nefsini tanımak, Allah Teâlâ'yı tanımak, dünyayı tanımak, ahireti tanımak bahisleri Allah'ın inayetiyle tamam oldu.

Bundan sonra müslümanlığın muamele rükünlerine başlayacağız. İnşaallah'ü-Teâlâ...



Müslümanlığın Şartları

Müslümanlık ünvanının marifetini, kendi nefsimizi Allah Teâlâ'yı, dünya ve âhireti tanımak ile bitirdik. Bundan sonra müslümanlık muamelesinin rükünleriyle meşgul olmak gerekir. Zira insanın saâdeti, Allah Teâlâ'yı tanıyıp ona kulluk etmekle mümkün olur. Marifetin aslı, zikir edilen dört marifet ünvanıyla hasıl oldu. Kulluk yolu da bundan sonra zikir edilecek dört rükün ile hasıl olur.

Birincisi: Zahirî ibadet ile süslenmektir. Bu ibadet rüknüdür.

İkincisi: Maişat yolundan, hareket ve sekenatını hüsnü edeb ile yapmaktır. Bu muamelât rüknüdür.

Üçüncüsü: Kalbini yaraşmaz ahlâktan temizlemektir. Bu da kalbi pak ve temiz yapmak rüknüdür.

Dördüncüsü: Kalbi, yaraşır sıfatlar ile süslemektir. Bu da kalbi tamir ve tezyin etmek rüknüdür.

İbadet beyanında olan birinci rükün, on asıl üzere tertip edilmiştir.

Birinci asıl, ehl-i sünnetin itikadını doğru öğrenmek hakkındadır.

İkinci asıl, ilmi aramanın fazileti ve ahkâmı hakkındadır.

Üçüncü asıl, temizlik ve şartları hakkındadır.

Dördüncü asıl, namaz kılmanın âdabı hakkındadır.

Beşinci asıl, zekâtın ve zekâtın kime vacib olması ve kime verilmesi hakkındadır.

Altıncı asıl, orucun fazileti ve ahkâmı hakkındadır.

Yedinci asıl, hac etmek ve esbab-ı haccı tertip edip yol azığını hazırlamak hakkındadır.

Sekizinci asıl, Kur'an okumak hakkındadır.

Dokuzuncu asıl, zikirlerin ve duaların fazileti ve ahkâmı hakkındadır.

Onuncu asıl, virdlere ve ibadetlere riayet etmek hakkındadır.

Birinci Rükûn

İbâdetler

BİRİNCİ ASIL

EHL-İ SÜNNET İTİKADINI DOĞRU ÖĞRENMEK

Bil ki, İslâm dairesine ayak basan kimsenin zimmetine ilk vacib olan **«Lâilâhe İllallah Muhammedün Resûlüllah»** kelimesini diliyle söylemek ve kalbiyle mânasına, zerre kadar şüpheye yol kalmayacak biçimde inanmış olmaktır. İslâmın, aslı için, bu şekilde itikat edip bu itikadında sarsıntı gelmiyecek şekilde kararlı olmak kâfidir. İslâm hakikatini delil ve hüccet ile isbat etmek, her müslümana farz-ı ayın değildir. Zirâ Peygamber efendimiz (s.a.s.) Arap halkına delil öğrenmeyi, kelâm ilmini okumayı ve sualler araştırıp delillerini bulmayı emir etmemiştir.

Belki yalnız tasdik ve itikat ile iktifa buyurmuştur. Avamın derecesi bundan fazla olamaz.

Fakat bir kimse şüpheli sözler söyleyip cahilleri o şüpheli sözlerle itikadından caydırmak istediği zaman, onun şüphesini giderecek kelâm ilmini bilen ve delil getirebilen bazı kimselerin bulunması lâzımdır. Bu ilme **«Kelâm»** denir. Bu itibarla kelâm ilmini öğrenmek farz-ı kifâyedir. Her vilâyette bir iki kimsenin kelâm ilmiyle meşgul olması kifâyet eder. Cahil itikat sahibi olup kelâm ilminin âlimleri de onun itikadının muhafızı olur. İlmin bu anlatılan iki makamdan başka, ayrı bir yolu vardır. Onun başlangıcı riyazet ve mücahededir. Mücahede yolunda yürüyüp sonuna varmayan kimse, hakikat ilminin derecesine erişemez. Onu hakikat ilmine davet etmek de ziyankârlık olur. Bu, perhiz etmeden önce ilâç kullanan kimseye benzer ki, o kimse ölebilir. Zira o ilâç midenin karşımına (ahlâtına) dönüşür ondan şifa hasıl olmaz. Belki hastanın hastalığını daha da arttırır.

Müslümanlık ünvanında anlatılan marifet hakikatinden bir nü münedir. Müslümanlık ünvanında ehil olan, marifetin hakikatini ancak, kalbini haktan başka şeylerle meşgûl etmeyen ve bütün ömründe hakk'ı (Allah'ı) aramaktan başka şeyle meşgûl etmeyen kimseler ara-

yabilir. Bunun için hakk'ı aramak, gayet zor ve çok çetin bir iştir. O halde, herkesin gıdası olan nesneye işaret edelim. Bu da ehli sünnet itikadıdır. Bu itikad kimin kalbine yerleşirse, onun saâdetinin tohumu olur.

İ T İ K A T

Bil ki, sen yaratıksın. Elbette seni bir yaratan vardır. O bütün kâinatın yaratıcısıdır. O, birdir. Ortağı ve benzeri yoktur. Daima vardır. Varlığının başlangıcı yoktur; ve daima var olacaktır. Onun varlığının sonu yoktur. Onun varlığı ezelde ve ebedde vacibtir. Zira yokluğun ona nisbeti yoktur. Varlığı kendi zatındandır, asla sebeb ihtiyacı yoktur. Bütün âlem ona muhtaçtır. Onun zatının kıyamı kendi zatıyladır. Diğer varlıkların kıyamı onun iledir.

T E N Z İ H

Allah Teâlâ, haddi zatında, cevher değildir. Araz değildir. Onun hiçbir cisme hulûl etmesi düşünülemez. Hiçbir nesneye benzemez. Ve hiçbir nesne ona benzemez. Şekli, keyfiyet ve kemiyeti yoktur. Allah Teâlâ, akla ve hayale gelen her türlü keyfiyet ve kemiyetten pâk ve münezzehtir. Zira bütün bunlar yaratıkların sıfatlarıdır. Allah Teâlâ ise yaratıkların vasfını taşımaz. Belki akla ve hayale gelen herşey onun yaratığıdır, küçüklük ve büyüklük ölçüleri onun için yoktur. Zirâ küçük de, büyük de âlemdeki cisimlerin sıfatıdır. O ise, cisim değildir, ve hiçbir cisimle alakası yoktur. Bir mekân üzerinde değildir. Ve bir mekâna hulûl etmemiştir. Belki asla o, yer edinmiş ve yer kabûl etmiş değildir. Âlemde olan herşey arşın altındadır. Arş ise. onun kudretinin altındadır. O da arşın üstündedir. Fakat bu, bir cismin başka bir cisim üzerinde olduğu gibi değildir. Zira Allah Teâlâ cisim değildir. Arş, onu taşıyor demek değildir.

Belki, arş ve arşı taşıyan melek ki, onlara **«arşın taşıyıcıları»** denir. Hepsi onun lûtfu ve kudretiyle duruyorlar. Bugün üzerinde bulunduğu sıfat ezelde üzerinde bulunduğu sıfatın aynısıdır. Büyük arşı yaratmadan önce hangi sıfat üzere ise, ebedî olarak o sıfat üzere kalacaktır. Zira zâtı ve sıfatları için bozulma ve değişme yoktur. Zirâ bozulma ve değişme olsa ya noksan sıfatla olur, halbuki Allah Teâlâ kusur ve noksandan münezzehtir; ya da kemâl sıfatla değişir. Bu da daha önceki sıfatın noksan olup kemal sıfatına muhtaç olduğunu iktiza eder. Halbuki ihtiyaç, yaratıcıya değil, yaratığa lâyıktır. Bütün yaratıkların sıfatlarından Vacib Teâlâ münezzeh olmakla bu dünyada bilinmeli ve öbür dünyada görünmelidir. Bu dünyada nasıl ve ne gibi olduğu anlaşılmadan bilindiği gibi, öbür dünyada da ne gibi ve nasıl olduğu anlaşılmadan görünecektir.

KUDRET

Allah Teâlâ hiç bir varlığa benzemez. Her şeye kadirdir. **Kudreti** tamdır. Zira âcizlik ve noksanlık ona yaraşmaz. Her ne dilemiş ise olmuş ve her ne dilerse olur; yedi kat gök ve yedi kat yer, arş, kürsî ve bütün varlık ve kâinat onun yed-i kudretinde zelil ve O'nun emrine bağlıdır. Ondan başka kimsenin elinde hiçbir şey yoktur. **Onun yaratıkları, yaratmakta yardımcısı yoktur.**

İLİM

Allah Teâlâ bilinebilen her şeyi bilicidir. Onun bilgisi herşeyi kuşatmıştır. Yerden arşa varıncaya kadar hiçbir zerre onun bilgisi ve haberi olmadan meydana gelmez. Zira bütün varlıklar ve mukadderat ondan meydana geliyor. Yedi kat gök, onun bilgisine dahil olduğu gibi sahralardaki kumlar, ağaçlardaki yapraklar, dünya insanlarını kalbindeki düşünceler, yerdeki ve gökteki zerreler de onun bilgisine dahildir.

İRÂDE

Dünyadaki bütün varlıklar, hepsi Allah Teâlâ'nın istek ve iradesiyle olur. Az olsun çok olsun, küçük olsun büyük olsun, hayır olsun şer olsun, sevap - günah, küfür - iman, kâr - zarar, çok - az, zahmet - rahat, hastalık - sıhhat, her ne var ise, hepsi, Allah Teâlâ'nın takdir ve dilemesiyle, ve hükmü ile meydana gelir. Bütün insanlar, cinler, şeytanlar, melekler bir araya gelip âlemdeki bir zerreyi kımıldatmak veya yerinden kaldırmak isteseler, hepsi aciz olup hiçbir suretle Allah'ın iradesi olmadan bunu yapamazlar.

Zira Allah'ın iradesi ve dileği olmadan hiçbir şey var olmaz. Allah'ın dilediği herşey de mutlaka olur. Kimse ona mani ve engel olamaz. Var olmuş ve olacak her şey onun tedbir ve takdiri iledir.

SEMİ VE BASAR (İşitmek ve Görmek)

Allah bütün bilinenleri bildiği gibi, bütün görülenleri ve işitilenleri de görür ve işitir. Onun görmesi ve işitmesi için uzak - yakın, karanlık ve aydınlık birdir. Karanlık gecede yürüyen karıncanın ayaklarının sesini bile işitir. Toprağın altında bulunan böceğin hali bile onun görmesinden gizli değildir. Onun görmesi gözle, işitmesi kulakla değildir. Nitekim ilmi, tedbiri, icad ve yaratması da sebeb ve âlet ile değildir.

KELÂM (Söylemek)

Allah'ın fermanı, bütün insanlara vacibtir. Her neden haber verdiyse, doğrudur. Vadi ve vaidi (tehdidi) haktır. Ferman, va'd, vaid (tehdit) hepsi onun sözüdür. O, diri, alim, kadir, görücü ve işitici olduğu gibi; söyleyicidir de. Mûsa (a.s.) ile vasıtasız konuşmuştur. Fakat konuşması, dudak, dil, diş ve ağız ile değildir. **İnsanların kalbindeki konuşması harf ve ses olmadığı gibi,** yani belli sesler ve harfler olmadığı gibi Allah'ın sözü de bu sıfattan pâk ve münezzehtir. Kur'an, Tevrat, İncil, Zebur ve bütün peygamberlerin kitapları, Allah'ın kelâmıdır ve onun kelâm sıfatlarındandır. Allah'ın bütün sıfatları kadim, ezeli, baki ve ebedidir.

Nitekim Allah'ın zâtı kalbimizde bilinir ve dilimizde zikir edilir. Bilgimiz mahluk, bilinen ise, kadimdir. Zikrimiz mahluk, zikredilen ise, kadimdir. Bunun gibi Allah'ın kelâmı, kalbimizde hıfzedilir. Dilimizde okunur. Kitaplarda yazılıdır. Ancak hıfzedilen mahluk değil, hıfzetmek mahluktur. Okunan mahluk değil, okumak mahluktur, yazılı olan mahluk değil, yazı mahluktur.

EF'ÂL (Allah Teâlâ'nın Fiilleri)

Bütün dünyayı ve içindekileri Allah yaratmıştır. Her ne yaratmış ise öyle bir biçimde yaratmıştır ki, ondan daha güzeli ve iyisi mümkün değildir. Eğer bütün akıllıların aklı bir araya gelse ve bütün kainata, yaratıldığı şekilden daha güzel bir şekil düşünseler; veya mevcut tedbirden daha iyisini düşünseler; veya bir şeyi çoğaltmak isteseler, yapamazlar. Bu hususlarda yaratılandan daha iyi ve güzel şekil düşünseler, hata ederler ve onun sırrından, hikmetinden ve gerçek faydasından gaflet etmiş olurlar. Onlar şu kör kimseye benzer ki, bir saraya girer. O sarayda her şey yerli yerince olur. Kendisi o sarayın yolundan çıkıp başka yöne yönelince, bir şeye çarpar ve **«bunu niçin üstüne koymuşlar»** der.

Halbuki kendisi yoldan çıktığı için, onu yol üstüne koyduklarını sanır.

Yarattığı herşeyi tam ve mükemmel yaratmıştır. Eğer bundan daha mükemmel bir şekil mümkün olsaydı ve o şekilde yaratmasaydı, ona acizlik, noksanlık veya bahillik ve tutkunluk raci olurdu. Bunların ikisi de nisbet edilmez. O halde sıkıntı, hastalık sağlık, selâmet, acizlik ve cahillik gibi, ne yaratmış ise, hiçbirisi zülüm değildir. Belki adalettir. Zira zülüm Allah hakkında mümkün değildir. Zira zülüm, başkasının mülküne müdahele ve tasarruf etmektir. Allah başkasının mülküne tasarruf etmez. Zira var edilen ve var edilmesi mümkün olan her şey onun mülküdür. Mülk sahibi odur. Ortağı ve benzeri yoktur.

ÂHIRET

Allah yarattığı âlemi iki cinsten yarattı: Biri, cisimler âlemi ve biri de ruhlar âlemidir.

Cisimler âlemini ruhlar âlemine konak yaptı. Taki bu âlemden azıklarını alsınlar. Herkese bu âlemde bir müddet takdir etti. Ahiret, o müddetin bitimi ve sonu ile başlar. Zira onun artma ve eksilme imkânı yoktur. Ecel erişip vâde son bulunca, ruhu bedenden uzaklaştırır. Hesap ve mükâfat günü olan kıyamet gününde ruhu geri bedene gönderip bütün insanları diriltir ve herkese amelini «Kiram-ı katibin» meleklerinin yazdığı kitapta gösterir. Dünyada yaptığı bütün işleri ona hatırlatır. Sevapları ve günahları ne kadar olduğunu, bunları tartmaya mahsus teraziyle bildirir. Bu terazi, dünya terazileri gibi değildir.

SIRAT

Sonra hepsine Sırat'tan geçmesini emir buyurur. Sırat dediğimiz, kıldan ince kılıçtan keskin bir köprüdür. Bu dünyada sırat-ı müstakim üzere olanlar, sırat (doğru yol) dan kolaylıkla geçerler. Sırat-ı müstakim üzere olmayanlar, Sırat üzerinde yol bulamayıp cehennem vadisine düşerler. Böylece bütün insanları Sırat'a sevk eder. Hepsinden dünyada işledikleri amelleri sorulur. Allah, sadıklardan doğruluğun hakikatini ister. Münafık ve müraileri ise rezil, rüsvay eder. Bir grubu da hesapsız ve azabsız cennete gönderir. Bir grubun hesabında kolaylık gösterir ve bir grubun hesabında ise zorluk gösterir. Sonunda bütün kâfirleri cehenneme atar. Orada ebedî ve devamlı kalırlar asla kurtulamazlar. İtaatli müslümanları cennete gönderir. Asilerini cehenneme atar. Peygamberlerin ve velilerin şefaat ettiğini af eder. Şefaat edilmeyenleri cehenneme atar, ona günahı kadar âzab eder. Sonunda cennete gönderir.

PEYGAMBERLER

Allah Teâlâ bu anlattıklarımızı takdir etti, insanın bazı hallerini ve âmellerini saadet sebebi, bazılarını da şekavet sebebi eyledi. İnsan, saadet sebebi olan âmelleri şekaveti mucib olandan temyiz edemez.

Bu sebeble Allah Teâlâ, kendi fazlından ve rahmetinden melekler yarattı. Meleklere, ezelde saadetlerine hüküm verilen kimselere, ilâhi sırra aşina olmaları için vahiy ve haber getirmelerini emir buyurdu.

İnsanlara saadet ve şekavet yollarını göstermek için onları davete memur etti. Böylece Allah'ın huzurunda hiç kimsenin delili ve bahanesi kalmaz. Böylece bütün peygamberlerin sonunda insanlara, peygamberlerin efendisi, nebilerin sonuncusu Muhammed Mustafayı

gönderdi: Ona, peygamberlik ve nebiliğin en mükemmel ve en üstün derecesini verdi.

Bu sebeble ona **«Peygamberlerin sonuncusu»** denir. Ondan sonra peygamber gelmeyecektir. Bütün mahlûkâtına (insanlara ve cinlere,) ona itaat etmelerini ona uymalarını emir buyurdu. Onu peygamberlerin dost ve eshabından hayırlı eyledi.

İKİNCİ ASIL

İLİM ÖĞRENMEK

Bil ki, peygamberimiz (s.a.s.) buyurur ki: **«İlim öğrenmek her müslümana farzdır»** (*) Âlimler farz olan ilimlerin hangisi olduğu hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Kelâmcılar: Farz olan kelâm ilmidir. Zirâ Allah'ı tanımak bununla mümkün olur, diyorlar.

Hadisçiler: Farz olan hadis ilmidir. Zira şeriat ilminin kaynağı peygamberin hadisleridir, diyorlar.

Fıkıhçılar: Bu fıkıh ilmidir. Zira helâl ve haram bununla bilinir, diyorlar.

Tasavvufçular: Farz olan ilim, kalb hallerinin ilmidir. Zira Allah'a giden yol, kalble bilinir, diyorlar.

Demek ki her grup kendi ilmini yüceltmiştir. Bize göre tercih edilen şudur ki, farz olan yalnız bir ilim değildir. Bu ilimlerin her meselesini öğrenmek de farz değildir. Bu konuda şüpheleri giderecek bir izaha gerek vardır, şöyle ki: Bir kimse sabah vaktinde müslüman olursa, yahut bülûğa ererse, bütün bu ilimler ona farz olmaz. O anda farz olan, **«Lâilâhe illellah Muhammedün Resûlüllah»** kelimesinin mânâsını, bilmek ve daha önce anlatıldığı gibi onun mânâsına inanmaktır. Bunun delil ve hüccetle isbatını bilmek lâzım değildir. Belki lâzım olan onun mânâsını doğrulayıp ona inanmaktır.

Allah'ın sıfatlarına dahi; daha önce anlatılan ayrıntılarıyla inanmak farz değildir belki, farz olan; Allahın bütün sıfatlarına, peygamber efendimizin bütün sıfatlarına, ahirete, cennete, cehenneme, haşre ve neşre ve kemal sıfatları ile sıfatlanan bir Rabbi olduğuna doğru bir itikat ile inanmaktır. Ve yine Allah tarafından peygamberlerin lisanıyla muhatap tutulduğuna ve bu çağrıya itaat ederse, ölümden sonra saadete kavuşacağına, günah işlerse, şekavete ereceğine inanması farzdır.

Bu derece bilgisi ve inancı olduktan sonra, ona iki çeşit ilim daha farz olur. Biri kalble ilgili, diğeri de vücut azalariyle ilgili. Vücut azalarıyla ilgili olan da iki kısımdır. Biri yapılacak emirler, diğeri yapılmayacak yasaklardır. Yapılacak olanların ilmi, meselâ:

(*) İhya-i ulumiddin cilt 1, sahife 3, Osmaniye - Mısır.

Bir kimse sbahleyin müslüman olursa, ona farz olan öğle namaz vakti gelince, tahareti bilmesi, öğle namazının farzını bilmesidir. Zirâ sünnet olan nesnelerin bilinmesi de sünnettir. Akşam namazı vakti, erişince akşam namazının farzını bilmesi farz olur. Akşam namazı üç rekâttır. Bu üç rekâtın farz olmasını bilmek akşam namazı vakti girmeden önce farz değildir. Ramazan ayı gelince, ramazan orucunun farz olduğunu, bilmesi farzdır.

Ve yine oruca niyet farz olduğunu, niyet vaktinin şafiî ise, gece olduğunu, hanefi ise kabakuşluk vaktine kadar olduğunu bilmesi, sabah vaktinden akşam vaktine kadar, yemek içmek ve cinsî münasebette bulunmanın haram olduğunu bilmesi, farzdır. Eğer yirmi miskal altını var ise, aynı anda zekâtı bilmesi farz değildir. Belki sene sonunda bunu bilmesi ve ne kadar verileceğini, kime verileceğini, verilmenin şartlarını bilmesi farzdır. Hacc mevsimi gelmeden haccı bilmek farz değildir. Haccın vakti ise bütün ömürdür. Bu şekilde, her amelin bilgisi, ancak o amelin işlenmesi farz olduğu zaman farz olur. Meselâ: nikâh akdi yapılırken, nikâhı bilmek farz olur. Şöyle ki: Kadının kocası üzerindeki hakları neler olduğunu, hayız halinde cinsî münasebetin haram olduğunu hayızdan sonra gusül edinceye kadar, ya da gusül zamanı gelinceye kadar, cinsî münasebetin haram olduğunu bilmesi farzdır. Böylece bununla ilgili her şeyi bilmesi farzdır. Ve eğer bir sanat sahibi ise, o sanatı bilmesi farz değildir. Eğer tüccar ise, faizi bilmesi farz olur. Hatta batıl alış-verişten kaçınabilmek için, alış-verişin bütün şartlarını bilmesi farz olur. Bunun için Hz. Ömer pazarcıları kamçılayıp ilim öğrenmeye gönderirdi ve derdi ki: Alış-veriş ilmini bilmeyenin, pazarda olması doğru değildir. Zira bilmeden harama ve faize düşer. Böylece her sanatın bir ilmi vardır. Şöyle ki: Eğer hacamatcı ise, kan almak için hangi azayı kesmek gerektiğini, hangi dişi sökmek gerektiğini ve cerrahi ilaçlara başvurmak için tehlikenin ne derece olması gerektiğini bilmesi farzdır. Böylece bu gibi ilimler herkesin durumuna göre değişir. Manifaturacının hacamat bilgisini öğrenmesi farz değildir. Hacamatçı olan kimsenin de, manifaturacılığı bilmesi farz değildir. Farz olan işlerin halinin tafsilâtı budur.

Terkedilmesi farz olan işleri bilmek de farzdır. Ancak herkesin durumuna göre değişir. Eğer bir erkek ipek elbise giyerse yahut içki içilen yerde yahut domuz eti yenen yerde, yahut gasb ile alınmış yerde olursa, yahut haram mal toplamış olurlarsa bunlarla ilgili bilgileri öğrenmek ve haramdan kaçınabilmek için, haram olan şeyleri öğretmek âlimlere farz olur. Eğer erkek ve kadınların karışık bir arada oldukları bir yerde olursa mahrem ve namahremin kimler olduğunu, kime bakmak caiz olduğunu, kime bakmak caiz olmadığını ayrıntılı olarak bilmek farzdır.

Başkalarının işlerini bilmek farz değildir. Meselâ, kadınlara, hayız halinde boşanmanın doğru olmadığını bilmek farz değildir; fakat boşamak hallerini bilmek, boşamak isteyen erkeğe farzdır.

Kalb ile ilgili ilim de iki kısımdır. Bir kısmı kalb halleriyle ilgilidir. Bunların haram olduğunu bilmek herkese farz-ı ayındır. Hiç kimse bu gibi vasıflardan uzak değildir. O halde bunları ve hal çarelerini bilmek farzdır. Zirâ bunlar umumî hastalıktır. Diğer kısmı ise, inançla ilgilidir. Kalb halleriyle ilgili olanların örnekleri şunlardır. Kibir, çekememezlik, gösteriş, bencillik ve benzeri şeyler. Bunların hal çaresi ilimsiz mümkün değildir. Ancak alış-veriş, selem satışı, içare, rehin ve benzerleri muameleleri bilmek farz-ı kifayedir. Fakat bu gibi muameleleri bilfiil yapanlara, farz-ı ayındır. Fakat anlatılan kimse çekememezlik, bencillik ve gösteriş gibi hallerden insan kalbi ayrı olamaz. Buna binaen bunlara **«farz-ı ayın»** denildi. **İnanç** ile ilgili ilim ise, bir kimsenin inancında şüphe meydana geldiği zaman, onu gidermek için, o ilmi öğrenmesi farz olur. Ancak bu şüphenin, kendi mezhebi üzere şüphe caiz olmayan itikatta olması gerekir.

O halde, bütün bunlardan anlaşıldı ki, ilim bütün müslümanlara farzdır. Zira hiçbir müslüman yoktur ki, bilgi cinsine muhtaç olmasın.

Ancak kendisine ihtiyaç duyulan ilim bir çeşit değildir. Herkese göre aynı değildir. Belki haller ve zamanlar itibariyle değişir. Fakat hiçbir kimsenin ilimden ihtiyacı kesilmez. Demek ki, bunun için peygamber efendimiz buyurdu ki: **«Hiçbir müslüman yoktur ki, ilim öğrenmek ona farz olmasın.»** (*) yani muhtaç olduğu ilim farzdır.

CEHALETİN TEHLİKESİ

Herkese, kendi işleri için gerekli olan bilgileri öğrenmesinin farz olduğu anlaşılınca, demek ki, cahil karşılaştığı işlerde, şeriatın hükmünü bilmediği için tehlikededir. Bu hususta, o ilme ihiyacı nadir olmayan kimseler mâzûr da sayılmaz. Meselâ, bir kimse, hayız halinde helâliyle temasta bulunsa yahut kadın hayızdan gusül etmeden önce cinsî temasta bulunsa ve **«bu işin hata olduğunu bilmiyordum»** dese, mâzûr sayılmaz. Ve eğer bir hanım sabah ezanından önce temizlense, ve yatsı namazını kaza etmese, ve **«ben bu meseleden haberdar değildim»** dese, yahut bir erkek hayız halinde olan karısını boşasa, bunlar hatasını bilmese de mâzûr sayılmaz, mahşer günü **«ilim öğrenmek, farz idi, niçin farzı terk ettin de, bu günaha düştün»** diye muahaza edilir!..

Meğer ki; vuku bulan hâdise, nadir olup vuku bulması beklenmiyorsa, o takdirde mâzûr sayılması umulur.

İLİM ÖĞRENMEDE GAYELER

Yapılan açıklamalardan, cahilin, hiçbir zaman tehlikeden uzak olmadığı anlaşıldı. Şu halde, ilim öğrenmek, insanoğlunun yapacağı en iyi iştir. İnsanın meşgul olduğu bütün sanatlar, dünyada bile di-

(*) İhya ilim bahsine bak.

ğer sanatlardan hayırlıdır. Zira ilim öğrenen şu dört halin dışında değildir:

Ya miras veya başka yoldan kendisine yetecek kadar dünyalığa sahip olur. İlim, onun malını korur. Hem dünyada, hem de âhirette ise, aziz ve mes'ût olur.

Yahut dünyada kendisine yetecek kadar malı olmaz, fakat kanaatkâr olduğu için kanaat eder. Müslümanlıkta fakirliğin kadir, ve faziletini bilir. Fakirlerin, zenginlerden beşyüz yıl önce cennete gireceklerini yakinen bilir.

Bunun gibi kimseler için, ilim, dünyada asayiş ve huzur sebebi, ahirette ise, saadet vesilesi olur.

Yahut şöyle bir kimsedir ki, ilim tahsili yapınca, harama tevessül etmeksizin ve zalim bir padişaha müracaat etmeksizin ve muhtaç olmaksızın, beytülmaldan ona helâl bir görev verilir veya müslümanlardan ona bir şey tayin edilir. Bu üç sınıf için ilim öğrenmek, diğer sanatlardan daha hayırlı olduğunda şüphe yoktur.

Dördüncü sınıf şudur ki, kifayet miktarı ile kanaat etmez. İlim öğrenmekten maksadı dünyalıktır.

Geçimini padişahın zulmü istibdadıyle tahsil edilen haraçtan aldığı maaşla, yahut insanlardan binlerce riya ve mezellet ile aldığı mallardan sağlıyor. Bu kimselerin ilim öğrenmekten maksadı mal, mevki olan kimselerin, farzı ayın olan ilim tahsilinden sonra okumayı bırakıp ticaret ve sanatla uğraşmaları daha iyi olur. Bunlar, insan şeytanlarından büyük şeytanlardır. Birçok insanlar onların yüzünden heder olur. Bunların harama tevessül ettiklerini, çeşitli hallerle dünyalık peşinde koştuklarını gören her cahil onlara uyar. Birçok insanlara zararları, faydasından çok olur. Bu itibarla bu alimler ne kadar az olursa, o kadar iyidir. O halde en iyisi ve doğrusu, dünyayı, dünya işleriyle kazanmak, dini dünyaya alet etmemektir. Eğer bir kimse **«mecaz hakikatin köprüsüdür»** sözü gereğince, ilim kendisi dünyalık peşine düşmeye mani olur. O halde hangi yoldan olursa olsun, ilim öğrenmek daha güzeldir, derse, nitekim bazı kimseler:**« Biz ilmi Allah için tahsil etmedik; fakat ilim, bizi o yola sevk etti»** demişlerdir. Bunun cevabında deriz ki:

Onları Allah yoluna sevk eden ilim, tahsil ettikleri Kur'an, hâdis, âhiret yolunun sırları ve şeriatin hakikatleri idi. Bundan başka onların kalbi Cenâb-ı Hakk'a yönelik olduğu için, dünya hırsını ve düşkünlüğünü kötü görürlerdi. O zamandaki din ulularının, dünyadan uzak durduklarını gördükçe onlara uymak istiyorlardı. Onların öğrendiği ilim hakikat ve şeriat ilmi olur da, halleri ve zamanları anlatıldığı ilim müsait olursa, umulur ki, zamanın din ulularına uyarlar, ilim mesleği üzere olurlar, ilim onlara değil, onlar ilme uyarlar.

Ama bu zamanda tahsil ettikleri istılahlar, mezheplerin ihtilafı, kelâm ilmi, kısas ilmi ve sofilerin istılahları gibi; ve ilmini tuzak ve menfaat aleti yapan muallimlerin içine karışıp onlardan ilim öğrenmek, insanı dünyadan alıkoymaz. **«Duymak, görmek gibi değildir»** demişler. Gel gör ki, bu insanların vaziyeti, dünya alimlerin vazi-

yeti mi, yoksa ahiret alimlerinin vaziyeti mi? İnsanların bunları görmesinde fayda mı vardır, yoksa ziyan mı vardır?

Fakat takvâ libasiyle (ahlâkla) süslenmiş, geçmiş alimlerin yolunu tutmuş, insanları korkutan, uyaran ilimlerle uğraşan kimse, ondan değil ilim öğrenmek, onu görmek, sohbetinde bulunmak bile herkese fayda verir.

O halde, faydalı ilimle uğraşmak, bütün işlerden daha iyidir. Faydalı ilim; dünyanın kötülüğünü, ahiret hallerinin tehlike ve korkunçluğunu anlatan ilimdir.

Dünyaya yönelmiş, ahiretten yüz çevirmiş kimselerin cahillik ve ahmaklığını, onlardaki kibir, hased ve riya kendini beğenmenin, hırsın, dünya sevgisinin ilâcını bildiren o faydalı ilimdir. Dünya ihtirasllarının bu ilme ihtiyacı, susuzun duru suya, hastanın şifa verici ilâca ihtiyacı gibidir. Bu kimselerin kelâm ilmi ile, mezheplerin ihtilâfı ilmi ve ilâçların ilmi ile uğraşmaları, hastanın hastalığını arttıran ilâçları kullanmasına benzer. Zira bu ilimler, çoğunlukla kalbe hased, riya, övünme, düşmanlık, kibir, gurur ve mevki hırsını atar. Bunun ne kadar tahsili yapılsa, bu kötü sıfatlar o kadar çok kalbe yerleşir. Eğer müttefik gruplar ile arkadaşlık etse, bu sıfatlar onun kalbinde o kadar kuvvet bulur ki, tevbe etmek istediği zaman, tevbe ona zor gelir ve edemez.

ÜÇÜNCÜ ASIL

TAHARET

Allah Teâlâ buyurur ki: **«Şüphesiz Allah, çok tevbe edenleri ve temiz olanları sever.»** (Bakara süresi, âyet: 222) peygamber efendimiz de buyurur ki: **«Temizlik imanın bir parçasıdır.»** (Tirmizi) ve yine buyurur ki: **«Müslümanlık temizlik üzerine kurulmuştur»** o halde, bu kadar fazilet ve kemalin bedeni ve elbiseyi yıkamaktan ibaret olan temizlik olduğunu sanma. Belki temizlik dört derecedir.

Birinci derece, kalbin Allah'tan başka her şeyden temiz olmasıdır. Nitekim Allah buyurur ki: **«Allah, de; ve onları bırak.»** (El-Enam sûresi, âyet: 91) Bu âyet-i kerime'den maksat, kalb Allah'ın gayrisinden boşalırsa, Allah ile meşgul olur, ona dalar **«Lâ ilâhe illallah»** kelimesinin hakikati de budur. Bu sıddıkların iman derecesidir. O halde, kalbin Allah'ın gayrisinden temizlenmesi imanın bir parçası, imanın yarısı olmasının manası, kalb Allah'ın gayrisinden temiz ve boş olmadıkça, Allah'ın zikriyle süslenemez.

İkinci derece; kalbin zahirini hased, riya, kibir, hırs, düşmanlık kendini beğenmek ve buna benzer kötü sıfatlardan arındırmaktır. Ancak bundan sonra tevazu, kanaat, tevbe, sabır, korku ve ümid gibi, güzel sıfatlarla süslenebilir.

Bu müttakilerin iman derecesidir. Bu itibarla kalbi kötü ahlâktan temizlemek de imanın bir parçasıdır.

Üçüncü derece, beden azalarının; gıybet, yalan, haram yemek, hıyanet, namahreme bakmak ve bunun gibi günahlardan temizlenmesidir. Böylece, azalar bunlardan temiz olmak ile edeb ve fermanı kabul ile süslenmiş olur. Bu abidlerin iman derecesidir. Bu itibarla azaları haramdan temiz tutmak da, imanın bir parçasıdır.

Dördüncü derece, beden ve elbisenin her çeşit necasetten temiz olmasıdır.

Ancak böylece rükû, secde, ve diğer namazın rükünleriyle ziynetlenebilir. Bu da bütün müslümanların iman derecesidir.

Zira müslümanlar ile kâfirler arasında fark namazladır. Bu temizlikde imanın bir parçasıdır.

O halde, buradan her derecedeki temizliğin imanın bir parçası olduğu anlaşıldı. Temizlik imanın ilk parçası ve temeli olduğu için **«müslümanlık temizlik üzerine kurulmuştur»** buyuruldu.

Herkesin yöneldiği, çaba harcadığı beden ve elbise temizliği, temizlik derecelerinin en aşağısıdır.

Ancak beden ve elbise temizliği, nefse rahatlık verdiği ve herkesin görebildiği, salihlik ve zahidlik işareti olarak telakki edildiği için insanlardan fazla rağbet görmüştür.

Fakat kalbi, riya, kendini beğenme, dünya sevgisinden temizlenme ve bedeni günahlardan arınmada nefsin payı olmadığı ve insanlar bunu görmediği için, herkes buna rağbet etmez.

İHTİYATA RİAYET ŞARTLARI

Bil ki, dış temizlik her ne kadar temizlik derecelerinin en aşağısı ise de, onun da fazileti ve şerefi büyüktür. Fakat adabına riayet etmek, vesvese etmemek ve israf yapmamak şartıyla. Zira vesvese ve israf haddine ulaşırsa, mekruh olur, makbul olmaz ve hatta bunu yapan günahkâr olur.

Tasavvuf ehlinin; çorap giymek, başına örtü almak, temiz kimse elini batırmasın diye, ibriği iyi saklamak gibi ihtiyatları her ne kadar pek makbul işler değil ise de, fıkıh alimlerinin bu hususta onlara itiraz etmeleri doğru değildir. Zira ihtiyat lâzımdır, fakat altı şartla:

Birinci şart: Din yolunda ilerlemesine sebeb olan bir ilim öğreniyorsa, yahut insanlardan dilenmek ve sual etmemek için kendisine veya çoluk çocuğuna yeterli bir rızık temini peşinde koşuyorsa, ve eğer bu ihtiyatlar onun zamanını zayi edip bunun gibi işlerden onu alıkoyuyorsa bu gibi kimseler için, bu ihtiyatlarla meşgul olmak caiz değildir. Zira bunlar temizlik ihtiyatından daha mühimdir. Bu sebebtendir ki, Ashab-ı Kirâm (r.a.), böyle ihtiyatlarla uğraşmazdı. Zira onlar kâfirlerle savaşmakla, helâl kazançla, ilim öğrenmekle ve diğer mühim işlerle uğraşırlardı. Onun için yalınayak yürürlerdi. Toprak

üzerinde namaz kılarlardı, yere otururlardı. Yemek yeyince, ellerini ayaklarıyle silerlerdi. Hayvanların terinden sakınmazlardı. Onlar, ekseriya kalbi temizlemeğe çalışırlardı. Bedenin temizliğine önem vermezlerdi, buna çalışmazlardı.

O halde, tasavvuf ehlinden bu sıfat üzere olanlara itiraz etmek caiz değildir. Gevşeklik ve tembellik yüzünden bunun gibi ihtiyatları bırakanların ihtiyat sahiplerine müdahele ve itirazda bulunmaları caiz değildir. Zira ihtiyat, ihtiyatsızlıktan daha iyidir.

İkinci şart: Kendini beğenmekten ve gösterişten korumalıdır. Zira bunun gibi ihtiyatları yapan herkes, baştan ayağa kadar lisan-ı haliyle: **«Ben zahid ve mütteki olduğum için, kendimi böyle temiz tutuyorum»** diye çağırıyor. Bu durumda ona ister istemez bir nevi kibir hasıl olur ve **«eğer yalınayak yere basarsam, veya bir kimsenin ibriğinden abdest alırsam insanların gözünden düşerim»** diye çekinir. O halde bu durumda kendini denemesi gerekir. Şöyle ki: İnsanlar arasında yalınayak yürüdüğü ve ruhsat yolunu tutup ihtiyattan el çektiği takdirde, nefsinden biraz olsun muhalefet ve itiraz görürse, riya afetinin kendisine galebe çaldığını bilsin. Nefsini bu durumda görünce, bunun ihtiyattan el çekip bir zaman yalınayak yürümesi ve toprak üzerinde namaz kılması lâzımdır. Zira riya haram, ihtiyat ise, sünnettir. Haramdan sakınamayınca, bunun gibi ihtiyatları bırakması farzdır.

Üçüncü şart: Arasıra ruhsatları da yapmalı, ihtiyatları kendisine farz olarak bilmemelidir. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.s.) bir müşrikin ibriğinden abdest almıştır. Hz. Ömer (r.a.) de bir hıristiyan kadının testisinden abdest almıştır. Ve onlar ekseriya toprak üzerinde namaz kılarlardı. Uyurken kendisiyle toprak arasında örtü koymayan kimseleri iyilerden sayarlardı. O halde onların hareketlerini bırakıp onlara uymaya nefsi müsaade etmezse, bu ihtiyatlarda nefsine kibir ve kendini beğenme hasıl olmuş demektir. Şu halde bu ihtiyattan feragat etmesi gereklidir.

Dördüncü şart: Müslümanların nefsini rencide eden her türlü ihtiyattan uzak durması gerekir. Zira hatır kırmak haramdır. İhtiyatı bırakmak haram değildir.

Meselâ bir kimse selâm verince, musafaha için eline sarılmak istese, yahut kolunu boynuna atış kucaklaşmak istese, o kimsenin eli yüzü terli olduğu için ondan yüz çevirmek haramdır. Belki o anda o müslümana yakınlık gösterip güzel davranmak, binlerce ihtiyattan mübarek ve faziletlidir.

Bir kimse onun namazlığına bastığı zaman, ibriğinden abdest aldığı zaman veya bardağından su içtiği zaman, onu menedip tiksinti belirtmesi de öyledir. Çünkü Resûlüllah (s.a.s.) **herkesin alıp içtiği kapdan Zemzem suyunu istedi. Hz. Abbas** (r.a.) **«ya Resûlüllah, ona çok kimse el vurup karıştırmışlar. Bir kova getirip taze su çekelim» deyince, Resûlüllah buyurdu ki: «lâzım değil, bana müslümanların ellerinin bereketi ondan sevgilidir.»**

Cahiller, bu inceliği anlamazlar. Kendilerini, elbiselerini korumak için, ihtiyat yapmayan kimselerin hatırını rencide ederler. Bazan annelerinin, babalarının, kardeşlerinin ve yoldaşlarının ibriklerine veya elbiselerine dokundukları için hatırını rencide ederler. Bunların hepsi haramdır. Bu itibarla vâcip veya farz olmayan ihtiyattan ötürü müslümanların hatırını kırmak nasıl caiz olur? Ekseriya bunun gibi ihtiyatları yapan kimselerin kafasında kibirlik meydana gelir ve **«Biz böyle ihtiyat yaparız»** diye insanlara minnet ederler. Bir müslümanın hatırını kırmayı ganimet bilirler. Kendileri temizlik yapmakla, iftihar ederler. Başkalarına da aşağılık gözüyle bakarlar. Sahabe-i kiramın bile yaptıkları şeyleri mühim işlerin en mühiminden sayarlar. Bir kimsenin istincada taşla yetinmesini büyük günahlardan sayarlar. Bütün bunlar çirkin ahlâktan ileri gelip içlerinin pisliğine delâlet eden şeylerdir. Habis ve kötü huylar, helâk sebebi olduğu için, kalbi onlardan temizlemek farzdır. Fakat ihtiyatı bırakmak ne farzdır, ne de helâk sebebidir.

Beşinci şart: Bu ihtiyatları, yemekte, giymekte ve söylemekte de yapmalıdır. Çünkü bunlarda ihtiyat yapmak daha mühimdir. Bir kimse, daha mühim olana ilgi göstermeyip mühim olmayanı yapıyorsa, o ihtiyatı ya gurur için ve yahut âdet edindiği için yapıyor demektir. Nitekim bir kimse, açlıktan çaresiz kalmadan başkasının yemeğini yiyor. Elini, ağzını yıkamadan da namaza durmuyor. Eğer onun yediği pis ise, zaruretsiz açlıktan çaresiz kalmadan niçin necisi yiyor? Eğer yediği temiz ise niçin elini ağzını yıkıyor? Câhilin elbisesini giyip namaz kılmayı câiz görmezken, niçin onların evinde pişirilen yemeği yiyor? Halbuki, lokmanın temizliğinde ihtiyati hareket etmek daha mühimdir. Bu grup çoğunlukla esnafların evinde pişirilen yemeği yerler. Fakat örtülerinde de namaz kılmazlar. Bu onların ihtiyatlarında samimî olmadıklarına işarettir.

Altıncı şart: Bu ihtiyatı kötü ve yasak ile yapmamalıdır. Abdeste (âzaları) dört defa yıkamak gibi. Zira dördüncüsü yasaktır. Yahut yavaş yavaş abdest alıp namazını zâyi etmemelidir. Bir müslümanı da bekletmemelidir. Zira bunlar câiz değildir ve yahut suyu lüzumundan fazla dökmemelidir. Yahut namazı Şafi'ye göre vaktin evvelinden tehir etmemelidir. Hanefilere göre kerahet vaktine bırakmamalıdır. İmam ise cemaati bekletmemelidir. Kendinin, çoluk çocuğunun geçimini kazanma zamanını boşa geçirmemelidir. Zira bütün bunlar farz olmayan bu ihtiyat için mübah değildir. Veyahut mescitlerde ma'bedlerde kimse elbisesine dokunmasın diye namazlığını geniş yapmamalıdır. Zira bunda üç çeşit kötülük ve günah vardır: Biri, mescidin bir kısmını müslümanlardan gasbetmiş olur. Halbuki onun hakkı secde yerinden fazla değildir. İkincisi cemaatin saffını bozmuş olur. Zirâ sünnet olan omuz omuza olmaktır. Üçüncüsü, pis köpekten sakındığı gibi, bir müslümandan sakınmış olur. Bu da câiz değildir. Bunun gibi günahlar, câhil âbidlerden çok vâki olur. İhtiyat yapmakla hayır yaptıklarını sanırlar. Halbuki, yaptıkları, işledikleri hayır değildir.

BATINÎ VE ZAHİRÎ TAHARET

Zâhirî taharetin batınî taharetten ayrı olduğunu ve batınî taharetin üç kısım olup biri beden âzalarını günahlardan temizlemek; ikincisi, kalbi kötü ahlâktan temizlemek; üçüncüsü, kalbi Allah Teâlâ'-dan başka herşeyden temizlemek olduğunu öğrendikten sonra, bil ki, zâhirî taharet de üç kısımdır:

1 — Necasetten taharet,

2 — Abdestsizlikten ve cenâbetlikten taharet,

3 — Kıl, tırnak, kir ve benzerleri gibi bedendeki fazlalıkları temizlemektir.

BİRİNCİ KISIM

NECASETTEN TAHARET

Bilmiş ol ki, Allah Teâlâ'nın cemadattan (cansız, gelişmesiz) yarattığı her şey temizdir. Ancak sarhoşluk veren şarabın azı da, çoğu da pistir. Hayvanlardan yaratılan herşey temizdir. Yalnız köpek ve domuz pistir. Boğazlanmadan ölen her hayvan pistir. Yalnız insan, balık, çekirge ve vücutlarında kan dolaşmayan hayvanlar: sinek, arı ve yemeğe düşen diğer böcekler gibi. Hayvanların içinde değişikliğe uğrayan herşey pis ve murdardır.

Ancak hayvanın aslı olan şey pis değildir: Meni gibi. (Meni İmam-ı Şafi'ye göre temizdir. İmam-ı Hanefi'ye göre pistir) kuş yumurtası ve ipek böceği gibi. Ter ve gözyaşı gibi bozulmayan, değişmeyen herşey temizdir. Pis (necis) olan bir şeyle namaz kılmak câiz değildir. Ancak beş şeyi affetmişler:

1 — Üç taştan sonra kalan necasetin eseri. Bu da, necasetin, çıkış yerinden etrafa dağılmaması şartıyledir.

2 — Ana yollardaki necis çamur içinde, necaset görünse dahi, necasetin az miktarı affedilmiştir. Ancak necasetin içine düşerse, veya bir hayvan elbisesine pislerse; bu nadir bir şey olduğu için affedilmemiştir.

3 — Çizmenin üzerinde, sakınılamıyacak kadar az necasettir. Namaz kılarken, önce çizmeyi yere sürer, sonra namaza durur.

4 — Pire kanıdır. Bu da az olsun, çok olsun, kendi elbisesinde olsun, başkasını nelbisesinde olsun ve terlemiş olsa bile affedilmiştir.

5 — Derideki sivilcelerden çıkan necaset affedilmiştir. Zirâ insanın vücudu bundan boş kalmaz. Ancak yaşlığı fazla olan akar haldeki sivilceler bundan müstesnadır. Bunlar çıban hükmünde olup nâdir olduğu için, temizlenmesi farzdır. Temizlendikten sonra birşey kalırsa, affolunması umulur. Bir kimsenin bir yeri kanasa, veya yarasından cerahat aksa, onu yıkamak gereklidir. Eğer yıkamakla bir zarar ihtimali olursa ve bu yara da yıkanması farz olan yerde ise, nâdir bir özür olduğu için (Şafii'ye göre) teyemmüm ile namazını kılar ve bilâ-

hare kâza eder. (Hanefîlere göre yaranın üzerine meshedip namazını kılar ve bilâhare kaza da etmez).

TEMİZ OLAN VE TEMİZ OLMAYAN SULAR

Sıvı necasetin bulaştığı yer üç defa yıkanmakla temiz olur. Katı necasetlerin bulaştığı yeri, necaset giderilinceye kadar yıkamak lâzımdır. Eğer yıkadıktan ve oğup tırnağıyla da gidermeye çalıştıktan sonra da necasetin rengi veya kokusu kalırsa, o, temiz olmuştur.

Allah Teâlâ'nın yarattığı her su temizleyicidir. Ancak dört su bundan müstesnadır:

1 — Bir defa abdest için kullanılan su, temizdir; fakat temizleyici değildir.

2 — Necaseti temizlemekte kullanılan su; eğer necaset sebebiyle kokusu, rengi ve tadı değişmemişse, temizdir. (Bu Şafiî'ye göredir. Hanefî imamlarına göre; az olan su, necasetin değmesiyle necis olur. İster suyun vasıfları bozulsun, ister bozulmasın).

3 — İki yüz elli menden (batman)az olan su, içine necaset düşmesiyle necis olur. İki yüz elli menden fazla olan su; içine necaset düşse de, vasıfları bozulmadıkça necis olmaz. (Bu Şafiî'ye göredir. Hanefî imamlarına göre; içine pislik giden su; eni boyu on arşından az ise, bozulmasa da pis olur. Eni boyu on arşın; ve su avuçlandığında dibi görünmiyecek derinlikte ise, suyun vasıfları bozulmadıkça necis olmaz).

4 — Suyun rengi, kokusu ve tadı; bir şeyle —sabun, sedir ağacının kabuğu, zâferan ve bunlar gibi şeylerle— bozulsa ve akıcılığını kaybetmese bu su; temizdir.

İKİNCİ KISIM

HADESTEN TAHARET

Bundan beş şey bilmek lâzımdır:

1 — Helâya girmenin adabı,
2 — İstinca (temizlenmek),
3 — Abdest,
4 — Gusül,
5 — Teyemmüm.

HELÂYA GİRMENİN ADABI

Abdest bozmak isteyen kimse, açık arazide ise, insanların gözünden uzaklaşması lâzımdır. Mümkün ise, bir duvarın arkasına geçmelidir. Oturmadan avret yerini açmamalıdır. Yüzünü aya ve güneşe karşı dönmemelidir. Yüzünü ve arkasını Kıble tarafına çevirmemelidir. Bir bina içinde ise câizdir. (Hanefî imamlarına göre bina içinde

yüzünü ve arkasını Kıble tarafına çevirmek mekruhtur). Fakat en iyisi Kıbleyi sağına veya soluna almaktır.

İnsanların toplandıkları yerde abdest bozmamalıdır. Durgun suya, meyva ağacının altına ve yerde barınan haşeratın deliklerinde abdest bozmamalıdır. Sert yere ve rüzgâra karşı işememelidir. Zira üstüne sıçrar. Ayakta özürsüz olarak işememelidir. Gusül yaptığı ve abdest aldığı yere işememelidir. Abdest bozmaya oturunca sol ayağına dayanmalıdır. Helâya girerken sol ayakla, çıkarken de sağ ayakla başlamalıdır. Allah'ın ismi yazılı olan bir şeyi, o anda üzerinde bulundurmamalıdır. Başı açık helâya girmemelidir. Helâya girerken şu duayı okumalıdır:

«Pis, necis, habis ve kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım» çıkarken de:

«Bana eziyet vereni kaldıran, fayda vereni geri bırakan Allah'a hamd olsun.»

ISTİNCA

Sahrada istinca ederken büyük abdestten önce üç taş veya üç kerpiç parçası hazırlar. Kazayı hacet bitince, sol eliyle taşı alıp pislik bulaşmayan yere koyup çeker, sonra pislik bulunan yerde o taşı döndürür. Pisliği etrafa bulaştırmadan kaldırır. Böylece üç taşı kullanır. Eğer temizlenmezse, iki taş daha kullanır. Taşların tek olmasına dikkat eder. Sonra sağ eliyle büyük bir taş tutar. Sol eliyle ön tarafını o taşa üç defa sürer. Sol elini oynatıp sağ elini oynatmayacak. Eğer bununla kanaat hâsıl olursa yetişir. Fakat en iyisi bu istincadan sonra su ile yıkamaktır. Suyu kullanmak isterse, üzerine pis su sıçramasın diye o yerden kalkıp başka bir yere gitmelidir. Sağ eliyle su döküp sol eliyle yıkar. Pislik kalmadığını anlayıncaya kadar devam eder. Temizlendiğini anlayınca suyu israf edip çok dökmemeli ve su içe ulaşsın diye kendini zorlamamalı. Fakat istinca ederken kendini salıverip kendini sıkmayacak. Bu şekilde su ulaşmayan yer içten sayılır ve necaset hükmüne girmez. Vesveseye meydan vermeyecek. Bu şekilde istibrada da ön tarafını eliyle sığar, üç adım hareket eder ve üç defa öksürür. Bundan fazla kendine zahmet vermez. Çünkü yaparsa vesveseye düşer. Eğer böyle yaptıktan sonra her zaman üzerinde yaşlık olduğunu zannederse, donuna su serpsin ve vesveseye düşünce **«yaşlık bu sudandır»** desin. Peygamber Efendimiz, vesveseyi kaldırmak için böyle emretmiştir. İstincayı bitirince, elini taşa yahut yere sürer, sonra yıkar ki, koku kalmasın. İstinca zamanında:

«Allahım, kalbimi nifaktan, fercimi fûhuştan koru.» der.

ABDEST ALMANIN EDEBLERİ

İstinca bitince, misvak kullanmaya başlar: Ağzının sağ tarafından başlayarak önce üst, sonra alt kısmını misvaklar. Sonra sol tarafı

da bu sıra ile yapar. Daha sonra dişlerinin iç kısmını da aynı şekilde misvaklar ve oradan sonra da misvak ile dilini ve damağını misvaklar. Misvağı önemli işlerden bilecek. Zirâ hadiste: **«Misvakla kılınan bir rekât namaz, misvaksız kılınan yetmiş namaz gibidir»** buyurulmuştur. Misvak kullanırken; Allah Teâlâ'nın zikrinin yolunu temizlemeğe, diye niyet etmelidir. Abdesti bozulunca, abdest almayı ihmâl etmemelidir. Abdest almadığı zamanlarda da uyumakla, yahut sükût kalmakla veyahut kokulu yemek yemekle ağzının tadının bozulduğunu anlarsa, misvak kullanmak sünnettir. Misvaklamayı bitirince, yüksek bir yerde Kıbleye karşı oturur ve der ki:

«Allahım, şeytanın vesvesesinden ve onların hazır olmasından sana sığınırım.» Elini üç defa yıkayıp:

«Allahım, senden uğur, bereket taleb ederim ve uğursuzluk ve helâktan sana sığınırım.» der, sonra namaz kılabilmek için abdest almaya yahut abdestsizliği gidermeye niyet eder. Yüzünü yıkayıncaya kadar bu niyeti muhafaza etmelidir. (Hanefî imamlarına göre niyet şart değildir.) Sonra üç defa ağzına su alıp damağına ulaştırır. Oruçlu ise, bunu yapmaz ve bu duayı okur:

«Allahım, seni anmak için ve kitabını tilâvet etmek için bana yardım et.» Sonra burnuna üç defa su verir ve suyu dışarı verdikten sonra üç defa yüzünü yıkayıp bu duayı okur:

«Ey Allahım, dostlarının yüzü ak olduğu günde yüzümü ak et. O ve düşmanlarının yüzü kara olduğu günde benim yüzümü kara etme.» Yüzünde olan kılların dibine su ulaştırmalıdır. Ancak sakal kılları sık ve çok olduğu zaman, üzerinden su akıtıp parmaklarını kılların arasına sokup hilallamalıdır. Çene altından alın kıllarına kadar ve iki kulak arasında kalan her yer yüz sınırına dahildir. Parmağını göz kenarına götürüp ordaki çapak, sürme ve başka ne varsa gidermelidir. Sonra sağ kolunu dirsekleriyle birlikte üç defa yıkar ve bu duayı okur:

«Ey Allahım, âmel defterimi sağımdan ver ve hesabımı kolaylaştır.» Sonra bunun gibi sol kolunu da yıkar ve altına su girmesi için yüzüğünü oynatır. Sol kolunu yıkarken bu duayı okur:

«Allahım, amel defterimin sol tarafımdan ve arkamdan verilmesinden sana sığınırım.» Sonra başını mesheder ve bu duayı okur:

«Ey Allahım, rahmet ve mağfiretinle beni ört ve üzerime bereketini indir ve senin lûtfunun sayesinde başka gölge olmayan günde beni arşın gölgesinde gölgelendir.» Sonra her iki kulağını üçer defa mesheder. (Ebu Hanife'ye göre bir defa mesheder). Şehadet parmağını kulak deliği üzerine koyar, baş parmağıyle kulağının arkasını meshedip bu duayı okur:

«Ey Allahım, beni, sözün iyisini dinleyip ona uyanlardan eyle.» Sonra boynunu meshedip bu duayı okur:

«Ey Allahım, boynumu ateş zincirlerinden ve bağlarından kurtar.» Sonra sağ ayağını, üç defa topukları ile birlikte yıkar. Ayak parmaklarını hilallar. Hilallama (parmak aralarını yıkama) işine sol elinin ser-

çe parmağıyla sağ ayağının küçük parmağının altından başlar; sol ayağının küçük parmağıyla bitirir ve bu duayı okur:

«Ey Allahım, kâfirlerin ve münâfıkların ayaklarının kaydığı gün, Sırat üzerinde benim ayağımı sabit eyle.» Sol ayağını yıkarken bu duayı okur:

«Ey Allahım, kâfirlerin, münâfıkların ayaklarının cehennem ateşine kaydığı günde, benim ayağımı kaydırma.»

Abdesti bitirince bu duayı okur:

«Allah Teâlâ'dan başka ilâh olmadığına; Hz. Muhammed'in onun kulu ve Resûlü olduğuna şahitlik yaparım. Allahım, beni tevbe edicilerden, temiz ve salihlerden eyle.»

Arapça bilmeyenler, bu duaların mânâsını öğrenmelidir. Tâ ki ne dediğini anlasın. Hâdiste gelmiştir ki: **«Bir kimse, abdest alırken Allah Teâlâ'yı ansa, onun bütün âzalarının işlediği günahlardan temizlenmiş olur. Eğer Allah Teâlâ'yı anmazsa, su değen yerlerden başkası temizlenmez.»** Abdesti mükemmel duruyor ise, her namaz için yeni abdet almalıdır. Zirâ hâdiste gelmiştir ki: **«Abdestini tazeleyen Allah Teâlâ'ya imanını tazeler.»** Abdesti bitirince, temizlediği yerlerin insanların nazargâhı olduğunu, Hakk'ın nazargâhı olan kalbi temizlemenin gerekli olduğunu bilmelidir. Abdest alıp da kalbini kötü ahlâklardan temizlemeyen kimse, padişah ziyafete davet edip sarayın dışarısını temizleyen fakat padişahın oturacağı yeri kirli bırakan kimseye benzer. Bunun gibi kimseler elbette cezaya lâyık olur.

ABDESTİN MEKRUHLARI

Bilmiş ol ki, abdestte altı şey mekruhtur: Abdest alırken konuşmak, suyu yüze çarpmak, suyu israf etmek, abdest âzalarını üç defadan fazla yıkamak, yüze toz konmasın diye silinebilir ve ibâdetin eseri çabuk gitmesin diye de silinmeyebilir. Her iki şekil de rivâyet edildiği için, ikisine de ruhsat vardır. Hangisini niyet ederse fazileti vardır. Toprak ibrikten abdest almak, bakır ibrikten abdest almaktan tevazuya daha yakındır.

GUSÜL ABDESTİ

Cimâ eden, yahut gerek uykuda, gerekse uyanıkken kendisinden meni gelen kimse üzerine boy abdesti farz olur. Guslün farzı; bütün bedenini yıkamak, suyu vücuttaki kılların dibine de ulaştırmak, cenâbetlikten temizlenmeye niyet etmektir. (Ebû Hanife'ye göre niyet farz değildir.) Guslün sünnetleri; önce besmele okumak, ellerini üç defa yıkamak, bedeninden pis olan yerleri yıkamak, anlatıldığı şekilde abdest almak, ayak yıkamayı guslün sonuna bırakmak ,suyu israf etmemek, önce başına sonra sağ tarafına ve ondan sonra da sol tarafına üç defa su dökmek; eli yetişen yerleri oğmak, suyu, toplanıp buruşan yerlere ulaştırmaya çalışmak, zirâ bu yerlere su ulaştırmak

şarttır. Elini kaba avret yerlerine değdirmemektir. (Hanefî imamlarına göre kaba avret yerine el vurmak abdesti bozmaz).

TEYEMMÜM

Bir kimse abdest almak için veya gusül yapmak için su bulamazsa, yahut bulduğu su kendisinin ve arkadaşının içmek ihtiyacından artmazsa, yahut su almaya, yırtıcı hayvan veya düşman korkusundan gidemiyorsa, yahut su başkasının mülkiyetinde değer fiyatından fazla satılıyorsa, yahut bir yara sebebiyle su kullandığı takdirde helâk olmaktan veya hastalığı uzamaktan korkuyorsa, namaz vakti gelince vaktin sonunu bekler ve bir miktar temiz toprak bulur, iki elini o toprak üzerine toz kalkacak şekilde vurur ve parmaklarını o tozuyla birleştirir, tozla yüzünü iki eliyle mesheder. Tozu, yüzündeki kılların arasına ulaştırmaya uğraşmaz. Sonra parmağında yüzük varsa çıkarır ve bir defa daha parmaklarını açıp o toprak üzerine vurur, sağ elinin parmaklarının arkasını sol elin parmaklarının içine koyar, sol elinin parmaklarını sağ kolunun arkasına dirseğe kadar götürür, sonra sol elinin ayasını sağ kolunun içinden yürüterek sonuna kadar getirir, sonra sol baş parmağının içini sağ baş parmağının arkasına yürütür. Sonra da eli sol el üzerine koyup bu şekilde yürütür. Sonra el ayalarını birbirine sürer. Sonra sağ baş parmağı sol baş parmağa sürer. Sonra parmaklarını birbirinin arasına geçirip ovar. Bu şekilde yaparsa, iki kolu için bir defa, yere vurmak yeter. Eğer böyle yapmazsa, toz anlatılan âzaların her tarafına ulaşıncaya kadar defalarca vurmak câizdir. Bu teyemmümle bir farz ve istediği kadar sünnet kılabilir. Fakat başka bir farz için ikinci bir teyemmüm gereklidir.

(Bu anlattıklarımız Şafiî'ye göredir. Hanefî imamlarına göre ise, bir teyemmümle istediği kadar farz ve sünnet kılabilir.)

ÜÇÜNCÜ KISIM

BEDENÎ FAZLALIKLARDAN TEMİZLEMEK

Bu da iki kısımdır:

Birinci Kısım: Bedenden olmayan fazlalıkları temizlemektir: Saçları ve sakalları arasındaki kirleri temizlemek gibi. Bu temizlik tarak ile, kil ile ve hamam yapmakla yapılır. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz seferde ve hazarda yanından tarak eksik etmezdi. O halde, insanın kendini temiz tutması sünnettir. Biri de, gözünün köşesinde toplananları parmağıyla kaldırmaktır. Biri de kulakta toplananları hamamdan çıkınca temizlemektir. Biri de burnundaki pislikleri su çekmek ve sümkürmek ile, dişlerindeki kirleri de misvaklamakla temizlemektir. Biri de parmakların dibinde, ayakların arkasında ve ökçesinde, tırnakların dibinde olan kirleri temizlemektir. Hulâsa, bütün âzaların olan kirleri temizlemek sünnettir.

Bir yerde toplanan kir, abdestin sıhhatına engel teşkil etmez, abdest suyunun bedene ulaşmasına mâni olmaz. Ancak kir tırnaklar altında normalinden fazla toplanırsa, mâni olur. O halde bunun gibi kirleri hamamda sıcak su ile gidermek sünnettir.

HAMAMA AİT HÜKÜMLER

Hamama giden kimseye dört şey farz ve on şey de sünnet olur. Farz olanların ikisi kendi avret yeriyle ilgilidir: Göbeğinden dizine kadar olan yerleri, başkalarının görmesinden saklamalıdır ve tellâkın elinden de sakınmak gerek. Oğmak bakmaktan daha fazla günâhtır. İkisi de başkalarının avret yeriyle ilgilidir. Gözünü başkalarının avret yerine bakmaktan korumalıdır. Bir kimse avret yerini açarsa, onu nehiy etmelidir. Zirâ bundan korkmayıp onu nehiy etmezse, günahkâr olur. Bunları gözetmeyen hamamdan günahkâr olarak çıkar. İbni Ömer (r.a.) hamama girdiği zaman yüzünü duvara döner ve gözüne de bir şey bağlardı. Bunlar kadınlara da farzdır. Bilhassa onları kuvvetli özürleri olmadan hamama bırakmak yasaklanmıştır.

Sünnetleri: Önce temizlik sünnetini gözetmeye niyet etmelidir. Meselâ, namaz vaktinde temiz bulunmak için niyet etmelidir. Başkaları kendisini temiz görsünler diye değil. Hamamcının ücretini peşin vermelidir. Böylece hem hatırı hoş olur, hem de ona ne vereceğini bilir. İçeri girerken önce sol ayağını atmalı ve bu duayı okumalıdır:

«Pis, necis, habis ve kovulmuş şeytanın mekrinden Allah'a sığınırım.» Zirâ hamam şeytanların yeridir, o halde hamam tenha olduğu veya kalabalık olmadığı zamanlarda hamama girmeğe çalışmalıdır. Terlemeden sıcak odaya geçmemelidir. Hamama girer girmez koltuklarını yıkamalıdır. Suyu israf etmemelidir. Suyu, hamamcı gördüğü takdirde darılmayacak kadar kullanmalıdır. İçeri girince hamamdakilere selâm vermemelidir. Fakat tokalaşmak câizdir. Selâm veren kimseye: **«Allah seni bağışlasın,»** diye cevap vermelidir. Hamamda çok konuşmamalıdır. Eğer Kur'an okuyorsa, yüksek sesle okumamalıdır. Fakat yüksek sesle şeytandan istiaze (Allah'a sığınma) câizdir. Güneş batarken ve yatsı namazıyla akşam namazı arasında hamama girmemelidir. Zirâ bu vakit şeytanların dağılma zamanıdır. Sıcak odaya girdiği zaman, cehennemin sıcağını hatırlamalıdır. Bir saatten fazla durmamalıdır. Cehennem ateşinin nasıl olacağını düşünmelidir. Belki akıllı olan, her neye baksa âhireti hatırlar: Bir karanlık görünce, kabir karanlığını, bir yılan görürse, cehennem yılanlarını, çirkin bir surat görürse, Münker ve Nekir'i hatırlar ve yine korkunç bir ses duyunca, (İsrafilin) sûru çalmasını hatırlar. Bir red veya kabul görürse, âhiretin red ve kabulünü hatırlar. Şer'î sünnetler bunlardır.

Tıbben ayda bir defa zırnık (kükürt - kalsiyum) kullanmak çok yararlı olur. Dışarı çıkınca, ayağına soğuk su dökerse, nikris hastalığına yakalanmaz ve başı da ağrımaz. Başa soğuk su dökmekten sa-

kınmalıdır. Ve yine doktorlarca, yazın hamamdan çıkınca biraz uyumk şifâlı şerbet kadar faydalıdır.

VÜCUTTA GELİŞEN FAZLALIKLARI TEMİZLEMEK

İkinci Kısım: Temizliğin bir kısmı da bedenden olan fazlalıkları temizlemektir. Bu yedi kısımdır:

1 — Eşraf olmayanlar için saçı traş etmek, uzatmaktan daha iyidir ve temizliği de daha uygundur. Fakat bir miktarını traş edip yer yer kâbül bırakmak mekrûhtur; hakkında nehiy gelmiştir.

2 — Bıyığı dudakla beraber kesmek sünnettir. Uzatmak yasaklanmıştır.

3 — Koltuk altındaki kılları temizlemektir. Eğer başlangıçtan beri yolmayı âdet edinmiş ise, yolmak kolay olur. Yoksa kendini incitmemek için traş etmek daha iyidir.

4 — Kaba avret yerinde biten kılları temizlemektir. Onu zırnıkla yahut traşla temizlemek sünnettir. Bu temizliği kırk günden geciktirmemek lâzımdır.

5 — Tırnakları kesmek sünnettir. Böylece tırnakların altında kir toplanması önlenmiş olur. Eğer kir birikirse abdeste mani olmaz. Zirâ Resûlüllah bazı insanların tırnaklarının uzadığını görünce, tırnakları kesin diye buyurdu. Namazınızı da iade edip buyurmadı. Hadiste: **«Uzamış tırnaklar şeytanın karargâhıdır»** buyurulur. Tırnak kesmede, en faziletli parmaktan başlamak gereklidir. El ayaktan, sağ soldan üstündür. Şehadet parmağı da bütün parmaklardan üstündür. O halde ondan başlamak gerekir. Sonra sağ tarafından gidilir, geri şehadet parmağına gelinceye kadar. Hulâsa, iki elin parmaklarını bir halka gibi düşünerek sağ elinden şehadet parmağından başlar, serçe parmağına gelinceye kadar. Sonra sol elin serçe parmağından başlar, sol elin baş parmağına gelinceye kadar. Sonra da sağ elin baş parmağıyla bitirir.

6 — Göbek kesmek sünnetdir, bu da doğum zamanında olur.

7 — Erkek ve kadın için sünnet olmak sünnettir.

Uzun sakalının bir tutamını bırakıp gerisini kesmek lâzımdır. Böyle itidâl sınırının haricine çıkmaması sağlanmış olur. İbni Ömer ve Tabiînden bir grup böyle yaparlardı.

Sakalda on şey mekrûhtur:

1 — Siyaha boyamak. Zirâ hadîs-i şerifte: **«Sakalı siyaha boyamak cehennemliklerin işidir. Bunu en önce yapan Firavun idi.»**

İbni Abbas rivâyet eder ki:

Peygamber Efendimiz buyurdu ki: **«Âhir zamanda kıllarını siyaha boyayacak bazı insanlar türeyecektir. Bilin ki, onlar cennet kokusundan mahrumdur.»** Ve yine hadîste gelmiştir: **«İhtiyarların en kötüsü de kendini gençlere, gençlerin en kötüsü** (hürmet görsün diye) **kendini ihtiyarlara benzetendir.»**

Bu, kötü niyetle yapılan benzetmektir.

2 — Kırmızı ve sarıya boyamaktır. Buna muharipler, düşmanın yılması için genç, yiğit görünmek, düşman Müslümanları ihtiyar ve güçsüz anlayıp hücuma cesaret etmesin diye yaparlardı. Bazı âlimler, bu maksatla siyaha boyamaya da ruhsat vermişler. Gaye bu olmazsa, sadece karışma, benzeme olur, işlenmesi câiz değildir.

3 — İnsanların kendisini ihtiyar sanıp fazla hürmet etmeleri için sakalını kükürtle beyaza boyamaktır. Bu da ahmaklıktır. Zira hürmet ilme ve akla yapılır. İhtiyarlık ve gençliğe değil. Enes buyurur ki: **«Resûlüllah vefat ettiği zaman mübarek sakalında yirmi tane beyaz kıl yok idi.»**

4 — İhtiyarlıktan utanarak sakalındaki beyaz kılları çekmektir. Bu Allahu Teâlâ'nın nûrundan utanmak anlamına geldiği için büyük bir câhilliktir.

5 — Nefsin arzu ve isteğine uyarak, veya henüz sakalı bitmemiş gençlere benzemek için sakalını kazımaktır. Bu da büyük bir cehâlettir. Zira Allah Teâlâ'nın şöyle tesbih eden melekleri vardır: **«Erkeklere sakal, kadınlara saç bahş eden Allah Teâlâ ortaktan münezzehtir.»**

6 — Kadınlara güzel görünüp beğenilmesi için sakalına makasla güvercin kuyruğu gibi biçim vermektir.

7 — Saçını sakalına karıştırıp kulakların üstünden zülüfler uzatmaktır. Bu salihlerin şeklinden fazla bir şeydir.

8 — Sakalının çok siyah veya çok beyaz olduğuna gururlanmaktır.

9 — Sünnet olduğu için değil de insanlar görsün diye sakalını taramaktır.

10 — İnsanlara zahid ve mütteki görünmek için, görenler **taat ve ibâdetten sakalını taramaya bile fırsat bulamıyor,»** desinler diye sakalını taramamaktır.

DÖRDÜNCÜ ASIL

NAMAZ

Namaz dinin direği ve İslâm'ın temelidir. Bütün ibâdetlerin efendisi ve rehberidir. Allah Teâlâ'nın beş vakit namazını kılan kimseyi merhametiyle koruyacağına ahdi vardır. Büyük günahlardan kaçındıktan sonra, beş vakit namaz küçük günahlarına keffâret olur.

Peygamberimiz (s.a.v.) buyurur ki: **«Beş vakit namaz, bir kimsenin sarayının önünden geçen bir akar suya benzer. O kimsenin temizlenmemesi mümkün mü?»** Ve devam ederek buyurdu ki: **«Su kiri temizlediği gibi, beş vakit namaz da günahları temizler.»** Ve yine buyurdu ki: **«Namaz, dinin direğidir. Onu bırakan dinini harab etmiş olur.»** Peygamberimiz, (s.a.v.) kendilerine: **«Dinin en faziletli ameli**

hangisidir,» diye sorduklarında, cevabında: **«Vaktinde kılınan namazdır,»** buyurdu. Yine buyurdu ki: **«Cennetin anahtarı namazdır.»** Ve yine buyurdu ki: **«Allah Teâlâ, kullarına şehadet kelimesinden sonra namazdan daha sevgili bir ibâdet farz etmemiştir. Eğer namazdan daha sevgili bir ibâdet olsaydı, onu meleklere yaptırırdı. Halbuki onlar daima namazdadır. Bir kısmı rükû'da, bir kısmı secdede, bir kısmı ayakta ve bir kısmı da oturmaktadır.»** Ve yine buyurdu: **«Bir kimse bile bile bir vakit namazı terk ederse, kâfir olur.»** Yani imanın aslına hâlel gelmesi yaklaşmış olur. Nitekim çölde suyunu kaybeden kimseye **«ölür»** derler. Yâni ölümü yaklaşmış olur.

Yine Peygamberimiz buyurdu ki: **«Kıyâmet gününde, ilk önce namaza bakarlar. Eğer şartları, rükûnleri tamam ise, kabul ederler. Eğer noksan ise, diğer amelleriyle birlikte sahibinin yüzüne çarparlar.»** (*)

Yine buyurdu ki: **«Temizliğini güzel yapıp namazı vaktinde kılan, rükû ve secdeyi hakkıyla yerine getiren, kalbi, huşû ve hudû içerisinde bulunan kimsenin namazı, beyaz ve parlak olarak arşa çıkıp der ki: «Sen beni koruduğun gibi, Allah da seni korusun.» Namazı vaktinde kılmayan, temizliğe tam riâyet etmezse rükû, secde ve huşûu yerine getirmezse, bu şekilde olan namaz siyah ve karanlık olarak göğe çıkar ve der ki: «Sen beni zâyi ettiğin gibi, Allah Teâlâ da seni zâyi eylesin.» Sonra Allah'ın dilediği zamana kadar orada durur. Sonra eski kaftan gibi dürüp yüzüne çarparlar.»** Yine Peygamber Efendimiz buyurdu: **«Hırsızların en kötüsü, namazından çalandır.»** (Kutül-Kulûb).

NAMAZIN ZAHİR KEYFİYETİ

Namazın zâhir fiilleri, bedenin dış yapısı mahiyetindedir. Onun bir de sırrı ve hakikati vardır ki, namazın ruhu mesabesindedir. Biz ilk önce namazın zâhirini beyan edeceğiz. O da şöyledir: Namaza azmeden kimse, beden ve elbisenin temizliğini bitirip avret yerini örttükten sonra, temiz bir yerde Kıbleye karşı durur. İki ayağı arasında dört parmak açıklık bırakır. Sırtını dik tutar, başını önüne eğip gözünü secde yerinden ayırmaz. Bu şekilde doğru durduktan sonra şeytanı kendinden uzaklaştırmak niyetiyle **«Nâs»** sûresini okur. Eğer kendisine bir kimsenin iktida etmek ihtimali var ise, sesli ezan okur, yoksa kamet getirmekle yetinir. Niyeti kalbinde hazırlar ve kalben meselâ, **«öğle namazının farzını kılmaya başlıyorum»** der. Bu kelimelerin mânâsı, kalbde hazır olunca, ellerini kulaklarının hizasına kadar kaldırır. Şöyle ki, parmaklarının ucu kulaklarının hizasına gelecek ve baş parmağı kulakların yumuşağına değecek, elin arkası omuzları hizasına gelecek şekilde getirir. Böyle durduktan sonra **«Allahu Ekber»** deyip iki elini göğsünün üstünde bağlar. (Hanefî imamlarına

(*) Tuyyurât zaif bir sened ile.

göre ellerini göbeğinin altında bağlar.) Sağ elini sol elinin üzerine koyup şehadet parmağıyla orta parmağını sol bileğinin üzerine koyar ve diğerlerini halka yapar. Elini aşağıya saldıktan sonra değil, belki tekbir aldığı gibi doğru göğsüne götürür. Ellerini bağlarken silkmez, ileri uzatmaz ve iki yanından dışarı çıkarmaz. Belki kendine çekerek bağlar.

Tekbir kelimesini mubalâğa ile söylemeyecek; şöyle ki, Allah kelimesinden sonra bir «vâv», Ekber «be»sinden sonra bir «elif» çıkmayacak yâni Ekbâr demiyecek. Bu, vesveseli ve câhil olanların işidir. Belki namazın dışında külfetsiz bu kelimeyi nasıl söylüyorsa namazda da öylece söyliyerek ellerini birbirinin üzerine koyunca **«Allahu ekber»** diyecek.

Bundan sonra **«Sübhâneke»** duasını okumaktır. Ondan sonra **«Eûzü billâhi mineşşeytanirracim, Bismillâhirrahmanirrahim»** ile Fatihayı okumağa başlar. **«Dad»** ile **«zı»**nın çıkışını birbirinden ayırır. Eğer yapamazsa, mümkün olan mertebe caiz olur. Fatihayı bitirince **«amin»** der. Bunu sûreden ayrı söyler; sûreye bitişik olarak okumaz. Ondan sonra başka bir sûre yahut Kur'ân-ı Kerimden dilediği âyetlerden okur. İmama uymuş ise, sabah namazının iki rekat farzıyla akşam ve yatsı namazlarının ilk iki rekâtında sesli okur.

R Ü K Û

Sonra rükû için tekbir alır. Tekbirini sûrenin sonuyla birleştirmez. İki elinin ayasını dizlerine koyar. Parmaklarını kıbleye yöneltir ve birbirinden ayırır. Dizlerini birbiriyle birleştirmez. Belki doğru tutar. Başını da doğru tutar. Tahta gibi düz ve lâm şeklinde olur. İki kolunu yanlarından uzak tutar. Kadınlar uzak tutmaz. Bu şekli alınca, üç kerre **«Sübhane rabbiyel azim»** der; yâni o azamet sahibi olan Allah'ı tenzih eder ve ona hamd ederim. İmam değil ise, beş, yedi kerre derse daha iyi olur. Sonra rükûdan kalkıp doğrulur ve **«semiallahü limen hamideh»** der. Yâni Allah Teâlâ hamd eden kullarını duyar. Bir miktar ayak üzerinde durduktan sonra **«Rabbena lekel hamd.»** der. Yâni Allah Teâlâ'ya hamdü sena olsun.

S E C D E L E R

Sonra tekbir alıp secdeye varır. Önce yere yakın âzaları yere koyar: Önce dizlerini, sonra ellerini ve ondan sonra da alnını ve burnunu yere koyar. Kollarıyla yanlarının arasını, karnıyla uyluklarının arasını açık tutar. Kadınlar, âzalarını ayrı tutmayıp birbiriyle bitiştirir. Sonra üç kere **«Sübhane rabbiyel âlâ»** der. İmam değil ise, daha fazla söylemek daha iyidir. Sonra başını secdeden kaldırır ve sol ayağı üzerine oturur. İki elini uylukları üzerine koyar.

Sonra tekrar bir defa daha secdeye varır. Secdeden sonra tekbir

alıp ayağa kalkar. Bir rek'at daha bu şekilde kılar. Fatihadan önce yalnız besmele çeker.

TEŞEHHÜD (Tehiyyat)

İki rek'at bitince, teşehhüde oturur. İki secde arasında oturduğu gibi, sol ayağı üzerine oturur. Ellerini dizleri üzerine koyup parmaklarını tabii şekilde aralar. İkinci teşehhüdde de böyle yapar. Ancak, kadınlar, iki ayağını oturağı altından sağ tarafa uzatır ve sol oturağını yere koyar. Birinci teşehhüdde **«Allahümme salli alâ Muhammedin»** duasını okumadan ayağa kalkar.

İkinci teşehhüdde bu duayı sonuna kadar okur. Sonra selâm verir. Selâm **«Esselâmu aleyküm ve rahmetullah»** deyip yüzünü sağ tarafa dönderir. Şöyle ki arkasında olan kimse yüzünün yarısını görebilsin. Sonra öbür tarafa selâm verir. Bu selâmlar ile namazdan çıktığını niyet eder. Bu selâm ile hazır cemaat, meleklere selâmı da niyet eder.

NAMAZIN MEKRUHLARI

Namaza aç ve susuz, öfkeli, büyük ve küçük abdesti sıkışık iken durmak, kalbi huşûdan meneden işlerle meşgul olmak, ayaklarını birleştirmek, bir ayağını yerden kaldırmak, secdede ökçesi üzerine oturmak, dizlerini göğsüne çekmek yani kalçaları üstünde oturmak, ellerini kaftan içinde tutmak; secde ederken elbisesini önünden ve arkasından toplamak, kaftanının üzerinden kuşak kuşanmak, kaba etlerinin üzerine oturmak, ellerini salıvermek, her tarafa bakmak, parmağını çıtlatmak, vücudunu kaşımak, esnemek, sakalının kıllarıyla oynamak, secde etmek için ufak taşları secde yerinden atmak, parmaklarını birbirine geçirmek, arkasını bir yere dayamak, bütün bunlar mekrûhtur, yasaklanmıştır.

Hulâsa göz, el, ayak ve bütün âzalar edeb üzere olup namazın sıfatına uygun olmalıdır.

Ancak böylece namaz kabûle lâyık olur ve âhirette kurtuluş vesilesi olur.

Namazın farzları bu anlattıklarımız içinde yalnız oniki tanedir: Niyet, birinci tekbir, kıyam (ayakta durmak), Fatiha okumak, rükû, rükûda istikrar bulmak, rükûdan doğrulup istikrar bulmak, secde, secdede istikrar bulmak, secdeler arasında oturup istikrar bulmak, son oturuşta Peygamber Efendimize salât getirmek, tehiyyat okuyacak kadar oturmak ve selâm vermektir. Bu kadarı yapılırsa, namaz tamam olur. Fakat bu namazın kabul olmama korkusu da vardır. Bu, bir kimsenin padihaşın huzuruna elsiz, ayaksız, burunsuz ve kulaksız bir köle getirmeye benzer. Elbette bu kimse kabul olmama korkusundadır.

NAMAZ NASIL EDÂ EDİLİR?

Bilmiş ol ki, bu anlattıklarımız namazın kalıbı ve sûretidir. **Bu sûretin** bir hakikati vardır ki, o da onun rûhudur. Namazın her hareketinin ve zikrinin bir rûhu vardır. Asıl rûh olmadıkça, namaz cansız cesede benzer. Namazın aslı olur da adabı ve hareketleri tamam olmazsa, namaz, gözü çıkmış, burnu ve kulağı kesilmiş adama döner. Eğer namazın hareketleri yerine getirilir de rûhu ve hakikati olmazsa gözü yerinde olup da görmeyen, kulağı yerinde olup da işitmeyen adam gibi olur.

Namazın aslı, huşû, hudû ve namazın bütün hareketlerinde kalbin hazır olmasıdır. Zira namazdan maksad, kalbi Allah Teâlâ'ya yöneltmek, tazim ve heybetle zikrini tazelemektir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Beni hatırlamak için namaz kıl.»** peygamberimiz (s.a.s.) de buyurur ki: **«Nice insanlar vardır ki, namazdan nasibleri yorgunluk ve sıkıntıdan başka bir şey değildir.»** Bu, namazı beden kalıbıyla eda edip de kalbi gafil olan kimseler hakkındadır. Ve yine peygamberimiz buyurdu ki: **«çok namaz kılanlar vardır ki, onlara namazdan hissesi, yarısı, yahut onda biri yazılır.»** yine peygamberimiz buyurdu ki: **«Namazı-bir kimseye vedâ eder gibi kıl»** yani namazla kendi nefsine, isteklerine vedâ et. Belki Allah Teâlâ'dan başka ne var ise hepsine vedâ et, kendini tamamıyla, namaza ver. Bu sebebtendir ki Hz. Âişe (r.a.) buyurur ki: **«Resûlüllah bizimle konuşurdu. Biz de onunla konuşurduk. Namaz vakti gelince, bizi hiç görmemiş ve tanımamış gibi olurdu. Bu, Allah Teâlâ'nın azametiyle gayet fazla meşgul olmasından ileri gelirdi»** ve yine peygamber efendimiz buyurur ki: **«Kalbin hazır olmadığı namaza Allah Teâlâ bakmaz.»** İbrahim (a.s.) namaz kılarken kalbinin hışırtısı iki mil uzaktan duyulurdu. Hz. Ali (r.a.) namaza kalktığı zaman, azaları bir titreme alırdı. Benzi değişirdi. Ve: **«Yedi kat göklere ve yere arz ettiklerinde taşıyamadıkları emaneti eda etmek zamanı geldi»** derdi.

Süfyan-ı Sevri der ki: **«Namazı huşu ile kılmayanın namazı doğru olmaz.»** Hasan-ı Basrî (r.a.) der ki: **«Namazı huşu içinde kılmayan, namazda kalbi hazır olmayan hakkında namazın ceza sebebi olması daha yakındır.»** Muaz (r.a.) der ki: **«Namazda kasden sağında, solunda kimler var diye bakanın namazı olmaz.»** Her ne kadar Şafiî, Ebû Hanife ve âlimlerin çoğu: **«Yalnız ilk tekbiri alırken kalb hazır olursa, namaz doğrudur»** demişlerse de, bu fetvayı zarûret sebebiyle buyurmuşlardır. Zira insanlarda gâflet galib olduğu için bütün namazda kalbin hazır bulunması nadir olur. **«Namaz doğru olur»** dememelerinin manası: Kılıçtan kurtulur demektir. Fakat ahirete azık almaya layık olan, yalnız ilk tekbirde kalbi hazır olan kimsenin hali, hiç namaz kılmayan kimsenin halinden daha iyidir. Ancak daha kötü ol-

masından da korkulur. Zira hizmette gevşeklik ve tembellik gösteren kimse, bazan hiç hizmete gelmeyenden daha fazla muahaza ve cezaya maruz kalır. Bu sebepten Hasan-ı Basrî:

«Bu namaz cezaya daha yakındır» diyor. Belki hadiste gelmiştir ki: **«Sahibini kötülükten ve günahtan korumayan namaz Allah'tan uzaklaşmaktan başka faydası olmaz»** o halde, bu anlattıklarımızdan anlaşıldı ki, rûhu tamam olan namaz, kalbin hazır olduğu namazdır; yalnız ilk tekbirde kalbin hazır olduğu namazda rûhtan yalnız bir eser kalmıştır. O hayattan bir nefeslik cesed gibidir.

Bilmiş ol ki, namazla ilgili ilk şey ezandır. O halde ezanı duyunca, sana lâzım olan şudur: Kalbini namaza bağlamak, her ne işte bulunursan, ondan el çekip namazın hazırlığına girişmektir. Selef (geçmiş büyükler) böyle yapardı. Demirci ezanı duyunca, çekici havaya kaldırmışsa vurmazdı. Ayakkabıcı iğneyi sokmuş ise çıkarmazdı. Bunlar hemen yerinden fırlayıp namazın hazırlığına başlardı. Zira ezan sesinden kıyamet gününün çağrısını hatırlarlardı. Ve şunu bilirlerdi ki, bu çağırıcının fermanına itaat için acele eden, kıyamet günündeki çağrısı ona ancak müjde olacaktır. Eğer bu çağırıcının sesinden kalbinde neşe ve sevinç hasıl olmazsa, kıyamet günündeki nidadan da müjde ve sevinç bulamayacaktır.

TAHARETİN SIRRI

Beden ve elbisenin temizliği, sûreten ve şeklen temizlenmek içindir. Kalben temizlenmek ise, tevbe pişmanlık ve kötü huylardan uzaklaşmakla olur. Zira Allah Tâlâ'nın nazargâhı kalbtir ve namazın hakikatinin yeri kalbtir. Namazın sûretinin yeri ise beden kalıbıdır.

AVRET YERİNİ ÖRTMEK

Avret yerini örtmek, zahir bedeninden çirkin olan şeyleri insanların gözünden örtmektir. Bunun bir de rûhu ve sırrı vardır ki, içindeki çirkinlikleri Allah Teâlâ'nın nazarından örtmektir. Hiçbir şeyin Allah'a gizli olmadığı açıktır. O halde, kalbi çirkin vasıflardan temizlemek gerekir. Kalbin bunlardan temizlenmesi de tevbe edip yaptıklarına pişman olmak ve bir daha pişmanlık doğuran işleri işlememeğe azm ve kasd etmek ile olur. Hadiste: **«Günahtan tevbe eden, günah işlemeyen gibidir»** buyurulur. Eğer tevbe edemezsen, bari utanma, korku ve hayadan bir perde yap onunla kendini ört; kalbi kırık, boynu bükük ve utangaç olarak Allah Teâlâ'nın huzuruna dur. Tıpkı efendisinden kaçmış suçlu bir köle gibi ki, kalbi nedametle dolu, binlerce korku ve mahcubiyetle efendisinin huzuruna gelir. Gayet fazla utandığından başını yukarıya kaldıramıyor.

KIBLEYE DÖNMEK

Kıbleye dönmenin zahir manası, yüzünü bütün yönlerden döndedip tek yöne dönmektir. Hakikati ve ruhu ise, iki âlemde olan şeylerden yüz çevirip Allah Teâlâ'ya yönelmektir. Böylece sende tek cihetlilik manası bulunur. Zahir kıble bir olduğu gibi, batın ve hakikî kıble de birdir. O da Allah Teâlâ'dır.

Düşünce vadisinde başıboş dolaşan kalb, yüzünü çeşitli yönlere döndüren kimse gibidir. Bu sebebtendir ki, peygamberimiz (s.a.s.) buyurur: Namaza durup o anda arzusu, kalbi ve yüzü Allah Teâlâ tarafında olan kimse, namazdan çıkınca, anadan doğmuş gibi temizlenmiş dönünce; namazı şeklen kılıp kalb yüzü Allah Teâlâ'dan dönünce, yani çeşitli düşüncelere yönelince, namazın hakikati batıl olur. Namazın ruhunun batıl olmasının ziyanı fazla olur. Zira zahir, batının kılıfı ve postudur. Mühim olan kılıf değil, kılıfın içinde bulunandır. Zira kılıfın kıymeti ve itibarı yoktur.

KIYAMIN SIRRI

Kıyamın açık manası, bir şahsın, Allah Teâlâ'nın huzurunda ayak üzere durup köle gibi başını önüne eğmektir. Onun sırrı ve gerçeği ise, kalbin bütün hareketlerden kesilip tazim ve inkisar (kırıklık) yoluyla hizmete bağlı kalmasıdır. O halde, bu durumda şöyle olması gerekir: Mahşer günü Allah Teâlâ'nın huzurunda durmasını hatırlamalıdır. O gün bütün sırrı açığa vurulacak ve kendisine arz edilecektir. Açık olduğu malûmdur. Kalbinde olan ve olacak bütün işleri Allah Teâlâ görür ve bilir, ve onun zahirini de, batını da bilmektedir.

Fakat ne acayiptir ki, bir kimse namaz kılarken ona bir salih baksa, onun bütün azaları edep üzere olup hiçbir tarafa bakmaz. **«Namazda acele ediyor veya sağa sola bakıyor»** derler, diye. Halbuki Allah Teâlâ'nın gizlileri bildiğini ve o anda ona baktığını da bildiği halde, ondan utanmaz, haya etmez.

Elinden asla hiçbir şey gelmeyen zavallı bir kuldan utanır, ve haya eder ve ona baktığı için güzel edep üzere olur da padişahların padişahı olan Allah Teâlâ'nın bakmasına aldırmıyor ve daha aşağı görüyor. Bundan daha büyük cahillik olur mu?

Bunun için Ebû Hüreyre (r.a.) peygamber efendimize: **«Ya Resûlullah, "Allah'tan nasıl utanmak gerekir"»** diye sorunca, Peygamber Efendimiz: **«Kendi aile efradının işinden utandığın gibi Allah'tan da öylece utan»** diye cevab verdi. Bu tazim ve haya sebebiyle sahabelerden bazıları, namazda o kadar sakin olurdu ki, kuşlar bile onları cansız zannedip onlardan kaçmazlardı. Allah Teâlâ'nın azameti kimin kalbine yerleşirse ve onu hazır ve nazır bilirse, her tarafı bütün âzaları namaz içinde ona huşû ve hudû duyar.

Resûlüllah, s.a.s.) namazın içinde elini sakalına götüren bir kimseyi görünce: **«Kalbinde hudû ve huşû olsaydı, eli edep üzere olur, âzası da kalbi gibi olurdu»** buyurdu.

RÜKÛ VE SECDENİN SIRRI:

Rükû ve secdenin zahirinden maksad, beden ile tevazûdur. Bâtınından maksad ise Kalb ile tevazûdur. Zira azaların en şereflisi olan yüzü eşyanın en aşağısı olan toprağa koymakla aslının toprak olduğunu ve yine ona döneceğini hatırlar; gururu kırılır; âcizliğini ve zavallılığını anlar.

Böylece her işte bir sırr-ı hakîkat vardır ki, ondan gâfil olan kimsenin yaptığı ibadetten nasibi, sûret ve şeklin kendisi olur, başka bir şey olamaz.

KIRAAT VE RÜKÜNLERIN HAKİKATİ

Malûm olsun ki, namazda okunan her kelimenin bilinmesi gerekli olan bir sıfatı vardır; o kelimeyi okuyan kimsenin o hakikati bilmesi çok önemlidir. Ancak böylece sözünde doğru olur.

Meselâ: **«Allahû Ekber»**: **«Allah Teâlâ herşeyden büyüktür»**, demektir. Eğer bu kelimeden bu mânâyı anlamazsa, câhil olur. Bilir de fakat yanında Allah'tan daha büyük birşey var ise, o kimse sözünde sadık olmadığı için ona: **«Sözün doğrudur, fakat sen yalancısın.»** derler. Zira bir şeye, Allah'a olan itaatinden fazla itaat ederse, o, onun yanında Allah'tan büyük olur. O şeye daha fazla itaat etmiş demek olur. Nitekim Allah buyurur ki: **«Kendi arzularını ilâh edinen kimseyi gördün mü?»** (Câsiye sûresi, âyet: 23) **«veccehtû vechiye»** demenin mânâsı, kalbin yüzünü bütün dünyadan çevirdim ve Allah'a döndüm, demektir. Eğer bu zamanda kalbi başka şeye yönelik ise, bu söz yalan olur. Allah Teâlâ ile yaptığı bu konuşma yalan olunca, tehlikesi ne derece olduğu anlaşılır. **«Hanifen müslimen»** deyince müslümanlığı iddia etmiş olur. Peygamber efendimiz buyurur ki: **«Müslüman; müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir.»** O halde, bu sözü söyleyen kimse, ya bilfiil bu sıfat üzere olmalıdır, yahut böyle olmaya azmetmelidir.

«Elhamdülillahi Rabbilâlemin» dediği zaman; Allah'ın nimetlerini kalben hatırlayıp tazelemeli, şükür sıfatı üzere olmalıdır. Zira **«Elhamdülillah»** şükür kelimesidir. Şükür de kalbe olur. **«İyyake na'büdü»** deyince, ihlâs hakikatini kalbinde yenilemelidir ve ihlâs sıfatı üzere olmalıdır. **«Ihdi nassıratal müstakim»** dediği zaman; tazarrû ve niyazı kalbinde tazeleyip kalbi bu sıfat üzere olmalıdır. Tesbih ve tehlilden okunan her kelimenin mânâsını bilip o sıfatı kalben yaşaması gerekir. Bunun açıklaması uzundur. Hulâsa, eğer namazdan ve

namazın hakikatinden pay almak istiyorsan, anlattığımız gibi olmalısın. Yoksa mânâsız sûrete kanaat etmiş olursun.

KALBİ HAZIR BULUNDURMANIN ÇARESİ

Bilmiş ol ki, namazda kalbin gafleti iki sebebten ileri gelir: Biri zâhir ile, biri de bâtın ile ilgilidir. Zâhir ile ilgili olan gaflet, şöyle olur: Namazı öyle yerlerde kılar ki, orada gördüğü veya işittiği şeyler onun kalbini meşgul eder. Zira kalb, göze ve kulağa tabidir. Bunun çaresi namazı asla ses işitmiyecek yerde kılmaktır. Loş bir yerde ibadet etmesi yahut ibadet ederken gözlerini hareketsiz tutması daha iyi olur. Abidlerin çoğu loş ve daracık yerde ibadet ederlerdi. Zira geniş yerde kalb dağınık olur. İbni Ömer (r.a.) namaz kılacağı zaman gözü takılıp meşgul olmaması için, kitabı, kılıcı ve yanında olan örtüleri önünden kaldırırdı.

İkinci gaflet bâtınla alâkalıdır. Bu da, onun hatırına gelen düşüncelerdir. Bunları izâle etmek zordur. Bu da iki kısımdır:

— Biri, bir işi yapmamaktan doğan meşguliyettir. Bunun tedbiri, o işi bitirip ondan sonra namaz kılmaktır. Bunun için peygamber efendimiz buyurur ki: **«Namaz ile yemek hazır olunca, önce yemeği yeyiniz»** (Buharî - Müslim.) Ve eğer bir kimse ile söyleşmek istiyorsan onu söyleyip kalbini ondan boşaltacaksın.

Diğer kısmı; bir anda bitmeyen işlerin endişesi, yahut kalbi istilâ etmiş dağınık endişelerdir. Bundan kurtulmak zordur. Bunun ilâcı, kalbi zikir, Kur'an okumak ve bunların mânâsını tefekkür etmek gibi başka şeylerle meşgul etmektir. Bunlar, o endişeleri, tam hakim olmamışlar ise giderir. Eğer o işin arzusu kuvvetli olur da endişesi bu anlattıklarımızla giderilmezse, onun çaresi, müshil (ilâcı) içmektir. Ancak bu şekilde maddesi içerden sökülüp atılır. O müshil (ilâç), bu endişeye sebeb olan şeyi terketmektir. Eğer terkedemezse, o endişeden asla kurtulamaz ve onun namazı kalbini konuşmalarıyla karışık olmamak mümkün değildir. O, şu kimse gibidir ki, bir ağacın altında oturur, serçeler uçar. Fakat hemen sonra yine gelirler. Bu durumda o kimse, onlardan tamamıyle kurtulmak istiyorsa, çaresi o ağacın altından başka bir yere taşınmaktır. Zirâ o ağacın altında kaldıkça onların gürültüsünden kurtulmak imkânı yoktur. Bunun gibi bir şeyin kuvvetli arzusu kalbe hakim olursa, ister istemez endişe ondan ayrılmaz. Bu sebebtendir ki, Resûlullah'a güzel bir elbise getirdiler. Onun güzel bir kemeri ve yaldızı vardı. Namaz içinde gözleri ona takıldı. Hemen namazdan çıkıp o elbiseyi sahibine verdi ve eski elbisesini giydi. Bir defa da peygamberin nalinlerine yeni kayış bağlamışlardı. Namaz içinde gözü ona takıldı ve hoşuna gitti. Bunun için onu çıkarıp eskisini takmalarını emretti.

Hz. Talha (r.a.) hurmalığında namaza duruyor. Birden, hep hurmalık içinde uçup hiç dışarı çıkmayan bir kuş gördü. Kalbi onunla meşgul olup kaç rek'at kıldığını hatırlıyamadı. Sonra Peygamber efen-

dimizin huzuruna geldi; kalbinden şikâyet etti. Ve bunun keffareti olarak hurmalığı fakirlere sadaka verdi. Selef (geçmiş büyükler) bunun gibi şeyleri çok yaparlardı ve kalbin ilâcı bu olduğunu anlamışlardı.

Hülâsa, namazdan önce Allah'ın zikri hakim olmazsa, namazın içinde de huzur olmaz. Kalb, namaz içinde, kendisine galib gelen düşünceden kurtulamaz. Namazı huzur-u kalb ile kılmak istiyorsa, namaza başlamadan önce kalbine ilâç yapıp onu boşaltması gerekir. Bu da dünya meşguliyetlerini üzerinden tamamıyla atıp dünyadan ihtiyaç kadariyle kanaat etmek ile olur. İhtiyaç miktarından maksadı da, ibadet yapma imkânını sağlamak olmalıdır. Hâl böyle olmayınca, kalb hazır olmaz. Ancak namazın bir kısmında hazır olur. O zaman nafile ekleyip kalbi hazır bulundurmak gerekir. Böylece, farzların noksanını tamamlamakla dört rek'at miktarında kalb huzuru sağlanmış olur.

CEMAATIN FAZİLETİ

Peygamber efendimiz buyurur ki: **«Cemaatla kılınan bir rek'at namaz, yalnız başına kılınan yirmi yedi rek'at namaz gibidir.»** (Sahiheyn) yine buyurur ki: **«Yatsı namazını cemaatle kılan, gecenin yarısını ihya etmiş gibi olur.»** (Tirmizi) yine buyurur ki: **«Kırk gün arka arkaya birinci tekbiri kaçırmadan cemaatla namaz kılana, iki berât yazarlar: Biri nifâktan kurtulduğuna dair, diğeri de cehennemden kurtulduğuna dairdir.»** (El-Beyhaki).

Bu sebebledir ki, Seleften biri birinci tekbire yetişmeseydi, üç gün kendisine taziye ederlerdi. Eğer cemaatı kaçırmış olsa, yedi gün taziye ederlerdi. Said Bin Müseyyeb diyor ki: **«Elli Yıldır ki, ezanın sesini işitmeden önce camiye geliyorum.»** Birçok âlimler diyor ki: Bir kimsenin özrü olmadan yalnız başına namaz kılması doğru değildir. O halde, cemaatı muhafaza etmek gerekir.

İMAMLIK VE İKTİDA ADABINI GÖZETMEK FARZDIR

Evvelâ cemaatın rızası olmadan imamlık yapmamalıdır. Cemaat, onu sevmiyorlarsa, istemiyorlarsa, imamlıktan sakınmalıdır.

İmamlık yapmasını istiyorlarsa, özür beyan edip reddetmemelidir. Zirâ imamlığın fazileti fazladır.

İmamlık yapan, beden ve elbise temizliğinde ihtiyatlı olmalıdır. Vaktin evvelinde namaz kılmalıdır. Cemaatin çoğalması için namazı geciktirmemelidir. Zirâ vaktin evvelinin fazileti, cemaatin çok olmasının faziletinden ziyadedir. Sahabe-i Kirâmdan ikisi hazır olunca, üçüncüyü beklemezlerdi. Bir gün Resûlüllah cemaate geç kaldılar. Sahabe onu beklemeyip Abdurrahman bin Avf öne geçip namaz kıldırdı. Resûlüllah yetiştiği zaman bir rek'at kılmışlardı. Namaz bitince, Ashab-ı Kirâm Peygamberin hatırına bir şey gelir diye korktular. Re-

sülüllah onları teselli etti: **«Güzel yaptınız, her zaman böyle yapın»** buyurdu.

İmamlığı ihlasla yapmalıdır. Yani Allah rızası için yapmalıdır, ücret almamalıdır. Zirâ imamlık için ücret almak haramdır. (Bu hususta imamlar arasında ihtilâf vardır.) Saflar düzelmeden tekbir almamalıdır. Tekbirlerde sesini yükseltmemelidir. İmamlığın sevabını almak için imamlığa niyet etmelidir. Fakat imamlığa niyet etmezse, cemaatın namazı doğru olur. Fakat kendisi imamlık sevabını almaz.

Sesli okunan namazlarda, sesli okumalıdır. Rükû ve secdeyi hafif yapmalı, tesbihleri imam üç defadan fazla okumamalıdır.

Enes diyor ki:

«Hiç kimsenin namazı peygamber efendimizinki kadar kısa ve mükemmel olmazdı.» Namazı çabuk kılmaktaki gaye cemaatteki zayıf ve mühim işi olanları himaye içindir. Cemaat, imamın hareketini imamdan sonra yapmalıdır, beraber yapmamalıdır. Meselâ imamın alnı yere erişmeden cemaat secdeye varmamalıdır. İmam rükû vaziyetine varmadan cemaat rükû'a eğilmemelidir. İmama uymak böyle olur. Eğer bile bile imamdan önce rükû veya secde yaparsa mekrûh olur.

Selâm verince, «Allahümme entes - Selâm ve Minkes - Selâm, Tebarekte yâ Zelcelal-i vel-ikram.»

Manası: Ya Rab! Selâm sensin. Selâm sendendir. Ey Celâl ve ikram sahibi sen ortaktan uzaksın; diyecek miktardan fazla oturmamalıdır. Sonra kalkıp yüzünü cemaat tarafına çevirir ve dua eder. İmam dua etmeden cemaatın gitmesi mekrûhtur.

CUM'A NAMAZININ FAZİLETİ

Cuma günü büyük bir gündür ve bütün imam ehlinin bayramıdır. Peygamber efendimiz buyurmuştur ki: **«Özürsüz olarak üç cuma namazını terkeden kimse, İslâm'ı terketmiştir ve kalbi günah pasıyla kararmıştır.»** (Ahmed bin Hanbel ve sünen sahibleri) ve yine hadiste gelmiştir ki: **«Allah Teâlâ her cuma günü altmış bin kulunu cehennem ateşinden azad eder»** ve yine peygamberimiz buyurur ki: **«Her-gün zeval vaktinde cehennemi kızdırırlar. Zevâl vaktinde namaz kılmayın. Yalnız cuma gününde namaz kılın ki, o gün cehennemi kızdırmazlar.»** (Ebu Davud) ve yine buyurur ki: **«Cuma gününde âhirete göçen kimseleri şehidler derecesine yazarlar, kâbir âzabından muhafaza ederler.»**

CUMANIN ŞARTLARI

Diğer namazlarda şart olanlar, cuma namazında da şarttır. Bunlardan başka cuma namazına mahsus altı şart daha vardır:

Birinci şart: Vakittir. Cuma namazının selâmı, ikindi namazının vakti girdikten sonra verilirse, cuma namazı geçmiş olur. Onun

üzerine öğle namazını tamamlasın. (Hanefilerce vakit çıktıktan sonra öğle namazını, cuma namazına bina etmek câiz değildir. Onu müstakil kaza kılmak gerekir.)

İkinci şart: Mekândır. Zirâ cuma namazını sahrâda ve çadırlarda kılmak câiz değildir. Şehirde, yahut kırk âkil, bâliğ ve müslüman bulunan bir köyde kılınması gerekir. Eğer, camide toplanmasalar bile câizdir. Yani cumanın şartı mevcuttur. (Bu Şafiilere göredir.)

Dördüncü şart: Cemaattir. Zirâ zikir olunan kimseler her biri ayrı ayrı kılarsa olmaz. Fakat cuma namazının son rek'atına yetişirse cuma namazı tamam olur. Eğer son rek'ata yetişip cuma namazına iktida etmezse, öğle namazına niyet etsin.

Beşinci şart: Bir şehirde ondan başka cuma namazı kılınmamalıdır. Zirâ bir şehirde bir cuma namazı kılmak gerekir, birden fazla câiz değildir. Ancak bir camiye sığmıyorlarsa, yahut sığmaları zor ise kılınabilir. Eğer bir yere sığmaları mümkün olduğu halde iki yerde kılarlarsa, hangisi iftitah tekbirini önce getirirse onların cuması sahih, olur, diğeri sahih değildir. (Hanefilerce iki yerde kılmak câizdir. Bu da imam Muhammed'e göredir).

Altıncı şart: Şafiilere göre namazdan önce iki hutbe okumaktır. Her iki hutbe de farzdır. İki hutbe arasında oturmak da farzdır. Hutbede ayakta durmak farzdır. Birinci hutbede dört farz vardır: Biri, hamd'dir. **«Elhamdülillâh»** demek kâfidir. İkincisi, peygamber efendimize salatü selâm getirmektir. «Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin» (Ya Rab! Muhammedin ve âlinin üzerine rahmet et,) demek kâfidir. Üçüncüsü, takva ile vasiyet etmektir. **«Usiküm bitek vallahi»** demek yetişir. Dördüncüsü, Kur'an-ı Azim'den bir âyet okumaktır. İkinci hutbede de bunlar farzdır. Ancak Kur'an okumak yerine dua edilmesi gerekir. (Hanefiye göre farz olan yalnız Allah Teâlâ'yı zikir etmektir).

Bundan sonra bil ki, cuma namazı, kadınlara, kölelere, çocuklara ve misafirlere farz değildir. Fazla çamur, yahut hadddinden fazla yağmur olursa veyahut mükellef hasta olursa, yahut ağır bir hastayı beklese ve ondan başka bekliyecek kimse olmazsa, cuma namazını terk etmek câizdir. Ancak öğle namazını, cuma namazından çıkıldıktan sonra kılmak gerekir.

CUMANIN EDEBLERİ

On şey vardır ki, onlar edeb ve sünnettir. Onlara riayet etmek gerekir.

Birinci edeb: Perşembe gününden cuma namazına hazırlık yapıp ona lâzım olan işleri tedarik etmektir. Elbisesini temizlemek, ve ertesi gün zamanında namaza gidebilmek için işlerini bitirmek gibi. Perşembe günü ikindi namazından sonra boş oturup tesbih ve istiğfar ile meşgul olmak gibi. Zirâ bu zamanın fazileti büyüktür ve cuma gü-

nünün aziz (kıymetli) saatine muadildir. Cum'a gecesi hanımıyla sohbet etmek sünnet olduğu rivâyet edilmiştir. Tâ ki, cuma günü gusül abdesti almaları icâb etsin.

İkinci edeb: Eğer camiye erken gidecekse sabah vaktinde erkek gusülla meşgul olmalıdır. Eğer erken gitmiyecekse geciktirmek daha evlâdır. Peygamber efendimiz cuma günü gusül etmeyi defalarca emretmişler. Hattâ bazı âlimler cuma günü gusül etmeyi farz sanmışlardır. Medine-i münevvere halkı bir kimseye ağır konuşmak istediği zaman, **«Cuma günü gusûl yapmayandan beterdir»** derlerdi. Cuma günü cünüb bulunan kimse cünübluk için gusül ettikten sonra cum'a guslü niyetiyle bir miktar üzerine su dökmesi daha iyi olur. Ancak bir gusülda ikisini de niyet etse, kifâyet eder ve cuma guslü de hâsıl olur.

Üçüncü edeb: Süslü temiz ve güzel kıyafetle camiye gelmektir. Temizlik; uzamış saçlarını, kıllarını traş etmek, tırnağını kesmek ve bıyığını almakla olur. Eğer daha önce hamama gitmiş, bunları yapmış ise, yetişir. Süslenmek; beyaz elbise giymek; zirâ Allah Teâlâ elbiseler içinde beyazı daha fazla sever. Güzel kokular sürünmekle olur. Bunu camiye ve namaza hürmet için; yahut kötü koku nedeni ile kimseye eziyet vermiyeyim diye, ya da gıybet konusu olmasın diye yapmalıdır.

Dördüncü edeb: Camiye erken gitmektir. Zirâ cuma camiye erken gitmenin fazileti büyüktür. Eskiden cuma namazına sabahleyin mumla giderlerdi. Yollarda insan kalabalığından meydana gelen izdihamdan camiye gitmek zor olurdu. Bir defa ibni Mesûd camiye vardığında üç kişinin kendisinden önce geldiğini görünce, kendi nefsini kınadı ve: **«Sen dördüncü derecede olursan, halin nice olur»** dedi. Rivâyet ederler ki, İslâm'da meydana gelen ilk bid'at bu sünnetin kalkmasıdır. Hıristiyanlar ve yahûdiler, cumartesi ve pazar günleri zamanında kiliseye ve havraya giderlerken, müslümanlar, kendi günleri olan cuma gününde kusûr ederlerse, halleri ne olacaktır?

Peygamber efendimiz buyurur ki: **«Cuma günü ilk saatte camiye gelen bir deve kurban etmiş gibi olur. İkinci saatte gelen, bir sığır kurban etmiş olur. Üçüncü saatte gelen bir koyun kurban etmiş gibi olur. Dördüncü saatte gelen bir tavuk kesip sadaka vermiş gibi olur. Beşinci saatte gelen bir yumurta sadaka vermiş gibi olur. Hatip minbere çıkınca, melekler bu faziletin sevabını yazdıkları sahifeleri kapatıp hutbe dinlemeğe koyulurlar. Bundan sonra gelen, namazın faziletinden başka bir şey bulamaz.»**

Beşinci edeb: Geç geldiği takdirde cemaatın omuzları üstünden atlayıp ileri geçmemelidir. Zira hâdiste gelmiştir ki: **«Böyle yapan kimseyi, kıyâmet gününde köprü yaparlar. İnsanlar onun üzerine basarak geçerler.»** Peygamber efendimiz cemaatın üzerinden atlayan birini gördü. Namazdan çıktıktan sonra ona: **«Sen niçin cuma namazını kılmadın.»** dedi. O kimse: **«Ya Resûlüllah sizinle beraber idim.»** dedi. Peygamber efendimiz: **«Cemaatın üstünden atladığını gördüm.»** buyurdu. Yani böyle yapan kimseye asla sevap hâsıl olmaz, namaz

kılmamış gibi olur. Ancak birinci safta boşluk var ise, geçebilir. Çünkü safta boş yer bırakmakla onlar hatâ yapmışlardır.

Altıncı edeb: Namaz kılan kimsenin önünden geçmemektir. Oturduğu zaman bir duvara yahut sütuna yakın oturmalıdır. Tâ ki bir kimse, önünden geçmeye imkân bulmasın. Zirâ namaz kılanın önünden geçmek yasaklanmıştır. Hadiste gelmiştir ki: **«Namaz kılmakta olanın önünden geçmektense, insanın toz - kül olup onu rüzgârların savurması kendisi için daha hayırlıdır.»**

Yedinci edeb: Birinci safta yer almaya çalışmalıdır. Birinci safta yer olmazsa, ne kadar ona yakın olursan o kadar iyidir. Zirâ onun fâzileti büyüktür. Ancak birinci safta, ipek elbise giyen askerler olursa, yanut hatibin siyah elbisesi ipekten olursa, yahut kılıcı altınlı olursa ya da başka bir günah bulunursa, o zaman ne kadar uzak olursa o kadar iyidir. Zirâ günah bulunan yerde oturmak câiz değildir.

Sekizinci edeb: Hatip minbere çıkınca, konuşmamalıdır. Müezzinin okuduğu ezanı tekrar etmekle meşgûl olmalıdır. Müezzin ezanı bitirdikten sonra da hutbeyi dinlemekle meşgûl olmalıdır. Bir kimseye bir söz söylemek isterse, işaret etmelidir, **«sus»** dememelidir. Zirâ Peygamber **efendimiz buyurur ki:**

«Hutbe okunurken, bir kimse, bir kimseye "sus", yahut "dinle!" demesi yakışıksızdır ve cuması, cuma olmaz.»

Hatipten uzak olup hutbeyi duymasa bile yine susması gerekir. Konuşulan yerde oturmamalıdır. Hatib hutbede iken tahiyyet-i mescid hariç hiçbir namaz kılmamalıdır. (Hanefîlerce onu bile kılmamalıdır.)

Dokuzuncu edeb: Namazı bitirdikten sonra yedi kerre Fatiha, yedi ihlâs ve yedi kerre **«Eûzüleri»** okumalıdır. Zirâ hâdis gelmiştir ki: Bunları okuyan gelecek cumaya kadar şeytanın şerrinden korunmuş olur. Sonra bu duayı okumalıdır. **«Allahümme ya Ganiyyü, ya Hamidu; Ya Mübdiu, ya Müidu, Ya Rahimu, Ya Vedûdu ignini bi helâlike an haramike!»** Bu duayı okuyan ummadığı yerden rızık bulur. İnsanlara muhtaç olmaz. (Bu duanın mânâsı şudur: Ey dünyada ve âhirette yaratıcı, merhametli, sevgili ve gani Allahım, helâlinden bize rızık ihsan eyle, harama muhtaç eyleme, fazlınla bizi senden gayriye muhtaç eyleme) sonra altı rek'at namaz kılmalıdır. Zira Resûlüllah (s.a.v.) tan böyle rivâyet olunmuştur.

Onuncu edeb: İkindi namazına kadar camide durmaktır. Akşam namazına kadar durması daha faziletlidir. Rivâyet etmişler ki, cuma günü camide bu kadar durmanın sevabı, hac ve umre sevabı kadar olur. Eğer camide bekliyemeyip evine giderse, bari Allah Teâlâ'nın zikrinden gâfil kalmasın ki, cuma günündeki eşref saati gafletle geçirip onun faziletinden mahrum kalmasın.

CUMA GÜNÜNÜN FAZİLETLERİ

Cuma gününde yedi fazilet aramalıdır:

1 — Sabahleyin ilim meclisinde bulunmalıdır. Hikâye anlatanların meclisinden uzak olmalıdır. Sözleri, dünyaya meyli ve rağbeti azaltıp âhirete çağıranların meclisinde bulunmalıdır. Böyle ilim meclisinde bulunmak, bin rek'at namazdan daha faziletli olduğu rivâyet edilmiştir.

2 — Cuma gününde bir eşref saat vardır ki, **«O saatte kim ne isterse verilir»** (Tirmizi, Namaz bahsi hadis numarası 490) diye hâdis vardır. O saatin, güneş doğarken mi, zeval vakti mi, güneş batarken mi, hatib minberde iken mi, ezan vakti mi, namaza dururken mi, ikindi vakti mi, diye ihtilâf etmişler. Doğrusu budur ki: O vakit belli değildir, mübhemdir, Kâdir gecesi gibi. O halde, cuma günü sabahtan akşama kadar bu saati beklemek ve hiçbir vakti zikirsiz ibâdetsiz geçirmemelidir.

3 — Cuma gününde Peygamber efendimize çok salavat getirmelidir. Zira Peygamberimiz buyurur ki: **«Cuma günü bana seksen kerre salâvat getiren kimsenin, seksen yıllık günahı affedilir. «Ya Resûlüllah, sana nasıl salavat getirelim.»** dediler. Şöyle deyin buyurdu: **«Allahümme salli alâ Muhammedin ve âlâ âli Muhammedin Salâtan tekûnu leke ridaen ve Lî hakihi edaen va'tihil - Vesile Vel - Makamel - Mahmud ellezi va'dettehü ve eczihi anna mâ hüve ehluhu veczihi efdele Mâ Cezeyte nebiyyen ân ümmetihi ve Salli alâ Cemii ihvanihi Minennebiyyine ves - Salihin. Yâ Erhamer - Rahimin!»** (Mânâsı; Allahım, rızan üzere ve Resûlün hakkını edâ üzre ona ve âline salatu selâm ver. Ona cennet-i A'lâda vadettiğin makam-ı mahmud'u ver. Bizden Resûle lâyık olduğu bedelleri ver. Diğer peygamberlere, ümmetinden verilen bedellerden daha üstün bir bedel ver. Peygamber ve salihlerden olan arkadaşlarına salat et. Ey rahmet edenlerin rahmet edicisi!). Rivâyet edilir ki, yedi cuma bu duayı yedi defa okuyan kimse, mutlaka peygamberin şefaatına nâil olacak. Eğer yalnız **«Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin»** derse, yine yetişir.

4 — Bugün çok Kur'an okumalıdır. Özellikle, **«Kehf»** sûresini okumalıdır. Zirâ onun fazileti hakkında çok hadisler ve ahbar gelmiştir. Eski abidler, cuma günü bin İhlâs okumak, bin Salâvat getirmek ve bin kerre de; **«Sübhanellahi vel-Hamdulillahi ve lâilâhe illellah vellahu ekber.»** demeyi âdet edinmişlerdi.

5 — Bugün çok namaz kılmalıdır. Hâdiste gelmiştir ki, kim cuma günü camiye gidip ve hemen dört rek'at namaz kılar, her rek'atta elli İhlâs okursa, cennette yerini görmeden dünyadan ayrılmayacaktır.

Cuma günü dört rek'at namaz kılıp her rek'atında şu dört sûreden birini okumak sünnettir: Kehf sûresi, Taha sûresi, Mülk sûresi,

Yâsin sûresidir. Bunları okuyamazsa, Secde sûresini, Lokman sûresini, Duhân sûresini okumalıdır.

İbni Abbas (r.a.) her cum'a günü Tesbih namazı kılardı. Tesbih namazı, bilinen bir namazdır.

Dileyenler için cuma günü zevâl vaktine kadar nâfile namazlarla meşgûl olmak ve cuma namazından sonra ikindi namazına kadar ilim meclisinde hazır bulunmak, sonra da akşama kadar istiğfar ve tesbihle meşgul olmak daha evlâdır.

6 — Cuma günü sadakasız geçirmemelidir. İsterse bir ekmek parçası olsun. Zira cuma günü verilen sadakanın sevabı fazladır. Hutbe zamanında bir şeyi istiyeni menetmek lâzımdır. Ona o anda bir şey vermek mekrûhtur.

7 — Haftada bir günü, yani cuma gününü âhirete tahsis etmelidir. Bugünün tamamında hayır işlerle meşgul olmalı, dünya işlerini bir tarafa atmalıdır. Enes (r.a.) diyor ki: **«Namaz kılınınca, yeryüzüne dağılınız ve Allah'ın fadlını arayınız.»** (Cuma sûresi, âyet: 10) âyeti kerimesinin mânâsı, dünyevî kazanç değildir. Belki ilim öğrenmek, kardeşleri ziyaret etmek, hastaların hâlini sormak, cenazeyi uğurlamak ve bunun gibi şeyler demektir.

MES'ELE

Namaz için gerekli önemli şeyler anlatıldı. Diğer hususlar ihtiyaç duyulunca, ehlinden sormak gerekir. Zirâ bu kitap bütün teferruatı anlatmaya müsait değildir. Ancak namaz niyetinde vâki olan vesvese çok kerre vâki olduğundan ona biraz işaret edelim.

Bil ki, vesvese, aklında bir nevi noksanlık olan yahut sevda (lenf) hastalığı olan veyahut şeriati bilmeyip niyetin mânâsını bilmeyen kimselerde olur. Niyet, Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmek için seni Kıbleye yöneltip ayak üzerinde tutan bir arzudur. Sana, **«Filân âlim geliyor, ona hürmeten ayağa kalk.»** deseler, sen, **«Niyet ettim filân âlimin ilminden ötürü ve filân kimsenin emrinden ötürü ayağa kalkmaya.»** demezsin. Belki hemen ayağa kalkıp ona saygı gösterirsin. O halde niyet, kalb diliyle yahut zâhir dille söylemeksizin kalbine doğan istektir. Kalb lisanı ile olan söylemeye **«nefs sözü»** denir, niyet denmez. Niyet ayakta durmana sebeb olan istektir. Ancak şu var ki, emir neye olmuştur? Onu bilmek lâzımdır. Öğle namazına mı, yahut ikindi namazına mı? Kalb, bu dereceden çıkmadan **«Allâhü Ekber»** demek niyete yetişir. Şöyle ki, **«eda»** mânâsı, farz mânâsı ve öğle namazı mânâsı def'aten kalbine gelir.

Belki zikir olunan mânalar birbiri ardısıra akla geir. Fakat birbirlerine yakın olmakla hepsi birden akla gelir gibi görünüyor. Bu kadar da kâfidir. Zirâ bir kimse sana; **«Öğle namazının farzını kıldın mı?»** derse, **«evet»** diye cevap verirsin. **«Evet»** dediğin anda bu mânâlar hepsi senin kalbinde hâsıl olur. Nihayet ayrı ayrı olmaz. O hal-

de senin kendi nefsinde olan hatırlaman, o kimsenin sözü mesabesinde olur. **«Allahü Ekber»** kelimesi de **«evet»** demek mesabesinde olur.

Bu anlattıklarımızdan fazla dikkat ve kendini zorlama, namaz kılanın kalbini dağıtır ve namazı karıştırır. O halde, uygun olan istekle yapmak, sert dikkat göstermemektir. Bu derece niyet sağlandıktan sonra ne şekilde olursa olsun, namaz doğru olur. Zira namaz da diğer işler gibidir. Bunun için Peygamber efendimiz ve Sahabe-i Kiram zamanında hiç kimseye niyet vesvesesi olmazdı. Zirâ onlar niyet işinin kolay olduğunu anlamışlardı. Bunu bu şekilde bilmemek koyu bir câhillikten ileri gelir.

BEŞİNCİ ASIL

Z E K Â T

Bil ki, zekât İslâm'ın şartlarından biridir. Peygamber efendimiz (s.a.s.) buyurur ki: **«İslâm beş esas üzerine binâ edilmiştir: "Lâilâhe illallah" kelimesi, namaz, zekât, Ramazan orucu, hac»** (Buharî - Müslim, İbni Ömerden.) Hadiste gelmiştir ki: **«Bir kimsenin altın ve gümüşü olup onların zekâtını vermezse; kıyâmet gününde bunlar birer kızgın şiş olup göğsünden çıkacak. Dört ayaklı hayvanlara mâlik olup zekâtını vermezse, kıyâmet günü onları ona musallat ederler. Kimi boynuzu ile vuracak, kimi ayaklarıyla çiğneyecek. Hepsi çiğneyip geçtikten sonra, ilk geçen geri dönecek ve tekrar çiğneyecekler. Bu iş halkın hesabı bitinceye kadar devam edecek.»** Bu hâdis sahihtir. Sahih-i Buharî'de zikir edilir. O halde mal sahibi olanların zekâtı bilmeleri lâzımdır.

ZEKÂTIN ÇEŞİTLERİ VE ŞARTLARI

Altı çeşit şeyde zekât farzdır.

1 — Dört ayaklı hayvanların zekâtı

Bunlar da ,deve, sığır ve koyundur. At, eşek ve diğer hayvanlarda zekât yoktur. (Hanefilerce atın, bazı şartlarla zekâtı vardır). Bu zekât dört şartla farz olur:

Birinci şart: Masrafı çok olmamalı, otlakta otlamalıdır. Eğer yılı nekseriyetinde yem verip masraf sayılacak durum olursa, zekâtı kalkar.

İkinci şart: Bir yıl boyunca mâlikinin mülkiyetinde kalmalıdır. Eğer sene içinde mülkiyetinden çıkarsa, zekât kalkar. Fakat malın nesli ve yavrusu sene sonunda meydana gelirse, aslına bağlı olarak zekâta dahil olur.

Üçüncü şart: Mal sahibi o mal ile zengin sayılmalı ve mal onun tasarrufunda olmalıdır. Eğer malı kaybederse, yahut bir zâlim elin-

den gasp yoluyla almış olsa, onun üzerine zekât farz olmaz. Ancak bütün hâsıl olan faydasıyla tasarrufuna dönerse, o zaman geçmiş zamanın zekâtı farz olur. Eğer bir kimsenin mevcud malı, borcu kadar dahi olsa, sahib olan ona zekât farz olmaz. Zira hakikatta zengin değil, fakirdir.

Dördüncü şart: Malı nisaba erişip onunla zengin sayılmalıdır. Zirâ az malla zenginlik hâsıl olmaz.

Deve beş âdet olmayınca onda zekât farz olmaz. Beş devede bir koyun farz olur. On devede iki koyun, onbeş devede üç koyun, yirmi devede dört koyun farz olur. Koyun bir yaşından aşağı olmamalıdır. Yirmibeş devede bir yaşında bir dişi deve vermek farz olur. Dişi yok ise, iki yaşındaki erkek onun yerini tutar. Sonra otuz altıya varıncaya kadar bir şey vermez. Otuz altı da iki yaşında bir dişi deve farz olur. Kırk altıda üç yaşında bir dişi deve farz olur. Yetmiş altı devede iki yaşında iki dişi deve farz olur. Doksan birde dört yaşında iki dişi deve farz olur. Yüzyirmi birde iki yaşında üç dişi deve farz olur. Bu hesaptan sonra bir karar tutar, her elli devede üç yaşında bir dişi deve, kırk devede iki yaşında bir dişi deve farz olur. (Hanefîlerce yüzyirmi deveden sonra yenilenir: Her beş devede bir koyun farz olur. Yüzkırk beşe varıncaya kadar. Yüzkırk beşte iki yaşına girmiş bir dişi deve ile dört yaşına girmiş iki dişi deve farz olur. Ondan sonra yenilenir: Her beş devede bir koyun farz olur. Yirmi beşte iki yaşına girmiş bir dişi deve farz olur. Bu şekilde gider).

Sığırda zekâtın tafsilâtı şöyledir: Otuza varıncaya kadar, zekât farz olmaz. Otuza ulaşınca, bir yasında bir dana farz olur. Kırk sığırda iki yaşında bir dana ve her otuzda, bir yaşında bir dana farz olur.

Koyunun zekâtı ise şöyledir: Kırk koyunda bir koyun, yüzyirmi birde iki koyun; iki yüz bir koyunda üç koyun; dört yüz koyunda dört koyun verilir. Bu şekilde karar tutar: Her yüz koyunda bir koyun farz olur. Koyun verilir ise bir yaşından eksik olmamalıdır. Keçi veriliyor ise, iki yaşından eksik olmamalıdır. Daha önce de geçtiği gibi. İki kimsenin koyunları karışık olsa ve herbiri zekât ehli olsa, yani biri kâfir veyahut mükateb (efendisine bir miktar para vermek şartıyla âzad edilecek köle) olmasa, eğer ikisinin kırk koyunu varsa, herbirine yarım koyun zekât farz olur. Eğer ikisinin yüz yirmi koyunu olsa, yine bir koyun yetişir. Yüzyirmi bir olmadıkça. (Hanefîlerce karışık olan olmayanla beraberdir. Hatta iki kimsenin kırk koyunu olsa, hiç birine zekât farz olmaz.)

2 — Üşûr zekâtı

Sekizyüz menn (*) buğdayı, yahut arpası, yahut hurması, yahut üzümü veya bunlardan başka bir insan topluluğuna zâhire ve gıda olabilen maddelerden meselâ: Nohut, pirinç, bakla ve benzerleri

(*) Menn bir ağırlık ölçüsüdür ve yaklaşık olarak 2 kg. dır.

gibi bu miktara sahib olan kimseye üşûr farzdır. Zâhire olarak kullanılmayan ceviz, pamuk, keten ve diğer meyvalar gibi maddelerde üşûr farz değildir. (Hanefîlere göre odundan, otluktan ve kamıştan başka, yerden çıkan her şeyde üşûr farzdır ve azı çoğu birdir). Bir kimsenin dörtyüz menn buğdayı ve dörtyüz menn arpası olsa, üşûr farz olmaz. Zîrâ her cins nisaba erişmemiştir. Zîrâ nisab bir cinsten olmalıdır. Eğer akar su ile suvarılmayıp çekilen su ile suvarılırsa yirmide bir farz olur. Fakirlere, taze üzüm ve taze hurma zekâtını taze üzüm ve taze hurmadan değil belki kuru üzüm ve kuru hurmadan vermeli. Ancak kurutulamayan üzüm ve hurmadan taze olarak verilebilir. Üzüm ve hurma sulanınca; buğday ve arpa taneleri sertleşince, tasarruf etmemelidir. Belki başta, ondan fakirlerin hissesi ne kadar olduğunu bilmek gerekir. Miktarı bilindikten sonra hepsinde tasarruf etmek câiz olur.

3 — Altın ve gümüş zekâtı

İkiyüz dirhem gümüşte yıl sonunda beş dirhem gümüş farz olur. Yirmi miskal altında yarım miskal altın farz olur. Hülâsa herbirinde kırkta bir farz olur. Ne kadar artarsa, bu hesaba göre olur. Döküm ve külçe altın ve eşyalarında; kılıç ve divitte olan altın ve gümüşte; ve hülâsa kullanılması haram olan her türlü altın ve gümüşte zekât farz olur. Erkek ve kadınlara kullanılması câiz olan ziynetlerde zekât farz değildir. (Hanefîde farzdır). Başkasının zimmetinde olan, fakat istenildiği zaman tahsil edilebilen altın ve gümüşte zekât farzdır. (Hanefîye göre istenildiği zaman tahsili mümkün olsun, olmasın zekât farzdır.)

4 — Ticaret malının zekâtı

Yirmi miskal altınlık bir eşyayı ticaret niyetiyle satın alan bir tacir, üzerinden yıl geçtikten sonra nakit zekâtı gibi zekât farz olur, sene içerisinde kazandıkları sene sonunda hesaba katılır. Sene sonunda malının kıymetini bilmelidir. Eğer sermaye altın yahut gümüş ise, zekâtı da ondan vermelidir. Eğer bir metâı ile ticaret niyetiyle bir şey satın almak istese, onu satın almadıkça senenin başlangıcı başlamaz.

5 — Fitre zekâtı

Ramazan Bayramı gecesi, bayram günü kendisinin ve aile efrâdının yiyeceğinden; ev, elbise ve diğer zarûrî ihtiyaçlardan başka bir şeye malik olan her müslümana yediği şeyin cinsinden fakirlere bir sa' vermesi farz olur. (Hanefîye göre, zekât nisabına malik olmadıkça Fıtır sadakası vacib olmaz). Kendisi arpa ekmeği yiyorsa, buğday vermek caizdir. Hangi cinsten yiyorsa, o cinsin iyisinden vermelidir. (Hanefîye göre, buğday ve üzümden yarım sa'; arpa ve hurmadan bir sa' vermek vâcibtir. Vücib olan yediği şeyin orta kalitesini vermektir.)

Buğday bedel arpa vermek câiz değildir. Nafakası kendisine farz olan kimsenin fitresini de vermek farzdır. Karısı, çocukları, babası, annesi, kölesi gibi. İki kimsenin ortak olduğu kölenin zekâtı, her iki ortağa farzdır. Kâfir kölenin fitresi farz değildir. (Hanefîlerce kâfir kölenin bile fitresi vâcibtir. Nitekim kendi karısının fitresi farz değildir). Karısı kendi fitresini verirse câiz olur. Kocası ondan izin almaksızın fitresini verirse yine câizdir.

Zekâtın hükümlerini bu kadar bilmek gereklidir. Bunun dışında bir mes'ele vâki olursa, âlimlerden sormak lâzımdır.

ZEKÂT NASIL VERİLİR?

Zekât vermekte beş edebi gözetmek lâzımdır:

1 — Farz olan zekâtı edaya niyet etmektir. Eğer birini vekil yaparsa, vekâletini verirken niyet etmelidir, yahut vekiline, niyet etmesini söylemelidir. Çocuğun velisi de, malının zekâtını verirken niyet etmelidir. (Hanefiye göre çocuk üzerine zekât farz değildir.)

2 — Yıl tamam olunca, acele etmelidir. Özürsüz tehir etmek câiz değildir. Fitre zekâtını bayramdan sonraya bırakmak câiz değildir. (Sonraya kalırsa yine vermek gerekir.) Fakat acele edip Ramazan ayında vermek câizdir. Malın zekâtını da yıl tamam olmadan acele edip vermek câizdir. Ancak(zekât) alan kimse yıl sonuna kadar fakir kalması şartıyla. Hattâ yıl tamam olmadan ölürse, yahud zengin olursa, yahud da mürted olursa, zekâtı tekrar vermek farz olur.

3 — Her cinsin zekâtını, o cinsten vermelidir. Eğer akçe yerine altın, arpa yerine buğday, yahud başka bir mal yerine kıymetini verirse, câiz olmaz. (Hanefiye göre câizdir.)

4 — Zekâtı, malının bulunduğu şehirde vermelidir. Zirâ fakirler onu bekliyor. Eğer başka şehire götürüp orada verirse, sahih olan zekât boynundan sakıt olmuş olur.

5 — Zekât miktarını sekiz sınıf kimseye taksim etmelidir. Her sınıftan asgari üç kişi olmalıdır, ondan eksik olmamalıdır. Tamamı yirmi dört yapar. Eğer zekâtı bir dirhem bile olsa, bu yirmi dört kimseye vermelidir. O halde, önce zekâtı sekiz kısma ayırmak lâzım, sonra her kısmını üç veya daha fazla kimseye taksim etmelidir. Bu taksim eşit olmasa da olur. Bu zamanda üç sınıf eksik bulunur: Gazi, müellefe ve zekât toplayıcılar. Fakir, miskin, mükâteb, ibnü sebil (yolcu) ve medyun (borçlu) bulunur. O halde (Şafiiye göre) zekâtı onbeş kişiden az kimselere taksim etmek câiz değildir. Fakat bu iki meselede Şafiî mezhebi, gayet zor olduğu için, Şafiîlerin çoğu Hanefî mezhebiyle amel eder. Umulur ki, zarûret için bu hususta muahaze olmayalar.

ZEKÂTA MÜSTAHAK SEKİZ SINIF

1 — Fakir olanlardır. Fakir hiçbir şeyi yapamayan, hiçbir kazanca sahip olmayan kimsedir. Eğer bir günlük yiyeceği ve giyeceği

varsa, daha fazla yoksa, veya gömleği var, tülbendi yoksa; yahud tülbendi var, gömleği yoksa, yahud âlet ile kazanç sağlıyabilir; fakat âlet yoksa, yahud ilim talebesi olup çalıştığı takdirde okumaktan geri kalacaksa, fakir sayılır. Böyle fakir az bulunur. Ancak böyle çocuklar vardır. O halde çare, çoluk çocuk sahibi bir fakir bulunup fakirler için tayin ettiği hisseyi ona teslim etmektir.

2 — Miskin olanlardır. Miskin; masrafı, gelirinden fazla olan kimsedir. Bir kimsenin evi, elbisesi de olsa, fakat kazancı bir yıllık ihtiyacını karşılamıyorsa, ona bir yıllık ihtiyacını vermek câizdir. Ev eşyasına sahip ise de nafakaya muhtaç olan kimse miskindir. Ama ihtiyacından fazla eşyaya sahip ise miskin sayılmaz.

3 — Zekâtı toplayıp fakirlere dağıtan kimselerdir. Bunlara «aşir» denir.

4 — Müellefe olanlardır. Bunlar, imana gelen fakat henüz iman kalblerinde kararlaşmayanlardır. Bunlara mal vermekle başkaları da İslâm'a rağbet eder.

5 — Mükâtebdir. Mükâteb; bir veya iki taksitte efendisine kıymetini vermek şartıyla nefsini satın almış kimselerdir.

6 — Borçlu fakirlerdir. Ancak bir günah sebebiyle borçlanmış olmayacak, yahud zengindir, fakat bir fitneyi önleyen bir iş için borçlanmış olacak.

7 — Divanda ülûfesi olmayan gâzilerdir. Bunlar zengin bile olsa, yol masrafları görmek için, onlara zekât verilir.

8 — Yol azığı olmayan yolculardır. Yahud kendi şehrinden bir yere gitmek için yolculuk malzemelerine sahip olmayan kimselerdir. Bunlara, yol azığı, ve kiralarına yetecek kadar (zekât) verilir. Ben fakirim yahud miskinim diyen kimse, yalan söylediği bilinmedikçe, sözüne itibar etmek câizdir. Ancak yolcu ve gazi sefere ve gâzaya (harbe) gitmezlerse, onlara verilen zekât geri alınmalıdır. Diğer sınıfları, güvenilir kimselere sorup öğrenmek lâzımdır. (Hanefiye göre bunlardan hangisine zekât verilirse, verilen miktar onu zengin yapmadıkça, câizdir.)

ZEKÂT VERMENİN SIRLARI

Malûm olsun ki, nasıl ki, namazın sûreti ve hakikati vardır. Zekâtın da öylece sûreti ve hakikati vardır. Zekâtın sır ve hakikatini bilmeyen kimsenin zekâtı ruhsuz bir sûret gibidir. Zekâtın sırrı üç şeydir:

Birinci sır: İnsanlar, Allah'ı sevmekle memurdurlar. Allah'ı sevdiğini iddia etmeyen hiçbir mü'min yoktur. Hattâ insanlar, Allah'tan başka hiçbir şeyi sevmemekle de memurdur. Nitekim âyette buyurulur ki: **«De ki, eğer babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, karılarınız, akrabalarınız, uğruna kavga ettiğiniz mallarınız, kazançlı olmamasından korktuğunuz ticaretleriniz, beğendiğiniz ve rahat oturduğunuz**

evleriniz; Allah'tan, Resûlünden ve onun yolunda cihâd etmekten, sizin için daha kıymetli ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah, haddi aşanları hidâyete kavuşturmaz.» (Et- Tevbe suresi, âyet: 24) Allah'ı herşeyden daha çok sevdiğini iddia etmeyen ve gerçekte de böyle olduğuna inanmayan kimse yoktur. O halde, insanın sevdiği şeylerden biri de malıdır. Bunun için o, malını vermesiyle deneniyor ve ona deniyor ki: **Eğer iddianda doğru isen, Allah'ın sevgisinde dereceni anlaman için sevgilini (malını) fedâ et.** Bu sırrı bilenler üç tabakadır:

1 — Sıddıklar tabakasıdır: Onlar, bütün mallarını fedâ ettiler ve **«İkiyüz dirhemden beş dirhem vermek bahillerin işidir. Bize vâcib olan Allah'ın yoluna tamamını fedâ etmektir.»** deyip bütün mallarını fedâ ettiler. Nitekim Hz. Ebubekir-Es-Sıddık (r.a.) bütün malını sadaka olarak dağıtmak üzere peygambere getirdi. Peygamber efendimiz: **«Evdekilere ne bıraktın?»** diye sorunca **«Allah ve Resülünü bıraktım.»** diye cevap verdi.

Hz. Ömer ise, malının yarısını getirdi. **«Evdekilere ne bıraktın?»** deyince, Hz. Ömer, **«Bir bu kadar alı koydum.»** diye cevap verdi. Peygamber buyurdu ki: **«Aranızdaki fark, sözlerinize arasındaki fark gibidir.»**

2 — Salihler ve dindarlar tabakasıdır: Bunlar mallarının tamamını harcamadılar ve buna cesaret edemediler. Belki mallarını saklayıp fakirlerin ihtiyaçlı zamanını ve hayırlı işleri beklediler. Kendilerini fakirlerle bir tuttular. Yalnız zekât miktarıyla yetinmediler. Kendilerine müracaat eden fakirleri, aile efrâdıyla bir tuttular.

3 — İyi insanlar tabakasıdır: Bunlar, ikiyüz dirhemde beş dirhem verirler, daha fazlasını yapamazlar, yalnız farzla iktifâ ederler. Fakat Allah'ın emrini vaktinde ve severek yerine getirirler. Zekâtı vermekle fakirlere minnet etmezler. Bu zikir edilen derecelerin en aşağısıdır. Zirâ Allah'ın ikiyüz dirhem verdiği kimse, onun emriyle beş dirhem sadaka vermekte gevşeklik yaparsa, o kimsenin Allah'ın dostluğundan asla payı yoktur. Eğer farz olandan fazla vermezse, dostluğu gayet zayıf olur. Allah'ın bahil dostlarından olur.

İkinci sır: **Kalbi, kendisi için pislik gibi olan bahillik ve cimrilikten temizlemektir. Zirâ zâhiri necaset, Hakk'ın huzuruna varmağa engel olduğu gibi, bahillik de Allah'ın huzuruna yaklaşmağa liyakat kazanmağa mânidir. Kalb, bahillik necasetinden ancak mal harcamakla temizlenir. Bu itibarla zekât; içerisinde pislik yıkanan bir su gibidir. Bunun için, peygamber ve ehl-i beytinin mevki ve makamlarını insanların mallarının kirinden korumak için, onlara zekât vermek câiz değildir.**

Üçüncü sır: Nimete şükür etmektir. Zirâ mal, mü'min için hem dünya hem de âhiret rahatına sebeb olan bir nimettir. Namaz, oruç ve hac; beden nimetlerinin şükrü olduğu gibi, zekât da, mal nimetinin şükrüdür. O halde, bu nimetle kendini zengin ve kimseye muhtaç olmadığını görünce, fakir ve muhtaç bir müslümanı gördüğü zaman,

«Bu da benim gibi Allah'ın kuludur. Beni ona değil, onu bana muhtaç eden Allah'a şükürler olsun. Madem ki, maksad beni denemektir, ona şefkât ve merhamet etmeliyim. Bu hususta kusûr yaparsam, Allah beni onun gibi, onu da benim gibi yapar.» demek suretiyle nefsine nasihat etmelidir.

O halde, herkes zekâtın bu sırlarını bilmelidir. Böylece insanın ibâdeti; mânâsız şekil ve hakikatsız sûret olmaktan kurtulur.

ZEKÂT VERMENİN EDEBLERİ

İbâdetin zinde olmasını, ruhsuz ve mânâsız olmamasını ve sevabının fazla olmasını arzu eden kimse, şu yedi hususa dikkat etmelidir:

Birinci husus: Zekât vermekte acele edip farz olmadan evvel sene içerisinde vermektir. Bunun üç faydası vardır:

1 — İbâdette rağbet eseri zâhir olur. Zirâ farz olduktan sonra vermek zarûridir. Zira vermezse, cezalanır. O halde, o şekilde verilen zekât korkudan olur, sevgiden olmaz. Yaptığı işi sevgi ve şefkât için değil korkudan yapan kullar bedbaht kullardır.

2 — Zekât vermekte acele etmekle fakirlerin kalbine sevinç ve neş'e attığı için bunların samimi dualarına mazhar olur. Zirâ beklenmedik yerden sevince kavuşurlar. Fakirlerin bu hayırlı duası ona bütün âfetlerden hisar olur.

3 — Zamanın engellerinden emin olur. Zirâ geciktirmede çok âfetler vardır. Bazen bir engel çıkıp bunun gibi hayırlı işlerden meneder. Kalbe bir hayır işlemek arzusu doğunca onu ganimet bilmek gerekir. Zirâ Allah'ın rahmet nazarıdır. Şeytan ona meydan vermemek için onu menetmeye koşar. Hâdiste: **«Şübhesiz mü'minin kalbi Rahmanın kudret elinin iki parmağı arasındadır.»** (*) buyurulur.

Büyüklerden biri helâda iken kalbine gömleğini bir fakire vermek geldi. Müritlerinden birini çağırdı, gömleğini çıkarıp ona verdi. Mürid dedi ki: **«Ey şeyhim, niçin dışarı çıkıncaya kadar sabretmedin»** Şeyh: **«Korktum ki, dışarı çıkıncaya kadar, bir şey aklıma gelir, beni bu işten alıkoyar.»** dedi.

İkinci husus: Eğer zekâtı defaten vermek dilerse, muharrem ayında vermelidir. Zirâ muharrem ayı senebaşıdır ve hürmetli bir aydır. Yahud da Ramazan ayında vermelidir. Zirâ vakit ne kadar eşref olursa sevabı da o derece fazla olur. Peygamber insanların en cömerdi idi. Eline ne geçerse, ihsan eder verirdi. Ramazan ayında ise, hiçbir şey saklamayıp hepsini verirdi.

Üçüncü husus: Riyâdan uzak ve ihlâsa yakın olması için zekâtı gizli vermek, aşikâre vermemektir. Hâdiste gelmiştir ki: **Gizli sadaka Allah'ın gâzabını durdurur.»** Ve yine hâdiste gelmiştir ki: **«Yedi**

(*) İhya-i Ulumiddin, Zekât bahsi.

kimse Allah'ın arşının gölgesinde dururlar: Biri, âdaletli padişahtır. Biri de sağ elinin verdiği sadakanın sol elinin haberi olmayan kimsedir.» (Buhari - Müslim, Ebu - Hüreyreden). Dikkat et ki, gizli sadaka veren kimse, adaletli padişah ile aynı derecededir. Hâdiste gelmiştir ki: **«Gizli sadaka verene gizli sevaplar, ameller yazılır; aşikâre verirse, gizli ve aşikâre sevaplar defterinden silinir, riya yazılır.»** Bu sebebtendir ki, geçmiş büyükler, gizli sadaka vermekte o kadar titizlik gösteriyorlardı ki, kimisi âma fakirleri arayıp onların eline verirler ve bir şey konuşmazlardı; tâ ki, sadaka veren kimseyi tanımasın. Kimisi, uykuya daimış bir fakir arayıp hırkasının bir yerine bağlarlardı. Kimisi fakire ulaştırmak üzere bir vekil tutardı. Bütün bunlar fakirin, kimin verdiğini bilmesin diye yapılırdı. Fakat başkasından gizlemeyi daha önemli tutarlardı. Çünkü halk içinde sadaka vermek bahillik sıfatını kırıyorsa da, bâtında (kalbinde) riyâ meydana getirir. Bu sıfatlar hepsi, helâk edicidir. Fakat bahillik akrep gibi, riyâ da yılan gibidir. Akrebi, yılan vasıtasıyla defetmek, yılanın kuvvetini artırır. Bir tehlikeden kurtulur, fakat daha şiddetlisine düşer. Bu helâk edici sıfatların yarası, onun kalbinde kâbre vardığı zaman yılan ve akrep yarası gibi tesir edecektir. Nitekim kitabın başında müslümanlık ünvânı beyânında zikir edildi. O halde kalabalıkta sadaka vermenin zararı faydasından çoktur.

Dördüncü husus: Riyâdan emin olmaktır. Kalbini ondan temizlemektir. Kalabalık içinde vermesi sadaka verme rağbetini artıracağını, teşvik olacağını biliyor ise, böyle olanlara insanlar arasında vermek daha hayırlıdır. Ancak bu da, insanların kendisini medhetmeleriyle kötülemelerini bir tutan, Allah'ın bilmesini yeterli sayan kimseler için geçerlidir.

Beşinci husus: Verdiği sadakayı, fakirlere minnet ve eziyet etmekle boşa götürmemelidir. Allah buyurur ki: **«Sadakalarınızı, minnet ve eziyetle boşa götürmeyin.»** (Bakara sûresi, âyet: 264). Eziyetin mânâsı, fakirin kalbini rencide etmektir. Meselâ, ekşi yüz göstermek, sert ve fakir olduğu için ona hor bakmakla kınamak gibi. Bu kabil eziyet, iki çeşit ahmaklıktan ileri gelir: Birincisi, malının elinden çıkması, çok zor olduğu için kalbi daralır da fakirlere dokunaklı sözler sarfeder. Bir akçe ile bin akçe ile geçirmek kendisine zor gelmesi, câhilliğinden ve ahmaklığından ileri gelir. Zekât ile Allah'tan Firdevs-i A'lâ-yı kazanacak ve cehennem âzabından kurtulacak. O halde, âhirete imanı varsa, zekât vermek ona niçin zor gelir. İkinci ahmaklık, kendi zenginliği ile fakirler üzerine büyüklük ve üstünlük taslamasıdır. Kendisinden beşyüz sene önce cennete giden kimsenin, kendisinden beşyüz derece üstün ve büyük olduğunu bilmiyor.

Allah'ın nezdinde fazilet ve üstünlük zenginlikte değil, belki fakirliktedir. Fakirliğin bu dünya şerefinin alâmeti budur ki, zenginler, dünya acıları, büyük meşguliyetler çeşitli bağlar ve yükler altında yaşamaktadır. Bununla beraber dünyadan payları ihtiyaçları kadardır. Fazla değildir. Halbuki Allah fakirlere ihtiyaçları kadar vermeyi üze-

rine farz kılmıştır. O halde, hakikatte zenginleri, bu dünyada da beşyüz sene önce cennete girmeyi yine fakirlere tahsis etmiştir.

Altıncı husus: Fakirlere zekât vermekle minnet etmemelidir. Minnetin aslı cehâlet ve ahmaklığın en kötüsüdür. Minnet kalbin sıfatıdır ve şöyledir: Zekât veren kimse, fakirleri eli altında düşünmesidir. Bunun da işareti, fakirlerin kendine hizmet etmesini, her zaman işine koşmalarını beklemektir. İşlerinde bir kusûr ederlerse, zekât vermediği zamandan daha çok tuhafına gider. Bazen de: **«Ben ona bu kadar iyilikler ettim, o da bana şöyle yaptı.»** der. Bunların hepsi cehâletten ve ahmaklıktan ileri gelir. Hakikatte fakir sadakasını kabul etmekle ilk iyiliği o yapmıştır. Zirâ onu cehennem ateşinden kurtarmıştır, kalbini bahillik pisliğinden temizlemiştir. Eğer hacamatçı bedava ondan kan alsa, helâkine sebeb olan kan aldığı için ona minnettar kalır. Bahillik onun içinde, zekât malı da elinde necasettir, helâk sebebidir.

Fakirler vasıtasıyla sorumluluktan kurtulup temizlendiği için onlara minnettar olması gerekir.

Diğeri de şudur: Peygamber buyurur ki: **«Sadaka önce Allah'ın lütûf eline, ondan sonra fakirin eline düşer.»** Mademki sadaka önce Allah'a verilir, fakir onu Allah tarafından vekil olarak alır. Kendisi fakirlere minnettar olması gerekir. Fakirlere minnet etmesi nerde kaldı. Zekâtın bu üç sırrını mülahaza edince, fakirlere minnet etmenin, cehâletin tâ kendisi olduğunu anlar. Geçmiş büyükler, fakirlere zekât verirken çok mübalağa yaparlardı, tevazu ve niyaz ile karşılarında ayakta dururlar, sadaka ve zekâtı nazarlarına takdim edip **«bunu bizden kabul edin»** diye yalvarırlardı. Bazıları zekât verirken ellerini aşağıdan uzatıp sadakayı onlara arzederlerdi; tâ ki fakirin eli yukarıda, zenginin aşağıda kalsın. Zirâ üst el alttaki elden hayırlı olduğuna göre, minnet etmeye lâyık olan el, üste gelmelidir.

Hz. Aişe ile Ümmü Seleme (r.a.) bir fakire bir şey gönderseler, gönderdikleri kimseye **«nasıl dua ettiğini hatırında tut»** derlerdi; tâ ki her duasına karşılık bir dua edip sadaka sevabı kendilerine sağlam ve bedelsiz kalsın. Fakirlere zekât verdiklerinde dua beklemezlerdi. Zirâ dua beklemek senin iyilik yaptığını düşünmenden ileri gelir. Hakikatta bu borcu zimmetinden kaldırmakla fakirler sana iyilik yapmış oluyor.

Yedinci husus: Malının güzelini, iyisini ve helâlini vermelidir. Zirâ şübheli mal ibâdet ve sadakaya lâyık değildir. Çünkü Allah temizdir, temiz olmayan şeyi kabul etmez. Allah buyurur ki: **«Kendinizin aldanarak alabileceğiniz bayağı şeyleri sadaka olarak vermeyin.»** (Bakara sûresi, âyet: 267) Bir kimse, evindeki şeylerin kötüsünü misafir önüne koyarsa, misafiri hafife almış olur. Kötüsünü vermek, isteksiz verilene delildir. Hüsnü rızasıyla değil de isteksiz olarak verilen sadaka kabul olmaz. Peygamber efendimiz buyurmuştur ki: **«Bazen bir dirhem sadaka vermek, bin dirhem sadaka vermeyi geçer. Bu da seve seve verilen güzel sadakadır.»**

ZEKÂT VERMEK İÇİN FAKİR ARA

Bil ki, hangi müslüman fakire zekât verirse, farz yerini bulmuş oluyorsa da, âhiret ticaretinin yönüne gidenlerin çok kazanç ve büyük faydalar sağlanacak yoldan ayrılmaları doğru değildir. Yerini bulan sadakanın sevabı kat kat olur. Bu itibarla beş sıfattan birini aramalıdır:

Birinci sıfat: Zekât alan zâhid ve müttaki olmalıdır. Resûlüllah buyurur ki: **«Zâhidlere yemek veriniz.»** Bunun sebebi şudur: Zâhidler aldıkları sadakayı Allah'ın ibâdetinde yardımcı olacak hususlarda harcarlar. Bu itibarla sadaka veren kimse o ibâdetin sevabında ona ortak olur. Büyüklerden biri zengin idi, sadakasını Sufilerden başka kimseye vermezdi ve hikmetini açıklayıp derdi ki: **«Bunların Allah'tan başka hiçbir şeye sevgileri yoktur. Eğer bunların bir şeye ihtiyaçları olursa, fakirleri dağılır, Allah'a yönelemezler. Ben bir kalbi Allah'a iletmeyi, dünyaya bağlı yüz kalbi sevindirmekten daha çok severim.»** Bu sözleri Cüneyd'e (Bağdadî) anlattılar. Cüneyd: **«Bu sözler bir velinin sözüdür.»** dedi. O adam bakkal idi. İflâs etti. Zirâ fakirlere sattığı şeyin kıymetini almazdı. Cüneyd, onun iflâs haberini alınca, ona bir miktar mal gönderdi ve **«bununla ticaret yapsın. Zirâ onun gibi bir kimseye ticaret zarar vermez.»** dedi.

İkinci sıfat: Zekât alan kimse, fakihlerden olmalıdır. Zirâ zekât almakla zihni toplu durur. O kimse de ilim tahsili sevabına ortak olur.

Üçüncü sıfat: Fakir oldukları halde muhtaç olduklarını gizleyip onu kimseye bildirmeyen kimseyi aramalıdır. Zirâ âyette: **«Hallerini bilmeyen, iffet ve istiğnalarından dolayı onları zengin kimseler sanır.»** (Bakara sûresi, âyet: 273) buyurmuştur.

Zekâtı bu kabil insanlara vermenin sevabı, pervasızca dilencilik yapan kimselere vermek gibi değildir.

Dördüncü sıfat: Çocukları olmalı veya hasta olmalıdır. Zirâ sıkıntı ve ihtiyaç ne kadar çok olursa, onu rahata kavuşturmanın sevabı da o kadar çok olur.

Beşinci sıfat: Akrabadan olmalıdır. Zirâ akrabaya iyilik etmek hem sıla-i rahim olur, hem de sadaka olur. Yahud kendisiyle Allah için dostluk kurup âhiret biraderliği verdiği kimse olmalıdır. Bu da akrabalar gibidir. Eğer bu zikir edilen sıfatların hepsi veya ekserisi bulunan bir kimse varsa, onu seçmek, gayet iyi olur. Zirâ zekât veren kimse bunları bulursa, himmet ve hayırlı dualar ona (muhkem) bir kale olur. Demek ki, bu fayda ona, bahillik sıfatını bırakıp nimetin şükrünü edâ ettiği için hâsıl olur. Zekâtı seyyidlere ve kâfirlere vermemelidir, Zira zekât, müslümanların mallarının kiridir. Yâni atılan çöpleridir. Kir olduğu için seyyidlere yakışmaz. Müslümanların malı olduğu için de kâfirlere lâyık değildir.

ZEKÂT VE SADAKA ALMANIN EDEBLERİ

Zekât ve sadaka alınırken beş türlü vazifeye riayet edilir:

Birinci vazife: Şöyle bilinmelidir ki, Allah Teâlâ, kullarını mala muhtaç olarak yarattı. Bunun için onların eline çok mal verdi. Onlar arasından bir kısmına inayetle nazar eyleyip onları dünyanın meşgale ve yükünden korudu, çalışma eziyetini, dünyalıkları toplayıp koruma yükünü zenginlere yükledi. Onlara, en aziz ve kıymetli kulları olan fakirlerin ihtiyaçlarını tedarik etmelerini emretti. Bunu, o aziz kulların, Allah'ın taat ve ibâdetinde tek yönlü ve tek himmetli olmalarını sağlamak için yaptı. Her ihtiyaçları sebebiyle fikirleri dağıldığında, zenginlerin elinden onlara ihtiyaçları kadar nafaka ulaşır. Bu vesile ile yapacakları hayırlı dualar, güzel himmet ve bereketleri, zenginlerin günahına keffâret olur. Şu halde, fakir sadaka alırken, rahat bir kalble taat ve ibâdet yapmak için zarûri şeylere harcamak niyetiyle almalıdır. Ve bu nimetin kadrini bilmelidir. Zirâ Allah rahat kalble taat ve ibâdet yapması için zenginleri onun emrine vermiştir. Bu şuna benzer ki, dünya padişahları, kendi özel hizmetçilerini, dünya işleri ve geçim sebebiyle huzurundan kayb olmamaları için, köylülerden, tüccarlardan ve hizmetine lâyık olmayan herkesten haraç ve vergi alıp özel kölelerinin ihtiyacına sarf eder.

Bütün reayeden (vatandaş) haraç ve vergi almaktan maksad, padişahın özel hizmetçilerini çalıştırmak olduğu gibi, Allah, bütün mahlûkatı yaratmaktan isteği, kendisine ibâdet etmeleridir. Bunun için Allah buyurur ki: **«Cinleri ve insanları, yalnız bana ibâdet etsinler diye yarattım.»** (Ez-Zariyat sûresi, âyet: 56). O halde, fakirlere yaraşan şudur: Ne alırlarsa, ibâdete gönül rahatlığı bulmak niyetiyle almalıdırlar. Bunun için Peygamber efendimiz buyurur ki: **«Sadaka alan ihtiyacından ötürü alıyor ise, sadaka verenin sevabı alanın sevabından fazla değildir.»** Ancak bu din (ibâdet) rahatlığı için alan kimse hakkındadır:

İkinci vazife: Sadaka (zekât) alan kimseye, sadakayı Allah'tan almalıdır. Yâni aldığı şeyi Allah'tan bilmeli, zenginleri Allah tarafından yalnız memur ve tabi olarak kabul etmelidir. Zirâ zenginlere, ihtiyaç zamanında fakirlere sadaka dağıtmak için Allah tarafından bir müvekkel musallat kılınmıştır. Onlara müvekkel kılınan şey, sadaka vermenin, kurtuluş ve saadet vesilesi olduğuna iman getirmeleridir. Zirâ eğer bu müvekkel onlara verilmemiş olsa, onlar bir kimseye bir dane bile vermezlerdi. O halde minnet, zenginlerin elini fakirlere müsahhar (âmade) ve vasıta yapan Allah'adır. Zenginlerin eli vasıta olunca, onlara da şükür etmesi gerekir. Zirâ hadiste: **«İnsanlara şükür etmeyen Allah'a da şükür etmez.»** (Tirmizi Hasen olarak rivayet etti) buyurulmuştur. Kulların âmellerini yaratan Allah bile kullarını övüyor. Nitekim Allah buyurur ki: **«Ne güzel kul idi. Gerçekten o, rücû edici oldu.»** (Sad sûresi, âyet: 44). Başka bir yerde de: **«Şübhesiz o,**

doğru söyleyen bir peygamber idi.» (Meryem sûresi, âyet: 41). Bunun benzerleri Kur'an'ın birçok yerinde buyurulmaktadır. Bunun için zenginlere de şükür etmek lâzımdır. Zirâ kimi hayra vasıta yapmışsa, onu aziz ve kıymetli yapmıştır. Nitekim buyurur ki: **«İyilik için yarattığım ve hayrı elleriyle yaptırdığım kimseye müjdeler olsun.»** O halde, Allah'ın aziz ve kıymetli kıldığı kullarının da kadrini bilmek lâzımdır. Şükrün mânâsı, onlar için bu duayı okumaktır:

«Allah Teâlâ, kalbini iyilerin kalbleri gibi temiz eylesin, âmelini salih ve iyi kimselerin âmeliyle yazsın ve ruhuna şehitler ruhuyla sevab versin.» Hâdiste gelmiştir ki: **«Size iyilik yapana, siz de iyilik yapın. Eğer yapamıyorsanız, o kadar dua edin ki tam bir mükâfat olsun** (tam karşılığı olsun). **Tam bir şükür, sadakanın ayıbını örtmek, azını, az ve hor bilmemekle olur. Nasıl ki sadaka veren kimsenin de, çok da verse, onu az ve aşağı bilmesi şarttır.»**

Üçüncü vazife: Helâlden olmayan sadakayı almamalı, zâlimlerin (ihtiyat olarak) sadakasını asla almamalıdır. Malını faize veren, ihtiyatlı davranmayan kimsenin de sadakasını almamalıdır.

Dördüncü vazife: İhtiyacından fazla almamalıdır. Meselâ ihtiyacı yolculuk için ise, yiyecek ve kiradan fazla birşey almamalıdır. Borç için ise, borcundan fazla almamalıdır. Yıllık geçimi için on akçe yetiyorken, onbir akçe alırsa, bir akçesi haram olur. Evinde ev malzemesinden, örtü ve elbiselerden fazla nisab miktarı birşey var ise, ona zekât vermek câiz değildir.

Beşinci vazife: Zekât veren, zekât alıcısının miskin veya borçlu haline göre zekâtını vermeli. Alıcı da, sekizde bir hissesinden fazla verirlerse, almamalıdır. Zira Şafiî mezhebinde sekizde birden çok bir şahsa vermek câiz olmaz. (Hanefide zengin edecek miktardan aşağı vermek câizdir.) Nitekim daha önce geçti.

SADAKA VERMENİN FAZİLETİ

Peygamber efendimiz buyurur ki: **«Bir hurma da olsa, sadaka vermekten geri kalmayın. Zirâ sadaka fakiri ihyâ eder ve su ateşi yok ettiği gibi, sadaka da ,günahı yok eder.»** (İbnu-Mubarek, Zuhd'-da.) ve yine buyurdu ki: **«Yarım hurma ile de olsa, cehennem ateşinden sakınınız. Eğer sadaka veremezseniz, bari tatlı ve güzel sözler söyleyin.»** (Buharî - Müslim, Adiyden.) ve yine buyurur: **«Helâl maldan sadaka veren bir kimse yoktur ki, siz hayvanlarınızı beslediğiniz gibi, Allah Teâlâ da onun sadakasını, birkaç uhud dağı kadar oluncaya kadar beslemesin.»** ve yine buyurur: **«Kıyâmet gününde soru-cevap işi bitinceye kadar herkes kendi sadakasının gölgesinde olacak.»** ve yine buyurdu ki: **«Gizli bir sadaka vermek ile şer kapılarından yetmiş kapı kapanır.»**

Peygamber efendimize: **«Sadakanın hangisi efzaldır»** diye sordular. Buyurdu ki: **«Sadakanın efzalı, sıhhat yerinde iken, hayattan**

umudlu iken ve fakirlik korkusu var iken verilen sadakadır.» Ama bunun aksine, can boğaza gelinceye kadar sabredip ondan sonra: **«Falan şeyi filân adama verin»** diye vasiyet etmeleridir ki, zaten o anda mal, başkaların malı olacaktır. Vasiyet yapıp yapmaması birdir.

İsa (a.s.) buyurdu ki: **«Bir dilenciyi kapısından ümidsiz gönderenin evine yetmiş gün melek girmez.»** Peygamberimiz iki şeyi kimseye bırakmaz, kendi eliyle yapardı: Birincisi, sadakayı kendi eliyle verirdi. İkincisi, abdest ibriğini akşamdan kendi hazırlardı ve ağzını örterdi ve buyurdu ki: **«Bir fakire bir gömlek giydiren, o gömleğin parçası fakirin sırtında kaldığı müddetçe, Allah'ın himayesinde olur.»** Hz. Aişe (r.a.) elli bin akçe sadaka verdi. Halbuki sırtında bir yamalı gömlek vardı, kendisine bir gömlek almadı. İbni Mes'ûd (r.a.) buyurur ki: **«Bir kimse yetmiş yıl ibâdet etti. Birden ondan bir günah sadır oldu ki, onun âmelini zayi etti. Sonra bir fakirin yanından geçip ona bir ekmek sadaka verdi. Allah o sadakanın hürmetine ona inayetle nazar eyledi, bütün günahlarını affetti ve o yetmiş yıllık ibâdetini geri verdi.»** Lokman Hakim, oğluna: **«Her ne zaman senden bir günah sadır olursa, bir sadaka ver.»**

Abdullah bin Ömer (r.a.) fakirlere ekseriya şeker verirdi ve derdi: **«Allah buyurur ki: "Sevdiğinden sadaka vermedikçe iyiliğe kavuşamazsınız."»** (Al-i İmran sûresi, âyet: 92). **Allah Teâlâ benim şekeri çok sevdiğimi biliyor. Onun için onu sadaka veriyorum.»** derdi. Şa'bî (r.a.) diyor ki: **«Kendisini, verdiği sadakaya, fakirden daha muhtaç bilmeyen kimsenin sadakası kabul olmaz.»** Hasan-ı Basrî bir tellâl elinde bir cariye gördü. **«Bu cariyeyi iki dirheme vermez misin.»** dedi. Tellâl, **«Vermem.»** dedi. Hasan-ı Basrî **«Allah iki dirheme bundan çok güzel olan hûrileri verir.»** dedi. Bununla fakire sadaka vermek hususuna işaret etti.

ALTINCI ASIL

O R U Ç

Bil ki, Oruç İslâm'ın şartlarından biridir. Peygamber efendimiz buyurmuştur: **«Allah buyurur ki, her iyiliğe on mislinden yediyüz misline kadar mükâfat verilir. Fakat oruç bana mahsustur, onun mükâfatını ben vereceğim.»** Allah buyurur: **«Kendi arzularına sabredenlerin mükâfatı hesapsız verilir.»** (Ez-Zümer sûresi, âyet: 10). Peygamber buyurdu ki: **«Sabır imanın yarısıdır. Oruç da sabrın yarısıdır.» yine buyurdu ki: «Oruçluların ağızlarının kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir. Allah onların hakkında der ki: "kulum yemesini içmesini, şehvetini benim için bıraktı. Onun mükâfatını da ancak ben veririm.»** (Buharî, Kitab 30, bab, 2).

Peygamberimiz buyurdu ki: **«Oruçlunun uykusu ibâdettir.»** ve buyurdu ki: **«Ramazan ayı gelince, cennet kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır, şeytanlar zincirlere vurulur»** ve bir münadi der ki:

«Ey hayır yapmak isteyen, beri gel ki, hayırların zamanıdır. Ey kötülük yapmak isteyen, yürü git ki, senin zamanın değildir.» (Tirmizi Garip olarak rivayet etti.) Orucun faziletine delil olarak şu yeter: Allah, bu ibâdeti kendi zatına nisbet edip: **«Oruç bana mahsustur. Onun mükâfatını ben veririm.»** (Buharî, kitap 30, bab, 2) buyurur. Her ne-kadar bütün ibâdetler Allah'a mahsus ise de, orucun üstün fazileti için onun mükâfatının kendi zatına mahsus olduğunu tasrih buyurmuştur. Nitekim bütün âlem onun mülkü olduğu halde Kabe-i muazzamayı kendi zatına nisbet etmiştir.

Orucun iki hususiyeti vardır. Onlar sebebiyle Allah'a nisbet edilmeye hak kazanmıştır: Biri, orucun hakikati; bozanları yapmamaktır. Bu bâtını bir iş olduğu için insanların nazarından gizlidir, ona riyâ karışamaz. Diğeri, Allah'ın düşmanı şeytandır. Onun ordusu isteklerdir. Oruç, onun ordusunu kırar. Zirâ orucun hakikati arzuları terketmektir. Bunun için peygamber buyurdu ki: **«Kan vücutta dolaştığı gibi, şeytan da insanın içinde dolaşır. Onun yolunu ancak oruçla daraltırsınız.»** (Buharî - Müslim ittifakla.) ve yine buyurur ki: **«Oruç (ateşten) kalkan (siper) dir.»** (Buharî - Müslim ittifakla) ve Hz. Aişeye buyurdu ki: **«Ey Aişe, cennet kapısını kakmaktan geri durma.» «Ne ile?»** diye sordu. Peygamber: **«Acımakla.»** buyurdu.

Peygamber buyurdu ki: **«İbâdetlerin kapısı oruçtur.»** Bunu şunun için söylemiştir: Bütün ibâdetlerden alıkoyan arzu, isteklerdir. Açlık ise, bunları kırar.

ORUCUN FARZLARI

Bilmiş ol ki, orucun farzları altıdır:

1 — Ramazan ayının başını araştırıp yirmi dokuz mu, yahut otuz mu çektiğini anlamaktır. Oruç hakkında güvenilir bir şahsın sözüyle âmel edilebilir. Fakat bayram hususunda haberci ikiden az olursa (sözüyle âmel etmek) câiz değildir.

Güvenilir bir kimseden Ramazanın başının haberini duyan kimse, hilâli gördüğünü iddia eden kimse onun nazarında doğru sözlü ise, onun üzerine oruç farz olur. Kadı, onun sözüyle orucun (o gün) farziyetine hüküm etmese de onaltı fersahlık (yaklaşık olarak 100 km.) mesafedeki bir şehirde ay görülmüşse, bu şehir halkına oruç farz olmaz. Eğer onaltı fersahtan az olursa, farz olur. (Hanefilerce, rivâyetin zâhirine göre metali'in değişikliğine itibar edilmez).

2 — Niyettir. Her gece, tuttuğu orucun Ramazan orucu olduğunu, farz olduğunu ve bu farzı edâ ettiğini niyet etmesidir. Bu mânâları hâtırına getiren, her müslüman diliyle söylemese de kalbi niyetten boş değildir. (Hanefiye göre geceden niyet farz değildir. Gündüz zeval vaktine kadar da niyet sahihtir). Şüpheli gün (Şaban ayının otuzuncu günü, yahut ramazanın birinci günü gecesinde) **«Niyet ettim yarın oruç tutmaya, eğer Ramazan ayında ise,»** diye niyet et-

mek câiz olmaz. Bu şübhe güvenilir bir kimsenin sözüyle giderilinceye kadar devam eder. (*)

Bir kimseyi bir kuyuda (veya karanlık bir yerde) hapis etmiş olsalar, fikri ve araştırmasıyla vakti bulup ona itimat ederse, sahih olur. Eğer yarını bir şey yemeye niyet ederse, ve ondan sonra oruca niyet ederse, orucu bâtıl olmaz. Hattâ hayzının kesileceğini bilen kadın, oruca niyet ettikten sonra hayzı kesilirse sahih olur.

3 — Bile bile vücud içine hiçbir şey sokmamaktır. Ama kan aldırmak, sürme kullanmak, kulağına mil sokmak ve zekerine pamuk koymanın oruca zararı yoktur. Zirâ bâtın, bir şeyin yerleştiği yerdir. Dimağ, karın, mide ve mesane gibi. Unutarak bir şey yese, zarar etmez. Fakat imsâktan sonra ve akşamdan önce yediği anlaşılırsa, orucunu kaza eder.

4 — Ehliyle cima etmemektir. Eğer hanımıyla gusûl icâb ettirecek kadar muamele ederse, orucu bozulur. Oruçlu olduğunu unutarak yaparsa, bozulmaz. Gece hanımıyla cima edip gündüz yıkanması câizdir.

5 — Hiçbir şekilde kendisinden meni gelmesini istemeyecek. Eğer hanımıyla cima'dan başka bir yolla, mukarenet ile (oynaşmak suretiyle) meni gelirse, orucu bozulur.

6 — Kasden kusmamaktır. Eğer istemeyerek kusarsa, orucu bozulmaz. Nezle veya başka bir sebeble boğazındaki balgamı dışarı çıkarırsa, orucu bozulmaz. Zirâ bunun gibi şeylerden sakınmak güç olur. Ancak ağıza geldikten sonra kasden geri yutarsa, o zaman bozulur.

ORUCUN SÜNNETİ ALTIDIR

Sahuru geciktirmek, iftarı acele etmek ve su ile yahut hurma ile iftar açmak, öğleden sonra misvak kullanmamak, (Hanefiye göre öğleden sonra misvak kullanmak mekrûh değildir). Fakirlere sadaka vermek, yemek yedirmek ve Kur'an okumak, bilhassa kâdir gecesinin bulunduğu son on günde itikâfa girmektir.

Peygamber efendimiz, Ramazanın son on günü gelince, geceleri yatağını dürerdi, bir izâr bağlayıp ibâdetle meşgul olurdu. Kendi zât-ı şerifi ve Ehl-i beyti ibâdetten asla bir an istirahat etmezlerdi.

Kâdir gecesi Ramazanın yirmi birinci, yahut yirmi beşinci veya yirmi yedinci gecesidir. **YİRMİ YEDİNCİ** gecesi olması ihtimali daha kuvvetlidir. En iyisi bu son on günde devamlı itikâfta bulunmaktır. Eğer devamlı itikâf etmeyi adarsa, devamlı itikâfta bulunması vacib olur. İtikâftaki şahıs, kaza-ı hacetten başka bir sebeble dışarı çıkamaz ve abdest alacak kadardan çok evinde eğlenemez. Eğer cenaze namazında bulunmak, yahut hastanın halini sormak veya şahidlik etmek, ya da abdestini tazelemek için dışarı çıkarsa, bu vacib itikâfı bozulur.

(*) Bu konu Fıkıh kitablarının Oruç bahsinde geçer.

Mescidde el yıkamak, yemek yemek ve uyumak itikâfa zarar vermez. Kaza-ı hacet için dışarı çıkınca, itikâf niyetini yenilemelidir.

ORUCUN HAKİKATİ VE SIRRI

Malûm olsun ki, oruç üç derecedir: Biri avamın orucudur. Biri havassın orucudur ve biri de havasların havassının orucudur. Avamın orucu, anlattığımız oruçtur ki, mideyi ve şehvet yerlerini korumaktır. Bu orucun en aşağı derecesidir. Havasların havassının orucu, oruç derecelerinin en yükseğidir. Bu oruç, kalbi, Allah'tan başka herşeyin düşüncesinden temizlemek, kendini tamamıyla Allah'a teslim ve havale etmek ve zâhirde ve bâtında Allah'tan başka herşeyden oruçlu olmaktır. Şöyle ki, Allah ve onunla ilgili şeylerden başka birşeyi düşünürse, bu oruç bozulur. Dünya için mübah bir şeyi dahi düşünürse yine orucu bozulur. Ancak dine faydası ve yardımı olan dünyevi bir gâye bundan sayılmaz. Rivâyet olunmuştur ki, bu dereceden oruçlu kimse, yarın orucunu ne ile iftar edeceğini düşünürse, ona bir hata yazılır. Zirâ bu, onun Allah'ın vadettiği rızka kavuşacağına güvenip inanmadığına delildir. Bu derece peygamberlerin ve velilerin derecesidir. Herkes buna erişemez. Havasın orucu, bütün cevarih ve âzasını yakışıksız işlerden koruyup, orucu yalnız karın ve ferce tahsis etmemektir. Bu orucun tamamı altı şeyle olur:

1 — Gözü, Allah'ı unutturan şeylerden korumalıdır. Bilhassa şehveti tahrik eden şeylerden. Zirâ peygamber buyurur ki: **«Şehvetli bakış, zehirle su verilmiş şeytanın oklarından bir oktur. Allah korkusundan dolayı şehvetten sakınan, kalbinde iman lezzetini bulur.»** Enes (bin Malik) rivâyet ediyor: Peygamber buyurur ki: **«Beş şey orucu bozar;** (orucun faziletini giderir): **yalan, gıybet, söz götürmek, yalan yere yemin etmek ve şehvetle bakmak.»**

2 — Beyhude konuşmaktan ve malayani sözler etmekten dilini korumalıdır. Ya susmalıdır, ya da zikir etmek ve Kur'an okumakla meşgul olmalıdır. Mübahase ve münazara edip mugalata ve inat etmek, beyhude sözlerden olup adı geçen oruca zarar veren şeylerdendir. Gıybet ve yalan söylemek, bazı âlimlere göre avamın orucunu bile bozar. Hâdiste gelmiştir ki, iki oruçlu kadın susuzluktan ölmek derecesine gelmişler peygamber efendimizden oruçlarını bozmak için izin istemişler. Peygamber onlara bir bardak gönderdi ve **«buna kussunlar»** dedi. Bunlar kusunca, herbirinin ağzından bir parça uyuşmuş kan düştü. Halk bunu görünce, hayret ettiler. Peygamber buyurdu ki, bu iki kimse Allah'ın helâl ettiği şeylerden oruç tuttular. Haram ettiği şeylerle oruçlarını bozdular. Yani gıybetle meşgul oldular. Onların ağzından düşen şey, yedikleri insan etleridir.

3 — Kulağını korumalıdır. Zirâ söylenmesi yakışmayan şeyi dinlemek yakışmaz. Dinleyen; yalan, gıybet ve benzeri günahlarda söyleyene ortaktır.

4 — Elini, ayağını ve bütün âzasını yakışmaz ve yaraşmaz şeylerden korumalıdır. Oruçlu olup da bunun gibi fiilleri yapan; meyvalardan perhiz tutup zehir yiyen hastaya benzer. Zira günah zehirdir. Yemek ise gıdadır. Gıdayı lüzumundan çok yemek zarar verir. Lüzumundan çok olmazsa, zarar vermez. Bunun için Peygamberimiz, buyurur ki: **«Çok oruçlu vardır ki, onun oruçtan, açlık ve susuzluktan başka nasibi yoktur.»**

5 — İftar zamanında haram ve şübheli şeyleri yememelidir. Hâlis helâlden bile az yemelidir. Zirâ gündüz kaçırdığı şeyi gece tedarik ettikten sonra gâye nasıl hâsıl olur? Zira oruçtan gâye bütün şehvetleri zayıflatmaktır. İki öğünlük yemeği bir defada yemek şehvetleri artırır. Bilhassa çeşit çeşit yemek toplayıp yemek... Mide boş olmayınca, kalb safiyet kazanmaz. Hattâ oruçtan hâsıl olan takatsizliği hissetmek için gündüzleri çok uyumamak ve uykuya mağlûb olmayıp gece namazını kılabilmek için az yemek sünnettir. Bunun için peygamberimiz buyurur ki:

«Dolu kaplardan dolu mide gibi, Allah'ın en sevmediği bir şey yoktur.»

6 — İftarda oruçlunun kalbi korku (havf) ve ümidi (reca) arasında asılı olmalıdır. Orucunu kabul mu ettiler, yoksa red mi ettiler, diye... Hasan-ı Basrî (r.a.) bayram günü bir grup insanın yanlarından geçerken neş'e ve sevinç içinde oynayıp eğlendiklerini gördü. Buyurdu ki: **«Allah oruçtan (manevi) bir meydan yaptı ve kullarına, bu meydanda yarışmak için emir buyurdu. Bir kısmı da geride kaldı ve makbul olmayanlardan oldu. Hâllerinin hakikatini bilmedikleri hâlde sevinenlere şaşılır. Allah'a yemin ederim ki, eğer aradaki perde kalkıp hâlin hakikati açığa çıksaydı, makbul olanlar sevinçle meşgûl olurdu, red edilenler de keder ve üzüntü içerisinde olurlardı ve hiç kimse oyun ve eğlence ile meşgûl olmazdı.»**

O halde bu anlattıklarımızdan anlaşıldı ki, Orucunda yalnız yemeği bırakmakla yetinen kimsenin orucu ruhsuz bir sûret olur. Zira orucun hakikati ve ruhu, kendini meleklere benzetmektir. Zirâ meleklerde asla şehvetlerin eseri yoktur. Hayvanlarda şehvet galib olduğu için meleklerden uzak olmuşlar. Bunun için şehveti galib olan insanlar hayvanlar derecesine inmiş olur. Şehvetleri mağlûb olan insanlar ise, melekler zümresine benzemekle onlara yakın olur. Meleklere yakınlık sıfat cihetindendir, mekân cihetinden değildir. Melekler de Allah'a yakındır. O halde insanların da meleklere yakın olanı Allah'a yakın olur. Hâl böyle olunca, akşam namazını edâ ettikten sonra, nefsine, arzu ve isteklerini tamamıyla verirse, şehvetleri zayıf olmaz, tam kuvveti üzerinde olduğu için, orucu ruhsuz bir kalıb mesabesinde olur.

Ramazan ayında orucunu bozanlara lâzım olan şeyler:

Ramazan ayında gündüzün vâki olan iftar için kaza, kefaret, fidye ve imsâk lâzımdır.

Kaza, özürsüz olarak veya hayız, yolculuk, hastalık ve gebelik gibi bir sebeble orucunu bozanlara farz olur. Mürtede de farzdır. Deli ve çocuğa **farz değildir.**

Keffâret, cim'a etmekten başka şeyle farz olmaz. Nitekim meni istemeyerek gelse keffaret farz olmaz. (Hanefide keffaret, cim'a ile lâzım geldiği gibi, kasden yemek, içmekle de lâzım gelir) keffâret; bir köle âzad etmekle olur. Köle âzad edemiyorsa, iki ay arka arkaya oruç tutmakla olur. Hasta olmak veya zayıflık sebebiyle oruç tutamıyorsa, altmış fakire altmış fitre miktarı buğday verir.

Günün geri kalanında imsâk etmek (kendini tutmak) özürsüz orucunu bozanlara farz olur. Hayız olan kadın günün ortasında temizlenirse, misafir mukim olursa, hasta sıhhat bulursa, bunlara imsâk farz olmaz. (Hanefiye göre farzdır.) Şübheli günde bir kimse Ramazan hilâlini gördüğüne şahidlik yaparsa, yemek yiyenler günün bakiyesini oruçlu olanlar gibi imsâk etmeleri farz olur. Günün ibtidasını (ilk saatlerini) oruçlu geçirdikten sonra sefere çıkanın orucunu bozması câiz değildir. Oruçsuz misafir mukim olursa, kalan zamanı imsâk etmesi lâzımdır. Misafir oruç tutabilirse tutması daha evlâdır.

Hamile yahut emzikli kadınlara, çocuklarına bir şey olur endişesiyle oruç tutmadılarsa, kaza lâzımdır. Hasta kendi nefsinin korkusundan oruç tutmaz; iyileşince tutamadığı günleri kaza eder. Onun için ona fidye farz olmaz. Fidye, gün için miskine bir fitre vermektir. Çok zayıf olduğu için oruç tutamayan ihtiyara da kazaya bedel fidye farz olur. Ramazan kazasını ikinci Ramazana kadar geciktirene gün başında bir fitre miktarı fidye vermek lâzım olur. (Hanefiye göre lâzım değildir).

ORUÇ TUTMAK İÇİN SEÇİLMİŞ KIYMETLİ GÜNLER:

Arefe günü, Aşure günü, Zilhiccenin ilk dokuz günü, Muharremin ilk on günleri, Receb, Şaban ayları oruç tutmak sünnettir. Hâdiste gelmiştir ki, Ramazandan sonra efdal olan oruç, Muharrem orucudur. Muharrem ayının tamamını oruç tutmak sünnettir. Fakat ilk on günü tutmak müekkettir. Hâdiste gelmiştir ki, **«Haram aylardan bir gün oruç tutmak diğer aylarda otuz gün oruç tutmaktan hayırlıdır. Ramazan ayından bir gün oruçlu olmak, haram aylarında otuz gün oruçlu olmaktan hayırlıdır.»** Peygamberimiz buyurur ki: **«Haram aylarında perşembe, cuma ve cumartesi günlerinde otuç tutana yediyüz yıllık ibâdet sevabı yazılır.»** Haram ayları dörttür: Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb'tir. Hepsinin efdalı hac mevsimi olan Zilhiccedir.

Hâdiste gelmiştir ki: **«Zilhiccenin ilk on günü en faziletli günlerdir ve Allah'a onlardan daha yakın bir zaman yoktur. Onlarda bir gün oruç tutmak bir yıl oruçlu olmak gibidir. Bir gecesini ibadetle geçirmek kadir gecesini ibâdetle geçirmek gibidir.»** Dediler ki: **«Ya Resûlüllah! Bu** (haram aylarda) **Cihad etmek de öyle midir?»** Peygamberimiz: **«Hayır cihad etmek öyle değildir. Bu ayda cihad edenin geleceği mahv olur ve kanı heder olur.»** Bazı ashab, Receb ayını tamamıyla oruç tutmayı Ramazana benzemesin diye, iyi bulmuyorlardı.

Bunun için Receb ayının ya bir, ya da iki gününü iftar etmeyi daha iyi görürlerdi. Hâdiste gelmiştir ki: **«Şaban ayının yarısından sonra Ramazan orucundan başka oruç yoktur.»** (Dört sünen sahibi Ebu Hüreyreden). Her bakımdan Şabanın sonunda oruç tutmamak daha evlâdır; Ramazan ayı ondan ayrılsın diye. O halde, Şabanın sonunu oruç tutarak Ramazanı karşılamakta kerahet vardır. Ancak karşılamaktan başka sebeble olursa, mekrûh değildir.

AY İÇİNDEKİ KIYMETLİ GÜNLER:

Ayın kıymetli günleri, Eyyam-ı bıyd, yani arabi ayların onüçüncü, on dördüncü ve onbeşinci günleridir. Hafta içindeki kıymetli günler ise, pazartesi, Perşembe ve Cuma günleridir. Ama bütün yıl oruç tutarsa, bu kıymetli günleri içerisine alır. Fakat beş gün oruç tutmaması gerekir: İki bayram günleri ve üç teşrik günleri. Teşrik günleri Kurban bayramından sonra gelen üç gündür. Oruç tutan iftar kapısını kapamaması (iftar açmadan ertesi gün oruç tutmaması) gerekir ki, bu mekrûhtur. Bütün sene oruç tutulmasın; bir gün tutup bir gün tutulmasın. Buna, Davud (a.s.) âdeti olduğu için Davud orucu denir. Bunun fazileti büyüktür.

Abdullah bin Amr bin As, peygamberimize: **«Oruçta efdal olan yol nedir?»** diye sordu. Peygamberimiz Davud orucunu işaret etti. Abdullah: **«Ya Resûlüllah bundan faziletli yol nedir?»** Peygamberimiz: **«Bundan faziletlisi yoktur. Bundan aşağı da pazartesi, perşembe ve cuma günleri oruç tutmaktır. Bunlara Ramazan ayı da eklenirse, senenin üçte birine yakın olur.»** buyurdu.

Orucun hakikatinden maksad şehvetleri kırmak ve kalbi temizlemek olduğunu bilen kimse, kalbinin hâllerini kontrol etmesi gerekir. Orucun hakikatinde kalb gözetildiğine göre, bazen oruç tutmak ve bazen tutmamak şehvetleri kırmak için daha uygundur. Bunun içindir ki, peygamberimiz, bazen o kadar oruç tutardı ki, artık bir daha oruçsuz kalmayacağı sanılırdı ve bazan da o kadar oruca ara verirdi ki bir daha oruç tutmayacağı sanılırdı. Böylece kararlaştırılmış bir tertibi yoktu. Eski âlimler, dört gün arka arkaya oruçsuz geçirmeyi sevmezlerdi. Bunu da bayram ve teşrik günlerinden çıkarıyorlardı. Zirâ bayram günü ile teşrik günleri dört gün eder. Bunun için devamlı oruçsuz kalmak kalbe gaflet getirir, uyanıklığı zayıflatır.

YEDİNCİ ASIL

H A C

Bil ki, hac, İslâm'ın şartlarından biridir ve hayatta bir defa farzdır. Peygamberimiz buyurur ki: **«Hac (kendisine farz olduğu halde) yapmadan ölene deyin ki: "İster yahudi ol, ister hıristiyan"»** ve yine

buyurdu ki: **«Günah işlemeden ve dilini yakışıksız sözlere bulamadan hac yapan kimse anadan doğmuş gibi bütün günahlardan temizlenir.»** (Müslim - Buhari). Ve yine buyurdu ki: **«Çok günah vardır ki, ona Arafatta Vakfeye durmaktan başka hiçbir şey keffaret olmaz.»** Ve yine **«Hiç kimse şeytanı Arefe günündeki kadar, hor, hakir ve yüzü solgun görmez, çünkü o gün Allah'ın rahmeti insanlara nazil olur ve çok kebair** (büyük) **günahları affeder.»** Ve yine buyurdu ki: **«Hac niyetiyle evinden çıkıp da yolda ölene, kıyâmete kadar her yıl hac sevabı yazılır. Mekke veya Medine'de ölene kıyâmet günü ne sual var, ne hesab.»** Ve yine buyurdu ki: **«Bir makbul hac, dünya ve dünyadaki her şeyden hayırlıdır ve cennetten başka karşılığı yoktur.»** Ve yine buyurdu ki: **«Arafatta vakfeye durup da kendisini affedilmemiş düşünmek kadar büyük günah yoktur.»**

Büyük şeyhlerden Ali bin El-Muvaffak diyor ki: **«Bir yıl hac yaparken Arefe gecesi rü'yamda gökten yeşil elbiseli iki meleğin indiğini gördüm. Birisi diğerine dedi ki: "Bu yıl hacılar ne kadar olduğunu biliyor musun?" Öbürü: "Bilmem" dedi. "Altıyüzbin kişi" dedi. Sonra: "Kaç kişinin haccı kabul olduğunu da biliyor musun?" "Bilmem" dedi. Soran: "Altı kişinin haccı kabul oldu"»** dedi. Ali bin El-Muvaffak diyor ki uykudan uyanınca, bu rü'yanın korkusundan çok üzüldüm ve kendime: **«Muhakkak ben bu altı kişiden biri değilim.»** dedim. Ve bu düşünce ve üzüntü ile meş'ar-ul-Harama geldim ve orada uykuya daldım. Tekrar o iki meleği gördüm ki, aynı sözleri konuşuyorlar. Birden biri diğerine dedi ki: **«Allah bu gece ne hüküm ettiğini biliyor musun?»** Öbürü: **«Bilmem»** dedi. Sonra dedi ki: **«O altı kişinin her birinin hürmetine yüzbin kişi bağışladı ve onların işini onlara havale etti. Uykudan uyanınca, sevindim, neşelendim ve Allah'a şükür ettim.»**

Peygamberimiz buyurur ki: **«Allah vadetmiyor ki, her yıl altıyüz bin kul Beytüllahı ziyaret edecektir. Eğer bundan az olursa, bu sayıyı tamamlayacak kadar melek gönderecektir. Kıyâmet gününde Kâbe yerinden perdesine yapışacak. Kâbe cennete gidince onu tavaf edenler de beraber cennete girecektir.»**

HACCIN ŞARTLARI VE RÜKÜNLERİ

Vaktinde hac yapan bir müslümanın haccı doğrudur. Haccın **vakti**, Şevval, Zilka'de aylarıyla Zilhicce ayının ilk dokuz günüdür. Bayram gününün sabahı güneş doğuncaya kadar devam eder. Bu vakitler içerisinde ihram giymek sahihtir. Bundan önce ihram bağlarsa, hac olmaz, umre olur. İhramı bu vakitlerden önce bağlamak mekrûh olur. Akıllı çocuğun haccı doğrudur. Süt emen çocuğu velisi onun yerine ihrama bağlar, onu Arafata götürüp sa'y ve tavaf ettirirse, sahih olur. (Bu hükümler Hanefilere göre değildir.)

Nafile haccın sıhhatının şartı, yalnız İslâm ve vakittir. Farz olan haccı edâ etmenin şartları —bir farzı edâ etmek hasebiyle— **beştir.**

Müslüman olmak, hür olmak, baliğ olmak, akıllı olmak ve ihramı zamanında bağlamak. İhram bağlayan çocuk Arafatta vakfeye durmazdan evvel bülûğa ererse, yahut köle Arafatta vakfeye durmadan önce âzad edilirse, İslâm haccın (farz hac) sakıt olması için kifâyet eder. Umrede de anlatılan şartlar muteberdir. Ancak vakit yoktur. Senenin her vakti umreye vakit olabilir.

Başkasının yerine vekil olarak hac yapmanın şartı, önce kendi yerine farz olan haccı edâ etmiş olması gerekir. (Hanefiye göre farzı edâ etmesi, cevaz şartı değil; fazilet şartıdır). Kendi farz haccını yapmadan başkası yerine hac yapmaya niyet ederse, edâ ettiği hac, niyet ettiği kimse yerine değil, kendi yerine olur.

Niyeti ne olursa olsun, yaptığı hac önce İslâm haccı (ilk farz hac) yerine, sonra üzerine kazası lâzım olan hac yerine, ondan sonra adak hac yerine daha sonra da vekillik yoluyla olan hac yerine geçer. (Zâhir budur ki bu dahi Şafiî kavlidir.)

HACCIN FARZ OLMASININ ŞARTLARI:

Müslüman olmak, baliğ olmak, akıllı olmak, hür olmak ve gücü yetmektir. Gücü yetmek de iki kısımdır: Birinci kısım kendisi bizzat hac yapmağa gücü yetmektir. Bu da üç şeyle olur: Birincisi, vücudunun sıhhatli olması, ikincisi yolun emniyetli olması, malına, canına düşmandan zarar gelmemesi, deniz yoluyla gidecek olursa, deniz tehlikesinden emin olması, ikincisi, borcunu ödedikten sonra kendisine ve ailesine yetecek nafakaya sahip bulunması ve yayan yürümek zorunda kalmaması için vasıta ücretine de sahip olmasıdır. Güç yetmenin ikinci kısmı, kendisi felç veya benzeri bir hastalığı olup da bundan kurtulma ümidi çok az olan kimsenin bizzat gidemeyip yerine göndereceği vekilin nafakasını ve ücretini verebilmesidir.

Eğer oğlu kendiliğinden babasının yerine hacca gitmeyi dilerse, babası izin vermelidir. Zirâ babaya hizmet etmek şereftir. Eğer oğlu kendisine **«para vereyim, yerine vekil tut»** derse, nimeti kabul etmek zorunda değildir.

Hacca gitmeye gücü yetince acele etmelidir. Ancak gelecek yıl daha uygun olacağını tahmin ederse, geciktirebilir. Fakat geciktirip de hac yapmadan ölürse, asi olur. Vasiyet etmese bile mirasından yerine vekil göndermek farz olur. (Hanefiye göre vasiyet ederse, farz olur. Etmezse, olmaz). Zirâ hac onun zimmetine borç olur. O halde, diğer borçlar gibi edâsı gerekir. Diğer bir delil de Hz. Ömer buyurdu ki: **«Gücü yetip de hacca gitmeyenler hakkında vilâyetlere bir yazı yazıp onlardan haraç almak isterdim.»**

HACCIN RÜKÜNLERİ

Haccın bazı rükünleri vardır ki, yerine getirilmeden hac olmaz. Bunlar beştir: İhram, tavaf, tavaftan sonra sa'y, Arafatta vakfeye durmak ve bir kavle göre saçları tıraş etmek. (Hanefiye göre haccın rüknü ikidir: Arafatta vakfeye durmak ve ziyaret tavafı yapmaktır. İhram giymek, sa'y etmek ve tıraş olmak farz değildir, vacibtir).

Haccın vâcibleri —ki onları terk etmekle hac bâtıl olmaz; fakat bir koyun kurban etmek lâzım gelir— altıdır: 1 — Mikatta ihram giymek, eğer mikat yerini geçerse, bir koyun kurban etmek lâzımdır. 2 — Cemreye taş atmak (şeytan taşlamak) 3 — Güneş batıncaya kadar Arafatta beklemek, 4 — Gece müzdelifede ikame etmek, 5 — Teşrik geceleri Minada ikamet etmek, 6 — Vedâ tavafı yapmak. İkinci bir kavle göre vedâ tavafı yapmazsa, kurban lâzım gelmez. Fakat edâ etmesi sünnettir.

Haccı edâ etmenin çeşitleri üçtür: İfrad, kıran ve temettüdür. İfrad hepsinden faziletlidir. (Hanefiye göre Kıran temettüden ve temettü de ifraddan faziletlidir.) İfrâd hac şöyledir: Önce yalnız haccı edâ edip onu bitirdikten sonra Umre için ihram giyip umreyi edâ etmektir. Umrenin ihramını ci'rane'de giymek, Temim'de giymekten ve Tenim'de giymek, Hudabiye'de giymekten faziletlidir. Bu üç yerin birinde Umre için İhram giymek sünnettir.

Kıran hacta **«Lâbbeyke bihaccetin ve Umretin»** deyip hac ve Umre için bir defada ihram bağlanır. Sonra hac amelleri yerine getirilir. Zirâ Umre âmelleri hac âmelleri içindedir. Abdest, gusûl içinde ifa edildiği gibi ifa edilir. Kıran haccı yapanlara bir kurban vâcib olur. Ancak Mekkeliler için bu kurban vâcib olmaz. Zira onun mikatı Mekke'dir. Kıran haccı yapanlar, Arafatta vakfeye durmazdan önce tavaf ve sa'y ederse, sa'y hem farz hac, hem Umre sa'yi yerine geçer. Fakat Arafatta vakfeden sonra daha önce yaptığı tavafı iade etmesi gerekir. Zirâ rükün olan tavafın şartı vakfeden sonra olmasıdır.

Temettü haccında mikata geldiği zaman, Umre için ihram giyip Mekke'de umre tavafını yaptıktan sonra, ihram icaplarıyla bağlı kalmamak için ihramını çıkarır. Sonra hac vaktinde Mekke'de hac için ihram giyer. Temettü haccı yapana bir kurban vâcib olur. Kurbana gücü yetmezse, ayrı ayrı günlerde veya peşpeşe Kurban bayramından önce üç gün, memleketine döndükten sonra yedi gün oruç tutar. Kıran haccında da kurbana gücü yetmezse, bu şekilde on gün oruç tutar. Temettü kurbanı; Umrenin ihramını, Şevvâlde, yahut Zilka'dede veya Zilhiccenin ilk on gününde giymiş olup hac ve ihramı bir araya getirmiş ve bu yüzden mikattan geri kalmış kimselere vâcib olur. O halde temettü eden kimse, Mekkeli olursa, yahut yabancı olup Mekke'de sakin olmuş olursa ve hac vaktinde mikatına veya mikatı kadar mesafeye gelirse, ona kurban lâzım olmaz.

HACCIN YASAKLARI ALTIDIR:

1 — İhramlı olana elbise giymek haramdır. Gerek gömlek, gerek don, gerek çizme ve gerekse tülbent olsun. Bunların birisi câiz değildir. Belki izar, (ihramın alt kısmı) rida (üst kısmı) ve nalin giymelidir. Eğer nalin bulunmazsa, açık ayakkabı da câizdir. Ve eğer izar bulamazsa, don giymelidir. Bütün âzalarını izar ile örtmesi câizdir. Ancak başını örtmesi câiz değildir. Kadınların âdet üzere kaftan giymeleri câizdir. Ancak yüzlerini örtmeleri câiz değildir. Mahmil içinde ve dar yerlerde olursa câizdir.

2 — Güzel kokular kullanmamalıdır. Zirâ eğer güzel kokular sürerse, veya elbise giyerse, bir kurban lâzım gelir.

3 — Kıllarını tıraş etmemelidir ve tırnaklarını kesmemelidir. Zirâ bunlardan birini yaparsa, bir kurban lâzım gelir. Hamama girmek kan aldırmak, hacamat yapmak ve saçını çözmek dahi câiz değildir.

4 — Cima etmemelidir. Cima yaparsa, ya bir deve, yahut bir sığır veya yedi koyun kurban etmek vâcib olduğundan artık haccı fasit olur, kazası lâzım olur.

5 — Cimadan önceki hâllerdir. Meselâ kadınları çimdiklemek ve öpmek câiz değildir. Kadına dokunma ile abdesti bozan şeyler için bir kurban vâcib olur. Kadınlar ile istimna etmek için de bir kurban lâzım olur. İhramlı kimse için nikâh câiz olmaz. (Hanefiye göre câizdir). Nikâh ettiği takdirde kurban veya sadaka lâzım gelmez.

6 — İhramlı için deniz hayvanları hariç bir şey avlamak câiz değildir. Avladığı takdirde deveden, sığırdan ve koyundan ona benziyeni sadaka vermek vâcib olur.

HAC NASIL YAPILIR?

Mâlûm olsun ki, hacta yapılacak işleri evvelinden sonuna kadar, farzları, sünnetleri ve edebleri birlikte gözetmekle tertip üzere bilmek gerekir. Zirâ ibâdeti, âdet olduğu için değil de, ibâdet olduğu için yapanlar yanında farz, sünnet ve edebler bir olur.

Zirâ muhabbet makamına ulaşmak, ancak nafile ve sünnetler ile mümkün olur. Nitekim peygamberimiz buyurur ki: **«Her ne kadar kullarım en çok farz edâsıyle bana yaklaşıyorlarsa da, nafile ve sünnet ile yaklaşmaktan geri kalmayan, kullarım da, öyle bir mertebeye erişirler ki, ben onların kulağı, gözü, eli ve dili olurum.»** (Kudsi hadis). Şöyle ki, benimle işitir, benimle görür, benimle söyler ve benimle tutar. O halde, ibâdetin edeblerini ve sünnetlerini edâ etmek mühimdir. Edeblerin de derecelerini gözetmek lâzımdır. Önce hac yolunun edeblerine riayet etmek gerekir.

Önce hacca azmetmeli, halis bir niyetle niyet etmelidir. Sonra tevbe etmelidir. Zimmetinde bulunan kul haklarını, borçlarını ödeme-

lidir. Hanımının, çocuklarının ve kendisine nafakası lâzım olan kimselerin nafakalarını vermelidir. **Vasiyetnamesini** yazmalıdır. Yol harcığını helâlinden hazırlamalı, şüpheli olan maldan kaçınmalıdır. Zira şüpheli malla hac yapanın kabul olmama tehlikesi olur. Yol hazırlığını, yolda fakirlere yardım edebilecek şekilde yapmalıdır. Yola çıkmadan önce bir miktar sadaka vermelidir. Kuvvetli bir hayvan kiralamak, hayvan sahibinin isteksiz götürmemesi için, daha önce taşınacak eşyaların hepsini ona göstermelidir. Din yolunda ve yol işlerinde kendisine haldaş olacak bir salih yoldaş edinmelidir. Dostlarına vedâ edip onlardan hayırlı dualar talep etmelidir. Her birine: **«Dinini, emanetini ve akıbetini Allah'a ısmarlıyorum.»** demelidir. Onlar da: **«Allah seni korusun, sana takvayı zad eyleyip seni yaramaz işlerden korusun, günahlarını affetsin. Uğurun hayırlı olsun.»** demelidirler.

Hacca azmeden kimse, evinden çıkacağı zaman iki rek'at namaz kılmalıdır. Birinci rek'atta **«Kul ya eyyühel Kafirun»** sûresini, ikinci rek'atta **«Kulhüvellahüehad»** sûresini okumalıdır. Namazdan çıkınca, namazdan sonra okunan dualardan sonra bu duayı okumalıdır: **«Allahım, sen seferimin sahibisin, aile, evlâdım ve mallarımın koruyucususun. Beni ve onları bütün afetten koru. Allahım, bu seferimde senden hayır, takva, beğenilen âmeller dilerim.»** Evinin kapısına gelince şu duayı okumalıdır: **«Allahım, sana tevekkül edip sefer ettim. Nereye gidersem, sığınağım sensin. Allahım, beni takva ile rızıklandır. Nereye dönersem uğurumu hayır eyle.»** Hayvana binince, şu duayı okumalıdır: **«Bu hayvanı bize bağlı kılan Allah'a hamdü senâlar olsun. Eğer Allah'ın inayeti olmasaydı, biz onu müsahhar edemezdik. Biz Allah'a döneceğiz.»** Hayvan yürümeye başlayınca, bu âyet-i kerimeyi okumalıdır: **«Hareket ve sükûn Allah'ın ismiyledir. Allah bağışlayıcı ve merhametlidir.»** Bütün hac yolu boyunca zikir ve Kur'an'dan boş kalmamalıdır. Yükseklere çıkarken: **«Senin şerefin bütün şereflerden üstündür. Her halde hamd-ü senâ sana mahsustur.»** Bir korku hâsıl olunca **«Âyet-i Kürsî»** ve **«Şehidellahu»** âyetini ve **«Kul hüvellahu ehad»** ve iki muavvizeyi okumalıdır.

İHRAMIN EDEBLERİ VE MEKKE'YE GİRİŞ

Haccı, mikat yerine gelince, gusül etmeli, kıllarını ve tırnaklarını Cuma bahsinde geçtiği gibi kesmeli, dikili elbiseleri çıkarıp izar ve rida ile örtünmek suretiyle ihram bağlamalıdır. Örtündüğü ihramın her iki parçası da beyaz olmalıdır. İhramdan önce güzel kokular sürünmelidir. O mekândan gitmeğe azmedince, deveyi kaldırıp yola yönelerek hacca niyet etmeli, kalbi ve diliyle bu duayı okumalıdır: **«Allahım, ben hizmetindeyim, fermanına uydum, divanına geldim. Senin nimetin devamlıdır. Mülk sana mahsustur. Ortağın yoktur.»** Yüksek bir yere çıkarken, yukarıdan aşağıya inerken, korkulu bir yere inerken ve kâfile birbirine karışıp izdiham olunca, yüksek sesle bu duayı tekrar etmelidir. Mekke'ye ulaşınca gusül etmelidir.

Hacta dokuz yerde gusül yapmak sünnettir: İhram için, Mekke'ye girmek için, ziyaret tavafı için, Arafat'ta durmak için, Müzdelife'de ikamet için, üç gusül de üç cemre (şeytan taşlama) için ve vedâ tavafı için. Akabe cemresinde gusül yoktur. Gusül edip Mekke'ye girince gözü **«Beytûllaha»** ilişince, henüz şehir içinde ilerlerken bu duayı okumalıdır: **«Allahım, senden gayri mabud yoktur. Adın selâmdır, selâmet sendendir, yurdun selâmet yurdudur. Ey celâl ve kerem sahibi! Allahım, şereflendirdiğin ve kıymetlendirdiğin "Beytin" budur. Allahım, Beytinin kıymet ve âzametini ve hac yapmanın sevap ve şerefini artır. Allahım, bize rahmet kapılarını aç, ve bizi kovulmuş şeytandan sakla.»** Sonra **"Beni Şeybe"** kapısından mescide girip **«Hacer-i Esvede»** yönelmeli ve onu izzet ve ikram ile öpmelidir. Eğer öpemezse, ona el uzatıp ziyarete işaret etmelidir ve bu duayı okumalıdır: **«Allahım, bu emaneti edâ ettim ve ahde vefâ ettim. Sen benim vefâ ettiğime şahid ol.»**

TAVAFIN EDEBLERİ:

Tavaf namaz gibidir. Yani, onda da beden temizliği, elbise temizliği ve avret yerlerini örtmek şarttır. Fakat tavafta konuşmak câizdir. Önce **«İdtıba»** sünnetini yerine getirmelidir. **«Idtıba»**, izarın ortasını sağ koltuğu altına alıp iki ucunu sol omuzuna atmaktır. Sonra **«Beyt-i şerifi»** sol tarafına alıp başta **«Hacer-i Esvedin»** hizâsından tavafa başlamalıdır. **«Beyt-i şerif»** ile arasındaki mesafe üç adımdan eksik olmamalıdır. Tâ ki, şadırvan üzerine basmak zorunda kalmasın. Şadırvan; **«Beyt-i şerifin»** hududuna dahil olan bir mekândır. Tavafa başlayınca, bu duayı okumalıdır: **«Allahım sana iman getirdim. Kitabını tasdik ettim. Resûlün Muhammed Mustafa sünnetine tabi oldum.»** Beyt-i şerifin kapısının hizasına gelince **«Allahım, bu Beyt senin beytindir ve harem, haremindir ve bu makam cehennem ateşinden sığınanların makamıdır.»** demelidir.

«Rükn-i Irakiye» ulaşınca, bu duayı okumalıdır: **«Allahım, küfür, nifak, kötü ahlâk, kötü aile, kötü evlât, kötü mal ve kötü bakmaktan sana sığınırım.»** Altın oluk altına gelince: **«Allahım, Arşının gölgesinde gölgelendir ve bana Muhammed Mustafa'nın şerbetinden içir ki, ondan sonra ebedi olarak susuzluk yoktur.»** demelidir. **«Rükn-i Şamiye»** gelince: **«Allahım, haccımı makbul, sa'yimi meşkûr, günahımı mağfûr eyle. Ticaretimi zararlı eyleme. Ey Aziz, ey Gâfûr, benim bütün günahlarımı sana gizli değildir. Sen bana mağfiret eyle.»** diyecektir. **«Rükn-i Yemaniye»** ulaşınca şunu okumalıdır: **«Allahım, beni küfür, nifak, fakirlik acısı, kabir âzabı, hayat, memat fitnelerinden, dünya ve âhiret belâlarından sakla.»**

Bu rükün ile «Hacer-i Esved» arasında şu duayı okumalıdır: **«Allahım, bana dünya ve âhirette iyilik ver, beni kabir âzabından ve ateş âzabından sakla.»** Yedi defa bu şekilde dönmeli ve her defasında da bu duaları okumalıdır. Bir defa dönmeye bir **«şavt»** denir. Üç evvelki

şavtlarda acele ve koşarcasına dönmelidir. Eğer **«Beyt-i şerifin»** yakınında izdiham var ise, acele yürüyebilmek için, bir miktar uzaktan dönmelidir. Son dört şavtlarda ise, yavaş yavaş yürümelidir. Her defasında mümkün ise Hacer-i Esvedi öpmeli ve Rükn-i Yemaniye elini uzatmalıdır. Eğer izdihamdan yapamazsa, eliyle işaret etmelidir. Bu minval üzere yedi şavtı tamamlayınca, Mekke-i Müşerrefenin kapısı ile Hacer-i Esved arasında durup karnını, göğsünü, yüzünün sağ tarafını ve iki elini dirseklerine varıncaya kadar **«Beyt-i şerifin»** duvarına yapıştırmalıdır ve elini **«Beyt-i şerifin»** örtüsüne dokundurmalıdır. Bu makama **«Mültezim»** denir. Duaların kabul olacağı makamdır. O halde bu duayı okumalıdır: **«Ey eski Beytin sahibi, beni cehennem ateşinden koru. Bütün kötü şeylerden muhafaza eyle. Bana nasib ettiğin rızkınla kanaat ver, ihsan ettiğin nimete bereket ver.»** Sonra Peygamberimizin pâk ruhuna sâlâvat getirip tevbe ve istiğfar etmeli ve ne ihtiyacı var ise dilemelidir. Sonra makamın arkasında durup iki rek'at namaz kılmalıdır ki, bu namaza **«Tavafın iki rekati»** denir. Tavaf, bu iki rek'at namazla tamam olur. Birinci rek'atta Fatiha ile Kulhüvellahü sûrelerini okumalıdır. Namazdan sonra dua etmelidir. Bu yedi şavtı dönmeden bir tavaf tamam olmaz. Her yedi defa döndükten sonra iki rek'at namaz kılmalıdır. Sonra Hacer-i Esvedin yanına gidip öpüp tavafı onunla bitirmelidir. Sonra da sa'yi ile meşgul olmalıdır.

SA'YIN ADABI

Tavaftan sonra Safa kapısından dışarı çıkıp yürüyerek Ka'be görününceye kadar Safa'da yukarıya doğru çıkmalıdır. Yüzünü Ka'be tarafına çevirip **«Allah'tan başka mabud yoktur. Mülk ona mahsustur. Ortağı yoktur. Diriltan, öldüren odur. Hayır ve ihsan onun elindedir. Herşeye kadirdir. Vaadinde sadık olup kuluna yardım eden, askerine yardım ve zafer ihsan eden; bütün düşmanlarını hezimete uğratan odur. Kâfirler hoşuna gitmese de biz dinde ihlâslıyız.»** duasını okumalıdır. Sonra aşağı inip sa'ye başlamalıdır. Yavaş yavaş Merve tarafına yürüyüp **«Rab ığfırlı verhem ve tecavuz amma...»** duasını okumalıdır. Sonra yavaşça hareket eder, mescidin köşesindeki **«Milli Ahdara** = (Yeşil işaret)**»** gelinceye kadar. Kendisiyle işaret arasında altı arşın mesafe kaldığı yerden hızla yürümeğe başlar; ikinci işarete gelinceye kadar... Sonra Merveye gelinceye kadar yavaşça yürür. Merveye çıkınca Safaya döner ve anlatılan duayı okur. Bu anlattığımıza bir sa'yi denir. Safaya dönünce iki defa olur. Yedi defa bu şekilde sa'y eder. Sa'yi bitirince, Kudum tavafiyle sa'y edâ etmiş olur. Bu tavaf sünnettir. Rükûn olan tavaf, vukuftan (Arafatta durmak) sonra olur. Sa'yda taharet üzere olmak sünnettir. Tavafta taharet vâcibtir. Sa'yda kudum tavafı kifâyet eder. Zirâ sa'yin vukuftan sonra olması şart değildir. Fakat tavaftan sonra olması şarttır. Bu tavaf ister sünnet tavaf olsun...

ARAFATTA VAKFENİN ADABI

Eğer kafile Arefe günü Arafata ulaşırsa tavaf ile meşgul olmamalıdır. Eğer Arefe gününden önce varırsa, Kudum tavafını edâ ederler. Sonra Terviye (Zilhiccenin 8'i) günü Mekke'den çıkıp o gece Mina'da kalırlar. Ertesi gün Arafata giderler. Arafatta durmanın vakti, Arefe günü zevalden sonra bayramın sabahına kadardır. Bayram sabahından sonra ulaşan kimse, haccı kaçırmış olur. Arefe günü gusül edip ikindi namazını öğle namazıyla beraber kılmalıdır. Tâ ki devamlı dua ile meşgûl olsun. O gün, çok dua edebilmek için oruç tutmamalıdır. Zira haccın binası, kalblerin cemiyeti ve azizlerin himmetidir. Bu şerefli vakitte zikirlerin en faziletlisi **«lâ ilâhe illellah»tır.** Hûlâsa zeval vaktinden akşama kadar yalvarıp, ağlayıp, sızlamalıdır. Tevbe edip geçmiş taksiratından özür dilemelidir. Bu şerefli vaktin istiğfar duaları çoktur. Bu kitapta zikir etmek zordur. Tafsilâtı **«İhya»**da geçmiştir. Arzu eden ona müracaat etsin. Bellediği duaları okusun. Zirâ bu vakitte büyüklerden nakledilen duaları okumak güzeldir. Eğer ezber okuyamıyorsa, kâğıda yazıp okumalıdır. Yahut birisi okusun, o da **«âmin.»** desin. Güneş batmadan Arafat hududundan çıkmasın.

HACCIN DİGER İBADETLERİ

Arafattan sonra Müzdelifeye gider. Orda gusül eder. Zirâ Müzdelife haremdendir. Akşam namazını geciktirip yatsı namazıyla beraber bir ezan iki kametle kılmalıdır. Yapabilirse o gece Müzdelife'de kalmalıdır. Zirâ çok şerefli ve aziz bir gecedir. Gece Müzdelifede bulunmak ibâdetlerin cümlesindendir. Bir kimse gece Müzdelifede bulunmazsa, bir kurban kesmesi gerekir. Müzdelife'den yetmiş taş götürüp Mina'da Cemrelere atmalıdır. Zirâ Müzdelife Mina'ya nisbetle taşlıktır, orda kolaylıkla taş bulunur. Gece yarısına yakın Mina'ya hareket edip sabah namazını karanlıkta kılmalıdır. **«Meş'arü'l-Haram»** denilen Müzdelife'nin hududuna gelince tanyeri ağarıncaya kadar, orda durup dua etmelidir. Sonra oradan **«Muhassir Vadisi»** denilen yere gelmelidir. Bu vadiye gelince, hayvanı hızlı sürmeli ve eğer piyade ise süratle vadiyi karşıdan karşıya geçmelidir. Zirâ sünnet böyledir. Sonra bayram günü sabahleyin bazen tekbir bazen telbiye **(Lebbeyke...)** söylemeli ve **«Cemerat»** denilen üç yüksek yere gelinceye kadar buna devam etmelidir. Onları geçip yolun sağ tarafında **«Cemeretü'l-Akabe»** denilen yüksek yere gelmelidir. Burada yüzünü kıbleye dönmelidir. Güneş bir mızrak boyu yükselince bu cemreye yedi taş atmalıdır. Kıbleye karşı durup atmak daha hayırlıdır.

Burada tekbir yerine telbiye getirmelidir. Bu cemrede her bir taş attığında, **«Allahümme! Tasdiken bikitabike ve ittibaenli sünneti nebiyyike.»** demelidir. Cemre işi bitince telbiye ve tekbire son verir. Ancak farz namazlardan sonra bayram günü öğleden son teşrik günü-

nün sabahına kadar —ki bayramın dördüncü günü oluyor— farz namazlardan sonra tekbir getirir. Sonra konağına varır, dua ile meşgûl olur. Kurban kesmek dilerse kurban keser. Kurbanın şartlarını gözetir. Sonra saçını traş eder. Bugünde taşlama ve traşı edâ etti ise, ihramdan bir çözülme hâsıl olur, ihramın bütün mahzurları helâl olur. Ancak kadına dokunmak ve avlanmak helâl olmaz. Sonra Mekke'ye gelir, rükûn olan tavafı edâ eder. Bayram gecesinin yarısı geçtikten sonra rükûn tavafının vakti girmiş olur. Fakat bayram günü yapmak daha iyidir. Gerçi son vakti yoktur. Zirâ ne kadar geciktirirse, vakti geçmez. Ancak edâ edilmeden son çözülme hâsıl olmaz ve mübaşeret olduğu gibi haram kalır. Bu tavafı, kudum tavafında anlattığımız gibi edâ ederse, hac tamam olur, mübaşeret ve avlanma da helâl olur. Daha önce sa'y yaptıysa, sa'yı yapmamalıdır. Zirâ bu tavaftan önce sa'y yapmak câiz olur. Taşlamayı, traşı ve tavafı yapınca hac tamam olur, ihramdan çıkar. Teşrik günlerindeki taşlama ve Mina'da gecelemek ihram kalktıktan sonra yapılır. Tavaf ve sa'y'dan boşalınca, bayram günü Mina'ya gelip o gece orda durmalıdır. Zirâ bu kadarı vâcibtir. Ertesi gün zevalden sonra taşlama için gusül etmelidir ve Arafat tarafından olan birinci cemreye yedi taş atmalıdır. Sonra yüzünü kıbleye dönüp **«Bakara»** sûresi kadar dua etmelidir. Sonra ikinci cemrede de yedi taş atıp yine dua etmelidir. Ondan sonra yedi taş da Akabe cemresinde atmalıdır ve o gece Mina'da kalmalıdır. Sonra bayramın üçüncü günü de bu şekilde bu üç cemrede yirmibir taş atmalıdır. Eğer bu kadarıyla yetinip Mekke'ye gelirse kifâyet eder. Eğer güneş batıncaya kadar orada kalırsa, o geceyi de orda geçirip ertesi gün yine yirmibir taş atmak lâzım olur. Haccın tamamı bu anlattığımızdır.

UMRE NASIL YAPILIR?

Umre yapmak isteyen kimse, gusül edip hacta olduğu gibi ihram ve elbisesini (kadın için) giymelidir. Sonra Mekke'den çıkıp Umre mikatına gelmelidir. Mikat, Ci'rane, Ten'im ve Hudeybiye'dir. Umreye niyet edip **«Lebbeyke bi ümretin»** demelidir. Mescid-i Aişe'ye gidip orda iki rek'at namaz kılmalıdır. Geri Mekke'ye yönelerek yolda **«Lebbeyke»** demelidir. Mescid kapısına gelince, telbiyeyi kesip hacta olduğu gibi tavaf ve sa'y yapmalıdır. Sonra saçını traş edip Umreyi onunla bitirmelidir.

Umre, yılın her vaktinde yapılabilir. Mekke'de oturan kimse mümkün olduğu kadar Umre yapmalıdır. Umre etmezse, tavaf etmelidir. Bunu da yapamazsa, Ka'beye bakmalıdır. Ka'be'nin içine girince iki direk arasında namaz kılmalıdır. Ka'be'ye yalın ayak ve tazim ve hürmetle girmelidir. İçebildiği kadar Zemzem suyundan içmelidir, midesi doluncaya kadar. Zirâ ne niyetle içerse şifâ bulur. Zemzem suyundan içerken şu duayı okumalıdır: **«Allahım! Bunu bana her belâdan şifâ kılıp bana ihlas, yakin, dünya ve âhirette âfiyet ihsan eyle.»**

VEDA TAVAFI

Memleketine dönmeğe azmedince, yükünü ve eşyasını bağlayıp bütün işlerinin sonunda Ka'beye vedâ etmelidir. Vedâ, yedi defa tavaf edip iki rek'at namaz kılmakla olur. Tavafın şekli daha önce anlatıldığı gibidir. Ancak bunda **«izdiba»** ve hızlı yürümek yoktur. Sonra **«Mültezem»** tarafına gidip dua eder, geri döner ve mescitten çıkıncaya kadar Ka'be'ye bakar.

MEDİNE ZİYARETİ

Sonra Medine'ye hareket etmelidir. Peygamberimiz buyurur ki: **«Ölümümden sonra beni ziyaret eden, beni hayatımda ziyaret etmiş gibi olur.»** Ve yine buyurur ki: **«Beni ziyaret etmekten başka niyet taşımadan Medine'ye gelen kimseye şefaat etmem için, Allah üzerinde hakkı sabit olur.»** Medine'ye girince salâvat getirir. Gözü Medine'nin duvarlarına ilişince, şu duayı okur: **«Allahım! Bu Peygamber haremini, bana cehennem ateşinden ve acıklı âzaptan sığınak eyle.»** Önce gusül edip ondan sonra Medine'ye girmelidir. Güzel kokular sürünüp beyaz elbise giymelidir. Tevazu ve vekarla şu duayı okumalıdır: **«Allahım, beni doğru mekâna vâsıl eyle, kendi tarafından hidâyet nâsib eyle.»** Sonra mescide girip minberin altında sağ direk omuzu ile beraber olacak şekilde iki rek'at namaz kılmalıdır. Zirâ Peygamberin makamı bu idi.

Sonra ziyarete azmetmeli, yüzünü **«Ravza-i şerife»** duvarına ve arkasını da kıble tarafına çevirmeli. Elini duvara sürmek ve duvarı öpmek sünnet değildir. Belki biraz uzak durmak hürmete daha yakın ve uygundur. Sonra şu duayı okur: **«Ey Allahın Resûlü, Allahın Nebisi, Habibi, Safiyyi, ey Adem evlâdının en şereflisi, Peygamberlerin efendisi, sonuncusu, Rabbil âlemin'in Resûlü Ekremi! Allah'ın Salât ve Selâmı sana, âline, ashabına ve ehl-i beytine olsun. Allah, diğer Peygamberlerin ümmetinden onlara verdiği karşılıktan fazla bizden sana karşılık versin. Allah senin kâdrini ve şerefini, zâkirler seni zikir ettiği ve gâfiller gâflet ettiği müddetçe artırsın.»** Eğer Peygamberin ravzasına selâm vasiyeti yapan var ise, **«falandan sana selâm»** demelidir. Sonra bir iki ayak geri çekilip Ebubekir ve Ömer hazretlerine (r.a.) selâm verip şöyle demelidir: **«Allah'ın selâmı sizin üzerinize olsun, ey Allah'ın Resûlü'nün vezirleri ve hayatta kaldıkça dini ikâme için yardımcıları! Onun yoluna tabi olup sünneti ihyâ edenler sizsiniz. O halde Allah size, diğer peygamberlerin vezirlerine verdiği karşılıklardan (mükâfat) daha fazla karşılıklar versin.»** Sonra o makamda durabildiği kadar durup dua etmelidir. Sonra dışarı çıkıp Bakî mezarlığındaki Sahabe-i Kirâmın mezarlarını ziyaret etmelidir. Dönmek istediği zaman bir defa daha Peygamberimizin Ravza-ı Mutahheresini ziyaret edip vedâ etmelidir.

HACCIN İNCELİKLERİNİN SIRLARI

Bu anlatılan hac âmellerinin şekli idi. Bu âmellerin her birinde bir maksad, bir ibret ve âhiret işlerinde bir işi hatırlatmak ve bir uyarma vardır. Onun da aslı ve hakikati şudur: İnsan kemal-ı saadete erişmek için yaratılmıştır. İnsan, müslümanlık ünvânında anlatıldığı gibi kendi ihtiyarını bırakmadıkça tam bir saadete erişemez. Arzu ve isteklere uymak insanın helâk sebebidir. İnsanın şeriat izniyle değil de kendi ihtiyarıyla yaptığı herşey, arzularına uymak olur, kul muamelesi olmaz. Halbuki onun saadeti kulluktadır. Bunun içindir ki, eski milletlerde rûhbaniyet ve seyahatla emir olunmuştu. Hattâ her ümmetin âbidleri insanlar arasından çekilip uzleti seçmişlerdir. Dağların tepesinde meskenler edinip ömürleri boyunca riyazet ve mücahede etmişlerdir. Bunun için Peygamber efendimize: **«Dinde seyahat ve rûhbaniyet yok mudur?»** diye sorulunca, buyurdu ki: **«Bizde cihad ve hac onun yerine buyurulmuştur.»** Demek ki, Allah Muhammed ümmetine rûhbaniyete bedel hac yapmayı ferman etmiştir. Zirâ hac yolunda hem mücahede gâyesi hâsıl olur, hem de başka ibretler de zâhir olur. Zira Allah, Mekke'yi şereflendirip kendi zâtına izâfe etti ve onu padişahların huzuruna benzetip her tarafını harem yaptı. Onun ağaçlarını tanzim edip kesilmesini haram eyledi. Arafatı padişahın haremi önündeki meydan mesabesinde yaptı. Böylece her taraftan Ka'be'ye kasdedip tevbe ederler. Gerçi Allah'ın mekândan münezzeh olduğunu bilirler. Fakat Cenâb-ı Hakk'a büyük arzu ve teveccüh olduğu için, ona nisbet edilen herşey sevilir, istenir.

İşte müslümanlar bu şevk ile çoluk çocuğunu, malını ve vatanını bırakıp çölün tehlikesine katlanırlar ve kula yaraşır şekilde Allah'ın huzuruna varırlar. Bu hac ibâdetinde aklın anlıyamıyacağı bazı şeyler de emredilmiştir. Cemrelere taş atmak, safa ile merve arasında sa'y etmek gibi. Zirâ akla uygun olan herşey, nefsin onunla ünsiyeti vardır, ne ettiğini, niçin ettiğini bilir. Meselâ zekâtta, fakirlere merhamet, namazda Allah'a karşı tevazu ve oruçta da şeytanın askerini kırmak olduğunu bilir. Bu durumda tabiatının, aklına uygun hareket etmesi ihtimali vardır. Halbuki tam bir kulluk yalnız Allah'ın emriyle hareket edip kendi içinden aslâ bir hüküm koymamaktır. Taşlama ve sa'y bundandır. Zira bunlar yalnız kulluktan başka bir şeyle olmaz. Bunun için Peygamberimiz hususen hac duasında: **«Lebbeyke bihaccetin hakken taabbuden ve Rıkkan»** derdi. [Hacca kulluk ve kölelik] diye ad vermişti. O hâlde, hac işlerinden taaccüb ederek **«bundan maksat nedir?»** deyip tuhaflarına gitmesinin sebebi; bu işlerden gâye, gâyesizlik ve maksatsızlık olduğunu bilmemeleridir. Bu sebebsizlikten gâye de kul, kulluğunda gâyesiz olup yalnız Allah'ın fermanına bakmalıdır. Aklın bütün gayeleri bertaraf etmekten başka nasibi yoktur. Zira onun saadeti fâni, yok olup nasibsiz olmaktır. Öyle ki, onda Allah'tan başka ve onun emrinden başka bir şey kalmamalıdır.

HACCIN İBRETLERİ

Hac yolculuğu âhiret yolculuğuna benzer. Zirâ hac yolculuğundan maksat hanedir, (Kâ'be'dir). Ahiret yolculuğundan maksat ise, hane sahibidir; (Allah). O halde, bu yolculuğun hazırlık ve hallerinden öbür yolculuğun hallerini hatırlamalıdır. Hac yolculuğunda çocuklarına ve bütün dostlarına vedâ etmesi; ölüm sekaratında olacak vedâya benzer.

Bu yolculukta önce kalbi bütün bağlardan kurtardıktan sonra yola gitmek gerektiği gibi, âhiret yolculuğunda da ömrün sonunda dünyevi bağlardan kurtulmak gerekir. Aksi takdirde yolculuk ona acı geleceği muhakkaktır. Hac yolculuğunu çölde azıksız, levazımsız kalmamak için çeşitli yolculuk levazımını hazırlayıp her türlü ihtiyatı gözetmek gerektiği gibi, kıyâmet çölünde de her türlü hazırlık gereklidir. Zira kıyâmet çölü ondan daha uzak, daha korkunç ve azığa daha muhtaçtır. Devamlı kalmayıp bozulan herşey, çöl yolculuğuna azık olmaya yaraşmadığı gibi, riya ve kusur ile karışık olan ibâdet de ahiret yolculuğuna azık olmaya lâyık değildir. Devenin sırtına oturmak tabutu hatırlatmalıdır. Zira âhiret yolculuğunda bineği tabut olacaktır. Belki de deveden inmeden tabuta binme vakti erişecektir.

O halde, onun bu yolculuğu âhirete azık olmağa lâyık olmalıdır. Mütad elbisesini çıkarıp ihram giydiği zaman âhiret kefenini hatırlamalıdır. Zirâ ihram da, kefen gibi, iki beyaz gömlek olup öbür dünyanın yolculuk elbisesi gibi bu dünyanın elbiselerine uymamaktadır. Yolculuğun zorluk ve tehlikelerini görünce, münker ve nekiri ve akrep ve yılanları hatırlamalıdır.

Zira kâbirden mahşer gününe varıncaya kadar olan çöl, büyük ve zorlukları sonsuzdur. Yanında uygun arkadaş olmadan çöl âfetinden selâmet bulamadığı gibi, salih âmeller olmadan da kâbir âzabından emin olamaz. Bu yolculukta eşinden, evlâdından, arkadaş ve dostlarından ayrılıp yalnız kaldığı gibi, kâbirde de onlardan ayrılıp yalnız kalacağını hatırlamalıdır. **«Lebbeyke»** demeğe başlayınca, kıyâmet günü Allahın çağrısına cevap verirken o zamanki korku ve hali hatırlayıp o âleme dalmalıdır.

Ali bin Hüseyin bin Ali (r.a.) ihram giyince, rengi bozuldu, vücuduna titreme düştü ve **«Lebbeyke»** diye çağıramadı. Ona: **«Niçin Lebbeyke demiyorsun?»** diye sordular. Dedi ki: **«Lebbeyke ve sa'deyke'nin cevabını almaktan korkarım»** ve deveden düşüp bayıldı. Ahmet bin Ebi-El-Cuvari Ebi Süleyman-ı Daranî'nin müridlerinden idi. Şöyle hikâye eder: Ebu Süleyman bir defa Lebbeyke dedi ve kendinden geçip bayıldı ve bir mil yol alıncaya kadar böyle baygın kaldı. Ayılınca sırrını sordular. Dedi ki: **«Allah Mûsa'ya** (s.a.v.) **vahiy gönderip buyurdu ki: "Ümmetinin zâlimlerine tenbih et ki, beni anmasınlar. Zirâ beni ananı, ben de anarım. Beni anan zâlim ise, ben de onu lânetle anarım"».**

Yine Ebu Süleyman dedi ki: **«Duydum ki, hac nafakasını şübheli şeylerden hazırlayan kimse, "Lebbeyke" deyince, ona: "Elindeki malı iade etmeden Lebbeyk'in ve sa'deyk'in kabul olmaz" diye cevap verilir.»**

Tavafda: Biçarelerin padişahı dergâhına geldiklerinde, padişahın sarayı etrafında dönmeleri ve padişaha ihtiyaçları arz etmek için fırsat kollamaları ve kendilerine şefaat edecek bir kimse aramak için, yahut padişaha, görünmek ümidiyle gidip gelmelerine benzer: Safa ile Merve arasında bu şekilde gidip gelmek de buna benzer.

Arafatta durmak, dünyanın her tarafından çeşitli insanların orda toplanması ve değişik dillerle dua etmeleri, kıyâmet arasatına benzer. Orda bütün insanlar toplanır, herkes kendi haliyle meşgul olup red ve kabul arasında tereddüt eder.

Cemrelere taş atmak, yalnız kulluk yoluyla kulluğu izhâr etmek ve bundan başka da Hazret-i İbrahim'e benzemek vardır. Zira taş atılan yerler, şeytanın Hazret-i Halil'e gelip ona bazı vesveseler vermek isteyince, onu taşladığı yerlerdir. Eğer aklına: **«Şeytan İbrahim'e göründü. Onun için ona taş attı. Bu zamanda ise, görünmez. O halde niye taş atalım»** dersen, bunun şeytan vesvesesinden ileri geldiğini bil. O halde taş atıp onun gözünü kör etmelisin. Zirâ sen emirleri yerine getirmekle, sana her ne buyurulursa öyle yapmakla, kendi tasarruf ve tedbirini bırakmakla onun gözü kör olur. Bilhâssa Hazret-i İbrahim'i taklit etmekle, ona uymakla sevab hâsıl olur. Şeytanın görünmemesinin zararı olmaz. O haide hacıların taş atmasıyla şeytanın muhakkak kör olduğunu bil.

Açık anlayışlı, sağlam tabiatlı, kuvvetli bir şevk ve tam bir ciddiyete sahib olan kimseler için, haccın ibretlerine bu kadar işaret etmek yeterlidir. Böylelerin hareketlerinde, anlatılan mânâların, incelik ve temsilleri zâhir olur. Her birinden bir pay almağa başlar. Zirâ ibâdetin hayatı bunun gibi mânâları mülâhaza etmekle olur. Bu mülâhaza ile ibâdet, suretten çıkıp ruh ve hakikât makamına ulaşır.

SEKİZİNCİ ASIL

KUR'AN-I KERİM OKUMAK

Bil ki, Kur'ân-ı Kerim okumak, ibadetlerin en faziletlisidir. Bilhassâ namazda ayakta okunan... Peygamberimiz buyurur ki: **«Ümmetimin en faziletli ibâdeti, Kur'ân okumaktır.»** (Ebu Naim). Ve yine buyurdu ki: **«Kendisine Kur'an okumak nimeti verilen kimse, dünyada bundan daha üstün bir nimet olduğunu tasavvur ederse, Allah'ın büyük gördüğü şeyi aşağı görmüş olur.»** (Tabarani). Yine buyurdulu ki: **«Kıyâmet günü Allah'ın katında gerek peygamberlerden, gerek meleklerden ve gerekse bunlardan başka Kur'an kadar şefaati kabul**

edilen hiçbir şey yoktur.» (Tabarani). Ve yine buyurdu ki: **«Kur'an okumak bir kimseyi duadan alıkoyarsa, Allah Teâlâ ona şükredenlere verdiği sevabın daha üstününü verir.»** (Abdul- Melik). Ve yine buyurdu ki: **«Kalbler demir pası tutar.»** Sahabe-i Kirâm buyurdular ki: **«Ya Resûlüllah! Pası ne ile silinir?»**

Peygamber buyurdu ki: **«Kur'an okumak ve ölümü hatırlamakla silinir.»** (Tirmizi). Ve yine buyurdu ki: **«Ben dünyadan giderim. Fakat size daima vaaz ve nasihat edecek iki vaiz bırakıyorum: O vaizlerden biri konuşan, biri de susandır. Konuşan** vaiz Kur'an, susan vaiz de **ölümdür.»** (Beyhakî).

İbni Mes'ûd (r.a.) buyurur ki: **«Kur'an okumayı ihmâl etmeyin ki, her harfine bir sevab vardır. "Elif lam mim" bir harftir demiyorum. Belki elif bir harf, lam bir harf ve mim bir harftir.»**

Ahmed bin Hanbel buyurur ki: **«Allah'ı rüyamda gördüm ve: "Allahım! Sana ne ile yaklaşmak daha faziletlidir"** sordum. **Cenâb-ı Allah'tan cevap geldi ve buyuruldu ki: "Kur'an okumakla." Dedim ki: "Mânasını anlayarak mı, anlamayarak mı?" Cevabında buyuruldu ki: "İster anlayarak, ister anlamayarak."»**

GÂFİLLERİN KUR'AN OKUMASI

Kur'ân-ı Kerim'i öğrenenin derecesi büyüktür. O halde Kur'an-ı Kerim'in hürmetini gözetmelidir, kendisini yakışıksız durumlardan koruyup her halinde edebli olmalıdır. Yoksa Kur'an'ın ona düşman olma ihtimali vardır. Peygamber buyurur ki: **«Ümmetimin münâfıklarının çoğu, Kur'an okumakla meşgul olurlar.»** Ebu Süleyman-ı Darani buyurur ki: **«Zebaniler, Kur'an okuyup da bozgunculuk yapanları putperestlerden önce cezalandırırlar.»** Allah Tevrat'ta buyurur ki: **«Kulum! Şundan haya edip utanmaz mısın ki, eğer yürürken bir kardeşinden mektup gelirse, durur, yahut oturursun, onu harf harf okuyup düşünürsün ve tereddütsüz icâblarını yaparsın. İşte gönderdiğim kitap, düşünüp onunla âmel etmen için, sana yazdığım mektuptur. Halbuki sen ondan yüz çevirip onunla amel etmemektesin. Okusan da mânâsını düşünmüyorsun.»**

Hasan-ı Basri buyurur ki: **«Bizden öncekiler, Kur'an-ı Allah'tan gelmiş mektup olarak bilirlerdi. Gece düşünür, gündüz onunla âmel ederlerdi. Siz ise, Onun i'rab ve harflerini tashih etmekle uğraşıyorsunuz, emirleriyle âmel etmeyi basit buluyorsunuz.»**

Nihayet Kur'an'dan maksad mücerred okumak değildir. Belki onunla âmel etmektir. Zirâ onu okumak hatırda tutup ezberlemek içindir. Ezberlemek de mucibiyle âmel etmek içindir. Kur'an-ı okuyup onunla âmel etmeyen kimse, efendisinden içinde birçok emirler buyurulan bir mektup alıp, emirleriyle ilgilenmeyip mektubu güzel sesle okuyup harflerin mahrecini gözeten **kimse gibidir. Bu** kimseler, şübhesiz **âzaba müstahak olurlar.**

KUR'AN OKUMANIN EDEBLERİ

Kur'an okuyan kimse zâhirde altı şeye riayet etmelidir:

Birinci edeb: Hürmetle okumalıdır. Önce abdest almalı, tevazu ve huşû ile kıbleye karşı oturmalıdır. Tıbkı namazda olan kimsenin tevazu ve huşû'u gibi. Hz. Ali (kerreme...) buyurur ki: **«Namaz içinde ayakta Kur'an okuyana her harfine karşılık yüz sevab, oturarak okuyana elli sevab, namazın dışında abdestli olarak okursa, yirmibeş sevab, abdestsiz olarak ezbere okursa, on sevab yazılır, fazla yazılmaz.»** Geceleyin bilhassâ namaz içinde okuması daha ziyâde fâziletli olur. Zirâ geceleyin kalb boş olup daha etkilenir.

İkinci edeb: Kur'an-ı yavaş okumalı, mânâsını düşünmeli ve çabuk hatim etmeye çalışmamalıdır. Bazı hafızlar her gün bir hâtim okuyorlar. Fakat Peygamberimiz buyurur ki: **«Kur'an-ı üç günden az hatim eden, Kur'an'ın fâziletine erişemez.»** İbni Abbas (r.a.) buyurur ki: **«İza zülzilet»** ile **«El Karia»** sûrelerini yavaş ve tefekkürle okumak, **«Bakara»** ile**«Ali Imran»** sûrelerini acele okumaktan daha makbûldür. Hz. Aişe acele Kur'an okuyan birini görünce, **«bu kimse ne susuyor, ne de Kur'an okuyor.»** dedi. Acemi olur ve Kur'an'ın mânâsını bilmiyorsa da yine Kur'an'a hürmeti gözetmek için yavaş okuması daha faziletlidir.

Üçüncü edeb: Kur'an okurken ağlamaktır. Peygamberimiz buyurur ki: **«Kur'an'ı okurken ağlayınız. Eğer ağlayamıyorsanız, kendinizi ağlar gibi olmaya zorlayınız.»** (İbni Mace) İbni Abbas, **«Secde âyetini okuyunca secdeye gitmeye acele ediniz ki, ağlayasınız. Gözleriniz ağlamıyorsa, bari kalbiniz ağlasın.»**

Peygamberimiz buyurur ki: **«Kur'an-ı Kerim hüzün için nazil olmuştur. Kur'an okurken her defasında mahzun olun.»** (Ebu Yaia). Kur'an'daki vâd (müjde) ve vaid (tehdit) âyetlerini okuyup da onlardaki emirleri tefekkür eden ve kendi acizliğini düşünen kimse, eğer ona gaflet galib olmamış ise, muhakkak kederlenir.

Dördüncü edeb: Her âyetin hakkını gözetmelidir. Peygamberimiz âzab âyetine gelince istiaze ederdi. (Allah'a sığınırdı) rahmet âyetine gelince rahmet dilerdi. Tesbih âyetinde tenzih ederdi. Başlarken **«Eüzü billâh»** derdi. Kur'an okumaktan boşalınca, şu duayı okurdu: **«Allahım, Kur'an-ı bana imam, hidâyetçi eyle, unuttuğum şeyleri onunla hatırıma getir, onun tilâvetini gece gündüz bana nasib eyle, onu bana hüccet ve delil eyle.»** Tilâvet esnasında secde âyetine gelince, evvelâ tekbir alıp ondan sonra secde etmelidir. Secdede, namazın şartlarını— abdest, avret yerini örtmek gibi— gözetmelidir. Secde tekbiri kâfidir, Tehiyyat ve selâm lâzım değildir.

Beşinci edeb: Eğer riya olmak ihtimali olursa, Kur'an-ı Kerim'i gizli okumalıdır. Zirâ hâdiste gelmiştir ki: **«Gizli Kur'an okumanın**

sesli okumaya fazileti, gizli sadakanın açık sadakaya olan fazileti gibidir.» (Ebu Davud, Nesei ve Tirmizi). Eğer bu anlatılan mahzurdan emin olursa, yüksek sesle okuması evlâdır. Zira başkaları da dinleyip sevap bulurlar. Kendisi de daha çok uyanık kalır, uyku galebesi var ise, dağılır ve uyuklayanları da uyandırmış olur. Eğer bütün bu niyetler bir araya gelirse, herbiri için bir sevab bulur. Mushaf-ı Şerifin yüzünden okunması daha faziletli olur. Zira gözü de ibâdet etmiş olur ve denilmiştir ki, Mushaf-ı Şeriften bir defa hatim etmek, yedi hatim mesabesindedir. Rivâyet edilir ki, Mısır fakihlerinden biri sehır vaktinde imamı Şafiî'nin yanına gelince, yanında Mushafı gördü. Bunun üzerine, Hz. Şafiî dedi ki, fıkıh sizi Kur'an tilâvetinden alıkoymuştur. Ben yatsı namazını kıldıktan sonra Mushaf-ı açıp elde tutarım ve sabaha kadar onu kapamam. Bir defa Peygamberimiz, Ebubekir'in yanından geçti. Namaz kılıyordu ve Kur'an'ı hafif sesle okuyordu. Peygamberimiz: **«Ey Ebûbekir niçin yavaş okuyorsun?»** Ebûbekir: **«Öyle bir zât için okuyorum ki, ne kadar hafif okusam, o duyar. Sesli okumağa ihtiyaç yoktur.»** buyurdu. Ve Peygamberimiz bir defa da Hz. Ömer'i sesli Kur'an okurken görünce, **«Ey Ömer! Niçin sesli Kur'an okursun.»** buyurdu. Hz. Ömer: **«Uyuyanlar vardır, onları uyandırmak için ve şeytanı uzaklaştırmak için sesli okuyorum.»** dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz buyurdu ki, **«İkiniz de güzel yapıyorsunuz.»** O halde bu âmeller niyete bağlıdır. İkisinin de niyeti hayır olursa, ikisine de sevâb hâsıl olur.

Altıncı edeb: Güzel sesle okumağa çalışmalıdır. Zirâ Peygamberimiz Ebû Huzeyfe'nin kölesini, güzel sesle Kur'an okurken görünce buyurdu ki: **«Benim ümmetimden böyle güzel sesli yaratan Allah'a hamd olsun.»** Bu sebeble Kur'an'ı güzel sesle okumalıdır. Zirâ ses ne kadar güzel olursa, Kur'an-ı Kerim'in tesiri de o kadar fazla olur. Sünnet olan mihrabiye'yi (tecvidle) okumaktır. Nağmecilerin hali olan kelime ve harfler arasında ölçüsüz **«lahn»** (teğanni) yapmak mekruhtur.

BÂTINÎ EDEBLER

Kur'an okurkén bâtınî edebler de altıdır:

Birinci edeb: Okuduğu kelâmın âzametini düşünmeli, Allah'ın kelâmı olduğunu, ezelî olduğunu, Allah'ın sıfatı olduğunu ve zât-ı şerifiyle kaim olduğunu hatırlamalıdır; dilimizle söylediğimiz sözlerin harfler olduğunu bilmelidir.

Bu, şuna, benzer: Ateş kelimesini dile getirmek kolaydır, herkes yapabilir. Ama hiç kimse ateşin kendisini dile dokunduramaz. Bunun gibi bu harflerin mânâsı, açığa çıkarsa, yedi kat gök ve yer onun tecellisine güç getiremez. Bunun için Allah buyurur ki: **«Eğer bu Kur'an-ı dağlar üzerine indirseydik dağlar hudu ve huşû'undan parelenirdi.»** (Haşr sûresi: âyet: 21) Fakat Kur'an, kalb lisaniyle söylenebilmesi

için harf kisvesiyle örtülmüştür. Harf kisvesinden başka bir şeyle onu insanlara ulaştırmak münasip olmazdı. Ancak bu, harflerin arkasında büyük bir hakikat olmadığına delâlet etmez. Nitekim hayvanları sürüp çalıştırmak insanların sözleriyle mümkün olmayınca— zira hayvanlar insanların sözlerini anlayamaz— çaresiz hayvanların sesine yakın bazı sesler buldular ve bu sesleri işitip hizmet etmeleri için bu seslerle onlara seslendiler. Gerçi hayvanlar bu hizmetlerin hikmetinin ne olduğunu bilmezler. Meselâ öküzü, ona mahsus sesle çalıştırıp yeri sürerler. Ama öküz o yeri sürmenin hikmetini bilmez; yeri sürmekten maksat, havanın toprağa geçmesi ve suyun da birleşmesi ve üçünün bir araya gelmesiyle tohuma gıda olup onu yetiştirmeye yararlı bir hale gelmesi olduğunu bilmez.

Birçok insanların da Kur'an'dan nasibi, yalnız harf veya harflerle görülen mânâdır, fazla değildir. Hattâ bazıları, Kur'an'ın yalnız harfler ve seslerden ibâret olduğunu sandılar. Bu ise, gayet ahmaklıktan ve kalb zayıflığından ileri gelir. Ve bir kimsenin, ateşin hakikatının elif, ta, şin olduğunu sanmasına benzer. Şunu bilmez ki, ateş harfleri kâğıt üzerinde oldukları halde ona asla tesir etmiyor. Her kalıbın (beden) bir ruhu ve o kalıbın o ruh ile ayakta olması gibi. Bu harflerin de mânâsı, ruhlarıdır, harf kalıb mesabesindedir. Kalıbın değeri ruh ile olduğu gibi, bu harflerin de değeri mânâları iledir. Bu hususun tamamen incelenmesi bu kısa kitapta mümkün değildir.

İkinci edeb: Kur'an okumadan evvel kalbinde bu kelâmın sahibi olan Allah'ın azametini hatırlamaktır. Okuduğu kelâmın kimin kelâmı olduğunu, kendisi ne tehlikeli bir mahalde olduğunu tasavvur etmelidir. Allah buyurur ki: **«Abdestlilerden başka kimse ona dokunamaz.»** (Vakia sûresi: âyet 79). Temiz olmayan eller, Mushafın zâhirini tutmaya yakışmadığı gibi, kötü ahlâkın pisliğinden temiz olup tazim ve saygıyla süslü olmayan kalb de, Allah'ın kelâmının hakikatini tasavvur etmeye lâyık değildir. Bu sebebledir ki, İkrime, ne zaman Mushaf-ı Şerifi açsa, bayılır, kendinden geçerdi ve: **«Bu Rabbimin sözüdür. Bu Rabbimin sözüdür,»** derdi.

Hiç kimse Allah'ın azametini bilmeden Kur'an'ın azametini idrâk edemez. Allah'ın sıfat ve hallerini anmadıkça da, onun azameti kalbe hazır olmaz. Arş, Kürsi, yedi kat gök ve yedi kat yeri ve bunların arasında olan eşyayı —melek, cin, insan, haşerat, cemadat, nebat, hayvanlar ve yaratıkların bütün sınıflarından ne varsa hepsini— kalbinde hazır bulundurup, Kur'an'ın bütün bunları kudret kabzasında bulunduran Allah'ın kelâmı olduğunu, cümlesinin yok olmasını dilerse, kuşkusuz olacağını, bundan onun kemâline zerre kadar noksanlık gelmiyeceğini ve hepsinin yaratıcısı ve rızık vericisi o (Allah) olduğunu tasavvur etmelidir. Böylece onun azametinden bir kıvılcım hazır olur.
Üçüncü edeb: Okurken kalbini hazır bulundurmalıdır, gâflette olmamalıdır. Gâfletle okuduklarını okunmamış olarak kabul edip tekrar etmelidir. Bu, bir kimsenin seyr etmek için bahçeye girip onun acib ve garib hallerinden gâfil bulunarak faydasız dışarı çıkmasına ben-

zer. O halde, mü'minin temaşâgâhı olan Kur'ân'daki acaib hikmetleri düşünmeli, başka şeylerle asla ilgilenmemelidir. Şu halde Kur'an'ın mânasını bilmiyenin nasibi az olur. Fakat o da, kalbi dağılmaması için, Kur'an'ın azametini hazır bulundurmalıdır.

Dördüncü edeb: Kur'an'ın her kelimesinin mânâsını tefekkür etmelidir. Şöyle ki, anlayıncaya kadar tekrar etmelidir. Zirâ bu çok okumaktan faziletlidir. Hz. Ali buyurur ki: **«Peygamberimiz bir gece sabaha kadar bu âyet-i kerimeyi tekrar etti: "Eğer onlara âzab edersen, onlar senin kullarındırlar; eğer onları affedersen, sen aziz ve hakimsin.»** (İbn-i Mâce) ve Besmeleyi yirmi defa tekrar etti. Said bin Cebir bir gece hep bu âyet-i kerimeyi tekrar etti: **«Ey kâfirler, bugün ayrılınız.»** (Yâsin sûresi, âyet: 59) Eğer bir âyet okurken başkasını düşünürse, bu âyetin hakkını edâ etmemiş olur.

Amir bin Abdullah bin Kays vesveseden şikâyet ederdi. Ona dediler ki: **«Vesvese, dünya fikri cihetinden midir?»** Dedi ki: **«Benim sineme yalın bıçak koymaları, bana namazın içerisinde dünya işlerini düşünmekten iyidir. Belki kalbimdeki vesvese kıyâmet gününde nasıl Allah'ın huzuruna duracağım ve ne hâl ile geri döneceğim hususundadır.»** Bu dereceyi bile vesveseden sayardı. Zirâ namaz içinde okuduğu kelimelerin mânâsından başka şeyleri düşünmeyi vesvese sayardı ve bu hususta din işlerinden bile olsa, vâki olanı, vesvese olmasına hüküm ederdi. O halde her bir âyetin mânâsından başka bir şeyi düşünmemelidir.

Allah'ın sıfatlariyle ilgili âyetleri okuyunca, sıfatların sırlarını düşünmeli, Kuddûs, Aziz, Cebbâr, Hakim ve buna benzer sıfatların mânâsını tefekkür etmelidir. Allah'ın fiilleriyle ilgili âyetleri okuyunca, **«Gökleri ve yeri yarattı,»** gibi, yaratıkların acaipliklerini ve yaratıcının azametini düşünmeli, onun ilim ve kudretinin kemâlini anlamalıdır. Şöyle ki, her neye bakarsa, Allah'a mahsus olduğunu, ondan var olduğunu ve Allah sebebiyle olduğunu görmelidir. Şu âyet-i kerimeyi okuyunca: **«Şübhesiz biz insanı bir nutfeden yarattık.»** (El-İnsan sûresi, âyet: 2) nutfenin acaib hallerini düşünmeli, bir renk ve sıfatta olan bir damla sudan böyle değişik parçaların nasıl meydana geldiğini düşünmeli, sonra deri, damar ve kemiğin nasıl yaratıldığını; sonra baş, el, dil, göz ve bunlardan başka ne var ise, hepsini hatırlamalı; daha sonra da işitmek, görmek, hayat ve benzeri acaib hallerin nasıl meydana geldiğini düşünmelidir. Kur'an'ın bütün mânâlarını açıklamak zordur. Bundan maksat, Kur'an'ın mânâsı nasıl tefekkür edilir ona icmâlen işaret etmektir.

Üç kimse Kur'an'ın mânâlarını anlamaz:

Birincisi; zâhirî tefsirleri tahsil etmeyip arabî ilimler öğrenmemiş olan kimse. İkincisi; kendi günahında ısrar edip kalbi, bir bid'ata itikat etmenin zulmetiyle kararmış olan kimsedir. Üçüncüsü; itikat ilminden bir şey okuyup onun zâhirinde karar kılmış kimsedir. Şöyle

ki, onun itikat ettiğinin hilâfına kalbine ne gelirse, ondan nefret eder. Bu kimseler için böyle zâhirî itikattan ayrılmak mümkün olmaz.

Beşinci edeb: Kur'an okuyan kimsenin kalbi, âyetlerin mânâlarına göre değişmelidir:

Korku âyetlerine gelince, kalbi tamamen korku dolmalı; ağlar, inler gibi olmalıdır. Rahmet âyetine gelince, hatırı hoş olmalı ve sevinmelidir. Allah'ın sıfatlarını duyunca, tevazu ve eziklik göstermelidir. Kâfir Allah hakkında söyledikleri muhal şeyleri duyunca, —meselâ Allah'a çocuk ve ortak isnat ettikleri gibi— sesini yumuşatıp utanç ve mahcubiyetle okumalıdır. Bu şekilde her âyetin bir mânâsı vardır ve o mânânın gerektirdiği bir sıfat vardır. Okuyan kimsenin kalbi o sıfat üzere olmalıdır. Ancak böylece âyetin hakkını vermiş olur.

Altıncı edeb: Kur'an okurken bizzat Allah'tan diliyormuş gibi okumalıdır. Büyük zâtlardan biri diyor ki: **«Ben Kur'an okurken zevk almazdım. Nihayet Kur'an'ı Peygamberimizden dinlediğimi düşünerek okuyunca, hâlâvetini (zevkini) buldum. Cebrâilden dinlediğimi farzederek okuyunca bu zevk daha da arttı. Bundan da daha yüksek bir dereyece terakki ederek şimdi vasıtasız olarak Allah'tan dinliyor gibi okuyorum ve şimdiye kadar bulmadığım bir zevk buluyorum.»**

DOKUZUNCU ASIL

ALLAH TEÂLÂ'YI ZİKİR

(Allah'ı Anmak, Hatırlamak)

Malûm olsun ki, bütün ibâdetlerin çekirdeği ve maksadı Allah'ın zikridir (onu anmaktır). Nitekim Allah buyurur ki: **«Şüphesiz namaz, çirkin ve kötü şeylerden alıkor ve muhakkak Allah'ın zikri çok büyüktür.»** (Ankebût sûresi, âyet: 45) Kur'an okumak, Allah'ın kelâmı olması hasebiyle Allah'ı hatırlattığı için ibâdetlerin en faziletlisidir. Kur'an içerisindekilerin hepsi, Allah'ın zikrini tazeler. Oruçtan da maksat, şehvetleri kırıp ondan kurtulmak ve böylece Allah'ın zikrine yer olmağa lâyık olmaktır. Zira kalb nefsî arzular ve şehvetlerle dolu oldukça Allah'ın zikri ona yerleşemez, tesir edemez. Hactan maksat, Allah'ın evini ziyaret edip hane sahibini hatırlayıp ona kavuşmayı şevk ve heyecanla istemektir.

Demek ki, bütün ibâdetlerin sırrı ve hikmeti Allah'ı anmak, hatırlamaktır. Hattâ müslümanlığın aslı olan **«Lâ ilâhe illallah»** kelimesi de zikrin ta kendisidir ve diğer ibâdetler bu zikrin takviyecisidir. Allah'ı anmanın semeresi, onun seni anmasıdır. Allah'ın seni anmasından faziletli ve yüksek derece yoktur. Bunun için Allah buyurur ki: **«Beni anın ki, ben de sizi anayım.»** (Bakara sûresi, âyet: 152). O halde Allah'ı devamlı anmak lâzımdır. Devamlı anmak mümkün olmazsa, ekseri hallerde anmalıdır. Zirâ kurtuluş ona bağlıdır. Bunun içindir ki, Allah buyurur: **«Felâh bulmak istiyorsanız,** (ekseri hallerde) **Allah'ı**

anınız.» (Enfâl sûresi, âyet: 45) Ve yine bunun içindir ki, Allah buyurur: **«Ayakta iken, otururken ve yanları üzerinde yatarken Allah'ı ananlar.»** (Al-i İmran sûresi, âyet: 191). Bu âyet-i kerime, dururken, otururken, yatarken ve hiç bir halde Allah'ın zikrinden geri kalmayan kimseleri övmektedir. Yine buyurur ki: **«Rabbini tezarru ve korku ile gizli ve aşikâr, sabah ve akşam zikir et** (an), **hiç bir zaman ondan gâfil kalma.»** (A'raf sûresi, âyet: 205).

Peygamber Efendimize **«İşlerin faziletlisi hangisidir?»** diye sordular. Buyurdu ki, **«İşlerin faziletlisi, öldüğün zaman dilinin Allah'ın zikriyle yaş olmasıdır.** (İbn-i Hibban ve Taberi). Ve yine buyurdu ki: **«Size en faziletli: Allah katında en çok makbul olan; en çok derecenizi yükselten; gümüş ve altın sadaka vermekten daha faziletli olan; kâfirlerle cihâd edip o sizin boynunuzu, siz onların boynunu vurmaktan daha faziletli olan,** âmelden **haber vereyim mi?»** Onlar: **«Ya Resûlallah! O amel nedir?»** Peygamber: **«Allah'ın zikridir.»** (Tirmizi) buyurdu. Yâni Allah'ı anmaktır. Ve yine buyurdu ki: **«Allah buyurur: Her kim ki, benim zikrim onu duadan alıkoyarsa, ona vereceğim, dua edenlere** (isteyenlere) **vereceğinden daha üstündür.»** (Buhari tarihinde) ve yine buyurdu: **«Gâfiller arasında Allah'ı zikir eden kimse, ölüler arasında diri, kuru ağaçlar arasında yeşil ağaç, düşmandan korkup kaçanlar arasında gâzi gibidir.»** Muaz b. Cebel buyurur ki: **«Cennet ehli, dünyada Allah'ı zikir etmeden geçirdikleri zamandan başka hiçbir şeye hayıflanmazlar.»**

ZİKRİN HAKİKATİ

Zikir dört derecedir:

1 — Zikrin yalnız dilde olup kalbin ondan gâfil kalmasıdır. Bu zikrin tesiri zayıf olur. Fakat tamamen tesirsiz de değildir. Zirâ hizmetle meşgûl olan dil, beyhûde şeylerle meşgûl olan, yahut boş duran dil üzerine üstünlüğü vardır.

2 — Kalbte olan fakat sabit ve istikrarlı olmayıp kalbi zorlamak la olan zikirdir. Şöyle ki, eğer uğraşmak ve zorlamak olmazsa, kalb kendi tabiatı üzere olur, gâflet ve kalb konuşmalarından kurtulmaz.

3 — Zikrin kalbe yerleşmesi ve onu kaplamasıdır. Kalb ancak uğraşmak ve zorlamakla başka şeyle meşgûl olabilir.

4 — Kalbi, kaplayan zikir değil, zikir edilen varlık, yani Allah olmasıdır. Zirâ zikir edileni seven ile zikri seven arasında büyük fark vardır. Belki kemâl (üstünlük) zikirden haberdar olmanın kalbten atılması ve kalbte yalnız zikir edilenin kalmasıdır. Zirâ zikir gerek Arapça olsun, gerekse Farsça olsun nefs konuşmasından ayrı değildir. Belki kalb konuşmasının ta kendisidir. Asıl olan kalb, konuşmasından kurtulmasıdır. Kalb konuşması gerek Farsça olsun, gerek Arapça olsun ve gerek başka olsun kalb hepsinden kurtulup tamamen zikir edilenle dolmalı ve onda başka şeye yer kalmamalıdır ki, bu hâl aşırı bir sevginin

neticesidir ki, ona aşk denir. Gerçek aşık kendini aşk sûretinden kurtarıp sevgiliye öyle verir ki, bazen olur ki maşukunun dahi adını unutur, bilmez olur.

Allah'ı zikir eden kimse, bu hâle gârk olup Allah'tan başka her ne var ise, unutunca, tasavvufun başlangıcına ayak basmış olur ki, Tasavvuf ehli bu hale fenâ (yokluk) derler. Zirâ mânen Allah'ın zikri yok olmuştur. Hattâ kendi nefsini unuttuğu için kendisi de yok olmuştur. Nitekim Allah'ın nice âlemleri vardır ki biz onlardan haberdar olmadığımız için o âlemler bizim için yok sayılır. Bizim için yok olmayan haberdar olduğumuz varlıklardır. Bu var olan yaratık âlemini unutan kimse için bunlar yok olur. Hattâ bir kimse kendi varlığını unutursa, o kimse kendi nazarında yok olur. O halde fena ehli için, Allah'tan başka hiçbir şey kalmaz, yalnız Allah var olur.

Nitekim göklere ve yere bakıp onlardan başka bir şeyi görmezsen, **«âlem yalnız budur, bundan başka yoktur.»** dersin. Fena ehli olanlar da Allah'tan başka bir şeyi görmediği için, **«bütün varlık odur, ondan başka birşey yoktur.»** der. Bu makamda kendisiyle Allah arasındaki ayrılık tamamen kalkar, tam bir birlik hâsıl olur ki, bu tevhit âleminin başlangıcıdır. Yani Allah'tan başka kalbinde hiçbir şey kalmaz. Böylece ayrılıktan ve uzaktan haberdar olmaz. Zirâ ayrılığı ancak iki şeyi düşünebilen kimse idrâk eder. O iki şeyden biri kendisi, biri de Allah'tır. Halbuki o bu halde kendi nefsinden habersizdir, birliği idrâk edemez, ayrılığı idrâk etmek nerde kaldı. Talebe (talîb) bu dereceye ulaşınca, Melekût sûreti ona gösterilmeğe başlar. Meleklerin ve Peygamberlerin ruhları ona güzel şekillerde görünmeğe başlar. Allah'ın dilediği herşey görülmeğe başlar ve öyle haller zuhur etmeğe başlar ki, onları anlatmak mümkün değildir. Ayıldığı zaman kendinde vâki olan işlerden haberdar olup onlardan bazı eserler kalır. O halin aşkı onu kaplar, Dünya ve içindekiler ve insanların meşgûl olduğu işler ona çirkin görünür. Bedeniyle halk arasında hazır, kalbiyle gaib olur. İnsanların dünya işleriyle meşgul ve ona bağlı olduklarına şaşar, onlara rahmet (acımak) nazarıyla bakar. Zirâ ne büyük saadetten mahrum kaldıklarını bilir. İnsanlar da ona, niçin dünya işleriyle uğraşmadığına hayret ederler ve delilik veya sevdalığa yakalandığını söylerler.

Bir kimse fena derecesine ve yokluk âlemine ulaşmazsa ve kaşif halleri ona zâhir olmazsa ve yalnız onu zikir kaplarsa, bu da kimya-i saadet olur. Zirâ zikir gâlib olunca, muhabbet onu kaplar ve öyle bir dereceye gelir ki, Allah'ı dünyadan ve dünyadaki herşeyden fazla sever. Saadetin aslı da budur. Çünkü ölümle Allah'a dönecektir, ona varacaktır. Allah'ı müşahede etmek zevki, muhabbeti ölçüsünde olur. Sevgilisi dünya olan, dünyadan ayrılışında, onun acısı ve âzabı, dünyaya muhabbeti ölçüsünde olur. Nitekim müslümanlık ünvânında anlatıldı.

O halde, bir kimse devamlı zikir ettiği halde saf kimselere hâsıl olan haller ona hâsıl olmazsa, onun kalbinde fütur (gevşeklik) hâsıl olmasın. Zirâ saadet yalnız mükâşefeye bağlı değildir. Çünkü zikir nü-

ruyla süslü olan kalb, kemâl-i saadet istidadı bulmuş olur. O halde, bu dünyada ona görünmeyen ölümden sonra muhakkak görünecektir. Şu halde devamlı zikre bağlı kalıp aslâ gâfil kalmamalı ve kalb gözüyle Allah'ı gözetip onu beklemelidir. Zirâ zikir devamlı Melekût âleminin acaib hallerinin ve ilâhî sırların kilididir. Peygamberimiz **«Cennet bahçesini seyr etmek isteyen, devamlı zikir eylesin.»** (İbni Ebi Şeybe) hâdisi bu anlatılan dereceye işarettir.

Bu anlatılan tafsilâttan anlaşıldı ki, bütün ibâdetin aslı ve özü zikirdir. Zikrin hakikati, bir emir ve yasakla karşılaşıldığı zaman Allah'ı hatırlamak, günah vaktinde günahtan uzaklaşmak, ibâdet vaktinde emir ne ise yapmaktır. Eğer zikir onu bu hususlara sevketmezse, onun zikrinin hakikî zikir olmadığına, sadece nefis konuşması olduğuna işarettir.

TEHLİL, TAHMİD, SALÂVAT VE İSTİĞFARIN FAZİLETİ

Peygamberimiz buyurur ki: **«Kulun işlediği her iyiliği kıyâmet günü teraziye koyarlar. Ancak "Lailâhe illallah" kelimesini koymazlar. Zirâ onu teraziye koysalar, yedi kat gök, yer ve onunla mevcut olanlardan ağır gelir.»**

(Musteğferî, dualarda) yine buyurdu: **«Bu kelimeyi** (lailâhe illallah) **söyleyen, sözünde samimi ise, yeryüzünde toprak sayısınca da günahı var ise, affedilir.»** (Tirmizi).

Ve yine buyurdu: **«Bir kimse, namazdan sonra otuzüç defa Sübhânellah, otuzüç defa Elhamdülillah, otuzüç defa Allah-u Ekber derse ve yüz sayısını lâilâhe illallah vahdehu lâşerike leh lehül-Mülkü velehul-Hamdü ve huve alâ Külli şeyin Kadir. kelimesiyle tamamlarsa, sahralardaki kumlar kadar da günah olsa, yine affedilir ve her kim ki, günde yüz defa «lâilâhe illallahu vahdehû lâşerike leh lehul-Mülkü ve lehul-Hamdu vehuve alâ Külli şeyin Kadir» derse, on köle âzat etmiş gibi olur, âmel defterine yüz sevab yazılır, yüz günahı silinir ve bu güzel kelime onu akşama kadar şeytandan korur.»** (Müslim - Buharî).

Ve yine buyurur ki: **«İhlâs ile lâilâhe illallah, diyen kimse cennete girer.»** (Tabaranî). Sahih hâdiste gelmiştir ki: **«Kim bu güzel kelime ile zikir ederse, İsmail Peygamber evlâdından dört köle azad etmiş gibi olur.»** (Müslim - Buharî).

TESBİH VE TAHMİDİN FAZİLETİ

Peygamberimiz buyurur ki: **«Günde yüz defa "Sübhanellahı vebihamdih, Sübhânellahıl - azim ve bihamdihi. Estağfirullah · ve Etubu ileyh." diyenin bütün günahları afvolunur, isterse deniz köpüğü kadar çok olsun.»** (Müslim). Duanın mânâsı; Allahı tenzih ve tahmid eder; ondan mağfiret taleb ederim ve ona rücû ederim.

Rivâyet edilir ki, bir kimse, Peygamberin huzuruna geldi ve: **«Yâ Resûlullah Dünya benden yüz çevirdi. Elim çok daraldı, fakir ve muhtaç duruma düştüm. Bana ne tedbir buyurursun.»** dedi. Peygamberimiz buyurdu ki: **«Meleklerin sâlâvatından ve insanların tesbihinden gâfil olma ki, dünya rızkı onunla elde edilir.» «O nedir ya Resûlüllah?»** dedi. Peygamber: **«Sübhanellahı ve bihamdihi, sübhanellahil azim ve bihamdihi. Estağfırullahe ve etubu ileyh.»** kelimesidir. Bunu sabah namazından evvel ve sabah namazından sonra yüz defa söyle, dünya istesen de istemesen de yüzünü sana döner ve Allah bu kelimelerin her birinden bir melek yaratır, kıyâmete kadar tesbih eder ve sevabını sana bağışlar.»

(Müstağferi, dualarda.) ve yine buyurdu: **«Ben bu kelimeleri söylemeleri söylemeyi güneşin doğuşu ve batışı arasında kalan herşeyden daha çok severim.»** Ve yine buyurdu: **«Allah'ın katında bütün kelimelerin en doğrusu bu dört kelimedir.»** Ve yine buyurdu: **«iki kelime vardır ki, dilde hafif, terazide ağırdır ve Allah'ın katında makbûl ve sevgilidir: "Sübhanellahı ve bihamdihi. Sübhanellahil azim ve bihamdihi" kelimeleridir.»** (Müslim - Buhari).

Bir gün fakirler toplanıp Peygambere dediler ki: **«Zenginler bütün âhiret sevabını aldılar. Bizim yaptığımız her ibâdeti onlar da yapıyor ve onlar sadaka veriyor, biz veremiyoruz.»** Peygamber buyurdu ki: **«Sizin fakir halinizle her tehlil ve tesbihiniz sadakadır. Yaptığınız her emr-i maruf ve nehy-i münker de sadakadır. Sizden birisi ailesine ve çocuklarına bir lokma sunarsa, sadakadır.»** (İbn-i Mace). Fakirlerin tesbih ve tehlilinin faziletinin çok olmasının sebebi şudur: Onların kalbi dünya zulmetiyle kararmamıştır, parlaktır. Fakirin söylediği kelime, temiz ve iyi yere atılan tohum gibi büyük eserler, bereketli ürünler getirir. Dünya arzularıyla dolu olan kalbe yapılan zikir ise, çorak toprağa atılmış tohum gibi. Ürünü az olur.

SÂLÂVATIN FAZİLETİ

Bir gün Peygamberimiz dışarı çıktı, mübarek yüzünde sevinç eseri parlıyordu. Sebebini sordular. Buyurdu ki: **«Cebrâil Allah'tan vahiy getirip dedi ki: Allah buyurdu: Resûlüm! Ümmetinden sana bir defa Salât getirene ben on defa Salât getireceğime razı değil misin?»** Yine buyurdu ki: **«Bana bir defa salâvat getirene, bütün melekler sâlâvat getirirler. O halde ister çok sâlâvât getirsin, ister az getirsin.»** (İbni Mace).

Ve yine buyurdu ki: **«Bana en çok yakın olan, bana daha çok sâlâvat okuyan kimselerdir.»**

İSTİĞFARIN FAZİLETİ

İbni Mes'ûd buyurdu ki: **«Kur'an'da iki âyet vardır; hiç kimse yoktur ki, bu âyetleri okusun ve istiğfar etsin de günahı afvolmasın.»**

Onlar: **«Çirkinlik işleyip nefsine zulmedenler, Allah'ı hatırlar da tevbe ederlerse günahları afvolur. Allah'tan başka afveden kimdir?»** diğeri de: **«Kötü âmeller işleyip nefislerine zulüm edenler tevbe ederlerse, Allah'ı afvedici bağışlayıcı, Gâfur ve Rahim bulurlar.»** âyet-i kerimeleridir. Allah Peygamberine: **«Rabbini tesbih ve senâ eyle ve mağfiret iste.»** Buyurur. Bunun için Peygamberimiz çok istiğfar edip: **«Sübhanekellahümme ve bihamdik. Allahummeğfirli inneke entet-Tevvabur-Rahim»** duasını çok okurdur.

Peygamberimiz buyurur ki: **«Çok istiğfar eden, hangi derde müptel âise kurtulur ve ummadığı yerden ona rızık gelir.»** (Ebu Davud - Nesai). Ve yine buyurur: **«Ben hergün yetmiş defa istiğfar edip tevbe ediyorum.»** Peygamber bir günde bu kadar istiğfar ederse, başkalarının hiçbir vakit istiğfarsız kalmaması gerekliliği anlaşılır. Peygamber buyurdu: **«Estafirullahellez-zi lâilâhe illâhuvel-Hayyul-Kayyumu.»** diyenin bütün günahları afvolur. Ve yine buyurur: **«Hiçbir kul yoktur ki, bir günah işleyince, güzel abdest alıp iki rek'at namaz kılıp istiğfar etsin de onun günahı af olmasın.»** (Sünen Sahibleri.)

DUANIN EDEBLERİ

Yalvararak ve sızlayarak dua etmek ibâdetlerin cümlesindendir. Peygamberimiz buyurur ki: **«Dua, ibâdetin özüdür.»** Bunu şunun için buyurmuştur: İbâdetten maksat kulluktur. Kulluk da, kulun kendi acizlik ve zayıflığını, Allah'ın âzametini düşünmekle olur. Duada bunların ikisi de vardır. Dua ne kadar tezarruya yakın ise o kadar evlâ olur. Öyle ise duada sekiz edebe riâyet edilmelidir:

1 — Kıymetli vakitlerde dua etmeye çalışmalıdır. Arefe günü, Ramazan ayı, cuma günü, seher vakti ve gece yarısı gibi.

2 — Kıymetli halleri gözetmelidir. Muharipler saf bağlayıp savaştıkları, yağmur yağdığı, farz namazların kılınacağı haller gibi. Zirâ hâdiste gelmiştir ki: **«Bu hallerde rahmet kapıları açık olur.»** Ve yine ezan ve kamet arasında; oruçlu olup iftar açarken; ve kalbinde incelik hissettiği hallerde. Zirâ kalbte hissedilen incelik, rahmet kapısının açık olduğuna delildir.

3 — Dua ederken iki elini açmalı ve dua sonunda yüzüne sürmelidir. Zirâ hâdiste gelmiştir ki: **«Allah, kaldırılan eli boş çevirmekten kerimdir** (yani boş çevirmez)**».** (Ebu Davud - Nesei) Peygamberimiz buyurur ki: **«Dua eden üç şeyden boş kalmaz; ya günahı afvolur, ya o anda ona bir şey (hayır) verilir, ya da gelecekte ona bir şey verilir.»**

4 — Duada tereddüt etmemelidir. Belki yapılan duanın muhakkak kabul olacağı kanaatında olmalıdır. Zirâ Peygamberimiz buyurur ki: **«Yaptığınız duanın mutlaka kabul olacağına inanın.»** (Müslim - Buhari).

5 — Duayı sızlıyarak tazarru ve kalb huzuru ile yapmalıdır. Zirâ hâdiste gelmiştir ki: **«Gâfil kalbin duası asla dinlenmez.»**

6 — Duada ısrar edip tekrar tekrar etmelidir, devam etmeli, terketmemeli ve **«ne kadar dua ettim, kabul olmadı»** dememelidir. Zirâ duanın kabul zamanını ve hayırlısını Allah bilir. Duası kabul olunca, bu duayı okumalıdır: **«İyi nimetlerini tamamlayan Allah'a hamd olsun.»** kabul geç olursa, **«Her hal-û kârda Allah'a hamd olsun.»** demelidir.

7 — Önce tesbih edip ve sonra da salâvât getirmelidir. Peygamber efendimiz duadan önce bu duayı okurdu: **«Sübhaner - Rabbiyel âleyil alâl-vehhabı.»** (Ahmed, Hâkim). Peygamberimiz buyurur ki: **«Dua etmek isteyen, önce bana salâvat getirsin. Zirâ bu takdirde, salâvat sayesinde duası muhakkak kabul olur. Allah duanın bir miktarını kabul edip diğerini reddetmekten kerimdir.»** (Hâkim).

8 — Tevbe edip her türlü zulümden zimmetini kurtarmalıdır ve kalbini tamamen Allah'a bağlamalıdır. Zirâ redolunan duaların çoğu kalblerin gâfletinden ve günahların zulmetindendir.

Ka'bü'l-Ahbar diyor ki: Benî İsrail zamanında çetin bir kıtlık oldu. Mûsa ümmetiyle üç defa yağmur duasına çıktı. Kabul edilmedi. Bunun üzerine vahiy geldi ki: **«Ey Mûsa sizin içinizde bir koğucu** (söz taşıyan) **vardır. O, sizin aranızda olduğu müddetçe duanız kabul olmaz.»** Mûsa: **«Allahım! O söz taşıyan kimdir? Onu aramızdan çıkaralım.»** Allah buyurdu ki: **«Ben koğuculuğu yasakladığım halde kendim nasıl yaparım.»** Bunun üzerine Mûsa o cemaata, **«Hepiniz koğuculuktan tevbe edin.»** dedi. Hepsi tevbe edince, Allah'ın emriyle yağmur yağmaya başladı.

Malik bin Dinar diyor ki: Benî İsrâil'de bir yıl şiddetli kıtlık oldu. Çok defa yağmur duasına çıkıp hacet dilediler. Kabul olmadı. Sonra o zamanın peygamberine vahiy geldi de, onlara bildirdi: **«Bu pis bedeninizle, haramdan dolmuş karnıla, haksız kanlara bulaşmış ellerle dışarı çıktınız. Böyle dışarı çıkmakla size gâzabım arttı, benden uzaklaştınız, duanızın kabul olması nerde kaldı?..»**

ÇEŞİTLİ DUALAR

Peygamberimizin, sabah, akşam okunmasını emir buyurduğu çok me'sur (eskiden beri okunan) dualar vardır ve yine her namaz arkasında çeşitli vakitlerde okunması sünnet olan dualar vardır. Onların çoğunu «İhyau ulumiddin» adlı kitabımızda yazdık. Bazı güzel duaları Bidayetü'l-Hidâye adlı kitabımızda yazdık. Arzu eden oradan arasın. Zirâ onları bu kitapta yazmak uzun sürecek. O duaların çoğu bilinen dualar olduğu için herkesin hatırında onların bir kısmı vardır. Ama biz burada ise, vâki hâdiseler arasında okunması sünnet olan duaları, herkes okuyup ezberlesin, mânâsını öğrensin ve vaktinde okusun diye yazacağız. Zirâ bu duaları ezber bilenler azdır; ve kulun, hiçbir zaman Allah'tan gâfil olması, dua ve tazarrudan boş kalması câiz değildir.

Evden dışarı çıkınca, bu duayı okumalıdır: **«Rahman ve Rahimin adıyla. Allahım, şeytan vesvesesinden, yoldan çıkmaktan, ve başkalarını yoldan çıkarmaktan; zulüm etmekten, zulme uğramaktan; câhillik yapmaktan ve bana karşı câhillik yapılmaktan sana sığınırım. Kuvvet ve kudret senindir, sana dayandım.»** Camiye girmek isteyince, bu duayı okumalıdır: **«Allahım, salât ve selâm Resûlün Muhammed'in üzerine olsun. Allahım, günahlarımı affeyle, bana rahmet kapılarını aç.»** Sonra sağ ayağını ileri atar.

Boş ve malayani sözler konuşulan bir mecliste bulunursa, onun keffâreti bu duayı okumaktır: **«Allahım, tenzih, takdis hamd ve senâ sana mahsustur. Ben şehadet ederim ki, senden başka, hakiki mabud yoktur. Affolmamı isterim. Tevbe ederim. Kötü şeyler yapıtım. Kendime zûlm ettim. Günahlarımı affet. Senden başka affedici yoktur.»**

Çarşıya, pazara çıktığı zaman bu duayı okumalıdır: **«Senden başka ilâh yoktur. Biriciksin, Allah'ın ortağı yoktur. Mülk onundur. Hamd onun. Diriltir, öldürür. Diridir, ölmez. Hayır onun elindedir. O herşeye kadirdir. »**

Yeni elbise giydiği zaman bu duayı okumalıdır: **«Allahım bu libası bana giydiren senin lûtfundur. Onun için sana hamdederim. Senden bu elbisenin ve bu elbise için yaratılan şeylerin hayırlısını istiyorum. Ve bu elbisenin ve bu elbise için olan şeylerin şerrinden sana sığınırım. »**

Ay başında hilâl görünce bu duayı okumalıdır: **«Allahım, bu hilâli bize mübârek eyle, bu aynı emniyet, iman selâmet ve İslâm ile geçmeyi bize ihsan eyle. Ey hilâl, mabudumuz, kendisindenn başka hakiki mabud olmayan Allah'tır.»**

Rüzgâr estiği zaman bu duayı okumalıdır: **«Allahım, bu rüzgârın hayırlısını ve bu rüzgârda olan şeylerin ve bu rüzgârla gönderilen şeylerin hayırlısını istiyorum, şerrinden sana sığınıyorum.»**

Bir kimsenin ölüm haberini alınca bu duayı okumalıdır: **«Allah Teâlâ münezzehtir, daima diridir, ona ölüm yoktur ve biz ona döneceğiz. »**

Sadaka verdiği zaman bu duayı okumalıdır: **«Allahım, sen bu sadakamızı kabul eyle, sen işiten ve bilensin.»**

Bir zarar uğrayınca bu duayı okumalıdır: **«Belki de Allah hayırlısını verecek. Biz Rabbimize rağbet edenlerdeniz.»**

Bir işe başlayınca, bu duayı okumalıdır: **«Allahım, bize rahmet nazarıyle nazar eyle, bize rüşt ve hidâyet nâsib eyle.»**

Gök yüzüne baktığı zaman bu duayı okumalıdır: **«Allahım, sen kâinatı boş yere yaratmadın. O halde âhiret hesabı haktır, bizi kıyâmet gününde ateş âzabından sakla.»**

Gök gürültüsü duyunca bu duayı okumalıdır: **«Gök gürültüsünün ve ondan korkan meleklerin kendisine hamdettiği Allah Teâlâ herşeyden münezzehtir.»**

Yıldırım sesini duyunca şu duayı okumalıdır: **«Allahım bizi gâzabınla öldürme ve âzabınla helâk eyleme; bundan önce bize afiyet ver.»**

Yağmur yağdığı zaman bu duayı okumalıdır: **«Allahım, onu bol, doyurucu ve bereket indirici, onu rahmete vesile eyle, âzab sebebi eyleme.»**

Kızdığı zaman bu duayı okumalıdır: **«Allahım, günahımı affeyle, kalbimin gâzabını defeyle, beni kovulmuş şeytandan sakla.»**

Korkulu bir yere gelince bu duayı okumalıdır: **«Allahım, senin yardımınla onları göğsümden defeder şerlerinden sana sığınırım.»**

Kederli ve üzgün zamanlarında bu duayı okumalıdır: **«Allah Teâlâ'dan başka hakiki mabud yoktur. Yüce arşın, göğün ve yerin sahibi odur.»**

Bir işte âciz kalınca şunu okumalıdır: **«Allahım, ben senin kulunum. Benim irademi senin elindedir. Bende hükmün caridir. Kazan nüfuzludur. Kur'an'ı, kalbimin baharı, göğsümün nûru, kaderimin cilâsı, hüznümün gidericisi eyle. O ismin hakkı için ki, onu kendine tahsis ettin, yahut kitabında inzâl ettin, yahut mahlûkâtından birinin kalbine onu ilham ettin, ya da gayb ilminde onu ihtiyar ettin.»**

Aynaya baktığı zaman bu duayı okumalıdır: **«Allah Teâlâ'ya hamdolsun ki, beni güzel yarattı ve bana güzel şekil verdi.»**

Köle satın aldığı zaman alnının saçını tutup bu duayı okumalıdır: **«Allahım, bu kölenin hayırlı olmasını ve ahlâkının hayırlı olmasını dilerim. Şerrinden sana sığınırım.»**

Yatarken bu duayı okumalıdır: **«Allahım, ism-i şerifinle yatıp ism-i şerifinle kalkarım. Allahım, nefsin yedi kudretindedir. Onu alan sensin. Hayatım ve ölümüm senindir. Eğer nefsimi alırsan onu bağışla, eğer almazsan, salih kullarını muhafaza ettiğin gibi onu muhafaza eyle.»**

Uykudan uyanınca bu duayı okumalıdır: **«Öldükten sonra bize tekrar hayat veren ve dönüşümüz ona olacak olan Allah'a hamd olsun. Mülk, âzamet, saltanat güç ve kuvvet Allah'ın olduğu halde sabahladık. İslâm fıtratı, ihlâs kelimesi, Peygamberimiz Muhammed Mustafa'nın yüce dini, İbrahim peygamberin milleti üzere şirkten pak olduğumuz halde sabaha kavuştuk.»**

ONUNCU ASIL

VİRDLERİN SIRASI

Malûm olsun ki, müslümanlık ünvânında, anlatıldığı gibi insan, su ve topraktan meydana gelip bu gurbet âlemine ticaret için gönderilmiştir. Zirâ onun ruhunun hakikati ulvî'dir, yüce (Allah) tarafından gelmiştir ve yine yüce (Allah'a) gidecektir. Bu ticarette onun sermayesi ömürdür. Bu sermaye devamlı eksilmektedir. Faydasız bir ne-

fes zâyi olursa, sermayeden zarar etmiş olur. Bunun için Allah buyurur ki: **«Asır hakkı için, insan daima hüsrân ve ziyândadır. Ancak vakitlerini zâyi etmeyip yararlı işler yapanlar müstesnadır.»** (Asır suresi, âyet: 1-3).

Bu hususta insan yazın şiddetli sıcağında kar ve buz satıp **«Ey müslümanlar sermayesi eriyip yok olana acıyın»** diye çağıran kimseye benzer. Bu şekilde ömür daima erimektedir. Zirâ bütün nefesler Allah'ın ilminde sayılır. Bunun için bazı kimseler, bu hususun ehemmiyetini düşünüp kendi nefeslerini muhafaza ve murakabe ettiler. Zirâ her nefes, kıymetli bir cevherdir. Onunla ebedî saadeti temin etmesini bildiler. Bunun için bunlar, bu sermayeye sermayesi altın ve gümüş kimseden daha fazla acıdılar. Sermayeye acımak, gece ve gündüz vakitlerini hayırlara taksim etmekle olur. Onun için eski büyükler her hayra bir vakit tâyin ettiler. Ve birçok virdler koydular. Demek ki virdin esas sebebi vakitleri beyhude geçirmemektir. Zirâ onlar, ebedî saadete ancak bu dünyadan Allah'ın ünsiyet ve sevgisi gâlib olduğu hâlde ayrılan kimselerin kavuşabileceğini bildiler. Ünsiyet ise ancak devamlı zikirle hâsıl olur. Sevgi de, ancak marifetle hâsıl olur.

O halde zikre ve fikre devam etmek saadetin tohumudur. Dünya arzularını ve günahları bırakmak, zikre ve fikre imkân bulmak içindir. Zikre devam etmek için iki yol vardır: Biri, daima dil ile değil kalb ile **«Allah, Allah»** demek. Hattâ kalb ile de söylememelidir. Zirâ kalb sözü de nefis konuşmasıdır. Belki daima gâfil olmayacak şekilde müşahede ve tefekkürde olmalıdır. Fakat bu derece çok güç ve zordur, herkes buna güç getiremez. Zirâ kalb daima tek sıfat ve tek bir hâl üzere olmalıdır. Bu da birçok insanlara usanç verir. O halde bunun için değişik virdler konulmuştur. O virdlerin bir kısmı bedenle yapılır, meselâ namaz gibi. Bazıları dil ile yapılır, meselâ Kur'an okumak ve tesbih gibi. Bazısı kalb ile yapılır, meselâ tefekkür gibi. Böylece usanç hâsıl olmaz. Zirâ her vakitte bir iş yapmak ve bir halden diğerine geçmek, kalbe teselli verir.

Diğer bir yol da, dünya ihtiyaçları için sarfedilecek vakitleri âhirete sarfedilenden ayırmaktır. Bundan esas maksat, bütün vakitlerini âhiret işlerine sarfedemiyorsa, hiç olmazsa bari vakitlerinin ekseriyetini bunun için sarfetmelidir ki, iyilikler kefesi ağır bassın. Eğer vakitlerinin yarısını dünya ihtiyaçlarına ve mübahlardan faydalanmaya, yarısını da din işlerine sarfederse, (terazinin) dünya kefesinin ağır geleceğinden korkulur. Zirâ tabiat (insan huyu) dünya kefesinin şeyler de yardımcı olur. Âhirete ait işler ise, tabiata muhalif olduğu için bunlarda ihlas sağlamak zordur. İhlassız olan şeyde de fayda olmaz. Öyleyse, âhiret işleri çok olmalıdır ki, hiç olmazsa bazısında ihlâs bulunsun. O halde, vakitlerin çoğu din işlerine sarfedilmeli, dünya işleri ona tabi olmalıdır.

Bu sebeble Allah buyurur ki: **«Gecenin bir kısmını nafile kılmakla geçir.»** Ve yine buyurur ki: **«Gece vaktinde ve günün iki tarafında**

(sabah, akşam) **tesbihle meşgul ol ki, rıza bulasın.»** Yine buyuruyor ki: **«Sabah akşam Rabbinin ismini zikret. Gece vakti ona secde eyle. Uzun gecelerde tesbih eyle.»** (El-İnsan sûresi, âyet: 26). Ve yine buyurur ki: **«Gecenin az bir kısmını uyurlardı.»** (Zariyat sûresi, âyet: 17). Hülâsa bu âyetlerin hepsinde, vakitlerin çoğunda Allah'ın zikriyle meşgul olmanın lüzumuna işaret vardır. Bu şekilde meşgûl olmakdan, gece ve gündüzün vakitlerini taksim etmekten başka doğru bir yol yoktur. Bu sebebten vidlerin nasıl yapıldığını açıklamak lüzumu hâsıl oldu.

GÜNDÜZ YAPILAN VİRDLER (TESBİH VE DUALAR)

Malûm olsun ki, gündüz için beş vird vardır:

Birinci vird: Şafak vaktinden güneş doğuncaya kadardır. Bu vakit çok kıymetlidir. Zira Allah buna yemin edip buyurur ki: **«Açan sabaha yemin ederim.»** (Tekvir sûresi, âyet: 18). Ve yine buyurur ki: **«De ki, sabahı açan Rabbime sığınırım.»** (Felak sûresi, âyet: 1). Ve yine buyurdu ki: **«Gecenin karanlığından sabahları yarıp açandır.»** (En'am sûresi, âyet: 96). Bütün bu âyetlerde sabah hakkıyle yemin edilmiştir. O halde Hak yolun yolcuları, bu vaktin bütün nefeslerini gözetmelidirler. Şöyle ki, uykudan uyanınca **«Bizi öldürdükten sonra dirilten Allaha hamd olsun. Son toplanış onun huzurunadır.»** duasını okumalıdır. Elbisesini giyip vird ve zikirle meşgûl olmalıdır. Elbise giyerken **«avret yerlerini örtmek»** emrine uymayı niyet etmelidir. Riyâ ve beğenilmekten kaçınmalıdır. Sonra helâya gidip önce sol ayağını helâya atmalıdır. Abdest ve misvak (işini) taharet bahsinde anlatıldığı gibi dualarıyla yerine getirmelidir. Sonra önce sabah namazının sünnetini evde kılıp ondan sonra camiye gitmelidir. Peygamberimiz böyle yapardı.

İbn-i Abbas'ın rivâyet ettiği duayı, sünnetten sonra okumalıdır. Biz o duayı Bidayetü'l-Hidâye adlı kitabımızda yazdık. Sonra ağır ağır camiye yürümeli, camiye girerken sağ ayağını atmalı ve camiye girme duasını okumalıdır. Camide birinci safta yer bulmaya çalışmalıdır. Sabah namazı sünnetini kılmadıysa, kılmalı, tesbih ve istiğfar çekerek cemaati beklemelidir. Farzı edâ edince, güneş doğuncaya kadar camide beklemelidir.

Peygamberimiz buyurur ki: **«Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar camide beklemek dört köle âzad etmekten daha sevimlidir.»** (Ebu Davud). Güneş doğuncaya kadar dört şeyle meşgûl olmalıdır: Dua, tesbih, Kur'an okumak ve tefekkürdür. Sabah namazının selâmını verince duaya başlayıp şu duayı okumalıdır: **«Allahım, Muhammed ve âline salât ve selâm ihsan eyle. Selâm sendendir ve sanadır. Bize ebedî hayat nâsib eyle, selâmet yurduna dahil eyle.»** Sonra bu vakitte büyüklerden nakledilen duaları okumakla meşgul olmalıdır. O dualar, dua kitablarında bildirilmiştir.

Duayı bitirince, şu on tesbih ve tehlil ile meşgûl olmalıdır. Onların her birini yüz defa, veya yetmiş defa, veya on defa okumalıdır. Zikir esnasında her birini on defa okursa, tamamı yüz olur. Bundan daha az da yapılmamalıdır. Bu on zikir hakkında çok hâdisler vardır. O hâdisleri yazmak uzun sürer diye nakil etmedik.

BİRİNCİSİ: Allah'dan başka mâbud yok. Biriciktir, ortağı yok. Mülk O'nundur. Hamd O'nundur. O herşeye kâdirdir.»

İKİNCİSİ: «Allah'dan başka mâbud yok. O padişahlığı apaçık ve hak bir padişahtır.»

ÜÇÜNCÜSÜ: «Allah ortaktan münezzehtir. Hamd O'na mahsustur. O'ndan başka mâbud yok. Allah herşeyden yücedir. Günahdan dönüş ve ibâdete yöneliş ancak yüce ve büyük Allah'ın kuvvetiyledir.»

DÖRDÜNCÜSÜ: «Allah ortaktan münezzehtir. O'nun hamdiyle bu ikrarda bulunuyorum. Yüce Allah ortaktan münezzehtir. Bunu O'nun hamdiyle söyleriz.»

BEŞİNCİSİ: «Çok tesbihi edilen, çokça tasdik edilendir Allah... Meleklerin ve ruhun Rabbidir, Allah...»

ALTINCISI: «Diri ve her şeyi idare eden ve kendisinden başka mâbud bulunmayan Allah'dan af ister, ondan tevbeyi dilerim.»

YEDİNCİSİ: «Ey diri ve herşeyi tedbir ve tedvir eden Allah! Senin rahmetinle senden yardım isterim; beni nefsime bir göz kırpması kadar havale etme. Bütün durumumu bana islâh eyle.»

SEKİZİNCİSİ: «Ey Allahım! Verdiğini kimse menedemez. Men ettiğini kimse veremez. Senin katında zenginlik sahibine faide veremez.»

DOKUZUNCUSU: «Allahım! Muhammedin ve O'nun âlinin üzerine rahmetini dök. O'nları emin kıl.»

ONUNCUSU: «O Allah'ın ismiyle dilerim ki, onun ismiyle beraber yerde ve gökte bir şey zarar vermez, O işiten ve bilendir.»

Bu on kelimenin her birini on defa veya okuyabildiği kadar okumalıdır. Zirâ her birinin büyük sevabı vardır ve her birinin ayrı bir lezzeti ve ünsiyeti vardır. Sonra Kur'an'ı okumağa başlar. Kur'an'ı ezber bilmiyorsa, bilinen âyetleri okumalıdır. Âyet-i kürsî, Amenerresûlü, Şehidellahu, Kulillahümme Malikelmülki, Hadid sûresinin baş tarafı ve Haşır sûresinin son kısmı gibi. Eğer hem Kur'an'ı, hem zikri ve hem duayı içine alan bir vird okumak istiyorsa, Hızır (a.s.)'ın İbrahim-i Teymiye, Mükâşefe halinde öğrettiği virdi okumalıdır. Zirâ onda çok faziletler vardır. Bu on parçadır. Her biri yedi defa okunur. Bunların altısı Kur'an'dan'dır: Fatiha, Kuleûzüler, İhlâs, Kulyaeyyühelkafirûn sûreleriyle âyet-i Kürsi'dir.

Diğer dördü de zikirdir:

Biri de: **«Allah ortaktan münezzehtir. Hamd ona mahsusdur. Allah'dan başka mâbud yoktur. Allah her şeyden daha yücedir.»**

Biri de: **«Ya Rabbi Muhammedin ve âlinin üzerine rahmetini dök. Ey Allahım! Mü'min erkeklerle mü'min kadınları affet...»**

Biri de: «Allahım, beni, anamı, babamı affet. Bana ve onlara, sana o lâyık olanı yap; bize lâyık olanı yapma.» Bu virdin faziletiyle ilgili uzun hikâyeler vardır, İhya kitabında yazdık. Bu anlatılanları bitirince, tefekküre dalmalıdır. Tefekkürün sahası sonsuz ve imkânları sayısızdır; kitabın sonunda anlatılacaktır. Ama en mühim tefekkür, ölüm halini, ecelin yakınlığını düşünmek; kendi kendine hitap ederek: **«Belki ömründen yalnız bir gün kalmıştır, fazla kalmamıştır. O hâlde niçin uzun emeller peşine düşüyorsun?»** demektir. Bu tefekkürün faydası çok büyüktür.

Zirâ insanların birçoğu uzun emellere kapılmak yüzünden dünyaya bağlanmışlar. Eğer yakinen ömürlerinin bir ay veya bir yıl kaldığını bilselerdi, meşgûl oldukları her türlü dünya işinden uzaklaşırlardı. Bazen ömürlerinden bir gün kaldığı halde, onlar on yılda bitmeyecek kazanç, ticaret veya başka bir dünya işine bakarlar. Bunun için Allah buyurur ki: **«Onlar göklerin ve yerin melekûtuna; Allah'ın eşyadan yarattıklarına bakıp ecellerinin belli olduğunu düşünmezler mi?»** (Rum sûresi, âyet: 8).

Kalbi temizleyip bu tefekkürü lâyıkıyla yaparsa, kalbinde âhiret azığını hazırlamak hareketi başlar. O hâlde bu tefekkürden gâfil kalmamalıdır. Tâ ki, birkaç gün içinde günah batağından kaçınmak mümkün olsun. Zirâ âhiret azığını hazırlamak, günah batağından temizlenmek, arınmak için tefekküre ihtiyaç vardır. O halde, bir kimseye müşahede yolu açılırsa, göklerdeki ve yerdeki Melekûta bakar, onlarda olan acaib işleri görmek mümkün olur. Hattâ Allah'ın Cemâl ve Celâline bakmak bile mümkün olur. Bu tefekkür bütün nafile ibâdetlerden faziletlidir. Zirâ Allah'ı yüceltmek ancak bununla kalbe gâlib olur.

Kalbe tazim gâlib olmadan muhabbet gâlib olmaz. Saadetin kemâli de muhabbetin kemâliyle olur. Fakat böyle tefekkür ve bu şekilde muhabbet herkese nasib olmaz. O hâlde bunun yerine Allah'ın kendisine verdiği nimetlere bakıp fakirlik, felâket, dert, üzüntü, azabın çeşitleri ve işkence gibi dünyadaki belâları ve bu belâlardan nasıl kurtulduğunu düşünüp kendisine şükür etmek vâcib olduğunu bilmelidir. Şükür, emirleri yerine getirip günahlardan uzak kalmakla olur. Hulâsa bir saat zarfında bu anlatılanları tefekkür etmelidir. Zira sabah olduktan sonra farz ve sünnetten başka namaz yoktur. O hâlde namaz yerine bu zikri ve fikri yapmalıdır.

İkinci vird: Güneş doğduktan sonra kuşluk vaktine kadardır. O hâlde yapabilirse, camide bekleyip güneş bir mızrak boyu yükselinceye kadar tesbihle meşgûl olmalıdır. Böylece kerahet vakti geçmiş olur. Sonra iki rek'at namaz kılıp büyük kuşluk (kaba kuşluk) vaktine kadar beklemelidir. Böylece günün dörtte biri geçmiş olur. Bu vakit küçük kuşluk vaktinden daha faziletli olduğuna göre bu vakitte dört, altı veya sekiz rek'at namaz kılmalıdır. Güneş yükselince iki rek'at namaz kılıp insanlarla ilgili hayırlı işlerle uğraşır. Hastaları ziyaret etmek, cenaze uğurlamak ve müslümanların ihtiyacını görmek veya ilim meclisinde hazır bulunmak gibi...

Üçüncü vird: Kuşluk vaktinden öğlene kadardır. Bu vird, insanların meşgûliyetleri hasebiyle çeşit çeşittir. Zirâ insanlar dört halden boş olmaz:

Birinci hâl: İlim öğrenmeğe kudreti olmasıdır ki, bundan fâziletli bir şey yoktur. Hattâ ilim tahsiline gücü yeten sabah namazında çıktığı gibi, ilim öğrenmekle meşgul olması evlâdır. Eğer o ilim tahsili âhirete faydası varsa o ilim, dünya rağbetini zayıflatan, âhiret sevgisini artıran, âmellerin kusurlarını ve âfetlerini gösterip İhlâsa çağıran ilimlerdir. Ama mücadele, ihtilâf, kıssa (hikâye), seci (vezinli) ve güzel inşa ilimleriyle karışık olan bütün ilimler dünya hırsını artırıp kalbte hâsed ve övünme tohumunu meydana getirir. Faydalı ilimlerin bir kısmı, İhya ve Cevahirü'l-Kur'an kitabımızda toplanmıştır.

Bunlar diğer ilimlerden önce tahsil edilmelidir.

İkinci hal: İlim tahsiline gücü yetmediği için zikir ve tesbihle meşgûl olmasıdır. Bu çok ibâdetle meşgûl olanların işidir. Yüksek bir derecedir. Özellikle bunların kalbe gâlib gelmesi, kalbe yerleşmesi çok önemlidir.

Üçüncü hal: İnsanların rahatını temin eden bir işle meşgul olmasıdır. Tasavvuf ehline, fıkıh âlimlerine ve fakirlere hizmet etmek gibi. Bu nâfile ibâdetten daha evlâdır. Zirâ bu hem ibâdettir, hem müslümanın rahatını temin eder ve hem de içinde yardım etmek de vardır ki, duaları bereketiyle büyük eserler hâsıl olur.

Dördüncü hal: Bu anlattıklarımızı yapamıyorsa, hiç olmazsa, kendisinin ve aile efradının nafakasını ziyadeleştirmek için çalışmakla meşgûl olmalıdır. Emânet ve diyânetini muhafaza edip onun elinden ve dilinden müslümanlara zarar gelmezse, dünya hırsı fazla olmayıp kifâyet kadariyle kanaat ederse, âbidler zümresinden sayılır ve **«Ashabü'l-Yemin»** derecesinde olur. Gerçi **«Sabıklar,»** mukarrebler derecesinde olmaz. O hâlde selâmet derecesinde olmak derecelerin en aşağısıdır. Ama zamanını bu anlattığımız dört şeyin hiçbirisiyle geçirmeyen kimse helâk olanlardan ve şeytanın bağlılarından olur.

Dördüncü vird: Öğleden ikindi vaktine kadardır. Bunun yolu da şöyledir. Öğleden önce Kaylûle yapar (*). Zirâ sahur oruçluya yardımcı olduğu gibi, Kaylûle de teheccüd namazını kılanlara yardım eder. Eğer teheccüd namazını kılmazsa, Kaylûle mekrûh olur. Zirâ çok uyumak mekrûhtur. Kaylûleden uyanınca, vakit girmeden abdest alıp ezanı camide dinlemeğe çalışmalıdır. Tehiyyet-i mescidi de kılıp ezan okunurken müezzine cevap vermelidir (okuduklarını tekrar etmelidir). Farzdan önce dört rek'at sünnet namaz kılınır. Çünkü Hazret-i Peygamber dört rekât namaz kılar ve: **«Bu vakitte göklerin kapısı açılır»** derdi. Hâdiste gelmiştir ki: **«Bu dört rek'at namazı kılan kimse için, yetmiş bin melek onunla beraber namaz kılıp akşama kadar**

(*) Kaylûle Öğleden önce yapılan uyku denmiştir.

onun için mağfiret diler.» Sonra İmam ile öğle namazının farzını ve iki rek'at sünneti kıldıktan sonra ikindi namazına kadar ilim öğrenmekten veya zikirden ve Kur'an okumaktan veyahut da ihtiyacı kadar helâl kazançtan başka şeyle meşgûl olmamalıdır.

Beşinci vird: İkindi namazından sonra güneş batıncaya kadardır. İkindi namazından önce camiye gidip dört rek'at sünnet kılmalıdır. Peygamberimiz buyurur ki: **«İkindi namazından önce dört rek'at namaz kılana Allah merhamet eder.»** Namaz bitince daha önce anlattıklarımızdan başka şeyle meşgul olmamalıdır. Sonra akşam namazından önce camiye gelip tesbih ve istiğfar ile meşgul olmalıdır. Bu vaktin fazileti, sabah vaktinin fazileti gibidir. Nitekim âyet-i kerimede: **«Güneş doğmadan ve batmadan önce Rabbini tesbih eyle ve ona hamd eyle.»** (Taha sûresi, âyet: 130). Sonra en uygunu olan bu vakitte **«veşşemsi ve duhahâ»** ve **«velleyli izâ yağşa»** ve **«Kul eûzüleri»** okumalı ve güneş batıncaya kadar istiğfar etmelidir. Hûlâsa Hak yolcularının vakitleri taksimli, programlı olmalıdır ve her vakitte bir özel ibâdeti olmalıdır. Böylece vakti o ibadete tahsis eder. Ömrü bereket bulur. Vakitleri muayyen olmayıp gelişigüzel olan kimsenin ömrü birçok vakitlerde zâyi olur.

GECE VİRDLERİ ÜÇ SINIFTIR:

Birinci vird: Akşam namazından yatsı namazına kadardır. Bu iki namaz arasını ihyâ etmenin fazileti büyüktür. Hâdiste gelmiştir ki: **«Vücutları yataklarından ayrılıp...»** âyeti bu virdin hakkındadır. Sonra akşam namazını kıldıktan sonra yatsı namazının farzını kılıncaya kadar nâfilelerle meşgûl olmalıdır. Büyükler, böyle ibâdet etmeyi, gündüz oruç tutup bu kıymetli vakitte yemek yemekle meşgûl olmaktan daha faziletli görmüşlerdir. Vitir namazından çıkınca, boş konuşmalarla meşgûl olmamalıdır. Zirâ son işleri bu olacaktır. İşlerin sonu hayırlı olmalıdır, başka şey olmamalıdır.

İkinci vird: Uykudur. Her ne kadar uyku ibâdetten değil ise de, edeb ve sünnet ile süslenecek uyku da ibâdetten sayılır. Uykuda sünnet şudur: Yüzünü kıbleye çevirmeli ve sağ yanı üzerinde mezardaki ölü gibi yatmalıdır. Uyku ölümün kardeşidir. Uykudan uyanmak da haşre benzer. Uyku halinde alınan ruhun geri verilmeme ihtimali de vardır. O hâlde, âhirete yönelerek taharet ve tevbe üzere ve bir daha günah işlememek niyetiyle yatmalıdır. Vasiyetnamesini yazıp yastığının altına koymalıdır. Kendini uyumaya zorlamamalıdır. Fazla uyumamak için yumuşak örtüler sermemelidir. Zirâ uyku ömrü boşa geçirmek ve vakitleri zâyi etmektir. Bir gece ve gündüzde sekiz saatten fazla uyumamalıdır ki, sekiz saat, yirmidört saatin üçte biridir. Altmış yıl yaşarsa yirmi yılı uykuda geçmiş olur. O hâlde bundan daha fazla ömrün zâyi olması doğru değildir. Yatarken, teheccüd (gece namazı) namazına kalkmak için, abdest ibriğini ve misvakini kendi eliyle hazırlamalıdır. Böyle niyet ederse, uykusu gâlib olup kalkamasa bile sevab

kazanır. Yanını yere koyunca, bu duayı okumalıdır: **«Allahım, senin isminle yanımı yere koydum ve senin isminle kaldırırım.»** Sonra Âyet-i Kürsî, Amenerresûlü, Eûzü'ler ve Tebareke sûrelerini okumalıdır. Böyle Kur'an tilâvetleriyle ve abdestli olarak uykuya dalınca, onun ruhunu Arşa götürürler ve uyanıncaya kadar namaz kılanlar zümresinden sayarlar.

Üçüncü vird Teheccüddür, (gece namazıdır): Teheccüd; uyuduktan, ve gece yarısı geçtikten sonra kılınan iki rek'at namazdır. Bu namaz diğer nâfile namazlardan fâziletlidir. Zirâ bu vakitte kalb Safi olup dünya meşgâlesinden uzaktır. Göklerde rahmet kapısı açıktır. Teheccüd namazı hakkında çok hadisler gelmiştir. **«İHYA»** kitabında zikrettik, arzu eden ona müracaat etsin. Hülâsa gece ve gündüz her bir vakit bir muayyen ibâdete tayin edilmeli, hiçbir vakti boşa geçirmemelidir. Bir gün bir gece böyle yapınca, ömrünün sonuna kadar bunda sebat etmelidir. Eğer bu husus kendisine ağır gelirse, uzun emelleri kalbinden atıp kendine **«bu gece belki ölürüm»** deyip gündüzün böyle ibâdet etmeli ve gece de **«belki yarın ölürüm»** deyip o şekilde ibâdet etmelidir. Her gün bu şekilde kendisine teselli vermelidir. Eğer bu şekilde ibâdete devam etmek ona zor gelirse, bir yolculukta olduğunu ve vatanı âhiret olduğunu düşünmelidir. Gerçi seferde gurbet acısı çekilir. Ama yolcular vatanına tez kavuşup rahat etmek umuduyla teselli olurlar.

Ömrün, âhiretteki ebedî ömre nisbetle ne kadar olduğu meydandadır. Bir kimsenin on yıl rahat etmesi için bir yıl zahmet çekmesine şaşılmaz. O halde bir kimsenin bin yıl (hattâ sonsuz) rahat etmek için yüz yıl zahmet çekmesine niçin şaşılsın.

Kimya-i Saadetin birinci rüknû tamam oldu bundan sonra muamelâtla ilgili olan ikinci rükûn gelecektir.

İkinci Rükün

Muamelât

Bu rükûn, muamelâtın edebleri hakkındadır. Bu da, birinci rükûn gibi, on asıldan ibârettir: Birinci asıl, yemek yemenin edebleri hakkındadır. İkinci asıl, nikâh ve nikâhın edebleri hakkındadır. Üçüncü asıl, kazanç ve ticaretin edebleri hakkındadır. Dördüncü asıl, helâl kazanç hakkındadır. Beşinci asıl, insanlarla sohbet etmenin edebleri hakkındadır. Altıncı asıl, uzletin (inziva) edebleri hakkındadır. Yedinci asıl, yolculuk edebleri hakkındadır. Sekizinci asıl, dinlemek edebleri hakkındadır. Dokuzuncu asıl, emr-i marufun (iyiliği emretmek) edebleri hakkındadır. Onuncu asıl, hükümdarlığı korumanın edebleri hakkındadır.

BİRİNCİ ASIL

YEMEK YEMENİN EDEBLERİ

Bil ki, ibâdete vesile olan şeyler de ibâdet sayılır. İbâdetlerin yemek yardımıyle yapıldığına şübhe yoktur. Zirâ din yolunda gidenlerin gayesi, Allah'ı bulmaktır. Bu da ilim ve amelsiz olmaz. Bedenin sıhhat ve selâmeti de yeme ve içme olmadan sağlanamaz. O hâlde yemek din yolunda lüzumlu şeylerden olduğu için din yolundan (ibâdet)sayılır. Bunun için Allah buyurur: **«Helâl yiyiniz ve salih âmel işleyiniz. Şübhesiz Allah halinizi bilmektedir.»** (Mü'minin sûresi, âyet: 51). Bu âyette yemek yemek ve salih âmel işlemek bir arada zikredilmiştir. Demek ki, âhiret için yemek yiyen, yani ilim tahsiline ve salih âmele vesile olup, âhiret için yemek yiyen, yani ilim tahsiline ve salim âmele vesile olup, âhiret yolunda ilerlemek için, kuvvet ve kudret sağlamak için yemek yiyenin, yemek yemesi ibâdet olur. Bunun için Peygamberimiz buyurur ki: **«Mü'minin her işi için sevab vardır. Hattâ kendi ağzına ve aile efrâdının ağzına koyduğu lokma için bile.»** (Buhari). Böyle buyurmasının sebebi, mü'minin yemek yemesinden ve bütün işlerinden gâyesi âhiret yolunda ilerlemek olduğu içindir. O hâlde her işinde sevab vardır.

Yemek yemenin din yolundan sayılmasının alâmeti, ihtirasla ve oburca yememek; helâlden yemek; ihtiyaç miktarından fazla yememek ve edeble yemektir.

YEMEK YEMENİN EDEBLERİ

Bil ki, yemekte birçok sünnetler vardır. Bazısı yemekten önce, bazısı yemekten sonra bazısı da yemek arasındadır.

YEMEKTEN ÖNCEKİ EDEBLER

1. — Elini ve ağzını yıkamaktır. Zirâ âhiret azığı olan ibâdet için yemek yemekten önce el ve ağzını yıkamak; ibâdetten önce abdest almak gibi olur. Aynı zamanda elin ve ağzın temizliğine sebeb olur. Hâdiste gelmiştir ki, **«yemekten önce elini ve ağzını yıkayan kimse fakirlikten emin olur.»**

2 — Yemeği sofra (yemek örtüsü) üzerine koymak, masa ve yemek tahtası üzerine koymamalıdır. Zirâ Peygamberimiz böyle yapmıştır. Çünkü sofra seferi hatırlatır. Sefer de âhireti hatırlatır. Bir de sofra, masa ve tahta sofradan daha tevazuya uygun (yakın) dur. Yemeği tahta sofraya (veya masaya) koymak caizdir. Zirâ böyle yemek yemek hakkında nehiy yoktur. Fakat geçmiş büyükler, Peygamberimiz sofra üzerinde yemek yediği için, bunu âdet edinmişlerdi.

3 — Güzel oturmaktır, sağ dizini kaldırıp sol ayağı üzerine oturarak yemek yemeli, yere dayanarak yememelidir. Peygamberimiz buyurur ki: **«Ben bir şeye dayanarak yemek yemem. Zirâ ben kulum, yemeği diğer kullar gibi yerim.»** (Buharî, Ebû Câfer'den).

4 — Yemeği ibâdete kuvvet bulmak niyetiyle yemeli, şehvetler için yememelidir. İbrahim bin Şeyban (r.a.) buyurur ki: **«Seksen yıldır şehvet için bir şeyi yemiş değilim.»** Bu niyetin doğru olmasının alâmeti az yemek, çok yememektir. Zirâ çok yemek insanı ibâdetten alıkor. Peygamberimiz buyurur ki: **«İnsana belini doğrultacak birkaç lokmacık yeter.»** (Tirmizi). Bu kadarıyle kanaat etmezse, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini suya ve üçte birini de nefese ayırmalıdır.

5 — Fazla acıkmadan yememelidir. yemekten önceki en güzel sünnet acıkmadıkça yememektir. Zirâ acıkmadan yemek mezmum ve mekrûhtur. Yemeğe aç oturan ve henüz doymadan yemekten el çeken kimse doktora muhtaç olmaz.

6 — Hazır olan yemekle kanaat edip nefis yemekler için zahmet çekmemelidir. Zirâ mü'minin gayesi ibâdete kuvvet bulmaktır, lezzet değildir. Yemeğe kıymet vermek, hürmet göstermek sünnettir. Zirâ insanı ayakta durduran odur. Yemeğe hürmet etmek demek, yemek için beklememek demektir. Hattâ namaz vaktinde bile yemek hazır ise, önce yemek yemeli, ondan sonra namaz kılmalıdır.

7 — Kendisiyle beraber yiyecek bir kimse olmadan yememelidir. Zirâ yalnız yemek iyi değildir. Yemeğe ne kadar çok el uzanırsa o kadar bereketli olur. Enes (bin Malik) buyurur ki: **«Peygamberimiz hiç bir zaman yalnız yemek yemezdi.»**

YEMEK ESNASINDA OLAN EDEBLER

Başta **«Bismillâh»**, sonunda **«Elhamdü lillah»** demelidir. En güzeli birinci lokmada **«Bismillah»**, ikinci lokmada **«Bismillahirrahmanirrahim»**. Başkasına hatırlatmak için Besmele'yi yüksek sesle okumalıdır. Yemeğe tuzla başlayıp tuzla son vermelidir. Hadiste gelmiştir. Zirâ böyle yapmakla başlangıçta yemek hırsını defedip arzusuna aykırı bir lokma almış olur. Yemek yerken lokmayı iyi çiğnemeden yutmamalıdır. Bir lokmayı yutmadan diğerini almamalıdır. Hiçbir yemeğe kusur bulmamalıdır. Zirâ Peygamberimiz iyi olsun, olmasın hiçbir yemeği beğenmemezlik etmezdi. Hoşuna giderse yer, gitmezse bırakırdı. Yemeği önünden yemelidir. Ancak meyva olunca tabağın her tarafından yemek câizdir. Zira meyva değişik olur.

Çorba kâsesinin ortasından değil, kenarından başlayıp ortaya doğru gitmelidir. Ekmeği ve eti bıçakla kesmemelidir. Tabak ve diğer yenmeyen şeyleri ekmek üzerine koymamalıdır. Elini ekmekle silip temizlememelidir. Elinden yere bir lokma düşünce yerden alıp temizlemeli ve yemelidir. Zirâ hadiste gelmiştir ki, onu hâline bırakırsa, şeytana bırakmış olur. Önce elini yalayıp ondan sonra silmelidir. Böylece yemeğin kalıntısını da yemiş olur. Zirâ bereket o kalanda olabilir.

Sıcak yemeğe üflememeli, belki soğuyuncaya kadar beklemelidir. Hurma, zerdali gibi sayılabilen şeyleri tek tek yemeli, çift yememelidir. Meselâ ya yedi, ya onbir, ya da yirmibir tane yemelidir. Tâ ki bütün işleri Allah işine uygun olsun. Zirâ Allah tektir, çifti yoktur. Bir işte hiçbir bakımdan Allah'ın zikri olmazsa, o boş ve faydasız olur. O hâlde tek Allah ile alâkası olduğu için daha iyidir. Hurmayı çekirdeğiyle bir tabakta toplamalıdır. Hurma çekirdeğini elinde tutmamalıdır. Meyvanın çöp, sap, kabuk gibi yenmeyen kısımları atılmalıdır. Yemek arasında çok soğuk su içmemelidir.

SU İÇMENİN EDEBLERİ

Su kabını sağ eliyle tutup **«Bsmillah»** deyip bir defada çekmelidir. Ayakta su içmemelidir. Su kabında çöp, toz ve küçük hayvanlardan bir şey olmaması için önce bakmalıdır. Geğirmek icabederse ağzını kaptan uzaklaştırmalıdır. Eğer birden fazla çekecekse, üç defa çekmelidir ve her defasında **«Bismillah»** demeli, sonunda da **«Elhamdülillah»** demelidir. Su damlamaması için su kabının dibini gözetmelidir. Bitirince bu duayı okumalıdır: **«Bizlere suyun tatlısını nâsib eden, acısını vermeyen Allah'a hamd olsun.»**

YEMEKTEN SONRAKİ EDEBLER

Doymadan yemeği bırakmalıdır. Önce parmaklarını ağzıyla temizleyip ondan sonra peçeteyle silmelidir. Ekmek ufağını toplama-

lıdır. Zirâ hâdiste gelmiştir ki: **«Böyle yapanın geçimi geniş olur, çocukları sağ salim ve kusursuz, topladığı ekmek kırıntıları Cennette Huru'l-İn'in mehiri olur.»** (Ebu Şeyh, Kitabü's-Sevab'da). Sonra dişlerini kürdanla temizler; kürdanla çıkanları yutmayıp dışarı atmalıdır. Tabağı yalayıp onunla su içen kimse, bir köle âzad etmiş gibi olur.

Yemekten sonra: **«Bizi yediren içiren, doyuran, kandıran Allah'a hamd olsun. O, Efendimizdir, Mevlâmızdır.»** duasıyla **«Kulhüvallah»** ve **«Lilafi Kurayşin»** sûrelerini okumalıdır.

Helâl yemek bulunca şükür etmeli, şübheli yemek için ağlayıp üzülmelidir. Onu gâfletle yiyip sevinenler gibi olmamalıdır. Elini yıkarken sediri (sabun) sol eline alıp sağ elinin üç parmağını önce sedir (sabun) siz yıkamalı, sonra yıkadığı parmakları sedire (sabun) vurup dişlerine, dudaklarına ve damağına sürüp iyice oğmalıdır. Sonra önce parmaklarını, sonra ağzını yıkayıp sabununu gidermelidir.

BAŞKALARIYLA YEMEK YEMENİN EDEBLERİ

Buraya kadar yazdıklarımız yalnız başına veya aile etrâdıyla yemek yemenin edebleridir. Eğer başkalarıyla yerse bunlarla birlikte altı edebi daha gözetmelidir:

1 — Kendisinden yaşta, ilimde veya takvada (zühtta) ileri olandan önce yemeğe başlamamalıdır. Eğer kendisi ileri ise, başkalarını bekletmemelidir.

2 — Susmamalıdır. Zirâ bu acemlerin âdetidir. Ancak boş ve lüzumsuz konuşmayıp velilerin halinden söz etmelidir.

3 — Aynı sofrada yemek yediği kimsenin önüne dikkat etmeli, onun önündeki lokmaları alıp yememelidir. Zira eğer yemek ortak ise bu haramdır. Hattâ onu kendine tercih edip kendi önündeki iyi lokmayı onun önüne koymalıdır. Arkadaşı yavaş yiyorsa, çekinmeden ve neşeli yemesini teklif etmelidir. Teklifi üç defadan fazla yapmamalıdır. Zirâ üçten fazla ısrar olur. And vermemelidir. Zirâ yemek, and verilmeye lâyık değildir.

4 — Arkadaşını, kendisi için teklifte bulunmağa muhtaç etmemeli, onun teklifine meydan vermiyecek şekilde yemelidir. Eski âdetinden az yememelidir. Zirâ bu riyâ olur. Yalnız başına yemek yerken de, halk içinde yediği gibi edebli yemelidir. Ama arkadaşını kayırarak az yemesi güzel birşeydir. Fakat arkadaşına iştah vermek için çok yemesi de câizdir. İbni Mübârek hurma ziyafeti verir ve: **«Kim fazla yerse, o fazlalık kadar ona dirhem veririm»** derdi. Sonra yenen hurmaların çekirdeklerini sayardı ve ne kadar fazla çıkarsa her tanesine bir dirhem verirdi.

5 — Kendi önüne bakmalı, başkalarının lokmasına dikkat etmemelidir. Başkalarının da ona bakarak yemekten çekinmemeleri için önce yemekten el çekmemeli, eğer âdeti az yemekse, önce yavaş yeyip

sonunda iştahla yemeli, böyle yapamıyorsa, yanındakilerin mahcup olmamaları için özrünü açıklamalıdır.

6 — İnsanların tabiatları icabı sevmedikleri ve nefret ettikleri işleri yapmamalıdır. Meselâ elini tabak tarafına silkmemeli, ağzından düşen şey tabağa düşecek kadar üstüne eğilmemelidir. Ağzından bir şeyi çıkaracak olursa, yüzünü başka tarafa çevirmelidir. Yağlı lokmayı sirkeye batırmamalıdır. Dişiyle kestiği lokmayı tabak içine koymamalıdır. Zirâ (insan) tabiat bunlardan nefret eder. Pis şeylerle ilgili sözler konuşmamalıdır.

7 — Elini leğende yıkarken ağzındaki suyu insanlara karşı leğenin içine dökmemelidir. Muhterem kimselere buyur edip sıra vermelidir. Kendisine önce yıkaması için hürmet gösterilirse kabul etmelidir. Her birinin suyunu ayrı ayrı dökmemelidir ki bu acemlerin âdetidir. Hepsinin aynı leğende el yıkamaları tavazuya daha yakındır. Ağzını yıkarken, başkasına ve yaygıya sıçramaması için ağzının suyunu yavaş dökmelidir.

El yıkarken su döken kimsenin ayakta durması, oturmasından iyidir.

Bütün bu anlatılan edebler hâdislerde ve eserlerde bildirilmiştir. İnsanlar ile hayvanlar arasındaki fark, bu edeblere riayet etmek iledir. Zirâ hayvanlar tabiatlarının iktiza ettiği şekilde yerler, onlara akıl ve ayırım yeteneği verilmediği için, güzel ile çirkini birbirinden ayıramazlar. İnsanlar akıl ve temyiz (ayırım) nimetini yerinde kullanmazlarsa, akıl ve seçim nimetlerinin hakkını vermemiş ve nimeti inkâr etmiş olurlar.

DOST VE ÂHİRET KARDEŞLERİYLE YEMEK YEMENİN ÜSTÜNLÜĞÜ

Bil ki, âhiret dostlarına ziyafet çekmek birçok sadakadan daha faziletlidir. Zirâ hâdiste: **«Kıyâmet günü üç şeyden hesab yoktur: Biri, sahurda yenen yemekten ,ikincisi iftarda yenen yemekten, üçüncüsü dostlarla yenen yemekten.»** (El-Ezdî, Zuafa'da) buyurulmaktadır. Cafer bin Muhammed Sâdık der ki: **«Ahiret kardeşlerinle yemek sofrasına oturunca, acele etme, saatlerce geciktir. Çünkü orda geçen zaman ömürden sayılmaz.»** Hasan-ı Basrî der ki: **«Kıyâmet günü anaya babaya verilen şeylerin hesabı vardır, ama âhiret dostlarına verilen yemeğin hesabı yoktur.»** Bazı Tanrı dostlarının âdeti şöyle idi: Ahiret kardeşlerine ziyafet çekerken sofraya fazla yemek çekerlerdi ve derlerdi ki: **«Hâdiste: "Kıyamet günü fakirlerin artığından hesab yoktur" denilmektedir. Onun için fakirlerin artığını yemek isterim.»**

Hz. Ali (r.a.) buyurur ki: **Âhiret (din) kardeşlerimin önüne bir sa' (fitre miktarı) yemek koymayı, bir köle âzad etmekten çok severim.»** Hâdiste gelmiştir: **«Allah kıyâmet gününde buyurur ki: «Ey insanlar! Ben yemeğe muhtaç oldum, bana niçin yemek vermediniz?»** Bu sözü duyanlar derler ki: **«Allahımız, sen bütün âlemin mâbudu-**

sun, nasıl muhtaç olursun.» Allah buyurur ki: **«Senin falan kardeşin yemeğe muhtaç idi, ona yemek verseydin, bana vermiş gibi olurdun.»**

Peygamberimiz buyurur ki: **«Müslüman kardeşine yediren, içiren kimseyi, Allah, yedi hendek boyu cehennemden uzaklaştıracaktır. Her hendeğin genişliği beşyüz yıllık mesafedir.»** Ve yine buyurur ki: **«Sizin en hayırlılarınız yemek yedirenlerinizdir.»**

BİRBİRİNİ ZİYARET EDEN DOSTLARIN YEMEK YEMELERİNİN EDEBLERİ

Bu hususta dört edebi gözetmelidir:

Birinci edeb: Yemeğe çağırılmadan gitmemelidir. Zirâ Peygamberimiz buyurur ki: **«Yemeğe çağırılmadan giden kimse, kendisi günah işlemiş olur, yediği de haramdır.»** Ama tesadüfen ve izinsiz bir ziyafete rast gelirse, teklifsiz yememelidir. Yapılan teklifin içten olmadığını bilirse yine yememelidir. Belki bir sebeb ileri sürerek güzellikle el çekmelidir. Ama güvendiği bir dostunun evinde (ziyafete) rastgelirse, ve kalbinin incinmiyeceğini bilirse, teklifsiz de yemesi câizdir. Hattâ dostlar arasında sünnet olan da budur. Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir ve Ömer acıktıkları zaman Ebû Eyyûb-i Ensarî ve Ebû'ş-Şiyem'in evine gidip yemek istemişlerdir. Ziyafet veren kimsenin böyle istekli olduğunu bilirse, bu şekilde davranmak, aynı zamanda onu hayra sevkedip sevab işlemesine yardım etmek olur.

Bazı büyükler, üçyüz altmış dost edinmişlerdi. Senenin her bir gecesinde birinin evinde kalırlardı. Bazılarının yedi dostu vardı, haftanın her gecesini birinin evinde geçirirlerdi. O dostları bunların duası sebebiyle kazançlarında, ticarette ve ziraatta bereket bulurlardı. Bunlar da onların sayesinde taat ve ibâdete geniş zaman bulurlardı. Hattâ aralarında din kardeşliği alâkası ve âhiret sevgisinin bağları teessüs eden kimseler, hane sahibi evde olmasa bile onun yemeğini yemeleri câiz olur. Peygamberimiz, Berire'nin evine gider, o evde olmasa bile yemeğinden yerdi. Zirâ bu durumdan haberi olursa sevineceğini bilirdi. Takva ehlinin büyüklerinden olan Muhammed bin Vasi (r.a.) arkadaşlarıyla birlikte Hasan-ı Basrî'nin (r.a.) evine gidip ne bulurlarsa, yerlerdi. Süfyan-ı Sevrî gelip onları bu halde görünce: **«Geçmiş büyüklerin (selef) âdetini bana hatırlattınız.»** derdi.

İkinci edeb: Dostlarından biri kendini ziyarete gelince, hazır nesi varsa önüne koyup fazla bir şeye zahmet etmemelidir. (Birşeye) gücü yetmezse, borç etmemelidir. Aile efrâdına yetecek miktardan fazla yok ise, onlara bırakmalıdır. Birisi Hz. Alî'yi ziyaret etmek isteyince, buyurdu ki: **«Davetini üç şartla kabul ederim: Pazardan hiçbir şeyi satın almayacaksın, evinde olan şeyi de esirgemeyeceksin, bütün çoluk çocuğunun nafakasını bırakıp sarfetmeyeceksin.»** Fudeyl bin İyad der ki: **«İnsanlar zahmetlik sebebiyle birbirinden uzaklaşırlar. Aralarındaki tekellüf (zahmetlik) kalkmış olsa, çekinmeden birbirlerini ziyaret ederlerdi.»**

Büyük velilerden birine, bir dostu ziyafet verip bazı külfetler çekti. Veli dedi ki: **«Sen yalnız olsan bu zahmeti çekmezdin, ben de yalnız olsam bu zahmeti çekmezdim. Öyle ise ikimiz bir araya gelmekle bu zahmeti çekmek neden ileri geldi. Ya zahmeti bırak, ya da bir daha yanına gelmeği bırakırım.»** Selman-ı Farisi buyurur ki: **«Peygamberimiz, zahmet etmememizi ve hazır olanı da esirgemememizi buyurdu.»**

Ashab-ı kirâm birbirlerinin önüne bir ekmek parçasıyla bir pençe hurma koyup: **«Hazır bulunanı aşağı görüp getirmeyen mi, yoksa önüne gelen yemeği beğenmiyen mi suçludur? Bilmiyoruz?»** derlerdi. Yûnus (a.s.) dostlarının önüne ekmek kırıntılarıyla kendi ektiği tere otunu getirir ve: **«Allah, (yemek) için zahmet çekenlere lânet etmemiş olsaydı, ben de zahmet çekerdim.»** derdi. Bir gurup insan birbiriyle ihtilâfa düştüler ve aralarını bulmak için Zekeriyya (a.s.) peygamberi aradılar, evine gittiler, bulamadılar. Evde çok güzel bir kadın gördüler. Hayret ettiler ve: **«Peygamber olsun da böyle güzel kadınla yaşasın. Bu neden ileri gelir?»** dediler. Nerede olduğunu sordular. Hanımı ücretle bir yere çalışmaya gittiğini söyledi. O yere gittiler, orada yemek yerken buldular. Onlar konuştular. Zekeriyya yemek yemekle meşgul oldu ve hiç **«buyurun, yemek yiyin de demedi.»** Yemeğini yiyince ayağa kalktı ve oradan yalın ayak dışarı çıktı. Onlar bu halinden hayret ettiler ve hikmetini sordular. Buyurdu ki: **«O gördüğünüz güzel kadını gözümü ve kalbimi haramdan korumak için saklarım. Sizi yemeğe çağırmadım, zirâ o yemek, bu işi yapmak karşılığında bana verilen ücretimdi. Daha az yesem, onların işinde kusur etmiş olurdum. Oysa o işi lâyıkıyla yapmak bana farz olmuştu. Yalın ayak yürümemin sebebi de şudur: Bu yerin sahibi iki şahıs arasında düşmanlık vardır. Bu yerin toprağından ayakkabıma girer de onu başka yere götürmüş olurum, diye korktum.»** Bundan anlaşıldı ki, bütün işlerde doğruluk göstermek hayırlıdır.

Üçüncü edeb: Ziyafet sahibinden, temini zor olmasının ihtimali olan bir şeyi istememelidir. Ziyafet sahibi onu iki şey arasında muhayyer bırakırsa, kolayını seçmelidir. Zirâ Peygamberimiz bütün işlerde böyle yapmıştır. Bir şahıs Selman-ı Fârisi'nin yanına geldi. Selman önüne ekmek ile biraz tuz getirdi. O adam: **«Kekik otu olsaydı, bu tuzla iyi giderdi.»** dedi. Selman başka bir şeye sahib değildi. Abdest kabını rehin koyup kekik aldı. Yemekten sonra: **«Bize verdiği rızka, bizi kanaat edenlerden eyleyen Allah'a hamd olsun.»** dedi. Selman: **«Sen kanaat etseydin benim abdest kabım rehin olmazdı.»** dedi. Ama sevineceklerini bildiği yerde istemek câizdir.

İmam-ı Şafiî (r.a.) Bağdat'ta Za'ferânî'nin evinde misafir idi. Her gün Za'ferânî bir yemek listesi yapar, aşçıya verirdi. Yemekler bu listeye göre çıkardı. Birgün İmam-ı Şafiî kendi yazısıyla bir çeşit yemek ilâve etti. Za'ferânî o yazıyı cariyenin elinde görünce, sevindi ve buna şükür olarak cariyeyi âzad etti.

Dördüncü edeb: Hane sahibi, misafirlerin istedikleri yemekleri söylemelerine razı ise, onlara: **«Ne buyurursunuz, gönlünüz ne istiyor.»** diye danışmalıdır. Zirâ arzu ettiklerini hazırlamak daha çok sevabtır. Peygamberimiz buyurur ki: **«Bir müslümanın arzusunu yerine getirenin âmel defterine, milyonlarca sevab yazılır, milyonlarca günahlar silinir, milyonlarca derece alır ve üç cennetten pay alır. Onlar Cenneti Adn, Cenneti Firdevs ve Huld Cennetidir.»** Ama bir şeyi istiyor musunuz, getireyim mi? diye sormak mezmum ve mekrûhtur. Belki hazırda ne varsa önlerine getirmelidir. Yemezlerse geri götürülür.

ZİYAFETİN FAZİLETİ

Bil ki, buraya kadar anlattığımız davetsiz ziyarete gitmekle lâzım gelen ziyafetin edebleridir. Ama ziyafete çağırmanın başka hükmü ve başka edebleri vardır. Misafir kendi gelirse, hiç zahmet çekmeyin, hazırdaki ile ağırlayın. Sen onu çağırırsan, bir şeyi esirgeme, gücün yettiğini sarfet. Ziyafetin fâzileti hakkında gayet çok hadisler ve eserler vardır.

Arablarca ziyafet gayet önemli bir âdettir. Zirâ seferlerde birbirlerinin evine konmaları çok vukû bulur. Bu sebeble onlar arasında, misafir hakkına dikkat etmek en mühim işlerdendir. Bunun için Peygamberimiz buyurur ki: **«Misafirperver olmayanda hayır yoktur.»** (Ahmet, Akebe b. Âmirden). Ve yine buyurur ki: **«Misafir için zâhmet etmeyiniz. Zirâ yaparsanız, ona düşman olursunuz. Misafire düşman olan Allah'a düşman olur.»** (Ebu Bekr b. Lâl, Mekârimi Ahlâkta). Garib bir misafir gelirse, onun için zahmet çekmek ve borç bile etmek câiz olur. Ama birbirini ziyarete gelen dostlar için tekellüf (zahmet) cidden câiz değildir. Zirâ bu ayrılmalarına sebeb olur. (Peygamberimizin kölesi) Ebû Rafi diyor ki: Peygamberimiz bana buyurdu ki: **«Falan yahûdiden Receb ayına kadar va'de ile benim için un iste, bazı misafirlerim gelmiş.»** Yahûdi'den isteyince vermedi, rehin istedi. Haberi Peygamberimize anlatınca, buyurdu ki: **«Beni gökte ve yerde emin kılan Allah'a yemin ederim ki, eğer verseydi, geri öderdim.»** Sonra, **«Zırhımı götür, ona rehin ver.»** (İshak ibni Raheviye'den) dedi. Ben de, o zırhı götürüp o yahûdi'nin yanında rehin koydum ve bir miktar un aldım.

İbrahim (a.s.) iki mil yer gidip misafir arardı ve misafir bulmadan yemek yemezdi. Onun bu husustaki sadakatından dolayı günümüze kadar meşhedinde (mezarının olduğu yer) ziyafet vermek, adet olarak kalmıştır. Bu zamana kadar hiçbir gece misafirsiz kalmamıştır. Bazen yüz ikiyüz misafir olur. Bunun için ona nice köyler vakfedilmiştir.

DAVETİN EDEBLERİ VE İCABETİN SÜNNET OLUŞU

Davet eden kimsenin salih (iyi) insanları çağırması sünnettir. Zirâ bir kimseye yemek vermek, ona kuvvet vermek ve yardım etmek-

tir. O halde Fasıka kuvvet vermek Fıska (günaha) yardım etmek olur. Yemeğe zenginleri değil, fakirleri çağırmalıdır. Peygamberimiz buyurur ki: **«Ziyafetlerin en fenası, zenginlerin çağırıldığı, fakirlerin mahrum bırakıldığı ziyafettir.»** Yani düğün yemeğidir. Ziyafette, dost ve akrabalarını unutmamalıdır ki, aralarına soğukluk girmesin. Daveti, övünme ve adının söylenmesi, niyetiyle yapmamalı, belki yalnız Peygamberin sünnetini edâ edip fakirleri rahat ettirmek amacıyla yapmalıdır.

Gelmesi zor olan kimseyi davet etmemelidir. Zirâ zahmet çekmesine sebeb olur. Davetine istekli olarak icabet etmeyecek kimseleri de çağırmamalıdır. Zirâ icabet etse bile onun yemeğini isteksiz yiyeceği için bir nevi vebale sebeb olur.

DAVETE GİTMENİN EDEBLERİ

Bunda beş edeb vardır:

Birinci edeb: Zenginlerle fakirler arasında ayırım yapmamalı, fakirlerin davetine tenezzül etmemezlik yapmamalıdır. Zirâ Peygamberimiz fakirlerin dâvetine giderdi. Hasan bin Ali (r.a.) bir grup fakirin yanından geçerken, ortaya bir parça ekmek koyup onu yemekle meşgûl olduklarını gördü ona: **«Ey Allah'ın Resûlü'nün oğlu! Buyurun sohbetimizi şereflendirin.»** dediler. Hasan hemen atından inip onlara muvafakat gösterdi ve: **«Allah kibirlileri sevmez.»** dedi ve onlarla o ekmek parçasından bile yedi ve, **«yarın siz de bana muvafakat edip davetime gelin.»** dedi. Ertesi gün nefis yemekler hazırladı ve onları çağırdı ve onlarla beraber oturup yemek yedi.

İkinci edeb: Ziyafet sahibinin başına kakma ihtimali varsa, veya ziyafeti âdet için yapıyorsa, bir sebeb beyan edip gitmemelidir. Hatta ziyafet sahibi icabeti bir iyilik ve minnet olarak bilmelidir. Yine eğer birinin malının haram olma ihtimali varsa, ya da o mecliste bir günah bulunuyorsa, ipek yaygı, gümüş buhurdan, duvarında veya tavanından hayvanların resmi var ise, veya saz çalınıyorsa, yahut da birisiyle alay ediliyorsa, veya kötü sözler söyleniyorsa, ya da kadınların erkeklere bakmak için oraya gelme ihtimali var ise, bütün bunlar mezmumdur ve bu yerde hazır bulunmak câiz değildir ve yine eğer ziyafet sahibi fasık zâlim, bidatçi ise, veya maksadı övünüp, kibirlenmek ise davetine gitmemelidir. Eğer davete gider de bu anlatılan günahlardan bazısını görüp de menetmezse, orada durmamalıdır.

Üçüncü edeb: Ziyafet yeri uzak olduğu için gitmemezlik etmemeli, katlanılacak derecede ise katlanmalıdır. Tevratta: **«Bir mil uzaktaki hastayı ziyaret et, iki mil uzağa kadar cenazeyi teşyi et, üç mil uzaklığa kadar davete git ve dört mil uzaklığa kadar da din kardeşlerini ziyaret et.»** denilmektedir.

Dördüncü edeb: Oruçlu olduğu için gitmemezlik yapmamalıdır. Belki ziyafet yerine gidip ziyafet sahibinin hatırı kalmazsa, güzel kokular, tatlı sohbetle kanaat etmelidir. Zirâ oruçluların ziyafeti böyle-

dir. Eğer ziyafet sahibinin hatırı kalma ihtimali var ise, nafile orucunu bozmalıdır. Zirâ bir müslümanın hatırını hoş etmenin fazileti nafile orucun fâziletinden daha çoktur. Peygamberimiz böyle yerde oruçlu kalmayı buna tercih eden kimseyi red ederek (inkâr): **«Senin kardeşin senin için zahmet çekip ziyafet verince, sen niçin oruçluyum diye imtina ediyorsun?»** buyurdular.

Beşinci edeb: Davete karnını doyurmak niyetiyle gitmemeli. Zirâ bu hayvanların işidir. Belki Peygamberin sünnetine uymak niyetiyle gitmeli, Peygamberimizin: **«Davete icabet etmeyen Allah'a ve Resûlüne asi olmuş olur.»** buyurduğu kimselerden olmamak niyetiyle gitmelidir. Bunun için bazı âlimler: **«Dâvete icabet vacibtir.»** demiştir. Ve yine bir müslüman kardeşinin davetine icabet etmeği niyet etmelidir. Zirâ hadiste: **«Bir mü'mini sevindiren Allah'ı sevindirmiş olur.»** denilmektedir. Ve yine ziyafet sahibi olan kimseyi ziyarete niyet etmelidir. Zirâ din kardeşlerini ziyaret etmek büyük bir ibâdettir ve kendisini, **«kibirli ve kötü huylu olduğu için gelmedi»** deyip gıybet etmelerinden korumak niyeti ile icâbet etmelidir.

Bu altı niyetin her birinin bir sevabı vardır. Bu niyetleri taşımak ibâdetlerin cümlesindendir. Din büyükleri, kıymetli nefeslerinden bir dakika bile zâyi olmaması için bütün hareket ve duruşlarında dine münasib bir niyet taşımışlardır.

DAVETTE HAZIR BULUNMANIN EDEBLERİ

Ziyafet sahibini bekletmemeli, acele de etmemelidir. Ziyafet meclisinde iyi yerlere oturmamalı, ziyafet sahibinin gösterdiği yere oturmalıdır. Misafirler baş tarafı ona verirlerse, tevazu göstermelidir. Kadınların bulunduğu oda karşısında oturmamalıdır. Yemek gelecek tarafa çok bakmamalıdır. Ziyafet meclisinde kime yakın oturursa, ona selâm verip hatırını sormalıdır. Bir günah zuhûr ederse, onu menetmeli, menedemezse, dışarı çıkmalıdır. Ahmed bin Hanbel buyurur ki: **«Bir mecliste misafir gümüş bir sürmedan dahi görürse, orda durması câiz değildir.»** misafir o gece orda yatacaksa, ziyafet sahibi misafire kıbleyi ve helâyı göstermelidir.

YEMEK KOYMANIN EDEBLERİ

1 — Yemeği acele getirmelidir. Zirâ misafirlerin beklemede kalmamaları için acele etmek onlara ikram olur. Ziyafetliler hepsi gelmiş, yalnız birisi gelmediyse, hazır olanların hakkını gözetmek daha evlâ olur. Ancak gelmeyen gayet fakir kalbi kırık biri ise, bu niyetle geciktirmek evlâ olur. Hatem-i Esem der ki: **«Acelecilik şeytandandır. Yalnız beş yerde değil: Misafir yemeğinde, ölü techizinde** (kaldırmak işinde), **kızların nikâhında, borçları ödemekte ve günâhlardan tevbe etmede. Bunlarda acele etmek sünnettir.»**

2 — Önce meyvaları getirip sofrayı yeşilliksiz bırakmamalıdır. Zirâ yeşillik bulunan sofrada melekler de hazır bulunur. En nefis yemekleri önce getirmelidir ki, onunla doyup ağır yemekleri almasınlar. Fazla yemek yemek için önce ağırlarını koymak oburların âdetidir ve mekrühtur. Bazı kimselerin âdeti de bütün yemekleri birden sofraya getirmektir. Bunu, herkes istediğinden yesin diye yapıyorlarsa, çabuk kaldırmamalıdır. Zirâ bazılarından daha iyice yememiş olabilirler.

3 — Yemeği az koymamalıdır. Zirâ bu mürüvetsizlik olur. Haddinden fazla da koymamalıdır. Zirâ bu da kibirlik olur. Ancak **«Kıyâmet günü ziyafet yemeğinin fazlasından hesab olmaz.»** niyetiyle fazla koyabilir.

İbrahim Edhem (r.a.) bir defa sofraya fazla yemek koydu. Süfyan: **«İsraftan kaçınmıyor musun?»** dedi. İbrahim Edhem buyurdu ki: **«Bu yemekte israf olmaz.»** Başta aile fertlerinin gözleri içinde kalmaması için paylarını ayırmalıdır. Zirâ onlara bir şey kalmazsa, misafirlere dil uzatır, kötü söylerler. Bu da misafir hakkında hıyanet olur. Bazı Sofilerin âdeti olduğu gibi, artan yemekleri alıp götürmek câiz değildir. Ancak ziyafet sahibinin utancından değil de açık ve samimi izin oluyorsa, yahut hatırı hoş olacağını bilirse, götürmek câizdir. Ancak aynı kabta yemek yediği kimseye haksızlık yapmamak şartıyla caizdir. Zirâ kendi hakkından çok götürürse haram olur. Ziyafet sahibi hoşnut olmadığı zaman yine haram olur, hırsızlıktan farkı olmaz. Aynı tabakta yemek yediği kimseye, yemek götürmesine utancından razı olursa yine haramdır.

ZİYAFETTEN DÖNMENİN EDEBLERİ

İzin alıp öyle çıkıp gitmelidir. Ziyafet sahibi de kapıya kadar onu uğurlamalıdır. Zirâ Peygamberimiz böyle buyurmuştur. Ziyafet sahibi tatlı sözlü, güler yüzlü olmalıdır. Misafir, ziyafet sahibinin bazı kusurlarını görürse, güzel ahlâk ile örtmelidir ki, böyle ahlâk birçok ibâdetlerden fâziletlidir. Anlatırlar ki, **Cüneyd-i Bağdadî**'yi bir çocuk babasının emriyle davet etti. Aziz misafirhanenin kapısına gelince çocuğun babası ona içeri girmeye izin vermedi, o da geri döndü. Çocuk tekrar davet etti. Cüneyd icabet etti. Babası yine izin vermedi. Bu şekilde ziyafet evinin kapısına dört defa gelip geri döndü. Maksadı çocuğu kırmamak ve babasının hatırı hoş olsun diye içeri girmemekti. Kendisi red ve kabulde bir ibret gördü. Bu red ve kabulu başka yönden değerlendirirdi.

İKİNCİ ASIL

EVLENMENİN EDEBLERİ

Yemek yemek, din yolundan sayıldığı gibi ,evlenmek de din yolundan sayılır. Zirâ din yolunun insanın hayatına, bekâsına muhtaç

olduğu ve hayat ve hayatın devamı da yemeksiz, içmeksiz mümkün olmadığı gibi, dinin bekâ ve devamı da insan cinsine muhtaçtır. İnsanların bekâsı da evlenmek ve cinsi münasebet olmaksızın mümkün olmaz. O halde evlenme, var olmanın aslının sebebi; yemek ise, devamının sebebidir. Evlenmenin mübâh olmasının sebebi budur, yalnız şehvet için değildir. Hattâ şehvetin yaratılmasının sebebi de, onu iktiza etmesi, insanları evlenmeye sevketmesi ve böylece din yolcularının vücuda gelmesi içindir. Zirâ insanlar, din yolunda yürümek için yaratılmıştır. Bu sebeple Allah buyurur ki: **«Cinleri ve insanları ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım.»** (Ez-Zariyat sûresi, âyet: 56). İnsanlar çoğaldıkça, Allah'ın kullarının ve Peygamberimizin ümmetinin sayısı da artmış olur. Bunun için Peygamberimiz buyurur ki: **«Evleniniz, çoğalınız. Kıyâmet gününde ben sizin çokluğunuzla diğer Peykamberlerin ümmetlerine karşı övünürüm. Hattâ ana karnından düşen** (düşük) **çocukla bile övünürüm.»** (Beyhakî). O halde, kulluk yapmaları niyetiyle kulların sayısını çoğaltmaya çalışanın sevabı büyük olur. Bunun için baba ve hoca hakları büyüktür. Zirâ baba vücud sebebi, hoca da din yolunu bilmesinin sebebidir. Bunun için **«evlenmek, birçok nafileden daha fâziletlidir.»** demişler.

Evlenmek din yolunun cümlesinden olduğu anlaşılınca, onun edeblerini bildirmek de dini bir görev olur. Bu da ilgili üç kısmı, tafsilâtıyla öğrenmekle olur:

Birinci kısım, nikâhın fayda ve âfetlerini bildirir. İkinci kısım, nikâh akdinin âfetlerini bildirir. Üçüncü kısım, nikâhtan sonra geçim yolunu ve hayatın en güzel şeklini bildirir.

BİRİNCİ KISIM

EVLENMENİN FAYDALARI VE ÂFETLERİ

Nikâhın (Evlenmenin) **faydaları beştir:**

Birinci fayda çocuk yetiştirmektir. Çocuğun dört çeşit sevabı vardır:

Birinci sevab: Allah'ın sevdiği bir şeye çalışmış olur. Yaratıcısının hikmetinden haberdar olan kimse, Allah'ın, insanların yaratılmasını sevdiğini şübhesiz bilir.

Meselâ arazisinde ziraat yapmak isteyen bir arazi sahibi, o araziyi bir kölesine verir ve bu iş için tohum, bir çift öküz, ziraat âletleri ve vasıtaları da temin edip bütün ziraat malzemelerini ona teslim eder ve bir haberci gönderip onu ziraata sevkeder. Köleden akıl ve idrâk olursa, efendisi ona ağızdan bir haber göndermese bile, bu kadar hazırlıktan maksad ne olduğunu bilir. O halde kadınlarda rahmi ve cima âletini yaratıp çocuk tohumunu erkeklerin sırtına, kadınların da göğsüne koyan ,erkek ve kadına şehvet veren Allah'ın, bundan maksadı ne olduğu, hiç bir akıllıya gizli olmaz. Tohumu hileli bir

vesile ile zâyi edip defeden kimse şübhesiz yaratılış yolundan sapmış olur. Bunun için sahabe ve eski büyükler bekâr olarak ölmeyi sevmezlerdi. Muaz'ın iki karısı taun hastalığından öldü. Kendisi de taunlu idi. Buyurdu ki: **«Ben bekâr olarak ölmek istemiyorum. Bana bir kadın bulup evlendirin.»**

İkinci sevab: Peygamberimizin emrine uyup ümmetini çoğaltmış olur ki, Peygamberimiz ümmetinin çokluğuyla övünmüştür, iftihar etmiştir. Bunun için çocuğu olmayan kadını nikâh etmeyi nehiy etmiştir ve buyurmuştur ki: **«Çocuk doğuran çirkin bir kadın, çocuk doğurmayan güzel kadından iyidir.»** (İbni Hibban). Bundan nikâhın şehvet için olmadığı anlaşılır. Zirâ şehvet için guzel kadın çirkin kadından daha uygun olduğu açıktır.

Üçüncü sevab: Yetiştirdiği çocuk kendisine dua eder. Hâdiste: **«Kesilmeyen sevablardan biri de salih çocuğun hayırlı duasıdır. Ana babanın ölümünden sonra da bu dua onların ruhuna ulaşır.»** (Müslim) denilmektedir. Ve yine hâdiste: **«Sâlih dualar, nûrdan tabakalar üzerinde ölülere arzedilir ve o dua ile ruhlara rahatlık hâsıl olur.»** (Iraki. Ebu Hudneden) buyurulmaktadır.

Dördüncü sevab: Bazı çocuklar anasından babasından önce ölür: Ana - baba onun acısını çekerler, çocuk da kıyâmette onlara şefaatçi olur. Peygamberimiz buyurur ki: **«Kıyâmet günü çocuğa "cennete gir" diye emredilir. Çocuk bunu duyunca, keder ve üzüntüye düşüp "Anasız, babasız kat'iyen cennete girmem" der.»** (İbni Hibban). Peygamberimiz bunu temsil etmek için birisinin elbisesine yapışıp çekti ve: **«Ben seni nasıl çekersem, çocuk da ana ve babasını cennete öyle çeker»** buyurdu. Hâdiste: **«Çocuklar cennet kapısında toplanırlar, hepsi birden feryad ve figan ederler, ana ve babalarını isterler. Ana ve babalarına izin verilip onlar da cennet kapısında toplanıncaya kadar devam eder. Her birisi kendi ana ve babasının eline yapışıp cennete girer.»** (*) buyurulmaktadır.

Büyük zâtlardan biri, evlenmekten kaçınırdı. Bir gece rü'yasında gördü ki, kıyâmet kopmuş, bütün insanlar susamış, bir grup çocuklar altın ve gümüş bardaklarla bazı insanlara su veriyorlar. O da onlardan su istedi, ona o sudan vermediler, senin aramızda çocuğun yoktur, dediler. Sonra bu zât uykudan uyanınca, hemen evlenmeye teşebbüs etti ve bir kadınla evlendi.

İkinci fayda: Evlenmekle kendini korumuş olur, şeytanın âleti olan şehveti kendinden uzaklaştırmış olur. Bunun için Peygamberimiz buyurur ki: **«Evlenen dinin yarısını korumuş olur.»** Evlenmeyen fercini korusa bile ekseriya gözünü haram nazardan, kalbini vesveseden koruyamaz. Şehvetin tatmini için değil, çocuk yetiştirmek için evlenmelidir. Zirâ Allah'ın sevdiği, kulun emrine uymasıdır, buna vesile olanı (şehveti) defetmek değildir. Çünkü şehvet zâhirde bunu (emre uymayı) iktiza için yaratılmıştır.

(*) Iraki, şayanı itimat bir aslına rastlanamadığını kayd ediyor.

Gerçi başka hikmeti de vardır. O da şudur: Şehvet lezzeti, âhiret lezzetinin bir örneğidir. Tıpkı dünya ateşinin acısı, âhiret ateşinin acısının örneği olduğu gibi. Her ne kadar mubaşeret (dokunma) lezzeti ile ateş acısı kısa ise de aralarında bir benzerlik vardır. Allah'ın yarattığı her şeyin hikmeti vardır. Hattâ bir şeyin çok çeşitli hikmetleri vardır. Fakat büyük âlimlerden başka kimse o hikmetleri bilmez. Peygamberimiz buyurur ki: **«Gezen her kadınla beraber bir şeytan vardır. Gözü güzel bir kadına ilişen bir kimse, hemen gidip helâli ile münasebette bulunsun. Zirâ cinsi münasebet hususunda kadınlar birbirinden farklı değildir.»**

Üçüncü fayda: Kadınlarla sohbet etmesiyle kalb rahatlar. Onlarla oturup lâtifeler yapmak, ibâdet şevkinin tazelenmesine vesile olur. Zirâ devamlı ibâdet kalbe ağırlık getirir, kalbi zayıf ve perişan eder. Kadınlarla sohbet ve lâtifeler yapmak kalbi kuvvetlendirir. Hz. Ali buyurur ki: **«Kalbin rahat ve huzurunu tamamıyla kaçırmayınız ki, huzursuz kalb görmez olur.»**

Peygamberimiz mükâşefe zamanında bazen çok büyük şeyler görürdü ve buna dayanamayıp Hz. Aişe'ye yapışıp: **«Ey Aişe, benimle konuş»** derdi. Bunu açılsın diye yapardı. Hz. Aişe'nin sözleriyle kalbi kuvvet bulurdu, ona ferahlık getirirdi. Tam kuvvet hâsıl olup o işin arzusundan susayınca, Hz. Bilâle seslenir ve: **«Bizi ferahlandır ya Bilâl»** derdi. Yani ezan oku. Ve namaza giderdi. Bazen güzel kokularla dimağını (beynini) dinlendirirdi (kuvvetlendirirdi). Bunun için (Peygamberimiz) buyurur ki: **«Bu dünyada bana üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadınlar ve namaz.** (Namaz) **gözümün nûrudur.»** (Nesai, Hâkim). Demek ki, kadınları da namaz için zikretmeye tahsis etti. Zirâ asıl maksad namazdır. Bunun için namaz gözümün nûrudur buyurdu. Dimağa (beyin) güçlendirmek için olan güzel kokudan da esas maksad gözün nûru olan namaza güç kazanmaktır. Bunun için Peygamberimiz, ashabını servet biriktirmekten ve dünyalık aramaktan menedince, Hz. Ömer buyurdu ki: **«Ya Resûlellah dünyadan ne alalım?»** Peygamberimiz: **«Zikir eden dil, şükür eden kalb ve salih kadın.»** buyurdu. Salih kadın, zikir ve şükrüe vesile olduğu için onlarla bir arada anıldı.

Dördüncü fayda: Kadınlar gerekli ev hizmetini yapar: Yemek pişirir; evi siler, süpürür, çamaşır yıkar, temizler. Erkekler bunlarla uğraşırsa, ilim ve âmelden ve diğer ibâdetten mahrum kalır. Bunun için, **«kadın din yolunda yardımcıdır»** demişler. Ebû Selman-ı Darenî: **«Güzel kadın dünyadan değil, âhirettendir»** demesinin sebebi budur. Zirâ güzel kadın kalbindeki sıkıntıları dağıtır, yalnız âhiret işlerine bakmanı sağlar. Hz. Ömer buyurur ki: **«İmandan sonra uygun bir kadından daha büyük nimet yoktur.»**

Beşinci fayda: Kadınların ahlâkına sabır etmek, ihtiyaçlarını karşılamak ve onları şeriata uygun muhafaza etmek ancak tam bir mücahede ile mümkün olur. Bu mücahede de en faziletli ibâdetlerden dir.

Hâdiste: **«Çoluk çocuğun nafakasını vermek ,sadaka vermekten daha faziletlidir.»** (Taberani) buyurulmaktadır. Din büyükleri şöyle buyurmuşlar: **«Helâl kazanıp çocuklarına ve aile fertlerine harcamak velilerin işidir.»** İbni Mübarek bazı büyük zâtlarla harpte idi. İçlerinden biri: **«Bizim meşgûl olduğumuz bu işten efdal bir iş var mıdır?»** dedi. İbni Mübarek buyurdu ki: **«Ben bazı kimseleri bilirim ki, çoluk çocuğu doğru yolda muhafaza edip gece uyanınca küçük çocukların üstünün açıldığını görünce üstlerini örter. Onların bu işi, bu cihaddan üstündür.»** Bişri Hafî buyurdu ki: **«Ahmed bin Hanbelin üç fazileti vardır ki, onlar bende yoktur: Biri, o hem kendi için, hem de çoluk çocuğu için helâl taleb ederdi, ben ise yalnız kendim için taleb ederim.»** Hadiste de: **«Günahlardan bazı günahlar var ki, çoluk çocukların sıkıntısını çekmekten başka onun keffâreti yoktur.»**

Büyük velilerden birinin helâli âhirete intikâl etti. Ona ne kadar nikâh teklif ettilerse, kabul etmedi ve: **«Yalnızlıkta daha çok kalb huzurunu ve fikir rahatlığını bulurum.»** dedi. Bir gece rüyasında gördü ki, gök kapıları açılmış, bir grup insan birbirleri ardınca inip havada yürüyorlar. Onun yanına ulaşınca, ilk ulaşan: **«Bu o uğursuz adam mıdır?»** dedi. İkincisi **«evet»** dedi. Üçüncüsü: **«Bu o uğursuz adam mıdır?»** dedi. Dördüncüsü **«evet»** dedi.

Bu adam diyor ki: **«Onlardan kalbime gayet korku düştü. En son gelen bir çocuktu. Ona sordum: Bu adamlar kime uğursuz diyorlar. Çocuk: «Sana diyorlar. Zirâ bundan önce senin âmellerin gökte mücahidlerin âmellerinin zümresiyle çıkardı. Bir hafta oldu, mücahitlerin âmellerinin içinden çıkarmışlar. Bilmem, senden ne iş sadır oldu.»** dedi. O zât uykudan uyanınca derhal evlendi ve böylece mücahidler zümresine girmiş oldu. Evlenmenin faydaları bunlardır. Bu faydalar için evlenmeye rağbet etmek câizdir.

EVLENMENİN ZARARLARI

Evlenmenin zararları üçtür:

Birinci zarar: Helâlden kazanmaktan âciz olabilir, bilhassa bu zamanda ve bu sebeble çoluk çocuğu yüzünden harama ve şübheli şeylere düşebilir. Bu ise, kendisinin ve onların din yönünden helâkine sebeb olur ve hiçbir fazilet bu noksanlığı karşılayamaz. Hadiste: **«Kulu teraziye getirdiklerinde, her biri dağlar büyüklüğünde âmelleri olur. Sonra çoluk çocuğunun nafakasını nereden kazandın?»** diye sorulur. Bu hususta o kimse hesaba çekilince bütün iyi işleri yok olur. Münadiler çağırıp derler ki; **«Bu öyle bir kimsedir ki, çoluk çocuğu, bütün iyiliklerini yediler, kendisi böylece bu yüzden muahaze edildi.»** (Firdevsi).

Eserde: **«Kıyâmet gününde kişiye ilk önce çoluk çocukları dâvâcı olacaklardır. Bunlar Allah'ın huzurunda dâvâ edip derler ki: «Ya Rabbi, bizim hakkımızı ondan al. Bize haram yedirdi. Oysa biz haram olduğunu bilmiyorduk. Bize öğretilmesi lâzım olan şeyleri öğretmedi.**

Onun için biz böyle câhil kaldık.» O halde mirâstan helâl bir serveti olmayan, yahut helâl kazancı olmayan kimsenin evlenmesi câiz olmaz. Ancak zinâ yapması ihtimali olursa evlenebilir.

İkinci zarar: Çoluk çocuğun hakkını ödemek, ancak güzel ahlâkla, onların cefâ ve sıkıntılarına dayanmakla ve geçimlerini sağlamakla mümkün olur. Buna da herkes dayanamaz. O halde, onları incitip hırlarını kırabilir ve bu yüzden günaha girebilir; yahut onları nafakasız bırakıp zâyi edebilir. Hâdiste: **«Çoluk çocuğundan kaçıp kaybolan kimse, efendisinden kaçan köle gibidir. Onların yanına dönünceye kadar onun namaz ve orucu asla kabul olmaz.»** (*) Hûlasa herkesin bir nefsi vardır. Kendi nefsinin uhdesinden gelemeyen, en iyisi bir başkasını uhdesine almamalıdır. Bişr-i Hafî'ye: **«Niçin evlenmiyorsun»** diye sordular. Bişr: **«Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır.»** (Bakara sûresi, âyet: 228) âyetinden korkuyorum, dedi. İbrahim Edhem: **«Ben niçin evleneyim?.. Benim kadına ihtiyacım yoktur, o halde kadını kendim ile neden rahatsız edeyim.»** derdi.

Üçüncü zarar: Kalb çoluk çocuğun nafaka işiyle meşgûl olur, kendini buna verir ve Allah'ın zikrinden, âhireti hatırlamaktan ve âhiret azığını hazırlatmaktan mahrum kalır. Seni Allah'ın zikir ve fikrinden alıkoyan herşey, senin helâkine sebeb olur. Bu sebebten Allah buyurur ki: **«Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ın zikrinden alıkoymasın.»** (Munafikun sûresi, âyet: 9).

O halde, Peygamberimiz gibi çoluk - çocuk meşgalesi kendisini Allah'ın zikrinden alıkoymayacak kadar güçlü, kuvvetli olan kimseye evlenme zarar etmez. Evlendiği takdirde zikir ve fikir üzere olamayacağını bilen kimse için evlenmemesi daha iyidir. Demek ki, zinâdan korkan kimsenin evlenmesi, korkmayan kimsenin de evlenmemesi evlâdır. Ancak helâl kazanabilen, insanlara acıyıp merhamet etmek konusunda nefsinden emin olan ve evlenmek, kendisini Allah'ın zikrinden ve fikrinden alıkoymayacağını, yahut evlenmediği takdirde de devamlı Allah'ın zikri ile meşgûl olmayacağını bilen kimsenin evlenmesi daha iyi olur.

İKİNCİ KISIM

NİKÂH AKDİ, EDEBLERİ, ŞARTLARI VE EVLENEBİLECEK KIZLAR VE KADINLAR

Evlenme şartları beştir:

1 — Velidir. Velisiz nikâh sahih olmaz. Velisi olmayanın velisi Sultandır. (Hanefî'ye göre akıllı ve bulûğa ermiş her hatunun velisiz

(*) İhya cilt 2, sahife 31, Mısır - Osmaniye.

nikâhı sahihtir. Fakat dengine gitmediği takdirde velisi nikâh akdini bozdurabilir).

2 — Nikâh edilecek kadının rızasıdır. Bekâr kızları, babaları ve dedeleri izinsiz de verebilirler. Ancak onların muvafakatını almak daha iyidir. İzin isterken susmaları bile kâfidir. (Hanefi'ye göre baliğa kızdan velisinin izin alması lâzımdır. Ancak kızlarda izin, dul gibi değildir; kızların susması bile izin sayılır, kâfidir).

3 — İki âdil şahidin hazır bulunmasıdır. Fakat en iyisi iki kişi değil, bir grup salih insanların bulunmasıdır. Durumları bilinmeyen, yani evlenen zevc ve zevce, onların fıskını bilmezse, nikâh sahih olur. (Hanefilerce şahidler ister âdil olsun, ister olmasın nikâh sahih olur.)

4 — Her iki taraftan icap (teklif) ve kabul olmalıdır. Ya veli ile koca, yahut onların vekilleri tarafından söylenmelidir. Akidde Nikâh, veya tezviç lâfızları açıkça söylenmeli, yahut başka dilde bunları ifade eden kelimeler söylenmelidir.

Sünnet olan nikâh hutbesi okunduktan sonra(kadın) vekilinin kocaya: **«Bismillah velhamdü lillâhi, filânı, şu miktar mehirle, nikâha sana verdim.»** demeli. Koca da: **«Bismillah velhamdü lillâhi filânı bu miktar mehirle nikâh ile kabûl ettim.»** demelidir.

Evlenecek kimsenin nikâhtan önce alacağı kadını görüp beğendikten sonra nikâh akdini yapması, güzel geçinme ümidini artıracağı için daha iyidir. Nikâhtan maksad çocuk yetiştirmek; gözünü ve kalbini yakışmayan şeylerden korumak olmalı, şehvetini tatmin ve cinsi isteğine uymak olmamalıdır.

5 — Kadın evlenilmesi haram olan bir sıfatı olmamalıdır.

Başkasının nikâhında veya iddetinde olan; mürted, putperest, yahut zındık olup kıyâmete Allah'a ve Peygamberlerine inanmayan, İbahiyeci (her şeyi mübah gören), müslümanların cemiyetinde hazır olup namaz kılmayan ve: **«Bizim namazımız bağışlanmıştır. Namazı kılmadığımız için bize âzab olmaz.»** diyen; yahut Peygamberimizin teşrifinden sonra yahûdi ve hıristiyan olan kimseler nikâh edilemez. (Hanefi'ye göre bütün kitab ehli nikâh edilir). Hür kadın alabilenler için cariye nikâhlamak (Hanefiye göre: Hür kadınla evienebilsin evlenmesin cariye ile evlenebilir) yahut musahere (evlenmek akrabalığı) yoluyla haram olanı nikâhlamak; caiz değil. Meselâ: Daha önce çocuklarıyla yahut torunlarıyla evlenmiş iken, bunların annelerini almak, yahut anneleri ile evli iken, sonra başka kocadan olma çocuklarını nikâhlamak gibi... Yahut alacağı kadın babasının veya oğlunun nikâhında olmamak veya evlenmek isteyen kimsenin dört hanımı olup alacağı beşinci olmamak veya alacağı kadın zevcesinin kız kardeşi, yahut teyzesi, veya halası olmamak, bunlardan ikisinin bir adamın nikâhı altında toplanmaları caiz değildir. Hülâsa aralarındaki[1] akrabalık, biri erkek, birisi de kadın olarak düşünüldüğü takdirde, birbirlerine nikâhı düşmeyen iki kadını bir adamın nikâhı altında toplamak câiz değildir. Yahut daha önce nikâhlısı olup üç talakla boşa-

dığı, yahut hul yapılmış (yani kadını boşamak için bir şeyin verilmesini şart koşmuş) ve üç defa hul tekrarlanmış olan ki bunları başka bir koca alıp onlarla cima etmedikçe eski kocasına helâl olmaz, yahut aralarında lânetleme (lian) vâki olan; kimselerin nikâhı bâtıldır.

KADINLARDA KORUNMASI GEREKLİ SIFATLAR

Kadınlar için gerekli sıfatlar sekizdir:

Birinci sıfat: Kadın saliha olmalıdır. Bütün sıfatların aslı da budur. Zirâ saliha olmayan kadının malına hiyanet etmeyeceğinden insanın kalbi emin olmaz. Namusunda hiyanet yapar da kocası da susarsa, dinine noksanlık gelir, insanlar içinde rezil rüsvay olur. Susmazsa, hayatları devamlı kederli olur. Boşarsa, kalben ona bağlanmış olabilir. Birisi Peygamberimize karısının salih olmadığını şikâyet etti. Peygamberimiz ona: **«Boşa»** dedi. O kimse: **«Kalbimle ona bağlıyım, onu seviyorum.»** dedi. Peygamberimiz: **«Öyleyse yanında tut. Zirâ boşarsan, ondan ayrıldıktan sonra sana bir zarar gelebilir.»** (Ebu Davud, Nesai). Hâdiste: **«Bir kadını güzelliği için, yahut serveti için alırsa, ikisinden de mahrum kalır. Dinini korumak için alırsa, güzellik ve servet maksadı da hâsıl olur.»** (Müslim - Buhari).

İkinci sıfat: Güzel ahlâktır. Zirâ kötü huylu kadın, nazlı, dili uzun olduğu için ve ağır tekliflerde bulunduğu için onunla yaşama üzüntülü olur ve dinin fesadına sebeb olur.

Üçüncü sıfat: Güzelliktir. Zirâ güzellik ülfet sebebidir. Bunun için kadını nikâhtan önce görmek sünnettir.

Peygamberimiz buyurur ki:**«Ensar (Medineli) kadınlarının gözlerinde öyle bir hâl var ki, kalb ondan nefret eder. Onları nikâh etmek isteyen önce görsün, ondan sonra nikâh etsin.»** Ve yine buyurur ki: **Görmeden yapılan nikâhın sonu üzüntü ve pişmanlıktır.»** Peygamberimizin: **«Kadın dindarlığı için alınmalı, güzellikleri için değil.»** buyurduğu hâdisin mânâsı, kadın dindar olmazsa yalnız güzelliği için istememelidir. Yoksa güzelliğin hiç tesiri yoktur demek değildir. Ama bir kimsenin evlenmekten maksadı yalnız çocuk yetiştirmek olur, güzellik olmazsa, onun bu hâli bir zühd meselesi olur. Ahmed bin Hanbel tek gözlü bir kadını, daha akıllı olduğunu söyledikleri için güzel kız kardeşine tercih etmiştir.

Dördüncü sıfat: Mehri az olmalıdır. Zirâ Peygamberimiz kendi çocuklarının (kızlarının) mehrini dörtyüz dirhemden çok yapmamıştır.

Beşinci sıfat: Kısır olmamalıdır. Peygamberimiz buyurur ki: **«Evin bir köşesinde duran eski bir hasır, çocuk doğurmayan kadından hayırlıdır.»**

Altıncı sıfat: Bâkire olmalıdır. Zirâ bâkire daha çok sevilir. Hz. Cabir (r.a.) dul bir kadın istedi. Peygamberimiz ona buyurdu ki: **«Niçin bâkire istemiyorsun ki, birbirinizle oynıyasınız.»**

Yedinci sıfat: Soylu bir aileden olup Nesebi temiz olmalıdır. Nesebten maksad din ve salihliktir. Zirâ akılsız olan edebsiz olur, kötü huyları olur. Bazen o kötü sıfatlar çocuklarına da geçer.

Sekizinci sıfat: Yakın akrabalardan olmamalıdır. Hâdiste: **«Yakın akrabalarla yapılan evlenmeden doğan çocuk zayıf olur.»** Bunun sebebi, akrabalar için şehvet zayıf olur, onun için çocuk da zayıf olur demişler. Kadınların sıfatları bu anlattıklarımızdır. Veliler çocuklarını evlendirirken, çocuğunun menfaatini seçmelidir, onu çirkin, kötü ahlâklı, nafakasını temin etmekten âciz olan bir kocaya vermemelidir. Verdiği erkek dengi olmazsa, nikâhı câiz olmaz; fâsıka vermek câiz olmadığı gibi...

Peygamberimiz buyurur ki: **«Evlâdını fâsıka vermek, kendi eliyle sıla-ı rahmi kesmektir.»** Ve buyurur ki: **«Nikâh köleliktir. O halde evlâdını kime köle verdiğinizi düşünün.»**

ÜÇÜNCÜ KISIM

NİKÂHIN BAŞINDAN SONUNA KADAR KADINLARLA YAŞAMANIN EDEBLERİ

Bil ki, nikâh dinî esasların biri olunca, onda da dinin edeblerini gözetmelidir. Yoksa insanların evlenmesiyle hayvanların çiftleşmesi arasındaki fark kalmaz. Bu sebeble evlenen kimse oniki şeyde edebe riâyet etmelidir.

Birinci edeb: Velimedir; yani düğün ziyafetidir ki, sünnet-i müekkededir. Peygamberimiz Abdurrahman bin Avf evlendiği zaman: **«Bir koyunla bile olsa düğün için ziyafet ver.»** buyurmuştur. Koyuna gücü yetmezse, dostlar önüne gelecek miktar ziyafet yapsın. Peygamberimiz Hz. Safiyeyi (Hanifeyi) nikâh ettiği zaman arpa ekmeğiyle hurmadan düğün ziyafeti verdi. O halde nikâhın şerefi için elinden geleni göstermelidir.

Bu iş ilk üç gün zarfında yapılmalıdır. Gecikme olursa, bir haftadan fazla geciktirilmemelidir.

Düğünde tef çalıp şenlik ve sevinçle nikâhı duyurmak sünnettir. Zirâ yeryüzünde yaratıkların en kıymetli ve şereflisi insanlardır. Onların da yaratılmalarının açılış kapısı nikâhtır. O halde nikâh zamanında şenlik ve sevinç gâyet yerinde olur ve bu yerde semâ ve tef çalmak sünnettir.

Rabia Binti Muavved bin Cafer'den rivâyet edilir. Diyor ki: **«Düğünümün yapıldığı gece, Peygamberimiz gelip cariyelerin tef çalıp şarkı söylediklerini gördü. Cariyeler Peygamberimizi görünce, şarkı söylemeyi bıraktılar, Peygamberimizi Medih için şiir okumağa başladılar. Peygamberimiz: "İlk işinize devam ediniz" (Buharî) buyurdu».**

Yani tef çalıp kendini övmelerine razı olmadı. Zirâ oyun ve eğlence ile ibâdetin bir araya gelmesini güzel görmedi. Çünkü Peygamberi medh etmek ibâdetin tâ kendisidir.

İkinci edeb: Kadınlara karşı güzel ahlâklı olmaktır. Güzel ahlâk kadınları incitmemek demek değildir. Belki güzel ahlâk, onların sıkıntı ve ağır tekliflerine katlanmaktır. Hâdiste: **«Kadınlar zayıf ve baştan ayağa kadar avret yaratılmışlardır. Zayıflıklarının ilâcı susmaktır. Avretliklerinin ilâcı onları koruyup oturdukları evi üzerlerine zindan etmemektir.»** Zirâ Peygamberimiz buyurur ki: **«Hanımının fena huylarına sabredene, Eyyüp (a.s.)** (belâlara sabr etme) **sevabı verilir. Kocasının kötü huylarına sabreden kadına Fir'avun'un karısı olan Asiye'nin sevabı verilir.»** Peygamberimiz vefat ederlerken kendisinden işitilen son sözü, sessiz olarak söylediği şu sözlerdir; **«Namaz kılın, kölelerinize iyi muamele ediniz ve sizin elinizde esir (gibi) bulunan kadınlarınız için, sizi Allaha emanet ediyorum. Onlarla güzel geçininiz.»**

Peygamberimiz kendi hanımlarının kızmasına katlanırdı. Bir gün Hz. Ömer'in hanımı kızgınlık halinde kendisine karışıklık verdi. Hz. Ömer: **«Akılsız, karşılık mı veriyorsun?»** dedi. O da: **«Peygamber senden üstündür. Onun hanımları bile ona karşılık veriyorlar.»** dedi. Ömer: **«Eğer öyle ise, vay Hafsa'nın haline.»** buyurdu. Hafsa Ömer'in Peygamber ile evlendirdiği kızıydı. Sonra Hafsa'yı görünce, ona sıkı sıkı tenbih edip buyurdu ki: **«Sakın Peygambere karşılık vermeyesin, Hz. Ebû Bekir'in kızı Aişe ile aldanma. Zirâ Peygamberimiz onu fazla sever, her türlü cefâsına katlanır.»** Bir gün Peygamberimizin hanımlarından biri öfke ile elini Peygamberin göğsüne vurdu. O hanımının annesi kızına kızarak: **«Niçin böyle ettin?»** dedi. Peygamberimiz: **«Bırak, onlar bundan önce de kaç defa böyle yaptılar. Ben onların bu haline sabrede geldim.»** buyurdu. Peygamberimiz buyurdu: **«Sizin en hayırlınız, hanımı için hayırlı olanlarınızdır. Ben kendi hanımlarım için hepinizden hayırlıyım.»**

Üçüncü edeb: Hanımlarla oynayıp şakalaşmalı, asık suratlı olmamalıdır ve akıllarına göre lâtifeler yapmalıdır. Zirâ hiçbir kimse Peygamberimiz kadar hanımlarıyla lâtifeler yapmamıştır. Hattâ Hz. Aişe ile birbirlerini geçmek için koşu yaparlardı. Bir defa Hz. Aişe ile koşuda yarışırken, Peygamberimiz Hz. Aişe'yi geçti ve bir defa da Aişe Peygamberimizi geçti. Peygamberimiz: **«Beraber kaldık, böyle kafsın»** buyurdu. Bir defa da Aişe ile, zencilerin ayaklarını yere vurup oynarken seslerini duydular. Peygamberimiz: **«Ey Aişe, bunları seyretmek ister misin?»** buyurdu. Aişe **«evet isterim»** buyurdu. Peygamberimiz onu alıp onlara yakın bir yere geldiler. Mübarek elini Aişe'nin önüne tuttu. Aişe çenesini Peygamberin koluna koyup onları hayli seyretti. Peygamberimiz: **«Ey Aişe! Yetmez mi?»** buyurdukça, **«Ya Resûlüllah, biraz daha bakayım.»** dedi. Üç defa söyledikten sonra, yeter deyip seyretmekten vazgeçti. Hz. Ömer bütün işlerde bu kadar hiddetli ve sert olduğu halde: **«Kişi kendi hanımıyla çocuk gibi olmalı, sertlik gerektiği zamanda erkekçe hareket etmelidir.»** derdi. Demişler ki: **«Erkek içeri girerken gülmeli, dışarı çıkarken susmalı, bulduğunu yemeli, bulmadığını sormamalıdır.»**

Dördüncü edeb: Şaka ve lâtife haddinden fazla yapıp erkeklik heybetini tamamıyla kaldıracak dereceye getirmemelidir ve onların kötü isteklerinde yardımcı olmamalıdır. Hattâ şeriata aykırı bir hâl görürse, düzeltmelidir. Zirâ susarsa, onlara mağlûp olur ve emirlerine girmiş olur. Halbuki: **«Erkekler kadınlara hakimdirler.»** buyurulmuştur. Peygamberimiz: **«Hanımın kölesi mahv oldu.»** buyurdu. Yani karısına tamamıyla uyan kimse helâk oldu. Zirâ kadın kocasının mutlak tabii olmalıdır. Demişler ki: **«Kadınlara danışın, fakat aksini yapın.»** Hakikatta kadınlar senin nefsin gibidir. Eğer biraz müsamaha gösterip kendi hallerine bırakırsan, haddinden tecavüz eder. Onları yola getirmek zor olur. Hülâsa kadınlar zayıf olduğu için bazen nazlarına katlanmakla tedavi edilirler. Bazen de, fazla aşırılıkları, onları doğrultmakla tedavi edilir.

O halde erkekler üstad bir tabib gibi, vaktinde tedavi etmesini bilmelidirler. Ancak sabır ve katlanma tarafı daha galib olmalıdır. Zirâ hâdiste: **«Kadın kaburga kemiği gibidir. Doğrultmak istersen kırılır.»**

Beşinci edeb: Gayret (kıskançlık) hususunda itidal haddini korumalıdır. Kadını bir fitne hâsıl olabilen her şeyden korumalıdır. Mümkün olduğu kadar kadınların dışarıya çıkmalarına izin vermemelidir. Na mahremlerin kendisini görmeleri ve kendisinin de onları görmemesi için dama çıkmasına izin vermemelidir. Kapıda ve pencerede durmasına da mani olmalıdır. Bu hususları basit görmemeli ve sebebsiz yere su-i zan edip zarara girmemeli, haddinden fazla gayret ve hamiyet (kıskançlık) yapmamalıdır. İçişlerinde fazla kusur aramamalıdır.

Bir defa Peygamberimiz gece seferden geldi ve ashabına: **«Bu gece hiç kimse evine gitmesin, sabaha kadar (orada) sabır ediniz.»** buyurdu. İki kişi dinlemediler, evlerine gittiler, ikisi de çirkin şeyler gördüler. Hz. Ali buyurur ki: **«Kadınların kıskanmaları hususunda haddi aşmayın ki, insanlar bu kadar üstüne düştüğünüzü bilip onlara dil uzatmasınlar.»** Bu gayretin ölçüsü de kadınların gözünü namahremden korumalıdır.

Peygamberimiz Hz. Faime'ye (r.a.) **«Kadınlar için hayırlı olan nedir?»** buyurdu: Fatıma: **«Hayırlı olan, kadınların erkekleri, erkeklerin de kadınları görmemesidir!»** buyurdu.

Fatıma'nın bu sözü Peygamberimizin gâyet hoşuna gitti. Onu kucaklayıp bağrına bastı ve: **«Bazılarının zürriyeti bazılarındandır.»** buyurdu. Yani zürriyet aslına tabidir; sen de babana çektin. Muaz hanımını pencereden baktığı için dövdü ve yine, bir elmanın bir miktarını yiyip bir miktarını da hizmetçi köleye verdiğini görünce dövdü. Hz. Ömer buyurdu ki: **«Kadınlara güzel elbiseler giydirmeyin. Zirâ güzel elbise giyince dışarı çıkmak isterler.»** Peygamberimiz devrinde, kadınların üzerlerini izarla örterek cemaata hazır olup arka safta namaz kılmaları âdeti vardı. Sahabe devrinde yasaklandı. Hz. Aişe: **«Peygamber (s.a.v.) bu zamanda kadınların hallerini görseydi, cami-**

ye gelmelerini yasaklardı.» buyurdu. Bu zamanda da onları menetmek farzdır. Ancak ihtiyar kadınlar eski elbiseler giyerek dışarı çıkıp cemaata gelmelerinde mahzur yoktur.

Kadınlar için zararların çoğu, meclislerde bulunmak ve bakmaktan doğar. Fitne ihtimali korkusu olan her yerde kadınların gözlerini korumaları lâzımdır. Bir gün Peygamberin huzuruna bir a'ma geldi. Hz. Aişe ile diğer bir hanımı yanında oturuyorlardı ve a'madır diye aldırış etmediler. Peygamberimiz: **«O a'ma ise, siz a'ma değilsiniz»** buyurdu.

Altıncı edep: Çoluk çocuğunun nafakasını kısmamalı ve israf da etmemelidir. Çoluk çocuğuna verdiği nafaka sevabının sadaka sevabından üstün olduğunu bilmelidir. Zirâ Peygamber buyurur ki: **«Cihad için, çoluk çocuk için, köle âzad etmek için, fakire sadaka vermek için harcanan altınların en kıymetlisi, (en faziletlisi) çoluk çocuğa harcanan altındır.»**

Nefis yemekleri yalnız yememeli, yemek isterse, gizli yemelidir. Çoluk çocuğuna getirmiyeceği yemeklerden onlara bahsetmemelidir. İbn Sirin der ki: **«Kişi haftada bir defa çoluk çocuğuna helva yahut başka bir tatlı yedirmelidir. Zirâ tatlıdan tamamıyla el çekmek mürüvvet değildir.»** Misafiri yoksa çoluk çocuğuyla toplanıp beraber yemek yemelidir. Zirâ eserde: **«Kendi ev halkıyla toplanıp beraber yemek yiyenlere melekler salât getirir. Yâni Allah'tan mağfiret isterler.»** denilmektedir. Asıl mühim olan ise çoluk çocuğunun nafakasını helâlden kazanıp vermektir. Zirâ onları haram ile beslemek kadar büyük hiyanet ve kötülük yoktur.

Yedinci edeb: Hanımlara gerekli dinî bilgileri öğretmelidir: Namaz, taharet, hayız ve benzerleri gibi. Eğer öğretmezse, dışarı çıkıp başkasından öğrenmesi gerekir. Koca, karısına bunları öğretirse, kadın öğrenmek için dışarı çıkmamalıdır. Koca bu hususta kusurlu davranırsa asi olur. Allah buyurur ki: **«Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, cehennem ateşinden koruyunuz.»** En azından şu kadarını bilmelidir ki, güneş batmadan önce hayız kesilirse, ikindi namazını, sabah olmadan önce kesilirse, yatsı namazını kaza etmelidir. Kadınların birçoğu bu meseleden habersizdir.

Sekizinci edep: İki hanımı varsa, ikisine de eşit muamele yapmalıdır. Hâdiste: **«İki hanımı olup da birine daha çok meyleden, kıyâmete bir tarafı eğri olarak gelir.»** buyurulmaktadır. Eşitlik onlara verilen şeylerde ve gece yanlarında kalmakta gereklidir. Sevgi ve münasebette bulunmak buna dahil değildir. Zirâ bunlar elden gelen şeyler değildir.

Peygamberimiz her gece bir hanımının yanında kalırdı. Ama Aişe'yi hepsinden çok severdi ve derdi ki: **«Ya Rabbi, elimde olanı yapmağa çalışıyorum, kalbimde olanla beni mes'ul etme, o benim elimde değildir.»**

Bir kimse hanımlarının birinden doyup yanına gitmek istemezse onu boşamalı, nikâhında tutmamalıdır. Peygamberimiz Sevde'yi ihtiyar olduğu için boşamak isteyince, Sevde: **«Ya Resûlallah, ben nevbetimi Aişe'ye veriyorum, kıyâmette senin hanımların arasında olmam için beni boşama»** dedi. Bunun üzerine Peygamber Aişe'nin yanında iki gece, diğer hanımları yanında da birer gece kalırdı.

Dokuzuncu edeb: Kadın huysuzluk edip kocasının itaatından dışarı çıkarsa, yumuşaklık ve güzellikle itaata çağırmalıdır. Yine itaat etmezse, yatağında ona arkasını dönmelidir. Yine itaat etmezse, üç gece ondan ayrı yatmalıdır. Bununla da itaat etmezse, dövmelidir. Fakat yüzüne vurmamalı ve bir yerini kıracak kadar kuvvetli vurmamalıdır. Namazda gevşeklik yaparsa veya din işlerinden birinde ihmallik yaparsa, ona bir ay kadar darılıp konuşmamalıdır. Hattâ ihmalliğini bırakmadıkça, onunla dargın durmalıdır. Peygamber bir ay kadar bütün hanımlarıyla dargın durmuştur.

Onuncu edeb: Cima ederken yüzü kıbleye yönelik olmamalıdır. Önce konuşup oynaşmalı, öpmeli, kucaklamalı, gönlünü hoş etmelidir.

Peygamberimiz buyurur ki: **«Erkek hayvan gibi aniden kadının üzerine atılmamalı, önce oynayıp öpüşmeli.»** Başlıyacağı zaman: **«Bismillahil-Âliyyil-Azim. Allahû Ekber, Allahû Ekber.»** (Yüce Allah'ın ismiyle başlarız. Allah her şeyden yücedir.) **«Kul hûvellahû»** süresini okursa, daha iyi olur ve yine: **«Ya Rabbi, bizi şeytandan uzak eyle ve şeytanı rızkımızdan uzak eyle.»** duasını okumalıdır. Hadiste: **«Bu duayı okuyandan olacak çocuk şeytanın şerrinden emin olur.»** İnzâl vaktinde bu duayı düşünmelidir: **«Sudan insan yaratan, onları birbirine hısım ve akraba yapan Allah'a hamd olsun.»** İnzâl ettikten sonra kadının da inzâlini beklemelidir. Peygamberimiz buyurur ki: **«Üç şey, kişinin aptallığından, ve zayıflığından ileri gelir: Birincisi; bir kimse ile dost arkadaş olup adını sormamak; ikincisi, bir müslüman kardeşinin ikramını ve iyiliğini reddetmek; üçüncüsü öpüşüp kucaklaşmadan cima edip işi bittikten sonra helâlinin de işinin bitmesini beklememektir.»**

Hz. Ali, Muaviye ve Ebû Hüreyre bildiriyorlar: **«Ayın ilk gecesi, son gecesi ve onbeşinci gecesinde hanımıyla cima etmemelidir. Bu gecelerde cima zamanı şeytan hazır olur.»** Hayız zamanlarında kendini korumalıdır. Hayızdan yıkanmadan cima etmek câiz değildir. Bir defa cima ederse, aletini yıkamadan bir daha etmemelidir. Cünüb iken yemek yemek isterse, önce abdest alıp ondan sonra yemelidir. Yıkanmadan evvel tırnağını ve saçını kesmemelidir ki, cünüb olarak ayrılmış olmasınlar. Evlâ olan menisini kadının rahmine ulaştırmaktır. Dışarı akıtırsa da sahih kavle göre haram değildir. Zirâ birisi Peygambere: **«Benim bir cariyem var, hizmetimden geri kalır diye hamile kalmasını istemiyorum»** dedi. Peygamber: **«Dışarı akıt; ama, Allah çocuk olmasını takdir ettiyse, olur.»** buyurdu. Sonra o cariyeden bir çocuk oldu. Hz. Câbir (r.a.) diyor ki: **«Biz azl ederdik. Halbuki**

nazil olan Kur'an bizi bundan menetmezdi.» (Hanefîye göre kadın hür ise, onun izni olmadan azl câiz değildir.)

Onbirinci edeb: Çocuğun dünyaya gelmesiyle ilgili edeblerîdir. Çocuk doğduğu zaman sağ kulağına ezan, sol kulağına ikâmet okumalıdır. Hâdiste: **«Böyle yapanın çocuğu, çocuk hastalıklarından emin olur.»** buyurulmaktadır. Çocuğa güzel isim koymalıdır. Hâdiste: **«İsimlerin en makbulü Abdullah'tır; sonra Abdurrahman, Abdurrahîm ve benzerleridir.»** buyuruldu. Çocuk düşük de olsa ismini koymak sünnettir. Akika kurbanı ise, müekkede sünnettir. Oğlan için iki koyun, kız için bir koyun ile akika yapılır. Oğlan çocuğuna da yalnız bir koyun yapmaya da ruhsat verilmiştir. **Hz.** Aişe buyurdu: **«Akika koyunun kemiklerini kırmamalıdır.»** Çocuk dünyaya gelince, sünnet olan bir miktar şerbet tattırmak, yedinci günü traş edip saçı ağırlığı kadar altın veya gümüş sadaka vermektir. Çocuk kız oldu diye üzülmemeli, oğlan oldu diye de çok sevinmemelidir. Zirâ hangisi hayırlı olduğunu kimse bilmez. Kız daha bereketli ve sevabı daha çoktur. Peygamberimiz buyurdu ki: **«Üç kızı, yahut kızkardeşi olup onların zahmetini ve masraflarını çekip ihtiyaçlarını karşılayan kimseye, Allah çektiği zahmet karşılığında rahmet eder.»** Birisi: **«Ya Resûlüllah! İki kızı olursa, nasıldır?»** dedi. Peygamber: **«İki de olursa, böyledir»** buyurdu. Diğer birisi: **«Bir olursa nasıl olur?»** dedi. Peygamber: **«Bir kızı olanın kalbi hastadır. İki kızı olanın yükü ağırdır. Üç kızı olursa, ey müslümanlar! Ona yardımcı olunuz. Çünkü o benimle cennette bu iki parmak gibidir.»** Yani bana çok yakın olur demeğe işaret etti. Ve yine buyurdu ki: **«Bir kimsenin çocuklarına pazardan turfanda meyva getirmesi sadaka vermek yerine geçer. Fakat önce kıza, sonra oğlana vermelidir. Zirâ kızları sevindiren, Allah korkusundan ağlayan gibidir. Allah korkusundan ağlayanın vücudu cehennem ateşine haram olur.»**

Onikinci edeb: Mümkün olduğu kadar boşamamaya gayret etmelidir. Zirâ Allah bütün mübah işlerden en fazla boşamayı sevmez. Umumiyetle zarûret olmadıkça hiç kimsenin hatırını kırmamalıdır. Zaruret hâsıl olup boşamaya ihtiyaç duyulduğu zaman bir talakından fazlasıyla boşamamalıdır. Zirâ bir defada üç talakla boşamak mekruhtur. Hayız halinde ve temizlik halinde cima yaptıktan sonra da boşamak mekrûhtur. Boşarken nezaket gösterip özür dilemeli, hakaret ve küçümseme nazarıyle boşamamalıdır. Boşarken bazı hediyeler verip gönlünü hoş etmelidir. Karısının sırrını ifşa etmemeli, niçin boşadığını açıklamamalıdır. Büyük zâtlardan birine: **«Niçin hanımını boşamak istiyorsun»** dediler. **«Kişi hanımının sırrını açıklamaz.»** dedi. Boşayınca, **«Niçin boşadın.»** dediler. **«Benim ilişiğim olmayan kadınla ne işim var ki, ondan bahsedeyim.»** dedi.

KOCANIN KARISI ÜZERİNDEKİ HAKLARI

Buraya kadar anlatılanlar, karının kocası üzerindeki hakları idi. Ama kocanın karı üzerindeki hakkı gayet büyüktür. Zirâ karı, haki-

katta kocasının cariyesidir. Hâdiste: **«Eğer Allah'tan başkasına secde etmek câiz olsaydı, kadınlar kocalarına secde etmek ile emredilirdi.»** buyurulmaktadır.

Kocanın karı üzerindeki hakları şunlardır:

«Evinde oturup izinsiz dışarı çıkmamalı, kapı ve pencerede oturmamalı; komşularla toplanıp haber ve dedikodulara karışmamalı; zaruretsiz komşulara gitmemeli; kendi kocasını hayırla anıp hakkında iyilikten başka bir şey konuşmamalıdır. Aralarındaki sohbet ve cinsî münasebetteki mahrem işleri anlatmamalı; kocasının halini bütün tanıdıklarından saklamalı; kocasının hâline kanaat edip fazla bir şeyi istememeli; kocasının hakkını akrabalarınkinden önce tutmalıdır. Elinden gelen hizmeti bizzat yapmalı, kocasına kendi güzelliğiyle övünüp üstünlük taslamamalıdır. Kocasından gördüğü iyiliklere nankörlük etmemeli, ben senin ne iyiliğini gördüm dememelidir. Sebepsiz boşanmayı ve hul, (bir şey vermek karşılığında boşanmak) **istememelidir. Peygamberimiz buyurur ki: "Cehenneme baktım, içindekilerin çoğunun kadın olduğunu gördüm." "Niçin böyledir" diye sorulunca, "Kadınlar çok lânet ederler, kocalarına nankör olurlar" diye cevap verdiler.»**

ÜÇÜNCÜ ASIL

KAZANÇ VE TİCARETİN EDEBLERİ

Dünya, âhiret konağının yolu mesabesindedir. İnsanın bu yolda azığı ve geçime ihtiyacı vardır. Azık ve geçim ise, çalışmasız ve ticaretsiz mümkün olmaz. O halde, çalışma ve ticaret edeblerini öğrenip tatbik etmek insanlara gereklidir. Ama ilim ve âmel ile ilgilenmeyip kendini tamamıyla dünya işine veren kimse, bedbaht olur. O halde, mutlu ve talihli olan, hem geçim işleriyle, hem de âhiret işleriyle uğraşan ve esas maksadı âhiret olup geçim işlerini, kalb huzuru ile âhiret sebeblerini kazanmak için yapan kimsedir.

Bu itibarla biz burada çalışma ve ticaretin edeblerini ve hükümlerini beş kısımda anlatacağız. Birinci kısım, çalışmanın fazileti ve sevabı hakkındadır. İkinci kısım, muamelenin (alış - verişin) doğru olmasının şartları hakkındadır. Dördüncü kısım, insafın ötesinde olan lutûf ve kerem hakkındadır. Beşinci kısım, dünya muamelesinde din ehline şefkât ve merhamet etmek beyanındadır.

1 — ÇALIŞMAK - TİCARETİN FAZİLETİ VE SEVABI

Bil ki, kişi kendini ve çoluk çocuğunu kimseye muhtaç etmemek için kifâyet miktarı helâl mal kazanmak, din yolunda yapılan cihaddan sayılır ve ibâdetlerin çoğundan faziletlidir. Bir gün Peygamberimiz Ashab ile oturuyorlardı. Pazar ehlinden (esnaftan) bir baba-

yiğit sabah erkenden Peygamberin yanından geçerek dükkânına gitti. Ashab: **«Yazık, bu genç keşke böyle sabahleyin Allah yoluna gitseydi!»** deyince, Peygamber: **«Böyle demeyiz. Eğer kendini, anasını, babasını ve çoluk çocuğunu kimseye muhtaç etmemek için gidiyorsa, Allah yolundadır. Eğer zenginlik kazanmak, şan şöhrete kavuşmak için gidiyorsa, şeytan yolundadır.»** Ve yine buyurdu: **«İnsanlara muhtaç olmamak için, yahud komşularına ve akrabalarına iyilik etmek için dünyada helâlden kazanmaya çalışan, kıyâmet günü yüzü ayın ondördü gibi parlar.»** Ve yine Peygamberimiz buyurur ki: **«Alış-verişinde doğru konuşan tüccarlar sıddiklar ve şehidler ile beraber haşr olur.»** Ve yine buyurur ki: **«Allah çalışan mü'mini sever.»** Ve yine buyurdu ki: **«Şeriat nasihatlerini yerine getirirlerse, şartları ve hükümleri gözetirlerse helâl olan şeylerin en fâziletlisi meslek sahiblerinin kazancıdır.»** Ve yine buyurur ki: **«Ticaret yapın. Zirâ insanların rızkının onda dokuzu ticarettedir.»** Ve yine buyurdu: **«Dilenme kapısını kendine açana, Allah yetmiş ihtiyaç kapısını açar.»**

Hz. İsa (a.s.), bir kimseyi ibâdet ederken gördü. **«Yemek ve ihtiyaçların nereden gelir?»** dedi. O kimse: **«Benim bir kardeşim var, yemeğimi o verir»** dedi. İsa: **«Öyleyse, kardeşin senden daha çok ibâdet ediyor.»** buyurdu. Hz. Ömer: **«Hiçbiriniz, çalışmayı bırakıp "Allahım rızkımı ver"»** demesin. Zirâ bilirsiniz ki, Allah gökten altın ve gümüş indirmez.

Lokman-ı Hakim oğluna vasiyet edip buyurdu ki: **«Oğlum! İşten, çalışmaktan el çekme! Zirâ insanlara muhtaç olanın kalbi dar olur, aklı zayıf olur ve mürüvvetsiz olur. İnsanlar, ona hakaret gözü ile bakar.»** Büyük zâtlardan birine sordular: **«İbâdet eden mi, yoksa doğru tüccar mı daha iyidir?»** **«Doğrusu tüccar daha iyidir. Zira o her zaman cihaddadır. Çünkü şeytan ölçüde tartıda ve alış-verişte daima ona kast etmektedir, o ise, şeytana muhalefet etmektedir.»**

Hz. Ömer: **«Pazarda çoluk çocuğumun nafakası için helâl kazanmak isterken, bana ölümümün gelmesini istediğim kadar başka bir zaman yoktur,»** derdi.

Ahmed bin Hanbele: **«Mescidin bir köşesinde durup ibâdet eden ve "Allahım« Bana rızkımı ulaştır" diyen kimse hakkında ne dersin?»** dediler. Buyurdu ki: **«O kimse herhalde câhil olup Allah'ın şeriatini bilmiyor.»** Zirâ Peygamber buyurur ki: **«Allah benim rızkımı kılıcımın gölgesine vermiştir.»** Yani, harbetmeğe bağlamıştır.

Evzaî, İbrahim-i Edhemi, bir bağ odununu bir ipe alıp gittiğini görünce, **«Ya İbrahim! Senin bu çalışman ne zamana kadar devam edecek? Senin arkadaşların geçimini sağlamak zahmetine katlanırlar.»** dedi. İbrahim buyurdu ki: **«Sus! Hadiste: Helâl kazanmak için aşağı işlere tenezzül eden kimseye cennet vâcib olur.»** buyurulmuştur.

Sual: Eğer bir kimse sual edip derse ki: **«Peygamber: Allah bana mal biriktirip tüccarlardan ol diye vahy etmedi. Belki, tesbih et ve secde edenlerden ol ve ömrünün sonuna kadar Allah'a ibâdet eyle diye vahyedildi.»** buyurdu. O halde bu ibâdetin çalışmaktan üstün olduğuna delildir.

Cevabında deriz ki: Çoluk çocuğuna kifâyet eden miktar malı olan kimse hakkında ihtilâfsız ibâdet daha faziletlidir. Zirâ ihtiyaçtan fazla olan çalışmakta fazilet yoktur. Hattâ noksanlık bile getirir. Malı olmayıp ve evkaftan veya başka helâl bir yerden maaş alan kimsenin de çalışmaması daha iyidir. Bu da dört kimse için câiz olur: Biri, insanların dinen faydalandığı ilimlerle meşgul olan kimsedir: Şeriat ilmini öğreten gibi. İkincisi, dünyevi menfaatleri olan ilimlerle uğraşan kimsedir. Tıb ilmini öğrenen veya öğreten gibi. Üçüncüsü, kadılık, şehirlerin idare ve evkaf işleriyle meşgul olanlar gibi. Dördüncüsü, bâtıni işlerle uğraşandır. Sofilerin mükaşefe, virdler, zikirler ve zâhiri ibâdetlerle meşgul olmaları gibi.

Bunlar bir evde otururlar ve o ev de belirli bir ev olursa onlar hakkında çalışmamak daha iyidir. Eğer bu kimselerin ihtiyaçları halkın elinden hâsıl olursa ve halk da hayır işlemeğe istekli ve rağbetli olursa, fakirler de istemeden verirlerse, yardımlarını kabul ettikleri için, minnettar kalıp kabul edenlere minnet nazarıyla bakmazlarsa bu kimseler için de çalışmamak daha iyidir. Zirâ büyük şeyhlerden bazılarının üç yüz altmış dostu var idi, daima ibâdetle meşgul olup her gece birinin misafiri olurdu. Dostlarının ibâdeti de, onun kalbini rahat ve boş bırakmaları idi. Bu da o insanlara hayır kapılarının açılmasına sebeb olurdu. Bazı kimselerin de otuz ahbabı var idi. Böylece ayda her gece birinin evine misafir olurdu. Ama bu zamanda bunu yapmak için dilencilik, aşağılık ve rezilliğe katlanmak lâzım gelir. Çünkü kimsenin sadaka vermeğe rağbeti kalmamıştır. Böyle bir zamanda çalışmak daha iyidir. Zirâ dilenmek ayıp işlerdendir, zaruret olmadan helâl olmaz. Ancak derecesi yüksek olup meşgul olduğu ilimde çok faydalar bulunan ve ihtiyaçları için çektiği sefalet, sağladığı menfaata nisbeten az olan kimseler için çalışmamak daha iyidir. Ama zâhir ibâdetten başka bir şeyle uğraşmayan kimsenin çalışması daha iyidir. Zirâ bütün ibâdetlerin başı Allah'ın zikridir ve çalışırken de kalbi Allah ile meşgul etmek mümkündür.

2 — KESBİN ŞER'İ YOLLARI

Bil ki, bu bahsin tafsilâtı uzundur. Bununla ilgili meseleler fıkıh kitablarında belirtilmiştir. Biz bu kitabta çok ihtiyaç duyulan hususları anlatacağız. Bunları bilen bir kimse, bir müşkülü olunca ehlinden sorabilir. Ama bunları bilmeyen kimse vâki olan meseleyi sormasının vâcib olduğunu bilmediği için haram ve ribaya düşer.

Kesb umumiyetle altı muameleden ayrı olamaz, onlar: Bey', riba, selem, icar, mudarebe ve şirkettir. O halde bu akidlerin şartları belirtilmelidir.

Birinci Akid — Bey, (Alış - veriş)

Alış-veriş bilgilerini öğrenmek farzdır. Hiç kimse bundan müstağni değildir. Hz. Ömer, her defa pazara (çarşıya) çıktığında halkı kamçılar ve: **«Fıkhımızı bilmeyen bizim pazarlarda alış - veriş yapmasın. Zirâ farkında olmadan harama ve ribaya** (faize) **düşer.»** derdi. Bey'in üç rüknü vardır. Birincisi, satıcı ve alıcıdır. Bunlara akid edici denir. İkincisi, maldır. Buna da üzerindeki akid yapılan eşya anlamına **«ma'kudun aleyh»** denir. Üçüncüsü, bey' sözüdür (verdim, aldım sözleri).

Birinci Rükün — Akidler (Satıcı - Alıcı)

Çarşı ve pazar ehli, çocuklarla, delilerle, köle ve a'ma olanlarla, haram yiyen kimselerle alış-veriş yapmamalıdır. Çocuğun alış verişi, velisinin izniyle de olsa bâtıldır. Delinin de alış - verişi bâtıldır. (Hanefilerce bunların bey'i sahihtir. Hakiki bir akid yapılacaksa, velileri izin vermelidir.) O halde, bunlardan, alan kimse, aldığı şeyi helâk olursa, öder. Onlara verilen şey borç olmaz. Zirâ ona veren kimse malı zâyi etmiş oluyor. Kölenin alış - verişi efendisinin izni olmadan bâtıldır. O hâlde, kasab, fırıncı, bakkal ve benzeri satıcılar, köle ile alış-veriş yapmamalıdırlar. Ancak efendisinin kendisine izin verdiğini bizzat duyarsa veya güvenilir bir kimse onun efendisinden izinli olduğunu haber verirse, veya şehirde izinli olduğu bilinirse, câizdir. O hâlde, böyle alış - verişe izin verilmemiş bir köleden mal alırlarsa, kıymetini ödemek gerekir. Ona bir şey verirlerse, bir şeyi iddia edemezler; köle azad edilinceye kadar...

A'ma'nın muamelesi de bâtıldır. Ancak birini vekil tayin ederse, câizdir. Fakat satın aldığı bir şey zimmetine geçer. Zirâ her ne kadar a'ma ise de mükelleftir, hürdür. Haram yiyen kimseler; yağmacılar, zâlimler, hırsızlar, faiz yiyenler, içki satanlar, haram çalgı çalanlar, şarkı ve türkü söyliyenler, yalancı şahitlik yapanlar ,rüşvet alanlar gibi. Bunların hepsiyle muamele yapmak câiz değildir. Eğer alış - veriş ederse ve aldığı şeyin de malı olmadığını bilirse, yaptığı muamele bâtıl olur. Şübheli ise, dikkat eder. Eğer malının çoğu helâl, azı haram ise, muamele yapılır, ancak şübheli olur. Ama çoğu haram, azı helâl ise, o muameleyi bâtıl saymayız. Fakat harama yakın olur ve tehlikesi büyüktür.

Yahûdi ve hıristiyanlarla muamele yapmak sahihtir. Fakat onlara Mushaf-ı Şerifi (Kur'an) ve müslüman köleleri satmamalı, ehl-i harb iseler, silâh da satmamalıdır. Bu muameleler mezhebin zâhirine göre bâtıldır, bunları yapanlar da asi olur. İbahiyeci (her şeyi mübah gören) olan zındıklarla da yapılan muamele bâtıl, muamele yapan da asi olur. Zirâ onlar mürted hükmündedirler.

Kitabın başında müslümanlık ünvânında geçen yedi şübheden biriyle, içki içip kadınlarla sohbet etmeği câiz görenler, zındık olurlar, onlarla alış - veriş yapmak, evlenmek câiz değildir.

İkinci Rükûn — Satılan - Alınan Mal

Alış - verişi yapılan malda altı şartı gözetmelidir:

Birinci şart: Alış - verişi yapılan mal necis, murdar olmamalıdır. Köpeğin, domuzun, tezeğin, fil kemiğinin, şarabın, murdar hayvan etinin ve yağının alış - verişi bâtıldır. (Hanefî'ye göre, faydalanılan herşeyin alış - verişi sahihtir. O halde anlatılanlardan içki ve domuzdan başka hepsinin alış - verişi sahihtir). İçine necaset düşen yağın (temizlenebildiği için) alış - verişi haram değildir. Pis elbise de böyledir. Misk ve ipek böceğinin de bey'i sahihtir. Zirâ bunlar pis değildir.

İkinci şart: Satılan malın faydası olmalıdır. O halde, farenin, yılanın akrebin ve diğer yer haşaratının satışı bâtıldır. Yılancıya hâsıl olan yılanın faydasının aslı yoktur. Bir tane buğday veya bir fayda temin etmeyecek bir şeyin satışı bâtıldır. Ama bal arısının, kedinin, parsın ,arslanın, kurdun ve kendisinden veya derisinden faydalanılan her hayvanın satışı câizdir. Papağanın, tavusun ve seyredilmelerinde ferahlık bulunan diğer kuşların satışı sahihtir. Ud, kemençe ve sazın satışı bâtıl, parası haramdır, onları kırmak vâcibtir. Ağaçların, bitkilerin resmini ve üzerinde resim bulunan tabak ve elbiseleri satmak câizdir. Bu elbiseleri yere yaymak, yastık yapmak câizdir, giymek caiz değildir.

Üçüncü şart: Satılan mal, satıcının mülkü olmalıdır. Zirâ başkasının malını satmak bâtıldır. Kocasının, babasının, oğlunun malı dahi olsa böyledir. Sattıktan sonra izin verse de, yine sahih olmaz. Satıştan önce izin gereklidir. (Hanefî'ye göre, satış bekletilir. Mal sahibi izin verirse, sahih olur.)

Dördüncü şart: Satılan şeyin teslim edilmesi mümkün olmalıdır. Kaçmış kölenin, havuzdaki balığın, havadaki kuşun, karındaki yavrunun, aygırın sırtındaki tohumun satışı bâtıldır. Zirâ bunların teslimi satış anında satıcının elinde değildir. Hayvanın sırtındaki yünün, memesindeki sütün satışı da bâtıldır. Zirâ teslim edinceye kadar yeni olacak süt ve yün önceden satılanlara karışmış olacak. Rehin bırakılan eşyayı, izinsiz satmak bâtıldır. Efendisinden çocuğu olmuş cariyeyi satmak da sahih değildir. Zirâ onu teslim etmek câiz değildir. Küçük çocuğu olan cariyeyi yalnız satmak veya yalnız çocuğunu satmak da câiz değildir. Zirâ onları birbirinden ayırmak haramdır.

Beşinci şart: Satılan malın aynı, miktarı ve vasfı bilinmelidir. Aynının bilinmesinin misâli şöyledir: Bir sürü koyundan belirsiz bir koyunu, yahut bir bölük kumaştan bir kumaşı veya bunlardan istediğini sana sattım derse, bu satış bâtıldır. Belki işaret edip birini ta-

yin ettikten sonra satmalıdır. Eğer bu araziden on zira' yer sana sattım, hangi tarafından istersen al derse, satış bâtıl olur.

Miktarın bilinmesi ise görmekle olmalıdır. Bu elbiseyi sana, falan kimsenin elbisesini sattığı fiyata sattım; yahut falan şey ağırlığı kadar altın veya gümüş ile sattım, derse ve o şeyin miktarı belli değilse, bâtıl olur. Eğer bu buğdayı sana bu avucunmaki altın yahut gümüşle sattım derse ve elindeki altın ve gümüş ne kadar olduğu biliniyorsa câiz olur.

Satılanın sıfatını bilmek gözönünde olmayan şeyi görmekle olur. Yahut daha önce görmesiyle olur. Ancak gördüğü zamandan o ana kadar bozulabilen bir şey olmamalıdır. Eğer bozulursa satış bâtıl olur. O halde bir şeyin içine sarılmış bezle top halindeki kumaşı ve başaktaki buğdayı satmak câiz olmaz. Câriye satın almak isterse, saçını, elini, ayağını ve görülmesi âdet olan âzasını görmelidir. Eğer bazılarını görmeden alırsa, satış bâtıl olur. (Hanefîlerce görülmeyen şeyin satışı sahih olur, nihayet görünceye kadar muhayyerdir).

Ama cevizi, bademi, taze baklayı, narı ve yumurtayı satmak sahih olur. Zirâ bunlar kabuğuyla satılır. Ev satın alırsa ve o evden bir oda görmemiş olsa satış bâtıl olur. Köpüklü meşrubat satmak bâtıldır. Zirâ durumu bilmemektedir. Ancak sahibinin izniyle içmek câizdir.

Altıncı şart: Satın aldığı malı teslim almadan satması sahih olmaz. O halde önce kabzedip ondan sonra satmalıdır. (Hanefî'ye göre arazileri kab zetmekten önce de satmak sahihtir).

Üçüncü Rükün — Akid

Satış akdinde, satışı ifade eden sözleri ve tabirleri kullanmalıdır. O halde, satıcı bu malı sana sattım, demeli, müşteri de satın aldım; demelidir; yahut **«bu malı sana verdim,»** demeli, o da **«aldım»** demelidir; yahut her ne kadar serahatle söylemeseler de satmak ve almak anlamlarını ifade eden sözler söylenmelidir. Ama satış sırasında konuşma ve ifade olmazsa, sadece almak ve vermek işinden başka bir şey olmazsa, önemsiz mallarda buna satış diye fetva vermek daha iyidir. Zirâ insanlar arasında bir şeyi söylemeksizin satış yapmak şekli çoktur. Bu İmam-ı Hanife'nin mezhebi, ve Şafiî mezhebinden de bir gurubun kavlidir. Şafiî mezhebinde de üç sebepten dolayı bununla fetva vermek isabetten uzak olmaz: **Birincisi,** bu şekildeki satış halk içinde yaygındır. **İkincisi,** sahabeler devrinde de bu satışın âdet olduğu sanılmaktadır. Yoksa bu satışın hükmünü belirtirlerdi, böyle kapalı kalmazdı. **Üçüncüsü,** fiili, söz yerinde kabul etmek imkânsız değildir. Nitekim hediyelerde böyle olduğu bilinmektedir. Peygamberimizin huzuruna hediye sunulurdu, **«hibe ettim ve hibeyi kabûl ettim»** şeklinde söz söylenmezdi.

Karşılıksız mülkiyet hâsıl olduktan sonra, karşılığı olunca mülkiyetin hâsıl olması daha yerindedir. Ancak hediyede âdet olarak az ile çok arasında fark yoktur. Ama kıymetli mallarda sözle satış yapılması âdettir. Meselâ saray, arazi, hayvan, köle, kıymetli elbiseler gibi. Bu mallarda sözle satış yapılmazsa, eskilerin âdetinden çıkılmış olur, mülkiyet hâsıl olmaz. Ama ekmek, et, meyva ve perakende alınan diğer değeri az şeylerde telâffuzsuz satış yapmağa; âdet hükmünde olduğu için ve buna şiddetle ihtiyaç duyulduğu için ruhsat vermek isabetli olur. Değeri az ve çok mallar arasında dereceler vardır. Bunun ehli yanında hangisinin değeri az, hangisinin çok olduğu bilinmektedir. Bu hususta tayin ve takdire ihtiyaç yoktur. Bir zorluk çıktığı takdirde ihtiyat tarafını tutup telâffuzla yapmalıdır. Meselâ birisi bir yük buğday satın alıp değersiz mallardan sayılır kanaatıyle telâffuzla yapmazsa, satış sahih olmaz, fakat o buğdayı yemek, sarfetmek câiz olur. Zirâ mülkiyet hâsıl olmasa da, sahibinin teslim etmesiyle mübahlık hâsıl olur.

Eğer bir kimseye ziyafet verip o yemekten misafire yedirirse, yine helâldir. Zirâ mal sahibinin malı teslim etmesi, onu helâl etmesine delildir. Fakat **«benim buğdayımı misafire yedir, bana kıymetini öde.»** derse câiz olur. Bunu bir fiille de ifade etse, aynı hüküm hâsıl olur. Demek ki sahih satıştan farkı, mülkiyetin hâsıl olmamasıdır. Öyle ki birine satmak isterse, satamaz. Yenmeden önce sahibi isterse alır. Ziyafet halinde sofraya konan yemek gibi.

Bil ki, bey'in (satışın) sahih olabilmesi için başka bir şarta bağlanmaması gerekir. Meselâ bu odunu, evime götürmem şartıyle satın aldım, dese, yahut bu buğdayı un yapmam şartıyla aldım dese, yahut bana borç vermen şartıyla dese, ya da buna benzer bir şart koşsa câiz olmaz. Ancak altı şart olabilir: O şartlar şunlardır: Falan şeyi rehin bırakmak şartıyla, yahut şahit tutmak şartıyla, yahut filânı kefil vermek şrtıyla, yahut veresiye olup vakti geldiğinde verilmek şartıyla, yahut iki maldan birini seçmek şartıya, yahut üç gün veya daha az bir vakte kadar muhayyer olmak şartıyla.

Üç günden fazla şart koşmak câiz olmaz. Yahut satılan kölenin okur yazar, yahut başka bir sanat bilmesi şartıyla. Bu şartlarla bey' bâtıl olmaz.

İkinci Akid — Riba (Faiz)

Riba (faiz) iki şeyde olur: Altın ile gümüş ve yemeklerde. Altın ve gümüş bey'inde iki şey haramdır. Birincisi, altını altına, gümüşü gümüşe satarken, o mecliste alınan ve satılan hazır olmazsa ve ayrılmadan önce mal kabz-ı yapılmazsa haram olur. O mecliste kabz-ı mal yapılmazsa satış da bâtıldır. İkincisi, altın ve gümüşü kendi cinsiyle satarken, fazlalık haram olur. Meselâ, bir iyi altını, iyi bir altın ile ona ilâveten düşük bir altına satarsa haram olur. İyi bir altını, kötü bir altın ile biraz fazlaya satarsa satış bâtıl olur. Zirâ altın ve gü-

müşün (para) iyisi kötüsü, kırığı ve sağlamı satışta birdir. O halde eğer bir sağlam altınla bir elbise satın alırsa ve o elbiseyi de bir altın ve bir karışık altına satarsa sahih olur, maksadı da hâsıl olur. Gümüş ile karışık olan altını, halis altına yahut sade gümüşe satmak câiz değildir. Belki elbise gibi bir şey arada vasıta yapmak gerekir. Altını halis olmayan altın sırmalı elbiselerin durumu da böyledir. İçinde altın bulunan inci dizisini, altına satmak câiz değildir. Altın sırmalı elbiseyi, altına satmak caiz değildir. Ancak elbisedeki altın ateşle yakılınca bir fayda temin edemeyecek kadar az ise, o takdirde câiz olur.

Yiyecek maddelerde riba: Yenecek maddeyi veresiye olarak cinsi ile satmak câiz değildir. İki ayrı cinsten olsa yine böyledir. Belki yemek satışında aynı mecliste hem mal hem de fiyat kabzı gereklidir. Eğer ikisi bir cinsten olursa, meselâ buğdayı buğdaya satmak gibi. Hem veresiye câiz değildir, hem de fazlalık. Belki eşit olmalıdır. Eğer tartıyla eşit olsalar, yine olmaz. Zirâ her şeyde eşitlik mütad olan şekilde gözetilmelidir. O halde koyunu kasaba verip karşılığında et almak ve buğdayı ekmekçiye verip ekmek ve susam ve cevizi yağ çıkarana verip yağ almak bunların hepsi câiz değildir, bey' yerini bulmaz. Eğer satıp yemek almak istese o, yemeği harcayabilir, fakat satış sahih olmaz. Müşterinin buğdayı, ekmekçi zimmetine, ekmekçinin ekmeği de müşteri zimmetine geçmiş olur. İstedikleri zaman birbirlerinden isteyebilirler. Eğer birbirlerine helâl etmek isteseler ve birisi bey'in sıhhatinde ben sana helâl ettim, sen de yemeği bana helâl etmek şartıyla dese, bu riba bâtıl olur. Eğer şart koşmadan helâl etse, fakat karşı taraf böyle düşündüğünü bilse bu şekilde de onunla Allah arasında helâllik olmaz. Zira bu kalbiyle değil, diliyle yapılan bir rıza olur. Kalb ile olmayan rıza da öbür dünyada bir şeye yaramaz. Eğer **«bu yemeği sana helâl ettim. İster sen de helâl et, ister etme»** derse ve kalbinde de bu şekilde helâl etse hüküm sahih olur. Eğer birbirlerine helâl etseler ve her ikisinin de mallarının miktarı eşit olsa, bu dünyada husumet, o dünyada da kısas bertaraf olur. Ama eğer fark var ise bu dünyada husumet ve o dünyada da zulûm olmak korkusu vardır.

Bir yemekten yapılan bir şeyi, o cins yemeğe satmak eşit olsalar câiz değildir. O hâlde buğdaydan yapılan her şey, un, ekmek, hamur gibi. Onu buğdaya satmak câiz değildir. Yaş üzümü, sirkeye ve pekmeze satmak câiz değildir. Sütü peynire, yağa satmak câiz değildir. Hattâ yaş üzümü yaş üzüme, yaş hurmayı yaş hurmaya satmak da câiz değildir.

Bu hususta geniş tafsilât vardır. Fakat bu anlattıklarımız, bilinmesi gerekli ve kaçınılmazdır. Böylece bu hususta bilmedikleriyle karşılaşırlarsa, bunu sorup öğrenmesi gerekli olduğunu ve ondan kaçınması gerektiğini idrâk eder. Yoksa harama düşer, özrü de kabûl olmaz. Çünkü ilimle âmel etmek gibi, ilim öğrenmek de farz-ı ayndır.

Üçüncü Akid — Selem Satışı

Selem satışında on şart gözetilmelidir:

Birinci şart: Akid anında **«bu altını, yahut elbiseyi, yahut bu malı, şu evsaftaki bir yük buğday karşılığında, selem olarak sana verdim»** demelidir. Buğdayın evsafını belirtirken, bütün önemli sıfatlarını belirtmeli ve âdet olarak müsamaha edilmeden bütün özelliklerini hiçbir icmale yer kalmayacak şekilde belirtmelidir. Öbürü de **«kabul ettim»** demelidir. Eğer selem sözü yerine **«bu evsaftaki buğdayı senden satın aldım»** derse, câiz olur.

İkinci şart: Verdiği şeyi ölçüsüz tartısız vermemeli, ağırlık ve miktarını bilmelidir ki, verdiğini geri almak lüzûmu hâsıl olursa, alacağını bilsin.

Üçüncü şart: Akid meclisinde fiyatı tesbit etmelidir.

Dördüncü şart: Evsafını belirtmekle durumu anlaşılan şeyleri selem yapmalıdır. Hububat, pamuk, yün, ipek, süt, et ve hayvanlar gibi. Ama miktarı belli olmayan şeylerden yapılan macun veya çeşitli maddelerden mürekkeb olanlar, meselâ: Türk sürmesi gibi. Yahut ayakkabı, çizme, nalın ve el ile yapılan ok gibi. Bunlarda selem bâtıldır. Zirâ bunların belli bir sıfatı yoktur. Ekmek, tuz ve su ile yapılıyorsa da sahih olan onda selâm câizdir. Zirâ bunlar düşünülmüyor, ve belirsizliği mûcib değildir.

Beşinci şart: Mal, sonradan müşteriye teslim edilmek üzere olmalı ve teslim zamanını belirtmelidir. **«Mahsûl meydana gelince»** dememelidir. Zirâ mahsûlün meydana gelmesi farklı olur. Eğer Nevruza kadar derse ve Nevruz biliniyorsa, yahut Cemaillûla'ya kadar derse sahih olur ve ayın başı kabûl edilir.

Altıncı şart: Selem yaptığı mal, tayin ettikleri zamanda bulunmalıdır. Meselâ eğer meyva üzerinde, yetişmediği bir zamanda selem yaparsa, bâtıl olur. Eğer o vakitte ekseriyetle yetişiyorsa sahih olur. Sonra eğer o süreden bir hafta gecikirse, isterse mühlet verir, isterse akdi bozar, malını geri alır.

Yedinci şart: Teslim edeceği yeri belirtmelidir. Şehirde mi, teslim edilecek, köyde mi teslim edilecek? Hülasa ihtilaf mevzuu olabilecek yerleri belirtmelidir.

Sekizinci şart: Hiçbir muayyene işaret etmemelidir. Meselâ bu bahçenin üzümü ve bu tarlanın buğdayı dememelidir. Zirâ böyle akid bâtıl olur.

Dokuzuncu şart: Kıymetli ve nâdir olan şeye selem yapmamalıdır. Meselâ gayet büyük bir inci tanesi, yahut yanında çocuğu da bulunan güzel bir cariye gibi ve bunlara benzer ne var ise.

Onuncu şart: Buğday ve Arpa gibi ribevi olan maddeleri yine aynı cinsten buğday ve Arpa karşılığı olarak selem, veresiye sureti ile satmak olmaz.

Dördüncü Akid — İcare

İcarenin iki rüknü vardır: Ücret ve menfaat. Akid sahibleri ve akid, bey bahsinde anlatıldığı gibidir.

Ücret: Eğer evi tamir etmek üzere verseler, icare bâtıl olur. Zirâ tamir meçhûldür. Eğer evi on akçe ile tamir et dese, yine bâtıl olur. Zirâ yapılacak tamirat işi meçhûldür. Kasabı, koyun derisi ile kiralamak, değirmenciyi meydana gelecek kepek ile, yahut bir miktar un ile kiralamak bâtıldır. Hülâsa kiralanan kimsenin çalışmasıyla meydana gelen bir şeyin ona ücret olması câiz değildir. Eğer **«Bu dükkânı sana ayda bir altınla icare verdim»** derse, bâtıl olur. Zirâ icare süresi belli olmalıdır. O halde bütün sürenin bilinmesi için bir veya iki yıl demelidir.

Menfaat: Menfaat mübah bir şey olmalı, belli olmalı ve biraz eziyet ve zahmetli olmalıdır ve icarenin sahih olabilmesi için vekillik câri olabilecek şey olmalıdır.

Menfaatta beş şart gözetmelidir:

Birinci şart: İşin biraz değer ve kıymeti olmalıdır ve onda biraz zahmet ve meşekkât bulunmalıdır.

Eğer dükkânını bezemek için vitrine koymak üzere yiyecek maddesi kiralamak yahut elbise kurutmak için ağaç kiralamak yahud koklamak için elma ağacı kiralamak bâtıl olur. Zirâ bu anlatılanların değer ve kıymeti yoktur. Bir buğday tanesinin değeri olmadığı gibi. Eğer bir sözü ile satış yapılabilen şerefli ve haşmetli bir aracı olursa, ona, satış sırasında bir söz söylemesi için bir miktar ücret şart koşarsa icare bâtıl ve ücret de haram olur. Zirâ bu hususta hiç zahmet yoktur. Dellala da konuşmak ve bağırmasında bir nevi zahmet olursa ücret helâl olur. Bu dereceden sonra yine benzeri ücretlerden (ecri misilden) fazla bir şey vâcib olmaz. Ama, meselâ on akçede yarım akçe almak âdet şeylerde, yani ücreti zahmete göre değil de, mala göre tayin etmek haramdır. O halde bu yolla kazanılan dellal ve aracının malı haramdır. Dellâl bu zulümden iki yolla kurtulur: Birincisi, eziyet ve zahmet miktarına göre ücret istemeli, sattığı malın değerine göre ücret almamalıdır. İkincisi, **«bu malı satarsam bu kadar ücret alırım»** deyip satıcı da rıza göstermemelidir. **Zirâ bu meçhûldür,** kıymet ne kadar olacağı belli değildir.

Eğer böyle derse, **icare bâtıl olur, ecrî misilden fazla bir şey lâzım** gelmez.

İkinci şart: İcare muayyen bir menfaatın sağlanması için olmalıdır. Meselâ eğer meyva ve sebzesini almak için bostanı veya bağı kiralarsa, yahut sütünü sağmak için, yahut masrafını taahhüt etmek üzere ineği yarıya verirse bunların hepsi bâtıldır. Eğer ineğin yemini karşılamak üzere sütünü yarıya verse yine bâtıldır. Zirâ hem yem hem de sütün ikisi de meçhûldür. Ama çocuğuna dadılık yapmak için

bir kadın kiralarsa, sahihtir. Zirâ esas maksad çocuğu korumaktır, süt ona tabi olur, câiz olur.

Üçüncü şart: Teslimi mümkün ve haddi zâtında mübah olan bir iş için kiralama yapılmalıdır. Zayıf bir kimseyi yapamayacağı, bir iş için kiralamak bâtıldır. Hayızlı bir kadını camiyi süpürmek için kiralamak da bâtıldır. Sağlam dişleri sökmek, el kesmek, oğlunun kulağını (halka için) delmek için cerrah kiralamak bâtıldır. Zirâ bunların hepsi haramdır. Bunun gibi zevk ehlinin el (ve benzeri) üzerinde iğne ile yapılan dövme ve takkecilerin erkekler için ipekten takke dikme işlerini de kiralama bâtıldır, ücreti de haramdır. Hokkabazlık öğretmek için yapılan kiralama bâtıldır. Hokkabaza bakmak da haramdır. Zira canbazlık ve hokkabazlık yapanlar hayatını tehlikeye atmış olur. Ona bakanlar da bu cinayete ortak olurlar. Zirâ insanlar onu seyretmese, o bu bataklığa giremezdi.

Hokkabaza, canbaza ve faydasız ve tehlikeli işler yapanlara bir şey veren asi olur ve yine maskaralıklar yapıp güldürenlere, çalgıcılara, şarkıcılara ve şiir okuyarak hiciv yapanlara bir şey vermek haramdır. Kadının hüküm vermek için, şahidin şahitlik yapmak için ücret almaları haramdır. Ama kadının sicil yazması için ücret alması câizdir. Zirâ sicil yazmak kadıya farz değildir. Ama başkasını sicil yazmaktan menetmemek şartıyla. Eğer başkalarını meneder ve kendisi bizzat yazmayı lüzumlu görürse ve bir saatte yazılan sicil için on altın veya on akçe alırsa, haram olur. Ama başkasını menetmeyip «kendi elimle yazacağım sicili, on altından aşağı yazmam» derse, câiz olur. Ama sicili başkası yazar da, kendisi imzalıyorsa ve imza etmek bana farz değildir, deyip imza karşılığına bir şey talebederse, haram olur. Zirâ sahih olan hukuku te'yid eden herşey ona farzdır. Farz olmadığını düşünürsek, kıymeti olmayan bir buğday parçası gibi olur. Kıymeti, hâkimin yazısı olması sebebiyledir. Hükümle ilgili olan bir iş için ücret almak câiz olmaz.

Kadı vekillerinin ücreti helâldir. Ancak şu şartla ki, bâtıl ile değil hak ile hüküm verecek; o halde kadı vekilinin hakla mı, bâtıl ile mi iş gördüğünü bilmek gerekir ve yine yalan ve hile ile hakkı örtbas etmeye taraftar olmamak, belki hak anlaşıldığı zaman bâtılı defetmeye çalışmak şartıyla. Ama bir şeyi ikrar etmek ile bir hak bâtıl olacaksa, onu inkâr etmek câizdir. Ama aracılık yapan kimsenin her iki taraftan da ücret alması câiz değildir. Zirâ bir dâvada kimsenin yararını görmek mümkün değildir. Ama bir taraf için çalışıp çabalayıp bir kıymet teşkil edecek miktarda zahmet çekerse, ücreti helâl olur. Ama şu şartla ki, yalan söylemeyecek. Zirâ yalan söylerse, ücret haram olur. Hakkı örtbas etmeyecek, her iki tarafın da hakkını gizlemeyecek ve herbirine gizliden korku verip sulha zorlamayacak. Öyle ki, bunlar işin hakikatını bilseler sulha razı olmayacaklar. Bu kabil aracılıkla ekseriyetle sulh hâsıl olmaz.

Aracıların çoğunun işi tarafgirlik, zulûm yalan ve gerçekleri örtmektir. Bu işlerle alınan ücret de haram olur. Aracı hakkın hangi tarafta olduğunu bilirse, hak sahibini, hakkından taviz vererek sulha çekmesi câiz olmaz. Ama eğer bir hile ile zulüm etmek isteyene, zülmünden vazgeçirtmek için korku verirse câizdir, bu hususta ruhsat vardır. Her dile gelen kelimenin niçin ve neden ötürü söylenebileceğini düşünen, doğru söyleyen, hakka taraftar olan, bâtıla taraftarlık ettiği takdirde muaheze edileceğini, hesaba çekileceğini bilen kimselerin aracılık yapmaları mümkün değildir. Büyükler nezdinde şefaat edip birinin işini ilerleten şefaatçıların ücreti helâldir. Ancak şefaatında zahmet çekmesi, şeref ve itibarı için karşılık almaması ve mübah olan işler için şefaat yapması şartıyla. Eğer bir zâlime yardım etmek hususunda şefaat ederse, yahut bir müslümana eziyet etmek yönünde şefaat ederse, yahut hak bir şahitliği gizlemek hususunda şefaat ederse, veyahut haram olan bir şey için şefaat ederse, asi olur, aldığı ücret haram olur.

Bu anlatılanlar, icare bahsinde bilinmesi lâzım olan şeylerdir. Zirâ bunun gibi yerlerde ücreti veren de, alan da asi olur. Bu konuda uzun izâhlar vardır. Ancak bu kadarla yetinildi ki, halk müşkülleri anlayıp sorulacak yerleri bilsinler.

Dördüncü şart: Kiralaması yapılan iş, işveren üzerine farz olmamalı ve hem de vekâleten yapılabilen işler olmalıdır. Meselâ bir muharibi, harbe gitmek için ücret karşılığı tutsalar, birini oruç tutmak ve namaz kılmak için ücretle tutsalar câiz olmaz. Zirâ bunlarda vekâlet olmaz. Ama hac için, eğer ücret veren kimse sakat olup iyileşme ihtimali yok ise, ücret ile vekil tutması câizdir. Kur'an ve muayyen ilimleri öğretmek için icar câizdir. Mezar kazıp cenaze yıkamak ve cenazeyi mezarlığa götürmek her ne kadar farz-ı kifâye iseler de, ücretle adam tutmak câiz olur. Teravih namazının imamlık ve müezzinliği için icarlama yapmak ihtilâflı olmakla beraber en sahih kavle göre haram değildir. Zirâ verilen ücret namaz ve ezan karşılığında değil, belki vakti gözetip camiye devamlı olmak zahmeti karşılığındadır. Bununla beraber kerahet ve şüpheden uzak değildir.

Beşinci şart: İcar işi bilinmelidir. Meselâ bir hayvanı kiralayacaksa, hayvanı görmelidir. Sahibi de nasıl bir yük vurulacağını, kimin bineceğini bilmelidir. Günde ne kadar yol gideceği de bilinmelidir. Ancak o memlekette bilinen bir âdet varsa kifâyet eder. Bir araziyi kiralarsa, ne ekileceğini konuşmak lâzımdır. Zirâ darı ekmenin zararı, buğday ekmekten fazladır. Ancak âdet olarak ekilecek şey biliniyorsa, kifâyet eder. Bu şekilde bütün icarlama işlerinin bilinmesi gerekir. Böylece orada meydana gelmesi muhtemel ihtilâflar giderilmiş olur. Zirâ bilinmeyen ve ihtilâfa meydan veren bir akid bâtıldır.

Beşinci Akid — Mudarebe (*)

Mudarebenin üç rüknü vardır:

Birinci rükün: Sermayedir. Sermaye altın veya gümüş olmalıdır. Madeni paralar ve elbise gibi şeylerde mudarebe sahih olmaz. Ağırlığı da bilinmeli ve işçiye teslim edilmelidir. Eğer mal sahibi elinde kalmasını şart koşarsa, mudarebe sahih olmaz.

İkinci rükün: Mal sahibi işçiye hisse tayin etmelidir. Meselâ kârın yarısı, veya üçte biri gibi. Eğer on dirhemi bana, yahut sana mahsus olduktan sonra kalanı aramızda bölüşelim diye şart koşarsa, bâtıl olur.

Üçüncü rükün: İştir. İşin ticaretle alâkalı olması, alış - veriş kısmından olması ve sanat ve meslek kısmından olmaması şarttır. Meselâ, buğdayı fırıncıya yarı yarıya pişirmek için vermesi bâtıldır. Keten tohumunu bu şekilde tohumcuya vermesi de bâtıldır. Eğer ticarette falan kimseden başka kimseye satmamak veya falan kimseden başka kimseden almamak şartıyle diye şart koşarsa batıl olur. Hülâsa muamele imkânlarını kısıtlayan her şey böyledir.

Akid şöyle yapılır: Mal sahibi: **«Kârı aramızda yarı yarıya olmak şartıyla bu malı ticaret yapmak üzere sana verdim»** der, işçi de: **«Kabûl ettim»** der. Akid bu şekilde yapılınca, işi, alış - verişte mal sahibinin vekili olur. Mal sahibi istediğinde bu akdi bozabilir. Mal sahibi mudarebeyi bozarsa, eğer mal hepsi para ise ve kâr var ise bölüşürler. Eğer mal emtia olup kâr ihtimali yok ise, hepsi mal sahibine teslim edilir. İşçi onu satıp paraya çevirmek zorunda değildir. Eğer **«İşçi satayım»** derse, mal sahibi mani olabilir. Ancak kârla satmak için müşteri bulursa, mal sahibi mani olamaz. Mal emtia olup da kâr ihtimali var ise, işçi onu sermaye cinsinden olan paraya satmak zorundadır. Başka paraya satmak câiz değildir. Sermaye miktarı para olursa, kalanı bölüşürler. İşçi bunu da satmak zorunda değildir. Bir yıl geçince, mal sahibi malın zekâtını kendisi çıkarır. İşçi, mal sahibinin izni olmadan sefere çıkamaz. Çıktığı takdirde malın mes'ulü kendisi olur. İzinle sefere çıkarsa, yolculuk masrafı mudarebe malından çıkarılır ve yine ölçenin, tartanın hammalın ücretiyle dükkânın kirası da mudarebe malından çıkarılır. Seferden dönünce, sofra, ibrik ve bütün yolculuk eşyasını satıp tekrar mudarebe malına eklemelidir.

Altıncı Akid — Şirket Akdi

Şirket akdinde iki kimse bir malda ortak olup birbirlerine tasarruf izni verirler. Hisseleri eşit ise, kâr, aralarında yarı yarıya olur.

(*) Mudarebe: Bir insanın başkasına para verip kârın bir nisbeti ile çalıştırmasıdır.

Hisseler farklı ise, kâr da ona göre olur. Eğer kârını şartla farklı yaparlarsa, câiz olmaz. Ancak birinin emeği fazla olmakla kârda da hissesinin fazla olmasının şartı konulmalıdır. Bu nevi şirket mudarebe malındaki ortaklık gibi olur. Ama üç nevi şirket daha vardır ki, bâtıl oldukları halde halk içinde âdet olmuşlardır.

Biri, iş ortaklığıdır. Bunda herbirinin kazancı kendinin malı olmayıp aralarında müşterektir. Bu bâtıldır.

Biri de, müfaveze ortaklığıdır. Bunda mallar ayrı olur. Bütün tasarruflarda ortak olurlar ve hem kâr, hem de zarar müşterek olur. Bu da bâtıldır.

Birisi de, mal birinin olur. Diğerinin de mevki ve şerefi olur. Mal sahibi, itibarlı ortağının sözüyle malını satar. Kârı aralarında müşterek olur. Bu da bâtıldır. (Bu anlatılanlar İmam-ı Şafiî kavlidir. Ama İmam-ı Ebu Hanife katında bu şirketler câizdir, bâtıl değildir).

Muameleler ilminden bu miktar anlatıldı. Bunların bilinmesi çok gereklidir. Zirâ umumiyetle her çalışan bunlara muhtaçtır. Bu anlatılanların dışında olan meseleler az vaki olur, bunları bilenler bunu da ehline sorabilirler. Ama bunları bilmeyen farkında olmaksızın harama düşer ve bilmediği için mazur da sayılmaz.

3 — MUAMELEDE ADALETLİ VE İNSAFLI OLMAK

Bil ki, bu anlatılanlar, yapılan muamelelerin şeriatın zâhirine göre sıhhatli olmasının şartlarıdır. Fakat çok muameleler var ki, zâhire göre onun sıhhatine fetvâ verilir. Fakat onu yapan Allah'ın lânetinde olur. Onlar, müslümanlara zarar ve zahmet veren muamelelerdir. Bu da iki kısımdır: Biri umumî, diğeri de hususidir. Müslümanlara zahmeti umumî olan şey de iki kısımdır:

Birincisi ihtikârdır: Şeriatta; **«ihtikâr yapan melûndur»** denilmektedir. İhtikârcı; yiyecek maddelerini biriktirip pahalılaşması için saklayandır. Peygamberimiz buyurdu ki: **«Yiyecek maddelerini, pahalılaşması için kırk gün saklayan, hepsini sadaka verse, bunun günahından kurtulmaz.»** Ve yine buyurur ki: **«Allah, yiyecek maddelerini saklayandan beridir ve o da Allah'tan beridir.»** Ve yine buyurur ki: **«Yiyecek maddelerini satın alıp bir şehre götürüp günlük narh ile satan kimse, onu sadaka vermiş gibi sevab bulur.»** Bir rivâyette de: **«Bir köle âzadetmiş olur.»** Hz. Ali buyurur ki: **«Yiyecek maddelerini kırk gün saklayanın kalbi kararır.»** Kendisine bir ihtikârcının biriktirdiği yiyecek maddelerinden haber verdiler: **«O yiyecek maddelerini yakın.»** buyurdu.

Seleften birisi, vekiline bir miktar yiyecek maddelerini verip Vasıt şehrinden Basra'ya gönderdi. Vekili oraya vardığında piyasayı uygun bulmadı. Onun için biraz bekledi ve ondan sonra sattı. Daha sonra durumu mal sahibine bildirdi. Mal sahibi gönderdiği cevabta: **«Dinimizin selâmeti için az kâra kanaat ederdik. Fazla kâra karşılık dinimizi vermek yakışmaz. Büyük bir hata işledin. Buna keffaret ola-**

rak elindeki paranın tamamını sadaka ver. Bununla da bu hatanın cezasından kurtulamayacağız.» dedi.

İhtikârın haram olmasının hikmeti, bunun insanların zararına olduğu içindir. Zirâ insanları ayakta tutan yiyecek maddeleridir. Birine satar ve o da onu saklarsa, diğerleri alamazlar. Bu, suyu saklayıp insanlar susayınca yüksek fiyatla satmak gibidir. Yiyecek maddelerini bu niyetle satın alırsa büyük günah işlenmiş olur. Ama köylünün yanındaki yiyecek maddeleri kendisine aittir, istediği zaman satar, acele satması lâzım değildir. Ancak geciktirmeden satması iyi olur. Eğer fiyat artacak diye düşünürse, iyi değildir.

İhtikâr, ilâç ve yiyecek maddesi olmayan şeylerde ve herkese lâzım olmayan şeylerde haram değildir. Gıda maddelerinde ihtikâr haramdır. Et, yağ ve buna benzer şeylerde de haram değildir. Ancak mekrûhtur. Zirâ bunlar yiyecek maddesi gibi değildir. Yiyecek maddelerinin saklanmasının haram olması da ancak az olduğu ve sıkıntı çekildiği zamanlarda olur. Her zaman kolaylıkla bulunan maddeleri saklamak haram değildir. Çünkü zararı yoktur. Bazıları her zaman haramdır demişlerdir. Sahih olan mekrûh olmasıdır. Zirâ bunda da insanları bekletmek vardır. İnsanların sıkıntısını beklemek çirkin ve mekrûhtur.

Selef (eskiler) iki çeşit ticareti çirkin görmüşlerdir: Biri, yiyecek maddelerini satmak, diğeri de kefen satmaktır. Zirâ bunlarda insanların sıkıntı çekmelerini ve ölmelerini beklemek vardır. Biri de kuyumculuk ve kasaplıktır. Zirâ kuyumcu dünya süslerini işlemekle meşguldür. Kasaplıkta da kalb katılaşır.

İkinci çeşit: Alış - veriş sırasında piyasaya sahte para sürmektir. Alan kimse sahte (kalp) olduğunu bilmezse, ona zulüm etmiş olur. Eğer bilirse, onun da başkasına verip ona zulüm etmesi muhtemeldir. Böylece nice zamanla elden ele dolaşır ve onu ilk harcayanın günahı artmış olur. Bunun içindir ki, büyüklerden biri buyurur ki: **«Bir dirhem sahte akça piyasaya sürmek, yüz dirhem hırsızlık yapmaktan daha fenadır. Zirâ hırsızlığın günahı aynı anda nihayet bulur. Sahte paranın günahı ise öldükten sonra da devam eder ve bedbaht olur ki kendisi öldüğü hâlde günahı kesilmez ve kendisinden sonra nice yüzyıllar devam eder ve kâbirde âzabını çeker. Zirâ ilkin onun elinden harcanmıştır, o sebeb olmuştur.»** O hâlde altın ve akçe ile ilgili hükümleri öğrenmek gerekir.

KALP PARADA BEŞ ŞEYİN BİLİNMESİ GEREKİR

1 — Eline geçen kalp parayı kuyuya atmalıdır. Birisine kalp olduğunu bildirip vermesi câiz değildir. Zirâ onun da başkasının parasına karıştırması muhtemeldir.

2 — Paranın iyisini kötüsünden ayırd etmek için esnaf ve pazarcıların paranın hususiyetlerini bilmeleri gerekir. Bu, iyisini almaları için değil, yanlışlıkla kötüsünü vermemek içindir. Para husu-

siyetlerini bilmezse, yanlışlıkla elinden kötü akçe çıkarsa asî olur. Zirâ herkes yaptığı işi bilmesi farzdır.

3 — Kalp parayı kabul ederse, Peygamberimizin şu hâdisi için kabul etmelidir. **«Allah vermesi ve alması kolay olana rahmet eylesin»** (Buhari, Cabirden).

Fakat kuyuya atmak niyetiyle almalıdır. Eğer harcamak niyetiyle alırsa câiz olmaz. Kalp olduğunu bildirerek harcaması da böyledir.

4 — Kalp, içinde altın ve gümüş olmayan paraya denir. İçinde az miktarda altın ve gümüş bulunan parayı kuyuya atmak farz değildir. Belki harcadığı zaman iki şey yapmak mecburiyetindedir: Birincisi, noksan olduğunu bildirmeli, gizlenmemelidir. İkincisi, başkasına verirken örtbas etmeyen güvenilir bir şahsa vermelidir. Eğer aybını bildirmeden harcayacak birine verirse, şarap yapana üzüm satmak ve yol kesiciye silâh satmak gibi olur. Ticaret hayatında emin olmak gayet zor olduğu için selef buyurmuşlar ki: **«Güvenilir tüccar abidden** (devamlı ibâdetle meşgûl) **daha üstündür.»**

İkinci kısım: Muamele yapılan kimseye mahsus olan ve başkasına geçmeyen zulûmdür. Zirâ bir zarar doğuran her türlü muamele zulûmdür, haramdır. Hûlâsa kendi nefsine reva görmediği bir şeyi, hiçbir müslümana revâ görmemelidir.

Zirâ kendi nefsine revâ görmediğini bir müslümana reva görenin imanı tam değildir. Bu özel zulûm de dört şeyle açıklanır:

Birinci vecibe: Malını olduğundan fazla övmemelidir. Zirâ böyle yapmak yalan, gerçeği gizlemek ve zulüm olur. Hattâ eğer alan kimse işin erbabı olup biliyorsa, olduğu kadar bile övmemelidir. Zirâ sözü beyhude ve faydasız kalır. **«Her ne konuşursa, yanında Rakib ve Atid adlı melekler bulunur»** ne konuşursa, ondan sorulacaktır. Boşuna yapılan konuşmalar için mazur sayılmayacaktır.

Yemin etmek ise, eğer yalan yere ediyorsa, büyük günahlardan birini işlemiş olur. Yerinde yemin ediyorsa, önemsiz bir şey için Allah'ın ismini anmakla ona saygısızlık etmiş olur. Hâdiste: **«Vallahi öyle değildir ve vallahi böyledir, deyip yemin eden tüccarlara ve bugün git yarın gel deyip sözünde durmayan sanat sahiblerine yazıklar olsun.»** buyuruldu. Ve yine hâdiste: **«Kendi malını yeminle beğendiren kimseye, kıyâmet gününde Allah bakmayacaktır.»** Yûnus bin-Ubeyd'den anlatılır ki: **«Keten satardı. Bir gün müşteriye keten vermek için sepeti açtı. Talebesi "Ya Rabbi bize cennet elbiselerini ihsan eyle" dedi. Yûnus bunu duyunca keteni satmaktan vaz geçti. "Niçin satmadın" diye sorulunca "talebenin bu sözü malı övmeye gelir. Onun için satmadım" dedi.»**

İkinci vecibe: Satarken malın aybını, kusurunu müşteriden gizlememeli, ne ayıblar varsa açıklamalıdır. Eğer gizlerse, gerçeği gizlediği için, emri dinlemediği için zâlim ve asi olmuş olur. Malın iyi tarafını gösteren zâlim, asi ve gerçeği gizleyenlerden olur. Bir gün Peygamberimiz birini buğday satarken görüp mübarek elini buğdayın

içine soktu... İçini ıslak buldu. **«Bu nedir?»** dedi. O kimse **«Yağmurdur»** dedi. Peygamberimiz: **«Niçin ıslanan kısmını üste koymadın? Bizi aldatan bizden değildir.»** buyurdu. Bir gün bir adam üçyüz gümüş dirheme ayağında kusur bulunan bir deve satın aldı. Sahabeden Vasile bin Aksa' o mecliste hazırdı. Baktı ki, o adam aybını öğrenmeden alıp gidiyor. Ona aybını söyleyince, o adam caydı ve satıcıdan yüz dirhemin iadesini istedi. Satıcı: **«Ey Vasil! Niçin satışımızı bozdun?»** dedi. Vasil: Peygamberimizden duydum: **«Bir kimsenin malını satarken aybını gizlemesi helâl değildir. Ve yine orada bulunanların da aybı söylememeleri helâl değildir.»** Vasil yine buyurdu ki: **«Peygamberimiz, müslümanlara nasihat ve şefkât yapmaktan geri kalmamamızı buyurdu. Bu hususta aybı gizlemek iyilik olmazdı.»**

BİL Kİ BÖYLE TİCARET YAPMAK GAYET ZORDUR ANCAK İKİ ŞEYLE KOLAY OLUR

Biri şudur: Kusurlu malı satın almamalı, satın aldığı takdirde müşteriye söylemeyi niyet etmelidir. Eğer kendisinden gerçeği gizleyip aldatmışlarsa, bunu kalbine atıp kendi düştüğü zarara başkasını düşürmemelidir. Kendisi bu aldatana lânet ederken başkasının da kendisine lânet etmesini reva görmemelidir. Hülâsa hile ve aldatma ile rızık artmaz. Hattâ malın bereketi kaçar, işi rastgelmez. Dolandırıcılık ve yankesicilikle azar azar biriktirilen mal, ansızın gelen bir felâketle hepsi birden gider, geride zimmetindeki zulümden başka bir şey kalmaz. Ve şu kimseye döner ki, ineğin sütüne su katardı. Bir gün gelen bir sel hem ineği, hem de sahibini götürdü.

Peygamberimiz buyurur ki: **«Ticarette hiyanet olursa, mutlaka bereket kalkar.»** Bereketin mânâsı; bir kimsenin malı az iken rahat yaşaması, ondan çok kimselerin fayda ve rahatlık görmeleri ve çok hayır meydana gelmesidir. Bazı kimseler var ki, çok servet sahibi iken o servet hem dünyada, hem de âhirette helâkine sebeb olur, hiç ondan fayda ve rahatlık bulmaz. O hâlde akıllı olan fazla mal değil, bereket ister. Bereket güven ve doğrulukla olur. Hattâ mal çokluğu da güvenle olur. Zirâ hiyanet yapmakla bilinen kimseden herkes kaçınmağa başlar.

Diğeri de şudur: Ömrünün yüz yıldan çok olmadığını bilen, âhiretin de sonsuzluğuna inanan kimse, birkaç akçe fazlası için ve birkaç günlük ömür için ebedî hayatının ziyan olmasını nasıl revâ görür?.. O halde ticaret ehline hiyanet ve aldatmanın tatlı görünmemesi için kalblerinde bu gerçeği düşünmelidirler.

Peygamberimiz buyurur ki: **«İnsanlar âhireti dünyadan üstün tuttukları müddetçe, Allah'ın gazabından "Lâilâhe illallah" kelimesinin himayesindedirler. Dünyayı âhiretten üstün tuttukları zaman, bu kelimeyi söyledikleri̇nde Allah, onları reddedip "yalan söylüyorsunuz, sözünüzde sadık değilsiniz" der.»** (Ebu Yala, Beyhaki, Şuâbda). Ve bil ki, alışverişte gerçeği gizlememek farz olduğu gibi, sanat ve meslek-

lerde de gerçeği gizlememek farzdır. Sahte ve aldatmalı işler haramdır. Ancak gizlemeden olabilir. Ahmed bin Hanbel'e gizli yamadan yani görülmeyecek yamadan sordular. **«Câiz değildir, ancak satmak için değil de giymek için câizdir. Aldatmak için yamayan kimse asi olur, ücreti de haram olur.»** buyurdu.

Üçüncü vecibe: Miktarda ve tartıda asla hile yapmayıp doğru tartmalıdır. Allah buyurur ki: **«Verirken az, alırken çok tartanların vay haline.»** (Mutaffifîn sûresi, âyet: 1-3). Selefin âdeti şu idi: Bir şey alırken biraz eksik alırlardı ve bir şey verirken de biraz fazla verirlerdi ki: **«Bu fazlalık bizimle cehennem arasında perdedir.»** Yani muameleyi doğru yapmamaktan korkuyorlardı ve: **«Biraz fazlalık için tubayı, veyle yani cenneti, âzaba değişenler aptaldır.»** derlerdi.

Peygamberimiz, ne zaman bir şey satın alsa, satıcıya **«ağır tart»** derdi.

Fudeyle bin İyad, bir gün oğlunun, birine altın vermek için tartarken altının nakışları arasında kalan kiri silmeye çalıştığını gördü: Oğluna: **«Oğlum, bu yaptığın iş, bir hactan ve iki umreden üstündür»** buyurdu.

Eskiler demişler ki: **«İki terazi kullanan, biriyle verip birisiyle almayı âdet edinen bütün fasıklardan aşağıdır.»** Kumaşı alırken gevşek ölçen, satarken gere gere ölçen manifaturacı da buna dahildir. Eti kemiğiyle satmak âdet değil iken, böyle yapan kasap da aynı hükme dâhildir. Bunların hepsi haramdır. Belki bütün işlerde insaflı olmak herkese farzdır. Söylediği sözün mislini duymak istemeyen kimse vermek ile almak arasını ayırdeder. Bu işten, kendini hiçbir hususta müslüman kardeşlerinden ileri tutmamakla kurtuluş bulur. Bu da gâyet zordur. Bunun için Allah buyurur ki: **«Hepinizin yolu ordan (cehennemden) geçer.»** (Meryem sûresi, âyet: 71). Ancak takvâ yoluna yakın olanlar çabuk kurtulur.

Dördüncü vecibe: Malın satış fiyatında asla yalan ve hile yapıp gerçeği gizlememelidir. Peygamber kervanı karşılayıp şehrin piyasasını gizleyip ucuz fiyatla almayı yasaklamıştır. Böyle yapılırsa, mal sahibine satışı bozması câizdir.

Ve yine Peygamberimiz, açık arttırmalarda, başkalarının doğru sanıp fazla fiyat ile almaları için, alıcı olmayanların fazla fiyatla alıcı görünmelerini yasaklamıştır. Böyle yapılır da malın gerçek fiyatını öğrenir ve aldatıldığını bilen kimse satış akdini feshedebilir. Zamanımızda bu âdettir. Pazarlarda açık arttırma ile mal satılırken alıcı olmayan kimseler arttırıyorlar. Bu arttırma haramdır. Ve yine malın fiyatını bilmeyen saf bir adama fazla fiyatla mal satmak, yahut ucuz fiyatla ondan mal almak câiz değildir. Her ne kadar bu alış-verişin sıhhatine fetvâ verilse dahi böyledir. Çünkü burda işin hakikati gizlenmiştir. Bunu yapan da şüphesiz günahkâr olur.

Tüccarlardan biri Basra'da idi. Onun hizmetçisi Sûs (Süşter) şehrinden ona mektup gönderdi ki, bu yıl şekere afet geldi, şeker kıtlığı

olma ihtimali vardır. Halk bunu öğrenmeden şeker al, stok yap. Bu nun üzerine o adam çok şeker aldı ve zamanında satıp otuz bin akçe kazandı. Sonra düşündü ve kendi vicdanına müracaat ederek dedi ki, müslümanlara, şekerin durumunu gizlemekle niçin gadr ettiniz. Bu müslümana yakışacak iş değildir. Sonra o otuz bin akçeyi alıp şeker aldığı kimsenin yanına vararak dedi ki: **«Ey falan! Bu otuz bin akçe senin malındır, sana getirdim.»**, O kimse **«niçin»** dedi. O da olup bitenleri anlattı. O kimse: **«Benim ise de, sana helâl ettim»** dedi. Evine döndü. Gece yatarken aklına şu geldi: **«Belki o adam utancından helâl ettim dedi. Ve ona gadr etmiş oldum.»** Ertesi gün seher vaktinde otuz bin akçe götürüp o adama: **«Mutlaka kabûl edeceksin diye»** ısrar etti. O da aldı, kabûl etti. Satıcı alıcıya malın durumunu olduğu gibi bildirmeli, hile ve beğendirmekten kaçınmalıdır.

Eğer malda bazı kusurlar meydana gelmişse, onları alıcıya bildirmelidir. Eğer satıcı dostu ve akrabası olduğu için ona hürmet ederek pahalı almış ise, onu alıcıya bildirmelidir. Eğer önce ucuz fiyatla alıp sonra fiyatı değişip fazlalaşmışsa, alıcıya bildirmelidir. Bu konunun tafsilâtı uzundur. Bu hususta pazarcılar ve esnaflar çok hiyanet yaparlar ve farkında bile olmazlar. Başkasının kendisine yapmalarını hoş görmediği bir şeyi yapmamalıdır. O hâlde bunu kendine ölçü yapmalıdır. Zira alıcıların çoğu, satıcının sözüne itimat ederler ve satıcının malı ucuz aldığını ve kendisi de alırken tam gayret gösterip değer fiyatıyla aldığını sanır. Bunun arkasında alıcının bilmediği ve bildiği takdirde almama ihtimali olan şeyler gadr ve hiyanet olur.

4 — İNSAF ÖTESİNDEKİ İHSAN VE İYİLİK

Bil ki, Allah ihsana emredip buyurur ki: **«Şübhesiz Allah adalet ve ihsanı emrediyor.»** (Nahl sûresi, âyet: 90). Bundan önceki kısım, adalet bahsi idi. Zulümden kaçınmak için adalet anlatıldı. Bu kısım ihsan bahsindedir. Allah buyurur: **«Şübhesiz ihsan edenlere Allah'ın rahmeti yakındır.»** (A'raf sûresi, âyet: 56). Yalnız adaletle yetinenler, din yolunda ancak sermayelerini korumuş olurlar. Kâr ise ihsandadır. İhsancılar âhiret ticaretinin kârını hiçbir muamelede ihmal etmeyenlerdir. İhsan, iyilik yapmağa denir. Seninle muamele yapan birisinin, kendi üzerine farz olmadığı halde iyilik yapmasıdır. İhsan dereceleri altıdır.

1 — Alıcıdan ihtiyaç olduğu için razı olsa bile, fazla kâr almamalıdır. Sırrî Sekâtî ticaret ederdi. On akçeden yarım akçeden fazla kâr almazdı. Bir defa altmış altınlık badem aldı. Badem kıymetlenince, fiyatı yükseldi. Bir dellâl bu bademi isteyince, altmış üç altına sat dedi. Dellâl: **«Şimdi fiyatı doksan altındır»** dedi. Sırrî: **«Ben on paradan yarımdan fazla kâr almamayı kalbimde karar verdim, bu ahdimi bozmayı câiz görmem.»** dedi. Dellâl da; **«Ben de senin malını noksan fiyatla satmayı câiz görmem.»** dedi. Ne dellâl sattı, ne de Sırrî fazlaya razı oldu.

Muhammed bin El-Münkedir büyük şeyhlerden idi ve dükkânı vardı; kaftan satardı. Bazısının fiyatı beş, bazısının fiyatı da on altındı. Onun bir çırağı vardı. Bir bedeviye on altına bir kaftan sattı. Muhammed bin El Münkedir, dükkâna dönüp köylünün bu fiyatla kaftan aldığını öğrenince bütün gün köylüyü aramakla meşgul oldu. Onu bulunca, **«Ey köylü arab! Senin o aldığın kaftanın değeri beş altındır, fazla değildir. Beş altını geri al»** dedi. Bedevi arab: **«Ben razı oldum,»** dedi. Muhammed: **«Kendim için reva görmediğim bir şeyi, hiçbir müslümana reva görmem. Ya satışı boz, ya da beş altını geri al, yahutda on altınlık kaftanlardan birini al.»** dedi. Köylü arab beş altını geri aldı. O arada birisine sorup bu kimdir? dedi. Muhammed bin El-Münkedir'dir, dediler. Köylü: **«Sübhanellah! Bu öyle bir kimsedir ki, çölde yağmur yağmadığı zaman yağmur duasına çıktığımızda onun adını andığımız zaman Allah'ın izniyle yağmur yağar.»** dedi. Selef (eski büyükler) az kâr ile çok sürüm yapmayı âdet edinmişlerdi.

Hz. Ali Kûfe çarşısında dolaşıp derdi ki: **«Ey müslümanlar! Az kârı reddetmeyin, çok kârdan mahrum olursunuz.»** Abdurrahman bin Avfe, **«O büyük servetinin sebebi nedir?»** diye sordular. Buyurdu ki: **«Az kârı reddetmedim. Benden birşey isteyeni menetmedim, sermayesine sattım. Bir gün bin deve sattım. Diz bağlarından başka bir şey kazanmadım. Bu diz bağlarının her birinin değeri bir akçe idi. Her devenin bir günlük yemi olan birer akçe masrafından da kurtuldum. Böylece iki bin akçe kazandım.»**

2 — Fakirlerin malını fazlaya alıp onların gönlünü şadetmelidir. Meselâ ihtiyar kadınların ipliğini, çocukların sattığı meyvaları, pazar yerine sonra gelen fakirlerin malını fazla fiyat ile almalıdır. Çünkü bu müsamaha sadaka vermekten daha faziletlidir. Ticaretinde böyle yapan Peygamberin duasına mazhar olur. Çünkü Peygamber, **«Alış - verişte kolaylık gösterenlere Allah merhamet eylesin.»** diye dua buyurmuştur.

Ama zenginlerden malı pahalı almak, ne sevab, ne de iyiliktir. Belki malı zâyi etmek olur. Zenginlerden pazarlık edip ucuz almak daha iyidir. Hz. Hasan ve Hüseyin ne alsalar pazarlık edip ucuz almaya uğraşırlardı. Birisi: **«Günde binlerce dirhem sadaka verirsiniz. Bu kadar şey için, niçin uğraşıyorsunuz?»** dedi. Dediler ki: **«Verdiklerimizi Allah için veririz. Allah için verilen ne kadar çok da olsa azdır. Ama alış - verişte aldanmayı kabul etmek akıl noksanlığı ve mal noksanlığıdır.»**

3 — Müşteriye mühlet vermektir. Peygamberimiz buyurur ki: **«Alış - verişte kolaylık gösterenlere Allah merhamet eylesin.»** Ve buyurdu: **«Alış - verişte kolaylık gösterenlerin bütün işlerinde Allah kolaylık gösterir.»** Fakirlere mühlet vermek kadar büyük iyilik olmaz. Fakir borcunu veremiyorsa, ona mühlet vermek farzdır; olur ki, bu hâlde mühlet vermek adalet olur. Eğer vermeğe gücü yetiyor; fakat sermayeden bir şey zararına satmak icabediyorsa, **yahut muhtaç ol-**

madığı bir şeyi satmak icabediyorsa, bu takdirde mühlet vermek ihsan etmek olur, en büyük sadaka olur.

Peygamberimiz buyurur ki: **«Kıyâmet gününde din hususunda kendine zulüm etmiş birini getirirler. Defterlerinde hiç iyilik bulunmaz. Ona "Hiç hayır işlemedin mi?" diye soracaklar o da "Asla hayır işlemedim. Ancak kendi hizmetçime tenbih ederdim ki, bana borcu olup da fakir olanlara mühlet verin, müsamaha yapın" Allah: "Bugün de sen fakir, muhtaç ve çaresizsin. Biz de sana müsamaha edeceğiz" buyuracak ve o kimseye mağfiret edecektir.»** (Müslim)

Hadiste: **«Bir kimsenin bir kimse zimmetinde belli bir müddeti olan bir borcu olur da her gün ona mühlet verirse, o günde malın tamamını sadaka vermiş gibi sevab alır.»** (İbni Mace). Seleften (eski büyüklerden) bazıları her gün sattıkları maldan sadaka vermek sevabını almak için, borçlarının ödenmesini arzu etmezlerdi. Peygamberimiz buyurur ki: **«Cennet kapısı üzerinde şunu yazılı gördüm: Sadakanın her dirhemi on dirhem, borcun her dirhemi onsekiz dirhem hesabedilir. Bunun sebebi, borç ancak ihtiyaç vaktinde alınır. Sadaka ise muhtaç olmayana da düşebilir.»**

4 — Borcu ödemekte ihsan, istemeye ihtiyaç bırakmadan ödemede acele etmek ve paranın iyisiyle ödeyip kendi eliyle ödemek ve mal sahibinden kimse gelmeden evine göndermektir. Hadiste: **«Bir kimse borç ettiği zaman, güzel bir şekilde ödemeyi niyet ederse Allah ona yardım için birçok melekleri görevlendirir. Onu belâdan korurlar ve borçtan kurtulması için dua ederler.»** (Ahmed, Aişe'den). Ama ödeyebildiği hâlde mal sahibinin izni olmadan bir saat geciktirirse asi ve zâlim olur.

Namaz kılarken de, oruç tutarken de, uyurken de yâni bütün hâllerde Allahın lâneti altında bulunur. Bu öyle bir günah olur ki, uykuya daldığı zaman bile kendisinden ayrılmaz. Zenginliğin şartı paraya sahip olmasıdır. Eğer birşey satabildiği hâlde satmazsa, yine asi olur. Eğer geçmez akça ile öderse, ya da mal sahibinin isteksiz olacağı şeylerle öderse asi olur ve mal sahibi razı oluncaya kadar onun günahından kurtulmaz. Bunları halk basit bilir, fakat haddi zatında büyük günahlardır.

5 — Birisiyle alış - veriş ettikten sonra pişman olduğunu görürse, onunla ikale etmek, yâni satışı geri çevirmektir. Peygamberimiz buyurur ki: **«Yapılan satıştan pişmanlık duyduğunu anlayıp satışı ikale edenin, günahlarını Allah imha eder,»** İkale farz değil ise ,de çok sevaptır.

6 — Fakire az bir şey de olsa veresiye vermek ve verebilinceye kadar geciktirmek niyetiyle vermelidir. Ölürlerse, helâl etmelidir. Selefte (eskide) bazı kimselerin iki defteri vardır. Birincisinde meçhul isimler yazılıydı ki, bunlar fakirlerin ismi idi. Bunu, öldüğü takdirde onlardan kimse miras istemesin diye gizli tutardı. Bu grubu havastan saymazlardı. Havaslar, fakirler için defter tutmazlardı. Verirlerse alırlardı. Getirmezse ümitlerini keserlerdi. Din ehlinin ticareti böyle

idi. Din erbabının derdleri dünyevî muamelelerinde belli olur. Dinini koruyup bir dirhem için şübheye adım atmayan kimse ehlüllahtan olur. Doğrusunu Allah bilir.

5 — DÜNYA MUAMELELERİNDE DİNİ KORUMAK

Bil ki, dünya ticaretinin ahiret ticaretinden alıkoyduğu kimse bedbahttır. Zira düşün, bir altın kabı, toprak kaba (çömleğe) değişenin durumu ne olur?.. Dünya toprak kabı gibidir, hem çirkin, hem de çabuk kırılır. Ahiret ise, altın kab gibidir. Hem güzel, hem de ebedî ve bakidir. Dünya ticareti, ahirete azık olamaz. Cehennemin çukurlarını fazla dolaşmamak için uğraşmalıdır. İnsanlara gerekli olan sermaye din ve ahirettir.

Öyle ise, kendine acımayıp ondan gafil kalmak ve kendini tamamiyle ticaret ve ziraat işlerine vermek doğru değildir. Din hususunda kendine acımak şu yedi ihtiyatı gözetmekle olur.

Birinci ihtiyat: Her gün kalbinde iyi niyetleri ve hayırlı azimleri tazelemelidir. İnsanlara muhtaç olmamak, onlardan umut edip bir şey beklememek için kendinin ve çoluk çocuğunun rızkını helâlden kazanmaya, ahiret yolunda çalışıp meşgul olmak imkânını bulmak için azık ve boş zaman teminine niyet etmelidir. Ve yine iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya; bir günah ile karşılaştığı takdirde rıza göstermeyip menetmeğe; o gün insanlardan şefkat, nasihat ve güveni esirgememeye niyet etmelidir.

Bu anlatılanlar, ahiret amelleridir, peşin kâr olur. Eğer bundan başka eline dünyevî bir şey girerse, o fazladan bir kâr olur.

İkinci ihtiyat: Bilmelidir ki, insanlardan en az bin kişi onun için çalışmadan, bir gün bile yaşayamaz. Meselâ fırıncı, çiftçi, kilimci, demirci, dokumacı ve diğer sanat erbabı gibi. Bunların hepsi onun işiyle meşguldurlar. Zira bunların hepsine ihtiyacı vardır. Öyle ise, onlar onun işleriyle meşgul iken, hiç kimsenin kendisinden fayda görmemesi doğru olmaz. Dünya insanları hepsi yolculuktadır; yolculara yaraşan birbirlerine arkadaş, yardımcı olmaları ve birbirlerine acımalarıdır. Öyle ise, kendisi de sabahleyin erken bir iş yolunda olmalı, ve ben müslümanlardan fayda görüp onlardan razı olduğum gibi, onlar da benden fayda görsün benden razı olsunlar, diye niyetlenip bir işle meşgul olmalıdır. Çünkü bütün sanatlar farz-ı kifayedir, kendisi de bu farzlardan birini yapmağa niyetlenmelidir. Bu niyetin doğru olmasının alâmeti; insanların muhtaç olduğu ve yokluğundan sıkıntı çektiği bir sanatla uğraşmasıdır. Meselâ: Kuyumculuk, nakışçılık ve kalaycılık gibi sanatlar, dünyanın süsüdür. Bunlar zaruri ihtiyaç olmadığı için yapılmamaları daha iyidir. Gerçi bunlar mübahtır. Ama erkekler için altın sırmalı elbise dikmek, kullanacakları altın esya yapmak, haramdır. Selefin sevmediği meslekler, gıda maddeleri satmak, kefen satmak, kasap ve sarraf olmak —zira bunda (sarraflıkta) faiz inceliklerinden korunmak hayli güçtür— ve kan almaktır. Zira

iyileşmek umudu ile çok kere başkasını yaralar, halbuki bazen faydası da olmaz ve temizlikcilik ve tabakcılıktır (debağlıktır). Zira, bunlarda elbiseleri temiz tutmak zordur. Ayrıca bunlarda aşağılık alâmeti vardır. Ve çobanlık ve dellâllıktır. Zira dellallıkta fazla konuşmaktan kaçınmak zordur.

Hadiste: **«Ticaretin hayırlısı, manifaturacılık; sanatların hayırlısı da terziliktir,»** (Firdevs sahibi; Hz. Ali'den) buyurulmaktadır. Ve yine hadiste: **«Eğer cennette ticaret olsaydı bezzazlık olurdu ve eğer cehennemde de ticaret olsaydı sarrafık olurdu,»** (Ebu Mansur Deylemî) buyurulmaktadır. Dört mesleği de aşağı görmüşler: Kilimcilik, pamukçuluk, iplikçilik ve muallimlik. Çünkü bu meslek sahiblerinin işi, kadın ve çocuklarladır. Aklı az kimselerle uğraşanın da aklı az olur.

Üçüncü ihtiyat: Dünya pazarı onu ahiret pazarından alıkoymamalıdır. Ahiret pazarı camilerdir. Zira Allah buyurur ki: **«Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ın zikrinden alıkoymasın»**, yoksa ziyan edersiniz.

Halife Hz. Ömer pazarda, çarşıda: **«Ey tüccarlar! Gününüzün başını ahiret için geri kalanı da dünya için harcayın»** derdi. Seleflin âdeti, sabah ve akşam vakitlerinde ahiret için çalışmak idi. Ya camilerde zikir ve virdlerle meşgul olurlardı, ya da ilim meclisinde toplanırlardı. Sabah çorbası ve kelle yemeğini çocuklar ve zimmiler (İslâm uyruklu başka din mensupları) satarlardı. Çünkü o vakitte erkekler camilerde bulunuyorlardı. Hadiste: **«Melekler kulun amel defterini göğe çıkardıkları zaman** (bakarlar); **günün başında ve sonunda hayır amel işlemiş ise, aralarındakini onun yüzüsuyuna bağışlarlar,»** buyurulmaktadır. Ve yine hadiste buyurulur ki: **«Sabah ve akşam melekleri, sabah ve akşam bir araya gelirler, Allah onlara hitap ederek buyurur ki: "Ey meleklerim kullarımı ne halde bıraktınız" melekler der ki: "Namaz ile meşgul oldukları halde bıraktık", Allah: "Siz şahid olun onları bağışladım"»** buyurur. Selef günün ortasında ezan sesini duyunca hiç beklemeden hangi işte iseler, bırakıp camiye gelirlerdi. Allah'ın, **«Hiçbir ticaret ve satış onları Allah'ın zikrinden alıkoymaz»** kelâmının tefsirinde: «Yâni onlar öyle bir kavimdir ki, demircileri ezanı duyunca, kaldırdığı çekici örse vurmadan, terzileri soktuğu iğneyi geri çekmeden namaza giderler,» denilmiştir.

Dördüncü ihtiyat: Çarşıda, pazarda Allahın zikrinden gafil olmamalıdır. Mümkün oldukça kalbini ve dilini ondan uzak tutmamalıdır. Zira kalb ve dilin Allahın zikrinden uzak kalmasıyla, bütün dünya ile karşılanmayacak faydalar elden gider. Gafiller arasında yapılan zikrin sevabı daha fazladır. Peygamber buyurur: **«Gafiller arasında Allah'ı zikreden kimse, kuru ağaçlar arasında canlı gibi ve namertler arasında bulunan kahraman gaziler gibidir.»** Ve yine buyurur ki: **«Çarşıya, pazara gelince bu duayı okuyanın amel defterine Allah iki milyon sevab yazdırır: "Bir olan Allah'dan başka mâbud yoktur. Onun ortağı yoktur. Mülk onundur. Hamd onundur. Diriltir,**

öldürtür. Diridir, ölümsüzdür. Hayır onun elindedir. O, her şeye kadirdir."» Cüneyd-i Bağdadî buyurur: **«Pazarda çok kimse vardır ki, sofiler halkasında oturanlardan daha kıymetlidir. Ve bazı kimse bilirim ki, günlük virdi üçyüz rek'at namaz ve altmış bin tesbihtir.»** Derler ki, Cüneyd, bu kelâmdan kendini kasdetmişti. Hülâsa pazara, kalb rahatlığıyle ibâdet yapmak için rızkını kazanmaya gidenler, Cüneyd-i Bağdadî'nin dediği gibi olur; esas gayeyi terketmiş olmaz. Pazara gitmekten maksadı dünyalık kazanmak olan kimse bu sevaba nail olmaz. Hattâ dünyalık taleb eden kimse camide namaz kılsa da kalbi, fikri ve düşüncesi dükkân hesabında olur.

Beşinci ihtiyat: Pazara düşkün olmamalıdır. Şöyle ki, herkesten önce pazara gidip herkesten sonra dönmemelidir. Uzak seferlere, tehlikeli yollara ve deniz yolculuğuna gitmemelidir. Çünkü bunlar çok dünya ihtirasından ileri gelir.

Muaz bin Cebel diyor ki: **«İblisin Zelenbur adında bir oğlu vardır. Pazarlarda İblisin vekili odur. İblis onu pazara gönderip ona "yürü, git pazarcıların kalbine yalan, yemin, hile ve hiyanet at, herkesten önce pazara gidip ve herkesten sonra dönen kimseye yoldaş ol"»** der. Hadiste: **«Dünyanın en kötü yerleri pazarlardır. Pazarcıların en kötüsü de evvel gidip sonra dönenlerdir»** o halde ilim meclisinden, sabah virdinden ve kuşluk namazından çıkılmadan pazara girmemelidir. O güne yetecek miktar kazanınca da dönüp camiye gitmeli ve ahiret hayatına gerekli olanları kazanmalıdır. Çünkü ahiret hayatı çok uzundur, ona ihtiyaç fazladır ve onun azığından insanlar çok yoksundur.

Ebû Hanifenin hocası olan Hammad bin Seleme baş örtüsü satardı. İki habbe kazanınca sepeti bağlayıp ibadete dönerdi.

İbrahim-i Havas (r.a.) diyor ki: **«Bir gün İbrahim Edhem bana rastgeldi; nereye gidiyorsun», dedi. «Kil balçığı yapmağa gidiyorum», dedim. Bana: «Ey İnsanoğlu! Sen arıyorsun ve aranıyorsun. Senin nasibin olan şey, mutlaka seni bulacaktır. O halde senden ayrılmayan şeyi niçin arıyorsun? Hiç, mahrum kalan haris ve rızıklanan ihtiyarları görmedin mi?» dedi. Dedim ki: «Ey İbrahim Edhem! Benim mülkiyetimde bir bakkalın zimmetinde bulunan bir danıkımdan** (bir ölçü) **başka hiçbir şey yoktu.» Dedi ki: «Senin müslümanlığına yazık ki, bir danıka sahip olduğun halde, yine dünya işine gidiyorsun.»**

Seleften bir grup vardı ki, haftada iki günden fazla pazara gitmezdi. Diğer bir grup da her gün gider ve öğle namazı vaktinde dönerlerdi. Diğer bir grup da ikindi namazı vaktinde dönerlerdi. Hülâsa günlük nafakasını kazanan camiye giderdi.

Altıncı ihtiyat: Şüphelilerden kaçınmalıdır. Ama insan kaçınmaz da haramın etrafında dolaşırsa fasık ve asi olur. Şüphelendiği her-

şeyden Müftülerden değil, kalbinden fetvâ almalıdır. Eğer bunun ehli ise... Gerçi kalb ehli olmak gayet nadirdir.

Demek ki, kendi kalbinde bir şeyde kötülük görürse, onu almamalıdır. Zalimler ve onlara alakadar olan kimselerle ticaret yapmamalı, hiçbir zalime veresiye satış yapmamalıdır, ki zalimin ölümüne üzülmesin. Zenginleşince, buna sevinmemelidir. Zalimlere sattığı şeyden yardım görürlerse, onların zulmüne ortak olur. Meselâ İslâm düşmanlarına kâğıt satarsa, kıyamet gününde onlarla müahaze edilecektir.

Velhasıl herkesle muamele etmemeli, belki muamele yapmaya yarar kimseler aramalıdır. Şöyle rivayet edilir ki, bir zamanlar pazara gidenler: «Kiminle muamele yapalım?» diye sorunca, «kiminle arzu edersen onunla yap; çünkü bütün pazarcılar ihtiyat ehlidir», derlerdi. Sonra bir zaman geldi. **«Bütün pazar ehliyle yapın, yalnız filan, falan hariç»** derlerdi.

Ondan sonra da bir zaman gelecek ki, «hiç kimse ile muamele yapmayın »denilecektir. Bu söz bizim zamanımızdan evvel söylenmiştir. Bizim zamanımızda böyle olduğundan korkulur. Çünkü muamelelerde helâl haram arasında ayırım yapılmamakta, halk haramlara dalmaktadır. Bunun sebebi, akılları ve dinleri noksan olan danışmanlarının verdiği fetvalardır. Onlar: «Dünyanın her tarafı bir olmuştur, yani hepsi haramdır »diyorlar. Bu söz, haddizatında büyük bir hatadır. İşin gerçeği bunun ötesindedir. Bunun izahı bundan sonra «helâl ve haram» kitabında gelecektir, inşaallah.

Yedinci ihtiyat: Muamele yaptığın kimse ile hesabını doğru yapmalısın. Gerek konuşmada, gerek duymada; gerek vermede ve gerek almada olsun... Kıyamet gününde zalim ve mazlumun yüzleştirileceklerini, mazlumun, zalimden hakkını alacağını düşünmelidir. Büyüklerden biri rü'yasında bir tüccar görüyor ve ona «Allah sana ne yaptı» diye soruyor. Tüccar diyor ki, «önüme ellibin sahife getirdiler.» ya Rabbi! Bunlar hepsi benim günahımın sahifeleri mi? dedim. Hitab geldi ki, **«ey falan! Ellibin kimse ile alış-veriş yapmışsın. Herbiri onun sahifesidir.»** Tüccar diyor ki: **«Sahifelerde yapılan bütün muamelelerin başından sonuna kadar tafsilâtını buldum.»** Velhasıl eğer aldattığı kimseden zimmetinde bir kuruş bile kalmış ise, mutlaka çekecektir ve o kuruşu ödeyip uhdesinden kurtuluncaya kadar hiçbir şeyin ona faydası olmayacaktır.

Muamelelerde salih selefin halleri ve şeriatın yolu bu anlattıklarımızdır. Bu zamanda bu sünnet kalkmıştır. Muamele ilmi unutulmuştur. Bu zamanda bu sünneti ihya eden büyük sevâblar kazanır. Peygamberimiz bir hadiste buyurur ki: **«Bir zaman gelecek ki, bir kimse bu yaptığınız ihtiyatın onda birini yaparsa ona yeter.»** Niçin ya Resûlellah» dediler. **«Çünkü siz inananlar arasındasınız. Hayırlara inanıyorsunuz. Onun için ihtiyat yapmak size kolay gelir. Ama onlar hayırlara inanmayanlar arasındadır. Bu sebeble bu gibi ihtiyatları yapanlar gafiller arasında garib kalır»**, buyurdu.

Bunu anlatmaktan maksat, **«bu kadar ihtiyatlar nasıl yapılır»** diyerek ümitsizliğe düşülmesin. Zira bu zamanda yapılan az riayet kifayet eder. Hatta ahiretin dünyadan hayırlı olduğuna inanan, bu ihtiyatların hepsini yapabilir. Çünkü bu ihtiyatlar fakirlik meydana getirir. Bu fakirin ebedî padişah olacağına muhakkak gözüyle bakan şüphesiz bu zahmete katlanır. Çünkü insanlar dünyada biraz servet kazanmak, ya da bir mevki elde etmek için mahrumiyetler içinde uzun yolculukların zahmetini çekmeğe sabrederler. Halbuki ölüm yetişince ne mal ,ne de mevki kalır. Hepsi zayi olur. Bu iş de boşa gider. Ahiret padişahlığı için çalışan, kendi nefsine reva görmediğini başkasına da reva görmemelidir.

DÖRDÜNCÜ ASIL

HELÂL, HARAM VE ŞÜBHELİ ŞEYLER

Peygamberimiz buyurur ki: **«Helâl aramak, her müslümana farzdır»** (*) Helâlin ne olduğunu öğrenmeden onu kazanmak mümkün değildir. Peygamberimiz buyurur ki: **«Helâl da belli ve açıktır. Haram da belli ve açıktır. Bunların arasında ne olduğu bilinmeyen şüpheli şeyler vardır. Bunların etrafında dolaşanın harama düşme ihtimali vardır.»** Bu konu, uzun izahlara muhtaçtır. İhya kitabımızda, hiçbir kitabta olmayan bilgileri anlattık. **Bu kitabta ise, avamın anlayabileceği kadar anlatacağız.** Bu kadarını da dört bölümde anlatalım. (İnşaallah, Tebareke ve Teâlâ). Birinci bölüm, helâl kazanmanın sevap ve fazileti bahsindedir. İkinci bölüm, helâl ve haramdan takva ve verâ, dereceleri bahsindedir. Üçüncü bölüm, helâl ve haramı birbirinden ayırmanın bahsindedir. Dördüncü bölüm, Padişahların tayin ettiği vazife ve onlara muhalefet etmenin hükmü bahsindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HELÂLİN SEVAB VE FAZİLETİ; HARAMIN CEZASI

Bil ki, Allah buyurur: **«Ey peygamberlerim! Helâl yeyiniz ve layıkıyle ibadetler yapınız.»** (Mü'minûn sûresi, âyet: 51). Ve bu sebebten peygamberimiz de buyurur ki: **«Helâl aramak bütün müslümanlara Farzdır»** ve yine buyurur ki: **«Bir kimse içine haram karıştırmadan kırk gün aralıksız helâl yerse, Allah onun kalbine nur doldurur, kalbinden hikmet pınarlarını akıtır.»** Bir rivâyette de: **«Kalbinden dünya sevgisini keser.»** (Ebu Naim, Hilyede) buyurulur. Ashabın ulularından olan Sa'd bin Ebi Vakkas peygamberimize: **«Ya Resûlellah! Dua buyurun ki, sizin duanız bereketiyle bizim de duamız reddolunmasın, kabul olsun»** dedi. Peygamberimiz: **«Ey Sa'd! Duanın kabul**

(*) Zekât bahsinde geçti. Taberani de rivayet etti.

olması için helâl yemelisin.» (Taberanî, Avsatda) buyurdu. Ve yine buyurur: **«Çok kimseler vardır ki, yediği giydiği haramdır. Halbuki el kaldırıp dua ediyor. Böyle dua nasıl kabul olur? Allah ondan ne farz, ne de sünnet kabul eder»** ve yine: **«Aldığı elbise parasının bir akçası haram olursa, o elbise üstünde kaldığı müddetçe namazı kabul olmaz»** buyurur. Ve yine buyurdu ki: **«Haramdan meydana gelen etten ateş daha iyidir»**, yine buyurdu: **«Malı nereden olursa pervasızca toplayanı, Allah da nereden olursa pervasızca cehenneme atar»**; ve yine buyurdu: **«Helâl kazanmak peşinde yorularak evine dönüp yatan, bağışlanmış olarak yatar. Ve Allahın hoşnutluğu ile sabahlar»**; yine buyurur: **«Haramdan kaçınanlara hesab sormaya utanırım»**, ve yine buyurur ki: **«Bir akça faiz almak, din nazarında otuz defa zinâ yapmaktan ağırdır»** ve yine buyurur ki: **«Haramdan kazandığını sadaka verirse, kabul olmaz; saklarsa, cehennem yolunda ona azık olur.»**

Ebû Bekir bir hizmetçinin elinden şerbet içti. Haram yoldan kazanıldığını anlayınca hemen parmağını boğazına götürdü ve istifra etti. O kadar zorlandı ki, öldüğünden korktular. Ve buyurdu ki: **«Allahım! Bu şerbetten damarlarımda kalanından sana sığınırım.»** Hz. Ömer de kendisine beytülmal (hazine) develerinin sütünden bir miktar verdikleri zaman böyle yapmıştı. Abdullah bin Ömer buyurur ki: **«Kanbur oluncaya kadar namaz kılsan ve kıl gibi incelinceye kadar oruç tutsan, haramdan sakınmadıkça faydası olmaz.»**

Süfyan-ı Sevri buyurur ki: «Hayır etmek kasdıyla haram maldan sadaka veren kimse, pis elbiseyi idrar ile yıkayan kimse gibidir ki, elbise daha çok pislenir». Yahya bin Muaz buyurdu ki: «İtaat Allah'ın hazinesidir. Onun anahtarı duadır. O anahtarın dişleri de helâl lokmadır, Sehl-i Tuster: «Hiç kimse dört şey olmadan hakikate ulaşamaz: Birincisi, bütün farzları sünnetleriyle eda etmek, ikincisi, şüphelilerden de kaçınmak şartıyla helâl yemek; üçüncüsü, içte ve dışta ne kadar yakışıksız sıfatlar varsa, hepsinden el çekmek; dördüncüsü, bunlara ölünceye kadar sabretmek.»

Büyükler demişler ki: «Kırk gün şüpheli yemek yiyenin kalbi kararır, paslanır.» İbni Mübarek buyurur ki: **«Bir şüpheli şeyi sahibine vermek, benim yanımda onbin akça sadaka vermekten hayırlıdır.»** Sehl-i Tusterî buyurur ki: **«Haram yiyenin ister istemez yedi azası günah işlemiş olur. Ve helâl yiyenin de yedi azası itaat etmiş olur ve devamlı hayırlara muvaffak olur. Velhasıl bu konuda hadis ve eserler çoktur. Selefin takvâ sahibleri, tam ihtiyat üzere idiler. Onlardan biri de Vüheyb bin El Verd idi. Bunun hali şöyle idi: Nerden geldiğini bilmediği hiçbir şeyi yemezdi.**

Bir gün annesi ona bir bardak süt getirdi. Validesine: **«Bu süt nereden ve nasıl satın alınmıştır»** diye sordu. Hepsini öğrendikten sonra: **«Hayvan nerede otlamıştır, o yerde müslümanların hakkı var mıdır?»** dedi. Annesi **«evet»** deyince, içmedi. Annesi: «Ey Vüheybi bu sütü iç! Allah sana merhamet eder» dedi. Vüheyb: **«Günah sebebiyle Allahın merhametine erişmek istemem»** dedi. Bişr-i Hafiye: «Ne

reden yiyorsun?» diye sordular. Çünkü Bişr'in Muazzam ihtiyatı vardı. Dedi ki: **«Başkalarının yediği yerden yerim. Fakat istemeden yiyip de ağlayanla, pervasızca yiyip de gülen arasında fark vardır»** ve dedi ki: **«Netice, el kısa, lokma küçük olmalıdır.»**

İKİNCİ BÖLÜM

HELÂL VE HARAMIN DERECELERİ

Helâlin çeşitli dereceleri vardır, hepsi bir değildir. Çünkü bazıları, bazılarından daha temizdir. Bunun gibi haramlar da bazıları bazılarından daha ağır ve daha pistir. Tıpkı bir hastaya hararetli şeyler zararlı olunca, hararetı fazla olanın zararı fazla olur. Hararetin dereceleri çeşitlidir. Çünkü bal ile şekerin harareti bir değildir. Haram da böyledir. Müslümanların haram ve şüphelilerden kaçınmaları beş derecedir:

Birinci derece: Bütün müslümanların vera'ıdır. Şöyle ki, zahir fetvaya göre, haram olan şeylerden uzak durmalıdır. Bu vera'ın en aşağı derecesidir. Bu derecedeki vera'dan el çekenin (harama düşenin) adaleti bâtıldır. Ona fasık ve asi denir. Bu makamın da çeşitli dereceleri vardır. Çünkü bazı kimseler, bazı kimselerin malını fasid akid; fakat gönül rızasıyla alır. Gerçi bu haramdır. Fakat gasb ile alınan malın haramlığı bundan daha şiddetlidir. Ve eğer bir öküzden veya bir fakirden gasbederse, haramlığı daha da şiddetli olur. Fasid akid de eğer riba sebebiyle olursa, riba sebebiyle olmayandan şiddetli olur. Gerçi her ikisine de haram denir. Haramlığı fazla olan akıbetinin tehlikesi de fazla olur, af ümidi daha az olur.

Nitekim şeker hastası bal yese, onun tehlikesi çoğalır. Kıvama gelmiş şekerden fazla yiyenin tehlikesi, az şekerli yiyenden daha çok olur. Velhasıl hangi şey helâl ve hangi şey haram olduğunu etraflı olarak ancak fıkıh ilmini kavrayan bilir. Herkese de fıkıh ilmini kavramak farz değildir. Çünkü geçimi, ganimet ve cizye malından olmayanın onların bahislerini okuması lâzım olmaz. Belki herkese muhtaç olduğu ilim lâzımdır. Meselâ eğer geçimi alış - verişten sağlanıyorsa, alış - veriş bilgilerini bilmesi farz olur. Eğer kiralama (icar) ile olursa icarlama ilmini bilmesi farz olur. Her mesleğin bir ilmi vardır. Geçimi hangisinden ise, onun ilmini bilmesi farz olur.

İkinci derece: İyilerin vera'ıdır ki, onlara salih denir. Bunlar: Müftünün «haram değildir, fakat şüphelidir» dediği şeylerden de sakınan kimselerdir. Şüphe de üç kısımdır: Bazısından kaçınmak farzdır. Bazısından farz değil, müstahabtır. Kaçınılması farz olan birinci derece, müstahap olan da ikinci derecedir. Üçüncüsünden kaçınmak da vesvese ve faydasızdır. Meselâ, av etini yerken belki başkasının mülküdür diye kaçınmak, veyahut ariye (ödünç) evinde otururken, belki sahibi öldü, varislerin eline geçti diye evden çıkmak.

Bunun gibi kaçınmalıdır, bir delil olmadıkça vesvesedir, amel etmeye yaramaz.

Üçüncü derece: Perhizlerin vera'ıdır ki, bunlara müttaki denir. Bunlar haram ve şüpheli olmayıp fakat onlara yol açabilen şeylerden sakınan kimselerdir.

Nitekim Peygamberimiz buyurur ki: **«Kul, tehlikesiz şeylerden, tehlike olmak ihtimali ile sakınmadıkça müttakiler derecesine ulaşamaz».** Hz. Ömer buyurdu ki: **«Biz bir haram korkusundan dokuz helâldan kaçınırız».** Bunun için bir kimsenin bir yük akça alacağı olursa, doksan dokuz akça alırdı. Tamam alırsa belki fazla almış olurum diye. Ali İbn Said buyurur ki: «Kira ile bir evde oturuyordum. Bir gün bir kâğıt yazdım ve kâğıdın mürekkebini duvarın toprağıyla kurutmak istedim. Kendi kendime dedim ki, duvar benim mülküm değildir, duvara el uzatmıyayım. Sonra dedim ki, bu kadar toprağın ne kıymeti olur. Ve sonra o topraktan yazdığım kağıdın üzerine saçdım. Rü'yamda bir adam gördüm. Bana dedi ki, bazı kimseler duvar toprağının ne kıymeti vardır diyor. Yarın kıyamet gününde ne kıymeti olduğunu görecekler. Bu derecede olanlar ruhsatlı şeylerden kaçınmaktan da uzak kalmazlar. Çünkü ruhsat yolu tamamıyle açık tutulursa, fazlaya müncer olabilir, hem de âhirette takva ehlinin derecesinden düşebilirler, diye düşünüyorlar. Bu sebebten Hasan ibni Ali küçük iken sadaka malından bir hurma ağzına alınca, Peygamberimiz **«kıh, kıh»** dedi, yanı **«Ey Hasan bırak yaramaz»** buyurdu.

Halife Ömer bin Abdülaziz'in önüne ganimet malından Misk getirdiler. Hemen burnunu tuttu ve: **«Miskin faydası kokusudur»** dedi. **Bunlar İslâmın nurundan ileri gelen şeylerdir. Büyük velilerden biri, bir gece bir hastanın başında bekledi. Hasta ölünce, hemen kandili söndürdü. Ve: "Bu da varislerinin hakkı oldu"»** dedi. Halife Ömer, müslümanların hanımlarına dağıtmak maksadıyle ganimet miskini evinde saklıyordu. Bir gün Hz. Ömer, hanımının baş örtüsünde Misk kokusu duydu ve bunu sordu. Hanımı, **«Misk tartmıştım, elimi başörtüme sildim»** dedi. Ömer, hanımının başından örtüyü alıp koku eseri kalmayıncaya kadar onu su ve toprakla yıkadı ve ondan sonra hanımına verdi. Bu kadarına ruhsat vardı. Fakat Ömer başka bir şeye yol açmasın diye bu ruhsat kapısını bile kapadı. Velhâsıl takva sevabını kazanmak için, haram korkusundan helâldan kaçındı.

İmam Ahmed bin Hanbele sordular ki, Camide iken Sultanın malından buhur yaksalar, ne yapmalıdır? Buyurdu ki, koku almamak icin dışarı çıkmalıdır. Çünkü haram buhurun kokusu, harama yakındır. Çünkü buhur kokusunun elbiseye sinmesi düşünülüyor. Ruhsat yeri değildir. Ve yine Ahmed bin Hanbele sordular ki, bir kimse bulduğu hâdis kâğıdının sahibinin iznini almadan kopyasını alabilir mi? **«caiz olmaz»** dedi.

Halife Ömer'in çok sevdiği bir hanımı vardı. Halife olunca onu boşadı. Bir hususta vasıta olursa, mutlaka onu dinler diye böyle yaptı.

Bil ki, dünya zinetine ve süsüne raci olup onunla meşgul olmak, zararlı başka şeylere yol açar. Hattâ helâlden doya doya yiyenler bile takva derecesinden mahrum olur. Zira helâller silsilesi şehveti tahrik edip kalbe bozuk fikirler verebilir. Dünya ehlinin malına, bağına ve evlerine bakıp imrenmekte de, dünya hırsının harekete gelip dünyalık toplama ve haramlara yol açmak korkusu olur. Bunun için Peygamberimiz buyurur: **«Dünya sevgisi bütün günahların başıdır».**

Bil ki, dünya malı mübahtır. Ona sevgi bağlamak kalbi mağlub eder ve çok mal toplamaya sevkeder. Günah işlemeden çok mal toplama da mümkün olmaz. Hatta kalbinde Allahın zikri unutulur. Bütün felâketlerin başı da Allah'ın zikrinden gâfil kalmaktır. Bunun için Süfyan-ı Sevri dostlarını birisiyle beraber muhteşem bir zâtın sarayının önünden geçerken yanındaki dostu saraya bakınca, Süfyan yasakladı ve: **«Eğer bunun gibi şeylere bakmazsanız; O zât bu israfa girmezdi. Bu itibarla siz bunun günahına ortak olursunuz.»** dedi. Ahmed bin Hanbel'e: **«Camileri ve evleri kireç ile yapmak hususunu sordular. Buyurdu ki, toz toprak olmaması için camilerin ve evlerin zeminini kireçle ıslâh etmek câizdir. Fakat ziynet kasdıyla duvarları kireçle yapmak câiz olmaz.»** Rivâyet edilir ki, selefin büyükleri buyururlardı: **«Elbisesi ince ve yufka olanın, dini de ince ve yufka olur.»** Velhâsıl bu babta anlatılmak istenen şudur; harama düşmek korkusu olursa, helâlden bile kaçınmak lâzımdır.

Dördüncü derece: Sıddıkların vera'ıdır. Onlar, helâl olan şeylerden sadece harama müncer olduğu için değil, belki onu meydana getiren sebeblerden birinin de işlendiği için sakınan kimselerdir. Meselâ: Bişr-i Hafi (r.z.a.) Sultanların yaptırdığı çeşmelerden su içmezdi. Bazıları da, hac yolunda Sultanların yaptırdığı havuzlardan su içmezlerdi. Bazıları da, Sultanların açtırdığı kanallardan sulanan bağların ürününü yemezlerdi. Ahmed (r.a.) bin Hanbel Cami yanında terzilik yapmayı çirkin görürdü. O hâlde vera ehli yanında, cami etrafında yapılan terzilikle sağlanan kazanç çirkindir. Ona, mezarların könbedhanesinde yapılan çıkrıkçılıktan sordular. **«Könbedhaneler ahiret için yapılmıştır. Onun için onların kazancı çirkindir.»** Hizmetçilerden biri Sultan Sarayından gelen bir kandili yakınca, kandil sahibi onu söndürdü. Büyüklerden birinin nalınının kayışı kırıldı. Padişahın ışığı geçiyordu. O ışıktan kayışını düzeltmekten sakındı.

Bir kadın iplik eğirirdi. Padişahın ışığı geçerken, o ışıkta eğirmemek için geçmesini bekledi. Zinnûn-i Mısri'yi (r.a.) hapis etmişlerdi. Günlerce aç kaldı. Müridlerinden bir kadın helâl iplik ile yemek satın aldı ve ona gönderdi. O yemeği yemedi. Kadın ona gücenip dedi ki, gönderdiğim şey helâl idi ve bu kadar günden beri açsın. Niçin yemedin? Zinnûn: **«Bir zâlimin tabağında geldi. O da zindancının elidir»** dedi. Zinnûn bu ihtiyatı şunun için yaptı ki, ona yemeğin gelmesi bir zalimin kuvveti ile idi. O kuvvet de haramdan hasıl olmuştu.

Bu anlatılan, vera'nın yüksek derecesidir. Bunun hakikatini bilmeyen vesveseye düşüp hiçbir fasıkın elinden yemek yemez. Hakikat bu değildir. Çünkü bu, haram yemeği itiyad edinmiş, haramdan kuvvet alan kimseye mahsustur. Ama zinâcı olan kimsenin kuvveti zinâdan olmaz. Demek ki zinâcı elinden gelen yemek haram kuvveti vasıtasıyla değildir.

Sırr-ı Sekatî (r.a.) diyor ki, bir sahrada bir akar suya ve yeşilliğe rastgeldim. Kendi kendime «bunlardan yiyeyim. Eğer hayatımdan helâl yemiş olsam, bu olur» dedim. Gaybten bir ses geldi ki, seni buraya getiren kuvvet nerden geldi. Sırrî diyor ki, bunu duyunca, pişman oldum ve tevbe, istiğfar ettim.

Sıddıkların derecesi bu anlattıklarımızdır. Onların işi, bunun gibi ihtiyatlarda ince düşünmekti. Bu zamanda ise, elbise yıkarken temiz su bulmak için ihtiyat ederler. Sıddıklar bunları basit sayarlardı. Yalın ayak yürüyüp buldukları sudan taharet ederlerdi. Taharet bir nevi zahiri süsleyip, halkın nazarına hazırlamaktır. Bununla nefse büyük kibir hasıl olur. Ama nazargâh-ı Hak için olan temizlik gâyet çetin ve zordur.

Beşinci derece: Mukarrebler ve Muvahhidler vera'ıdır ki, onlar Allah için olmayan yemeği, içmeği, uykuyu ve herşeyi kendilerine haram etmişlerdir. Bunlar, öyle insanlardır ki, niyetleri ve sıfatları bir olmuştur; muvahhidler, bu grubun kemale ermiş olanlarıdır.

Yahya bin Muaz'dan anlatılır ki, o bir gün şerbet içmişti. Hanımı «Ev içinde biraz dolaş, şerbetin faydası görülsün,» dedi. Yahya: «Bu hareket ne sebebten dolayıdır. Sebebi açık değildir. Otuz yıldır ki, ben nefsimin muhasebesindeyim, onu din için olmayan hususlar için hareket etmekten koruyorum» dedi.

O halde bu insanların, din işlerinden başka bir şeye niyetleri, ve hareketleri olmaz. Şöyle ki, yemek yerken akıl ve hayatları yerinde duracak kadar, ibadet yapmak için kuvvet hasıl olacak kadar yerler. Konuşurken din için lâzım olan miktarı konuşurlar. Bu anlatılandan başka herşeyi kendi nefislerine haram bilirler.

Vera, dereceleri bu anlatılanlardır. O halde, bunları dinleyip kendi çalışmalarının azlığını ve zavallılığını bilmelisin. Eğer adaletli müslümanların vera'ı olan birinci dereceyi gözetmek istersen, kendinde, fasıklık adımı kaldırmak miktarında aciz ve çaresiz kalırsın, riayet edemezsin. Ama söze gelince ağız açıp bütün melekûttan dem vurursun. Şeriat ilmindeki zâhiri meselelerden utanırsın. Fakat Sofilerin ıstılâhını söyleyip yüksekten konuşmaya çalışırsın. Hadiste Peygamberimiz: **«Ümmetin en kötüsü, nimetlere dalıp çeşitli yemekler yiyen çeşitli elbiseler giyen ve söze gelince ağzını açıp çeşit çeşit konuşmalar yapanlardır.»** Allah Teâlâ kullarını bunun gibi afetlerden saklasın.

Korunmak (ısmet) ve muvaffakiyet Allah'tandır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HELÂL VE HARAMI BİRBİRİNDEN AYIRMAK

Bil ki, bazı insanlar, dünya malının hepsini veyahut çoğunu haram sanmışlar. Bu insanlar üç kısımdır: Bir kısmı ihtiyatta çok aşırı gitmişlerdir. Onlar, bitki, av hayvanları ve benzeri şeylerden başka hiçbir şeyi yemeye cevaz vermezler. Diğer kısım da, şehvet ve tembelliğe esir olmuşlar. Onlar da helâl ve haram ayrımı yapmadan herşeyden yemeği caiz görmektedirler. Onlarca, herbirinden ancak lüzumu kadar yenir. Üçüncü kısım ise, itidal derecesine daha yakındır. Bu üç grubun görüşü de kesinlikle hatalıdır. Doğru olan şudur: Bütün helâller ve haramlar açık ve bellidir. Gerçi aralarında bazen benzerlik de olur. Peygamberimiz buyurur ki: **«Dünya malının çoğunu haram sananlar yanılmaktadır. Zira haramlar çok ise de, helâller onlardan daha çoktur.»** O halde, dünya malının çoğunu haram itikat edenler, yanılmaktadır. Çünkü haram çok ise de, daha çok değildir. Çok ile daha çok arasında da fark vardır. Nitekim meselâ hasta, misafir, asker çoktur, daha çok değildir. Zalimler çoktur, ama mazlumlar onlardan daha çoktur. Bunun hatalı olmasının sebebini «İhya» kitabında delilleriyle beyan ettik. Arzu eden orda bulsun.

Şunu bilmelidir ki, insanlara, Allahın helâl kıldığı şeyleri yemeleri emir olunmamıştır. Bunu kimse yapamaz. Belki, insanların, kendilerinin helâl zannettikleri, haram olduğunu bilmedikleri şeyleri yemeleri emrolunmuştur. Bu da kolaylıkla yapılır. Bunun böyle olduğuna delil şudur ki: Peygamberimiz, bir müşrikin ibriğinden abdest aldı. Halife Ömer de, bir kâfirin testisinden abdest almıştır. Susadıkları zaman bunların testisinden su içerlerdi. Halbuki, ekseriyetle bunların elleri pis olur. Çünkü şarap içerler, murdar yerler. Fakat pis olduğunu bilmeyince, onu temiz sayarlardı. Sahabeler, hangi şehire varsalar, onun yemeğini yerlerdi, sakinleriyle muamele ederlerdi. Halbuki, onların zamanında da faiz (riba) yiyenler, içki satanlar ve içenler çoktu. Ve kendileri dünya malından tamamiyle el çekip zarûret miktariyle kanaat etmişlerdi. O halde, senin bilgine göre insanların altı kısım olduğunu bilmelisin:

Birinci kısım: Ne iyiliğini, ne de kötülüğünü bilmediğin kimsedir. Meselâ bir şehirde yabancı olsan, herkesten yemek almak ve onlarla muamele yapmak câiz olur. Çünkü elinde bulunan herşey görünüşte onun mülküdür. Elindeki şeyin haram olduğuna bir delil bulunmadıkça bu kadar kifayet eder. Ama bu yerlerde bekleyip helâl ve haram olduğunu bilen birisini ele geçirmek vera' cümlesinden olur. Gerçi böyle birisini bulmak farz değildir.

İkinci kısım: Salih bildiğin kimsedir. Bunun malını yemek caizdir, yememek vera' olmaz. Belki vesvese olur. O kimse senin tered-

dütünden huzursuz olur, kalben incinirse günah olur. Çünkü salih bir kimseye su-i zanda bulunmak günahtır.

Üçüncü kısım: Zalim bildiğin kimselerdir. Padişahın yakınları ve devlet adamları gibi. Yahut malının çoğunun haram olduğunu bildiğin kimsedir. Bunların malından kaçınmak farzdır. Ancak o malın helâl olduğunu delille bilirse caizdir. Çünkü helâl olduğuna delil bulunmadıkça onun eli gazâb eli olarak kabul edilir.

Dördüncü kısım: Malının çoğunun helâl olup biraz da haram karıştığını bildiğin kimsedir.

Meselâ ziraatla uğraşıp fakat elinde padişahın işi de bulunan kimseler. Ve tüccar olup padişahın adamlarıyle muamele eden kimselerdir. Bunların malının temeli helâl olduğu takdirde, hepsini helâl kabul etmek caizdir. Ancak vera' ehli yanında sakınmak mühimdir.

Abdullah bin Mübarek'in vekili Basra'dan mektupla sordu ki, padişah adamlarıyle muamele edenlerle muamele etmek doğru olurmuş. Abdullah yazdığı cevabta: «Padişahın adamlarından başka kimse ile muamele etmeyenlere muamele etmeyin. Hem onlarla, hem de başkasıyla muamele edenlerle muamele edin» diye izin verdi.

Beşinci kısım: Zulmüne vakıf olmadığın, malının durumunu bilmediğin, fakat onda zulüm alâmeti gördüğün kimsedir. Kaba konuşmak, hava ehlinin kıyafetine bürünmek gibi şeyler bunun zâhir alâmetleridir. Bu kimselerle sana vereceği malın helâldan kazanıldığını bilmedikçe muamele etmekten kaçınmalıdır.

Altıncı kısım: Zulüm alâmetini görmediğin, fakat fâsıklığına delâlet eden işlerini gördüğün kimselerdir. İpek elbise giyenler, içki içenler ve namahrem kadınlara bakanlar gibi. Sahih olan şudur ki, bunların malından kaçınmak farz değildir. Çünkü bu hususlar malı haram yapmaz. Nihayet şu denilebilir ki, bu kadar haramlardan sakınmayan, haram maldan da sakınmaz. Bu derece ile de onun malının haramlığına hüküm olunmaz. Çünkü hiçbir kimse günahtan masum değildir. Çok kimseler vardır ki, gerçi günahtan kaçınmaz; fakat insanların hakkından kaçınırlar.

Bu anlatılan kurallar, helâl ve haramı birbirinden ayırmak için mutlaka gözetilmelidir. Çünkü bu kurallara riayet edildikten sonra bilmeden bazı haramlar yenilse, onda hesap sorulmaz. Nasıl ki necasetle namaz kılmak câiz değildir. Ama kendisinde necaset olduğu hâlde bilmezse, mes'ul olmaz. Hattâ bir kavle göre sonra öğrense de namazı kaza etmek lâzım gelmez. Çünkü Peygamberimiz namaz içinde nalinlerini çıkardı ve namaza yeni baştan başlamadı; ve **«Cebrâil nalinlerde necaset olduğunu haber verdi.»** buyurdu.

Bil ki, malından kaçınmak farz değil de, mühimdir dediğimiz kimselere «bu malı nereden aldın?» diye sormak caizdir. Fakat gücenmiyeceğini bilmek şartıyla. Eğer güceneceğini bilirse, sormak haram olur. Çünkü vera', ihtiyattır. Kalb kırmak ise haramdır. Belki güzellikle bir şeyi bahane ederek yememelidir. Eğer yemediği takdirde gü-

ceneceğini bilirse, yemelidir. Ve yine, eğer sorduğu takdirde duyup incineceği ihtimali varsa, yine böyledir. Çünkü böyle sual, tecessüs, gıybet ve su-i zandır ki, bunların hepsi haramdır. Sadece ihtiyat için mübah olmaz. Peygamberimiz ziyafetlerde bulunurdu ve sormazdı. Kendisine hediyeler getirirlerdi. Medine'ye ilk hicret ettiklerinde, kendilerine ne sunulursa, şüpheli olup da kimse sualden incinmiyeceği vakit «hediye midir, sadakan mıdır?» diye sorardı.

Bir pazarda Padişahın malını zorla satsalar, yahut yağma edilmiş koyunlar getirseler, eğer o pazarda satılan malların çoğu haram ise, nerden geldiğini sormadan satın almamalıdır. Eğer çoğu haram değilse sormadan satın almak caiz olur. Fakat takvâ için sormak önemlidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTANLARIN VERDİĞİ VAZİFE, ONLARA SELÂMA DURMAK, MALLARINDAN ALMAK

Bil ki, zamanın Sultanlarının elinde bulunan mal, Müslümanlardan ya rüşvet, veya müsadere yoluyla alınmışsa, hepsi haramdır. Sultanların elinde bulunan mallardan üç kısmı helâldir:

1 — Kâfirlerden alınan ganimet malları,

2 — Şeriata uygun bir şekilde zimmilerden toplanan cizye,

3 — Varisi olmayan birisinin ölmesiyle intikal eden veraset mallarıdır. Bu zamanda böyle helâl mal az olup da çoğu rüşvet ve müsadere ile alınan mal olunca, ele geçecek şeyin ganimet, cizye yahut miras malı olduğunu bilmedikçe, padişahlar tarafından birşey almak caiz olmaz.

Sultan da bir araziyi ihya eder, çalıştırırsa, mahsulü helâl olur. Fakat o mülkü ücret ile ihya eder de, işçilerin ücretini helâl maldan vermezse, şüpheli olur; gerçi haram olmaz. Padişah bir mülkü borca karşı satın alırsa, bu da padişahın mülkü olur. Ancak parasını haram maldan öderse, ona da şüphe karışır. Bu itibarla padişahtan maaş alan kimse, eğer özel malından alıyorsa, ne kadar tayin edilmişse câizdir. Eğer miras ve devlet yararına ayrılmış maldan alırsa, helâl olmaz. Ancak Müslümanların yararına olan bir iş görürse, müftü, kadı, vakıf mütevellisi ve tabib gibi, helâl olur. Velhasıl ammenin yararına olan bir işle uğraşan kimseye helâl olur. Şu hâlde talebenin ve fakirin de bu malda hakkı vardır.

Ancak alimlere ve diğerlerine bu mal şu şartla helâl olur; padişah ve devlet adamlarına yağcılık yapıp haksız işlerde onlara muvafakat etmeyecekler. Onların huzuruna varmayacaklar. İşleri icabı varırlarsa, şeriata uygun şekilde varacaklar. Bunun şartlarını inşaallah şimdi anlatacağız.

SULTAN VE DEVLET RİCALİ İLE GÖRÜŞMEK

Bil ki, alim olan ve olmayanların padişahların huzuruna varmalarının üç derecesi vardır:

1 — Onlara hiç yaklaşmamaktır ki, dinin selâmeti bundadır.

2 — Padişahların yanına gidip selâma durmaktır. Bu derece, şeriatta kötüdür. Ancak zarûret olursa, caizdir. Çünkü Peygamberimiz zalim hükümdarları anlatırken buyurur ki: «Onlardan uzak olan kurtulur. Onlarla beraber dünyaya bağlı olan da onlardandır.» Ve yine buyurdu ki: **«Benden sonra zâlim padişahlar gelecektir. Onların yalan ve zulmüne karşı gevşek davranıp rıza gösteren kimse bizden değildir. Kıyamet gününde onların, bizim (Kevser) havuzumuz tarafına yolu geçmez»**; ve yine buyurdu: **«Allah katında en kötü ve çirkin alim, hükümdarların yanına gidenlerdir. Hükümdarların en iyisi, en güzeli de, alimlerin yanına gidenlerdir»** (*). Yine buyurdu: **«Alimler hükümdarlarla oturup kalkmadıkça, peygamberlerin eminidirler. Oturup kalktıkları zaman, emanete hiyanet etmiş olurlar. Onlardan uzak durun.»**

Ebu Zeri Gifari (R.A.) Seleme'ye buyurdu ki: **«Padişahların kapısından uzak ol. Çünkü onların dünyasından sana bir fayda ulaşırsa, dininde ondan büyük noksanlık olur»**. Ve yine buyurdu ki: **«Cehennemde bir vadi vardır ki, ona Sultanları ziyarete gelen alimlerden başkası girmez.»** Abbad bin Sabit (r.a.) dedi ki: **«Âlimlerin ve salihlerin hükümdarları sevmeleri münâfıklık delilidir. Zenginleri sevmeleri riyâ delilidir.»** İbn Mes'ud (r.a.) dedi ki: **«Bazı kimseler dini kâmil olarak hükümdarların yanına gider, dinsiz döner»**; ne sebebten? dediler. **«Allahın kızdığı bir şeyle onların rızasını ararlar»** cevabını verdi.

Fudeyl bin Iyad diyor ki: «Allaha yemin ederim ki, alim, hükümdara yaklaştığı kadar, Allahtan uzaklaşır.» Veheb İbn Münebbih diyor ki: «Hükümdarların hizmetine giren çok alimler vardır ki, müslümanlara, kumarbazlardan daha fazla zararı dokunur». Muhammed bin Seleme diyor ki: «İnsanın pisliği üzerine toplanan sinekler, hükümdar kapısında toplanan alimlerden hayırlıdır.»

HÜKÜMDARLARLA YAKIN OLMANIN MAHZURLARI

Bil ki, bu sıkı yasakların sebebi, şudur: Hükümdarların hizmetinde çalışan âlimler, ya sözleri sebebiyle, ya fiilleri sebebiyle, ya da sükûtları sebebiyle veya da itikatları sebebiyle günaha düşerler.

(*) İlim bahsinde geçti. İhyaya bak.

Fiil sebebiyle günah: Hükümdarların sarayları ekseriyetle gasb malı olur. Bunun için oraya gitmek câiz değildir. Eğer farz-ı muhal sahrada, çölde olup çadırlarda sakin olsalar, onların çadırları, sergileri haramdır. Bunun için onlara yaklaşıp o sergilere ayak basmak caiz olmaz. Eğer helâl bir yerde çadırsız ve yaygısız olsalar, eğer yanlarına varan adam hizmet edip başını eğerse bir zalime tevazu etmiş olur: Bu da caiz değildir. Hadiste: **«Zalim olmasa bile, bir zengine zenginliğinden dolayı tevâzû edenin dininin bir kısmı gider.»** O halde onlara selâm vermekten başka bir şey mubah değildir. Demek ki, el öpmek, baş eğmek câiz olmaz. Hükümdar âdil, yahut ilmiyle amil olan bir alim, yahut din cihetinden tevazuya layık bir kimse ise yapılabilir. Seleften bazıları bu hususta çok aşırı gidip zalimlerin selâmına cevap da vermemişler. Böylece zulümleri sebebiyle onları hakir görmüşler.

Sözleri sebebiyle günah: Onlara dua edip: «Allah ömürler versin, görevin kutlu olsun» gibi dualarda bulunmak caiz değildir. Çünkü peygamberimiz buyurur ki: **«Bir zalime, uzun ömürlü olması için dua etmek, devamlı günah işleyecek birinin dünyada kalmasını arzu etmek olur.»** O halde bu gibilere dua etmek caiz değildir. Ancak: «Allah seni ıslah etsin, yahut seni hayırlı işlere muvaffak eylesin, yahut Allah ömrünü itaatta uzatsın», denilebilir. Duayı bitirince, ekseriyetle onların yararlı hizmetine taraftar olduğunu arzeder ve «gelmekten maksadımız hizmetinizdir» der.

Eğer gerçek kalbinde bu arzu yoksa, zarûretsiz yalancılık ve münafıklık etmiş olur. Eğer kalbinde var ise, zulmü görmek isteyen, İslâm nurundan uzaklaşmış olur. Hatta Allaha muhalefet edeni, kendine muhalefet eden kimse gibi görmek istemelidir. Bunu da bitirince, onu övmeğe başlar; onu adalet, insaf ve cömertlikle vasıflandırır. Bu da yalandan hali değildir. Bununla da en azından zalimi sevindirmiş olur. Bunu da bitirince, o zalim bir günah söyleyecek, o da kabul edip başını sallayarak doğrulaması gerekir. İşte bütün bunlar günahtır.

Sükûtları sebebiyle günah: Sarayında ipek sergiler, duvarlarında resimler, sırtında ipek elbiseler, parmağında altın yüzükler ve yanında gümüş sürahiler görecektir. Ve dilinden nice kötü ve yalan sözler duyması muhtemeldir ve bütün bunlardan nehyetmesi farz iken etmeyecektir. Eğer nehyetmekten korkarsa, mazur sayılır. Fakat günah işleneceği ve bu günahın önüne geçemiyeceği bir yere zarûretsiz gitmekt mazur sayılmaz.

Kalb ve itikat sebebiyle, günah: Zalime meyledip onu sever, ona tevazu gösterip iyiliğini bekler ve kendisinde dünya sevgisi ve arzusu harekete geçer. Peygamber buyurur ki: **«Ey hicret edenler! Allahın verdiği rızık için dünyayı sevenlerin yanına gitmeyin, sonra Allah size gazab eder.»** İsa (a.s.) buyurur ki: **«Dünya ehlinin malına bakmayın. Çünkü onların dünyasının ziyneti, iman lezzetini kalbinizden siler.»**

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, hiçbir zalimin huzuruna gitmeye ruhsat yoktur. Ancak iki sebeble gidilebilir: Birisi, bir hükümdarı ziyaret etmesi emredilmiştir ki, ziyaret etmediği takdirde, haşmet, saltanat bozulur, reayaları söz dnlememeye alışır; bu durumda onu incitme ihtimali olur. Diğeri de, kendisine yapılan zulmü açıklamak, yahut bir müslüman hakkı için gitmeğe ruhsat vardır. Ama yalan söylememek, medhü senâ etmemek ve şiddetli uyarmaları esirgememek şartıyle.

Nasihati şiddetle yapmaktan korkuyorsa, güzellikle etmesini esirgemelidir. Eğer nasihatin kabul olmayacağını biliyorsa, hiç olmazsa yalandan ve öğmekten kaçınmalıdır. Bazıları kendine süs vererek hükümdar huzuruna birinin hakkına yardım için giderim der. Ama o husun başkasının yardımı ile yapıldığı, yahut başkasının daha nufuzlu olduğu anlaşılırsa, kalbi incinir. Bu da, zarûret karşısında gitmediğine, belki nam ve şöhret bulmak için gittiğine delildir.

3 — Sultanların yanına gitmemeli, belki sultanlar onun yanına gelmelidir. Bunun adabı da budur ki, selâm verirlerse, selâmlarını almalıdır. Onlara saygı gösterip ayağa kalkması caizdir. Çünkü onların gelmesi ilme hürmet içindir. Bu iyiliğe onlar da karşılık görmeye müstahak olurlar. Ama dünyevî mevkilerin önemsizliğini göstermek için ayağa kalkmamak daha iyidir. Ancak kendisini inciteceklerinden, veya Sultanın, halkı üzerindeki otoritesinin bozulacağından korkarsa kalkması daha iyi olur.

Sultan oturunca, ona üç çeşit nasihat yapması farzdır: Birincisi: Sultan bir şeyin haram olduğunu bilmiyorsa, ona anlatmalıdır. İkincisi, haram olduğunu bildiği halde yapıyorsa, onu azabla korkutmalı ve «dünya lezzeti sebebiyle ahiret hayatına zarar ettirmeğe değmez», gibi sözlerle nasihat etmelidir. Üçüncüsü; Müslümanların yararına olan bazı şeyler olup Sultan onlardan habersiz ise ve bildirdiği takdirde kabul edeceğini umuyorsa uyarmalıdır.

Eğer kabul ümidi varsa, bu üç şey için sultanların yanına gitmek farzdır.

Eğer alim gibi, ilmin şartlarına riayet ediyor, ilme hürmeti varsa, alimin sözlerini kabul etmekten uzak olmaz. Ama eğer dünyaya düşkün olursa, susmak daha iyidir. Çünkü nasihat etmenin, kendisini istihza ve alay mevzuu yapmaktan başka faydası olmaz.

Mukatıl bin Salih der ki: **«Ebu Hanifenin üstadı olan Hammad bin Selemenin yanına gittim, odasında bir Kur'an, bir hasır, bir post ve bir ibrikten başka bir şeyi görmedim.»** O anda kapı çalındı. Dediler, ki zamanın halifesi Muhammed bin Süleyman geldi. İçeri girip Hammadın huzurunda: **«Ey Hammad! Her defa seni görünce kalbime korku doluyor. Bunun sebebi nedir?»** dedi. Hammad dedi ki: Bunun sebebi şudur: Peygamberimiz buyurur ki: **«Bir alimin ilimden maksadı Allah ise, herkes ondan korkar. Maksadı dünya olan alim ise, herkesten korkar.»** Sonra halife önüne kırkbin akçe koydu ve **«bir işe harca»**

dedi. Hammad: **«Bunu al, sahiblerine ver»** dedi. Halife yemin etti ki, bu mal veraset yoluyla bana kalmıştır, kimsenin hakkı yok içinde. Hammad: **«Benim ihtiyacım yoktur, muhtaç olanlara ver»** dedi. Halife: **«Sen müstahaklarına taksim et»** dedi. Hammad: **«Belki hakkıyle taksim edemem. Bazı kimseler benim için, insafsızlık yaptı, derler.»** Böyle olmasını da caiz görmem deyip o parayı kabul etmedi. Eski alimlerin eski Sultanlarla halleri böyle idi.

Alimler Sultanlarla karşılaşınca, Tavus'un Halife Hişam bin Abdülmelik ile karşılaştığı gibi, karşılaşmalıdır: Hişam halife idi. Medineye gidince, **«Bana Peygamberimizin sahabelerinden birini getirin»** dedi. **«Sahabeden kimse kalmadı, hepsi öldü»**, dediler. Hişam: **«Tabiînden kimse varsa getirin»** dedi. Tavus'u huzuruna getirdiler. Ayağındaki ayakkabısını çıkarıp **«Esselâmü aleyke ya Hişam! Nasılsın ya Hişam!»** dedi. Hişam, gazâba gelip onu öldürmek istedi. Dediler ki:

«Ey Halife bu geldiğin yer Peygamberin haremidir. Bu adam da büyük alimlerdendir. Burda böyle iş (öldürmek) **olmaz»** sonra Hişam dedi ki: **«Ey Tavus! Bu yaptığın işe nasıl cesaret ettin?»** Tavus: **«Ben ne yaptım ki?»** dedi. Hişam daha fazla kızarak **«dört saygısızlık yaptın: Birisi, bizim serginin kenarında ayakkabını çıkardın»**. Halbuki, onların yanında bu saygısızlıktı. Çünkü onlarca ya çizme, yahut ayakkabı ile oturmalıydı. Nitekim zamanımızda da Halifelerin Sarayında adet böyledir. **«İkincisi, "Emirü'l-Mü'minin»** demedin. **Üçüncüsü, bana künyemle değil ismimle çağırdın.»** Bu da Araplarca çirkin idi.

«Dördüncüsü, merasimsiz geldin, huzuruma oturdun: Elimi öpmedin», dedi. Tavus dedi ki, ayakkabımı çıkarmak şundan: Günde beş defa Allahın zuhurunda ayakkabımı çıkarırım, kızmıyor. Emirü'l-Mü'minin demememin sebebi şudur ki, Müslümanlar toplumunun hepsi senin emirliğinden râzı değildir. Öyle demiş olsam, yalan söylemiş olurum. Künyenle değil de adınla çağırmamın sebebi ise şudur ki, Allah kendi dostlarını, isimleriyle çağırır: **«Ya Yahya, ya İsa»** buyurur, Düşmanlarını da künyesiyle çağırır: **«Tebbet, yeda Ebilehebin»** buyurur. Elini öpmememin sebebi ise şudur: Emirü'l-Mü'minin Hz. Ali'den duydum ki, cehennem ehlini görmek isteyen, kendisi oturup huzurunda birkaç kişi ayakta bekleyen kimseye baksın. Tavus'un bu sözleri Hişamın hoşuna gitti, ve: **«Bana nasihat et»** dedi. Tavus buyurdu ki: **«Hz. Ali'den duydum, buyurdu ki: " Cehennemde dağlar büyüklüğünde ejderhalar ve develer büyüklüğünde akrepler vardır. Bunlar halkına adaletle iş görmeyen Hükümdarları bekliyorlar."»** Tavus bu sözleri söyledi ve kalkıp gitti.

Halife Süleyman bin Abdülmelik Medine'ye gelince, büyük alimlerden olan Ebû Hazım'ı çağırdı. Ona: **«Ey Eba Hazım! Ölümü sevmiyorum, sebebi nedir?»** dedi. Ebu Hazım: **«Dünya evini mamur ettin, âhiret evini de harab ettin. Mamur evden harab eve götürülen elbette üzülür»**, dedi. Süleyman: **«Bu şekilde olan insanlar Hakkın huzuruna nasıl varacaklar?»** diye sordu. Ebu Hazım: **«İyi amel sahibleri, Seferden dönüp sevgilisine kavuşan gibi; kötü amel sahibleri de, efen-**

disinden kaçıp ve zorla efendisinin huzuruna getirilen köle gibi olacaklar», dedi. Süleyman: **«Keşke ben o zaman halim nasıl olacağını bilseydim»** dedi. Ebu Hazım: **«Kendini Kur'an'a arzet halin ne olacağını bilmen gerekir. Kur'an'da: "İyi amel yapanlar Cennette, kötü amel yapanlar da cehennemdedir"»** buyurulmaktadır. Ebû Hazım'a, **«Allah'ın rahmeti nerdedir?»** diye sordu. Ebû Hazım: **«Şübhesiz Allah'ın rahmeti, iyi amel yapanlara yakındır»** âyeti kerimesini okudu.

Din alimlerinin eski sultanlarla konuşmaları böyle idi. Dünya alimlerinin arkadaşlığı ise, şöyle idi: Onlara dua ederler, överler, hoşuna giden sözler söylerlerdi.

Bir kurnazlıkta fırsatını bulup arzularını almağa çalışırlardı. Nasihat yaptıkları zaman da, maksadları Hakkın rızâsı değil, halkın rızâsı olur. Bunun alameti şudur ki, başkası o nasihati yapsa, kıskanırlar. Velhasıl sıfatları ne olursa olsun, zalimleri görmemek ve onların huzuruna gitmemek daha iyidir. Eğer birisi bütün insanlardan ilişkisini kesip zâviye hayatına çekilmeden, Sultanlardan ilişkisini kesemiyorsa, herkesten ilişkisini kesip zaviye hayatını seçmelidir. Çünkü Peygamber buyurur ki: **«Ümmetin alimleri hükûmdarlarına muvafakat etmedikçe, Ümmet, Allahın himayesindedir»**. Velhasıl hükümdar ve sultanların bozulmasıyla halk da bozulur. Hükümdar ve sultanlar da, alimlerin bozulmasıyla bozulur. Alimler, onları ıslah etmedikleri için, kötü Fiillerini, beğenilmeyen işlerini reddetmedikleri için kendileri de bozulur.

SULTANDAN MAL ALMANIN ŞARTLARI

Eğer Sultan bir alime, hayırlı işlere harcamak üzere bir miktar mal gönderir de o malın belli bir sahibi var ise, almak caiz değildir. Sahibi yoksa, bazı alimler o malı alıp harcamaya cevaz vermemişler. Bence evlâ olan, o malı alıp hayırlı işlere harcamaktır. Çünkü böylece onların tasarrufundan çıkar, zulme âlet olmaz, ve fakirlerin rahatına da sebeb olur. Demek ki bu mal fakirlere harcanır. Ancak üç şarta dikkat etmelidir: Birinci şart: O malı Sultandan alınca, Sultan onun helâl olduğunu düşünüp: **«Eğer helâl olmasaydı, hayra harcamak için olmazdı»** demelidir. Çünkü bu takdirde, Sultan haram kazanca daha fazla cesaret eder ve böylece zarar, hayırlara harcamasından hâsıl olan iyilikten fazla olur.

İkinci şart: Aldığı malı dağıtacağını başkası da bilmelidir. Ve o malı hayırlı işlere harcadığı da bilinmelidir. Nitekim bazıları İmam-ı Şafiî'nin, Halifelerden böyle mal aldığını delil olarak göstermektedirler. Halbuki onlar, imamın aldığı malı tamamıyle hayırlı işlere harcadığını bilmiyorlardı. Veheb bin Münebbih ve Tavus; Haccac'ın kardeşi Muhammed'e gittiler. Tavus ona nâsihat etmeğe başladı. Sabah soğuğu vardı. Haccac emretti de onun sırtına bir hırka koydular. Ta-

vus konuşurken sırtını oynattı ve elbiseyi sırtından düşürdü. Muhammed bunu görünce kızdı. Dışarı çıkınca, Veheb Tavus'a: **«O elbiseyi alıp bir fakire verseydin onu öyle kızdırmasaydın daha iyi idi»** dedi. Tavus: **«Şundan emin olmadım: Birisi görür de fakire verdiğimi bilmez ve onların malını almayı mübah sanır»** dedi.

Üçüncü Şart: Sana hayıra harcamak üzere gönderdiği maldan dolayı kalbinde onun sevgisi hasıl olmamalıdır. Çünkü zalimi sevmek pek günahlara yol açar. Çünkü yağcılık yapmasına sebeb olur. Onun ölüm ve azliyle üzülür, yetki ve derecesinin artmasiyle de sevinir. Bunun için Peygamberimiz buyurur ki: **«Ya Rabbi, hiçbir zalime bana iyilik ettirme ki, kalbim ona meyletmesin».** Peygamberimizin böyle söylemesinin sebebi şudur: Kalb, zarûrî olarak kendisine iyilik eden kimseye meyl eder. Halbuki Allah: **«Zulüm edenlere meyletmeyiniz»** buyurur. Halifelerden biri, Malik bin Dinar'a bin dirhem gönderdi. Malik onu hayırlı işlere dağıttı, bir dirhem bırakmadı. Muhammed bin Vasi: **«Ey Malik! Doğru söyle, malın taksim işini sana bıraktığı için, kalbin o zalime meyletti mi?»** dedi. Malik **«evet»** dedi. Muhammed: **«Benim korktuğum bu idi, nihayet mal sende kötülüğünü gösterdi»**, dedi.

Basra büyüklerinden biri, Sultanın malını alıp müstahaklara dağıttırdı. Ona: **«Kalbinin, sana mal veren sultana meyledeceğinden korkmuyor musun?»** dediler. Dedi ki: **«Eğer birisi elimi tutup beni cennete koysa ve dönüp günah işlese, mutlaka ona düşmanlık ederim. Ona, o Allah için düşmanlık ederim ki, beni cennete götürmesi için, onu** (kalbini) **bana müsahhar etti.»** Bu derece kuvveti olan kimse, Hükümdarların malını alıp dağıtmasından korkusu olmaz. Muvaffakiyet Allah'tandır.

BEŞİNCİ ASIL

DOSTLAR, TANIDIKLAR VE DİN KARDEŞLERİYLE YAPILAN ARKADAŞLIĞIN HAKLARINI GÖZETMEK

Bilki, dünya, Allah'a giden yolun bir konağıdır. Bütün insanlar bu konakta misafirdir. Maksadı bir olan bir yolcu kafilesi, bir şahıs gibidir. Aralarında, sevgi, birlik ve yardımlaşma olmalı, birbirlerinin haklarını gözetmelidirler. Biz insanlarla muaşeret etmenin haklarını üç bölümde anlatacağız.

Birinci bölüm, ahiret dostluğunun ve din kardeşliğinin fazileti ve şartları hakkındadır. İkinci bölüm, dostların birbirleri üzerindeki hakları hakkındadır. Üçüncü bölüm, Müslümanların birbirleri üzerindeki hakları; akrabaya (iyilik) sıla-ı rahim, komşuya şefkât, hizmetçilere merhamet etmek hakkındadır.

BİRİNCİ BAB

ALLAH İÇİN OLAN DOSTLUK VE KARDEŞLİK

Bil ki, bir kimse ile Allah için dostluk ve kardeşlik yapmak din yolunda üstün ibadetlerden ve büyük işlerindendir. Peygamber buyurur ki: **«Allah Teâlâ bir kimseye hayır irade buyurursa, din yolunda ona hayırlı bir dost ihsan eder. Allah Teâlâ'yı unutursa, dostu, ona hatırlatır, hatırlarsa, dostu ona yardım eder»**; ve yine buyurur ki: **«İki mü'min bir araya gelirse, mutlaka birbirlerinden dini faydalar görürler»**, yine buyurdu ki: **«Bir kimse bir kimseyi Allah yolunda kardeş edinirse, Cennette ona hiçbir amelle verilmiyecek yüksek bir derece verilir»**. İdris-i Hûlanî Muaz bin Cebel'e: **«Ey Muaz! Ben seni Allah için severim,»** dedi. Muaz: **«Ey İdris! Sana müjdeler olsun. Çünkü Peygamberimizden duydum, buyurdu ki: "Kıyamet gününde Arşın etrafında kürsüler kurulur. Üzerlerinde bazı insanlar oturur ki, yüzleri ayın ondördü gibi parlar. Bütün insanlar korku ve endişe içinde iken, onların ne korkusu, ne de endişesi yoktur." -"Onlar kimlerdir, ya Resûlallah" dediler. "Allah için birbirlerini sevip dost edinenlerdir,"»** buyurdu.

Yine buyurdu: **«Allah için sevişenlerden hangisi diğerini çok severse, Allah da onu daha çok sever»**. Allah Teâlâ buyurur ki: **«Benim için birbirlerini ziyaret edenlere, benim için sevişenlere, benim için yardımlaşanlara sevgim vâcip olur.»** **«Allah Teâlâ kıyâmet gününde buyurur ki: "Dünyada benim için sevişip dost olanlar nerdedir? İnsanların sığınacağı hiçbir gölge olmayan bu günde, onları arşımın altında gölgelendiririm."»** ve yine buyurdu ki: **«Hiç kimsenin sığınacağı gölge bulamadığı kıyâmet gününde, yedi kimse Arşın gölgesinde bulunacak:**

1 — Adaletli devlet reisleri,

2 — İbadette gelişen gençler,

3 — Camiden çıkınca, tekrar camiye gelinceye kadar, kalbi camiye bağlı olanlar,

4 — Allah için sevişenler, Allah için bir araya gelip ve yine Allah için ayrılanlar,

5 — Tenhada Allah'ı zikredip gözünden yaş akanlar,

6 — Güzel bir kadın kendisini cima'a (cinsî münasebete) **çağırdığı zaman; «Ben Allah'tan korkarım»** diyenler.

7 — Sağ eliyle verdiği sadakayı sol eli bilmeyenler.»

Peygamberimiz yine buyurur ki: **«Bir kimseyi Allah için ziyaret edenin arkasından bir melek: Allah'ın cenneti sana mübarek olsun der.»** Yine buyurur ki: **«Bir kimse bir dostunu ziyarete giderken, Allah Teâlâ onun yoluna bir melek gönderdi. Melek ona: Ey falan! Nereye gidersin?»** dedi. O kimse: **«Falan kardeşimi ziyarete giderim»,**

dedi. Melek: **«Ona bir ihtiyacın var mı»** dedi. **«Hayır»** dedi. Melek: **«O, sana bazı şeyler ihsan etmiş midir?»** dedi. **«Hayır»** dedi. Melek: **«O hâlde neye gidiyorsun?»** dedi. **«Allah için Seviyorum»** dedi. Melek: **«Sen onu Allah için sevdiğin için, Allah Teâlâ seni dostlarının zümresine ilhak ettiğini sana müjdelemek için beni gönderdi ve seni cennete koymayı kendine vâcip kıldı»** ve yine buyurdu: **«İmandan sonra en büyük yardımcı, Allah için sevmek, onun için düşmanlık yapmaktır.»**

Allah Teâlâ Peygamberlerin bazısına vahiy gönderip buyurdu ki: **«Ey falan! Zahitlik ve yalnızlığı seçtin.»** Bununla dünyalık kazanmak ve onun sıkıntısından uzak kalmakla rahatını mı düşündün, yoksa ibadetimle meşgûl olup bana izzet ve hürmet mi göstermek istiyorsun? Dostlarıma dost, düşmanlarıma düşman olan kimseleri görüyor musun?

İsa'ya (a.s.) vahiy geldi ki, ey İsa! Eğer bütün yerdekilerin ve göktekilerin ibadetini yapsan ve içinde benim için dostluk ve benim için düşmanlık olmazsa, bütün bu ibadetlerin sana hiçbir faydası olmaz. İsa buyurdu ki: **«Asilere düşmanlık yapmak suretiyle Allah'a dost olun, asilerden uzak olmakla Allah'a yakın olun ve onlara buğz bağlamakla Allah'ın rızasını alın.»** Dediler ki: **«Ya Resûlâllah kimlerle oturup kalkalım?»** Buyurdu ki: **«Sorduğunuz zaman size Allah'ı hatırlatan, sözleri amelinizi artıran işleri sizi âhirete teşvik eden kimselerle kalkıp oturun.»** Allah Teâlâ Davud'a (a.s.) Vahiy gönderip buyurdu ki: **«Ey Davud! Niçin insanlardan ayrı durup yalnız oturuyorsun?»** Davud: **«Allahım, senin sevginin düşüncesi, insanları kalbimden sildi. Onun için bütün insanlardan nefret ettim.»** buyurdu. Allah Teâlâ: **«Ey Davud! Dikkat et, kendin için ahiret dostları edin. Din yolunda sana dost olmayandan uzak dur. Çünkü onların kalbi katılaşmıştır, seni benden uzaklaştırırlar.»** buyurdu.

Peygamber buyurur ki: **«Allah Teâlâ'nın bir meleği vardır. Yarısı ateşten ve yarısı da kardandır. Daima şu tesbihi yapar: Allah'ım, karla ateşi bir araya getirip aralarına ülfet verdiğin gibi, salih kullarının kalblerinin arasına da ülfet ver»**, yine buyurur ki: **«Allah Teâlâ için sevişenlere cennette kırmızı yakuttan bir sütun dikilir. Onun başında yetmiş bin köşk bulunur. O köşklerden nuru, ay ve güneşin ışığı gibi cennet ehline parlayacaktır. Sonra cennet ehli birbirine: Gelin bunları seyredelim diyecekler. Onlar bakınca, onları yeşil sündüs elbiseler içinde ve alınlarında "Allah için sevişenler" yazısını görecekler.»**

İbni Semmâk (r.a.) Ölüm hâlinde dedi ki: **«Allahım, sen bilirsin ki, günah işlediğim zaman da, senin itaatli kullarını sevdim. O hâlde bu sevgiyi o günaha keffaret eyle»**. Mücahid buyurur ki: «Allah'ın dostları birbirini görüp sevdikleri zaman, günahları ağaç yaprakları gibi dökülür.»

ALLAH TEÂLÂ İÇİN OLAN SEVGİNİN HAKİKATİ NEDİR?

Bil ki, bir mektep veya mahallede olmakla yahut beraber yolculuk yapmakla meydana gelen sevgi ve ülfet, bizim bahis konusu sevgiden değildir. Bir kimseyi, kendisine mal, mevki verdiği için veya başka türlü dünyevî bir gaye için sevmesi de, konumuz olan sevgiden olmaz. Bu sevgi iki derecedir:

Birinci derece: Bir kimseyi dinî bir iş için sevmektir. Sana ilim öğreten üstadını sevdiğin yahut talebeni, ilim öğrendiği için sevdiğin gibi... Bir kimseyi güzel yemek pişirdiği için sevmek, buna girmez. Bir kimseyi, ibâdete fazla zaman ayırabilmesi için kendisine yiyecek ve giyecek verdiği için sevmek, Allah için olan sevgiden olur. Hanımını, kendisini kötülükten koruduğu için, yahut çocuk yetiştirdiği için sevmek de bâhis konumuz sevgiden olur.

İkinci derece: Bir kimseyi ilim öğretmek, ilim öğrenmek, ibadet imkânını vermek gibi bir garez için değil, belki taatli bir kul olduğu için sevmektir. Bir aşık sevgilisinin köyünü, mahallesini ve hatta o mahallenin itlerini dahi sevdiği gibi Allah'ı seven de, onun yaratıklarını da sever. Çünkü vücûda gelen herşey onun eseridir. Şüphesiz aşık sevgilisinden başka onun eser ve sanatını da sever.

Peygamberimize bir turfanda meyva getirdikleri zaman onu sever, mübarek gözlerine sürer ve: **«Bunun Allah'a kurbet-i ahdi vardır»** buyururdu.

Allah sevgisi iki kısımdır: Birincisi; onu, dünya ve ahiret nimetleri için sevmektir. İkincisi; Allah Teâlâ'yı sadece kendi zatı için, hiçbir vasıta araya girmeksizin sevmektir ki, Kâmil muhabbet budur. Bunun izahı, bu kitabın dördüncü rüknünde muhabbet aslı bahsinde gelecektir. İnşaallahu Teâlâ. Velhasıl Allah'a olan sevginin kuvvet ve miktarı, imanın kuvvet ve miktarına göre, bir iman ne kadar kuvvetli olursa, Allah sevgisi de o kadar kuvvetli olur ve Allah'ın dost ve velilerine sirayet eder. Eğer Allah için olan sevgi bir fayda mulahazasıyla olsaydı vefat eden Peygamberler, veliler ve alimlerin sevilmesi imkânsız olurdu. Halbuki hepsinin sevgisi mü'minlerin kalbinde mevcuttur. O halde alimleri, seyyidleri, sofileri, zahidleri ve onların hizmetçi ve dostlarını sevenlerin sevgisi, Allah içindir.

Sevginin miktarı da, mevki ve malı feda etmek derecesiyle anlaşılır. Bazı kimseler olur ki, bir defada bütün malını verebilecek kadar kuvvetli imanı vardır. Hz. Ebu Bekir Sıddık gibi. Bazı kimseler de az birşeyi sadaka verir, fazlasını veremez. Velhasıl hiçbir mü'minin kalbi Allah sevgisinden boş değildir. Gerçi o sevgi değişiktir. Bazılarında kuvvetli ve bazılarında zayıftır. Doğrusunu Allah bilir.

ALLAH İÇİN DÜŞMANLIK NASIL OLMALIDIR?

Bil ki, Allah'a itaat edenleri seven kimse, kâfirlere de, zalimlere de buğuz bağlar, düşmanlık eder. Çünkü bir kimse bir kimseyi sever-

se elbette onun dostuna dost, düşmanına düşman olur. Allah Teâlâ kendisi de, zalimlere ve kafirlere düşmandır. Eğer bir müslüman fasık olursa, müslümanlığı için sevilir, fasıklığı için de ona düşmanlık yapılır. Böylece sevgi ve düşmanlığı bir yerde toplanmış olur.

Nitekim bir kimse bir oğluna hıl'at (hediyelik elbise) giydirir ve diğer oğluna da sert söyleyip azarlarsa, onu bir yönden sever, bir yönden sevmez. Bu ise, imkânsız değildir. Ne cihetten imkânsız olur ki, bir kimsenin üç oğlu olsa, biri akıllı ve itaatli, biri aptal ve asi, biri de aptal fakat itaatli olsa, o kimse zeki ve itaatliyi sever. Aptal ve asiyi sevmez. Aptal ve itaatli olanı da bir yönden sever ve diğer bir yönden de sevmez. Bu hâller, onlara karşı olan muamelesinden belli olur. Çünkü birine iyilik eder. Velhâsıl günah işlemekle Allah Teâlâ'ya muhalefet eden kimseyi, kendi nefsine muhalefet etmiş gibi görüp ona muhalefeti nisbetinde düşmanlık etmeli, muvafakatı nisbetinde de sevmelidir. Bunun eseri muamelede belli olur. Şöyle ki, asilere sert yüz göstermelidir. Eğer haddini aşarsa, sert konuşmalıdır. Fâsıklık eden kimseye de memnuniyetsizlik belirtmelidir. Eğer bu hususta haddini aşarsa, daha fazla memnuniyetsizlik belirtip ondan yüz çevirmelidir. Ama zulme karşı gösterilen tepki, fıska karşı gösterilen tepkiden de sert olmalıdır. Ancak bu zulmü kendi nefsine yapmış ise, af ve tahammül etmek daha iyidir.

Bu hususta eski büyüklerin davranışları değişik olmuştur: Bazıları dinî salabette ve şeriata bağlılıkta çok ileri gidip, mübalağa edip fazla huzursuzluk belirtmişlerdir. Ahmed bin Hanbel, Haris-i muhasibî'ye, Kelâm ilminde yazdığı bir kitap için kızdı. Ona: **«Sen mütezilenin görüşlerini reddederken önce onların şüphelerini yazıyorsun, sonra cevap veriyorsun. Belki bâzı kimseler onların bâtıl şüphelerini okurken kalbine yerleşir»** dedi. Bir gün Yahya bin Muin dedi ki, ben kimseden sadaka almam. Ama sultan verirse alırım. Ahmed bin Hanbel bunu duyunca kızdı. Yahya özür diledi, şaka ve latife yaptım deyince, Ahmed: **«Yemek meselesi dinle ilgilidir. Dinle oynamak olmaz»** dedi.

Bazıları da, bütün insanlara merhamet nazariyle bakarlardı. Ve **«bunlar niyet ve düşünceye raci olan şeylerdir»** derlerdi.

Gerçi bu da yüksek bir mertebedir. Fakat ahmakların aldanabileceği bir noktadır. Çünkü bazı kimseler içindeki yağcılığı tevhit sanar. Tevhidin alâmeti şudur: Eğer kendisini dövseler, malını alsalar, kendisiyle alay ve istihza edip dil uzatsalar, kızmaz, kendine bu cefayı yapanlara şefkat nazarıyle bakar ve tevhid sebebiyle insanları mecbur ve ihtiyarsız görür. Nitekim Peygamberimizin mübarek dişlerini kırdıklarında: **«Ya Rabbi! Kavmimi hidayet eyle, onlar anlamıyorlar»** buyurdu. Ama kendine raci olan haklara bakar da, Allah raci olan haklarda susarsa, yağcılık, münâfıklık ve ahmaklık olur, tevhid olmaz! O hâlde tevhid bu derece hâkim olmazsa ve fâsıkın fıskını kötü görüp tepki göstermezse, bu onun imanının zayıflığına alâmet olur.

Dostuna eziyet eden kimseye kızmazsan, bu, o dostluğunun asılsız ve temelsiz olduğuna delil olur.

ALLAH'A MUHALEFET EDENLERE KIZMANIN DERECELERİ

Bil ki, Allah'a muhalefet edenlerin dereceleri çeşitlidir. Bu itibarla onlara kızmak, düşmanlık etmek de çeşitli olmalıdır.

Birinci derece kâfirlerdir: Eğer bunlar harb ehli ise, onlara düşmanlık yapmak farz olur. Onlara yapılacak muamele öldürmek ve esir etmektir.

İkinci derece zimmilerdir: Bunlara da düşmanlık yapmak farzdır. Onlara karşı yapılacak muamelenin yolu şudur: Onları aşağı görüp kıymet vermemeli ve hürmet etmemelidir. Yolda onlara rastgelince yollarını daraltmalıdır. Saygı göstermemelidir. Onlarla dostluk kurmak çok çirkindir. Hatta haram devresine kadar gider. Çünkü Allah buyurur ki: **«Allah'a ve ahiret gününe inananlar Allah'a ve Resûlüne düşmanlık yapanlardan dost edinmez».** Ama onlara itimat edip, onları amir yapıp Müslümanların başına musallat etmek, İslâm dinini hafife almak olur ki, bu büyük günahlardandır.

Üçüncü derece: İnsanları bid'at ve dalâlete çağıran bid'atçilerdir. Onlara düşmanlık göstermek de mühim işlerdendir. Ta ki, insanlar onlardan nefret etsin. Evlâ olan onlara selâm vermemek, onlarla konuşmamak ve onların selâmını da almamaktır. Çünkü bu kimseler, insanlar dalâlete itmeleriyle şer ve fesad yaymış olurlar. Ama bid'at ehli avamdan olur da kimseyi davet etmezlerse, onların işi kolay olur.

Dördüncü derece: İnsanlara zulüm, düşmanlık yapmak; insanların hukukuna tecavüz etmek; yalancı şahitlik yapmak; hüküm verirken bir tarafı kayırmak; şiirle hiciv yapmak; gıybet etmek; insanlar arasına fitne bırakmak gibi günahları işliyenlerdir. Bu kimselere yüz vermemeli, onlarla sert konuşmalıdır. Onlarla dostluk yapmak. zahiri fetvaya göre harama kadar gidebilen son derece mekruhtur. Çünkü bunlar teklif kurallarına uymayanlardır.

Beşinci derece: Şarap içen, günah işleyen fakat kimseye zararı dokunmayan kimselerdir. Bunların işi (nisbeten) kolaydır. Eğer kabul etmek ümidi varsa, ona güzellikle nasihat etmek daha iyidir. Yoksa onunla ilgilenmemelidir. Ama selâmlarına cevap vermek câizdir. Çünkü peygamberimiz devrinde birisi beş defa şarap içmişti. Bunun için ona şarap içme cezası verilmişti. Ashabtan biri ona lanet etti ve **«bu kötü işi bir daha nasıl eder?»** dedi. Peygamberimiz onu yasakladı ve **«ona, şeytanın düşmanlığı yeter, sen de şeytana yardımcı olma»** buyurdu.

İKİNCİ BAB

SOHBET VE ARKADAŞLIK ŞARTLARI

Bil ki, herkesi dost edinmek câiz değildir. Çünkü üç huyu bulunan kimseler sevilir ve onlarla arkadaşlık yapılır.

1 — Akıllı olmalıdır. Çünkü ahmak olan kimse ile arkadaşlık yapmaktan asla fayda gelmez, nefret ve soğuklukla sonuçlanır. Çünkü sana iyilik yapmak isterken bazan öyle yapar ki, ondan sana büyük zarar gelir. Oysa o zarardan habersizdir. Nitekim **«ahmaktan uzak olmak ibadettir, ona bakmak da günahtır»** demişler. Ahmak; işlerin hakikatini bilmeyen, anlattığın zaman da anlamayan kimsedir.

2 — Güzel ahlâklı olmalıdır. Çünkü kötü ahlâklıdan selâmetle kalmak mümkün olmaz. Onun huyu harekete geçince, aradaki hakları unutur ve senin hatırını kırmaktan perva çekmez.

3 — Salih olmalıdır. Çünkü günahlarda ısrar eden Allah'tan korkmaz. Allah'tan korkmayana güvenmek de câiz değildir. Allah buyurur ki: **«Kalbini, bizi anmaktan gafil bıraktıklarımıza ve arzusuna uyanlara itaat etme.»** (Kehf sûresi, âyet: 28).

Eğer bid'atçi ise, ondan çok uzak olmalıdır. Çünkü onun bid'ati sirayet eder, kötülüğü kendini gösterir. Bu zamanda meydana gelen bid'atten daha büyük bid'at olmaz; çünkü **«hiçbir kimseyi fâsıklıktan ve günahtan menetmek câiz değil, düşmanlık yapmak bizim işimiz değildir ve onlarda tasarruf etmeğe kudretimiz yoktur!»** diyorlar. Bu sözün kaynağı günahları helâl görmek fikri ve başlıca zındıklıktır. O hâlde, böyle kimselerle görüşüp arkadaşlık etmemektir. Çünkü onların bu sözleri nefs-i emmarenin tabiatına tamamen uygundur. Onun için lânetli şeytan da ona yardım eder, onların sözlerini güzel ve geçerli göstermeğe çalışır. Ve az zamanda (ibahe) günahları helâl görmeğe sebeb olur.

Cafer-i Sadık buyurur ki: **«Beş kimsenin arkadaşlığından kaçınmalıdır»:**

1 — Yalancıdır ki, yalan söyler, seni aldatır.

2 — Ahmak olan kimsedir ki, sana iyilik etmek isterken bilmeden kötülük eder.

3 — Bahil olan kimsedir ki, en mühim akitte senden ayrılır.

4 — Korkaktır ki, ona ihtiyacın düştüğü zaman kaçar.

5 — Fasık olan kimsedir ki, seni bir lokmaya, hatta bir lokmadan aşağı olan şeye de satar. **«Bir lokmadan aşağı olan nedir?»** dediler. **«Uzun emel, hırs ve ham tama'dır»** dedi. Cüneyd-i Bağdadî dedi ki, güzel huylu fâsıkla arkadaşlık yapmayı, kötü huylu ile arkadaşlık yapmaktan çok severim.

Bil ki, bu anlatılan güzel huyların bir insanda toplanması nadir olur. Öyle ise arkadaşlıktan maksad ne ise, ona bakmalıdır. Eğer maksad din ise, güzel ahlâk aramalısın. Eğer maksad dünya ise, cömertlik aramalısın. Böylece her birinin bir şartı vardır.

Bil ki, insanlar üç kısımdır: Bir kısmı gıda gibidir ki, ona muhtaç olmamak mümkün değildir. Bir kısmı da ilâç gibidir ki, bazı hallerde ona ihtiyaç olur. Bir kısmı da hastalık gibidir ki, hiç ona ihtiyaç olmaz. Fakat insanlara böyle kimselere yakalanınca kurtarmak için müdahele etmelidir.

Velhasıl öyle insanlarla arkadaşlık yapmalı ki, ya ondan sana, yahut da senden ona dinî faydalar dokunmalıdır. Muvaffakiyet Allah'tandır.

ÂHİRET DOSTLARININ ARKADAŞLIK HAKLARI

Bil ki, arkadaşlık ve kardeşlik akdi yapılınca nikâh akdi gibi ona bâzı haklar terettüp eder. Peygamberimiz buyurur ki: **«İki kardeş birbirini yıkıyan iki el gibidir.»** Bu haklar sekiz çeşittir:

Birinci hak:

Malda olan haktır ki, en yüksek derecesi, mal olduğu zaman arkadaşını kendisi üzerine takdim edip ona öncelik tanımaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde Ensar hakkında: **«Kendileri muhtaç oldukları halde muharebeden alınan ganimetler taksim edilirken mühacirlere kendilerinden daha fazla verirler»** buyurulmaktadır. İkinci derece, onu kendisiyle bir tutup malı aralarında müşterek saymaktır. En aşağı derece ise, onu kendi hizmetçisi ve kölesi yerinde görüp kendi ihtiyacından artanı kendisi istemeksizin kardeşinin ihtiyacını karşılamaktır.

Eğer taleb edip halini arzetmeğe ihtiyaç gösterirse, dostluk ve sevgi dairesinden çıkmış olur. Çünkü onun derdine derman olmak aklından çıkmış olur. Bu mertebede olan sevgiye muhabbet adı denir. Bunun kıymeti ve itibarı olmaz.

Utbe Elgulam'ın (r.a.) bir dostu vardı. Ona ihtiyacını arzedip benim dörtbin akçaya ihtiyacım oldu, dedi. Dostu: **«Gel, ikibin akça al, dedi. Utbe Elgulam, ondan vazgeçti ve: "Allah için dostluk ve sevgi iddiasında bulunup da dünyayı ihtiyar etmekten utanmıyor musun,"?** dedi.

Halifelerden birine bâzı sofiler getirdiler. Halife kızdı ve hepsinin boynunu vurmak için cellât getirtti. Ebû Hasan Nûri de onların arasında idi. Önce kendisini öldürmeleri için ileri atıldı. Halife: **«Ey Eba Hasan! Niçin böyle ettin?»** dedi. Ebul Hasan: **«Onlar benim din kardeşlerimdir. Onların bir saatlik hayatlarını kendi hayatım üzerine takdim etmek istedim»,** dedi. Halife: **«Böyle olan bir topluluğu öldürmek caiz değildir»** dedi. Sonra hepsini salıverdi.

Feth-i Musilî, bir dostunun evine gitti. Dostunu evde bulamadı. Cariyesinden sandığını istedi ve dilediğini aldı. Dostu eve gelip bunu

duyunca, bu müjde ile cariyeyi azat etti. Büyük zâtlardan biri, Ebû Hüreyre'ye: **«Ey Ebâ Hüreyre! Seninle kardeşlik akdi yapmak isterim»** dedi. Ebû Hüreyre: **«Önce kardeşlik hakkının ne demek olduğunu bilir misin? Kardeşlik hakkı şudur: Kendi altın ve gümüşünü benden çok sevmeyeceksin»** dedi. O kimse: **«Ben henüz bu dereceye ulaşmadım»**, dedi. Ebû Hüreyre: **«Öyle ise yürü bu senin işin değildir»**, dedi.

İbni Ömer buyurur: «Sahabeden birine bir kelle kebabı getirdiler. O da, falan kardeşim benden daha müstahaktır. Çünkü onun ihtiyacı daha çoktur, diyerek ona gönderdi. O da kardeşlerinden birine gönderdi. Bu şekilde o kelle kebabı birçok elden geçip yine ilk verilen kimseye geldi.»

Mesruk ile Hayseme arasında kardeşlik vardı. İkisinin de borcu vardı. Onun borcunu haberi yokken bu öder. Bunun borcunu da haberi yokken o öderdi.

Emiru'l-Mü'minin Ali buyurur ki: **«Din kardeşlerim için yirmi akça vermeyi, fakirlere yüz akça vermekten çok severim»**. Peygamberimiz bir bağa gitti ve iki Misvak kesti. O misvakların biri eğri, diğeri doğru idi. Yanında sahabeden biri vardı. O doğru misvakı ona verdi, eğrisini kendine bıraktı. O sahabe: **«Ya Resûlallah! Bu misvak güzeldir, size lâyıktır»** dedi. Peygamber: **«Bir kimse bir kimse ile arkadaşlık yaparsa, mutlaka ona arkadaşlık hakkını gözetip gözetmediği sorulur»**. Bu mübarek sözleriyle arkadaşlık hakkına öncelik vermeğe işaret buyurdu. Ve buyurdu ki: **«Birbiriyle arkadaşlık eden iki kimseden, Allah'a en yakını, arkadaşına daha çok şefkat ve merhamet edenlerdir.»**

İkinci hak:

Her ihtiyaç zamanında istemeden kardeşe yardım etmektir. Bütün işlerini kalben incinmeden yapmaktır. Geçmiş zatlar böyle yaparlardı. Her gün dostlarının kapısına gider, ev halkına ne halde oldukları, ne yaptıklarını, odunları, unları olup olmadığını sorarlardı. Kardeşlerinin işini kendi işi gibi kabul ederlerdi ve bir iş gördükleri zaman da bunu kendilerine minnet bilirdi.

Hasan-ı Basrî (r.h.a.) buyurur ki: **«Bizim din kardeşlerimiz çoluk çocuklarımızdan daha kıymetlidir. Çünkü onlar dinimizi hatırlatırlar. Çoluk çocuğumuz ise, dünyayı hatırlatırlar.»**

Ata buyurur ki: **«Üç gün göremediğiniz din kardeşlerinizi diğer kardeşlerinizden sorun. Eğer hasta iseler ziyaret edin. Eğer bir işle meşgul iseler yardım edin. Eğer unutmuşlarsa, hatırlatın.**

Cafer-i Sadık (r.a.) buyurur ki: **«Düşmanlarımın bile bensiz işleri görülmesin diye, ihtiyaçlarını acele görürüm. Dostlarıma nasıl olmalıyım?»** Bazı geçmiş zatlar var ki, din kardeşleri öldükten sonra otuz kırk yıl arkadaşlık hakkını unutmazlardı. Çoluk çocuklarına bakarlardı.

Üçüncü hak:

Dil hakkıdır, yani din kardeşleri hakkında iyi söylemek, kusurlarını örtmektir. Bir kimse onları gıybet edip kötülüklerini söylerse, onlar duvarın arkasında bulunup dinliyormuş gibi cevap vermelidir. Kendisi gıybet edilirken nasıl istiyorsa, o da öyle olmalıdır. Yağcılık yapmamalıdır. Ne söylerse, sözüne muhalefet edip münazara münakaşa yapmamalıdır. Aralarına soğukluk, nefret girse bile sırrını ifşa etmemelidir. Çünkü bu kötü huydan ileri gelir. Onun çoluk çocuğunun, akrabasının gıybetini yapmamalıdır. Çünkü bu üzüntü verir. Onun hakkında iyilik söylerse ondan gizlememelidir. Çünkü bu hasedten ileri gelir. Kendisi hakkında bazı taksiratı olmuş ise, şikâyet etmeyip mazur görmelidir. Kendisinin Allah'ın hakkında yaptığı taksiratı düşünüp kendisi hakkında yapılan taksirata şaşmamalıdır. Bilmelidir ki, eğer kusursuz ve ayıpsız birini arıyorsa, bu asla bulunmaz. O zaman insanlarla arkadaşlık yapmaktan mahrum olmak lâzımdır.

Hadiste: **«Mü'min mazeret kabul eder. Münafık da kusur görür»** buyurulmaktadır. Her iyiliğe karşı on çeşit kusur örtmelidir. Peygamberimiz buyurur ki: **«Kötülük gördüğü zaman ifşa eden, iyilik gördüğü zaman gizleyen kötü arkadaştan Allah'a sığınırım».** Din kardeşlerini, mazeret götüren kusurlarında bağışlamalı, iyiye yorumlayıp kötü zanda bulunmamalıdır. Çünkü kötü zan haramdır.

Peygamberimiz buyurur: **«Allah mü'minlerin dört şeyini haram etmiştir: Mal, kan, ırz ve kötü zan.»**

İsa (r.a.) buyurdu ki: **«Kardeşi uyurken elbisesini alıp avret yerini açıkta bırakan kimse hakkında ne dersiniz? Bunu kim revâ görür»** dediler. İsa: **«Siz bunu revâ görüyorsunuz ki, din kardeşlerinizin ayıbını görüp de başkalarına açıyorsunuz»,** buyurdu.

Eski zatlar demişlerdir ki, bir kimse ile dostluk ve ahbablık kurmak istiyorsan, önce onu kızdır, sonra ona gizliden birini gönder, seni ondan sorsun. Bak, sırrını ifşa eder mi? Eğer ifşa ederse, bil ki, o dost edinmeye lâyık değildir. Dost olmaya yaramaz. Ve yine demişler ki, Allah Teâlâ gibi ayıblarını bilip de gizleyen birisiyle dost ol. Yine demişler ki, dört vakitte durumunu değiştiren kimse dost edinmeye lâyık değildir: Rıza vaktinde, kızgınlık vaktinde. Tama' ve istek vaktinde, şehvet vaktinde. Belki bu sebebierle senin olan kardeşlik hakkını terketmiyecek...

Hz. Abbas (r.a.) oğlu Abdullah'a dedi ki: «Halife Ömer seni kendine yakın ve kıymetli yaşlılardan ileri tutuyor. Sakın, beş şeyi bırakma. Asla onun sırrını ifşa etme, huzurunda kimseyi gıybet etme, ona asla yalan söyleme, ne buyurursa, muhalefet etme ve senden asla hiyanet görmesin.»

Bil ki, hiçbir şey, dostluğu, konuşma sırasında munazara ve muhalefet yapmak kadar bozmaz. Çünkü münazara edip sözlerini redetmenin manası, onu ahmak ve cahil; kendini de akıllı ve faziletli saymaktır; ona karşı tekebbür edip hakaret gözüyle bakmaktır. Bu da

dostluktan çok düşmanlığa daha yakındır. Peygamberimiz ümmetine hitaben buyurur ki: **«Din kardeşlerinizin sözlerine itiraz etmeyin, onunla alay etmeyin ve verdiğiniz sözde durun».** Hakimler demişler ki, din kardeşine **«Kalk, gidelim»** dediğin zaman, **«nereye gidelim?»** derse, o dost edinmeye lâyık değildir. Belki, onu dinleyip hemen ayağa kalkmalı ve **"nereye gidelim"** diye sormamalıdır. Ebû Süleyman-ı Daranî (r.a.) diyor ki, bir dostum vardı, ne istersem, verirdi. Bir defa bir şeye ihtiyacım var, dedim. **«Ne kadar lâzımdır»,** dedi. Bu söz kalbimden kardeşlik sevgisini kaldırdı. Şu halde bil ki, arkadaşlığın devamı, imkân dahilinde muvafakat göstermekle olur.

Dördüncü hak:

Diliyle şefkât ve sevgi izhar etmektir. Peygamberimiz buyurur ki: **«Biriniz din kardeşini sevince, ona sevdiğini bildirsin.»** (Ebu Davud, Tirmizi). Bunun sebebi şudur ki, kendisini sevdiğini bilirse, o da sevecek ve böylece dostluk kuvvetlenecektir. Bu halde, bütün hallerinde onu sormalı, sevinç ve üzüntüsüne ortak olmalıdır. Onun sevinç ve üzüntüsünün kendi sevinç ve üzüntüsü gibi olduğunu bildirmelidir. Çağırdığı zaman güzel adıyla çağırmalıdır. Önce selâm vermek için çabuk davranmalıdır. Bir yere otururken ona yer vermelidir. Bunlardan başka kendisi olmadığı yerde onu övmeli, duyduğu takdirde memnun olacak konuşmalar yapmalıdır. Bu şekilde çocuğunu, malını ve kendisiyle ilgili şeyleri övmelidir. Çünkü bunun sevgide büyük tesiri vardır. Her iyiliğe şükür etmelidir. Emirü'l-Mü'minin Hz. Ali buyurdu: **«Din kardeşinin iyi niyetine şükür etmeyen, onun iyiliğine de şükür etmez.»**

Gıyabında ona yardım edip kötüliyenlerin sözünü reddetmeli, onu kendi nefsi gibi bilmelidir. Bundan daha büyük kötülük olmaz ki, yanında dostu kötülenirken kendisi sussun. Çünkü söz yarasının tesiri büyüktür. Büyük zatlardan biri diyor ki: «Hiç kimse benim dostum hakkında bir söz söylemiş değildir ki, ben dostumu hazır farzedip, vereceğim cevabı duyacağını düşünmüş olmayayım ve onun duyması halinde beğenecek konuşma yapmıyayım.»

Ebû Derda bir yere bağlı iki öküz gördü. Biri ayağa kalkarsa öbürü de kalkardı. Bunu görünce ağladı ve dedi ki, Allah için olan dostların ve din kardeşlerinin hali de böyledir. Dururken, otururken, gelirken birbirlerine uyarlar.

Beşinci hak:

Muhtaç olduğu dini bilgileri öğretmektir. Çünkü din kardeşini cehennem ateşinden korumak, dünya sıkıntısından kurtarmaktan daha önemlidir. Öğrendikten sonra amel etmezse, ona nasihat etmeli ve Allah Teâlâ'nın azabiyle korkutmalıdır. Fakat bu nasihati yalnız oldukları zaman yapmalıdır ki, acımak için olsun. Yoksa kalabalık içinde yapılan nasihat ağrına gider. Ne nasihat edersen sert değil tatlılıkla söylemelisin.

Çünkü peygamberimiz buyurur ki: **«Mü'min, mü'minin aynasıdır»** yani, kendi ayıb ve noksanını ondan öğrenir. Din kardeşin sana acıyacak kimse olmadığı yerde, sana aybını bildirince, ona minnettar olmalısın, kızmamalısın.

Çünkü bu, şuna benzer ki, birisi «elbisen içinde yılan yahut akrep vardır!», diye haber verse, bu sözüne kızmazsın; belki teşekkür edersin. İnsanlardaki kötü sıfatlar da yılan ve akrep gibidir. Hatta onların yarası mezarda zahir olur. Acısı ruha olduğu için, dünya yılanının ve akrebinin acısından daha çoktur. Çünkü bunların yarası ruha değil bedenedir. Hz. Ömer buyurur ki: **«Allah'ın rahmeti, bana aybımı hediye getiren kimseye olsun.»** Selmanı Farisi Hz. Ömer'in huzuruna geldi. Ömer: «Ey Selman! Benim hakkımda beğenmediğin ne duydun ve ne gördün?» dedi. Selman: «Ya Emire'l-Mü'minin beni bu hususta affeyle», dedi. Ömer ısrar edip mutlaka söylemen gerekir deyince, Selman dedi ki; «duydum ki, senin sofranda iki türlü yemek hazırlanırmış ve iki de gömleğin varmış; birini gündüz, diğerini de gece giyermişsin.» Hz. Ömer de: «Bundan sonra bu ikisini de yapmayız, ya bunlardan başka bir kusurumu işittin mi?» diye sordu. Selman, işitmedim, diye cevab verdi.

Huzeyfe-i Maraşî, Yusuf bin Esbata bir mektup yazıp dedi:

«Duydum ki, dinini iki habbeye satmışsın. Pazarda bir şeye müşteri olmuşsun. Satıcı bir mangır fiyat biçince, sen üçte bir vermişsin. O kimse, senin kim olduğunu bilmiş ve sahibliğinden dolayı sana hürmet ve müsamaha göstermiş. Sen dindarlığını âlet ederek dünya menfaatı kazanıyorsun. Sen bunu yapmakla, Allah'ın âyetleriyle alay etmiş olmadığına emin değilim.»

Demek ki, diyanet ve takvayı istemenin alâmeti, böyle şeylerde yapılan nasihat için minnettar olmaktır. Allah buyurur ki: **«Fakat nasihat edenleri sevmezsiniz.»** (A'raf sûresi, âyet: 79). Şu yalancılar hakkındadır ki, kendilerine nasihat yapanları dost saymazlar. Onların da alameti şudur ki, kibir ve gururları, din ve akıllarına hakim olduğu için yapılan nasihati iyiliğe yorumlamazlar.»

Bu anlatılanlar, kişi kendi aybını bilmediği zaman olur. Ayıb ve kusurlarını bilen birisine nâsihat ederken, açık değil kapalı olarak nâsihat yapmalıdır. Eğer onun aybı, senin hakkında taksirat yapmak sebebiyle olursa, bilmemezlikten gelip onu örtmek daha iyidir. Kapalı bir şekilde nasihatla aralarındaki dostluk bozulmayacaksa, yapılır. Eğer bununla bozulacaksa, kınamamak ayrılmaktan daha, iyidir. Ayrılmak da mücadele ve münazeadan daha iyidir. Bu din kardeşliği meydana getirmekten maksad, onlarla arkadaşlık yapmakla eziyetlerine dayanmak ve bu şekilde ahlâkını düzeltmektir. Yoksa onlardan iyilik ve insanlık beklememelidir. Ebû Bekr-i Ketânî (r.a.) diyor ki: «Birisi benimle arkadaş oldu. Fakat arkadaşlığı kalbime çok ağır geldi. Sonra elinden tutup evimize götürdüm ve lutuf et ayağını yüzüme bas dedim. «Allah korusun bu ne sözdür», dedi. «Mutlaka olacak» de-

dim, o da ayağını yüzümün üzerine basınca, o anda kalbimdeki ağırlık kalktı.

Ebû Ali Ritabi diyor ki: «Abdullah-ı Razi ile bir çölde yoldaş oldum. Bana: **«Bu yolculukta ben mi reis olayım. Sen mi?»** dedi. Ben de: Sen ol, dedim. Bana: **«Ne yaparsam, bana itaat eder misin»** dedi. Baş üstüne yaparım dedim. Bir torba getirdi. İkimizin de elbise ve eşyasını içine koydu ve omuzuna aldı, ve yürümeğe başladı. **«Sen yoruldun. Biraz da ben taşıyayım»** dedikçe: **«Bana sen reis ol, demedin mi? Emrimi dinle»,** derdi. Bir gece yağmur yağdı. Islanmamam için sabaha kadar üstüme kilim tutup muhafaza yaptı. Bir şey söylemek istesem **«Reis benim, beni dinle»** derdi. Artık öyle oldu ki, onu reis yaptığıma pişman oldum.

Altıncı hak:

Din kardeşlerinin hatâ ve kusurlarını affetmektir. Büyük zâtlar demişler ki: **«Eğer senin hakkında taksirat yaptı ise, kendisine yetmiş çeşit mazeret bul. Eğer nefsin bu mazeretleri kabul etmezse, nefsine de ki.»** Eğer dünyada kötü huylu ve kötü mizaçlı varsa sensin. Çünkü din kardeşin senden yetmiş türlü özür diliyor sen kabul etmiyorsun. Eğer taksiratı, bir günah işlemek ise o günahı bırakması için tatlılıkla nasihat et. Eğer vazgeçip ısrar etmiyorsa, bilmemezlikten gelmelidir. Eğer ıtırar ederse, nasihat etmelidir. Eğer nasihat fayda vermezse, ne yapılması gerektiği hususunda sahabeler ihtilâf etmişler: Ebû Zer-i Gifari'ye göre ondan ayrılmalıdır. Çünkü madem onu Allah için dost edindin. Allah için de düşman edinmelidir. Ebü'd-Derda ve bazı sahabeler diyor ki: **«Ondan ayrılmamalıdır. Çünkü o işten dönme ihtimali vardır. Başlangıçta böyle kimselerle dost olmamalıydı. Olunca da ayrılmamalıdır.»** İbrahim-i Nahaî diyor ki: **«Din kardeşini günah işlediği için terk etmemelidir. Çünkü bugün eder, yarın vazgeçer.»** Hadiste: **«Alimden, günah işlediği için kaçınıp ayrılmayın. Çünkü o yakında o günahtan döner»** buyurulmaktadır.

İKİ BÜYÜK ZAT BİRBİRLERİNE DİN KARDEŞLİĞİ SÖZÜ VERMİŞLERDİ:

Birisinin kalbi bir insanın aşkına yakalandı. Öbür kardeşine dedi ki, benim kalbim aşk hastası oldu. Kardeşliği bozarsan, boz; öbürü Allah korusun ben bir günah için senden kardeşlik bağını kesmem, deyip bundan sonra bu işten vazgeçinceye kadar, yememeye ve içmemeye azmetti. Bu şekilde kırk gün devam etti. Her zamanda o kardeşinin hâlini soruyor, evvelki hâlindeyim derdi. O da sabrederdi. Nihayet bir gün kardeşi gelip **«Allah beni o dertten kurtardı. Aşk ateşini kalbimden söndürdü»** dedi. Böylece o da Allah'a hamd ve şükürler edip yemeğe ve içmeğe başladı.

Evliyadan birine: **«Senin din kardeşin din yolunda günaha girmiştir. Niçin ondan ayrılmıyorsun?»** dediler. Dedi ki: **«O düşmüştür,**

yardımcıya ve elinden tutacak birine ihtiyacı vardır. Ben ondan nasıl ayrılayım? Belki lâzım olan tatlılıkla elinden tutup cehennem azabından kurtarmaktır.»

Beni İsrail'de iki zahid vardı. Birbiriyle dost olmuş, bir dağda durup ibadet ederlerdi. Biri de bir şey almak için şehre geldi.

Aniden gözü bir fahişeye ilişti ve ona aşık oldu ve onunla kalkıp oturdu. Aradan birkaç gün geçince öbürü onu aramağa çıktı. Durumunu öğrendi ve araştırıp onu bulunca, utancından: **«Sen kimsin? Ben seni tanımıyorum»** dedi. **«Ey kardeşim! Üzülme: Sana olan şefkat ve merhametim henüz gitmemiştir, eskisi gibi duruyor»** deyip boynuna sarıldı, ve birkaç yerinden öptü. Bunun bu şekilde kendisine acıdığını gören arkadaşı, henüz gözünden düşmediğini yakinen anladı. Kalktı, tevbe istiğfar etti ve onunla beraber eski yerlerine gitti:

Gerçi Ebû Zer-i Gifarî'nin yolu selâmete daha yakındır. Ama diğerlerinin yolu da lutfe iyiliğe daha yakındır ve dinî ölçüye de daha uygundur. Lutfe yakın olması; çünkü bu şekilde onun tevbe ve istiğfar etmesine sebeb olur. Halbuki, düşkünlük ve çaresizlik zamanlarında din ve âhiret kardeşlerine daha çok ihtiyaç vardır. O halde bunun gibi musibet zamanında terkedilmek nasıl câiz olur?.. Dinî ölçüye uygunluğu ise, çünkü kardeşlik akdi yapılınca, sünnet akrabalığı teşekkül eder. Günah sebebiyle de sıla-i rahmi kesmek câiz değildir. Bunun için Allah buyurur ki:

«Eğer akrabaların sana isyan ederlerse, sizin yaptıklarınızdan ben uzağım, de.» (Şuara sûresi, âyet: 216).

Ebû'd-Derda (r.a.) ya dediler ki: **«Din kardeşin günah işledi. Niçin ona düşmanlık etmiyorsun?»** Dedi ki: **«Onun işlediği günaha düşmanlık ederim. Fakat kendisi benim kardeşimdir.»** Ama gerçekçi hareket başta bu kimselerle dostluk kurmamaktır. Çünkü dostluk kurmamak suç değildir. Fakat ilişki kesmek suçtur ve eski hakları zayi etmektir. Ama kendi hakkında taksirat yapmış ise mutlaka affetmek en iyisidir. Eğer bu taksirattan dolayı özür dilerse, her ne kadar yalan da söylese, özrünü kabul etmelidir. Peygamber buyurur ki: **«Bir kimseden kardeşi özür diler de, onun özrünü kabul etmezse, onun günahı, müslümanların gıda maddelerinde yaptıkları günah gibi olur.»** Ve yine buyurur: **«Mü'min çabuk kızar ve çabuk sakinleşir.»**

Ebû Süleyman-ı Darani müridine dedi ki: **«Dostundan eziyet görürsen, kınama. Çünkü kınarken, acısı daha büyük bir söz duyabilirsin.»** Mürid diyor ki: **«Tecrübe ettim, gerçek olduğunu gördüm.»**

Yedinci hak:

Dostlarını ve din kardeşlerini gerek hayatlarında gerekse öldükten sonra hayırlı dualarla anmalıdır. Bunun gibi çoluk çocuğunu da hayırlı dualarla anmalıdır. Kendine nasıl hayırlı dua yapıyorsan, dostlarına da öylece yapmalısın ki, o dua hakikatta kendine dönsün. Çünkü Peygamberimiz buyurur: **«Bir kimse kardeşinin gıyabında ona dua ederse, Allah'ın emriyle bir melek ona cevab verip "sen de onun**

gibi ol" der» (Müslim). Bir rivayette de: **«Allah yaptığın duayı sana azık yaparız»**, der. Peygamberimiz buyurur: **«Dostların, birbirleri arkasında yaptıkları dualar reddolunmaz.»** (Dare Kutnî).

Ebû'd-Derda (r.a.) diyor ki: **«Secdede yetmiş iki dostumu hatırlar, her birine teker teker dua ederdim.»** Demişlerdir ki: **«Dostun o kimsedir ki, ölümden sonra varisler mirasla meşgul iken, o dua ile meşgul olup Allah seni ne yapacak diye derdini çekendir.»** Peygamberimiz buyurur ki: **«Suya boğulmak üzere olan kimse herşeye el uzatıp meded umduğu gibi, ölü, tıpkı onun gibi ehlinden, evlâdından, dostlarından ve din kardeşlerinden dua bekler. Çünkü hayatta olanların duası ile ölülerin kabrinde nurdan dağlar meydana gelir.»** (Deylemi). Rivayet edilir ki, bizim ölüler için olan dualarımız nûrdan tabaklar üzerinde onlara takdim edilir ve bu, **«falanın hediyesidir»** denir. Onlar da, hayatta olanlar gibi, hediyelere sevinir.

Sekizinci Hak:

Dostlara ve din kardeşlerine vefalı olmalıdır. Vefalı olmanın mânası, ölümünden sonra da onun ehlini, evlâdını ve dostlarını unutmamaktır. Bir ihtiyar kadın Peygamberimizin yanına geldi. Peygamberimiz ona hürmet gösterdi. Hazır bulunanlar hayret ettiler. Peygamberimiz buyurdu ki: **«Bu kadın Hadice zamanında bize gelir giderdi. Ahde vefa imandandır.»**

Diğer bir vefakârlık da, dostunun kardeşlerine, dostlarına, ehline, evlâdına, kölelerine hizmetçilerine ve ilişkisi bulunan herkese şefkat ve merhametli olmaktır. Çünkü yakınlarına iyi davranmanın tesiri, kendisine yapılandan daha büyüktür. Diğer bir kısmı da, eğer mevki, rütbe valilik, emirlik elde etse, gene evvelki tevâzuu değişmemeli, dosta karşı kibirlenip iftihar etmemelidir. Diğer biri de, devamlı sevgi ve kardeşlikte kararlı olmalı, hiçbir sebeble ayrılmamalıdır. Çünkü şeytan için iki dost arasına soğukluk ve nefret koymak kadar mühim bir şey yoktur. Nitekim, Allah buyuruyor: **«Şüphesiz şeytan aralarına fesât sokar.»**

Kur'an'da Yûsuf (a.s.): **«Şeytan benimle kardeşlerim arasına fesat soktuktan sonra.»** buyurur. Bir kısmı da ,kimsenin bozgunculuk ve aldatmasına kulak vermeyip kötü söz taşıyıcıları yalancı kabul etmektir. Bir kısmı da, dostunun düşmanı ile dostluk kurmamaktır. Belki, onun düşmanını kendi düşmanı bilmelidir. Çünkü bir kimse, dostunun düşmanı ile de dost olursa, o dostluk zayıf olur.

Dokuzuncu hak:

Aradan tekellüfü (zahmeti) kaldırıp yalnız iken nasılsa, dostuyla arkadaşlık yaparken de öyle olmalıdır. Çünkü arkadaşlık halinde birbirlerinden utanırlarsa sevgi noksan olur. Hz. Ali buyurdu ki: **«Dostların en kötüsü odur ki, seni teklife zorlar ve seni özür dileme zorunda bırakır.»**

Cüneyd-i Bağdadî (r.a.) diyor ki: **«Çok kardeşler gördüm, aralarında teklif ve resmiyet görmedim. Resmiyet ve teklif olunca, bu dostluğun zaif olduğunu gördüm.»** Büyük zatlar demişlerdir ki: **«Dünya ehliyle edeb üzere, âhiret ehliyle ilim üzere, marifet ehliyle de dilediğin gibi arkadaşlık et.»** Bazı tasavvuf ehli birbirleriyle şu şartla arkadaş olmuşlar: Eğer devamlı olarak oruç tutsalar, yahut hiç tutmasalar, yahut bütün gece ibâdet etseler, birbirlerine niçin böyle yapıyorsun? demeyecekler. Velhasıl Allah için olan dostlukta birlik beraberlik vardır. Birlikte ise, teklif olmaz.

Onuncu hak:

Kendini bütün dostlarından aşağı bilmeli, onlardan bir şey beklememeli, bütün haklarını hakkıyla gözetmelidir. Cüneyd-i Bağdadî'nin huzurunda bir şahıs: **«Âhiret dostu çok az bulunur.»** dedi. Cüneyd ona kulak vermedi. O şahıs bu sözü tekrar etti. Üçüncü defasında Cüneyd: **«Eğer âhiret dostundan kasdin, senin cefana sabredip eziyetine dayanacağın kimse ise, o kimseler benim yanımda istediğin kadar çoktur.»** dedi.

Büyük zatlar buyurur ki: Kendini dostlarından üstün gören günahkâr olur. Onu öyle görenler de günahkâr olur. Kendini onlarla bir görürse, hem kendisi üzülür, hem de onlar üzülür. Ebû Muaviye-i Esved diyor ki: **«Benim dostlarım hepsi benden üstündür. Çünkü onların hepsi beni üstün bilirler.»**

ÜÇÜNCÜ BAP

BÜTÜN MÜSLÜMANLARIN, AKRABALARIN, HIZMETÇİLERIN VE KOMŞULARIN HAKLARI

Bil ki, herkesin hakkı yakınlık derecesine göredir; yakınlığın da dereceleri vardır. Haklar o derecelere göre değişir. En kuvvetlisi Allah için olan kardeşliktir. Onun hakları anlatıldı. Bu rabıta olmayıp da yalnız İslâm yakınlığı bağı olursa, bunun da birçok hakları vardır:

Birinci hak: Kendine reva görmediği bir şeyi, hiçbir müslümana reva görmemelidir. Peygamberimiz buyurur: **«Müslümanlar bir beden gibidir. Bir uzvu acırsa, bütün azalar bunu duyar ve onlar da acır.»** Ve yine buyurur ki: **«Kelime-i şehadet üzere ölmek isteyen, kendine reva görmediğini hiç bir müslümana reva görmemelidir.»** Mûsa (a.s.) münacatında: **«Ya Rabbi! Kullarından hangisi âdildir,»** diye sordu. Allah: **«Kullarının en âdili, insaf ehlidir.»** buyurdu.

İkinci hak: Hiçbir Müslüman onu nelinden ve dilinden zarar görmeyecek. Peygamberimiz Ashaba: **«Müslüman kimdir biliyor musunuz?»** buyurdu. **«Allah ve Resûlü daha iyi bilir.»** dediler. **«Müslümanların, elinden ve dilinden zarar görmedikleri kimsedir.»** buyurdu. **«Peki mü'min kimdir?»** dediler. **«Müslümanların, beden ve mal yönünden kendisinden emin oldukları kimsedir.»** Sonra **«Muhacir kimdir,**

biliyor musunuz?» «Kötü işlerden kesilen kimsedir.» buyurdu. Ve yine buyurdu ki: «Bakışlarıyla bir müslümanı rencide etmek helâl değildir ve müslümanları korkutacak işler yapmak da helâl değildir.»

Mücahid (r.a.) diyor ki: «Allah cehennem ehline uyuz hastalığını verir ki, kaşımadan kemikleri meydana çıkar.» Sonra bir münadi, «Ey cehennem ehli! Bu hastalığın acısı nasıldır?» der. Onlar da: «Gayet zor ve şiddetlidir.» derler. Bir nidâ gelir ki, bu dünyada müslümanlara yaptığınız eziyetin karşılığıdır. Peygamber buyurur ki: «Cennette istediği gibi dolaşan birini gördüm. Bu, müslümanlara eziyet vermesin diye, yollardaki dal ve engelleri kesip kaldırmıştır.»

Üçüncü hak: Hiç kimseye kibirlenmemelidir. Çünkü Allah kibirlileri sevmez.

Peygamberimiz buyurur ki: **«Allah'tan bana vahiy geldi ki, "Ey Muhammed! Kimseye üstünlük taslamayın, kibirlenmeyin, tevazu gösterin."»** Bunun içindir ki, Peygamberimiz ihtiyar kadınların, yoksulların yanına gider, hatırlarını sorar ve ihtiyaçlarını karşılardı. Hiç kimseye hakaret (küçüklük) gözüyle bakmamalıdır. Çünkü o kimse, Allah'ın velisi olabilir ve adam bunu bilmez. Çünkü Allah veli kullarını insanlardan gizlemiştir.

Dördüncü hak: Koğucuların, fitnecilerin müslümanlar hakkında söylediklerini dinlememeli, adaletli, doğru insanların sözünü dinlemelidir. Fitneci fâsıktır. Hadiste gelmiştir ki: **«Hiçbir fitneci cennete girmez.»** Bilmelidir ki, senin yanında başkasının kötülüklerini anlatan, başkasının yanında da senin kötülüklerini anlatır. Bu sebeble bu kimselere güvenmemeli, onlardan uzak durmalıdır.

Beşinci hak: Hiçbir tanıdıktan üç günden fazla konuşmayı kesmemelidir. Peygamberimiz buyurdu: **«Bir kimsenin üç günden fazla Müslüman kardeşinden konuşmasını kesmesi helâl değildir. Onların en hayırlısı da önce selâm verendir.»**

İkrime (r.a.) diyor ki: **«Allah Teâlâ Hz. Yûsuf'a: "Ey Yûsuf! Senin dereceni ve namını, kardeşlerini affettiğin için yücelttim."»** Hadiste: **«Müslüman kardeşleri affetmek izzet ve şerefi artırmaktan başka bir şey getirmez.»** buyuruldu.

Altıncı hak: İyi - kötü ayırımı yapmadan, kim olursa olsun, gücü yettiği kadar iyilik yapmalıdır. Hadiste: **«İmandan sonra en güzel âmel, ibâdet edenlere ve etmeyenlere şefkat etmek ve iyilik yapmaktır.»** buyurulmaktadır ve yine hadiste: **«Gücün yettiği kadar, kime olursa olsun iyilik et. Eğer o iyiliğe lâyık değilse, sen lâyıksın.»** Ebû Hüreyre diyor ki: «Peygamberimize bir şey söylemek için elinden tutan kimse, elini çekmeden, Peygamberimiz elini çekmezdi. Kim onunla konuşsa, sözünü bitirmeden ondan yüzünü çevirmezdi.»

Yedinci hak: Yaşlılara hürmet etmeli, küçüklere merhamet etmelidir. Peygamber buyurur ki: **«Yaşlılara hürmet etmeyen, küçükle-**

re şefkat ve merhamet göstermeyen bizden değildir.» Yine buyurdu ki: **«Ak saç ve ak sakala hürmet etmek, Allah'a hürmet etmektir.»** (Ebû Davud). Ve yine buyurdu ki: **«Gençliğinde yaşlılara hürmet eden bir genç yoktur ki, Cenâb-ı Allah, ihtiyarlığında ona gençlere hürmet ettirmesin.»** Peygamberin bu güzel sözü yaşlılara hürmet edenlerin uzun ömürlü olacaklarına işaret eder. Çünkü zikri geçen mükâfata yaşlanmadan ulaşmak mümkün değildir. Peygamberimiz seferden dönerken çocuklar önüne çıkarlardı. Peygamberimiz bazısını önüne ve bazısını da arkasına alırdı. Önüne binen çocuklar, bizi öne bindirdi diye arkaya binenlere övünürlerdi. Adını koymak ve dua etmek için huzurlarına çocuk getirirlerdi. Çocukları kucağına alırdı. Bazen onun kucağına çişini yapardı. Bulunanlar birbirlerine seslenip almak isterlerdi. **«Bırakın, kalsın, işini kesmeyin.»** buyururlardı. Çocuk sahibi orada kaldıkça üzülmesin diye beklerdi. Dışarı çıktıktan sonra elbisesini yıkardı. Çocuk çok küçük olsa yıkamazdı, üzerine su serperdi. (Bu Şafiî kavlidir. Hanefiye göre yıkanmalıdır).

Sekizinci hak: Müslümanlara güler yüzlü ve tatlı sözlü olmalı, onları öyle karşılamalıdır. Peygamberimiz buyurdular ki: **«Allah güler yüzlü ve güzel ahlâklı olanları sever.»** (Beyhakî). Yine buyurdular ki: **«Günahların affına sebeb olan güzel ahlâk gayet kolaydır: Güler yüz ve tatlı sözdür.»** Hz. Enes (r.a.) diyor ki: **«Peygamberimiz giderken, yaşlı bir kadın ona yetişti ve "Ya Resûlüllah, sizinle önemli bir işim vardır," dedi. Peygamberimiz: "İstediğin yerde oturalım, işini dinliyeyim" buyurdu. Kadın hemen oracıkta oturdu. Peygamberimiz de, kadıncağız işini tamamiyle arzedinceye kadar bekledi.»**

Dokuzuncu hak: Hiçbir müslümana verdiği sözden caymamalıdır. Hadîste: **«Üç şey vardır, onlar kimde bulunursa, o münâfıktır: Yalan söylemek, sözünde durmamak, emânete hiyanet etmek.»** buyuruldu.

Onuncu hak: Herkese derecesine göre hürmet edilir. Aziz ve muhterem kimselere daha çok hürmet etmelidir. Elbisesi kıymetli, güzel, üstü başı temiz kimselerin halk içinde şerefli ve muhterem oldukları bilinir. Hz. Aişe, bir seferde sofra açıp yemek yiyorken, bir fakir geçti. **«Ona bir ekmek verin»** dedi. Bir de atlı geçti. **«Onu çağırın»** dedi. Orda bulunanlar, **«Ey Aişe! Niçin fakiri çağırmadın, zengini çağırdın?»** dediler. Dedi ki: **«Allah herkese bir derece nâsib etmiştir. Biz de o dereceleri gözetmeliyiz. Fakir bir ekmekle kanaat eder, sevinir. Ama zengine bir ekmek vermek hakaret olur, çirkin olur. Onu da sevindirecek bir şekilde ağırlamalıdır.»**

Hadiste: **«Bir kavmin azizi yanınıza gelirse, onu aziz tutun.»** buyurulmaktadır. Peygamberimiz, huzurlarına gelen bazı kimselere mübârek ridasını verip üzerine oturtmuştur. Bir gün huzuru şeritlerine kendisini emzirmiş olan bir kadın geldi. Ona ridası üzerinde yer gösterip: **«Ey şefkatli ana merhaba! İlacetini dile vereyim.»** buyurdu. Sonra

gânimetten kendi hissesini ona bağışladı. O da onu Hz. Osman'a yüzbin akçeye sattı.

Onbirinci hak: Birbirlerine dargın olan müslümanların arasını bulmağa çalışmalıdır. Peygamber: **«Size (nafile) namaz ve oruçtan daha fâziletli ibâdetten haber vereyim mi?»** buyurdu. **«O nedir? Ya Resûlüllah»**, dediler. **«Müslümanların arasını bulmaktır.»** buyurdu.

Enes (r.a.) rivâyet eder ki, bir gün Peygamberimiz bazı ashabıyla otururken güldüler. Hz. Ömer (r.a.): **«Ya Resûlüllah! Anam, babam sana fedâ olsun, niçin güldünüz?»** dedi. Peygamberimiz: **«Vahiy nazil oldu ki, kıyâmet gününde benim ümmetimden iki kimse Allah'ın huzurunda diz çöküp biri diğeri için: "Allah'ım, bu bana zülüm etti. Benim hakkımı bundan al" diyecektir. Allah da: "Hakkını ver" diye ferman edecektir. O kimse: "Allahım, benim bütün iyiliklerimi davacılar aldı, bir şeyim kalmadı", diyecektir. Allah Teâlâ mazluma: "Ne yapmalıdır? İyiliği kalmamıştır" diyecek. Mazlum: «Allahım, benim günahlarımı ona yükle", diyecek. Bunun üzerine mazlumun günahları ona yüklenecek»** buyurdu ve ağladı. Sonra buyurdu ki: **«Kıyâmet günü o kadar dehşetli bir gündür ki, herkes kendi yüzünden âciz olur, başkasına yüklenmesini arzular. Sonra Allah mazluma: "Bak ne görürsün?" diyecek. Mazlum bakınca, cevher ve incilerle süslemeli olarak gümüşten yapılan şehirler, altından yapılan köşkler görecek ve "Allahım, acaba bu hangi Peygamberin, yahut hangi sıddıkın veya hangi şehidindir" diyecek. Allah: "Kim pahasını verirse onun olur" buyurdu. Mazlum: "Allahım, kim bunların pahasını ödeyebilir?", der. Allah: "Üzerine hakkı bulunan din kardeşini affedenler öder", der. O da: "Allahım, ne kadar hakkım varsa affettim" der. Sonra Allah: "Kalkın, birbirinizin elini tutarak ikiniz de cennete girin" buyurur.** Sonra buyurdu ki: **«Durum böyle olunca, Allah'tan korkun, insanların arasını bulun.»**

Onikinci hak: Bütün müslümanların ayıblarını örtmelidir. Hadiste: **«Bu dünyada müslümanların kusurlarını örtenlerin günahlarını yarın kıyâmet gününde Allah örter.»** Hz. Ebû Bekir (r.a.) buyurur: **«Her kimi hırsızlık yaparken, içki içerken yakalarsam, Allah'tan o günahını örtmesini dilerim.»** Peygamber buyurdular: **«Ey iman edip henüz kalbinde iman lezzetini tatmayanlar, insanları ayıblamayın, kusurlarını araştırıp açığa vurmayın. Her kim bir müslümanın ayıbını açığa vurursa, kendi evinde gizlenmiş de olsa, Allah onun ayıblarını meydana çıkarır, onu rezil rüsvay eder.»**

İbni Mes'ûd (r.a.) diyor ki: **«İlk önce hırsızlık yaparken yakalanan kimsenin elini kesmek için Peygamberin huzuruna getirdiler. Peygamberin rengi değişti. Ashab: "Ya Resûlüllah. Bu iş hoşuna gitmedi mi?" dediler. "Niçin gitmesin? Niçin kardeşime düşmanlık yapmak için şeytana tabi olayım? Eğer Allah'ın sizi affetmesini, günahlarınızı örtmesini dilerseniz, siz de insanların günahlarını örtünüz. Zirâ Sultanların huzuruna geldikten sonra had cezası vermemek için çare yoktur"»**, buyurdu. Halife Ömer (r.a.) bir gece, gece bekçileri ile

şehri gezerken bir evden ses işitti. Hemen o evin damına çıkıp baktı. Bir adamla bir kadının içki meclisini kurup oturduklarını gördü. **«Ey Allah'ın düşmanları! Bu günahı Allah'ın örteceğini mi sandınız,»** dedi. O kimse: **«Ey Halife! Acele etme. Eğer ben bir günah işledimse, sen üç günah işledin: Birincisi Allah buyurur ki: "Ayıbları araştırmayın" (*) Sen araştırdın. İkincisi, "Evlere kapılarından girin" buyurur. Sen damdan geldin. Üçüncüsü, "Başkasının evine izin alıp, selâm vermeden girmeyin" buyurur. Sen ne izin aldın, ne de selâm verdin.»** Ömer: **«Eğer affedersem, tevbe eder misiniz?»** dedi. **«Evet, eğer affedersen, bir daha bu işi yapmayacağım.»** dedi. Halife Ömer onu affetti. O da tevbe istiğfar etti. Peygamber buyurdu: **«İnsanlar istemediği halde sırlarına kulak veren kimsenin kulağına kıyâmet gününde kurşun akıtılır.»**

Onüçüncü hak: Müslümanların kalbini sûi zandan, dilini de gıybetten korumak için töhmetli işlerden kaçınmalıdır. Çünkü bir kimsenin günah işlemesine sebeb olan kimse, o günahta ona ortak olur. Peygamber buyurdu: **«Anasına - babasına sövenin hâli ne olur?»** Ashab: **«Bunu kim yapar? Ya Resûlallah!»** dediler. Peygamber, **«Başkasının anasına, babasına sövüp de onlar da onunkine söverlerse, şübhesiz kendisi anasına babasına sövmüş olur,»** buyurdu. Hz. Ömer (r. a.): **«Töhmetli işte bulunan kimsenin, kendisi hakkında sû-i zanda bulunanı kınaması câiz değildir.** Peygamber (s.a.s.) Ramazan ayında mescidte itikaf halinde Hz. Safiye ile oturup konuşurken iki adam oradan geçti. Peygamber (s.a.s.) onları çağırdı ve: **«Bu konuştuğum kadın benim hanımım Safiyedir.»** buyurdu. Dediler ki: **«Ya Resûlallah! İnsanlara sû-i zan** (kötü zan) olur; **fakat size olmaz.»** Buyurdu ki: **«Şeytan insanın vücudunda kan gibi dolaşmaktadır.»** Hz. Ömer (r.a.) birisinin bir kadınla konuştuğunu görünce, kamçı ile vurdu. **«Ey Halife bu benim helâlimdir,»** dedi. Ömer: **«Niçin kimse görmeyecek yerde konuşmuyorsun?»** dedi.

Ondördüncü hak: Eğer bir mevki - makam sahibi ise, hiçbir müslümandan yardımını esirgememelidir. Peygamber (s.a.v.) ashabına buyurdu: **«Bazı şeyler olur ki, yemek isterim. Fakat sizden birisinin şefaat edip ona da şefaat sevabı hâsıl olsun diye geciktiririm.»** Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: **«Dil sadakasından daha faziletli bir sadaka yoktur.» «Dil sadakası nedir? Ya Resûlallah»** dediler. **«Bir masumun kanını kurtaran, birisine bir fayda sağlayan, yahut birinin sıkıntısını gideren şefaattir.»** buyurdu.

Onbeşinci hak: Bir müslümanın gıyabında nefsine veya malına kastedilir veya dil uzatılırsa, onun yerine cevab vermeli, o zülme mâni olmalıdır. Peygamber (s.a.s.) buyurdu: **«Müslümanların ayıbları sayılıp ırzları, şerefleri yıkılan yerde onlara yardım eden kimseye, Allah Teâlâ da mutlaka çok muhtaç ve çaresiz olduğu yerde yardım eder. Müslümanlara yardım etmeyen, yahut onlara düşmanlık eden**

(*) İhya-i Ulumiddîn, cilt 2, sahife 117, Osmaniye - Mısır.

kimseyi de, çok yardım ve desteğe ihtiyacı olduğu yerde Allah yardımsız bırakır.»

Onaltıncı hak: Kötü huylu bir insana arkadaş olmuşsa, kurtuluncaya kadar onunla idare etmeli, onunla ağız münakaşası yapmamalıdır. İbni Abbas (r.a.) **«Kötülüğe iyilikle müdara ederler.»** (Nur suresi, âyet: 22) âyeti kerimesinin mânasında: **«Kötü sözlere selâm ve müdara ile karşılık veriniz.»** diyor.

Hz. Aişe (r.a.) buyurur ki: **«Bir kimse Peygamber ile görüşmek için izin istedi. Peygamber: "Ona izin verin, o çok yaramaz bir kimsedir" buyurdu. Peygamberin yanına gelince, ona o kadar hürmet ve insanlık gösterdi ki, onun Peygamberin yanında bir derecesi vardır sandım. Dışarı çıkınca, "Ya Resûlallah! Buna yaramaz diyordun. Niçin bu kadar hürmet ve iyilik yaptın?" dedim. Buyurdu ki: "Allah katında insanların yaramazı, şerrinden korkulduğu için hürmet ve itina gören kimsedir."»** Hâdiste **«Kötü sözlülerin dilinden ırzını, namusunu korumak için verdiği herşey sadaka yerine geçer.»** Ebû'd-Derda dedi ki: **«Çok kimse vardır ki, onun yüzüne güleriz, halbuki kalbimiz ona lânet eder.»**

Onyedinci hak: Fakirlerle oturup kalkmalı, arkadaşlık etmeli, konuşmalı ve zenginlerin arkadaşlığından kaçınmalıdır. Peygamber (s.a.v.) **«Ölülerle arkadaşlık etmeyin.»** buyurdu. Süleyman (a.s.s.) kendi ülkesinde nerede bir fakir ve miskin görse onunla oturur ve **«Miskin, miskinle oturur»** derdi. İsa (a.s.r.) yalnız miskin sözü ile çağırılmak isterdi. Peygamber (s.a.s.) **«Ya Rabbi, beni yaşatırsan, miskin olarak yaşat. Öldürürsen, miskin olarak öldür. Kıyâmet gününde de miskinlerle haşreyle.»** buyurdu. Musa (a.s.v.) **«Ya Rabbi! Seni nerde arıyayım?»** dedi. Allah; **«Beni gönülleri kırık olanların yanında ara.»** buyurdu.

Onsekizinci hak: Bir müslümanın gönlünü sevindirmeye, ihtiyacını görmeğe çalışmalıdır. Peygamber (s.a.v.) buyurur: **«Bir müslümanın ihtiyacını gören bütün ömründe Allah'a hizmet etmiş gibi olur.»** Yine buyurdu: **«Gece veya gündüzün bir saatini bir müslümanın ihtiyacını görmek için geçiren kimse, o müslümanın işi görülsün veya görülmesin, iki ay camide itikâf etmekten faziletlidir.»** Yine buyurur: **«Bir müslümanın gözünü aydınlatan (sevindiren) in gözünü de Allah kıyâmet gününde aydınlatır.»** Yine buyurur: **«Bir üzgünü sevindiren, yahut bir mazlumu kurtarana Allah yetmişüç mağfiret ve iyilik ihsan eder.»** Ve yine buyurur: **«Gerek zâlim olsun, gerek mazlûm olsun, din kardeşinize yardım edin.»** Ashab: **«Zâlime nasıl yardım edilir ya Resûlallah?»** dediler. Buyurdu ki: **«Onu zûlümden alıkoymandır.»** Yâni yardım etmek, onu zülümden menetmekle olur. Yine buyurur: **«Allah katında bir müslümanın kalbini sevindirmekten daha makbûl taat olmaz.»** Ve yine buyurur: **«İki haslet vardır ki, onların ötesinde daha hayırlı haslet yoktur. Biri iman, diğeri de insanların rahatını dilemektir. İki haslet de vardır ki, onlardan kötü haslet yoktur: Biri Allah'a şerik koşmak, diğeri insanları incitmektir.»**

Fudeyl bin Iyad'ı (r.h.a.) bir gün ağlarken gördüler ve: **«Niçin ağlarsın?»** dediler. Dedi ki: **«Bana zulüm eden zavallı müslümanlar için ağlıyorum. Yarın kıyâmet gününde onlara sorulunca, delil bulamayacaklar, rezil rüsvay olacaklar.»** dedi. Ma'ruf-i Kerhî dedi ki: **«Günde üç kerre Yarabbi! Ümmet-i Muhammed'i ıslah eyle. Yarabbi! Muhammed ümmetine rahmet et. Allahım! Muhammed ümmetine genişlik ver, üzüntüsünü gider, duasını okuyanın ismi veliler defterine yazılır.»**

Ondokuzuncu hak: Kime raslarsa, önce selâm vermeli ve konuşmadan önce elini sıkmalıdır. Peygamber (s.a.s.) buyurur ki: **«Selâmdan önce konuşmağa başlayana cevab vermeyin, önce selâm vermelidir.»** Peygamber huzuruna birisi geldi ve selâm vermedi. Peygamber: **«Dışarı çık ,selâmla gel.»** buyurdu. Enes bin Malik (r.a.) buyurdu ki: **«Peygamber'e sekiz yıl hizmet ettim. Bana buyurdu ki: "Ya Enes! Tahareti tam yap ki, ömrün uzun olsun. Kime rastlarsan, selâm ver ki, sevâbların çok olsun."»** Biri Peygamberin huzuruna geldi ve: **«Esselâmü aleyküm»** dedi. Peygamberimiz: **«Buna on sevâb yazıldı.»** buyurdu. Bir başkası geldi ve: **«Selâmün aleyküm ve rahmetullah»** dedi. Peygamberimiz: **«Buna yirmi sevâb yazıldı.»** buyurdu. Bir başkası daha geldi ve: **«Esselâmü aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtüh»** dedi. Peygamberimiz: **«Buna da otuz sevab yazıldı»**, buyurdu.

Peygamberimiz buyurdu: **«Her evinize girişte selâm verin. Dışarı çıkıp geri gelirseniz, yine selâm verin. Çünkü ilk gelmeniz, son gelmenizden hayırlı değildir.»** Ve yine buyurur: **«Bir mü'min bir mü'minin elini sıkınca, aralarında yetmiş rahmet taksim edilir. Altmış dokuzu daha çok sevinç ve güler yüz gösterene verilir. İki müslüman karşılaşıp birbirlerine selâm verince aralarında yüz rahmet taksim edilir. Doksan dokuzu önce selâm verene, biri de selâm alana verilir.»**

Din büyüklerinin elini öpmek sünnettir. Ebû Ubeyde (r.a.) Hz. Ömer'in elini öpmüştür. Enes (r.a.) diyor ki: **«Peygamberimize: "Karşılaştığımız zaman birbirimize eğilelim mi?" dedim.» «Hayır» dedi. "Öpüşelim mi?' 'dedim. "Hayır" dedi. "Birbirimizin elini sıkalım mı?" dedim. "Evet" dedi.»** (Tirmizî).

Ama sefere gidip gelirken öpüşmek, birbirlerinin boynuna sarılmak sünnettir. Fakat birisi geldiği zaman ayağa kalkmak iyi değildir.

Enes (r.a.) diyor ki: **«Peygamberimizden daha çok sevdiğimiz hiç kimse yoktu. Ona bile ayağa kalkmazdık. Çünkü bilirdik ki, ayağa kalkmayı sevmezdi.»** Ama bir kimsenin hürmet için, ayağa kalkmak âdet olan bir yerde, ayağa kalkmasının zararı yoktur. Fakat bir kimsenin önünde ayakta durmayı Peygamberimiz yasaklamıştır. Çünkü buyurur ki: **«Her kim ki, kendisi oturup da başkalarının önünde ayakta durmasından zevk duyarsa, ona deyin, cehennemde yerini hazır bilsin.»**

Yirminci hak: Aksırınca **«Elhamdülillah»** demelidir. İbni Mes'ûd (r.a.) diyor ki: **«Peygamberimiz aksırdığında "Elhamdülillah" dememizi öğretti.»** Onu duyan da, **«Yerhamükellah»** demelidir. Duyan

öyle deyince, o da, **«Yağfirullahi li ve lekûm»** demelidir. Eğer bir kimse **«Elhamdülillah»** demezse, **«Yerhamükellah»** demeye lâyık olmaz. Peygamberimiz aksırması gelince sesini kısar, elini yüzüne tutardı. Bir kimse helâda iken akırırsa, kalbinden **«Elhamdülillah»** demelidir. İbrahim-i Nahaî diyor ki: **«Mûsa** (a.s.) **münacaatında: "Allah'ım, yakın mısın ki, gizli çağıralım. Yoksa uzak mısın ki, sesli çağıralım." Allah: "Ey Mûsa! Ben, beni hatırlayanın yanında ve onunla beraberim." dedi. Mûsa: "Allahım, bizim bazı hâllerimiz vardır ki, o hâllerde seni hatırlamayı lâyık görmüyoruz: Cünüb hâli ve helâda bulunma hâli gibi," dedi. Allah: "Ey Mûsa, beni istediğin hâllerde hatırla, korkma."»** buyurdu.

Yirmibirinci hak: Ahbablarından olmasa da tanıdığı kimsenin hastalığını sormalıdır. Çünkü Peygamber (s.a.v.) buyurur: **«Bir hastanın hatırını soran kendini cennette bilsin. Hastanın hatırını sorup evine dönünce yetmişbin melek görevlendirilir, akşama kadar affını taleb ederler.»** Sünnet şekli şöyledir. Hastanın elini elinin içine almalı, yahut elini alnına koymalı ve, **«Nasılsın?»** diye hatırını sorup bu duayı okumalıdır: **«Rahman ve Rahim olan Allah adıyla başlarız. Kendisine hiç bir şey denk olmayan, doğurmayan, doğmayan ve samed olan Allah'ın adıyla, tutulduğun şeyin** (hastalığın) **şerrinden senin kurtulmanı dilerim.»** Hz. Osman buyurur ki: **«Ben hasta oldum. Peygamber hatırımı sormağa gelince, bu duayı birkaç kere okudu.»** Hastanın da şu duayı okuması sünnettir: **«Allah'ın izzet ve kudretine, bulduklarımın şerrinden sığınırım.»** Hastanın hatırını sorarken, hasta hastalığından şikâyet etmemelidir. Çünkü hadiste: **«Kul hasta olduğu zaman, Allah iki melek gönderir, "hastaya nezaret edin, ziyaretine gelenlere şükür mü eder, yoksa şikâyet mi eder?" der. Eğer kul şükür edip "Elhamdülillah, bunda hayır vardır" derse, Allah: "Benim üzerime vâcib olsun ki, eğer onu âhirete gönderirsem, rahmetimi ona arkadaş yaparım. Eğer ona sıhhat ve âfiyet verirsem, bunu günahlarına keffâret yaparım, ona eski etinden ve kanından daha hayırlısını ihsân ederim" der.»** buyuruldu.

Hz. Ali buyurur: **«Yüreğinde rahatsızlığı olan kimse, hanımının mehir parasından biraz para alsın, onunla bal alıp yağmur suyu ile şerbet yapsın ve "Bismillâhi" ile içsin. Allah'ın izniyle şifâ bulur. Çünkü Allah yağmura bereket, bala şifâ ve mehir parasına âfiyet buyurmuştur. Bu itibarla bu üç mübarek şey bir araya gelince Allah'ın izniyle mübârek olur.»**

Velhâsıl hasta ile ilgili edebler şunlardır: Hastalığından şikâyet etmemeli, feryad etmemeli, hastalığın günahlarına keffaret olacağı umudunu sağlam tutmalı, ilâç içince, ilâca değil, ilâcı yaratan Allah'a güvenmelidir. Hastayı ziyaret etmenin edebleri ise şunlardır: Hastayı ziyarete gelen çok oturmamalı, hatırını çok sormamalı, sıhhat ve âfiyeti için dua etmeli, hastalığından dolayı kendini üzgün göstermelidir. Hastanın bulunduğu evin kapısına ve pencerelerine bakmamalı, içeri girmek isteyince kapının karşısında durmayıp bir kenarda dur-

malı, kapıyı yavaş çalıp **«hizmetçi!»** diye seslenmeli, **«kim o?»** diye sorulunca, hemen demeli, belki bunun yerine **«Sübhanellah, velhamdü lillâh»** demelidir. Bir kimsenin kapısına gidip kapıyı çalmak icab edince böyle yapmalıdır.

Yirmiikinci hak: Din kardeşlerinin cenazesinin ardından gitmelidir. Peygamber (s.a.v.) buyurur: **«Cenazenin ardından gidene bir kırat, defnedilinceye kadar bekleyene iki kırat sevap yazılır ki, her kırat defalarca Uhud dağından büyüktür.»** Cenazeyi teşyi etmenin edebleri şunlardır: Susmalı, konuşmamalı, gülmemeli, tâziye vermeli ve kendi ölümünü düşünmelidir. A'meş (r.h.a) diyor ki: Cenazenin ardından gittiğimiz zaman, öyle üzülürdük ki, dışardan gelen kimse kime tâziye vereceğini bilmezdi. Çünkü hepimiz birbirimizden üzgündük. Bir defa bir topluluk bir ölü için üzülüyorlardı. Büyüklerden bir zat da orada hazırdı. Dedi ki, ey topluluk! Siz kendinize üzülün. O üç tehlikeden de geçip kurtuldu: Can alıcı meleğin korkunç sûretini gördü, ölüm acısını tattı ve son nefes akıbetinin korkusundan kurtuldu. Peygamberimiz buyurdu ki: **«Ölünün arkasından üç şey gider: Ehli, malı ve âmelleri. Ehli ve malı geri döner, âmelleri ise onunla beraber kalır.»**

Süfyan-ı Sevri (r.h.a.) diyor ki: **«Kabirleri çok hatırlayan mezarını cennet bahçelerinden bir bahçe bulacaktır. Kabirleri unutan da, onu cehennem çukurlarından bir çukur bulacaktır.»** Rabi' bin Haysem (r.a.) ki, tabiînin büyüklerinden olup türbesi Tûs şehrindedir. Evinde bir mezar kazmıştı. Kalbinde biraz gevşeklik hissettiği zaman, o mezara girip bir saat yatardı ve derdi ki: **«Allahım, beni bu dünyaya bir defa daha gönder ki, yaptığım taksirâtı telâfi edeyim.»** Sonra kalkar ve kendine: **«Ey Rabi' ibni Haysem! İşte seni dünyaya gönderdiler. Bir daha gönderilmiyeceğin bir ölüm için hazırlan.»** derdi.

Hz. Ömer (r.a.) buyurur ki: **«Bir gün Peygamber mezarlık tarafına gitti ve bir mezarın başucunda oturup çok ağladı. Kendisine yaklaştım ve: "Niçin ağlarsın ya Resûlallah?" dedim. "Bu benim anamın mezarıdır. Allah'tan ziyaret etmek ve mağfiret dilemek için izin istedim. Ziyarete izin verdi, duaya izin vermedi. Bunun için evlâtlık hissi galebe çaldı ve gayri ihtiyari ağladım," buyurdu.»**

Dikkat edilmesi vâcib olan müslümanlık hakları bu anlattıklarımızdır.

KOMŞU HAKLARI

Peygamber buyurur ki: **«Kâfir olan komşunun bir hakkı, müslüman olan komşunun iki hakkı, müslüman ve akraba olan komşunun üç hakkı vardır.»** Yine buyurdu ki: **«Cebrail (a.s.) bana o kadar komşular hakkında vasiyet etti ki, o da diğer akrabalar gibi mirâs alacağını sandım.»** Yine buyurur ki: **«Allah'a ve âhiret gününe iman getiren komşusuna iyilik yapsın.»** Yine buyurdu: **«Komşusu şerrinden emin olmayan kimse bedbahttır. Kıyâmet gününde ilk önce sorguya**

çekilecek olanlar, birbiriyle husumeti olan komşulardır.» Yine buyurdu: **«Komşusunun köpeğine taş atan, komşuluk hakkını gözetmemiş olur.»**

Peygamberimize: **«Filân kadın gündüzleri oruç tutar, geceleri ibâdet eder, fakat komşuları ondan incinir.»** Buyurdu ki: **«Onun yeri cehennemdir.»** Yine buyurdu ki: **«Kırk eve kadar komşudur.»** Züheri (r.a.) diyor ki: **«Bu hâdisin mânası; Sağdan kırk ev, soldan kırk ev, önden kırk ev ve arkadan kırk ev demektir.»**

Biliniz ki, komşu hakkı, yalnız onu incitmemek değildir, belki ona iyilik de yapmalıdır. Hâdiste: **«Kıyâmet gününde fakir olan komşu, zengin olan komşuya asılacaktır ve: "Ya Rabbi! Bu adama niçin evinin kapısını bana bağladığını sor." diyecektir.»**

Büyük zatlardan biri farelerin çokluğundan usanmıştı. Kendisine: **«Niçin kedi beslemiyorsun ki, bunlar dağılıp eziyetlerinden kurtulasın,»** denildi. Dedi ki: **«Kedinin sesini duyup farelerin, komşuların evine kaçmalarından korkarım. O zaman kendime hoş görmediğim bir şeyi komşulara hoş görmüş olurum.»** Peygamberimiz buyurdu: **«Komşu haklarını biliyor musunuz? Yardım isteyince, yardım edeceksin; borç isteyince vereceksin, fakir iseler, ellerinden tutacaksın; hasta olunca ziyaret edeceksin, ölürse, cenazesinin ardından gideceksin, sevinirse, kutlıyacaksın, üzülürse, taziye edeceksin. Komşunun rüzgârına mâni olmamak için, duvarını yükseltmiyeceksin. Taze meyva alınca ona göndereceksin. Göndermezsen, gizleyip onlara göstermiyeceksin. Komşu çocuklarının görmemesi için, kendi çocuklarının meyva alıp dışarda yememelerini tenbih edeceksin. Mutfağının kokusiyle onları üzmeyeceksin. Ancak onlara bir miktar gönderirsen olur.»** Yine buyurdu: **«Komşuların hakkını bilir misiniz? Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, komşu hakkına riayet eden kimseye mutlaka Allah da merhamet eder.»**

Biliniz ki şu hususlar da komşunun hakları arasındadır: Dam üzerinde onun evine bakmamalı, duvarına direk koyarsa, mâni olmamalı, kendi tarafına oluğu varsa, oluğunu bağlamamalı, kapısının önüne toprak dökerse, kavga etmemeli, bildiği kusurlarını örtmeli, ifşa etmemelidir. Onun haremine, cariyesine bakmamalıdır. Bu hususlara bütün müslümanlar riayet etmelidir.

Ebû Zer-i Gifari (r.a.) buyurur ki: **«Bana dostum ve habibim Muhammed Mustafa vasiyet etti ki, yemek pişirirken, suyunu bir miktar fazla koy, o yemekten komşularına da gönder.»** Bir kimse, Abdullah ibni Mübârek'e sordu: **«Benim komşum hizmetçimden şikâyet ediyor. Hizmetçiyi döversem, belki iftira ediyor. O zaman günah işlemiş olurum. Dövmezsem, komşunun hatırının kırılmasından korkarım.»** Abdullah dedi ki: **«Hizmetçin suç işlemeden dövmeye müstahak olmaz. Suç işleyince döve, bekle: komşu şikâyet edinceye kadar. Şikâyet ettikten sonra döv ki, hepinizin hakkına riayet edilmiş olsun.»**

AKRABA HAKLARI

Peygamber buyurdu: **«Allah buyurur ki: Ben Rahmanım. Sıla-i rahmin ismini kendi ismimden çıkardım. Akrabalarıyle beraber olanlarla beraber olurum. Akrabalarından ilgisini kesenden ben de ilgi keserim.»** Yine buyurdu: **«Ömrünün uzun, rızkının geniş olmasını dileyen** akrabasının gönlünü hoş tutsun.» Yine buyurdu: **«Hiçbir ibâdetin sevâbı, Sıla-ı rahmin sevâbından fazla değildir. Hattâ bazı ev ehli fısk ve fücûr ile meşgûl iken, Sıla-ı rahim etmekle onların malı ve evlâdı artar.»** Yine buyurdu: **«Sana dargın olan akrabana verdiğin sadaka gibi üstün sadaka yoktur.»**

Biliniz ki, Sıla-ı rahim; onlar senden ilgilerini kesince, senin ilgi kurmandır. Peygamber buyurdu: **«İbâdetlerin en faziletlisi, senden ilgi kesen kimse ile ilgi kurmak, seni mahrum eden kimseye vermek ve sana zülüm edeni affetmektir.»**

ANA VE BABA HAKLARI

Biliniz ki, ana-baba hakkı çok büyüktür. Çünkü onların yakınlığı daha çoktur. Peygamber (s.a.v.) buyurdu: **«Babası köle iken onu satın alıp âzad eden kimseden başka, hiç kimse babanın hakkını ödeyemez.»** Yine buyurdu: **«Anaya - babaya iyilik yapmak; namaz kılmaktan, oruç tutmaktan, hac ve umre yapmaktan ve gaza yapmaktan hayırlıdır.»** Yine buyurdu: **«Cennet kokusu beşyüz yıllık mesafeden duyulur. Ancak anaya babaya asi olan; sıla-ı rahmi kesen kimseler cennet kokusunu asla duymazlar.»**

Allah Mûsa'ya vahiy gönderdi. Buyurdu ki: **«Anasının babasının emrini tutanları, emir tutanların defterine yazarız.»** Peygamber buyurdu: **«Anasının babasının ruhu için sadaka veren ne zarar eder. Hem onlara sevâb hâsıl olur, hem de onun sevâbından bir şey eksik olmaz.»** Bir adam Peygamberin huzuruna gelip sordu: **«Ya Resûlallah! Anam ve babam öldü. Onların benim üzerimde ne hakkı kalmıştır; onu yapmak isterim.»** Peygamber buyurdu: **«Eda edilecek haklari şunlardır: Cenaze namazlarını kıl, onlara dua et, vasiyetlerini yerine getir ve dost ve akrabalarına iyilik et, gönüllerini hoş tut.»** Yine buyurdu: **«Ananın hakkı babanın hakkının iki katıdır.»**

ÇOCUKLARIN HAKKI

Bir kimse Peygamberimize: **«Ya Resûlallah! Kime iyilik edeyim?»** diye sordu. Peygamber **«anana ve babana»**, buyurdular. O kimse: **«Anam ve babam ölmüştür»** dedi. Peygamber: **«Çocuklarına iyilik et. Çünkü ana ve babanın hakkı olduğu gibi, çocukların da hakkı vardır. Haklarından biri de onu kötü huylu yetiştirip isyana sevketmemek-**

dir.» Yine buyurdu: **«Çocuklarını isyan ve muhalefete zorlamayana Allah merhamet eylesin.»** Enes (r.a.) diyor ki: **«Peygamberimiz buyurdu ki: Çocuk yedi günlük olunca, ona akika kurbanı kesiniz ve adını koyunuz. Altı yaşına gelince terbiye öğretiniz ,dokuz yaşına gelince yatağını ayırınız, onüç yaşında namaz kılmak için dövün, onaltı yaşında babası onu evlendirmeli ve ona: "Oğlum, sana edep öğrettim, seni evlendirdim. Bundan sonra dünyada senin fitnenden, âhirette de âzabından Allah'a sığınırım." demelidir».**

Çocukların haklarından biri de; bir şey vermekte, iyilik yapmakta, öpmekte, okşamakta hepsini bir tutmalıdır. Küçük çocukları okşayıp öpmek sünnettir. Peygamber Hüseyin'i öpüp okşarken, Akra' bin Habis ayağa kalkıp: **«Ya Resûlallah! Benim on oğlum vardır, hiç birini öpmedim,»** deyince, Peygamber buyurdu ki: **«Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.»** Peygamber minberde iken Hasan küçüktü, mübârek yüzü üstüne düştü. Peygamber hemen minberden indi, çocuğu kaldırdı ve: **«Şüphesiz mallarınız ve çocuklarınız fitnedir.»** (Teğabun sûresi, âyet: 15) âyetini okudu. Bir defa da Peygamber (s.a.v.) namaz kılarken secdeye vardı. Hüseyin (r.a.) boynuna bindi. Peygamber o kadar bekledi ki, Sahabeler (r.a.) secdeyi uzun yapmak için vahiy geldiğini sandılar. Selâm verince: **«Ya Resûlallah! Yoksa secde hakkında vahiy mi geldi?»** dediler. Peygamber: **«Vahiy gelmedi, fakat Hüseyin beni kendine deve yaptı .Ben de düşürmiyeyim dedim.»** buyurdu.

Velhâsıl ana ve babanın hakkı, evlâd hakkından fazladır. Onlara saygı göstermek evlâd üzerinde vâcibtir. Allah onlara tazim ve saygı göstermeyi, kendine ibâdet yapmak ile bir arada zikredip buyurur ki: **«Rabbın kendisinden başkasına tapmamanızı, anaya babaya iyilik yapmanızı vâcib kıldı.»** Ana - baba hakkı büyük olduğundan iki şey vâcib oldu: Birincisi; ekseri âlimlerin görüşü şudur ki; kat'î haram olmayan, şüpheli olan bir yemeği, ana baba çocuğuna **«ye»** diye emir verseler, yemelidir. Çünkü onların rızasını almak, şüpheden kaçındıktan daha önemlidir. İkincisi; onların izni olmadan, hiçbir sefere çıkmaz. Ancak namaz ve oruca ait bilgileri bulunduğu yerde öğreten olmazsa, bunları öğrenmek için olan seferler gibi farz olan seferlere çıkabilir. Sahih olan budur ki, onların izni olmadan farz olan hacca bile hemen gitmemelidir. Çünkü bu hac farz ise de, tehiri mübâhtır.

Bir kimse, gazaya gitmek için Peygamberden izin istedi. Peygamber: **«Anam ve baban var mıdır»** buyurdu. **«Vardır, ya Resûlallah!»** dedi. Peygamber: **«Onlardan izin iste. Eğer vermezlerse, emirlerini tut. Çünkü Allah'ı tevhidten sonra Allah katında ana babanın hakkında önce gelecek hak yoktur.»** buyurdu. Hâdiste: **«Büyük kardeşin küçük kardeş üzerindeki hakkı, babanın çocuğu üzerindeki hakkı gibidir.»** buyuruldu.

KÖLELERİN HAKKI

Peygamber buyurur ki: **«Köleleriniz ve elinizin altında bulunanlar hakkında Allah'tan korkunuz. Onlara yediğiniz yemekten yedirin, giydiğiniz elbiseden giydiriniz. Yapamayacakları işleri teklif etmeyiniz. Size yararsa, saklayınız; yaramazsa, satınız. Allah'ın mahlûklarına eziyet etmeyiniz. Çünkü Allah onları elinizin altına vermiştir. Eğer dileseydi, sizi onların eli altına verirdi.»** Bir kimse: **«Ya Resûlallah! Kölelerin hatalarını günde kaç defa affedelim.»** dedi. Peygamber: **«Yetmiş defa affedin.»** buyurdu.

Ahnef bin Kays'a (r.h.a) sordular ki, sabır ve tahammülü kimden öğrendin. **«Kays bin Asım'dan; câriyesi, demir şiş ile kızartılmış bir kuzuyu götürürken birden şişteki kızartma bir çocuk üzerine düştü. Çocuk öldü. Cariye korkusundan bayıldı. Kays: "Ey câriye! Korkma. Çünkü bu hususta senin günahın yoktur. Seni Allah rızası için âzad ettim" dedi.»**

Avn bin Abdullah (r.a.) ın bir kölesi vardı. Serkeşlik yaptığı zaman, **«Ne aceb efendinin huyunu almışsın. Efendin mevlâsına (Allah'a) âsi olunca, sen de bana âsi oluyorsun.»** derdi.

Ebû Mes'ûd-i Ensarî kölesini döverken bir ses duydu. Ey Eba Mes'ud! Bu tarafa bak diyordu. Ebû Mes'ud bakınca, Peygamber (s.a.v.) in olduğunu gördü. Buyurdu ki: **«Ey Eba Mes'ud! Bil ki, senin bundan kuvvetli olduğundan daha çok, Allah senden kuvvetlidir.»**

O halde, köleleri yediği ekmekten, yemekten mahrum etmemek onların haklarındandır. Ve yine onlara tekebbür nazarıyla bakmamalıdır. Onların da kendisi gibi insan olduklarını düşünmeli, bir hatâ işledikleri zaman, kendisinin Allah'a karşı olan hatâlarını düşünmelidir. Kızdığı zaman, Allah'ın kudreti karşısında âcizliğini düşünmelidir. Peygamber (s.a.v.) buyurdu: **«Bir kimsenin kölesi yemeği pişirip zahmetini ve dumanının acısını çekip önüne koyunca, ona: "Beri gel, ye" diye teklif etmelidir. Eğer gelmezse, bir lokmasını yağa batırıp ağzına koymalı ve diliyle de, "bu lokmayı ye" demelidir.»**

ALTINCI ASIL

BİR KÖŞEYE ÇEKİLİP İNSANLARDAN UZAKLAŞMANIN EDEBLERİ HAKKINDADIR

Bil ki, âlimler, zaviye ve uzlete çekilmek mi, yoksa insanlara karışmak mı daha faziletlidir, diye ihtilâfa düşmüşlerdir. Süfyan-ı Sevri, İbrahim-i Edhem, Davud-i Tai, Fudeyl bin Iyad, İbrahim-i Havas Yusûfi b. Esbat, Huzeyfe-i Mer'asi, Bişr-i Hafi ve daha birçok müttakilere göre uzlet edip zaviye ihtiyar etmek, insanlara karışmaktan faziletlidir. Bazı büyüklerle zâhir âlimlere göre de, insanlara karışmak daha faziletlidir. Hz. Ömer diyor ki: **«Uzletten nasibinizi kaçırma-**

yın.» İbni Sirin (r.a.) **«Uzlet ibâdettir.»** diyor. Bir kimse, Davud-i Tai'ye **«Bana nâsihat et»** dedi. Dedi ki: **«Ölünceye kadar oruç tut ve insanlardan, arslandan kaçar gibi kaç.»** Hasan-ı Basri diyor ki: **«Tevratta yazılıdır ki, kanaat eden insanlar muhtaç olmaz. İnsanlardan uzlet eden selâmet bulur. Şehvetini mağlûp edip ayak altına alan âzad olur. Hâsedten uzak olan mürüvvet kazanır. Birkaç gün sabreden ebedî saadet bulur.»** Veheb bin Verd diyor ki: **«Hikmet ondur. Dokuzu susmakta, onuncusu da uzlettedir.»** Rabi bin Haysem ve İbrahim-i Nahaî diyorlar ki: **«İlim öğren ve insanlardan uzlet et.»** Malik bin Enes (r.a.) din kardeşlerini ziyaret ederdi, hastaların hâlini sorardı ve cenazeleri teşyi ederdi. Sonra bunlardan teker teker el çekip zâviyeye çekildi. Fudeyl b. İyad diyor ki: **«Benimle karşılaştığı zaman selâm vermeyen, hasta olduğum zaman beni ziyarete gelmeyen kimseye çok minnet ederim.»** Büyük sahabelerden olan Sa'd bin Ebi Vakkas ve Said bin Zeyd Medine-i münevvereye yakın Akik denilen yerde oturulardı. Cumaya gelmezlerdi ve başka bir işle de şehre gelmezlerdi. Ölünceye kadar öyle kaldılar. Hükümdarlardan biri Hatem-i Asamm'e dedi ki: **«Hiç benden isteğin var mı?»** **«vardır»** dedi. Hükümdar **«nedir»** dedi. **«Ne sen beni gör, ne de ben seni göreyim.»** dedi. Birisi Sehl-i Tüsteri'ye **«Seninle arkadaş olmak isterim.»** dedi. Sehl: **«Birimiz ölünce, öbürü kiminle arkadaş olacak.»** dedi. **«Hak ile»** dedi. Sehl: **«Şimdiden arkadaşımız Hak olsun.»** dedi.

Bil ki, uzletin üstünlüğündeki ihtilâf, evlenmekteki ihtilâf gibidir ki, bazıları evlenmek ve bazıları da evlenmemek daha fâziletlidir, demişlerdir. Hakikat şudur ki, adamına göre değişir. Bazılarına uzlet bazılarına da karışmak daha üstündür. Bu hususun hakikati, uzletin faydalarını açıklamadan anlaşılmaz.

UZLETİN FAYDALARI

BİL Kİ, UZLETTE ALTI FAYDA VARDIR:

Birinci fayda: Zikir ve fikirdir ki, bütün ibâdetlerin en fâzîletlisi, melekûtta, gökte ve yerdeki Allah'ın acayip yaratıklarını tefekkür etmektir; dünya ve âhiretteki Hakk'ın sırlarını düşünmektir.

Belki hepsinden üstün olan kendini bütün varlığıyla Allah'ın zikrine verip Allah'tan başka herşeyden, hattâ kendinden bile habersiz olmaktır ve Allah'tan başka herşeyi bırakmaktır. Bu da yalnızlık ve uzletten başka bir şeyle mümkün olmaz. Çünkü Allah'tan gayri olan herşey Allah'ın fikrine mânidir; yalnız Peygamberler gibi, insanlar arasında Hak ile olup insanları hiç yokmuş gibi düşünen kimseler bundan müstesnadır. Bunun içindir ki, Peygamberimiz (s.a.v.) önceleri yalnızlık ve uzleti severdi; Hira dağında yer edinip Nübüvvet nuru kuvvet bulup cismiyle halkla, kalbiyle Hakla olmaya kâdir oluncaya kadar insanlardan ayrı durdu. Eğer bir kimseyi dost edinseydi. Ebû Bekir'i (r.a.) dost edinirdi. Fakat Allah'ın dostluğu, başkasıyla dost olmağa yer bırakmamıştı. İnsanlar onun bazı kimselerle

dost olduğunu sanıyorlardı. Halbuki onun kimse ile dost olmağa yeri kalmamıştı. Evliyanın da bu dereceye kavuşmaları şaşılacak bir şey değildir. Sehl-i Tüsteri diyor ki: **«Otuz yıldır ki, ben Allah ile konuşuyorum. İnsanlar kendileriyle konuştuğumu sanırlar.»**

Bu mertebe imkânsız değildir. Çünkü bazı kimseler vardır ki, yaratıkların aşkı onlara o kadar galebe eder ki, insanlar arasında oldukları halde kalbleri meşgûl olduğu işin kimsenin sözlerini duymuyorlar. Fakat herkes bu mertebeye aldanmamalıdır. Çünkü umumiyetle insanlar arasında bulunmakla fikir uyanıklığı olmaz. Bir kimse bir Rûhbana dedi ki: **«Yalnızlığa nasıl sabrediyorsun?»** Rûhban dedi ki: **«Ben yalnız değilim. Hakla beraberim. Onunla gizli konuşmak istediğim zaman namaz kılarım; o bana sırrını açmak dilese, onun kitabını okurum.»** Bir kimseye dediler ki: **«Bu grup yalnızlıkta ne fayda görürler?» «Onların faydası Allah ile ünsiyet peyda etmektir.»** dedi.

Hasan-ı Basrî'ye dediler ki: **«Burada birisi vardır; daima bir sütunun önünde yalnız oturuyor.»** Hasan-ı Basrî: **«Geldiği zaman bana haber verin.»** Haber verilince, Hasan onun yanına gidip dedi ki: **«Ey şahıs! Niçin daima yalnız oturuyorsun, insanlara karışmıyorsun?»** O kimse: **«Bana bir hâl olmuş, beni bütün insanlardan alıkoyuyor.»** dedi. Hasan: **«Niçin Hasan-ı Basrî'nin meclisine gidip onun vaaz ve nasihatını dinlemiyorsun?»** dedi. **«O hâl beni hem Hasan'dan hem başkasından alıkoymuştur.»** dedi. Hasan: **«O nasıl bir hâldir.»** dedi. Dedi ki: **«Hiçbir vakit geçmez ki, Allah'tan bana bir nimet gelmesin ve benden de bir günah sadır olmasın. O nimete şükür ve o günahtan istiğfar ederim. Ne Hasan'a giderim, ne de başkalarıyle ünsiyet ederim.»** Hasan: **«Sen burada bekle. Sen Hasan'dan daha akıllısın.»** dedi.

Herem İbni Hibban, Üveys El-Karenî'nin huzuruna vardı. **«Ey Üveys! Sana arkadaş olmak için yanına geldim.»** dedi. Üveys: **«Allah'ı tanıdıktan sonra başkasına arkadaş olanı bilmiyorum.»** dedi.

Fudeyl bin İyad diyor ki: **«Gece olunca, sabaha kadar Allah ile halvette olurum diye kalbim sevinir. Sabah olunca, insanlar bu halvete mâni olur diye üzülüyorum.»** Malik bin Dinar (r.h.a.) diyor ki: **«Allah ile konuşmayı, insanlarla konuşmaktan daha çok sevmeyenin ilmi az, kalbi hasta ve ömrü hederdir.»** Hükemadan biri diyor ki: **«Bir kimseyi görüp onunla sohbet etmek isteyen kimse, kalbi arzu ettiği kimseden boştur, hariçten yardım talep ediyor.»** Büyükler demiş ki: **«İnsanlarla ünsiyet eden müflisler zümresindendir.»**

O halde bundan anlaşıldı ki, Allah'ın zikriyle devamlı ünsiyet tutabilen, devamlı tefekkür edebilen, celâl ve cemâlini anlayabilenler bilmelidir ki, bunlar insanların mükellef olduğu ibâdetlerin en üstünü, en yücesidir. Çünkü bütün saadetlerin temeli, insanın öbür dünyaya yönelmesi, Allah'ın ünsiyet ve sevgisinin ona hâkim olmasıdır. Ünsiyet, tam zikirle olur. Muhabbet de marifetin semeresidir, marifet de fikrin semeresidir, fikirsiz olmaz. Bunların hepsi talvetsiz ve uzletsiz olmaz.

Zira düşünüldüğünde görülür ki, üç çeşit günah vardır. Bunlar,

insanlar arasında bulunmaktan peyda olur. İnsanlarla bulunduğu müddetçe onlardan kurtulmak mümkün olmaz.

Birinci günah: Gıybet etmek, yahut gıybet dinlemektir.

İkinci günah: Emri maruf ve nehy-i münkerin terkidir ki, eğer rıza gösterip emr-i maruf ve nehy-i münkerden susarsa, fâsık ve âsi olur. Eğer rıza göstermeyip reddederse husumet ve dargınlık olur.

Üçüncü günah: Riya ve nifaktır ki, bunlar da insanların arasına karışmakla olur. Çünkü eğer insanlarla idare etmezse, ona eziyet ederler. Eğer müdara ederse, riyâ ve nifâka düşer. Çünkü müdara ile nifâk ve riyâyı birbirinden ayırmak hayli zordur. Eğer iki hâsımla arkadaşlık yaparsa, her ikisine de muvafakat ederse, ikiyüzlülük zararı hâsıl olur. Her ikisine muvafakat etmezse, onların düşmanlığından kurtulmaz. Bunun en aşağı derecesi şudur ki, kimi görürse sizi özledim, demesidir. Oysa ki, bu çok defa yalan olur. Eğer bu sözleri söylemezse, saraya soğukluk ve nefret girer. Eğer söylerse, nifâk ve ikiyüzlülük olur. Ve yine en aşağı mertebesi şudur ki, kime rastgelse, nasılsın, halkının ve akrabanın hâli nasıldır, demesidir. Oysa ki, içinde onların hâlini sormak düşüncesi yoktur. Şu hâlde bu apaçık ikiyüzlülük oıur.

İbn-i Mes'ûd (r.a.) diyor ki: **«Bazı kimseler vardır ki, bir iş için dışarı çıkar, ihtiyacı olan adama gider, o kadar övgüler yapar ki, nifâk ile dinini dünyaya satar ve işini görmüş, fakat Allah'ı kızdırmış olarak evine döner.»** Sırr-ı Sekatî (r.h.a.) diyor ki: **«Bir din kardeşim yanıma gelip elimi öpmek isteyince, sakalımı düzeltmek bahanesiyle elimi sakalıma götürürüm. İsmimin münâfıklar defterine yazılmasından korkarım.»**

Füdeyl yalnız başına bir köşede oturuyordu. Birisi ziyareti için yanına geldi. Fudeyl: **«Niçin geldin?»** diye sordu: **«Yüzünü görüp ferahlamak için geldim.»** dedi. Fudeyl: **«Allah hakkı için bu sözler nefrete daha yakındır. Benim yanıma ancak münâfıkça medhü senâ yapmağa, seni beni yalan övmeye, ben seni yalandan övmeye, çeşit çeşit yalan yanlış söylemeğe geldim. Ya sen buradan geri dön, ya ben giderim.»** dedi. **Bu gibi sözlerden sakınabilenler için insanlara arasına karışmasında zarar yoktur.**

Eski büyükler birbirleriyle karşılaşınca, dünyadan değil, dinden sorarlardı. Hatem-i Asem Hamid-i Leffaf'a (r.h.a.): **«Nasılsın»** dedi. Hamid: **«Elhamdülillâh, selâmet ve âfiyetteyim»** dedi. Hatem: **«Selâmet, Sırat köprüsünden geçince olur. Afiyet de cennete girince olur.»** dedi. İsa (a.s.) ya: **«Nasılsın?»** diye sorduklarında: **«Bana faydalı olan elimde değildir, zararlı olanı defetmeye gücüm yetmiyor. Ben kendi işimden mes'ulüm, iş de elimde değil. Öyle ise benden daha fakir kimse yoktur.»** derdi. Rabi bin Heysem'e: **«Nasılsın?»** dediklerinde: **«Zayıf ve günahkârım, rızkımı yiyip ecelimi bekliyorum.»** derdi. Ebû Derda'ya: **«Nasılsın»** dedikleri zaman: **«Eğer cehennemden emin olursam, iyidir.»** derdi. Üveys El Kareniye: **«Nasılsın?»** dedikleri zaman: **«Daima ömrü eksilip günahı çoğalan kimsenin hâli nasıl olur;»** derdi. Biri

Hakîm'e: **«Nasılsın?»** dediler. **«Allah'ın rızkını yerim düşmanı olan şeytana uyarım.»** dedi. Muhammed bin Vasi'ye: **«Nasılsın?»** diye sorduklarında: **«Hergün bir konak daha yaklaşanın hâli nasıl olur!»** dedi. Hamid-i Leffaf'a: **«Nasılsın!»** diye sorduklarında: **«Muhakkak ölecek ve dirilip hesaba çekilecek kimsenin hâli nasıl olur!»** dedi. Birisi İbni Sirin'e: **«Nasılsın?»** dedi. **«Bir gün âfiyette olmak istiyorum»** dedi. **«Yoksa âfiyette değil misin?»** dediler. **«Günah işlemediğim gün âfiyette olurum.»** dedi. Birisine ölürken: **«Nasılsın?»** dediler. **«Azıksız olarak uzun sefere giden, arkadaşsız olarak kabre giren, delilsiz olarak da adaletli padişahın huzuruna varanın hâli nasıl olur!»** dedi. İbni Sirin, birine: **«Nasılsın?»** dedi. **«Beşyüz dirhem borcu olan, çoluk çocuk sahibi olup da fakir olan, bir habbeye bile sahib olmayan kimsenin hâli nasıl olur!»** dedi. İbni Sirin evine gitti, bin dirhem getirdi: **«Al, beşyüzünü borcuna ver, beşyüzünü de çoluk çocuğuna nafaka yap.»** dedi. ve bundan sonra kimsenin hâlini sormamağa söz verdi. İbni Sirin'in böyle söz vermesi, eğer hâlini sorup da derdine çare bulmazsa, münâfık olur korkusundandır.

Büyüklerden rivâyet edilir ki, eski zamanlarda bazı insanlar vardı, birbirlerine (hayatlarında) selâm bile vermemiş iken, birbirlerinden bir şey isterlerse, sahip oldukları hiçbir şeyi esirgemezlerdi. Bu zamanda olan insanlar ise, birbirlerine aşina olup karşılaştıkları zaman birbirlerinin ahvâlini, evlerindeki kuşlara varıncaya kadar sorarlar. Ama birbirlerine bir dirhem muhtaç oldukları zaman esirgerler, vermezler. Bu da ikiyüzlülüğün ta kendisinden başka bir şey değildir. O hâlde böyle olan insanların arasına karışan kimse, mutlaka nifâka, yalana mübtelâ olur, onlara ortak olur. Eğer muhalefet ederse, onlarla düşmanlık yapması gerekir. Onu kendilerine bir ağırlık ve yüksayarlar, kusurlarını sayıp gıybetiyle meşgûl olurlar, onların dini ve imanı bir tarafa itilmiş olur.

Dördüncü günah: Kiminle oturup kalkarsan, onun sıfatı sana sirâyet eder ve senin bundan asla haberin olmaz. Gâfil kimselerle oturup arkadaşlık eden kimselerin tabiatı, farkında olmadan onların tabiatından birçok günahların tohumunu alır. Dünyayı sevenleri ve onların dünyaya olan ihtiraslarını görenler, her ne kadar o ihtirası günah sayıp reddediyor ise de, çok gördüğü **için ona bâsit görünmeğe** başlar ve zamanla kalbe kötü görünmez olur. Bunun için bir âlimin ipek elbise giydiğini görenler, kalbleriyle ona nefret edip bütün gün onun gıybetini yaparlar. Oysa ki, gıybet, ipek elbise giymekten daha kötüdür. Hattâ zinâdan da daha ağırdır. Fakat gıybet halk arasında mütad olduğu için bâsit görünür. Hattâ gaflet ehliyle değil oturup kalkmak, hâl ve hareketlerini dinlemek bile zarar getirir. Nitekim Sahabenin ve din büyüklerinin hâl ve hareketlerini dinlemek faydalı olur. Hâlleri anıldığı zaman rahmet nâzil olur. Hadiste: **«Salihler anıldığı zaman rahmet iner.»** buyurulmaktadır. Rahmetin sebebi, onların hâl ve hareketlerini dinlemekle iyilik arzusu harekete geçmesi ve dünya arzusunun azalmasıdır. Bunun gibi gâflet ehli anıldığı za-

man lânet nâzil olur. Çünkü lânet sebebi, dünya arzusudur. Onları anmak da dünya arzusunu harekete geçirir.

Demek ki, gâflet ehlini görmek, onların hâl ve harketlerini dinlemekten daha ağırdır. Bunun içindir ki, Peygamber (s.a.v.) buyurur ki: **«Kötü arkadaş demirci gibidir. Demircinin yanına gidersen, elbisen yanmasa da, dumanı sana gelir. İyi arkadaş ise, güzel kokular satan gibidir. Sana misk, anber vermese de, onların kokusunu alırsın.»** O halde, yalnız oturmak, kötü arkadaşla oturmaktan daha iyidir. İyi arkadaşla oturmak ise, yalnız oturmaktan hayırlıdır.

Nitekim hâdiste: **Beraber oturduğun kimse dünya arzusunun kesilmesine sebeb olur ve seni Allah'a davet ediyorsa, onunla bulunmak büyük bir gânimettir. Onun sohbetine devam etmelidir. Bunun aksine olan kimseden de uzak ol. Bilhâssa, dünyaya hâris olan, hareketleri sözlerine uymayan âlimin sohbeti, öldürücü zehirdir. İslâm'ın saygısını kalbinden siler. Çünkü onun gibi âlimlerle arkadaş olan kendi kendine hitâp edip der ki: "Eğer İslâm'ın aslı olsaydı, bu kimse benden önce onun ahkâmını yerine getirirdi. Çünkü bir kimse bir tabak bademli helvayı önüne koyup hırs ve iştâh ile yese ve çağırıp: "Ey müslümanlar! Bu helvadan uzak olun. Bu tamamen öldürücü zehirdir" dese, kimse onun sözüne itibar etmez, inanmaz, çünkü onun o helvayı yemeye cesaret etmesi, onda zehir olmadığına delildir. Çok kimseler vardır ki, haram yiyip günah işlemeğe cesaret edemezken, başkası onun yaptığını dinleyince, o fiili işlemeye cesaret bulur. Bu sebebtendir ki, âlimlerin hatâlarını anlatmak iki sebebten dolayı haramdır.»**: Biri, gıybet olur. Diğeri insanlara, onlar gibi günah işlemeye cesaret verir. Çünkü bu hususta âlimi örnek edinip ona uymağa başlar. Bir taraftan da şeytan da onların yardımına kalkar ve :Siz, **nihayet filân kimseden büyük ve falan kimseden müttaki değilsiniz»** demeğe başlar. O halde câhiller, âlimlerin hatâlarını görünce iki şey düşünmelidir: **«Biri, âlim hatâ yaptı ise de, ilmi ona şefaatçi olabilir. Çünkü ilmin şefaati büyüktür. İlmi olmayan câhil hatâ yaparsa, neye güvenir.»** demelidir. Diğeri, ilim bilmektir. Câhil insanların hepsi içki ve fâizin haram olduğunu bilir. Bir günahkârın içki içmesi, başkasının bu günahı yapmasına delil olmayınca, âlimin haram yemesi, niçin cesaret verir? Umumiyetle harama cesaret edenler, isimleri âlim olup ilimden haberi olmayan, yahut haram yapmaları bazı mazeret ve tevilledir ki, câhiller onun hakikatini anlayamazlar. O hâlde, günah işleyen âlimlere böyle bakmalıdırlar ki, helâk olmasınlar. Kur'an'da geçen Mûsa ile Hızır'ın hikâyesi —ki, Hızır gemiyi delince Mûsa ona itiraz etti— bu hususların beyanı içindir. Bu makamda asıl maksad şudur: Zaman öyle bir hâle gelmiştir ki, insanların uzlet ve yalnızlığı seçmeleri daha hayırlıdır.

Üçüncü fayda: Allah'ın dilediği hariç, hiçbir şehir düşmanlık, fitne, inat ve hileden boş değildir. Yalnız yaşayan tehlikeden kurtulur.

Abdullah bin Amr bin As rivâyet ediyor ki, Peygamber buyurdu ki: **«İnsanların birbirlerine girdiklerini gördüğünüz zaman,»** bunu söylerken mübârek parmaklarını birbirine geçirdi. **«Yalnızlık köşesini bırakmayın; dilinizi koruyunuz; bildiklerinizi yapıp, bilmediklerinizi bırakın. Kendi hallerinizle meşgûl olun; âmme işlerinden elinizi çekiniz.»** Abdullah bin Mes'ûd rivâyet ediyor ki, Peygamber buyurdu: **«İnsanlar bir zaman gelecek ki, kişi dinini korumak için tilki gibi bir yerden bir yere, bir dağdan bir dağa ve bir mağaradan bir mağaraya kaçacaktır.» «Ya Resûlallah! Bu ne zaman olacaktır.»** dediler. Buyurdu ki: **«Maişet, günah işlemeksizin kazanılamadığı zaman. O zaman bekâr kalmak helâldir.» «Ya Resûlallah! Bize evlenmeyi emrettiniz. Bu nasıl olur?»** dediler. Buyurdu ki: **«O zaman kişinin helâkı, ehli ve evlâdı elinde olacaktır. Ehli evlâdı olmazsa, akraba ve yakınları elinde olacaktır.» «Ne sebeble ya Resûlallah!»** dediler. Buyurdu ki: **«Onu eli dar ve fakir olduğu için kınıyacaklar, takat getiremediği şeyleri teklif edecekler.»** Gerçi bu hâdis-i şerif, bekârlık hakkında gelmiştir. Fakat bekârlık hâlinden yalnızlık da anlaşılır. Peygamberin buyurduğu zaman çoktan gelip geçmiştir.

Eski Şeyhlerden Süfyan-ı Sevrî kendi zamanında diyor ki: **«Allah hakkı için bu zamanda bekârlık helâl olmuştur.»**

Dördüncü fayda: İnsanların şerrinden kurtulur, rahat olur. Çünkü insanlar arasında bulunduğu müddetçe gıybet sıkıntısından, su-i zandan uzak olamaz. Çünkü hakikatini bilmedikleri, akıl ve idrâklarıyle anlayamadıkları bir şeyini görseler, ona dil uzatırlar; ayıplarlar. Eğer taziye, kutlama ve ziyafet gibi hususlarda müslümanların haklarını edâ etmeğe girişirse, bütün zamanını bu işlere harcamış olur. Bazılarını tahsis ederse, diğerleri darılır, onu üzerler bir köşede uzlete çekildiği zaman bu dağdağalardan tamamiyle kurtulur, hepsi ondan memnun ve müteşekkir olurlar. Büyüklerden biri, daima mezarlıkları dolaşır, kitap okur ve yalnız oturordu. Ona: **«Niçin böyle yapıyorsun?»** dediler. **«Hiç yalnızlık gibi selâmetli yer, mezarlık gibi vaiz ve kitap gibi arkadaş bulamıyorum.»** dedi.

Evliya zümresinden olan Sabit-i Ensabî, Hasan-ı Basrî'ye bir mektup yazdı: **«Bu sene Hacca gideceğini duydum. Hac yolunda seninle arkadaş olmak isterim.»** dedi. Hasan: **«Allah'ın örtüsü altında bulunmamız bu fikrinizden hayırlıdır. Birbirimizden, aramıza dargınlığın, düşmanlığın girmesine sebeb olacak şeyler görebiliriz»** dedi. O halde uzletin faydalarından biri de, bununla mürüvvetini ve gizli şeylerini korumuş olur; iç sırları açığa çıkmaz.

Beşinci fayda: İnsanların ondan tamaı kesilir; onun insanlardan tamaı kesilir ki, bu iki tamadan çok kötülük olur. Çünkü dünyayı sevenlere bakanlara hırs hâkim olur. Hırsın tabiatında tama', tamaın tabiatında da aşağılık ve zelillik vardır. Bu sebeble Allah Teâlâ buyurur: **«Onların bir sınıfına verdiğimiz dünyevi zinetlere bakma! Çünkü o zinet onlara fitne ve belâdır.»** (Hicr sûresi, âyet: 88) Peygamberimiz de buyurur: **«Dünya bakımından sizden yüksek olan zen-**

ginlere bakmayınız; çünkü onlara bakmak, Allah'ın size nâsib ettiği nimetleri küçük gösterir, nimete nankörlük etmenize sebeb olur.» Zenginlerin nimetine bakan, onu elde etmeye kalkışırsa, elde edemez; âhireti ziyâna müncer olur. Elde etmeye kalkışmazsa, cihâd ve sabra katlanmak zorunda kalır. Bu da hayli zordur.

Altıncı fayda: Ahmak, katı ve ağır canlı insanları görmekten kurtulur. A'meş'e: **«Niçin gözlerin böyle sakat oldu?»** diye sormuşlar. **«Ağır canlı insanlara bakmaktan.»** demiş. Calinos'a: **«Vücudun sıtması olduğu gibi, ruhun da sıtması var mıdır?»** diye sormuşlar. **«Vardır. Ruhun sıtması ağır canlılara bakmaktır.»** demiş. İmam-ı Şafii (r.a.) der ki, ağır canlıların yanında oturduğum zaman ona gelen tarafımı, öbür taraftan ağır bulurum. Gerçi bunlar dünyevî faydalardır, fakat dinle de ilgisi vardır; çünkü ağır canlı olanlar kalbe ağır gelir, onu diliyle, yahut kalbiyle gıybet etmeye başlar.

UZLETİN ZARARLARI

Bil ki, bazı dinî ve dünyevî üstün maksatlar vardır ki, başkasıyla ünsiyet ve arkadaşlık olmadan mümkün olmaz. Uzlette bunlar yoktur. Bunların olmaması uzletin zararlarındandır. Bu zararlar da altıdır:

Birinci zarar: İlim öğrenmekten ve öğretmekten mahrum olmaktır. Bilinmelidir ki, kendine farz olan ilimleri tahsil etmeyen kimseye uzlet haramdır. Eğer farz olan ilmi tahsil etmiş ve diğer ilimleri de tahsil etmeye veya anlamaya muktedir değilse, ibâdet için uzlete çekilmesi câiz olur. Eğer dinî ilimleri ikmâl etmeye muktedir iken uzleti seçerse, uzlet ona büyük hüsrân olur. Çünkü ilim tahsilinden önce uzleti seçenin vakitlerinin çoğu gâflet uykusuyla, gevşeklikle ve boş geçer. Eğer bütün gün ibâdet ile meşgûl da olursa, ilim ile yapılan ibâdet gibi sağlam olmaz; gurur ve dalâletten kurtulmaz. Gurur ve dalâletten kurtulsa da, itikâdi konularda kalbi bâtıl düşüncelerden kurtulmaz ve Allah Teâlâ hakkında düşündükleri ya küfür veya bid'at olur, oysa kendisi bunun farkında bile olmaz. Velhâsıl uzlet câhillere değil âlimlere lâyıktır. Câhiller uzlette çabuk helâk olur. Doğrusunu Allah bilir.

İlim öğretme derecesi ise, çok yüksektir. İsa (a.s.) buyurur ki: **«İlim öğrenip onunla âmel eden ve başkalarına öğreten kimse, gökte melekler onu "büyük" adıyla anarlar.»** İlim öğretmek de uzletle bağdaştırılamaz. O hâlde ilim öğretmek uzletten üstündür. Ancak ilim öğretmekten maksadı, Allah rızası olması, mal ve makam olmaması şarttır. Bir de öğretilen ilim dinde faydalı olmalıdır ve mühim olanı önce öğretmelidir. Meselâ tahareti öğretmeye başlayınca, elbise ve bedeni temizlemek bâsittir. Taharetten maksad başkadır. O da gözün, kulağın, dilin, elin ve diğer âzanın günahlarından temizlenmesidir. Bu şekilde olan tahareti etraflı anlatmalı ve onunla âmel etmesini teklif etmelidir. Eğer o kimse bununla âmel etmeyip başka ilim isterse,

onun maksadı mevki ve makamdır, din için ilim tahsili değildir. Bu tahareti de bitirince, ona demelidir ki, bu taharetten de maksad bunun ötesinde bir temizliktir ki o da kalbin, dünya sevgisinden ve Allah Teâlâ'dan başka herşeyden temizlenmesidir. **«Lâilâhe illâllah»** ın hakikati de Allah'tan başka aslâ mâbud yoktur, demektir. Çünkü kendi nefsi arzularına uyan kimse, **«Kendi arzusunu ilâh edinen»** kimselerin zümresinden olur. Yâni arzusunu mâbud edinen kimselerden olup **«Lailâhe illâllah»** kelimesinin hizmetinden mahrum olur. Mühlikat ve münciyat rüknünde anlatılanları öğrenmeden arzulardan kesilmenin şekli bilinmez. Taharet ilmini bu şekilde tahsil edip Allah Teâlâ'yı tevhid etmek, bütün insanlara farz-ı ayındır. Eğer talebe anlatılan ilmi tahsil etmeden önce hayız, talak, haraç, husumetler ve fetva ilimlerini öğrenmek isterse, yahut mezhebler arasındaki ittifâk ve ayrılıkları; yahut kelâm, cedel, münâzara ilimleriyle mü'tezile ve diğer mezheplerin görüşlerini öğrenmek isterse, onun gâyesi din olmadığını, rütbe ve makam olduğunu bil. O halde bu gibi kimselerden uzak olmalıdır. Çünkü onun şerri büyüktür. O kimse, daima kendisinin helâki için çalışan öz düşmanı şeytanla münâzara etmeyip İmam Ebû Hanife, İmam-ı Şafiî ve mü'tezile cemaatıyle husûmet yapması, şeytanın onu elinde oynattığına, onunla alay ettiğine delildir. Hased, kibir, riyâ, kendini beğenme, dünya sevgisi, mevki ve mal hırsı gibi kazandığı sıfatların hepsi, her biri helâk sebebi olan bâtınî pislik ve necâsettir.

Talebe, kalbini bunlardan temizlemeden fetvâlarla ilgili nikâh, talak, selem ve icâre meselelerinde, hangisinin sahih olduğunu öğrenmeye çalışması yanlış bir yoldur. Oysa bir kimse bunlarda hatâ da ederse bir sevâb alır. Peygamber buyurur: **«İctihâdında isâbet bulan iki sevâb, yanılan bir sevâb alır.»** O hâlde Ebû Hanife veya İmam-ı Şafiî mezhebini bu şekilde tahsil edenin sevâbı bir veya ikiden fazla değildir. Ama nefsini bu sıfatlardan temizlemezse dalâlet batağında dini helâk olur, selâmet sahiline yol bulamaz.

Zaman öyle bir dereceye geldi ki, büyük bir şehirde, eski metotla öğrenim yapan bir veya iki kişi bulunur, fazla bulunmaz. O halde müderris olanlara da uzlet daha iyidir. Çünkü ilmi dünyayı sevenlere öğreten kimse, bir gün tevbe edip gazaya gitmek ihtimaliyle yol kesiciye kılıç satan gibidir. Eğer kılıç onu tevbeye çağırmaz, ama ilim onu tevbeye ve Cenâb-ı Hakk'a dâvet eder denirse, bu da yanlıştır. Çünkü fetvâlar, husûmetler, muâmeleler, **Kelâm, Nahiv** ve **Lûgât** ilimlerinin hiçbiri insanı Allah Teâlâ'ya dâvet etmez. Çünkü bunlarda korkutma vet eşvik yoktur. Belki her biri hased, övünme, kibir ve taassup tohumlarını kalbe aşılar. Duymak, görmek gibi değildir. Dikkat edin! Böyle ilimlerle uğraşanlar nasıl yaşadılar ve nasıl öldüler.

İnsanı dünyadan alıkoyup âhirete dâvet eden ilim, Hâdis ve Tefsir ilimleri ile bu kitabın mühlikât ve münciyat rüknünde anlatılan ilimlerdir. Bunlar katı kalbli az kimseler hariç herkese tesir eder. Bu

anlattığımız şartlarla ilim öğrenen kimsenin uzlete çekilmesi büyük günahlardan olur.

Eğer bir kimse bu söylediğimiz Hâdis, Tefsir ve diğer mühim olan ilimleri okuyup büyük gâyesi mevki ve rütbe olursa, o kimsenin de öğretiminden kaçınmalıdır. Gerçi onun öğretmesinde başkalarına büyük faydalar hâsıl olur. Ve kendisi helâk olur, başkalarına fedâ olmuş olur. Peygamberin: **«Allah Teâlâ İslâm dinine, İslâm'dan hiç nâsip almamış kimselerle yardım eder.»** buyurması da bunun ifâdesidir. O, sarayı aydınlatan, fakat kendisi daima yanıp eksilen muma benzer. Bu sebebtendir ki, Bişr-i Hafi (r.h.a.) üstadından dinlediği yedi cilt hâdis kitabını toprağa gömüp kendisi hâdis rivayet etmedi ve: **«Kendimde bu hâdis-i şerifleri rivâyet etmek arzusu gördüğüm için etmedim. Eğer kendimde sükût arzusunu görsem rivâyet ederdim.»** dedi.

Büyükler diyor ki: **«Haddesenâ** (bize hâdis anlattı) **diyen beni meclisin başına takdim edin demiş olur.»**

Emirü'l-Mü'minin Ali(r.a.) bir kimsenin, etrafına insan toplayıp nâsihat yaptığını görünce: **«Bu kimse beni tanıyın diyor.»** dedi. Birisi sabah namazından sonra vaaz yapmak için Hz. Ömer'den izin istedi. İzin vermedi. **«Ey Emirü'l-Mü'minin insanlara vaaz yapmayı yasaklar mısın?»** dedi. **«Evet, korkarım ki, çok gururlanır, tamamen berbat olur gidersin.»** dedi. Rabia-i Adeviye, Süfyan-ı Sevri'ye: **«Eğer dünyaya sevgin olmasaydı, yâni hâdis rivâyetini sevmeseydin, iyi insan idin.»** dedi. Ebû Süleyman-ı Hattabi der ki: **«Bu zamanda sizinle sohbet edip sizden ilim öğrenmek isteyen kimselerden kaçınınız, uzak durunuz. Çünkü onların ne malı ne de cemâli vardır. Zâhirde seninle dost olup bâtında da düşman olurlar. Yüzüne karşı seni medhü senâ ederler, arkandan seni kötülerler. Hepsinin işi gammazlık,** (söz taşıma) **aldatma ve hiledir. Onların öğrenmek ve öğretmekten gâyeleri senden bir merdiven edinip kendi bozuk emellerine ulaşmak ve seni kendi yüklerini taşımak için hamal yapıp arzularına tabi olarak her gün bir diyarı gezmektir. Senin meclisine gelmeği sana minnet bilirler. Mal ve mevkiinden kendilerine bir karşılık vermeni ve bütün işlerinde ve akraba ve yakınlarına yardım etmeni; onların esiri olup düşmanlarıyle mücadele etmeni ve kötü olmanı isterler. Eğer bunların birinde onlara muhalefet edersen; senin ve ilmin hakkında ne söylediklerini görürsün ve düşmanlıklarını nasıl açığa vuracaklarını anlarsın.»**

İşin gerçeği Süleyman'ın dediği gibidir. Çünkü bu zamanda hiç bir talebe, önce vazifesini tâyin etmeyen üstâdı kabûl etmiyor. Fakir müderris ise arada bocalayıp duruyor. Ne talebeyi terkedebiliyor, halkın gözündeki itibşamının gitmesinden korkuyor; ne de vazifelerini yapmağa muktedir oluyor. Zâlimlerin huzuruna varıp onlara yağcılık ve müdara ediyor. Bu şekilde onların hâtırı için dinini yıkıyor ve onlardan zerre kadar fayda da bulmuyor. O hâlde bu anlatılan üslûp üzere öğretime muktedir olup bu âfetlerden emin olabilenler için ilim öğretmek uzletten iyidir.

Bundan başka câhil olanlar için bir şart daha vardır: Bir âlimi ilim meclisinde gördükleri zaman ona sû-i zan edip bu toplantıyı makam ve mal için yapıyor dememeli, iyi zan besleyip ilim öğretmek onun üzerine farz olduğu için Allah Teâlâ'nın rızasını talep etmek için yapıyor diye düşünmelidir. Ama bâtını pis olanlarda, iyi zanna yer kalmaz. Çünkü herkesi kendinde olan sıfatta görür.

Bu sözleri söylemem izin sebebi, âlimlerin hadlerini aşmamaları, öğretme ve öğrenme şartlarına dikkat etmeleri ve câhil olanların da ahmaklığı ve bahaneyi bırakıp âlimlere hürmet etmekte kusur yapmamaları içindir. Çünkü kendileri de bu sû-i zan ile helâk olma batağına düşerler.

İkinci zarar: Almak ve vermek faydasından mahrum olur. Almak faydası dediğimiz çalışmaktır ki, insanlara karışmadan mümkün olmaz. Çoluk - çocuğu olan kimsenin çalışmayıp uzlete çekilmesi günahtır. Çünkü çoluk - çocuğu zâyi etmek büyük günahlardandır. Ama eğer kifâyet miktarı malı olursa, veya çoluk çocuğu olmazsa, uzlet daha iyidir. Vermek faydası dediğimiz sadaka verip müslümanların haklarını gözetmektir. Eğer uzlette zâhiri ibâdetlerden başka birşey yapamazsa, helâlden kazanıp sadaka vermek onun için uzletten daha iyidir. Eğer onun kalbinde feyiz yolu açık olup Allah'a marifeti hâsıl olmuş, münâcatıyle ünsiyet peyda olmuş ise, bu bütün sadakalardan faziletlidir. Çünkü bütün ibâdetlerden asıl maksad budur.

Üçüncü zarar: İnsanların kötü ahlâkına sabır ve tahammül ile yapılan mücahede ve riyazattan mahrum kalır. Bu mücahede, sabır ve tahammül henüz riyazatını tamamlamamış olanlar için faydalıdır. Çünkü insanlara karışmakla güzel ahlâk hâsıl olur.

Güzel ahlâk bütün ibâdetlerin temelidir. O hâlde güzel ahlâk insanların eziyetine sabretmek ile olunca, insanlardan nasıl uzak durulabilir. Tasavvuf ehli hâdimlerin (hizmetçilerinin) insanlara karışmalarının sebebi, câhil insanlardan nafaka dilenmekle kibir ve gururlarını kırmak; tasavvuf ehlinin ihtiyacını gidermek; onların eziyetlerine katlanıp kötü huyları kendilerinden uzaklaştırmak ve onlara hizmet etmekle bereket ve himmetlerini kazanmaktır. Eski zamanda hâl böyle idi. Ama bu zamanda bu niyet bozulmuş, maksad makam ve mal olmuştur. O hâlde riyazatı tahsil etmiş kimse için uzlet daha faziletlidir. Çünkü riyazattan maksad eziyet ve acı çekmek değildir. Nitekim ilâçtan maksad acı tatmak değil, hastalık unsurunu gidermektir. Hastalık gidince, daima ilâcın acısını tatmak şart değildir. Belki riyazattan maksad Allah'ın zikri ve fikriyle ünsiyet tutmaktır. Riyazatla zikir ve fikre mâni olan herşey zâil olur.

Bil ki, başkalarını da riyazata sevketmek dinin rükûnlerindendir. Bu da uzletle mümkün olmaz. O halde şeyhlerin müridleriyle bulunmamaları imkânsızdır. Onlardan uzlet etmeleri şart değildir. Ancak âlimlerin riyâ âfetinden, makam ve rütbe talep etmekten kaçınmaları lâzım olduğu gibi, şeyhlerin de bu gibi işlerden kaçınmaları lâzım-

dır. Onların müridlerle şartlara uygun bir şekilde bulunmaları uzletten daha iyidir.

Dördüncü zarar: Bazı uzlette vesvese galebe çalar. Zikir ve fikirden nefret hâsıl olur. Fazla usanmak olur. İnsanlarla konuşup ünsiyet etmeden bu nefret zâil olmaz. İbni Abbas (r.a.) diyor ki: **«Eğer vesveseden çekinmeseydim, insanlarla arkadaş olmazdım.»** Emirü'l-mü'minin Ali (r.a.) diyor ki: **«Kalbin rahatını kaçırmayınız. Çünkü birden zorlarsanız, kalb görmez olur.»** O hâlde her gün bir saat kadar bir kimse ile ünsiyet etmeli, onunla dinî konuları ve dinî taksirâtını konuşmalı ve din işlerinin nasıl yapılacağını onunla müşavere etmelidir. Ama gâfil insanlarla bir saat dâhi oturmak zararlı olur, bütün gün meydana gelen arılık ve duruluğu bulandırır. Peygamber buyurdu: **«Herkes kendi arkadaşının sıfatında olur.»** O hâlde kiminle arkadaşlık edeceğine dikkat etmelidir.

Beşinci zarar: Cenaze teşyii, dâvete icâbet, kutlama, taziye ve diğer hakları gözetmenin sevâbından mahrum olur. Ancak bu hususlarda da nice türlü âfetler vardır. Çünkü umumiyetle nifâk ve riyânın olması muhtemeldir. Bazı kimseler, kendini bu zararlardan koruyamaz, bu hakların şartlarına dikkat edemez. Bunun için bu kimselere uzlet daha iyidir.

Geçmiş büyüklerin birçoğu uzleti seçmişler, bu hakların hepsini gözetmekten vazgeçmişler. Çünkü umumiyetle dinin selâmetini uzlette görmüşler.

Altıncı zarar: İnsanlar arasına karışıp onların haklarını yerine getirmekte bir nevi tevâzû vardır. Uzlet ve insanlardan kesilmekte de bir nevi tekebbür vardır. Çünkü uzletin sebebi kendini mükemmel görme ve tekebbür olabilir. Çünkü insanların kendisini ziyaret etmelerini istemeyen kimseler zaviye seçerler. Beni İsrail zamanında çok büyük bir âlim vardı. Hikmetli ilimlerde üçyüz altmış kitap yazmıştı. Allah'ın yanında bir makamı olduğunu düşünürdü. O zamanın peygamberlerinden birine vahiy nâzil oldu ki: **«Yeryüzünü nâm ve şöhretinle doldurdun. Ben senin nâm ve şöhretine bakmam.»** Bunun üzerine o kimse korktu. Tasnif ve te'liften vazgeçip tenha bir köşede oturup ibâdetle meşgûl oldu ve: **«Acaba Allah Teâlâ benden râzı oldu mu?»** dedi. Vahiy geldi ki: **«Şimdi yine râzı değilim. İnsanlar arasına karışmadan râzı olmam.** Sonra dışarı çıkıp çarşılarda, pazarlarda insanlar arasına karıştı, câhillerle oturup kalktı, beraber yemek yedi ve pazarlarda kimseden kaçınmadı. Bu defa: **«Ey filân! Şimdi senden râzı oldum.»** diye vahiy nâzil oldu.

Bil ki, bâzı insanlar, sadece tekebbür için uzlet eder; insanlar arasında bulunursa hürmet görmeyeceğinden korkar yahut ilim ve amelдeki kusurlarını insanlar vâkıf olur diye, zâviyeyi kusurlarını örtmek için perde yapar ve herzaman herkesin bereketlenmek için kendisini ziyarete gelip elini öpmelerini bekler. Bu gibi uzlet nifâkın tâ kendisi olur.

Uzletin Allah için olmasının iki alâmeti vardır: Biri, zâviyede boş oturmayıp zikir ve fikirle, yahut ilim ve ibâdetle meşgûl olmasıdır. Diğeri de; kendisinden dinî faydalar gördüğü kimseler hariç başkasının kendisini ziyaret etmelerini sevmemesidir. Ebû'l-Hasan Hatem Tûs şehrinin büyüklerindendi. Büyük evliyadan olan Ebû'l-Kasım Gürgân'ın yanına gitti ve ziyaretine gelmediği için özür diledi. Ebû'l-Kasım **«Ey Hace! Bırak! Başkası ziyaretten ne kadar minnettar oluyorsa, biz ziyareti bırakmaktan o kadar minnettarız. Biz o büyük zatla karşılaşmaktan başka bir şey düşünmüyoruz. Yâni Melekü'l-Mevt'in endişesi başka kimseye yer bırakmamıştır.»** dedi.

Bir hükümdar Hatem-i Asamm'ın yanına geldi ve: **«Ey Hatem! Ne arzun varsa buyurun ki, vereyim.»** dedi. Hatem: **«Arzum budur ki, ne sen beni gör, ne de ben seni göreyim.»** dedi. İnsanlardan hürmet görmek için zâviye seçmek büyük bir cehâlettir. Çünkü din yolunda ilk önce hiçbir hususun kendi elinde olmadığını bilmelidir. Eğer uzlet ve riyazat için kullar dağlara çekilseler, ayıb olanlar gizlenmek için melâmet yolunu seçmiştir, derler. Velhâsıl her ne hususta olursa, insanlar iki kısım olur, bazısı över, bazısı da kötüler. O hâlde sen doğrusu insan kendi dinini düşünmeli, insanların dedikodusuna kulak vermemelidir. Sehl-i Tûsteri müridlerinden birine bir iş buyurdu. Mürid: **«Ben onu yapamam, halkın dilinden korkarım.»** dedi. Sehl arkadaşlarına döndü ve dedi ki: **«Bir kimsede iki sıfattan bir hâsıl olmadan o tasavvufun hakikatine ulaşamaz. O sıfatlardan biri halkı gözünden atıp Hakk'tan başka bir şey görmemelidir. Diğeri de; kendi nefsini gözünden düşürmeli, insanlar onu ne sıfatta görürse korkmamalıdır.»** Hasan-ı Basrî'ye: **«Bazı insanlar, senin meclisine bâzı sözlerini ezberleyip onlarla sana itiraz etmek ve seni kötülemek için gelirler.»** dediler. Hasan: **«Ben nefsimin firdevs-i A'laya ve Cenâb-ı Allah'ın münacatına tama ettiğini gördüm, insanların dilinden selâmet kalmaya tama' ettiğini görmem; insanları yaratan Halık bile onların dilinden kurtulmamıştı. Ben nasıl kurtulacağım.»** dedi.

Şu halde bu anlatılanlardan uzletin fayda ve zararları anlaşıldı. Herkes kendi muhasebesini yapmalı, bu hususları nefsine arzetmeli ve kendi hakkında hangisi faydalı olduğunu bilmelidir.

UZLETİN EDEBLERİ

Bil ki, uzlet (yalnızlık) köşesini seçen kimse insanları kendi şerrinden ve kendini de insanların şerrinden korumaya; Allah Teâlâ'nın ibâdetine boş ve rahat bir kalb bulmaya niyet etmelidir. Hiç boş durmamalı, zikir, fikir, ilim ve âmelle meşgûl olmalıdır. İnsanların görüşmesine izin vermemeli, şehrin haber ve havadisini sormamalı, insanların ahvâlini soruşturmamalıdır. Çünkü onların haberini dinleyince, o haberler hâlvette onun kalbine bozuk fikirlerin tohumunu eker ve daha sonra eseri meydana çıkmaya başlar. Oysa hâlvette çok mühim olan şey kalbi konuşmaları kesmektir.

Uzlet eden kimse, en az yiyecek ve giyeceğe kanaat etmelidir. Yoksa insanlarla görüşmek zorunda kalır. Komşularının eziyetine tahammül etmeli, kendisi hakkında söyledikleri medhu senâlara kulak verip gönül bağlamamalıdır. Eğer uzlette ona münâfık, yahut ihlâslı yahut mütevâzi, yahut mütekebbir derlerse, kulak vermemelidir. Çünkü bunların hepsi zamanı zâyi eder. Uzletten maksad ise, dedikodudan uzak olup âhiret ahvâline dalmak ve sadece onu düşünmektir. Tevfik Allah'tandır.

YEDİNCİ ASIL

SEFERİN EDEBLERİ

Bil ki, sefer iki çeşittir: Biri bâtını sefer, diğeri de zâhirî seferdir. Bâtınî sefer; yer ve gök âlemine, Allah'ın acayib sun'una ve takvâ konaklarına sefer yapmaktır. Allah adamlarının seferi, budur. Bedenleriyle evlerinde otururlar ve yedi kat gök ve yedi kat yerden daha geniş olan cenneti dolaşırlar. Ariflerin âlemi, sınırı, sonu olmayan cennettir. Allah, insanları bu sefere dâvet eder. Bu hakikate şu âyeti kerime ile işaret buyurur: **«Göklerin ve yerin mülküne ve Allah'ın yarattıklarına bakmıyorlar mı?»**

Bu seferi yapamayanlar, Zahirî sefere çıkmalı, bedeniyle her yere intikâl etmelidir. Çünkü her gittiği yerden bir ibret alır, bir türlü fayda kazanır. Bu kendi ayağıyla yürüyerek kâ'benin zahirini tavaf edene benzer.

Diğeri ise, şu adama benzer ki, kendi yerinde dururken kâbe onun ayağına gelir, onun etrafında döner, onu ziyaret eder ve bütün sırlarını ona açar. O halde bu iki kimse arasında büyük farklar vardır. Bu sebebten Ebû Said-i (Ebû'l-Hayır) diyor ki, insanlar dünyayı gezmekten ayakları yara olur. Allah'ın adamları ise, fikir ve zikirle kalblerini yara yaparlar. Biz zahirî seferin edeblerini iki babta zikredeceğiz. Batını sefer ise çok incedir. Bu kitapta anlatılması mümkün değildir.

Birinci bölüm seferin çeşitleri ve edebleri hakkındadır. İkinci bölüm ise, seferdeki ruhsatlar hakkındadır:

BİRİNCİ BÖLÜM

SEFERİN ÇEŞİTLERİ VE EDEBLERİ

ZAHİRÎ SEFER BEŞ KISIMDIR:

1 — İlim öğrenmek için yapılan seferdir. Öğrenilmesi farz olan ilim için sefere gitmek farz ve sünnet olan ilim için de sünnettir Hadiste: **«İlim öğrenmek için evinden çıkan, geri evine dönünce ye kadar Allah yolundadır»** buyurulmaktadır. Ve yine hâdiste: **«Melekler, ilim öğrenmek için yürüyen talebelerin yollarına kanatların**

yayarlar». Seleften bazıları bir hadisi öğrenmek için uzak Seferler yapmışlardır. Süfyan-ı Sevrî (r.h.a.) diyor ki, eğer bir kimse din yolunda az bir faydası olan bir kelimeyi öğrenmek için Şam'dan Yemen'e sefer etse, onun seferi boşuna olmaz. Fakat ahirete azık olan ilimler için sefere çıkmalıdır. İnsanı dünyadan âhirete, hırstan kanaata, riyadan ihlâsa ve insanların korkusundan Hakkın korkusuna davet etmeyen ilim, onun noksanlığına sebeb olur.

2 — Kendi nefsinde bulunan kötü sıfatların tedavisiyle meşgul olmak için, nefsini ve ahlâkını bilmek gayesiyle sefere gitmektir. Bu da önemlidir. Çünkü kişi kendi hanesinde oturup işleri yolunda gittiği müddetçe, kendi hakkında hüsnü zânda olur, güzel ahlâka sahip olduğunu sanır. Sefer esnasında ise, gizli ahlâklarının perdesi açılır ve kötü sıfat ve ahlâkını ve acizliğini gösteren haller zahir olur. Bu hastalıkları anlayınca tedavisiyle meşgul olmalıdır. Bunun için **«sefer etmeyen muradına ermez»** denilmiştir.

Bişri Hafi (r.h.a.) der ki: **«Ey zahitler! Sefere gidin ki,** (günahlardan) **temizlenesiniz. Bir yerde kalan su mutlaka kokar.»**

3 — Karada, denizde Allah'ın acayip işlerini görmeli; dağda, bağlarda ovalarda, çeşitli iklimlerde, dünyanın çeşitli yerlerinde değişik hayvan, bitki ve diğer yaratıkları görmeli, her birinin kendi yaratıcısını tesbih, tenzih ettiğine ve sani'in birliğine delâlet ve şahitlik ettiğine bakmalıdır. Böyle ibret nazarıyla bakan kimse, harfi ve sesi olmayan cansızların sözünü anlayabilir ve harfsiz ve rakamsız olarak bütün varlıkların çehresinde yazılan ilâhî yazıyı okuyabilir. Kâinatın bütün sırlarını ondan anlayabilir. Bilhassa gökler âlemine baktığı zaman, onlar ki, her gece ve gündüz, kendi etrafında dönen acayib sırlarını Lisan-ı hal ile açıklar ve bu âyet-i kerimenin mânasını tefsir eder: **«Göklerde ve yerde nice alâmetler vardır; üzerinden geçerler, fakat onları anlamazlar.»** (Yusuf sûresi, âyet: 105). Bundan başka bir kimse kendi yaratılışına, azalarına ve sıfatlarına bakarsa, ömrü boyunca bu manzara kendisine yeter. Belki kendindeki şaşılacak halleri olduğu gibi görmek için zahirî gözünü kapayıp batınî gözünü açmalıdır.

Ulu zatlardan biri diyor ki: **«Başkaları, gözünü aç ki acayip işleri göresin, diyor. Ben ise gözümü yum ki, acayib işleri göresin, diyorum».** Bu sözlerin ikisi de doğrudur. Çünkü birinci konak zahiri gözünü açıp görülen âlemi görmektir. Sonra ikinci konak da batıni gözünü açıp gayb âlemini görmektir. Zahirî acayibliklerin sonu vardır. Çünkü o cisimlerle ilgilidir. Cisimler âleminin de sonu vardır. Batınî acayibliklerin ise sonu yoktur. Çünkü her şeklin ruhu ve hakikâti vardır. Şekil zahirî gözün nasibi, hakikât da batınî gözün nasibidir. Asıl hakikattir. Şekil ise basit bir şeydir. Bunun örneği şudur ki, bir kimse dili görse, onu bir et parçası sanır. Kalbi görse, bir parça uyuşmuş siyah kan sanır. O halde dikkat et ki, dilde ve kalbte zahirî gözün nasibi ile batınî gözün nasibi arasında ne kadar fark vardır. Demek ki, bütün aza, ecza ve zerreye varıncaya kadar her şeyde durum

böyledir. Zâhiri gözden başka nasibi alamayan kimselerin derecesi hayvanların derecesine yakındır. Ama bazı şeylerde zahirî göz batınî gözün anahtarıdır. Bu sebebtendir ki, yaratıkların acayibliklerini görmek için sefer faydadan uzak değildir.

İkinci sefer: İbadet için olan seferdir. Hacca gitmek, harbe gitmek, Peygamberlerin ve velilerin mezarlarını ziyaret etmek gibi. Hattâ alimleri ziyaret etmek ve büyük müttefiklerin yanına gitmek gibi. Çünkü onların cemalini görmek ibadetin kendisidir. Dualarının bereketinin büyük faydası vardır. Onları ziyaret etmenin bereketlerinden biri, onları görünce, onlara uymak arzusunu gösterir. O halde, onları görmek ibadetin aynısı olduğu için, başka türlü çok ibâdetlere tohum ve maya da olur. Onların üstün nefesleri ve güzel kelimeleri de eklenince, faydalar daha da artar. Onların mezarlarının ziyaretine gitmek de caizdir. Peygamberin: **«Üç mescidden başkası için yük bağlanmaz.** (Sefere çıkılmaz) **Mekke mescidi, Medine mescidi ve Beytü'l-Mukaddes.»** (*). Bu hadis, şuna işaret ediyor ki, bu üç yerden başka yerler ve camilerle teberrük etmeyin. Çünkü bütün yerler ve camiler kıymette birdir. Ancak bu üç yerin diğerleri üzerinde üstünlüğü sabittir. Din âlimlerini hayatlarında ziyaret etmek câiz olduğu gibi, vefatlarından sonra da ziyaretleri câizdir. O halde peygamberlerin ve alimlerin mezarları ziyaret etmek kasdıyle sefere çıkmak caizdir.

Üçüncü sefer: Dinine zararı dokunan makam, mal, hüküm vermek, ve dünya malıyla uğraşmak gibi şeylerden kaçınmaktır. Bunlarla dine hizmet etmesi mümkün olmayan kimselerin bunlardan kaçınması farzdır. Çünkü dine hizmet etmek, kalbin rahat olmasıyle olur. Gerçi zarurî ihtiyaçlardan ayrı durmak mümkün olmasa da, fakat daha hafif yük alınabilir. Nitekim: **«Yükü hafif tutanlar kurtulmuş»** buyurulmaktadır. Gerçi bunlar da ağırlıktan azade değildir. İnsanlar arasında tanınan, haşmetli bir makamı olan ekseriya Allah'ın işinden geri kalır. Süfyan-ı Sevrî der ki: **«Bu zaman gayet kötü bir zamandır. Bu zamanda inzivaya çekilenlerden bile korkulur. Namlı şöhretli insanlar nerde kaldı! Bu zamanda seni bir yerde gördüler mi, hemen tanınmıyacak başka bir yere göçmelisin.»** Süfyan-ı Sevriyi, omuzuna bir torba almış gittiğini gördüler. Nereye gidersin ey Süfyan? dediler. Filan köyde yiyecek daha ucuzmuş, oraya giderim, dedi. Bu sözü söylemek sana yakışır mı? dediler. **«Nerde geçim ucuz ise oraya gidin. Çünkü dinin selâmeti ve kalbin rahatlığı için daha uygun olur. İbrahim-i Havas, hiçbir şehirde kırk günden fazla oturmazdı.»**

Dördüncü Sefer: Dünya malını kazanmak için olan ticaret yolculuğudur. Bu yolculuk mübahtır. Eğer kendini ve çoluk çocuğunu insanlara muhtaç etmemek niyetiyle olursa ibadet yolculuğu olur. Eğer dünya malını topiamak, malını, servetini artırmak ve öğünüp, süslenmek gâyesiyle olursa, şeytan yoluna gitmek olur ve bu yolculuk günah olur. Bu kimseler ekseriyetle ömürleri boyunca yolculuk sıkıntı-

(*) Hac bahsinde geçti.

sından kurtulmazlar. Çünkü kifayetten fazla olan dünyanın sonu yoktur. Bazan yol kesiciler, malını, servetini elinden alırlar. Gurbette garib ve kimsesiz olarak ölür. Bazan da malını sultanlar gasbeder. Ken disi de garib olarak ölür. En hafifi malını varisleri alıp kendi arzu ve isteklerine harcayıp onu da asla anmamaları ve güçleri yettiği halde vasiyetlerini yerine getirmemeleri ve borcunu ödemeyip ahiret vebalini zimmetinde bırakmalarıdır. Hiç bundan daha büyük hüsran olmaz ki, bir kimse bütün sıkıntı, dert ve bela ve yorgunluğu çeksin de, rahat ve refahını da başkaları görsün.

Beşinci Sefer: Seyretmek ve ferahlamak için olan seferdir. Bu da eğer az ve seyrek olursa, mübah bir seferdir. Ama şehirleri dolaşmayı adet edinen ve şehirleri ve yabancı adamları görmekten başka doğru dürüst bir gayesi olmayan kimselerin seferi ise alimler arasında ihtilâf konusu olmuştur. Bazıları, bu seferde kişi kendi nefsini faydasız yere incitmektedir. Ve bu da caiz değildir, demişlerdir. Bize göre ise, en doğrusu bu seferin haram olmamasıdır. Çünkü seyretmek, önemsiz de olsa bir gayedir. Herkesin gayesi de kendine göredir. Bu gibi seferleri adet edinenler umumiyetle basit insanlardır. Ama hırka giyenlerden bazıları kıymetli bir zata bağlanıp hizmetlerine girmiyorlar. Hatta ibadete devam da edemiyorlar. Tasavvuf makamlarında batını yolları da açılmamış, gevşeklik ve tembellik sebebiyle bir pirin emri altına giremiyorlar. Ve içleri bir mürşidin emrine uymaya da izin vermiyor. **Bu kimseler, şehirleri dolaşırlar. İyi sofra, rahat yer bulduklan yerlerde fazla dururlar.** Fakir sofra, az yemek buldukları zaman da hizmetçilere dil uzatıp kalblerini kırarlar. Bir yerde mamur sofra olduğunu duyunca, oraya giderler. Bazan kıymetli bir zatın mezarını bahane edip, maksadımız ziyarettir derler. Oysa maksadları ziyaret değil nimet celbetmektir.

Bu sefer, gerçi haram değil, ama mekruhtur. Bu adamlar, gerçi asi ve fasık değil ama mezmumdur. Ama eğer kendilerini tasavvuf ehlinden gösterip sofilerin nafakasından bir şey alırlarsa, kendileri fasık ve asi olur, aldıkları nafaka haram olur. Çünkü her hırka giyip beş vakit namaz kılan sofi olamaz. Sofi; bir matlubun talibi olup matlubuna kavuşmuş, yahut henüz taleb safhasında olup talebinde kusur etmeyen, veya onları doğrulayıp hizmetlerinde bulunan kimselerdir. Sofilerin nafakası bu üç kimseye helâl olur, başkalarına olmaz. Sofi olmayan kimse hırka giymekle sofi olmaz. Belki eğer soyguncular vakfedilen bir şey varsa, ona helâl olur. Çünkü kişinin tasavvuf ehli olmadığı halde, kendini sofi göstermesi sadece soygunculuk olur, başka türlü olmaz. Bu insanların en kötüleri, tasavvuf ehlinin ıstılahlarından birkaç ibare ezberleyip onlar gibi konuşup ve bu konuşmalarıyla öncekilerin ve sonrakilerin ilmini yuttuğunu ve bu sayede bu kelimeleri kullanabildiğini düşündürenlerdir. Bazen o kelimelerin uğursuzluğu onları öyle dereceye getirir ki, âlimlerin ilmine hakaret gözü ile. Şer-i Şerife basit nazarıyle bakarlar ve Şeriat zayıflar içindir, din yolunda kuvvetli olanlara hiçbir şey zarar etmez. Çünkü onların di-

ni büyük havuz gibi olmuş, asla necaset kabul etmez, demeye başlıyorlar.

O bedbahtların dalâleti bu dereceye ulaşınca, onların birini öldürmek Rumda ve Hindde bin kafir öldürmekten daha faziletlidir. Çünkü Müslümanlar kendilerini kâfirlerden korurlar, ama bu melunlar İslâm dinini, İslâm adıyle yıkıyor. Bu zamanda lânetli şeytanın bunlar gibi bir tuzağı daha yoktur. Çok kimseler bu tuzağa düşüp helâk olmuşlardır.

ZAHİRÎ SEFERİN EDEBLERI

ZAHİRÎ SEFERİN BAŞINDAN SONUNA KADAR SEKİZ EDEBİ VARDIR:

Birinci edeb: Başta zimmetinde olan kulların hakiarını edâ etmeli, yanında bulunan emanetleri sahibine teslim etmeli, üzerinde nafakası lâzım olanların nafakasını vermeli, sefer azığını helâlden hazırlamalı, azığı, arkadaşlarına da yardım edebilecek şekilde bol yapmalıdır. Çünkü yemeği sadaka vermek, tatlı konuşmak, seferdeki kiracısına güzel davranmak seferin güzel ahlâkları cümlesindendir.

İkinci edeb: Dindar ve zahit birisiyle arkadaş olmalıdır ki, din işlerinde kendisine yardımcı olsun. Peygamber (s.a.s.) yalnız yolculuk yapmayı yasaklamıştır ve: **«Üç kişi bir cemaattır»** buyurmuştur. O halde sefere çıkanlar, birini reis seçmelidirler. Çünkü seferde çok değişik görüşler olur. Bir işte bir görüşe uyulmazsa, o iş zayi olur, elden çıkar. Din işleri bir değil, iki kuvvetin elinde olsaydı hiçbir şey var olmaz; hepsi zayi olurdu. Fakat içlerinden güzel ahlâk sahibini reis seçmelidirler.

Üçüncü edeb: Evinde kalan arkadaşlarına vedâ etmeli, herbirine Peygamberimizden nakledilen şu duayı okumalıdır: **«Dinini, emanetini ve âmellerinin sonunu Allah'a ısmarlarım.»** Bir kimse Peygamberimizin yanında yolculuğa çıkarken Peygamberimiz bu duayı okurdu:

«Allah sana takva nasib eylesin, günahını affeylesin ve nereye yönelirsen hayırlar ihsan eylesin.» Sefere çıkanlarla vedalaşan mukimlerin bu duayı okuması sünnettir. Veda ederken bütün yakınlarını Allah'a ısmarlamalıdır. Bir gün Hz. Ömer ihsanda bulunurken, yanında bir çocuk bulunan birisi geldi. Ömer: **«Sübhanellah! Bu çocuğun sana benzediği kadar birbirlerine benziyenleri görmedim»**, dedi. Dedi ki, ya Ömer! Ben bir yolculuğa çıkarken, bu çocuğun annesi hamile idi. Bana **«bu halimle beni bırakıp gider misin?»** dedi. **«Karnındakini Allah'a ısmarladım»**, dedim. Seferden dönünce annesinin öldüğünü gördüm. Bir gece bazı kimselerle konuşurken uzakta bir ateş gördüm. **«Bu ateş nedir?»** dedim. **«O ateşin yandığı yer senin hanımının mezarıdır. Her gece böyle yanar,»** dediler. O iyi amelde idi, namaz kılar, oruç tutardı. Bu neden oluyor dedim ve mezarın başına gittim, açtım. Baktım ki, içinde bir mum yanıyor ve bu çocuk o mezarın içinde oy-

nuyor. Birden gayibten bir ses geldi ki: **«Ey falan! Bunu bize ısmarladın. Eğer annesini de ısmarlasaydın onu da sağ bulurdun.»**

Dördüncü edep: İki namaz kılmaktır: Biri sefere azmetmezden öncedir ki, istihare namazıdır. İstihare namazı ve duası herkesçe bilinmektedir. Diğerini de, evinden dışarı çıktığı zaman kılar. Enes (r.a.) diyor ki, birisi Peygamberin huzuruna geldi ve: **«Ya Resûlallah! Sefere çıkmağa azm ettim. Vasiyetnamemi yazdım. Valideme mi, çocuğuma mı, yahut kardeşime mi teslim edeyim?»** dedi. Peygamber buyurdu ki: **«Sefere gitmek üzere olan kimselerin geri bırakacağı en hayırlı şey, sefer için yükünü bağladığı zaman evinde kılacağı dört rekat namazdır. O namazda Fatiha ve İhlâs süreleri okunur. Sonra bu dua okunur:**

Allahım! Bu namazla sana iltica ediyorum. Bunu ehlime, malıma, bakmak için yerimde bıraktım.» O namaz onun ehline malına kendi yerinde bakar. Seferden dönünceye kadar evinin etrafında muhafaza edici olur.

Beşinci edeb: Evin kapısına çıkınca bu duayı okumalıdır:

«Allah'ın ismiyle ve O'nun yardımıyle işe başlarım. Ona tevekkül ettim. Kuvvet, kudret Allah'a mahsustur. Yoldan çıkarmaktan, çıkarılmaktan, zulüm etmekten, zulüm olunmaktan, câhillik yapmaktan, bana karşı câhillik yapılmaktan sana sığınırım.» Hayvana binince, bu duayı okumalıdır:

«Bu hayvanı (bineği) bize müsahhar eyleyen Allah münezzehtir. Eğer onun lûtfu olmazsa biz buna güç getiremezdik.» Sefere perşembe günü sabahleyin erken çıkmağa çalışmalıdır. Çünkü Peygamberimiz sefere Perşembe günü başlardı. İbni Abbas (r.a.) der ki: Bir sefere gitmek isteyen, yahut birisinden bir ihtiyaç isteyen sabahleyin etmelidir. **Çünkü Peygamberimiz buyurur ki: «Allahım! Perşembe ve Cumartesi sabahlarını ümmetime bereketli eyle.»** (İbn-i Mace) O halde Cumartesi sabahı da mübarektir.

Altıncı edeb: Hayvana hafif yük vurmalı, hayvanın sırtına ağırlığını bırakıp oturmamalı, hayvan üzerinde uyumamalı, yüzüne vurmamalı, sabahleyin ve akşamleyin birer saat yaya yürümelidir. Böylece hem ayağı açılmış olur, hem de hayvanın yükü hafifler, sahibi de sevinmiş olur. Seleften bazıları, hiç inmemek şartıyle hayvan kiraladı ve kendi insanlıklarından hayvana sadaka olsun diye arasıra inerlerdi. Hayvana sebebsiz yere dövülür ve gücünden fazla yük vurulursa, kıyamet gününde davacı olur. Ebu'd-Derda'nın bir devesi ölürken, **«sakın, beni Allah'a şikâyet etmeyesin. Sana gücünden fazla yük vurmadım»**, dedi.

Hayvana ne yükletecekse, kiracıya göstermelidir ki, rızâsı olsun. Yükü artırmamalıdır. Çünkü şart yapıldıktan sonra artırmak câiz değildir. İbni Mübarek bir hayvana binmişti. Birisi ona bir mektup verdi, filan kimseye ver diye. İbn-i Mübarek, hayvan sahibi ile bu mektubu konuşmadık deyip mektubu almadı ve Fıkıh âlimlerinin «bu şey-

lerin ağırlık ve miktarı yoktur, Müsamaha câizdir», sözlerine iltifat etmedi ve çok verâ sahibi olduğu için bu kapıyı kapamak istedi.

Yedinci edeb: Hz. Aişe (r.a.) diyor ki: **«Peygamber ne zaman sefere azmetse, kendi eliyle tarak, ayna, misvak, sürmeden yanına alırdı. Bir rivayette makas ve koku şişesini de alırdı. Tasarruf ehli ip ve kovayı da ilâve etmişler. Eski müslümanların bunları beraber götürmek adeti yoktu. Su bulmadıkları zaman su yerine teyemmüm ile yetinirlerdi ve istincada taş ile temizlenirlerdi. Kesin olarak necis olduğunu bilmedikleri sudan abdest alırlardı. Ama selefin böyle âdeti yok ise de, bu insanlar için evlâsı, bunları âdet edinip ihtiyatı elden bırakmamaktır. Çünkü Selefin seferleri ekseriya gaza, cihâd ve büyük işler içindi, böyle şeylerle ilgilenmezlerdi.»**

Sekizinci edeb: Peygamber seferden gelirken, mübarek Medine-i Münevvere gözüküncе: **«Allah'ım, bize burada istikrar ve güzel rızık nâsib eyle!»** buyururdu. Şehre girerken önden birini gönderirdi. Seferden gelen kimsenin aniden evine girmesini yasaklamıştı. Önce camiye gidip iki rekât namaz kılardı. Evinin kapısına geldiği zaman şu duayı okurdu:

«Rabbime tevbe ediyorum, ona şükrediyorum. Bizde günah bırakmamasını niyaz ediyorum.» Çoluk çocuğuna bir şey hediye getirmek, sünneti müekkededir. Bir hediye getiremezse, heybesine birer taş bırakmalıdır. Bundan gaye bunun sünneti müekkede olduğunu bildirmektir.

Zahirî seferde zahirî edebler bu anlattıklarımızdır.

Seferde batını edebler: Yapacağı seferde dinen terakki edeceğini zannetmedikçe, sefere çıkmamalıdır. Yolda dininde bir noksanlık hissederse, dönmelidir. Hangi şehre giderse, büyük velilerin mezarını ziyaret etmeli, o şehirdeki şeyhleri ziyaret edip her birinden bir fayda almalıdır. Fakat niyeti sadece bu Şeyhleri ziyaret ettim diye övünmek olmamalıdır. Belki, ziyareti, sohbetlerinin bereketinden istifade etmek niyetiyle olmalıdır. Hiçbir şehirde on günden çok durmamalıdır. Bir din kardeşinin ziyaretine giderse, üç günden çok durmamalıdır.

Çünkü misafirliğin haddi bu kadardır. Ancak durmadığı takdirde üzülüp hastalanma ihtimali varsa, fazla durabilir. Bir pirin ziyaretine giderse bir günden çok durmamalıdır. Pirin huzuruna varmak isteyince, kapıyı çalmamalıdır. Belki kendisinin dışarı çıkmasını beklemelidir. Onu ziyaret etmeden bir şey yapmaya başlamamalıdır. Onun huzurunda kendisi bir şey sormadan konuşmamalı, sorunca da lüzumu kadar konuşmalıdır. Fazla konuşmamalıdır. Kendisi bir şey sormak isterce önce izin istemelidir. O şehirde gece sohbetleriyle meşgul olmamalıdır. Çünkü ziyaretin ihlâsı gider. Yolda zikir, tesbih ve Kur'anın tilâvetiyle meşgul olmalı, fakat bunları gizli yapıp kimseye işittirmemelidir. Bir kimse kendisine bir şey derse, ona cevap vermeyi tesbihten önemli görmelidir. Eğer hazerde bazı salihlerin hizmetiy-

le meşgul ise, mümkün mertebe onların şerefli hizmetinden ayrılmamalıdır. Çünkü onların hizmetini bırakıp sefere çıkmak sadece nimete nankörlük olur.

İKİNCİ BÖLÜM

MİSAFİR SEFERE ÇIKMADAN ÖNCE ÖĞRENMESİ VACİB OLAN BİLGİLER:

Misafir olan kimsenin ruhsatlardan faydalanmaya niyeti yok ise de, Sefer ruhsatlarını öğrenmesi vâcibtir. Çünkü zarûret ruhsat icâp ettirebilir. Taharette iki ruhsat vardır:

Mest üzerine meshetmek ve teyemmüm etmektir. Farz namazlarda da iki ruhsat vardır: Biri dört rekatli namazları iki rekat olarak kılmak, diğeri de, öğle ile ikindi namazlarını; akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kılmaktır. (Hanefî imamlarına göre namazları birleştirmek caiz değildir. Ancak hacta iki yerde câizdir ve namazı kasır da ruhsat değil vacibdir). İki ruhsat da sünnet olan namazlardadır. Biri, hayvanın sırtında sünnet kılmak, diğeri de yürürken kılmaktır. Bir ruhsat da oruçtadır ki, oruc tutmamaktır. Bunların hepsi yedi ruhsat eder:

Birinci ruhsat: Mest üzerine meshetmektir. Tam bir abdest üzere giyilmiş olan mest abdest bozulduktan üççün üç gece geçinceye kadar üzerine meshetmek caizdir. Eğer mukim (evinde) ise bir gün bir gece geçinceye kadardır. Ancak bu mesh beş şartla mümkün olur:

1 — Mesti, abdesti tamamıyla aldıktan sonra giymiş olmalıdır. Eğer bir ayağını yıkar da öbür ayağını yıkamadan mest giyerse, İmam-ı Şafiîye göre câiz değildir. Öbür ayağını da yıkayıp mest giyince diğer ayağınınkini de çıkarıp yeniden giymelidir. (Hanefî imamlarına göre ,abdestli bulunmak kafidir).

2 — Mest, deri olmaşa da üzerinde bir miktar yürünebilecek dayanıklıkta olmalıdır.

3 — Mest, topuğa kadar farz yerlerde asla delik olmamalıdır. İmam-ı Malike göre, vacib olan üzerinde yürünebildikten sonra parçalanmış da olsa olur. Bu Şafiî'nin ilk kavlidir. Bizce İmam-ı Mâlikin kavli daha evlâdır. Çünkü mest yolculukta sağlam kalmaz. (Hanefî imamlarına göre, mest üç parmak kadar yırtılmadıkça üzerine mesh caizdir).

4 — Eğer meshetmiş ise, mesti ayağından çıkarmamalıdır. Eğer çıkarmışsa, yeniden abdest alması daha iyidir. Yalnız ayağını yıkasa da kifâyet eder.

5 — Baldırı üzerine meshetmemeli, yalnız ayağı üzerine meshetmelidir. Ayağının üstünü meshetmek daha evlâdır. Bir parmağıyla da meshetmek câizdir. Evlâ olan üç parmağıyla meshetmektir. (Ha-

nefi imamlarına göre üç parmakla meshetmek vâcibtir). Ancak bir parmakla yaparken her defasında suyu yenilerse câizdir.

Bir defadan fazla meshetmemelidir. Sefere çıkmadan önce mesh ettiyse bir gün ve bir gece ile yetinmelidir. (Hanefi imamlarına göre, eğer bir gün bir gece geçmeden sefere çıktıysa, üç gün üç gece mesheder). Mest giymek isteyen kimse önce mesti başaşağı edip silkmesi sünnettir. Bir gün peygamberimiz mestlerin bir tekini giydi. Diğerini karga alıp götürdü ve birden içinden bir yılan düştü. Bunun üzerine peygamber buyurdu: **«Allah'a ve âhiret gününe inanana deyin ki, mestleri başaşağı edip silkmeden giymesin.»** (Tabarani).

İkinci ruhsat: Teyemmümdür. Taharet bahsinde etraflıca anlatıldığından sözü uzatmamak için burada tekrarlanmayacaktır.

Üçüncü ruhsat: Dört rekatli olan farzları iki rekatli kılmaktır. Ancak burada Şail'ye göre beş şart vardır:

1 — Vaktinde eda etmelidir. Seferde geçirdiği namazları kaza ederken tam kılması daha iyidir.

2 — Kasre (dört rekatli farz namazları iki rekatli kılmağa) niyet etmelidir. Eğer tam kılmağa niyet ederse, yahut tam kılmağa niyet edip etmediğine şüphelenirse tam kılması lâzımdır.

3 — Tam kılan bir imama uyarsa, kendisi de tam kılmalıdır. Hatta imamı mukım sanıp tam kılacağına ihtimal verirse kendisinin de tam kılması lâzım gelir. Çünkü misafiri mukımden ayırmak zordur.

Ama misafir olduğunu bilse, fakat kasredip etmeyeceğini bilmese, İmam kasretmese de kasretmesi caizdir. Çünkü niyet gizlidir, onu bilmek zordur ve bilmek de şart değildir.

4 — Sefer uzak ve mübah olmalıdır. Ama efendisinden kaçan kölenin, yol kesicinin, haram kazanma peşinde olanın, yahut annesinden babasından izinsiz olanın, borcunu ödeyebildiği halde borcundan kaçanın seferleri mübah olmadığı için bunlar ruhsattan faydalanamaz. (Hanefi imamlarına göre her yolcu için ruhsat vardır.) Velhasıl sefer gâyesiz olmaz. Eğer o gâye harama sebeb oluyorsa o seferde ruhsat yoktur.

Uzak sefer olabilmesi için onaltı fersah (her fersah 6 km. kadardır) olmalıdı ki, her fersah onikibin adımdır. (Hanefilere göre, deve yürüyüşü ile üç günlük olmalıdır.) Seferin başlangıcı, harabe ve bahçelerin bitiminden değil, şehir evlerinin bitiminden sayılır. Seferin sonu ise memleketindeki mamur yerlere dönmekle veya şehirde üçgün veya daha fazla kalmaya niyet etmekle gelir.

Şehre geldiği gün ile çıktığı gün hariçtir. (Hanefi imamlarına göre onbeş gün durmakladır). Ama (Şafiiye göre) üçgün (Hanefiye göre onbeş gün) kalmaya niyet etmese, fakat işleriyle meşgul olurken o kadar zaman geçse, ve her gün çıkmak ümidini taşıyorsa, kıyas budur ki, kasretmek caiz olur. Çünkü misafirlikten kurtulmamış olur, kalmak için kalbi karar etmemiştir.

Dördüncü ruhsat: Namazları cem'dir ki, mübah olan uzun seferlerde öğle namazını tehir edip ikindi namazıyle beraber kılmak, yahut ikindi namazını öne alıp öğle namazıyle beraber kılmak, yahut akşam namazını öğle namazıyle beraber kılarken, önce öğle namazını, sonra ikindi namazını kılmalıdır. Evlâ olan sünnetlerin faziletinden mahrum kalmamak için onları da kılmaktır. Çünkü seferin faydaları onların yerini tutamaz. Ama dilerse, sünnetleri hayvanın sırtında veya yürürken kılabilir. Eda etmek sırası şöyledir. Önce öğlen namazının dört rekât sünnetini, sonra ikindi namazının dört rekat sünnetini, kılmalıdır. Sonra ezan okuyup kamet getirmeli ve öğle namazının farzını kılmalı, sonra kâmet getirip ikindi namazının farzını kılmalıdır.

Eğer teyemmüm ile kılıyorsa, teyemmümü iade etmeli, bu iki farzın arasında teyemmüm ile kâmetten başka zaman geçirmemelidir. Ondan sonra öğle namazının son iki rekât sünnetini de bu ikindi namazının farzından sonra kılmalıdır. Öğle namazını tehir edip ikindi namazıyle beraber kılarken böyle kılmalıdır. Eğer ikindi kıldıktan sonra güneş batmadan memlekétine ulaşırsa, ikindiyi iade edip tam olarak kılmalıdır. Akşam namazıyle yatsı namazının hükmü de böyledir. Bir rivayete göre, iki namazı cem' etmek uzak olmayan seferlerde de caizdir. (Hanefî imamlarına göre, seferde cem' etmeye ruhsat yoktur. Yalnız hacılar Arafatta ve Müzdelife'de yaparlar). Bir teyemmümle iki farz ve diğer sünnetleri de kılmak câizdir.

Beşinci ruhsat: Sünnetleri hayvanın sırtında kılabilir. Yüzünü kıbleye çevirmek farz değildir. Yol istikâmeti kıble yerine geçer. Fakat bile bile yolunu değiştirir ve kıbleye dönmezse namazı bozulur. Yanlışlıkla olursa yahut hayvanı azgın olursa, ziyânı olmaz. Rükû ve secdeleri işaretle yapmalıdır. Sırtını eğmemelidir. Secde için biraz daha eğilmelidir. Fakat tehlikeli olacak şekilde şart değildir. Taht-revanda ise, rükû ve secdeleri tam yapmalıdır.

Altıncı ruhsat: Yaya yürürken sünnetleri kılmaktır. İlk tekbiri alırken yüzünü kıbleye dönmelidir. Çünkü bunda kıbleye dönmek kolaydır. Hayvan üzerinde olana zor olur. Onun için hayvan üzerinde olan için bu şart yoktur. Rükû ve secdeleri atlı gibi işaretlerle yapmalıdır. Teşehhüt vaktinde oturup tehiyyat okumalıdır. Necasete basmamaya dikkat etmelidir. Yoldaki necasetlere basmamak korkusundan yoldan sapması farz değildir. (Bunlar Şafiî mezhebine göredir.) Düşmandan kaçan, düşmanla döğüşen, yahut selden veya kurttan kaçana, farzı hayvanın üzerinde kılmak câiz olur. Sünnet için anlattığımız şekildedir. Bu şekilde kılınan farzı kaza etmek farz olmaz.

Yedinci ruhsat: Oruç tutmamaya niyet eden yolcunun orucu açmasıdır. Eğer şehirden sabah vaktinden sonra çıkarsa, orucu açması caiz olmaz. Orucunu açtıktan sonra şehrine dönerse gündüzün yemek yemek caizdir. (Hanefî imamlarına göre günün kalanını tutmak farzdır). Eğer orucu açmadan şehrine dönerse orucu açması câiz olmaz. Misafir için namazı kasren kılması daha üstündür. Ancak böylece şüphe ve ihtilâftan kurtulur. Çünkü Ebû Hanîfeye göre kasır etme-

den tam kılması câiz değildir. Ama oruç tutmak daha üstündür. Çünkü kaza tehlikesinden kurtulur. Ancak yolcu kendisinden korkup oruca güç getirmeme ihtimali olursa, bu durumda oruç tutmamak daha iyi olur. Bu anlattığımız yedi ruhsattan üçü uzak seferdedir ki, dört rekâtlı namazların kasri, orucu açmak ve üç gün meshetmektir. Üçü de uzak olmayan seferlerdedir ki, hayvan üstünde ve yürürken sünnet kılmak cumayı kılmamak ve kaza etmeksizin teyemmüm etmektir. Ama iki namazı Cem' etmekte ise, ihtilâf vardır. Zâhir olan uzak olmayan seferde câiz olmamasıdır. Bu anlatılan bilgileri, eğer ihtiyacı zamanında soracak kimse yoksa, seferden önce öğrenmesi vâcip olur. Kıbleyi bulma bilgisini, namaz vaktini bilme bilgisini bilmesi de lâzımdır. Eğer gittiği yolda köy ve şehirler yoksa, kıble tarafı belli değilse, şu kadar bilmek lâzımdır ki, güneş öğle namazı vaktinde, kıbleye karşı durunca nasıl olur? Güneş doğarken ve batarken nasıl olur? Kutup hangi tarafa düşer. Eğer yol üzerinde dağ var ise, kıble sağa mı sola mı düşer. Bu kadarını bilmek gereklidir. Daha doğrusunu Allah bilir.

SEKİZİNCİ ASIL

VECD VE SEMA'IN EDEBLERİ VE HÜKMÜ SEMA'I İKİ BABDA ANLATACAĞIZ İNŞALLAH

BİRİNCİ BAB

SEMA'IN HELÂL VE HARAM KISIMLARI

Bil ki, ateş, taş ile demirde gizli olduğu gibi, insanlarda da gizli ilâhî bir sır vardır. Taş ile demiri birbirine vurmaktan ateş peydâ olup zâhire düştüğü gibi, güzel ve ahengli sesleri dinlemekle insanın kalbi harekete geçer ve elinde olmadan bir hal hasıl olur. Bunun sebebi, insanın yüce âlemle olan ilişkisidir. Bu âleme ruhlar âlemi denir. Yüce âlemin aslı, cemâl ve güzelliktir. Güzelliğin aslı da uygunluktur. Güzel uygunluk bulunan her şey o âlemin bir numûnesidir. Bu âlemde görülen her güzellik ve uygunluk tüm olarak o âlemdeki cemâlin semeresidir ve ona racidir. Onun için vezinli ve ahengli sesle o âlemin acayibliklerine benzemesiyle insanın kalbi ona karşı uyanır ve elinde olmadan ona karşı bir şevk ve hareket hasıl olur. Oysa kendisi o şevkin nereden meydana geldiğini bilmez. Bu hal, saf olan ve aşkın bağlarından azade olan kalblere hasıl olur. Ama aşksız olmayıp bununla meşgul olan kalb, vezinli ve ahengli sesleri dinlemesi ile körüklenip alevlendirilen ateş gibi harekete geçer. Allah sevgisi kalbine hâkim olan kimsenin bunu dinlemesi önemlidir, ateşi alevlenir.

Akılsız ve batıl aşkı olanlar hakkında ise, öldürücü zehir gibidir, haramdır. Din âlimleri, bunu dinlemenin helâl olup olmadığı hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Dinlemek haramdır diyenler, zahir

ehlidir. Allah sevgisinin hakikatinin insanın kalbinde şekil yapması onların tabiatına uygun, görüşüne muvafık gelmemiştir. Onlara göre insan kendi cinsine meyl gösterir, sevgi bağlar. İnsan cinsinden olmayan, hatta hiçbir benzeri de olmayan bir şeyi sevmek nasıl düşünülür. Şu hâlde, onlara göre, aşk yaratıklardan başka bir şeye karşı mümkün olmaz. Eğer yaratıcıya karşı aşk mümkün olursa, hayal ve benzetmeye binaen olur ki, bu da batıldır. Bunun için bu âlimler der ki, vecd ve sema', ya oyun ve eğlencedir, yahut da insanların aşkına racidir. Bunların ikisi de çirkindir. Onlara **«Halıka muhabbet mümkün olmadığına göre, Allah sevgisinin insanlar üzerinde farz olmasının manası nedir?»** diye sorulunca, **«Allah'ı sevmenin manası, emrine mûti ve fermanına bağlı kalmaktır»**, diye cevap verirler. Oysa içlerine düşen bu söz büyük bir hatadır. Bu sebeble biz onların hatasını münciyat rüknünde olan muhabbet kısmında, muhabbetin hakikatini beyan etmekle anlatacağız, İnşaallah (İmam-ı Gazali mezhebi Şafiî olduğu için böyle buyurmuşlar. Hak budur ki, Hanefî imamları Allah'ın sevgisini inkâr etmiyorlar. Mutlak olarak saz haramdır, demeleri, fısk âleti olup arzuyu tahrik ettiğine binaendir).

Ama burada bu kadarını açıklıyalım ki, sema'ın hükmü kalbe müracaatla anlaşılır. Sema' kalbte olan hâli tahrik eder. Kalbte olmayanı tahrik etmez. Kalbinde şer'an makbul ve sevgili şeyler bulunan kimse için sema, bunları tahrik edip artırmakla sevabı da artar. Kalbinde şer'an çirkin ve batıl birşey olan kimse, Sema, dinlemekle cezası artmış olur. Kalbinde her ikisi de bulunmayan, fakat Sema'ı oyun ve eğlence için dinlenmesi sayıp hilkaten ondan zevk alan kimseye de Sema', mübah olur. O hâlde Sema' üç kısımdır.

Birinci kısım: Gaflet, oyun ve eğlence için dinlemektir. Bu gaflet ehlinin işidir. Dünyanın kendisi de tamamen oyun ve eğlencedir. Bu da diğer oyun ve eğlenceler gibi olur. Dinlemesi hoşa gittiği için haram olmaz. Çünkü hoşa giden her şey haram değildir. Hoşa giden şeyin haram olması hoşa gittiği için değildir. Belki onun bir çeşit zarar ve fesâdı olduğu için haram olmuştur. Meselâ, kuşların sesi hoşa gider, oysa haram değildir. O hâlde kulak için güzel ses, göz için yeşillik ve akar su gibidir. Burun için güzel koku gibi, ağız için tatlı yemek gibi ve akıl için garib hikmetler gibidir. Bu duyuların her birinde bir çeşit lezzet vardır. O hâlde dinlemek hoşa gittiği için niçin haram olsun. Dinlemekle zevklenmenin haram olmadığına delil şudur ki: Hz. Aişe (r.a.) bildiriyor ki: **«Bayram günü zenciler mescidin kapısı önünde oynuyorlardı. Peygamberimiz (s.a.s.) "Ey Aişe! Bunları seyretmek ister misin?" dedi. Evet, isterim, dedim. Peygamber kapının önüne durup kolunu önüme uzattı. Ben çenemi kolunun üzerine koydum ve o kadar seyrettim ki, Peygamber "yetmez mi ey Aişe?" dedikçe biraz daha seyredeyim derdim.»**

Bu hâdis sahihtir. Bundan beş çeşit ruhsat anlaşılır:

1 — Oyun ve eğlenceyi seyretmek, arasıra olursa haram olmaz.

Çünkü zenciler oynamakta, eğlenmekte ve şarkı söylemekte idiler.

2 — Onlar bunları mescid kapısında yapıyorlardı.

3 — Peygamberimiz Aişe'yi eve götürürken: **«Ey Erfide Oğulları! Oyununuza bakın.»** buyurdu. Erfide oğulları, oyunlarıyle meşhur bir Habeş kabilesidir. Bu sözü, onların oyununa izin vermektir. Haram birşey olsaydı, nasıl izin verirdi.

4 — Önce Peygamber **«Seyretmek ister misin?»** buyurdu. Bu Aişe'yi seyrederken görüp seslenmemesi gibi değildir. Çünkü hatırı kırılmasın diye seslenmemiş olabilir, denilebilirdi.

5 — Peygamberimiz kendisi de bir hayli zaman Aişe ile beraber durup baktı. Oysa oyun Peygambere yakışan bir iş değildir. Bundan anlaşılıyor ki, kadın ve çocukların hatırı için böyle işlere gitmek, güzel ahlâktandır. Bu gibi işleri yapmak, âbid ve zâhid olup suratını asmaktan hayırlıdır.

Yine sahih hâdiste vardır, Hz. Aişe diyor ki: **«Ben çocuk iken diğer kız çocukları gibi oynardım. Çok kızlar da yanıma gelip benimle oynarlardı. Peygamberi görüp kaçtıkları zaman Peygamber onları tekrar yanıma çağırırdı. Bir gün Hz. Aişe'ye o oyuncakların içinden bir şey sorup "bu nedir?" dedi. Aişe; attır dedi. "Bu atın iki tarafındakiler nedir?" dedi. Aişe: "Atın kanatlarıdır" dedi. Peygamber: "Atın kanatları olur mu?" dedi. Aişe: "Süleyman Peygamberin atının kanatlı olduğunu bilmez misin?" dedi. Peygamber bütün dişleri görününceye kadar güldü.»** Bu hâdisi şunun için anlattık ki, asık suratlı zâhidler, bu işlerden kaçınmayı din işlerinden saymamaları ve bilhâssa çocuklardan ve o işin ehli olup o işten uzak olmayan kimselerden kaçınmamaları içindir. Bu hadis-i şerif resim yapmanın câiz olduğuna işaret etmez. Çünkü kız oyuncakları çar-çöpten olduğu için tam şekli andırmıyordu. Hâdiste atın kanadının bez parçası olduğu yazılıdır.

Yine Hz. Aişe rivâyet eder ki: **«Bayram günü iki cariye benim yanımda tef çalıp oynarken Peygamber içeri girdi ve yüzünü başka tarafa çevirip yattı. Sonra Hz. Ebû Bekir içeri girdi. Onları o hâlde görünce, menetti "Peygamberin evinde şeytanın çalgısının ne işi var" dedi. Peygamberimiz: "Ey Ebû Bekir! Vazgeç onlardan, bugün bayramdır." buyurdu.»** O hâlde bundan anlaşılıyor ki, tef çalıp şarkı söylemek mübâhtır. Şübhesiz onların şarkı söylemesi Peygamberin kulağına giderdi. O hâlde onu dinlemesi ve Ebû Bekir'i nehiy etmesinden menetmesi, bunun mübâh olduğuna delildir. (Bu hususta Hanefi görüşüne daha önce işaret edildi).

İkinci kısım: Dinliyenin kalbinde kötü bir sıfat olursa, onunla ilgili güzel sesleri dinlemekle o sıfat artar. Meselâ bir kadını seviyorsa, yahut parlak bir yüze meftun ise, aşk lezzetinin artması için onların huzurunda dinlemesi, yahut onlara karşı olan şevk ve sevgilerinin artması için gıyablarında kavuşmak umuduyla dinlemesi, yahut zülüfleri, benleri, güzelliği, cemâli anlatan beyit ve şiirleri dinleyip sev-

gilisinin zülüflerini, benlerini, güzellik ve cemâlini dinlemesi gibi, bütün bunları dnlemek haramdır. Gençlerin çoğunun dinlemesi bu kabildendir ki, dinlemekle bâtıl aşkın ateşini alevlendirir. O halde bu ateşi söndürmek gerekirken alevlendirmek nasıl câiz olur? Ama eğer bu aşk ve sevgi kendi helâli ve câriyesi ile ilgili olursa, dünya nimetlerinden olup mübâh olur. Bu da helâlini boşayıp câriyesini de satıncaya kadardır. Boşadıktan ve sattıktan sonra bu da haram olur.

Üçüncü kısım: Kalbinde güzel bir sıfat olur. Güzel sesleri dinlemek bu sıfatı kuvvetlendirir. Bu da dört çeşittir:

1 — Hacıların Kâbe'yi medheden, hac yolunu anlatan şarkı, beyit ve şiirler okuması ve dinlemesidir. Bunlar, Allah'ın beytine olan şevk ve ateşini kızdırdığı için meşrû şekilde hacca gidenlerin bunları dinlemesinden sevâb hâsıl olur. Ama ana ve babasından izinsiz hacca giden, yahut başka türlü meşrû olmayan şekilde hacca gidenlerin hac yolunda bunları dinleyip kalblerindeki hac aşkını kuvvetlendirmek câiz değildir. Ancak bunlardan hac aşkı artsa bile kendine hâkim olabilenler, dinleyebilir. Allah yolunda Allah'ın düşmanlarıyle çarpışıp ölmek için Gazilerin şarkı söyleyip insanları harbe dâvet etmeleri de sevâbtır. Bunun gibi kâfirlerle çarpışırken savaşanların cesaretini artırmak için kahramanlık türkülerini söylemek de sevâbtır. Ama savaş, ehl-i hakla yapılıyorsa, bunun gibi şeyler haram olur.

2 — Üzen, kederlendiren, ağlatan ve inleten ilâhî ve kâsideleri dinlemektir. Eğer bu iş, din yolunda kendisinden vâki olan taksirât ve ondan çıkan hatâlar ve Allah rızasından kaçırdığı dereceler için yapılıyorsa, sevâbtır. Dâvud (a.s.) yüksek sesle ağlar inlerdi. Onun sedâ ve ağlamasının tesirinden meclisinde çok kimseler ölürdü. Cenazelerini alıp götürürlerdi. Ama eğer gâm ve üzüntü haram olan şeyler için olursa, dinlemek haram olur. Ölen kimse için ağlamak gibi. Nitekim Allah buyurur: **«Elinizden çıkana, üzülmiyesiniz ve size verdiklerine sevinmiyesiniz.»** Geçmiş şeylere gâm yemek, Allah'ın kâza ve kaderini beğenmemek olur. Onun için ağlayıp feryad etmek haram olur. Bunun için saz çalıp ağıt yapanların aldığı ücret haram olur. Bunu yapan âsi dinleyen de günahkâr olur.

3 — Kalbindeki sevinci artırmak gâyesiyle güzel sesleri dinlemektir. Eğer o sevinç, hayırlı işlerden doğuyorsa bu dinleyiş mübâhtır. Meselâ düğün, sünnet, doğum, ve yolcuları karşılamak için tertiplenen şenlikler gibi. Nitekim Peygamberimiz Medine-i Münevvereye geldiği zaman tef çalıp şenlikler yaptılar ve bu şiiri okudular:

Çünkim ol mah seferden gelip oldu sai
Allah'a şükür dua ile ettikçe dai

Böyle bayram günlerinde de sevinip sema' etmek mübâh olduğu gibi, dostların bir yere toplanıp birbirlerine ziyafet çekerek birbirlerinin hâtırını hoş etmek için sema' edip şenlik yapmak câiz olur.

4 — Kalbine Allah'ın sevgisi hâkim olup aşk mertebesine gelen kimse için sema' çok önemlidir. Bazan onun tesiri ibâdet yoluyla ya-

pılan hayırlardan daha büyüktür. Çünkü Allah'ın sevgisini artıran herşeyin sevâbı da çok olur. Başlangıçta beyan edildiği gibi, tasavvuf ehlinin sema'ı bunun içindi. Gerçi bu zamanda görünüşte sofi olup da gerçekte tasavvuftan payı olmayanlar tarafından bunlar âdet ve usûl hâline getirildi. Sema'ın Allah'ın sevgisinin ateşini alevlendirmekte büyük tesiri vardır. Bâzı kimseler vardır ki, Semâ sırasında ona sema' haricinde olmayan keşifler hâsıl olur. Sema' haricinde bu lutüflara mazhar olmaz. Gayb âleminden, onlara, sema' sebebiyle devamlı olarak feyiz halinde gelen lâtif hâllere veed denir. Bâzen olur ki, onların kalbi sema'da bir safiyet kazanır ki, onunla pâk ve tertemiz olur. Ateşte kızdırılan altın ve gümüşün temizlenmesi gibi. Çünkü semâ' sebebiyle kalbe ateş düşer ve bütün kirleri temizlenir. Bâzen semâ' ile hâsıl olan hâl, uzun riyazatla hâsıl olmaz. Çünkü sema' insan ruhunun, ruhlar âlemi ile olan alâkasını harekete geçirir. Hattâ bâzen öyle olur ki, bu âlemden tamamıyle alınır, her ne vâki olursa haberi olmaz. Bâzen olur ki, onun âzaları kuvvetten düşer, bayılır. Kendisinde bu hâller bulunup şeriat üzerinde bulunan kimsenin derecesi büyüktür. Bu vecde ve feyiz hâline inanıp sema' meclisinde bulunan kimseler, şübhesiz onun bereketinden mahrum kalmaz. Ancak bu hususta çok yanlışlar olur, sayısız yalan iddia ve hatâlar vâki olur. Bu hususta hak ile bâtılın alâmetini yalnız kâmil zâtlar ve bu yolu geçenler bilir... Müridlere yalnız kendilerinde sema' isteği bulduklarında semâ yapmaları doğru değildir.

Ebu'l-Kasım Gürcani'nin müridlerinden Ali Hallaç Sema' için Şeyhinden izin istedi. Şeyh ona: **«Üç gün bir şey yeme. Sonra nefis bir yemek hazırla. Eğer kalbin sema'ı bu yemeğe tercih edip sema'ya meyil ediyorsa sema' arzusu haktır, yapabilirsin.»** dedi. Ama kendisine henüz kalb hâlleri açılmayan, zâhirî muamelelerden başka bir şeyden haberi olmayan, yahut haberi olsa da henüz nefsi şehvetlerini kırmamış olan kimseleri, mürşitlerin sema'dan menetmeleri farzdır. Çünkü onun zararı faydasından çok olur.

Bil ki, Sema'ı, vecdi ve tasavvufçuların hâllerini inkâr etmek, basitlikten ileri gelir. Ancak bu hususta onları mazur görmek lâzımdır. Çünkü bir kimsede bir şeyin eseri olmazsa ona inanması hayli güç olur. Bu, erkekliği bulunmayan kimseye cinsî münasebet lezzetini anlatıp da inanmamasına benzer. Çünkü cinsî münasebetteki lezzet, şehvet kuvvetiyle olur. Kendisinde şehvet yaratılmamış olan bunu nasıl kavrar. Yine gözleri görmeyen kimselerin, yeşillik ve akar suya bakmanın lezzetini inkâr etmeleri şaşılacak bir şey değildir. Çünkü onlara görme kabiliyeti verilmemiştir. O lezzet de görmekten başka bir şey olmaz. Yine eğer bir çocuk reislik, saltanat, hüküm ve hükümet ve memleket idare etmenin lezzetini inkâr ederse, buna da şaşmamak lâzım. Çünkü onun ancak oyun ve eğlence ile ilgisi vardır, memleketlerin idaresinden haberi yoktur.

Tasavvufçuların hâllerini inkâr eden insanların sınıfları değişiktir. Ancak bunu inkâr eden âlim de, câhil de çocuk durumundadır,

ulaşamadıkları bir mertebeyi inkâr ediyorlar. Birazcık aklı olan onların vecd ve hâllerine inanır ve: **«Gerçi bizde bu vecd ve hâl yoktur ama, bu insanların vecd ve hâli gerçektir. Bâri bu hâllerine inanıp mümkün görelim.»** derler. Ama böyle şeylerle cidden ilgisi olmadığı için başkaları için de imkânsız görenler çok ahmak ve aptaldırlar. Onlar Allah Teâlâ'nın haklarında: **«Onunla (Kur'anla) hidâyet bulmayanlar bu eski bir yalandır, derler.»** buyurduğu kimselerdir.

HARAM OLAN SEMA'

Bil ki, gerçi sema' mübâhtır, ama beş sebeble haram olur; onlardan kaçınmak gerektir:

Birinci sebeb: Şehveti tahrik eden kadın, kız ve oğlandan sema'ı dinlemek haramdır. Nasıl haram olmaz ki, bir kimsenin kalbi ne kadar Allah'ın işlerine dalmış ise de, fıtratında şehvet yaratılmış olan ve gözünün önünde güzel sûret bulunan insanın tabiatında mevcut olan şehvete şeytan da yardımcıdır ve böylece sema' şehvet hükmüne tabi olur. Ama şehveti tahrik etmeyen çirkin olan oğlandan, sema' dinlemek mübâhtır. Fakat çirkin kadını görerek dinlemek mübâh olmaz. Çünkü bütün kadınlara bakmak haramdır. Ama perde arkasından sesini işitirse eğer fitne ihtimâli varsa haramdır. Yoksa helâldir. Delili şudur ki, iki câriye Hz. Aişe'nin evinde teganni ederlerdi ve Peygamber onların sesini işitiyordu. O hâlde kadınların sesi, çocukların yüzü gibi avret değildir. Çocukların yüzüne şehvetle bakmak fitne ihtimâli olduğu için haram olduğu gibi, kadınların sesini dinlemekte de fitne ihtimâli olursa, haram olur. Bunun sabit bir hâli yoktur. Bâzı kimseler kendi nefsinden emin olur. Bâzı kimseler de nefsinden korkar. Bu, Ramazan ayında nefsinden emin olanların hanımlarını öpmelerinin helâl olması, emin olmayanların da cîma veya inzâla müncer olur diye haram olması haline benzer.

İkinci sebeb: Sema' ve teganni ile saz, ud, keman ve nota ile çalınan diğer çalgılarla zurna çalmak yasaktır. Bunların haram olması, seslerinin ince olup fazla hoşa gittiği için değildir. Çünkü bunlar, çalgı olmaları hasebiyle değil, belki, içkicilere meyhaneciye mahsus olup daima onların meclisinde çalınmaları âdet olduğu için içkiye bağlı olarak ve onu hatırlatıp içki isteğini harekete geçirdiği için haram olmuşlardır. Ama tef, kaval ve dâvul haram değildir. Tefin pulları da olursa yine haram değildir. Bunların haram olması hakkında hâdiste birşey gelmemiştir. Bunlar nota ile çalınan çalgılar gibi değildir. Nota ile çalınan çalgılar içkicilerin alâmetidir. Onun için bunlar onlara kıyaslanamaz. Hatta Peygamberin huzurunda tef çalınmıştır ve düğün cemiyetinde çalınsın diye emir vermiştir. Tefe sadece pulları eklendiği için haram olmaz. Ama hacıların, mücahidlerin davul çalmaları eskidir. Çingenelerin davulu haramdır. Çünkü o onların âdetidir. Çingenelerin davulu uzun, ortası ince, iki başı yassıdır. (Darbuka)

Ama kaval dedikleri düdük ne şekilde olursa olsun helâldir. Çünkü âdet olarak çobanlar onu çalagelmiştir. İmam-ı Şafiî der ki: **«Kavalın helâl olduğuna delil şudur ki, Peygamber kavalın sesini işitince parmağını kulağına tıkadı ve Hz. Ömer'e: "Bu kaval çalınan tarafa kulak ver. Bitince bana haber ver." buyurdu.»** Şu hâlde Hz. Ömer'e **«kulak ver»** diye izin vermesi mübâh olduğuna delildir. Ama kendisinin parmağını kulağına tıkamasının sebebi şudur ki, kendisi yüksek bir hâle dalmıştı. Onu dinlemek kendisini o hâlden alıkoyacağını bilirdi. Çünkü sema', Allah sevgisini harekete geçirip vecd hâline yaklaştırmakta çok tesiri vardır. Ama vecdin içinde bulunan kimse için mâni olur ve ona zararlı olur. Şu hâlde, dinlemekten kaçınması haram olduğuna delil olmaz. Çünkü çok helâl vardır ki, ondan sakınılır, kaçınılır. Ama Hz. Ömer'e izin vermesi mübâh olduğuna delildir. Zirâ bu izin mübâhlığından başka hiçbir şeye delâlet etmez.

Üçüncü sebeb: Bazen teganni ile günah işlenir. Din ehli hakkında yapılan hiciv ve dil uzatma ve rafizilerin ashab hakkında söyledikleri kötü sözler gibi, yahud güzelliği ve cemâliyle tanınan bir kadının sıfatlarını anlatmak gibi. Çünkü kadınların sıfatlarını erkeklerin meclisinde anlatmak câiz değildir. Bu evsafı hâiz olan şiirleri okumak ve dinlemek de çirkindir. Ama içinde zülüf, ben, güzellik, ayrılık ve kavuşmak hususları ile aşkla ilgili hâlleri anlatan şiirleri söylemek ve dinlemek haram değildir. Ancak sevdiği kadın ve oğlan düşüncesiyle söylerse, kesin olarak haram olur.

Ama tasavvuf ehli ve Allah Teâlâ'nın sevgisine dalmış kimseler sema'ı Allah sevgisi mülâhazasıyla yapmayı âdet edinmişler. Böyle beyitler ve şiirler onlara zarar vermez. Çünkü onlar, o kelimelerin herbirinden kendi hâllerine uygun bir mâna çıkarırlar. Bâzen zulüften küfrün karanlığını, yüzden imân nurunu anlarlar. Bazen de zülüften ilâhî müşküllerin silsilesini anlarlar. Nitekim şair de şu şiirinde buna işaret etmiştir:

Dedim zülfünün bir halkasını sayayım,
Tâ ki başındaki bütün saçları bileyim,

Misk gibi iki zülfün bana gülünce,
Halkalar birbirine girdi sayımı şaşırdım.

Bu şiirdeki zülüften kasıt, ilâhî müşküllerin silsilesidir. Çünkü bâzı kimseler akıl tasarrufu ile ilâhî sırlardan bâzı şeyler öğrenmek isteyince, önüne bir düğüm çıkar ki, akıl bütün hesabını onda şaşırır, dehşet ve hayrete düşer. Şiirde şarap ve sarhoşluk sözleri geçince, bunların gerçek manası ve sarhoşluk hâlini anlamazlar. Nitekim bu şiirde de o mânaya işaret edilmiştir:

İki batman şarap tartarsan,
Kendin içmeden sarhoş olmazsın.

Bundan şunu anlarlar ki, din hâllerini bizzât tatmadan öğrenmek, öğretmek ve incelemekle onları anlamak mümkün olmaz. Yani ne kadar aşk, muhabbet, zâhidlik, tevekkül ve diğer hususları beyan ederken, bu hususta kitaplar tasnif edip sayısız kâğıtlar karalarsan, kendin bizzât o hâllerle müttasıf olmadan aslâ fayda vermez. Meyhane antatan şiirlerden de başka şey anlarlar. Nitekim bu şiirde geçer:

Meyhaneye gitmeyen herkes dinsizdir.
Zirâ ki meyhane usul-i dindir.

Yâni mamur olan bu beşerî sıfatlar harab olmadan, insanın cevherinde gizli ve saklı olan şey zâhir olmaz. Bunları etraflı anlatmak uzun sürer. Herkesin mertebesine göre bir çeşit anlayışı vardır. Bunu anlatmaktan maksad, bazı ahmak ve bid'atçiler tasavvuf ehlini kötüleyip: **«Bunlar şiir okuyup put, zülüf, ben ve meyhaneden bahsederler ve dinlerler. Bunların hepsi haramdır.»** derler ve yaptıkları ta'n yerinde olduğunu, delillerinin dâvalarını kanıtladığını sanırlar. Oysa onlar, bunların durumundan habersizdir. Çünkü önce onlar şiirlerin mânasını değil, belki, yalnız sema' sırasında meydana gelen teganni ve sesleri dinliyorlar. Zirâ bâzen neyin sesiyle sema' ederler, oysa onda söz, kelime yoktur. Bâzen de arapça şiirler dinlerler ve arapça bilmedikleri hâlde vecde ve sema'a gelirler. Ahmaklar onları ta'n edip: **«Bunlar arapça bile bilmezler, nasıl vecde gelirler.»** derler.

Hâlbuki bu ahmaklar bilmez mi ki, bâzen deve bile arapça teganniler dinleyip ağır yük altında şevke gelir ve koşar. Menziline ulaşınca da derhal düşer, ölür. O hâlde o ahmakların deve ile münâkaşa ve münazara edip ona: **«Sen arapça bilmiyorsun. Sana bu hâl nerden gelir.»** demeleri lâzım. Bâzen arapça şiirlerden de lûgât mânasıyla ilgisi olmayan bâzı şeyler anlarlar. Belki, onlar bâzı yollarla, şiirin mânasından hariç hâller anlarlar. Birisi: **«Beni rüyamda hayalinden başkası ziyaret etmiyor.»** dedi. Sofilerden birisi bunu işitip vecde geldi. Dediler ki: **«Sen arapça bilmiyorsun. Bu vecdin sebebi nedir?» Niçin bilmiyorum. Biz inliyoruz. Doğrudur. Hepimiz inliyoruz, tehlikedeyiz diyor.»** dedi. Onların sema'ı böyledir. Bir kimsenin kalbine bir şey hâkim olursa, ne işitirse onu işitir, ne görürse onu görür. Hakiki veya mecâzi aşk ateşine giriftar olmayan bu hâli anlamaz.

Dördüncü sebeb: Dinleyen kimse, genç olursa, ekseriya zülüf, ben ve güzel yüz sözlerini dinleyince, şeytan boynuna biner, şehvetini harekete geçirir ve güzellerin aşkını ona tatlı göstermeye başlar. Dinlediği aşk ehlinin hâl ve hareketlerini hoşuna gittiği için kendisi de kadın veya erkeğe aşık olmaya çalışır. Çok erkek ve kadınlar vardır ki, tasavvuf ehlinin elbisesini giyip böyle işlerle uğraşır ve Sofilerin istilâhlarıyle mazeret arayıp **«filân da aşık olmuştu, onun da yoluna çalı, diken atılmıştı»** der. Bâzen de: **«Aşk Allah'ın tuzağıdır. Onu aşık yapmakla tuzağa düşürmüştür»** derler. Bâzen de: **«Maşuku bekleyip onu görmeğe çalışmak büyük sevabtır»** derler. Fâsık ve günahkâra, iyi huylu ve tabiat sahibi; zinâ ve livataya da iyi hâl ve aşk adını ve-

rirler. Bâzen: **«Filân üstadın filân oğlana gönlü düşmüştü. Bunun gibi hâller din büyüklerine çok vâki olur.»** derler. Buna oğlancılık demezler de gönül okşamak derler.

Bunun gibi terennümlerle ayıb ve kabahatlerini örtmeye çalışırlar. Bu fiillerin haram olduğuna fısk ve günah olduğuna inanmayan kimse ibahî olup kanı, katli helâldir. Üstadlarının oğlanlara meyledip aşklarına tutulmaları hususunda nâkil ettikleri haberler apaçık yalandır. Kendilerine mazeret bulmak için iftira ederler. Eğer olmuşsa da şehvet nazarıyle olmamıştır. Yeşilliğe, kırmızı güle ve diğer çiçeklere bakar gibi bakmışlardır. Onların da bu şekildeki bakmaları olur ve bazı üstadların da böyle hatâları işlemiş oldukları muhtemeldir. Çünkü üstadların hepsi günahlardan masum ve uzak değildir. Bir üstadtan bâzı hatâlar sadır olmakla, o günaha düşmeleriyle ne o hatâ sevab olur, ne de günah mübâh olur. Dâvûd (a.s.) hikâyesi şunun için anlatıldı ki, din büyüklerinden de olsa hiç kimsenin küçük günahlardan masum olduğunu, mekirden emin olduğunu sanmıyasın.

Nâkil ve hikâye edilen feryat, figan tevbe ve istiğfar, onları hüccet edinip kendi nefsini mazûr görmemen içindir.

Bu anlatılandan başka çok nâdir bulunan bir sebeb daha vardır ki, tasavvuf ehline bâzı şeyler gösterilir. Bâzen meleklerin cevheri, Peygamberlerin ruhları onlara güzel şekiller, tatlı suretlerde görünür. Bazen de çok güzel insanlar şeklinde görünür. Çünkü hakiki mânaya misal lâzımdır. O mâna ruhlar arasında çok güzel olunca, onun misâli de şekiller âleminde çok güzel olmalıdır. Araplar arasında Dihyetü'l-Kelbi kadar güzel yüzlü kimse yoktu. Peygamberimiz Cebrâili onun şeklinde görürdü. Bazen de o güzel manadan güzel bir insan suretinde mükâşefe olur. Ondan çok zevk alır. Mükâşefe hâlinden dönüp o mâna kendisine gizlenince muhakkak sûret misâliyle gösterilen mânanın peşine düşer, onu bulmaya çalışır. Bâzen o mânayı mükâşefede bir daha bulamaz, zâhirde o mânaya benzer bir güzel yüz görünce, o hâli tazelenir, kaybettiği mânayı yeniden bulup vecd hâline gelir. Güzel yüze meyledip sevmesi, onu gördükçe o hâl tazelensin diye de olabilir. Bu mânalardan habersiz olan kimse üstadın o güzellik ve cemâle meylini görünce, onun da kendisi gibi şehvet nazarıyla baktığını sanır. Velhâsıl tasavvuf ehlinin işi büyük, hayli tehlikeli ve zordur. Çünkü tasavvuf yolunda olduğu kadar hiçbir şeyde yanılma olmaz. Bu kadarına işaret etmekle yetindik ki, din büyüklerinin mazlûm oldukları, haklarında zannedilen şeylerden uzak oldukları anlaşılsın. Ama hakikatte onlar hakkında böyle zanlarda bulunanlar kendi nefislerine zulümediyorlar. Çünkü onlar hakkında haksız davranıp başkalarına kıyaslıyorlar.

Beşinci sebeb: Gerçi avam halkın keyif, neşe, oyun, eğlence şeklinde âdet edindikleri sema' mübâhtır. Fakat onu devamlı yapmakla mübâhlık çerçevesinden çıkar. Bâzı günahlar küçük iken, âdet edinmekle büyük günah olur. Bâzı şeyler de vardır ki, arasıra ve az olursa, mübâhtır. Çok olunca haram olur. Çünkü zenciler mescid-i şerifin

önünde oynayıp eğlenince Peygamber onları menetmedi. Eğer onu âdet edinip o şerefli yeri oyun yeri yapsalardı, nehyederdi. O hâlde bir kimse onlarla beraber dolaşıp oyun ve eğlencelerini meslek edinse şüphesiz câiz olmaz.

Bir kimsenin arasıra lâtife yapması da mübâhtır. Ama âdet edinmesi maskaralık olur ve haramdır.

İKİNCİ BAB

SEMA'IN TESİR VE EDEBLERİ

Bil ki, sema'da üç makam vardır: Birincisi anlamak, ikincisi vecd, üçüncüsü de harekettir.

Birinci makam: Sema'ı gâflet ile yahut bir mahlûk düşüncesiyle yapmak aşağılıktır. Sema' sırasında onun hayaliyle söylenen sözler arzusunu tahrik eder. Ama kendisine dinî düşünce hâkim olan kimse için Allah sevgisine raci olur. Bu da iki derecedir:

Birinci derece: Müridlerin derecesidir. Müridlerde, taleb yolunda, sülûk cihetinde kâbız ve bast (açılma) yönünden; zorluk ve kolaylık bakımından; red ve kabûl hususunda değişik hâller olur. Bu hâllerden müridin kalbi üzülür, usanır. Kabul, red, ulaşma, göçmek, yakınlık, uzaklık, razı olmak, kızma, ümit, ümitsizlik ayrılık kavuşma, korku, emniyet, vefakârlık, eziyet, kavuşma sevinci ayrılık acısı ve bunlara benzer sözleri dinledikçe, içindeki muhabbet ateşi alevlenmeye başlar, ahvali değişir. Eğer onun ilim ve itikadının temeli sağlam değilse, Sema', sırasında onun kalbine bazı düşünceler gelir ki, onlar Allah Teâlâ hakkında imkânsız ve küfürdür. Nitekim bu beyti duyunca:

Meylederdin bana önceleri gönüller dolusu;
Fakat bugün ümitsizlik vermen nedendir?

Onlar ki başlangıçta kendisine olan meyil zayıflamış ve Allah Teâlâ hakkında bir nevi değişmiştir. Bu durumları küfürdür. Belki şöyle inanmalıdır: Allah Teâlâ hakkında asla değişme ve tebeddül yoktur. Bunlar yalnız zahir olan, sonra perde arkasına gizlenen kendi sıfatıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakta asla usanmak ve gizlenmek olmaz. Çünkü ilâhî feyiz güneş ışığı gibi herkese açıktır. Ancak duvar arkasına gizlenenler bunu görmez ki, değişme güneşin ışığında değil kendilerindedir. Nitekim şair bu şiirinde buna işaret etmiştir:

Güneş yükseldi karanlık kalmadı,
Kime parlamazsa bahtı kara kaldı.»

Yani güneş doğunca kula ışık saçmazsa kulun talihsizliğindendir. Demek ki kul araya giren perdeyi kendi talihsizliğinden ve Allah yolunda yaptığı taksiratından bilmelidir. Bu misalden maksad şudur ki, noksan sıfatlardan kendisinde ne değişiklik görürse kendi nefsinden, celâl ve cemal sıfatlarından da her ne görürse Allah'tan bilmelidir.

Çünkü ilim sermayesi olmayan kimse bu hususta fikrinde yanılır, az zaman içinde küfre düşer ve bundan haberi de olmaz. Bu sebeptendir ki, Allah'ın muhabbetiyle olan Sema'nın tehlikesi çok büyüktür.

İkinci derece: Müridlerin derecesini geçip tasavvuf yolundaki mebadi ve mükaddimeleri aşarak Tevhid ve Vahdet derecesine ulaşmaktır. O halde Sema'ı anlamak yolunda olmayan kimseye, Sema' hali hasıl olunca, kalbinde fena ve vahdet hali tazelenir, tamamiyle kendini kaybeder, bu âlemden habersiz olur. Bazan olur ki, ateşe düşse haberi olmaz. Nitekim Şeyh Ebû'l-Hasan Nûri yeni kesilen bir kamışlıkta Sema' yaptı. Sema', halinde ayaklarının her tarafı yaralandı. Halbuki kendisi farkında bile olmadı. Bu mertebedeki Sema' tam sema'dır. Ama müridlerin Sema'ı beşeri sıfatlarla karışıktır. Bunda insan tamamıyle kendi varlığından alındığı zaman olur. Nitekim Hz. Yusuf'a bakan kadınlar kendilerini unutup ellerini kestiler. O halde, bu gerçeği inkâr etmemek lâzım. Çünkü haddi zatında görülen o şahıs değildir .O ölünce o şahıs mevcud olur. Halbuki, kendisi şahısta mevcut değildir. Belki onun hakikati marifet yeri olan lâtif bir cevherdir. Diğer şeylerin marifeti ondan kaybolunca bütün eşya ondan kaybolur, Allah'ın zikrinden başka şey kalmamış olur, hepsi fena bulur, baki olan kalır. Vahdetin manası, eşyada Allah'tan başka bir şey görmeyip her nereye baksa hepsi odur, benim varlığım bile yoktur, ondan başka hiçbir şey yoktur demek, yahut ben de oyum demektir.

Bazı kimseler, bu konuda yanılmışlar ve buna hulul (içine girme) demişlerdir. Bu şuna benzer ki, hiç ayna görmemiş bir kimse aynada kendini gördüğü zaman aynaya hulul ettiğini, girdiğini, yahut aynayı kendi sûreti olduğunu sanır (!). Bu iki görüş de yanlıştır. Zira öyle sanılıyorsa da hiçbir zaman ayna sûret olamaz. Vaki olan hallerin hakikatini anlamayanlar da böyledir. Bunun izahı bu kitapta zordur. Çünkü bu uzun bir ilimdir.

İkinci makam: Sema' eden kimse anlamaktan uzak olunca, ona vecd denilen bir hal peyda olur. Vecdin lugât anlamı bulmaktır. Yani daha önce kendisinde olmayan bir hali bulmuş olur. Bu halin hakikatte ne olduğu hususunda çok sözler vardır. Doğrusu vecd bir çeşit olmayıp belki çok çeşitli olmasıdır. Fakat iki cinste toplanır ki biri hal cinsinden, diğeri de mükâşefe cinsindendir.

Haller cinsinden olan vecd: Bir sıfat ona galip olur, onu sarhoş gibi yapar. O sıfat, bazen şevk, bazen korku, bazen aşk ateşi, bazen taleb, bazen sabır olur. Bunun kısımları sonsuzdur. Ama kalbe galib olan ateş, görmez ve işitmez olur. Uykuya varmış kimse gibi olur. Yahut görür ve işitir. Fakat görüp işittiği şeylerden gafil olur. Sarhoş kimseler gibi mükaşefe cinsinden olan vecd:

Bu halde, tasavvuf ehline zahir olan şeyler ona zahir olur. Bazı şeyler ona kisvet şeklinde, yani şekil ve sûret yoluyla zahir olur. Bazısı da açıktan zahir olur. Sema'ın tesiriyle kalb ayna gibi saf olup üzerinde bulunan pas ve tozdan temizlenir. Böylece onda suret görü-

nür. Bu manayı ibare yoluyla tahkik eden kimsenin ilmi kıyasî ve misali olur. İşin hakikatini yalnız bu mertebeye ulaşan kimseler bilir. Herkes kendi ayağının yerini bilir. Başkasının ayağının yerini kendi ayağının yerine kıyaslıyarak bilmek isteyen kimse, kendi ayağının yerini bilmiş olur. Ancak kıyasla bilinen şey ilim kâğıdından olur, zevk kağıdından olmaz. Fakat bu miktarı anlatmamızın sebebi, tasavvuf ehlinin vecd ve hallerini tatmayanlar, onun hakikatine inanmaları, inkâr etmemeleri içindir. Çünkü inkâr onlara küllî zarar getirir. Kendi sandığında olmayan bir şeyin padişahların hazinesinde de olmadığını sananlar çok akılsız kimselerdir. Bundan da daha akılsız şu kimsedir ki, aşağı haliyle kendini âlemin padişahı zannedip herşeyin elinde olduğunu, sanıp bütün kainatı tasarrufu altında bilen ve tasarrufu altında olmayanı da aslında yok anlayan kimsedir. Vaki olan inkârlar hepsi bu iki çeşit ahmaklıktan doğar. Şunu da bil ki, tekellüf (zorlama) ile olan vecd münafıklığın tâ kendisidir. Ancak hakiki vecdin hasıl olması için vecdin sebeblerini toplamakta tekellüf çeken bunun dışındadır. Hadis-i Şerifte: **«Kur'an-ı Azim okunurken ağlayın. Ağlayamazsanız, kendinizi buna zorlayın»** buyurulmaktadır. Bunun manası tekellüfle üzülme sebeblerini toplayın. Çünkü tekellüfle olan halin tesiri büyüktür, hakikate götürür.

Sual: Eğer bir kimse sual edip derse ki, madem ki tasavvuf ehlinin Sema'ı haktır. Ve Hak içindir. Lâyık olan Kur'an okuyanların, zikir ehlinin ve dine davet edenlerin meclisine hazır olup onların davet ve zikirlerini dinleyip Sema' ve vecde girmeleri, ve çalgıcıların sesini tegannisini dinlememelidir. Çünkü zikir ve Kur'an okumak haktır, onların Sema'ında fazilet muhakkaktır.

Cevab: Kur'anın âyetleriyle de Sema' çok olur. Çok kimseler, Kur'anın Sema'ında can vermiştir. Onların hikâyelerini anlatmak uzun sürer. Bazıları **«İhya»** kitabında anlatılmıştır. Ama Kur'an okuyan yerine neyzeni, Kur'an yerine teganni ve güzel sesi almalarının beş sebebi vardır:

Birinci sebeb: Kur'an-ı Kerim baştan başa aşıklara uygun değildir. Çünkü Kur'anda kâfirlerin kıssası, dünya ehlinin muamelesi ve bunun benzeri şeyler de zikir edilmiştir. Çünkü Kur'an bütün insanlara şifa ve her sınıfın ilâcı olarak gönderilmiştir. Meselâ okuyucu miras âyetini okuyup «Anneye altıda bir, kız kardeşe ikide bir vardır, «yahut iddet âyetini okuyup» kocası ölen kadının iddeti dört ay on gündür, veya bunun benzeri âyetler okursa, bunlar aşk ateşini artırmaz.

Ancak aşıkların maksadından uzak bile olsa herşeyden Sema'a gelen hararetli kimselerin ateşini artırır. Böyle aşıklar da azdır.

İkinci sebeb: Kur'an-ı Kerim çok okunur, çok dinlenir. Çok dinlenen bir şeyin fazla tesiri olmaz. Meselâ bir kimse bir şiiri ilk dinlediğinde vaki olan vecd ve hal ikinci dinlemesinde olmaz. Diğer Sema'larda taze nağmeler, yeni tegannıler mümkün olur. Ama yeni Kur'an okumak mümkün değildir. Peygamberimiz devrinde çölden gelen

araplar Kur'an-ı Kerim'i dinledikleri zaman ağlar, sızlarlar ve büyük haller zahir olurdu. Ebû Bekir (r.a.) dedi ki: **«Biz de sizin gibi idik, sonra kalbimiz katılaştı»** yani Kur'an-ı Kerim'e alıştık.

Bu itibarla yeni olan şeyin tesiri ziyade olur. Bu sebebten idi ki, Hz. Ömer hacıların memleketlerine çabuk dönmelerini emrederdi ve **«korkarım ki, kalbleri Kâbe'ye alışır. Kâbe'ye karşı olan saygıları azalır»** derdi.

Üçüncü sebeb: Kalblerin çoğu, ancak vezinli şiirler, nağmeler ve elhan ile harekete geçer. Bunun içindir ki, mücerred konuşma ile Sema' az vaki olur, ekseriyetle güzel vezinle ve üstün elhan ile olur. Bundan Kur'anı ise elhan ile okumak, bestelere uydurmak ve arapça veya acemce değişiklikler yapmak caiz değildir. Kur'anda elhan olmayınca mücerred söz olur. Mücerred sözle de ancak çok hararetli kimselerin ateşi alevlenir.

Dördüncü sebeb: Elhanı güzel sesler eşliğinde söylemek daha tesirli olur. Kamış, tef, davul, kaval ve benzeri şeyler gibi ki, bu ciddiyetsiz ve oyun ifade eder. Kur'an ise ciddidir, onu, oyun olan şeylerle anmaktan korumak lâzımdır ki, cahiller nazarında o da oyun şekline girmesin. Nitekim Peygamber (s.as.) Rabi bin Muavvez'in evine gittiğinde tef çalıp teganni yapıyorlardı. Peygamberi görünce, onu şiirle medhetmeye başladılar. Peygamber: **«Beni medhetmeyi bırakın. İlk işinize bakın»** buyurdu. Çünkü Peygamberi övmek, ibadet ve ciddi bir iştir. Oyun şeklinde olan tefle bir araya getirmek caiz değildir.

Beşinci sebeb: Herkesin bir hali vardır. Kendi haline uygun beyitleri dinlemeye düşkün olur. Okunan beyitler haline uygun değilse, beğenmez hoşuna gitmez. Bazen bu **«beyitleri okuma başkasını oku»** der. Kur'an-ı Azimi ise, beğenilmeyecek yerde okumak caiz olmaz. Kur'an-ı Kerimdeki âyetin herkesin haline uygun, durumuna muvafık olmadığı açıktır. Hale uygun olmayan beyitleri başka şekillere sokarak uygun hale getirmek caizdir. Çünkü şiirde yalnız şairin kast ettiğini anlamak lâzım değildir. Ama Kur'an-ı Azimde fikri başka yöne çevirip Kur'anın manasından başka bir şey almak caiz değildir.

Demek ki büyük zatların teganniyi tercih etmeleri bu anlattığımız sebebler içindir. Bu sebebler hülâsası iki şeyde toplanır: Biri kullanılan sıfatlarda halleri gözetmek, diğeri de Kur'anın hürmetini korumaktır.

Üçüncü makam: Sema'da hareket edip raksa gelmek ve yakasını yırtmaktır. Bu hususta gayri ihtiyari hareket edenler mes'ul olmaz. Ama kendi isteğiyle hareket edip insanlara hal sahibi olduğunu göstermek maksadıyla yapmak haram ve nifakın ta kendisidir. Bu sebeptendir ki, Ebu'l-Kasım Nasr-i Abadî (r.h.a.) der ki, **«ben bu topluluk için gıybet etmek Sema' ile meşgul olmaktan hayırlıdır derim.»** Ebû Ömer bin Übeyd (r.h.a.) der ki: **«Eğer bir kimse otuz yıl gıybet etse, bir kere yalandan Sema' yapmaktan hayırlıdır.»** Şunu da bilmelidir ki, tasavvuf yolunda en kâmil o kimsedir ki, Sema'da sakin, sükût olur,

zahirde bir şey belirtmez. Ve kendini raks ve hareketten koruyabilecek güçte olur. Çünkü bağırıp feryat etmek dinin zayıflığındandır. Böyle kuvvet az bulunur.

Hz. Ebû Bekir'i Sıddık'ın: **«Biz de sizin gibi idik. Sonra kalbimiz katılaştı»** dediği sözün manası, Hak yolunda kuvvet ve kudretimiz o mertebeye geldi ki, bu üstün hallerde kendimizi tutabiliyoruz demektir. Kendini tutabilen, koruyabilen durumda olan kimse zaruret olmadıkça kendini tutması lâzımdır.

Bir genç Cüneyd-i Bağdadî'nin sohbetinde bulunurdu. Her Sema', olduğunda feryat edip bağırırdı. Şeyh tenbih edip dedi ki, eğer bir daha böyle yaparsan benim sohbetime gelme. Bundan sonra o genç çok gayret sarfedip kendini tutardı. Bir gün o kadar sabretti ki, sonunda titreyip bir feryat etti ki, sinesi yarılıp canını hakka teslim etti. Ama bir kimse kendinden haller göstermek kast etmeksizin raks etse, yahut kendini ağlamaya zorlasa, caizdir. Raks haddi zatında mübahtır. Çünkü zenciler, Peygamberin camisi kapısı önünde raks ettiler. Hz. Aişe de onları seyretti. Peygamber Hz. Ali'ye: **«Ey Ali, sen bendensin, ben sendenim»** buyurunca, Hz. Ali sevincinden raks etmişti. Zeyd bin Haris'e: **«Sen benim kardeşim ve kölemsin»** buyurunca Zeyd sevincinden raks etti. Cafer'e: **«Sen yaradılış ve ahlâk bakımından bana benzersin»** buyurunca, Cafer raksetmişti. O halde raks haramdır diyen kimse yanılır. Nihayet oyundur. Oyun da haram değildir. (Bu anlatılanlar gerek Sema'ın, gerek raksın ve gerekse oyunun helâl olması Şafiî mezhebi üzeredir. Ebû Hanife katında bunların hepsi yasaktır, haramdır) o halde kalbindeki hali kuvvetlendirmek Sema', yapmak iyi bir harekettir. Ama hallere mağlûb olduğu zaman raks ve hareket etmek caizdir. Bu durumda bile bile elbisesini yırtması da caizdir. Fakat istekli harekete muztar olmalıdır. Şöyle ki, yapmamak istese de, yapamayacaktır. Çünkü insan, her kast ve irade ile olan işten vezgeçebilir demek değildir. Bu şekilde hallere mağlûb olunca ahiret gününde mes'ul olmaz. Ama iradeleriyle hareket edip elbiselerini parçalayıp parçalarını fakirlere taksim eden tasavvuf ehli hakkında bazı kimseler itiraz edip bu durum caiz değildir denilmiştir. Fakat bu söz batıldır. Çünkü kumaşı da parçalayıp elbise yaparlar. O halde eğer elbiseyi zayi etmeyip bir maksad için parçalıyor ise mahzuru olmaz.

Eğer elbisenin parçalarını her tarafa dağıtıp isteyen ihtiyacına kullansın derse yani isteyen seccadesini, isteyen hırkasını yamalasın, yahut bir top kumaşı yüz parça edip yüz fakire taksim etse, eğer her parçası bir şeye yarıyor ise mübahtır.

SEMA'IN EDEBLERİ

Bil ki, Sema' halinde üç şeyi gözetmelidir: Zaman, mekân, ıhvan.

Zamandan maksad: Kalb meşgul olduğu zaman, meselâ taharet zamanı, yahut namaz zamanı, yahut yemek zamanı, veya kalb dağınık olduğu zaman Sema' faydasız olur.

Mekân ise, güzergâh olan yerde, hoş ve iyi olmayan yerde, karanlık yerde yahut bir zalimin evinde Sema' caiz değildir.

İhvandan maksad ise, Sema'da hazır bulunanlar, Sema' ehli olmalıdır. Dünya ehlinden bir mütekebbir, yahut zahidlerden bir mütekebbir, yahut tekellüf ile raks eden, yahut Sema'da hürmete riayet etmeyip etrafa bakan gaflet ehli, Sema'da bulunursa, veya bazı kadınları seyretmeye gelirse, yahut Sema' ehli arasında kendisine gaflet ve şehvet galib olan gençler bulunursa —ki bu takdirde Sema' haram olur—. Çünkü böyle olunca, Sema' her taraftan şehvet ateşini tahrik eder. Herkes şehvetle bir tarafa bakar. Böyle Sema' birçok fısk ve fesada meyyal olduğu için haram olur, bütün bu haller de zarardan başka bir şey sağlamaz.

Şu halde, Sema' ehlince Sema'a başlarken riayet edilecek şudur: Hepsi başını önüne eğmeli, birbirlerine bakmamalı, herkes kendini tamamıyle Sema'a vermeli, aralarında konuşmamalı, su içmemeli, sağa sola bakmamalı, ellerini oynatmamalı, başlarını sallamamalı, tekellüf ile hareket etmemelidir. Belki namaz içinde teşehhüde oturur gibi edeble oturmalı, kalbini tamamıyle Allah'a bağlayıp istiyerek ayağa kalkıp hareket etmemeli, birbirinin galeyan ve şevki had safhaya varıp ayağa kalkınca onlar da ona uymalıdır. Tülbendi düşerse onlar da tülbendlerini çıkarmalıdır. Gerçi bunlar tamamen bid'attır. Fakat sahabe ve tabiinden nakledilir ki, bidat olan şey onu yapmak caiz olmaz demek değildir. Çünkü çok bid'at vardır ki, bid'at-i hasenedir. Çünkü İmam-ı Şafiî (r.a.) der ki: Teravih namazını cemaatle kılmak, Hz. Ömer'in koyduğu bir adettir. Bu ise bid'at-i hasenedir. Bid'at-i Seyyie, (Kötü bid'at) Peygamberin sünnetine muhalif olan şeydir.

Ama güzel ahlâk ve insanların kalbini sevindirmek iyi bir şeydir ve bunda da her milletin bir âdeti vardır. O âdete muhalefet etmek ahlâksızlık olur. Peygamber (s.a.s.) buyurur ki: **«Herkesle huyu ve adetine göre geçin»** mademki tasavvuf ehli Sema' ile sevinirler onları Sema'dan menetmekle de üzülürler. Onlara muvafakat etmek sünnettir. Sahabe, Peygamberimiz için ayağa kalkmazlardı. Çünkü Peygamber bunu sevmezdi.

Ama tazim için ayağa kalkmamayı hoş görmeyip acayip karşıladıkları bir memlekette olursa hatır için ayağa kalkmak daha iyidir. Çünkü Arapların adeti başka, acemlerin adeti başkadır. İsmet ve tevfik Allah'tandır.

DOKUZUNCU ASIL

İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜKTEN ALIKOYMAK

Bil ki, iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama, dinin rükünlerinden bir rükündür. Bütün Peygamberler bu husus için gönderilmişlerdir. Bu görev insanlar arasından kalkar, bertaraf olursa şeriatın bütün şeairi bozulur. Biz bunu üç babta anlatacağız inşaallah.

Birinci bölüm iyiliği emretmekle kötülükten alıkoymanın farz olması hakkında; ikinci bölüm bunların şartları hakkında; üçüncü bölüm, adet olan münkerler hakkındadır.

BİRİNCİ BAB

EMR-İ Bİ'L-MARUF VE NEHY-İ ANİ'L-MÜNKERİN FARZ OLMASI:

Bil ki, bunlar, Farzdır. Özürsüz onu bırakan asî olur. Allah Teâlâ buyurur:

«Sizden, insanları iyiliğe davet eden, kötülüklerden nehiyeden bir topluluk bulunsun.» Bu âyeti kerime, marufu emirin ve münkeri nehyin farz olduğuna delildir. Fakat farz-ı kifayedir. Bazı kimselerin yapması, kifayet eder. Eğer hiç kimse yapmazsa, hepsi günahkâr olur. Ve yine Allah Teâlâ buyurur ki: **«Yurtlarından haksız yere çıkarılanlara biz yeryüzünde yer verirsek, namaz kılarlar, zekat verirler, iyiliği emir eder, kötülükten nehiy ederler.»**

Allah Teâlâ marufu emretmeyi, namaz kılmayı ve zekât vermeyi bir araya getirip din ehlini bununla vasıflandırıyor. Peygamber (s. a.s.) buyurur: **«İyiliği emredin; yoksa Allah Teâlâ sizden aşağı olan kavmi, insanları size musallat eder. O zaman sizin iyilerinizin duası da kabul olmaz.»** Ebu Bekiri's-Sıddık (r.a.) rivayet eder ki; Peygamber (s.a.s. buyurur: **«Aralarında günah işlediği halde menetmeyen insanlara, Allah Teâlâ en kısa zamanda, hepsini kapsayan bir azap gönderir»** ve yine buyurur: **«Bütün iyi ameller Allah için harp etme yanında, denizde bir damla gibidir.»** Ve yine buyurur: **«İnsanların konuştuğu bütün sözler onun aleyhinedir. Ancak iyiliği emredip kötülükten alıkoyması ve Allah Teâlâ'yı zikretmesi müstesnadır.»** Ve yine buyurur: **«Allah Teâlâ avam sebebiyle günahsız olan havasa azab etmez. Ancak bir münker gördüklerinde menetmeye muktedir iken, menetmeyip susarlarsa hepsine azab eder.»** Yine buyurdu: **«Haksız öldürme ve dövme olan yerde durmayın. Çünkü onu görüp de menetmeyene orada gökten lânet yağar»** ve yine buyurur ki: **«Şeriata uygun olmayan bir işin yapıldığı ve orada bulunan kimselerin onu menetmediği bir yerde bulunmak caiz değildir. Çünkü nehiy etmek ne ömrü eksiltir, ne de rızkı azaltır.»**

Bu, zalim hükümdarların sarayına ve günah işlenen yerlere, zaruretsiz gitmenin caiz olmadığına delildir. Bunun için selefin çoğu uzleti seçmişlerdir. Çünkü çarşıları, pazarları ve yolları günahlardan boş bulmamışlardır.

Peygamber (s.a.s.) buyurur ki: **«Bir günah işlenirken hazır bulunup da, onu beğenmez ve menederse orada bulunmamış gibidir. Onunla bulunmadığı yerde bir günah işlenir de ona rıza gösterirse, orada bulunmuş gibidir»** ve yine buyurur ki: **«Havarisi olmayan hiçbir Peygamber gelmemiştir. —Yani, Peygamberden sonra Allah Teâlâ'nın kitabı ve Peygamberin sünnetiyle amel eden ashabı— Bu o zamana**

kadar devam eder ki, onlardan sonra bir kavim çıkar ki, minbere çıkıp güzel sözler bildirirler ve kötü şeyler işlerler. Her mü'minin bunları eli ile, yapamazsa, diliyle, onunla da yapamazsa, kalbiyle kaldırmak için cihad etmesi farzdır. Bunun ötesinde müslümanlık yoktur» yine buyurdu: **«Allah Teâlâ bir meleğe vahiy gönderip filân şehri altüst et dedi. Melek: Ya Rabbi! Aralarında bir göz kırpması miktarı günah işlemeyen kimse vardır. Onu ne yapayım deyince, Allah Teâlâ: "Öyledir, fakat başkalarının günah işlemelerinden bir an yüzünü ekşitmedi" buyurdu».**

Hz. Aişe (r.a.) rivayet eder ki, Peygamber buyurdu: **«Allah Teâlâ, içinde amelleri Peygamberlerin amelleri gibi olan onsekiz bin kişinin de bulunduğu bir şehrin bütün insanlarına azab gönderdi»** «ya-Resûlallah! Amelleri böyle olan bir şehrin insanlarına niçin azab gönderilir» dediler. Buyurdu ki: **«Allah rızası için kimse kızıp kötülüğü nehiy etmezlerdi.»** Ebû Ubeyde bin Cerrah (r.a.) diyor ki: **«Peygambere şehidlerden daha üstün var mıdır? diye sordum. Buyurdu ki: «Zalim bir sultana emr-i maruf ve nehy-i münker ettiği için öldürülen kimse şehidlerden üstündür. Eğer öldürülmezse, ondan sonra ne kadar uzun yaşasa da onun defterine günah yazılmaz.»** Hadiste gelmiştir ki: **«Allah Teâlâ Yuşa' bin Nun'e vahiy gönderip senin kavminden yüzbin kişi helâk edeceğim. Kırk bini iyi amel sahiblerinden, altmış bini de kötü amel sahiblerinden olacaktır buyurdu. Yuşa' dedi ki: «Allahım, iyi amel sahiblerini niçin helâk edersin?» Buyurdu ki: «Onları asilerle düşmanlık etmeyip onlarla oturup kalkmaktan ve hiç münasebet kurmaktan kaçınmadıkları için helâk ederim» buyurdu.»**

İKİNCİ BAB

KÖTÜLÜKTEN ALIKOYMANIN ŞARTLARI

Bil ki, marufu emretmek münkerden alıkoymak, bütün müslümanlar üzerine farzdır. O halde nehiy ve reddetmenin yolunu ve şartlarını bilmek de farzdır. Zira şartları bilinmeyen farzı eda etmek mümkün olmaz. Kötülükten alıkoymanın dört rüknü vardır: Neyheden kimse, nehiy edilen kimse, nehiy yapılan husus, nehiy yapmak keyfiyeti.

BİRİNCİ RÜKÜN

KÖTÜLÜKTEN ALIKOYAN KİMSE

Kötülükten alıkoymanın müslüman ve mükellef (akıl-baliğ) olmaktan başka şartı yoktur. Çünkü nehiy etmek ve reddetmek dinin hakkını gözetmektir. Din ehli olan herkes nehyi münkeri yapmakla yükümlüdür. Zahid, adil olması ve Sultanın izni olması şart mıdır, yahut değil midir? diye ihtilaf vardır. Bize göre en doğrusu, bunlar şart değildir.

Zühd ve adalet nasıl şart olur ki, eğer nehy-i münkeri yapmak için adalet ve günahlardan masun olmak şart olursa, bunu yapacak kimse dünyada bulunmaz. Said bin Cebir (r.a.) der ki: **«Eğer biz nehy-i münkeri günahlardan temiz olmak şartıyle yaparsak, bunu yapmamız hiç düşünülemez.»** Hasan-ı Basri'ye: **«Bir kimse nasihat edip der ki, sakın kendinizi günahlardan temizlemeden, insanları iyiliğe davet etmeyin diyor»** dediler. Hasan-ı Basri: **«Lânetli Şeytan bu sözü arzular, nehy-i münkerin kapısını kapatmak için bunu kalbimize hoş ve güzel gösterir»** dedi. Şu halde bu meselede insaflı yol şudur: Nehy-i münker iki kısımdır:

Biri vaaz ve nasihat yoluyla yapılır: Bir kimse bir şeyi yaptığı halde insanlara yapmayın diye nehyedip öğüt ve nasihat verirse, istihza ve alay etmekten başka faydası olmaz. Onunla alay edip vaazlarını dinlemedikleri zaman şeriatın hürmetine noksanlık gelir. İnsanların nazarında haşmeti bozulur. Bunun içindir ki, fasıklığı, kötülüğü aşikar olan alimlerin nasihatinin insanlara büyük zararı vardır: Onlar böyle vaazlarla sevab kazanmazlar, bil'akis günahkâr olurlar. Bu sebeble Peygamber (s.a.v.) buyurur ki: **«Beni miraca götürdükleri gece, dudaklarını ateşten makaslarla kestikleri bir topluluk gördüm. "Siz kimsiniz" diye sordum. "Biz o kimseleriz ki, insanlara hayırlı işleri emir ederdik ve kendimiz yapmazdık. Onları günah ve kötülükten nehiy ederdik ve kendimiz ondan el çekmezdik" dediler.»**

İsa (a.s.) ya Vahiy geldi ki: **«Ey Meryem oğlu! Önce kendine nasihat eyle. Eğer nasihat kabul edersen, ondan sonra başkasına nasihat eyle. Eğer nasihat kabul etmezsen, benden haya et, kimseye nasihat etmek cihetine gitme.»**

Nehy-i münkerin diğer kısmı da, kuvvet ve zor eliyle olur. Şarap görünce dökmek, çalgı aleti görünce kırmak, kötülük yapmak isteyeni zorla menetmek gibi. Böyle nehy-i münkeri fasık olanların dahi yapması caizdir. Zira herkese iki şey farzdır: Biri, kendini haramlardan korumak, diğeri de başkalarını menetmek. Bu farzlardan birini yapamazsa, diğerini niçin bıraksın. Eğer bir kimse derse ki, birinin ipek elbise giyip başkalarını ipek giymekten menetmesi; kendisi şarap içip başkasını içmekten menetmesi çok çirkin bir şeydir. Cevabında deriz ki, çirkin ve batıl ayrı ayrı şeylerdir. Bunun çirkin olmasının sebebi, mühim olan şeyi bırakmasıdır. Haddi zatında caiz olmadığı için değildir. Meselâ bir kimse oruç tutsa ve namaz kılmasa, en mühimi bıraktığı için bunu çirkin sayarlar. Oruç tutmak, oruç tutturmaktan daha mühim olduğu gibi, yapmak da emir vermekten daha mühimdir. Gerçi ikisi de farzdır. Fakat biri diğerinde şart değildir. Çünkü birinin diğerinde şart olması, şu demek olur ki, içkiden menetmek ancak kendisi içmezse farz olur. Eğer içerse, bu farz onun boynundan kalkar. Bu da imkânsızdır.

İkinci şart: Zalim Sultanların izin verip nehy-i münker yapmak için ferman yazmalarıdır. Bu da şart olacak bir şey değildir. Zira geç-

miş zatlar eski Sultanlara ve geçmiş Halifelere nehy-i münker yapmışlardır. Onların hikâyeleri etraflı yazılırsa söz çok uzar. Bu meselenin hakikatı nehy-i münkerin derecelerini etraflı öğrenmekle anlaşılır. Nehy-i münkerin dört derecesi vardır:

Birinci derece: Vaaz ve nasihat verip Allah Teâlâ ile korkutmaktır. Bu bütün müslümanlara farzdır. Sultanın fermanına ne hacet vardır? Hatta ibadetlerin en üstünü Sultana da nasihat edip onu Allah Teâlâ ile korkutmaktır.

İkinci derece: Kaba sözlerle hitap etmektir. Meselâ fasık, zalim, ahmak, cahil; Allah'tan kork! Niçin böyle yapıyorsun? demek. Bunlar haddi zatında doğru sözlerdir. Asla Sultanın iznine lüzum yoktur.

Üçüncü derece: Zor kuvvetiyle menedip şarabı dökmek, sazı kırmak, ipek başlığı başından çıkarmak gibi. Bunların her biri farz ibadetler gibi farzdır. Birinci babta anlatılanlar: Şeriatın, Sultan izni olmaksızın her mü'mine bu saltanatı verdiğine delalet eder.

Dördüncü derece: Dövmek ve azarlamakla korkutmaktır. Bazen korkutulan gurup inad tarafını tutar ve bunları defetmek için bazı insanların yardım toplamasına lüzum hasıl olur. Böyle davranış Sultanın izni olmazsa olur ki, fitneye sebeb olabilir. Bu itibarla bu yoldan yapılan yasaklamaların izinsiz olmaması daha iyidir.

Kötülükten alıkoyma derecelerinin değişik olması şaşılacak bir şey değildir. Çünkü evlad babasına bunu yaparsa, nasihat, iyilik ve şefkatten başka yolla yapması doğru olmaz. Hasan-ı Basri (r.a.) der ki: **«Eğer evlad babasına vaaz ve nasihat etmekten babasının kızmak ihtimali olursa susması gerekir. Ama babaya kaba sözlerle konuşup ahmak, cahil gibi sözler söylemek hiç caiz değildir; onu dövmek nerde kaldı ki, baba kafir olsa, evladına onu öldürmek caiz değildir. Babaya had cezası uygulanırken evlad cellad dahi olsa ona had vurması caiz değildir. Şu halde iyiliği emredip kötülükten alıkoymak için incitmemek daha iyidir. Ama babanın içkisi var ise, dökmek; ipek elbisesini sökmek; haramdan kazandığı malı sahibine vermek; gümüş ibriğini kırmak; duvarda yaptığı resimleri silmek ve bunların benzerlerini yapmak her ne kadar babası bundan huzursuz olup kızsa bile zahir olan caiz olmasıdır. Zira kendisinin fiili hak, babasının kızması da batıldır.»** Hem de bunlar dövmek ve sövmek gibi babanın şahsıyle ilgili şeyler değildir. Ama baba bu hususlarda üzülür, kızar. Bunları da yapmasınlar denilirse, bu da caizdir. Zira Hassan-ı Basri: **«Babanın kızma ihtimali olursa, evlad susmalı, vaaz ve nasihatten vazgeçmelidir»** der.

Kölenin efendisine, kadının kocasına, reayanın sultana nehy-i münker yapması da, evladın babaya nehy-i münker yapması gibidir. Zira bunlar arasındaki haklar daha büyük ve kuvvetlidir. Ama talebenin üstadına hürmeti din içindir. O halde ondan öğrendiği ilimle amel yapması şaşılacak bir şey olmaz. Belki alim ilmiyle amel etmezse hürmetini zayi etmiş olur.

İKİNCİ RÜKÜN

YAPILMASI ENGELLENEN İŞLER

Bil ki, kötülükten alıkoyacak kimsenin tecessüssüz kötü olduğunu kesin olarak bildiği fena bir işi yasaklaması caizdir. Şu halde bu anlatılandan dört şart anlaşılır:

Birinci şart: Münker olan iş (çirkin iş) haram olmasa bile, yahut küçük günah bile olmasa, meselâ; bir deli veya çocuğun bir hayvan ile cima yaptığını görürse onu men'etmelidir .Gerçi buna günah denmez. Zira bunlar mükellef değildir. Fakat bu iş haddizatında münker (çirkin) dir, kötü işlerdendir. Bir delinin şarap içtiğini, yahut bir çocuğun bir kimsenin malını telef ettiğini görürse yine men etmelidir. Küçük günah olan şeyleri de menetmelidir. Hamamlarda avret yerini açmak, kadınların arkasından bakmak, onlarla, tenhada yalnız kalmak, altın yüzük takmak, ipek elbise giymek, gümüş ibrikten su içmek ve bunların benzeri küçük günahlarda nehy-i münker yapmak farzdır.

İkinci şart: Günah bilfiil mevcut olmalıdır. İçkiyi bırakan kimseyi, daha önce içtiği için ona nasihat etmekten başka bir şeyle incitmek caiz olmaz. Eğer daha önce içtiği için had cezası lâzım gelirse, had cezasını vurmak Sultandan başkasına caiz değildir. Yine bu gece içki içmeye azmetmişsin diye incitmek caiz değildir. Zira belki içmez. Eğer açıktan içki içmem diyorsa, su-i zan etmek caiz değildir. Ama bir kimseyi bir namahremiyle bir yerde yalnız görürse zina etmeden önce de engellemek caizdir. Zira namahremle yalnız halvette kalmak da haramdır. Hatta çıkan kadınlara bakmak için bir hamamın önünde oturanı da nehyetmek lâzımdır. Zira orada bu sebeble durmak da haramdır.

Üçüncü şart: Nehy-i münker yapana tecessüs etmeksizin haram açık olmalıdır. Evine girip kapısını kapatan kimsenin izni olmadan evine girip onun durumunu tecessüs etmek caiz değildir. Nehy yapmak için damdan veya kapıdan kulak verip dinlemek de caiz olmaz. Allah'ın örttüğü bir şeyi örtmelidir.

Ancak çalgı ve sarhoş olanların sesi dışardan duyulursa, izinsiz içeri girip nehiy yapmak caizdir. Bir fasık eteği altına aldığı bir şeyin içki olması ihtimali olsa bile, onu göster, bakalım demek caiz değildir. Zira bu tecessüs olur. Onun içki olmaması ihtimali olunca, görmemezlikten gelmelidir. Eğer içkinin kokusunu duyarsa onu döküp zayi etmek caizdir. Eğer ince elbise altında götürdüğü sazın şekli belli oluyorsa, onu kırması caiz olur. Eğer başka bir şey olma ihtimali de var ise, gözünü yumup bilmemezlikten gelmelidir.

Hz. Ömer'in, dama çıkıp bir kimseyi bir kadınla içki içerken görmesi hikâyesi, arkadaşlık hakları bölümünde anlatılmıştı. Hem meşhurdur ki, bir gün Hz. Ömer minberde; Halifenin bizzat bir münker şeyi görmesi halinde, had cezası vurmak câiz olur mu, olmaz mı? me-

selesini ashab ile müşavere etti. Bir kısmı caiz olur dediler. Hz. Ali dedi ki: **«Allah Teâlâ bir şeyde had vurmanın farz olmasını iki adaletli şahidin haber vermesine bağlamıştır. Bir şahsın bilmesi yetmez.»** Halifenin kendi bilgisiyle amel edip had vurmasını caiz görmedi, had hususunda örtbas etmeyi farz gördü.

Dördüncü şart: Nehiy edilecek şeyin çirkin ve kötü olması, tahmin ve içtihad ile değil, kesin olarak bilinmelidir. Şu halde, şafiilerin, hanefilere; velisiz nikâhı ve komşuluk şuf'asını câiz gördükleri için itiraz etmeleri câiz değildir. Ama velisiz nikâhı akdeden, veya hurma asiresini içen bir şafiiye itiraz etmek câiz olur. Zira bir kimsenin kendi mezhebine muhalefet etmesi hiç kimseye göre câiz olmaz.

Bazıları, nehy-i münkerin, ancak içki, fâiz gibi kesin ve ittifakla haram olan şeylerde câiz görürler, içtihadî olan şeylerde câiz görmezler. Bu söz doğru değildir. Zirâ kendi içtihadına veya bağlı bulunduğu mezheb sahibinin içtihadına aykırı amel eden asi olur, yaptığı iş haram olur. Zira bir kimsenin bir içthadı, kıblenin bir tarafta olduğuna karar verdiği hâlde arkasını o tarafa çevirip namaz kılarsa, başkaları isabetli hareket ettiğine inansa bile asi olur.

Hangi mezheble olursa amel etmek câizdir diyen kimselerin bu sözü beyhudedir, ona itimat etmek câiz değildir. Herkes kendi kuvvetli zannıyle amel etmekle mükelleftir. Eğer İmam-ı Şafiî'nin daha bilgili bir müctehit olduğunu zannediyorsa, ona muhalefet etmekte şehvet ve arzularına uymaktan başka mazereti olmaz.

Allah Teâlâ'ya cisim, Kur'an'a mahlûk, Allah Teâlâ'yı dünya ve âhirette görmek mümkün değildir diyen ve benzeri bâtıl itikatlarda bulunan bid'atçileri nehiy etmek lâzımdır. Gerçi Şafiîlerin, Hanefî ve Mâlikileri nehiy etmeleri câiz değildir. Hanefî ve Maliki mezheplerinde hatâ olduğu kesinlikle belli değildir. Fakat bid'atçilerin hatâsı kesinlikle bellidir. Bir şehrin çoğu ehl-i sünnet ve cemaat olur da, bid'atçiler azınlıkta olursa onları nehyetmek gerekir. Ama şehrin sakinleri iki taraf olsalar, bid'atçileri nehyedince, onlara hak tarafı nehyedip araya fitne fesad çıkma ihtimali olursa, Sultanın izni olmadan onun kuvvet ve yetkisiyle fitneden emin olmadan nehy-i münker yapmak câiz olmaz.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN

KÖTÜLÜKTEN ALIKONAN KİMSE

Kötülükten alıkonan kimse mükellef olmalı, yaptığı iş günah olmalı, günahı işleyen kimsenin nehy-i münker yapmaya mâni hürmeti olmamalıdır. Meselâ, baba gibi ki babaya hürmet, evlâdın eliyle veya diliyle nehy-i münker yapmaya mânidir. Fakat deli ve çocuklar mükellef olmasa bile onları kötü ve çirkin şeylerden menetmek gerekir.

Nitekim daha önce anlatıldı. Fakat bu kâbil menetmeye nehy-i münker denmez. Zira bir hayvan bir müslümanın tarlasına girse müslümanın malını korumak için onu menetmek lâzım olur. Gerçi bu menetme farz bir iş değildir. Ancak meneden kimseye zarar gelmezse farz olur. Ama zarar gelmek ihtimali olursa, müslümanların hakkını korumak için kendisine zarar gelmeyecek kadar yapması farzdır. Akıllı ve bülûğa ermiş bir kimsenin, birinin malını telef etmesi zulüm ve günah olur. Onun meninde eziyet ve zahmet olsa bile vazgeçmemek gerekir. Zaten günahları menetmek, eziyetsiz ve zahmetsiz olmaz. Ancak güç gtiremeyecek bir zahmet olursa yapmayabilir. Zirâ nehy-i münker yapmaktan maksad, İslâm şiarını göstermektir. Onun için bunda eziyet ve belâya tahammül etmek farz olur. Eğer bir sürü koyun bir müslümanın tarlasına girip ziyan yapsalar, eğer onları çıkarmak için yorulup zahmet çekmek zorunda kalacaksa, onları çıkarmak lâzım olmaz. Zira kendisinin hakkı da başkalarının hakkı gibidir ve zamanı da kendi hakkıdır. Bu itibarla başkasının hakkını korumak için, kendi hakkını zâyi etmesi üzerine farz değildir. Ama din için kendi hakkından taviz vermesi, günahları menetmek için hakkını zâyi etmesinin yolu vardır.

Günahları menetmede de zahmete katlanmak mutlak olarak farz değildir. Belki bu hususta izah vardır.

1 — Eğer âciz olursa mutlak olarak mazur sayılır. Ona, kalben reddetmekten başka bir şey farz olmaz. Ama âciz değil, fakat kendisini döveceklerini tahmin ediyorsa ve günahtan vazgeçmeyeceklerini de biliyorsa yine farz olmaz. Belki mübâh olur. Eğer eliyle veya diliyle nehyedip yaralara berelere tahammül ederse büyük sevâb alır. Zira hâdiste: **«Zâlim sultana emr-i maruf ve nehy-i münker yaptığı için öldürülen kimseden daha üstün bir şehid yoktur.»** buyurulmaktadır.

2 — Günahı men'etmeye gücü yettiği ve kendisine zarar geleceğinden korkmadığı zaman mutlaka nehy-i münker yapmalıdır, yapmazsa âsi olur.

3 — Günahtan vazgeçmezler, fakat dövemezler de, bu durumda şeriatın tazimi için dili ile nehiy yapması farzdır. Bu kimse kalbiyle reddetmekten âciz olmadığı gibi diliyle de yapmaktan âciz değildir.

4 — Günahı ortadan kaldırabilir, fakat kendisini de döverler. Meselâ içki şişesini, veya çalgı âletini kırmak. Bunlarda da nehiy yapmak farz olmaz. Ancak nehyedip eziyetlere katlanmak daha faziletli olur. Eğer: **«Allah Teâlâ: "Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız" buyurur. O hâlde zarar gelecek yerde nehiy yapmak nasıl daha faziletli olur?»** diye sual edilirse, cevabında deriz ki, İbni Abbas (r.a.) der ki: **«Bu âyeti kerimenin mânası, Hak yolunda malınızı infâk ediniz ki, helâk olmayasınız.»** Berra bin Azib (r.a.) der ki: **«Bu âyetin mânası, günah işlerim. Sonra yapacağım tevbe kabul olur demektir.»** Uyeyne (r.a.) der ki: **«Bu âyetin mânası, günah işliyorsunuz ve ondan sonra hayır yapmıyorsunuz demektir.»** Velhâsıl bir müslümanın, düşman saflarına saldırıp ölünceye kadar savaşması câizdir. Haddizâtın-

da bu kendini tehlikeye atmaktır. Fakat burada büyük cesaret göstermekle bütün müslümanlar böyle cesaretlidir diye kâfirlerin kalbine korku düşüreceği için bazı kâfirleri de öldürme faydası da bulunduğu için, bu husus ne kadar tehlikeli ise de, büyük sevabı vardır. Ama, amâ ve âciz kimselerin düşman saflarına saldırması câiz değildir. Zira bu, kişinin faydasız yere kendini helâk etmesi olur.

Bunun gibi, nehy-i münkeri yaptığı takdirde öldürüleceği yahut incitileceği bir yer olursa, halbuki fâsıklar günahı bırakmıyacaklar, kalbleri kırılmayacak, kalblerinde dine karşı katılık meydana gelecekse ve bakanların da hayırlı işlere arzuları artmayacaksa nehy-i münker yapmak câiz olmaz. Zirâ faydasız olur.

Bu hususta iki şık vardır: Birisi, onun korkusu evhamdan ve kötü düşünmesinden ileri gelir. Diğeri ise, kendisini döveceklerinden korkmuyor. Fakat malına, mevkiine ve akrabasına zarar gelmekten korkuyor. Birinci şıkta eğer kuvvetli zannı, dövmiyecekleri yönünde olup fakat dövmeleri de ihtimal dahilinde ise, mazur sayılmaz. Zirâ bu uzak bir ihtimaldir. Eğer şübhe ediyor da, dövüp dövmemeleri hususında eşit zanlara sahib ise, nehiy yapmanın vâcib olması ihtimal dahilindedir. Zirâ yakin zan ile kalkmaz ve farz olmaması ihtimali de vardır. Zirâ nehiy yapmanın farz olması selâmetin galib olduğu yerdedir.

Diğer kısmı, nehiy yapmakla malına, yahut mevkiine yahut da akrabasına zarar gelir diye, yahut da kendine dil uzatacaklarından, yahut dini veya dünyevi faydalarına mâni olur diye korkmaktır. Bu anlatılan şekillerin her birinin bir hükmü vardır. Kendi hakkında olan korkması iki kısımdır:

Birinci kısım: Gelecek zamanda bir işinin olmayacağından korkar; meselâ üstadına nehy-i münker yaparsa, ileride öğretiminde kusurlu davranır, diye korkar, fakir patrona nehiy yaparsa maaşını vermez diye, yahut başına bir hâl gelirse kendisini korumaz diye korkar. Bunların hepsi gelecek zamanda ilerlemesi mümkün olmaz diye endişe etmesinden ileri gelir şeylerdir, yahut muhtaç olduğu zaman korkar. Meselâ kendisi hasta olup tabibin elbisesi ipekten olursa, tabibi nehiy yaparsam yanıma gelmez, diye korkar; yahut fakir ve aciz olur, geçiminde tevekkül olmaz ve nafakasını veren kimseye nehiy yaparsam nafakamı keser diye korkar; yahut bir şerrin elinde esir olup kendisini koruyan kimseye nehy-i münkeri yapması lâzım gelir. Bütün bunlar o anda tahakkuk eden ihtiyaçlardır. Eğer bu ihtiyaçlardan dolayı nehy-i münkeri bırakmaya izin verilirse isabetten uzak olmaz. Zira bu zararlar o anda meydana gelir. Fakat bu zararların miktarı da, nehiy yapan kimsenin fikrine ve ictihadına göre ahvalin değişmesiyle değişir. O halde, dini yöne bakıp ihtiyatı elden bırakmamalıdır ki, zaruretsiz üzerine farz olan nehy-i münkeri bırakmış olmasın.

İkinci kısım: Halihazır mevcut olan nimetin gitmesinden korkuyor. Meselâ malını alırlar diye, yahut evini yıkarlar diye, yahut dö-

verler, bedenin selâmetini kaybeder diye, yahut mevki ve kıymeti elinden gider diye korkarsa, yahut döveceklerinden korkmuyor da, kendisini çıplak pazara çıkaracaklarından korkuyorsa, bütün bunlarda mazur sayılır. Ama eğer ırz ve mürüvvetine zarar verecek şeyden korkmuyor, fakat vekâr durumuna zarar veren hususlardan korkuyorsa, meselâ kendisini yaya olarak cemiyet içine çarşı ve pazara sürüp hakaret ederler, veya güzel elbisesini giymeye mâni olurlar diye, yahut yüzüne karşı sert konuşurlar diye korkarsa, bunların hepsi kıymetini yükselten sebeblerdir. Bu sebebler için nehy-i münkeri bırakmaya mazur sayılmaz. Zirâ böyle işlere devam etmek şeriatta makbul değildir. Ama mürüvvet ve ırzını korumak şeriatta güzeldir. Ama gıybet ederler, yahut dil uzatırlar, yahut düşmanlık edip vâki olacak işlerde kendisine uymazlar diye korkarsa, zâhir olan gerçek şudur ki, bu anlatılan özürler makbûl değildir. Zirâ hiçbir nehy-i münker bu şeylerden uzak değildir. Ancak nehiy edeceği günah gıybet olursa ve nehiy yapmakla gıybetten vazgeçmeyip kendisinin de gıybet etmekle bu günahları daha da artar diye korkarsa, bu mazeretle nehyi bırakmak câiz olur.

Ama eğer hısım, akraba ve yakınları için korkarsa, meselâ kendisini dövmeyeceklerini bilen ve alınacak malı da olmadığı için bundan da korkmayacak, fakat hısım ve akrabalarını inciteceklerinden korkarsa, nehy-i münker yapmak câiz olmaz. Çünkü kendi hakkında sabır etmesi câiz olur. Başkaları hakkında câiz olmaz. Hattâ akraba ve yakınlarını koruması da dinî vecibedir ve mühim işlerdendir.

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN

NEHY-İ MÜNKER NASIL YAPILIR?

Bil ki, nehy-i münker sekiz derecedir: Birinci derece, hakikat-i hâli bilmek, ondan sonra nehy-i münker yapılacak kimseye o işi târif edip bildirmek, sonra iyilikle nâsihat etmek, sonra sert söz söylemek, sonra eliyle dürtmek, sonra döverim diye korkutmak, sonra dövmek, sonra silâh çekip yardımcı ve destek çağırıp bunları toplamaktır. Bu hususlarda sırayı gözetmek farzdır.

Birinci derece, Hakikati hâli bilmek: Bil ki, nehyi yapılacak şeyin varlığı kesin olarak bilinmelidir. Kapı ve pencerelerden kulak verip dinlememeli, komşulardan sormamalı, eteği altında bir şey saklıyorsa açıp bu nedir dememelidir. Çalgı sesini tecessüs yapmadan duyarsa içki kokusunu duyarsa, yahut içkiyi bizzat görür ise, nehiy yapmak lâzımdır. İki âdil şahid haber verirse, izinsiz evine girip nehiy yapmak câiz olur. Ama bir âdil haber verirse, en iyisi kulak asmamaktır. Zirâ evi onun mülküdür. Bir kimsenin sözleriyle mülk hakkı kalkmaz. Rivâyet edilir ki, Lokmanı Hekimin yüzüğünde şu yazılı idi: «Gözle gördüğünü gizlemek, zan ile rezil etmekten iyidir.»

İkinci derece: Tarif etmek, yâni kusurunu bildirmektir. Çünkü yaptığı işin câiz olmadığını bilmeyebilir. Camilerde namaz kılan köy-

lüler gibi. Bunlar rükû ve secdeleri tam yapmazlar. Ayakkabılarında pislik bulunur ve bunların namaza mâni hâller olduğunu bilmiyorlar. Bilseler muhakkak bunlardan kaçınırlar. Bu hâlde, ona bu hususları öğretmek gerekir. Bu kimselere öğretirken de güzellik ve iyilikle söylemeli, kalbini kırmamalıdır. Çünkü zarûretsiz bir müslümanın kalbini rencide etmek câiz olmaz. Bir kimseye birşey öğretirken, hakıkatta ona cehâlet ve ahmaklık isnad etmek ve aybını yüzüne vurmak olur. Bu yaraya merhemsiz tahammül etmek hayli güçtür. Merhemi, mazur olduğunu beyan edip: **«Hiç kimse anasından âlim ve olgun olarak doğmaz. Belki bilgi öğrenmekle olur. Öğrenmeyenin kusuru anasında, babasında ve hocasındadır. Yoksa sizin aranızda bunun gibi işleri öğreten kimse yok mudur?»** deyip bu tesellilerle kalbini hoş etmelidir. Böyle teselli etmeyip bir müslümanın kalbini rencide eden elbisedeki kanı sidikle yıkayan kimseye benzer. Yâni hayır yapmak için şer işliyor.

Üçüncü derece: Münkeri (çirkin) bulunan kimseye vaz ve nasihattir. Yapılan işin haram olduğunu biliyor ve ona tarif etmek ve öğretmekle bir fayda sağlanmazsa, onu (âyet ve hâdislerle) korkutup uyarmalı ve iyilikle nâsihat etmelidir. Meselâ bir kimsenin gıybet ettiğini görürse: **«Bizim hangimiz kusursuzdur. Herkesin kendi ahvaliyle uğraşması daha iyidir.»** demeli, yahut gıybet hakkında gelen korkutucu şeylerden bir şey okumalıdır. Fakat burada büyük bir âfet vardır ki, ancak Allah'ın muvaffak eylediği kimse ondan kurtulabilir. O afet şudur: Nâsihat yapmakta nefse iki türlü üstünlük hâsıl olur: Birincisi; nâsihat eden kimse kendi veraının (salihliği) üstünlüğünü göstermek. İkincisi; hükmünün ve yüksekliğinin üstünlüğünü göstermek. Bunun ikisi de mevki ve kıymet sevgisinden ileri gelen şeylerdir ki, bunlar, insanların yaratılış icâblarıdır. Ekseriya bu kimseler yanılıp şeriata muti olduklarını zannederler. Halbuki bunlar Kadr-u kıymet arzusyle itaat ederler, şeriata itaat değildir.

Belki kendisinden meydana gelen günah, nâsihat ettiği kimsenin günahından beter olur. O halde, kendi nefsine müracaat etmelidir. Eğer o kimsenin nâsihatsız tevbe etmesini, yahut başkasının nâsihatiyle olmasını, kendi nâsihatiyle olmasından daha çok istiyorsa, o kimsenin nâsihatinde kazançlı olduğu anlaşılır ve nâsihat yapması doğrudur. Eğer kendi nâsihatinden başka bir şeyle yola gelmesini sevmezse, Allah'tan korksun. Çünkü bu nâsihatle kendine çağırmış oluyor, Allah'a çağırmış olmaz.

Dâvûd-i Taiye: **«Sultanın huzuruna varıp nehy-i münkeri yapana ne dersin?»** dediler. **«Onu kamçı ile döveceklerinden korkarım.»** dedi. Ona dayanır dediler. **«Öldüreceklerinden korkarım.»** dedi. **«Ona da dayanır.»** dediler. **«Bunlardan daha büyük, gizli bir hastalık da vardır. Ondan korkarım ki, o kendini beğenmektir.»** dedi.

Ebû Süleyman-ı Darani (r.a.) der ki: **«Filân Halifeye nehy-i münker yapmak istedim. Muhakkak beni öldüreceklerini bildim. Bundan korkmadım. Ancak, orada çok insanlar ve büyük kalabalık olur. Be-**

nin o metanetini gördükleri için onların bana bakması hoşuma gider ve ihlassız öldürülürüm diye korktum.»

Dördüncü derece: Kötülük işleyen kimseye karşı sert konuşmaktır. Bunun iki edebî vardır: Biri, konuşmak kâfi olduğu müddetçe, sert söylememelidir. Diğeri de sert söylerse, sövmemelidir. Meselâ zâlim, fâsık, câhil ve ahmak demeli, bundan ileri geçmemelidir. Zirâ günah işleyen ahmaktır. Peygamber (s.a.s.) buyurur ki: **«Akıllı olan ölümden sonra hâli ne olacağını düşünendir. Ahmak ise, kendi arzularına uyup aldanan ve kurtulacağını umandır.»** Sert söylemekde tesir ihtimali olduğu zaman câizdir. Eğer tesir ihtimali olmazsa, ona yüzünü asıp hakaret nazariyle bakıp geçmelidir.

Beşinci derece: Münkerleri eliyle kaldırmaktır. Bundan da iki edep vardır:

Birinci edeb: Mümkün oldukça kendisine bunu yapmasını emretmektir. Meselâ ipek elbiseyi sökmesini, gasbedilmiş araziden çıkmasını, içkiyi dökmesini, ipek sergileri kullanmamasını ve cünüb ise camiden çıkmasını emretmelidir.

İkinci edeb: Bu mertebe mümkün olmazsa, onu dışarı çıkarmalıdır. Bunda da edeb şudur ki, en az mertebe ile yetinmelidir. Elinden tutmalı, sakalına, yakasına ve ayağından tutup çağırmamalıdır. Çalgı âletini kırarken ufalamamalı, ipek elbiseleri sökerken, dikişleri yavaş yavaş söküp parçalamamalı, içkiyi dökebiliyorsa, kabını kırmamalı, içki sahibi elinde olduğu için dökemiyorsa, taş atıp kırmalıdır. Çünkü o malın hakkı, içkiyle bir arada olmakla bâtıldır. Eğer şişenin ağzı dar olduğu için döküneeye kadar kendini yakalayıp döveceklerinden korkuyorsa kırıp kaçması câizdir. İçki ilk haram olduğundan içkinin kabını kırmak emredilmişti. Fakat o hüküm neshedilmiştir ve demişlerdir ki, kırılması emredilen, içki koymaktan başka bir şeye yaramayan kablardır. Ama bu zamanda mazeretsiz kırmak câiz olmaz. kırana ödemek lâzım gelir.

Altıncı derece: Münker bulunan yerde tehdid, korku savurmaktır. Meselâ bu içkiyi yere dök, yoksa kafanı kırarım, yahut şöyle yaparım, demek. Bu da, iyilikle dökmeyip bu derece sert söze ihtiyaç olduğu zaman olur. Tehdid hususunda da iki edeb vardır:

Birincisi: Câiz olmayan bir şeyle tehdid etmemelidir. Meselâ; elbiseni parçalarım, evini harab ederim, çoluk çocuğuna eziyet ederim, dememelidir.

İkincisi: Yapamayacağı bir şeyle tehdid etmemelidir ki, yalan olmasın. Meselâ boynunu vururum ,seni asarım dememelidir. Çünkü bunlar yalandır. Ama yapacağı ,işin daha fazlasıyle tehdid etmekle korkacağına inanıyorsa, bu fayda için mübalâğa câiz olur. Nitekim iki müslümanın arasını bulmak için fazla ve noksan söylemek câiz olur.

Yedinci derece: Münkerde bulunan kimseyi el ve sopa ile dövmektir. Bu da ancak ihtiyaç duyulduğu zaman, ve ihtiyaç olduğu kadar câizdir. İhtiyaç, dövmeden yaralamadan günahı bırakmıyacağı zamandır. Ama bıraktıktan sonra dövmek câiz olmaz. Zira günahtan

sonra ceza tazir (azarlama) ve had, (belli sayıda sopa ile dövmek) şeklinde olur. Bunlar da sultana aittir. Bunda da edeb, elle vurmak kifâyet ederse, sopa ile dövmemektir. Sopa ile dövmek de kifâyet etmezse, kılıç çekmek bile câiz olur. Meselâ bir kimse, bir kadına yapışsa ve kılıç çekmeden onu bırakmasa, ona kılıç çekmek câiz olur. Eğer nehiy yaptığı kimse ile aralarında nehir olursa oku yaya koyup; **«Bırak, yoksa vururum.»** demeli. Bununla bırakmazsa, vurmak câiz olur. Fakat oku uyluk ve baldırına atmalı ve bütün tehlikeli yerlerine atmaktan kaçınmalıdır.

Sekizinci derece: Nehy-i Münker yapan kimse; yardımcı ve destek toplayıp **döğüşmektir.** Ama fâsıkın da yardımcıları olup iki taraf arasında büyük kavga da olabilir. Bu durumda bâzı âlimler, sultandan izin almadan yapmamalıdır diyor. Diğer bâzıları da: **«Sultandan izinsiz kâfirlerle harbe gitmek câiz olduğu gibi, izinsiz fâsıklarla döğüşmeye gitmek de câizdir.»** diyorlar. Nehy-i münker yapanlar öldürülürse, şehid olurlar.

NEHY-İ MÜNKERİ YAPANIN SIFATLARI

Nehy-i münker yapan kimsede üç haslet bulunmalıdır: İlim, vera' güzel ahlâk. Evvelâ ilim olmazsa münker olanı, maruf olandan ayıramaz. Vera'ı olmazsa ayırsa da maksattan kurtulamaz. Güzel ahlâk olmazsa, kendisini kızdırdıklarında, Allah'ı unutup şeriat dairesinden çıkar ve ne yaparsa nefsin hazzı için yapar, Allah için yapmaz. Bu itibarla nehyi günaha dönüşür.

Emirü'l-Mü'minin Ali (r.a.) savaşta bir kâfiri öldürmek için yere vurdu. Kâfir onun yüzüne tükürdü. Hz. Ali onu öldürmekten vazgeçti ve: **«Onu Allah için öldürecektim. Şimdi kızdığım için onu öldürmüş olacağımdan korkuyorum.»** dedi.

Hz. Ömer de birisine bir kamçı vurdu. İkinci vurmasında Ömer'e sövdü. Hz. Ömer bir daha vurmadı ve: **«Şimdiye kadar Allah için dövüyordum. Bundan sonra kızdığım için dövmüş olurum.»** dedi.

Bu sebebten Peygamber (s.a.s.) buyurur ki: **«Fıkıh ilmini bilen, emir ettiğini bilen, nehiy etmeyi iyilik ve hikmet sayan, nasihatlerinde şefkâtli davranan, yaptığı işte de şefkâti bırakmayan kimseden başkası nehy-i münker yapmasın.»** Hasan-ı Basri der ki: **«Ne emir etmek istersen, önce kendine emir etmelisin —yâni önce sen amel etmelisin— ondan sonra başkasına buyurmalısın.»** Hasan-ı Basri'nin bu sözü edebtendir. Şartlardan değildir. Zira Peygamber'e: **«Önce biz âmel etmeden emr-i maruf ve nehy-i münkeri yapmayalım mı?»** dediler. Peygamber: **«Bâzılarını yapmazsanız da emr-i maruf ve nehy-i münkeri terketmeyiniz.»** buyurdu.

Nehy-i münker yapmanın edeblerinden biri de sabırlı olmalı, acılara katlanmalıdır. Zirâ Allah Teâlâ buyurur: **«Marufu emret, münkeri nehyet ve söylediklerine sabret.»** sıkıntıya tahammül etmeyen nehy-i münkeri yapmayı başaramaz.

Mühim edeblerden biri de dünya ile ilgisi az ve emeli kısa olmalıdır. Zirâ araya tama' girerse nehy-i münker yürümez. Büyük zatlardan biri her gün bir kasaptan kedisi için et almayı âdet edinmişti. Bir gün kasabta bir münker gördü. Önce eve geldi, kediyi kovdu ondan sonra kasaba nehy-i münker yaptı. Kasab: **«Yine kedi için et istersin.»** dedi. O zat da: **«Önce kediyi kovdum, ondan sonra nehiy yapmaya geldim.»** dedim.

İnsanların, medhetmesini, iltifat etmesini, sevmesini râzı olmalarını ve teşekkür etmelerini bekleyen kimse nehy-i münker yapamaz. Kâ'bü'l-Ehbar Ebû Müslimü'l-Hülaniye: **«İnsanlar arasında hâlin nasıldır?»** diye sordu. Ebû Müslim: **«İyidir.»** dedi. Ka'b: **«Tevratta: Nehy-i münker yapan halk içinde hâli kötü olur denilmektedir.»** dedi. Ebû Müslim: **«Tevrat doğru söylüyor, Ebû Müslim de yalan söylüyor.»** dedi.

Bil ki, nehy-i münkerin esası, nehiy yapan kimsenin, günah işleyen asi kimse için üzülüp ona şefkât ve acıma nazarıyle bakmak ve onu günahtan kendi evlâdını meneder gibi menedip şefkât ve merhameti esirgememektir. Bir kimse Halife Memûne nehiy yapıp sert sözler söyledi. Me'mûn: **«Ey genç (civan mert)! Allah Teâlâ senden iyisini ve benden fenasını göndermiştir. Yine de: "yumuşak söyle."»** diye emretmiştir. Yâni Musa ve Harun'u Firavuna gönderirken: **«Ona yumuşak söyleyin. Belki kabul eder.»** (Taha süresi, âyet: 35) buyurmuştur. Nehy-i münker yolunda Peygamberimize uymak lâzımdır ki, onun huzuruna bir genç gelip: **«Ya Resûlallah! Bana zinâ yapmağa izin ver.»** dedi. Sahabeler, her taraftan bağrışıp ona eziyet etmek için galeyana geldiler. Peygamber: Onu bırakın buyurdu. Sonra onu yanına çağırdı. Öyle ki, onun dizi, Peygamberin dizine dokunuyordu. Ona: **«Ey genç! Bir kimsenin senin annenle bu işi yapmasını revâ görür müsün?»**-**«Hayır, görmem.»** dedi. Peygamber: **«İnsanlar da revâ görmezler.»** dedi. Yine buyurdu: **«Kız kardeşinle, yahut halanla, yahut teyzenle böyle yapmalarını doğru bulur musun?» «Hayır.»** dedi. Peygamber: **«Diğer insanlar da doğru bulmaz.»** buyurdu. Sonra Peygamberimiz, mübârek elini o gencin kalbi üzerine koyup: **«Allahım, bunun kalbini ve fecrini muhafaza eyle, günahını mağfiret eyle.»** dedi. O genç oradan ayrılırken zinâya düşman olduğu kadar hiçbir şeye o kadar düşman değildi.

Fudeyl ibni İyad'a (r.h.a.) dediler ki; Süfyan bin Uyeyne Sultanın verdiği hılatı (kaftan) kabul etti. Fudeyl: **«Beytü'l-Malda ondan fazla hakkı vardır.»** dedi. Sonra Süfyanı yalnız bulup kınadı. Süfyan: **«Ey Eba Ali! Biz salihlerden değiliz. Fakat salihleri seviyoruz.»** dedi. Sile bin Eşyen (r.h.a.) talebeleriyle otururken, mütekebbirlerin âdeti gibi kaftanı yerde sürünen birisi geçti. Bu yasaklanmış olduğu için, talebeleri onunla mücadele etmek istediler. Sile siz sabr edin, ben ona kifâyet ederim. Onu çağırıp: **«Kardeş! Seninle bir işim var.»** dedi. O kimse: **«İşin nedir?»** dedi. **«Kaftanını yerden kaldır, yukarı çek.»** dedi. O kimse: **«Peki baş üstüne.»** dedi. Sonra Sile talebelerine: **«Eğer**

sert söyleseydik, hem yapmam der, hem de biraz da sövebilirdi de.» dedi.

Bir kimse bir kadına asılmıştı ve elinde yalın bıçak vardı. Kimse cesaret edip yanına varamıyordu. Kadın da feryad edip imdat istiyordu. Bişr-i Hafî onun yanından geçti, omuzu omuzuna dokunduğu gibi, o kimse düşüp bayıldı, vücudu ter içinde kaldı. O kadın da kurtuldu. Ona: **«Sana ne oldu ki, böyle kendinden geçtin»** dediler. **«Bilmem birisi yanımdan geçti vücudu bana dokundu ve gizlice bana: «Allah nerde olduğunu ve ne yaptığını görür.» dedi. Onun korkusundan düşüp bayıldım.»** dedi. Dediler ki, O Bişr-i Hafî idi: **«Ah! Bu utancımla onun yüzüne nasıl bakarım?»** dedi ve hemen vücuduna titreme düştü. Bir hafta sonra canını Hakk'a teslim etti. Allah rahmet eylesin.

MÜNKERLERİN ÇOKLUĞU

Bil ki, bu zamanda dünya baştan başa münkerlerle dolmuştur. İnsanlar dünyanın düzelmesinden ümid kesmişlerdir. Bütün münkerleri defedemediklerinden defedebildiklerini de bırakmışlar. Bu anlatılan din ehli olanlar içindir. Gâfiller ise zamandaki münkerlere râzıdırlar. O hâlde, din ehlinin defedebildiği münker karşısında susması câiz değildir. Hâl böyle olunca bu münkerlerin her cinsine işaret edelim. Çünkü onları tamamıyle saymak mümkün olmaz. Bil ki, münkerin bâzısı camide, bâzısı çarşı ve pazarlarda, bâzısı da han ve hamamlardadır.

CAMİLERDEKİ MÜNKERLER (Çirkin İşler)

Namaz kılan kimsenin rükû ve secdeleri tam yapmamak, Kur'-an-ı teganni ile okumak, müezzinlerin ezanı teganni ile okumaları, **«Hayye alas salâh ve hayye alel-felâh»** dedikleri zaman, bütün vücutlarını kıbleden çevirmeleri. Diğer biri de, hatibin siyah ipek elbise giymesi ve altın kılıç bağlamasıdır ki, bu haramdır. Yine camilerde gürültü yapmak, hikâye ve şiirler anlatmak muska veya başka şeyler satmak câiz değildir.

Çocuk, sarhoş ve deliler; gürültüleriyle cami cemaatını rahatsız ediyorsa, camiye gelmeleri münkerdir. Ama sessiz duran çocuğun ve sesiyle cami cemaatini rahatsız etmeyen ve camiyi kirletmeyen delinin camiye girmeleri câizdir. Arasıra oynayan çocuğu menetmek lâzım değildir. (Vacib değil). Zirâ zenciler Medine camisinde kılıç ve kalkan oynadılar. Hz. Aişe de onları seyretti. Eğer orayı oyun yeri yapıp bir zaman orda oynayıp eğlenselerdi, bundan menedilirlerdi. Ama bir kimse camide dikiş dikerse, yahut yazı yazarsa ve cami cemaati onlardan rahatsız olmazsa, câiz olur. Ancak dükkân gibi kullanıp her zaman içinde çalışsalar mekrûh olur. Ama camide kalabalığın toplanmasına sebeb olan işler için orda oturup hüküm vermek, belgeleri,

zabıtları yazmak da mekrûhtur. Ancak zaman zaman olursa olur. Zira Peygamber bâzı zamanlarda camide hüküm vermiştir. Ama elbise beyazlatanların camide elbise kurutmaları, boyacıların elbise boyamaları, yahut kurutmaları münkerdir. Hattâ içinde fazlalık ve noksanlık bulunan yahut hâdis kitaplarına dayanmayan hikâyeleri anlatanları camiden çıkarmak lâzımdır. Geçmişlerimiz böyle yapmışlar.

Ama kendilerini süsleyip düzelten, arzu ve isteklerine uyarak secili ve nazımlı beyitler okumaları ve genç kadınların onların meclislerinde bulunmaları büyük günahlardan olup caminin dışında da câiz olacak şey değildir. Vâizler şekli selâh (salihlik) hareketleri takvâ ve felâh üzere olmalıdır. Ancak genç kadınların, tüysüz delikanlıların, camilerde oturup perdesiz vaaz meclisinde bulunmak câiz değildir. Hz. Aişe kendi zamanında kadınları camilerden menetti ve: **«Eğer Peygamber, bu zamandaki kadınların halini görseydi, kadınları camilerden menederdi.»** dedi. Camide divân kurup mal taksim etmek, işçilerin hesabını görmek, yahut camileri seyir yeri yapmak, yahut da orda toplanıp gıybet ve abes şeylerle uğraşmak münkerlerdendir ve camilere saygısızlıktır.

ÇARŞI VE PAZARDAKİ MÜNKERLER (Çirkin İşler)

Satıcının, yalan söyleyip malın aybını alıcıdan gizlemek, teraziyi, kiloyu ve arşını doğru tutmamak, mala hile katmak, çalgı âletleri satmak, çocuklar için hayvanların resmini yapıp satmak, Nevruz, için tahtadan kılıç ve kalkan satmak, yılbaşı geceleri için mızıka satmak, erkekler için ipek külâh ve elbise satmak, yıkanmış, yamalanmış elbiseyi yeni diye satmak münkerdir. Malda başka hile ve aldatma yapmak da böyledir. Altın ve gümüşten olan ibrik, kalem ve kabları satmak da kerihtir. Bunların benzerlerinden de ne var ise hepsi münkerdir.

Ancak bu işlerin bazısı mekrûh ve bazısı da haramdır. Paskalya geceleri ve Nevruz için satılan kılıç, kalkan ve mızıka satmak haddizâtında haram değildir. Fakat küfür ehlinin âdetini göstermek olduğu için, şeriata aykırıdır. O halde onlar bu günlerde ne yapıyorsa, onu yapmak câiz değildir. Hattâ çarşı ve pazarları Nevruz münasebetiyle aşırı süslemek; fazla tatlı ve nefis yemekler yapmak; yeni yeni zahmetler çıkarmak caiz olmaz. Belki paskalya gecesini ve Nevruz'u mümkün olduğu kadar sönük ve sessiz geçirmelidir. Öyle ki, kimse adlarını bile anmamalıdır. Hatta seleften bazıları Nevruz için pişirilen yemeklerden yememek için oruç tutmayı güzel görmüşler ve saye (Mecusi bayramı) gecesinde de ateşe bakmamak için ateş yakmazlardı. Hakikat ehlinden bazıları Nevruz günü oruç tutmayı mekrûh görmüşlerdir. Zira bu gün oruç tutmak, onu anmak olur. Halbuki en iyisi onun adını bile anmayıp diğer günlere eşit görmektir. Saye (mecûsi bayramı) gecelerinde de böyle hareket etmelidir.

CADDELERİN MÜNKERLERİ

Bil ki, caddelerdeki münkerler; caddelerde geçmeye mâni şeyler maydana getirmek, meselâ yolu daraltacak biçimde direk dikip dükkân yapmak, yahut direkler dikip atlıların başı değecek biçimde alçak çatı uzatmak, gelip geçenlerin yolunu daraltacak biçimde yola yükler yığmak, eşya bağlamak. Bunların hepsi câiz değildir. Ancak ihtiyaç miktarı olursa olur. Yükleri indirip yerine nâkil etmek gibi. Çalı çırpı ve diken yüklü hayvanı başka yol var iken yolda bulunanların elbisesini yırtacak (kalabalık) yerden sürmemelidir. Ondan başka yol olmazsa, zarûret miktarı câiz olur.

Hayvana taşıyabilse bile fazla yük vurmak münkerdir. Kasabın, yoldan geçen müslümanların elbisesinin kirlenme ihtimali karşısında yola koyun kesmesi câiz değildir. Belki bu iş için bir yerde dükkân yapmalıdır. Bunun gibi, kavun ve karpuz kabuklarını yola atmamak lâzım. Su dökerken gelip geçenleri gözetmelidir. Bunun gibi yola kar atmak, damdan akan suların yolda biriktirmesine meydan vermek kerihtir, yolu bunlardan temiz tutmak gerekir. Ama umuma ait olan şeyleri kaldırmak hepsinin üzerine farzdır.

Yetkili kimseler amme hizmetleri için bütün insanları çalıştırabilirler. Bir kimse kapısında gelip geçenlerin korkup çekindiği ısırıcı köpek beslerse, kerih olur; izalesi vâcibtir. Ancak yolları pisletmekten başka zararı olmazsa yalnız bunun için menetmek câiz olmaz. Zira bundan sakınmak mümkündür. Eğer o köpeğin yol üzerinde yatmasıyla, yol daralırsa, câiz olmaz. Hattâ köpeğin sahibi bile oturup yatmasıyla yol daralırsa câiz değildir.

HAMAMLARDAKİ MÜNKERLER

Dizden göbeğe kadar olan avret yerini açmak, bacağını açıp tellâka keseletmek, hattâ peştamalın altında keselemek de câiz değildir. Zirâ eliyle dokunmak da bakmak gibidir. Hamam duvarına canlı resmini yapmak da münkerdir. Kaldırmak, yahut o resme bakmayıp beklemeden dışarı çıkmak vâcibtir. Temiz olmayan elini ve tası suya batırmak câiz değildir. Bu Hanefî ve Şafiî mezheblerine göredir. Mâlikî mezhebine göre câizdir. Zira o mezhepte az su içine necaset düşerse, bozulmadıkça pis olmaz. Suyu çok döküp israf etmek de münkerlerdendir. Bunlardan başka münkerler vardır ki onları taharet bahsinde anlattık.

MİSAFİRLİKTEKİ MÜNKERLER

İpek yaygı, gümüş buhurdan, gümüş gülsuyu kabı, üzerinde hayvan resmi yapılmış perde ve örtüleri kullanmaktır. Ama yaygı ve yatak üzerinde yapılan resimler mekrûh değildir. Canlı şeklinde yapı-

lan buhurdanı kullanmak mekrûhtur. Ama genç kadınlara tüysüz parlak oğlanlara bakmak, onların sema'ında bulunmak, fesad tohumu ve kötülük ve fâsıklık mayesidir. Bunların hepsini menetmek vâcibtir. Eğer menedemezse kendisinin orayı terketmesi vâcib olur. Ahmed bin Hanbel, bir gümüş sürmedanı gördüğü için ziyaret meclisinde durmadı, gitti. Bunun gibi, ziyafet meclisinde ipek elbise giyen, altın yüzük takan kimse olursa orada durmak câiz olmaz.

Mümeyyiz çocuğun da ipek elbise giymesi câiz değildir. Çünkü bu ümmetin erkeklerine içki içmek haram olduğu gibi, ipek elbise giymek de haramdır. Zirâ çocukluk çağında ipek giymeyi âdet edinen, bülûğa erdikten sonra da bu âdet onda kalır. Ama çocuk mümeyyiz olmayıp ipek giymek zevkinden haberi olmazsa, mekruh olur, fakat haram derecesine ulaşmaz. Eğer ziyafet meclisinde hokkabaz ve şakacı olur, meclistekileri, çirkin, herze sözler ve gevezelikle güldürüyorsa, o mecliste bulunmak da câiz değildir. Münkerlerin tafsilâtının bahsi uzundur. Bu kadarı öğrenilince, okullardaki hanegâhlardaki, mahkeme meclisindeki, sultanın divanındaki ve başka yerlerdeki münkerleri de bunlara kıyas edebilirsiniz.

ONUNCU ASIL

HÜKÜM VE İDARE

Bil ki, idareye hâkim olmak büyük bir iştir; adalet ve insafla yapılırsa, Allah'ın yeryüzünde halifeliğidir. Adalet ve insaftan uzak olursa lânetli şeytanın halifeliği olur. Zirâ fesada vesile olan idarecinin zulmünden büyük birşey yoktur. İdarenin aslı, ilim ve âmel ile olur. İdarecilik ilminin izahı çok uzundur. Ancak onun hülâsası ve başı şudur ki, idareci olan kimse, bu âleme niçin geldiğini, sonunda nerede karar kılacağını, dünyanın kendisinin bir konak yeri olduğunu, ebedî karargâhı olmadığını, kendisinin bir yolculukta olduğunu, bu yolculuğun ilk konağı ana rahmi olduğunu, son konağı da mezar olacağını, gerçek vatanı ise bunun ötesinde olduğunu, onun ömründen geçen yıllar, aylar ve günler, onu hakiki konağına yaklaştıran birer merhale olduğunu bilmelidir. Bir köprünün altından geçmekte olan ve onun tamiriyle uğraşıp hakiki vatanını unutan kimse, akılsız ve ahmaktır. Akıllı olan, dünya konağında âhiret azığından başka birşeyi istemeyen, dünyadan ihtiyaç miktarıyla yetinen kimsedir. Zirâ ihtiyaç miktarından fazla olan dünyalık öldürücü zehir olur. Sahibi ölüm hâlinde: **«Keşke bütün hazinelerim toprak dolu olaydı, içerisinde altın ve gümüşten eser bulunmıyaydı.»** diye temenni eder. Zirâ ne kadar dünyalık toplarsa, nâsibinden fazla yiyemez, mütebakisi ölüm hâlinde hasret ve nedamet vesilesi olur. Çünkü can vermesi ve sekeratı çetin olur. Bu da, bütün malı helâl kazanç olduğu zamandır. Eğer haram kazanç olursa, malı âhiret âzabının sebebi olur, sonsuzlara kadar hasret ve nedamet çeker.

Dünyevi arzulara karşı sabretmek, gerçi ancak eziyet ve sıkıntılara katlanmakla olur. Fakat, âkibeti keder ve üzüntü olacak bir kaç günlük lezzet sebebiyle âhiret lezzetinin kaçırılacağına gerçekten inanıyorsa ve her türlü üzüntüden uzak olan ebedî bir padişahlığın zayi olmasına kuvvetle inanıyorsa bir kaç günlük sıkıntıya sabretmek ona kolay olur. Bu şuna benzer ki, bir kimsenin bir sevgilisi olsa ve ona: **«Bu gece sabretmezsen, bundan sonra ona kavuşamazsın ve eğer bu gece sabredersen, onu rakibsiz, kaygısız bin gece sana teslim ederiz.»** deseler, eğer onun aşkı hakiki ise, bir gece sabretmek, bin gece beraber kalmak umudu ile kolay olur.

Dünya, âhiretin binde biri bile değildir. Belki aralarında asla münasebet yoktur. Zirâ dünyanın sonu vardır. Ahiretin müddeti düşünülecek olsa, insanın aklına sığmaz. Zirâ eğer yedi kat yer tamamıyle darı ile doldurulacak olsa ve o darının bir tanesini bin yılda yiyen bir kuş tayin edilse, o darı biter ve sonsuzluktan bir şey eksilmez. Zâten eksilmesi mümkün de değildir.

O hâlde insanoğlunun ömrü meselâ yüz yıl olsa ve yeryüzü doğudan batıya kadar nizasız ve ihtilâfsız ona verilse, âhirete nisbetle kıymet ve itibarı yoktur. O hâlde bir kimseye az dünyalık verilse, o da karışık ve üzüntülü olsa, kendisine sağlanan hususlarda da birçok aşağı kimseler üstün olsa, o ebedî saltanatı, bu önemsiz üzüntülü şeye ne sebeble değişir?

İdareci olan, olmayan, herkes bu mânayı kalbinde düşünüp kendi nefsine takdir ve tasvir etmeli, böylece bu birkaç gün içinde dünya arzularına sabretmeli, emrinde olanlara (reaya) şefkat etmeli, Allah'ın kullarına acımalı ve Allah'ın hâlifeliğine hakkıyle riâyet etmelidir. Bu mertebeyi öğrenince idareci emredildiği gibi ve insanlara yararlı olduğu şekilde yürütmekle meşgul olmalıdır. Zirâ Allah katında adaletle hüküm etmekten daha faziletli ve büyük bir şey yoktur. Peygamber buyurur ki: **«Bir gün adaletle hüküm etmek, devamlı altmış yıl ibâdet yapmaktan üstündür.»** Adaletle hüküm eden kimse kıyâmet gününde Allah arşının gölgesinde olan yedi kimseden olur. Nitekim hâdiste onların birincisi âdil Sultan olduğu buyurulmaktadır. Peygamber buyurur: **«Adil Sultan için hergün altmış sıddık müctehidin ameli yazılıp göğe iletilir.»** yine buyurur ki: **«Allah'a en çok yakın ve sevgili olan kimse âdil padişahtır.»** Ve yine buyurur ki: **«Muhammed'in nefsi, fermanında olan Allah'a yemin ederim ki, hergün âdil hükümdar için, göklere yükselen âmel, bütün emrindekilerin** (reayenin) **âmeline müsavi olur. Onun her rekat namazı yetmiş rekat namaza muadil olur.»** O hâlde durum böyle olunca Allah'ın bir kuluna hüküm etme mevkiini verip bir saatini başkalarının öncüne bedel yapmasından daha büyük gânimet ne olur? Bu büyük nimetin hakkını bilmeyip zulüm eden kimse şüphesiz âzaba müstahak olur. Anlatılan adalet de, on kaide ile mümkün olur:

Birinci kaide: Her işte kendini memur, başkasını âmir farzetmelidir. Kendi nefsine revâ görmediği bir şeyi hiçbir müslümana revâ

görmemelidir. Eğer revâ görürse din ve hüküm işlerinde aldatma ve hiyanet yapmış olur.

Bedir savaşında Peygamber bir gölgede oturuyordu. Cebrâil gelip: **«Ya Resûlallah! Sen gölgede rahat ediyorsun, ashabın da güneşin sıcağında ızdırab çekiyor.»** dedi Bu kadarına bile ruhsat verilmedi ve böyle ıtab (kınama) yapıldı. Yine Peygamber buyurur: **«Cehennem ateşinden kurtulup cennete girmek isteyen, ölüm kendisini "Lâilâhe illâllah Muhammedu'r-resûlüllah" ile bulsun ve kendi nefsi için revâ görmediği şeyi hiçbir müslümana revâ görmesin.»** Yine buyurdu ki: **«Sabahleyin yerinden kalkınca Allah'ın rızâsından başka gâyesi olan kimse Allah'ın adamı değildir; müslümanların işini görmekten, hâlini düzeltmekten uzak olursa müslümanlar zümresinden değildir.»**

İkinci kaide: İş sahiblerinin kapısında beklemelerine aldırmazlık etmemeli, bunun tehlikesinden sakınmalıdır. Bir müslümanın işi var iken hiçbir nâfile ibâdetle uğraşmamalıdır. Çünkü iş görmek bütün nâfilelerden üstündür. Bir gün Ömer bin Abdülaziz öğleye kadar müslümanların işini gördü. Sonra biraz dinlenmek üzere eve gitti. Oğlu: **«Baba! Kapında iş sahibleri beklerken ve böylece onların hakkında taksirât yaparken ölmekten korkarım.»** dedi. Ömer bu sözü duyunca: **«Doğru söyledin oğlum.»** dedi ve hemen kalkıp dışarı çıktı.

Üçüncü kaide: Nefsi arzulara uyup süslü elbiseler giymemeli, nefis yemekler yemekle meşgûl olmamalıdır. Belki herşeyde kanaatkâr olmalıdır. Zirâ kanaatsız adalet mümkün olmaz.

Emirü'l-mü'minin Hazreti Ömer, Selman'a: **«Benim hâllerimden beğenmediğinden ne duyarsın.»** diye sordu. Selman: **«Duydum ki, iki elbise saklarmışsın: Birini gece ve birini gündüz giyiyormuşsun ve sofrana iki çeşit yemek koyuyormuşsun.»** dedi. Ömer: **«Bunlardan başka birşey duydun mu?»** dedi. **«Hayır.»** dedi. Ömer: **«Bundan sonra bunlar da olmasın.»** dedi.

Dördüncü kaide: Bütün işleri elinden geldiği kadar yumuşaklıkla görmeli, sert davranmamalıdır. Peygamber buyurdu: **«Emri altındakilere rıfk (güzellikle) ile davranan âmirlere, kıyâmet gününde rıfk ile muamele edilir.»** Peygamber duasında: **«Allahım, eli altındakilere yumuşak ve şefkâtli davranan kimseye sen de rıfk ile muamele eyle. Şiddet ve kaba davrananlara da şiddet göster.»** buyurmuş. Yine buyurdu:**«İdarecilik, emir vermek, yasak koymak, hakkını gözetenler için ne güzel şeydir. Hakkını gözetmeyenler için de çok kötü şeydir.»**

Halifelerden Hişam bin Abdulmelik, büyük âlimlerden olan Ebû Hazime: **«Halifelikte kurtuluş çaresi nedir?»** diye sordu. Ebû Hazim: **«Her ne alırsan helâl yerden al ve her nereye harcarsan yerine ve müstahakına harca.»** dedi. Hişam: **«Buna kim muktedir olur?»** dedi. Ebû Hazim: **«Cehennemden kaçıp cennete girmeyi çok seven yapabilir.»** dedi.

Beşinci kaide: Dinin emrine ve şeriata uygun bir şekilde bütün emrindekileri râzı etmeye çalışmalıdır. Peygamber buyurdu ki:

«Amirlerin en iyisi sizi seven ve sizin de sevdiğinizdir, en kötüsü de, size düşman olan ve sizin de düşman olup lânet okuduğunuzdur.» Amirler huzurlarında kendilerini övmelerine aldanıp hepsini kendisinden râzı ve memnun sanmamalıdır. Zirâ o hayırlı duaları korkularından olabilir. Belki ancak yer yer tâyin ettiği casusların araştırmalarına güvenebilir. Ancak bu yoldan kusurunu öğrenmek mümkündür, başka türlü mümkün değildir.

Altıncı kaide: Şeriata muhalif olan kimsenin rızâsını aramamalıdır. Çünkü şeriata muhalif olanın incinmesi ona zarar etmez. Hz. Ömer der ki: **«Her gün yerimden kalktığım zaman insanların yarısını benden hoşnut, yarısını da hoşnutsuz görüyorum. Hak kendisinden alınan kimse elbette hoşnut olmaz.»** Her iki tarafı razı etmek mümkün olmaz. En çok câhil olan insan, insanların rızâsı için Allah'ın rızâsından vazgeçen kimsedir.

Muaviye, Aişe-i Sıddıka'ya mektup yazdı: **«Ey Aişe! Bana nâsihat et.»** dedi. Aişe dedi ki: Peygamberden duydum, buyurdu ki: **«İnsanların rızâsını bırakıp Allah'ın rızâsını arayandan hem Allah râzı olur, hem de insanları ondan râzı eder. Allah'ın rızâsını bırakıp insanların rızâsını arayandan ne Allah râzı olur, ne de insanları ondan râzı eder.»**

Yedinci kaide: Memlekete hâkim olabilmenin tehlikesi büyüktür. Allah'ın kullarına adalet ve insafla idare etmek hayli güçtür. Bunun hakkını verebilen, ötesinde saadet bulunmayan bir saadete kavuşur. Eğer bunda kusurlu hareket ederse, küfürden sonra daha büyüğü olmayan bir bedbahtlığa düşer. İbn Abbas der ki: **«Bir gün Peygamber Harem-i Şerife gelip Kâbe-i Muazzamanın kapısındaki halkadan tuttu ve orada bulunan Kureyş cemaatına: "Kureyş üç şeye dikkat ettiği müddetçe, Sultan onlardan olur: Birincisi, kendilerinden merhamet diledikleri zaman, merhamet ederler. İkincisi: adaletle hüküm ederler. Üçüncüsü; verdikleri va'de vefa ederler. Bu üç şeyden birini terk edene, Allah'ın meleklerin ve bütün insanların lâneti olur. Allah onun ne farzını, ne de sünnetini kabul eder."»**

O hâlde dikkat et ki, saltanat ve hüküm etmek ne kadar büyük iştir ki, onun sebebiyle ne farz, ne de sünnet hiçbir ibâdet kabul olmaz. Peygamber buyurdu ki: **«İki kişi arasında zulüm ile hüküm eden zâlime Alah'ın lâneti olsun.»** Yine buyurdu ki: **«Kıyâmet günü Allah üç kişiye bakmaz: Yalancı Sultan, zinâsı ihtiyar ve kibirli fakir.»** Ve yine Peygamber ashaba buyurdu ki: **«Yakında doğu ve batı tarafları fethedilecektir. Bilin ki, o tarafların âmirleri, Allah'tan korkup takvâ yolunu tercih eden ve emâneti edâ eden kimseden başka hepsi ateştedir.»** Yine buyurdu ki: **«Allah kullarını emrine verince, onları ihmal edip şefkat ve nâsihat etmeyen hiç bir kul yoktur ki, Allah cenneti ona haram etmesin.»**

Yine buyurdu ki: **«Müslümanların idaresi kendisine verilen kimse, onları kendi çoluk çocuğu gibi korumazsa cehennemde yerini hazırlasın.»** Yine buyurur ki: **«Benim ümmetimden iki sınıf şefaatim-**

den mahrumdur: Biri, zâlim Sultan, diğeri de dinde aşırı gidip haddi aşan bid'atçidir. Yine buyurdu ki: **«Kıyâmet gününde en şiddetli âzab, zâlim Sultana olacaktır.»**

Yine buyurdu ki: **«Allah beş kimseye gâzab eder. Dilerse bu dünyada gâzabını icra eder; dilerse, kıyâmet gününde onların yerini cehennem yapar: Birincisi, bir kavmin reisidir ki, kendi hakkını onlardan alır ve onların hakkını vermeyip zulmedendir. İkincisi, bir kavmin reisidir ki, onlar ona itaat ederler. Bir ihtilâf için kendine müracaat ettikleri zaman, kuvvetli ile zayıfı eşit görmeyip bir tarafı kayırarak konuşur. Üçüncüsü, karısını ve çocuklarını Allah'ın itaatına dâvet etmeyip dini işleri onlara öğretmeyen ve nafakalarını helâlden mi, haramdan mı kazandığını umursamayan. Dördüncüsü, tuttuğu işçi işini tam yaptığı hâlde, ücretini tam vermeyen. Beşincisi, karısına mehri hususunda zulmedendir.»**

Bir gün Emirü'l-mü'minin Ömer bir cenaze namazını kıldırmak istedi. Birisi ileri geçip namazı o kıldırdı. Mevtayı gömdükleri zaman elini mezarının üzerine koydu ve: **«Allahım, eğer âzab edersen, doğru yaparsın. Çünkü senin asi kulundur. Eğer rahmet edersen, fadl ve ihsan senindir. Buna muhtaçtır.»** diye o mevtaya hitab etti. Sonra: **«Ey mevta! Ne mutlu sana ki, hiçbir vakit Halife, emniyet âmiri, kâtib, yardımcı ve maliye memuru olmadın.»** deyip hemen ortadan kayboldu. Hz. Ömer emir verdi. Çok aradılar, bulamadılar.

Dedi ki, o Hızır idi. Peygamber buyurur ki: **«Vay emirlerin hâline, vay reislerin hâline, vay şehir eminlerinin hâline, onlar kıyâmet gününde, dünyada saçlarımızdan göklere asılaydık da idare işine karışmıyaydık diye temenni edecekler. On kişiye reislik yapmış bir kimse yoktur ki, kıyâmet gününde mahşer yerine eli kelepçeli gelmesin. Eğer iyi âmel sahibi olursa bırakırlar. Yoksa ikinci bir kelepçe vururlar.»**

Hz. Ömer: **«Gökler hâkimi olan Allah'tan, vay yeryüzünün hâkimlerinin hâline! Ancak insanlara adalet ve insaf ile hüküm edip kimsenin hakkını zâyi etmeyen, nefsî arzulariyle hüküm etmeyen, akrabalarını kayırmayan, korku ve ricâ ile doğru yoldan dönmeyenler, belki Allah'ın kitabını ayna yapıp ona bakanlar, onunla hüküm edenler bundan müstesnadır.»**

Peygamber buyurdu: **«Allah, kıyâmet gününde hüküm verenleri kınama mahalline çağırıp der ki: "Siz benim koyunlarımın çobanları, yeryüzünün hazine müdürleri idiniz. Niçin benim emrimden fazla had vurdunuz, ceza verdiniz" onlar derlerki: "Allahım! Senin emrine muhalefet ettikleri için." Allah buyuracak ki: "Niçin siz benden fazla kızdınız?" Bâzısına da: "Niçin benim emrimden az had cezası vurdunuz?" buyuracak. Onlar da: "Allahım, ona acıdık" derler. Allah: "Ne sebeble siz benden merhametli oluyorsunuz?" buyuracak. Sonra o fazla ve noksan vuranları tutup onlarla cehennemin bir köşesini doldurmalarını emir buyuracaktır.»**

Huzeyfe (r.a.) der ki: **«Ben gerek iyi olsun, gerekse kötü olsun hiçbir âmiri asla övmem.»** Niçin dediler? Çünkü Peygamberden duydum ki: **«Kıyâmet gününde zâlim, âdil, ne kadar âmir varsa hepsini toplayıp Sırat köprüsünden geçirirler. Allah Sırata vahy eder: "Onları silkip sars ki, hükmünde zulmedenler, kararlarında rüşvet alanlar, ihtilâflarda bir tarafı kayıranlardan kimse kalmasın, cehennem ateşine düşsün. Bunlar yerine ulaşmak için cehennemin içinde yetmiş mil aşağıya inerler.»**

Hâdiste: **«Davud (a.s.) kıyafet şeklini değiştirip gezerdi. Kimi görse, Davud'un hal-hareketlerini sual ederdi. Bir gün Cebrâil (a.s.) insan sûretinde Davud'un karşısına çıktı. Ondan da Davud'un hal-hareketlerini sorunca, Cebrâil: "Eğer Davut mihrabına çekilip: "Allahım! Bana geçimimi sağlayacak bir sanat öğret," deyip ağlayıp, sızladı. Bunun üzerine Allah ona zırh yapma sanatını öğretti.»** buyurulmaktadır.

Hz. Ömer, bekçiler yerine kendisi gezerdi. Hangi makamı boş görse, kendisi o görevi üzerine alırdı ve: **«Fırat kenarında yağı sürülmemiş hâlde gezen uyuz koyunu da, kıyâmet gününde benden soracaklarından korkarım.»** derdi. Onun ihtiyatı bu derece idi. Adalet ve insafı ise kendisinden sonra hiç bir yaratığın ulaşamayacağı bir seviyede idi.

Abdullah bin Amr bin As (r.a.) der ki: **«Ben, her zaman, Allah'a Hz. Ömer'i rü'yamda bana göstermesini dua ederdim. Oniki yıl sonra onu rü'yamda yeni yıkanmış, peştemalını önüne almış bir kimse şeklinde gördüm. Ona: "Ey Emire'l-mü'minin! Allah seni nasıl karşıladı?" dedim. "Ey Abdullah! Sizden ayrılalı, kaç yıldır?" dedi. "Oniki yıl etti" dedim. "O zamandan beri hesabta idim. Sonuç kendimden ümit kestim. Eğer Allah'ın rahmeti olmasaydı, nerde ise helâk olacaktım" dedi.»** Bak ki, Ömer'in bu kadar yüksek kıymeti, yüce şanı var iken hâli böyle oldu. Halbuki hüküm imkânlarından bir kamçısından başka bir şeyi yoktu.

Bizans kralı, Hz. Ömer'in hâllerini, tavır ve hareketlerini öğrenmek için bir elçi gönderdi. Medineye gelince Hz. Ömer'i şehirde bulamadı. Kralınız nerdedir? diye sordu. **«Bizim kralımız yoktur, Halifemiz vardır. Şehir kapısından dışarı çıktı; nereye gittiğini bilmeyiz.»** dediler. Elçi dışarı çoktı onu, güneşin sıcağında buldu. Kamçısını başının altına koymuş yerde yatıyor idi ve alnından akan terler yeri ıslatmıştı. Elçi bu hâli görünce, kalbi bundan çok etkilendi. Kendi kendine: **«Etrafındaki kralların korkusundan titrediği kimsenin böyle ıssız yerde uyuması, muhakkak âdil olup emniyet içinde olduğu içindir. Bizim krallar zâlim olduğu için korku içindedirler. İslâm dininin hak olduğuna şahidlik ederim. Eğer elçi olarak gelmemiş olsam, hemen müslüman olurdum. Fakat üzerime lâzım olan hizmeti edâ edip yakında döneceğim.»** dedi.

Demek ki âmirlik tehlikesi bu derecedir. Bunun ilmi uzundur. Hükümet ehli ancak dindar âlimlerle beraber olurlarsa selâmeti bulurlar. Çünkü bu âlimler onlara adalet yolunu öğretirler, yolun tehlikesini hatırlatmaktan geri kalmazlar.

Sekizinci kaide: Dindar âlimlerin vaaz, nâsihat ve üstün sohbetlerine susmalıdır. İhtiraslı âlimlerden kaçınmalıdır. Çünkü onlar daima onu medhü senâ ederler, elinde olan haram maldan, murdar sarfiyetinden kendilerine de bir şey vermek için, onun rızâsını ararlar. Dindar âlimler, kendisinden bir şey beklemeden onu adalet yoluna sevkedenlerdir.

Nitekim Süfyan-ı Sevrî (r.h.a.) Harun Reşid'in huzuruna gelince, Harun: **«Zâhid Süfyan dedikleri sen misin?»** dedi. Süfyan: **«Evet Süfyan benim fakat zâhid ben değilim.»** dedi. Harun: **«Bana bir nâsihat yap.»** dedi. Süfyan: **«Allah Sıddık makamını verdi; onun gibi senden de sıdk (doğruluk) ister. Faruk makamını verdi, onun gibi senden de hakla bâtılı birbirinden ayırmanı ister. Zinnureynin makamını verdi, onun gibi senden de haya ve kerem ister. Ali bin Ebi Tâlib'in makamını verdi; onun gibi senden de ilim ve adalet ister.»** dedi. Harun: **«Biraz daha nâsihat et.»** dedi. Süfyan: **«Allah'ın bir binası vardır ona cehennem denir. Seni o cehennemin kapıcısı yapıp sana üç şey verdi: Beytü'l-mala ait mal, adalet kılıcı ve hükümet kamçısı. Sana bu üç şeyle Allah'ın kullarını cehennemden uzaklaştırmanı emir buyurdu. Muhtaç duruma düşüp huzuruna arz-ı hacet eden kimseden Beytü'l-malı esirgememeni, Allah'ın emrine muhalefet edenleri bu kamçı ile terbiye etmeni, haksız yere bir nefsi öldüreni, öldürülenin velisinin izniyle (öldürmeni) emretti. Eğer bu anlatılanları yerine getirmezsen, cehenneme gidenlerin öncüsü sen olursun. Başkaları senin arkandan gelirler.»** dedi. Harun: **«Biraz daha nâsihat et.»** dedi. Süfyan: **«Suyun başı sensin. Diğer memurlar ırmaklardır. Suyun başı berrak duru olursa, ırmakların bulanık olmasının zararı yoktur. Eğer suyun başı bulanık olursa, ırmakların duru kalmasına imkân yoktur.»**

Harun Reşid, vezirlerinden olan Abbas ve Fudeyl-i Iyad'ın ziyaretine gitti. Fudeyl'in kapısı önüne gelince, şu âyeti okuduğunu duydular: **«Kötü iş işliyenler kendilerini, iman edip iyi işler yapanlarla bir tutacağımızı mı sandılar? Verdikleri hüküm ne çirkindir.»** Harun: **«Eğer nâsihat istersek, bu âyet-i kerime bize yeter.»** dedi. Sonra Abbas'a kapıyı çalmasını emretti. Abbas kapıyı çalınca: **«Kim o?»** diye cevab verildi. **«Kapıyı aç. Mü'minlerin emiri geldi.»** dedi. Fudeyl: **«Mü'minlerin emirinin bizim kapımızda ne işi var?»** dedi. Abbas: **«Mü'minlerin emirine itaat et.»** dedi. Fudeyl kapıyı açtı. Fakat gece vakti idi. Mumu söndürmüştü. Harun karanlıkla eliyle etrafını yoklarken, eli Fudeyl'e rastgeldi. Fudeyl, elini tuttu ve: **«Ah! Eğer bu yumuşak ve rahat el, Allah'ın âzabından kurtulmazsa.»** dedi. Sonra: **«Ey mü'minlerin emiri Allah'a cevab vermeye hazır ol; çünkü mahşer günü seni her müslümanla sorguya çekip senden hak taleb edecektir.»** de-

di. Harun ağlamağa başladı. Abbas: **«Ey Fudeyl! Sus! Mü'minlerin emirini mahvettin.»** dedi. Fudeyl: **«Ey Haman! Sen ve senin kavmin onu mahvetmişsiniz. Bana mı mahvettin diyorsun.»** dedi. Harun: **«Beni Fir'avun yerine koyduğu için, sana Haman diyor.»** dedi. Sonra Harun, Fudeyl'in önüne yüz altın koyup: **«Bu benim annemin mehridir, helâl maldır. Kabul et.»** dedi. Fudeyl: **«Ben sana malik olduğun şeyleri sahibine ver, diyorum. Sen bana veriyorsun.»** dedi ve kalktı, gitti. O ihsanı kabul etmedi.

Ömer bin Abdülaziz Muhammed bin Küreyzi'ye: **«Ey Muhammed! Adaletin vasfını bana açıkla.»** dedi. Muhammed: **«Senden küçük olan müslümanlara baba, büyük olanlara oğul, senin gibi olanlarla kardeş ol. Herkesin cezasını suçuna göre ver. Sakın kızarak kimseye bir kamçı vurmayasın ki, yerin cehennem olur.»** dedi.

Zâhidlerden biri zamanın Halifesinin huzuruna geldi. Halife: **«Ey zahid! Bize nâsihat et.»** dedi. Zâhid: **«Ben Çin seferine gitmiştim. O memleketin kralı sağır olmuş çok ağlıyordu, ve: "Sağır olduğum için ağlamam; kapıma gelen mazlumların feryadını dinliyemediğim için ağlarım. Ama gözlerim sağlamdır. İlân edin ki, zulme uğrayan herkes kırmızı elbise giysin. Böylece elbisesinden mazlum olduğu bilinsin." derdi. Ve hergün file binip dışarı çıkardı. Kırmızı elbiseli kimi görse mazlum olduğunu bilir ve hakkını alırdı. Ey mü'minlerin emiri anlattığım kral kâfir idi, kâfir olduğu hâlde, Allah'ın kullarına şefkât ve merhameti böyle idi. Sen ise, mü'minsin, Peygamberin ehlinden, evlâdındansın. İnsanlara şefkâtin nasıl olmalıdır? Sen düşün.»**

Ebû Kulâbe, Ömer bin Abdülaziz'in huzuruna geldi. Ömer: **«Ey Ebû Kulâbe! Bize nâsihat et.»** dedi. **«Adem devrinden beri senden başka Halife kalmadı.»** dedi. Ö mer: **«Biraz daha yap.»** dedi. Ebû Kulâbe: **«İlk ölecek Halife sensin.»** dedi. Ömer: **«Biraz daha et.»** dedi. Ebû Kulâbe: **«Eğer Allah seninle olursa, kimden korkarsın? Eğer seninle olmazsa kime sığınırsın?»** dedi. Ömer: **«Bu nasihat kifâyet eder.»** dedi.

Süleyman bin Abdülmelik Halife idi. Bir gün: **«Dünyada bu kadar nimetlerden faydalandım. Acaba kıyâmette hâlim ne olacaktır?»** diye düşündü. O zamanın âlim ve zâhidi bulunan Ebû Hazime bir kimse gönderip orucunu ne ile açıyorsun, ondan bir miktar bana gönder, dedi. Ebû Hazim ona bir miktar kavrulmuş kepek gönderip gece gıdam budur, dedi. Süleyman onu görünce gayri ihtiyari ağladı. Ebû Hazim'in bu hâli, onun kalbinde fazla etki etti. Üç gün hiçbir şey yemeden oruç tuttu. Üç gün sonra Ebû Hazim'in gönderdiği kepek ile iftar açtı ve o gece hanımıyle yattı. Ve zamanının yegâne âdil Halifesi olan, adalette Hz. Ömer'in benzeri olan Ömerin babası Abdülaziz o gece ana rahmine düştü (*). Rivâyet edilir ki, bu, o yemeği yemenin sammi niyetinin bereketiyle olmuştur. Ömer bin Abdülaziz'e: **«Tevbe etmenizin ve rücû etmenizin sebebi nedir?»** diye sormuşlar. Demiş ki,

(*) Kitabın bütün nüshalarında durum böyledir. Fakat yanlış olsa gerek, zira Abdülaziz, Süleymanın oğlu değil, Mervanın oğludur. Tarih kitaplarına bakılsın.

bir gün bir köleyi dövdüm. Köle: **«Sabah kıyâmet olacak geceyi hatırlamaz mısın?»** dedi. Bu sözü kalbime çok te'sir etti.

Harun Reşid'i Arafatta gördüler ki, şiddetli güneş sıcaklığından kızmış çakıl taşlar üzerinde, yalın ayak başı açık ayakta elini kaldırmış dua edip: **«Allahım Sen sensin. Ben benim. Daima günah işlemek benim âdetimdir. Senin de âdetin daima bağışlamaktır. O hâlde sen ben günahkâra rahmet ve mağfiret eyle.»** diyor. Orada bulunan büyükler dediler ki, bakın, yerin padişahı, göğün padişahına nasıl yalvarıyor.

Ömer bin Abdülaziz, Ebû Hazime: **«Ey Ebû Hazım! Bana nâsihat et.»** dedi. Ebû Hazim: **«Ölümden önce, öldüğünü farzet ve ölümden sonra kendine revâ görmediğin şeyden kaçın. Zirâ ölüm yakın olabilir.»** dedi.

O hâlde hükümet sahiblerinin, bu hikâyeleri gözönünde bulundurmaları, kulaklarına küpe yapmaları ve her gördükleri âlimden nâsihat taleb etmeleri gerekir. Onları gören âlimler de bu gibi şeylerle nâsihat etmeleri gerekir. Velhâsıl hak kelimesini esirgememeli, onlara gurur vermemelidir. Yoksa zulümde onlara ortak olur.

Dokuzuncu kaide: Yalnız kendisi zulüm yapmamakla kalmamalı, eli altında bulunan hizmetçileri, vekilleri ve valileri de zülm yapmaktan menetmelidir. Zirâ âhiret günü onların zulmünü kendisinden sual ederler.

Mü'minlerin emiri Hz. Ömer (r.a.), valisi Ebû Müse'l-Eş'ariye mektup yazdı. Mektup şöyle idi: **«İmdi bahtiyar o kimsedir ki, emrindeki insanlar onunla bahtiyar olur. Bedbaht da o kimsedir ki, emrindeki insanlar onunla bedbaht olur. Sakın, müsamehakâr olma, yoksa emrindeki memur ve işçiler de disiplinsiz olur, haddini aşarlar. Sen de, taze ekini görüp gayrî ihtiyari ondan yeyip et ve yağ bağlayan ve onun et ve yağ bağlaması helâkine sebeb olan hayvan gibi olursun.»** Tevratta yazılıdır ki: **«Sultan, memurunun yaptığı zulme ses çıkarmazsa şübhesiz onunla muamele edilir.»** Hükümdar olan şöyle bilmelidir ki, dinini ve âhiretini başkasının dünyasına satan kimse kadar aldanmış ve akılsız kimse yoktur. Bütün memur ve hizmetçilerin niyeti, valiye batılı, suret-i hakta gösterip dünyasından paylarını almaktır. Yâni valinin cehennemin esfel-i safiline gitmesi ve kendilerinin de dünyevî arzularına kavuşmasıdır. Bundan büyük düşman olur mu ki, bir kaç akçe elde etmek için senin helâkine çalışmaktadır.

Velhâsıl memur ve hizmetçilerine adaleti tatbik ettirmeyen kimse, halkına tatbik edemez. Kendi çocuklarına ve akrabalarına adaleti tatbik ettirmeden de memur ve hizmetçilerine ettiremez. Kendi beden ülkesinde bunu tatbik etmeden de çocuklarına ve akrabalarına tatbik ettiremez. Beden ülkesinde adalet, zulmü, şehvet ve gazabı akıldan çıkarıp onları akla ve dine esir etmektir, akıl ve dini onlara esir etmek değildir. İnsanların çoğu hizmet kemerini aklın beline bağlar. Bir hilesini bulup şehvet ve gâzab arzularına kavuşmak için aklı, şehvet ve gazabın hizmetine verir. Akıl melekler cevherinden ve Allah'ın askerin-

dendir. Şehvet ve gâzab şeytandandır. Allah'ın askerini, şeytanın eline esir veren kimse, başkasına nasıl adalet edebilir. O hâlde önce adalet güneşi kalbten doğar, nûru ve ziyası çoluk çocuğa sirayet eder. Ondan sonra şuaalarının ışığı halkına ulaşır. Güneşsiz şua beklemek imkânsızdır.

Bil ki, adalet aklın kemâlinden ileri gelir. Aklın kemâli, işlerin hakikatini ve iç yüzünü bilip dış tarafıyle aldanmamaktır. Meselâ adaleti bırakıp dünyaya bağlanınca düşünmelidir ki, dünyadan maksad nedir? Eğer maksadı nefis yemekleri yemek ise, hakikatte insan suretinde yaratılmış bir hayvan olur. Çünkü yemeğe çok düşkün olmak hayvanlara yakışır. Eğer maksadı güzel elbiseler giymek ise, erkek suretinde yaratılmış bir kadın olur. Zirâ süslenmek kadınlara yakışır. Eğer maksadı düşmanlarına kızmak ise, insan suretinde yaratılmış bir köpek olur. Zirâ kızıp yapışmak ve parçalamak yırtıcı hayvanlara yakışır. Eğer maksadı insanları kendine bağlayıp çalıştırmak ise hakikatta alim suretinde yaratılmış bir câhildir. Zirâ eğer akıllı olsa, onların hepsinin kendi karın ve ferclerinin hizmetçileri olduklarını, kendisini buna vasıta ve âlet yaptıklarını, yaptıkları hizmeti kendi nefisleri için yaptıklarını anlardı. Bunun delili şudur ki, eğer halkın ağzından başkanlık ve hükümetin başka bir kimseye verileceğini duysalar, hepsi ondan yüz çevirir, o kimseye yaklaşmamağa başlar. Hangi tarafta altın ve gümüş görünürse, o tarafa hizmet ve secde ederler. O hâlde hakikatte bu hizmet değil, alay etmek ve maskaraya almak olur. Akıllı olan, işlerin hakikat ve ruhuna bakar, dış suretine bakmaz. İşlerin hakikati anlatılan tafsilâttan kıyas edilip anlaşılır. İşlerin hakikatini anlatılan minval üzere anlamayan akıllı olmaz. Akıllı olmayan adaletli olmaz. Adaletli olmayanın yeri cehennem ateşidir.

Onuncu kaide: Kendine kibirlik sıfatı hâkim olmamalıdır. Zirâ kibirden öfke ve kızgınlık galib olur, onu intikama dâvet eder. Öfke ve kızgınlık aklın gülyabanisi yâni âfetidir. Tebekkürün âfet ve ilâcını, mühlikat rüknünde gâzab kısmında anlatacağız, inşaallah. Ama tekebbür sıfatı gâlib olduğu zaman, bütün hâllerde af ve kerem tarafına meyletmeli, sabır ve tahammülü meslek edinmelidir ve şöyle bilmelidir ki, sabır ve tahammülü meslek edinirse, Peygamber ve veliler gibi olur. Öfke, kızgınlık ve intikâmı meslek edinen insanlar barbarlaşır ve hayvan gibi olur. Hikâye: Ebû Cafer Halife idi. Cinayet işleyen bir kimsenin öldürülmesini emretti. Mübârek bin Fudale (r.h.a.) de o mecliste hazır bulunuyordu. **«Ey mü'minlerin emiri Hasan-ı Basrî rivâyet eder ki, Peygamberimiz buyurdu: "Kıyamet günü bütün insanları bir meydanda topladıkları zaman, münadiler çağırırlar ki, Allah üzerinde hakkı olan ayağa kalksın. İnsanları affedenlerden başkası ayağa kalkmaz.»** Halife: **«Vazgeçin; ben onun suçunu affettim.»** dedi. Hükümet ehli olanların çoğunun öfke ve kızgınlığı, kendilerine dil uzatanlaradır. Bunu yapanın kanını akıtmağa çalışırlar.

Bunun için böyle hâllerde şunu hatırlamalıdır: **«İsa (a.s.) Yahya Peygambere dedi ki: «Bir kimse senin hakkında gerçeği söyleyip doğ-**

ru konuşursa şükür et. Eğer yalan söyleyip gerçeğin hilâfını konuşursa daha çok şükür et. Çünkü senin defterine eziyetsiz ve zahmetsiz âmel ilâve edilir. Yâni o kimsenin âmelini senin defterine aktarırlar.»

Peygamberin huzurunda bir kimseyi medhedip, **«Çok kuvvetli ve zorlu bir kimsedir.»** dediler. Peygamber: **«Ne bakımdan.»** dedi. Dediler ki: **«Kiminle güreşirse yener, kiminle husumet ederse onunla başa çıkar.»** Peygamber: **«Kuvvetli ve zorlu; kendi öfke ve kızgınlığıyle başa çıkandır, bir kimseyi yere vurup yıkan değildir.»** buyurdu. Yine Peygamber buyurdu: **«Üç şey vardır ki, onlara kavuşanın imanı tam ve kuvvetli olur: Kızdığı zaman bâtıl bir şeye yönelmeyen, hoşnut olduğu zaman haktan ayrılmayan, muktedir olduğu zaman hakkından çok almayan.»** Hz. Ömer der ki: **«Kızgınlık zamanında halini görmediğin hiç kimseye itimad etme. Tama zamanında denemediğin hiç kimsenin dinine itimat etme.»** Ali bin Hüseyin bir defa camiye giderken bir kimse ona sövdü. Hizmetçiler onu dövmek istediler. Ali ondan uzaklaşın dedi ve döndü, o kimseye dedi ki, bizim içimizde gizli olan şey, senin dediğinden fazladır. Peki, bizim göreceğimiz bir işin var mı? O kimse mahcub oldu, yaptığı işe pişman oldu. Sonra Ali bin Hüseyin sırtındaki elbiseyi ve bin akçeyi o kimseye verdi. O hem yürür, hem de: **«Şahidlik ederim ki, bu kimse Server-i Kâinat Peygamberin evlâdındandır, başkası değildir.»** Yine ondan rivâyet edilir ki, iki defa hizmetçisini çağırdı. Cevab vermedi. Sonra: **«Duymuyor musun?»** dedi. Hizmetçi duyuyorum dedi. Peki, niçin cevap vermiyorsun? dedi. Hizmetçi: **«Senin güzel ahlâkından eminim, bilirim ki, beni cezalandırmazsın.»** dedi. **«Allah'a şükür ki, benim kölem benden emindir.»** dedi.

Ebû Zer'in bir hizmetçisi vardı. Bir gün bir koyunun ayağını kırdı. Ebû Zer: **«Niçin kırdın?»** dedi. **«Seni kızdırmak için, bile bile kırdım.»** dedi. Ebû Zer: **«Ben de şimdi, sana bunu öğreten şeytanı kızdıracağım.»** dedi ve o köleyi âzad etti. Birisi Ebû Zer'e sövünce, Ebû Zer: **«Ey civanmerd! Benimle cehennem arasında bir geçit vardır. Eğer o geçidi aşabilirsem, senin bu sözlerinden gâm yemem. Eğer geçemezsem, senin zannettiğinden daha fenayım.»** dedi.

Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: **«Bazı kimseler vardır ki, hilim ve af ile, gündüzleri oruç tutan, geceleri namaz kılanın derecesine ulaşır. Bâzı kimseler vardır ki, hükmü altında kendi ev halkından başkası olmadığı hâlde adı Cebbarlar defterine yazılır.»** Yine Peygamber buyurur ki: **«Cehennemin bir kapısı vardır. O kapıdan yalnız şeriata aykırı olarak kızanlar girer.»** Rivâyet edilir ki, şeytan Mûsa'nın huzuruna gelip dedi ki, Ey Musa! Bana Allah'tan bir şey dilemek karşılığında sana üç şey öğreteceğim. Mûsâ: **«O üç şey nedir?»** dedi. Şeytan: **«Öfke ve hiddetten kaçın; ben hiddetlenen kimse ile, çocuklar topaç ile oynadığı gibi oynarım. Kadınlardan sakın; çünkü insanlara kadınlar gibi güvenilir bir tuzak kurmadım. Bahillikten kaçın: çünkü bahilin din ve dünyasını ziyân ederim.»**

Peygamber buyurur: **«Hırsını alması mümkün iken, onu yenen kimsenin Allah kalbini güven ve mutlulukla doldurur. Allah'a tevazu için süslü elbiseler giymeyene, Allah kerâmet elbisesini giydirir.»** Yine buyurur ki: **«Kızdığı zaman Allah'ın kendisine kızmasını unutan kimsenin vay hâline!»**

Bir kimse Peygambere: **«Ya Resûlallah! Bana bir âmel öğret ki, onunla rahmete lâyık olup cennete gireyim.»** dedi. Buyurdu ki: **«Kızma ki cennet sana nasib olsun.»** Daha ne buyurursunuz, ya Resûlallah? dedi. **«Hiç kimseden bir şey taleb etme ki, cennet senin olsun.»** buyurdu. Daha ne buyurursun, ya Resûlallah? dedi. **«İkindi namazından sonra yetmiş defa istiğfar et ki, yetmiş yıllık günahın af olsun.»** buyurdu: **«Benim yetmiş yıllık günahım yoktur ki.»** dedi. Peygamber: **«Babanın günahı af olur.»** buyurdu. **«Babamın da yetmiş yıllık günahı yoktur.»** dedi. Peygamber: **«Kardeşinin günahı af olur.»**

Abdullah bin Mes'ud (r.a.) der ki: **«Bir defa Peygamber bâzı ganimet mallarını taksim ediyordu. Birisi bu taksim Allah için değildir yâni adaletli değildir dedi.»** İbn-i Mes'ud rivâyet eder ki, Peygamber bu sözünden hiddetlendi ve mübârek yanağı kızardı. Öfkesini yenip ancak şunu söyledi: **«Allah, kardeşim Mûsa'ya rahmet etsin ki, onu benden fazla incitirlerdi. O da onların ezâsına sabrederdi.»**

Bu anlatılan hadiseler ve hikâyeler, hükümet ehlinin nasihatı içindir. Eğer imamın aslı yerinde duruyor ise, bu nâsihatler te'sir eder. Eğer te'siri olmazsa, kalbi imandan boşaldığı için sadece dil laklakası ve konuşması olur, başka bir şey olmaz. Kalbte olan iman konuşması ise başka şeydir. Bir yılda haram yoldan bu kadar bin altını toplayıp geri haram yerlere sarf eden bir memurun imanının hakikatinde çok acayiblik vardır. Bunların tamamı onun uhdesinde kalır. Kıyâmet günü kendisi onun her bir altınıyle muahaza edilecektir. Menfaatı da başkalarına olmuştur. Bu, aldanma ve hasaretin temeli küfür ve delâletin de mayası olduğunda şübhe yoktur.

En doğruyu Allah bilir. Dönüş ve gidiş onadır.

Kimya-yı saadetin ikinci rüknû bitti. Bundan sonra Allah'ın inayeti ve tevfikiyle üçüncü rükûn gelecektir.

Üçüncü Rükün

Muhlikât

Kimya-yı Saadet kitabının din yolundaki muamelelerinin üçüncü rüknü, din yolunun akabelerini (geçitlerini) beyân eder. O akabelere mühlikat denir. Yâni o akabeler, ne çeşit şeylerdir? Kaç akabedir? Onun ilâcı kaç çeşittir? Onu beyân eder. Bu da on asıl üzeredir:

Birinci asıl: Nefsin riyazeti, kötü ahlâkın tedavisi ve güzel ahlâkı elde etmenin tedbirleri hakkındadır.

İkinci asıl: Mide ve ferc arzularının ilâcı ve onların zararları hangi yolla önlenebileceği hakkındadır.

Üçüncü asıl: Çok konuşmanın zararlarının ilâcı ve yalan söylemek, gıybet etmek ve bunlara benzer dil âfetleri hakkındadır.

Dördüncü asıl: Öfke ve hâsedin ilâcı ve onların âfetleri hakkındadır.

Beşinci asıl: Dünya sevgisi ve dünya sevgisinin bütün günahların başı olduğu hakkındadır.

Altıncı asıl: Mal sevgisinin ilâcı ve bahilliğin âfetleri ve cömertliğin medhi hakkındadır.

Yedinci asıl: İtibar, makam sevgisi ve onun âfetleri hakkındadır.

Sekizinci asıl: Riyâ ile ibâdet edip kendini abid ve zâhid göstermeyi seven kişinin bundan kurtulma ilâcı hakkındadır.

Dokuzuncu asıl: Kibir ve gururun ilâcı ve güzel ahlâk ile tevazuyu elde etmenin çareleri hakkındadır.

Onuncu asıl: Gururun ve kendi hakkında gerçeğe uygun olmayan hüsn-ü zannın ilâcı hakkındadır.

Kötü sıfatların asılları bunlardır. Bunların diğer dalları bu on asılda anlatılacaktır, inşallah. Bu on aslı bırakan iç âlemini bu kötü ahlâk pisliğinden temizlemiş olur, kalbi iman hakikatleriyle süslenmeye liyakat kazanır. İmanın hakikatleri, Allah'ı bilmek, tevhid ve bunlara benzer şeylerdir.

BİRİNCİ ASIL

NEFSİN RİYAZETİ VE KÖTÜ AHLÂKTAN TEMİZLENMESİ

Biz bu asılda güzel ahlâkın faziletini anlatacağız. Sonra güzel ahlâkın hakikatinin ne olduğunu beyan edeceğiz. Ondan sonra da kötü ahlâkın alâmetlerini anlatacağız, ondan sonra bir kimsenin kendi aybını görmesinin çarelerini beyan edeceğiz. Sonra güzel ahlâkın alâmetlerini beyân edeceğiz. Ondan sonra evlâd yetiştirmenin, onları terbiye ve te'dip etmenin yolunu anlatacağız. Daha sonra da müridlerin başlangıçta mücahede yolunu beyan edeceğiz. Önce güzel ahlâkın fâziletini ve sevabını beyân edelim.

GÜZEL AHLÂKIN FAZİLETİ VE SEVABI

Bil ki, Hak Teâlâ Muhammed Mustafa'yı güzel ahlâk ile medhedip: **«Şübhesiz sen, en büyük ahlâk üzeresin.»** (Kalem sûresi, âyet: 4) buyuruyor. Peygamber: **«Ben güzel ahlâkı tamamlamak için dünyaya gönderildim.»** buyuruyor. Bir kimse Peygamberin huzuruna gelip: **«Ya Resûlâllah! Din nedir? Bana öğret.»** dedi. Peygamber: **«Din güzel ahlâktır.»** buyurdu. O kimse bir defa Peygamberin sağından ve bir defa da solundan gelerek aynı suali sordu. Her defasında Peygamber: **«Din güzel ahlâktır.»** diye cevap verdi. Nihayet Peygamber: **«Anlamıyor musun? Kızmıyacaksın, öfkelenmiyeceksin.»** buyurdu.

Yine Peygamber: **«Amellerin en fâziletlisi nedir ya Resûlallah?»** diye sorana: **«Amellerin en fâziletlisi iyilik yapmaktır.»** buyurdu. Bir kimse Peygambere: **«Bize bir vâsiyet et; onunla âmel edelim.»** deyince, **«Nerde olursan, Allah'tan kork. Her kötülükten sonra bir iyilik yap ki, o kötülüğü silsin ve insanlarla güzel ahlâkla müaşeret et.»** buyurdu. Yine buyurdu ki: **«Allah kime güzel ahlâk ve güzel yüz ve güzel hâl ve hareket nâsib ederse, onu cehennem ateşine yedirmez.»**

Peygambere: **«Filân kadın gündüzleri oruç tutar, geceleri namaz kılar, fakat kötü huyludur, diliyle komşularını incitir.»** dediler. Peygamber: **«Onun yeri cehennemdir.»** buyurdu. Yine buyurdu: **«Sirke, balı bozduğu gibi, kötü huy da taati bozar.»** Yine dua ederken buyurdu:**«Ya Rabbi! Bana güzellik nâsib ettin; âfiyet ve güzel ahlâk nasib eyle.»** Peygambere: **«Allah'ın kullarına nâsib ettiği en hayırlı şey nedir?»** diye sorduklarında: **«Güzel ahlâktır.»** buyurdu. Ve yine Peygamber buyurdu ki: **«Güneşin harareti buzu mahvettiği gibi, güzel ahlâk da günahları mahveder.»**

Abdurrahman bin Semürre der ki; Peygamberin yanındaydım. Buyurdu ki: **«Dün acayib şey gördüm: Bir kimseyi gördüm ki, dizi üzerine düşmüş idi ve onunla Hak Teâlâ arasında büyük bir perde var idi. Güzel ahlâkı gelip o perdeyi kaldırdı ve o kimseyi Hak Teâlâ'ya ulaştırdı.»** Yine buyurdu ki: **«Kul güzel ahlâkı ile gündüzleri oruç tu-**

tan ve geceleri namaz kılan kimsenin derecesine ulaşır. İbâdeti zayıf da olsa âhirette yüksek derecelere ulaşır.» Güzel ahlâkın en güzeli Peygamberin ahlâkı idi. Bir gün kadınlar Peygamberin huzurunda gürültü ve şamata edip bağırıyorlardı. Hz. Ömer içeri girince, kadınların hepsi kaçtı. Ömer: **«Ey Allah'ın düşmanları! Benden utanıyorsunuz da, niçin Allah'ın Resûlünden utanmıyorsunuz?»** dedi. **«Ey Ömer! Senin huyun Peygamberin huyundan serttir.»** dediler. Peygamberimiz Hz. Ömer'e: **«Ey Hattaboğlu! Nefsim kudretinde bulunan Allah hakkı için, şeytan ne zaman seni yolda görürse, senin heybetinden yolunu değiştirir.»** buyurdu.

Fudeyl bin Iyad (r.h.a.): **«Güzel ahlâk sahibi fâsıkla arkadaşlık yapmayı, kötü huylu zâhidle arkadaşlık yapmaktan daha iyi görürüm.»** dedi. Abdullah bin Mübârek (r.h.a.) kötü huylu birisiyle bir yola gitti. O kötü huyludan ayrılınca ağladı: **«Niçin ağlıyorsun?»** dediler. **«O biçâre yanımdan gitti; o kötü huy da onunla beraber gitti, ondan ayrılmadı.»** dedi. Kettani (r.h.a.) der ki: **«Sofilik, güzel ahlâklı olmaktır. Güzel ahlâkı ziyâde olan, Sofiliği de ziyâdedir.»** Yahya bin Müaz-ı Razi der ki: **«Kötü huy öyle bir günahtır ki, onunla hiçbir taatin faydası olmaz. Güzel ahlâk öyle bir taattir ki, onunla hiçbir günahın zararı olmaz.»**

GÜZEL AHLÂKIN HAKİKATİ

Bil ki, güzel ahlâkın hakikatinin ne olduğu ve hangi sıfat olduğu hususunda çok sözler söylenmiştir. Herkesin kalbine doğan mertebeyi beyan etmiştir, fakat onun tam hakikatini beyân etmemişlerdir. Bâzı kimseler: **«Güzel ahlâk, güler yüzlü olmaktır.»** demişler. Bâzısı da: **«İnsanların ezâsına tahammül etmektir.»** demiş. Diğer bir kısmı da: **«İntikam almaya muktedir iken, affetmektir.»** demişler. Bunun gibi nice sözler söylemişler. Fakat bu anlatılan güzel ahlâkın dallarıdır; hakikisinin tamamı değildir. Biz onun hakikatinin tamamını beyân edeceğiz.

Bil ki, insan iki şeyden yaratılmıştır: Biri vücuttur ki, onu zâhir gözle görmek mümkün olur. Biri de ruhtur ki, onu zâhir gözle görmek mümkün olmaz. Belki, kalb gözüyle görmek mümkün olur. Biri vücut ve biri de ruh olan bu iki şeyin herbirinin bir iyilik, bir de kötülük tarafları vardır. İyilik taraflarına güzel ahlâk ve güzel yaratılış denir. Güzel ahlâk, bâtın yüzünün güzelliğine denir. Nitekim güzel yaratılış da zâhir yüzünün güzelliğine denir. Zâhir yüz, yalnız gözün, yahut burnun, yahut ağzın güzel olması değil, belki ancak bütün âzanın güzel olup birbirlerine mütenasib olmasıdır. Bâtın yüzü de ancak dört çeşit kuvvetin bulunmasıyla güzel olur. Bunlar, ilim kuvveti, öfke kuvveti, şehvet kuvveti ve adalet kuvvetidir ki, bu adalet kuvveti anlatılan üç kuvvetin arasındadır.

İlim kuvveti: Bil ki, ilim kuvvetinden gâyemiz zekiliktir. İlmin güzelliği, sözlerin doğrusunu yalanından, işlerin iyisini kötüsünden

ve itikâdî meselelerde hakkı bâtıldan ayırdetmektir. İnsana bu kemâl hâsıl olunca, onun kalbinde, bütün saadetlerin başı olan hikmet nûru meydana gelir. Nitekim Allah buyurur ki: **«Hikmet verilen kimseye, şübhesiz çok hayır verilmiştir.»** (Bakara sûresi, âyet: 269).

Gazab kuvvetinin güzelliği: Şeriata muti olup şeriatın emriyle kalkıp oturmaktır.

Şehvet kuvvetinin güzelliği: Serkeş olmayıp akıl ve şeriatın hükmü altına girmektir. Şöyle ki, akla ve şeriata kolaylıkla uymaktır.

Adalet kuvvetinin güzelliği: Gazab ve şehvetini, din ve aklın emri altında zabtetmek, ona hâkim olmaktır.

Gazab, av köpeği gibidir. Şehvet avcının bindiği ata benzer. Akıl da atın üzerindeki avcıya benzer. Bâzan at serkeşlik yapar. Bazan da uslu olur, emir dinler. Köpek de bazan eğitimli ve terbiyeli olur. Bazan da kendi tabiatında olur. Köpek eğitimli olmazsa, at da uslu olmazsa, avcının avı yakalaması mümkün olmaz. Hattâ atın kendisini yere vurup öldürmesinden, yahut köpeğin kendisini parçalayıp öldürmesinden korkar. Adaletin mânası, bunların ikisini dine ve akla itaat ettirmek, bazan gazabın serkeşliğini gidermek için, ona aklı musallat etmek, bazan da şehvetin fesâdını kaldırmak için, ona gazabı musallat etmektir.

Eğer bu dört kuvvet anlatılan sıfatlar üzere olursa, tam bir güzel ahlâk hâsıl olur. Eğer bâzısı o sıfatlar üzere olursa güzel ahlâk tam olmaz. Bu şuna benzer ki, bâzı kimselerin ağzı güzel olur, fakat gözü güzel olmaz. Bâzılarının da gözü güzel olur, burnu güzel olmaz. Buna tam güzellik denmez.

Bil ki, bu kuvvetlerden herbiri çirkin olunca, ondan nice çirkin hâsletler ve nice çirkin hareketler meydana gelir. Bu kuvvetlerin çirkinliği iki yönden olur: Biri haddi aşmakla, diğeri de, noksan olmakla. Meselâ ilim haddi aşarsa, yaramaz işlerle uğraşır ve faydasız teşvişleri düşünmeye başlar ki, ona cerbeze denir. Eğer haddinden az olursa ondan ahmaklık ve aptallık meydana gelir. Eğer itidal derecesinde olursa, ondan güzel tedbirler, doğru görüşler, sağlam fikirler ve hayırlı düşünceler meydana gelir.

Gazab kuvveti de eğer haddinden fazla olursa, ona tehevvür denir. Eğer noksan olursa ona yüreksizlik ve cesaretsizlik denir. Eğer orta hâlde olursa, ona cesaret denir. Cesaretten lutûf, kerem, yüksek himmet, hilim, tahammül, temkin, havsala genişliği ve benzeri sıfatlar doğar. Tehevvürde, gurur, kibir, tahammülsüzlük, tehakküm ve tehlikeli işlere girmek ve benzeri şeyler meydana gelir. Yüreksizlik ve cesaretsizlikten, kendini aşağı görme, çaresizlik gösterme, çırpınma, feryad etme, yağcılık etme meydana gelir.

Şehvet kuvveti ifrat derecesinde olursa, ona hırs denir ve ondan hayasızlık, pislik, kötülük, zenginler karşısında aşağılık duymak, fakirleri hor görmek ve bunlar gibi şeyler vücuda gelir. Eğer noksan olursa ondan gevşeklik, mertsizlik meydana gelir. Eğer mütedil olursa

ona iffet denir ve ondan haya, kanaat, cömertlik, sabır, zarafet ve uygunluk meydana gelir.

Bu sıfatların da iki yönü vardır. Her ikisi de çirkin ve kötüdür. Onların ortası makbûl ve güzeldir. Bunların ortası dediğimiz, bu iki kötü yönün ortasıdır ki, kıldan incedir. Sırat-ı müstakim de budur. Bunun inceliği âhiret Sıratı gibidir. Dünyada bu sırat üzerinde doğru durup ayağı kaymayan, kıyâmet gününde o sırat üzerinde emin olur. Bunun içindir ki Cenâb-ı Hak büttün sıfatlarda ortasını emir edip buyurdu ki: **«İnfâk ettikleri zaman israf etmeyen ve kısmayıp ikisinin ortasında bulunanlar.»** Ve Peygambere: **«Hiçbir şey vermeyecek şekilde elini tamamıyle bağlama ve hepsini telef ve israf edecek kadar da büsbütün açma.»**

O hâlde tam ve güzel ahlâklı, bütün bu sıfatlarda orta hâlde bulunan kimsedir. Nitekim güzel yüz de, her yerin tam güzel, itidalli ve âzaların birbirleriyle mütenasib olmasıdır. Bütün insanlar bu sıfatlarda dört kısma ayrılır:

Birinci kısım: Bütün bu sıfatların en mükemmel hâli kendisinde mevcut olan ve bütün insanların kendisine uymalarına liyakati bulunandır. Bu sıfatla sıfatlanan kimse yalnız Muhammed Mustafa'dır. Nitekim tam güzellik ve cemâl ile muttasif olan Yûsuf (a.s.) dır.

İkinci kısım: Bu sıfatların en kötüsünün bulunduğu kimsedir. Bu kimse tam bir bedbahtır. Onu insanlar arasından ayıklamak lâzımdır. Çünkü o sureten şeytana yakın olur. Zirâ şeytan çok çirkindir. Şeytanın çirkinliği bâtını yöndedir. Yâni ahlâkı çirkindir.

Üçüncü kısım: İkisinin ortasında olup fakat güzele daha yakın olandır.

Dördüncü kısım: Orta olup fakat çirkine daha yakın olandır. Zâhiri güzellikte gâyet güzel ve gâyet çirkin yüzlü kimseler çok az ve nâdir bulunduğu ve insanların çoğu orta halde olduğu gibi, bâtınî ahlâkta da hâl böyledir. O hâlde herkes uğraşıp didinmeli, kemâl derecesine erişemezse de bâri ona yaklaşmağa çalışmalıdır. Ve eğer bütün ahlâkı güzel olmazsa da, bâri çoğu güzel olmalıdır.

Güzel yüzle çirkin yüz arasındaki farkın nihayeti olmadığı gibi, güzel ahlâk ile çirkin ahlâk arasındaki farkın nihayeti de yoktur. Güzel ahlâkın tam mânası budur. Güzel ahlâk ne bir, ne on, ne de yüz çeşit değildir. Belki sonsuzdur. Fakat onun aslı gazab kuvveti, ilim kuvveti, adalet kuvveti ve şehvet kuvvetidir. Mütebakisinin hepsi bu dört asla tabidir ve bunların dalları ve şubeleridir.

GÜZEL AHLÂK NASIL KAZANILABİLİR?

Bil ki, bâzı kimseler derler ki, dış âzaların yaratılışı değişmediği ve yaratıldığı şekilde kaldığı, kısa boylu, uzun boylu olamaz; uzun boylu da kısa boylu olamaz ve yine güzel çirkin olamaz, çirkin de gü-

zel olamaz, esasına bağlandığı gibi, bâtınî ahlâk da değişmez, tebeddül etmez. Bu görüş yanlıştır: Zirâ eğer yanlış olmasaydı, terbiye etmenin, riyazat çektirmenin ve nâsihat etmenin faydası olmazdı. Belki bunlar tamamen apaçık bâtıl olurdu ve Peygamber: **«Ahlâkınızı güzelleştirin.»** buyurmazdı. Ahlâkı değiştirmek niçin imkânsız olsun ki, serkeş ve hırçın hayvanları alıştırmakla itaatli ve uslu hâle getirirler, vahşi hayvanları ehlileştirirler. Bunu dış yaratılışa kıyaslamak bâtıldır. Çünkü hareketler iki kısımdır. Bâzıları irâdenin dışındadır. Yâni insan irâdesinin ona yolu yoktur. Nitekim hurma çekirdeğinden elma ağacı bitirmek mümkün olmaz.

Fakat hurma çekirdeğini ekip bakmakla ve diğer şartları gözetmekle hurma ağacını bitirip meydana getirmek mümkün olur. Bunun gibi, şehvetin ve gazabın asıllarını insanın irâdesiyle var ve yok etmek mümkün değildir. Ama te'dib ve terbiye etmekle ve riyazat yoluyla mûtedil hâle getirmek mümkündür. Mümkün olduğu tecrübe ile bilinmektedir. Gerçi bâzı insanlar için zordur. Zor olmasının da iki sebebi vardır: Biri, yaratılışının aslında bu sıfatlar onun bâtınında kuvvetli yaratılmıştır. Diğeri de, uzun zaman o sıfatlara uyduğu için kuvvet bulmuşlar. İnsanlar te'dib ve terbiye olmak hususunda dört derece üzeredir.

Birinci derece: Saf kalbli olup hiçbir şekilde kötü ahlâkı âdet edinmemişler. Bu kimseler çabuk ıslâh olur. Yalnız onları tâlim, terbiye edecek, onlara kötü ahlâkın âfetlerini anlatacak ve doğru yola irşad edecek kimseye ihtiyaçları vardır. Çocuklar küçük yaşlarında böyledir. Onların doğruluk anlayışı anne ve babalarının nâsihatine ve terbiye şekline bağlıdır. O halde onları dünyaya ihtiraslı yapmamalı, istedikleri gibi yaşamalarına müsaade etmemelidir. Yoksa onların kanına, ve günahına girmiş olurlar. (Manevî hayatlarını yıkmış olurlar.) Bu sebebten Hak Teâlâ buyurur ki: **«Ey mü'minler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu cehennem ateşinden koruyunuz.»**

İkinci derece: Bâtıl bir inancı yoktur. Ancak kötü huya uymaktadır. Bir müddet şehvet ve gazab peşinde gitmiştir. Fakat onlara uymanın doğru olmadığını bilir. Bu kimselerin ıslâhı, birincisinden daha zordur. Zirâ bunun iki şeye ihtiyacı vardır: Biri, tabiatına yerleşen kötü âdeti çıkarmak, diğeri de, onun yerine tohumunu ekmektir. Fakat onda istek ve çaba olursa, çabuk ıslâh olur, kötü ahlâktan temizlenir.

Üçüncü derece: Uymakta olduğu huyu kötü bilmez. Adet edindiği çirkin hareket onun gözünde iyi görünür. Böyle kimselerin ıslah olması çok nadirdir.

Dördüncü derece: Kötü ahlâkıyla övünür, sevinir. Onu iyi bir iş olarak düşünür. Meselâ: **«Ben bu kadar adam öldürdüm, şu kadar bozguncuiuk yaptım ve zina ve livata yaptım»** diye laf atıp övünen kimse gibi. Böylelerine gökten saadet ve hidayet erişmedikçe, ilaç kabul etmezler. Zira insanlar onu tedavi edemez.

KÖTÜ AHLÂKIN TEDAVİSİ

Kötü bir ahlâkı kendinden gidermek isteyen için yalnız bir yol vardır. O da nefsi neyi emir ederse onun aksini yapmaktır. Zira şehvet ve arzu, kendisine muhalefet etmekten başka hiçbir şeyle kırılmaz. Her şey zıddı ile kırılır. Nitekim bedende olan hastalık, eğer sıcaklıktan ileri geliyorsa onun tedavisi soğuklukla yapılır. Eğer soğukluktan ise, sıcaklıkla tedavi edilir.

Öfkeden meydana gelen her türlü çirkin ahlâkın ilâcı sabırlı olup yüke tahammül etmektir. Tekebbürden ileri gelen çirkin ahlâkın ilâcı da tevazu göstermektir. Bahillikten ile gelen çirkin ahlâkın ilâcı da cömertliktir. Hepsi böyledir.

O halde kendini zorlayarak iyi işleri adet edinende, güzel ahlâk meydana gelir. Şeriatın iyi işleri emretmesinin hikmeti de budur. Zira işleri yapmaktan gaye kalbi çirkin şekilden güzel şekle çevirmektir. İnsanın tekellüf ile adet edindiği herşey, onun tabiatı ve huyu olur.

Nitekim başlangıçta okuldan kaçan ve zorla okula gönderilen çocuk, zamanla bu tabiatı ve huyu alır. Bu tabiat üzere büyüyünce, yalnız ilim öğrenmek, Kur'an okumaktan ve tekmil edeblerden zevk alır, bunlarsız edemez. Hatta güvercin uçurmayı, satranç ve kumar oynamayı adet edinen kimse, bunlar ona o derece huy olur ki, bütün malını onların uğrunda feda eder de onları bırakmaz.

Belki insanın tabiatına aykırı olan şeyi de adet edinmekle, tabiat (huy) olur. Hatta bazı kimseler, hırsızlığı ile övünür ve bu yüzden dayak yemeye ve elinin kesilmesine sabreder. Muhannesler de kötü işleriyle birbirlerine övünürler. Hatta hacamatçılara, çöpçülere bakarsın, kendi işlerinde alimler ve krallar gibi birbirlerine övünürler. Bütün bunlar adet edinmek semeresidir. Hatta kil yemeyi adet edinen kimse, öyle bir dereceye varır ki, hasta olmaya ve ölmeye sabreder, kil yememeye sabır edemez.

O halde tabiata uygun olmayan şeyler, adet edinmekle tabiat oluyorsa, tabiata uygun olup insanın kalbine yemek ve içmek mesabesinde olan şeyler, adet edinilmekle tabiat olmaları daha kolaydır. Cenab-ı Hakkı tanımak, ona itaat ve ibadet etmek, gazab ve şehveti yenmek; insan kalbinin gereğidir. Zira o insan kalbi, melekler cevherindendir. Onun gıdası Allahın marifeti, taat ve ibadetidir. Böyle olmayan insanların kalbleri hastadır. Öyle ki, onun gıdası hoşuna gitmiyor. Tıpkı bazı hastaların (yararlı) yemeğine düşman kesilmesi ve kendi zararlı olan şeylere meyledip onu yemeğe düşkün olması gibi.

O halde Cenâb-ı Hakkı bilmekten ve ona itaat etmekten başka şeye rağbet edenin gönlü hastadır. Nitekim Allah Teâlâ: **«Kalblerinde hastalık vardır.»** buyuruyor.

Ve yine: **«Ancak Allah'a selim kalb ile gelenler kurtulur.»** (Şuara sûresi, âyet: 89) buyurduğu. Hasta vücut bu dünyada helâk olmak tehlikesinde olduğu gibi, hasta kalb de öbür cihanda helâk olmak tehlikesindedir ve yine hasta olan kimsenin ancak kendi nefsi arzularına muhalefet edip acı ilâçları kullandığı ve doktorun emrini dinlediği zaman sıhhat bulması ümit edildiği gibi, hasta kalb de, şeriat erbabının emriyle nefsi isteklerine muhalefet edip onu kahretmekten başka hiçbir çare ve ilâç ile iyileşmez. Çünkü insanların kalbinin doktoru, şeriat erbablarıdır. Hulasa beden doktoru ile kalb doktorunun yolu birdir. Sıcaklık soğuklukla, soğukluk da sıcaklıkla tedavi edilir. Bunun gibi, tekebbür sıfatı bir kimseye galib olursa o tevazu ile şifa bulur. Ve eğer tevazu ve zelillik; hasislik ve denilik haddine ulaşacak kadar galib olursa, ona biraz tekebbür, üstünlük taslama şifa verir.

Demek ki güzel ahlâkın üç sebebi olduğu bilinmelidir. Birincisi, Fıtratın (yaratılışın) aslıdır. Bu Allahın katıksız ihsanı ile olur, çünkü Allah bir kulunu güzel ahlâk üzere yaratır.

Meselâ cömert, mütevazi ve haya ehli olarak yaratır. Böyle kimseler çoktur.

İkincisi, tekellüfle, (kendini zorlamakla) ve güzel hareketlerle uğraşmakla, o güzel hareketler ona adet ve tabiat olur. Üçüncüsü, güzel ahlâka sahip olan kimselere arkadaşlık etmek, beraber kalmak ile ister istemez o sıfatlar onun tabiatına yerleşir. Gerçi kendisi bunun farkında olmaz. Bu üç saadete sahip olan, yani hem fıtratında güzel ahlâk üzere yaratılmış, hem iyi ve salih insanlarla arkadaş olmuş, hem de hayırlı işleri ve beğenilen ahlâkı kendine adet edinmiş olan kemal derecesinde olur. Bu üç halden mahrum olan, şöyle ki, fıtratının aslında noksan olan, Fısk ve fesad ehliyle arkadaşlık yapan ve şer işler ve kötülükleri adet edinen şakiliğin en son derecesinde olur. Bu iki derece arasında çok derece vardır. Bazısına erişilir, bazısına erişilmez. Herkesin saadet veya şakiliği ulaştığı derece ölçüsünde olur. **«Zerre kadar hayır işleyen onu görür ve zerre kadar şer işleyen onu görür.»** (Zilzal sûresi, âyet: 7).

İŞLERİN ÂLETİ AZALARDIR

Bil ki, ameller, azalarla yapılır. Fakat amelden maksad kalbin halini değiştirmektir. Zira gönül o aleme sefer yapacaktır. O halde Cemal ve Kemal ile Sefere çıkmalıdır ki, Allahın huzuruna lâyık olabilsin. Ve yine ayna gibi parlak ve passız olmalıdır ki, Melekût Sûreti onda görünebilsin ve vasfını duyduğu cennetin önemsiz kalacağı yüce Cemali seyredebilsin. Gerçi bedenin de o alemden nasibi vardır. Fakat o alemde esas pay sahibi kalbtir. Beden ona tabidir.

Şunu da bil ki, kalb ayrı bir şey, beden ayrı bir şeydir. Kalb, melekut âleminden, beden ise fizik âlemindendir. Bu hususu kitabın unvanında (başında) etraflı olarak izah ettik. Ama beden kalbten ayrı ise

de, kalb ile ilgisi vardır. Şöyle ki, bedenle yapılan her güzel amelden kalbe bir nur hasıl olur. Bedende yapılan her kötü muameleden de kalbte bir zulmet meydana gelir. Bu itibarla hayır işten doğan nur saadet tohumu, kötü amelden mutevellit olan zulmet, şakilik tohumudur. Bu alaka dolayısıyla insan bu aleme getirildi ki bedeni alet ve vasıta edinip nefsinde kemal sıfatları elde etsin.

Mesela yazı yazmak, kalb sıfatlarından bir sanattır. Fakat onu vücuda getirmek parmakları oynatmakla olur. Güzel yazı yazmak isteyen kimse, kalbi güzel yazıyı kavrayıncaya kadar kendini zorlayarak ve çalışarak güzel yazmaya devam etmelidir. Kalbi, güzel yazıyı kavrayınca, parmaklar, o yazının şeklini kalbten alıp yazmağa başlar. Bunun gibi insan kalbi, güzel işten güzel ahlak alır. Güzel ahlak kalbe yerleşip kalbin sıfatı olunca, hareketleri de o güzel ahlakın sıfatına göre olur.

Demek ki, bütün saadetlerin ve salih amellerin başlangıcı uğraşarak iyi işler yapmaktır. Bunun sonu da kalbdeki sıfatları iyileştirmektir. Bundan sonra kalbin nuru dışarı vurur ve hayırlı işler istekle yapılır. Bunun sırrı, kalb ile beden arasına konmuş ilişkidir ki, kalb bedene, beden de kalbe tesir eder. Bunun içindir ki, gafletle meydana gelen hareket, kalbe göre zayi olmuştur. Kalbe sıfat kazandırmaz. Zira kalb ondan habersizdir.

İŞLERDE ÖLÇÜLÜ OLMAK

Bil ki, hastanın hastalığı soğuktan olursa, sıcak şeyleri bulup yemesi de bir hastalık yapabilir. Belki tedavinin ölçüsü vardır. O ölçüyü bilip gözetmek gerekir. Çünkü asıl maksat ne sıcağa, ne de soğuğa mail olmayan mu'tedil mizactır. İtidal haddine ulaşınca tedaviyi bırakıp mizacı itidâlde tutmaya gayret etmeli, daima mu'tedil gıdalar yemelidir. Bunun gibi, mezmum (kötü) olan her ahlâk ile kalb hastalanır. Sıhhati itidâl haddi ile olur.

Demek ki, kalbin bir itidâl haddi vardır. Meselâ, bahil olan kimseye, kolaylıkla malına verebilecek duruma gelinceye kadar malını vermesi emredilir. Ancak israf haddine ulaşacak kadar olmamalıdır. Çünkü israf da mezmum (kötü) dür. Beden tedavisinin ölçüsü, tıb ilmi olduğu gibi, bunun da ölçüsü Şeriattır. O halde bunun itidâl haddi; Şeriatın, vermesini emrettiği şeyleri vermek kendisine kolay gelmeli, onu verememek düşüncesini taşımamalıdır; Şeriatın vermemeyi emrettiği her şeyi korumalı, kalbinde onu vermek fikri olmamalıdır. İtidâl haddi üzere bulunmak için böyle olmak gerekir. Eğer kalbinde vermemek, yahut vermek fikri olup vermemek, veya vermeye kendini zorlayarak (tekellüf ile) yapıyorsa, o kimse henüz hastadır.

Fakat bu da takdire şayan bir mertebedir. Çünkü hiç olmazsa tekellüf ve zahmetle tedavi olur. Zira tekellüf tabiat olmasına vesile olur.

Bunun için Peygamber (s.a.v.) buyurur ki: **«Allahın emrine gönül hoşluğu ve şakir kalble uyun. Eğer böyle yapamazsanız, bari zor ve tekellüfle uyun ki, zoraki uymaya sabretmekte de çok hayır vardır.»** Şunu da bil ki, malını tekellüf ile veren cömert sayılmaz. Belki, bu iş kendisine kolay ve basit gelen kimse cömerttir. Yine malı tekellüf ve zahmetle koruyan bahil değildir. Belki malı saklamak, tutkunluk yapmak tabii olandır. O halde bütün güzel ahlâklar tabiat (huy) olup aksi ancak tekellüfle mümkün olmalıdır. Hatta kâmil ahlâk, iradesinin yularını şeriatın eline verip kolaylıkla uyabilmek ve kalbinin muhakemesinde zerre kadar itiraz ve muhalefet eseri bulunmamaktır. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **«Rabbinin hakkı için onlar, aralarında ihtilafa düştükleri şeyde seni hakem yapmadıkça, sonra verdiğin hükümden nefislerinde memnuniyetsizlik bulmaz hale gelmedikçe (hakkıyla) iman etmiş olmazlar.»**

Ahlakın kemali, itaatın kemali olmasının sırrı vardır. Gerçi bu kitap onun tafsilâtını kaldırmaz. Fakat ona biraz işaret edelim.

O halde bil ki, insanın ebedi saadeti, meleklerin kudsî sıfatında ve insanların mücerred ahlâkında bulunmaktadır. Zira insan meleklerin cevherinden yaratılmıştır. Meleklerin tabiatına uygun olmayan her sıfat ona yabancıdır. İnsanın, bu sıfatı kendine arkadaş edinip onunla beraber ahiret yoluna gitmesi onu melekler zümresine katılmaktan uzaklaştırır. O halde ahirete meleklerin sıfatıyle gitmesi ve kötü sıfatları arkadaş edinmemesi gerekir. Malı saklamaya düşkün olan, mal ile meşguldur. Malı dağıtmaya hevesli olan da, vermek yolunda ileri ve cömertliğe düşkün olur. Haris (düşkün) olan insanlarla meşgul ve ilişki bağlarıyle bağlıdır. Tevazuya düşkün olan da bir nevi haristir. Melekler ise ne mal ile meşgul, ne de insanlarla; çünkü onlar Cenab-ı Hakkın aşk ve muhabbetinden başka hiçbir şeye iltifat etmezler.

O halde insan kalbinin ilişkisi dünya malından, hatta bütün masivadan (Allahtan başka şeylerden) kesilmeli, bütün bağlardan temizlenmelidir. İnsanın uzak olması mümkün olmayan sıfatlarda da orta olmalıdır. Böylece bir cihetten ondan boş değil ise de, diğer yönden boş olmuşa benzer. Tıpkı su gibi. Haddizatında su, sıcaklıktan ve soğukluktan ayrılmaz. Ama ılık ve mütedil olsa, sıcaklıktan ve soğukluktan ayrılmışa benzer. Demek ki, her sıfatta itidal üzere olmakla emredilmesinin hikmeti budur. Şu halde önce kalbe dikkat etmek gerekir. Kalb, her şeyden kesilip Cenab-ı Hakka yönelmelidir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **«Allah de sonra onları bırak»** Belki: **«La ilâhe illallah»** kelimesinin hakikati de budur. İnsanın bütün ilişkilerden uzak durması mümkün olmadığı için Allah Teâlâ buyurur: **«Sizden onu (cehennemi) görmeyen yoktur.»**

O halde, bütün insanların riyazetten maksadları, Hakkın tevhidine ulaşmak olduğu anlaşıldı. Şöyle ki, yalnız Allah'a bakar, yalnız ondan taleb eder, yalnız ona itaat eder, ve onun kalbinde başka bir şeyin arzusu kalmaz. Bir kimsenin hali böyle olunca, ona güzel ahlâk

hasıl olmuş olur. Hatta beşeriyet âleminden geçip Hakkın hakikatine ulaşmış olur.

RİYAZET YOLU

Bil ki, riyazet hayli zor ve çetin bir iştir. Zira riyazet, kişinin, kendi ihtiyarıyle mihnet köşesinde kalması ve kendi eliyle aziz canını almasıdır. Fakat eğer tabib mütehassıs olur ve güzel tedavi yolunu bilirse, gayet kolay olur. Tabibin güzel tedavi şekli şöyledir: Birinci safhada, müridi hakikate davet etmez. Çünkü işin başlangıcında ona takat getiremez. Zira çocuğa **«okula git, oku ki, hakim ve reis olasın»** deseler, bu söz onun kalbinde tesir etmez. Zira o reislik nedir, bilmez. Belki çocuğa **«okula git, akşam sana topaç, verir'm, oynarsın»** deseler, çocuk top, topaç hevesiyle bu sözü canı gönülden kabul edip okula koşar. Çocuk biraz büyüyünce, oyunu bırakması için, güzel, süslü elbiseler vaad edilir. Biraz daha büyüyünce, ona reislik makam sahibi olmak va'dedilir. **«Güzel, süslü elbiseler kadınlara yakışır yiğitlere yakışmaz. Yiğitlere devlet** (makam) **ve saadet, peşinde koşmak yaraşır»** denir. Biraz daha büyüyünce, Ona: **«Bu dünyanın devleti, bu âlemin reisliği, ebedî değildir; ölümle yok olur»** denir.

Sonra tedricen onu ebedi padişahlığa davet edersin. Bu uslûp üzere işin başlangıcında tam ihlas kudreti olmayan müride, insanların kendisine hüsnü zanda bulunmalarına çalışmasına izin vermeli, onu bu yönden tamamlandırmalıdır. Eşya toplama hırsını izale etmelidir. Bunlardan kurtulunca, onda biraz kibir ve vakar sıfatı hasıl olur. O sıfatı da, çarşıda, pazarda dilencilik yaptırmakla izale etmelidir. Bu hali kabul edince, bu hal, Onu dilencilikten menedip ona kötü ve aşağı hizmetler vermelidir. Hela hizmeti ve benzeri hizmetler gibi. Bu üslup üzere müridte meydana gelen her kötü sıfata göre ona tedrici ilâç vermelidir. Bütün ilâçları birden teklif etmemelidir. Çünkü ona güç getiremez. Fakat riya için bütün meşakkatlere tahammül eder. Bu itibarla kötü sıfatlar yılan gibidir, riya ise ejderha gibidir, bütün kötü sıfatlara galib olur, onların izalesine sebeb olur. Tıpkı ejderhanın diğer eziyet verenlere galib olması gibi. Demek ki, sıddiklardan zail olan en son kötü sıfat riyadır. Allah daha iyisini bilir.

NEFSİN AYIBLARINI ÖĞRENİP HASTALIĞINI TEŞHİS ETMEK

Bil ki, vücûdün, elin, ayağın ve gözün sağlığı gibi şeyler ne için yaratıldı iseler, ona tamamıyle muktedir olmaları, yani gözün güzel görmesi, ayağın güzel yürmesi ve elin güzel tutmasıyle mümkün olması gibi, kalbin sağlığı da, özelliği ne ise, ve niçin yaratıldıysa, ona kolay gelmesi ve fıtratın aslında tabiat olan şeyi layıkıyla sevmesiyle mümkündür. Bu da iki şeyde belli olur: Biri irade, diğeri de kudrettir.

İradede belli olan: Hiçbir şeyi, Allah'tan çok sevmemektir. Zira yemek bedenin gıdası olduğu gibi marifet de kalbin gıdasıdır. Yemek arzusu olmayan, yahut zayıf olan beden muhakkak hastadır. Bunun için Hak Teâlâ buyurur: **«De ki, eğer babalarınızı, çocuklarınızı, mallarınızı, ticaretlerinizi, kabilenizi, akrabanızı ve malik olduğunuz herşeyi Allah'tan, Resûlünden ve onun yolunda gaza etmekten daha çok severseniz, Allah'ın (azab) emri gelinceye kadar sabır edin.»**

Kudretle belli olan: Allah'ın emrine itaat etmek kalbe kolay gelir. Ona tekellüf ve zahmetle emre itaat ettirmeye gerek olmaz. Belki Allah'ın emrini dinlemek kalbin lezzeti ve rahatı olur. Nitekim Peygamber (s.a.v.): **«Gözümün nuru kalbimin neş'esi namazdır»** buyurur.

O halde, kalbinde bu iki mana, yani, irade ve kudretin Hakk'a bağlılığının bulunmaması, hasta olduğuna doğru bir işarettir. O halde tedavisiyle uğraşmalıdır. Bazen kişi kendinde iyilik halini zanneder; halbuki, iyilik alametinden uzaktır. Bu halden çok kaçınmak gerekir. Zira kişi kendi aybını bilemez. Aybını bilmesi dört yolla olur:

1 — Hakikat ve tarikat ehli pişkin bir pirin yanına gidip gelmekle olur. O bilgin pir ahvalinin aynasına bakıp ayıblarını ve kötü ahlâkını ona gösterir. Bu zamanda böyle pirler az bulunur.

2 — Bir şefkatli dostunu yoldaş ve sırdaş edinir. Bu dostu, mizacına uyarak aybını örtmez ve kıskanarak da aybını abartmaz. Gerçi böyle arkadaş da az bulunur. Davud-i Taiy'e: **«Niçin insanlarla arkadaşlık etmezsin?»** dediler. **«Benim aybımı benden saklayan insanların arkadaşlığını ne yapacağım»**, dedi.

3 — Düşmanlarının sözüne kulak verip onları ta'n ve kötülemesini dinlemelidir. Zira düşman yalnız ayıb görür. Gerçi düşman, düşmanlığı sebebiyle ta'n ve ayıblamada aşırı gider, fakat sözünde doğruluk payı vardır.

4 — İnsanların haline bakıp onlarda gördüğü ayıblardan kaçınmalı ve aybın kendisinde mevcut olduğunu düşünmelidir.

İsa (a.s.) ya: **«Edebi kimden öğrendin?»** dediler. **«Hiç kimseden öğrenmedim, fakat başkasında gördüğüm çirkin ve yakışıksız şeylerden kaçındım»** buyurdu.

Bil ki, ahmaklığı fazla olan kimsenin kendine hüsnü zannı da fazla olur. Aklı ve zekası fazla olanın kendine su-i zannı fazla olur. Mü'minlerin emiri Hz. Ömer (r.a.) Hz. Huzeyfe'ye (r.a.): **«Resûlüllah münafıkların alâmetinden sana anlatmıştır. Bende münafıklık âlametlerinden ne görürsün?»** diye sordu.

Demek ki, herkes kendi aybını öğrenmek istemelidir. Zira hastalık bilinmeden, tedavi imkânı olmaz. Bütün ilâçlar nefsi arzulara muhalefet etmekle olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: **«Kim ki Allah'ın makamından korkup nefsini havadan menederse, şüphesiz onun ebedi yeri cennettir.»** Peygamberimiz gazadan gelince ashabına: **«Küçük cihaddan döndük, büyük cihada başlayalım»** buyurdu. Ashabı: **«Bü-**

yük cihad hangisidir ya Resûlallah?» dediklerinde: **«Büyük cihad, nefis cihadıdır»** buyurdu.

Yine buyurdu ki: **«Azabın acısını nefsinizden uzaklaştırın. Nefsinizi hevaya yeltendirip günaha düşürmeyin. Çünkü yarın size hasım olup lânet edecektir. Hatta bütün azalarınız birbirine husumet edip lânet edeceklerdir.»** Hasan-ı Basri der ki: **«Hiçbir serkeş at, nefis gibi sıkı dizgine lâyık değildir.»**

Sırr-i Sekati der ki: **«Kırk yıldır, nefsim balla cevizi birbirine karıştırıp yemek ister, hâlâ arzusunu vermedim.»** İbrahim-i Havas (r. h.a.) der ki: **«Lübnan dağında çok nar gördüm. Birini koparıp yemek istedim. Baktım ki, ekşimiş, vazgeçtim, yoluma devam ettim. Birden bir kimse gördüm ki, düşmüş yatıyordu ve onun başına çok arılar üşüşmüş, kimi iğnesiyle, kimisi de dişiyle onu sokuyorlardı. Selâm verdim.»** Aleykümü's-Selâm, ya İbrahim dedi. **«İbrahim olduğumu nerden bildin?»** dedim. **«Allah'la olan kimseden hiçbir şey gizli kalmaz»** dedi. **«Öyle anlaşılıyor ki, Allah ile bir ilişkin vardır. Öyleyse niçin Hakkın dergâhından bu eziyet verenlerden kurtulmayı istemiyorsun?»** dedim. **«Ya İbrahim senin de Allah ile ilişiğin vardır. Öyleyse niçin Hakkın dergâhından nar arzusundan kurtulmayı istemiyorsun? Oysa nefis, azabı, o dünyada (ahirette), arı azabı ise bu dünyada olur»** dedi.

Gerçi nar mubahtır ama, takva ehli helâl ve haram arzusunu bir görürler. Çünkü nefse mübah kapısını kapamayıp zaruret miktarından fazla verirsek, cür'et bulur, haram şeyleri de istemeye başlar, derler. Bu sebebten mübah olan şeylerde de nefsi, arzusundan menederler ki, mutlak olarak arzudan kurtulsunlar. Nitekim mü'minlerin emiri Hz. Ömer (r.a.): **«Bir harama düşmek korkusundan dolayı yetmiş çeşit helâlden vazgeçtim»** demiştir. Diğer bir sebeb de, nimetlere düşkün ve dünyanın mübah olan şeylerini seven nefis, dünyaya gönül bağlar. Dünya onun cenneti olur. Ölüm ona çok zor gelir, ondan (dünyadan) şaşkınlık ve gaflet doğar. Öyle ki, zikir ve münacatın lezzetini; tesbih ve duaların tadını bulamaz. Mübah arzuları menettiği zaman, kırılır, rencide olur, gönül yaralanır, üzülür, dünyadan nefret eder ve ahiret nimetlerinin hevesine düşer. Üzüntü ve kırık halinde bir tesbih getirmek, nimetler içinde yüz misli tesbih getirmenin yapamayacağı tesiri yapar.

Nefis, doğan kuşu gibidir. Onu eğitip yetiştirmek istedikleri zaman gözünü kapayıp ıssız bir yere koyarlar, ki tabiatında olan vahşet (yabancılık) zail olsun. Ondan sonra sahibine alışıp itaat etmesi için ona azar et verirler.

Nefsin durumu da böyledir. Onu bütün adet ve huy edindiği şeylerden kesmedikçe, kulak, göz ve dilin yollarını kapamadıkça ve açlık, uzlet ve uykusuzlukla ona riyazet çektirmedikçe Cenab-ı Hakk'a ünsiyet ve yakınlık peyda etmez. Bu husus başlangıçta nefse çok zor gelir. Tıpkı ana sütünden kesilen çocuk gibi, önce zor gelir, fakat kesildikten sonra hiç istemez, hatta zorlasalar da yine içmez.

Bil ki, herkesin riyazeti, sevdiği şeyi bırakmakla, çok arzu ettiği şeyin aksini yapmakla olur. O halde makam ve debdebeyi seven onları bırakmalı, mal ile sevinen malını harcamalıdır. Böylece Allah'tan başka bir tesellisi olan, onu zorla kendinden uzaklaştırıp hiç kendisinden ayrılmayacak şeye çalışmalıdır. Vedalaşacağı zarurî olan şeye erkenden vedalaşma, nefsin ebedî beraber kalacağı Hakk'ın dergahıdır. Nitekim Hak Teâlâ vahiy gönderip buyurdu ki: **«Ya Davud! Sana lâzım olan benim. Benimle kal»** Peygamber buyurdu: **«Cebrail (a. s.) Kalbime şunu söyledi: «Dünyadan kimi istersen sev, muhakkak ondan ayrılacaksın.»**

GÜZEL AHLÂKIN ALÂMETLERİ

Bil ki, güzel ahlâkın alâmetlerini, Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerimde mü'minlerin vasfında beyan buyurmuştur: **«Namazlarını huşû ile kılan, lüzümsuz şeylerden uzak duran Mü'minler elbette kurtuldular.»** Yine: **«Tevbe, ibadet ve hamdedenler»** buyurur ve yine **«Allah'ın iyi kulları, yeryüzünde yumuşak ve yavaş yürürler.»**

Münafıkların alâmetleri bahsinde anlatılan herşey, kötü ahlâk alâmetleridir. Nitekim Peygamberimiz buyurur: **«Mü'minlerin himmeti namaz, oruç, hac ve ibadetidir. Münafıkların himmeti hayvan gibi yemek ve içmektir.»** Hatem-i Asam der ki: **«Mü'min fikir ve ibretle meşgul olur; münafık ise, hırs, haram şeyler, mal toplamak ve uzun yaşamak emeliyle meşgul olur. Mü'min, Allah'tan başka herkesden emindir. Münafık ise, Allah'tan başka herkesten korkar. Mü'min, malını, servetini iman din yoluna feda eder; münafık dinini, imanını mal yoluna feda eder. Mü'min taat ve ibadet edip ağlar; münafık kötülük ve günah işleyip güler. Mü'min ıssız ve yalnızlığı sever, münafık izdiham ve kalabalığı sever. Mü'min eker ve biçemem diye korkar, münafık ekmez ve biçerim diye ümit bağlar.»**

Büyük zatlar buyurmuşlardır ki: **«Güzel ahlâk sahibi; hal ehli, eteği kısa, ıslahçı, doğru sözlü, az konuşan, çok taat eden, luzumsuz işi ve hatası az olan, işi güzel, şefkatli, vakarlı, dayanıklı, sabırlı, kanaatkâr şükür edici, güzel tabiatlı ,ince kalbli, eli kısa, tamaı az olup kimseye sövmeyen, gıybet etmeyen, kötü konuşmayan, nemmamlık etmeyen, aceleci, kindar, kıskanç olmayan, işi güzel, güler yüzlü, şirin sözlü; sevgisi, kızgınlığı öfkesi ve rızası Allah için olan kimsedir.»**

Güzel ahlâk en çok sabırlı ve cefakeş insanlarda olur. Nitekim Peygambere çok eziyet ettiler, üzdüler, mübarek dişlerini kırdılar. Yine de: **«Ya Rabbi! Onlara rahmet ve hidayet nasib eyle. Onlar cahildir hakikati bilmezler»** buyurdu. İbrahim-i Edhem (r.h.a.) bir çölde giderken, bir askere rastgeldi. Asker ona: **«Köle misin»** dedi. **«Evet, köleyim»** dedi. **«Şehir hangi taraftadır?»** dedi. İbrahim mezarlığı gösterdi. Asker: **«Ben mamure şehri arıyorum»** dedi. İbrahim: **«Mamureyi arıyorsan burdadır»** dedi ve yine mezarlığı gösterdi. Asker İbrahimin başına sert bir sopa vurup kanattı ve yanına alıp şehre getirdi.

İbrahim'in müridleri onu bu halde görünce ,askere, **«ahmak! bu İbrahim Edhem'dir»** dediler. Asker hemen kendini attan aşağıya attı ve İbrahim'in ayağına düştü ve: **«Siz köleyim demiştiniz»** dedi. Sonra İbrahim: **«Asker kafamı kırınca ona dua ettim»** dedi. Hikmeti nedir dediler. **«Zira bildim ki, bana ondan sevab hasıl olacaktır. Onun için benim sevab gördüğüm kimsenin benim yüzümden ceza görmesini uygun görmedim»**, dedi.

Bir kimse Ebû Osman Hayri'nin sabır ve tahammülünü denemek için onu ziyafete çağırdı. Ebû Osman, onun kapısının önüne gelince, içeri girmesine izin vermedi hiç yemek kalmadı, dedi. Ebû Osman geri döndü. Biraz gittikten sonra ev sahibi arkasından yetişip tekrar davet etti. Ebû Osman yine icabet etti. Yine kapının önüne gelince, eskisi gibi, **«birşey kalmadı»** dedi. Bir kaç defa böyle tekrarlandı. Her defasında çağırınca gelir ve **«bir şey kalmadı»** deyince de dönerdi. Sonunda ev sahibi: **«Ey Eba Osman! İyi, sabırlı, zahid ve sakin kalbli imişsin»** dedi. Ebû Osman: **«Ey genç! Bende gördüğün bu hal, bir köpekte bile vardır. Ne zaman köpeği çağırsalar gelir ve kovsalar gider onun için bunun ne kıymeti var»**, dedi.

Bir gün de Ebû Osman'ın üzerine bir damdan bir leğen kül döktüler. Elbisesini temizleyip şükür etti. Ona: **«Bu şükür edilecek şey mi?»** dediler. Dedi ki, ateşe müstahak olup da kül ile idare edilen kimse şükretmeye müstahak değil mi?

Ali bin Mûsa'r-Rıza'nın rengi siyah idi. Nişabur şehrindeki Sarayının önünde bir hamam vardı. Ne zaman hamama gitse, hamamı boşaltırlardı. Bir gün yine hamamı boşalttılar ve hamama girdi. Hamamcı farkına varmadan bir köylü hamama girdi. Hamamda Ali bin Musa'yı yalnız görünce, hamamın hindli hizmetçilerinden zanneder ve: **«Hindli! kalk, su getir»** der, Ali bin Mûsa da kalkar su getirir. Kil getir der getirir. Böylece köylü ne emir ettiyse Ali bin Mûsa yapar. Hamamcı içeri girdi, köylünün Ali bin Mûsa ile konuştuğunu görünce korkusundan dışarı kaçtı. Ali bin Mûsa hamamdan çıkınca: **«Hamamcı bu vak'anın korkusundan kaçtı»** dediler. O da şu cevabı verdi: **«Ona söyleyin, kaçmasın. Suç, tohumunu siyah cariyeye ekendir»**, dedi.

Abdullah-ı Derzi büyük velilerden idi. Bir putperest ona daima iş verirdi ve işini yapınca kalp akça verirdi. Abdullah da akçasını alırdı. Bir defa Abdullah hazır bulunmadı. Çırak o putperestin kalp akçasını almadı. Abdullah geri geldiği zaman çırak ona kalp akçayı almadığını söyleyince, **«niçin almadın? Bir yıldan beri bana bunu yapıyor, ben yüzüne vurmuyorum ve akçasını alıyorum ki, başka bir müslümanı o kalp akça ile aldatmasın»**, dedi.

Uveys-i Karanî giderken çocuklar onu taşa tuttular. Uveys: **«Çocuklar, küçük taşlar atın ki, ayağımı yaralayıp ayakta namaz kılmama mani olmasın»** derdi. Birisi Ahnef bin Kays'e sövüp arkasından gitti. Ahnef kabilesi yanına gelince, durup: **«Ey filan! Eğer daha sövecek bir şey kalmışsa burada söv. Çünkü benim akrabalarım duyarlarsa seni incitirler.»** dedi. Bir yaşlı kadın Malik bin Dinara: **«Ey ri-**

yakar» dedi. Malik: **«Ey hatun! Sen nerden adımı hatırladın? Basralılar onu unutmuşlardı.»** dedi.

En güzel ahlâkın alâmetleri, bu insanlar hakkında anlattığımız şeylerdir. En güzel ahlâk, riyazetle kendini beşeriyet sıfatından temizleyip Allah'tan başka hiçbir şeye bakmayan, herşeyi Allah'tan gören kimselerin sıfatıdır. Bu veya buna benzer bir hali kendinde bulmayan kimse kendinde güzel ahlâk tasavvur edip mağrur olmasın.

ÇOCUKLARIN TERBİYE YOLU

Bil ki, çocuklar ana-babanın elinde emanettir. Çocuğun kalbi, mum gibi her şekilden uzak, fakat her şekle koyulabilen kıymetli bir cevherdir. Temiz bir toprak gibidir ki, her ne ekersen, biter. Eğer hayır tohumunu ekersen, hem din, hem dünya saadetine kavuşur ve ana-sı-babası ve üstadı da onun sevabına ortak olurlar. Eğer böyle olmazsa, çocuk bedbaht olur, annesi ve babası suçunda ortak olurlar.

Zira Hak Teâlâ buyurur ki: **«Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu ateşten koruyun»** çocuğu cehennem ateşinden korumak, dünya ateşinden korumaktan daha mühimdir. Onu cehennem ateşinden korumak, terbiye etmek, güzel ahlâkları öğretmek ve kötü arkadaşlardan korumakla olur. Çünkü bütün fesadın başı kötü arkadaştır. Yine onu zevk, nimet ve güzel elbiselere alıştırmamalıdır. Zira alıştıktan sonra onlara sabredemez, bütün ömrünü zevk, safa ve güzel elbiseler için zayi eder. Hatta ilk önce çocuğu emzirerek salih, güzel ahlâklı ve haram yemeyen bir dadı bulmalıdır; zira dadının kötü ahlâkı çocuğa da sirayet eder. Haramdan meydana gelen süt pistir. Çocuğun eti, derisi haramdan meydana gelince huyu, tabiatı da harama yatkın olur. Bulûğa erdikten sonra etkisi meydana çıkar. Çocuğun dili açılınca, ilk sözü Allah olmalıdır. Onun için ona ilkin Allah demeyi telkin etmelidir. Çocuk bazı şeylerden utanırsa bu, akıl nûrunun ışığının ona düştüğüne müjde olur ve çirkin şeylerin kötülüğünden korkup havayı siper yapmağa başlar.

Çocukta ilk meydana gelen şey yeme arzusudur. O halde ona yemek yemenin edeblerini öğretmelidir. Meselâ sağ eliyle yemesini, başlangıçta **«Bismillah»** demesini, acele etmemesini, lokmaları iyi çiğnemesini, başkasının lokmasına bakmamasını, bir lokmayı yutmadan diğerine el uzatmamasını elini ve elbisesini kirletmemesini, öğretmelidir. Arasıra yalnız ekmek verip hep güzel yemeklere alıştırmamalıdır. Çocuğun yanında çok yemeyi ayıblamalıdır. Çok yiyen çocukları ayıblayıp az yiyenleri övmelidir, böylece iyilik damarının harekete geçmesini ve terbiyeli olmasını sağlamalıdır.

Yanında beyaz elbiseleri övüp ipek ve renkli elbiseleri kötülemeli, bunları giymek kadınların işi olduğunu, kendini süslemek kadın huylu erkeklerin işi olduğunu, yiğitlere yakışmadığını söylemelidir. Çocuğu, ipek elbise giyip zevk ve nimet içinde olan çocuklarla arkadaşlık yapmaktan korumalıdır. Onlarla arkadaşlık yapması, onu mahve-

der. Zira o da onları arzu eder... Kötü yoldaştan da korumalıdır. Korunmayan küstah, hayasız, inat, yalancı, korkusuz ve bozuk olur. Uzun zaman o kötü ahlâklar ondan gitmez. Okula verince, Kur'anı Kerim öğretmeli, kıraat ilminden sonra salihlerin siyerini (hal hareketlerini), Sahabe-i kiramın hayatıyle meşgul etmelidir. Onu şiirle uğraşmaktan menetmelidir. Çünkü şiirde aşk bahsi ve güzellerin sıfatı vardır. Tabiatı böyle şiirlerle meşgul olmaktan incelik kazanır, diyen üstadtan da korumalıdır, çocuğun kalbine fesad tohumunu eker. Bir güzel iş yaptığı zaman onu medhedip ona bir şey vermekle sevindirmelidir. Başkaları yanında onu takdir edip övmelidir. Bir hata işlediği zaman bazen görmezlikten gelmelidir ki, azarlanmağa alışmasın. Bilhassa işlediği hatayı örtmek istiyorsa, mutlaka görmemezlikten gelmelidir. Zira bir şey derse, belki tepki gösterip açıktan da yapar.

Eğer dönüp o hatayı tekrar yaparsa bir defa da utandırmalı ve: **«Sakın bu işi yaptığını kimse duymasın; eğer duyulursa adın kötüye çıkar, halk içinde rezil rüsvay olursun, herkes seni hiçe sayar»** demelidir. Çocuğun babası, yanında haysiyet ve vakarını korumalıdır. Anası, çocuğu babasıyle korkutmalıdır. Gündüz yatırmamalıdır; zira ahmak olur. Yumuşak yataklarda yatırmamalı, bazen bir saat kadar oynamasına müsaade etmelidir ki, kalbi daralıp kör anlayışlı olmasın. Herkese tevazu göstermeye alıştırmalı, çocuklara laf atıp övünmemesini tenbih etmeli, onlardan bir şey istememesini, belki kendisinin onlara vermesini öğretmeli, dilenciliğin fakir ve acizlerin işi olduğunu söylemelidir. Kimsenin altın, para ve kumaşına tama etmemesini söylemelidir. Çünkü bu sevda ile yakışmaz işlere düşer, helâk olur. İnsanların önünde ağzını açmamasını, arkasını dönmemesini, terbiyeli oturmasını öğretmeli, elini çenesine dayamamasını öğretmelidir; çünkü bu ihtiyarlığa delâlet eder. Çok konuşmaktan menetmeli, herşeye yemin etmemesini, kendisine sormadıkları bir şeye cevap vermemesini öğretmelidir. Kendisinden büyük olanlara hürmet edip önlerinde yürümemeli, dilini kötü sözler söylemekten ve lânet etmekten korumasını öğretmelidir. Öğretmeni dövünce feryat ve figan etmemesini, kimseyi aracı yapmamasını, cefaya sabretmesini tenbih etmelidir. Ona sabretmek yiğitlerin, feryat ve bağırmak da kadınların işi olduğunu söylemelidir.

Yedi yaşına gelince güzellik ve yumuşak sözlerle namaz kılmayı ve taharet yapmayı emretmelidir. Ta ki, inad ve muhalefet etmesin. On yaşına gelince, eğer taharet ve namazda kusur yaparsa, terbiye edip onu dövmelidir. Hırsızlık yapmanın, haram yemenin yalan söylemenin çirkinliğini ona açıklamalıdır. Kötü işleri yapanları daima onun yanında kötülemelidir. Çocuğu baliğ oluncaya kadar bu şekilde besleyip yetiştirince, bu terbiyelerin sırrını teker teker anlatmalıdır ki, hatırında iz yapıp unutulmasın. Meselâ, yemekten maksat kulun, Allah'a taat etmek için güç ve kuvvet bulmasıdır. Dünyadan gaye ahire-

ti kazanmaktır. Dünya kimseye baki kalmaz. Ölüm süratle gelip ansızın yetişir. Şu halde akıllı olan dünyadan ahiret azığını hazırlayıp cennete girmek ve Hakkın rızasına kavuşmak mülahazasında olan kimsedir. Sonra cennet ve cehennem evsafını ona beyan etmelidir. İnsandan meydana gelen fiillerin sevab ve günahını anlatmalıdır. Baştan onu terbiyeli beslediler mi, bu sözler onun kalbinde taştaki resim gibi olur, sabit ve köklü olur. Eğer boş bırakıp tembellik ve gaflet ile büyütürse, bu sözler onun kalbinden, duvardan toprak döküldüğü gibi dökülür.

Sehl-i Tusterî (r.h.a.) der ki: **«Üç yaşında idim. Dayım Muhammed bin Suvar gece namazı kılarken ona bakardım.»** Ey oğul, seni yaratan Allah Teâlâ'yı anmak istemez misin? dedi. **«Nasıl anayım?»** dedim. Dedi ki, her akşam yatağına girip bir yandan bir yana döndüğün zaman kalbinle üç defa: **«Allah benimledir. Bana bakıyor, beni görüyor»**, söyle.

Sehl der ki, birkaç gün buna devam ettim. Ondan sonra dayım bana: **«Her gece yedi defa söyle»** dedi. Ben de yedi defa söylerdim. Sonra her gece onbeş et dedi. Ben de her gece onbeş defa söylemeye başladım. Bundan sonra kalbimde bunun zevkini tadmaya başladım. Bunun üzerine bir yıl geçince, bana dedi ki, sana tavsiye ettiğim şeyi hatırından ut, sakın unutmayasın. Ölünceye kadar buna devam et. O, hem bu dünyada, hem öbür dünyada senin elinden tutar. Nice yıllar bunu kendime vird edindim. Nihayet onun lezzeti kalbimde açığa çıktı. Sonra bir gün dayım bana dedi ki, Allah'ı kendisiyle beraber gören, daima kendisine baktığını düşünen kimse hiç günah işler mi? Sakın günah işlemeyesin. Çünkü o, seni görmektedir. Beni okula verince, kalbim değişti. O toplu fikrim gitti. Dedim ki, beni bir saatten çok okulda tutmayın. Sonra bu şekilde Kur'anı tahsil ettim. Yedi yaşında mükemmel oruç tutardım, arpa ekmeği yerdim.

Oniki yaşıma kadar böyle geçti. On üç yaşında iken kalbime müşkil bir mesele geldi. Beni Basra'ya gönderin, bu meselenin hallini Basra alimlerinden sorayım, dedim. Basra'ya gittim, bütün alimlerden bu meselenin hallini sual ettim. Kimse cevap veremedi. Abadan şehrinde kıymetli bir zat işittim. Onun yanına gittim, o meseleyi ondan sual ettim. Müşkilimi çözdü ve soruma cevap verdi. Bir müddet o kıymetli zatın yanında bulundum. Geri Tüster tarafına geldim. Bir akçalık arpa aldım, orucumu arpa ekmeğiyle açardım. Arpa ekmeği yanında başka bir şey yemezdim. Bir yıl bir akça ile kanaat ettim. Sonra üç gün üç gece bir şey yemeden oruç tutayım dedim. Bunu yapınca beş gün beş gece yememeğe başladım. Buna da muktedir olunca, yedi gün yedi gece yapmaya başladım. Ta ki, yirmibeş gün, yirmibeş gece bir şey yemeden oruç tutabilecek mertebeye ulaştım. Yirmi yıl bu hal üzere sabrettim, geceleri de tamamıyle ihya ederdim.

Bu hikâyeyi anlatmamızın sebebi, bütün zor işlerin tohumunun çocuklukta atılması gerektiğini bildirmektir.

MÜCADELENİN BAŞLANGICINDA MÜRİD OLMAK İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR VE RİYAZET YOLUNDA SÜLÛK ETMEK NASIL OLUR?

Bil ki, Hakk'a kavuşmayan kimse, riyazet yoluna sülûk etmediği için kavuşamamıştır. Riyazet yolunda gitmeyen de buna talib olmadığı için gitmemiştir. Talib olmayan da, hakikatı anlayamadığı için olmamıştır. Hakikatı bilmeyenin imanı tam değildir. Zira bir kaç günlük bulanık dünya hayatından sonra, duru ve ebedî bir hayat olduğunu yakinen bilen, kalbinde, ahiret azığı hazırlamak merakı meydana gelir ve ona zor gelmez. Çünkü kıymetsiz bir şeyi, kıymetli bir şeye değişmek, meselâ yarın altın kupaya kavuşmak için bugün toprak saksıyı vermek zor değildir.

O halde riyazet yoluna sülûk etmemenin sebebi, imanın zafiyetidir. İmanın zafiyetinin sebebi de, din yolundan habersiz olup çok hata ve günaha düşmektir. Din yolunun rehberi zahid alimlerdir. Bu zamanda ise zahid alimleri bulmak mümkün değildir. O halde rehberi olmayan yol boştur, insanlar kendi saadetlerine ulaşmaktan mahrum kalırlar. Alimler zümresinden din yolunda kalanlar, dünya sevgisiyle bulaşmış ve dünya sevgisi onlara galib olmuştur. Alimler dünyaya talib ve istekli olunca, halkı dünyadan nasıl menedip ahirete çağırabilirler. Dünya yolu, ahiret yolunun tamamıyla zıddıdır. Zira dünya ile ahiret; doğu ile batı gibidir. Hangisine yaklaşırsan muhakkak öbüründen uzaklaşırsın.

Bu itibarla, Hakk'a ulaşmak, hakikî mabuda yaklaşmak düşüncesini taşıyan ve Allah'ın, haklarında: **«Ahireti dileyen, onun için Salih ameller yapanın çalışması makbûldür»** buyurduğu zümreden olan kimselerin, o çalışmaları bilmeleri farzdır. O da, öyle bir yolda yürümektir ki, bu yolda yürüyenlerin maksadına ulaşması için, başlangıçta birçok şartları yerine getirmeleri lâzım. Ondan sonra sadece itimad edilecek bir yardımcıya ihtiyacı vardır. Sonra sığınacak sağlam bir kaleye ihtiyacı olur.

Birinci şart: Allah ile arasındaki perdeyi kaldırmalıdır ki, Hak Teâlâ'nın Kur'anda haklarında **«önlerine ve arkalarına perde koyduk.»** buyurduğu kimselerden olmasın. Perde dörttür: Mal, şöhret, taklit ve günahtır.

Mal, kalbi meşgul eden bir perdedir. Halbuki Hak yoluna ancak rahat ve boş kalble yürümek mümkündür. O halde Salik olan (Hak yoluna giden) kimse, yalnız miktarı olan malı bırakmalıdır. Zira bunu da bırakırsa yine kalbi meşgul olur. Ama hiç bir şeyi olmayıp da, ihtiyaçları başkaları tarafından karşılanan kimse daha çabuk maksadına erişir.

Mevki ve şöhretin perdesi ise, insanlardan ayrı yaşamakla ve kimse halini bilmeyecek ıssız bir yerde bulunmakla kalkar. Zira bir yer-

de meşhur olan daima insanların teveccüh ve iltifatıyla meşgul olur, onun zevkıyle bağlı bulunur. İnsanların teveccühünden haz duyan kimse de Hak Teâlâ'ya ulaşamaz.

Taklidin perde olması da şöyledir: Bir kimsenin mezhebine itikat etmiş iken, münazara yoluyla başkasından bazı kelimeler duysa da, başka türlü bir ihtimale imkân bırakmamaktır. O halde taklid batağından kurtulmak, **«Lâilahe illallah»** kelimesinin manasına iman getirmek ve bu güzel kelimenin hakikatini aramak gerekir. Onun hakikati Hak Teâlâ'dan başka ibadet ve taat edecek mabudu olmamalıdır. Kendisine nefsi istekleri galebe çalan kimsenin mabudu, nefsi istekleridir. Gerçek hali böyle olunca, gizli işlerin mükâşefesini de mücadele yoluyla değil, mücahede yoluyla aramalıdır.

Günahın büyük bir perde olması ise şöyledir: Günaha ısrar ve devam eden kimsenin kalbi muhakkak kararır. O halde ona Hakkın cemali nasıl görünür. Bilhassa haram gıda daha büyük manidir. Zira hiçbir şey haram gıdanın tesirini yapmaz.

Bu itibarla asıl mühim olan, haram lokmadan kaçınıp helâlden başka bir şeyi yememelidir.

Şeriatın zahiriyle amel etmeden, şeriatın ahkâmını layıkıyla icra etmeden, kendisine dinin ve şeriatın sırlarının görünmesini isteyen kimse, arapça öğrenmeden Kur'anı tefsir etmek isteyen kimseye benzer.

Bu perdeleri kaldırınca, onun hali, tam abdest alıp namaza kalkan kimsenin hali gibi olur. Şimdi yalnız uyacak bir imama ihtiyacı vardır. Buradaki imamdan kasıt kamil bir mürşittir. Mürşitsiz sülük etmek mümkün değildir. Çünkü hak yol şeytanın yolları içinde gizlidir. Zira hak yol bir, batıl yol ise bindir. O halde mürşidsiz ve delilsiz yola gitmek nasıl mümkün olur. Mürşidi ele geçirince, bütün halini ona ısmarlamalı, kendi tedbir ve tasarrufunu tamamıyle bir tarafa bırakmalıdır. Ve şöyle bilmelidir ki, üstadın hatasındaki menfaati, kendi doğrusunun içindeki menfaatten çoktur. Mürşid üstadından duyduğu şeyin sırrına vakıf olmasa da onu seve seve kabul etmeli, Hızır ve Hz. Musa'nın kıssasından hisse almalıdır. Kur'an-ı Kerimde Hz. Hızır ile Hz. Musa hakkında vaki olan kıssa, üstad ve müridin durumuna işarettir. Zira büyük zatlar, akılla sırrına erişilmeyecek bazı şeyler bilirler.

Calinos zamanında bir kimsenin sağ elinin parmağında bir yara oldu. Cahil tabibler ilâcı o parmağın üzerine koydular. Fayda vermedi. Calinos ilâcı sol omuzuna koydu. Bunu acayib karşıladılar ve: **«Bu ne ahmaklıktır, yara burda, ilâç orda, ne fayda verecek»** dediler. Aynı anda o kimsenin parmağının yarası iyileşti, şifa buldu. Sebebi şu idi ki: Calinos tabiblik ilminde çok mütehassıs idi. Sinirlerin aslında bozukluk meydana geldiğini, bütün sinirlerin (beyinden) dimağdan geldiğini, sağdan gelen sinirin sol tarafa gittiğini, soldan gelen sinirin

de sağ tarafa gittiğini bilirdi. Bu hikâyeyi anlatmaktan maksad, şudur ki, müridin kalbinde bir irade ve tasarruf asla olmamalıdır.

Hoca Ebû Ali Farmedi'den duydum, dedi ki: Şeyh Ebû'l-Kasım-ı Gürganiye gördüğüm bir rüyamı anlatırken kızdı, bir ay kadar benimle konuşmadı. Ben niçin kızdığını anlayamadım. Nihayet Şeyh bana dedi ki: **«Ey Eba Ali! O rüyayı bana anlatırken, rüyada benimle konuştuğunu ve bana «niçin» dediğini söyledin. Eğer senin kalbinde niçinlik eseri olmasaydı, rüyada bu kelime dile gelmezdi»** dedi. Mürid bütün işlerini üstada ısmarlayınca, üstad ilkin onu hiçbir afetin uğramayacağı bir kalede muhafaza eder. O kalenin dört duvarı vardır:

Biri halvet (yalnızlık), biri sükût, biri az yemek, biri de az uyumaktır. Az yemek şeytanın yolunu kapatır. Az uyumak kalbi aydınlatır. Sükût, kalbten konuşma dağdağasını (Zahmetini, tereddüdünü) kaldırır. Halvet (yalnızlık) insanların zulmetini izale eder, göz ve kulak yollarını bağlar.

Sehl-i Tüsteri der ki, Ebdallar, uzlet, susmak, az yemek ve az uyumak ile o makama eriştiler. Ebdal, gayb aleminde tasarrufta yetkisi olan kimseye denir. Mürid meşgalelerden kurtulunca yolunda ilerlemeye başlar. Yolun başlangıcında evvela yolun geçitlerini geçer. Yolun geçitleri kalbde bulunan kötü sıfatlardır. Kötü sıfatlar, kaçınılması zarurî olan kötü fiillerin aslıdır. Mal, mevki, refah, kibir, riya ve hırs gibi. Böylece, meşgalenin karıştırma işi kalbten kesilir, kalb, rahat ve temiz kalır. Bazen bazı kimseler Allah'tan, kendi zatı hasebiyle bazı kötü sıfatlara mübtela olur. Bu halde onları tedricen kendinden atmaya çalışmalı, gayret harcamalıdır. Bunu, mürşit bir üstadın tasvib edeceği ve müridin haline uygun bulacağı bir usul ile yapmalıdır. Zira kötü sıfatları izale etmek herkesin haline göre değişir.

Toprak dikenden, çalıdan temizlenince, tohumu ekmeye başlamalıdır. Tohum, Hak Teâlâ'nın zikri ve fikridir. Kalb Hak Teâlâ'dan başka herşeyden boşalınca bir zaviyede oturup kalbi ve diliyle devamlı **«Allah Allah»** demelidir. Dili sustuğu zaman kalbi zikirle meşgul olacak mertebeye gelinceye kadar bunu yapmalıdır. Ondan sonra öyle bir mertebeye gelir ki, kalbi de susar, kelimelerin manasının zikri kalbine galib olur. Kelimelerin manasının zikrinden şu kast edilir ki, onda harf, söz yoktur. Arapça, Farsça değildir. Zira kalbin zikri de konuşma nevindendir. Allah zikrinin sözleri, zikrin manasının kabuk ve derisidir, kendisi değildir. O halde Allah zikrinin manası kalbe yerleşmeli, kalbi ona yöneltmekte zorluk olmayacak şekilde kalbe galib olmalıdır. Belki kalb, zor ve uğraşmakla da sevgilisinden ayrılamayan aşık gibi olmalıdır.

Şibli (r.h.a.) bir müridine: **«Ey filan, eğer bu Cumadan öbür Cumaya kadar Hak Teâlâ'nın fikrinden başka bir şey kalbine gelirse, benim yanıma gelmek sana haram olsun»** dedi. Bundan sonra müridin kalbi, dünyanın diken ve vesvesesinden temizlenip irade ile ilgili bir şey kalmaz. Belki iradenin müdahelesi bu makama ulaşıncaya kadardır. Bundan sonra Cenab-ı Hakka muntazır olur ve kendisinden sadır

olanı ve gayb tarafından zahir olanı görür. Umumiyetle Allah zikrinin tohumu kalbe ekildikten sonra zayi olmaz. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: «Ahiret ziraatini isteyene, ziraatini arttırırız.» (Şurâ sûresi, âyet: 20).

Bu makamda müridlerin halleri değişik olur. Bazı kimseler olur ki bu zikir kelimesinin manasında onun kalbine sorular gelir, hatırına batıl hayaller gelmeye başlar. Bazısı bu bataklıktan kurtulmuş olur. Hatta Meleklerin cevheri ve Peygamberlerin ruhları güzel şekillerde ve latif suretlerde rüya âleminde göründüğü gibi, ona görünmeğe başlar. Bu mertebeye erişip bu cevherleri ve ruhları müşahede eden kimse mükâşefe ehlinden olur. Bundan ötede de nice haller vardır ki, onları anlatmak uzun sürer ve yazılmasında az fayda vardır. Zira o, kal yolu değil, hâl yoludur ve herkese başka türlü şeyler açılır, başka türlü haller ihsan edilir. Yola azmetmek isteyen kimse için evla olan bu anlattıklarımızın hiçbirini duymamış olmaktır. Çünkü bunları beklemek kalbini meşgul eder, ilerlemesine engel olur.

İlmin tasarruf etkisi bu makama kadardır. Bunu anlatmaktan maksat, duyanların bu mertebenin hakikatine inanmaları içindir; zira âlimler, ilimde adetin dışında olan hiçbir şeyi tasdik edip inanmazlar.

İKİNCİ ASIL

DİN YOLUNUN GEÇİTLERİNDEN MİDE VE FERC İLE İLGİLİ OLAN İSTEKLER

Bil ki, mide bedenin havuzu gibidir. Mideden insanın yedi azalarına giden damarlar da havuzdan boşalan ırmaklar gibidir. Demek ki, bütün isteklerin menbaı midedir. Mide isteği bütün isteklerin en kuvvetlisi ve asıldır. Çünkü insanın karnı tok olunca, evlenmek isteğini duymaya başlar. Mide ve tercih isteklerini yerine getirmek de ancak mal ile mümkün olur. Bundan sonra mal tamaı meydana gelir. Mal da ancak mevki ve şöhretle kazanılır. Bundan sonra mevki ve şöhret hırsı meydana gelir. Mal ve mevkiyi muhafaza etmek de ancak insanlarla döğüşüp husumet yapmakla mümkün olur. Bu itibarla bundan sonra, gazab, hiddet, düşmanlık, kibir ve kin sıfatları meydana gelir. Şu halde mideyi kendi haline bırakmak bütün günahların temelidir. Onu arzularından menedip az yemeyi adet edinmek de bütün sevabların başıdır. Biz bu asılda az yemeğin faydalarını, sonra riyazet yolunun az yemekle olduğunu, sonra az yemekteki insanların değişik hallerini, sonra da bazı büyük zatların yemeklerinin az olmasının hakikatini daha sonra da fercin isteklerinin afetlerini ve en sonunda da kendini fercin isteklerinden koruyan kimsenin sevabını anlatacağız.

AZ YEMENİN FAZİLET VE SEVABI

Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu: **«Az yemek ve az içmekle, nefsinizle cihad ediniz. Zira az yemenin ve az içmenin sevabı, kâfirlerle cihad etmenin sevabı gibidir. Allah katında az yemenin ve içmenin sevabından daha makbul sevab yoktur.»** Yine buyurdu ki: **«Midesini yemekle dolduranın, gök melekûtuna çıkmasına yol vermezler.»** Peygambere: **«Efzal (en üstün) kimdir»** diye sordukları**nda: «Az yiyen, az içen, az gülen ve avret yerini örtecek kadar elbise ile kanaat edendir»** buyurdu. Yine buyurdu: **«Bütün hallerin efendisi ve büyüğü az yemektir.»** yine buyurdu: **«Avret yerinizi örtünüz, midenizin yarısını dolduracak kadar yiyiniz. Zira bu Peygamberlik hususiyetinden bir cüzdür»** yine buyurdu: Düşünmek, yani Hak Teâlâ'nın zatını ve sıfatlarını düşünmek bütün ibadetlerin yarısıdır. Az yemek ise, ibadetin tamamıdır. Yine buyurdu: **«Hak Teâlâ katında en faziletliniz devamlı tefekkür edip az yemek yiyendir. Hak Teâlâ katında en sevimsiz de çok yemek yiyip çok uyuyanlar ve çok gülenlerinizdir»** yine buyurdu: **«Hak Teâlâ az yemek yiyen kulları ile meleklerine övünür ve: «Ey meleklerim! Şu kuluma bakın, ben onu yemek isteğiyle mübtelâ kıldığım halde, o benim için istediğini bırakıyor. Şahid olun ki, benim için bıraktığı her lokmaya karşılık bir büyük derece ihsan edeceğim.»** ve buyurdu ki: **«Çok yemek ve içmekle kalbinizi öldürmeyiniz. Çünkü kalb ekin gibidir. Ekine fazla su vermekle bozulur.»** Yine buyurdu: **«İnsanın doldurduğu en kötü ve en aşağı kap karnıdır.»** yine buyurdu: **«İnsana, belini doğrultacak birkaç lokma yetişir. Eğer bu derece yapamazsa, karnının üçte birini yemeğe, üçte birini içmeğe, ve üçte birini de teneffüs etmeye ayırsın.»** Diğer bir rivayette: **«Bir kısmını da Allah'ın zikri için ayırsın»** diye buyurulmuştur.

İsa (a.s.) buyurur ki: **«Kalbinizin Allah'ı görmesini istiyorsanız kendinizi aç ve susuz tutun.»** Peygamber (s.a.s.) buyurur ki: **«Şeytan, insanın vücudunda, kanın damarlarda dolaşması gibi dolaşır. O halde siz az yemekle Şeytanın geçiş yolunu daraltınız.»** Yine buyurdu: **«Mü'min bir barsak ile, Münafık yedi barsak ile yiyor.»** Hadisin manası şudur: Münafıkın yemesi; Mü'mininkinden yedi kat fazladır.

Hz. Aişe (r.a.) buyurur ki, Peygamber buyurdu: **«Daima Cennetin kapısını çalın; belki açarlar.» «Ne ile Cennet kapısını çalalım»**, dedim. **«Aç ve susuz kalmakla»** buyurdu.

Ebu Huceyne (r.a.) bir gün Peygamberin yanında geğirdi. Peygamber: **«Bu fiili bırakın. Zira bu dünyada çok fazla yiyen, öbür dünyada çok fazla aç olur.»**

Hz. Aişe buyurur ki: **«Peygamber hiçbir zaman doyuncaya kadar yemezdi. Bazen çok aç kaldığına acırdım birgün elimi mübarek karnı üzerine koyup»** sana canım feda olsun, ya Resûlallah! Dünyadan aç kalmayacak kadar faydalansan ne olur? dedim. **«Ey Aişe! Benim Peygamber kardeşlerimden Ülülazim olanlar benden daha ileri git-**

mişler ve herbiri Hak Teâlâ katında çeşitli ihsanlara kavuşmuştur. Korkarım ki, eğer dünya nimetlerinden faydalanırsam, benim derecem onların derecesinden aşağı olur. Birkaç gün sabır etmeyi kıyamet gününde az nasib almaya tercih ederim. Hem de kardeşlerime ulaşmak kadar sevdiğim bir şey yoktur» buyurdu.

Hz. Aişe (r.a.) der ki: **«Allah'a yemin olsun ki, Peygamber bunu söyledikten sonra bir haftadan çok yaşamadı.»**

Fatımatü'z-Zehra eline bir parça ekmek alıp Peygamberin yanına geldi. Resûlüllah: **«Ey Fatıma! Bu nedir?»** buyurdu. Fatıma: **«Ya Resûlallah! Bir ekmek pişirdim, sensiz yiyemedim»** dedi. Resûlullah buyurdu ki: **«Ey Fatıma üç günden beri babanın ağzına girecek yemek bu getirdiğin ekmektir.»** Ebû Hüreyre der ki: **«Hiçbir zaman Peygamber evinde üç gün üstüste buğday ekmeğini doya doya yememişlerdir.»** Ebu Süleyman-ı Darani der ki: **«Akşam yemeğinden bir lokma az yemeği, gece sabaha kadar namaz kılmaktan evla görürüm.»** Fudeyl bin Iyad kendi nefsine hitaben: **«Neden korkuyorsun, aç kalmaktan mı? O nerede?.. Cenab-ı Allah açlığı Muhammed Mustafa ve eshabına nasib etmiştir. Sana ve senin gibilere onu nasib etmez»** derdi.

Kehmeş (Rahmetullahi Aleyh) dedi ki: **«Allahım, beni aç ve çıplak tutuyorsun, geceleri beni kendinle başkaşa bırakıyorsun. Bu dereceyi hangi ibadetle buldum. Bana yaptığın ihsanı ancak velilerine yaparsın.»** Malik bin Dinar der ki: **«Saadetli, yalnız kifayeti kadar zahiresi olup kimseye muhtaç olmayan kimsedir»** dedi. Muhammed bin Vasi: **«Saadetli, sabah, akşam aç olan ve bununla Hak Teâlâ'ya şükür edip halinden razı olan kimsedir.»** Sehl-i Tusteri der ki: **«Akıllı ve basiretli olan büyük zatlar düşündüler, din ve dünyaya aç kalmak kadar faydalı bir şey bulamadılar. Ahiret içinde doya doya yemek yemek kadar zararlı bir şey bulamadılar.»** Abdulvahid (r.h.a.) der ki: **«Hak Teâlâ aç kalmayan hiçbir kimseyi dost edinmedi; Su üzerinde yürümeyi de yalnız aç kalanlara ihsan etti ve tayy-ı mekân diğer bir geceede nice fersah yol yürümeyi de ancak aç kalanlara verdi.»** Hadiste: **«Musa (a.s.), Allah ile konuştuğu kırk gün hiçbir şey yemedi.»** buyurulmaktadır.

AZ YEMENİN FAYDALARI VE ÇOK YEMENİN AFETLERİ

Bil ki, az yemenin fazileti yalnız zahmet ve meşakkati olduğu için değildir. Nasıl ki ilâcın fazileti acı olduğu için değildir. Belki, az yemekte on fayda vardır:

Birinci fayda: Az yemek, kalbi parlatır ve aydınlatır. Çok yemek ise, insanın zekâsını körletir, fikrini karıştırır. Zira çok yemekten meydana gelen buhar beyine yükselir ve insanı ahmak yapar, fikir ve düşüncesini dağıtır. Bunun için Peygamber buyurur: **«Kalbinizi az gülmek ile ihya ediniz ve az yemekle temizleyiniz. Zira kalb az**

yemekle saf ve ince olur» yine buyurdu: **«Az yemeye devam eden zeki ve akıllı olur, fikri kuvvetli olur.»**

Şibli (r.h.a.) der ki: **«Hiçbir gün uzlet köşesine ve riyazet vazifesine kanaatkâr ve aç oturmadım ki, kalbimde yeni bir hikmet, yeni bir ibret bulmayayım.»**

Peygamber buyurur: **«Yemeği doyasıya yemeyiniz ki, kalbinizde marifet ateşi sönmesin ve hikmet nuru gizlenmesin. Çünkü marifet cennet yoludur. Az yemek de marifetin kapısıdır.»** Bu itibarla az yemek cennetin kapısını çalmak olur. Nitekim kainatın efendisi buyurur ki: **«Cennet kapısını açlık ile çalmağa devam ediniz.»**

İkinci fayda: Az yemekten fikir ve kalb inceliği meydana gelir. Böylece zikir ve münacaatın lezzetini; virdlerin, duaların tadını bulur. Çok yemekten ise, kızgınlık, şer, zulmet ve keder meydana gelir. Yaptığı zikir de kalbin içinden değil, dilin ucundan olur. Cüneyd-i Bağdadî der ki: **«Yemek sofrasını kendisiyle Allah arasında perde yapan kimse, münacatın lezzetine ve duaların hakikatine kavuşması aklen imkânsızdır.»**

Üçüncü fayda: Serkeşlik ve gaflet cehennemin yoludur. Kırıklık ve zelillik ise cennetin kapısıdır. Çok yemekten, serkeşlik ve gaflet hasıl olur. Az yemekten ise, acizlik ve kırıklık meydana gelir. Kul bir lokma yemek kaçırmakla dünyanın gözüne dar ve karanlık göründüğünü düşünüp kendine acizlik ve hakaret nazarıyle bakmadıkça, Allah Teâlâ'nın azametini, güç ve kudretini idrak edemez. Bunun için yeryüzünün hazineleri Peygambere arzedilince, **«istemem. Bir gün oruçlu, bir gün iftarlı olmayı bundan fazla severim. Zira oruçlu iken sabır ederim ve iftarlı iken de şükrederim»** buyurdu.

Dördüncü fayda: Doyasıya yemek yerse, aç olanları unutur. Hak Teâlâ'nın yaratıklarına şefkat ve merhamet etmez ve ahiret azabını unutur. Aç kalırsa cehennem ehlinin açlığından, susuz kalırsa, mahşer yerindekilerin susuzluğundan haberdar olur, gafil olmaz. Ahiret korkusu ve Allahın yaratıklarına acımak da cennet kapısının anahtarıdır. Bu sebepten Yunus (a.s.)'a: **«Yeryüzünün hazinelerine malikşin; niçin aç duruyorsun?»** dediklerinde: **«Tok olursam, açların sıkıntısını unutacağımdan korkarım»**, buyurdu.

Beşinci fayda: Bütün saadetlerin başı kişinin nefsini emri altına almasıdır. Bütün şekavetlerin başı da nefsinin emrine girmesidir. Serkeş ve inat hayvan açlık ve az yemeden başka bir şeyle uslanmadığı gibi, insan nefsi de ancak açlık, oruç ve riyazetle itaat eder. Bu, bütün faydaların kimyası ve bütün menfaatlerin temeli olan bir faydadır. Zira bütün günahlar istekten, bütün istekler de çok yemekten meydana gelir.

Zinnun-i Mısri der ki: **«Hiçbir zaman doyasıya yemek yeyip de arkasından günah işlemediğim yahut günaha kast ve niyet etmediğim vaki değildir.»** Aişe (r.a.) buyurur: **«Peygamberden sonra ilk vuku bulan bid'at doyasıya yemek yemektir. Doyasıya yemek yeme başlayanların nefsi de serkeşlik yapmaya başladı. Eğer az yemenin,**

sevinmek ve konuşmık isteğini zayıflatmaktan başka faydası olmasa da bu yetişir.» Zira doyasıya yemek yiyen çok konuşmağa ve gıybet etmeğe başlar ve sevinme arzusu ona galib olur. Fercini zabtetse, nazarını zabtedemez. Nazarını da zabtetse, kalbinde olan bozuk fiilleri ve batıl karıştırmaları zabtedemez. Ama az yemek ve riyazet hepsine kifayet eder. Bu sebebten ötürü büyük velilerden naklen denilmiştir ki, az yemek ve riyazet Hakkın hazinesinde kıymetli bir inci ve az bulunan bir cevherdir. Bunu ancak dostlarına verir. Hükemadan bazı kimseler der ki: **«Bir yıl tamamıyla kuru ekmek ve adeti olan miktarın yarısıyle geçinen kimsenin kalbinden Allah kadınların düşüncesini ve cima işini uzak eyler.»**

Altıncı Fayda: Az yemek yiyen az uyur. Az uyumakta da çok faydalar vardır. Zira bütün ibadetlerin aslı münacat, zikir ve fikirdir. Bilhassa gece. Doyasıya yemek yiyen kimseye uyku galebe çalar ve kokmuş leş gibi yatağına düşer, ve kıymetli ömrü boş yere zayi olur. Alim bir üstad her gece yemek sofrasında söz açıp çağırdı ki: **«Ey müridler, çok yemekten kaçınınız. Zira çok yemekle çok uykuya mübtelâ olursunuz. Çok uyumakla kıyamet gününde çok pişmanlık duyarsınız, sonsuz hasret çekersiniz. Sıddıklerden yetmiş kimse ittifak etmişlerdir ki, çok uyku çok yemekten ileri gelir. İnsanın sermayesi ömrüdür. Zira her nefes ahiret saadetini temin eden kıymetli bir cevherdir. Uyku ise, ömür sermayesine zarar ve ahiret ticaretinde aldanma ve hüsrandır. Bu itibarla gözden uykuyu, gönülden gâfleti götüren şeyden daha üstün ne var? Bununla beraber çok yemek yediği halde teheccüd namazını kılan, Hakka niyaz etmeye ihtimam etse, uyku galebesinden ne o namazın lezzetini, ne de zikir ve münacatın tadını bulur. Nefsi istek ve şehvet hayallerinin hücum etmesiyle ihtilâm olması ve gece yıkanmadığı için de cünübluk pisliğiyle kalıp Allahın ibadetinden mahrum olması ve yıkanma meşakkatiyle üzülmesi de muhtemeldir. Hamama gitmek isterse hamam ücreti olmayabilir, yahut hamamda gözü birisinin namahrem uzvuna ilişip ondan çok afetler doğabilir.**

Ebu Süleyman-ı Darani der ki: **İhtilam, günah neticesi ve bir nevi cezadır.»** Bu sözün manası şudur: İhtilam çok yemekten ileri gelir. Çok yemek de ihtilam cezasının terettüp ettiği bir günahtır.

Yedinci Fayda: Aç ve kanaatkâr olan kimsenin zamanı geniş olur, ilim ve amelin tahsiline uğraşabilir. Çok yerse, satın almak, taşımak, pişirmek, yemek ve hazırlamak için hayli zaman zayi olur. Sonra sık sık helâya gitmek ve temizlenmek lâzım gelir. Bunların herbiri de zaman ister. Oysa her nefes kıymetli bir cevher ve ahiret ticaretinin sermayesidir. O halde bu kıymetli cevheri zaruretsiz zayi etmek çok akılsızlıktır.

Sırr-i Sekati der ki: **«Ali Curcani'yi gördüm, bir miktar arpa ununu ağzına atıyordu ve çiğnemeden, uğraşmadan yutuyordu.» «Ey Ali, niçin ekmek yemiyorsun?»** dedim. Dedi ki, arpa ununu yutmak ile ekmeği çiğneyip hazırlamak arasında yetmiş tesbih etmek mümkün

olur. O halde niçin boş yere zamanımı zayi edeyim, dedi. Bu sebeptendir ki, tam kırk yıldır ,ekmek yemedim ki, çiğnemek zorunda kalıp bu faydayı kaçırmıyayım. Şüphe yoktur ki, az yemeyi adet edinen kimse için oruç tutmak kolay olur. Böylece daima camide itikaf edip abdestli bulunabilir. Bu faydalar, ahiret ticaretini arayanlar için basit ve önemsiz bir şey değildir.

Ebu Süleyman-ı Darani der ki: **«Doyasıya yemek yiyen kimsede altı şey meydana gelir»:** İbadet ve münacatın lezzetinden uzak kalır; ilim ve hikmetin şuurunda, anlayış ve idraki kısa olur; Allahın yaratıklarına acımaktan mahrum kalır; zira kalbi donar, sertleşir ve zanneder ki, herkes kendisi gibi tok ve dertsizdir. Allahın ibadeti ona zor olur, sayısız arzu ve istekleri olur, başkası camilere ve dini meclislere giderken kendisi çöplüğe ve belâya gider.

Sekizinci fayda: Az yiyen, hastalık tabiatından, ilâç masrafından, tabiblerin minnetinden, kan aldırmak ve hacamat zahmetinden ve acı şerbetlerden kurtulmuş olur. Bütün hekim ve tabibler şu hususta ittifak etmişlerdir ki, tamamen fayda olup hiç zararı olmayan şey yalnız az yemektir. Hükemadan birisi der ki, bütün taamların en faydalısı nardır. En zararlısı da, pastırma ettir. Bununla beraber az pastırma yemek çok nar yemekten daha iyidir. Hadiste: **«Oruç tutunuz ki, sağlam ve sıhhatli olasınız»** buyurulmaktadır.

Dokuzuncu fayda: Az yiyen kimsenin masrafı da az olur, çok mala ihtiyacı olmaz. Bütün afetler, günahlar, kalb karışıklığı çok mala ihtiyaçtan doğar. Her gün iyi bir şey yemek sevdasında olur ve her an onu nasıl kazanacağını düşünür. Bu sebeble şüpheli yemeğe ve haramın peşine düşmemek lâzım gelir. Hükemadan biri der ki, ben ihtiyaçlarımın çoğunu, onu terketmekle karşılarım. Zira onu terk etmek, o ihtiyacı kazanmaktan daha kolay gelir bana. Bir kimseden borç almak istesem, o arzuyu terketmek ile karnımdan borç ederim.

İbrahim-i Edhem bir şeyin fiyatını sordu. Çok pahalıdır, dediler. Siz de onu almamakla ucuzlatınız, dedi.

Onuncu fayda: Az yemekte kendi nefsine sahib olabilirse, malını tasadduk edip fakirlere dağıtmaya ve sabır ve kanaat etmeye de muktedir olur. Yenilen herşeyin yeri helâdır. Sadaka verilen herşeyin yeri de Hak Teâlâ'nın lûtuf elidir. Peygamber çok fazla şişman birini gördü. Ona: **«Buraya koyduğun şeyi başka yere koysaydın, senin hakkında daha iyi olurdu.»** yani yemeğe harcadığını, sadakaya harcasaydın, iki cihan faziletini ve rûhani güzelliğini kazanmış olurdun.

AZ YEMEKTE MÜRİDİN EDEBLERİ VE YEMEK VAKİTLERİ

Bil ki, helâl yemekte müride üç ihtiyatı gözetmek farzdır:

BİRİNCİ İHTİYAT AZ YEMEKTİR

Sür'atle çok yemekten az yemeğe geçmek câiz değildir; zira buna güç yetirilmez. Belki, yavaş yavaş ve tedrici bir şekilde yapmalıdır.

Meselâ, mürid yemeğinden bir ekmek azaltmak istiyorsa, birinci günde bir lokma, ikinci günde iki lokma, üçüncü günde üç lokma az yemelidir. Böylece bir ayda bir ekmeği bırakır. Böyle yaparsa bu yemeği bırakması ona kolay gelip vücut da gıdanın eksikliğini duymaz. Ondan sonra vücudu buna alışır, menziline bu şekilde ulaşır. İnsanlar için az yemekte dört derece vardır.

Birinci derece: Bütün derecelerin en büyüğüdür ve sıddıklerin derecesidir. Bu zaruret miktarından fazla yememektir. Sehl-i Tusterî seçtiği yolu şöyle açıklıyor: Allah'a ibâdet akıl ve oruçladır. Aklına noksanlık geleceğinden korkmadıkça yemek yeme. Zirâ az yemekle zayıflayıp oturarak namaz kılanın namazı, çok yemekle kuvvetli olup ayakta namaz kılanın namazından daha iyidir. Amma eğer sağlığa yahut akla zarar geleceğinden korkuyorsa, o zaman yemek yemelidir. Zira âkıl olmadan kulluk yapmağa imkân yoktur. Hayat ise, aklın temelidir. Sehle: **«Ne kadar gıda ile kanaat edersin?»** diye sordular. Dedi ki her yıl üç akçe ile kanaat ederim. Bir akçe ile pirinç unu, bir akçe ile bal ve bir akçe ile de yağ alıp hepsini birbirine karıştırırım ve üçyüz altmış topaç yaparım. Her gece bir tanesiyle orucumu açarım. **«Ya şimdi ne ile iktifa ediyorsun?»** dediler. **«Nasıl rast gelirse.»** dedi.

Zâhidler arasında bazı kimseler vardır ki, günde bir dirhem miktarı yemek yerler, fazla yemezler. Kendilerini tedricen bu dereceye eriştirmişlerdir.

İkinci derece: Yarım müd (yaklaşık 600 gr.) yemekle yetinmektir. Bu da tahminen midenin üçte biri kadardır ki, Peygamber buyurur: **«Midenin üçte biri yemek için, üçte biri içmek için ve üçte biri de zikir içindir.»** Diğer bir rivayette de **«Üçte biri nefes almak içindir.»** diye gelmiştir. Bu, Peygamberin: **«İnsana beş on lokma yeter»** buyurmasının anlamıdır. Anlatılan miktar on lokmadan az olur. Mü'minlerin emiri Hz. Ömer o kadar vücutlu ve babayiğit olduğu hâlde, yedi ya da dokuz lokmadan çok yemezdi.

Üçüncü derece: Bir müd (600 gr.) ile kanaat etmektir. Bu üç küçük pideye yakındır ve midenin üçte birini geçiyor, yarısına yaklaşıyor.

Dördüncü derece: Yemeğin bir müdden (600 gr. dan) fazla olmasıdır. Gerçi bu israf haddine varıp **«İsraf etmeyiniz. Allah müsrifleri sevmez.»** âyeti kerimesinin nehyinin altına giriyor ise de, fakat bu miktarın israf olması, bazı vakitlere göre, bazı vücutlara göre ve bazı hareketlere göre olur. Zira böyle şeyler hâllerin değişmesiyle değişir. Velhâsıl riyazet yolunda giden kimse daha doymadan yemekten el çekmeli ve kanaatkâr olmalıdır. Bazıları az yemek için bir ölçü kullanmamışlar, fakat mümkün olduğu kadar yememeye çalışmışlardır. Ancak çok aç olsalar yerlerdi ve iştahları var iken yemekten çekilirlerdi. Kişinin aç olmasının alâmeti, kuru yemeği çok istemesi, arpa ve darı ekmeğini hırs (istek) ve iştah ile yemesidir. Eğer katık isterse, riyazetle ona aç demezler.

Sahabe-i kiram yarım müdden fazla yemezlerdi. Bazı kimseler var idi ki, bir haftalık yiyecekleri bir sa' idi. (Yaklaşık olarak 2,5 kgr.) Bir sa' dört müddür. Hurma yiyecek olsalar, çekirdeği yenmediği için bir buçuk sa' hesaplarlardı. Ebu Zer (r.a.) der ki: **«Resûlüllah zamanında cumadan cumaya benim gıdam bir sa' arpa idi. Allah'a yemin ederim ki, Allah'a kavuşuncaya kadar, yani fâni dünyadan ebedî dünyaya geçinceye kadar bu hâlden dönmem.»**

Ebu Zer (r.a.) bazı kimseleri ayıplayıp derdi ki, siz alışılmış âdetinizden döndünüz. Halbuki Resûlallah (s.a.s.) buyurur ki: **«Bana en yakın ve sevgili olan, zamanımdaki hayatını değiştirmeyenlerinizdir.»** Sonra Ebû Zer dedi ki, halbuki sizler o âdetinizi terk ettiniz, o yolun aksine gidiyorsunuz. Unu elekle eliyorsunuz. İnce ve güzel undan ekmek yapıyorsunuz. Ekmeği katıkla yiyorsunuz. Gece ayrı, gündüz ayrı gömlek giyiyorsunuz. Oysa Peygamber zamanında durum böyle değildi. Soffa ehlinden iki kişinin yiyeceği bir müd hurma idi.

Sehl-i Tüsteri der ki: **«Eğer bütün dünyayı kan kaplarsa, zarûret miktarını geçmemek şartıyla o kandan yemek helâl olur.»** sözünden maksad, bana ulaşan haram helâl olur demek değildir.

İKİNCİ İHTİYAT YEMEK VAKTİ HAKKINDADIR

Bu da üç derecedir:

Birinci derece: En yüksek derece, üç günden çok aralıksız hiçbir şey yememektir. Bâzı kimseler yedi gün ve yedi günden çok hiçbir şey yemezlerdi. Bazı tabibler, yemek yememeyi öyle bir dereceye vardırmışlar ki, kırk gün aralıksız hiçbir şey yemezlerdi. Ebû Bekiri's-Sıddîk'ın altı gün hiçbir şey yememesi çok vâki idi. İbrahim-i Edhem ve Sevrî, üç günde bir yerlerdi.

Rivâyet edilir ki, kırk gün bir şey yemeyen kimse muhakkak melekût acayibliklerinden ona bir şey görünür. Bir Sofi bir Rahip ile münazaa etti. Sofi Rahibe: **«Niçin Muhammed Mustafa'ya inanmıyorsunuz?»** dedi. Rahip: **«İsa (a.s.) kırk gün yemek yemezdi. Bunu doğru Peygamberden başkası yapamaz. Sizin Peygamberinizden bu hâl sadır olmamıştı.»** Sofi: **«Ben onun ümmetinden bir ferdim. Eğer kırk gün hiçbir şey yemezsem, iman eder misin?»** Rahip: **«Bakalım.»** dedi. Sofi kırk gün hiçbir şey yemedi. Sofi, daha da durayım mı? Rahib **«evet»** dedi. Sofi elli gün hiçbir şey yemedi. Rahip bu hâli görünce; derhal müslüman oldu. Bu çok yüksek bir derecedir. Bunu, ancak bu âlemin dışında bazı şeyleri gören kimseler yapabilir. Gördüğü şey, onun kuvvetini korur ve fikir deryası onu kaplayıp onu bu âlemden habersiz yapar.

İkinci derece: İki - üç gün bir şey yememektir. Bu mümkündür ve çok vâki olur.

Üçüncü derece: Günde bir defa yemektir. Bu, anlatılan derecelerin en aşağısıdır. İki defa yerse, israf olur, hiçbir vakit acıkmamış olur. Peygamber sabahleyin yerse akşam yemezdi. Akşam yerse sabah

yemezdi: Peygamber (s.a.s.) mü'minlerin anası Hz. Aişe'ye: **«Sakın israf etme, günde iki defa yemek israftır.»** Bir defa yerse, sahurda yemesi daha iyidir. Çünkü teheccüd (gece) namazına kalkması kolay olur ve kalbi saf olur. Eğer kalbi yemek düşüncesine bağlı kalırsa, bir defa iftar vaktinde, bir defa da sahur vaktinde yemelidir.

ÜÇÜNCÜ İHTİYAT, YEMEK CİNSLERİNİN DERECELERİ HAKKINDADIR

Ekmeklerin en üstünü pişmiş buğday ekmeğidir. En aşağısı çiğ arpa ekmeğidir ve ortası da pişmiş arpa ekmeğidir. Katıkların en üstünü et ve tatlılardır. En aşağısı acı ve ekşilerdir. Ortası yağlı çorbadır. Allah yolunda olanların âdeti, katıktan kaçınmaktır. Ve nefsin arzularına muhalefet etmektir. Büyükler demişler ki, bu dünyaya ona dar olmalı, **«Dünya mü'minin zindanıdır.»** sözüne mazhar olup ölüm, onun için bu zindandan kurtuluş olmalıdır.

Hâdiste: **«Ümmetimin en kötüsü, buğdayın özünü yiyenlerdir.»** buyurulmaktadır. Ama bu haram değildir. Zira arasıra yemek iyidir. Ama âdet edinilse tabiata rahatlık gâlib olur ve serkeşlik ve gâflet müncer olacağından korkulur.

Peygamber buyurdu ki: **«Ümmetimin en fenası, Allah katında en kötüsü, daima rahat ve nimetler içinde yaşamağa, renk renk elbiseler giymeğe ve nefis yemekler yemeğe uğraşıp diline her geleni söyleyenlerdir.»**

Mûsa Aleyhisselâm'a vahiy geldi ki: **«Ey Mûsa! Bil ki, senin yerin taş toprak içinde dar bir mezardır. Bedenini arzulardan ve istirahat lezzetinden uzak tutmalısın. Zirâ geniş imkânlara sahip bulunmak ve bütün isteklerini elde edebilme imkânına malik bulunmak hayrın alâmeti değildir.»**

Veheb bin Münebbih der ki: **«Dördüncü kat gökte iki melek birbiriyle karşılaştı. Birisi: "Filân yahudi hasta imiş, gönlü balık istemiş. Hak Teâlâ'nın fermaniyle balığı balıkçının ağına sokmağa gidiyorum." Diğeri de: "Filân âbidin çoktan gönlü yağ istiyordu. Onun yanına bir bardak yağ getirmişler. Onu dökmeğe gidiyorum." dedi.»**

Hz. Ömer'e bir bardak bal şerbeti getirdiler, içmedi, ve: **«Bunun hesabını benden uzak tutunuz.»** dedi. İbn Ömer hasta idi. Kızartılmış balık arzu etti. Nafi der ki, Medine'de bulunmuyordu. Bir hayli aradım, araştırdım, bir dirhem gümüşe bir tane aldım, kızarttım ve hemen İbn Ömer'in yanına getirdim. Tesadüfen bir fakir kapıya geldi. İbn Ömer dedi ki: **«Ey Nafi, bu balığı o fakire verin.»** Dedim ki, **«Bunu sen istedin. Çok zor bulabildim. Fakire parasını verelim.» «Yok, balığı ver.»** dedi. Ben de emrini yerine getirdim, balığı verdim ve fakirin arkasından gittim, parasını verdim, balığı alıp geri İbn Ömer'e getirdim ve: **«Balığın parasını verdim, balığı geri sana getirdim.»** dedim.

«Yürü, git balığı yine fakire ver ve parasını da alma.» dedi. Zira ben Peygamberden duydum, buyurdu ki: **«Bir kimsenin bir arzusu olsa ve onu elde ettikten sonra Allah rızası için ondan el çekerse, Hak Teâlâ onun günahlarını affeder.»**

Utbetü'l-Gulam (r.h.a.) hamuru güneşte pişirip yerdi. Ateşte pişip lezzetli olmasına ve nefsin haz duymasına razı olmazdı. Malik bin Dinar, süt arzuladı. Kırk yıl sabretti, içmedi. Birisi ona hurma verdi. Hurmayı evirdi, çevirdi, yine sahibine verdi ve: **«Buyurun, siz yeyin, kırk yıldan beri hurma yemedim.»** dedi. Ebû Süleyman-i Daranî'nin müridi olan Muhammed bin El-Cevarî der ki: **«Ebû Süleyman sıcak ekmekle tuz yemek istedi. Yanına götürdüm. Bir lokma aldı ve yerine koyup ağlamağa başladı ve «Ya Rabbi, benim isteğimi verdin, yoksa bana âzab ve ceza mı vereceksin, tevbe ve istiğfar ettim, sen affeyle Allahım." dedi.»**

Malik bin Daygam (r.h.a.) der ki: **«Basra çarşısında gözüm tereye ilişti, iştahım çekti. Tere yemeyeceğime yemin ettim. Kırk yıl böyle sabrettim.»** Mâlik bin Dinar (r.h.a.) der ki: **«Elli yıldır ki, dünyayı boşadım. O zamandan beri bir yudum süt içmek arzusundayım. Şu ana kadar içmedim ve bundan sonra da fâni dünyadan göçüp Cenâb-ı Hakk'a kavuşuncaya kadar içmeyeceğim.»** Hammad (r.h.a.) der ki: Davud-i Tainin kapısına geldim. Birden kulağıma bir ses geldi, diyordu ki: **«Bir defa benden havuç istedin, sana vermedim. Şimdi de benden hurma istiyorsun. İsteğine hiç kavuşamazsın.»** Hammad der ki, içeri girdim, Davud-i Tai'nin yanında hiç kimse görmedim. Meğer ki, kendi nefsine hitap ediyormuş. Utbetü'l - Gulam Abdulvahid bin Zeyd'e dedi ki: **«Filân kimse kalbindeki bazı hâllerden bahsediyor. O hâller bende yoktur.»** Abdulvahid dedi ki: **«O adam kuru ekmek yiyor. Sen ise ekmek ile hurma yiyorsun. Onun için o hâl onda var, sende yoktur.»** Utbe dedi ki: **«Eğer ben de kuru ekmek yersem, o dereceye erişir miyim?» «Evet»** dedi. Bundan sonra hurma yemeği bıraktı ve ağladı. **«Niçin ağlıyorsun?»** dediler. **«Benim nefsim hurmayı seviyor. Benim doğruluk ve irademi bilir ki, bundan sonra hurma yemiyeceğim. Onun için nefsim ağlıyor.»** dedi.

Ebu Bekir-i Leffaf diyor ki: **«Ben öyle bir kimse bilirim ki, onun nefsi birşey arzulayıp ona; "on gün birşey verme sonra isteğimi ver" deyince: "Ben on gün birşey yememeni değil, bu arzudan vazgeçmeni istiyorum." derdi.**

Şeriat ve tarikat ehlinin riyazet şekli, çalışma ve mücahedesi bu anlattığımız gibi idi. Bir kimse bu dereceye ulaşamazsa, hiç olmazsa, arzularının bazısından vazgeçmeli ve fakirleri kendi nefsine tercih etmelidir, devamlı et yemeğini yememelidir. Zirâ Hz. Ali bin Ebi Tâlib buyuruyor ki: **«Kırk gün devamlı et yiyenin kalbi sertleşir ve kırk gün et yemeyenin de ahlâkı bozulur.»** O hâlde normali Hz. Ömer'in yaptığı gibidir. Buyurur ki: **«Ben kendi oğluma bir gün et, bir gün yağ, bir gün süt, bir gün sirke ve bir günde yalnız ekmek veririm.»** Müstahab olan müridin yemekten hemen sonra uyumamasıdır. Zirâ

böyle yaparsa iki gâfleti bir araya toplamış olur. Hâdiste: **«Yediğiniz yemeği, namaz ve zikirle hazmedip eritin ve yemeği hazmetmeden yatmayın; zira kalbiniz kararır ve vaktiniz heder olur.»** Demişlerdir ki, yemekten sonra dört rekat namaz kılmalı, yüz tesbih çekmeli, sonra Kur'an okumalıdır.

Süfyan-ı Sevrî (r.h.a.) çok yemek yediği geceyi ihyâ ederdi ve derdi ki: **«Hayvana fazla yem verince onu ağır işlerde kullanmak gerekir.»** Büyük velilerden biri, müridlerine: **«Arzuladığınız şeyleri yemeyin, yerseniz onu dert edinip aramayın, ararsanız sevip de mühim gâye edinmeyin.» derdi.**

Çalışma ve Mücahedenin sırrı ve mücahede de pir ile mürid arasındaki fark:

Bil ki, az yemekten maksat, nefsin kırılması, eğilmesi, itaat etmesi ve terbiyelenmesidir. Nefis bu hâl üzere istikrar bulunca, çok yemek ağırlığından ve şiddetli isteklerden kurtulur. Bu sebebledir ki, pir müridine riyazette olan zor işleri teklif eder ve kendisi de yapmaz. Zirâ maksat yalnız açlık zahmetini çekmek değildir. Belki maksat, yemeği mideye ağır gelmeyecek kadar yemeğe alışmak ve az yemek zahmetini de hissetmemektir. Zirâ midenin ağırlığı ve az yemenin sıkıntısı kalbi meşgul eder. Ve ibâdetlerden alıkor. Nefsin kemâl ve cemâli, meleklerin sıfatında olmasıyledir. Meleklerin ne az yemek sıkıntısı ne de çok yemek ağırlığı vardır. Nefis başlangıçta alıştırılmadan bu itidala ulaşmaz.

Bunun için bazı büyük zatlar kendilerine su-i zanda bulunmuşlar, nefislerinin başını bırakmayıp tedbir ve ihtiyat cihetine gitmişler ve daima riyazet yapmağı tercih etmişlerdir. Dereceleri daha yüksek olanlar itidal haddi üzere istikrar bulmuşlar. Bu hususun sıhhatine delil şudur ki, Peygamber bazen öyle oruç tutardı ki, bundan sonra hiç iftar etmez sanırlardı. Bazen de o kadar iftar ederdi ki, bundan sonra oruç tutmaz sanırlardı. Evinden yemek isteyince, bulunur ise yerdi, bulunmazsa bugün oruç tutayım derdi. Balı ve eti severdi. Maruf-i Kerhiye güzel yemekler getirirlerdi, o da yerdi. Ama Bişr-i Hafî yemezdi. Marufî Kerhi'den bu hususu sordular. Dedi ki: **«Kardeşim Bişr-i Hafî riyazet yoluna gitmiştir. Bana marifet kapısı açılmıştır. Ben mevlânın sarayında misafirim. Eğer ihsan edip bir şey verirse yerim. Eğer vermezse sabrederim. Benim ara yerde tasarrufum kalmamıştır.»** Bu makam ahmakların yanıldığı yerdir. Zirâ nefsine muhalefet edemeyen kimse ben de Maruf-i Kerhî gibi arifim deyip çalışma ve mücahedeyi bırakır. Riyazet ve mücahedeyi ancak iki kimse bırakır: Biri, sıddık makamına yerleşen sıddıktır. Diğeri de kendi ayaklarını sağlam ve kaymaz sanır. Marufî Kerhi'ye her türlü tasarruf hâsıl olmuştur ki, eğer onu el veya dil ile rencide etseler, öfkelenmez, kızmazdı. Her ne gelirse Hak'tan bilirdi. Bu mertebeye, nice zamanlar riyazetle uğraşmakla gelebilmişti. O hâlde bu söz ondan ve onun emsalinden doğru olur, herkesten doğru olmaz. Sırr-ı Sekati, Malik bin Dinar ve Bişr-i Hafî, kendi nefislerinden emin olmayıp riyazet yolunu

elden bırakmamışlardı. O hâlde başkalarının kendilerinde böyle bir şey hayal etmeleri imkânsızdır.

ARZULARDAN VAZGEÇMEK ESNASINDA MEYDANA GELEN ZARARLAR

Bil ki, arzuları terk etmekten iki zarar doğar: Biri, bazı kimseler bazı arzularını yapar. Fakat başkalarının bunu bilmesini istemez. Bu münâfıklığın tâ kendisidir. Bâzen şeytan onu aldatıp der ki, bu hususu insanlardan gizlemekte sevâb vardır. Zirâ insanlar bunu bilirse sana uyarlar. Bu, yalnız şeytanın aldatması ve nefsin isteğidir. Bâzıları da arzuladığı şeyi satın alıp evine götürür. Sonra onu gizliden sadaka verir. Bu en yüksek sadakadır ve Sıddıkların en güzide âmelidir. Bu, nefse gâyet zor gelir. İhlâsın alâmeti, bunun nefse, kolay gelmesidir. Eğer zor geliyorsa henüz kalbinde riyayı saklı bulunduruyor ki, Hakk'a değil, riyaya itaat etmiş oluyor. Yemek arzusundan kaçıp riyaya düşen kimse, yağmurdan kaçıp da oluğun altında duran kimseye benzer.

FERCİN (TENASUL UZVU) ARZUSU

Bil ki, cima arzusu, kadınlarla sohbet isteği, insana, **«Kadınlarınız tarlalarınızdır.»** anlamınca, nesil tohumunu ekmeye sebeb olması için verilmiştir. Böylece Allah'ın izniyle o tohum nevşü nema bulup doğum ve çoğalma silsilesi kesilmez. Bir de, cima lezzeti, cennet lezzetinin numûnesidir. Fercin arzusunun zararı çok büyüktür. İblis, Mûsa (a.s.) ya dedi ki, hiçbir kadınla yalnız oturma. Zira hiçbir erkek namahrem bir kadınla yalnız bulunmaz ki, ben bir fitne çıkarmak için onlarla beraber olmayayım. Said bin Müseyyeb der ki: **Hak Teâlâ, Şeytanın kadınlar vasıtasıyla insanları aldatmaktan ümit kestiği bir Peygamber göndermemiştir. Ben kendim için kadınların şerrinden korktuğum gibi, hiçbir şeyden korkmam. Bunun için kendi evim ve kızımın evinden başka bir yere gitmem.»**

Fercin arzusunda da ifrat, tefrit ve orta haller vardır. İfrat, fahişelikten ve yakışmaz şeylerden utanmayıp kendini tamamıyle bunlara vermektir. Bu durumda, bu arzuyu kırmak onun üzerine farz olur. Bunu kırmak da ya oruç tutmakla ya da evlenmekle olur. Tefrit, cima arzusunun hiç olmamasıdır. Bu da noksanlık olur. Ortası, arzusu olması ve tasarrufu altında bulunmasıdır. Bazı kimseler, ilâç ve tedavi ile şehvet ve cima arzularını kuvvetlendirmek istiyorlar. Bu, büyük bir cehâletten ileri gelir. Bu, arı kovanını karıştırıp arıları kızdıran ve arılar başına uçuşunca da kaçıp kurtulmak için çare arayan kimseye benzer. Ancak evli kimsenin helâlini korumak gâyesiyle yapması câizdir. Zirâ erkekler, kadınların muhafazasıdır. Garib hâdisler de gelmiştir ki, Peygamber buyurur ki: **«Kendimde şehvet zayıflığını hissedince Cebrâil bana herise yemeyi emretti.»** Bunun sebebi de Pey-

gamberin dokuz tane hanımının olması ve onlar bütün insanlara haram oldukları için başka kimseye helâl olmaktan ümitlerinin kesik olması idi.

Fercin arzusunun âfetlerinden biri de, aşktır. Aşk sonsuz günahlara sebeb olur. Başlangıçta aşkta ihtiyatlı davranmazsa i'rade dizginini elden kaçırıp serkeş nefsin elinde esir olur. Bunun ihtiyatı, kişinin gözünü zabtetmesiyle olur. Gözü bir defa tesadüfen ilişirse, onu zabtetmek mümkün olur. Ama haline bırakırsa zabtı zor olur. Nefis bu hususta bir hayvana benzer ki, bir yere gitmek isteyince, onu çevirmek kolay olur. Ama içeri girdikten sonra kuyruğundan tutup dışarı çıkarmak çok zordur. Demek ki esas mühim olan gözü korumaktır. Said bin Cübeyr (r.a.) diyor ki, Davud (a.s.) ın gitmesi gözden idi. Davud (a.s.) oğluna: **«Arslan ve ejderhanın arkasından gitmek, kadınların arkasından gitmekten daha iyidir.»** buyurdu. Yahya bin Zekeriyya (a.s.) a: **«Zinânın başlangıcı nereden başlar.»** diye sordular. Buyurdu ki: **«Göz ve şehvetten başlar.»** Peygamber: **«Nazar, zehir ile su verilmiş şeytanın oklarından bir oktur. Allah'tan korkup gözünü haramdan koruyan kimseye, kalbinde tadını duyacak kuvvetli bir iman ihsan edilir.»** Yine buyurdu ki: **«Benden sonra ümmetime kadınlar gibi (zor) bir fitne bırakmadım.»** Yine buyurdu: **«Göz de ferc gibi, zinâ yapar. Gözün zinâsı bakmaktır.»**

O halde gözünü tutamayan kimseye arzusunu tedavi etmesi farzdır. Arzunun tedavisi oruç tutmaktır. Oruç tutamazsa evlenmektir. Gözünü güzel oğlanlardan ayıramaması ise, büyük bir âfettir. Zira bunun helâl şekli yoktur. Bir kimse bir sevgiliye baktığı zaman şehveti harekete geçerse ve bundan haz duyuyorsa, ona bakmak haramdır. Ancak çiçek ve yeşilliğe baktığı zaman duyduğu haz kabilinden ise, bu takdirde bakmak zarar etmez. Bunun alâmeti, kalbinde o güzel kimseye yakın olmak arzusunu duymamaktır. Eğer bu istek olursa şehvet alâmeti olur. Zirâ gül ne kadar güzel olursa olsun, onu öpmek ve ona sarılmak arzusu olmaz. Bakınca, sevgiliye olan istek meydana gelirse livatanın ilk basamağı olur. Büyük zâtlardan birisi der ki: **«Müridlerimin arasına bir tüysüz oğlanın girmesinden, bir arslanın girmesinden daha çok korkarım.»**

Büyük zâtlardan biri der ki: **«Cima arzusu o kadar bana galib oldu ki, onu kendimden atamıyorum ve sabr da edemiyorum. Çok dua ettim, yalvardım. Gece rü'yamda bir şahıs gördüm. Bana dedi ki: "Ey filân, sana ne oldu, bu kadar ağlıyorsun, yalvarıyorsun." Durumu ona anlattım. Elimi göğsümün üzerine koydu. Uyanınca, baktım ki şehvet arzusu benden gitmiştir. Üzerinden bir yıl geçince tekrar o şehvet galebesi meydana geldi; yine sonsuz dualar yakarışlar yaptım. Yine o şahsı rü'yamda gördüm. Bana dedi ki, bu şehveti senden izale etmemi ister misin? Evet dedim. Boynunu uzat dedi. Boynumu uzattım, bir kılıç vurdu. Uykudan uyandım baktım ki, yine o şehvet benden uzaklaşmış. Bunun üzerine bir yıl geçince tekrar o galebe geldi. Yine dua, yakarış yaptım. Tekrar o şahsı rü'yamda gördüm. Dedi ki,**

Allah'tan bir şeyin senden gitmesini istiyorsan, Allah onun gitmesini istemiyor. Uykudan uyanınca düşündüm ve bundan kurtulmak için evlendim.»

FERCİN ARZUSUNA TERS GITMENİN SEVABI

Bil ki, istek ne kadar çok olursa, ona muhalefet etmenin sevabı da o kadar çoktur. Cima arzusu, bütün arzulardan kuvvetlidir. Ancak bu arzunun matlubu (isteği) çirkindir. Kişinin şehvetin bu arzusunu vermemesi, ya âciz olduğundan, ya utandığından, ya korkaklığından, ya da açığa çıkıp rezil olmak korkusundandır. Bu sebeblerden ötürü kaçınan kimsenin sevâbı olmaz. Zirâ bu şeriatın emrine değil, dünyevî gâyeye itaat olur. Fakat günah işlemek imkânından mahrum olmak da saadettendir. Zira hangi sebeble olursa olsun, hiç olmazsa âzabtan kurtulur. Ama bir kimse bu şehvetin arzusunu vermeğe muktedir iken ve hiç bir mâni yok iken sırf Allah korkusundan ondan kaçınırsa, büyük sevap kazanmış olur ve kıyâmet gününde Arş-ı Alâ'nın gölgesinde olacak yedi sınıfın zümresinden olur. Onun derecesi Yûsuf Peygamberin derecesi olur. Zirâ bu tehlikeyi atlatmakta imam, öncü Yûsuf (a.s.) dır.

Süleyman bin Yesar (r.h.a.) çok güzel ve yakışıklı idi. Bir kadın kendini ona teklif etti. Süleyman ondan sakındı ve kaçtı. Yûsuf (a.s.) ı rü'yasında gördü. Ona: **«Yûsuf-ı Sıddık sen misin?»** dedi. Yûsuf: **«Evet, ben O Yûsuf'um ki, niyetlendim. Sen de o Süleymansın ki, niyetlenmedin.»** dedi. Bununla **«Züleyha Yûsufla bir arada bulunmak istedi. Yûsuf'da bu işe niyetlendi.»** âyet-i kerimesinin anlamına işaret etti (*). Yine zikri geçen Süleyman'dan rivâyet edilir. Der ki: **«Hacca gittiğimizde, Medine-i Münevvere'den çıktık, Ebva denilen yere geldik. Yoldaşım bir şey almaya gitti. Ay yüzlü bir arap kadın yanıma geldi ve "ver" dedi. Ben ekmek istediğini sandım. Önüne koydum. "Ben senden ekmek istemiyorum, kadınların erkeklerden istediği şeyi istiyorum" dedi. Başımı önüme eğdim ve ağlamağa başladım. O kadar ağlamışım ki, o kadın dönmüş gitmiş. Yoldaşım pazardan geldi. Bende ağlamak eserini gördü. Ne oldu dedi. Ben çoluk çocuğum hatırıma geldi, onun için ağladım dedim. İşin gerçeği bu değildir, dedi. "Demin hatırında böyle bir şey yoktu. Bana gerçeği söyle." diye haddinden fazla ısrar etti. Ben de ona hâdiseyi anlattım. O da ağladı. Sen niçin ağlıyorsun? dedim. Senin yerinde ben olsam, senin gibi sabredemezdim diye nefsimden çekiniyorum. Mekke'ye geldik, tavaf ve sa' yaptım. Odama geldim, uyudum. Rü'yamda güzel, yakışıklı, boyu posu yerinde bir şahıs gördüm. Siz kimsiniz? dedim. Yûsuf-ı Sıddikim dedi. "Mı-**

(*) Bu ibareden, velinin peygamberden üstünlüğü anlaşılıyor. Fakat dikkat edilirse bu hükmü Yusuf (a.s.) verdiği için o veliye bir iltifat etmiş olur. Onun durumuna onu teşvik etmek olur.

sır Azizinin hanımıyle garib bir maceranız var." dedim. "Senin köylü arap kadınla olan maceranız ondan daha garibtir." dedi.

Abdullah bin Ömer rivâyet ediyor, Peygamber buyurdu: **«Eski zamanda üç kimse yolculuğa çıktılar. Akşam oldu. Bir mağaraya girip orda kaldılar. Birden dağdan bir kaya yuvarlanıp mağaranın kapısını kapadı. Dışarı çıkma imkânı kalmadı. O kayayı oynatmak imkânı da yoktu. Dediler ki, bundan ancak dua ile kurtulmak mümkündür. Onun için herbirimiz ihlâslı âmelinden birşey arzetsin. Belki onun sebebi ile Cenâb-ı Allah bir kapı açar.»**

Onlardan birisi dedi ki: **«Allahım, sen bilirsin: Benim anam, babam var idi. Onlardan önce asla ne kendim yemek yerdim, ne de çoluk çocuğuma yedirirdim. Bir gün bir işle uğraştım. Geç kaldım. Anam ve babamın yanına dönünce, bunların uyuduklarını gördüm. Bir bardak süt getirmiştim. Elimde tuttum ve ayakta onların uyanmasını bekledim. Çocuklarım çok aç idiler. Feryat ediyorlardı. Ben onlara: "Önce anama, babama içirmeden size hisse yoktur" diyordum. Anam ve babam ancak seher vaktinde uyandılar. Ben süt bardağını elimde tutuyor uyanmalarını bekliyordum. Çocuklarım aç kalmışlardı. Allahım, eğer o yaptığım şeyi senin rızan için yaptıysam, bizi bundan kurtar.»** Bunu söyleyince, kaya yerinden oynadı ve biraz ışık göründü.

İkincisi dedi ki: **«Allahım, sen bilirsin ki, benim bir amcam kızı var idi. Ben ona âşık olmuş idim. O bana uymazdı, yüz vermezdi. Bir sene büyük bir kıtlık oldu. Kıtlıktan çok perişan olduğu için benimle mizah ve lâtife edip yakınlık göstermeye başladı. İsteğimi vermek şartıyle ona yüzyirmi altın verdim: ona yaklaşmak isteyince, bana: "Allah'ın izni olmadan mührünü bozmaktan korkmaz mısın?" dedi. Bu söz benim içime çok tesir ettiği için, korku kalbimi kapladı. Ondan el çektim ve o yüzyirmi altından da vazgeçtim. Ondan sonra da hiç peşine düşmedim. Halbuki dünyada onu istediğim gibi hiçbir şeyi istemiyordum. Allahım, eğer bunu senin rızan için yaptıysam, bunun sebebiyle bizi bu tehlikeden kurtar.»** Kaya biraz daha açıldı ve ışık da çoğaldı.

Üçüncüsü dedi ki: **«Allahım, sen daha iyi bilirsin: Ben bâzı işçiler tutmuştum. Birisi ortadan kayboldu. Ücreti yanımda kaldı. O ücretle koyun satın aldım, ticaret yaptım. O mal çoğaldı. O kimse ücretini almaya geldiği zaman, koyun ve sığırlar bir sahrayı dolduruyordu. Ona bunların hepsi senin ücretinden meydana geldi. Hepsi senindir, deyince, benimle alay mı ediyorsun diye inanmadı. Sonunda olanı ona anlatım. O kadar çok maldan bir tane alıkoymadım. Allahım, eğer bunu senin rızan için yaptıysam, bunun sebebiyle sen bizi kurtar.»** Kaya yerinden oynadı ve yol açıldı. Hepsi kurtuldular.

Ebû Bekir bin Abdullah (r.h.a.) der ki: **«Bir kasap bir komşusunun câriyesine âşık olmuş idi. Bir gün câriyeyi bir köye birinin evine gönderdiler. Kasap câriyenin arkasından yetişip aniden ona sarıldı.**

Câriye dedi ki: "Ey delikanlı, sen bana âşık olduğundan çok ben sana âşıkım; fakat Allah'tan korkuyorum. Kasap: Sen korkuyorsun, ben niçin korkmıyayım, dedi ve tevbe, istiğfar etti. Yolda kasaba çok hararet galib geldi ve susuzluktan ölmek korkusuna düştü. O zamanın peygamberinin elçilerinden biriyle karşılaştı. Sana ne oldu diye sordu. Kasap: "Susuzluk galebe etti. Çok perişan oldum" dedi. O kimse gel dua edelim. Belki bir parça bulut gelir, şehre varıncaya kadar başımız üzerinde gölge olur. Kasap benim hiç taatım yok. Sen dua et. Ben de âmin diyeyim, dedi. Öyle yaptılar. Bir parça bulut geldi onların başı üzerinde durdu. Onlar yürüdükçe, bulut da beraber giderdi. Birbirlerinden ayrıldıkları zaman, bulut kasap ile gitti. O kimse güneşin sıcağında kaldı. Kasaba dedi ki: "Ey delikanlı, benim taatım yok diyordum. Şimdi, anlaşıldı ki, senin taatın varmış. Bulut seninle beraber gidiyor" kasap dedi ki: "Ben kendimden hiç hayır ve taat bilmiyorum. Ama şu kadarını biliyorum ki, o câriyenin sözü ile tevbe ve istiğfar ettim" o kimse dedi ki, evet, böyledir. Zirâ Allah katında kabul edilen tevbenin, tesiri büyüktür.»

KADINLARA BAKMANIN AFETİ

Bil ki, cinsî arzuya sahib her insanın kendini koruması zordur. O halde en iyisi bu işin başında ihtiyatlı davranıp gözünü korumalıdır. Alâ bin Ziyad der ki: **«Kadının örtüsüne bile bakmak câiz değildir. Çünkü muhakkak ondan kalbe arzu ve şehvet düşer.** Esasen kadınların elbisesine bakmaktan, güzel kokularını koklamaktan, seslerini dinlemekten kaçınmak farzdır. Hattâ seni görecekleri yerden veya senin onları göreceğin yerden geçmekten de kaçınmak lâzımdır. Çünkü güzel bulunan yerden geçmek, şehvet tohumunu nefse ve bozuk fikirleri kalbe gönderir.

Kadınların da güzel erkeklere bakmaktan kaçınmaları lâzımdır. Şehvet kasdıyle olan bakmalar haramdır. İster erkeğin kadına, isterse kadının erkeğe bakması olsun. İkisi de birdir. Şehvet kasdıyle elbiseye bile bakmak haramdır. Ama tesadüfen gözü ilişirse, günahkâr olmaz. Fakat gözüne hâkim olup fazla bakmamalıdır. Eğer ilk defa gözü ilişince, gözünü ondan ayırmazsa, yahut ikinci defa bakarsa, haram olur, günahkâr olmuş olur. Peygamber buyurdu ki: **«Kasıtsız olan ilk bakış senindir.** (Yâni ondan sana mes'üliyet yoktur). **İkinci kasıtlı bakış ise senin aleyhinedir.»** (Yâni mes'üliyeti vardır). Yine buyurur ki: **«Bir kimse âşık olur da âşkını kalbinde gizleyip açığa vurmazsa ve âşkına uyup günah işlemezse ve bu belâdan ölürse, şehidler zümresinden yazılır.»**

KENDİNİ KORUMAK

Harama, birinci bakış kasıtsız olunca, kendini ikincisinden korumalı, bakmak istememeli ve âşkı kalbinde gizlemelidir.

Bil ki, erkek ve kadınların meclislerde ve ziyafetlerde arada perde ve örtü olmaksızın bir arada toplanmaları kadar büyük bir fesâd kaynağı yoktur. Yaşmak ve peçe bağlamak da kifâyet etmez. Zirâ yaşmak ve peçe beyaz ve câzib olup bunları bağlamak külfetine katlansalar şehveti tahrik ederler. Bazan peçeli iken daha güzel görünür. O hâlde kadınların, beyaz peçe ve yaşmak bağlayarak ve süslenip püslenerek dışarı çokmaları haramdır. Bunu yapan kadın asi olur. Kadının bu hâline rıza gösteren kocası, babası ve kardeşi de bu günaha ortak olur. O kadınlara bakmaktan kalbte meydana gelen şehvetin ve bu şehvetten meydana gelen fesâdın vebali onların dışarıya çıkmalarına müsaade edenlerin boynunadır.

Hiçbir erkeğe, şehvet kasdıyle kadın elbisesini giymek, yahut ellemek caiz değildir. Yine kadına reyhan, elma, yahut âdet olan bir şey vermek ve bunları kadınlardan almak, yahut kadınlarla nâzik ve yumuşak konuşmak da câiz değildir. Kadınlar da erkeklerle sert ve hâşin konuşmalıdırlar. Nitekim Hak Teâlâ buyurur ki: **«Kadınlarla konuşurken, tatlı ve câzib konuşmayınız; kalbinde hastalık olan tama eder. Konuşurken şeriata göre konuşun.»** Namahrem kadınların su içtikleri testiden, onların ağızlarının değdiği yerden su içmek, dişlerinin değdiği meyvayı yemek câiz değildir. Hakem der ki: **«Ebû Eyyub-i Ensari'nin ailesi, Peygamberin önünden kaldırdıkları yemekkaplarının, Peygamberin elinin ve ağzının değdiği yerlerini teberrüken yalarlardı ve gözlerine sürerlerdi.»** Bunu sevâb niyetiyle yapıyorlardı. Şehvet ve nefsanî arzu ile böyle yapmak şübhesiz haram olur.

Demek ki, kadınlar ile ilgili olan şeylerden kaçınmak kadar mühim bir şey yoktur. Yolda bir kadın veya bir oğlanla karşılaştığın zaman, **«Bir bak, nasıldır?»** diye vesvese verir. Sen bu durumda şeytan ile münakaşa edip, **«Niçin bakayım? Çirkin ise bakmakla huzursuz olurum. Hem de günahkâr olurum. Zirâ ben onun güzel olmasını düşünerek bakmış olurum. Güzel ise, benim olmadığı için bir günahkâr olurum. Beyhûde yere hasreti, özlemi kalbimde kalır. Onun arkasından gidersem, belki bütün ömrümü ve dinimi onun aşkına heder etmiş olurum ve muradıma ermemiş olurum.»** demelisin.

Peygamberin gözü bir güzel kadına ilişti. Hemen eve gelip ehliyle buluştu ve sonra dışarı çıkıp buyurdu ki: **«Birinizin önünden şeytan gibi bir kadın geçerken, ona bir vesvese gelirse, hemen kendi hanımına gitsin. Zirâ namahremdeki şey, hanımdaki şey gibidir, başka değildir.»**

ÜÇÜNCÜ ASIL

KONUŞMANIN FAİDELERİ VE DİLİN AFETLERİ

Bil ki, dil, Hak Teâlâ'nın acayip yaratıklarından biridir. Görünüşte bir et parçasıdır. Fakat hakikatte varlık çerçevesi içinde olan herşey, onun tasarrufu altındadır. Hattâ mevcut olmayan şeyler dahi

onun tasarrufundadır. Zîrâ dil hem yok olanları, hem de var olanları anlatır. Belki o aklın vekilidir. Hiçbir şey de aklın kuşattığı dairenin dışında değildir. Akla ve hayale gelen herşeyi dil ile ifâde etmek mümkündür. Diğer uzuvlar böyle değildir. Zira gözün tasarrufunda, renkler ve şekillerden başka bir şey yoktur. Kulağın da tasarrufunda, ses ve sedadan başka bir şey yoktur.

Diğer uzuvlar da böyledir. Herbir uzvun hüküm ve iradesi bedenin bir köşesindedir. Ama dil hükmü, bütün bedende geçerlidir. Dil kalbin karşısında durur. Kalbin hazinesinde bulunan garib sûretleri, değişik şekilleri ifâde etmekten başka, kalbin dışından nice sûretleri kalbe ulaştırır. Dilin konuştuğu herşeyden kalb ayrı bir sıfat, ayrı bir hâl alır.

Meselâ, dil yalvarıp yakarmağa başlayınca ve bunları ifâde eden kelimeleri söyleyip feryad ve figân etmeğe başlayınca, kalb şefkât, acıma, üzülme ve kasavet sıfatları almaya başlar. Kalb ateşinin buharı beyine yönelir ve gözlerden yaşlar damlamaya başlar. Dil sevindirici, neşelendirici sözleri, kalbi okşayan güzel vasıfları ifâde etmeye başlayınca, kalbte neşe ve sevinç meydana gelir; meyl ve şehvet damarları, şevk ve muhabbet telleri hareket etmeye başlar. Bunun gibi dil ile söylenen her sözden kalbte yeni bir sıfat meydana gelir.

Şöyle ki, eğer çirkin sözler söylenirse, kalb kararmağa başlar; eğer güzel söz söylenirse, kalb aydınlanmağa başlar ve eğer dil eğri sözleri söylemeye alışırsa, kalb de eğri olur, doğru şeyleri idrâk etmekten uzaklaşmağa başlar. Tıpkı eğri aynanın eşya sûretini eğri gösterdiği gibi. Bunun içindir ki, yalancı şairlerin rü'yası da umumiyetle gerçeğe uygun olmaz. Bu dünyadan göçünce, bütün lezzetlerin en üstünü ve isteklerin sonu olan Allah'ın cemâli de kalbinde doğru görünmez ve o büyük lezzetin saadetinden mahrum kalır. Tıpkı güzel bir yüzün, eğri bir aynada çirkin görünmesi gibi. Meselâ, kılıca enine veya boyuna bakılınca, bakan ne kadar güzellik sahibi olursa, yine onda lezzet ve güzellik bulamaz. Demek ki öbür dünyanın hâlleri, durumu ve Allah'ın işlerinin hakikat ve sırları da böyledir. O hâlde kalbin eğri ve doğru olması, dilin eğri ve doğru olmasına bağlıdır. Bu sebeble kâinatın Peygamberi buyurur ki: **«Kalb müstakim olmadan, iman müstakim olmaz. Ve dil müstakim olmadan kalb müstakim olmaz.»**

Bu itibarla dilin âfetlerinden kaçınmak dinin mühim işlerindendir. Biz bu asılda sükûtun fâziletini beyan edeceğiz. Ondan sonra dilin âfetlerini ve çok konuşmanın zararını ve fuzûli konuşmanın, münazaa, mücadele ve münâkaşa yapmanın âfetlerini; sövmenin, çirkin söylemenin ve dil uzatmanın fesâdını anlatacağız. Sonra da lânet etmenin, lâtife ve alay etmenin zararını; yalan söylemenin, gıybet yapmanın, söz taşımanın ve ikiyüzlülüğün âfetlerini; övmenin, yermenin zararını ve bunlarla ilgili olan şeyleri tamamıyle beyân edeceğiz ve herbirinin ilâcının ne olduğunu açıklıyacağız inşaallah.

SUSMANIN FAZİLET VE SEVABLARI

Bil ki, dilin âfetleri çoktur ve onlardan korunmak hayli zordur. Mümkün olduğu kadar susmak en güzel sıfattır. O hâlde insan zarûret miktarından çok konuşmamalıdır. Şöyle demişler: Ebdal'lar, konuşması, yemesi ve uyuması zarûret miktarınca olan kimselerdir. Hak **Teâlâ buyurur ki: «Sadaka işlemek ve hayır yapmak konularından ve insanların arasını düzeltmekten başka konuşmalarda hayır yoktur.»** Peygamber buyurur ki: **Susan kurtulur.»** Yine buyurur ki: **«Karın, ferc ve dilini koruyan kimse, tamamıyle korunmuştur.»** Muaz bin Cebel Peygamberden **«Hangi amel en fâziletlidir.»** diye sordu. Peygamber mübârek dilini ağzından çıkarıp parmağını üzerine koydu. Yâni âmellerin en fâziletlisi susmaktır, demek istedi.

Hz. Ömer buyurdu ki: **«Hz. Ebû Bekir'i gördüm: Eliyle dilini sıkı tutmuş kıvırıyordu. Dedim ki, ey Resûlallah'ın halifesi ne yapıyorsun?»** dedi ki: **«Bu beni zor ve tehlikeli işlere sokmuş.»**

Peygamber buyurdu ki: **«İnsanların hatâlarının çoğu dilindendir.»** Yine buyurdu: **«Size ibâdetlerin en kolayını haber vereyim mi? Diliniz sussun.»** İsa'ya dediler ki, bizi cennete götürecek bir âmel öğret. **«Hiç konuşmayın.»** dedi. Yapamayız dediler. **«Öyleyse hayırdan başka konuşmayınız.»** dedi. Peygamber buyurdu: **«Sükût ve vekârlı bir mü'mini görürseniz, ona yakın olun. Çünkü o hikmetsiz değildir.»** İsa buyurdu ki: **«İbadet on kısımdır. Dokuzu susmak ve bir kısmı da insanlardan kaçıp uzlet etmektir.»**

Peygamber buyurur ki: **«Çok konuşan çok hatâ eder, çok hatâ eden çok günah işler, çok günah işleyen de cehennem ateşine lâyık olur.»** Bu sebebten idi ki, Ebubekiri's-Sıddık konuşmamak için mübârek ağzına bir taş alırdı. İbni Mes'ud (r.a.): **«Dil gibi ebedî hapse lâyık bir şey daha yoktur.»** demiştir.

Yûnus bin Ubeyd (r.h.a.) der ki: **«Dilini ve kulağını koruyup da bütün işlerinde bu özelliğinin faydasını bulmayan bir insan görmedim.»** Muaviye'nin Meclisinde bazı kimseler konuşuyordu. Ahnef bin Kays da susuyordu. **«Niçin konuşmuyorsun? Ahnef»** dediler. **«Hilâfi hakikat konuşursam, Allah'tan korkarım; doğru konuşursam, sizden korkuyorum.»** dedi. Rebi bin Heysem, (r.h.a.) yirmi yıl dünya kelâmı konuşmadı. Her sabah yatağından kalkınca, eline kâğıt kalem alırdı ve her ne konuşursa yazardı. Akşam olunca, bu sözlerden kendini hesaba çekerdi.

Bil ki, susan kimsenin bütün bu fâzileti şu sebebledir ki, dilin âfeti çoktur. Daima boş yere hareket edip konuşması ona kolay gelir. Fakat hakkı bâtıldan ve iyiyi kötüden ayırdedemez. Susmasıyle bu mes'ûliyetten kurtulur. Kalbin himmeti, niyeti ve azmi dağılmaz. Zikir ve fikirle meşgûl olur.

Bil ki, sözler dört kısımdır: Birincisi, sadece zarar getirir. İkincisi hem zarar, hem de faydası olan sözlerdir. Üçüncüsü, ne zararı, ne

de faydası olmayan sözlerdir. Buna fuzûli sözler denir. Bunun vakti zâyi etme zararı yeter. Dördüncüsü, sadece fayda getiren sözlerdir. O hâlde sözün dörtte üçü bırakılmalı, dörtte biri konuşulmalıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah buyurur: **«Sadaka ve hayır buyurmak ve insanlar arasını bulmak hariç, konuşmada hayır yoktur.»** Peygamber de buyurur ki:**«Susan kurtulur.»** Dilin âfetlerini bilmeden dilsiz kalmanın hakikatini bilemezsin. Biz —inşaallah— onbeş tane olan bu âfetleri etraflı olarak anlatacağız.

DİLİN AFETLERİ

1 — Lüzumlu olmayan, yâni terkedilmesinde dinî ve dünyevî zarar olmayan sözleri konuşan, İslâm'ın güzelliğinden çıkmış olur. Zirâ Peygamber buyurur ki: **«Lüzumsuz şeyi terketmek, kişinin müslümanlığının güzelliğindendir.»**

Bu sözlerin misâli şudur ki, arkadaşlık yaptığın insanlara, yaptığın yolculukları, gezdiğin şehirleri, o şehirlerde gördüğün çeşitli yemekleri, muhtelif dağları, bahçeleri ve geçmişe ait hâlleri olduğu gibi anlatmaktır. Bunların hepsi fuzûli olur. Zira bunlar terkedilebilir. Terkedilmesinden de hiç zarar gelmez.

Bunun gibi sana lüzumlu olmayan bir şeyi sormak da fuzûlî söz olur. Bu da, ancak sorulmasından zarar gelmezse fuzûlî söz olur. Ama **«Oruçlu musun?»** diye sorarsan, **«Oruçluyum»** dersen, ibâdetini izhar etmiş olursun. **«Değilim»** dersen, yalan söyleyip günah işlemiş olursun. Bu günaha da sen sebeb olursun. Bu ise zaten zararın tâ kendisidir. Bunun gibi, **«Nereden geliyorsun, ne yapıyorsun? Ve ne yaptın?»** diye sorsan, belki açıklayamaz, yalan söyler. Bu zâten bâtıldır. Fuzûli söz bâtıl olmayan sözdür.

Lokman Hekim bir yıl Davud'un yanında kaldı. Davud (a.s.) zırh yapıyordu. Ne yaptığını öğrenmek istedi. Fakat sabredip sormadı. Nihayet Davud, tamamlayıp sırtına onu giyip: **«Harp için güzel eldisedir. Fakat insanların çoğunun yanında rağbeti yoktur.»** dedi. Bunun gibi sualleri, insanların ahvâlini öğrenmek isteyen veya söz açıp dostluğunu izhar etmek isteyen kimseler sorar. Bunun ilâcı, ölümü yakın mülahaza edip şöyle düşünmektir ki, her zikir ve tesbih kıymetli bir hazinedir. Eğer zâyi ederse, zarar etmiş olur. İlmi ilâcı budur. Ameli ilâcı ise, ya insanlardan uzlet etmek, ayrı yaşamaktır yahut ağzına bir taş parçası almaktır.

Rivâyet edilir ki: Peygamber ile birlikte savaşan bir yiğit şehid oldu. Onu, çok açlığından karnına taş bağlamış olduğu halde buldular. Annesi, yüzündeki tozu temizledi ve: **«Cennet sana afiyet olsun.»** dedi. Peygamber buyurdu ki: **«Ne biliyorsun? Belki hayatında kendisine lâzım olmayan bir şey ile bahillik etmiştir, yahut kendisine lâzım olmayan bazı kelimeler söylemiştir.»** Peygamberin bu sözünün mânası şudur ki, belki kıyâmet gününde ondan hesap isterler. Halbuki, âfiyet meşakkatsiz ve hesapsız olan şeydir.

Bir gün Peygamber buyurdu ki, bu saatte bir cennet ehli kapıdan içeri girecek. Sonra Abdullah bin Selâm içeri girdi. Bu hususu ona haber verip dediler ki, **«Ey Abdullah! Senin amelin nedir ki, bu saadete eriştin?»** Dedi ki, **«Benim amelim az bir şeydir. Fakat bana lâzım olmayan sözün çevresinde dolaşmadım ve insanlar hakkında su-i zanda bulunmadım.»**

Bil ki, bir kelime ile ifade edilmesi mümkün olan bir şeyi iki kelime ile ifade etmek, fuzûlî olup vebâl olur. Sahabeden birisi der ki, bazı kimseler benimle bazı sözler konuşurlar ki, onun cevabı bana, soğuk ve tatlı suyun, susuza tatlı geldiğinden daha çok tatlı gelirken, fuzûlî olur korkusuyla ona cevap vermeye kalkışmıyorum. Mutarrıf bin Abdullah der ki, **«Hak Teâlâ'nın celâli, kalbinizde yüksek olmalıdır. Şöyle ki, önemsiz sözler arasında onu (Allah'ı) anmamalıdır. Meselâ hayvanlara kediye, "Allah seni şöyle böyle etsin" dememelidir.»** Peygamber buyurdu ki: **«Saadetli insanlar sözünün fazlasını geriye bırakan, malının fazlasını ise, veren, yâni kesesinin mührünü çözüp diline vuran kimselerdir.»** Peygamber buyurdu ki: **«İnsanlara dilden daha kötü bir şey verilmemiştir. Bil ki, hangi kelimeyi konuşursan, onu senin üzerine yazarlar. "Bir söz söylemez ki, Rakib ve Atid melekler yanında bulunmasın."** Eğer melekler sizin sözlerinizi bedava yazmayıp karşılığında ücret taleb etselerdi, ücret korkusundan on sözün dokuzunu terkeder, birini söylerdiniz. Halbuki, **çok konuşmakla vakit zâyi etmenin zararı, ücret vermek zararından fazladır.»**

2 — Bâtıl ve günah olanları konuşmaktır. Bâtıl bid'at çeşitleriyle sahabeler arasında yapılan harpler ile ilgili şeyler konuşmaktır. Günah ise, yaptığı fısk ve fesâdı başkasına anlatmaktır. Meselâ, içki sohbetini, fesâd toplantılarını anlatmak; yahut bir mecliste iki kişinin birbirlerine sövmelerini, birbirlerini incitmelerini, yahut fuhşiyata ait güldürücü hikâye ve maskaralıkları anlatmak. Bunların hepsi bundan önce anlatıldığı sebebten müslümanın derecesini düşürdüğü gibi, ayrıca günahtır. Peygamber buyurur ki: **«Bazı kimseler söylediği sözün ehemmiyetini kavrayamadığı için umursamaz. Halbuki o söz onu cehenneme götürür. Bazen de bâzı sözler söyler ki, onların kıymet ve mertebesini bilmez. Halbuki o sözler onu cennete götürür.»**

3 — Konuşma esnasında muhalefet ve münazara ve münakaşa yapmaktır. Buna şeriat lisanında «mira» (itiraz) denir. Bâzı kimseler vardır ki, bir kimse birşey söyledi mi, onu red edip **«öyle değil, belki şöyledir»** demeyi adet edinmiştir. Bunun mânası, sen ahmaksın, câhilsin, yalancısın; ben ise zekiyim, akıllıyım ve doğruyum demektir. Bu itibarla bu bir kelime iki helâk edici sıfatı kuvvetlendirmiş olur. O sıfatlar, biri tekebbür ve biri de canavarlıktır. Tekebbür açıktır. Canavarlık olması ise, bir kimsenin hatırını kırdığı içindir. Bu sebeple Peygamber buyurdu ki: **«Konuşmada muhalefet ve münakaşayı bırakıp bâtıl sözler söylemeyen kimse için cennette bir köşk yapılır. Eğer haklı cevabı vermemeye sabrederse, bu köşk cennetin en yüksek ye-**

rinde yapılır.» Zirâ hakkı söylememeye sabretmek yalan ve asılsız şeyi söylememeye sabretmekten daha zordur. Peygamber buyurdu ki: **«Kişi, velevki haklı da olsa, muhalefet ve nizadan el çekmedikçe imanı tamam olmaz.»** muhalefet dediğimiz yalnız mezhebler arasında olan ihtilâf değildir. Belki bir kimse bu nar tatlıdır dese, sen de ekşidir desen, yahut filân yerden filân yere kadar bir fersahtır, dese sen de; bir fersah yoktur desen bütün bunlar iyi haller değildir.

Resûlullah buyurdu ki: **«Her münakaşa ve inadın keffâreti iki rek'at namazdır.»** Münakaşa çeşitlerinden biri şudur ki, bir kimse hatâlı konuşunca, onun eksiğini bulup kusurunu göstermektir. Bunlar hepsi haramdır. Zirâ bundan kalbi kırılır, incinir ve zarûret olmadan hiçbir müslümanı incitmek câiz değildir. Bu hataları ilân etmek farz değildir. Belki susmak imanın kemâlindendir. Bu münakaşa mezhep ayrılıklarında olursa yine iyi değildir. Ancak kabul ümidi olursa, yalnız yerde nâsihat yoluyla hakikati açmak bundan müstesnadır. Eğer kabul etmek ümidi yok ise susmak daha hayırlıdır. Peygamber buyurdu ki: **«Birbirleriyle mücadele ve münakaşa eden kavimlerin hepsi, dalâlet vadisinde helâk oldular.»** Lokman Hakim oğluna dedi ki: **«Yavrum, âlimler ile mücadele etme; seninle düşmanlık yaparlar ve seni de düşman sayarlar.»**

Bil ki, asılsız ve bâtıl sözler karşısında sabredip susmak kadar zor hiçbir şey yoktur. Bu, en üstün mücahededir. Davud-ı Tai uzlet ediyordu Ebû Hanife (r.a.): **«Ya Davud, niçin uzlet edip meskeninden dışarı çıkmıyorsun?»** dedi. Davud: **«Ben kendimle cihâd etmekle meşgulüm. Cihâd beni münazaradan alıkoydu.»** dedi. Ebû Hanife: **«Bâri münazara meclisinde bulun, söylenen sözleri dinle, kendin bir şey söyleme.»** dedi. Davud: **«Münazara meclisine geldim, öyle kaldım, onun gibi hiç zor mücadele görmedim. Bundan daha büyük âfet olur mu ki, bir şehirde mezhep taassubu olsun; bazı kimseler, makam ve şöhret peşinde olup münakaşa ve münazara yapsınlar ve câhillere cedel dindendir diye öğretsinler.»**

Zâten cedel (münazara) hayvanî tabiat ve tekebbürün arzusudur. Câhil insanlar, bunun dinden olduğunu sandılar mı, cedel onların kalbinde o kadar perçinleşir ki, onsuz hiç sabredemezler. Zirâ bu hususta nefse çeşitli lezzetler hâsıl olur.

Malik bin Dinar (r.h.a.) der ki, **«Cedel (münazara) dinden değildir. Bütün selef cedelden kaçınmışlardır. Fakat eğer hâsım bid'atçı olursa, inat etmeden ve uzatmadan Kur'an ve hâdis ile onunla konuşmayı câiz görmüşler. Fayda vermediğini görünce de vazgeçmişler.»**

4 — Mal için ya kadı huzurunda, yahut başka bir yerde husumet yapmaktır. Bunun da âfeti büyüktür. Peygamber buyurur ki: **«Bilgisi olmadan birisiyle husumet yapan kimse, husumeti kesinceye kadar Hak Teâlâ'nın gâzabında olur.»** Mal için husumet yapmak gibi, kalbi dağıtan, hayatın zevkini gideren ve dinin mürüvvetini zâyi eden bir şey yoktur, demişler. Yine demişlerdir ki, takvâ ehlinden hiçbir kimse mal hususunda husumet ve niza, yapmamıştır. Zirâ fazla söy-

lemeksizin husumet başlamaz. Takvâlı olan da fazla söylemekten kaçınır. mücadele eden en azından hasmıyle tatlı ve yumuşak konuşmaz. Halbuki tatlı ve yumuşak konuşmanın fâzileti çoktur. O hâlde husumeti olan kimse elinden gelirse, ondan el çekip vazgeçsin. Zirâ o, ona âhiret azığı olur. Eğer vazgeçmezse, bâri doğrudan başka bir şey konuşmamalı, haksız yere kimseyi incitmemeli, hâsmına sert sözler söylememeli, sövmemeli beddua etmemeli ve ilâve etmemelidir. Çünkü bunların hepsi dinin helâk sebebleridir.

5 — Sövüp fuhşiyat söylemektir. Peygamber buyurmuştur ki: **«Kötü söz söyleyenlere cennet haramdır.»** Yine buyurmuş ki: **«Cehennem ehlinden öyle kimseler vardır ki, onların ağzından çıkan pislik kokusundan bütün cehennem ehli feryad edip bunlar kimdir? diye sorarlar. Bunlar, nerde bir pis ve fahiş söz işitseler, onu sevip söyleyen kimselerdir diye cevap verilir.»**

İbrahim bin Meysere (k.s.) der ki: **«Kötü söz söyleyen kıyâmet gününde köpek sûretinde olur.»** Fahiş sözlerin çoğu, çirkin ibârelerle cimayı ifâde etmektir. Nitekim fısk ve fesâd ehlinin âdeti budur. Sövmek ise, cimayı birisi hakkında söylemektir. Peygamber buyurdu ki: **«Anasına babasına sövene lânet olsun.»** Dediler ki, **«Ya Resûlüllah, bunu kim yapar?»** Buyurdu ki: **«Bir kimse, bir kimsenin anasına - babasına söver, o da onunkine söver. Hakikatta kendisi anasına babasına sövmüş olur.»**

Cimayı, sarih değil, kinaye ile ifade etmelidir ki, fuhşa girmesin. Cima gibi çirkin olan herşeyi sarih değil işaretle ifâde etmelidir. Hanımların ismini de açık değil belki kinaye yoluyla söylemelidir. Bir kimsede basur, alaca hastalığı veya başka çirkin bir hastalık olursa, söyleyecek olduğu zaman adı yerine «hastalık» demelidir. Velhâsıl kelimeleri kullanırken güzeli ve edebi gözetmelidir. Çünkü bunları çirkin bir kelime ile ifade etmek, bir nevi fahiş söz olur.

6 — Lânet etmektir. Gerek hayvanlara, gerek elbiseye ve gerek insanlara olsun lânet etmek mezmumdur. Peygamber buyurmuştur ki: **«Mü'min olan lânet etmez.»** Seferde bir hanım bir deveye lânet edince, Peygamber buyurdu ki, **«Devenin sırtındaki herşeyi alın ve kâfileden sürün, gitsin. Zirâ o mel'un oldu.»** O deve bir müddet öyle yürüdü. Kimse yanına yaklaşmadı. Ebû Derda (r.a.) der ki: **«Biri, insana, toprağa, yahut bir şeye lânet ederse, o da der ki, hangimiz Allah'a asi ise, lânet ona olsun.»** Bir gün Ebû Bekiri's-Sıddık bir şeye lânet etti. Peygamber üç defa, **«Sıdk ve lânet bir yerde nasıl olur?»** dedikten sonra: **«Kâbe sahibinin hakkı için olamaz.»** buyurdu. Ebû Bekiri's-Sıddık: **«Tevbe olsun, ya Resûlallah!»** deyip keffâret için bir köle âzad etti.

Bil ki, belli bir kimseye lânet etmek câiz değildir. Ancak kötü hal üzere olan topluluğa câizdir. Nitekim zâlimlere, kâfirlere ve fâsıklara lânet olsun denir. Ama mü'tezile ve keramiye cemaatlarına lânet olsun sözünde tehlike vardır. Zirâ bundan fesâd doğar. Fakat şeriatte haklarında lânet bulunan kimselere lânet edilir. Yine küfür üzere öl-

düğü şeriat tarafından bildirilen muayyen kimselere lânet okumak câizdir. Meselâ fir'avun ve Ebu Cehil gibi. Peygamber kâfirlerden bir kavme lânet etmiştir. Zirâ vahiyle onların müslüman olmayacaklarını bilmiştir. Ama yahudilerden bir şahsa lânet etmekte tehlike vardır. Zirâ ölmeden müslüman olup cennet ehli olabilir ve lânet edenden de hayırlı olabilir. Eğer bir kimse: **«Müslümana "rahmet olsun," derler; Halbuki imanlı gitmesi bilinmemektedir. Fakat hâli hazırdaki durum itibar edilir. Buna göre kâfire de küfür hâlinde lânet edilse ne lâzım gelir?..»** derse, bu yanlıştır. Zirâ rahmetin mânası, Allah seni rahmet sebebi olan müslümanlıkta devamlı eylesin, demektir. Oysa Allah seni küfürde devamlı eylesin demek câiz değildir.

O hâlde hâdiste lânet edilen kimseye lânet etmelidir. Eğer bir kimse: **«Yezide lânet etmek câiz olur mu?»** diye sorarsa, deriz ki, **«Hüseyni öldürene, eğer tevbesiz öldü ise lânet olsun»** şeklinde lânet etmek câizdir. Zira Hüseyin'i öldürmek küfürden ağır değildir. Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşi'ye müslüman olduğu için lânet etmek câiz değildir. Yezid'in hâli ise, bilinmemektedir. Bâzı kimseler Yezid, Hüseyinin öldürülmesini emretmişti, diyorlar. Bâzıları da emretmemişti, fakat buna râzı idi, diyorlar. O hâlde sadece töhmetle bir kimseyi suçlu göstermek doğru değildir, belki cinayettir. Bu zamanda ne kadar büyükler öldürüldü ki, kimse hakikatte kimin öldürülmelerini emrettiğini bilmez. O hâlde bu kadar yüzyıl önceki Hz. Hüseyin'le Yezid olayının hakikatini kim bilir. Hak Teâlâ insanları bu tehlike ve fuzûli şeylerden müstağni kılmıştır.

Eğer bir kimse bütün ömründe şeytana lânet etmezse, kıyâmette ona, **«Niçin şeytana lânet etmedin.»** diye sormazlar. Ama bir kimseye lânet ederse, **«Niçin ve neye binâen lânet ettin.»** diye muahaze edilme ihtimali vardır. Büyük zâtlardan biri diyor ki, **«Kıyâmet gününde âmel defterinde «Lâilâhe illallah» kelimesinin bulunmasını, lânet kelimesinin bulunmasından çok severim.»** Bir kimse Peygambere, **«Bana bir vâsiyet buyur ya Resûlallah!»** dedi. Resûlallah: **«Kimseye lânet etme.»** buyurdu. Demişlerdir ki, **«Mü'mine lânet etmek, onu öldürmek gibidir.»** Bâzıları demişler ki, Peygamberden rivayet edilir ki: **«Tesbih ile meşgul olmak, şeytana lânet okumaktan evlâdır.»** Ya başkasına lânet okumaktan ne kadar iyidir. Bir şeye lânet okumak, dinin salabetinden ileri gelir diyen kimsenin hâli, şeytanî bir aldanıştır. Bu gibi şeyler ekseriya taassup ve nefsi arzudan doğar.

7 — Şiir okumak ve teganni (şarkı, türkü) etmektir. Sema' bahsinde bunun tafsilâtı geçti. Bu, haram değildir. Zirâ Peygamberin huzurunda şiir okumuşlar. (Şair) Hassan'a kâfirlerin hicvine cevap vermesini emir buyurmuştur.

Ama içinde yalan, yahut bir müslümanın hicvi veya bir kimsenin yalan medhi bulunan şiirleri okumak câiz değildir. Fakat teşbih yoluyla olup şiir sanatı bulunan şiirler, görünüşte yalan da olsa, (onları okumak) haram değildir. Zirâ şairin inancı o değildir. Bu çeşit şiirlerin arapçası, Peygamberin huzurunda okunmuştur.

8 — Lâtife (şaka) dır. Peygamber lâtife yapmayı yasaklamıştır. Fakat az olmak şartıyle arasıra yapmak helâldir. Lâtifenin şartı, lâtife yaptığı kimsenin güzel ahlâk sahibi olması, âdet edinmemesi, lâtife yaparken haktan başka bir şey söylememesi ve kimsenin aybını ve gıybetini zikir etmemesidir. Fakat lâtife zamanı çok zâyi ediyor ve çok gülmeye sebeb oluyor. Çok gülmekle de kalbi kararıyor, insanın vekâr ve heybeti yok olur. Lâtifeden nefret ve soğukluk da hâsıl olabilir. Peygamber buyurur ki: **«Ben lâtife ederim, fakat haktan başka bir şey söylemem.»** Yine buyurdu: **«Bâzı kimseler, insanları güldürmek için sözler söylerler ki, onunla yerle gök arası kadar uzak düşer.»** Güldürücü her şey mezmumdur. Gülmenin tebessümden fazla olması câiz değildir. Peygamber buyurur ki: **«Benim bildiğim şeyi siz bilseydiniz az güler, çok ağlardınız.»** Birisi sevinip gülerken, büyük zatlardan biri ona: **«Kıyâmet gününde sana cehennemi arz edeceklerini biliyor musun?»**

Hak Teâlâ **«Herbiriniz cehenneme uğrayacaktır.»** (Meryem sûresi, âyet: 71) buyurur. **«Evet, bilirim muhakkak arz edecekler.»** dedi. O hâlde arzettikleri zaman cehennemden kurtulacağını biliyor musun? dedi. Yok, bilmem, dedi. O hâlde gülüp neşelenmenin sebebi nedir? Ata-i Selemî (r.h.a.) kırk yıl gülmedi. Veheb bin Verd (r.h.a.) bayram günü gülüşen bir kavim gördü. Dedi ki, eğer bunların orucu kabûl olmuş ise, bu, şükür edenlerin fiili değildir. Eğer kabûl olmamış ise, bu (Allah'tan) korkanların fiili değildir.

Abdullah bin Abbas (r.a.) der ki: **«Günahı güle güle işleyen kimseyi cehenneme ağlaya ağlaya götürürler.»** Muhammed bin Vasi: **«Bir kimsenin kalabalık içinde ağlaması acayip midir?»** dedi. **«Evet»**, dediler. **«Cennet ehli olduğunu bilmeyen kimsenin bu dünyada gülmesi daha acayiptir.»** dedi. Hadiste: **«Bir arabî (göçebe arab) deveye binmişti. Peygamberin yanına gelmeğe çalışırdı. Devesi gitmeyip geri çekilirdi. Onun böyle yaptığına Sahabeler gülüşürlerdi. Sonra deve o kimseyi yere vurup öldürdü. Sahabeler: "Ya Resûlallah! O adam düşüp öldü." Peygamber de "Sizin ağzınız onun kanıyla doldu."»** Yâni siz ona gülüşürdünüz buyurdu.

Ömer bin Abdülaziz derdi ki: **«Allah'tan korkunuz ve lâtife etmeyiniz. Zirâ lâtifeden kalbte kinler meydana gelir ve kötü işler doğar. Bir yerde toplanıp sohbet ederseniz, Kur'an-ı Azim'den, hadîs-i şerîften ve salihlerin siyer (hâl ve hareket) inden bahs ediniz. Bunu yapamazsanız, boş yere konuşup zamanınızı, zâyi etmeyiniz.»** dedi. Hz. Ömer (r.a.): **«Birisiyle lâtife eden kimse, onun yanında küçülür, heybet ve saygısı kalmaz.»** dedi.

Peygamber ömrü boyunca şaka olarak iki - üç söz yapmıştır. Bir defa bir acuzeye (ihtiyar kadın): **«Acuzeler cennete girmez»** buyurdu. Acuze kadın bunu işitince, ağladı. Peygamber: **«Kalbini hoş tut; önce gençleştirilirler, ondan sonra cennete girerler.»** buyurdu. Bir defasında da, bir gün bir kadın Peygambere gelip: **«Ya Resûlallah, kocam seni dâvet ediyor.»** dedi. Resûlüllah: **«Senin kocan, o gözünde beyaz olan

kimse değil midir?» buyurdu. O hanım. **«Benim kocamın gözünde beyaz yoktur.»** dedi. Resûlüllah: **«Gözünde beyaz olmayan kimse yoktur.»** buyurdu.

Diğer bir defasında da, bir hanım: **«Ya Resûlallah, beni deveye bindir.»** dedi. Resûlallah: **«Seni deve yavrusuna bindireyim.»** buyurdu. O hanım **«Yok, deve yavrusunu istemem. Zirâ o beni düşürür.»** dedi. Resûlallah: **«Deve yavrusu olmayan bir deve yoktur.»** buyurdu. Ebû Talha'nın Ebû Ümeyr adlı bir oğlu vardı. Oynadığı serçe ölünce, Ebû Ümeyr ağladı. Resûlüllah: **«Ey Eba Ümeyr! Serçe ne etti.»** buyurdu.

Peygamber bu lâtifelerini ekseriya kadınlar ve çocuklarla yapardı. Bununla gönüllerini hoş eder, kalblerindeki heybetini dağıtmış olurdu. Resûlüllah kendi hanımlarının gönlünü hoş etmek için böyle lâtifeleri onlarla da yapardı. Hz. Aişe der ki, Hz. Sevde benim yanıma geldi. Ben biraz süt kaynatmıştım. **«Sevde, yemek ye»**, dedim. Yemem, dedi. Yemezsen üzerine sürerim, dedim. Hz. Aişe der ki, elimi uzatıp yüzüne sürdüm. Resûlüllah aramızda oturuyordu. Sevde'nin elinin bana ulaşması için dizini aşağıya indirdi. Sevde'nin eli bana ulaştı, o da yüzüme sürdü. Resûlüllah bizi seyredip gülerdi.

Dahhâk bin Süfyan çirkin yüzlü bir kimse idi. Bir gün Resûlüllah ile otururken: **«Ya Resûlallah, benim Aişe'den güzel iki hanımım vardır. İstersen, birini boşıyayım, sen al.»** dedi. Bunu lâtife olarak söylerdi. Aişe bu sözü işitince: **«Onlar mı güzeldir, sen mi güzelsin?»** dedi. Dahhâk, ben güzelim, dedi. Bunun üzerine Resûlüllah Aişe'nin bu sözüne tebessüm edip güldü. Zirâ Dahhâk çok çirkin yüzlü bir kimse idi. Bir olay, kadınlar hakkında örtünme emri gelmeden önce idi. Resûlüllah gözü ağrıyan Suheyb'in hurma yediğini görünce: **«Ey Suheyb, hem gözün ağrıyor, hem hurma yiyorsun.»** buyurdu. Suheyb: **«Ya Resûlallah, bu gözüm ağrıyor. Ben öbür tarafla hurma yiyorum.»** dedi. Resûlüllah bunu işitince güldü.

Havvat bin Cübeyr, kadınlara düşkündü. Bir gün Mekke yolunda bâzı kadınlarla dururken Peygamber onun yanından geçti. Peygamberi görünce mahcub oldu. Peygamber ona: **«Ey filân, burada ne yapıyorsun?»** buyurdu. **«Ya Resûlallah bir serkeş devem vardır. Onu bağlamak için bu kadınlardan bir ip istedim.»** dedi. Resûlüllah geçip gitti. Havvat der ki, bundan sonra beni nerde görse, **«Ey filân, o serkeş deveyi ne yaptın? Daha serkeşliği devam ediyor mu?»** buyururdu.

Bir gün Resûlüllah bir merkebin sırtında her iki mübârek ayağını da bir tarafa sallandırmış gidiyordu. Beni görünce, **«Ey filân, o serkeş deve ne yapıyor.»** buyurdu. Dedim ki, seni sağlam din ve doğru yol üzerinde insanlara gönderen Allah hakkı için, İslâm dairesine girdikten sonra serkeşlik etmemiştir. Resûlüllah: **«Allahü Ekber. Allahım, bizi hidayete kavuştur.»** buyurdu.

Nuayman el-Ensarî çok şakacı idi ve çok içkiye mübtelâ idi. Her zaman onu yakalayıp Resûlüllah'ın yanına getiriyorlardı ve nalın ile döverlerdi. Bir defa sahabeden biri **«Allah lânet etsin. Daha ne kadar**

içecek.» dedi. Resûlüllah: **«Ona lânet etmeyiniz. Zirâ Allah'ı ve Resûlünü seviyor.»** buyurdu. Onun bir âdeti vardı: Medine'ye taze meyva getirdiler mi, alır Peygamberin huzuruna getirir ve bu hediyedir, derdi. Meyva sahibi parasını isteyince de onu alır, Resûlüllah'ın huzuruna getirir ve meyvayı bunlar yedi. Parasını onlardan iste, derdi. Resûlüllah da güler ve çıkarır parasını verdikten sonra **«Ey Numan, niçin böyle yapıyorsun?»** buyurunca, **«Ya Resûlallah, meyvaları senden önce başkasının yemesini istemedim. Akçam da yoktu.»** derdi.

Hadislerde, Peygamberin ömrü boyunca yaptığı lâtifeler bu anlatılanlardır. Bunlarda da ne bâtıl, ne yalan, ne kimseyi üzecek ve ne de heybetini götürecek şeyler vardır. O hâlde böyle lâtifeleri arasıra yapmak sünnettir. Ama âdet edinmek câiz değildir.

9 — Alay etmektir. Bir kimse ile alay etmek, ona gülmek, onun sözünü ve fiilini alaylı olarak anlatmak, yahut dinleyenleri güldürecek biçimde onun sesini, nağmesini taklit etmek, eğer o kimseyi tedirgin ediyorsa haramdır. Hak Teâlâ buyurur ki: **«Bir kavim, diğeriyle alay etmesin, maskaraya almasın, alay ettikleri kimseler onlardan daha iyi olabilirler.»** Resûlüllah buyurmuştur ki: **«Bir kimseyi tevbe etmiş olduğu bir günah sebebiyle gıybet eden kimse, o günaha mübtelâ olmayınca ölmez.»**

Peygamber, karnından sesli bir yel meydana gelen kimseye gülmeyi nehiy etmiştir ve buyurmuştur ki: **«İnsan, benzerini yaptığı şeye niçin güler.»** Yine buyurur ki: **«İnsanlarla alay edip gülen kimselere, kıyâmet gününde cennet kapısını açarlar ve onları cennete girmeye dâvet ederler. Cennete girmek isteyince, kapıyı kapayıp içeri koymazlar. Geri dönünce bir başka kapı açıp tekrar çağırırlar. O üzüntü ve keder içinde yine girmek ister. Yaklaşınca yine kapıyı yüzüne kapatırlar. Öyle olur ki, ne kadar çağırsalar, gitmez. Zirâ kendisiyle alay ettiklerini bilir.»**

Bil ki, maskaralık yapana gülmek, kimsenin kalbini rencide etmiyorsa haram olmaz, belki, lâtife kabilinden olur. Ancak bir kimsenin kalbini rencide ederse haram olur.

10 — Sözünü yerine getirmemektir. Peygamber buyurmuştur ki: **«Üç şey vardır ki, bunların üçü kimde bulunursa, namaz kılsa da, oruç tutsa da, münâfıktır. Konuşunca yalan söylemek, verdiği vaidi yerine getirmemek ve kendisine emanet edilen şeye hiyanet etmek.»** Yine buyurdu ki: **«Söz borç gibidir.»** Yani va'dinde hulf etmemek (caymamak) farzdır. Hak Teâlâ İsmail Peygamberi, va'dine hulf etmeyip sadık kalmasıyle övüp: **«Şübhesiz o, va'dine sadık idi.»** buyurur. Rivâyet edilir ki, İsmail (a.s.) bir husus için bir kimseye bir yerde buluşmak için söz vermişti. O kimse belirtilen zamanda gelmedi. İsmail orada yirmi gün bekledi ve sözünü yerine getirdi. Biri der ki, Peygamber ile filan yerde buluşmak üzere sözleşmiştik. Ben o sözümü unutmuşum. Üçüncü gün oraya gitti. Peygamberi orada gördüm. Buyurdu ki, üç günden beri zahmetlerle burada seni bekliyorum.

Peygamber birisine ne istersen vereceğim diye söz vermişti. Hüneyn gâzasının gânimeti taksim edilirken o kimse gelip: **«Ya Resûlallah! Va'dini yerine getir.»** dedi. Resûlüllah: **«İstediğini iste.»** buyurdu. Seksen koyun istedi. Resûlüllah ona seksen koyun verdi ve: **«Yûsuf** (a.s.) **ın, kemiklerinin alâmetini Mûsa'ya haber verip Mûsa da, kemikleri bulunca, "Ne istersen vereceğim." dediği kadın, senden daha akıllı idi. O kadın: "Bana gençliğimin geri verilmesini ve cennette seninle beraber olmayı isterim" demişti.»** Ondan sonra halk arasında bu darb-ı mesel oldu: Filân adam, seksen koyun sahibinden daha tavizkârdır, derlerdi.

Bil ki, mümkün mertebe söz vermemek gerekir. Peygamber sözünde: **«Olabilir»**, yâni belki yaparım derdi. Söz verdikten sonra zarûret olmadan sözünde durmalıdır. Bir kimseye, burada seni beklerim diye söz verdi ise, âlimler der ki, namaz vakti girinceye kadar beklemelidir.

Bil ki, bir kimseye bir şey verdikten sonra geri almak va'dine hulf etmekten daha çirkindir. Peygamber, onu kustuğunu yiyen köpeğe benzetmiştir.

11 — Yalan söylemektir. Bu, büyük günahlardandır. Peygamber buyurmuştur ki: **«Yalan söylemek, münâfıklık kapılarından bir kapıdır.»** Yine buyurur ki: **«Kul yalan söyleye söyleye öyle bir mertebeye gelir ki, Hak Teâlâ katında adı "yalancı" yazılır.»** Yine buyurdu: **«Yalan söylemek rızkı eksiltir.»** Yine buyurdu: **«Tüccarlar facirdirler.»** Yâni tüccarlar kötü iş yaparlar. **«Niçin ya Resûlallah? Halbuki alış-veriş helâldir.»** dediler. **«Çünkü eşyalarını satmak için yalan yere yemin ediyorlar, gerçeğin hilâfına konuşuyorlar. Vay onların hâline, vay onların hâline, vay onların hâline!»** buyurdu. Yine buyurdu ki: **«Rü'yada gördüm ki, birisi bana ayağa kalk, dedi. Kalktım. İki kişi gördüm. Biri ayakta ve biri de oturuyordu. Ayakta duran ucu eğri bir demiri oturanın ağzına sokmuş, bir tarafını boynuna kadar yırtıyordu. Sonra öbür tarafı da öyle yapıyordu.»** Peygamber buyurur: **«Dedim ki, bu kimdir?» «Yalan söyliyen kimsedir. Kıyâmete kadar böyle âzablandırılacaktır, dediler.»**

Abdullah bin Cerad Peygambere: **«Mü'min olan kimse, zinâ eder mi?»** dedi. Peygamber: **«Belki eder.»** buyurdu. **«Yalan söyler mi?»** dedi. **«Hayır, söylemez.»** buyurdu. Ve: **«Ancak iman etmeyenler yalan söyler.»** âyet-i kerimesini okudu. Abdullah bin Amir der ki, küçük çocuktum. Oynamaya gittim. Annem bana; **«Gel bakayım, ne vereceğim.»** dedi. Resûlüllah da bizde idi. **«Ne vereceksin?»** buyurdu. Annem, **«Hurma vereceğim, ya Resûlallah.»** dedi. Resûlüllah: **«Eğer vermezsen, seni yalancı yazarlar.»** buyurdu. Resûlüllah buyurur ki: **«Size en büyük günahları bildireyim mi? Allah'a ortak koşmak ve ana-babaya asi olmaktır.»** Resûlüllah bunu söylerken, oturup dayanmıştı. Sonra doğruldu ve: **«Bakın, bir de yalan söylemektir.»** Yâni büyük günahlardan biri de yalan söylemektir, buyurdu. Ve: **«Melekler yalan söyleyen mü'minin kötü kokusundan bir mil uzak kaçarlar.»** buyurdu.

Bunun için derler ki, konuşurken aksırmak, sözün doğruluğuna işarettir. Zirâ hadîste: **«Aksırmak melekten, esnemek de şeytandandır.»** buyurulmaktadır. Eğer söz yalan olursa melek hazır olmaz ve aksırma da olmazdı. Peygamber buyurur ki: **«Yalan sözü nakil edip anlatan da yalancı olur.»** Yine buyurur: **«Yalan yere yemin etmekle bir kimsenin malını alan, kıyâmet gününde Allah'ı, kendisine kızgın olarak görür.»** Yine buyurur ki: **«Hıyanet ve yalandan başka bütün hasletler mü'minde bulunabilir.»**

Meymun bin Ebi Müseyyeb (r.h.a.) der ki, bir mektup yazarken bir kelime hatırıma geldi. Onu yazarsam, mektup onunla süslenir. Fakat o kelime yalandı. Yazmaya karar verdim. Birden bir münadi işittim; **«Hak Teâlâ mü'minleri doğru sözleriyle, dünya ve âhiret hayatında sâbit tutar.»** âyetini okuyordu. İbni Semmâk (r.h.a.) diyor ki, ben yalan söylemediğim için sevâb kazanmıyorum. Zirâ yalan söylemekten utandığım için söylemiyorum.

YALANIN CAİZ OLDUĞU YERLER

Bil ki, yalan söylemek haramdır. Çünkü kalbe tesir eder ve onu karartır. Fakat bir maslahat, yahut şerri defetmek ve zulmü kaldırmak için yalan söylemek lüzumu hâsıl olursa, bu durumda istemeden yalan söylemek haram olmaz. Çünkü istemeden söylenen yalan kalbe tesir etmez, hayır niyetiyle olan yalan kalbi karartmaz. Şübhesiz bir zâlimden kaçan kimsenin yerini söylemek câiz değildir. Hattâ burada zulmü defetmek için yalan söylemek farzdır. Peygamber üç yerde yalan söylemeye ruhsat vermiştir: Biri harpte insanın kendi kasıt ve niyetini düşmana söylememesidir. İkincisi de, iki kişinin arasında sulh yapmak isterken her iki tarafdan, söylememiş olsalar bile iyi cevaplar getirmek ve hayırlı haberler nâkil etmektir. Üçüncüsü, iki hanımı olan kimsenin, herbirine gönlünü hoş etmek için, seni daha fazla severim demesi câizdir.

Bil ki, eğer bir zâlim, bir kimsenin malını almaya kastetse, onun malının nerde olduğunu söylemek câiz değildir. Belki bilse bile bilmem demelidir. Yine birisinin günahını sorsalar, bilse de söylemek câiz değildir. Zirâ böyle şeyler örtüyü açmış olur. Halbuki şeriat çirkin işlerin örtülmesini emr buyurmuştur. Eğer hanımı, bir şey va'detmeden kendisine itaat etmiyorsa, yapmayacağı va'dlerde bulunması da câizdir. Bunların benzerleri için yalan söylemek câizdir. Bunun ölçüsü şudur ki, yalan söylemek câiz değildir. Ancak doğru söylemekten yalan gibi mahzurlu olan bir fesâd doğarsa, o zaman yalan söylemek mübâh olur.

O hâlde insaf terazisini elden bırakmamalıdır. Eğer şeriatta o şeyin olmaması, yalanın olmamasından daha önemli ise, meselâ insanlar arasında kavga ve düşmanlığın meydana gelmesi, karı - koca ara-

sına soğukluk ve nefret girmesi, müslümanların malının zâyi olması, sırrın açığa vurulması ve günahının meydana çıkmasıyle rezil rüsvay olmak gibi şeylerde yalan mübah olur. Bu durumda yalan söylemek mübâh olur. Zirâ bunların kötülüğü yalan söylemek kötülüğünden fazladır. Bu şuna benzer ki, ölmek tehlikesi olursa, murdarın etini yemek mübâh olur. Zirâ yaşamak murdarın etini yememekten daha önemlidir. Böyle olmayınca yalan söylemek mübâh olmaz. O hâlde fazla mal ve mevki kapmak için, kendini övmek, haşmet ve üstünlüğünü anlatmak için yalan söylemek haramdır.

Esma (r.a.) der ki, bir kadın Resûlüllah'a, eğer ben bâzı kimseleri kızdırmak için kocamın aslında bana yapmadığı bâzı iyilikleri anlatsam bir şey lâzım gelir mi? diye sordu. Resûlüllah buyurdu ki: **«Bir yalanı anlatıp kendine mal eden kimse, iki yalan elbisesini üstüste giymiş gibi olur.»** buyurdu. Yâni kendisi hem yalan söylemiş olur, hem de başkasını uydurma ve cehâlete teşvik etmiş olur. Zirâ o da yalan uydurabilir.

Bil ki, çocukları okula göndermek için bâzı yalan va'dlerde bulunmak câizdir. Hâdiste: **«Bu yalanı yazarlar fakat mübâh olanı da yazarlar. Ona "Niçin yaptın?" diye sorarlar. O da, yalan söylemeyi mübah kılan bir sebeb açıklar.»** buyurulur.

Bil ki, bir kimsenin, hakikatte bilmediği bir şeyi rivâyet etmesi, yahut bir meseleye cevap vermesi haramdır. Bunu, şöhret ve üstünlüğüne zarar gelmesin diye yapıyor. Bâzı kimseler, hayr ve sevâb kazanmak bâbında Resûlüllah'ın söylemediği bâzı hâdisleri rivâyet etmeyi câiz görmüşler. Hakikatte bu kâbil rivâyetler de haramdır. Resûlüllah buyurur ki: **«Söylemediğim sözü bana isnat eden, cehennem ateşinde yerini hazır bilsin.»** O hâdisleri nâkil ve rivâyet etmenin sevâb olduğu, kesin olarak değil, zân ve tahmin ile bilinir. O hâlde, sevâb olduğu açık olmayınca ve zarûret olmayınca yalan söylememelidir.

ZARURETTEN YALAN SÖYLEMEMEK İÇİN KAÇAMAKLI KONUŞMAK CAİZDİR

Bil ki, büyük zatlar ve kıymetli veliler; bâzı vakitlerde yalan söylememek için hile yapmağa muhtaç olmuşlardır. Şöyle ki, başkası söylenen sözden kastedilebilecek bâzı mânalar anlar. Buna arapça **«Târiz»** denir. Nitekim rivâyet ederler ki, Muterrif (r.h.a.) emirin yanına gitti. Emir: **«Niçin bizim yanımıza seyrek geliyorsun.»** dedi. Muterrif, **«Emirin yanından gittiğimden beri, Allah'ın izni olmadan yanımı yerden kaldırmadım.»** dedi. Emir o zamandan beri hasta olduğunu zannetti. Mutarrif de sözünde doğru idi. Zirâ Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse yerinden kalkmaya muktedir değildir. Şa'bi (r.h.a.) câriyesine şöyle tavsiye etmişti ki, birisi kendisini arasa, bir daire çizip

parmağını dairenin ortasına tut ve Şa'bî burda yoktur de. Yahut Şa'bî'yi camide arayın de. Muaz (r.a.) Hz. Ömer'in işini bitirip eve gelince, hanımı ona dedi ki, bu kadar zamandanberi memurluk yaptın zekât topladın; bize ne getirdin? Muaz dedi ki, benimle bir gözetici vardı, onun korkusundan bir şey alıp getiremedim. Yani Allah Teâlâ her yerde bana hazır ve nâzır idi. Hanımı ise, Hz. Ömer'in kendisiyle bir gözetici gönderdiğini zannetti. Hemen Hz. Ömer'in yanına gitti ve: **«Ey mü'minlerin emiri, Muaz, Resûlüllah ve Hz. Ebû Bekir zamanlarında emin idi, onunla gözetici göndermezlerdi. Sen niçin onunla gözetici gönderdin?»** Hz. Ömer bu söze üzüldü. Muaz'ı çağırdı ve bu sözün aslını ondan sordu. Muaz hâdiseyi anlatınca, Hz. Ömer gülümsedi ve hanımına **vermesi için, ona bir şey verdi.**

Bil ki, bu te'vil ve hile, ancak zarûret ve ihtiyaç olduğu vakit câiz olur. Ama ihtiyaç olmazsa câiz değildir. Zirâ konuşma doğru ise de, insanları yanlış anlamalara sevketme olur.

Abdullah bin Uneyne der ki, babam ile beraber Ömer bin Abdulaziz'in huzuruna çıktım. Dışarı çıkınca sırtımda güzel elbisem vardı. Halk bu Emirü'l-mü'minin hediyesidir dediler. Allah Teâlâ buna karşılık Emirü'l-mü'minin mükâfatını versin, dedim. Babam: **«Oğlum, sakın, yalan söyleme ve yalana benzeyen şeyler de söyleme.»** dedi. Ama az bir fayda için bu şeyler mübâh olur. Meselâ bir kimsenin gönlünü hoş etmek gibi. Nitekim Resûlüllah bir yaşlı kadına: **«Yaşlılar cennete girmez.»** Birisine: **«Seni devenin yavrusuna bindireyim.»** Bir diğerine de: **«Senin kocan gözünde beyazlık vardır.»** buyurmuştur. Ama bu şeyler zarar ve fesâd getirirse aslâ câiz olmaz.

Meselâ bir kadını bir adamı aldatıp filân kadının sana sevgisi meyli vardır deyip onu da o kadına bağlamak, onu âşık etmek ve bunun benzeri şeyler câiz değildir. Ama zararı olmazsa şaka ve lâtife için böyle yalanları söylemek günah derecesine varmaz. Fakat kâmil iman derecesinden düşer. Zira Resûlüllah buyurur ki: **«Kişi, kendisi için arzu ettiklerini diğer müslümanlara da arzu etmedikçe ve yalan ile şakadan el çekmedikçe, imanı tam olmaz.»** Buna örnek: Bir kimsenin gönlünü hoş etmek için, **«Yüz kere seni aradım, evine geldim, bulamadım.»** derler. Bu haram derecesine varmaz. Zirâ bundan maksat, sayı takdir etmek değildir. Belki çokluk ifâde etmektir. Ama çokluk kastedilmezse yalan olur.

Halk arasında bir kimseye: **«Yemek ye, dediklerinde, istemez.»** dememelidir; zira kalbinde o yemeğin iştahı varsa câiz değildir. Çünkü Resûlüllah Hz. Aişe-i Sıddîka ile evlendiği gece hanımlarına bir bardak süt verdi. **«İstemez.»** dediler. Resûlüllah buyurdu ki: **«Açlık ile yalanı bir araya getirmeyiniz.» «Ya Resûlallah, bu kadar şey yalan olur mu?»** dediler. **«Evet, bu kadar dahi yalan olur ve defterinize yazılır.»** buyurdu.

Said bin Müseyyeb'in gözü ağrıyordu. Gözünün kenarında biraz çapak toplanmıştı. Temizlesen ne lâzım gelir dediler. Dedi ki, Tabibe

elini gözüme değdirmem dedim. Değdirsem yalan söylemiş olurum. Yalan söylemek de câiz değildir. İsa (a.s.) buyurdu ki: **«Bir kimsenin, Hak Teâlâ'yı yalan yere şahid tutup gerçek öyle olmadığı halde "Hak Teâlâ bilir ki, hâl böyledir." demek büyük günahlardandır.»** Resûlüllah buyurur ki: **«Yalan söyleyip rü'yamda şunu gördüm diyen kimseye iki arpayı birleştirmesi teklif edilir ki, bunu zâten yapamaz.»**

12 — Gıybettir. Bil ki, gıybet yapmak, insanların diline gâlib olmuştur. Allah'ın dilediğinden başka hiçbir kimse gıybet yapmaktan kurtulmamıştır. Gıybetin günahı büyüktür. Allah Teâlâ gıybet eden kimseyi, ölmüş kardeşinin etini yiyen kimseye benzetmiştir. Resûlüllah buyurmuştur ki: **«Gıybet etmekten uzak olun. Zirâ gıybet etmek zinâdan kötüdür. Zirâ zinânın samimi tevbesi kabul edilir. Gıybet tevbesi, hasmı hoşnut olup helâl etmeyince kabûl olmaz.»** Yine buyurur ki: **«Mirac gecesi bir kavim gördüm, yüzlerini tırnaklarıyle kaşıyıp kazırlardı. Bunlar kimdir? dedim. Dünyada insanları gıybet edenlerdir, dediler.»**

Süleyman bin Cabir (r.a.) der ki: **«Ya Resûlallah, bana beni kurtaracak bir şey öğret.»** dedim. **«Kendi kovandan başkasının kovasına bir damla su koymak da olsa, hayır işini küçümseme. Müslüman kardeşlerine güler yüzlü ol. Sana yakın olurlarsa, onlara hizmet et, uzak olurlarsa onları gıybet etme.»** Hak Teâlâ Mûsa'ya (a.s.) vahiy edip buyurdu ki: **«Gıybetten tevbe edip de ölen, cennete girenlerin sonuncusu olur. Tevbe etmeden ölürse, cehenneme girenlerin ilki olur.»** Cabir (r.a.) diyor ki: **«Resûlüllah ile seferde idik. İlk mezarın yanından geçerken buyurdu ki: "Bu mezarların ikisi de âzabtadır. Biri gıybet sebebiyle, biri de çamaşırını sidikten korumadığı için." sonra bir yaş ağaç ikiye böldü ve o mezarların başları ve ayakları ucuna dikti ve buyurdu ki: "Bu ağaçlar kuruyuncaya kadar onların âzabı hafif olur."»**

Bir kimse zinâ yaptığını ikrar edince, Resûlüllah onun recm edilmesini buyurdu. Sahabeden iki kişi birbirlerine: **«Onu köpeği taşlar gibi taşladılar.»** dediler. Resûlüllah bir leşin yanından geçerken: **«Bunu yiyiniz.»** buyurdu. **«Ya Resûlallah, leşi nasıl yiyelim?»** dediler. Resûlüllah: **«O taşlanan kardeşinizin eti bundan daha fenadır.»** buyurdu. O hâlde bu hâdis-i şeriften anlaşılıyor ki, gıybet eden ve gıybet dinleyen günahta ortaklardır. Sahabeler birbirleriyle samimi görüşürlerdi, birbirlerini gıybet etmezlerdi ve bunu en üstün ibâdet bilip aksini yapmayı münâfıklık sayarlardı.

Katade (r.a.) der ki: **«Kâbir âzabı üç kısımdır: Biri gıybet sebebi ile, biri taşımak sebebiyle ve biri de çamaşırını sidikten korumamak sebebi iledir.»** Isa (a.s.) Havarileri ile bir köpek leşinin yanından geçerlerken, **«Bu, ne pis kokuyor.»** dediler. Isa: **«Ne güzel beyaz dişleri vardır.»** buyurdu. Yâni onlara şunu öğretmek istiyordu ki, her neye bakarsanız, iyilik tarafına bakın. Bir domuz Isa'nın yanından geçti. **«Selâmetle yürü.»** dedi. **«Ya Resûlallah, domuza böyle denir mi?»** dediler. **«Dilimi hayırdan başka bir şeye alıştırmıyorum.»** dedi.

Ali bin Hüseyin, (r.a.) birisini gıybet edeni gördü. **«Sus! Bu, cehennem köpeklerinin nâsibidir.»** dedi.

GIYBETİN ŞEKLİ

Gıybet bir kimsenin arkasından doğru olsa bile duyduğu zaman üzülecek şekilde konuşmaktır. Eğer yalan söylüyorsa, iftira ve buhtan olur. Bir kimsenin kusuru olarak söylediğin her şey gıybettir. Gerek bedeninde, gerek soyunda, gerek elbisesinde, gerek hayvanında, gerek yerinde ve gerek diğer işlerinde olsun. Bedeni ile ilgili olan; uzundur, siyahtır, sarıdır, kedi gözlüdür, kırmızıdır, şaşıdır, gibi. Soyunda olan gıybet; Hindu çocuğudur, hacamatçı çocuğudur ve dokumacı çocuğudur gibi. Ahlâkı ile ilgili olan; kibirli, kötü huylu, uzun, dilli, kötü kalbli, âcizdir ve benzerleri gibi. Fiilleriyle ilgili olan; hırsızdır, haindir, namazsızdır, rükû ve secdesini tam yapmaz, Kur'anı yanlış okuyor, elbisesini temizlemez, zekât vermez, haram yer, dilini korumaz, çok yer, çok yatar ve kendi yerinde oturmaz gibi. Elbisesiyle ilgili olan; yeni boldur, eteği bol ve kirlidir gibi. Hülâsa Resûlüllah buyurur ki: **«Bir kimse hakkında söylediklerini, duyduğu takdirde rencide olacakça, doğru da olsa yine gıybettir.»**

Hz. Aişe (r.a.) buyurur ki: **«Bir kadına boyu kısadır, dedim. Resûlüllah: "Ey Aişe gıybet ettin; yere tükür" buyurdu. Yere tükürdüm. Bir parça siyah kan düştü.»** Bâzıları der ki, bir kimsenin günah işlediğini anlatmak gıybet olmaz. Zirâ bu kötüleme dinî işlerdendir. Belki filân adam fâsıktır, içkicidir, namazsızdır demek gıybettir. Ancak ileride anlatılacak bir mazeretle olursa gıybet olmaz. Zirâ Resûlüllah buyurur ki: **«Gıybet; arkasında konuşulan kimsenin duyması hâlinde üzüleceği şeylerdir.»** Bunlar da üzer. Bu şeyleri söylemenin faydası ve lüzumu olmayınca, onları söylemek câiz değildir.

GIYBETİN ÇEŞİTLERİ

Bil ki, gıybet yalnız dille değil, belki el ile, göz ile ve işaret ile de olur. Bunların hepsi haramdır. Hz. Aişe der ki: **«Bir kadının boyunun kısalığına elimle işaret ettim. Resûlüllah: "Gıybet ettin." buyurdu.»** Yine bir kimsenin hâlini bildirmek için topal yürümek, eğri bakıp gözü bir tarafa eğmek gibi bütün şeyler de gıybettir. Ancak kimin taklidini yaptığını söylemezse gıybet olmaz. Fakat orada hâzır bulunanlar kimi kastettiğini bilirlerse, bu da haramdır. Zirâ maksat ne şekilde olursa olsun, anlamalarını sağlamaktır. Bâzı câhil zâhidler gıybet eder ve gıybet ettiğini de bilmez.

Meselâ bâzı kimselerin bahsi geçti mi **«Allah'a şükür ki, bizi filân hasletten korudu.»** der. Böylece duyanlar anlar ki, bu haslet o adamda vardır. Yahut: **«Filân kimse emsâlsizdir, çok güzel hâli var,**

çok âbid ve zâhiddir. Fakat o da bizim gibi halka mübtelâ olmuş halkın fitnesinden kurtulamamıştır. Zâten onların fitnesinden kim kurtulur.» der.

Bâzan başkasının kötülüğünü bildirmek için kendini kötüler yahut yanında birisinin gıybetini yaptıkları zaman gıybet eden kimsenin istek ve şevkini artırmak için, yahut dinlemeyenlerin dikkatini çekip onları da dinlemeye sevketmek için: **«Sübhanellah! Bu ne acayib iştir?»** Yahut **«Filân adamın böyle olmasına çok üzüldüm. Allah yardım etsin.»** der. Bundan maksadı, bu günahı işlediğinden başkalarını da haberdar etmektir. Bunların hepsi gıybet olur. Böyle olan gıybete münâfıklık da karışmış olur. Zira kendini âbid, zahid gösterip gıybetten uzak olan kimselerin sûretinde görünmüş olur.

Bu itibarla günahı iki olur: Hem gıybet etmiş olur, hem de münâfıklık yapmış olur. Oysa, aptallığından ve ahmaklığından gıybet yapmadığını zanneder. Bazen olur ki, biri gıybet eder. Diğer birisi de **«Sus, gıybet etme!»** der. Fakat kalben bu işi kerih görmez. Bu da münâfıklık olur. O hâlde gıybet eden ve dinleyen ikisi de günahta ortaktır. Ancak dinleyen kalben bunu kerih görürse ortak olmaz. Bunun alâmeti de, elinden geliyorsa, onu gıybetten menetmek; gelmiyorsa ordan gitmek, yahut kerih görüp yüzünü ekşitmektir.

Bir gün Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer beraber giderlerken, onların birisi **«Filân kimse çok uyuyor.»** dedi. Sonra Resûlüllah'tan yiyecek istediler. Resûlüllah: **«Siz yemek yediniz,»** buyurdu. Dediler ki, biz ne yediğimizi bilmiyoruz. Buyurdu ki, **«Kardeşinizin etini yediniz.»** Biriniz söyledi, biriniz de dinledi.

Eğer kalbinde gıybeti kerih gördüğünü eliyle işaret etse, yine kusur yapmış olur. Zirâ çaba ve gayret harcayıp serahaten söylemelidir. Ancak böylece kusurlu davranmamış olur. Zirâ hâdiste: **«Yanında müslüman kardeşinin gıybeti yapılırken gücü yettiği hâlde, müslüman kardeşine yardım edip gıybet edene mâni olmayıp onu hâline terk eden kimseyi, Cenâb-ı Allah da onu çok muhtaç ve çaresiz olduğu zamanda terkeder.»** buyurulmaktadır.

KALB İLE GIYBET

Bil ki, dil ile gıybet etmek haram olduğu gibi, kalb ile de gıybet etmek haramdır. Zirâ bir kimsenin ayıbını başkasına söylemek câiz olmadığı gibi, kendi kendine söylemek de câiz değildir. Kalb ile gıybet etmek; gözü ile kötü bir şey görmeden, kulağı ile duymadan bir kimseye su-i zanda bulunmaktır. Resûlüllah buyurur ki: **«Hak Teâlâ müslümanın üç şeyini haram kılmıştır: Malını, kanını ve ona su-i zanda bulunmayı.»** Yakinen bilmediğin veya adaletli kimselerden duymadığın her şey, şeytanın kalbine attığı bir vesvesedir. Hak Teâlâ buyurur ki: **«Ey iman edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse, onu araştırın.»** (Hücurat sûresi, âyet: 6).

Yâni hiçbir zaman fâsıkın sözüne inanmayınız, güvenmeyiniz. Şeytan gibi ona itimad yoktur. Haram, kendi kalbinde o vesveseye karar vermendir. Ama eğer kasıt olmadan, gayr-i ihtiyari kalbine gelirse, halbuki sen onu kerih görüyorsun, onun zararı olmaz. Resûlüllah buyurur ki: **«Mü'min su-i zandan boş olmaz. Fakat, ancak kalbinde onu gerçek görmeyip iyiye yorumladığı zaman kurtulabilir.»**

Hakikat olarak kabul etmenin alâmeti, o kimsenin, kalbine ağır gelmesi ve ona karşı olan hürmet ve edebte kusurlu davranmaya başlamandır. Ama eğer kalbinde, dilinde ve bütün işlerinde eski âdetin üzere olursan, o vesveseyi hakikat olarak görmediğine alâmettir. Fakat âdil bir kimseden işitirse, durmalı; âdili de yalancı bilmemelidir. Zira fâsıka, su-i zanda bulunmak câiz olmadığı gibi, adaletli kimseye su-i zanda bulunmak hiç câiz değildir. O kimsenin hâlini daha önce de bilmiyordum, şimdi de bilmiyorum demelidir. Eğer aralarında çekememezlik ve düşmanlık olduğunu bilirse (arada) durmak daha iyidir. Eğer o kimseyi âdil bilirsen, ona daha çok meyletmelidir. Kalbinde bir kimse hakkında su-i zan hâsıl olan kimsenin, ona yakınlık göstermesi, ondan nefret etmesinden daha iyidir. Zirâ bununla şeytanı daha çok kızdırmış olur, hem de su-i zannı da azalır. Yakinen bildiğin zaman da, onu gıybet etmemelisin, yalnız yerde ona nâsihat etmelisin. Ve nâsihati sert yapmamalısın. Belki nâsihat yaparken üzüntünü izhâr etmelisin. Zira böylece hem bir müslüman için üzülmüş olursun, hem de nâsihati yerine getirip her ikisinin de sevâbını kazanmış olursun.

GIYBET KALBİ BİR HASTALIKTIR

Bil ki, gıybet düşkünlüğü insanın kalbinde bir hastalıktır ve onu tedavi etmek farzdır. Onu ilâcı iki çeşittir.

Birincisi: İlmî ilâçtır. İlmî ilâç da iki kısımdır: Biri; gıybet hakkında söylenen hâdisleri, sözleri düşünüp her yaptığı gıybet karşılığında amel defterinden bir sevâb alıp gıybet ettiği kimsenin defterine geçirdiklerini bilmektir. Bu kıyâmet günü müflis kalıncaya kadar devam eder. Resûlüllah buyurur ki: **«Gıybet, insanın hasenatını** (iyi amellerini), **ateş, kuru odunu yaktığı gibi yakar.»** Belki günahından fazla bir sevâbın var, o da gıybetle yok olur ve kötülüklerin kefesi ağır gelip bu yüzden cehenneme girersin.

İlmî ilâcın ikincisi: Kendi aybını düşünmek ve o kimsenin de kendisi gibi mazur olduğunu kabul etmektir. Eğer kendi nefsinde hiç ayıb görmüyorsa, kişinin kendi aybını bilmemesinin en büyük ayıb olduğunu bilmelidir. Bilhassa murdar etini yemekten büyük ayıb olmaz. O hâlde kendini ayıbsız iken ayıblı etmemeli ve Hak Teâlâ'nın şükrü ile meşgul olmalıdır. Eğer gıybet ettiğin kimseye kusur isnat ediyorsan, hiçbir kulun hareketi kusursuz değildir. Küçük günahlar işlemek se-

bebiyle de olsa, kendini şeriata uyduramıyorsan, başkasına niçin şaşarsın? Eğer onun âzasına, endâmına karışıyorsan, o aybı onda Cenâb-ı Allah yaratmıştır. Onun, o işte ne tesiri vardır ki, onu suçluyorsun.

İkincisi: Gıybetten kurtulmanın ilâcıdır. Bu da kendisini gıybete sevkeden sebeblere dikkat etmektir. Onlar da yalnız sekiz sebebtir:

Birinci sebeb: Ondan huzursuz olmak, kızmak ve öfkelenmektir. Bu hal karşısında, bir kimseye kızarak cehennem ateşine girmenin çok ahmaklık olduğunu bilmelidir. Zira hakikatta bunu kendi nefsinle yapmış olursun. Peygamber buyurur ki: **«Öfkesini yenip kızgınlık halinde sabreden kimseyi Hak Teâlâ kıyamet gününde büyük kalabalık içinden çağırır ve buyurur ki, cennetten ve hurilerden istediğini seç.»**

İkinci sebeb: Başkalarının kabul ve rızasını kazanmak ister. Bunun ilâcı da, şöyle düşünmektir: Halkın rızasını kazanmak için Hakkın gazabını kazanmak çok büyük ahmaklıktır. Belki Allah'ın rızasını kazanmak için insanları kızdırmamalıdır. O halde bunun gibi işlerde onlara uymamalı, belki onların bu işini red etmelidir.

Üçüncü sebeb: Kendisine bir suç isnat ettiklerinde, kendini kurtarmak için, o suçu başkasına atar. Şöyle bilmelidir ki, Allahın gazabı yakinen hasıl olur. Bununla beraber o suçtan kurtulması da şübhelidir. O halde suçu kendinden uzaklaştırıp başkasına atmamalıdır. Bazı kimseler, **«eğer ben haram yiyorsam, filan adam da haram yiyor.»** der. Bu ahmaklıktır. Zira bir kimse cehennem ateşine girerse, sen de onun arkasından girer misin? Birisi kendisini cehenneme götürecek bir iş yaparsa sen de yapar mısın?

Dördüncü sebeb: Bazı kimseler, kendini övmek ister. Bunu da başkasını kötülemeden yapamaz. Böylece başkasını kötülemekle kendi üstünlüğünü ortaya koymuş olur. Meselâ filan kimse anlamaz ve filan adam riyadan kaçınmaz, der.

Yani ben bunları yaparım demek olur. Bunun için de şöyle bilmelidir ki, akıllı kimseler bu sözlerle onun fasıklık ve cahilliğine inanırlar. Üstünlüğüne ve zahidliğine inanmak nerde kaldı. Akıllı olmayanın inanmasıyle ne fayda görür. Belki kendini, elinden hiçbir şey gelmeyen biçare bir kulun yanında saygılı yapmak için, Allahın yanında düşürür.

Beşinci sebeb: Bir kimsenin kıymeti, yahut malı, veyahut ilmi olur. İnsanlar onu sever, sayar. O da buna muktedir olmadığı için, onun ayıblarını araştırmaya ve onunla inat etmeye başlar. Hakikatta bu inadı, kendi nefsiyle yapmış olur. Zira bu dünyada çekememezlik azabını çeker, öbür dünyada da cehennem azabına müptelâ olup iki cihan nimetinden de mahrum kalır. Bilmez ki, ezelde takdir edilen mal, mevki, nimet ve hürmet elbet sahibini bulacaktır. Hasetçinin hasediyle bunlar zail olmaz, belki artar.

Altıncı sebeb: Bir kimse ile alay etmek, onu gülünç ve maskaraya alıp rezil etmektir. Bilmiyor ki, kendini Hak Teâlâ katında rezil etmek, onu insanların yanında rezil etmekten ne derece ağırdır. Onun günahlarını eşek gibi boynuna yükleyip seni cehenneme süreceklerini düşündüğün zaman, senin gülünç ve maskara konusu olmaya ondan daha lâyık olduğunu anlarsın. Hali bu olacak kimse eğer akıllı ise, gülüp oynamağa eğlenip oyalanmağa koşmaz.

Yedinci sebeb: Gıybet edilen kimsenin bir günah işlediğine Allah için üzülür. Nitekim din ehlinin adeti de budur. Gerçi üzülmede samimidir. Fakat adet edindiği için adını da söyler ve bunun gıybet olduğunun farkına varmaz. Ve düşünmez ki, şeytan ona hased etmiştir. Zira şeytan, gayret-i diniye ile üzüldüğü için, sevab kazanacağını bilmiştir ve gıybetin günahıyle onun sevabını yok etmeye kastetmiştir.

Sekizinci sebeb: O kimsenin günah işlediğine kızar, yahut ona hayret eder. O hayret ve kızgınlığı anlatırken de halk bilsin diye adını söyler. Böylece onun adını söylemek, o kızgınlığın sevabını zayi eder. Belki kızgınlık ve hayretini anlatıp onun adını dile getirmemelidir.

BAZI ÖZÜRLER KARŞISINDA GIYBETİN CAİZ OLMASI

Bil ki, yalan haram olduğu gibi, gıybet de haramdır. O halde gıybet ihtiyaç olmadıkça helâl olmaz. Gıybeti mübah kılan özürler altıdır:

Birinci Özür: Sultan, yahut kadının huzurunda kendisine yapılan zulmü şikâyet etmek; yahut yardım umduğu kimsenin huzurunda şikâyet etmektir. Ama mazlumun, kendisine yapılan zulmu, fayda ummadığı kimseye anlatması caiz değildir. Birisi İbni Sirin'in huzurunda Haccac'ın zulmünü anlattı. İbni Sirin: **«Hak Teâlâ insanların hakkını Haccac'tan aldığı gibi, Haccac'ın hakkını da kendisini gıybet edenden alır.»** dedi.

İkinci Özür: Bir yerde gördüğü kötülüğü, onu kaldırabilecek kimseye haber vermektir. Hz. Ömer, Numan'ın yanından geçerken selâm verdi. Nu'man cevap vermedi. Ömer bunu Hazret-i Ebû Bekir'e anlattı, ona bu hususta birşeyler söylesin. Buna gıybet demediler.

Üçüncü Özür: Fetva sual etmektir. Mesela kocam, yahut babam, yahut filan kimse şöyle yapıyor diye sual etmek. Gerçi bu mertebeye ruhsat vardır. Ama en iyisi adını söylemeye ruhsat var ise de adını söylemeyip böyle yapan bir kimse hakkında ne dersin? diye sual etmektir. Zira adını açıklamakla müftinin kalbine bir şey gelebilir. Ebû Süfyan'ın karısı Hint, **«Ebu Süfyan bahil bir adamdır, evladımın nafakasını tam vermiyor. Ona bildirmeden malından bir şey alsam, caiz midir?»** dedi. Resûlullah: **«Kifayet miktarı almak caizdir»** buyurdu.

Gerçi bahillik sıfatını ve evlada zulüm etmek sıfatını anlatmak gıybet olur, fakat fetva özrü ile Resûlüllah caiz gördü.

Dördüncü özür: İnsanlar şerrinden korusun diye birini tanıtmak (onu tanıtmak). Meselâ bid'atci ve hırsızlara güvenmek istiyenlere onları tanıtmak, yahut bir kadınla evlenmek istiyene, bir köleyi satın almak istiyene onların kusurunu söylemek. Öyle ki gıybet etmese, o kimse ondan zarar görecek. Onun için bu gıybeti yapmak daha iyidir. Zira gizlemek müslümanlara hiyanet olur. Nitekim tezkiye taleb olunanlara ve şahidlere ta'n etmek caizdir. Bunun gibi, bir kimse hakkında müşavere yapılsa, ona ta'n etmek caizdir. Peygamber buyurur ki: **«Fasıkta bulunan kötü sıfatları açıklayın ki, insanlar ondan sakınsınlar»** bu da açıklama yapılmadığı takdirde bir zarar ihtimali olan yerde caizdir. Ama böyle olmazsa, caiz olmaz. Demişler ki, üç kimsenin gıybetini yapmak caizdir: Zalim Sultanın, bid'atçinin ve açıktan fasıklık yapanın. Bunların gıybetinin caiz olmasının sebebi şudur ki, bu üç sınıf kendi ayıblarını örtmez. Onun için başkasının söylemesinden de acı çekmezler.

Beşinci özür: Bir kimsenin bilinen lakabı, aybını bildiriyorsa, ve bilinen bu lakabı ile rencide olmuyorsa, o adıyle ondan bahsetmek ve gıybet caizdir. Meselâ kör, aksak ve benzerleri gibi. Ama en iyisi, meselâ, köre, görmiyen yahut gözü kapalı ve buna benzer mümkün tabirleri söylemektir.

Altıncı özür: Aybını izhar edip pervasızca yapanlar, hayasızlar, meyhanecilik yapıp fasıklığı açıktan yapanlar, gasıb zalimler, çalgıcılar ve bütün haktan korkmayan ve halktan utanmayan kimseler gibi şahısların gıybetinde mahzur yoktur.

GIYBETİN KEFFARETİ

Bil ki, gıybetin keffareti, tevbe etmek, pişman olmak ve hasmıyle helâllaşmaktır. Böylece gıybetin zulmünden temizlenir. Allahın hakkından ve kul hakkından kurtulur. Peygamber buyurur ki: **«Bir kimseye ırzında, yahut malında zulmeden, akça ve altının bedel olarak verilemiyeceği, belki bedel olarak sevablarının verileceği ve sevabları yok ise zulmettiği kimsenin günahının ona yükleneceği gün gelmeden evvel ondan helallık alsın.»** Aişe (r.a.) bir kadına dili uzundur, dedi. Resûlüllah: **«Ey Aişe, gıybet ettin, ondan helallık iste»**, buyurdu. Hadiste: **«Bir kimse, bir kimsenin gıybetini yaparsa, onun için Allah'tan mağfiret dilemelidir»** buyurulmaktadır. Bazıları bu hadisin manasından tevbe edip ona da istiğfar etmenin kifayet ettiğini, helallık istemeye lüzum olmadığını anlamışlardır. Bunun, diğer hadislerin delili ile yanlış olduğu anlaşılır. Zira mağfiret dilemek, ancak gıybet edilen kimsenin hayatta olmadığı zaman olur. O zaman onun için istiğfar etmelidir. Helallık ise, tevazu meskenet, tevbe ve pişmanlıkla onun huzuruna varıp **«hata ettim, yalan söyledim; beni affeyle»** demektir.

Eğer affetmezse, ona dua edip övmeli, hatırını almalı ve böylece gönlünü hoş edip helâl ettirmeye çalışmalıdır. **Yine** helal etmezse, onun hakkıdır. Kıyamet gününde alır. Gerçi yapılan hürmeti de gıybet edene sevab olarak yazarlar. Fakat belki kıyamet gününde bu sevabları gıybet edilen kimseye karşılık olarak verirler. Gıybet edilen kimsenin hakkını helâl etmesi daha iyidir. Seleften bazıları gıybet hakkını helal etmediler, bizim defterimizde ondan büyük sevab yoktur dediler. Fakat doğrusu affetmek ondan daha büyük bir sevabtır.

Hasan-ı Basri'yi bir kimse gıybet etti. Hasan-ı Basrî ona bir tabak taze hurma gönderip: **«Duydum ki sen ibadetini bana hediye göndermişsin. Ben de ona bir karşılık vermek istedim. Kusura bakma, tam karşılığını veremedim»**, dedi.

Bil ki, helâl etmesini istemek de ancak önce her ne söyledi ise beyan edip ondan sonra helal etmesini dilemekle tam olur. Zira bazılarına göre bilinmeyen bir şeyi ibra etmek doğru olmaz.

13 — Nemmamlık etmek (söz taşımak):

Allah Teâlâ buyurur ki: **«Arkadan çekiştiren, nemmamlık yapan»**, yine buyurur ki: **«Arkadan çekiştirip yüze karşı ayıblayanın vay haline»** ve yine buyurur ki: **«Karısı odun hamalıdır»**. Bu âyet-i kerimelerin hepsi nemmamların ahvalini beyan eder. Resûlüllah buyurur ki: **«Nemmam Cennete girmez»**. Yine buyurdu ki: **«Size, en fenanızın kimler olduğunu haber vereyim mi? Aranızda nemmamlık yapan, insanlar arasını açıp onları birbirine düşürenlerdir.»** Yine buyurur ki: **«Allah cenneti yaratınca ona konuş buyurdu. Cennet dedi ki bana girenler ne saadetli kimselerdir. Allah Teâlâ buyurdu ki, izzet ve celalim hakkı için sekiz sınıf insan hallerine devam ettikleri müddetçe, sana yol bulamaz. İçki içenler, zina edenler, söz taşıyanlar, deyyüs olanlar,** (namusunu korumayanlar) **bozguncu muhannes** (kadınlaşan hemoseksüel erkekler), **sıla-i rahmi yapmayanlar. Şu işi yapacağım diye Allah'a söz verip de yapmayanlar.»**

Hadiste: **«İsrailoğulları içine büyük bir kıtlık düştü. Mûsa** (a.s.) **kavmiyle bir çok defa yağmur duasına çıktı. Yağmur yağmadı. Bunun üzerine bir nida geldi ki, sizin duanız kabul olmaz. Zira sizin aranızda nemmam vardır. Musa: «Ya Rabbi, o kimdir? Onu aramızdan çıkaralım»** dedi. Allah'tan bir nida geldi ki, biz nemmamlığı sevmezken, biz de mi yapalım. Mûsa, herkesin nemmamlıktan tevbe etmesini emretti. Herkes tevbe etti, ondan sonra yağmur yağdı; buyurulmaktadır.

Rivayet edilir ki, bir kimse yedi yüz fersah yol giderek bir hekimin yanına gitti ve ona, gökten geniş nedir? Taştan katı nedir? Ateşten sıcak nedir? Zemheriden soğuk nedir? Yer küreden ağır nedir? Denizden zengin nedir? Yetimden hor nedir? diye sordu. Hekim: **«Bühtan yer küreden ağırdır. Hak söz gökten geniştir. Kanaat ehlinin gönlü denizden zengindir. Haset ateşten sıcaktır. Akrabadan bir şey istemek zemheriden soğuktur. Kâfirin kalbi taştan katıdır. Nemmamın nemmamlığı, duyulup da hor olması yetiminkinden daha fazladır.»**

NEMMAMLIĞIN ÇEŞİTLERİ

Bil ki, nemmamlık yalnız bir kimseden söz alıp başka bir kimseye ulaştırmak değildir. Belki bir kimsenin rencide olacağı herhangi bir işi açığa vurmak da nemmamlık olur. Bunu ister söz ile, ister hareket ile, ister yazı ile ve isterse başka bir şekilde yapsın. Hülasa nemmamlık, bir kimseyi huzursuz edecek şekilde perdesini açmaktır. O halde nemmamlık yakışır şey değildir. Bir kimse, filan kimse senin hakkında şöyle dedi, diye bir söz nakil edildiği, yahut senin hakkında şunu hazırlıyor dendiği zaman altı şeyi yapmalıdır:

1 — Her şeyden önce onun sözüne inanmamalı, güvenmemelidir. Zira nemmam fasıktır. Allah Teâlâ fasıkın sözüne inanmayın, güvenmeyin buyurur.

2 — Nemmama nasihat edip onu bu günahtan nehyetmelidir. Zira münkeri nehiyetmek farzdır.

3 — Ona düşman olmalıdır. Zira nemmama düşman olmak farzdır.

4 — Nemmamın sözünü nakil ettiği kimseye Su-i zan etmemelidir.

5 — Doğruluğunu anlamak için onu araştırmamalı, tecessüs etmemelidir.

6 — Başkası için beğenmediğini kendisi için de beğenmemelidir. Başkasının nemmamlık yaptığını anlatmamalıdır. Bu altı şeyi yapmak farzdır.

Ömer bin Abdülaziz meclisinde bir kimse nemmamlık yaptı. Ömer **«Bakalım, eğer doğru söylemiyorsan, "Bir fasık size bir haber getirince, araştırın"»** âyetindeki kimselerden olursun. Eğer doğru söylüyorsan, **«arkadan çekiştirip söz taşıyan»** âyetindeki kimselerden olursun. Eğer kurtulmak istiyorsan, tevbe et; seni af edelim dedi. O da: **«Ey Emire'l-mü'minin. tevbe ısun.»** dedi. Bir kimse bir hekime: **«Filân kimse senin için şöyle böyle dedi diyor»**, dedi. Hekim: **«Ziyaretimize geç geldin ve üç hiyanet yaptın: Birincisi, kardeşimi kalbimde kötü ettin. İkincisi, boş ve rahat kalbimizi meşgul ettin. Üçüncüsü, bizim yanımızda kendini fasık ve töhmetli ettin»**, dedi.

Süleyman bin Abdülmelik bir kimseye: **«Sen bana birşey dedin mi?»** dedi. O kimse **«demedim»** dedi. Süleyman: **«Adil ve itimat edilir birisi söyledi.»** dedi. Zühri de o mecliste oturuyordu. **«Ey Emire'l-mü'minin nemmam adil olamaz»** dedi. **«Evet doğru söyledin»** dedi. Hasan-ı Basri der ki: **«Başkalarının sözünü sana ileten getiren, muhakkak senin sözünü de başkalarına iletir. Onun için o kimseden sakınmalı, onu hakikatta düşman edinmelidir. Zira onun yaptığı hem gıybet, hem zulüm ve hiyanet, hem de aldatma ve haset, hem nifak, fitne ve hiledir. Bunların hepsi de kötü ve çirkin sıfatlardır.»**

Demişlerdir ki, nemmam ve gammaz; doğru sözün kendisinden başka herşeyden hoşlanan kimsedir. Mus'ab bin Zübeyr der ki, bizim

yanımızda gâmmazın sözüne inanmak, o işi yapmaktan da ağırdır. Zira bu, ona yol göstermek ve izin vermektir. Resûlüllah buyurur ki: **«Gammaz helâlzâde değildir».** Gammazlık ve fitneciliğin şerri büyüktür. Bazen bu yüzden nice kanlar dökülür. Bir kimse bir köle satarken bu kölenin gammaz ve fitnecilikten başka hiç aybı yoktur, dedi. Müşteri, gammazlık ve fitneciliğinden korkmam dedi. Köleyi satın alınca, bir gün köle, efendisinin hanımına: **«Senin kocan seni sevmiyor, bir cariye almak istiyor. Seni sevmesini istiyorsan, uykuya varınca, bir ustura al, onun boynunun altından birkaç kıl kes. Onunla sana aşık olur. Kocasına da: "Senin hanımın bir kimseye aşık olmuş, seni öldürmek istiyor»** dedi. Kocası kendini uyurluğa verince, hanımı elinde ustura geldi. Birkaç kıl almak için sakalını kaldırınca, kocanın, hanımının kendini öldürmek niyetinde olduğundan şüphesi kalmadı. Sonra hemen yerinden sıçrayıp hanımını öldürdü. Hanımın akrabaları bunu duyunca, oraya toplanıp kocasını öldürdüler. Kocasının kabilesi de oraya toplandılar aralarında büyük bir kavga oldu. Birçok insanların kanı döküldü.

14 — İki düşman arasında ikiyüzlülük yapmak, herbirine, hoşuna gidecek sözler söylemek. Bazen bunun sözünü ona, onun sözünü de buna nakledip her ikisine de dostluk gösterir. Bu sıfat gammazlıktan da beterdir. Resûlüllah buyurur ki: **«Allahın kullarının en kötüsü ikiyüzlülerdir»** o halde iki düşman ile görüşen, ya susmalı yahut duyduğu şeyi yüzüne karşı söyleyip arkasından söylememelidir ki, münafık olmasın.

Birinin sözünü diğerinin yanında söylememeli, herbirine ben senin dostunum dememelidir. İbn-i Ömer (r.a.) e dediler ki, biz beylerin yanına gittiğimiz zaman, bazı sözler söyleriz, dışarı çıkınca, o sözleri söylemeyiz. İbni Ömer dedi ki, vali ve devlet başkanlarının yanına gitmesi zarûrî olmayan kimselerin, huzurlarına varıp gıyablarında söylemediği sözleri söylemeleri, münafıklık ve ikiyüzlülük olur. Ama eğer zaruret olursa ruhsat vardır.

15 — İnsanları medhü sena etmek. Bunda dört afet var:

1 — Övmekte hadde tecavüz edip yalan söylemiş olur. Hadiste: **«İnsanları övmekte ifrat edenin kıyamet gününde dili yerde sürünür, ayağıyla dilinin üzerine basar, onu parçalar.»**

2 — Onda münafıklık olur. Zira dostu olduğunu söyler, halbuki dostu olmayabilir.

3 — Övmek esnasında hakikatini bilmediği bazı şeyler söyler. Mesela abiddir, zahittir, çok alimdir ve benzerleri gibi. Bir kimse peygamberin huzurunda birisini medhetti. Peygamber: **«Vah sana! O kimsenin boynunu vurdun.»** buyurdu. O halde birisini övmek istediğin zaman, **«Hak Teâlâ ilmi karşısında bir kimseyi temiz göstermek olmaz ya, sanırım şöyledir»**, demelidir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Siz kendinizi tezkiye etmeyiniz. Allah müttakileri daha iyi bilir».** Sonra medh için söylediği sözlerin Allah katında gerçek olduğunu bilmelidir ki, medhettiği kimsenin halini bilip doğru söylemiş olsun.

4 — Övdüğü kimse zalim olabilir. Zalimi sevindirmek caiz değildir. Resûlüllah buyurur ki: **«Her kim bir fasıkı medhederse Hak Teâlâ ona gazab eder.»**

Ayrıca medheden, medhedileni de iki dereceden alıkor:

1 — Onda kibir ve kendini beğenme sıfatı hasıl olur. Hz. Ömer bir gün oturuyordu. Kamçısı da yanında idi. Haris adında bir kimse geldi. Birisi: **«Bu gelen Rabia kabilesinin reisidir»** dedi. Haris oturunca, Ömer ona bir kamçı vurdu. Haris: **«Ya Ömer bu nedir?»** dedi. Ömer: **«Bu adamın senin hakkında ne dediğini işittin mi?»** dedi. **«Evet, işittim. ama şimdi ne oldu ki, beni kamçı ile dövüyorsun»**, dedi. Ömer: **«Senin kalbinde kibir sıfatının meydana gelmesinden korktum; o gururu kırmak istedim.»** dedi.

2 — Onu, salihsin, alimsin diye medhederse, ileride **«ben zaten kemale eriştim»** deyip tembelleşir, ibadetten el çeker. Bu sebebten peygamberin huzurunda bir kimseyi medhettiler. Peygamber: **«Onun boynunu vurdunuz. Eğer duyarsa iflah olmaz.»** buyurdu. Yine buyurdu ki: **«Bir kimsenin keskin bir bıçakla bir kimseye saldırması, yüzüne karşı onu medhetmekten iyidir.»**

Ziyad bin Eslem (r.h.a.) diyor ki, kendi medhini dinliyenin yanına şeytan gelir, onu yerinden kaldırır. Fakat mü'min kendi nefsini anladığı için tevazu dairesinden bir ayak dışarı çıkmaz.

Ama eğer bu afetlerin yeri olmazsa medhetmek iyidir. Resûlüllah sahabeyi medhetti ve Hz. Ömer'e: **«Ya Ömer, eğer beni insanlara Peygamber olarak gönderen, göndermemiş olsaydı, seni gönderirdi.»** Ve: **«Eğer Ebu Bekir'in imanı bütün insanların imanıyle tartılsa. Ebû Bekir'in imanı ağır gelirdi.»** Ve bunlara benzer sözler buyurmuştur. Zira Resûlüllah onlara bu sözlerin zararı olmayacağını bilirdi. Ama bir kimsenin kendini övmesi mezmum ve çirkindir. Allah Teâlâ kişinin kendini övmesini nehyedip: **«Kendinizi övmeyiniz»** buyurmuştur. Ama bir kimse insanların önderi olup insanların kendisine uymalarını sağlamak için kendi halini zikretmesi caizdir. Nitekim Resûlüllah buyurur k: **«Ben insan oğlunun efendisiyim. Övünmek yoktur.»** Yani bu üstünlükle övünmüyorum, bu üstünlüğü verenle övünüyorum, buyurur. Bu sözü bütün insanların kendisine tabi olmaları için buyurmuştur. Yûnus (a.s.) da: **«Yerdeki hazineleri emrime ver. Onları korumasını bilirim»**, dedi.

ÖVMENİN ZARARLARI

Bil ki, bir kimseyi övdükleri zaman kibirden ve kendini beğenmekten kaçınmalı, akıbetin tehlikesini düşünmelidir. Zira hiç kimse akibetini bilemez. Cehennem ateşinden kurtulmayandan da köpek ve hınzır daha iyidir. Hiç kimse de kurtulduğunu bilmez. Şunu düşünmelidir ki, eğer onu medheden kimse, bütün sırlarını bilseydi onu med-

hetmezdi. O halde Allah Teâlâ'nın, onu medheden kimseyi sırrına vakıf etmemesi nimetine şükür etmelidir. Kendini övdükleri zaman memnuniyetsizliğini izhar etmeli, kalbiyle de kerih görmelidir.

Büyük zatlardan birini medhettiler. **«Ey Allahım, onlar bilmezler. Yalnız sen bilirsin.»** dedi. Başka birini de medhettiler. **«Allahım, bu kimse, senin düşmanın olan bir şeyle bana yaklaşmak istiyor. Sen şahid ol ki, ben de ona düşman olmakla sana yaklaşmak istiyorum»** dedi.

Emirü'l-mü'minin Hz. Ali'yi medhettiler. **«Allahım, benim hakkımda bilmeden söyledikleri şeyle beni müahaza eyleme. Sen beni onların zannettiğinden hayırlı eyle»** dedi. Bir kimse Hz. Ali'yi sevmezdi. Münafıklık ederek onu medhü sena etti. Hz. Ali: **«Ben dilinle söylediğinden aşağıyım, kalbinde tuttuğundan ise fazlayım»** dedi.

DÖRDÜNCÜ ASIL

ÖFKE VE HASED

Bil ki, insana hakim olan öfke kötü bir sıfattır. Öfkenin aslı ateştir. Fakat bu, yarası kalbte olan bir ateştir. Onun kaynağı şeytana dayanır. Nitekim Kur'an-ı Azimde: **«Beni ateşten yarattın, onu,** (Ademi) **ise topraktan yarattın»** buyurulmaktadır. Ateşin hali, durmayıp hareket etmektir. Toprağın hali ise, sakin olup hareket etmemektir. Öfke galip olan kimsenin Adem'den daha çok şeytanla ilgisi olur. Bunun için İbn-i Ömer (r.a.) Resûlüllah'a: **«Bana çok kısa ve faydalı bir amel buyurun»**, dediğinde, **«Kızma; cennete girersin»**, buyurdu.

İbn-i Ömer ne kadar sorduysa böyle cevap aldı. Yine Resûlüllah buyurur ki: **«Sirke balı bozduğu gibi, kızmak da öylesine imanı bozar».** İsa, (a.s.) Yahya (a.s.) ya: **«Kızma»** dedi. Yahya: **«Bunu yapamam. Zira insanım»**, dedi İsa: **«Hiç olmazsa mal toplama»**, dedi Bunu yapabilirim, dedi.

Bil ki, insanoğlunun, kızmaktan öfkelenmekten tamamen uzak kalması mümkün değil ise, biraz onu hazmetmek mümkündür. Hak Teâlâ buyurur: **«Öfkesini yenip insanları affedenler.»**

Resûlüllah buyurur ki: **«Allah Teâlâ, öfkesini hazmedenlerin azabını kaldırır. Hak Teâlâ, özür diliyenlerin özrünü kabul eder. Dilini koruyanların Allah Teâlâ kusurlarını örter.»** yine buyurur ki: **«Öfkesini yürütmeye muktedir iken, hazmedenin kalbini Hak Teâlâ kendi rızasıyla doldurur.»** Yine buyurdu ki: **«Cehennemin bir kapısı vardır. O kapıdan yalnız şeriata aykırı olarak kızanlar girer.»** yine buyurdu ki: **«Allah Teâlâ katında yutulan öfke kadar makbul bir yudum yoktur. Öfke yudumunu yutanın kalbini Allah Teâlâ imanla doldurur.»**

Fudeyl bin İyad, Süfyan-ı Sevri ve büyük velilerden bir gurup ittifak etmişlerdir ki, gazab vaktinde hilim göstermek ve tama vaktinde

sabretmek kadar üstün bir amel yoktur. Bir kimse Ömer bin Abdülaziz'e sert sözler söyledi. Ömer: **«Sen, şeytanın bana tesir edip beni saltanat mekânından kaldırabilmesi için beni kızdırmak istiyorsun. Bugün ben sana kızayım, yarın da mükâfatımdan olayım. Senin bu istediğin olacak iş değildir. Bundan ümidini kes,»** dedi ve sustu.

Peygamberlerden birisi: **«Benden şu ahdi kabul eden ve ona kefil olan kim var? Hiçbir şeye kızmayacak. Eğer bu ahdi yerine getirirse, benim vefatımdan sonra bana halife (halef) olup cennette de bana arkadaş olur.»** dedi. Birisi ben kefil olup kabul ederim, dedi. O Peygamber bu sözü tekrar söyledi. Yine o kimse ben kabul ettim, deyip ahdine sadık çıktı. Vefatından sonra o Peygamberin halifesi oldu. Bunun için bu kefaleti kabul ettiğinden ona **«Zilkifl»** dediler.

ÖFKENİN NETİCELERİ

Bil ki, insanoğlunda gazabın yaratılmasının sebebi, onu kendine silah edip kendisine zarar veren şeylerden korunmak içindir. Nitekim şehvet de, faydalı şeyleri celbetmek için vasıta olarak yaratılmıştır. O halde insanın bu iki şeyden kurtulması imkânsızdır. Fakat bunlar ifrat derecesinde olursa zararlı olur. Zira şehvet ateş gibi olur, harareti kalbe tesir eder; buharı, beyne çıkar; akıl ve fikrin istikâmetini karartır. Tıpkı bir mağaraya dolan dumanın her tarafı karartıp bir yeri görmeye imkân bırakmayışı gibi. Bunun için öfke **«kızgınlık, aklın gulyabanidir»**, demişler. İfrat derecesinde olması çok kötüdür. Bazı kimselerin öfkesi de çok zayıf olur. Bu da mezmumdur. Zira kişinin namus gayreti, kafirlerle savaşmak gayreti öfkeden hasıl olur. Hak Teâlâ, Resûlüne buyurur ki: **«Kâfir ve münafıklarla cihad et.»** ve sahabe-i kiramı övüp **«kâfirlere karşı şiddetlidirler»**, buyurur.

Bunların hepsi öfkenin neticesidir. Bu itibarla öfke ifrat derecesinde ve zayıf da olmayıp mutedil olmalı, akıl ve dinin işaretiyle hareket etmelidir. Bazı kimseler riyazattan maksat, öfkeyi kökünden söküp atmak tamamıyle yok etmek olduğunu sanırlar; bu yanlıştır. Zira öfke silahtır. Silahtan müstağni olmak imkânsızdır. İnsan hayatta oldukça, öfkenin tamamıyle yok olması mümkün değildir. Nasıl ki şehvetin de tamamıyle yok olması mümkün değildir. Ama en yaraşır şekli, öfkenin birçok vakitlerde ve hallerde, hiç gazab kuvveti yok diye zannedilecek kadar saklı olmasıdır. Bunun tafsili şöyledir: Öfke ve gazab ihtiyaçtan doğar. Meselâ bir kimsenin bir şeye ihtiyacı olursa, ve bir kimse onu ondan almaya kalksa, o kimse öfkelenir. Ama, sahibinin muhtaç olmadığı şeyleri alsalar, yok etseler, sahibi buna öfkelenmez. Fakat yiyecek, mesken, elbise ve vücut sağlığından hiçbir zaman ihtiyacı kesilmez. Bu itibarla bir kimse tarafından yaralanıp sağlık ve selameti giderse, yahut yiyecek ve elbisesini alsalar, muhakkak bunlardan öfkelenir, kızgınlık hasıl olur.

O halde bir kimsenin bir şeye ihtiyacı fazla olursa, onun elden gitmesine de fazla kızar, fazla çaresiz ve aciz olur. Zira hürriyet, ihtiyaç-

sızlıktadır. İhtiyacı ne kadar fazla olursa, o kadar kulluğa yakın olur. Bir kimsenin riyazetle, ihtiyacı yalnız zaruret miktarı olan bir dereceye gelmesi mümkündür. Şöyle ki, makam, mal fazla dünyalık arzusunu kalbinden bertaraf ederse, elbette bu kimsenin öfkesi de ihtiyacına bağlı olarak bertaraf olur. Şöyleki, makam peşinde olmayan bir kimse, önünde birisinin yürümesiyle, meclislerde onun üst tarafına oturmakla öfkelenmez. Onun yanında bu şeyler değişmez. İnsanlar arasında öfkenin derecesi çok değişiktir. Zira öfkenin çoğu mal ve makam fazlalığından ileri gelir. Bazan olur ki, bazı kimseler çirkin haller, kötü hareketlerle iftihar eder. Meselâ satranç, güvercin oyunlarıyle ve çok şarap içmek ile övünür. Hatta filan adam güzel satranç ve tavla oynamaz, yahut fazla şarap içmez, deseler kızar. Şüphesiz riyazetle bu kötü şeylerden kurtulmak mümkündür.

Ama bizim için zarûrî şeylerden olan öfke tamamıyle yok olmaz ve hem de yok olmamalıdır. Zira yok olması makbul değildir. Fakat gazab kuvveti onun elinden ihtiyar, irade dizginini almamalı, akla ve şer'a muhalefet ona galebe çalmamalıdır. Riyazet yoluyla, çalışmak ve cihad ile gazab kuvvetini bu dereceye getirmek mümkün olur.

Öfkenin tamamıyla insandan zail olmamasının ve olmasının caiz olmadığına delil, Peygamberimizin öfkeden boş olmaması idi. **«Ben de insanım. İnsanlar gibi kızarım. Eğer kızgınlık halimde birine lânet edersem, yahut sert söz söylersem, yahut döversem, Allahım, benim bu azarımı ona rahmet vesilesi eyle.»** buyurdu.

Abdullah bin Amr bin As (r.a.) diyor ki, Resûlüllah'a: **«Her söylediğini yazayım mı?»** diye sordum. **«Yaz»** buyurdu. **«Öfke arasında söylediğin sözleri de yazalım mı?»** dedi. **«Yazınız. Beni insanlara Peygamber olarak gönderen Allah hakkı için öfke halimde yine dilimden hakdan başka bir şey çıkmaz»**, buyurdu.

Ben kızmam demedi. Belki benim kızmam beni hak dairesinden çıkarmaz, buyurdu. Bir gün Hz. Aişe kızdı. Resûlüllah: **«Ey Aişe! Şeytanın geldi.»** buyurdu. Aişe: **«Senin de şeytanın yok mudur?»** dedi. Resûlüllah: **«Var idi. Fakat Hak Teâlâ bana yardım etti. Onu esir edip emrimin altına aldım. Öyle ki, bana hayırdan başka bir şey emretmiyor»**, buyurdu. Benim gazabım yoktur, demedi.

ÖFKE VE KÖTÜ SÖZ

Bil ki, her ne kadar öfkenin aslı tamamıyle kalbten kesilmiyorsa da fakat lâyık olan bazı hallerde, yahut ekseri hallerde tevhidin insana galib olmasıdır. Her ne görürse Hak Teâlâ'dan bilip öfkeyi bu tevhid sebebiyle örtmesidir ve kendisinden hiç öfke eseri meydana gelmemelidir. Nitekim bir kimseyi taş ile dövseler, dövülen ne kadar ahmak ve akılsız da olsa hiçbir zaman taşa kızmaz. Her ne kadar öf-

kenin aslı içerisinde sabit ve yerleşmiş de olsa, o cinayeti o taştan bilmez, belki o taşı atan kimseden bilir. Ve eğer Sultan bir kimsenin öldürülmesi için imza atsa, o kimse imzayı kalem çekti diye kaleme kızmaz.

Zira kalemin başkasının emrinde olduğunu bilir, kendiliğinden hareket etmediğini, belki onu hareket ettiren birisi olduğunu bilir. Bunun gibi tevhidin galib olduğu kimse açıktan bilir ki, bütün cereyan eden işler Allah'dandır. Gerçi hepsi kulların kudretiyle oluyor, fakat kudret iradeye bağlıdır. İrade de ihtiyaca bağlıdır. İhtiyac da insanın ihtiyarıyla değil, belki ihtiyaç insana musallat kılınmıştır. İster dilesin, ister dilemesin, ihtiyacı insana gönderip ona kudret verilince, zarurî olarak onun hareketi vücuda geldi. Bu bir kimseye vurulan taş gibi olur ki, o taştan ona acı hasıl olur, fakat o taşa kızmaz.

Eğer o kimse azığını, gıdasını koyundan temin etse, koyun ölünce üzülür, kızmaz. Koyunu birisi öldürse, tevhid nuru galib olsa yine kızmamalıdır. Fakat tevhidin galebesi bu derece her zaman bir kararda kalmaz, belki şimşek gibi bazen çakıp dünyayı aydınlatır ve aydınlık devamlı ve sabit kalmaz.

Belki arada vasıta olan sebeblere bakmak için beşerî tabiat zuhur eder. Çok kimseler vardır ki, bazı hallerde tevhid nuru ile beraber olup gazabtan uzak olur. Fakat onların gazabtan uzak olması beşerî tabiatın bertaraf olduğu için değildir. Belki vaki olan işi haktan değil, haktan bildikleri içindir. Anlamış olur ki, insanın kalbinde tevhid galebesi yok iken de, kalb çok mühim olan bir şeyle meşgul olmakla gazab kuvveti örtülü olup açığa çıkmaz.

Bir kimse Selman-ı Farisi'ye sövdü. Selman: **«Eğer ahiret gününde benim günahlarımın kefesi ağır gelirse senin dediğinden de kötüyüm. Eğer geçebilirsem, senin sövmenden korkum yoktur. Eğer geçemezsem, senin söylediğin daha azdır.»** dedi. Bunların ikisi de o kadar ahiretin derdine dalmışlardı ki o halde onların öfkesi zahir olmazdı.

Bir kimse Hz. Ebû Bekiri's-Sıddık'a kötü söyledi. Ebû Bekir: **«Bizim içimizde gizli olan senin dediğinden de fazladır.»** dedi. Onun kendisiyle olan meşguliyetinden dolayı öfkesi meydana gelmezdi. Bir kadın Malik bin Dinar'a: **«Müraî»** dedi. Malik: **«Benim halimi senden başka kimse anlamadı.»** dedi. Bir kimse Şa'biye kötü bir söz söyledi. Şa'bi: **«Eğer sözün doğru ise, Hak Teâlâ beni affetsin. Eğer sözün yalan ise seni affetsin.»** dedi.

Demek ki, bunlar, ancak tevhid denizine dalmak vasıtasıyle denilebileceğine delildir.

Bir kimse Allah'a âşık olduğu için de öfkeyi bırakabilir. Kızgınlık sebeblerinden biri meydana geldiği zaman, Allahın sevgisi o öfkeyi örtebilir. Nitekim bir kimsenin bir sevgilisi olsa ve onun çocuğu ona eziyet etse ve âşık, sevgilisinin buna sabredip effetmesini dilediğini bilse, aşk galebesi onu öyle yapar ki, o eziyet hiç onun içerisinde tesir etmez, onu hissetmez ve onun için gazaba gelmez.

O halde insanoğlunun bu sebeblerden biriyle öfkesini kırması gerekir. Eğer defaten kırmazsa, hiç olmazsa serkeşlik yapmaması için, şeriata ve akla muhalif olarak hareket etmemesi için onun kuvvet ve şiddetini kırması gerekir.

GAZABI TESKİN ETMEK

Bil ki, gazabın tedavisi ve ıslahı farzdır. Zira gazab insanların çoğunu cehenneme götürür. Ondan envai çeşit fesadlar doğar. Tedavi şekli ikidir: Birincisi, müshil gibidir. Gazabın maddesini içeriden izale eder ikincisi de, şurup gibidir. Maddesini teşkil eder, fakat kökünden izale etmez. Müshil dediğimiz tedavi şekli, içine bakıp gazab sebebini öğrenmek ve o sebebi tamamıyle yok etmeye alışmaktır. Bu sebebler beştir:

Birinci sebeb: Kibirdir. Zira kibirli olan kimse kendisine karşı saygısızlık sayılacak az bir söz ve hareketten etkilenir, kızar.

O halde kibri tevazu ile kırmalıdır. Kendisinin de diğer kullar gibi olduğunu düşünmelidir. İnsanın üstünlüğü güzel ahlâk iledir. Kibir ise kötü ahlâktandır. Şunu da bilmelidir ki, kibir, tevazudan başka bir şeyle yok edilemez.

İkinci sebeb: Ucub (kendini beğenme)'dir. Ucub, kişinin kendini beğenmesidir, şöyle ki, kendini anlayışta, zekâda, sözde ve harekette başkasından üstün görür, başkasını kendinden aşağı görür. Bunun ilâcı, haddini bilmesi, haddine tecavüz etmemesidir. Kibir ve ucubun ilâcını, etraflı olarak yerinde anlatacağız.

Üçüncü sebeb: Şakadır. Zira şaka ekseri hallerde insanı kızmaya sevkeder. Şaka arzusu, keyfine, zevkine uymaktan ve dünya sevgisinden ileri gelir. O hâlde taat, ibâdet ve âhiret işlerini yapmak ile meşgûl olmalı, güzel ahlâkı elde etmeye çalışmalıdır. Yine çok gülmek, maskaralık ve latife yapmak da kızmaya sebeb olur.

O halde bunlardan korunmalıdır. Zira kim başkasını maskaraya alırsa, onu da maskaraya alırlar. Kim başkasını hor ve hakir görürse, onu hor ve hakir görürler.

Dördüncü sebeb: Bir kimseyi kınamak ve ayıblamaktır. Bu da her iki tarafın kızmasına meydan veren bir iştir. Bunun ilâcı şöyledir: Hiç kimsenin kusursuz, ayıbsız olamıyacağını düşünmelidir. O halde kendisi de kusursuz olmayınca, başkasını ayıblaması nasıl yakışır?..

Beşinci sebeb: Mal ve makam hırsıdır. Bu sebeble kendisinde iki kötü haslet meydana gelir: Biri hasisliktir. Öyleki, bir kuruş malı ziyan olsa, kızar. Diğeri de, tama'dır. Bu da bir lokmayı kaçırırsa kızar. Bütün bunlar, kötü ahlâk, çirkin haslet ve aşağı sıfatlardır.

Öfkenin aslı, bu anlattıklarımızdır. Hepsinin ilâcı iki türlüdür. Biri ilmi, diğeri amelidir. İlmi ilâcı, kalben öfkeden, kızmaktan nefret etmek için, bunların zararını, dinde ve dünyadaki mahzurlarının neler olduğunu düşünmelidir.

Bundan sonra ameli ilâçla meşgul olmalıdır. Amelî ilâç, kızmaya sebeb olan ahlâka muhalefet etmektir. Şunu bilmelidir ki, kızmanın ve diğer kötü ahlâkların büyük bir sebebi de kötü huylu ve öfkeli insanlarla arkadaşlık etmektir. Bazen öfkeye ve kötü ahlâka şecaat ve salabet (metanet) diye ad verirler. Bununla övünürler. Birbirlerine anlatırlar, **«filan zat, filan kimsenin bir sözüne sinirlenip evini barkını başına yıktı. Onun mizacına dokunacak söz söylemek kimsenin haddine mi düşmüş. O mertlerin merdidir, arslandır. Erkek dediğin böyle olur»**, derler. Bunun gibi hususlara kulak vermemek ise gayretsizlikten ileri gelir, derler.

Böylece köpeklerin, cahillerin, ahmakların ve kötü huyluların adeti olan öfkeye mertlik, erkeklik adını verirler. Peygamberlerin, velilerin ve salihlerin ahlâkı olan hilim ve hoşgörüye de hamiyetsizlik ve gayretsizlik adını verirler.

Saptırıcı şeytanın iğva ve vesvese vermesi şudur ki, aldatma ve hile yapar, kötü isim ve tabirlerle iyi sıfatları kötü tanıtır, insanı o sıfatlardan alıkoyar; güzel tabir ve kalbi okşayan eda ile kötü hasletlere çağırır. Akıllı olan kimse bilir ki, eğer öfke mertlikten ve iyi hasletlerden olsaydı, kadınlar; çocuklar, deliler nefsi zayıf olan yaşlılar ve hastalar daha çabuk kızmazlardı. Halbuki bunların, yiğit ve kahramanlardan daha çabuk kızdıkları bilinmektedir. Kişinin kendi öfkesini yenmesi kadar büyük mertlik, erkeklik yoktur. Bu Peygamberlerin, velilerin ahlâkıdır. Öbürü de, cahil olanların ve yırtıcı canavar ve hayvanlara yakın olan kimselerin öfke sıfatıdır. O halde insafla dikkat et: Büyüklük, veliler ve peygamberlerin sıfatı üzere olmak mı, yoksa ahmak, akılsız ve hayvanların sıfatı üzere olmak mıdır?..

ÖFKEYİ KESMENİN İLÂCI

Bu anlatılan, öfkenin maddesini kesmek için kullanılan müshil bir ilâçtır. Eğer öfke ve tama' maddesini kesmek mümkün değilse, hiç olmazsa öfke ateşi alevlenince onu teskin etmelidir. Onun teskini de ilim hakareti ve sabır acısından mürekkeb şurup ile olur. Bütün ahlakların ilâçlarının macunu ilim ve amelden yapılır, ilim, gazabın kötülüğü hakkında ve gazabı hazmedip öfkesini yenen kimselerin sevabı hususunda gelen âyet-i kerime ve hadîs-i şerifleri tefekkür etmektir. Nitekim daha önce anlatıldı.

Bir de dönüp kendi kendine: **«Hak Teâlâ'nın sana kudreti, senin başkasına karşı olan kudretinden daha üstündür. Senin Hak Teâlâ'nın emrine olan muhalefetin, kızdığın kimsenin sana olan muhalefetin-**

den fazladır. O halde eğer sen bu dünyada öfkeni yürütürsen, belki Cenab-ı Allah da öbür dünyada öfkesini icra eyler. Nitekim Resûlullah bir iş için bir hizmetçi gönderdi. Hizmetçi geç gelince», Ey filan, eğer ahiret gününde kısas olmasaydı, bu husus için seni döverdim, buyurdu.

Yine kendi kendine hitab ederek demelidir ki, senin bu kızman, senin dilediğin değil, Allah'ın dileği olduğu içindir. Bu da apaçık Hak Teâlâ ile tanrılığı çekişmektir. Eğer öfken bu ahiret ile ilgili sebeblerle yatışmazsa, dünya ile ilgili sebebleri aklına getirip kendi kendine, **«eğer sen öfkeni yürütürsen, karşı taraf her ne kadar küçük ve hakir ise de, belki o da mukabelede bulunur. Zira küçük hasmı da hor görmemelidir. Meselâ: Hizmetinde kusur eden bir köleye kızmamalı, kendi kendine belki bu köle isyan eder, yahut bir zarar meydana getirir. Yine kızdığı zaman suretinin nasıl çirkin olacağını, bozulup kötüleşeceğini düşünmelidir. O anda sûreti, saldıran bir kurda benzeyecek. İçi ise, öfke ateşiyle dolup aç köpeğe benzeyecektir. Ekseriya kızan kimse, kızmaktan vazgeçmek isterse, şeytan iğva verip der ki, vazgeçmek senin acizlik ve horluğuna raci olur».** Haşmetine ve salabetine noksanlık getirir, seni halkın nazarında hor ve hakir gösterir. O halde şeytanın bu iğvasına cevap verip demelidir ki, peygamberlerin ahlâkına kavuşup hak Teâlâ'nın rızasını talep etmek kadar büyük bir şeref hiç var mıdır? Halbuki senin dünyada rezil olman ahirette rezil olmaktan daha hayırlıdır. Bu ilâçlar ilmidir.

Ameli ilâç ise, diliyle **«Eûzü billâhi mine'şşeytani'r-racim»** demektir. Kızan kimsenin ayakta ise oturması, oturuyorsa uzanması, bununla da sakin olmazsa soğuk su ile abdest alması sünnettir. Zira Resûlüllah buyurur ki: **«Öfke ateştendir. Ateşi su teskin eder.»** Bir rivayette de **«kızan kimse, secdeye varıp yüzünü toprağa koymalıdır ki, bununla topraktan yaratıldığını, aciz bir kul olduğunu ve kula kızmak yaraşmadığını anlasın.»**

Bir gün Hz. Ömer kızdı. Hemen su istedi. Burnuna su çekti ve: **«Öfke şeytandandır ve böyle zail olur.»** dedi. Bir gün Ebu Zer (r.a.) bir kimse ile kavga ederken ona **«Ey kızıl oğul,»** dedi. O kimseyi anası sebebiyle ayıpladı. Yani kızıl cariyenin oğlu demek istedi. Bunun üzerine Resûlüllah, Ebu Zer'e: **«Ey Eba Zer duydum ki, bugün bir kimseyi anası sebebiyle ayıblamışsın. Bil ki, sen siyah ve kırmızı kimseden, ancak Allah'a takva yapmakta ileri olursan üstün olabilirsin.»** buyurdu. Ebu Zer Resûlüllah'tan bu sözleri duyunca, o kimseden özür dilemeye gitti. Ebu Zer ona varmadan evvel, o Ebu Zer'e gelip ona selâm verdi, ve hoşgörülük gösterdi.

Hz. Aişe kızdığı zaman Resûlüllah onun burnunu tutar: **«Ey Aişe, bu duayı oku»: «Ey Muhammedin Rabbi olan Allahım, günahımı affet, kalbimden öfkeyi izale eyle, beni fitnelere atan şeylerden sakla.»** Bu duayı okumak sünnettir.

KÖTÜLÜĞE KARŞILIK DERECESİ

Bil ki, bir kimse bir kimseye zulum etse, yahut fufşiyat söylese cevap vermeyip susmak daha iyidir. Gerçi susmak farz değildir, fakat sövmeye sövmek, gıybet etmeye gıybet etmekle mukabelede bulunmak da caiz değildir. Zira bunlar sebebiyle ta'zir (ceza) lâzım gelir. Belki bir şey söyliyecek olursa, yalan olmayan sert bir söz söylemelidir. Zira bu derece ruhsat vardır. Bu kısas almak gibi olur. Gerçi Resûlüllah: **«Bir kimse sende bulunan bir şeyle seni ayıblarsa, sen onda bulunan bir şeyle onu ayıblama»**, buyuruyorsa da, Resûlüllahın bu sözü farz derecesi değil, müstehap derecesini beyan eder. O halde verecéğin cevap, sövmek ve zinaya nisbet etmek olmamak şartıyle **farz** değildir. Bu anlatılanlara delil şudur ki Resûlüllah buyurur: **«Sövüşenlerin günahı mazlum haddi aşmadıkça başlayanadır.»**

Aişe (r.a.) der ki, Resûlüllahın hanımları Fatıma (r.a.) ile Hazret-i Peygambere haber gönderip dediler ki, bizimle Aişe aramızda adalet yapsın. Zira Aişe'yi bizden fazla seviyor. Resûlüllah: **«Ey Fatıma, benim sevdiğimi sen de sevmez misin?»**, buyurdu. **«Evet severim»** dedim. **«Sonra Fatıma bu haberi Peygamberin hanımlarına iletti.»** Bu şâfi bir cevap getirmedi. Zeynep, sen git; cevap getir dediler. **«Zeynep Resûlüllahın hanımlarından idi ve Resûlüllahın sevgisinde Aişe ile beraber olduğunu iddia ederdi. Resûlüllahın yanına geldi ve Ebu Bekir'in kızı şöyle şöyledir diye çok incitici sözler söyledi.»** Ben susuyor ve cevabını vermek için Resûlüllah'tan izin bekliyordum. Resûlüllah izin verince, onun cevabını verdim ve ağzım kuruyuncaya kadar incitici sözler söyledim. Zeynep de konuşmaktan usandı. Bunun üzerine Resûlüllah buyurdu ki: **«O Ebû Bekir'in kızıdır.»** Yani sen konuşmada onunla başa çıkamazsın.

Bu hâdis-i şerifte hasma cevap vermenin câiz olduğuna delildir. Eğer doğru olup içinde yalan yoksa, meselâ hasmına **«Ahmak, câhil, Allah'tan kork, insanlardan utan.»** gibi sözler söylemek câizdir. Zirâ ahmaklıktan, cahillikten uzak bir insan yoktur. İnsan, dilini kaba, çirkin olmayan kızgınlığında söylese de fuhşiyat sözlerinden sayılmayan sözlere alıştırmalıdır. Meselâ müsrif, talihsiz, alçak, çelimsiz, aç ve bunların benzeri. Velhâsıl insan hâsmının karşısında cevap vermeye başlayınca, haddinde durup tecavüz etmemek zordur. O hâlde en iyisi susmaktır. Bir kimse Resûlüllah'ın huzurunda Hz. Ebû Bekir'e, incitici sözler söylüyordu. Ebû Bekir de cevap vermeye başlayınca, Resûlüllah gitmek için ayağa kalktı. Ebû Bekir **«Ya Resûlallah, şimdiye kadar oturuyordun. Ben cevap vermeye başlayınca ayağa kalktın. Bunun hikmeti nedir?»** dedi. Resûlüllah: **«Sen susarken melekler senin yerine cevap veriyorlardı. Sen cevap vermeye başlayınca şeytan geldi. Ben şeytanla aynı mecliste oturmam, diye ayağa kalktım.»** buyurdu.

Resûlüllah buyurur ki: **«İnsanlar derece derece yaratılmıştır. Bâzı insanlar geç kızar ve geç barışır. Bâzıları da çabuk kızar ve çabuk barışır. Bu öbürünün karşıdıdır. Sizin en iyiniz, geç kızıp çabuk barışandır. En kötünüz de çabuk kızıp geç barışandır.»**

KİNDEN DOĞAN KÖTÜLÜKLER

Bil ki, öfkesini samimi arzusuyla yenen huzur içindedir. Ama acizlik ve çaresizlik karşısında kızgınlığını yenenin, içerisinde o öfke toplanıp düğüm yapar. Buna kin denir. Resûlüllah buyurur ki: **«Mü'min kindar olmaz.»** Demek ki, kin öfkeden doğar. Kinden sekiz kötülük meydana gelir:

1 — Hasedidir. Kin beslediği kimsenin sevinmesine üzülür, üzülmesine sevinir.

2 — Yaygara çıkarmaktır. Hasmı, eziyet ve belâya uğrayınca sevinir, onu söz ve hareketleriyle izhar eder.

3 — Hasmına selâm vermez ve onun selâmını almaz.

4 — Ona hakaret gözüyle bakar, onu gözüne hor göstermeye başlar.

6 — Onunla alay ve istihza etmeye başlar.

7 — Fırsat bulunca onu dövmeye, incitmeye, yahut başkasını onu dövmeye teşvik etmeye başlar.

8 — Hakkını vermekte kusur etmeye başlar. Akraba ise sıla-i rahmi ondan keser. Borçlu ise borcunu vermez. Onun zulmünü kabul edip ondan helâllik istemez. Eğer kin besleyen kimsenin diyaneti galib gelip bu günahları icâbettiren işlere girişmezse de en azından ondan iyiliğini esirger, ona şefkatli ve yumuşak davranmaz, ona yardım etmez, onunla **«Allah'ın zikir»** meclisine oturmaz ve onun hakkında medhüsenâ etmez. Bütün bu anlatılanlar onun derecesine noksanlık getirir. Bundan başka da zararlarının sonu yoktur.

Mestah, Hz. Ebu Bekir'in akrabalarından idi. Hz. Aişe'ye yapılan iftira hususunda bazı sözler söylemişti. Halbuki Hz. Ebû Bekir onun nafakasını verirdi. Nafakasını kesti ve bundan böyle nafakasını vermiyeceğine yemin etti. Bunun üzerine, bu âyet-i kerime nâzil oldu. **«Sizden fâzilet ve mal sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere ihsan etmekte kusur etmesin. Allah'ın sizi yargılamasını sevmez misiniz? Allah çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir.»** Hz. Ebû Bekir bu âyet-i kerîmeyi duyunca **«Vallahi Hak Teâlâ'nın bizi mağfiret etmesini isteriz.»** deyip tekrar Mestah'ın nafakasını vermeye başladı. O hâlde kalbinde bir kimseye karşı kin besleyen kimse üç hâlden boş olamaz.

1 — Kendi nefsiyle mücahede edip kin beslediği kimseye iyilik eder, ona karşı olan saygı ve hürmetini arttırır. Bu sıddıklar, yâni gerçek erenlerin derecesidir.

2 — İyilik yapmasa da kötülük yapmayı da câiz görmez ve yapmaz. Bu da zâhidlerin ve sâlihlerin derecesidir.

3 — İyilik etmez, kötülük eder. Bu da fâsıkların ve zâlimlerin derecesidir. Hak Teâlâ katında sana kötülük eden kimseye iyilik etmek kadar büyük bir ibâdet yoktur. Şair meâlen der ki, **«Kötülük yapmak kolaydır. Eğer mert isen, kötülük yapana iyilik yap.»** Eğer iyilik yapamazsan, bâri onun yaptığı kötülüğü affet. Zirâ affetmenin fâzileti büyüktür.

Resûlüllah buyurur: **«Üç şey vardır ki, onlar için yemin etsem, yeri vardır: Sadaka vermekle mal eksilmez. Bir kimsenin suçunu affedenin şerefini muhakkak kıyâmette arttırır. Dilencilik kapısını açıp dilenene muhakkak Hak Teâlâ ona fakirlik kapısını açar.»**

Hz. Aişe der ki: **«Resûlüllah'ın kendi hakkı için bir kimseye ceza verdiğini görmedim. Ama eğer Hak Teâlâ'nın hakkında taksirât ettikleri zaman öfkesinin sınırı olmazdı ve Resûlüllah'ı iki şey arasında muhayyer bıraktıkları zaman, insanlara kolay olanını seçerdi. Ancak o iş günah olursa, onu seçmezdi.»**

Ukbe bin Amir der ki: **«Resûlüllah benim elimi tuttu ve: "Dünya ve âhiretin ehlinin en fâziletli hâsletini sana söyliyeyim mi?" buyurdu. "O hangi hâsletttir? Ya Resûlallah," dedim. Buyurdu ki: "Senden alâkasını kesenden sen alâkanı kesme. Seni ihsanından mahrum edene sen ihsan et. Sana zulüm edeni affet." Yine buyurdu ki: "Mûsa (a. s.) "Ey Allahım, senin en aziz kulun kimdir?" diye sordu. Allah Teâlâ "Kudretli iken affedendir." buyurdu.»** Yine buyurdu ki: **«Kendine zulüm edene beddua eden hakkını almış olur.»**

Resûlüllah Mekke'yi fethedip Kureyşlilere karşı zafer kazanınca, daha önce kendisine çok eziyet ettikleri için çok korktular, canlarından umutlarını kestiler. Resûlüllah mübârek eliyle Kâbe'nin kapısını tutup: **«Allah birdir. Ortağı yoktur. Hak Teâlâ va'dini yerine getirdi, kuluna yardım etti ve düşmanlarını hezimete uğrattı.»** buyurdu. Sonra Kureyşlilere: **«Ne düşünüyorsunuz, ne diyorsunuz?»** buyurdu. Kureyş: **«Ne söyliyelim? Senin emrini bekliyoruz. Bugün fırsat ve kudret eli senindir.»** dediler. Resûlüllah buyurdu ki: **«Benim cevabım, kardeşim Yûsuf (a.s.)'un kardeşlerine karşı muzaffer olduğu zaman: "Bugün hiç başa kakma ve ayıblama yoktur." diye verdiği cevaptır.»** Sonra Resûlüllah bütün Kureyşlileri affetti ve: **«Hiç kimsenin sizinle harbi ve mücadelesi yoktur.»** buyurdu. Resûlüllah buyurdu: **«Mahşer günü münadiler, Hak Teâlâ üzerinde hakkı olanlar ayağa kalksınlar, diye çağırırlar. Bunun üzerine binlerce insan ayağa kalkıp hesapsız cennete girerler. Bunlar dünyada affedenlerdir.»**

Muaviye (r.a.) diyor ki: **«Öfkeli zamanlarınızda fırsat bulunca kadar sabrediniz. Fırsat bulduğunuz zaman da affediniz.»** Suç işleyen birini Hişam'ın huzuruna getirdiler. Hişam'ın yanında kendini savun-

maya başladı. Hişam: **«Benim yanımda kendini mi savunuyorsun?»** dedi. O kimse: **«O gün herkes kendisi için delil getirip özür dilemeye başlar.»** âyetini okudu ve: **«O hâlde Hak Teâlâ huzurunda özür beyan etmek için konuşma olur da, senin yanında özür dilemek için câiz olmasın. Ey Hişam.»** dedi. Hişam da öfkeyi bırakıp: **«İleri gel, bakalım, ne söylersin.»** dedi.

İbn-i Mes'ud'un bir şeyini çaldılar. Halk hırsıza lânet etmeye başladı. İbn-i Mes'ud: **«Allahım, eğer ihtiyacı için aldıysa mübârek olsun. Eğer günah işlemeye cesareti sebebiyle aldıysa, bu günahı, onun günahlarının sonuncusu yap.»** dedi.

Fudeyl diyor ki: **«Birini gördüm. Kâbeyi tavaf ederken bir miktar altınını almışlar, ağlıyordu. Onа: "Niçin ağlıyorsun, altınlar için mi?" dedim. "Hayır, altın için ağlamıyorum. Şunun için ağlıyorum ki, kıyâmet günü bunu yaptığı için karşımda duracağı zaman, hiç özür bulamayacaktır. Ona acıdım, onun için ağladım." dedi.»** Bir gurup esirleri Abdülmelik bin Mervan'ın yanına getirdiler. Büyük zâtlardan biri de orada hazır idi. Abdülmelik'e: **«Hak Teâlâ, sana en sevdiğin şey olan düşmana karşı zafer kazanmayı sana verdi. Sen de Allah'ın en çok sevdiği şey olan affetmeyi yapsana.»** dedi. Bunun üzerine Abdülmelik o esirlerin hepsini affetti. İncil'de: **«Kendisine zulmeden kimse için mağfiret isteyenden şeytan umudunu kesip kaçar.»**

Resûlüllah buyurur ki: **«Ya Aişe, yumuşaklık ve şefkât hâsleti kime verilmiştir. O hâsletten mahrum bırakılan, din ve dünya hayrından mahrum bırakılmıştır.»** Yine buyurur: **«Hak Teâlâ refiktir, refik olanı sever, rıfk ile kazanılan şey, şiddetle kazanılmaz.»** Aişe (r.a.) diyor ki: **«Bütün işlerde rıfk ile hareket ediniz. Zirâ rıfk ile yapılan her iş muhakkak başarılır ve şiddetle yapılan her iş de muhakkak fenalaşır.»**

ÖFKE VE HASEDİN AFETLERİ

Bil ki, öfkeden kin, kinden de hâsed doğar. Hâsed insanı helâk eden şeylerdendir. Resûlüllah buyurur: **«Ateş odunu yok ettiği gibi, hâsed de iyi amelleri yok eder.»** Yine buyurur ki: **«Üç şey vardır ki, hiç kimse onlardan kurtulamaz. Su-i zan, kötü fal ve hâseddir. Bunların ilâcının ne olduğunu size öğreteyim mi? Su-i zanna düşerseniz, onu araştırıp üzerinde durmayınız. Kötü fal vâki olursa, ona itimat etmeyiniz. Hâsedlenirseniz, dilinizi ve elinizi hâsedin gerektirdiği muameleden uzak tutunuz.»**

Yine buyurdu: **«Sizden önceki ümmetler de meydana geldiği için helâk olmalarına sebeb olan şey, sizde de meydana gelmeye başladı. O hâsed ve düşmanlıktır. Muhammed'in ruhu kabza-ı kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, iman sahibi olmadan cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmeden de iman sahibi olamazsınız. Aranızda sevgi nasıl meydana geldiğini haber vereyim mi? Selâmı yaymakla olur. O hâlde aranızda selâmı yayınız.»** buyurdu. Yâni kimi görürseniz, selâm

veriniz. Mûsa Arş'ın gölgesinde aziz ve kıymetli bir kimse görüp dedi ki, bu kimse Hak Teâlâ yanında çok makbul bir kimsedir. Bunun ameli nedir, adı nedir? diye sordu. Melekler cevap verip dediler ki, bu kimsenin adı filândır. Onun hâllerini sana haber verelim. Hiç kimseye hâsed etmezdi, ana-babaya asî olmazdı ve gammazlık etmezdi. Zekeriya (a.s.) diyor ki, Hak Teâlâ buyurdu ki: **«Hâsedçi kimse benim düşmanımdır. Zirâ benim kaza ve kaderime incinir, gâzaba gelir ve benim taksimatımı beğenmez.»**

Resûlüllah buyurur ki: **«Altı sınıf insan altı çeşit günahla hesapsız cehenneme girer: Hükümdarlar zulümle, göçebeler taassupla, zenginler kibirle, tüccarlar hiyanetle, köylüler cehâletle ve âlimler hâsedle.»** Enes (r.a.) diyor ki, **«bir gün Resûlüllah'ın huzurlarında oturuyordum. Resûlüllah: «Şimdi cennetlik bir kimse gelir.»** buyurdu. Ensardan birisi çıktı, geldi. Ayakkabılarını sol eline almıştı. Sakalından su damlıyordu. Yeni abdest almıştı. Ertesi gün yine Resûlüllah'ın huzurlarında idim. Yine o sözü tekrar ettiler. Yine o kimse çıka geldi. Üçüncü gün Resûlüllah yine o sözü söyledi. Yine aynı adam çıka geldi. Abdullah bin Amr bin As onun amelinin ne olduğunu öğrenmek istedi. Ona dedi ki, babama sinirlendim ;mümkünse birkaç gece seninle beraber kalmak istiyorum, o da: **«Ne lâzım gelir, olur.»** dedi. Abdullah, üç gece o kimse ile beraber kaldı. Onda, uykudan uyanınca Allah'ı anmaktan başka bir şey görmedi.

Sonra Abdullah ona: **«Ben kimseye sinirlenmedim. Ancak Resûlüllah senin hakkında hayırlı sözler söyledi. Ben de senin amelini öğrenmek istedim. Onun için sana birkaç gece misafir oldum.»** dedi. O kimse: **«İşte, amelim bu gördüğündür.»** dedi. Abdullah diyor ki, ben giderken arkamdan çağırıp dedi ki: **«Bir şey daha vardır: Hiç kimseye sahip olduğu nimetten dolayı hâsedlik yapmam.»** Abdullah: **«Demek ki, senin derecen bu amelinden dolayıdır.»** dedi. Avf bin Abdullah meliklerden birine nâsihat edip: **«Kibir sıfatından uzak ol. Zirâ Hak Teâlâ'ya karşı işlenen ilk günah kibirdir. Hırs sıfatından uzak ol. Zira Adem cennetten hırs sebebiyle uzak düşmüştür. Hâsed sıfatından uzak ol. Zirâ haksız yere dökülen ilk kan, hâsed sebebiyle olmuştur. Adem Peygamberin oğlu, kardeşini bu sebeble öldürmüştür. Sahabenin sözleri, «Allah'ın sıfatları ve hak sözler konuşulduğu zaman, sus, diline sahip ol.»** tavsiyesidir.

Bekir bin Abdullah diyor ki: **«Bir padişahın yanında bir kimse vardı. Her gün kalkıp çağırır, derdi ki, "iyiliğe iyilik yap. Kötülük yapanlara kendi kötülükleri yetişir."»** Padişah o kimseyi bu sözünden dolayı severdi. Bir kimse buna hâsed etti. Padişaha dedi ki, o adam senin hakkında yakışıksız sözler söylüyor. Padişahın ağzı kokuyor, diyor. Padişah, bu sözün doğruluğu ne ile bilinir. O kimse dedi ki, şunu nunla bilinir ki, senin yanına geldiği zaman koku almamak için ağzını, burnunu tutuyor. Bunu söyledikten sonra hemen o kimseyi evine götürüp bol sarımsaklı yemek yedirdi. Sonra padişahın yanına ge-

linee kötü kokudan teeddüp ederek eliyle ağzını tuttu. Padişaha, o gammazın doğru söylediği zannı hâsıl oldu. Padişah, bir kâğıt yazıp mühürledi ve memuruna bu kâğıdı filân kuluma götür diye eline verdi. Padişahın âdeti imiş. Bir kimseye hil'at (mükâfat) verecek olursa, böyle kâğıt yazarmış. O mazlûm kâğıdı alıp yola koyulunca, gammaz ona rast geldi. Bu nedir? dedi. Padişah filân kuluna gönderiyor, dedi. Gammaz, bunun hil'at kâğıdı olduğunu zannetti. Ona yalvardı, bana ver, ben götüreyim, dedi. Kâğıdı mazlûmun elinden alıp bahsi geçen padişahın memuruna götürdü. Kâğıdı açtılar, okudular. Meğer kâğıtta bunu getirenin başını kesin, derisini saman doldurup bana gönderin, diye farman olunmuş. Gammaz, o kimse ben değilim, beni geri padişaha gönderin, diye çağırıp bağırdıysa da fayda vermedi. Padişahların fermanı geri dönmez, dediler. Derhal öldürdüler. Ertesi gün o mazlum padişahın huzuruna varıp yine âdeti üzere: **«İyiliğe iyilik yap. Kötülük yapanlara kötülüğü yetişir.»** diye çağırdı. Padişah hayret edip: **«O sana verilen kâğıdı ne yaptın?»** diye sorunca; cevabında **«Filan kimse benden istedi. Ona verdim.»** dedi. Padişah: **«O diyor ki, sen benim hakkımda ağzı kokuyor, demişsin.»** dedi. Mazlûm: **«Hâşâ, ben bu sözü söylemedim.»** dedi. Padişah: **«Peki, niçin elinle ağzını tutuyordun?»** dedi.

Mazlûm: **«O kimse bana sarmısak yedirmişti. Onun için ağzımı tutuyordum.»** dedi. Padişah: **«Her gün söylediğin söz doğrudur. Kötülük yapana kötülüğü yetişir. Ona da kötülüğü yetti.»** dedi. İbn-i Sirin diyor ki: **«Dünya nimeti için hiç kimseye hâsed etmedim. Zirâ eğer o kimse cennet ehli ise, cennet nimetleri yanında onun sahib olduğu nimetin ne önemi vardır. Eğer cehennem ehli ise, ona dünyada sahib olduğu nimetin ne faydası vardır; kendisi ateşe girdikten sonra.»**

Bir kimse Hasan-ı Basri'ye: **«Mü'min hâsed eder mi?»** diye sordu. **«Yakub Peygamberin oğullarının Yûsuf'a ne yaptıklarını unuttun mu? Fakat mü'minin kalbinde meydana gelen hâsed hastalığını, güzel muamele ile çıkarıp atsa, zarar etmez.»** dedi. Ebu'd-Derda (r.a.) diyor ki: **«Ölümünü hatırlamaktan geri kalmayan kimsede ne neşe olur, ne de hâsed.»**

HASEDİN HAKİKATİ

Bil ki, hased; bir kimseden bir nimete sahib olmasını istememen, o nimetin o kimseden zâil olmasını istemendir. Bu itibarla hased haramdır. Haram olması, doğru hadisler ve sağlam eserlerle sabittir. Zira bahsi geçen nimetin hâsıl olmasını beğenmemek, gerçekte Hak Teâlâ'nın hükmünü beğenmemektir. Ve bu sadece kalbin hâbisliğidir. Zira sana hâsıl olmayacak bir nimetin zâil olmasını istemek, sadece kötü kalbliikten ileri gelen birşeydir, başka bir şey değildir. Ama o kimsenin sahip olduğu nimetin bir benzerini isteyip onun nimetinin zâil olmasını istememek ve onu kerih görmemek gıbta ve münâfesedir. Dinî işlerde gıbta yapmak iyidir ve hattâ farz da olabilir.

Zira Allah Teâlâ: **«Bundan (cennet şerbetinde) rekabet edenler, rekabet etsinler.»** buyurur. Yine buyurur ki: **«Allah'tan bir mağfiret için yarışınız.»** Resûlüllah buyurur ki: **«Hâsed ancak iki şeyde câizdir: Biri, Allah'ın ilim ve mal verdiği ve malını ve ilmini hak yolda kullandığı kimsedir. Diğeri, ilmi olan, malı olmayan fakat eğer benim malım olsaydı, hayra harcardım diye tehassür çekendir. Bu iki kimse sevâbta beraber olurlar. Eğer bir kimse malını günaha harcasa, bunu gören başka birisi de, benim malım olsa böyle günaha harcardım dese, ikisi de aynı günahta beraber olurlar.»** O hâlde münafeseye de **«Hased»** denir.

Fakat münafesede başkalarının nimetinin zâil olmasını istemek yoktur. Hiçbir yerde başkasına verilen nimeti kerih görmek câiz değildir. Ancak o nimetin verildiği kimse zâlim ve fâsık olursa ve o nimet fısk ve zulüm âleti olursa, o takdirde o nimetin ondan zail olmasını talebetmek caiz olur. Zirâ hakikatta nimetin zevali değil, zulüm ve fıskın zevali istenmiş olur. Bu nimetin fasıklıktan dolayı zevali istendiğine alâmet, zulüm ve fâsıklıktan tevbe edince o nimetin ona verilmesini kötü karşılamamaktır. Burada bir incelik vardır: Eğer bir kimse, başkasına verilen bir miktar dinî nimetlerin benzerlerinin kendisine de verilmesini arzu etse, onun benzeri ona müyesser olmayınca da behemehal aralarındaki farkı hoş görmezse ve bunun üzerine aradaki farkın kalkması için, kalbi o nimetin gitmesini kalmasına tercih ederse ve tabiatı itibariyle bundan kurtulmayıp kendisinde bulunan bu huyu beğenmezse ve elinden gelse bile, o nimeti o kimseden alması ihtimali olursa, umulur ki, bu husustan dolayı muahaza edilmez.

HASEDİN İLÂCI

Bil ki, hâsed kalb için büyük bir hastalıktır. Onun ilâcı ilim ve amel macunudur.

İlim macunu; hâsedin, dünya ve âhirette kendisine zarar, hâsed ettiği kimseye de fayda getirdiğine inanmaktır. Dünyada zararlı olmasının sebebi, daima kederde, üzüntüde ve acıklı âzabta insanı bırakmış olmasıdır. Zirâ hiçbir vakit geçmez ki, bir kimseye bir nimet hâsıl olmasın. O hâlde düşmanına arzu ettiği eziyet ve sıkıntıya kendisi düşer. Zirâ hâsedden büyük belâ, büyük üzüntü ve keder olmaz. Kişinin kendi hasmından dolayı kendini eziyet, belâ ,sıkıntı ve inada düşürmesi kadar büyük akılsızlık ve divanelik olmaz. Halbuki, bunun hâsedinden aslâ ona zarar yoktur. Zirâ o nimetin takdir-i ilâhide bir müddeti vardır. O müddet ne artar, ne de eksilir. O takdirin sebebi ezelidir. Bâzıları buna **«tali-i said»** derler. Bunun adına ne derlerse desinler, bütün guruplar bunda ittifak etmişlerdir ki, onda aslâ değişiklik olmaz.

Bunun için Peygamberlerden biri bir kadının tasallutundan bıkmış usanmıştı. Bundan kurtulmak için Cenâb-ı Hakk'a çok yalvardı, niyâz eyledi. Vahiy nâzil oldu ki: **«Önünden kaç, müddeti bitinceye**

kadar.» Zirâ o müddet ezelde takdir edilmiştir. Takdirde bozulma yoktur. Peygamberlerden biri bir belâya uğramıştı. O belânın üzerinden defolması için çok dua etti, yalvardı. Vahiy nâzil oldu ki: **«Gökleri ve yeri yarattığım gün senin kısmetin böyle oldu. O hâlde ne diyorsun, senin için yeni baştan mı taksimat yapalım?»**

Eğer bir kimse kendi hâsediyle bir kimsenin nimetinin zâil olmasını isterse, onun zararı yine kendisine olur. Zirâ kendisine hâsed edenlerin hâsediyle de kendi nimetinin zâil olması lâzım gelir. Meselâ kâfirin hâsedi sebebiyle kendisinde olan iman nimetinin zâil olması lâzım gelir.

Nitekim Kur'anda: **«Kitab ehlindeu bâzıları sizi dalâlete götürmek isterler.»** Demek ki, hâsedçinin dünyadaki peşin âzabı bu anlattığımızdır. Ahiretteki âzabı ise, şu sebebtendir ki, Hak Teâlâ'nın kaza ve kaderine kızmış olur; kemali hikmetiyle olan ve sırrını anlamaya kimseye yol vermediği ezelî taksimatını inkâr etmiş olur. Onun tevhidine bundan daha büyük zarar nasıl olur? Ondan sonra bir müslümana şefkat ve merhamet etmekten el çeker, onun fenalığını istemekle şeytana yoldaş olmuş olur. Bundan daha büyük talihsizlik ve uğursuzluk nasıl olur? Hâsed olunanın dünyadaki faydasına gelince, hâsed olunan kimse, kendisine hâsed edenin, sıkıntı, belâ, eziyet ve inatta olmasından başka ne diler? Hâsedden büyük ne belâ olur ki, hâsed edenden başka mazlûma benzeyen bir zâlim yoktur.

Hâsed olunan kimse, eğer hâsed edenin öldüğünü, yahut hâseden vazgeçip hâsed âzabından kurtulduğunu duyarsa, üzülür. Zirâ daima kendisinin nimette olup hâsed olunmasını ve hâsedçinin de hâsed âzabında olmasını arzu eder. Dinî faydası ise, ona hâsed ettiğin için mazlûm durumuna düşmekten başka, dilinle, elinle ve başka bir hareketinle ona saldırıda bulunabilirsin. Bu sebeble senin sevâbların onun defterine geçer. Onun günahları da senin boynuna yüklenmiş olur. O hâlde sen, dünya nimetinin ondan zâil olmasını dilerken dünya nimeti zâil olmadığı gibi, âhiret nimeti de hâsıl oldu. Sen dünyada âzab çektikten başka âhiret âzabının da temelini atmış olursun. Demek ki sen kendinin dostu, onun düşmanı olduğunu sanırdın. Dikkat edince gördün ki, onun dostu ve kendinin düşmanı imişsin. Zirâ kendini sıkıntı ve belâya düşürmüşsün ve en büyük düşmanın olan şeytanı sevindirmiş, güldürmüşsün. Zirâ şeytan baktı ki, senin nimetin, ilmin ve mevkiin yoktur; korktu ki, eğer bu hâline şükür edip kaza ve kadere rıza gösterirsen âhiret sevâbını alırsın. Bunun için âhiret sevâbını da almak istedi. Zirâ âlim ve dindarları dost edinip onların mevki ve kadrine hâsed etmeyip rıza gösteren kimse, kıyâmet gününde onlarla haşir olma ihtimali vardır.

Çünkü Resûlüllah buyurur ki: **«Bugün kimi dost edinirsen yarın onunla hâşir olursun.»** Bu sebebten derler ki, insan, ya âlim, ya talebe, ya da onları seven olmalıdır. Hâsed eden ise bu üç sınıftan biri olmayıp bunların sevâbından mahrumdur. Hâsed eden şu kimseye

benzer ki, düşmanını vurmak için taş atar. Taş düşmanına değmeyip geri döner, kendisinin sağ gözüne gelip gözünü kör eder. Bunun üzerine daha fazla kızar bu defa daha kuvvetle atar. Tekrar taş geri dönüp sol gözünü kör eder. Bir daha atar. Taş yine döner, başını kırar. O, bunu yaparken, düşmanı, selâmetli bir köşede onun bu hâlini seyredip güler, keyif sürer.

Bu, hâsed eden ile şeytanın arasında geçen maceranın, maskaralık örneğidir. Bunlar, tamamen hâsed âfetinden doğan şeylerdir. Eğer hâsed, hâsedçinin, hâsed ettiği kimseye, eliyle, diliyle saldırıp gıybetler yapmasına, yalan söylemesine ve hakkını inkâr etmesine müncer olursa, zâten bunların günahlarına nihayet olmaz. O hâlde hâsedin öldürücü zehir olduğunu bilen kimse eğer akıllı ise, hâsedi kendisinden defetmeye çalışır, çabalar.

Ameli ilâç, hâsed sebeblerini kalbinden atmak için uğraşmaktır. Zirâ hâsedin sebebleri kibir, ucub, düşmanlık, şan - şöhret sevgisi ve benzerleridir. Nitekim gazab bahsinde anlatıldı. O hâlde bunların kökünü mücahede ile kalbten söküp atmak gerekir. Hâsed maddesinin izâlesi için müshil şurup, bunları kalbten söküp atmaktır. Eğer bu madde hareket edip belirecek olursa, onu teskin etmeğe uğraşmalıdır. Hâsedin buyurduğu işlerin aksini yapmalıdır. Meselâ hâsed ta'n etmeyi emretse, onu ta'n (ayıblama) etmeyip övmelidir, kibirlenmeyi emretse, tevâzu göstermelidir. Nimetin zâil olmasını emretse, ona yardım edip nimetinin kalmasına uğraşmalıdır. Gıyabında onu övüp ona önem ve itibar vermek gibi tesirli ilâç olmaz. Zirâ o kimse bunu duyunca, kalbi hoş olur, aralarından düşmanlık kalkar. Nitekim Hak Teâlâ buyurur ki: **«Kötülüğe iyilikle karşılık ver; seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, şefkatli bir dost olur.»**

Bazen şeytan bu hâlde iğva verip sana der ki, eğer tevazu gösterip onu översen, senin âcizliğin, zelilliğin, hâkirliğin ve aşağılığın ortaya çıkar. O hâlde sen muhayyersin. İster, Hak Teâlâ'nın fermanını tut, istersen şeytanın buyruğunu tut. Şöyle bil ki, gerçi hâsedin izâlesi için bu, önemli ve çok faydalı bir ilâçtır, fakat çok acıdır. Bu itibarla buna ancak ilimle sabretmek mümkün olur. Meselâ dinî ve dünyevî kurtuluşunun bu ilâçta olduğuna, dinî ve dünyevî helâkın da hâsed hastalığına yakalanmakta olduğuna inanmalıdır. Acılığına ve zahmetine hatlanmadan hiçbir ilâcı kullanmak mümkün olmaz. O hâlde zahmetsiz fayda bulma umudunu kesmelidir. Hastalık meydana gelince şifâ bulmak umudu ile ilâcın zahmetine katlanmalıdır. Yoksa o hastalık gün begün artmakla onu ölüme çeker.

HASED KALBİN AMELİDİR

Bil ki, ne kadar çok mücahede yapsan da umumiyetle kalbinde iki kimsenin, yâni dostunla düşmanının arasında, nimet ve mihnette olmaları hususunda fark bulursun. Bunlar senin yanında eşit olmaz-

lar. Belki düşmanın nimete kavuşmasını kendi tabiatında hoş görmezsin. Sen kendi tabiatını değiştirmekle mükellef de değilsin. Zirâ kendi tabiatını değiştirmek ,senin kudretinde ve imkânında, değildir. Ama iki şeyle mükellefsin: Biri, bu hâli sözünde ve fiilinde aslâ izhar etmeyeceksin. Diğeri de, kendinde mevcut olan bu kötü sıfatı beğenmemelisin, onu kendinden izâle etmeyi arzu etmelisin.

Eğer bunları yaparsan hâsedden meydana gelen günahtan kurtulursun. Ama bu anlatılan hâlleri izâr etmezsen, fakat kalbinde bu kötü sıfatı yâni hâsedi kötü görmezsen, bâzı âlimlere göre bu derece ile kıyâmet gününde mes'ul olmazsın. Ama en doğrusu budur ki, mes'ul olursun. Zirâ hâsed haramdır ve hâsed bedenin ameli değil, belki kalbin amelidir. Bir müslümanın sıkıntı ve musibete uğramasını isteyen, onun sevinmesiyle üzülen, şübhesiz mes'ul olur. Meğer ki, kendisinde bulunan bu sıfattan hoşlanmazsa. Şu hâlde o sıfattan doğan günahtan, ancak kendisine eşitlik sıfatı galib olan, yanında dostu ile düşmanı bir olup insanların hepsine Hak Teâlâ'nın kulları nazarıyle bakan, bütün vuku bulan işlerin bir kaynaktan çıktığını gören kimseler kurtulur. Fakat bu öyle bir hâldir ki, nâdir vuku bulur. Şimşek gibi çakıp geçer, sâbit ve istikrarlı durmaz.

BEŞİNCİ ASIL

Mühlikat bölümünden dünya sevgisi

BAHİLLİK VE TAMA' HASTALIĞI

Bil ki, dünya bütün fesâdların sermayesi; ve onun sevgisi de, bütün günahların aslıdır. Bundan daha uğursuz ve kötü ne olur ki, dünya, Hak Teâlâ ve dostlarının düşmanı ve Hak Teâlâ'nın düşmanlarının dostudur. Hak Teâlâ'ya kavuşmaları için, onları Allah'ın doğru yolundan alıkoyar, yollarını keser. Hak Teâlâ'nın dostlarına düşmanlığı da şununla bilinir ki, onları aldatma, hile, şaşırtma ve yalanla kendi sevgisine çeker. Onları kendine âşık yapınca, onlardan uzaklaşır, düşmanlarının eline girer. Tıpkı elden ele dolaşıp her gün bir namahremle beraber olup arkadaşlık yapan alçak bir kadın gibi.

Dünyayı sevenler bu dünyada oldukları müddetçe bazen dünyalık kazanmak için sıkıntı çekerler. Bazen de onu korumak için zahmet ve yorgunluk çekerler. Bâzen de onun ayrılık derdini ve acısını görürler. Öldükleri zaman binlerce pişmanlık ve hasretle kâbire doğru yönelirler. Öbür dünyada da Hak Teâlâ'nın gâzab ve azâbını görürler. Alçak dünyanın hile tuzağından ancak dünyayı ve âfetlerini bilen; cadı, büyücü, aldatıcı kadından korunup sakındığı gibi dünyadan korunup sakınan kimseler kurtulur. Zirâ dünyanın aldatması, hilesi, zulmü, fitnesi ve vurgunculuğu cadı ve büyücü kadınlarınkinden daha kuvvetlidir.

Dünyanın, Hak Teâlâ'nın dostlarına diğer bir düşmanlığı da şudur ki, kendini onların nazarında süsler, düzeltir, cilveler yapar ki, onun tâlebinde çok acılara dayansınlar, sayısız günahlar işlesinler; onu elde etmek için acı şerbeti içmeye sabretsinler. Dünyanın âfetlerini, onun şaşırtma ve uyuşturmalarını kitabın başında üçüncü ünvânda beyân etmiştik. Bu itibarla şimdi biz dünyanın kötülüğü hakkında gelen hâdis-i şerifleri ve âyet-i kerimeleri anlatacağız. Zirâ geçmiş Peygamberlere gönderilmelerinden gâye ve maksat; insanları dünyadan menedip âhirete dâvet etmektir; dünyanın âfetlerini, belâ ve sıkıntılarını insanlara beyân etmektir. Tâ ki, ondan sakınsınlar, korunsunlar.

DÜNYANIN AFETLERİ, ONU TERCİH ETMENİN KÖTÜLÜĞÜ

Bir ki, Resûlüllah bir ölmüş koyun leşi yanından geçerken buyurdu ki: **«Görüyor musunuz: "Bu murdar insanlar nazarında ne kadar pis ve aşağıdır ki, hiç kimse ona bakmıyor. Muhammed'in ruhu hükmünde olan Allah'a yemin ederim ki, dünya Hak Teâlâ katında bu murdardan da hâkir ve aşağıdır. Eğer Hak Teâlâ katında dünyanın bir sivrisinek kanadı kadar kıymeti olsaydı, ondan hiçbir kâfire bir yudum su vermezdi.»** Yine buyurdu ki: **«Dünya ve içindekiler mel'undur. Ancak Allah için olan ibadet ve onu zikir müstesna.»** Yine buyurdu ki: **«Dünya sevgisi bütün günahların başıdır.»** Yine buyurur ki: **«Dünyayı sevip dost edinen kimse âhiretinde ziyân etmiş olur, âhiretini sevip dost edinen ise dünyasında ziyân etmiş olur. Siz devamlı olanı tercih ediniz.»**

Zeyd bin Erkam (r.a.) der ki: Ebû Bekir (r.a.) ile beraber bir yerde idim. Ona bal şerbetini getirdiler. Ağzına koyunca içmedi, yere koydu ve çok ağladı. O kadar ki, yanındakiler de beraber ağladı. Sakinleşti. Tekrar ağladı. O kadar ki, ağlamaktan boğulacak dereceye yaklaştı. Kimse de ağlamasının hikmetini soramadı. Ağlaması bitip gözlerini silince, **«Ey Resûlüllah'ın halifesi sana ne vâki oldu ki, böyle ağladın?»** diye sordular. Buyurdu ki, **«Birgün Resûlüllah oturuyordu. Baktık ki, bir şeyi mübârek eliyle kendinden uzaklaştırıyor. Halbuki o şey de görünmezdi.» «Ya Resûlüllah, kendinden uzaklaştırdığın şey nedir?»** diye sorduk. Buyurdu ki: **«O dünya idi. Kendini bana arz etti, ben onu reddettim. Geri geldi ve dedi ki, sen benden kaçtın, ama senden sonra benim arkamda koşacak kimseler gelecek. Onun için korktum ki, Peygamberin buyurduğu kimselerden biri de ben olurum.»**

Yine buyurdu ki: **«Hak Teâlâ yeryüzünde kendine dünyadan daha büyük düşman yaratmadı.** Dünyayı yarattığından beri ona bakmadı.» Yine buyurdu ki: «Dünya evsizlerin evi ve malsızların malıdır. Aklı olmayanlar dünyalık toplar, câhiller onun yüzünden insanlara

düşman olur. İdrâk ve iz'anı olmayanlar onun için hâsed eder. İtikadı olmayanlar onu ister.»

Yine buyurdu ki: **«Bir kimse sabahleyin kalkınca, niyetinin çoğu, Allah için olmayan bir dünyalık için ise, o kimse Allah'ın** (sevgili) **kullarından olmaz ve onun kalbinden dört hâslet ayrılmaz. Biri, ardı arkası kesilmeyen bir üzüntü, ikincisi, hiç bitmeyen bir meşgûliyet, üçüncüsü, hiç zenginliğe ulaşmayan bir fakirlik, dördüncüsü, hiç sonu gelmeyen bir emeldir.»**

Ebû Hüreyre (r.a.) diyor ki, Resûlüllah bana: **«Dünyayı kısaca sana göstermemi ister misin?»** buyurdu. **«İsterim ya Resûlüllah.»** dedim. Benim elimi tuttu, bir mezbeleye götürdü. Orada insanın başının kemikleri, koyun kemikleri, at ve deve kemikleri, eski insan elbiseleri ve insanın pisliği vardı. Resûlüllah: **«Ey Eba Hüreyre, bu baş kemikleri sizin başınız gibi hırs ve arzularla dolu idi. Şimdi bir derisiz kemik kalmıştır. Yakında o da toprak olacaktır.** Bu necasetler, **yorucu bir çalışma ile ele geçirilen ve iştâh ve zevkle yenen yemeklerdi. Şimdi hor ve hâkir olarak onları buraya bırakmışlar. Herkes ondan nefret edip kaçıyor. Eskiler, insanların süslendikleri elbiselerdi. Şimdi rüzgâr onları bir taraftan bir tarafa sürüklüyor. Bu kemikler onların binek hayvanları idi. Onların sırtında dünyayı gezerlerdi. Dünyanın tamamı bunlardır.»**

Ebû Hüreyre der ki, orada bulunanların hepsi ağladı. Resûlüllah yine buyurdu ki: **«Hak Teâlâ dünyayı yarattı. Onu yerle gök arasında asılı bıraktı ve ona bakmadı. Kıyâmet gününde dünya: «Allahım, beni, kullarından birine ver.» diyecek Hak Teâlâ: «Ey naçiz sus! Dünyada senin kimseye nâsib olmanı makbul görmedim, burada görür müyüm?»** Yine buyurdu ki: **«Kıyâmet günü bâzı kimseler gelir ki, amelleri dağlar kadardır. Hepsini cehenneme koyacaklar.»** Orada bulunanlar: **«Ya Resûlüllah, onlar ehl-i imandan mıdır?»** dediler. **«Evet, ehl-i imandandırlar. Namaz kılarlar, oruç tutarlar, geceleri uyanık kalırlar. Fakat ortaya bir dünyalık çıkınca tehalük edip üzerine çok düşerler.»**

Bir gün Resûlüllah dışarı çıktı ve ashabına: **«Sizlerden, Allah onu görür şekilde yarattığı hâlde, âmâ olmak isteyeni bilir misiniz?»** buyurdu. **«O kimdir. Ya Resûlüllah?»** dediler. Buyurdu ki: **«Hak Teâlâ, dünyaya rağbet eden, ona gönül bağlayan kimseyi kör etmiştir. Dünyadan ümidini kesen, uzun emelden el çekene de kimseden öğrenmeksizin ilim nâsib etmiştir. Kimse ona delil olmaksızın, ona hidâyet yolunu göstermiştir.»** Birgün Resûlüllah dışarı çıktı. O anda da Ebû Ubeyde bin Cerrah'ın Bahreyn tarafından gönderdiği mal gelmişti. Ensar bunu duyunca sabah namazında toplandılar. Resûlüllah namazı bitirip selâm verince hepsi Peygamberin huzurunda ayağa kalktılar. Resûlüllah: **«Yoksa malın geldiğini mi duydunuz.»** buyurdu. **«Evet ya Resûlallah.»** dediler. Resûlüllah: **«Size müjdeler olsun ki, sizi sevindirecek çok işler olacaktır. Ben size fakirlikten korkmuyorum. Benim korktuğum, dünyayı sizden öncekiler üzerine saçtıkları gibi,** si-

zin üzerinize de saçarlar. Sonra siz de, sizden öncekiler gibi hâsed ve mücadeleye düşersiniz. Sonra siz de onlar gibi helâk olursunuz.» Yine buyurdu ki:**« Hiçbir şekilde kalbinizi dünya zikriyle meşgûl etmeyiniz. Tâ ki dünya sevgisine sebeb olmasın.»**

Enes (r.a.) diyor ki, Resûlüllah'ın bir devesi vardı, adı Adba idi. Bütün develerden çabuk ve hızlı yürürdü. Bir gün bir köylü bir deve getirdi. Peygamberin bu devesiyle yarıştırdılar. Onun devesi geçti. Bunu gören müslümanlar üzüldüler. Resûlüllah buyurdu ki: **«Hak Teâlâ'nın âdeti şudur ki, dünyada bir şeyi üstün kılmamıştır ki, onu bir cihetten hor ve hâkir etmesin.»** Resûlüllah yine buyurdu ki: **«Dünya size yüzünü dönecektir ve ateşin odunu mahvettiği gibi, sizin dininizi mahvedecektir.»**

İsa (a.s.) buyurur ki: **«Dünyaya tapmayınız ki, sizi kendine kul etmesin. Malın kaçınılmaz miktarını toplayınız. Malı, zâyi olmayacak bir kimsenin yanına emânet koyunuz. Zirâ dünya malı âfetlerden emin olmaz. Taat malı ise, Hak Teâlâ katında muhafaza edilir. Bütün âfetlerden emin olur.»** Ve buyurdu ki: **«Dünya ve âhiret; iki kuma gibidir. Birini memnun ederseniz, diğerini gücendirmiş olursunuz.»** Yine buyurdu ki: **«Ey havariler; dünyayı sizin gözünüzün önünde yere attım. Onu yerden kaldırmayınız. Zirâ dünyanın pisliğinden biri budur ki, günah dünyadan başka yerde işlenmez. Dünya öyle bir şeydir ki, hiç kimse onu terketmeden âhirete kavuşamaz. Dünyadan kaçınız. Dünyayı mamur etmekle uğraşmayınız. Şuna inanınız ki, bu hatâların başı dünya sevgisidir. Arzuların çoğalması, üzüntünün çoğalmasıdır. Ateş ile su bir arada durmadığı gibi, dünya sevgisi ile Allah sevgisi de bir kalbte biraraya gelmez.»**

İsa (a.s.) ya: **«Kendine ev yapsan, ne lâzım gelir.»** dediler. Buyurdu ki: **«Başkalarının virânesi bize kâfi gelir.»** Bir gün İsa (a.s.) çölde idi. Yağmur yağdı. Yıldırım çaktı. İsa bir yere sığınmak için sür'atle bir çadıra geldi. Baktı ki bir kadın oturuyor. Ordan kaçıp bir mağaraya geldi. Gördü ki bir arslan yatıyor. Oradan da kaçtı ve: **«Ya Rabbi! Benden başka her yarattığın şeye bir mesken verdin.»** dedi. Hak Teâlâ buyurdu ki: **«Yâ İsa! Senin yerin, meskenin benim rahmet makamımdır. Yâni cennettir. Cennette sana nice huriler vereceğim. Her birini kendi kudret elimle yarattım. Cennette sana dört bin yıl düğün yaptıracağım. Onun her günü birçok dünya ömrü kadar uzun olacaktır. Cennette birçok münadilere nidâ ettirip dünyada zühd ve takvâ üzere olanları senin düğününe dâvet edeceğim.»**

Bir gün İsa Havarileriyle (kendisine bağlı kalanlarla) bir şehrin yanından geçti. Gördüler ki, o şehrin bütün halkı yollar üzerinde düşüp helâk olmuşlar. İsa: **«Ey cemaat! Bunların hepsi Hak Teâlâ'nın gazabıyle helâk olmuşlardır. Eğer öyle olmasaydı, yerde defnedilirlerdi.»** Havariler: **«Bunların ne yüzden helâk olduklarını bilmek isteriz.»** dediler. İsa bir yüksek yere çıktı ve nidâ edip: **«Ey şehir ehalisi.»** dedi. Bunlardan birisi: **«Buyurun, ya Ruhallah!»** dedi. İsa: **«Sizin vak'anız nasıl oldu?»** diye sordu. **«Gece sağ-sağlim idik. Sabah vaktin-**

de böyle azâba uğradık.» dedi. İsa: «Sebebi ne idi?» Dedi ki, dünyayı sevdik, bozguncuları tabi olduk. Onun için bu belâya düçar olduk. İsa: «Dünyayı nasıl sevdiniz?» buyurdu. **«Çocuk anasını sevdiği gibi. Bize geldiği zaman sevinirdik. Bize yüz çevirdiği zaman üzülürdük.»** dedi. İsa: **«Niçin başkaları cevap vermedi.»** buyurdu. Dedi ki, onların ağzında ateşten gemler vardır. Onun için cevap veremezler. İsa: **«Sen niçin cevap verebildin.» «Ben onlardan değilim, fakat onların arasında bulunuyordum. Azâb gelince ben de düçar oldum. Şimdi cehennemin kenarındayım. Bilmem, kurtulacak mıyım, yoksa cehenneme mi gireceğim?»** dedi. İsa: **«Ey havariler! Arpa ekmeğini sert tuzla yemek, eski elbise giymek ve mezbelede yatmak, dünyada âfiyet, âhirette de selâmet isteyenler çoktur.»** buyurdu.

İsa yine buyurdu ki: **«Dinin selâmeti için dünyadan az şey alınız. Nitekim başkaları dünyanın selâmeti için dinden az şey aldılar.»** Yine buyurdu: **«Ey sevap kazanmak için dünyalık isteyen, eğer dünyadan el çekersen, daha çok sevâp kazanmış olursun.»**

Süleyman (a.s.) bir gün büyük bir ordu ve ihtişamla (havada) gidiyordu. Kuşlar, cinler, periler hepsi onun hizmetinde idiler. Beni İsrail âbidlerinden birine rastgeldi. Abid: **«Ey Davud oğlu Süleyman! Hak Teâlâ sana ne büyük saltanat vermiştir.»** dedi. Süleyman: **«Mü'minin amel defterindeki bir tesbih, Davud oğluna verilen bu büyük saltanattan hayırlıdır. Zirâ tesbih bâki kalır. Saltanat ise bâki kalmaz.»** Haberde gelmiştir ki: **«Adem (a.s.) cennette buğdayı yiyince, kaza-ı hacet icabetti. Bunun üzerine kaza-yı hacet yapacak bir yer aradı.»** Hak Teâlâ Adem'e bir melek gönderip: **«Ey Adem! Arzun nedir?»** buyurdu. Adem: **«İçimdeki şeyi bir yere bırakmak istiyorum.»** dedi. Halbuki cennet meyvalarından hiçbiri kaza-yı hacet icabettirmezdi. Hak Teâlâ buyurdu ki: **«Ey Melek'im! Ona de ki, nereye bırakacaksın, Arş'a mı, kürsiye mi, yahut cennet ırmaklarına mı, yahut cennetin içindeki ağaçların altına mı? Ona de ki, dünyaya gitsin, oraya bıraksın. Zirâ bütün murdarların yeri dünyadır.»**

Hâdiste geldi ki: **«Cebrâil Nuh'a gelip "dünyayı nasıl buldun" dedi. Nuh: «İki kapılı bir han gibi, buldum. Bir kapısından girilir, öteki kapısından çıkılır.»** İsa'ya: **«Ey İsa! Bize bir şey öğret ki, onun sebebiyle Hak Teâlâ bizi sevsin.»** İsa: **«Dünyayı düşman edininiz ki, Hak Teâlâ sizi sevsin.»** dedi. Dünyanın âfetleri ve dünya isteklisinin kötülüğü hususunda bu anlatılan haber ve hikâyeler yetişir.

DÜNYANIN KÖTÜLÜĞÜ HAKKINDA GELEN HABERLER

Hz. Ali (k.v.) buyurur ki: **«Her kim altı şeyi yerine getirirse, cenneti istemek ve cehennemden kaçınmak hususunda ona yetişir.»**

1 — Hak Teâlâ'yı tanıyıp ona itaat etmek,

2 — Şeytanı tanıyıp ona muhalefet etmek,

3 — Hak yolu tanıyıp ona sımsıkı yapışmak,
4 — Bâtıl yolu tanıyıp ondan el çekmek,
5 — Dünyayı tanıyıp kendini ondan dışarı atmak,
6 — Ahireti tanıyıp onun talebinde olmak.

Hükemadan biri der ki: **«Dünyada sana her şey, senden önce çok kimselere verilmiştir ve senden sonra da çok kimselere verilecektir.»** O hâlde dünyaya gönül bağlama. Zirâ senin ondan nâsibin bir hırka ve bir lokmadan başka değildir. Bu miktar şey için kendini helâk uçurumuna atma. Kısacası, dünyada oruçlu ol ki, âhirette iftar edesin, bayram yapasın. Dünyanın sermayesi nefsi arzulardır. O sermayenin neticesi de azâb ve cefâdır. Bir kimse Ebû Hazim'e: **«Nasıl yapayım ki, dünyayı çok seviyorum,»** dedi. Ebû Hazim: **«Helâlinden kazanıp yerine harcarsan, dünya sevgisinin sana zararı olmaz.»** dedi. Ebû Hazim bunu şunun için söylüyor ki, gerçekten bilirdi ki, eğer kimse böyle yaparsa, dünya ona mükedder olur, kalbine hoş gelmez. Yahya bin Muaz Er-Razi diyor ki: **«Dünya şeytanın dükkânıdır. Öyleyse onun dükkânından bir şey alma ki, dükkân sahibi senin yakana yapışmasın.»**

Fudeyl (r.h.a.) diyor ki: **«Dünya evi altından olup geçici olsa, âhiret evi de topraktan olup devamlı olsa, her akıllının altından olan geçici evi değil, topraktan olan devamlı evi tercih etmesi lâzımdır.»** Ebû Hazim dedi ki: **«Dünyadan kaçınız. Zirâ duydum ki, her kim ki dünyaya kıymet verse, kıyâmet günü o kimseyi tutup mahşer ehli arasında nidâ edip derler ki, bu, Hak Teâlâ'nın aşağı gördüğü şeye kıymet veren kimsedir.»** İbn-i Mes'ud (r.a.) diyor ki: **«Dünyadaki herkes misafirdir. Malik olduğu herşey de ariyettir. Misafire, göçmekten ve ariyeti sahibine teslim etmekten başka yol yoktur.»** Lokman Hekim oğluna: **«Ey oğul, dünyayı âhirete sat ki, ikisinden de fayda göresin. Ahireti dünyaya satma ki, ikisinden de zarar görmeyesin.»**

Ebû Umametü'l-Bahilî (r.a.) der ki: **«Resûlüllah dünyaya gönderilince, şeytanın askerleri kendi etrafında toplanıp dediler ki, dünyaya böyle bir Peygamber gönderildi. Bundan sonra biz ne yapalım?»** şeytan: **«O Peygamberin devrinde olan kimseler dünyayı severler mi?»** dedi. **«Evet, severler.»** dediler. Şeytan: **«Öyle ise gam yemeyin. Gerçi onlar puta tapmaz. Fakat ben onları dünya sevgisiyle öyle yaparım ki, aldıkları, verdikleri ve sakladıkları her şeyde haksızlık yaparlar.»** Zaten bütün kötülükler de bunların üçünden doğar. Fudeyl (r.h.a.) diyor ki: **«Eğer bütün dünyayı bana helâl ve hesabsız olarak verseler, siz murdar, leşten utandığınız gibi, ben de ondan utanırım.»**

Ebû Ubeyde bin Cerrah Şam emiri idi. Ömer (r.a.) Onun evine geldi. Ev eşyasından bir kılıç, bir deve ve bir de palanından başka bir şey görmedi. Bunun üzerine Ömer: **«Ey Eba Ubeyde! Niçin ev eşyası edinmedin?»** dedi. Ebû Ubeyde: **«Bizim gideceğimiz yer için bu da yetişir.»** dedi. Yâni mezarı işaret etti. Hasan-ı Basrî (r.h.a.) Ömer bin Abdulaziz'e mektup yazıp dedi ki: **«Ölüm, takdir edilen insanların en son ferdinin ölüm gününe geldiğini farzet.»** Ömer bin Abdül-

aziz de yazdığı cevabta dedi ki: **«Dünyanın hiç olmamış gibi olacağı ve hep âhiretin devam edeceği günün geldiğini farzet.»**

Eserde (kelâm-ı kibarda) gelmiştir ki: **«Ölümün hak olduğunu bildiği hâlde sevinen kimseye, cehennemin hak olduğunu bildiği hâlde gülen kimseye, dünyanın vefasız olduğunu gördüğü hâlde ona gönül bağlayan kimseye, kaza ve kaderin hak olduğunu bildiği hâlde dünya ile uğraşan kimseye şaşılır.»** Davud-i Taî (r.h.a.) der ki: **«İnsanoğlu her gün tevbe ve ibâdeti terkeder. Sanki onun faydasını başkasına umar.»** Ebû Hazim: **«Dünyada sevinecek bir şey yoktur ki, onun altında keder ve üzüntü olmasın. Zirâ dünyanın sevinci saf yaratılmamıştır.»** diyor. Hasan-ı Basrî der ki: **«Bu dünyadan giden hiç kimse yoktur ki, can çekişirken üç hasret onun boğazını tutmasın: Biri topladığı malı doya doya yememiş olmak; ikincisi, umduğu şeye tamamiyle kavuşmamak; üçüncüsü, âhiret azığını gereği gibi tedarik etmemiş olmak.»** Muhammed bin El-Münkedir (r.a.) der ki: **«Eğer bir kimse bütün ömründe gündüzleri oruç tutsa, geceleri namaz kılsa, hac farizasını edâ edip daima gaza etse ve kıyâmet gününde ona: "Bu o kimsedir ki, Hak Teâlâ'nın hâkir yaptığı dünyayı yüksek tutuyor." deseler, onun hâli nice olur? Kim mala meyledip yüksek tutmuyor. Bundan başka bu kadar günahlarımız ve farzların edâsında bunca taksirâtımız vardır.»** Demişler ki, dünya bir virân evdir. Ondan daha virân, ona gönül bağlayan kimsenin kalbidir. Cennet de mamur bir evdir. Ondan daha mamur, onu kazanmaya uğraşan kimsenin kalbidir.

İbrahim-i Edhem (r.h.a.) bir kimseye: **«Rüya âleminde altın bulmak mı, yoksa uyanık hâlinde gümüş bulmak mı iyidir?»** dedi. O kimse: **«Uyanıklıkta gümüş bulmak daha iyidir.»** dedi. İbrahim: **«Yalan söylüyorsun. Zirâ dünya rüyadır, âhiret ise uyanıklıktır, hakikatte sen dünyayı âhiretten çok seviyorsun.»** dedi. Yahya bin Muaz (r.h.a.) der ki: **«Akıllı olan üç şeyden evvel üç şey yapar: Dünya ondan el çekmeden evvel, o, dünyadan el çeker; mezara girmeden mezarını mamur eder; Hakk'ın huzuruna varmadan onu râzı eder.»** Yine dedi ki: **«Dünya o kadar uğursuzdur ki, onun arzusu, Hak Teâlâ'nın azarına sebeb olur.»** Bekir bin Abdullah (r.h.a.) der ki: **«Dünya ihtiyacını dünya ile gidermeye çalışan, ateşi çalı-çırpıyla söndürmek isteyen kimseye benzer.»**

Hz. Ali (r.a.) buyurur ki: **«Dünya altı şeydir: Yemek, içmek, giymek, koklamak, duracak yer ve helâl ferele cima etmektir. Yemeklerin a'lâsı baldır. Bal ise, bir sineğin ağzının suyudur. İçilenlerin en üstünü sudur. Su içmekte bütün âlem birdir. En kıymetli elbise ipektir. İpek ise, bir böceğin ağız salyasıdır. Duracak yerlerin en iyisi atın sırtıdır. Bütün kahramanlar at sırtında ölürler. Cima için en büyük şehvet kadınlar içindir. Onun neticesi de, iki bevl (sidik) yerini birleştirmektir. Kadınlar güzel yerlerini süslerler. Siz ise, onlardan çok çirkin olan yerlerini istersiniz.»** Ömer bin Abdülaziz (r.h.a.) der ki: **«Ey insanlar, siz öyle bir şey için yaratıldınız ki, eğer ona iman getirmezseniz, kâfir olursunuz. Eğer iman getirip ihmâl ederseniz, ah-**

mak olursunuz. Sizin, bu yurttan sonra kavuşacağınız ebedî bir yurttur.»

DÜNYADA MEZMUM (KÖTÜ) OLAN ŞEYLER

Bil ki, **«dünyayı tanımak»** başlığı altında, dünyanın kötülüğünden bir miktar bahsedildi. Burada şu kadarını bilmek gerekir. Resûlüllah buyurdu ki: **«Dünya ve dünyada olan herşey mel'undur. Ancak Allah için olan şey ve onu zikir müstesna...»** Yine bilmek gerekir. ki, Allah için olan, Allah sevgisidir. Allah sevgisi mezmum değildir. Dünya sevgisi bütün günahların başıdır. Bundan sonra bil ki, dünyada olan herşey üç kısımdır:

Birinci kısım: Hem zâhirî hem de bâtınî dünyadan olan şeylerdir. Dünyanın bu kısmının Allah için olması mümkün değildir. Bu kısım işlenen günahlardır ki, günah ile Hak Teâlâ'yı bulmak mümkün değildir. Mübâh nimetlere dalmak da bu cümledendir. Zirâ mübâh nimetlere dalmak, gâflet tohumu ve bütün günahların mayasıdır.

İkinci kısım: Sûreten dünyadan olup fakat manen dünyadan olmayan şeylerdir. Bunlar, zikir, fikir, ve şehvete uymaktır. Eğer bu üç şey Hak Teâlâ'nın rızası için ve âhireti kazanmak için olursa, her ne kadar dünya işleriyle ilgili de olsa dünya kâbilinden olmayıp Allah Teâlâ için olur. Eğer, fikirden maksat, halk içinde itibarının ve rütbesinin yükselmesi olursa; amel ve taattan gâyesi, insanların kendisine âbid ve zâhid nazarıyle bakıp ona uymaları ve onu önder kabul etmeleri olursa; dünyadan yüz çevirip nefsani arzulara muhalefet etmekten de maksat, insanların, onu zâhid ve dünyayı terketmiş olarak bilmeleri ve zâhidlik ve salihlikle meşhur olmak olursa; bütün bunlar dünyanın mezmum ve mel'un işlerindendir. Bunlar sûreten Rahmanî görünüyor ise de hakikatta Şeytanîdir. İşlerde de sûrete değil mânaya itibar edilir.

Üçüncü kısım: Sûreten dünya için olup dünya ile alâkalı olsa da, kast ve niyetle dünya için olmayıp Hak Teâlâ için olması mümkündür. İbâdet yapmak için kuvvet kazanmak niyetiyle yemek yemek gibi. Kendini günahtan korumak, çaresiz bir kadının ihtiyaçlarını karşılamak, yâni karısının geçimini sağlamak, bundan başka Hak Teâlâ'yı bilip onun zikrini, şükrünü yerine getirecek, taat ve ibâdet üzere olacak ölümünden sonra kendisine de hayırlı dualarda bulunup ona hayırlı bir halef olacak salih bir çocuğun dünyaya gelmesi niyet ve kasdıyle evlenmek ve yine kendisinin, çoluk çocuğunun dilenmemesi için, insanlara muhtaç olmadan huzuru kalble taat ve ibâdet yapmak için zarûret miktarı helâl kazançtan az bir mal edinmek gibi. Resûlüllah buyurur ki: **«Övünüp üstünlük taslamak için dünyalık isteyen, kıyâmet günü mahşer yerine gelince, Allah'ı kendine kızmış bulacaktır. Eğer insanlara muhtaç olmamak için dünyalık kazanmışsa**

kıyâmet günü mahşer yerine geldiği zaman yüzü ayın ondördü gibi parlayacaktır.»

Dünya, nefsanî bir arzudur. Ahiretin onda payı yoktur. Ahiretin kazanılması için yapılınca, dünyadan sayılmaz. Nitekim hac yolunda hayvanın yemi de, haccın lâzım olanlarından sayılır. Hak Teâlâ dünyadan olan her şeye **«heva»** buyurur. Nitekim Kur'ân-ı Azim de buyurur ki: **«Nefsini hevasından (arzularından) nehyedenin devamlı kalacağı yer cennettir.»** (Naziat sûresi, âyet: 40). Diğer bir yerde de beş şeyde toplayıp buyurur ki: **«Şübhesiz dünya hayatı, oyun, eğlence, süs, aranızda övünmek ve mal ve evlâdın çokluğundan ibarettir.»** (Hadid sûresi, âyet: 20). Diğer bir âyette de, şu yedi şey insanlara sevdirilmiştir : **«Kadın, çocuk, altın, gümüş, at, sığır, koyun ve deve. İnsanların dünyada metaları bunlardır.»** (Al-i İmran sûresi, âyet: 14).

O halde bir kimse bunlardan birini, âhiret işini huzuru kalble yapmak maksadıyle temin ederse, âhiretin işini temin etmiş olur. Zira dünya üç derecedir: Zarûret miktarı yiyecek, giyecek ve meskendir. Bu miktardan fazlası ihtiyaçtır. İhtiyaçtan fazlası da süstür. Süsün sınırı yoktur. Birinci derece ile yetinip kanaat eden, her çeşit günahlardan kurtuldu. Üçüncü dereceyi seçenler, helâk uçurumuna yuvarlanıp kızgın cehenneme düçar oldu. İkinci dereceyi seçenler ise, tehlikeden kurtulmadı. Zirâ ihtiyacın iki yönü vardır: Biri zarûrete yakındır. Diğeri de lükse yakındır. Bu iki yönün birbirinden farkı, şüphe ve zandan ari değildir. Zirâ o, ictihada, dikkat ve düşünmeye bağlıdır. Bazen olur ki, ihtiyaç miktarından fazlasına ihtiyaç yok iken, ihtiyaç olduğunu sanır, onun teminine çalışır, hesap ve azâba düşer. Bunun için büyük zâtlar ve ihtiyatlı olanlar zarûret miktarını seçmişlerdir. Bu hususta insanların önder ve rehberi Üveys-i Karanî'dir.

Üveys-i Karanî, dünya işlerini kendine o kadar dar tutmuştu ki, insanlar onu deli sanırlardı. Bir - iki yıl geçer, onu göremezlerdi. Sabah namazı vaktinde gider, yatsı namazından sonra gelirdi. Onun gıdası bir tane hurma idi. Bir taneden fazla eline geçerse, zarûret miktarınca yer, gerisini sadaka verirdi. Elbisesi, yollardan ve mezbelelerden topladığı eskilerdi. Bunları yıkar, temizler, kendine elbise yapardı. Bir yerden geçerken çocuklar onu alaya alıp, taşlarlardı. O da: **«Küçük taşlar atın ki, beni yaralayıp abdest ve namazdan alıkoymasın.»** derdi. Bu sebebten Resûlüllah onu görmeden ona dua eder, onu överdi ve onu Hz. Ömer'e de vasiyyet edip tenbihat verdi.

Ömer (r.a.) minberde iken bir gurup Iraklıyı gördü. **«Iraklılar ayağa kalksın,»** dedi. Hepsi ayağa kalktılar. **«Kûfe şehrinden olmayanlar otursunlar,»** dedi. Kûfe'den olmayanlar oturdular. **«Karenden olmayanlar da otursunlar.»** dedi. Hepsi oturdu. Yalnız bir kişi ayakta kaldı. Ömer: **«Ey kişi! Sen Karenden misin?»** dedi. **«Evet»** dedi. Ömer **«Üveys-i Karanî'yi bilir misin?»** dedi. **«Bilirim, o değersiz bir kimsedir, sizin buyurduğunuz mertebede değildir. Bizim aramızda ondan divâne, ahmak, fakir ve aşağı kimse yoktur.»** dedi. Ömer bu sözleri duyunca ağladı ve dedi ki: **«Resûlüllah'tan duydum ki, o sizin hâkir gördü-**

günüz kimse, öyle bir insandır ki, kıyâmet gününde Rabia ve Mudır kabilelerinin insanları ve koyunları sayısınca insanlar onun şefaatiyle cennete girecekler.»

Rabia ve Mudır, iki Arap kabilesidir ki, çok kalabalık olduklarından sayıları bilinmemektedir. Harem bin Hayyan der ki: **«Ömer'den bu sözü duyunca, Üveys'in hâlini öğrenmek için; Küfe tarafına gittim. Onu aradım, Fırat kenarında buldum.** Temizlik yapıyordu, çamaşırını yıkıyordu. Ferasetimle Üveys olduğunu anladım. Zira bazı vasıflarını da işitmiştir. Selâm verdim. Selâmımı alıp baha baktı. Elini öpmek istedim, elini vermedi. **«Allah sana rahmet, mağfiret eylesin,»** deyip hâlini sordum ve ona olan sevgimden ve bu kadar zayıflığını görünce kendisine acıdığımdan elimde olmadan ağladım. Benim ağladığımı görünce o da ağladı ve: **«Allah sana uzun ömürler versin, ey Harem bin Hayyan! Nasılsın, halin nedir? Ey benim kardeşim!.. Beni kim sana tavsiye etti yol gösterdi?»** dedi. Harem: **«Benim adımı, babamın adını kim sana söyledi?» dedim. «Herşeyi bilen, herşeyden haberdar olan Allah bana bildirdi. Benim ruhum senin ruhunu tanır. Zirâ mü'minlerin ruhları, birbirlerini görmese de birbirlerini tanırlar,»** dedi. Harem: **«Ya Üveys! Bana Resûlüllah'tan hâdis rivâyet et de, senin yâdigârın kalsın, dedim.»** dedi. Üveys: **«Benim başım, canım Resûlül-lah'a fedâ olsun. Ben onu görmedim. Onun hâdislerini başkalarından işittim. Kendime hâdisler rivâyet etmek kapısını açmak istemem. Ben mühaddis, müfti ve vâiz olmak istemem. Benim başka işim vardır, ondan boş zaman bulamıyorum,»** dedi. Harem: **«Bâri Kur'an-ı Azim'den bir âyet oku, onu senden dinliyeyim ve bana dua et; bir vâsiyyet et, onunla amel edeyim. Zirâ ben seni Allah için severim,»** dedim. Bunun üzerine benim elimi tuttu. Fırat kenarına götürdü ve: **«Eûzu billahi mine's-şeytani'r-racim.»** dedi ve ağladı. Sonra: **«Hak Teâlâ buyurur: Bütün sözlerin en üstünü ,en doğrusu Allah'ın kelâmıdır». «Biz gökleri, yeri ve aralarındakileri oyun olsun diye yaratmadık.»** âyetini **«O, duyan ve bilendir.»** sözüne kadar okudu. Ondan sonra bir feryat etti ki, bayıldı, zannettim. Sonra: **«Ey evlâdım, baban öldüğü gibi, sende yakında öleceksin. Ya cennete, yahut cehenneme gideceksin.»** dedi. Sonra: **«Deden Âdem Peygamber, annen Havva, Nuh, İbrahim-i Halil, Musa, Allah'ın halifesi Davud ve Allah'ın Peygamberi Muhammed bütün bunlar öldüler. Resûlüllah'ın halifesi Ebu Bekir öldü. Benim kardeşim Ömer de öldü. Vah Ömer, vah Ömer.»** dedi. **«Allah sana merhamet etsin, ya Üveys! Ömer henüz ölmedi»,** dedim. Üveys **«Hak Teâlâ Ömer'in ölümünü bana haber verdi.»** dedi ve: **«Ey Harem! Bil ki, ben ve sen ölmüşlerdeniz.»** diye ilâve etti. Sonra salâvat getirip bir kısa dua okudu ve: **«Sana vasiyyetim olsun ki, Allah için iyiliği elden bırakma ve bir an ölümü anmaktan gâfil olma. Kavmine dönünce onlara da nâsihat et. Nâsihatı, Hak Teâlâ kullarından esirgeme, ehl-i sünnet ve cemaata muvafakat et, onlara muvafakattan bir ayak geri kalma. Zirâ aniden dinden olur, cehennem ateşine müstahak olursun.»** dedi. Sonra bir kısa dua okuyup: **«Ey Harem! Bundan sonra ne ben seni görürüm, ne de sen beni. Beni duadan unutma. Ben de**

seni unutmam. Sen bu tarafa git, ben de bu tarafa giderim.» dedi. Harem diyor ki, bir saat beraber gitmek istedim, râzı olmadı. O ağladı beni de ağlamak tuttu. Sonra arkasından baktım. Gitti, bir köye girdi. Bundan sonra haberini alamadım.

O hâlde bil ki dünya âfetlerini anlayan kimselerin çoğunun hâli budur. Peygamberin ve velilerin yolu da budur. Azim sahibi insanlar bunlardır. Eğer bu dereceye ulaşamazsan, bari dünya yükünü ihtiyaç miktarı çek, fazla çekme, zühd ve takva yolunu seç ki, tehlikeye düşmiyesin. Dünyanın fitnelerini ve âfetlerini kötülemek hususunda bu kadar yetişir. Diğeri kitabın başında zikredildi.

ALTINCI ASIL

Mühlikât bölümünden

CİMRİLİK, HIRS VE MAL TOPLAMAK

Bil ki, dünyanın dalları çoktur. Onun dallarından biri mal ve nimet, biri de makam ve hürmettir. Bunlar gibi daha bir çok dalları vardır. Fakat malın fitnesi büyüktür. Onun en büyük fitne olması, ondan kurtuluş çaresi olmadığındandır. Allah Teâlâ ona **«akabe»** (dar geçit) buyurmuştur. Nitekim: **«Fakat o dar geçidi aşmaya girişemedi.»** buyurur. Hem de dünyadan daha zor geçit yoktur. Zirâ dünyanın, ihtiyaçları, şehvetleri gibi askeri vardır. Ahiretin azığı da dünya ile hâsıl olur. Zirâ yiyecek, giyecek ve meskenden kurtulma çaresi yoktur. Bunlar da malın tâ kendisidir ve mal ile elde edilen şeylerdir. Bu itibarla bunlardan vazgeçmenin çaresi yoktur, onları elde etmeden selâmet bulmak da müşküldür. Eğer dünyalık olmasa, fakir düşüp —Allah korusun— küfre düşme korkusu olur. Dünyalık olursa, zengin olup azgınlık ve dalâlet ihtimali olur. Fakirin iki hâli vardır: Biri dünya hırsı, biri de kanaattır. Hırsın da iki hâli vardır: Biri insanlardan dilenip tama' etmek diğeri de, çalışıp kazanmaktır. İnsanlardan dilenmek mezmum, çalışmak da makbûldür. Zenginin de iki hâli vardır: Biri israf, diğeri de iktisattır. Bunlardan ilki kötü, ikincisi de iyidir. Bunlar birbirine benzer ve karışıktırlar. O hâlde bunları bilmek lâzım ve mühimdir. Hülâsa malın âfeti de var, faydası da vardır. Bunun ikisini de bilmek farzdır. Zirâ ancak böylece faydayı temin edip âfetten sakınabilirsin.

MAL SEVGİSİNİN AFETLERİ

Bil ki, Hak Teâlâ buyurur ki: **«Ey iman edenler, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ın zikrinden alıkoymasın. Böyle yapanlar ziyan etmiştir.»** (Munafikûn sûresi, âyet: 9) Resûlüllah buyurur ki: **«Mal ve makam sevgisi, kalbte nifâkı, suyun toprakta tere otunu bitirdiği gibi bitirir.»** Yine buyurdu ki: **«Mal ve makam sevgisi: müslümanın gönlünü dağıttığı gibi, iki siyah kurt, koyun sürüsünü dağıtamaz.»**

Resûlüllah'a, senin ümmetin en fenası kimdir? diye sordular. **«Zenginlerdir.»** buyurdu. Yine buyurdu ki: **«Benden sonra bir kavim gelecektir ki, çeşitli nefis yemekler yiyecekler, çeşitli elbiseler giyecekler, güzel kadınlar alacaklar, kıymetli atlara binecekler. Onların içi az şeyle doymayacak, çok şeye de kanaat etmeyecekler. Onların bütün gayreti dünya için olacaktır, dünyaya tapacaklar, herşeyi dünya için yapacaklardır. Bu sebeble benden vâsiyet olsun ki, sizden, sizin çocuklarınızdan onları kim görürse, onlara selâm vermesin, hastalarını sormasın, cenazelerinin arkasından gitmesin. Onların büyüklerine hürmet etmesin. Bunları yerine getirmeyen kimse İslâm Dinini yıkmakta onlara ortak olur.»** Yine buyurdu ki: **«Dünyayı, dünya ehline bırakınız. Zirâ kifâyet miktarından fazla dünyalık peşinde koşan, bilmeden kendi helâkine çalışmış olur.»** Yine buyurur ki: **«İnsanoğlu benim malım, benim malım der. Senin malından yiyip harcadığın, giyip eskittiğin ve sadaka verip ahiret için bâki koyduğundan başka nâsibin yoktur.»**

Bir kimse Resûlüllah'a sual edip: **«Bana ne olmuştur ki, bende hiç ölüm tedariki yoktur.»** dedi. Resûlüllah: **«Senin malın var mıdır?»** buyurdu: O kimse: **«Vardır.»** dedi. Resûlüllah buyurdu ki: **«Malını kendinden önce gönder, yâni sadaka ver ki ölüm tedariki olsun. Zirâ mal sevgisiyle dolu olan kalb, malı dünyada bırakıp gitmeğe râzı olmaz. Malını önce gönderdin mi, kalb de arkasından gitmeğe yönelir.»** Yine buyurdu ki:**« İnsanoğlunun üç çeşit arkadaşı vardır: Biri, ölünceye kadar beraber kalır ki, o, malıdır. İkincisi, kâbir kenarına kadar beraber gider ki o, çoluk çocuğu, akraba ve yakınlarıdır. Üçüncüsü, kıyâmete kadar beraber kalır ki bu da, iyi veya kötü amel ve ahlâkıdır.»** Yine buyurdu ki: **«İnsanoğlu ölünce, insanlar, dünyada nesi kaldı, diye sorarlar. Melekler ise, ileriye ne gönderdi diye sorarlar.»** Yine buyurdu ki: **«Dünyada arazi edinmeyiniz ki, dünyayı sevmiyesiniz.»**

Havariler: **«Ey İsa, niçin sen su üstünde yürüyebiliyorsun ve biz yürüyemiyoruz?»** İsa buyurdu ki, sizin yanınızda altın ve gümüşün önemi var mıdır? Evet vardır, dediler. Benim yanımda topraktan farkı yoktur, buyurdu.

MALIN KÖTÜLÜĞÜ HAKKINDA GELEN HABERLER

Bir kimse Ebu'd-Derda'yı incitti. Ebu'd-Derda: **«Allahım, sen ona sıhhat, âfiyet, uzun ömür ve çok mal ver.»** dedi. Bu, bedduaların en ağırıdır. Zirâ bunlar kime nâsib olursa, âhiret ahvalinden gâfil olup helâk olması muhakkaktır. Hz. Ali bir gün eline bir akçe alıp dedi ki, sen öyle bir şeysin ki, elimden çıkmadan bana faydan dokunmaz. Hasan-ı Basri der ki, altın ve gümüşe kıymet veren kimseyi Cenâb-ı Hak hor ve zelil eder. Hâdiste: **«Altın ve gümüşün sikkesini çıkardıkları zaman şeytan onu yüzüne, gözüne sürdü ve dedi ki, seni seven, benim satın alınmış kulumdur.»** denilmektedir.

Yahya bin Muaz diyor ki: **«Altın ve gümüş; yılan ve akrebtir. Afsununu öğrenmeden ona el uzatma. Yoksa onun zehiri seni öldürür.» «Onun afsunu nedir, ya Muaz?»** dediler. **«Helâlden kazanmak ve doğru yolda harcamaktır.»** dedi. Müslim bin Abdulmelik, Ömer bin Abdulaziz ölürken yanına gitti ve: **«Mü'minlerin emiri, öyle bir iş ettin ki, dünyada hiç kimse onu etmemiştir. Onüç oğlun kaldı. Onlara bir altın, bir akçe bırakmadın.»** Ömer, **«Beni kaldırın oturayım.»** dedi. Kaldırdılar, oturdu. Dedi ki, onların malını alıp başkasına vermedim. Başkasının malını da onlara vermedim. Benim oğullarım ya salih olurlar, ya da olmazlar. Eğer salih olurlarsa, Hak Teâlâ onlara kifâyet eder. Eğer salih olmazlarsa, ne hâlde olurlarsa olsunlar, gam yemem. Muhammed bin Kâ'bi'-Karzi büyük bir servete sahib idi. Ona dediler ki, bu oğulların için mal bırak: **«Yok, kendim için Hak Teâlâ yanına bırakırım, oğullarım için Allah'ı bırakırım ki, onları iyi eylesin.»** dedi. Yahya bin Muaz der ki, malı olanların iki musibeti vardır: Biri, ölüm vaktinde bütün malını elinden alırlar. Diğeri, bütün mal; ondan sorarlar ve onu muahaze ederler.

MALIN İYİ YÖNLERİ

Bil ki, mal gerçi birçok yönlerden mezmumdur. Fakat bir yönden değerlidir. Zirâ malda hem hayır, hem de şer vardır. Bunun için Hak Teâlâ ondan hayır diye bahsetmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: **«Eğer ölü, hayır (mal) bırakırsa, miras ana-baba ve akrabalar içindir.»** buyurmaktadır. Resûlüllah buyurur ki: **«Fakirlik küfre götürebilir.»** Bunun sebebi şudur ki, fakir kendini çaresiz, muhtaç görüp ve dünyada çeşitli nimetleri görünce, şeytan iğva verip der ki. **«Allah Teâlâ'nın bu yaptığı ne biçim adalet, ne biçim insaf ve ne biçim haksız taksimattır. Bir fâsıka ve bir zâlime bu kadar mal ve nimet verir. Öyle ki, malının haddini, hesabını bilmez; koyacak yer bulamaz. Sen ise, çoluk çocuğunla, aç, çıplak kalmaktan perişan oluyorsun. Sonra ihtiyaç miktarı bile vermez. Eğer vermeye gücü yetmiyorsa, onun kudretine kusur olur. Eğer verebildiği hâlde vermiyorsa, onun rahmetine kusur olur. Eğer âhiret sevâbını vermek için dünya malı vermiyorsa, açlık ve çıplaklık zahmetini çektirmeden verebilen niçin vermiyor? Eğer muktedir değilse, kudreti mükemmel değildir.»**

Allah Teâlâ kerimdir, rahimdir, yegâne cömerttir, kudreti tamdır, bütün âlemi belâ ve mihnette tutar, halbûki onun kudret hazineleri rahmet ve nimetle doludur, diye itikat etmesi zordur, şeytanın vesvese için yol bulacağı bir yerdir. Bu defa bütün âleme sırrı gizli olan kaza ve kaderi hatırına getirmeye başlar. Bu yüzden kızıp felek ve zamana sövmeye başlar ve: **«Felek bunamış, aklını kaybetmiş, zaman aksine dönmüştür. Mal ve nimet, bütün ehli olmayanlara ve ahmaklara verilmiştir.»** Eğer ona derlerse ki, **«zaman da emre muti'dir.**

emre bağlıdır.» Eğer öyle değildir, derse kâfir olur. Eğer evet öyledir, derse, ezâ ve cefâyı Hak Teâlâ'dan bilmiş olur. Bu da küfürdür.

Bu sebebten Resûlüllah buyurur ki: **«Zamana sövmeyiniz, zaman Allah'tır.»** Yâni sizin olan işleri havale ettiğiniz ve ona zaman diye ad verdiğiniz şey o, Allah'tır. Fakirlik ve ihtiyacın insanı küfre sevketmesinin ekseri yolları bu anlattıklarımızdır. Eğer fakir olan kimse bilgisiz, inançsız sabırsız olursa çabuk küfre düşer. Ancak imanı ve tevhidi şu derecede olsa ki, Hak Teâlâ'dan râzı olur fakirliği gânimet bilip mal ve nimet fazla olmasından sakınır ve fakirliğin kendisine hayırlı olduğuna inanırsa bu tehlikeden kurtulur. Eğer ekseriya bu sıfat üzere olursa, yâni fakirliği gânimet bilip malın çoğalmasından sakınırsa, yeteri kadar mal edinmesi daha iyidir. Bunun için mal medhe şayandır, dedik.

Malın medhe değer olmasının bir sebebi de şudur ki, büyük zâtların maksadı âhiret saadetidir. Ona ulaşmak ancak şu üç şeyle mümkün olur: **Biri, kalbtedir.** İlim ve güzel ahlâk gibi. İkincisi, bededdir, sıhhat ve selâmet gibi. Üçüncüsü de bedenin dışındadır. Kifâyet miktarı mal gibi. Bütün nimetlerin en aşağısı ,kalbin ve bedenin dışında bulunan bu nimettir. Bu nimetin de en aşağısı altın ve gümüştür ki, bunların faydası yoktur. Ancak yiyecek, giyecek, mesken ve diğer ihtiyaçlara vesile olduğu için faydası olur. Yiyecek ve giyecek beden içindir. Beden de duyuları ayakta tutması içindir. Duyular da akıl içindir. Akıl da, Cenâb-ı Allah'ı görmek ve marifetüllaha kavuşmak için kalbin nuru ve lâmbası durumundadır. Marifetüllah ise, saadet tohumudur. O hâlde üstün gâye evvel ve âhir olan Allah'tır. Bu anlattıklarımız Hak Teâlâ'ya ulaşma yoludur. Bunu bilen, dünya malından kifâyet miktarı azık tutan, bundan fazlasını öldürücü zehir bilen kimsenin malı ve kendisi medhe şayandır.

Bunun için Resûlüllah buyurur ki: **«Ya Rabbi, âl-i Muhammed'in malını kifâyet miktarı eyle.»** Zira kifâyet miktarından fazla olan maldan helâk kokusu gelir. Kifâyet miktarından eksik olandan da küfür kokusu gelir. Demek ki, bu da helâk sebebi olur. Bu anlattıklarımızı bilip güzel itikada sahib olan hiçbir zaman malı sevmez, dünyaya muhabbet etmez. Bir kimse, bir gâye için bir şey taleb ederse, hakikatte o gâye edindiği şeyi taleb etmiş olur, başka bir şeyi taleb etmiş olmaz. Şu hâlde malı, yalnız mal olması hâsebiyle seven kimse başaşağı olmuş, malın hakikatini, malın niçin olduğunu bilmemiş olur.

Bunun için Resûlüllah buyurur ki: **«Altın ve gümüşe tapan başaşağı olmuştur.»** Resûlüllah yine buyurur ki: **«Bir şeye bağlı olan onun kölesidir. Bir şeye itaat eden, onu mâbud edinmiş olur.»** Bunun için İbrahim (a.s.) **«Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan koru, Allahım!»** buyurdu. Büyük zâtlar derler ki, İbrahim'in puttan maksadı altın ve gümüştür. Zirâ insanların bir çoğunun putu ve mâbudu altınla gümüştür. Yoksa Peygamberlerin mertebesi puta tapmaktan korkmaktan yücedir.

MALIN FAİDE VE ZARARLARI

Bil ki, mal hem zehiri, hem de panzehiri olan bir yılana benzer. O hâlde malın zehiri ilâcından ayrılmayınca hâli bilinmez. Bunun için önce malın fayda ve âfetlerini bir bir beyân edelim.

Malın faydaları iki kısımdır: Biri dünya ile ilgilidir. Bu kısmın izaha ihtiyacı yoktur. Zirâ herkes onu bilir. Diğeri de, din ile ilgilidir. Din ile ilgili faydaları da üç çeşittir:

Birinci çeşit: Malı, ibâdet, ya da ibâdetle ilgili hususlar için nafaka yapmaktır. İbâdet için harcanan mal, hac gaza ve benzeri hususlar için harcanan maldır. Bu yerlerde mal harcamak bizzat ibâdettir. İbâdetle ilgili olan şeyler, yiyecek ve giyecektir. Zirâ ancak bunlarla insan bütün ibadetleri yapmak gücüne ve imkânına sahib olur. Kendileri yapılmadan ibâdetlerin yapılması mümkün olmayan herşey ibâdettir. Kifâyet miktarı malı olmayan bütün zamanında bedeniyle ve kalbiyle onu istemekle meşgûl olup ibâdetten mahrum kalır. O hâlde huzuru kalble ibadet yapabilmek için gerekli miktarı kazanmak ibâdetin kendisi olur, dünya kabilinden değil, dinî faydalardan olur. Bu, kalbin niyet ve kasdıyle değişir. Bakmak gerekir, eğer kalbin kıblesi (amacı) âhiret yolluğu için mal kazanmak olursa, ihtiyaç miktarı olan yol azığı olup, âhiretin dışında olmaz. Şeyh Ebu'l-Kasım Gürganî'nin bir helâl tarlası vardı. Onun mahsulü ile geçinirdi. Bir gün onun mahsulünden biraz getirmişlerdi. Hoca Ebû Ali'den işittim ki, o mahsulden bir avuç getirip dedi ki, **«Bunu bütün mütevekkillerin tevekkülüne değişmem.»** Bu sözün hakikatini ancak kalb murakabesiyle meşgûl olan kimseler anlar. Zirâ âhiret yoluna gidebilmek için kifâyet miktarı malın kalbin huzuruna ne kadar yardım ettiğini o bilir.

İkinci çeşit: İnsanlara infâk olunandır. Bu dört kısımdır:

1 — Sadakadır. Sadakanın sevâbı; fakirlerin bu yüzden yaptıkları duanın bereketi, onların himmetinin, rızâsının dinî ve dünyevî tesirleri çok büyüktür. Malı olmayan bunlardan mahrumdur.

2 — Mürüvvettir, misafirperverliktir, din kardeşlerine her ne kadar zengin de olsalar ihsan etmek, hediye vermek ve onlarla iyi ilişkilerde bulunmak, insanların işlerine el atıp âdetlerini, an'anelerini yerine getirmektir. Bunlar zengin de olsalar, bu işler iyidir, cömertlik, sahilik sıfatı bununla mümkün olur. Cömertlik ise güzel ahlâkların seçkinidir. Nitekim bunun medhi gelecektir.

3 — İnsan mal ile, ırzını ve şerefini şairlerden, çingenelerden, dilencilerden korur. Meselâ bunlara mal vermekle dillerinden kurtulur. Eğer vermezse, ona dil uzatıp kötülüklerini söylerler, gıybetini yaparlar ve ona söverler. Resûlüllah buyurur ki: **«Kötü sözlülerin dilinden korunmak için onlara verilen şey sadaka olur.»** Zirâ kendine olacak sövme ve gıybet kapısını kapamış olur; onların gıybetiyle hâsıl

olacak kalb fikir meşgûliyetini bertaraf etmiş olur. Eğer bu şekilde bertaraf etmezse, karşılık vermesi ve bu yüzden aralarında daha çok düşmanlık olması muhtemeldir. Bu da bu yüzden başka bir şeyle olmaz.

4 — Malını, kendi hizmetini gören kimselere vermektir. Zirâ herkes, gidip gelmek, yıkamak, pişirmek satın almak, ıslâh etmek gibi bütün işleri kendi eliyle yaparsa, bütün vakitleri bunlarla zâyi olur. Bir kimseye farz-ı ayn olan bir işi, başkasının yapması câiz olmaz. Meselâ zikir, fikir gibi. Fakat kendi yerine başkasına yaptırmak mümkün olan işlerle zamanı zâyi etmek yazıktır. Zirâ ömür az ve kısadır. Ecel yakındır. Ahiret yolculuğu uzundur. Ona çok azık ve zâhire lâzımdır. İnsanın herbir nefesi büyük ğanîmettir. Onu boşuna zâyi etmemek gerektir. Zarûrî olmayan işlerle meşgûl olmamak gerekir. Bu da maldan başka bir şeyle olmaz. Zirâ o işi yapan hizmetçilerin nafakasını karşılamak lâzımdır ki, onlar da zorluk ve zahmetini karşılayabilsinler. Gerçi işleri bizzat yapmanın sevâbı büyüktür. Fakat bu, bedeniyle taat edenlerin, kalbiyle taat etmeyenlerin derecesinde bulunanların işidir. Ama ilim ve marifet yolunda kalbiyle çalışan kimselerin, bedenen yapılan işlerinin başkası tarafından yapılması lâzımdır ki, taat hizmetinden ayrılmayıp bedenen yapılan işlerden daha önemli olan işler için kalb rahatlığı hâsıl olsun.

Üçüncü çeşit: Kendisine yardım edenlere değil, hayırlı işlere harcamaktır. Meselâ köprü, cami, hastane, fakirlere vakıflar yapmak ve benzerleri gibi. Bunlar hayrat-ı ammedir; uzun zaman kalan şeylerdir. Öldükten sonra da duanın hayr ve bereketi ruhuna ulaşır. Bu da maldan başka bir şeyle olmaz.

Malın dinî faydaları bunlardır. Dünyevî faydaları ise, güzel elbiseler giyer, onunla aziz ve kıymetli olur. Kendisi başkasına değil, başkası ona muhtaç olur. Dostları çok olur. Bütün insanların gözünde kıymetli görünür, herkes tarafından sevilir. Herkes ona aziz ve kıymetli nazarıyle bakar.

MALIN ZARARLARI

Bu âfetlerin bir kısmı dünya ile, bir kısmı da din ile ilgilidir. Din ile ilgili olan âfetler üç kısımdır:

Birinci kısım: Fısık ve günah yolunu kolaylaştırır. İnsanın içindeki şehvetlerin arzusu daima günah işlemektir. Fakat âcizlik, kudretsizlik o günahtan ayrı kalmanın sebeblerinden birisidir. Şöyle ki: Eğer gücü yeterse, ya günah işler, yahut sabreder. Günah işlerse, helâk olur. Sabrederse mihnet ve belâya mübtelâ olur. Zirâ gücü yetenken sabretmek hayli zordur.

İkinci kısım: Malı olan kimse din yolunda kuvvetli olup kendini günahlardan korusa bile, nimetlerden faydalanmaktan ve çeşitli mübahlardan kendini koruyamaz. Kim kudreti var iken arpa ekmeğini yiyip sert elbiseler giyebilir? Nitekim Süleyman Peygamber bu kadar

büyük saltanata sahib iken böyle yapardı. Kendini nimetlerden faydalanmaktan zabtedip koruyamayınca bu rahatlıklara alışır, bunlarsız sabredemez olur. Dünya onun cenneti olup ölümü sevmemeye başlar. Her zaman da rahatlık imkânlarını helâlden temin etmek mümkün olmaz. O zaman şübheli yollara girmeye başlar. Zaten sultanların yardımı olmadan mal kazanmak mümkün olmaz. Onun için sultanlara hizmet etmek zorunda kalır. Onlara yaranma, nifak, riya ve yalan söylemek vadisine düşüp onlara yaklaşmaya çalışır. Biraz yakınlık olunca, kendisini beğenmemeleri endişesine düşer. Tam yakınlık hâsıl olunca sultanın yakınlarından olur. Etrafında düşmanlar peyda olur. Onu kıskanıp onu incitmeye çalışırlar. O da düşmanlara karşılık verir. Aralarında çeşitli düşmanlıklar meydana gelir. Bu ahlâk, bütün günahların tohumudur. Zirâ bunlardan yalan söyiemek, gıybet etmek, insanlara kötülük istemek hâsıl olur. Kalbinde ve dilinde her çeşit günah meydana gelir. **«Dünya sevgisi bütün günahların başıdır.»** hâdisin anlamı da budur. Bütün bu günahlar dünya sevgisinin dallarıdır. Dünya sevgisinden doğan günahlar bir değil, on değil ve yüz de değildir. Belki onların haddi, hesabı yoktur. Öyle bir çukurdur ki, dibi, nihayeti yoktur. Günahlara düşen insanlar için hazırlanan cehennem çukurunun dibi ve sonu olmadığı gibi.

Üçüncü kısım: Allah'ın koruduğundan başka hiç kimse bundan kurtulamaz. Eğer malı olan kimse hiç günah işlemese, ondan bol bol faydalanmasa, şübheli şeylerden uzak kalsa, zühd ve vera' yolunu hakkıyle gözetse, şöyle ki, helâlden kazanıp Hak yoluna sarf etse bile, o malı muhafaza etmek mutlaka kalbini meşgul eder. Kalb meşgûliyeti de onu Hak Teâlâ'dan uzak düşürür, Allah'ın celâl ve azametini düşünmeye mâni olur. Bütün ibâdetlerin özü ve sırrı, Hak Teâlâ zikrinin galib olması, Cenab-ı Allah ile tam ünsiyet peydâ etmesi ve kendisinden ayrı olan herşeyden müstağni olmasıdır. Bu da ancak başka cihetten fikir ve endişesi olmayan rahat bir kalb ile mümkün olur. Mal sahibinin tarlası, arazisi olursa, vakitlerinin çoğu bakımıyle, ortaklarıyle husumet yapmakla, haracını, uşurunu vermek ve hizmetçilerin hesabıyle geçer. Ticaret yapıyorsa, vakitleri, ortaklarıyle husumet yapmak, onların taksirâtiyle, yolculuk tedbirleriyle, kazancı fazla işleri seçmekle geçer. Koyunları olursa, yine bunun gibi çeşitli meşgalesi olur. Hâsılı, bir nevi meşgâlesi olmayan hiçbir mal yoktur. Meselâ, yere gömülü bir malı olup hergün ihtiyacı kadar çıkarıp harcıyorsa, yine kimse almasın ona göz dikmesin ve yerini bilmesin diye onu gizlemekle meşgûl olur. Zirâ dünya ehlinin endişe vadisinin sonu yoktur. Dünya ile beraber olup da kalb rahatlığı bekleyen kimse, denizin ortasına düşüp de elbisesinin ıslanmamasını isteyen kimseye benzer.

Malın fayda ve zararları bu anlattıklarımızdır. Akıllı ve bilgili olanlar dünyaya dikkat edince, bilirler ki, dünyadan kifâyet miktarı mal, tiryaktır (ilâçtır). Kifâyetten fazlası öldürücü zehirdir. Resûlüllah kendi ehli beyti için kifâyet miktarı istedi ve kısaca işaret buyurdu ki: **«Kifâyet miktarından fazla mal, farkında olmadan helâk**

eder.» Ama dünyayı tamamiyle terkedip dünyadan hiçbir şey bırakmamak ve kalbi ihtiyaç sebebiyle meşgûl ve kayıtlı bulundurmak mertebesi de şer'an makbul değildir. Nitekim Hak Teâlâ Resûlüllah'a ferman edip buyurur ki: **«Elini boynuna bağlama, onu büsbütün de açıp saçma. Sonra kınanmış, pişman olmuş bir hâlde eli boş açıkta kalırsın.»**

TAMA' ve HIRSIN ZARARLARI ve KANAATIN FAİDELERİ

Bil ki, tama' kötü ahlâktandır. Tama' öyle bir şeydir ki, işin başında zelilliğe, sonunda da mahcubiyete sebeb olduktan başka tama' kârın muradı hâsıl olmaz. Bundan başka ondan birçok kötü ahlâklar da doğar. Zirâ bir kimse, bir kimseden bir şeyi tama' edip beklerse, kuşkusuz ona yaranmaya, nifâk etmeye, onun hafife alma ve istihzasına sabredip bunlar gibi daha birçok mânasız işlerine müsaade etmeye ve taat ve ibâdeti riyâ ile yapmağa başlar. İnsanoğlu zâten hâris yaratılmıştır. Sahib olduğu mala kanaat etmez. O halde insan kanaattan başka bir şeyle hırstan ve tama'dan kurtulmaz.

Resûlüllah buyurur ki: **«İnsanoğlunun iki vadi dolusu altını olsa, doymayıp bir vadi dolusu daha ister. İnsanoğlunun gözünü topraktan başka bir şey doyurmaz. Tama' ve hırstan vazgeçip tevbe eden kimsenin tevbesini Hak Teâlâ kabul eder.»** Resûlüllah yine buyurdu ki: **«İnsanoğlunun iki şeyden başka herşeyi ihtiyarlar: Bu ikisinden biri, uzun yaşama ümidi, diğeri dünya sevgisidir.»** Yine buyurdu ki: **«Saadetli insan, kendisine selâmet yolu gösterilip kifâyet miktarı mal verilince, onunla kanaat eden kimsedir.»** Yine buyurdu ki: **«Ruhu'l-kudus (Cebrâil) benim kalbime ilham edip dedi ki, hiçbir kul rızkı tamam olmadan ölmez. O hâlde Allah'tan korkunuz ve dünyayı istemekte yavaş davranınız.»** Yâni onu istemekte fazla çabalamayın, haddinden fazla muhteris olmayınız.

Yine buyurdu ki: **«Şübheli şeylerden sakınınız ki, insanların en çok ibâdet edeni siz olasınız. Sahib olduğunuz şeye kanaat ediniz ki, insanların en çok şükür edeni siz olasınız. Kendi nefsinize istediğinizi, diğer insanlara da isteyiniz ki, mü'min olasınız.»**

Avf bin Malik El-Eşari diyor ki, **«Resûlüllah'ın huzurunda idim. Benim ile beraber yedi, yahut sekiz kişi daha vardı. Buyurdu ki: «Allah'ın Resûlüne biat etmez misiniz?» «Ya Resûlallah! Biz biat etmedik mi ki...» dedik.»** Tekrar: **«Biat ediniz»** buyurdu. Biz de elimizi uzatıp **«Neye biat edelim? Ya Resûlallah!»** dedik. Buyurdu ki: **«Allah'a inanıp ona ortak koşmayacağınıza, beş vakit namaz kılacağınıza, Hak Teâlâ'nın her buyruğunu seve seve yerine getireceğinize.»** Yavaşça bir söz daha söyledi: **«Hiç kimsenin bir şeyini almayacağınıza...»** Avf bin Malik diyor ki, bundan sonra bu insanlar Resûlüllah'ın bu sözünü duyunca öyle oldular ki, birinin elinden kamçısı düşerse, başka birisi bunu geri sahibine vermek için de eline almazdı.

Mûsa (a.s.) dedi ki: **«Ya Rabbi! Senin kulların en zengini hangisidir?»** Allah: **«Verdiğim şeye kanaat eden kimsedir.»** buyurdu. Sonra: **«Ya Rabbi! Kullarının en âdili kimdir?»** dedi. Allah: **«Kendiliğinden insaflı davranandır.»** buyurdu. Muhammed bin Vasi, kuru ekmeği suya batırıp yerdi ve: **«Buna kanaat eden herkesten müstağni oldu.»** derdi.

İbn-i Mes'ud der ki: **«Hergün bir melek çağırıp der ki: Ey insanoğlu! Sana kifâyet eden az şey, seni gâflete düşüren çok şeyden hayırlıdır.»** Şamit bin Aclan der ki, **«Senin karnın ancak bir karış eni ve bir karış boyu vardır. Bu kadar az bir şey, nasıl seni cehenneme götürür?..»**

Hâdiste: **«Allah buyurur ki, ey insanoğlu, eğer bütün dünyayı sana versem, senin ondan nâsibin yiyeceğinden fazla olamaz. O halde yiyeceğinden fazla vermeyip fazlasının hesabını başkasına yüklersem, sana yaptığım bu iyilik ve ihsandan daha büyük iyilik ve ihsan olur mu?»** buyurulmaktadır.

Hükemadan biri der ki: **«Hâris ve tama'kârdan daha çok eziyet ve sıkıntıya sabreden kimse yoktur. Kanaat ehlinden daha rahat yaşayan kimse yoktur. Hâsed edici kimseler kadar uzun üzüntü çeken kimse yoktur. Dünyayı terkeden kadar hafif yüklü kimse yoktur. Kötü amelli âlim kadar pişman olan kimse yoktur.»**

Şa'bi der ki: **«Bir kimse bir serçe yakaladı.»** Serçe, **«Beni ne yapacaksın?»** dedi. **«Seni yiyeceğim.»** dedi. Serçe: **«Beni yemekten sana ne fayda olur? Sana üç şeyi öğreteyim, onlar beni yemekten daha faydalı olur. Birini elinde iken söylerim. İkincisini beni bırakınca uçup bir ağaca konunca söylerim. Üçüncü sözü de ağacın başından uçup dağın başına konunca söylerim.»** dedi. O kimse, **«Peki, birinci sözü söyle.»** dedi. Serçe: **«Elinden kaçan bir şeye üzülme.»** dedi. Serçeyi salıverdi. Serçe uçup ağaca kondu. O kimse, **«ikinci sözünü söyle.»** dedi. Serçe: **«İmkânsız şeye inanma.»** dedi. Bundan sonra serçe uçup dağın başına kondu. O kimse, **«Üçüncü sözünü söyle.»** dedi.

Serçe dedi ki: **«Ey talihsiz! Eğer beni öldürmüş olsaydın, benim içimde iki tane kıymetli inci vardır ki, her biri on miskal gelir, onlar sana nâsib olurdu. Bundan sonra fakirlik yüzü görmezdin.»** O kimse parmağını ısırıp salıverdiğine pişman oldu ve bâri o üçüncü sözü bir daha söyle, dedi. Serçe, sen, söylenen iki sözü unuttun, üçüncüyü ne yapacaksın? dedi. Evvel sana dedim ki, giden şeye üzülme. Sen üzüldün. Sonra imkânsız şeye inanma dedim. Sen inandın. Sen bilirsin ki, benim ağırlığım iki miskalden fazla değildir. Bende yirmi miskal nasıl olur? Bunu söyledi ve uçtu. Bunu şunun için söyledik ki, tama' olunca, insan bütün imkânsız şeylere de güvenip inanır. İbni'-Semmak der ki: **«Tama' öyle bir iptir ki, ortası insanın boynuna, iki ucu da ayaklarına bağlıdır. Sen boynundaki ipi çıkar ki, ayakların bağdan kurtulsun.»**

HIRS VE TAMA'IN İLÂCI

Bil ki, hırs ve tama'ın ilâcı; sabır acılığından, ilim tatlılığından ve amel zorluğundan mürekkeb bir macundur. Bütün kalb hastalıklarının ilâcı bu karışımdan mürekkebtir. Bundan beş ilâç meydana gelir:

Birincisi: Ameldir. Amel, az masraf yapmak, kaba ,sert elbiseler giymek, kuru ekmeğe kanaat edip arasıra katık yemektir. Zirâ bu miktarı tama'sız ve hırsızlıksız ele geçirmek mümkün olur. Ama lüks yaşamak isterse nafakanın fazla olması lâzım olur, kanaata imkân kalmaz. Resûlüllah buyurdu: **«İktisat eden fakir olmaz.»** Yine buyurur ki: **«İnsanların kurtuluşu üç şeydedir: Görünür ve görünmez yerde Allah'tan korkmak; fakirlikte, zenginlikte iktisat etmek; kızgınlık ve hoşnutsuzluk zamanlarında insaflı olmak.»** Bir kimse Ebu'd-Derda'yı (r.a.) gördü ki, hurma çekirdeğini topluyor ve diyor ki, **«geçimde hafif olmak, kişinin güzel tedbirli olmasındandır.»** Resûlüllah buyurur ki: **«İktisat edeni, Allah kimseye muhtaç etmez. İktisat etmeyeni, Allah fakirlikten kurtarmaz ve Allah'ı zikir edeni, Allah unutmayıp dost edinir.»** Yine buyurdu ki: **«Masrafı tedbirli ve hafif tutmak geçimin yarısıdır.»**

İkinci ilâç: Günlük yiyeceğini bulunca, gelecek günlerin yiyeceği için kalbini meşgûl etmemektir. Şeytan ona iğva verip: **«Senin ömrün uzun olabilir ve yarın eline birşey girmeyebilir. O hâlde bugün durma, çalış. Nereden mümkün olursa, ordan bul.»**

Nitekim Allah buyurur ki: **«Şeytan size fakirliği vadediyor.»** (Bakara sûresi, âyet: 268). Şeytan yarınki fakirlik korkusuyla sizi şimdiden sıkıntıya atmak ister, sizinle alay edip güler. Zirâ yarın gelmeyebilir. Gelse de, yarınki üzüntüsü, bugünkü korku ve üzüntüsünden fazla değildir. O hâlde bundan kurtulmak için, insanın hâris olmasiyle rızkının artmayacağına, eksilmiyeceğine, belki kişinin rızkının mukadder olduğuna ve mutlaka sahibini bulacağına inanmak gerekir.

Resûlüllah, İbn-i Mes'ud'un yanından geçerken onu çok üzüntülü gördü. Buyurdu ki: **«Ey İbn-i Mes'ud, gönlünü üzüntülü tutma. Zirâ takdir edilen herşey vâki olur. Senin rızkın olan her şey sana ulaşır.»** Bunu da kesin olarak bil ki, çok kere kul, ummadığı yerden rızkı gelir. Nitekim Kur'an-ı Azimde: **«Allah'tan korkanlara Allah bir kapı açar ve ummadıkları yerden rızıklarını verir.»** (Talâk sûresi, âyet: 2 - 3). Süfyan-ı Sevrî (r.h.a.) der ki, **«Muttaki ol ki, hiç bir muttaki açlığından ölmemiştir.»** Yâni Hak Teâlâ insanların kalbini ona öyle şefkatli ve merhametli yapar ki, kendisi istemeden onun ihtiyacı kendisini bulur.

Ebû Hazım (r.h.a.) der ki, **«Dünyada olan her şey iki kısımdır: Bana takdir edilen benim rızkımdır, bana ulaşır. Başkasına takdir**

edilen şey ise, bütün yerdekiler ve göktekiler çalışıp uğraşsa da bana gelmez o hâlde ben niçin yok yere durmadan çalışayım.»

Üçüncü ilâç: Eğer tama' etmeyip sabrederse üzülür. Eğer tama' edip sabretmezse, hem zelil olur, hem de üzülür. Bundan başka âhirette kınanıp azâb görmek endişesine de düşer. Birinci hâl üzere olursa sevâb kazanır, medh ve takdir edilir. O hâlde dikkat et, üzüntü çekip sevâb kazanmak, medh ve takdir edilip aziz olmak mı, yoksa keder ve üzüntü çekip rezil, rüsva olup azâb korkusuna düşmek mi hayırlıdır? Resûlüllah buyurur ki: **«Mü'minin izzeti, insanlara muhtaç olmamakladır.»** Hz. Ali (r.a.) der ki: **«Sen, muhtaç olduğun kimsenin esirisin. O, senin emirindir. Sana muhtaç olan kimse senin esirindir ve sen onun emirisin.»**

Dördüncü ilâç: Bu, hırsı niçin yaptığını düşünmektir. Eğer karnını doldurmak için yapıyorsa, eşek ve öküz ondan daha çok yer. Eğer ferc şehveti için yapıyorsa, hınzır ve ayı cima hususunda ondan daha kuvvetlidir. Eğer güzel elbiseler giymek için yapıyorsa, çok yahudi ve hıristiyanlar vardır ki, onların elbisesi ondan daha güzeldir. Eğer tama' alakasını kesip kanaat ederse, Peygamber ve velilerden başka bir şeye benzemez. O halde dikkat et, Peygamberlerin ve velilerin kısmından olmak mı iyidir, yoksa anlattığımız kısımlardan olmak mı?

Beşinci ilâç: Malın zararlarını düşünmelidir ki, eğer malı çok olursa dünyada ve ahirette korku ve tehlikeden emin olmaz. Fakirlerden beşyüz yıl sonra cennete girer. O halde daima kendinden yukarı olan kimselere değil, kendinden aşağı olan kimselere bakmalıdır. Zira Resûlüllah buyurur ki: **«Dünyada sizden aşağı olanlara bakınız.»** Zira ne kadar kanaat edilse de, şeytan daima iğva verip niçin kanaat ediyorsun, filan kimse ve filan kimse bu kadar mala sahiptirler, der. Haramdan kaçınınca, Şeytan: **«Niçin kaçınıyorsun? Filan alim, falan imam kaçınmayıp haram yiyorlar,»** der. Daima dünyada senden zenginini, din işlerinde senden aşağısını aklına getirir. Halbuki saadet bunun aksinedir. Şöyle ki, din işlerinde daima büyükleri örnek almalıdır ki, kendisinde kusur olduğunu bilsin. Dünya işlerinde ise fakirlere bakmalıdır ki, kendisinde zenginlik görsün.

CÖMERTLİĞİN SEVAB VE FAZİLETİ

Bil ki, fakir olan kimselerin hali hırs değil, kanaat olmalıdır. Zenginlerin hali cimrilik değil, cömertlik olmalıdır. Resûlüllah buyurur ki: **«Cömertlik cennette bir ağaçtır. Cömert olan kimse o ağacın bir budağına tutunmuştur. O budak muhakkak onu cennete çeker. Cimrilik ise cehennemde bir ağaçtır. Cimri olan kimse o ağacın bir budağına yapışmıştır. O budak muhakkak onu cehenneme çeker.»**

Yine buyurdu ki: **«İnsanlarda iki sıfat vardır. Hak Teâlâ onları sever: Biri, cömertlik, diğeri de, güzel ahlâktır. İki sıfat daha vardır ki, Hak Teâlâ onları sevmez: «Cimrilik ve kötü ahlâktır.»** Yine buyur-

du ki: «Allah kendine, cömert ve güzel ahlâklı olmayan bir dost yaratmadı.»

Yine buyurdu ki: **«Hak Teâlâ cömert'in günahlarını affeder, dar da kaldığı zaman ona yardım eder.»** Resûlüllah kâfirlerden bir grup esir aldı. Hepsini öldürdü. Yalnız birini öldürmedi. Hz. Ali: **«Ya Resûlüllah! Bu esirlerin hepsini öldürdün, bunu niçin öldürmedin»** diye sordu. Resûlüllah buyurdu ki: **«Ya Ali! Cebrail bana haber verdi ki, bu kimse cömert idi.»**

Resûlüllah yine buyurdu ki: **«Cömert ve kalbi geniş olan kimsenin yemeği şifadır. Cimri olan kimsenin yemeği de hastalıktır.»** Yine buyurdu ki: **«Cömert olan kimse Hak Teâlâ'ya yakındır, cennete yakındır, insanlara yakındır ve cehennemden uzaktır. Cimri olan kimse Allah'tan uzaktır, cennetten uzaktır, insanlardan uzaktır ve cehenneme yakındır. Ve Hak Teâlâ cahil cömerdi cimri abidden daha çok sever. Hastalıkların en kötüsü cimrilik hastalığıdır.»** Yine buyurdu ki: **«Benim ümmetimin safları cennete girerler. Cennete girmeleri oruç tutmakla ve namaz kılmakla değil, belki cömertlik, kalb temizliği ve insanlara nasihat ve şefkat etmekledir.»**

Hadiste gelmiştir ki: **«Hak Teâlâ Musa'ya vahiy gönderdi ki, Ya Musa! Samiri'yi öldürme. Zira o cömerttir.»**

Hz. Ali buyurdu ki: **«Dünya sana yüz tutarsa, onu harca ki, harcamakla tükenmez. Senden yüz çevirirse yine harca ki, devamlı sende durmaz.»** Bir kimse Hz. Hüseyin bin Ali'ye bir arzuhal yazdı. Hz. Hüseyin o arzuhali açıp okumadan **«ey filan; arzun yerine getirilecektir.»** dedi. **«Ya Hüseyin! onun arzuhalini okumadan niçin cevap verdin?»** dediler. Hz. Hüseyin: **«Kıyamet gününde Hak Teâlâ Onun benim karşımda durmasını soracaktır»** dedi.

Muhammed bin-El-Münkedir (r.h.a.) Ümmü Zer'den rivâyet ediyor ki, Hz. Aişe'nin hizmetçisi idim. İbni Zübeyr iki çuval akçe ki, yüzseksen bin akçe idi. Hz. Aişe'ye gönderdi. Hz. Aişe tabak istedi. O akçeleri tabakla fakirlere taksim etti. Akşamleyin yemek getirin, orucumu açayım, dedi. Önüne ekmekle içinde hiç et olmayan bir miktar zeytinyağı getirdim. Ümmü Zer diyor ki, **«Dedim, ya Aişe! Bu kadar akçe dağıttın. Bir akçesiyle bize et alsaydın, ne olurdu.»** Aişe dedi ki, eğer bana hatırlatsaydın, alırdım. Muaviye Medine'ye gelince, Hz. Hüseyin Hz. Hasan'a **«Muaviye'ye selâm vermeğe (hoşgeldine) gitmeyelim.»** dedi. Muaviye Medine'den çıkınca, Hz. Hasan belki borcumuzu öderiz diye Muaviye'nin arkasından gidip borçlu olduğunu söyledi. Geride bir deve kalmıştı. Muaviye bu devenin yükü nedir? dedi. Seksen bin altındır, dediler. Onu Hasan'a teslim edin, borcunu ödesin. dedi.

Ebu'l-Hasan Medaini diyor ki: **«Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Abdullah bin Cafer üçü beraber hacca gittiler. Azık devesi ileri gitmiş, bunlar aç ve susuz kaldılar. Bunun üzerine bir aran kadının yanına gidip içecek bir şey var mıdır? dediler. Vardır dedi. Bir koyunu vardı. Onu sağdı, sütünü onlara verdi. Sonra yemek istediler. Kadın «bir**

koyundan başka bir şeyim yoktur. Onu da boğazlayın, yeyin,» dedi. O koyunu boğazlayıp yediler. Yola çıkarken: **«Biz Kureyş kabilesindeniz, bu seferden döndüğümüzde, yanımıza gel, sana bir iyilik yaparız.»** dediler. Kadının kocası gelip bu hâli görünce kızdı ve: **«Bir koyun vardı, onu da kim oldukları bilmediğin insanlara verdin.»** dedi. Bunun üzerinden uzun bir zaman geçti. Tesadüfen o karı koca fakirlik ve felâket yüzünden Medine'ye geldiler. Develerin gübresini toplayıp satarlardı. Bir gün kadın Hz. Hasan'ın mahallesine geldi. Hz. Hasan evinin kapısında duruyordu. Birden gözü o kadına ilişti, kendilerini ağırlayan kadın olduğunu tanıdı. Kadına: **«Ey kadın! Beni tanır mısın?»** dedi. Kadın tanımıyorum dedi. Hasan: **«Ben falan gün sana misafir olan kimseyim.»** dedi. Sonra ona bin kırmızı altın ve bin koyun vermelerini buyurdu ve onu kendi adamıyla Hz. Hüseyin'in yanına gönderdi. Hüseyin: **«Kardeşim Hasan sana ne verdi?»** dedi. **«Bin altın ve bin de koyun verdi.»** deyince Hüseyin (r.a.) de ona bin altın ve bin koyun verdi ve adamıyle Abdullah bin Cefer'e gönderdi. Abdullah: **«Onlar sana ne verdiler?»** dedi. ki bin altın ve iki bin koyun verdiler, dedi. O da iki bin altın, iki bin koyun verdi. Abdullah dedi ki, **«Eğer önce benim yanıma gelmiş olsaydın, onları zahmete düşürürdün. Yâni sana o kadar verirdim ki, onlar onun mislini veremezlerdi.»** Sonra bu kadın dört bin altın ve dört bin koyun aldı, gitti.

Araplar arasında cömertliği ile tanınmış birisi vardı. Öldükten sonra bir gün bir gurup insan seferden gelirken aç ve susuz onun mezarının başında yattılar. İçlerinden birinin bir devesi vardı. Bu adam mezar sahibini rüyasında gördü. Ona diyordu ki, bu deveyi bana ver, yerine en iyi deve vereyim. Deve sahibi devesini verdi. O da aldığı deveyi boğazladı. Bu kimse uykudan uyanınca devesini boğazlanmış gördü. Ocağa kazan koyup o devenin etini pişirip yediler. Geri döndükleri zaman karşıdan bir kervan göründü. Kervan yaklaşınca kervandan birisi deve sahibini adıyle çağırarak: **«Filân ölen kimseden hiç iyi cins deve satın aldın mı?»** dedi. O da evet, aldım. Fakat rüyada aldım, dedi ve başından geçeni anlattı. Bu kervandaki adam **«O iyi cins deve budur al. Ben de onun oğluyum rüyamda gördüm. Bana dedi ki, eğer sen benim oğlum isen bu deveyi falan kimseye ver,»** dedi.

Ebu Said-i Hargüşi rivâyet eder ki, Mısır'da bir kimse vardı ki, fakirlere sadaka topluyordu. Bir fakirin bir oğlu oldu. Onun lüzumlu işlerine harcayacak hiçbir şeyi yoktu. O sadaka toplayanın yanına gitti. Bir oğlum dünyaya geldi. Ona harcayacak bir şeyim yoktur, dedi. O da dolaştı, insanlardan istedi, bir şey eline geçmedi. O fakiri alıp bir mezarın başına götürdü. O mezara hitâben dedi ki, **«Ey mezar sahibi, Hak Teâlâ sana rahmet eylesin. Sen fakirlerin ihtiyacını görüp zahmetini çekensin. Onlara her ne lâzım olursa, bulurdun. Bugün bu fakirin dünyaya gelen oğlu için çok çabaladım, hiçbir şey bulamadım.»** dedi. Bir altını vardı. Yarısını o fakire verdi ve sende

borç kalsın, bir kapı açılıncaya kadar, dedi. Bu sadaka toplayan kimseye Muhtesib derlerdi. Fakir diyor ki, **«Ben o altının yarısını alıp oğlumun lüzumlu işlerini gördüm.»** Muhtesib o gece yatınca o mezar sahibini rüyasında gördü. Ona dedi ki, ey Muhtesib! O gün her ne söyledin ise, işittim. Fakat cevap vermeye izin yoktu. Onun için cevap vermedim. Hadi evime git oğullarıma de ki, ocağı kazsınlar, orda beşyüz altın vardır. Çıkarıp o fakire versinler. Zirâ bir oğlu dünyaya gelmiştir. Muhtesib ertesi gün gitti, o mezar sahibinin oğullarına haber verdi, ocağı kazdılar. Beşyüz altın çıktı. Muhtesib dedi ki: **«Bizim rüyamızın hükmü yoktur. Bu altınlar sizin evinizde bulundu. Sizin malınızdır.»** Onlar da: **«Babamız öldüğü hâlde cömertlik yapıyor. Biz yaşadığımız hâlde bahillik mi edelim?»** dediler ve hepsini o fakire verdiler. Fakir de bir altın alıp bozdurdu. Yarısını borcuna verdi. Yarısını da kendine aldı ve o beşyüz altının mütebakisini fakirlere verin, benim fazlasına ihtiyacım yoktur dedi.

Ebu Said der ki, bilmiyorum; bunların hangisi daha cömerttir. O mezar sahibi mi, onun oğulları mı, yahut o fakir mi? Yine Ebu Said der ki; Mısır'a gittiğim zaman o mezar sahibinin adını sordum, oğullarını aradım. Oğullarının çocuklarını buldum. Onları salihlerin Simasında görünce bu âyet-i kerîme aklıma geldi: **«Babaları salih bir insan idi.»** (Kehf sûresi, âyet: 82). Cömertlerin bereketlerinden, ölümden sonra da böyle tesirleri kalmasına şaşılmaz. Zirâ İbrahim Halil'in âdeti misafirperverlik idi. Onun yerinde bu zamana kadar ziyafet kesilmemiştir.

Rabi' bin Selman anlatır ki, **«Şafiî (r.h.a.) Mekke'ye gittiği zaman yanında onbin altın var idi. Mekke'nin dışında çadırını kurdu. O altınları bir çarşaf üzerine döktü, kendisine selâm verene** (Hoşgeldine gelene) **bir avuç verdi. Öğle namazına kadar onbin altını bitirdi, çarşafı silkti. On bin altından bir tane kalmadı. Bir defa birisi özengisini tutup hayvana binmesine yardım etti. Rabia ona dört yüz altın verip ondan özür dilemelerini buyurdu.»**

Bir gün Hz. Ali ağladı. Niçin ağlıyorsun? Ya Ali dediler. **«Yedi gündür, evime hiç misafir gelmedi.»** buyurdu. Bir kimse bir dostunun yanına gidip dörtyüz lira borcu olduğunu söyledi. O da dört yüz altın çıkardı, ona verdi ve ağladı. Ona dediler ki, **«Altını verdikten sonra ağlamamalısın. Madem ağlayacaktın vermemeli idi.»** O kimse dedi ki, **«Kendi gâfletim için ağlıyorum. Ben onun hâlinden gâfil kalmışım ki, o istemek zorunda kalmış.»**

CİMRİLİĞİN KÖTÜLÜĞÜ

Bilinmiş olsun ki, Allah Teâlâ buyurur ki: **«Kendini bahillikten koruyan kurtuldu.»** Yine buyurdu ki: **«Hak Teâlâ'nın kendilerine verdiği ile bahillik yapanların, bu işi kendilerine hayırlı olduğunu sanmasınlar, belki o, kendilerine şerdir. Yakında bahillik yaptıkları**

şeyleri kıyâmet gününde boyunlarına dolanacaktır.» (Al-i İmran sûresi, âyet: 180).

Resûlüllah buyurdu ki: **«Bahillikten uzak olunuz. Sizden önceki kavimler bahillik sebebi ile helâk oldular. Bahillik onları bir dereceye getirdi ki, kan döktüler, haramı helâlden ayırmadılar.»** Yine buyurdu ki: **«Üç şey insanı helâk eder: Biri bahilliğe uymak, onun emrinde olmak. İkincisi mânasız arzulara uymak. Üçüncüsü, kendini beğenmek.»**

Ebu Said-i Hudri der ki: **«Resûlüllah'ın yanına iki kişi gelip bir deve parasını istediler.»** Resûlüllah istediklerini verdikten sonra, Hz. Ömer'in yanına gidip bunun için müteşekkir olduklarını söylediler. Ömer Peygamberimize bunların teşekkür ettiklerini ve filân kimse onlardan çok aldığı hâlde teşekkür bile etmediğini söyledi. Resûlüllah buyurdu ki: **«Benim yanıma gelip benden ısrarla bir şey isteyen, aldığı ateştir.»** Ömer: **«Öyle ise niçin veriyorsun? Ya Resûlüllah!»** dedi. Buyurdu ki: **«Onlar ısrarla istiyor. Ben de Hak Teâlâ yanında bahil olmamı istemediğim için veriyorum.»** Yine buyurdu ki: **«Siz diyorsunuz ki; bahil zâlimden mağrurdur. Zulümden büyük günah ne olur? Allah'a yemin ederim ki; hiçbir bahil için cennete yol vermezler. »**

Bir gün Resûlüllah Kâbe'yi tavaf ederken, bir kimse gördü ki, eliyle Kâbe'nin halkasını tutmuş, **«Ya Rabbi! Bu Beyt-i Şerifin hürmetine benim günahımı bağışla.»** diyordu. Resûlüllah: **«Senin günahın nedir?»** buyurdu. **«Benim günahım büyüktür.»** dedi. Resûlüllah: **«Senin günahın yer küreden büyük mü?»** buyurdu. **«Büyüktür.»** dedi. Resûlüllah: **«Gökten büyük mü?»** buyurdu. **«Büyüktür.»** dedi. Resûlüllah: **«Senin günahın mı büyüktür, yoksa arş mı?»** buyurdu. O kimse: **«Benim günahım büyüktür.»** dedi. Resûlüllah: **«Senin günahın mı büyüktür, yoksa Allah'ın rahmeti mi?»** buyurdu. O kimse: **«Allah'ın rahmeti büyüktür.»** dedi. Resûlüllah: **«Öyleyse günahın nedir? Söyle.»** buyurdu. O kimse dedi ki: **«Benim malım, servetim çoktur. Fakat bir misafir görsem, sanırım ki; yüreğime bir ateş düşer.»**

Resûlüllah: **«Benden uzak ol, beni de ateşine yakma. Beni hak yol üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer rükûn ile makam arasında bin yıl namaz kılsan, ağlamaktan gözünden akan yaşlar ırmak gibi olup o ırmaklardan ağaçlar bitse ve bütün bunlardan sonra bahil olarak ölsen, senin yerin cehennemden başka değildir. Sana yazık! Sana yazık. Bahillik küfürdendir. Küfür de ateştendir. Duymadın mı ki, Hak Teâlâ buyurur ki: «Bahillik yapan, kendi nefsine yapar. Kendini bahilikten koruyan kurtuldu.»** (Muhammed sûresi, âyet: 38).

Kâ'b (r.a.) der ki, her gün herkese iki müvekkel melek vardır. Nidâ edip derler ki, **«Ya Rabbi, eğer bu kimse malını saklarsa malını telef eyle, eğer sadaka verirse, malına bereket ver.»** Ebu Hanife diyor ki: **«Ben bahilin şahidliğini kabul etmem, ona âdil şahid demem. Zirâ bahilliği onu öyle bir dereceye getirir ki, haddi aşar ve hakkından fazla almağa cür'et eder.»**

Yahya bin Zekeriyya (a.s.) şeytanı gördü. **«Ey iblis, senin en büyük düşmanın kimdir? En büyük dostun kimdir?»** dedi. Şeytan: **«Zâhid bahili çok severim. Zirâ canını dişine takarak itaat eder. Oysa bahillik onun amelini ibtal eder. Cömert fâsıka çok kızarım. Zirâ güzel yer, güzel giyinir. Halbuki cömertliği sebebiyle Hak Teâlâ ona rahmet eder. Sonunda tevbe ve istiğfar eder.»**

İSAR'IN (BAŞKASINI NEFSİNE TERCİH ETMENİN) FAZİLETİ

Bil ki, isar etmek derecesi, cömertlik derecesinden daha yüksektir. Zira cömert, muhtaç olmadığı bir şeyi başkasına verendir. Isar ise, muhtaç olduğu şeyi vermektir. Nitekim cömertliğin en üstün derecesi de budur. Bahilliğin en aşağı derecesi ise, muhtaç olduğu şeyi kendinden bile esirgemektir. Meselâ hasta olur, kendini tedavi ettirmez. Kalbinde birçok arzuları olur, bunları başkasından bekleyip ister ve kendi malını harcayamaz. Isar'ın fâzileti çok büyüktür. Hak Teâlâ Ensar'ı isar ile medih buyurur: **«Kendilerinin ihtiyacı olduğu zaman da başkalarını kendilerine tercih ederler.»** (Haşır sûresi, âyet: 9) Resûlüllah buyurur ki: **«Bir kimse bir şeyi arzu ettiği zaman, arzusunu terhir edip o şeyi başkasına verse, Hak Teâlâ ona rahmet eder.»**

Hz. Aişe diyor ki: **«Resûlüllah'ın evinde hiç bir zaman üç gün üst üste doymak nâsib olmazdı. Olmadığı için değil, vardı, fakat başkasını kendimize tercih edip sadaka verirdik.»** Bir gece Resûlüllah'a bir misafir geldi. Evlerinde hiçbir şey olmadığı için Ensar'dan birisi o misafiri kendi evine götürdü. Onun yemeği çok azdı. Kandili söndürdü. ve yemeği misafirin önüne koydu. Kendisi de karanlıkta elini yemeğe götürürdü, fakat yemezdi. Bütün yemeği misafir yedi. Ertesi gün Resûlüllah: **«Hak Teâlâ sizin misafire yaptığınızı beğendi ve şu âyeti inzâl buyurdu: "Kendilerinin ihtiyacı olduğu halde, başkalarını kendilerine tercih ederler."»** Musa (a.s.) buyurdu ki: **«Ya Rabbi! Habibin Muhammed'in makamını bana göster.»** Hak Teâlâ: **«Ya Mûsa! Ona dayanamazsın, fakat onun derecelerinden birini sana göstereyim.»** buyurdu. Hak Teâlâ Mûsa'ya o dereceyi gösterince, hayret ve dehşette kaldı. Ve: **«Ey Allahım! Senin Habibin bu dereceye ne ile kavuştu.»** dedi. Hak Teâlâ: **«İsar etmekle** (kendine başkasını tercih etmekle)**»** buyurdu. Hak Teâlâ yine buyurdu ki: **«Ey Mûsa! Ömründe isar eden kimseye kıyâmet gününde hesap sormaktan istihza ederim. Ona karşılık cennet veririm. Cennette istediği yerde olur.»** Abdullah bin Ca'fer bir yolculuk sırasında bir hurmalığa geldi. O hurmalığı bir zenci köle bekliyordu. Ona yiyecek olarak üç ekmek getirdiler. Birden oraya bir köpek geldi. O ekmeklerin birini o köpeğe verdi. Köpek onu yedi. Birini daha verdi. Onu da yedi. Üçüncüsünü de verdi. Onu da yedi. Abdullah: **«Ey köle, senin ücretin ne kadardır?»** dedi. Bu gördüğün ekmeklerdir, dedi. Öyleyse niçin hepsini verdin? dedi. Zenci: **«Yakın yerlerde köpek yoktur. Uzaktan gelmiştir. Aç kalmasını istemedim.»** dedi. Abdullah: **«Ya bugün ne yiyeceksin?»** dedi.

Sabrederim, dedi. Abdullah: **«Sübhanellah! Bana çok cömerttir derler.' Bu köle benden cömerttir.»** dedi. O hurmalığı ve köleyi satın aldı, köleyi âzad etti ve o hurmalığı da ona bağışladı.

Resûlüllah kâfirlerden hazer ederdi. Onun için hicret ettiği gece Hz. Ali, kâfirler Resûlüllah'a kast ederlerse ben ona fedâ olayım, diye onun yatağında yattı. Hak Teâlâ Cebrâil ve Mikâil'e vahiy gönderip buyurdu ki, ben sizi birbirinize kardeş yaptım ve birbirinizin ömrünü uzun kıldım. Hanginiz isar edip ömrünün uzunluğunu kardeşine verir. Her biri kendi için uzun ömür istedi. Hak Teâlâ buyurdu ki, **«Siz niçin Ali'nin yaptığı gibi yapmıyorsunuz? Ali ile Muhammed (s.a.v.) kardeştirler. Ali canını ona fedâ etti. Muhammed'i isar edip onun yatağında yattı. İkiniz de yeryüzüne inin, muhafız olarak onu bekleyin.»** Cebrâil ile Mikail yeryüzüne indiler. Cebrâil Hz. Ali'nin başucunda, Mikail de ayakucunda durup onu beklediler. Bu hâle bakıp: **«Ne büyük saadet, ne büyük kerâmet ey Ebu Talib'in oğlu! Hak Teâlâ meleklerine sana nöbet tutturuyor ve seninle meleklerine iftihar ediyor.»** Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu: **«İnsanlardan bazı kimseler vardır ki, Hak Teâlâ'nın rızâsını kazanmak için canını verir.»** (Bakara srûesi, âyet: 207).

Hasan-ı Antaki büyük zâtlardan idi. Bir gece onun müridlerinden birçok kimseler evinde toplandılar. Yeteri kadar ekmek yoktu. Ekmeği parçalayıp hepsinin önüne koydular ve kandili ortadan götürdüler. Yemekten sonra kandili geri getirdiler. Ekmeğin olduğu gibi durduğunu gördüler. Herbiri arkadaşım yesin diye isar edip yememişti. Huzeyfe-i Adevi diyor ki, bir gün büyük bir savaş oldu. Çok müslüman şehid oldu. Benim suyum vardı. Amcamın oğlunu aradım ki, su vereyim. Onu yaralı halde buldum. Az bir hayat eseri kalmıştı. Ona **«Amcam oğlu, su ister misin?»** dedim. İsterim, dedi. Birden biraz öteden birisi ah! dedi. Amcam oğlu onu duyunca suyu ona götür diye işaret etti. Suyu ona götürünce baktım ki, Hişam bin As'tır ve can vermek üzeredir. Ona **«Su istiyorsan buyurun.»** dedim. Öteden birisi ah! dedi. Hişam da suyu ona ver, dedi. Suyu ona götürdüm. Baktım ki; ölmüş. Geri Hişam'ın yanına geldim. Baktım ki; Hişam da ölmüş. Amcam oğlunun yanına geldim. Baktım ki; o da ölmüş. Derler ki, bu dünyada Bişr-i Hafi'den başka hiç kimse çıplak geldiği gibi gitmemiştir. Can verirken bir fakir geldi, ondan bir şey istedi. Hiçbir şey elinden gelmiyordu. Gömleğini sırtından çıkarıp o fakire verdi ve kendisi bir ariye elbise alıp onun içinde can verdi. Allah bol bol rahmet eylesin.

CÖMERT KİMDİR - BAHİL KİMDİR?

Bil ki, herkes kendini cömert sanır. Fakat bazen başkaları onu bahil bilirler. Bu itibarla cömert kimdir? Bahil kimdir? bilmek gerek. Zîrâ bu büyük bir hastalıktır. Hakikati bilinmeden tedavisi mümkün olmaz. Bu itibarla bil ki, her istediğini veren hiçbir kimse yoktur. Eğer

bununla bahil olmak lâzım gelirse herkes bahil olur. Bunun için bu konuda çok sözler söylenmiştir. Fakat insanların çoğunun görüşü şudur ki, şeriatın vâcib kıldığı şeyi rahatlıkla yapmayan kimse bahil olur. Bunu rahatlıkla yapan kimse ise bahil olmaz. Bu söz şifâ verici değildir. Zirâ bir kimse, ekmeği ekmekçiye, eti kasaba biraz eksiktir diye geri gönderirse bahil olur. Yine çoluk çocuğunun nafakasını yalnız hakimin takdir ettiği kadar veren, biraz fazla vermek için tereddüt eden bahil olur. Ve yine uzakta bir fakir görünce önündeki ekmeği saklayan kimse de bahildir. Demek ki, şeriatın vâcib kıldığı mertebeyi bahiller de yapabilir. Nitekim âyet-i kerimede: **«Eğer sizden mallarınızın hepsini isteyip zorlasa, cimrilik eder vermezsiniz. O da bütün kinlerinizi meydana çıkarır.»** (Muhammed sûresi, âyet: 37) O hâlde en doğru şudur ki, bahil verilmesi uygun olanı vermeyen kimsedir. Zirâ mal bir sebeb için yaratılmıştır. Malın verilmesini gerektiren bir sebeb olduğu hâlde, onu vermemek bahillik olur. Verilmesi uygun olan şey, şer'an, yahut mürüvvet bakımından verilmesi icâbeden şeydir. Şeriatın icâbettirdiği bellidir. Mürüvvet ve insanlığın icâbettirdiği şey ise, insanların hâllerine, malların miktarına ve bahillik yapılan kimseye göre değişir. Çünkü bâzı şeyler vardır ki, âdet olarak zenginin yapması çirkindir, fakat fakirin yapması çirkin olmaz. Dostlara olsa çirkin olur, dost olmayanlara olsa çirkin olmaz. Erkeklerden çirkin olur, kadınlardan çirkin olmaz. Misafirlikte çirkin olur, başka hâllerde, yâni alış-veriş hâlinden çirkin olmaz. İhtiyarlar için çirkin olur, gençler için çirkin olmaz. Bunun haddi ve ölçüsü şudur ki, malı muhafaza etmek gerekli ise de, haysiyet ve şerefi muhafaza etmek daha çok gereklidir. Haysiyeti korumak daha mühim olduğu zaman tutkunluk yapmak bahillik olur. Malı korumak daha mühim olduğu zaman harcamak israf olur. Bu sıfatların ikisi mezmumdur.

O hâlde bir misafir geldiği zaman mürüvvet ve insanlığı esirgemek, malı muhafaza etmekten daha mühimdir. Ben zekâtımı verdim deyip misafiri yoksun etmek çirkin olur, bahillik olur. Komşun aç olup senin de yemeğin çok olduğu hâlde onu yoksun etmek bahillik olur. Şer'î vecibelerini ifâ edip mürüvvetin icâblarını da yerine getirdikten sonra geride kalan malı çok olursa, âhiretin sevâbını taleb ederek sadakaya harcaması lâzımdır. Zirâ malı, zamanın hâdiseleri için saklamak mühim ise de, dünya gâyesini âhiret gâyesine takdim etmek, büyük zâtlar yanında bahillik olur. Gerçi avamın yanında bahil sayılmaz. Zirâ avam ekseriya dünyaya bakar.

Bu da herkesin itibarına göre değişir. O hâlde bir kimse şeriatın vecibeleriyle, mürüvvetin icâblarıyla yetinirse, bahillikten kurtulur, fakat ancak bunun fazlasını yapmakla cömertlik derecesine erişir. Ne kadar çok yaparsa, cömertlik derecesi de o kadar yükselir. Herkes miktarına göre az veya çok sevâbını bulur. Kişi, ancak vermek ona zor gelmediği zaman cömert olur. Eğer zorla verirse cömert olmaz ve yine eğer medhü senâ, teşekkür veya karşılık ümidiyle verirse yine cömert olmaz. Cömert; verdiği şey gâyesiz ve karşılıksız veren kimse-

dir. Bu mertebe insanoğlu için imkânsızdır. Belki bu sıfat Allah'a mahsustur. Fakat insanoğlu, âhiret sevâbı ve hayırla anılmakla iktifa ederse, ona mecazen cömert derler.

Zira dünyevî bir karşılık ummamış olur. Dünya işlerinde cömertlik bu anlattığımızdır. Din işlerinde cömertlik ise, Hak Teâlâ'nın sevgisi uğruna canını fedâ etmekten çekinmeyip âhirette de karşılık düşünmemektir. Gerçi Hak Teâlâ'nın sevgisi ve dostluğu da âhiret sevâbına sebeb olur. Bu itibarla Hak yolunda canını feda etmek de ona bizzat karşılık ve tam lezzet olur. Eğer bir şeyi düşünüp bir şey umarsa karşılıklı olur, cömertlik olmaz.

BAHİLLİĞİN İLÂCI

Bil ki, bahilliğin ilâcı da ilim ve amel terkibidir.

İlmî ilâç: Önce bahilliğin sebebini bilmektir. Zira sebebini bilmediğin bir hastalığı tedavi etmek mümkün olmaz. İşte bahilliğin sebebi de, malsız kavuşamayacağı şehvete tabi olmaktır, yahut uzun ömür ümidini taşımaktır. Eğer bahil ömrünün yalnız bir gün, yahut bir yıl kaldığını bilse, malını harcamak ona kolay gelir. Ancak evlâdı olursa ve onların yaşamasını kendi yaşaması gibi arzularsa, bahillik muhkem olur. Bu sebebtendir ki, Resûlüllah buyurur ki: **«Çocuklar, bahilliğin, yüreksizliğin kaynağıdır.»** Bazen olur ki, mal sevgisinden bir bâtıl arzu doğar ki, o arzu dünya şehveti için değil, belki malın kendisi onun maşuku (sevgilisi) olur. Çok ihtiyar vardır ki, ne kadar yaşasa onun malı ona yeteceğini bilse, arazisi, bağı kıyâmete kadar kendine çoluk çocuğuna yeteceğini bilse ve bundan başka öldükten sonra da bu büyük servetinin düşmanlarına kalacağını bilse de, yine bahillik onu harcamaya mâni olur; hasta olursa tedavi olmaz, vakti gelince zekâtı vermez. Onun arzusu, isteği altını toprağın altına gömmektir. Bu, tedavisi çok az mümkün olan büyük bir hastalıktır.

Bahillik hastalığının sebebini anladıktan sonra şöyle bil ki, şehvet ve arzuların tedavisi kanaatle olur. O halde kanaat edip şehvetleri, arzuları terketmekten sabretmelidir ki, maldan müstağni olsun. Uzun ömür ümidinin tedavisi ise, ölümü çok düşünmekle; kendi emsâl ve akranlarından nice kimselerin gâfil iken ölüp gittiklerini ve buna hasret ve nedâmet çektiklerini, düşmanlarının mallarını şaka ve eğlence ile bölüştüklerini gözönüne getirmekle olur.

Çoluk çocuğun fakir olması korkusunun tedavisi ise, şöyle düşünmekle olur: Onları yaratan Cenâb-ı Allah, eğer onlara fakirlik takdir etti ise, onun malıyla zengin olmayacaklar. O malı boş yere zâyi edecekler. Eğer zenginlik nâsib etti ise başka yerden de bir kapı açılır ve zengin olurlar.

Şuna da dikkat etmelidir ki, çok zengin kimseler vardır ki, babadan bir kuruş miras almamışlardır. Çok kimseler de vardır ki, aldığı büyük mirası boş yere harcamıştır. Şunu da bil ki, eğer fakir

çoluk çocuk Allah'a itaatli olursa, Allah Teâlâ ona kâfidir. Eğer itaatli olmazsa, fakirlik onun din ve dünyası için daha hayırlıdır. Zirâ kötülük yapamaz. İlâcın biri de bununla ilgili âyet ve hâdisleri düşünmektir. Evvelâ şunu düşünmelidir ki, bahilin ne kadar taat ve ibâdeti olursa olsun yeri cehennemden başka değildir. Malı harcamakla kendini cehennemden, Hak Teâlâ'nın gazabından kurtardıktan sonra, malın daha ne faydasını bekler. Ve yine bahillik hâllerinin, insanların kalbine nasıl ağırlık verdiğini, herkesin onları kötüleyip onlara düşmanlık yaptıklarını, kendisi de öyle olacağını düşünmelidir. İlmi ilâç bu anlattığımızdır. Bahillik hastalığı ilâcı kabul edip kalbi malı harcamaya meyledince, geciktirmeden harcamakla meşgûl olmalıdır; fikrini dağıtmamalıdır.

Ebu El-Hasan Buşinci helâda iken müridlerinden birine benim gömleğimi bir fakire ver, diye seslendi. Mürid ya şeyh, niçin dışarı çıkıncaya kadar sabretmedin? dedi. Şeyh: **«Kalbime başka bir şey gelir de, beni bu niyetten menedeceğinden korktum.»** dedi. Bahillik, malı vermeyince zâil olması mümkün değildir. Nitekim âşık olan kimse, sefer edip sevgilisinden ayrılmayınca kurtulmaz. Mal aşkının ilâcı da maldan ayrılmaktır. Gerçek şudur ki, malı denize döküp aşkından kurtulmak, onu saklayıp da bahil sıfatıyle yaşamaktan iyidir.

Bahilliğin güzel ilâçlarından biri de şöhret kazanmağa düşkün olmak, kendini buna alıştırıp kendi kendine **«Malını harca ki, insanlar seni cömert bilsin, iyi olduğuna inansınlar.»** demektir. Hülâsa riyâ ve şöhret kötülüğünü mal sevgisine musallat etmelidir. Mal sevgisi fesâdından kurtulunca, riyâyı tedâvi etmeğe başlamalıdır. Nitekim çocuğu memeden keserken, onu, çok istediği bir şeyle avuturlar ki, onunla meşgûl olma sırasında memeyi unutsun. Bu kötü ahlâkın tedâvisinde büyük bir yoldur ki, bir kötü ahlâkı, diğer bir kötü ahlâka musallat ederler ki, musallat edilen kötü ahlâkın kuvvetiyle öbüründen kurtulsun. Bu, şuna benzer ki, bir kaftana kan bulaşır. Önce görülen pisliği dağıtmak için sidikle yıkar. Sonra sidiki de su ile yıkar. Bahilliği riyâ ile gideren necâseti, necâset ile yıkamış olur. Eğer riyâ kendisinde durmayıp giderse, külli bir fayda temin etmiş olur. Zirâ gerek bahillik, gerek övgü, gerekse tevâzû ve vekâr, üçü de insanlık âlemindendir. Fakat beşeriyet âleminde hem külhana var, hem gülşen var.

Bahillik beşeriyetin külhanı, cömertlik ise onun gülşenidir. Riyâ ile cömertlik yapmak haram değildir. Zirâ riyâ yalnız ibâdette haramdır. Gerçi tam beğenilen ve makbûl olan cömertlik riyâdan arınmıştır. Fakat bir şeyi gizli ve tamamıyle riyâsız vermek, Hak Teâlâ'ya lâyıktır. Beşeriyet âleminin dışındadır. Şu hâlde, filân kimse parasını riyâ için harcıyor deyip onu ayıblamak bahilin haddine düşmez. Zirâ kişinin riyâ ile harcaması, riyâsız bahillik ve tutkunluğundan iyidir. Nitekim gülşende olmak, külhanda olmaktan iyidir.

Bahilliğin bir ilâcı budur. Diğer bir ilâcı da, tekellüf ve zorla vermeyi âdet edinmek, bu kendisine huy oluncaya kadar devam etmek-

tir. Şeyhlerden bâzıları, müridlerinin bahilliğini gidermek için şöyle tedavi ederlerdi: Hiçbir kimseye belli bir zâviye edinmeye, ona gönül bağlamaya müsaade etmezlerdi. Ona gönül bağladığını görünce, onu başka bir zâviyeye gönderip onun zâviyesini de başkasına verirlerdi. Bâzı müridlerin yeni ayakkabı aldıklarında gönüllerinin ona takıldığını gördükleri zaman, o ayakkabıyı alıp başkasına verirlerdi. Resûlüllah ayakkabılarının bağını yenilemişlerdi. Namazda gözü ona ilişince eskisini getirmelerini buyurdu. Resûlüllah ayakkabının bağını böyle yapınca, mal sevgisinden kurtulmak için, ondan uzak olmaktan başka ilâç olmadığı anlaşılır. Zirâ göz malı bırakmadıkça, gönül onu bırakmaz. Bunun için fakirin gönlü geniştir. Eline mal geçer de mal toplamanın lezzetini bulursa bahil olur. Zira kalb, bulunmayan şeyden kesilir. Bir kimse bir padişaha Firûze ile süslü dünyada emsâli bulunmayan bir bardak hediye etti. O anda bir filozof hazır bulunuyordu. Padişah filozofa: **«Bu bardağı nasıl bulursun?»** dedi. Filozof: **«Musibet ve fakirliktir, padişahım! Şimdiye kadar fakirlik ve musibet ihtimâlinden uzaktın. Şimdi bunlarla mübtelâ oldun.»** dedi. Padişah: **«Niçin?»** dedi. Filozof: **«Bundan sonra eğer bu bardak kırılırsa, bir musibet olur ki, onun gibi musibet olmaz. Eğer çalınırsa bir fakirlik, ihtiyaç olur ki, onu buluncaya kadar onun gibi bir ihtiyaç olmaz.»** dedi. Tesâdüfen o bardak düşüp kırıldı. Padişah üzüldü ve: **«Filozofun sözü doğru imiş.»** dedi.

MALIN AFSUNU

Bil ki, dünya malı yılan gibidir. İçinde hem zehir, hem de ilâç vardır. Nitekim daha önce anlatıldı. Yılanın afsununu bilmeyen kimse ona el uzatırsa helâk olur. Bunun için bir kimsenin: **«Sahabe-i kiram arasında Abdurrahman bin Avf gibi zenginler var idi. O hâlde zenginlik kusur değildir,»** demesi câiz değildir. Bu, şuna benzer ki, bir çocuk, bir yılancının yılanı oynatırken, kâh eline alıp kâh sepetine koyduğunu görünce, yılancının, yılanı, uysal olduğu ve elde hoş birşey olduğu için tuttuğunu sanır. O da yılanı tutmağa yeltenir ve helâk olur. Malın afsunu beş şeydir:

1 — Malın niçin yaratıldığını bilmelidir. Bundan önce malın, kifâyet miktarı yiyecek, giyecek ve mesken için yaratıldığı anlatıldı. Bunlar bedenin zarûrî ihtiyaçlarıdır. Beden hisler için, hisler de akıl için, akıl da kalbin Allah'ın marifetiyle süslenmesi için yaratılmıştır. Malın ne gâye için yaratıldığını bilince, ona, gâye olduğu kadar gönül bağlayıp, onu gâyesinden hikmetine uygun bir şekilde harcamalıdır.

2 — Malı kazanma yoluna dikkat edip haram ve şübheli yerlerden kaçınmalı, mürüvvete noksanlık sayılan, beğenilmeyen, rüşvet almak, dilencilik yapmak hacamat yapmak ve benzeri hususlardan sakınmalıdır.

3 — Malın miktarını gözetip ihtiyaç miktarından fazla biriktirmemelidir. İhtiyaç miktarından fazla olan, yâni din yolunda gerekli azık miktarından fazla olandan el çekmelidir. İhtiyacından fazla olanı, muhtaçların hakkı bilmelidir. Meselâ bir fakirin ihtiyacı zamanında, ihtiyaç miktarından fazlasından el çekmelidir. Eğer isar edemiyorsa, yâni o fakir ihtiyacını arzedince hepsini veremiyorsa, fazla olan maldan fakirin ihtiyacı kadar vermelidir.

4 — Harcama yönüne dikkat etmeli, normal harcama yapmalıdır ki, az şeye kanaat edebilsin. Zirâ malı haksız yere harcamak, haksız yerden kazanmak gibidir.

5 — Kazanmada, harcamada doğru ve iyi niyetli olmalıdır. Kazandığını çoluk çocuğunun nafakası için kazanmalıdır. Terkettiğini de zâhidlik, takva ve dünyayı aşağı görmek için teketmelidir. Yine gönlünü endişeden kurtarıp Hakk'ın zikrine tahsis etmek için terketmelidir. Sakladığını din yolunda çok mühim olan ihtiyacı için saklamalıdır. Malı yanında bekletmeyip harcamak için, ihtiyacın vâki olmasını beklemelidir. Din yolunda yürüyen kimse böyle olursa, mal ona ziyân etmez. Maldan onun nâsibi tiryak (ilâç) olur, öldürücü zehir olmaz.

Bu sebebtendir ki, Hz. Ali buyurur: **«Bir kimse yeryüzündeki bütün mallara sahib olsa ve onu Hak Teâlâ için kazanmış olsa, o kimse her ne kadar insanların en zengini de olsa zâhiddir.»** Bir kimse de yeryüzündeki her çeşit maldan el çekip hepsini terketse, fakat bunu Allah için değil, belki başka bir gâye için terketse, o zâhid değildir. O hâlde kalbin kıblesi ibâdet taat ve âhiret azığı olmalıdır ki, gerek yemek yemesi, gerekse diğer hareketleri hepsi ibâdet olsun, hepsinden sevâb kazansın.

Zirâ din yolunda bu anlattıklarımıza da ihtiyaç vardır. Ancak niyete itibar edilir. İnsanların çoğu bunlardan âciz olup bu açıklanan afsun ve muhafazaları bilmeyip onlarla amel etmeyince, onların hakkında ellerinden geldiği kadar büyük maldan uzak olmak daha iyidir. Zirâ mal çokluğundan serkeşlik ve gâflet meydana gelir. Sonunda da âhirette derecelerinin noksan olmasına sebeb olur. Bu da büyük bir hüsrândır.

Abdurrahman bin Avf âhirete intikâl edince onun çok malı kaldı. Bâzı sahabeler dediler ki, biz Abdurrahman için bu kadar mal bıraktığı için korkarız. Kabû'l-Ahbar bunu duyunca, buyurdu ki, **«Sübhanellah! Malı helâl kazançtan biriktiren, doğru yolda harcayan, bıraktığını da doğru yolda bırakan Abdurrahman için ne korkuyorsunuz?»** Ebû Zer Kabû'l-Ahbar'ın bu sözünü duyunca, kızıp dışarı çıktı. Eline bir deve kemiği aldı ve Kabû'l-Ahbar'ı dövmek için aradı. Kabû'l-Ahbar Hz. Osman'ın evine kaçtı. Hz. Osman'ın arkasında gizlendi. Ebu Zer de içeri girip: **«Ey Yahudi oğlu, Allah'tan kork! Niçin Abdurrahman'dan mal kalmanın zararı yoktur dedin? Halbuki Resûlüllah Ubud gazasına giderken ben kendisiyle beraberdim. Bana hitâben buyurdular ki: "Ey Eba Zer!" Ben de, buyur ya Resûlüllah! dedim. Buyur-**

dular ki: "Zenginler kıyâmet gününde insanların en eksik ve gerileridir. Ancak malı sağından, solundan, arkasından ve önünden dağıtıp harcayanlar bundan müstesnadır. Ey Eba Zer, ben Allah'tan diledim ki, Uhud dağı kadar bana altın versin. Ben de hepsini harcıyayım. Öldüğüm zaman geride yalnız iki kırat mal bırakayım." O, Hak Teâlâ'nın Resûlü idi, böyle söylüyordu, Ey Yahudi oğlu! Sen de böyle söylüyorsun. Sen ancak yalan söylüyorsun.» dedi. Kabü'l-Ahbar sustu, hiç cevap veremedi.

Bir gün Abdurrahman bin Avf (r.a.) ın deve kervanı Yemen ülkesinden geri döndü. Medine'de ses ve gürültü başladı. Aişe-i Sıddıka (r.a.) bu gürültü nedir? dedi. «Abdurrahman'ın Yemen'den dönen kervanıdır» dediler. Hz. Aişe Resûlüllah doğru buyurmuş, dedi. Bu söz Abdurrahman'a ulaşınca, kalbini meşgûl etti. Hemen Aişe'nin huzuruna gelip: «Ey Aişe, Resûlüllah ne buyurmuştur, bize açıkla.» dedi. Hz. Aişe, buyurdu ki, Resûlüllah: «Cenneti bana gösterdiler. Ashabımın fakirlerinin sür'atle ve koşarak cennete girdiklerini gördüm. Zenginlerinden yalnız Abdurrahman bin Avf'ı gördüm. Yürüyemiyordu. Elleri ve ayakları üzerine sürünüp cennete girdi.» buyurdu. Abdurrahman dedi ki: «Ey Aişe bu develeri yükleriyle beraber Allah'ın yoluna verdim ve bu kulların hepsini âzad ettim. Belki ben de fakir Ashab ile beraber cennete girebilirim.» Resûlüllah Abdurrahman bin Avf'a buyurdu ki: «Ey Abdurrahman, benim ümmetimin zenginlerinden ilk önce cennete giren sensin. Sen de ancak sürünerek zorluk ve meşakkatle girebilirsin.»

Sahabenin büyüklerinden biri diyor ki, «Her gün namazlarımı kılıp orucumu tutmakla beraber bin altın kazanıp binini de Allah yoluna harcamayı Allah'tan istemem.» Niçin? dediler. «Tâ ki kıyâmet gününde bana nereden kazandın ve nereye harcadın? demesinler. Çünkü bu sual ve hesaba gücüm yetmez.» dedi. Resûlüllah buyurur ki: «Kıyâmet gününde malı helâlden kazanıp helâle harcayan kimseye "Onu durdurun, o malı kazanırken abdestinde namazında kusur etmiş, yahut rükû ve secdesini yerli yerinde yapmamış, yahut bâzı şartları terketmiş olabilir." derler.

O kimse cevap verip der ki, ya Rabbi, malı helâlden kazandım, helâle harcadım ve hiçbir farzda kusurlu davranmadım. Ona derler ki, belki kaftanını, şalvarını ve diğer elbiselerini övünmek ve kibirlenmek için böyle yaptın. O da der ki, Ya Rabbi helâlden kazandım, helâle harcadım, hiçbir farzda kusurlu davranmadım. Ve hiçbir hususta övünmeyi ve kibirlenmeyi kastetmedim. Ona derler ki belki, bir fakirin, bir komşunun hakkında kusurlu davrandın.

O da der ki, ya Rabbi, helâlden kazandım, helâle harcadım, farzlarda kusurlu davranmadım, övünmedim, kibirlenmedim ve hiç kimse hakkında kusurlu davranmadım. Bundan sonra birçok kimseler onun başına ucuşur ve: Ya Rabbi, buna bu kadar mal ve nimet verdin, bizim hakkımızı ondan sor, derler. Eğer hiç kimsenin hakkında kusurlu davranmamış ise, ona derler ki, şimdi dur da bu nimetlerin

şükrünü yap. Her yediğin lokmanın, her giydiğinin ve duyduğunun her lezzetin bir bir şükrünü edâ et. Bu şekilde hesap sorarlar.»

Bunun içindir ki, büyüklerden hiçbirisi zenginlik istememişlerdir. Çünkü azâbtan kurtulmak mümkün olsa da hesabtan kurtulmak mümkün değildir. Ümmetin önderi Resûlüllah fakirliği tercih etti ki, fakirliğin daha üstün olduğunu bilsinler.

İmran ibni Husayn der ki: **«Benim Resûlüllah ile samimiyetim var idi. Bir gün Hz. Fatıma hasta olmuş, onun ziyaretine gittik. Kapısına gelince, Resûlüllah kapısını çaldı ve: "Esselâmü aleykûm" dedi. Fatıma içeri buyur ya Resûlüllah! dedi.»** Resûlüllah: **«Benimle beraber bir kişi daha var.»** buyurdu. Fatıma: **«Ya Resûlüllah! Benim azâlarım üzerinde bir kilimden başka bir şey yoktur.»** dedi. Resûlüllah: **«Başını ve vücudunu onunla ört.»** buyurdu. Fatıma: **«Başımı örtsem, vücudum açılır, vücudumu örtsem başım açılır.»** dedi. Resûlüllah ona bir eski maşlak atıverdi. Fatıma onu başına örttü ve ondan sonra içeri girdi ve: **«Ey aziz yavrum ne hâldesin?»** buyurdu. Fatıma: **«Ya Resûlüllah, hasta ve halsizim, bundan başka yiyecek bir şeyi de bulamıyorum. Açlıktan da takatım kalmadı.»** dedi. Resûlüllah Fatıma'nın bu hâlini görünce ağladı ve: **«Ya Fatıma feryat etme. Hak Teâlâ'nın hakkı için bu gün üç gündür, senin babanın karnına bir lokma yemek girmemiştir. Halbuki ben Hak Teâlâ yanında senden daha azizim. Fakat ben âhireti dünyaya tercih ettim.»** buyurdu.

Ondan sonra mübârek elini Fatıma'nın omuzuna koyup: **«Ya Fatıma sana müjdeler olsun ki, bütün cennetlik kadınların ulusu sen olacaksın.»** buyurdu. Fatıma: **«Ya Resûlüllah! Fir'avnın hanımı Asiye ve Hz. İsa'nın annesi Meryem de ulu değiller midir?»** dedi. Resûlüllah: **«Onlar kendi zamanlarındaki kadınların ulusudur. Sen ise bütün kadınların ulususun. Hepiniz süslenmiş, bezenmiş makamlarda olacaksınız. Orda ne gürültü ve kalabalık, ne de eziyet ve meşguliyet var. Onun için amcan oğlunun hâline kanaat et. Seni öyle bir kimse ile evlendirdim ki, hem bu dünyada, hem de âhirette uludur»**, buyurdu.

Rivâyet ederler ki, bir kimse Hz. İsa'ya: Ya İsa sana arkadaş olmak isterim, dedi. Sonra arkadaş olup yola girdiler. Bir ırmak kenarına geldiler. Yiyecek olarak yanlarında üç yemek götürmüşlerdi. İsa (a.s.) su kenarında biraz dolaştıktan sonra geri geldi. Baktı ki, ekmeklerin biri yoktur. Ekmeklerin biri ne oldu? dedi. O kimse bilmem dedi. Oradan gittiler. Bir yerde karşılarına iki yavrusu olan bir geyik çıktı. İsa o yavruların birini çağırdı. Geyik yavrusu İsa'nın yanına geldi. İsa onu öldürüp kebab yaptı ve her ikisi de doyuncaya kadar yediler. Sonra Hz. İsa (a.s.) o geyik yavrusuna Allah'ın fermaniyle diril dedi. Dirildi ve annesinin yanına gitti. İsa (a.s.), sana bu mucizeyi gösteren Allah hakkı için o ekmek ne oldu? dedi. Bilmem dedi. Yine gittiler. Büyük bir nehrin kenarına geldiler. İsa onun elinden tuttu, o suyun üzerinden yürüdüler. İsa: **«Bu mucizeyi sana gösteren Allah hakkı için o ekmek ne oldu?»** dedi. Bilmem dedi. Sonra gâyet kumsal bir yere geldiler. İsa çok kum topladı ve: **«Allah'ın fermanı-**

le altın ol.» dedi. Hepsi altın oldu. İsa o altını üçe böldü ve: **«Altınların bir kısmı benim, bir kısmı senin ve bir kısmı da ekmeği alanın olsun.»** dedi. O kimse altının hırsından ekmek bendedir dedi. Bunun üzerine İsa: **«Altınların hepsi senin olsun.»** deyip altınları ve o kimseyi bırakıp gitti. O anda iki kimse çıkageldiler. Onu öldürüp altınları almak istediler. O kimse: **«Beni öldürmeyin, beraber bölüşelim.»** dedi. **Onlar da râzı oldular. Sonra aralarından birini şehirden yemek almaya** gönderdiler. Gitti yemeği aldı ve kendi kendine: **«Bu altınları arkadaşlarımın almaları yazık olur. Onların yemeğine zehir koyup bunları öldüreyim ki, altınların hepsi bana kalsın.»** dedi. Arkadaşları da aralarında bu yemeği getirir getirmez, onu öldürelim, altınların hepsi ikimize kalsın diye konuşuyorlar. Yemeği getirince onu öldürdüler. Onlar da yemeği yiyince öldüler. İsa (a.s.) oradan geri geçerken o adamların üçünün de öldüğünü, altınların tamamıyle yerinde kaldığını görünce: **«Dünya ne büyük uğursuzluktur ve dünyaya aldanan da ne büyük ahmaktır.»** dedi.

Bu hikâyeden anlaşıldı ki, kişi her ne kadar üstâd ve afsunlu da olsa, ihtiyaç miktarından fazla mala meyletmemek, onun etrafında dolaşmamak daha iyidir. Zirâ çok kerre yılancı da, yılanın elinde can verir.

YEDİNCİ ASIL

BÜYÜKLÜK VE MAKAM SEVGİSİNİN İLÂCI

Bil ki, helâk olan insanların çoğu büyüklük, makam, iyi ad ve medhü senâ peşinde helâk olmuşlardır. Bu yüzden nifâka, düşmanlığa ve sonsuz günahlara mübtelâ olmuşlardır. Bu anlatılanları bulmak arzusu gâlib olursa din yolu kesilmiş olur. Kalb nifâka ve kötü ahlâka bulanmış olur.

Resûlüllah buyurur ki: **«Su, otu bitirdiği gibi, büyüklük ve mal sevgisi de kalbte nifâkı bitirir.»** Yine buyurdu ki: **«Mal ve büyüklük sevgisi, insanın kalbini dağıtıp ona zarar verdiği gibi, iki aç kurt bir koyun sürüsünü o kadar dağıtıp onlara o kadar zarar vermez.»** Hz. Ali: **«İnsanları iki şey helâk eder: Biri nefsi arzulara uymak, diğeri de medhü senâ peşinde olmak.»** Bu âfetten ancak iyi ad almak sevdasında olmayan ve sönük hayat ile inzivaya kanaat eden kimse kurtulur. Zirâ Hak Teâlâ buyurur ki: **«Biz âhiret saadetini yeryüzünde yükseklik ve makamı istemeyenlere veririz.»** (Kasas sûresi, âyet: 83).

Resûlüllah buyurur ki: **«Cennet ehli toz-toprak içinde saçları karışık kaftanları kirli olur. Kimsenin yanında onların kıymeti olmaz. Büyüklerin sarayına girmek isteseler, onlara yol vermezler, evlenmek isteseler, onlara kız vermezler; söz söyleseler, kimse onların sözüne kulak asmaz. Arzuları kalblerinde dalgalanır. Eğer onların nûrunu mahşer ehline taksim etseler, hepsine yetişir.»**

Yine buyurdu ki: **«Toz-toprak içinde kalıp eski elbiseler giyen çok kimseler vardır ki, eğer Hak Teâlâ'ya yalvarıp cennet istese, cenneti**

ondan esirgemez. Fakat eğer dünya hususunda bir şey istese ona ulaşamaz.» Yine buyurdu ki: «Benim ümmetimden çok kimseler vardır ki, eğer o, sizden bir gram bir şey istese, ona vermezsiniz. Eğer o Hak Teâlâ'dan cennet istese, ona cenneti nâsib eder. Eğer dünyayı istese vermez. Vermemesi, o kimsenin Hak Teâlâ'nın yanında aşağı bir kimse olduğundan değildir.»

Ömer (r.a.) bir gün camiye gitti. Baktı ki, Muaz (r.a.) ağlıyor. Ömer: «Ya Muaz niçin ağlıyorsun?» dedi. Muaz dedi ki: «Resûlüllah'-tan duydum ki: Riyâ'nın az bir şeyi de şirktir. Hak Teâlâ'nın dostu insanlar arasında gizli olan müttekilerdir. Eğer kaybolsalar, kimse onları aramaz; hâzır bulunsalar, kimse onları bilmez. Onların kalbi, hidâyet yolunun kandilidir. Onlar bütün şübhe ve zulmetlerden kurtulmuşlardır.»

İbrahim-i Edhem diyor ki: «İsteklere ve şöhrete esir olan kimse, Hak Teâlâ'nın dini yolunda samimi olmaz.»

Eyyüb (a.s.) buyurur ki: «Din yolunda samimî olmanın işareti hiç kimsenin kendisini bilmesini arzu etmemektir.» Übey bin Ka'b'ın bir grup talebeleri arkasından gidiyorlardı. Ömer (r.a.), İbn-i Ka'b'ı kamçı ile dövdü ve: «Ey İbn-i Ka'b! Bak senin bu durumun arkanda gelenlere zillet ve hakarettir, ileride gidenlere de fitne ve âfettir.» dedi.

Hasan-ı Basrî der ki: «Arkasından bir grup insanın yürüdüğünü gören her ahmak, muhakkak ona gurur hâkim olur ve derecesinde kalmaz.» Eyyüb (a.s.) sefere giderken, bir grup insan toplanıp arkasından yürüyorlardı. Eyyüb (a.s.) buyurdu ki: «Eğer Hak Teâlâ sizin benim arkamdan geldiğinizi sevmediğimi bilmeseydi, onun gâzabından korkardım.»

Süfyan-ı Sevrî der ki: «Eski olsun yeni olsun, parmakla gösterilecek elbiseyi giymeyi eski büyükler sevmezlerdi. Belki sözü edilmeyecek elbiseleri giymelidir.»

Bişr-i Hafî der ki: «İnsanların kendisini bilmelerini isteyen kimse yoktur ki, dini zâyi olmasın.»

MAKAM VE HAŞMETİN HAKİKATİ

Bil ki, zenginliğin mânası, eşyanın kendisinin malı, mülkü olması, onun tasarrufunda ve emrinde olmasıdır. Haşmet ve makam sahibi olmanın mânası ise, insanların kalblerinin onun mülkü olması ve hükmü altında olması onlarda tasarruf edebilmesidir. Kalb bir kimsenin emri altında olursa, bedeni ve malı da ona uyar. Kalb de bir kimsenin iyiliğine inanmayınca onun emrine girmez.

Bunun içindir ki, onun zâtında olan fazilet ve kemâl; yahut ilim ve ibadet, yahut güzel ahlâk, kuvvet, kudret; insanların olgunluk saydıkları bir şey sebebiyle onun azamet ve büyüklüğü kalbine yerleşir. O kimse bu sebeblerin birine insana gönül kendi iradesi ve tam iste-

ğiyle onun emrine girer, ona itaat eder; dilini onun medhü senâsıyle açar. Vücudunu onun hizmetine verir. Bu inancı onu bir dereceye getirir ki, malını onun yolunda fedâ etmeyi minnet bilir. Tıpkı köle efendisinin emrine girdiği gibi, itibar sahibinin müridleri ve dostları da onun emrine girerler. Hattâ kölenin emir altına girmesi cebir ve zorla olur. Onların emir altına girmeleri istek ve irâdeleriyle olur.

Mal sahibi olmanın mânâsı; mal ve mülke mâlik olmaktır. İtibar sahibi olmanın manâsı, insanların kalbine mâlik olmaktır. İtibar insanların nazarında üç sebebten dolayı maldan önemlidir:

1 — Malın önemli olması, bütün ihtiyaçların kendisiyle görülmesindendir. Makam ve itibarla da bütün ihtiyaçlar elde edilir. Hattâ itibar sahibi kimsenin mal kazanması kolay olur. Fakat hasis bir kimsenin mal ile itibar kazanması kolay olmaz.

2 — Malın, helâk olma, yahut çalınma tehlikesi vardır. Makam ve itibar ise, bütün bunlardan emniyettedir.

3 — Mal, zahmetsiz, meşakkatsiz kazanılmaz. Ticaret ve ziraat yapmadan elde edilmez. İtibar ise insanların kalbine sirâyet eder, meşakkâtsiz artar. Zirâ kalbi sana bağlanan kimse bütün dünyayı dolaşıp seni över. Başkaları da onu dinleyince, onların da kalbi seni görmeden, seninle görüşmeden sana bağlanır. İtibar sahibi, ne kadar çok meşhur olursa, itibarı da o kadar artar ve ona uyanlar da o kadar artar. O hâlde itibar ve malın ikisinin de matlûp olması, ihtiyaçların görülmesine vesile oldukları içindir. Ancak insanın tabiatında makam ve itibar sevgisi vardır. Uzak şehirlerde adının söylenmesini sever. Her ne kadar o şehirlere gitmesi imkânsız da olsa. Ömrü boyunca muhtaç olmayacağını bilse de, bütün dünyanın kendisinin malı olmasını arzular. İnsan tabiatının böyle olması izâha muhtaç büyük bir sırdır. Bunun izâhı şudur ki, insan ruhu meleklerin cevherinden ve Allah'ın işlerindendir. Nitekim Kur'an'da buyurulur ki: **«Ey Resûlüm de ki, ruh Rabbimin emrindedir.»** (İsra sûresi, âyet: 85).

O hâlde Cenab-ı Allah ile münasebeti çok olduğundan makam ve itibarı sevmek insanın tabiatı olur. Herkesin kalbinde Kur'anda fir'avn'dan hikâye edilerek **«Sizin en yüce Rabbiniz Benim.»** (Naziat sûresi, âyet: 4) buyurulan mana vardır. Şu halde herkes tabiatı icabı Rab olmayı sever. Rab olmanın manası, her şey o olması, ondan başka bir şeyin itibarı olmamasıdır. Zira başka şeyin itibarlı olması, rububiyetine noksanlık olur. Nitekim güneşin üstünlüğü bir tane olması ve herşeyin ışığı kendisinden gelmesiyledir. Eğer güneşten başka bir şeyin ışığı olsaydı güneş için ncksanlık olurdu. O halde herşey o olup başka olmamak üstünlüğü ilahiyet (Allah) olmanın özelliklerinden biridir. Çünkü âlemlerin Rabbi birdir. Varlıkta ona ortak bir şey yoktur. Var olan herşey, onun kudret nurundan doğmuştur. Demek ki hakikatla var olan yalnız odur. Başkası ona tabidir. Nitekim güneşin ışığı, güneşe tabidir. Güneşten ayrı bir aydınlatıcı yoktur ki güneşe ortak olup onun üstünlüğüne noksanlık getirsin. İnsanın tabiatında da herşeyin o ol-

ması, ondan başka hiçbir şeyin olmaması vardır. Fakat insan bu mertebeden aciz olduğu için, herşeyin kendisinin olması, yani onun emrinde, tasarruf ve iradesinde olmasını ister.

Bu mertebeden de aciz olunca, zira varlıklar iki kısımdır: Birisi hiçbir zaman insanın tasarruf eli ona ulaşmaz. Gökler, yıldızlar ve dağlar altındaki şeyler gibi. İnsan, ilmiyle bunların hepsine hakim olup hepsini tasarrufu altına almak ister. Gerçi bunları kudretinin altına alamaz.

Bunun için yer ve göğün melekutunun, kara ve deniz acayibliklerinin hepsini öğrenmek ister. Nitekim satrancı kurup oynayamayan kimse, nasıl kurup oynadıklarını bilmek ister ki, bu da bir nevi hakimiyet ve gâlebedir. İnsanların tasarrufu mümkün olan varlıkların ikinci kısmı ise yeryüzü ve yeryüzündeki bitkiler, hayvanlar ve cansız varlıklardır. İnsan bütün bunların kendi mülkü olmasını diler ki, kendisine tam kudret ve tam bir hakimiyet hasıl olsun. Yeryüzündeki şeylerin en kıymetlisi olan insan kalbini de bağlayıp hükmüne almak ister. Ta ki, bütün insanlar ondan bahsetmekle meşgul olsunlar. Makam ve itibarın manası bu anlattığımızdır. O halde insan tabiatı icabı muhakkak rubûbiyeti sever. Zira insan tabiatının alaka ve bağı rubûbiyet tarafına çeker. Rububiyetin manası, bütün üstünlüklerin kendisinde toplanmasıdır. Üstünlük de hakimiyetle olur. Hakimiyet de bilgi ve güçle olur. İnsanın gücü de mal ve makamla olur. Demek ki insanın mal ve makama olan sevgisi bu yüzdendir.

ÜSTÜNLÜK İLİMLEDİR

Eğer bir kimse sual edip derse ki, üstünlük ve rububiyet istemek insanın tabiatıdır. Rububiyet de ilim ve kudretten başka birşeyle olmaz. İlim istemek ise makbuldur. Zira ilim istemek, üstünlük ve kudret istemektir. Kudret de üstünlüktür ve ilim gibi Allah Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Kul ne kadar kamil olsa, o kadar Allah Teâlâ'ya yakın olur. Cevabında deriz ki, gerçi ilim ve kudretin ikisi de kemaldir ve rububiyet sıfatlarındandır. Fakat insana hakiki ilmi tahsil etmek ruhsatı verilmiştir; hakiki kudretin tahsiline ruhsat verilmemiştir.

İlim, hakikatını elde etmek mümkün olan bir üstünlüktür. İnsan ile baki kalması da mümkündür. Kudret insanla baki kalmaz. Zira kudret mal ve insanlarla olur. Bunların ölümü ile kesilir. Ölüm ile kesilen de ebedi yararlardan olamaz. Onu aramakla ömür zayi etmek büyük cehalet olur. O halde mal kudretinin şu faydası vardır ki, ilim tahsiline vesile olur. İlim, beden ile değil ruh ile kaimdir. Ruh baki ve ebedidir. Ruh bu dünyadan göçünce ilim onunla baki kalır. İlim öyle bir nurdur ki, onunla Cenab-ı Allah müşahede edilir. Hatta ruh o müşahede ile öyle bir lezzet bulur ki, cennetin bütün lezzetleri onun ya-

nında basit görünür. İlim, ölüm ile yok olacak hiçbir şeyle ilgisi yoktur. Zira ilim ve mal, ne de insanların kalbidir. Belki Allah Teâlâ'nın zatı, sıfatları, hakimiyeti, melekutta olan hikmetleri, yaratıkların acayiblikleri ve caiz, vacib, muhal olan şeylerdir ki, bunlar ezeli ve ebedidir. Hiç bir zaman değişmezler. Hiçbir zaman vacib olmaz. Muhal olan da caiz olmaz.

Fakat yaratılan mahluklara ve fani varlıklarla ilgili olan ilmin önem ve değeri yoktur. Meselâ lûgât ilmi gibi. Zira lûgât hadis (sonradan yaratılmış) ve fanidir. Onun önem ve değeri, farz ve sünneti beyan eden kitabları anlamaya vesile olmasıyledir. Farz ve sünnet kitabları Hak Teâlâ'nın marifetine ve onun marifetinin yolundaki geçitleri aşmaya vesiledir. O halde değişen ve fani herşeyle ilgili ilim, asıl maksat olamaz. Belki ezeli ilim, ebedî yararlar cümlesinden olup Cenab-ı Allah ile ilgili olandır. O ezelî ve ebedidir. Onun için değişme yoktur. Bunun için insan ne kadar ezeliyatı fazla bilse, o kadar Hak Teâlâ'yı fazla bilmiş olur, o kadar fazla ona yakın olur. O halde hakikî ilim budur. Hakiki kudret ise yoktur. Ancak kudretin bir çeşidi vardır ki ebedi yararlardandır. O da, hür olup şehvetlerin bağından azade olmaktır. Zira şehvetlerinin kölesi olan her insan başkasına muhtaç olur. Bu da şüphesiz noksanlık olur. O halde şehvetlerin icablarından kurtulup şehvetlere hakim olmak sadece üstünlüktür.

Zira bu, Hak Teâlâ'nın ve meleklerin sıfatlarına yakın olmaktır. Çünkü şehvetlerden serbest kalmak, başkalaşmadan, değişmekten ve ihtiyaçtan kurtulmak demektir. İnsan ne kadar değişmekten ve ihtiyaçtan uzak olsa, o kadar meleklere benzer. Şu halde gerçek kâmillik marifet ilmiyle ve şehvetlerin bağından kurtulmakla olur. Mal ve makam, ne kadar zahirde üstün görünüyorsa da, ölüm vaki olmakla çabuk fena bulur, yok olur. O halde insanlar kâmillik aramakta aldanırlar. Her ne kadar kemali bulmakla görevlendirilmişler ise de, gerçek kemali bilmezler. Kemal olmayan şeyi kemal zannetmişler ve herkes onu elde etmekle meşgul olmuştur ki, o, mal ve itibardır. Gerçek kemale ise, hepsi yüz çevirip sırt vermişler. Şu halde insanların hepsi kendi zararlarına çalışıp çabalarlar. Bunun için Cenâb-ı Allah buyurur ki: **«Asra yemin olsun ki, insan cinsi hüsrân ve ziyandadır.»** (Asır sûresi, âyet: 1).

MAKAM İSTEMENİN YOLLARI

Bil ki, makam ve itibar da mal gibidir. Nasıl ki, mal tamamen kötü değildir, belki kifayet miktarı ahiret yolculuğunun azığıdır. Kalbin dalgınlığına sebeb olacak kadar çok miktarı ise, ahiret yolunu keser. Makam da bunun gibi kifayet miktarı olursa zarar etmek, belki faydalıdır. Zira insana hizmet edecek hizmetçi lâzımdır; yardım edecek yoldaş gereklidir ve zalimlerin şerrini defetmek için destek olacak

bir sultan zaruridir. O halde insanın bunların yanında itibarlı olması gerekir ki, kalb huzuru temin edilsin. Bu maksat hasıl olacak kadar makam istemek doğru olur.

Nitekim Yûsuf (a.s.): **«Şübhesiz ben koruyucu ve bilgiliyim.»** dedi. Yine bunun gibi insanın üstad yanında kıymet ve itibarı olmazsa, üstad ona bir şey öğretmez. Üstadın da talebeler yanında itibarı olmazsa, talebe ondan bir şey öğrenmez. Şu halde kifayet miktarı mal istemek mübah olduğu gibi, kifâyet miktarı, itibar ve saygı istemek de mübahtır.

Fakat makamı dört yoldan istemek mümkün olur. O yolların ikisi haramdır. İkisi de helaldır. Haram olan yollardan birisi, makam ve itibarı riya ile ve ibadet izhar etmekle istemektir. İbadet, sadece Allah için olması gerekir. İbadet ile itibar istemek haramdır. Haram olan yolların diğeri de, olduğu gibi görünmeyip kendisinde bulunmayan bir sıfatta görünmek.

Meseiâ kendini Seyyid gösterip ben Hz. Ali soyundanım yahut filan büyük zatın neslindenim, yahut şu sanatı bilirim, demek. Şunu bilmelidir ki, bu yalan ve aldatma ile mal istemek gibidir.

Mübah olan iki yol ise, biri aldatma ve riya ile olmayan bir yolla makam istemek. Diğeri de, kendini zahid ve abid bildirmek için değil, Sultanın yanında itibarı ve hürmeti olması için aybını örtmek, eğer fasık ise fasıklığını ve günahını gizlemek suretiyledir. Kişinin bunun gibi şeyler için fasıklığını gizlemesi caizdir, buna ruhsat verilmiştir.

MAKAM VE İTİBAR SEVGİSİNİN İLÂCI

Bil ki, kalbe hakim olan makam ve itibar sevgisi, ilâca muhtaç bir hastalıktır. Zira makam ve itibar sevgisi; riyaya, nifaka, yalana, gerçeği gizlemeye, düşmanlığa, hâsede ve mübalağaya sebeb olur. Tıpkı mal sevgisi gibi. Hatta mal sevgisinden de daha zararlıdır. Zira itibar sevgisi insanın tabiatına galib ve ona uygundur. O halde bir kimse mal ve itibarı, dinin selametine vesile olacak kadar kazanıp dinin selâmetine lâzım olan dereceden fazlasını istemezse, o kimse hasta değildir. Zira hakikatte o mal ve itibar değil, belki din yolunda ilerlemek için, kalb rahatlığı istemiş olur. Fakat bazı kimseler, itibarın kendisini severler. Bütün aklını, fikrini insanlar tarafına çevirir. Bunlar kendisine nasıl bakıyorlar, kendisi hakkında ne söylüyorlar, kendisinin nasıl olduğuna inanıyorlar diye düşünür. Ne iş yapsa, kalbi, insanlar bunun için kendisi hakkında ne derler diye düşünmekle meşgul olur. Bu itibarla o kimseye bu hastalığın tedavisi farz olur. Bunun ilâcı ilim ve amel terkibidir.

İlmi ilâç; makam ve itibarın dini ve dünyevî zararlarına bakıp düşünmelidir. Dünyevî zararları şudur ki, itibar isteyen kimse her zaman eziyet ve zillette olur; insanların kalbini gözetir. Eğer itibar hasıl olmazsa zelil olur. Hasıl olursa, insanlar kendisine hased edeceği

için, daima sıkıntı, düşmanlık, mücadele ve muhalefet içinde olur; onların hile ve zulmünden emin olmaz; saldırılarından korunmak için zaman bulmaz. Eğer husumette mağlûb olursa zillete düşer. Galib çıkarsa zaten belası başından aşar. Zira makam, itibar insanların kalbiyle alakalı bir şeydir. İnsanların kalbi ise gayet zayıftır. Deniz dalgası gibi çabuk değişir. Yapısı bir kaç idarecinin kalbi üzerine kurulmuş bir üstünlük, şübhesiz ki, onların kalbine az bir şey gelmekle onu, o üstünlükten düşürüp, zelil eder. Şu halde makam ve itibar peşinde olan kimse, dünyada da sıkıntı ve beladan emin olmaz. Bu anlattıklarımızı idraki zayıf olan kimseler bile anlar. Tam basiretli kimseler ise, bilir ki eğer Şarktan Garba kadar yüzbin memleketi ona verseler ve dünyanın bütün insanları kendisine secde etseler, bunların hepsi sevinmeye değmez. Zira bütün bunlar ölümle yok olur. Az bir zaman içerisinde ne kendisi, ne de kendisine secde edenler kalır. Eski zamanlarda geçen sultanlar gibi olur. Kimse onu anmaz olur. Ve birkaç günlük saltanat için ebedî padişahlığına zarar vermiş olur. Zira makam ve itibara gönül veren kimsenin kalbinden Hak Teâlâ'nın sevgisi gider. Hak Teâlâ'nın sevgisinden başka birşey kalbine hakim olarak öbür dünyaya gidenin azabı büyük olur. İlmi ilâç budur.

Ameli ilâç ise, iki kısımdır: Biri, makam ve itibarı olan yerden ayrılıp hiç tanınmayacak bir memlekete gitmektir. Tam ilâç da budur. Zira kendi şehrinde uzlet etmesinden kendine bir kötü hal doğabilir. Bu da şöyle olur: Eğer kendini kötüleseler, yahut riya ve münafıklık için uzlet yapıyor deseler, onun kalbinde gam, keder, sıkıntı ve elem hasıldır. Ona bir suç isnat etseler, apaçık yalan da olsa, insanlar kendini kötü bilmesinler diye kendini savunmaya başlar. Bunlar da, makam ve itibar sevgisinin kalbinde olduğu gibi durduğuna delildir.

Ameli ilâcın diğer bir kısmı da, melamet yoluna gidip kendini halkın gözünden ve kalbinden düşürecek bayağı bir iş yapmaktır. Bayağı iş dediğimiz haram yemesi demek değildir. Nitekim bazı insanlar kötülükler yapıp kendilerine «melami» diye ad verirler. O hareketler şu zahidin hareketi gibidir ki, şehir valisi onun hayırlı duasını almak için ziyaretine geldi. Zâhid, valiyi uzaktan görünce, ekmek ve tere otunu istedi ve acele acele büyük lokmalarla yemeğe başladı. Vali, onun böyle hırsla yemek yediğini görünce hakkındaki inancı sarsıldı ve geri döndü. Büyük zatlardan biri, bir şehirde hayli kabul ve itibar sahibi olmuştu. İnsanlar ona iyi nazarıyle bakıyorlardı. Bir gün hamamdan çıkıp birisinin güzel elbiselerini giyip bir yerde durdu. Onu yakaladılar, iyi bir dayak attılar, elbiseyi de sırtından çıkardılar ve biz bunu salih sanırdık, meğer hırsızmış dediler. Başka birisi de şarap renginde bir meşrubatı bardağa koyup içti. Ta ki onu görenler, şarap içtiğini sanıp ona su-i zanda bulunsunlar ve ona saygı göstermesinler. Makam ve itibar arzusunu kırmanın ilâcı bu anlattıklarımızdır.

ÖVGÜYÜ SEVMENİN VE AYIBLAMAYI KÖTÜ GÖRMENİN İLÂCI

Bil ki, bazı kimseler medhü senaya düşkündürler. Daima adlarının iyi söylenmesini arzu ederler. Şeriata uymayan işleri için bile bunu isterler. İnsanların ayıblamasını ise, haklı hususlarda olsa bile, kötü görürler. Bu da kalb hastalığından ileri gelen bir şeydir.

Kalbin, övülmek ve ayıblanmaktan duyduğu lezzet ve acının sebebi bilinmedikçe ilâcı bilinmez. O halde bil ki, övülmek lezzetinin dört sebebi vardır:

Birinci sebeb: Bundan önce anlatıldı ki, insan kemalini sever; noksanlığı sevmez. Övülmenin ise, daima kemal delili olduğuna inanır. Bazen kendi kemalinde şüpheye düştüğü için o kemalin lezzetini tamamıyle bulamaz. Bir kimsenin medhini duyup kalbindeki şüphe sarsıtısını durduran bir yakin hasıl olunca, tam lezzet hasıl olur. Zira kendisinde kemal kokusu bulacak rubûbiyet eseri zahir olur. Rubûbiyet ise insanın yaratılışı icabı sevgilisidir. İnsan kendisinin ayıblanmasını duyarsa kendisinde noksanlık bulunduğundan haberdar olur. Bu sebebten üzülür. Eğer övülme ve ayıblanmayı geveze ve boşboğaz olmayan bilgili, insaflı, alim bir üstaddan duyarsa şübhesiz daha çok haberdar olur; sıkıntı ve rahattan daha çok etkilenir. Eğer medhü senayı basiretsiz bir kimseden duyarsa o derece sıkıntı ve rahatlık bulmaz. Zira o kimsenin sözü ile tam yakin nasıl olmaz.

İkinci sebeb: Övülmek, övenin kalbinin övülene bağlandığına, övenin kalbinde övülenin itibar ve mertebesinin tesir ettiğine delildir. İtibar zaten sevilir. O halde öven kimse büyük bir şahsiyet olursa, kendisinde bu lezzeti daha çok bulur. Zira öyle bir kimsenin kalbini elde etmesiyle gücü artar. Eğer öven aşağı bir kimse ise o derece lezzet bulmaz.

Üçüncü sebeb: Övülmesi, başkalarının kalbinin de kendisine bağlanmasına vesile olur. Zira o kimse onun medhini yaptıkça, başkaları da ona karşı iyi niyet besler. Onun övmesi ve iyi niyet beslemesi başkalarına da sirayet eder. Şu halde onun övülmesi, çok kimseler tarafından yahut sözüne güvenilen bir kimse tarafından yapılırsa, o lezzet daha çok olur.

Dördüncü sebeb: Övülmek; öven kimsenin, haşmeti sebebiyle kendisine mağlup ve kahrına ram olduğunu gösterir. Zira haşmet kahırla da olsa insanların kalbinde sevilir. Kendisini öven kimsenin inanarak değil, ihtiyacından dolayı övdüğünü bile bile, yine onun övmesinden haz duyar, bunu gücünün üstünlüğüne yorumlar.

O halde eğer öyle bir şekilde övse ki, övülen onun yalan söylediğini ve kimsenin ona inanmayacağını, yahut bunu kalbinden söylemediğini, yahut korkusundan değil, sadece alaylı yoldan söylediğini bilse, hiç o övmenin lezzeti kalmaz. Zira lezzete sebeb olan haller bu-

lunmamış olur. Hal böyle olunca, o lezzetin sebebleri bilinirse, onun tedavisi ciddiyet ve gayret gösterildiği takdirde kolay olur.

Birinci sebeb ki, övenin sözü ile kendi üstünlüğüne inanmaktır. Bunun ilâcı şöyledir: Düşünmelidir ki, eğer onun söylediği sıfat ilim ve zahidlik kabilinden ise, senin sevinmen ilim ve zahidlik sıfatının sende bulunduğundan, Allah Teâlâ'nın bu sıfatları sana nasib etmekle yaptığı lutuf ve ihsanından dolayı olmalıdır. Seni öven kimsenin sözünden dolayı olmamalıdır. Zira onun ve başkasının sözü ile sende bulunan sıfatlar ne artar, ne de eksilir. Eğer anlattığı hususlar dünyalık çokluğu, ferahlık ve zenginlik kabilinden olursa, zaten bu sevinmeye değmez. Sevinmeye değse, öven kimsenin övgüsü ile değil, onlarla sevinmelidir. Hatta övgüye lâyık alim ve zahid olan kimsenin, ilmi ve zahidliği ile sevinmemesidir. Akıbetini düşünüp kötü akıbetle gitmekten korkmalıdır. Zira kimse akıbetini bilmez. Akıbet bilinmeyince de herşey boştur. Zira bir kimsenin yeri cehennem olacaksa, o neye sevinir. Eğer anlatılan ilim ve zahidlik sıfatları kendisinde olmadığını biliyorsa, onunla sevinmek apaçık akılsızlıktır. O şuna benzer ki, bir kimse ona: **«Bu hoca çok kıymetlidir. Onun içindeki barsakları misk ve anberle doludur»** derse, halbuki kendisinin necaseti ve kötü kokularla dolu olduğunu bilirse, eğer bu sözüne sevinirse, onun bu hali deliliğin kendisi olur. İtibar, haşmet ve bunların sevgisiyle alakalı sebeblerin ilâcı ise daha önce anlatıldı. Bir kimse seni kötülediği zaman, buna üzülmenin, kızmanın ilâcı ise buna kızmanın sadece cehalet olduğunu düşünmektir. Zira eğer doğru söylüyorsa, o kimse, hatana karşı seni uyaran bir melektir. Eğer yalan söylüyorsa vebalini yüklenen bir eşektir. O halde Hak Teâlâ bir kimseyi mesh edip eşek, şeytan, yahut melek şekline koyarsa, ona niçin üzülürsün. O halde o kimse doğru söylüyorsa, ona üzülmemen gerekir. Çünkü o noksanlık sende vardır. Eğer yok ise, onun sözüne üzülmemen gerekir.

Eğer o noksanlık din ile ilgili ise böyledir. Eğer dünyaya ait bir noksanlık ise, din ehli yanında kusur değil, belki hünerdir. Diğer bir ilâç da şudur ki, düşünmelidir, onu kötüleyen kimsenin söylediği sözler iki halden ayrı değildir. Eğer doğru ve acıdığı için söylüyorsa, ona teşekkür etmelidir. Zira bir kimse senin elbisen içinde yılan var, sakın, diye sana haber verirse ona teşekkür edersin. Dindeki kusur, yılandan da tehlikelidir. Zira dindeki kusur ahiret helâkına sebeb olur. Yine eğer bir padişahın huzuruna çıkmak isterken, birisi sana **«ey pis elbiseli adam! Önce elbiseni temizle, ondan sonra padişahın huzuruna çık»**, derse, sen kendine bakınca, doğru olduğunu görürsen ve o pislikle padişahın huzuruna çıksaydın cezalandırılacağını kesin olarak bilsen, o kimsenin bu sözleri için ona teşekkür edersin.

Zira onun uyarmasıyle ceza tehlikesinden kurtulmuş olursun. Eğer seni ayıplayan kimse seni üzmek ve kırmak kasdıyle söylüyorsa, o da sana faydadan uzak değildir. Zira o kimse doğru söylediği için sana faydalı olmuştur. Onun bozgunculuğu ise dininde işlenen bir cinayettir. O halde zararı ona, faydası da sana olunca buna üzülmek

akıl işi değildir. Eğer yalan söylüyorsa, düşünmelisin ki, sen bu ayıbtan pâk isen de, bu kimsenin bilmediği ayıpların vardır. O halde Hak Teâlâ'nın senin ayıplarını lûtuf perdesiyle örttüğüne ve o kimsenin de sevâblarını sana hediye ettiğine şükür etmelisin.

Eğer seni övmüş olsaydı ,seni öldürmüş gibi olurdu. O halde nasıl seni öldürdüklerine sevinirsin ve sana hediye verdiklerine üzülürsün. Bunu, şekilci olup da işlerin ruhundan haberi olmayan kimseler yapar. Akıllıların akılsızlardan farkı, ruhu olan işlerin zahirine değil, belki hakikatine ve ruhuna bakmaktadır. Hülâsa insanlardan tama' ve (fayda) ummak kişinin kalbinden zail olmadan bu hastalık ondan zail olmaz.

ÖVÜLME VE KÖTÜLEME KARŞISINDA İNSANLARIN DERECELERİ DEĞİŞİKTİR

Bil ki, insanlar övülme ve kötüleme karşısında dört dereceye ayrılır:

Birinci derece: Avam derecesidir ki, övülmeye sevinir teşekkür ederler; kötülenmeye ise kızarlar ve karşılığını vermeğe çalışırlar. Bu, derecelerin en aşağısıdır.

İkinci derece: Abidler derecesidir ki, bunlar övülmeye sevinirler, kötülenmeye kızarlar.

Fakat muamelelerinde kızgınlıklarını belli etmezler. Kendilerini övenlerle kötüleyenleri görünüşte bir tutarlar. Fakat kalblerinde birini dost, diğerini de düşman bilirler.

Üçüncü derece: Müttekiler derecesidir ki, bunlar övenlerle kötüleyenleri hem kalblerinde, hem dillerinde bir tutarlar. Kötülenmekten kalbleri kızmaz ve kin tutmaz. Öveni, kötüleyene tercih etmez ve üstün görmez. Zira onların kalbi ne övme ne de kötülenmekle ilgilenmez. Bu, çok büyük bir derecedir. Bazı abidler, bazen bu dereceye ulaştıklarını sanırlar, fakat yanılırlar. Zira bu dereceye ulaşmanın işareti. Onu kötüleyenin yanında fazla oturması onu övenden daha ağır gelmemektir; eğer kötüleyen ziyaretine geç gelse, ona gönlünün arzusu, övene olan arzusundan aşağı olmamaktır; kötüleyeni inciten kimseye, öveni inciten kimseye kızdığı gibi kızmak, öveni incitene daha çok kızmamaktır ve öven bir hata işlerse, onun hatası kalbine kötüleyenin hatasından daha hafif gelmemektir. Bu, çok zor şeydir.

Bazen abid kendi kendine gurur verip der ki, beni kötüleyene kızmam, çünkü beni kötülemesi günah işlediği içindir. Bu, sadece lânetli şeytanın abidi aldatmasıdır. Zira büyük günah işleyen, başkalarını kötüleyen çok kimseler vardır ki, kalbinde onlara böyle kızmaz. O halde bundan anlaşılır ki, bu kızgınlık nefs-i emmarenin kızgınlığıdır, dinin muhafazası için olan kızgınlık değildir. Bu incelikleri bilmeyen cahil abid, çok kerre çektiği zahmetler boşa gider.

Dördüncü derece: Sıddıkların derecesidir ki, onlar öveni düşman, kötüleyeni de çok dost bilirler. Zira ondan üç şey faydalanırlar:

Birincisi; kendi kusurunu ondan duymuş olurlar, **ikincisi;** kötüleyen sevaplarını onlara hediye etmiş olur. **Üçüncüsü;** onları kusurdan ve kusura benzeyen şeylerden arınmaya teşvik etmiş olur.

Hadiste: Resûlüllah: **«Nafile oruç tutanların vay haline! Gece namazı kılanların vay haline! Aba ve hırka giyen zahidlerin vay haline!»** buyurdu. **«Ya Resûlüllah, kimler bu fiilleri yapsın, bunlar kimlerden kabul edilir»**, dediler. Buyurdu: **«Bunları yapacak kimsenin, kalbinin dünyadan kesilmesi; kendisini öveni düşman, kötüleyeni dost bilmesi gerekir»** denilmektedir. Eğer bu hadis sahih ise, durum **çok** zordur. Zira bu dereceye erişmek çok zordur. Hatta görünüşte öven ile kötüleyeni bir tutup kalbinde ayırmak olan ikinci dereceye erişmek de zordur. Zirâ kişi umumiyetle bir husus vuku bulunca, muhakkak övenler ve kendisine tabi olanlar tarafını tutar. Dördüncü dereceye ulaşmak da, ancak nefsini yeninceye kadar onunla düşmanlık yapmak, kendi kusurunu duyduğu zaman, düşmanının kusurunu duyduğu zaman, sevindiği gibi sevinmek ve kendisini kötüleyen kimsenin akıl ve idrakine inanmakla mümkün olur. Bu hal, nadir vaki olur. Hatta bir kimse, bütün ömrü boyunca öven ile kötüleyeni bir görmeye çalışıp uğraşsa, yine bu mertebeyi kolay kolay elde edemez.

Bil ki, övülme ve kötülenmenin birbirinden ayrı tutulmasının takva ehli yanında tehlikeli olmasının sebebi şudur ki, övülme insanın kalbinde çok arzu edilir, istenir. Şöyle ki, insan övülmek için ne hileler yapar. Bazen övülmek için ibadete riya da katar. Günah işlemekle buna kavuşacağını bilse, günah da işler. Resûlüllah'ın hadis-i şerifte: **«Nafile oruç tutanların, namaz kılanların vay haline!»** buyurması, umumiyetle övülmek arzusunun riya ile yapılan ibadete sebeb olduğu içindir. Zira insanın gönlünde kök salmış övülmek arzusu sökülemedikçe, insan çabuk günaha düşer. Gerçi kötülenmeyi sevmemek, övülmeyi sevmek bir günaha sebeb olmazsa haram değildir. Fakat günaha sebeb olmaması hayli uzak bir ihtimaldir. İnsanların günahlarının çoğu övülmek ve kötülenmekten doğar. Dünya insanlarının aklı ve fikri öyle bir dereceye gelmiştir ki, ne yaparlarsa, insanların görmesini isterler. İnsana bu hal hakim olunca, Müslümanlara yakışmayan işlere sebeb olur. Haram olan bu derecedir. Ama riya yoluyla değil belki insanların kalbini kebairden gözetip hatırlarını hoş etmek için iltifat etmek haram değildir.

SEKİZİNCİ ASIL

TAAT VE İBADETTE RİYANIN İLÂCI

Bil ki, Hak Teâlâ'ya yapılan taat ve ibadette riya, günah-i kebairden olup şirke (Allah'a eş koşmak) yakın bir şeydir. Abidlerin kalbine musallat olan hastalıklardan, yaptıkları ibadetleri insanların bilmesini arzu etmek kadar ağırı yoktur. İbadetten maksat, insanların kendisine iyi niyet beslemeleri olunca, o ibadet Hakka değil, halka

olur. Eğer maksat, hem insanların iyi niyet beslemeleri, hem de Hak Teâlâ'ya ibadet olursa, şirk olur; ibadetinde başkalarını da Hak Teâlâ'ya ortak etmiş olur.

Halbuki Hak Teâlâ buyurur ki: **«Rabbini görmek isteyen, yararlı işler yapsın ve Rabbine ibâdette ortak tutmasın.»** (Kehf sûresi, âyet: 110). Yine buyurur ki: **«Namazı anılma ve gösteriş için kılanların vay hâline!»** (Maûn sûresi, âyet: 4-6). Bir kimse Resûlüllah'a: **«Cehennem ateşinden kurtulmak ne ile olur? Ya Resûlüllah!»** diye sorunca, buyurdu ki: **«Hak Teâlâ'ya ibadet etmek ve ibadette insanlara riya yapmamak ile olur.»** Yine buyurdu ki: **«Kıyamet gününde birini getirirler. Ona dünyada ne ibadet yaptın? diye sorarlar. Cevap verip der ki, Hak Teâlâ yoluna canımı feda ettim, harpte şehit oldum.»** Hak Teâlâ buyurur ki, yalan söylüyorsun, sana kahraman desinler diye savaştın; onun için bunu cehenneme götürün. Mahşer ehlinden birini daha getirirler. Ona da ne amelin vardır? derler. O da ne kadar malım varsa Hak yoluna sadaka verdim, der. Hak Teâlâ: **«Sen de yalan söyledin. Bu cömerttir desinler, diye vermişsin. Bunu da cehenneme götürün»** buyurur. Bir diğerini daha getirirler.

Ona da ne amelin vardır? diye sorarlar. O da Hak Teâlâ için Kur'an ilmini tahsil ettim, ve çok zahmetler çektim, der. Hak Teâlâ: **«Yalan söylüyorsun, filan kimse alimdir desinler, diye Kur'anı tahsil ettin.»** buyurur. Yine buyurur ki: **«Ümmetim için küçük şirkten korktuğum kadar hiçbir şeyden korkmam.» Küçük şirk nedir? Ya Resûlallah** !dediklerinde: **«Küçük şirk riyadır. Kıyamet gününde Allah Teâlâ: "Ey mürailer! Kimin için ibadet yaptıysanız, onun yanına gidin, ibadetinizin karşılığını ondan isteyin," buyurur»** demiştir. Yine buyurdu ki: **«Hak Teâlâ'ya üzüntü kuyusundan sığının.»** Üzüntü kuyusu nedir? Ya Resûlallah! dediklerinde: **«Cehennemde mürai zahidler için yaratılmış bir deredir»** buyurdu.

Resûlüllah yine buyurdu ki: **«Hak Teâlâ buyurur ki, bir kimse bir ibadet yaptığında o ibadette başkasını bana ortak koşarsa, benim ortaklığa ihtiyacım yoktur, o ibadetin hepsini ortak koştuğu kimseye verir, verirım.»** Yine buyurdu ki: **«Allah Teâlâ, içinde zerre kadar riya olan ibadeti kabul etmez.»** Bir gün Muaz (r.a.) ağlıyordu. Hz. Ömer: **«Niçin ağlıyorsun»** dedi. Muaz: **«Resûlüllah'tan işittim ki; az riya da şirktir. Kıyamet gününde münadiler; ey Murai, ey alçak, ey gaddar! Amelin zâyi oldu. Sevâbın bâtıl oldu. Yürü git ,ibadet ettiğin kimseden sevabı iste diye çağırırlar.»** dedi.

Şeddad ibni Evs diyor ki, Resûlüllah'ı gördüm, ağlıyordu. Ya Resûlallah niçin ağlıyorsun? dedim. Buyurdu ki: **«Ümmetimin şirke gideceğinden korkuyorum. Bu demek değildir ki, puta, güneşe, yahut aya taparlar. Belki ibadeti riya ile yaparlar.»** Resûlüllah yine buyurdu ki: **«Hiç bir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde, sağ eliyle sadaka verdiğini sol eli bilmeyen kimse Arşın gölgesinde olacaktır.»** Yine buyurur ki: **«Hak Teâlâ yeri yaratınca yer titredi. Bunun üzerine yeri tutmak için dağları yarattı. Melekler, «Hak Teâlâ dağlardan kuv-**

vetli bir şeyi yaratmadı.» dediler. Sonra dağları delmek için demiri yarattı. Melekler, **«demir dağlardan da kuvvetlidir.»** dediler. Ondan sonra demiri eritmek için ateşi yarattı. Melekler, **«ateş demirden de kuvvetlidir»** dediler. Sonra ateşi söndürmek için suyu yarattı. Sonra suyu hareket ettirmek için rüzgârı yarattı. Bunun üzerine melekler ihtilafa düştüler ve:

«Allah'tan soralım; eşyanın hangisi daha kuvvetlidir.» dediler. Bunlara Allah Teâlâ: **«Eşyanın en kuvvetlisi, sağ eliyle verdiği sadakayı sol eli bilmeyen insandır. Yaratıklarım arasında ondan daha kuvvetli yoktur.»** buyurdu.

Muaz (r.a.) der ki, Resûlüllah buyurdu: **«Hak Teâlâ gökleri yaratmadan önce yedi melek yarattı. Herbirini bir göğe görevlendirip o göğün kapısını ona havale etti. İnsanların amellerini yazan ve «Hafaza» denilen yeryüzünün melekleri, bir kulun sabahtan akşama kadar yaptığı ameli birinci kat göğe çıkarıp çok çok medhedip bu amel güneş gibi parlaktır derler. O gökte görevli melek»** gidin bu ibadeti onun yüzüne vurun. Ben Allah tarafından görevlendirildim; gıybet eden kimsenin amelinin yükselmesine müsaade etmem der. Gıybet etmeyen bir kimsenin amelini yükseltirler. İkinci kat göğe gelince, oradaki melek der ki, onun amelini götürün, yüzüne çarpın. Zira o, amelini dünya için yapmıştır. Toplantılarda ameliyle insanlara karşı övünmüştür. Böyle kimselerin amelini bırakmamak için bana emir verildi. Sonra amelinde sadaka, oruç ve namaz bulunan başka birinin amelini yükseltirler. Hafaza onun nurundan hayret ederler. Üçüncü kat göğe gelince, oradaki melek der ki; ben mütekebbirlerin amelini geçirmemeye görev aldım.

Bu amelin sahibi insanlara karşı büyüklenirdi. Bundan sonra bir başkasının amelini yükseltirler. Dördüncü kat göğe gelince, içindeki namaz, tesbih, hac ve umre parlak yıldız gibi etrafa ışık saçar. Oradaki melek der ki, ben ucub (kendini beğenme) sıfatı olan kimsenin amelinde ucub vardır, burayı geçmesine izin vermem. Sonra bir başkasının amelini yükseltirler. O amel, güzellik ve cemali herkesçe kabul edilen bir gelin gibidir. Onu beşinci kat göğe çıkarırlar.

Oradaki melek der ki, **«O ameli sahibinin yüzüne vurun. Zira ben hasede görevliyim. Onun derecesine ulaşanlara hased edip dil uzatırdı. Hasedçinin ameline mani olmak için bana emir verildi.»** Sonra bir başkasının amelini yükseltirler. Altıncı göğe gelinceye kadar hiç kimse ona mani olmaz. Altıncı göğe gelince, oradaki melek der ki, bu ameli onun yüzüne vurun. Zira hiç kimseye bela ve sıkıntı çektiği için acımazdı. Ben rahmet meleğiyim. Bana emir verildi ki; merhametsiz kimselerin amelini bırakma. **«Sonra bir başkasının amelini yükseltirler. Onun ışığı, güneş gibi, sesi yıldırım sesi gibidir. Bütün gökleri kaplar yedinci göğe gelinceye kadar kimse ona mani olamaz. Yedinci kat göğe gelince, o göğün meleği der ki,»** bu amelini yüzüne çarpın. Kalbine kilit vurun. Zira o, bu ameli Hak Teâlâ için yapmadı. Belki onun maksadı haşmet idi. Alimler yanında muhteşem olmak ve adının

memleketlerde söylenmesini istiyordu. Böyle olan amele riya karışmış olur. Hak Teâlâ mürainin amelini kabul etmez.

«Sonra bir başkasının amelini yükseltirler. O, yedi kat göğü geçer. Onda hem güzel ahlâk, hem tesbih, hem de çeşitli ibadetler bulunur. Gözlerin bütün meleklerin tâzim için o amelin arkasından Allah Teâlâ'nın huzuruna kadar giderler ve hepsi o amelin temiz ve güzel ahlâk ile beraber olduğuna şahitlik yaparlar. Hak Teâlâ buyurur ki; «Ey meleklerim, siz amelin dışına bakıyorsunuz; ben ise amel sahibinin kalbine bakıyorum. O kimse bu ameli benim için yapmadı. Kalbinde başka niyeti vardı. Ben ki Allah Teâlâyım, lânetim onun üzerine olsun. Yedi kat gökteki herkes ona lânet eder.» Bu hadis meşhurdur. Bu hadisin benzerleri çoktur.

Riyâ ile ilgili eserler: Hz. Ömer, başını önüne eğmiş, insanlara zâhid olduğunu gösteren bir kimseyi gördü. **«Ey boynunu büken, boynunu doğru tut. Zirâ hudu ve huşû boyunda değil, kalbtedir.»** dedi. Ebû İnane (r.a.) camide secdede ağlayan bir kimseyi gördü. Dedi ki: **«Eğer camide yaptığın bu işi, kendi evinde yapsaydın emsalin bulunmazdı.»** Hz. Ali buyurur ki: **«Mürainin üç alâmeti vardır: Birincisi; yalnız iken ibâdette tembel olur. İkincisi ibâdet ederken insanları görünce sevinir. Üçüncüsü; onu överlerse daha çok ibâdet yapar, övmezlerse, az ibâdet eder.»**

Bir kimse Said bin Müseyyebe (r.a.) **«Hak Teâlâ'nın rızâsı için ve insanların kendini övmeleri için malını sadaka veren kimse hakkında ne dersin?»** diye sordu. Said: **«O kimse Hak Teâlâ'nın kendisine düşman olmasını ister mi?»** dedi. İstemez, dedi. **«O hâlde sadece Allah için olacak bir amel etsin.»** dedi.

Ömer (r.a.) bir kimseyi yanlışlıkla kamçı ile dövdü. **«Gel sen de beni döv ki, kısas olsun.»** dedi. O kimse sana ve Allah'a bağışladım, dedi. Ömer: **«Bu söylediğin bir şeye yaramaz. Ya bana bağışla ki hakkını bilip minnettar olayım, yahut da ortağı olmayan Allah'a bağışla.»** dedi.

Fudeyl (r.h.a.) der ki: **«Bir zamanlar salih ameller yaparlardı, hiç riyâ etmezlerdi. Şimdi ise hiç salih ameller yapmazlar, hep riyâ yapıyorlar.»** Katade (r.a.) der ki: **«Kul riyâ edince, Hak Teâlâ buyurur ki, bakın; benim kulum beni nasıl maskaraya alıp benimle alay ediyor.»**

RİYAYI MEYDANA GETİREN İŞLER

Bil ki riyâ; kişinin, insanların gönlünü fethetip hürmet ve riayetlerini ve iyilik nazarıyle kendisine bakmalarını sağlamak amacıyle kendisini âbid ve zâhid göstermesidir. Bu da, din yolunda zâhidlik ve takvâ işareti olan şeyleri insanlara arzetmektir. Din yolunda zâhidlik ve takvâya işaret olan şeyler beş cinstir:

Birinci cins: Bedenin görünüşündedir. Şöyle ki: Dini kaygısından dolayı, geceleri uyku uyumadığı için bu hale gelmiştir, denilsin diye,

yüzünü sarartıp soldurur. Büyük mücahede yaptığını sansınlar diye, kendini zayıflatır, cılızlaştırır. Dinî kaygıdan gülmüyor ,desinler diye, daima somurtur. Boş zamanı olmadığı için, kendini unutmuş desinler diye, saçını, sakalını taramaz, sözleri yavaş söyler, sesini kaldırmaz ki, bu durumu içindeki dinî vakârından dolayıdır, desinler. Oruçlu olduğunu sansınlar diye, dudaklarını kuru bırakır. Bunlar insanların böyle sanmaları için olunca, nefis bunları göstermekle lezzet bulur. Bu sebebtendir ki, İsa (a.s.) buyurur: **«Oruç tutan kimse saçını, sakalını taramalı; sakal ve dudaklarına yağ sürmeli ve gözlerine sürme çekmelidir.»** Hz. İsa'nın bundan gâyesi, ibâdetin ihlâsı için, oruçlu olduğunu göstermemektir.

İkinci cins: Elbise ile olan riyâdır. Görenler âbid ve zâhid sansınlar diye, yünden elbise, kısa kirli ve yırtık elbiseler giyer; kendisini tasavvuf ehli sansınlar diye mavi elbise giyer; sofilerin hırkasını, namazlığını kullanır. Halbuki kendisinde tasavvuf manâsından eser yoktur. Yahut âlim olmadığı hâlde, âlim sansınlar diye, tülbendin altından izâr bağlar, sahtiyan çorap giyer. Müraîler elbise hususunda iki kısımdır: Bir kısmı avamdan kabul görmek ister. Daima yırtık ve eski elbiseler giyer.

Eğer bir kimse, onları kınayıp keten, yahut helâl olan diğer elbiseleri giymelerini söylerse, bu kendinin canını almaktan daha güç gelir. Zirâ o vakit insanlar zâhidlikten vazgeçtiğini sanırlar. Bir kısmı da, hem avam yanında, hem de sultan yanında kabul görmek ister. Bu durumda eski elbise giyerse sultanın yanında küçük düşer. Yeni elbise giyerse avam yanında çirkin görünür. Bunun için salih kimseler gibi, ince hırkalar ve nakışlı kumaşlar giyer.

Eğer birisi onlara keten veya helâl olan başka elbiseleri giymelerini söylese, bunun kıymeti kendisininkinden daha aşağı da olsa, yine bunu giymek canın almaktan daha zor gelir. Hülâsa zâhidlik ve takvâdan vazgeçmesi anlamına gelecek elbiseleri giymesi câiz olan elbiseleri giymeye dayanamaz. O akılsız bilmez ki; helâl olan ve müslümanların giymesi caiz olan elbiseleri yalnız iken giyip çarşıda pazarda giymemek ancak insanlara ibâdet etmek olur. Bunun insanlara ibâdet olduğunu bile bile yapması da muhtemeldir.

Üçüncü cins: Sözlerle olur, meselâ zikir ve tesbihsiz durmadığını sanmaları için daima dudağını kımıldatır. Bazen öyle olur ki, kalbiyle zikretmek istese de edemez. Zirâ insanlar zikrettiğini bilmezler diye, endişe eder. İnsanlar içinde yaptığı hâli yalnız iken yapmaz. Zirâ yalnız iken, insanların muttali olması ümidi yoktur. Sözle yapılan riyânın başka bir çeşidi de tasavvuf ehlinin ıstılah ve ifâdelerini ezberleyip tasavvuf ilmini güzel bildiğini anlasınlar diye, zaman zaman o ifâde ve sözleri kullanmaktır. Yahut insanlar vecd hâlinde olduğunu sansınlar diye, her zaman başını önüne eğip sallar; yahut soğuk ahlar çekip insanların İslâmi ibâdetlerden gâfil olmaları sebebiyle keder ve üzüntüsünü izar eder; yahut onun çok ilim sahibi olduğunu, çok büyük zâtlarla konuştuğunu ve çok sefer yaptığını sansınlar diye, garip hikâyeler ve acayip haberler ezberleyip insanlara anlatır.

Dördüncü cins: Taatla yapılan riyâdır. Meselâ uzaktan bir kimsenin geldiğini görünce, namazı ağır ağır kılmağa başlar. Başını önüne eğip rükûda fazla eğlenir, hiçbir tarafa bakmaz. İnsanlar içinde sadaka verir ve bunların benzeri şeyler yapar. İnsanlar karşısında ağır ağır yürür, başını önüne eğer. Yalnız iken acele acele ve her tarafa bakarak yürür. Karşıdan birinin geldiğini görünce tekrar ağır ağır yürümeğe başlar.

Beşinci cins: Müridlerinin eli altındakilerin çokluğunu; eşraf ve beylerin ziyaretine gelip kendisiyle teberrük ettiklerini; kıymetli zâtların kendisine hürmet edip iyilik nazarıyle baktıklarını izah eder. Bazen bu hususları dile getirir, söyler; yahut bir kimse ile münakaşa edince, sen kimsin, müridlerin kimdir? Şeyhin kimdir? Ben bu kadar pirleri gördüm, bu kadar yıl filân pirin hizmetinde bulundum, sen kim gördün, kime kavuştun? gibi sözler söyler.

Böyle riyâlar yapıp övünmek için ne çeşit zahmetlere katlanır. Ve riyâ hatırı için bütün zahmetler ona kolay gelir. Hattâ bazı rahibler, insanlar kendilerini iyi bilip övsünler diye yemeklerini bir nohut tanesi miktarına kadar indirirler. Bunların hepsi eğer ibâdet yoluyla olursa haramdır. Ama eğer dışarı çıkmak için güzel elbiseler giyip süslenirse mübahtır. Hattâ sünnete riayet etmiş olur. Zirâ güzellik ve cemâliyle kendi mürüvvetini izhar etmiş olur, âbidliğini ve zâhidliğini izhar etmiş olmaz. Hattâ lûgât ilminde, nahiv ilminde, hesap ilminde, tıp ilminde ve dinî ilim olmayan, taat için olmayan ilimlerde üstünlüğünü izah etmek, riyâ yapmak mübahtır. Zirâ bu, makam ve itibar arzusu için olur. Makam ve itibar isteği taat ve ibâdet yolu ile olmazsa, haddini aşmamak şartıyle mübahtır. Nitekim daha önce anlatıldı.

Bir gün Resûlüllah'ın ashabı toplanmıştı. Resûlüllah dışarı çıkmak istedi. Bir küpteki suya bakıp sarığını ve sakalını düzeltti. Hz. Aişe: **«Ya Resûlüllah! Sen de kendini süsler misin?»** dedi. Resûlüllah buyurdu ki: **«Hak Teâlâ din kardeşlerinin ziyareti için süslenen kulunu sever.»** Gerçi bu fiil Resûlüllah'a nazaran dinin esasından idi. Zirâ Resûlüllah, insanların kendilerine meyledip uymaları için, kendilerini insanların gözüne ve gönlüne cemâl ve kemâliyle göstermeye memur idi. Fakat ümmetinin de güzel görünmek için süslenmeleri câizdir. Hattâ sünnete riayet etmiş olur. Zirâ kendini biraz süslemenin faydalarından biri de şudur ki, kendini kirli tutup mürüvvetini muhafaza etmezse, onun gıybetini yaparlar, ondan nefret ederler. Ve kendisi bu gıybete ve nefrete sebeb olmuş olur. Ama ibâdetle riyâ yapmak iki sebeble haramdır:

Biri, gerçeği gizlemiş olur. Çünkü insanlara ibâdette ihlâslı olduğunu gösterir. Halbuki kalbi insanlara bağlı olduğu için muhlis değildir. İnsanlar onun bu hâlini bilseler, onu kabul etmeyip düşman kesilirler.

Diğeri de, namaz, oruç ve diğer ibâdetler Hak Teâlâ içindir. Bunları başkasına yapınca Hak Teâlâ ile alay etmiş olur. Mutlak yarata-

nı bırakmış, bu işte zayıf ve âciz bir kulu maksat edinmiş olur. Bu şuna benzer ki, bir kimse bir padişahın huzurunda şeklen ayakta durup hizmet eder, gâyesi ise, bir köle yahut câriyeye bakmak olur. Bu, ancak padişah ile alay etmektir. Zirâ onun kalbinde padişahın hizmetinden daha önemli bir şey olur. Bunun gibi riyâ ile namaz kılan hakikatte rükû ve secdeyi başkaları için yapmış olur. Zirâ secdesiyle o adamı tazim etmekten maksadı, onun secdesini kabul etmesidir. Nitekim Allah Teâlâ'yı tazim ederken onun kabulünü kazanmak olduğu gibi. Bunun için riyâ gizli şirktir, demişlerdir. Gerçi aşikâre şirk değildir.

RİYANIN DERECELERİ

Bil ki, riyânın dereceleri değişiktir. Bazıları çok büyüktür. Bu değişiklik üç asıldan meydana gelir:

BİRİNCİ ASIL: Riyâdan maksat sevâp niyeti olmaz. Meselâ halk içinde namaz kılıp oruç tutmak ve yalnız iken bunları yapmamak. Bu, çok büyük günahtır cezası da ağırdır. Eğer sevâp kazanmayı niyet eder, fakat yalnız iken bunları yapmazsa, bu da ile anlatılan dereceye yakındır. O zayıf sevâp kasdi onu Allah Teâlâ'nın gazabından kurtarmaz. Eğer onun kalbine sevab kasdi galib olur, yalnız kaldığı zaman orucunu tutuyor, namazını kılıyor, fakat bir kimse görünce şevki artıyor, yaptığı ameller ona kolay geliyor ise, umulur ki, o kimsenin ibâdeti tamamıyle bâtıl olmaz ve sevâbı zâyi olmaz. Ama riyâ miktarı kadar ceza verirler, yahut sevâbını eksik verirler. Fakat eğer kasdi de eşit olup biri diğerine gâlip olmazsa, haberlerin zâhirinden anlaşıldığına göre bundan selâmetle kurtulmayıp cezalandırılır.

İKİNCİ ASIL: Taat ve ibâdette olan riyâ dereceleridir. Bunlar da üç derecedir:

Birinci derece: İmanın aslında olan riyâdır. Bununla riyâ yapan kimse münâfık olur. Münâfıkın hâli ise, kâfirin hâlinden daha aşağıdır. Zirâ münâfık bâtında kâfir, zâhirde gerçeği gizleyendir. Bu kimseler İslâm'ın başlangıcında çok idi. Şimdiki zamanda ise azdır. Ama şeriata ve âhirete inanmayan ibâhiyeci ve mülhidler, (zındıklar) gerçi zâhide mü'min görünürler, fakat onlar da münâfıklardan sayılıp ebedî cehennemde kalan kimselerdir.

İkinci derece: İbâdetlerin aslında olan riyâdır. İnsanlar içinde abdestsiz namaz kılan, oruç tutan ve yalnız başına kalınca yemek yiyen kimselerin yaptığı gibi. Bu da büyük bir günahtır, fakat imanın aslında olan riyâ derecesinde değildir. Hülâsa Allah'a yakın olmaktan ziyade kullara yakın olmak isteyenin imanı çok zayıftır. O kimse kâfir değil ise de, tevbe etmezse, ölüm anında küfür tehlikesine düşmek ihtimâli vardır.

Üçüncü derece: İman ve farzların aslında riyâ yapmaz, fakat sünnet olan ibâdetlerde yapar. Meselâ kendini ayıplamasınlar veya övsünler diye gece namazları kılar, sadaka verir, cemaat ile namaz kıl-

maktan geri kalmaz; Arefe, Aşure, Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutar. Belki o kimse der ki, farz edin, o amelleri yapmadım, onlar benim üzerime farz değildir ve kıyâmet gününde onun sevâbını istemiyorum ki, cezasını göreyim. Bil ki, hâl onun dediği gibi değildir. Zirâ ibâdetlerin hepsi Hak Teâlâ içindir. İnsanların ondan payı yoktur. İbâdeti insanlar için yapınca, Hakk'a mahsus olan şeylerde halkı Hakk'a tercih etmiş olur. Bu hâl, farzlarda olan riyâ gibi ağır olmasa da, Hak Teâlâ ile istihza anlamına geldiği için azâba müstahak olur. Bu riyâ, ibâdetler içindeki sünnetlerde olan riyâya yakındır. Meselâ, bir kimseyi görünce rükû ve secdeyi iyi yapmak, etrafına bakmamak, fazla Kur'an okumak, yalnız namaz kılmayıp cemaatle kılmak, ön safta bulunmaya çalışmak, zekâtını malının en iyisinden vermek, oruç tutunca dilini tutup halvette bulunmak.

ÜÇÜNCÜ ASIL: Mürainin maksadında olan fark ve derecelerdir. Zirâ mürainin riyâdan maksadı bir fâsıklığa, yahut günaha ulaşabilme imkânını elde etmektir. Bu da üç derecedir:

Birinci derece: İnsanlara güven, takvâ ve şübhelerden kaçındığını gösterir ki, ona itimat edip evkâf, kadılık, vasiyet, vedia, emânet gibi şeyleri ve yetim malını ona teslim etsinler ve o da bunlarda hiyanet etsin; yahut zekât ve sadaka olarak gerekenlere harcamak, yahut hac yolunda fakirlere nafaka olarak vermek, yahut sofilerin hanegâhına harcamak, yahut camilerin ve hanların yapımına harcamak için kendisine bir miktar mal vermeleri için böyle görünür. Yahut meclis kurup o malı nafaka edinir yahut mürai olan kimsenin gönlü bir kadına düşmüş olur ve o kadın kendine iltifat etsin, diye hanegâhta zâhidlik ve salihlik gösterir ki, o kadınla bir kötülük yapmak imkânını elde etsin yahut bir kadına, veya tüysüz oğlana bakmak maksadıyle vaaz meclisine gider veyahut bunlara benzer başka birşey yapar. Ama ağır olanı şudur ki, arzu ettiği günaha kavuşmak için Hak Teâlâ'nın ibâdetini ona yol yapar. Meselâ, haram mal yemekle yahut bir kadınla beraber bulunmakla itham edilen kimse, sadaka verir, zâhidlik gösterir ki, insanlar o töhmeti kendisinden kaldırsınlar ve onun hakkında kendi öz malını sadaka veren kimse başkalarının malına nasıl tama' eder ve bu kadar perhizkâr bir kimse, harama nasıl tevessül eder, desinler. Oysa ki o gizli olarak günah işlemekle meşgûl olur.

İkinci derece: Bir mübâh şeye kavuşmak için âbid ve zâhid görünür. Kendisine bir şey vermeleri, yahut bir kadının kendisiyle evlenmesi için âbid ve zâhid görünen vâiz gibi. Bu kimse, daha öncekilerin derecesinde değil ise de, fakat o da Hak Teâlâ'nın gazabına lâyıktır. Zirâ bu da Hak Teâlâ'nın ibâdetini dünyevî çıkarlarına âlet etmiş olur. Hak Teâlâ'ya yaklaşmak ve âhiret saadetine kavuşmak vesilesi olan taatı kıymetsiz dünyaya âlet etmiş olur. Bu da büyük bir hiyanettir.

Üçüncü derece: Riyâ yapan kimse, bununla insanlardan bir şey beklemez. Fakat zâhid ve salihlere hürmet nazarıyle baktıkları gibi kendisine de bakmaları için müttaki geçinir. Meselâ yolda yürürken

bir kimseyi görünce başını önüne eğer. Şeyhler ve azizler gibi yürümeye başlar ki, kendisine gâfil demesinler ve yolda yürürken bile din işlerini düşünüyor sansınlar. Yahut gülmek icâbeden yerde ağlar ki, ona şaka gâlib olmuştur demesinler. Yahut kendisine şakacı derler korkusuyle mizah ve lâtife yapmaz. Yahut soğuk ah çekip istiğfar eder ve **«Sübhanallah! İnsanoğlunun hâline bakın, bizim yolumuzdaki şeylerden nasıl gâflet etmektedir.»** der. Hak Teâlâ onun kalbindekini bilir ve şunu da bilir ki, eğer yalnız olsaydı, bu istiğfar ve teessüfü yapmazdı. Yahut huzurunda bir kimsenin gıybeti yapılırsa, veya bir kimsenin ayıbları söylenirse, kendisine gıybetçi derler korkusuyla, **«Bu söylediklerinizden daha mühim şeyler vardır, kişinin kendi kusurlarıyla uğraşması daha iyidir.»** der.

Yahut bazı insanların teravih veya gece namazlarını kıldıklarını; yahut Perşembe ve Pazartesi günleri oruç tuttuklarını görünce, kendisi de bunu yapmazsa ona tembel derler korkusuyla, onlara uyar. Yahut Arefe ve Aşure günlerinde oruç tutmaz ve oruçlu sansınlar diye su da içmez. Yahut oruçlu olmadığını göstermemek için, bir kimse kendisine yemek teklif etse, benim mazeretim vardır der. Yâni oruçlu olduğunu gösterir.

Düşünmüyor ki, burada iki suçu bir araya getirmiş oluyor. Biri, münafıklıktır. Oruçlu değil iken oruçlu olduğunu gösterir. Diğeri de, açıktan oruçluyum, dememekle ibâdetini gizlediğini gösterip ihlâslı olduğunu bildiriyor. Bazen su içmeye dayanamaz, dün hasta idim, bugün oruç tutamadım diye mazeret beyân etmeğe başlar. Yahut filân adam orucumu bozmaya sebeb oldu, der. Bazen kendini mürai sanmasınlar diye bu sözleri hemen söylemez. Biraz durur, sonra bu söze bir münasebet düşürüp der ki, bu annelerin kalbi ne kadar zayıf olur. Oğullarının bir gün oruç tutmakla öleceklerini sanırlar. Yâni annesinin hatırı için oruç tutmadığını bildirir.

«Adam oruç tutarsa akşamları erken uyur, geceleri ihyâ edemez.» der. Riyâ pislikleri kalbine yerleşmesi için, şeytan bu sözleri diline getirmeğe başlar. Miskin zâhid bu hâllerden gâfildir. Bilmez ki, kendi zararına uğraşıp ibâdetini kazar. Bu riyânın çaresi kolaydır. Fakat bazı riyâlar vardır ki, karıncanın yürümesinden bile gizlidir. Alim ve akıllı kimseler onu teşhis etmekten âciz olurlar. Ahmak âbidler nerede kaldı?

KARINCANIN AYAĞININ SESİNDEN GİZLİ OLAN RİYA

Bil ki, riyânın bazı çeşitleri vardır ki, gâyet açıktır. Meselâ insanlar arasında gece namaz kılmak, olmadıkları zaman kılmamak. Bu, riyânın açık olan derecesidir. Bundan daha gizli olan riyâ şudur ki, gece namazı kılmak onun âdetidir. Fakat bazı kimseler hazır olduk-

ları zaman ibâdete şevki ziyâde olur. İbâdet ona hafif ve kolay gelir. Bu riyâ da açıktır, karınca yürümesi gibi değildir. Zirâ bu riyâyı teşhis etmek mümkündür. Belki riyâda bundan da daha gizli olanı vardır. Şöyle ki, bazı kimseler onu görmekle şevki artmaz ve o hâlde hiç riyâ alâmeti görünmez.

Fakat demirde ateş gizli olduğu gibi, riyâ da kalbinde gizli olur. Riyânın eseri, ancak insanların onun gece namazı kıldığını duyunca sevinmesiyle ortaya çıkar. Bu sevinci, riyânın onun kalbinde gizli olduğuna delildir.

Eğer bu sevince red ve inkâr ile karşılık vermezse, riyânın gizli damarları harekete geçip insanların, kendi ibâdetinden haberdar olmaları için bir sebeb bulmak arzusuna düşmesinden korkulur. Yâni kendi ibâdetini açıkça söylemese de imâ yoluyla söyler. İma yoluyla da söyleme, hareket ve davranışlarıyla ibâdet ettiğini bildirir. Şöyle ki, kendini zelil ve kırık gösterir ki, uykusuzluktan böyle olduğunu anlasınlar.

Bazen riyâ bundan da gizli olur. Şöyle ki, insanların ibâdetini bilmesine sevinmez ve şevki de artmaz. Fakat içi yine de riyâdan boş olmaz. Bunun alâmeti şudur ki, bir kimse ona hürmet etmekte kusur etse, yahut işini görmeğe yanaşmazsa, yahut alış - verişte ona hürmet etmezse, yahut mecliste ona yerin üst başını göstermezse kalbinde teaccüp ve inkâr duymaya başlar.

Eğer o ibâdeti sadece Hak Teâlâ için yapmış olsaydı, onun kalbinde böyle teaccüp olmazdı ve onun nefsi o ibâdet karşılığında hürmet beklemezdi. Velhâsıl o ibâdetin olup olmaması onun yanında bir olmadıkça, kalbi henüz gizli riyâdan boş değildir. Zira o kimse bin altın değerinde bir şeyi alırsa, hiç kimseye minnet etmez ve hiç kimseden bir şey beklemez ve kimseden hürmet istemez. Ve onun yanında insanların hürmet edip etmemesi birdir. Abid ibâdeti, âhiret saadetine erişmek için Allah'a yapıyorsa, o ibâdetin karşılığında niçin bir kimseden hürmet beklesin. Bu itibarla en çok gizli olan riyâ budur.

Hz. Ali der ki, «Kıyâmet gününde zâhidlere derler ki, dünyada size eşyayı ucuz satmadılar mı? Sizin işinizi görmediler mi? Ve önce size selâm vermediler mi? Yani bunların hepsi amelinizin karşılığıdır. Siz dünyada bu mükâfatları kabul ettiniz.

Eski zamanlardan insanlardan uzlet edip ibâdetle meşgûl olan kimseler derlerdi ki, gerçi biz insanların fitnesinden kaçıp uzleti seçtik, fakat fitnenin bizi bulmasından korkuyoruz. Zirâ bir kimseyi görünce ondan hürmet bekliyoruz, hakkımıza riayet etmesini istiyoruz. Bunun için muhlisler, insanlar, kötülük ve günahlarını sakladıkları gibi, ibâdetlerini saklamağa çalışıyorlardı. Zirâ kıyâmet gününde hâlis amelden başkası makbûle geçmediğini bilirlerdi. Onlar, hacca giderken hâlis altından başkasını almadıklarını öğrenen ve bu yüzden endişeye düşüp hâlis mağrib altınını elde eden ve hâlis olmayan altınları atıp ihtiyaç vaktini düşünen kimseye benzerler. Kıyâmet gününden daha büyük çaresizlik ve ihtiyaç günü yoktur. Bugün hâlis

amel kazanmayan kıyâmet gününde muhtaç ve perişan olur, kimse ona yardımcı olmaz. Kalbinde, insanların, ibâdetini bilip bilmemeleri arasında fark gözeten riyâdan boş değildir. Resûlüllah buyurdu: **«Riya ne kadar az ve gizli de olsa, şirktir.»** Yâni ibâdetinde başkasını Hak Teâlâ'ya ortak yapmaktır. Hak Teâlâ'nın bilmesiyle kanaat etmeyince, başkalarının bilmesi onun ibâdetine tesir eder.

İŞLERDEN HAZ DUYMAK

Bil ki, insanların kendi ibâdetine muttali olmalarından haz ve sevinç duyan kimse, riyâdan boş değildir. Ancak hak üzere olan sevinci bundan müstesnâdır. Bu da dört şekilde olur:

Birinci şekil: Kendisi ibâdetini gizlemeye çalışırken, Allah Teâlâ onu açığa çıkarır ve kendisinden sadır olan günah ve kusurları da örter. Bu sadece Hak Teâlâ'nın fazlı ve lûtfudur. Zirâ çirkini örttü ve güzeli açığa çıkardı diye Hak Teâlâ'nın kendine inâyet nazarına sevinir. Yoksa o kimse yanında Kadr-u kıymeti olduğuna sevinmez. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«De ki: "Allah'ın bol nimet ve rahmetiyle; ancak bununla sevinsinler."»** (Yunus sûresi, âyet: 58).

İkinci şekil: Hak Teâlâ dünyada çirkin şeylerimi örttü, âhiret gününde de çirkin şeylerimi örter diye sevinir. Hâdiste gelmiştir ki: **«Hak Teâlâ kulunun günahını bu dünyada örtüp öbür dünyada onu rezil ve rüsvay etmekten kerimdir.»**

Üçüncü şekil: Bu ibâdetimi bazı kimseler gördü, onlar da bana uyup âhiret saadetine erişirler diye sevinir. Burada hem gizlilik sevâbı yazılır; çünkü ibâdetini gizlemek istedi, hem de aşikârelik sevâbı yazılır; çünkü ihtiyarı dışında ibadeti ortaya çıktı ve çok kimseler ona uydu.

Dördüncü şekil: Kendisinin ibâdetini görüp kendisini öven, ona karşı iyi niyet besleyen kimse, Hak Teâlâ'ya muti olmuş olur, diye sevinir. Yoksa o kimse yanında kadir, kıymeti olduğuna sevinmez. Sevincinin kendi nefsi için değil de, hak için olmasının alâmeti, bir başkasının taatına muttali olursa ona da kendine muttali olduğuna sevindiği gibi sevinmesidir.

AMELİ İBTAL EDEN RİYA

Bil ki, riyâ tehlikesi ya ibâdetten önce, ya ibâdetten sonra, ya da ibâdet esnasında olur. İbâdetten önce olan riyâ, ibâdeti boşa götürür. Zirâ niyette ihlâs şarttır. İbâdetten önce vâki olan bu riyâ ile ihlâs gider. Ama eğer riy ibâdetin aslında olmayıp vasfında olursa meselâ, riyâ sebebiyle namazı ilk vaktinde kılıyorsa ve yalnız iken de namazın aslını terketmiyorsa, ilk vaktin sevâbı bâtıl olur. Ama sahih

olan namazın aslı doğrudur. Zirâ namazın aslında onun niyeti Allah içindir.

Nitekim bir kimse gasbedilmiş evde farz namazını edâ etse gerçi asi olur, fakat isyanı namazın kendisiyle değil, belki ibâdeti zulümle alınmış yerde edâ etmesinden dolayıdır. **Burada da riyâ namazın ke. disinde değil,** belki vaktin evvelinde kılmasında olur. Ama eğer namazı ihlâs ile kılsa riyâ düşüncesi ondan sonra hâsıl olsa, kılınan namaz bâtıl olmaz, fakat bunun sebebiyle azâb görür.

Ama bir rivâyette, bir kimsenin dün gece **«El-Bakara»** sûresini okudum, demesi ve bunu duyan İbn-i Mes'ud'un onun nâsibi yalnız budur, yâni izhar etmesidir, başka sevâbı yoktur, demesi ve bir kimsenin de Resûlüllah'a: **«Ben devamlı oruçluyum.»** demesine karşı Resûlüllah: **«Ne oruçlusun, ne de değilsin.»** buyurmasının manâsı, bir kimse orucunu izhar edip söylerse, sevâbı bâtıl olur, demektir.

Bizim âlimlere göre zâhir olan şudur ki, Resûlüllah ve İbn-i Mes'-ud'un bunu söylemelerinin sebebi şudur ki, o kimseler ibâdet vaktinde riyâdan boş değillerdi. Ama edâ edilirken riyâdan uzak olan ibâdet, tamamen edâ edildikten sonra bâtıl olması uzaktır.

Ve yine manâ ehli demişler ki, Resûlüllah'ın o kimseye öyle buyurmasının sebebi şudur ki, geceyi gündüze bağlamak sûretiyle oruç tutmak (iftar açmadan ertesi gün oruç tutmak) yasaklanmıştır. Onun için öyle buyurmuştur.

İbâdet esnasında olan riyâ, eğer niyetin aslına gâlib gelirse, ibâdeti bâtıl olur. Meselâ seyredecek bir şey oraya gelirse, yahut kaybettiği bir şeyi hatırlarsa ve eğer insanlardan utanmasa muhakkak gidip bakacaksa ve fakat insanlardan utandığından namazı bozmuyorsa namazı bâtıl olur. Zirâ bu derece ile ibâdet niyeti bozulur. Namazda durması insanlar için olur. Fakat niyetin aslı yerinde bâki kalır; ancak insanların kendisine bakması hoşuna gidiyor ve namazı güzel edâ ile kılmağa başlıyorsa; sahih budur ki, bu riyâ ile asi oluyorsa da namazı bâtıl olmaz.

Fakat bir kimse onun ibâdet ettiğini görünce sevinirse, Haris-i Muhasibi der ki, bunda namaz bozulur mu, bozulmaz mı? diye ihtilâf vardır. Haris der ki, ben bu hususta tereddütlü idim, sonra kuvvetli zannım onun bâtıl olduğuna karar verdi.

Haris der ki, eğer bir kimse sorup derse ki, birisi Resûlüllah'a: **«Ya Resûlüllah, gerçi ben amelimi yalnız iken yaparım, fakat insanların bilmesine de sevinirim.»** dedi. Resûlüllah buyurdu ki: **«Senin için iki sevâp hasıl olur: Biri gizlilik sevâbı, diğeri de aşikârelik sevâbı.»** Bunun cevabı şudur ki, bu hâdis mürseldir. Onun isnadı. Resûlüllah'a dayanmıyor. Sonra Haris dedi ki, belki Resûlüllah bu hâdis-i şerifle Hak Teâlâ onun günahlarını örtüp ibâdetlerini izhar ettiği için onun lütfuna sevinmesini istemiş. Nitekim bundan evvel anlatıldı. Zirâ hiç kimse insanların muttali olmasına sevinmekten günah artmasa da sevâbın artmasını câiz görmez. Haris-i Muhasibi'nin sözü buraya kadardır. Bize göre zâhir şudur ki, amelin açığa çıkmasına se-

vimmesiyle amele bir şey ziyâde etmezse, niyetin aslı yerinde bâki kalır ve bu niyetin hükmüne göre namazı bâtıl olmaz.

KALBTE OLAN RİYA HASTALIĞININ İLÂCI

Bil ki, riya büyük bir hastalıktır. Tehlikesi büyüktür. Tedavisi farzdır. Tam bir ciddiyet olmayınca riya hastalığının tedavisi mümkün olmaz. Zira bu, kalble birleşen, kalbe tam manasıyle yerleşen bir hastalıktır. Bunun zor olmasının sebebi şudur ki, insan, çocukluk çağından beri insanların birbirlerine riya yapıp zahirlerini süsleyip güzel gördüklerini gördüğünden bu mana onun kalbinde tabiat olup günden güne kuvvet bulmağa başlar ve bu gelişme bulûğa erinceye kadar devam eder. Bulûğa erdiği zaman kuvvet kemalini bulur.

Bu itibarla zararını düşünüp izalesini isteyince kendisine tabiat olup kalbine galib olduğu için silinmesi çok zaman ister. İnsanlardan hiç kimse riya hastalığından boş olmaz. O halde bu hastalıktan kurtulmaya çalışıp çabalamak her insana farzdır.

Bu hastalığın tedavisi için iki usul vardır: Biri, müshil alıp riya maddesini içten kesmektir. Bu da ilim ile amelin terkibidir. İlmi ilâcı şudur ki, insan her ne yaparsa, nefsi ondan lezzet aldığı için yaptığı bilinen bir gerçektir. Ama sonunda gelecek zararına dayanamayacağını bilirse, elbete ondan vazgeçmesi kolay olur.

Nitekim balın içinde öldürücü zehir olduğunu bilse, bala ne kadar düşkün de olsa, ondan kaçınır. Riyanın esası, gerçi tamamen makam ve itibar sevgisine dayanır, fakat üç aslı vardır; Birincisi, medhetmeyi sevmektir. İkincisi, kötülenmek ve ayıblanmaktan kaçınmaktır.

Üçüncüsü, insanlara tama' etmektir. Bunun için bir köylü arap Resûlüllah'a: **«Ya Resûlüllah, gayret ve hakimiyet için, yahut kahramanlık ve cesereti söylenmesi için savaşanlar hakkında ne buyurursun?»** diye sorunca Resûlüllah buyurdu ki: **«Kelime-i tevhidin üstün olması için savaşan Allah yolundadır.»** Resûlüllah'ın bu sözü işaret eder ki, övülmek, yahut ayıblanmamak mülahazasıyle yapılan savaş batıldır.

Resûlüllah buyurur ki: **«Bir devenin dizbağını elde etmek için savaşanın sevabı, ondan başkası değildir. Çünkü o savaşta ona niyet etmiştir.»** O halde riya bu üç asla dayanır. İnsanların kendisini övmesini sevmek düşkünlüğünü ise şununla kırmalıdır ki, kıyamet gününde insanlar ve melekler kalabalığı önünde rezil, rüsvay olmayı düşünmelidir. O gün münadiler çağırıp derler ki, **«Ey riyakâr, ey günahkâr, ey sapık! Allah'tan uzaklaşıp insanlara yakın olmayı seçtiğinden, halkın kabulünü, Hakk'ın kabulüne tercih ettiğinden, halkın övmesi için, Hakk'ın kötülemesine razı olmaktan haya etmedin mi? senin yanında Hak Teâlâ'dan aşağı kimse yok mu idi, hepsinin rızasını istedin ve Hak Teâlâ'nın gazabından korkmadın.»** Akıllı insan bu rezil rüsvaylığa düşünce, halkın övmesi arzusu bunun karşı-

sında duramaz. Bilhassa dünyada yaptığı taat, ahirette günahlar kefesinin ağırlaşmasına sebeb olur.

Eğer bu riyayı yapmasaydı, Peygamber ve velilerin arkadaşı olurdu. Şimdi ise Zebanilerin eline düşen kovulmuş ve terk edilmiş kimselere arkadaş oldu. Bütün bu kötülükleri insanların rızası için seçti. Onların rızası zaten bir şey kazandırmaz. Zira biri razı olup överse, diğeri kötüler. Farzedelim hepsi razı olup onu övseler, ne onun rızkına destek, ne de ömrüne, yetkisine ve dünya ve ahiretine yardımcı olurlar. Kişinin, bu çürük gayeler uğruna fikrini dağıtıp ahiret azabına düçar olması tamamen cehalettir.

Bu ve benzeri şeyleri kalbinde tazeleyip düşünmekten uzak kalmamalıdır. İnsanlardan tama' etmesi için ise, mal sevgisi bahsinde geçen ilâca devam etmeli ve kendi kendine şöyle takdir etmelidir; bu tama' ettiği şey hasıl olmaz. Olsa bile birkaç mezellet ve minnetle olur. Ve eğer Hak Teâlâ'nın rızasını kazanırsa, Hak Teâlâ insanların kalbini ona bağlayıp isteklerini kolaylıkla verir. Eğer Hak Teâlâ rızasını kazanmazsa rezillikleri açığa çıkar, bütün kalbler ondan nefret eder. Ayıblanmak korkusunun fedaisini ise şununla yapar ki, kendi kendine hitap edip der ki, eğer Hak Teâlâ'nın yanında medhediliyorsan; insanların nayıblaması sana ne ziyan eder. Eğer Hak Teâlâ yanında ayıblanıyorsan, onların övmesi sana ne fayda sağlar. Eğer ihlâs yolunu seçip kalbini insanların dedikodusundan temizlersen, Hak Teâlâ bütün kalbleri senin sevgine süsler.

Eğer ihlas yolunu seçmeyip kalbini perişanlıktan kurtarmazsan, az bir zaman içinde içinin riya ve nifakı anlaşılıp korktuğun ayıblanmaya düşersin ve Hak Teâlâ'nın rızasını kaçırırsın. Kalbini ihlâsa hazırlayıp tek kalbli ve tek fikirli olursan, insanların kalbini gözetmekten kurtulursun, ilâhî feyizlerin nurları daima senin kalbine vasıl olur, sonsuz imdat ve inayetlerin ardı arkası kesilmez. Bundan başka ihlas yolu ve ihlastan lezzet alma yolu ona açılır.

Amelî ilâcı, hayır ve taatleri, başkaları, kötülük ve günahlarını gizlediği gibi gizlemek, taatte Hak Teâlâ'nın bilmesine kanaat etmeyi âdet edinmektir. Gerçi bu hasleti elde etmek başlangıçta zordur, fakat çalışıp çaba harcamakla az bir zaman içerisinde kolaylıkla kazanılır, ihlâs ve münacat lezzetini bulur ve öyle bir dereceye gelir ki, insanlar onun ibadet ettiğini görseler de, o onlardan habersizdir.

İkinci makam riyâ düşüncelerini teskin etmek: Gerçi kişi kendi mücahedesiyle insanların malından ve medhü senâsından tama'ını kesip hepsi gözüne kıymetsiz görünecek dereceye gelir, fakat şeytan ibâdet esnasında onun aklına riyâ düşüncelerini getirmeğe başlar. Birinci düşünce, bir kimsenin onun ibâdetine muttali olduğunu bilir, yahut umar. İkincisi, yaptığı ibâdetin insanların haberdar olup onların yanında kadr-u kıymetinin olmasını arzular. Üçüncüsü, bu arzuyu kabul edip tatbikine azmeder. O hâlde birinci düşünceyi şu yolla defetmeye çalışıp uğraşmalıdır: Kendi kendine, **«İnsanların bilmesini ne**

yapacaksın? Hak Teâlâ seni biliyor. Onun bilmesi kâfidir. Ben halka değil, Halika muhtacım.» demelidir.

Eğer ikinci düşünce olursa, yâni insanların rağbet ve kabulüne meyletmek damarı harekete geçerse, bu anlattıklarımızı hatırlamalı ve: **«İnsanların kabulü, Hak Teâlâ'nın red ve gazabı karşısında bir fayda sağlamaz.»** demelidir ki, onun kalbinde o rağbete karşılık bir nefret uyansın.

Böylece o şöhret arzusu onu insanların kabulüne çağırır. Bu nefret ise onu insanların kabulünden meneder. Hangisi gâlib çıkarsa nefsi ona uyar. Bu anlatılan üç düşünce karşısında üç iş daha vardır. Birincisi, riyâ yapan kimse Hak Teâlâ'nın lânet ve gazabına düçar olacağını kesinlikle bilmesidir.

İkincisi, marifetten doğan nefrettir. Üçüncüsü, ayağını sağlamlaştırıp riyâ düşüncesini bertaraf etmektir. Zirâ riyâ kalbte o kadar izdiham meydana getirir ki, riyâyı düşünmeye mahal bırakmaz ve daha önce riyâya karşı olan nefret de, riyâyı görmeye imkân bırakmaz. Böyle olunca da şeytan ona karşı muzaffer olur. Bu şuna benzer ki, bir kimse kendini hilm sıfatı üzere bulundurur, kendi nefsinde hışmın âfetini düşünür, takdir eder. Hışım gâlib geldiği zaman bütün hilm takdirlerini unutur. Bazen riyânın kötülüğünü bizzat bilir ve yaptığı işin riyâ olduğunu da bilir. Fakat riyâ arzusunu defedemez, riyâyı seçip insanların kabulüne meyleder. Çok âlim vardır ki, söylediği sözün riyâ olduğunu ve kendisine sadece zarar olduğunu bilirken onu söyleyip tevbeyi geciktirir.

O hâlde riyâyı defetmek, onu kerih görmek kuvvetinin miktarına göredir. Riyâyı kerih (çirkin) görmenin kuvveti ise, marifet kuvvetinin miktarına göredir. Marifetin kuvveti iman kuvvetinin miktarına göredir. İman kuvveti gökteki meleklerden yardım görür. Riyâ ise, dünya arzusu miktarına göre olur. Dünya arzusunun miktarı şeytandan geldiği için, kulun kalbi bu iki asker arasında çekiştirilir. Onun kalbinin bu askerlerin her ikisiyle de ilgisi vardır. Hangisinin ilgisi kuvvetli gelirse, kalb ona daha yetenekli olur ve ona daha çok meyleder. Bu ilgi başlangıçta kalbe yerleşmiştir. Zirâ kul ibâdete başlamadan önce ona ya melekler ahlâkı gâlib olmuş, yahut da şeytanlar ahlâkı gâlib olmuştur. Sonra ibâdet sırasında riyâ düşüncesi olunca, ezeli takdirde hangi hâl gâlib ise ona yönelir, hangi taraf kısmet olmuş ise, himmet atı o tarafa koşar. Gerek meleklerin ahlâkıyle ilgili olsun, gerekse şeytanların ahlâkıyla.

ZARAR VERMEYEN RİYA

Bil ki, riyâ arzusuna muhalefet edip onu kerih görmekle, kalbinde riyâ vesvesesinden eser kalırsa ondan mes'ul olmazsın. Zirâ riyânın vesvesesi insanın yaratılışında vardır. Sen insanın yaratılışını değiştirmeye memur değilsin. Belki sana emir edilen sendeki insan ta-

biatının riyâyı kahr ve mağlûb edip emrinin altına almasıdır. Tâ ki, bu riyâ seni cehennem azâbına atmasın. Sana emir edilene muktedir olman, onu kahr ve mağlûb ettiğine delildir. Sorumluluk hakkını edâ etmek için bu kadar kifâyet eder. Kalbine doğan isteklere muhalefet etmen, onları kötü görmen, o isteklere keffâret olur.

Çünkü sahabe (r.a.) Resûlüllah'a sordular; bizim aklımıza öyle sevmediğimiz düşünceler gelir ki, bize gökten yere atılmak onlardan daha kolay gelir. Resûlüllah buyurdu ki: **«Kalbinize bu hâl vâki oluyor mu?»** olur, ya Resûlüllah, dediler. Buyurdu ki: **«Bu sadece imandan ileri gelir.»** Sahabeye vâki olan düşünceler Hak Teâlâ hakkında idi ve halis iman da o düşünceleri sevmemektir. Yoksa o düşüncelerin kendisi değildir. O hâlde kerih görme, Hak Teâlâ hakkındaki düşüncelere keffâret olup onları silince, kullar hakkındaki düşünceleri kerih görmekle silinmeleri daha kolaydır.

Bazen olur ki, bir kimse bu düşüncelerde şeytana muhalefet edebilir. Şeytan bu hususta ona hâsed eder. Muhalefet etmeyi doğru gösterir ki, şeytanla mücadele etmekle meşgûl olup münacattan, zikir ve fikirden geri kalsın. Bu da yanlıştır. Bu hâl de dört derecedir:

Birincisi, onunla mücadele etmekle uğraşıp çok zamanını geçirir. İkincisi, şeytanı yalanlayıp defetmekle yetinir ve münacatla meşgûl olur. Üçüncüsü, yalanlayıp defetmekle de meşgûl olmaz. Zira defetmek ve yalanlamak da onun zamanını alır. Onun için aldırış etmeyip münacaatla meşgûl olur. Dördüncüsü, çok ihlâsla çalışmayı aklından çıkarmayıp daima doğru yolda ihlâslı olur. Böylece şeytan ona kızıp ondan yüz çevirir. Derecelerin en yükseği budur. Zirâ şeytan bu derece ihlâsını anlayınca ondan ümidini keser.

Bunlar şu dört kimseye benzer ki, ilim öğrenmek için yola çıkarlar. Yollarına bir hâsedçi durur, onları alıkoymaya çalışır. Onlardan biri o hâsedçiyi dinlemeyip onunla kavga ve mücadele eder, onu kovalar ve çok zamanını geçirir. İkincisi, hâsedçi onu alıkoymaya başlayınca, onu defeder fakat onu kovalamaz, zaman geçirmez. Üçüncüsünü alıkoymak isteyince, onu defetmekle hiç meşgûl olmaz. Dördüncüsü ise sözünü duymamak için çabuk geçip gider. O hâlde hâsedçi ilk iki talebeden isteğini kısmen almış olur. Üçüncüden hiç almamış olur. Dördüncüden ise isteğini almadığından başka onun çaba ve gayretini arttırmış olur. Bunların hiçbirini alıkoymaya çalışmaktan pişman değildir. Ancak dördüncüsü için: **«Ne olaydı, onu menetmemiş olaydım ki, arzusuna böyle koşmıyaydı.»** der. O hâlde en iyisi vesvese hâlinde şeytanla tartışmaya girmeyip çabucak münacatla meşgûl olmaktır.

AŞİKÂRE TAAT ETMEK CÂİZDİR

Bil ki, ibâdetleri gizlemekte riyâdan kurtulma faydası olduğu gibi, izhar etmekte de insanların ona uyma ve onları hayra teşvik etmek faydası vardır. Bunun için Allah Teâlâ taat (ibâdeti) gizli ve

aşikâr yapanlar hakkında buyurur ki: **«Eğer aşikâre sadaka verirseniz iyidir, gizli verirseniz daha iyidir.»**

Bir gün Resûlüllah biraz mal istedi. Ensar'dan bir kimse bir kese altın getirip Resûlüllah'ın önüne koydu. İnsanlar o Ensar'ın bir kese altın getirdiğini görünce, herkes mal getirmeye başladı. Resûlüllah buyurdu ki: **«Bir kimse iyi bir çığır açıp da onu gören başkası da ona uyarsa onun için hem kendi sevâbı hem de ona uyanların sevâbı hasıl olur.»**

Yine hacca, yahut gazaya giderken bineğini, azığını hazırlayıp şevk ve istekle şehirden çıkan ve böyle onu gören insanları da hac ve gazaya teşvik eden; yahut gece yarısı namaz kılıp başkaları da sesiyle uyansınlar diye yüksek sesle okuyan da böyledir. O hâlde gerçek şudur ki, eğer riyâdan emin olursa insanların kendisine uyması için taati izhar etmek daha faziletlidir. Eğer riyâ arzusu harekete geçerse başkalarının rağbeti fayda vermez.

O hâlde onun hakkında taati gizlemek daha iyidir. Şu hâlde ibâdetini izhar etmek isteyen kendisine uymak mümkün olan yerde izhar etmelidir. Zirâ bazı kimseler vardır ki, aile fertleri ve yakınları ona uyar, çarşı ve pazar halkı uymaz. Bazı kimseler vardır ki, çarşı pazar halkı ona uyar, diğerleri uymaz.

Yine kişi daima kalbini gözetmekten uzak kalmamalıdır. Zirâ ekseriya onun kalbinde gizli olup başkalarının ona uyma bahanesiyle ibâdetini izhar ettirip helâk eder. Zayıf olan kimse, suda yüzmesini bilmeyen ve boğulmak üzere olanın elini tutup onunla birlikte boğulan kimseye benzer. Kuvvetli ise ve suda yüzmesini ustaca biliyorsa hem kendini, hem de başkalarını kurtaran kimseye benzer. Bu derece peygamberler ve veliler derecesidir. Herkesin buna aldanmayıp mümkün derece ibâdetini aşikâre yapmaması gerekir. Bu hususta doğruluğuna alâmet şudur; şöyle takdir etmelidir ki, eğer kendisine, **«Sen taatini gizli yap ki, insanlar başka âbide uysunlar; sana da ibadeti izhar etmek sevâbı hâsıl olur.»** deseler, eğer nefsi izhar isterse, bu demektir ki, âhiret sevâbı kazanmak arzusunda değil, Kadr-u kıymet sahibi olmak arzusundadır.

Taati izhar etmenin başka bir yolu da, yaptığı taati başkasına anlatmaktır. Nefis bundan da bir çeşit lezzet alır. Bazen yaptığını fazlasıyle anlatır. O hâlde insanların övmesi ve ayıblaması; reddi ve kabulü, nazarında bir oluncaya kadar dilini tutup ibâdetini izhar etmemelidir. Bundan sonra eğer ibâdetini anlatmakta insanların kalbini teşvik ve tahrik anlamı olursa, onu anlatmak hayırlıdır. Büyüklerden çok kimseler böyle ibâdetlerini anlatmışlardır.

Zirâ onlar kuvvet ve kudret sahibi idiler. Sa'd bin Muaz (r.a.) der ki: **«Müslüman olduğumdan beri hiçbir amel yapmadım ki, nefsime; "bu ameli âhirette sana soracaklar ve sen onun cevabını vereceksin" demiş olmayım ve Resûlüllah'tan hiçbir haber işitmedim ki, onu doğru olarak itikat etmiş olmayayım.»**

Hz. Ömer der ki: **«Sabahleyin kalkınca işlerimin zor veya kolay olacağından korkmam. Zirâ hangisi hayırlı olduğunu bilmem.»**

İbn-i Mes'ud der ki: **«Sabahleyin ne şekilde kalkarsam, onun aksini arzu etmem.»** Hz. Osman (r.a.) der ki: **«Resûlüllah'a biat ettiğimden beri sağ elimle avretimi tutmadım, teğanni etmedim,** (Şarkı türkü söylemedim) **ve yalan söylemedim.»**

Ebû Süfyan der ki: **«Öldüğüm zaman benim için ağlamayın; müslüman olduğumdan beri günah işlemedim.»**

Ömer bin Abdülaziz der ki: **«Hak Teâlâ'nın bana takdir buyurduğu hiçbir şeyin aksini arzu etmedim ve Hak Teâlâ'nın takdirinden başka hiçbir şeye rıza gösterip sevinmem.»** Bütün bu söylenen sözler, kuvvetli ve büyük velilerin sözleridir. Zayıfların bunları işitip mağrur olmamaları gerekir.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın vukû bulan işlerinde hiç kimsenin idrâk edemeyeceği hikmetler vardır. Herşeyin altında akıllıların anlayamayacağı gizli hayırlar vardır. Riyâ bile mürainin helâkine sebeb olduğu hâlde onda insanlar için birçok hayırlar vardır. Zirâ başkaları onu ihlâs üzere sanıp ona uyarlar. Anlatırlar ki, Basra'da âdet idi. Sabahleyin hangi mahalleye gidilse Kur'an, zikir ve tesbih sesleri duyulurdu. Onun sebebiyle insanların Kur'an okumak ve zikre rağbeti fazla olurdu.

Sonra bir kimse riyâ hususunda bir kitap yazdı. Halk o kitabı görünce Kur'an okumak ve zikirden el çekti. Kur'an okumak ve zikir yapmak rağbeti gevşedi. O hâli gören büyükler: **«Ne olaydı, bu kitap yazılmıyaydı.»** dediler. O hâlde müraîler başkalarına fedâ olur, yâni kendileri helâk olur, başkalarını da kurtuluşa çağırırlar.

GÜNAHI GİZLEMENİN RUHSATI

Bil ki, ibâdeti izhar etmek, bazen riyâ olduğu için, câiz değildir; fakat günahları yedi özürle hiçbir zaman izhar etmek câiz değildir.

Birinci özür: Allah Teâlâ: **«Fısk ve günahı gizleyin.»** buyurmuştur. Resûlüllah da buyurur ki: **«Kendisinden bir günah sadır olan kimse, onu Allah Teâlâ'nın örtü perdesinde gizli tutmalıdır.»**

İkinci özür: Bu dünyada günahın örtülü kalması, öbür dünyada örtülü kalacağına müjdedir.

Üçüncü özür: İnsanların ta'n ve ayıblamasından sakınmak için gizlemelidir ki, onların ayıblamasıyle kalbi meşgûl olup ibâdeti karışık olmasın.

Dördüncü özür: Ta'n ve ayıblamadan kalbi incinmemesi için gizlemelidir. Zirâ ayıblamadan incinmek insan tabiatının icâbı olup ihtiyari bir iş olmadığı için ondan kaçınmak haram değildir. Övülme ve kötülenmeyi bir görmek tevhid mertebesidir. Herkes ona ulaşamaz. Ama kötülenmek korkusuyla taat etmek câiz değildir. Zirâ taat ihlâslı olmalıdır ve kişinin övülmemeye sabretmesi kolaydır. Fakat kötülenmeye sabretmek zordur.

Beşinci özür: Kendisine kastedip incitirler diye günahını gizler. Bu sebeble günahları gizlemek ruhsatı şeriatte vardır. Ve eğer had cezası lâzım gelirse de, günahı gizleyip tevbe etmek câizdir. O hâlde şerî had vurulmaktan çekinip günahları gizlemek câiz olunca, başka yönden de incinmek korkusundan günahları gizlemek de caiz olur.

Altıncı özür: İnsanlardan utandığı için günahı gizler. Zirâ utanmak iyidir ve imandandır, denilmiştir. Utanmak için günah gizlemek ayrıdır, riyâ için günah gizlemek ayrıdır.

Yedinci özür: Fâsıkların yaptığı günahı görüp kendisine uyacaklarından korktuğu için günahını gizler. Kendisini takvalı bilsinler diye gizlemez. Zirâ bu riyâ olur ve haramdır. Ama içi dışı bir olan kimse, sıddıklar derecesine erişmiş olur. Bu da hiç günah işlememekle olur. Ama günah işleyince gizlemeyip **«Hak Teâlâ bunu bilir, kuldan ne saklıyayım.»** demek, sadece cehâlet olur, müslümanlara yakışmaz, belki Hak Teâlâ'nın şeriat perdesini korumak bütün müslümanlara farzdır.

RİYA KORKUSUYLE HANGİ İYİLİKLERİ BIRAKMAK CÂİZDİR

Bil ki, taat üç derecedir: Birisi taat yapan fertlere aittir, toplumla ilgisi yoktur. Namaz ve oruç gibi. Birisi de, toplumla ilgili olan taattır. Halifelik, kadılık ve emirlik gibi. Bir diğeri de, hem taat ile hem de toplumla ilgilidir. Vaaz, nasihât gibi.

Birinci kısım: Nazam, oruç, hac ve benzerleridir. Bunlarda hiçbir zaman riyâ korkusundan emin olmamalıdır. Ne farzında, ne de sünnetinde. Fakat eğer riyâ düşüncesi ibâdetin başında, yahut ortasında olursa, onu defedip niyeti tazelemelidir; ve insanların bakması sebebiyle ibâdetini ne fazla, ne de eksik yapmamalıdır. Ancak ibâdet niyeti hiç kalmayıp tamamen riyâ için ibâdet ettiği yerlerde kısa kesmelidir. Zirâ bu zaten ibâdet olamaz.

Fakat niyetin aslı yerinde durdukça insanların bakmasından korkup ibâdeti bırakmak câiz değildir. Gerçi sadece insanların bakması için ibâdet etmek de şirktir. (Allah'a ortak koşmaktır). O halde bil ki, şeytan seni ibâdet etmekten alıkoymak istiyor. Bunu yapamayınca, sana insanlar bakıyor, senin ibâdetin riyâ oluyor, diye iğva verir ki, bu hile ile seni ibâdetten alakoysun.

Eğer bu hususa aldırırsan, meselâ, yerin dibine de girsen, yine şeytan, **«İnsanlar senin uzleti seçip zâhid olduğunu bilirler, bu zâhidlik değildir, riyadır.»** diye iğva yapar. O hâlde çıkar yol budur ki, ona: **«Kalbi insanlara bağlayıp onlar sebebiyle taati terketmek de riyadır. İnsanların görmesiyle görmemesi benim yanımda birdir. Adet edindiğim şeyleri yaparım ve insanların benim nerde olduğumu bilmediklerini farzederim.»** deyip iğvasını defetmektir.

Zirâ bu iğva ile ve insanlardan korkmak sebebi ile ibâdetten el çekmek şuna benzer ki, bir kimse kölesine der ki, şu buğdayı ayıkla

köle buğdayı ayıklamayıp efendisinden özür dileyip der ki, buğdayı ayıklamaktan korktum. Zirâ korktum ki, iyice yapamam. O zaman efendisi der ki: **«Ey ahmak, şimdi hiç ayıklamadın ve hiç ayıklamamak zamanında yine iyice ayıklamamak anlamı vardır.»**

O hâlde Allah Teâlâ kula ibâdeti ihlâslı yapmayı emretmiştir. Kul amelden el çekince, ihlâstan da el çekmiş olur. İslâm da amel ile olur, amelsiz olmaz. Ama İbrahim-i Nehaî hakkında anlatılan hikâye ki, İbrahim daima Kur'an okurdu. Bir kimse içeri girince Kur'an-ı kapatırdı ve beni Kur'an okurken görmesinler, derdi. O sözü şunun için söyledi ki, çünkü bilirdi içeri gelen adamla muhakkak konuşmak icâp edecektir.

Onun için Kur'an okumayı bırakıp onunla konuşmak lâzım gelmesin diye önceden Kur'an-ı kapatmayı daha iyi bulurdu.

Hasan-ı Basrî der ki, **«Bazı âbidler vardır ki, ağlaması gelince, kimse bilmesin diye açıktan ağlamaz gizler.»** Hasan-ı Basrî'nin anlattığı gerçekten uzak değildir. Zirâ açıktan ağlamanın, içerde gizlenen ağlamaktan daha çok fazileti yoktur ki, ibâdetin terkedilmesi lâzım gelmiş olsun.

Yine Hasan-ı Basrî der ki, **«Bazı kimseler vardır ki, insanlar onu zâhid sanmasınlar diye, yollardan zararlı bir şey kaldırmazlar.»** Bu zayıfların hâlini andırır ki, insanların onların hâline muttali olmakla ibâdetlerinin karışmasından korkarlar. Fakat şöhret kazanmak korkusuyla bu gibi şeylerden el çekmek iyi değildir. Ancak hâli zayıf olan selâmetini bunları yapmamakta bulan kimseler bundan müstesnadır. Zaten bu da noksan bir derecedir.

İkinci kısım: Halifelik, kadılık ve emirlik gibi toplumla ilgili ibâdetlerdir. Bunlar adalet üzere yürütülürse ibâdetlerin en büyüğüdür, adaletsizlikle yürütülürse günahların en büyüğüdür. Kendine güvenmeyen kimselerin bunları kabûl etmesi haramdır. Zirâ bunlar adaletsizlikle yürütülürse, büyük âfetler meydana getirir. Demek ki bunlar namaz kılmak, oruç tutmak gibi değildir. Zirâ oruç tutup namaz kılmanın kendilerinde lezzet yoktur. Lezzet, insanların onları bilmesindedir. Ama hükûmet sürmenin kendisinde büyük lezzet vardır. İnsan nefsi hükûmetle kabarır ve çeşitli serkeşlikler meydana gelir.

O hâlde hükûmet, adaletle iş göreceğinden emin olan kimseye yakışır. Fakat kendini deneyen ve karşılaştığı işlerde emanet ve diyaneti koruyan, fakat hükûmet mertebesine ulaştığı takdirde değişeceğinden korkan veya azı korkusundan insanlara yaranmak tehlikesi olan kimse hakkında ihtilâf etmişlerdir.

Bâzıları der ki, bu kimse hükûmeti kabûl etmelidir. Çünkü onun bu korkusu sadece bir zandır.

Zirâ kendini denemiştir. Denemeye itibar edilir. Bize göre doğrusu şudur ki, kabûl etmek câiz değildir. Zirâ nefis adalet üzere olduğunu isbât ettikten sonra da bazen olur ki, bu sadece hile ve aldatma olur, hükûmet makamına kavuştuktan sonra bu hâlden döner. İşin başlangıcında tereddüt gösterince, umumiyetle değişir. O hâlde

kaçınmak daha iyidir. Çünkü hükûmet ancak kuvvetli kimselerin kârıdır.

Ebû Bekir Sıddîk Rafi'e buyurdu ki: **«İki kimse üzerine de olsa hükûmeti kabul etme.»** Hz. Ebû Bekir halifeliği kabûl edince, Rafi: **«Ey Sıddîk, beni hükûmetten kaçındırırdın, sen halifeliği neden kabûl ettin?»** dedi. Ebû Bekir: **«Şimdiki hâlde yine seni hükûmetten sakındırırım. Hak Teâlâ'nın lâneti adaletle iş görmeyen kimse üzerine olsun.»** buyurdu. Zayıflara itiraz etmek, şuna benzer ki, bir kimse oğlunu suyun kenarına gitmekten alıkor; fakat kendisi pervasızca suya girer. Zirâ suda yüzmesini bilir. Eğer oğlan da babasının yaptığını yaparsa bozulur. Sultan zâlim olursa ve kadı hükümlerde adaleti gözetmeyip idare ve yaranma lâzım gelirse, kadılığı kabûl etmek câiz olmaz. Kabul etmiş olursa, azl korkusu mazeret olmaz, azl edilinceye kadar adaleti icra etmek gerektir. Azl ettiklerine de sevinmelidir. Eğer Hak Teâlâ'nın rızâsı için hükûmeti kabûl etmiş ise, böyle olmalıdır.

Üçüncü kısım: Va'z, fetvâ, tedrisat (öğretmek) ve hâdis rivâyet etmektir. Bunlarda da büyük lezzet vardır. Namazdan ve oruçtan daha çok riyâ bunlara karışır. Bunlar hükûmete (hüküm sahibi olmaya) yakındır. Şu kadar fark vardır ki, va'z ve nasihat işitenlere faydası olduğu gibi, söyliyenlere de faydası vardır. Çünkü bunlar insanları dine çağırırlar, riyâdan menederler. Hükûmet etmek bunlar gibi değildir. Bu itibarla bir kimsenin va'z ve nasihatine riyâ karışsa, vaizin va'z ve nasihatinden vazgeçip geçmeyeceği hususunda ihtilâf vardır. Bazıları bunlardan da kaçınmışlardır.

Zirâ sahabelerin çoğu kendilerine fetvâ sorulunca, cevap vermeyip başkasına havale ederlerdi.

Bişr-i Hafi (r.h.a.) birçok hâdis kitabı sandıklarını yere gömdü. Kendisine: **«Niçin böyle yaptın?»** diye sorulunca, **«Kendimde muhaddislik arzusunu duydum.** (Hâdis rivâyetçiliği). **Eğer duymasaydım, rivâyet ederdim.»** dedi. Geçmiş büyükler der ki, **«Mühaddislerin,** (hâdis rivâyet edenlerin) **haddesenâ** (bize bildirdi) **dedikleri, dünya kapılarından bir kapıdır. Haddesenâ diyen, bana başta yer verin demek istiyor.»**

Bir kimse halka nasihât etmek için Hz. Ömer'den izin istedi. Hz. Ömer izin vermedi ve korkarım ki gururla kendini ateşte yakarsın, dedi. İbrahim-i Teymi der ki, **«Eğer kendinde konuşmak arzusunu bulursan sus, eğer susmak arzusunu bulursan konuş.»** Bize göre en iyisi şudur ki, mühaddis (hâdis anlatan) ve vâiz kendi kalbine bakmalıdır; riyâ niyeti yanında Hak Teâlâ'ya taat etmek niyeti de var mıdır? Eğer her ikisi de var ise, hâdis rivâyet etmek ve va'z etmekten el çekmeyip kalbinde ibâdet niyetini sağlamlaştırmaya çalışmalıdır. İbâdet niyeti kuvvetleninceye kadar buna devam etmelidir. Bu ibâdetlerin hükmü nâfile namazın hükmü gibidir.

Niyetin aslı bulunduğu müddetçe bunları bırakmamalıdır. Ama hükûmet bunun aksinedir. Hükûmette niyet hâlis olmayıp karışık

olursa ondan kaçınmak daha iyidir. Zirâ kısa zamanda bozuk niyet galib olur ve durum değişir.

Bu sebebten Ebû Hanife idâre ve hükûmetten kaçtı. Ona kadılık teklif ettiler. **«Ben lâyık değilim ve eğer doğru değilse yalan söylemiş olurum. Yalan söyleyenin kadılığa liyakâti yoktur.»** dedi. Fakat öğretmekten imtina etmedi. Ama eğer câizin kalbinde hiç ibâdet niyeti olmayıp bütün niyeti makam ve itibar arzusu olursa ondan el çekmek farz olur.

Eğer o kimseler, öyle ise nasıl etmek gerek diye sorarlarsa, bakarız; eğer onun konuşmasında insanlara fayda olmazsa, meselâ secili, kâfiyeli, bol nükteler ve gârib tâbirlerle va'z ve nasihât edip insanlara rahmet va'd etmekle günah işlemek için onlara cesaret veren, yahut mücadele, ihtilâf ve münazara ilimlerini öğretip insanların kalbine mücadele ve üstünlük taslama tohumunu ekmek yönü olan kimseler gibi ise, onları bu va'zdan ve öğretmekten menetmek hem kendi hakkında, hem insanlar hakkında büyük bir sevâbtır.

Ama eğer onun konuşması insanlara faydalı olup şeriatin kaidelerine uygun olur, insanlar da onu ihlâslı bilirler ve dini ilimleri öğretip insanlara faydalı oluyorsa, ona va'z ve öğretmekten vazgeçmeye izin vermeyiz. Çünkü vazgeçmesinde başkalarının zararı vardır. O bir kişidir, dinleyenler ise binlercedir. Bir kişinin zararı, binlerce kişinin zararından çok değildir. Bize binlerce canı kurtarmak, bir canı kurtarmaktan daha önemlidir. Bu itibarla onu insanlara fedâ edip va'z yapmasına, ilim öğretmesine ruhsat veririz. Resûlüllah (s.a.s.) buyurur ki: **«Allah Teâlâ bu dine, dinden hiç nâsibi olmayan kimselerle de yardım eder.»** Böyle va'z eden, ilim öğretenler de onlardan olur. Bu itibarla biz onlara ancak şunu söyleriz: Va'z ve öğretmekten vazgeçme, riyâdan uzaklaşıp niyetini ihlâslı yapmak için çalış, gayret et ve va'zdan önce sen faydalan, Allah'tan kork, ondan sonra insanları korkut.

Sual: Eğer vâizin niyetinin doğru olup olmadığı ne ile bilinir, onun alâmeti nedir? diye sorulursa, deriz ki, vâizin niyetinin doğru olmasının alâmeti; onun maksadının, insanları Allah yoluna, hidâyet yoluna sevketmesi, dünyadan çevirmesi ve onlara acımasıdır. Şöyle ki, eğer bir vâizin daha ortaya çıkıp insanlara faydalı olduğunu, insanların onun sözlerini kabûl ettiklerini duyarsa sevinmelidir.

Zira bir kimse kuyuya düşse ve o kuyunun ağzında kocaman bir taş olsa ve kendisi acıyarak büyük bir gayretle o taşı kaldırıp onu kurtarmak isterken, bir kimse gelip o taşı kaldırıp onu bu zahmetten kurtarsa kuşkusuz sevinir. Eğer o vâiz de, başka vâizin sözlerinin insanlara tesir ettiğine sevinmeyip kendisinde hâsed eseri görürse, anlaşılır ki; onun maksadı halkı, Hakk'a değil, kendine çağırmaktır.

Diğer bir alâmeti de, onun meclisine dünya ve hükûmet adamları geldiği zaman sözü değişmeyip evvelki âdeti üzere devam etmesidir. Diğer bir alâmeti de, vaaz öyle bir söze dayandı ki, eğer onu söylerse, onu duyacak halk feryad edip ağlayacak olsa ve o sözün esası doğru

olmayıp aslı olmasa, orada onu zikretmeyip terketmesidir. Bunları ve bunlara benzer hususları içinde araştırmalıdır.

Eğer bunları kendisinde buluyor ve kalbinde bunlara karşı bir istememezlik olmuyorsa, bu kimse tam anlamıyle riyâkârdır. Eğer kalbinde istememezlik olursa, bu ona delildir ki, kalbinde riyâdan başka iyi niyeti de vardır. O hâlde bu niyetin gâlib olması için çalışmalıdır.

İBADET ARZUSUNUN DEĞİŞMESİ

Çok zamanlarda insanların hazır bulunması sebebiyle zâhidin kalbinde ibâdet etmek zevki hâsıl olur. Oysa ki o şevk gerçektir, riyâ değildir. Zirâ mü'min daima ibâdete arzuludur. Fakat bazen bir şey ibâdete mâni olur. İnsanların hazır bulunmasıyle o mâni kalktığı için ibâdet şevki doğar. Nitekim bir kimse evinde iken teheccüd namazını kılması zor olur.

Zirâ kendi ehliyle yatmak ve konuşmakla meşgûl olur yahut yatağı hazır olduğu için yatmak ister. Başkasının evine gidince bu mâni ortadan kalkmakla ibâdet şevki doğar yahut bir evde yalnız olduğu için uykusu gelmez, namazla meşgûl olur. Yahut namazla meşgûl olan insanları görünce, onda da o şevk meydana gelir ve: **«Ben de sevâb kazanmak için bunlara uyayım; çünkü benim de sevâba ihtiyacım onlardan az değildir,»** der.

Başka bir yerde de insanların oruç tuttuğunu gördüğü için, yahut münasib bir yemek bulamadığı için oruç şevki doğar. Yahut bazı insanların camide teravih namazını kıldıklarını görür, kendisi de evinde teravih kılmağa tembellik ediyorsa, teravih kılanları görünce, onlara uymak arzusuyla tembelliği gider.

Yahut Cuma günü insanları namaz zikir ve tesbihle meşgul olduklarını görünce, her günkü adetinden çok namaz kılmağa başlar.

Bu anlatılanların hepsi riyâsız yapılması mümkündür. Fakat şeytan ona iğva verip der ki; bu ibâdetleri yapma. Çünkü bu arzu insanlarla beraber olma sebebiyledir, riyâdır.

Bazen olur ki, insanlarla beraber olduğu için, haddi zâtında hayır arzusu yoktur. Fakat şeytan iğva verip der ki, bu ibâdeti kesme, zirâ bu ibâdet arzusu eskiden sende vardı, insanlarla beraber olduğun için değil.

Bu itibarla bunları birbirinden ayırmak lâzımdır. Hayır niyetinin işareti şudur ki, eğer kendisinin insanların görüp insanların kendisini görmediklerini farz ettiği takdirde, yine şevk ve rağbeti yerinde kalırsa, niyeti hayra olur, eğer kalmazsa, riyâ olur; ondan vazgeçmelidir. Eğer her ikisi de olursa, yâni hem hayır niyeti, hem de insanlar tarafından övülme sevgisi olursa, hangisi kuvvetli olursa, ona itimat etmelidir.

Meselâ Kur'an-ı Kerim'in bir âyetini işiten bazı kimselerin ağladığını görünce, kendisi de ağlarsa ve yalnız iken ağlamazsa, onun bu husustaki ağlaması riyâ olmaz.

Zirâ insanların ağlamasını görmek kalbi yumuşatır, insanları üzüntülü görmek insanı üzer, ağlamaya, ah feryad çekmeye sebeb olur. Bazen ağlamak içten gelir, feryad, figân etmek ise, başkalarının duyması için riyâ olarak yapılır. Bazen de vecd'den yıkılır düşer; ve hemen kalkabildiği hâlde, vecdin aslı yoktur, yapmacıktır demesinler diye, hemen kalkmaz. Bu durumda zahid mürai sayılır.

Ama başlangıca nazaran mürai değildir. Bazen de raks etmeğe başlar, kuvveti yerinde iken bir kimseye dayanıp ağır ağır yürür ki vecdi tez geçti demesinler. Yine aklına gelen günah için **«Estağfurullah, yahut Euzu billâh»** der, yahut insanları ibâdette görünce kendi taksiratını hatırladığı için **«Estağfurullah»** der. Bunların riyâ olma ihtimâli var ise de, riyâ değildir. Bu itibarla uyanık ve dikkatli olmalıdır.

Resûlüllah buyurur ki: **«Riyânın yetmiş kapısı vardır.»** Kendisinde riyâ düşüncesini bulan, Hak Teâlâ'nın onun kötülüklerini bildiğini ve ona kötülükleri içinden temizleyinceye kadar Hak Teâlâ'nın gazâb ve azâbında olduğunu düşünmelidir. Ve Resûlüllah'ın şu hâdisini hatırlamalıdır: **«Münafıklık huşuundan Allah'a sığınırım.»** Münafıklık huşuu, bedeniyle mütevâzi olup kalbiyle mütevâzi olmamaktır.

AMELLERDE İHLÂSIN ŞART OLMASI

Bil ki, namaz ve oruç gibi taat olan herşeyde ihlâs farzdır, riyâ ise haramdır. Ama mübâh olan şeylerden sevâb kazanmak istiyorsa, yine ihlâs şarttır.

Meselâ bir müslümanın işini görmeğe çalışırsa, sevâb almak maksadıyla yapıyorsa, niyetini doğru tutmalıdır, ondan teşekkür, mükâfat ve karşılık beklememelidir. Yine bunun gibi, bir kimseye ilim öğretince, meselâ; talebesinden, kendi arkasından yürümesini ve hizmet etmesini beklerse, karşılık istemiş olur ve sevâbını alamaz. Ama eğer hiç hizmet beklemeden talebesi hizmet etse, en iyisi onun hizmetini kabûl etmemektir. Fakat kabûl etse de, maksadı hizmet olmayınca, zâhir budur ki, eğer hizmeti bıraktığı takdirde tuhafına gitmezse sevâbı zâyi olmaz. Fakat hocalar, haram ehli talebenin hizmetinden kaçınmışlardır. Hattâ onlardan birisi kuyuya düştü, onu çıkarmak için ip getirdiler. Onlara yemin verdirdi, benden hâdis dinleyen, yahut Kur'an okuyan elini ipe uzatmasın. Zira o karşılığın, sevâbını iptâl etmesinden korktu.

Birisi Süfyan-ı Sevri'ye hediye getirdi. Süfyan hediyesini kabul etmedi. O kimse: **«Ey Süfyan, ben senden hiç hâdis dinlemedim.»** dedi. Süfyan: **«Evet ama, kardeşin hâdis dinliyor. Bu hediye sebebiyle belki kardeşine başkalarından daha çok acırım,»** dedi.

Bir kimse de Süfyan'a iki kese altın getirdi ve: **«Ey Süfyan bilirsin, benim babam senin dostun idi. Ve helâlden yerdi. Şimdi bu getirdiğim altın babamdan mirâs yolu ile bana intikâl etti, helâl maldır, bunu benden kabûl et.»** dedi. Süfyan kabûl edince o kimse gitti. Süfyan oğlunu arkasından gönderdi, o altını geri iâde etti. Meğer Süfyan'ın hatırına şu gelmiş: Onun babasıyle dostluğum Allah içindi, herhangi bir gâyenin karışmasını istemem. Süfyan'ın oğlu der ki, geri babamın yanına dönünce, sabr edemedim, **«Baba, senin kalbin taştan mıdır? Görüyorsun, benim çoluk çocuğum vardır ve hiçbir şeye mâlik değilim, bize acımaz mısın?»** dedi. Baba: **«Oğlum, sana gerekli olan o altını alıp ihtiyacına harcamaktır. Fakat kıyâmet gününde onu benden soracaklar. Onun cevâbını vermeğe takatım yoktur,»** dedi.

Bunun gibi öğrenci de, Hak Teâlâ'nın rızasından başka birşeyi istememeli, hocasından hiçbir şeyi beklememelidir. Bazen öğrenci sanır ki; hocasının, kendisini salih bilip eğitimine önem vermesi için, taat, ibâdetini ona göstermek câizdir. Böyle sanmak sadece hatâdır ve riyânın da kendisidir. Belki kişinin, hocasına hizmet etmekle onun yanında değil, Allah'ın yanında derece beklemelidir.

Yine bunun gibi evlâtların, ana ve babalarına hizmet etmekle Allah için rızalarını istemeleri gerekir, yoksa âbid ve zâhid görünerek ana ve babalarının rızasını talep etmemelidirler. Çünkü bu günahtır. Hülâsa sevâb beklediği her iş sadece Allah için olmalı, başkaları için olmamalıdır.

DOKUZUNCU ASIL

KİBİR VE UCBUN İLÂCI

Bil ki, kibir yâni kişinin kendini büyük görmesi kötü bir hasiettir ve hakikatte Hak Teâlâ ile düşmanlık yapmaktır. Zirâ kibir ve azâmet yalnız Hak Teâlâ'ya lâyıktır. Bunun için Kur'an-ı Azim'de Cebbar ve Mütekebbirler çok kötülenmiştir. Nitekim **«Böylece Allah Teâlâ bütün Mütekebbir ve Cebbarların kalbini mühürler.»** (Gafir sûresi, âyet: 35) buyurulur.

Yine, **«Bütün Mütekebbir ve Cebbarlar ümitsizliğe düştüler.»** (İbrahim sûresi, âyet: 15) buyurdu. Yine Mûsa (a.s.) nın ağzından buyurur ki: **«Hesâb gününe inanmayan bütün Mütekebbirlerden benim ve sizin Rabbinize sığınırım.»** (Gafir sûresi, âyet: 27).

Resûlüllah (s.a.s.) buyurur ki: **«Kalbinde bir habbe, yahut bir hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse cennete girmez.»**

Yine buyurdu ki: **«Kibirlenmeyi meslek edinenin adını Cebbarlar zümresine yazarlar ve Cebbarlara verilen azâb ona da verilir.»**

Haberde gelmiştir ki: **«Süleyman (a.s.) şeytanların, cinlerin, insanların ve kuşların toplanmasını emir buyurdu. Yüzbinlerce insan**

ve cin toplandı. Rüzgâra kendisini göklere çıkarmasını emir etti. Öyle bir yere çıktı ki, meleklerin tesbih seslerini işitti. Sonra yerin dibine indirin diye emir verdi ve denizlerin dibine kadar indi. Ondan sonra gaybtan bir ses duydu ki; eğer Süleyman'ın kalbinde zerre kadar kibir olsaydı, onu havaya çıkarmadan evvel yerin dibine batırırdım.»

Resûlüllah buyurur ki: **«Kıyâmet gününde mütekebbir olanlar Hak Teâlâ yanında hor ve zelil olduklarından insanların ayakları altında kalan karıncalar sûretine girerler.»**

Yine buyurdu ki: **«Cehennemde "Hebheb" diye bir vâdi vardı. Hak Teâlâ Cebbar ve Mütekebbirleri oraya göndereceğini kararlaştırmıştır.»**

Süleyman (a.s.) buyurur ki: **«Bulunduğu müddetçe hiçbir ibâdetin faydası olmayan günah kibirdir.»**

Yine buyurdu ki: **«Bir defa bir kimse tekebbürle salınıp kendi elbisesine böbürlenerek baktı. Hak Teâlâ onu yerin dibine batırdı. Kıyâmete kadar batmaktadır.»** Yine buyurdu ki: **«Kibirli yürüyüp salınan kimse, Hak Teâlâ'yı kendine kızgın bulur.»**

Muhammed bin Vasi, bir defa oğlunu salınırken gördü. Ona: **«Sen, anneni ikiyüz dirheme aldığım bir câriye olduğunu ve müslümanlar arasında babandan aşağı kimse bulunmadığını bilir misin?»** dedi.

Mütarraf, Mühellebi'nin salınarak yürüdüğünü görünce, **«Ey Allah'ın kulu, böyle salınarak yürüme; Cenâb-ı Allah bunu sevmez.»** dedi. Mühellebi: **«Benden sakın, benim kim olduğumu bilmiyor musun?»** dedi. Mütarraf: **«Bilirim; evvel fena kokulu bir su idin, sonunda pis bir leşsin ve ikisi arasında ne kadar pislik varsa, onun hammalısın.»** dedi.

TEVAZUNUN FAZİLETİ

Resûlüllah buyurur ki: **«Tevazu edip de, Hak Teâlâ şerefini artırmadığı hiç kimse yoktur.»** Yine buyurdu ki: **«Herkesin başında (mânevî) bir gem vardır. O gemi iki melek tutuyor. Tevazu gösterince, melekler gemini yukarı çekip ya Rabbi, bunu yükselt derler. Kibirlik yapınca gemini aşağı çekip ya Rabbi bu kimseyi bütün insanlardan aşağı yap derler.»**

Yine buyurur ki: **«Acizliğinden değil, bile bile tevazu gösterene, helâlden kazandığı malı sadaka verene, çaresizlere acıyarak ve gerçek âlimlerle oturup kalkanlara saadetler olsun.»**

Medineli Ebû Müslim dedesinden nakleder der ki, bir defa Resûlüllah bize misafirdi. Oruç tutuyordu. Orucunu açmak için ona bal karıştırılmış bir bardak süt getirdim. Resûlüllah tadınca, tatlı olduğunu bildi ve: **«Bu getirdiğin nedir?»** buyurdu. **«Süttür, ya Resûlallah! Ama biraz bal karıştırdım.»** dedim. Elimden yere koydu, içmedi

ve: **«Haramdır demem, ama Allah Teâlâ derecesini yükselttiği kimse kibirlenirse, Allah onu alçaltır. Malını sadaka veren ve israf etmeyen kimseyi muhtaç etmez. Masrafında israf yapanı fakir ve muhtaç eder. Hak Teâlâ'yı çok zikredeni de sever.»**

Birgün perişân bir fakir dilenmek için Resûlüllah'ın kapısına geldi. Resûlüllah yemek yiyordu. Onu çağırdı, bütün sahabeler o fakirden tiksindiler. Resûlüllah onunla diz dize oturdu ve: **«Buyurun, yemek yiyin,»** buyurdu. Kureyşlilerden birisi ondan nefret etti ve nefret bakışlarıyla ona baktı. O fakirin mübtelâ olduğu hastalığa yakalanmadan ölmedi.

Resûlüllah buyurur ki: **«Allah Teâlâ beni kul ve resûl olmakla, nebi ve melik olmak arasında muhayyer yaptı. Meleklerden dostum Cebrail'e baktım. Bana Allah'a tevazu et diye işaret etti. Ben de ya Rabbi, beni kul ve resûl yap dedim.»**

Allah Teâlâ Mûsa'ya (a.s.) vahiy gönderdi: **«Ben, bana tevazu edip insanlara kibirlenmeyen, kalbini daima korkulu tutan, bütün günlerini zikretmekle geçiren ve benim için nefsi arzularını bırakan kimsenin namazını kabûl ederim.»**

Resûlüllah buyurur: **«Kerem, takvâda, şeref, tevazuda ve zenginlik, yakindedir.»**

İsa (a.s.) buyurur ki: **«Dünyada tevazu sahibi olanlar saadetli kimselerdir. Çünkü kıyâmet günü minber sahibi olanlardır. İnsanları barıştıranlar da, saadetli insanlardır. Çünkü Firdevs-i A'lâ onlarındır. Yine kalbleri dünyadan temiz olanlar, saadetli insanlardır. Çünkü Allah Teâlâ Hazretlerinin cemâlini görmek mükâfatı onlarındır.»** Resûlüllah buyurur ki: **«Hak Teâlâ'nın İslâm dinine hidâyet ettiği, güzellik verdiği, utanılmayacak hâlde yarattığı, bütün bunlardan başka tevazu nâsib ettiği kimse, Hak Teâlâ'nın makbûl kullarındandır.»**

Bir kimse çiçek hastalığına yakalanmıştı. Bir grup insanın, yemek yediği yere geldi. Kimin yanına oturduysa o kimse kalktı, gitti. Resûlüllah onu yanına çağırıp yer gösterdi ve: **«İhtiyaçlarını eline alıp evine götüreni çok severim. Çünkü hem çoluk çocuğunun yiyeceğini temin etmiş olur, hem de kalbinde olan kibir zâil olur,»** buyurdu. Sahabeye bir gün buyurdular ki: **«Neden ibâdetin halâvetini sizde göremiyorum?»** Sahabe: **«Ya Resûlallah! İbâdetin halâveti nedir?»** dediler. **«Tevazudur»** buyurdular. Resûlüllah yine buyurdu ki: **«Ne zaman bir mütevâzi görürseniz, ona tevazu gösterin ve ne zaman bir kibirli görürseniz, kibirlenin ki, hâkir ve zelil olsun.»**

Hz. Aişe (r.a.) der ki: **«Siz ibâdetlerin en fâziletlisinden habersizsiniz. O tevazudur.»** Fudeyl der ki: **«Tevazu; kimden olursa olsun, ister bir çocuktan isterse halkın en câhilinden olsun, hakkı kabûl etmektir.»** Abdullah bin Mübarek der ki: **«Tevazu; kendini, dünyaca senden aşağı olandan aşağı tutmaktır. Böylece dünyanın senin yanında önemi olmadığını göstermiş olursun ve yine dünya bakımından senden üstün olanı kendinden aşağı görmektir. Böylece dünyalık sebebiyle senin yanında kıymetli olmadığını göstermiş olursun.»**

Hak Teâlâ İsa'ya (a.s.) vahiy gönderdi ki: **«Sana bir nimet verdiğim zaman, ona tevazu ile yaklaşırsın, o nimeti sana tamamlarım.»** İbn-i Semmâk, Harûn-i Reşid'e dedi ki: **«Ey mü'minlerin emiri, şerefinle beraber gönderdiğin tevazu şerefinden üstündür.»** Harun Reşid: **«Ey İbn-i Semmak, güzel söyledin.»** dedi. İbn-i Semmak: **«Ey mü'minlerin emiri, Allah Teâlâ birisine mal, cemâl ve haşmet verince, malıyle insanlara yardım eder, haşmetiyle tevazu gösterir ve cemâlinde zâhid ve iffetli olursa, Allah Teâlâ onu muhlisler defterine yazar.»** Harun bu sözleri işitince, kağıt ve kalem istedi ve onları yazdı.

Süleyman (a.s.) kendi ülkesinde önce zenginleri sorardı, sonra fakirlerin yanına gider, onlarla arkadaşlık yapardı ve ben de bu fakirlerden biriyim, derdi. Birçok büyük zâtlar tevazu konusunda birkaç söz söylemişler. Hasan-ı Basri der ki: **«Tevazu; evinden dışarı çıkınca, gördüğün herkesi kendinden üstün görmektir.»** Mâlik bin Dinar der ki: **«Eğer camide birisi, sizin en hâkiriniz dışarı çıksın diye çağırırsa, zor olmadan benden önce kimse dışarı çıkmaz.»** İbn-i Mübarek bunu duyunca, Mâlik bin Dinar'ın büyüklüğü bundandır, dedi. Bir kimse Şibli'nin huzuruna geldi. Şiblî, sen nesin, dedi. O kimse ben ayaklar altındaki zerreyim, yâni en aşağı ve hâkir olan nesneyim, dedi. Şiblî: **«Ey Allah'ın kulu, Allah senden benliği kaldırsın, sen en son yeri kendine tâyin ettin.»** dedi.

Bir kimse Hz. Ali'yi rü'yasında gördü. Ya Ali, bana nasihât et, amellerin en güzeli hangisidir? Hz. Ali: **«Zenginlerin âhiret sevâbını bekleyerek fakirler önünde tevazu yapmaları ne güzeldir! Bundan daha güzeli de fakirlerin, Hak Teâlâ'nın ihsanına güvenerek zenginlere karşı kibirlik yapmalarıdır.»** buyurdu.

Yahya bin Halit der ki: **«Kerem sahibi zâhid olursa, mütevâzi olur; sefih olan kimse zâhid olursa mütekebbir olur.»**

Bayezid-i Bistami der ki: **«Kul, bir kimseyi kendinden aşağı gördüğü müddetçe kibirli sayılır.»** Cüneyd-i Bağdadî birgün vaaz esnasında dedi ki: **«Eğer hâdiste: "Ahır zamanda toplumun en kötüsü ve en aşağısı toplumun başı olacaktır" denilmeseydi, vaaz meclisinde nasihât etmezdim.»**

Yine Cüneyd der ki: **«Tevhit ehli yanında tevazu kibirdir. Yâni tevazu; kişinin kendini aşağı tutmasıdır. Buna lüzum olunca, önce kendine bir mevki tâyin etmiş, ondan sonra kendini ondan aşağı tutmuş demektir.»** Ata-i Selemi, bir şiddetli rüzgâr estiği, yahut yıldırım düştüğü zaman hâmile kadınlar gibi elini karnının üzerine koyup, **«Ah, bütün bunlar, benim günahımdan insanlara oluyor»** diye feryât ederdi.

Bazı insanlar Süleyman (a.s.) a gıbta gözü ile baktılar. Süleyman (a.s.) buyurdu ki: **«Benim evvelim kıymetsiz bir meni, sonum ise, murdar bir leştir. Ondan sonra benim amellerimi teraziye koyarlar, iyi amellerim ağır gelirse, o zaman büyüğüm. Eğer ağır gelmezse benden alçak kimse yoktur.»**

KİBRİN HAKİKATİ VE ZARARLARI

Bil ki, kibir çok kötü bir sıfattır. Kalb ahlâkından ise de, tesiri dışta olur. Kibrin hakikati, kendini başkalarından üstün anlamak ve iyi bilmektir. Bu hususta ondan bir sevinç ve neşe havası meydana gelir ki, buna kibir denir. Resûlüllah kibir hakkında: **«Kibir havasından Allah'a sığınırım,»** buyurur. Bir kimsede kibir havası meydana gelince, başkalarını aşağı ve hizmetçi gözüyle görmeğe başlar.

Bazen onları kendi hizmetine lâyık görmeyip sen kim oluyorsun ki, benim hizmetime lâyık olasın, der. Nitekim Sultanlar herkesi işlerini görmeğe lâyık görmezler, onları kulluk defterine yazmazlar. Ancak Melik ve Sultanların hizmetine lâyık gördüklerini yazarlar.

Bu, Hak Teâlâ'nın kibriyasını bile geçen kibrin en son derecesidir. Çünkü Hak Teâlâ herkesi kulluğuna ve kendisine secde etmeğe lâyık görür. Mütekebbir bu dereceye gelmese de, yürümekte, oturmakta önceliği gözetir ve öyle bir dereceye gelir ki, başkasının nasihâtını kabûl etmez. Kendisi nasihât ederken şiddetli, hiddetli söyler. Ona bir şeyi öğretmeğe kalkışsalar, kızar; insanlara hayvan gözüyle bakar.

Resûlüllah'a, Mütekebbir kimdir? diye sorulunca: **«Hakk'a boyun eğmeyen ve insanlara hakaret gözüyle bakan kimsedir,»** buyurdular. Bu iki haslet, kul ile Allah arasında büyük bir perdedir. Bunlardan nice kötü ahlâklar doğar. Bunların yüzünden insan bütün güzel ahlâklardan uzak olur. Zirâ üstadlık ve efendilik kendisine gâlib olan kimse, kendisine lâyık gördüğünü müslümanlara lâyık görmez.

Bu da mü'minlerin sıfatı değildir. Kimseye, tevazu etmez. Bu da müttekilerin hâli değildir. Kin ve hâsedden el çekemez, öfkesini yenemez, dilini gıybetten koruyamaz, kalbini hile ve aldatmadan temizleyemez. Kendisine saygı göstermeyene karşı kalbinde bir hoşnutluk meydana gelir. En azından her zaman insanları arkasına düşürüp kadir, kıymetini yükseltmek için, gerçeği gizlemekten, yalan ve nifâktan uzak olamaz.

Ancak böylece işlerini ve hâllerini insanların gözünde güzel gösterebilir. İşin gerçeği şudur ki, hiçbir kimse kendini unutmadıkça müslümanlık kokusunu duyamaz. Hattâ kendisinden geçmeden dünya lezzetini de bulmaz. Büyüklerden biri der ki: **«Cennet kokusunu duymak istersen, kendini bütün insanlardan aşağı tut.»** Eğer bir kimse, iki mütekebbir bir araya geldikleri zaman içlerini görebilmek basiretine sahip olsaydı, hiçbir mezbelede bulunmayan pis koku ve rezilliği onların içinde görürdü. Onların içi köpekler suretinde olup dışlarını ise kadınlar gibi süslerler. Müslümanların birbirleriyle arkadaşlık yapmalarından aralarında meydana gelen samimiyet hiçbir zaman mütekebbirlere mümkün olmaz. Belki kiminle arkadaşlık yaparsan, ancak ikiliğin kalkması ve birlik doğmasıyle rahat edilir.

Buna göre ya hep sen ona uyup ona saygı göstereceksin ve o, var olup sen yok hükmünde olacaksın; yahut o, sana uyup sen var, olup o

yok hükmünde olacaktır, yahut da ikiniz de Allah'a kavuşup kendi nefsinize aslâ iltifat etmeyeceksiniz. En üstün derece de budur. Zirâ rahat ve huzur kalb birliğinden doğar. Hülâsa arada ikilik olduğu müddetçe rahatlık mümkün değildir. Rahatlık, birlik ve tek olmaktadır. Kibrin hakikati ve zararları bu anlatılanlardır.

KİBRİN DERECELERİ

Bil ki, kibrin bazısı bazısından farklıdır. Zirâ bazı kibirler çok kötü ve çirkindir. Kibirdeki fark, bunun ya Allah'a karşı, ya Resûlüne karşı ya da kullardan birine karşı olmasındandır.

Birinci derece: Allah'a karşı olan kibirdir. Nemrud'un, Firavnın ve şeytanın ve kulluk adından utanıp Allah'lık iddiasında bulunanların kibri gibi. Halbuki Allah Teâlâ buyurur ki: **«Ne İsa** (a.s.), **ne de Allah'a yakın melekler, Allah'a kul olmaktan utanmadılar.»** (Nisâ sûresi, âyet: 172).

İkinci derece: Resûlüllah'a karşı olan kibirdir. Kureyşli kâfirlerin yaptıkları gibi. Onlar, **«Biz kendimiz gibi bir insana baş eğmeyiz. Niçin bize melek yahut muhteşem bir insan gönderilmedi de bir öksüz gönderildi.»** dediler. Kur'an'ın ifâdesiyle: **«Niçin bu Kur'an bu iki şehrin** (Mekke ve Taif) **eşrafından birine indirilmedi, dediler.»** (Zuhruf sûresi, âyet: 31).

Resûlüllah'a karşı kibirlenenler de iki kısımdır: Bir kısmı, kibirleri onlara perde olduğu için düşünmeyip Resûlüllah'ın Peygamberliğini anlayamadılar. Nitekim Allah Teâlâ onların hakkında: **«Yeryüzünde haksız olarak kibirlenenlerin âyetlerimizi anlamalarına yol vermediler,»** buyurur. Bir kısmı ise Resûlüllah'ın Peygamberliğini anladılar, fakat çok kibirli olduklarından ikrar edemediler. Nitekim Allah Teâlâ onların hakkında buyurur ki: **«**(Mucizelerin Allah'tan olduğunu) **gönülleri kesin olarak kabûl ettiği hâlde, kendilerine haksızlık ettiklerinden ve büyüklenmelerinden dolayı mûcizeleri bile bile toptan inkâr ettiler.»** (Neml sûresi, âyet: 14).

Üçüncü derece: Hak Teâlâ'nın kullarına tekebbür edip hakaret gözüyle bakmak, onların haklı sözlerini kabûl etmemek ve kendilerini beğenip büyük bilmektir. Gerçi bu derece anlatılan iki dereceden aşağıdır, fakat iki sebeble bu da büyük bir şeydir: Biri, büyüklük Allah Teâlâ'nın sıfatıdır. Kendisiyle ilgili olan işlerden elinden birşey gelmeyen âciz ve zayıf kula, büyüklük nerde yakışır ki, kendini bir şey sansın. Kul kendini büyük bilince, Allah Teâlâ ile sıfatında çekişmiş olur. Bu kimse, padişahın tacını giyip tahtına oturan köleye benzer. Bu kimsenin ne çeşit azâr ve cezayı hakettiğini sen düşün. Bunun için Allah Teâlâ buyurur ki: **«Azâmet ve kibriya benim elbiselerimdir. Bunlar için benimle çekişeni helâk ederim.»**

O hâlde Allah'ın kullarına tekebbür etmek, hiç kimseye yakışmadığına göre, onlara karşı kibirlenmek Allah Teâlâ ile çekişme olur.

Bu, padişahın özel hizmetçilerine emir veren kimseye benzer. Halbuki bu, padişahtan başkasına lâyık değildir.

Diğer bir sebebi de, kibir başkalarının haklı sözlerini kabûl etmeye mânidir. Hattâ kibirli insanlarla dinî meselelerin münazarası yapılırken hak, karşı tarafın dilinden çıksa, kibir onu reddedip kabûl etmeyecek duruma getirir. Bu da münâfık ve kâfirlerin sıfatıdır. Nitekim âyet-i kerimede: **«Kâfirler: "Bu Kur'an'ı dinlemeyin. Onun hakkında manâsız yaygaralar yapın. Belki üstün gelirsiniz." dediler.»** buyurulur. (Fussilet sûresi, âyet: 26).

Yine buyurulur: **«Ona: "Allah'tan kork." denince, suçları ve günahlarıyla kibirlenip günah işlemeye yeltenir. Ona cehennem yeter.»** (Bakara sûresi, âyet: 206). İbn-i Mes'ud (r.a.) der ki: **«Bir kimseye Allah'tan kork dendiği zaman, sen işine bak ,demek tam bir günahtır.»**

Bir defa Resûlüllah birisine: **«Yemeği sağ elinle ye.»** buyurdu. O kimse yapamam dedi. Resûlüllah, bunu kibrinden söylediğini bildi ve: **«Yapamayasın,»** buyurdu. O kimsenin eli o anda kurudu ve hiç hareket edemez duruma geldi. Bil ki, sana anlattığımız şeytanın hikâyesi efsun ve efsâne değildir. Belki ondan gâye, kibir zararının neye müncer olduğunu bilmektir. Zirâ şeytanın soyu kibir edip: **«Ben, ondan hayırlıyım. Beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın.»** (Sâd sûresi, âyet: 76) dedi. Kibir onu öyle bir dereceye getirdi ki, Allah'ın fermânına baş kaldırıp âdeme secde etmedi ve ebedî mel'un oldu.

KİBRİN SEBEBLERİ VE ONUN İLÂCI

Bil ki, kendini büyük gören kimse, üstün bir sıfatın kendinde bulunduğunu anlayıp başkalarında bulunmadığına inandığı için kendini büyük görür. Bunun sebebleri yedi tanedir:

Birinci sebeb: İlimdir. Zira kendini ilmin güzellikleriyle süslü gören, başkalarını hayvan derecesinde görür. Bunun için onda kibir galib olur. Bunun alâmeti, insanlardan riayet, hürmet, tazim ve öncelik beklemektir. Bunlardan birisini yapmazlarsa, tuhafına gider, incinir. Onlara iltifat ederse, yahut onlardan birinin dâvetine giderse, onlara minnet sayar. İlminden dolayı insanlara minnet edip ahiret işlerinde, kendini Hak Teâlâ yanında başkalarından ileri bilir. Kendi amellerinde çok umutlu olup başkaları için, bunların hepsinin benim dua ve irşadıma ihtiyacı vardır. Benim sayemde cehennemden kurtulurlar, görüşüne sahip olur.

Bunun için Peygamberimiz (s.a.v.) buyurur ki: **«İlmin âfeti, kendini büyük görmedir.»** Gerçekte bu kimseye cahil demek daha iyidir. Çünkü alim olan kimse, ahiret tehlikelerini bilir; sıratın inceliğini düşünür. Bunu bilen kendini tamamen bu dereceden uzak görür. kendi taksiratını idrak eder ve akıbetinin tehlikesinden ve ilminin kendine perde olmasından korkar ve kendini büyük görmeye yeltenemez.

Nitekim Ebû'd-Derda der ki, ilim artınca, derdi de artar. İlim öğrenmekle kibri artanların durumu iki yöndedir: Biri, öğrendiği ilim hakiki ilim ve din ilmidir. Din ilmi, kişinin kendini anlayıp din yolunun geçitlerini, akibet tehlikelerini ve insanı Hak Teâlâ'dan ayıracak perdeyi düşünmeye vesile olan ilimdir. Bu ilimden dert ve eziklik artar, kibir artmaz. Takat tıp, hesap, astronomi, nehiv, lügat, cedel, ihtilâf ilimleri öğrenmek ancak kibirden başka bir şey artırmaz. İlimlerin (Allah'a) en yakını fetva ilmidir.

Zira fetva ilmine dünyanın ihtiyacı vardır. Bunun için fetva ilminden kibir ve sapıklık hasıl olma korkusu yoktur. Ancak şu var ki, bir kimse, yalnız fetva ilmini okuyup diğer ilimlerden bir şey okumazsa, kalbi kararır ve kibir ona galib olur. Takat **«İşitilen, duyulan gibi değildir,»** denildiği gibi, bu millete bak ki ne haldedirler?.. Yine bunun gibi vaizlerin seci'li sözleri, deyimleri, külfetli ifadeleri, insanları heyecan ve galeyana getiren sözleri ve taassubu artıran mezhebler arasındaki ince farkları dile getirmeleri bütün bunlar, hased, kibir ve düşmanlık tohumunu kalbe eker. Bunlardan dert ve eziklik artmaz, belki güvenme ve serkeşlik meydana gelir.

Diğer yönü de, Kur'an'ın tefsiri, hadis ve geçmiş büyüklerin siyeri gibi faydalı ilimleri okumaktır. Bu ilimlerle de, bu kitapta ve İhyâ kitabında anlatıldığı gibi, bazan olur ki kibir hasıl olur. Aslında o kibirlenenlerin içi pislik ve kötü ahlâk ile doludur. Onların bu ilimleri okumaktaki gayesi, ilimlerin deyimlerini öğrenip kullanmak ve bununla başkalarına üstünlük taslamaktır.

Demek ki perhiz yapılmadan önce mideye giren ilâç da midenin içindeki vasıflara göre değişikliğe uğrar. Nitekim havadan yere inen yağmur o toprağın rengine girer. Bununla beraber hangi biktiye giderse, onun gelişmesini sağlar. İbn Abbas (r.a.) ın, Resûlullah'tan bildirdiğine göre: **«Kur'ân-ı Kerim okuyan ve hançeresinden geçmeyen insanlar vardır.»** Onlar kimdir? denilince, ashabına baktı ve: **«Onlar ya sizden, yahut ümmetimden olurlar. Onlar cehennemin yemi olurlar,»** buyurdu. Hz. Ömer buyurur: **«Kibirli âlim olursanız, ilminiz cahilliğinize kâfi gelmez.»** Hak Teâlâ Peygambere tevazu emrediyor ve: **«Sana uyan mü'minlere karşı mütevazi ol!»** buyurur'

Bu sebeble sahabe kibirden çok korkarlardı. B'r defa Huzeyfe imamlık yaptı. Sonra «Kendinize başka bir imam bulun, zira kalbime, benim sizden üstün olduğum geldi, »dedi. Onlar hatırlarından geçen kibirden bile korkunca başkaları nasıl korkmuyorlar? Bu zamanda böyle âlim nerede bulunur. Hattâ bu sıfatın kötü olduğunu ve ondan kaçınmak gerektiğini bilen âlim bile kıymetlidir. Zira birçok insanlar bunu bile bilmeyip kibirleriyle övünüyorlar ve: **«Biz filân adamı insan yerine koymaz, ona ehemmiyet vermez ve yüzüne bile bakmayız»** gibi sözler söylüyorlar. Bu itibarla kibri bilen âlim de kıymetlidir.

Bu âlimlere bakmak da ibâdettir. Herkesin böyle âlimlerle beraketlenmesi lâzımdır. Bunun için hadis-i şerifte: **«Bir zaman gelecek ki, sizin yaptığınızın onda b rini yapan kurtulur.»** Bu zamanda az bir

şey çok sayılır. Çünkü din ehline yardım eden kalmamıştır. Dinin hakikati örtülmüştür. Din yolunda yürüyenlerin çoğu yalnız ve yardımcısız kalmaktadır. Sıkıntılar fazla olduğu için bu kadarla yetinmesi gerekir.

İkinci sebeb: Zahidlik ve ibadette kibirlenmektir. Abid, zahid ve müttaki insanların kibirden kurtulmaları güçtür. Başkalarının kendilerini ziyaret etmelerini severler ve ibadetleri için insanlara minnet ederler. Başkalarının helâk olduğunu, kendinin affedildiğini sanırlar. Kendisini inciten birisine bir belâ gelince, bunun kendi yüzlerinden olduğunu sayarlar.

Resûlüllah buyurur ki: **«Bütün insanlar helâk oldu diyen de helâk olur.»** Yine buyurdu: **«Bir din kardeşini aşağı görenin günahı son derecesindedir.»** Böyle bir kimsenin durumu ile, başka bir kimse ile bereketlenip, onu kendinden iyi gören ve Allah için seven kimse arasında çok fark vardır. Allahu Teâlâ'nın, onun derecesini, kendini iyi bilip Allah için seven kimseye verip onu ibadetinin bereketinden yoksun bırakmasından korkulur. Nitekim Beni İsrail'de bir âbid var idi ki, ondan büyük fasık yoktu. O âbid bir yerde oturuyordu. Başının üstünde bir parça bulut duruyordu. Fasık: **«Şu âbidin yanına varayım, biraz ona hizmet edeyim. Belki Allah Teâlâ onun bereketiyle bana merhamet eder.»** Fasık o âbidin yanına varınca, âbid kendi kendine: **«Bu kim oluyor ki, benim yanıma geliyor. Oysa ki, şehirde ondan daha aşağı ve zahidlikte benden daha üstün kimse yoktur,»** diye düşünüp fasıka **«Kalk yanımdan git,»** dedi. Fasık kalkıp gidince, o bulut da fasıkla beraber gitti. O zamanın peygamberine vahiy geldi ki, **«O kimseye söyle: Amellerini yenilesin. Fasıkın yaptığı şeyleri, onun güzel inancından dolayı yarlığadım. Abidin yaptığı amelleri ise kibirliliği sebebiyle tamamen iptal ettim.»**

Birisi ayağını bir âbidin boynunun üzerinde koydu. Abid, «Ayağını çek, yoksa Allah'a yemin ederim ki, sana rahmet etmez.» Zamanın peygamberine vahiy geldi ki: **«Ey onu yarlığamamak için bana and içen, bil ki onu değil, seni yarlığamam.»**

Genellikle cahil âbidler, kendilerini inciteni Allah Teâlâ'nın rahmet etmeyeceğini sanırlar. Bazan kısa zamanda bunun cezasını görürsünüz, derler. İncitenin başına bir belâ gelince, gördünüz mü? Onun başına neler geldi, derler. Yâni bu benim kerametimdir, demek istiyor. Bu ahmak bilmez ki, birçok kâfirler peygamberimizi incittiler. Fakat Allah Teâlâ dünyada onlardan intikam almadı. Hattâ bazılarına müslümanlık nasib etti. Bu ahmaklar kendilerini peygamberlerden kıymetli görüp onlar için intikam alındığını sanırlar. Cahil âbidler böyle düşünürler. Akıllı olanlar ise, insanlara erişen belâların, kendi uğursuzluk ve kusurlarından dolayı olduğuna inanırlar. Rivayet edilir ki, Hz. Ömer bu kadar doğruluk ve takva var iken Huzeyfe'den (r. a.) **«Bende münafıklık işaretlerinden bir şey görür müsün,»** diye sordu. O hâlde akıllı olan takvâ üzere olurken yine korkar. Akılsız olan ise görünüşte amel eder, fakat kalbi kibir ile bulaşmıştır. Bu haliyle

yine korkmaz. Gerçek şudur ki, başkasından hayırlı olduğunu kesinlikle kabul edenin ameli bâtıl olur. Çünkü cahillikten büyük günah olmaz. Bir gün Resûlüllah'a bir sahabeyi çok övdüler. Tesadüfen o kimse çıkageldi. Ya Resûlallah, bizim övdüğümüz kimse bu gelendir, dediler. Resûlüllah: **«Onun yüzünde münafıklık alâmeti görünüyor,»** buyurdu .Bu sözü duyan ashab hayrette kaldılar. O kimse yaklaşınca, Resûlüllah: **«Allah için doğru söyle, bu kavimde senden hayırlı kimse yoktur diye, aklına geliyor mu?»** buyurdu. O kimse **«Evet, geliyor»** dedi. Resûlüllah Peygamberlik nuru ile onun içindeki pisliğe muttali oldu ve buna münafıklık dedi. O halde bu halet âlimler ve âbidler için büyük bir âfettir. Fakat onlar bu hususta üç tabakadır:

Birinci tabaka: Kalbleri kibirden kurtulmaz, fakat mücahede ile tevazu gösterirler ve başkalarını kendilerinden hayırlı gören kimselerin işlerini yaparlar. Şöyle ki, hiçbir şekilde onların işlerinde ve dillerinde kibir olmaz. Bu kimseler kibir ağacının bütün dallarını kesmişlerse de içlerinden kökünü sökememişlerdir.

İkinci tabaka: Gerçi dilini tutup kibirlik göstermiyor ve ben kendimi herkesten aşağı bilirim diyor, fakat muamelesinde, işlerinde kibirliliğine alâmet sayılacak şeyler yapar. Meselâ, nerede olsa baş köşeye oturmak ister ve yolda giderken önde yürümek ister. Alim olan, insanlardan utanır gibi ,başını insanlardan başka bir tarafa çevirir. Âbid ise, insanlara kızar gibi yüzünü ekşitir. Bu iki akılsız bilmezler ki, ilim ve amel ne baş çevirmekte, ne de yüz ekşitmektedir, belki kalbtedir, onun nuru da görünüşte herkese tevazu, şefkat ve güleryüzlü olmadadır. Resûlüllah'tan daha çok mütteki kimse yok iken, ondan daha çok şefkatli kimse yok iken, ondan daha çok mütevazi kimse de yoktu. Herkese âçık ve güleryüzlü bakardı. Resûlüllah'a: **«Daima tevâzu eyle.»** (Şuâra sûresi, âyet: 215) diye hitap geldi. Yine: **«Herkese açık, tatlı, yumuşak olmam, Allah'ın rahmetindendir. Eğer kaba ve katı kalbli olsaydın, senin etrafından dağılırlardı.»** (Âl-i İmran sûresi, âyet: 159).

Üçüncü tabaka: Kibri kendisinde güzel görüp diliyle de övünür. İlim ve keramet sahibi olduğunu iddia eder. Abid olanlar için: **«Filan kimdir, onun ibadeti nedir? Ben devamlı gündüzleri oruç tutarım, geceleri namaz kılarım; her gece bir hatim ederim. Bana kötülük yapıp da helâk olmayan kimse yoktur. Filan kimse beni üzdü, onun başına geler geldi. Benimle kavga ve münakaşa edenin mal ve çocukları helâk olur»**, der. Bazı insanların gece namazı kılanlarını görse, kendisi de daha çok kılıp onlara üstünlüğünü gösterir. Oruç tuttuklarını görse, yine üstünlüğünü göstermek için bir müddet daha yemek yemez. Alim olan ise; **«Ben bu kadar ilim bilirim, filan kimse ne bilir, onun hocası kimdir?»** der. Münazara ederse, bütün sözleri haksız da olsa, hasmını susturmaya çalışır. Toplantılarda bildiklerini ileri sürüp üstünlüğünü göstermek için, gece gündüz garib ibareler, şiirler ve belagatlı sözler ezberlemeye çalışır. Bazan onların eksiğini göstermek için meşhur olmayan lügatlar ,sözler ve haberler ezberler.

Hangi alim ve abid'de az veya çok bu mana bulunmaz! Resûlüllahın buyurduğu: **«Kalbinde zerre kadar kibir olana cennet haramdır»** hadisiyle, Allah Teâlâ'nın buyurduğu: **«Sen kendi yanında kıymetsiz olursan, bizim yanımızda kıymetli olursun; kendi yanında kıymetli olursan bizim yanımızda kıymetsiz olursun.»** Sözlerini duyan kimsenin kalbinde korku ve endişeden başka bir şey artmaz. O halde dinin bu gerçeklerini anlamayana alim demektense cahil demek daha iyidir.

Üçüncü sebeb: Neseb (soy, sop) ile olan kibirdir. Şöyle ki, Seyyid yahut hocazade olanlar, başkaları her ne kadar zahid ve akıllı olurlar ise de onların hepsini kendilerine köle ve hizmetçi sanırlar. Bildirmeseler de içleri kibirden boş değildir. Fakat öfkelendikleri zaman, içlerindeki kibir dillerinde ve işlerinde meydana çıkar. **«Bu sözleri söylemek senin ne haddindir. Sen haddini bilmez misin?»** demeğe başlar ve buna benzer durumları gösterirler.

Ebu Zer (r.a.) der ki: **«Bir kimse ile kavga edip ona zenci kadın çocuğu dedim. Resûlüllah beni kınadı ve: «Sakın, haddi aşma. Hiç bir beyaz çocuğunun zenci çocuğuna üstünlüğü yoktur.»** buyurdu.

Ebu Zer devamlı der ki: **«O kimsenin yanına gittim, yüzümü yere koydum ve ayağınla yüzüme bas ki, söylediğime karşılık olsun, dedim.»** Ebu Zer'e bak ki, kendisinde kibir izini görünce ne şekilde onu kırmağa başladı. Resûlüllah'ın huzurunda iki kişi münakaşa edip birbirlerine övünüyorlardı.

Biri, ben filan kimsenin oğluyum. Sen kimsin? dedi. Resûlüllah buyurdu ki: **«Mûsa (a.s.) nın huzurunda iki kimse birbirlerine övündüler. Biri, ben filan oğlu filanım deyip ünlü dokuz babasını saydı. Mûsa'ya vahiy geldi ki, ona de ki, o dokuz kimse cehennemdedir, sen de onların onuncusunsun.»** Resûlüllah buyurdu ki: **«Cehennemde kömür olmuş kimselerle övünmeyi bırakın, yoksa pisliği kâh kokulayan ve kâh ağzına alıp çiğneyen çocuktan da aşağı olursunuz.»**

Dördüncü sebeb: Güzellik ve yakışıklıkla olan kibirdir. Bu en çok kadınlar arasında olur. Nitekim Hz. Aişe bir kadın için kısa boyludur, dediği zaman Resûlüllah: **«Yâ Aişe, gıybet ettin. Bu, kendi boyunla övünmenden ileri gelir. Zira eğer senin boyun kısa olsaydı, sen bu sözü söylemezdin.»** buyurdu.

Beşinci sebeb: Zenginlikle olan kibirdir. Meselâ benim bu kadar malım, servetim var; sen müflis bir kölesin; eğer istesem, senin gibi birçok köle satın alırım, gibi sözler söyler. Kehf süresinde anlatılan iki kardeşin hikâyesi ki, biri diğerine: **«Ben malca senden zenginim, topluluk** (evlât bakımından) **da senden daha kuvvetliyim.»** diyor. Bu, ona benzer.

Altıncı sebeb: Kuvvetlinin zayıfa karşı kibirlenmesidir. Resûlüllah buyurur ki: **«Kuvvetli olmak başkasını yıkmak, yenmek demek değil, belki nefsi arzularını yenmektir.»**

Yedinci sebeb: Köle, hizmetçi, tabi, (kendisine bağlı kimseler) mürid ve kendisini sevenlerle olan kibirdir.

Hülâsa nimet saydığı birşey, haddizatında nimet olmasa bile onunla övünmesi kibirdir. Nitekim muhannesler (alçaklar) bile yaptıklarıyla başkalarına övünürler.

Kibrin sebebleri bu anlatılanlardır. Fakat kibrin zahir sebebi, düşmanlık ve hasettir. Çünkü bir kimseye düşmanlık yapan ona karşı övünmek ister. Bazen kibir riyaya sebeb olur. Şöyle ki, insanlar gözünde iyi görünmek, kendisine iyi gözüyle bakılmak için insanlar içinde kibirlenir. Hatta insanlar içinde birine karşı kibirlenir. Birisiyle münazara ederken, onun kendisinden üstün olduğunu bildiği halde, kalbinde ona karşı tevâzu olduğu halde, insanlar onun o kimseden aşağı olduğunu bilememeleri için kibirlenir. Kibir sebeblerini öğrenince, onun ilâcını da öğrenmek gerektir. Her hastalığın ilâcı da onun sebebini izale etmekle olur.

KIBRİN İLÂCI

Bil ki, bir zerresi dahi saadet yolunu kapayan, insanı cennet'ten uzaklaştıran kibir hastalığının tedavisi farzdır. Hiç kimse bu hastalıktan arınık değildir, ancak Allah'ın dilediği müstesna. Onun ilâcı, icmalî ve tafsilî olmak üzere iki çeşittir:

İcmalî olan ilâç da, ilim ve amel macunundan mürekkebtir.

İlmî ilâç, Hak Teâlâyı bilip kibriya ve azametin ondan başkasına lâyık olmadığını bilmek ve kendini bilip kendinden aşağı, hakir, zelil ve aciz kimse olmadığını tasdik etmektir. Bu, kibrin maddesini söküp atan bir müshildir. Bir kimse kendini tamamıyle bilmiyorsa, Kur'an-ı Kerimin şu âyet-i kerimesine baksın, ona yetişir.

Kur'an'da buyurulur ki: **«Kahrolsun o inkâr eden kâfir insan. O, ne kadar da nankör şey. Allah insanı nereden yarattı? Bir damla sudan** (meniden) **yarattı merhalelerden geçirerek ona insan şeklini verdi. Sonra,** (rahimden çıkmak için) **ona yolunu kolaylaştırdı. Sonra da onu öldürür ve kabre koyar. Dilediği zaman onu tekrar diriltir.»** (Abese sûresi, âyet: 17 - 22)

Hak Teâlâ insana, hallerini beyan edip onun başlangıçtaki halini, son durumunu ve bunun ikisi arasındaki safhaları bildirdi.

Başlangıcı hakkında: **«Onu nereden yarattı?»** buyurdu. Yani insan, yaratıldığı şeyden daha hakir ve kıymetsiz bir şey olmadığını; ezelde onun adı, sanı olmadığını ve yaratılıncaya kadar yokluk perdesi altında gizli olduğunu bilmelidir. Nitekim âyet-i kerimede: **«Hakikaten insan, varedilip bahse değer bir şey olana kadar, süphesiz uzun bir zaman geçmiştir.»** (Dehr sûresi, âyet: 1).

Sonra Allah Teâlâ ondan daha hâkir ve aşağısı olmayan toprağı yarattı. Sonra nutfe (meni) ve alak'ı (koyu kanı) yarattı. Bunlar, kendilerinden daha pis bir şey olmayan bir parça pis kokulu su ve kandır. O halde insanın aslı, alçak toprak, değersiz su ve pis kandır.

Sonra o, işitmesi, görmesi, konuşması, kuvveti, kudreti, eli, ayağı gözü, kulağı olmayan bir et parçası oldu. İnsanın bütün bu organlarını yaratan Allah Teâlâ'dır. Nitekim bunların hiç birisi toprakta, menide ve kanda olmadığı görülmektedir. Allah Teâlâ insanda garib ve şaşılacak şeyler yarattı. Fakat bunlarla kibirlenmesi için değil, yaratanını bilip ona ibadet etmek için yarattı. Bunların hiç birini insan kendi başına yaratmadı ki, bunlarla kibirlensin.

Nitekim âyet-i kerimede: **«Sizin aslınız olan Adem'i bir topraktan yaratmış olması onun kudretine delâlet eden alâmetlerdendir. Sonra da siz bir insan olunca, çoğalıp yayılıyorsunuz.»** İnsanın ilk hali budur. Dikkat ediniz, bu kibirlenecek şey mi yoksa utanacak şey midir?

İnsanın ortadaki hali ise şöyledir: Onu bu dünyaya getirdi, ona bir müddet ömür verdi ve ona bu kuvvet ve uzuvları verdi. Eğer bütün işlerini onun eline verse, onu müstağni ve ihtiyaçsız yapsaydı olurdu; fakat o zaman insan hataya düşüp kendini bir şey sanırdı.

Bu hikmetle Allah Teâlâ insanı müstağni yaratmadı, belki onu aç, muhtaç, soğukluk, sıcaklık ve dertlere, belalara mübtelâ yaptı; tepesinde yüzbin çeşit sıkıntı yarattı ki, hiçbir zaman helâk olmaktan; yahut kör, sağır, deli, hasta ve yaralı olmaktan, yahut açlık veya susuzluktan helâk olmaktan emin olmasın. Onun faydasını acı ilâçlara koydu ki, zahmetsiz fayda olmasın. Zararını da tatlı şeylere koydu ki, lezzet aldığı bir şeyin acısını çekmekten kurtulmasın. Hiçbir şeyi onun eline vermedi. Şöyle ki, bilmediği şeyi bilmek istese bilemez. Bildiği şeyi de unutmak istese unutamaz. Düşünmek istemediği şey, kalbine gelir ve düşünmek istediği şeyden de kalbi kaçıp nefret eder.

Onu bu kadar acayip şekilde ve olgunluk ve güzellikte yarattığı halde, onu öyle aziz yaptı ki, ondan zayıf, aşağı ve çaresiz hiçbir şey yoktur.

İnsanın son hali ise şöyledir: Ölüp gidecektir. Ne işitmesi, ne görmesi, ne güzellik ve kemali, ne de beden ve azası kalmayacaktır, belki öyle fena kokulu bir murdar olur ki, herkes ondan kaçar, yanından geçerken burnunu tutar. Topraktaki haşerenin, kurtların karnında pislik olup tekrar hor ve hakir olan toprak olur.

Eğer toprak olmakla iş bitse, yine iyi idi ve hayvanlarla beraber olurdu. Bu saadeti dahi bulamaz. Belki kıyamette dirilip dehşet ve korku makamına götürülecektir. Şöyle ki, yarılmış gökleri, dökülmüş yıldızları, tutulmuş ay ve güneşi, yün gibi atılmış dağları, değişmiş yerler, ateşten kemend atan zebanileri, ejderha gibi saldırıp ateş saçan cehennemi görür; meleklerin elindeki kitaplarda ömür boyunca işlediği suçları, rezillikleri birer birer okuyup mahcup olur. Ona gel beri cevap ver! Filan sözü niçin söyledin, filan yemeği niçin yedin, filan işi niçin yaptın, filan yerde niçin oturdun, niçin durdun, niçin baktın ve niçin düşündün? diyecekler.

Eğer Allah korusun, bu suallerin uhdesinden gelmezse, onu cehenneme götürürler. O zaman ne olaydı ben domuz, yahut köpek, ya-

hut da toprak olaydım, çünkü bunlar bu azaptan kurtulmuşlardır, diyecektir. O halde hali köpek ve domuzun halinden daha kötü olabilecek bir kimseye kibirlenmek nasıl câiz olur ve övünmek ona nasıl yakışır? Eğer göklerin ve yerin bütün zerrecikleri onun musibeti için feryat etseler, ve onun ayıb ve suçlarının nüshalarını okusalardı, yine az olurdu. Hiç gördün mü ki, bir padişah bir kimseyi hiyanet suçu ile yakalayıp zindana atsa ve onu asmak veya cezalandırmak endişesi olsa, o kimse zindanda övünüp kibirlenmekle meşgul olur mu? Bütün insanlar dünyada âlemleri yaratan padişahın zındanındadırlar. Ve sonsuz hiyanetleri vardır ve akıbetlerinin neye varacağını da bilmezler.

O halde bu halleriyle kibir ve övünme olur mu? Kendini böyle anlayan kimsenin bu marifeti onun müshili olur. Zira kibir maddesini onun içinden söküp atar. Hatta hiçbir kimseyi, belki hçbir şeyi kendinden aşağı görmez. Hatta bu tehlikeye düşmemek için bir parça toprak, yahut cansız bir beden, yahut da taş olmak ister.

Ameli ilâç, her halükârda mütevazilerin yolunu tutmaktır. Resûlüllah yerde yemek yerdi. Yemek yerken bir yere dayanmazdı ve: **«Ben de kulum, kulların yediği gibi yerim,»** buyururdu. Selman'a (r.a.) bir yeni elbise giy, dediler. **«Ben kulum, eğer mahşerde azat olursam, yeni elbise giymekten geri kalmam,»** dedi. Yine bil ki, namazın sırlarından biri de, rükû ve secde ile hasıl olan tevazudur. Zira secde, uzuvların en şereflisi olan yüzü, en aşağı şey olan toprağa koymaktır. Çünkü Arap milletinin kibri öyle bir derecede idi ki, sırtlarını eğmeğe bile razı olmazlardı. Bunun için secde onlara çok ağır gelirdi. Demek ki, kibrin emrettiği herşeyin aksini yapmak lâzımdır. Bu da, gerek şekille ilgili hususlarda, gerek dille, gerek göze, gerek durmağa, gerek oturmağa, gerek kuşanmağa gerekse bütün hareket ve duruşlara ait olan hususlarda olur. O halde bunlarla ilgili olan kibri kendinden zorla uzaklaştırmağa uğraşmalıdır ki, bu giderek kendine huy olsun. Kibrin eserleri çoktur. Biri, yanında olmayınca yalnız başına bir yere gitmek istemez.

O halde bunun gibi şeylerden kaçınmalıdır. Hasan-ı Basri, kendisiyle gitmek isteyenlere müsaade etmezdi. Kişinin arkasında kimse olursa gönlü yerinde kalmaz, derdi. Ebu'd-Derda der ki, **«Senin arkanda ne kadar çok adam yürürse, o kadar Allah'tan uzak olursun.»** Resûlüllah bazen insanların arasında yürürdü, bazen de onları öne geçirip kendileri onların arkasında yürürlerdi. **Kibrin diğer eseri de**; kibirli olanlar, insanların, kendi önlerinde ayakta durmalarını ve önlerinden geçerken ayağa kalkmalarını isterler. **Resûlüllah** kendisi için ayağa kalkmalarını sevmezdi. **Hz.** Ali buyurur ki: **«Cehennemlik görmek isteyen, karşısında bir kimse ayakta dururken oturan kimseye baksın.»**

Kibrin eserlerinden biri de, çok kibirli olduğu için kimseyi ziyaret etmez. Süfyan-ı Sevri Mekke'ye gelince, İbrahim-i Edhem onu çağırıp gelsin, bize hadis rivayet etsin dedi. Süfyan kabul edip gelince, İbra-

him, gayem onun tevazusunu denemekti, dedi. Kibrin eserlerinden biri de, bir fakirin kendisinin yanında oturmasını istemektir. Resûlüllah elini fakire verirdi ve fakir elini çekmeden o elini çekmezd. Herkesin kaçıp sakladığı hasta ve dermansızları yanına çağırır, onlarla beraber yemek yerdi.

Kibrin eserlerinden biri de, kendi evinde iş görmemektir. Resûlüllah hane-i saadetlerinde vaki olan her işi yapardı. Bir gece Ömer bin Abdülaziz'in misafiri vardı. Tesadüfen kandil söndü. Misafir, kandilin yağı kalmamıştır, getireyim mi? dedi. Ömer hayır, misafire hizmet yaptırmak mürvetten değildir, dedi. Misafir hizmetçiyi uyandırayım mı? dedi. Ömer hayır, yeni uykuya daldı, uyandırma dedi. Sonra Ömer kendisi kalkıp kutuyu getirdi ve kandile yağ koydu. Misafir, ey müminlerin emiri yağı kendin mi getirdin? Evet, yağı getirmeğe giderken Ömer'dim; yağı getirdim yine Ömer'im, dedi. Kibrin eserlerinden biri de, ihtiyaçlarını evine bizzat götürmemektir. Resûlüllah bir şeyi eve götürürken birisi elinden almak istese vermezdi ve: **«Eşyayı sahibinin götürmesi daha iyidir.»** buyururdu.

Ebu Hüreyre (r.a.) Şehrin emiri iken odunu sırtına yükleyip pazara giderdi ve yolda emirinize yol verin, derdi. Hz. Ömer çarşıda eti sol eline ve kamçısını da sağ eline alırdı. Kibrin eserlerinden biri de, süslü elbiseler giymekten dışarı çıkmamaktır. Hz. Ömer'in eline kamçısını alıp ve ondört yaması bulunan ve yamaların bazısı sahtiyan olan bir elbiseyi giyip çarşıda dolaştığını görürlerdi. Hz. Ali bir adi elbise giyerdi. Onu, niçin bunu giyersin diye ayıbladıklarında, **«gönül bununla hudulu ve mütevazi olur. Başkaları da bunu görür ve adi elbise giyer. Bununla fakirlerin gönlü hoş olur»**, dedi. Tavus diyor ki: **«Elbisemi yıkadığım zaman, kirleninceye kadar birkaç gün kalbimi yerinde bulamıyorum. Yani yıkanmış elbise ile kalbimde kendimi beğenme ve kibir görüyorum demek istedi.»**

Ömer bin Abdülaziz halife olmadan evvel bin altına bir elbise almıştı. İyi elbisedir. Fakat daha da yumuşak olmalıdır, dedi. Halife olduktan sonra beş akçeye bir elbise aldı. İyidir, ama daha adisi lâzımdır dedi. Bunun üzerine bunun sebebini sordular. Dedi ki: **«Allah Teâlâ bana öyle bir nefis vermiştir ki, bir şeyin lezzetini görünce, çabuk ondan vazgeçer ve bir şeyin lezzetinin ötesindeki dereceyi ister. Şimdi halifelikten sonra lezzetini görecek bir derece yoktur. Onun için ebedi padişahlığa talibtir.»** dedi. Zannetme ki, bütün güzel elbiseler kibirden ileri gelir. Zira bazı kimseler herşeyin iyisine rağbet ederler.

Bunun alameti, yalnız iken de iyi elbiseyi sevmektir. Bazı kimseler de, eski elbiselerde de kibirlenir. Zirâ onunla kendini zahid gösterir, İsa (a.s.) buyurur ki: **«Neden zâhid elbisesini giyersiniz de, kalbleriniz kurt şeklinde olur? Beylerin elbisesini giyin de, kalbiniz Allah korkusundan yumuşak olsun.»**

Hazret-i Ömer (Radıyallahu anh) Şam'a girince, üzerinde yırtık yamalı elbise vardı. Kendisine: Burada düşmanlar vardır, iyi elbise giyseniz ne olur? dediklerinde, Hz. Ömer: **«Allah Teâlâ bizi İslâm ile**

şereflendirdi. İslâmdan başka hiçbir şeyde şeref istemem», dedi. Hülasa tevazu cihetine gitmek isteyen kimse için en önemlisi, Resûlüllah'ın hal ve hareketlerini bilip ona uymaktır.

Ebu Said-i Hudri der ki: **«Resûlüllah hayvanlara yem verirdi, devesini bağlardı ;evi süpürürdü; koyunu sağardı; ayakkabısını dikerdi, elbisesini yamalardı, hizmetçisiyle yemek yerdi; hizmetçinin yapamadığı işte ona yardım ederdi; pazardan, çarşıdan birşeyler alıp abasına koyup evine getirirdi; fakire, zengine, küçüğe, büyüğe, önce kendi selâm verirdi; mübârek eliyle onların elini sıkardı; köle, hür, siyah ve beyaz kimseler arasında ayırım yapmazdı; gece gündüz aynı elbiseyi giyerdi; her ikisini de toz toprağa bulaşmış ve perişan haliyle giyerdi; kim onu davet etse, giderdi; önüne getirdikleri ne kadar az da olsa onu hakir görmezdi; gece yemeğini gündüze, gündüz yemeğini de geceye bırakmazdı: Güzel ahlâklı, cömert tabiatlı ve güzel adab-ı muaşeret sahibi idi; güler yüzlü, mütebessim idi, fakat gülmezdi; üzgün idi, fakat asık yüzlü değildi. Mütevazi idi; fakat aşağılaşmazdı. Heybetli idi; fakat başin değildi, cömert idi; fakat müsrif değildi. Herkese şefkat ederdi, saf kalbli idi. Daima başını önüne eğerdi. Hiçbir şeye tama etmezdi. Dünya ve ahiret saadetini isteyen bu sıfatlarda Resûlüllaha uysun. Bu sebeble Allah Teâlâ Resûlüllah'ı övüp: «Şüphesiz sen büyük bir ahlâk sahibisin.»** (Kalem süresi, âyet: 4) buyurdu.

Kibrin tafsilatlı tedavisi ise, onun kaynağını bulmaktır. Eğer nesebi(soyu) sebebiyle oluyorsa, Allah'ın (bu hususta ki) beyanını düşünmelidir. Nitekim buyurur ki: **«Senin aslın topraktan ve neslin meni'dendir.»** O halde senin baban meni, deden de topraktır. Bu ikisinden daha aşağı bir şey de yoktur. Eğer arada meniden başka babalar da vardır dersen, arada koyu kan, et parçası ve nice rezillekler daha vardır, niçin onlara bakmıyorsun. Ne hayrettir ki, eğer baban toprak eleyicisi, yahut hacamatçı olsaydı, eli toprağa ve kana bulaştığı için utanırdın. Sen kendin toprak ve kandan yaratılmışsın; niçin övünüyorsun? Bu husus anlaşılınca, senin halin şu kimsenin haline benzer. Kendini yüksek bildiği halde, iki kimse onun köle olduğuna ve filan hacamatçı (kan alıcı)nın oğlu olduğuna şahitlik ederler.

Hal böyle olduğunu öğrendikten sonra artık kibirlenmeğe cesaret edemez. Şunu düşünmelidir ki, soyu ile övünen, başkasıyle övünmemiş olur. Oysa üstünlük sende olmalıdır. Zira insan pisliğinden olan kurdun, at pisliğinden olan kurda üstünlüğü olur mu?

Kibrin ikinci sebebi güzelliktir. Eğer güzellik sebebiyle kibirleniyorsa, kendi içindekilere baksın, ne rezillikler ve çirkinlikler vardır. Yine kendi karnında, mesanesinde, damarlarında burnunda, kulağında ve bütün uzuvlarında ne rezillikler vardır. Her gün iki defa kendini bu rezilliklerden temizliyor. Eğer temizlemezse, kimse ona bakamaz ve kokusunu duymaya dayanamaz. Oysa o, daima o çirkinliklerin hamallığını yapmaktadır. Sonra hayız kanıyle meniden yaratıldığını ve sidik yolundan geçip yine oradan vücûde geldiğini gözönüne getirmelidir .Tavus (r.h.a.) bir kimsenin salınarak yürüdüğünü görün-

ce, bu salınış karnında ne olduğunu bilen kimsenin işi değildir, dedi. İsanoğlu eğer bir gün kendini yıkayıp temizlemezse, bütün mezbelelerden pis olur. Zira mezbelede kendisinden çıkan şey kadar çirkin bir şey yoktur. Onun güzelliği varlığından değildir ki, onunla övünsün.

Başkalarının çirkinliği de onların varlığından değildir ki, onun için ayıblansınlar. Güzellik ve parlaklığa güvenilmez, zira bir defa hastalanmakla o güzellik gider. Meselâ, çiçek çıkarsa, bütün insanlardan çirkin olur. O halde bu gibi şeylerle kibirlenmek yakışmaz.

Eğer kuvvetiyle kibirleniyorsa, düşünsün ki, bir damarına bir hastalık gelirse, ondan aciz kimse olmaz. Bir sinek onu ısırsa ondan acı duyar. Burnuna bir sivrisinek, yahut kulağına bir karınca girse, çaresiz kalır ve helâk olur. Ayağına bir diken batsa yerinden kıpırdamaz. Bilhassa çok kuvvetli olsa da, öküz, eşek, fil ve arslan ondan daha kuvvetlidir. Öküz ve eşekte daha çok bulunan bir şeyle övünmemek gerekir.

Eğer zenginliğini, köle ve hizmetçilerin çokluğu, yetki ve hükmü ile kibirleniyorsa, bunlar onun zatından ayrıdır. Malı çalınsa, görevinden atılsa, ne yapabilir? Sonra çok yahudi vardır ki, ondan daha zengindir ve nice ahmak ve cahil kimseler var ki, makam ve görevi onunkinden daha yüksektir.

Velhasıl senden olmayan bir şey senin değildir. O halde bu anlatılanların hepsi emanettir. Zira hiçbirisi senden değildir. Kibrin sebeblerinden bazısı da ilim ve ibadettir. Bunlarla yapılan kibrin tedavisi bu öncekilerden daha zordur. Zira ilim kemaldir ve Hak Teâlâ katında büyük ve azizdir; Allah Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Bu itibarla alimin kendine değer vermemesi zordur. İlim ile olan kibrin tedavisi iki şekilde olur:

Birinci şekil: Ahiret gününde alimin mes'uliyeti ve tehlikesi büyük olur. Zira cahilin bazı şeyleri af olur. Fakat alimin af olmaz. Alimin suç ve cinayeti büyüktür. Alimin tehlikesi hakkında gelen haberleri düşünmelidir. Allah Teâlâ Kur'an-ı Azim'de amel etmeyen alimi sırtında büyük kitaplar taşıyan bir merkebe benzeterek: **«Merkeb gibi, kitabları sırtında taşıyor»**, (Cuma sûresi, âyet: 5). Ve yine onu köpeğe benzettiğini düşün. Nitekim âyette buyurur ki: **«Onun hâli, üzerine varsan da, kendi hâline bıraksan da, dilini çıkarıp soluyan köpeğin hâline benzer.»** (A'raf sûresi, âyet: 176). Yani amel etmeyen alim gerek bilsin, gerek bilmesin kendi huyunu bırakmaz. Nitekim köpek gerek üzerine varılsın, gerek varılmasın, solur. Eşek ve köpekten daha aşağı da ne olabilir. Gerçek şudur ki, eğer alim ahiret gününde kurtulamazsa bütün cansızlar da ondan üstün olur, hayvanlar nerde kaldı! Bunun için sahabeden kimisi keşke ben bir kuş olaydım, kimisi de **«keşke ben bir koyun olaydım, beni boğazlayıp yeseydiler»**, derdi. Önünde akibet korkusu olunca onu düşünenin kalbinde kibirlenmeye imkân kalmaz.

Şöyle ki, kendinden cahil bir kimse görürse **«bu zat günahında mâzurdur. Zira bilmiyor. O halde onun hali benden iyidir.»** demelidir. Kendinden daha âlim bir kimse görürse **«bunun hali benden iyidir; zira nice şeyler vardır ki, o bilir, ben bilmem»** demelidir. Bir ihtiyar görürse, **«bunun da hali benden iyidir. Zira bu çok ibadet etmiştir.»** demelidir. Bir çocuk görürse, bunun da hali benden iyidir. Zira bunun günahı yoktur, benimki çoktur, demektir. Hatta bir kâfiri bile görürse kibirlenmemeli, **«belki bu müslüman olup hüsnü hatimeye sahib olur ve benim sonum ise küfürle bitebilir. Allah korusun»,** demelidir. Zira çok kimse, Ömer (r.a.) müslüman olmadan önce onu gördükleri zaman kibirlenirlerdi, oysa bu, Allah'ın ilminde hata idi. O halde saadet ahiret kurtuluşunda olup o da malum olmayınca, herkes onun korkusuyle meşgul olmalıdır ki, kibirlenmeye imkân kalmasın.

İkinci şekil: Düşünmelidir ki; büyüklük Allah Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Kibirlenen kimse Allah Teâlâ ile çekişmeye girmiş olur. Allah Teâlâ kendisiyle çekişene düşman olur. Allah Teâlâ herkese: **«Benim yanımda kıymetiniz, kendinize kıymet vermediğiniz zaman vardır»,** buyurur. Bu şekil, birinci şekilden daha kuvvetli ve tesirlidir. Zira bir kimse akibetinin hayırlı olup olmadığını bilmemesiyle kibir ondan zâil olur. Bu sebebten idi ki peygamberler mütevazi idiler. Zira Hak Teâlâ'nın kibri sevmediğini bilirlerdi.

Abid olan kimse, abid olmayan bir âlime karşı kibirlenmemelidir. Zira belki onun üstün ilmi ona şefaatçi olur, onun günahını mahveder.

Resûlüllah buyurur ki: **«Alimin, abide üstünlüğü, benim bir ashabıma üstünlüğüm gibidir.»** Abid hali bilinmeyen bir cahil görürse, **«belki bu benden daha büyük bir abiddir. Fakat kendini meşhur yapmamıştır.»** demelidir.

Bir fasıkı görürse, vesvese ve kötü düşünceler gibi batında çok günahlar vardır ki, zahirde olan fasıklıktan daha ağırdır. Belki benim batınımda bütün amellerimi yok edecek bir günahım vardır ve onun batınında da bütün günahlarına keffaret olacak iyi bir ahlâkı vardır. Belki o tevbe eder, hatimesi hayır olur ve benden de bir hata sadır olur ki, ölürken imanımın tehlikeye düşmesine sebeb olur; diye düşünmelidir. Velhâsıl onun adı Hak Teâlâ yanında Şakiler defterine yazılması mümkün iken, kibirlenmesi gayet ahmaklıktan ileri gelir. Bunun için alimler ve şeyhler daima mütevazi olurlar.

UCUB (KENDİNİ BEĞENME) VE ZARARLARI

Bil ki, ucub (kendini beğenme) kötü ahlâklardandır. Resûlüllah buyurur ki: **«Üç şey insanı helâk eder: Biri, bahillik; biri, nefsine uymak ve biri de, ucub (kendini beğenme) dir»** yine buyurdu ki: **«Günah işlemeseniz de, sizin günahtan daha fena olan bir iş yapmanızdan korkarım. O da ucubdur.»** Hz. Aişe'ye **«İnsanın işi ne zaman kötü**

olur?» dediler. **«İşini güzel zannettiği zaman. Bu zaman da ucub dedir.»** dedi. İbn-i Mes'ud der ki: Helâk olmak iki şeydedir: Biri ucub ve biri de, ümitsizliktir.»

Bunun için demişlerdir ki, ümitsiz kimse talebte gevşek olur, ucublu kimse ise, taleb'e ihtiyacı olmadığını sanır.

Mutarraf (r.a.) der ki geceyi başından sonuna kadar uykuda geçirip sabanleyin de kırık ve korkulu olmak, benim yanımda bütün gece namaz kılıp seher vaktinde ucublu olmaktan sevgilidir. Bişir bin Mansur bir gün gayet fazla namaz kıldı. Bir kimse onun ibadetine bakıp taaccub etti. Bişir selâm verince: **«Ey delikanlı, taaccub etme! Şeytanın ne kadar ibadet ettiğini ve sonunun ne olduğunu bilirsin»,** dedi.

Bil ki, ucub bir çok afetler doğurur. Biri kibirdir. Kendini başkalarından hayırlı zanneder. Giderilmesiyle de uğraşmaz; kendini yarlığanmış sanıp ibadete ihtiyacı olmadığını sanarak ibadete düşkün olmaz; ibadetin afetlerini bilmez ve öğrenmek de istemez. Kendini kusursuz ve afetsiz zanneder. Bunlar kimin kalbinde zail olursa o, Hak Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği ibadet nimetiyle, Allah'ın mekrinden emin olduğunu, onun yanında yeri olup üzerinde hakkı olduğunu sanır. Hatta öyle bir mertebeye gelir ki, o ibadet sebebiyle kendini övüp temiz göstermeye başlar. Eğer ilmini beğeniyorsa, kimseden bir şey sormaz. Onun görüşüne muhalif bir söz söylerlerse dinlemez, eksik kaldığından başkasının nasihatini kabul etmez ve (bu yüzden) bedbaht olur.

UCUB VE NAZLANMANIN HAKİKATİ

Bil ki, Allah Teâlâ'nın, ilim, ibadette başarı ve bunlara benzer nimetleri müyesser ettiği kimse, o nimetin elden çıkmasından, alınmasından korkarsa ucublu olmaz (kendini beğenmiş olmaz). Eğer korkmuyor; fakat o ilim ve ibadet kendisinin sıfatı olduğu için değil, Allah Teâlâ'nın kendisine bahş ettiği nimet ve ihsan olduğu için sevinirse, yine ucub etmiş olmaz.

Eğer o ilim ve ibadet Allah Teâlâ'nın nimeti olduğu için değil, kendinin sıfatı olduğu için seviniyorsa ve onun elden çıkmasından da korkmuyorsa o kimse bu sıfatla ucub etmiş olur.

Eğer bununla kendinin Hak Teâlâ üzerinde hakkı olduğunu düşünüp kıldığı ibadeti Hak Teâlâ yanında makbul bilirse, buna idlal (nazlanma) denir. Çünkü kendini Hak Teâlâ yanında makbul ve nazlı, anlamış olur. Çünkü bir kimse bir kimseye birşey verir ve verdiği şey kalbinde büyük olursa, ucub etmiş olur. Eğer büyük olmasından başka hizmet ve karşılık da bekliyorsa buna da idlal denir.

Resûlüllah buyurur ki: **«Bir kimse kıldığı namazla nazlanırsa, o namaz onun başından yukarı yükselmez, göklere yükselmek nerde kalır.»** Yine buyurur ki: **«Kişinin gülüp de taksiratını itiraf etmesi, ağlayıp da, ağlamasını büyük bir iş sanmasından hayırlıdır.»**

UCBUN İLÂCI

Bil ki, ucub sadece cehaletten ileri geldiği gibi, onun tedavisi de sadece marifetle olur.

O halde gece gündüz ilme ve ibadete çalışana deriz ki, senin ucbun, ilim ve ibadet senden sadır olduğundan dolayı ise ucub makbul değildir. Zira sen ilim ve ibadete yol olmuşsun. Yola ucub lâyık değildir. Zira yol musahhardır (başkasının emrindedir) (amel) iş yoldan sadır olmaz, belki yol arada vasıta olan bir alettir.

Eğer ilim ve gücümle vücuda getirdim dersen, iş yaptığın kuvvet, güc, irade ve uzuvların nereden geldiğini hiç biliyor musun? Eğer ilim ve amel benim irademle oldu dersen, o iradeyi ve isteği sende kim yaratmıştır ve onu sana kim musallat kılmıştır ve onunla sana o işi yaptırmıştır. Zira kendisine bir istek musallat edilen kimseye bir melek gönderilir ki, ona muhalefet etmesi mümkün değildir. İstek ise kişinin kendisinden değil, belki kişiyi kahr ile bir işe sevkeden bir şeydir.

O halde bunların hepsi Allah Teâlâ'nın nimetleridir. Senin kendine ucub etmen, gayet cehaletten ileri gelir. Zira senin hiçbir şeye kudretin yoktur.

O halde taaccub Allah Teâlâ'nın ihsanına olmalıdır ki, çok kimseleri gafil edip onların isteğini yakışmaz işlere çevirmiş iken, sana kendi inayetinden teşhis ve temyiz kudretini verip (yi- isteği sana musallat etti ve seni kahır zinciri ile kendine, hazretine çekti. Meselâ eğer bir padişah kendi kullarına bakıp onların arasından birine sebebsiz ve hizmetsiz bir elbise hediye etse, onun taaccubu kendine değil, padişahın, hakkı olmadan ona ihsan etmesi, onu diğerlerine tercih ve tahsis ettiği için olmalıdır. O halde eğer o kul derse ki, padişah hakimdir. Bende liyakat görmese o elbiseyi bana göndermezdi. Ona denir ki, o liyakatı nereden buldun? Eğer nimet ve liyakat ikisi de padişahın ihsanıdır derse, o zaman ucbe mahal kalmaz. Şunun gibi olur ki, padişah sana bir at verince, ucub etmiyorsun. Sonra bir hizmetçi de verince, benim atım olup başkalarının olmadığı için padişah bana hizmetçi verdi, deyip ucub ediyorsun. Atı da padişah verince, atı ve hizmetçiyi birden vermiş gibi düşünülmelidir. Yine eğer benim Allah'a sevgim olduğu için beni ibadete muvaffak etmiştir dersen, o zaman denir ki, o sevgiyi senin kalbine kim attı?

Eğer derse ki, Allah Teâlâ'nın zatının celalini ve sıfatlarının kemalini idrâk ettiğim için, Allah'ın sevgisi benim kalbime atılmıştır. Cevabında denir ki, bu marifeti ve bu idrâki sana kim verdi? Bunların hepsi Allah Teâlâ'nın fazla ihsanından olunca, ucub, seni yaratan, bu sıfatları sende vücuda getiren ve sana kudret, irade ve istek veren Allah Teâlâ'nın ihsanına olmalıdır. Sen, ortada hiç bir şey değilsin ve sen Hak Teâlâ'nın kudret ve iradesine yol ve güzergâhtan başka bir şey değilsin.

Sual: Eğer bir kimse, yapılan ibâdeti ben yapmıyorsam, hepsi Allah'a raci ise, neden sevâba kavuşuyorum. Kuşkusuz sevâp, ihtiyarımızla olan amelimiz sebebiyle kazanılır, derse; cevâbında deriz ki, gerçek şudur ki, sen yalnız Allah Teâlâ'nın kudretine yolsun, başka hiç bir şey değildir. Âyet-i kerime'de: **«Sen atarken sen atmadın, doğrusu Allah attı.»** (Enfal sûresi, âyet: 17) buyurulmaktadır. Fakat senin hareketini, ilim, kudret ve irâdeden sonra yarattığı için, hareketi kendin vücude getirdiğini sanırsın.

Bu, anlaşılması zor ince bir sırdır. Fakat tevhid ve tevekkül bahsinde ona bir nevi işaretler yapılacaktır, inşaallah. Ama burada senin anlayabileceğin şudur: Farz edelim ki, amel senin kudretinle olur, lâkin senin amelin, ilimsiz, irâdesiz ve kudretsiz mümkün değildir. O hâlde senin amelin anahtarı bu üç şeydir. Bunların üçü de Allah'ın vergisidir.

O halde eğer sağlam olsa, o hazinede sonsuz nimetler bulunsa, senin anahtarın olmadığı için o hazineye ulaşamazsan, hazine sahibi anahtarı senin eline teslim etse ve sen o nimetlerden istediğin kadar alsan, bu nimeti el uzatıp aldığına değil, anahtarı sana verene havale edersin. Zirâ eğer anahtarı sana vermemiş olsaydı, o nimete el uzatmak mümkün olmazdı.

O hâlde önemli olan sana anahtarın verilmesi ve onun sebebiyle o nimete kavuşmandır. Demek ki amellerin anahtarı olan kudret ve onun sebebleri, Allah Teâlâ'nın vergisidir. O hâlde Allah Teâlâ'nın fazlına ve ihsanına taaccub etmek lâzımdır, ki lutûf ve ihsanının hazinesinin anahtarını sana verdi ve onu bütün fâsıklardan esirgedi ve günah anahtarını onlara verip ibâdet hazinesinin anahtarını onların yüzüne kapadı. Bunu, ezelde onlardan bir suç, senden bir hizmet olmaksızın sadece kendi adaleti ve lütfu ile yaptı.

O hâlde gerçek tevhidi bilen kimsede hiçbir zaman ucub gelmez. Taaccub şöyledir: Akıllı fakir, câhil zengine nimet verildiğini tuhaf görüp ben akıllı olduğum hâlde nimetten mahrum edildim, der. Bunu düşünmüyor ki, akıl nimetlerin en büyüğü iken kendisine verilmiştir. Eğer malı da kendisine verip câhili ikisinden de mahrum etseler, adalete uygun olmaz. Belki şikâyetçi akıllıya, aklını onun malına değişir misin? deseler, razı olmaz.

Yine güzellik ve cemâl sahibi fakir hanım, mal ve ziynet sahibi olup da sûreti çirkin olan hanımı görünce der ki, bu ne hikmettir ki, bu kadar nimet bir çirkine verilmiştir. Takındığı ve giydiği şeyler, kendisinde olanların hepsinden iyidir. Eğer mal ve güzelliğin her ikisini de kendisine verselerdi, adalete uygun olmazdı. Bu, şuna benzer ki, bir padişah, bir kimseye at verip bir diğerine de hizmetçi verince, at verilen kimse taaccub edip der ki, at benim olduğu hâlde niçin başkasına hizmetçi veriliyor?..

Bu, gâyet cehâletten ileri gelen bir şeydir. Yine şuna benzer ki: Davud (s.a.s.) bir defa buyurdu ki: **«Ey Allah'ım, hiç bir gece olmaz ki, Davud ailesinin her ferdi sabaha kadar namaz kılmasın ve hiçbir**

gün olmaz ki her ferdi oruç tutmasın.» Bunun üzerine vahiy geldi ki; «Eğer benim tevfikim (muvaffakiyet vermek) olmasa, bu hâl nerden nâsib olurdu? Şimdi biran seni kendinle bırakıyorum.» Davud (a.s.) biran kendi hâlinde kalınca, kendisinden, bütün ömrü boyunca nedâmetini çektiği bir yanlışlık sadır oldu.

Eyyub (a.s.) da: «Ey Allah'ım! Bu kadar belâları benim üzerime yağdırıyorsun, yine de bir defa olsun kendi arzumu senin muradına tercih etmedim.» dedi. Birden bir parça bulut gördü. O buluttan bir münadî bir türlü sesle çağırıp dedi ki: «Ey Eyyub! Sen sabrı nerden buldun?»

Eyyub (a.s.) kusurunu bildi ve başına toprak saçtı ve: «Ey Allahım! Benim sabrım senin lûtuf ve ihsanındandır.» deyip tevbe etti. Allah Teâlâ buyurur ki: «Eğer Allah'ın sizin üzerinizdeki lûtfu, ihsanından olmasaydı, hiçbiriniz kendini temizlemeye yol bulamazdı.» (Nur sûresi, âyet: 21).

Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: «Hiç kimse kendi ameliyle kurtulamaz.» Siz de mi? Ya Resûlüllah, dediler. «Evet, ben de ancak Allah Teâlâ'nın lûtuf ve rahmetiyle kurtulurum.» buyurdu. Bunun için sahabenin büyükleri, «Keşke toprak olaydık, yahut hiç olmayaydık» diyorlardı. Bu anlattıklarımızı anlayanlar, ucubla uğraşmaz.

ÖGÜNÜLEN ŞEYLER

Bil ki, bazı kimselerin cehâleti o dereceye varır ki, kendisinde olmayan ve gücü ile ilgisi bulunmayan şeylerde ucub eder. Meselâ güç, güzellik ve soy gibi. Bu büyük cehâlettir. Zirâ âlim ve âbid olan kimseler, eğer ilmi ben tahsil ettim ve ibâdeti ben yaptım deseler, onların hayalinin biraz haklı tarafı olur. Fakat elinde olmayan şeylere ucub etmek sadece ahmaklıktır.

Bazı kimseler zâlimler ve sultanlarla ucub eder. Eğer onların cehennemde ne hâlde bulunacaklarını, kıyâmet gününde hâsımlarının kendileriyle nasıl alay edeceklerini düşünselerdi, onlardan utanırlardı.

Hattâ (soyların) en şereflisi Peygamberimizin soyu iken, onunla bile ucub etmek manâsızdır. Eşraftan bazı kimselerin ucbu o dereceye varmıştır ki, kendisi ne günah işlese, zarar etmez diye düşünür. Şu kadar idrâk etmiyorlar ki, babalarının ve dedelerinin aksini yaptıkları zaman, aralarındaki nesebi kesmiş olurlar. Zirâ onlar şerefi nesebte değil, takvâda ve tevazuda bulmuşlar.

Bilhassa onların nesebinde cehennem köpeği olan kimseler de olabilir. Resûlüllah neseble övünmeyi yasakladı ve: «Bütün insanlar Âdem'dir, Âdem ise topraktan yaratılmıştır.» buyurdu. Bilâl (r.a.) namaz için ezan okuyunca, Kureyş'in ileri gelenleri dediler ki, bu siyah köle kimdendir ki, bu kadar kıymetli olsun.

Bunun üzerine «Allah'ın yanında en kıymetliniz, en takvalınızdır.» âyet-i kerimesi nâzil oldu. Ne zaman ki, «Sen (Ey Muhammed)

yakın akrabalarını korkut.» (Şuara sûresi, âyet: 214) âyeti nâzil oldu, Resûlüllah Hz. Fatıma'ya: **«Ey Muhammed'in kızı, kendi hazırlığını gör; yarın kıyâmet gününde ben sana fayda veremem»**, Safiyye'ye de: **«Muhammed'in halası, kendin hazırlığını yap; ben yarın sana yardım edemem.»** buyurdu.

Eğer Resûlüllah'ın akrabalığı akrabasına kâfi gelseydi, Fatıma zâhidlik ve takvayı bırakıp dünyada rahat yaşardı ve her iki dünya da ma'mur olurdu. Gerçi akrabalıkla şefaat ümidi fazla olur, fakat kabûl etmez.

Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Allah'ın razı olduğu kimseden başkasına şefaat edemezler.»** (Enbiya sûresi, âyet: 28). Şefaat ümidi ile emin ve rahat olmak, babası iyi bir doktor olan hastanın ona güvenip perhiz tutmayıp her bulduğunu yemesine benzer. Bilhassa bazı hastalar vardır ki, onun hastalığı ilâç kabûl etmez ve onun hakkında üstad tabib bile fayda vermez.

O hâlde mizaç tabibin tedâvisine müsait olmalıdır. Padişahın yanında kıymetli olan, herkese şefaat edemez. Belki bazı kimseler olur ki, padişah ona düşman olur, onun hakkında şefaat kabûl etmez. Allah Teâlâ'nın kızmadığı hiçbir günah yoktur. Fakat Allah Teâlâ gazabını örtmüştür. Belki senin küçük sandığın bir günahta Allah'ın daha çok gazabı vardır. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Siz onu (iftirayı) kolay sanırsınız, oysa Allah'ın yanında büyüktür.»** (Nur sûresi, âyet: 15).

Bütün müslümanlar, müslümanlık sebebiyle şefaat ümitleri vardır. Yine herbiri de şefaat ümidi ile korkudan boş değillerdir. Korku ile ucub da bir araya gelmez. O hâlde müslümana ucub yakışmaz.

ONUNCU ASIL

GAFLET, DALÂLET VE GURUR

Bil ki, âhiret saadetinden mahrum olan, din yolunda gitmediği için mahrum olmuştur. Din yolunda gitmemesi, ya bilmediğinde, yahut bunu yapamadığındandır. Yapamayan, nefsin arzularına esir olup onunla başa çıkamadığı için yapamamaktadır. Bilmeyen de ya gâfil olduğu için bilmemiştir, yahut bilmiştir; fakat anlayışında bazı bozukluklar meydana gelmesiyle hak yolunu elden çıkarmıştır. Kudretsizlikten ileri gelen şekâveti ise, anlatmıştık. Şu kimseye benzer ki, bir yolculuğa çıkmak zorundadır. Fakat yolda çok zor ve aşılmaz geçitler olur ve kendisi de çok zayıf olduğu için o geçitleri aşamaz. Geçit dediğimiz, makam ve itibar, mal ve servet, mide ve ferc arzularıdır. Bu anlatılan geçitlerden bazı kimseler, birini aşar, ikincisini aşamaz. Bazıları da ikisini aşar, üçüncüsünü aşamaz. Böylece bütün geçitleri aşmayan maksadına kavuşamaz. Bilmemekten ileri gelen şekâvet ise, üç cinstir:

Biri, gâfil ve hbersiz olmaktır. Buna câhillik denir. Bu, bir yol başında uykuya dalıp kervanı kaçıran ve eğer bir kimse onu uyandırmazsa helâk olan kimseye benzer.

Bir cinsi de dalâlettir. Ona da sapıklık denir. Bu da, maksadı doğu tarafına yönelen kimseye benzer. Ne kadar giderse, o kadar maksadından uzak düşer. Bu dereceye uzak dalâlet denir. Ama yolun sağına, yahut soluna sapmak da dalâlettir; fakat uzak dalâlet değildir.

Üçüncü cinsi de, gururdur ki, ona aldanmak denir. Bu da şu kimseye benzer ki, hacca giderken sahrada hâlis altına ihtiyacı olacağını sanır. Bunun için her nesi varsa satıp hâlis altına çevirir. Fakat hâlis altın diye bildiği altınların hepsi kalp, yahut karışık ve geçersiz olur. Kendisi böyle olduğunu bilmiyor, hâlis altın elde ettiğini, bununla muradına kavuşacağını sanıyor. Sahraya ulaşıp altınları gösterince hiç kimse onlara bakmaz.

Bu yüzden kendisine hasret ve nedâmet gelir. Böyle olan kimseler hakkında şu âyet-i kerime nâzil olmuştur: **«(Habibim) "yaptıkları işler bakımından en çok ziyâna uğrayanları haber vereyim mi?" de. O kimselerin dünya hayatındaki çalışmaları hep boşa gitmiştir. Halbuki onlar iyi ve sağlam iş yaptıklarını sanıyorlardı.»** (Kehf sûresi, âyet: 103 - 104). Yâni kıyâmet gününde en çok hor ve zelil olanlar, dünyada zahmet çekip kazandıklarını sanıp da sonunda bütün yaptıklarının yanlış ve bâtıl olduğunu gören kimselerdir.

O hâlde bu kimselerin taksirâtı şudur ki, önce sarraflık sanatını öğrenip ondan sonra altını elde etmek gerekirdi. Böylece hâlis altını, kalp olanından ayırabilirdi. Eğer bunu yapamazsa, bir sarrafa göstermek gerekirdi. Eğer onu da yapamazsa, bâri bir mehenk taşı ele geçirmeli idi. Sarraf dediğimiz, mürşit pir ve kâmil üstâddır. O kimsenin pirler derecesine erişmesi, yahut bir pirin hizmetinde bulunup vâki olan işlerini ona arzetmesi gerekir.

Eğer bu ikisini de yapamazsa, mehenk taşı onun şehvetlerinin gâlebesi ve nefsinin arzularıdır. Ona müracaat etmelidir. Nefsinin meylettiği her şeyin bâtıl olduğunu bilmelidir. Gerçi bu mertebede de yanlışlık olur, fakat ekseriya doğru olur. Şekâvette birinci asıl olan bilmezlik bu üç cinse raci olunca ve bu üç cinsin tafsilâtını ve ilâcını bilmek farz olup birinci asıl yolu bilmek, ondan sonra yola gitmektir. Bunların ikisi de hâsıl olunca geride bir şey kalmaz.

Bunun için Ebû Bekir Sıddik (r.a.) duasında bunlarla yetinip: **«Allahım, hakkı hak olarak bize göster ve ona uymak için kuvvet ve kudret nâsib eyle.»** derdi. Anlattığımız asıllarda hak yolunda olmamanın ilâcını beyân ettik. Şimdi de onu bilmemenin ilâcını beyân edelim, inşaallah.

GAFLET VE CEHALET İLÂCI

Bil ki, insanların çoğu gaflet sebebiyle hicapta (Allah'tan ayrı) kalmışlardır. Yüzde doksan dokuzu gaflet hicabında kalanlardır. Gaf-

letin mânası âhiret hallerinin tehlikesinden habersiz olmaktır. Eğer haberdar olsalardı taksirat etmezlerdi. Zirâ insan, öyle yaratılmıştır ki, tehlike gördüğü yerden birçok sıkıntılara katlanmak pahasına da olsa kaçar. Fakat bu tehlikeyi görmek, ya insanları dine dâvet eden peygamberlerdeki nübüvvet nuru ile, ya da peygamberlerin varisi olan âlimlerin ilmiyle görmek mümkün olur. Seferde uyuya kalmış kimsenin ilâcı ,ancak şefkatli, uyanık bir kimsenin yetişip onu uykudan uyandırmasıdır. O şefkatli kimse dediğimiz peygamberler ve onların vekilleri olan âlimlerdir.

Bütün peygamberler gaflet uykusunda olanları uyarmak için gönderilmişlerdir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur ki: **«Babaları uyarılmamış, gaflette olan bir kavmi uyarmak için seni gönderdik.»** (Yasin sûresi, âyet: 6). Yine buyurur ki: **«Senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olanları —belki hidâyet olurlar diye— uyarmak için seni gönderdik.»** (Kasas sûresi, âyet: 46). Yâni, ya Muhammed, insanları gaflet uykusundan uyarmak ve insan elbette zarardadır demen için seni gönderdik.

Zirâ onların herbiri cehennem kenarı üzerinde yaratılmıştır. Âyet-i kerimede: **«Artık kim azgınlık edip kâfir olursa,** (âhiret yerine) **dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz cehennem öyle kimselerin varacağı bir yerdir. Fakat kim Rabbi'nin azametinden kendini, nefsi ve şehevi arzulardan alıkoymuşsa, mulaka onun varacağı yer cennet olacaktır.»** (Naziât sûresi, âyet: 40 - 41) buyurulmaktadır. Yâni dünyaya yönelip arzularına uyan mutlaka cehenneme düşer. Zira nefsi arzular bir hâsırdır. Cehennem ise üstü örtülen kuyudur. O hâsır üzerinde yürüyen mutlaka kuyuya düşer. Arzularına muhalefet eden de cennete girer. Şehvet ve arzular; cennet yolu üzerinde geçitler durumundadır. O geçitleri aşan mutlaka cennete girer.

Bunun için hadiste: **«Cennet sevilmeyen şeylerle, cehennem de şehvet ve arzularla kuşatılmıştır.»** buyurulmaktadır. Bunun için çölde yaşayan Araplar, Kürtler, Türkmenler ve aralarında âlim bulunmayan kavimler gaflet uykusunda kalmışlardır. Zirâ kimse onları gaflet uykusundan uyandırmamıştır.

Onlar gaflette kalıp âhiret tehlikesinden habersiz kalınca din yolunda gitmezler. Köylerde yaşayanlar arasında da âlimler az bulunur Zirâ köy mezar gibidir.

Hadiste: **«Ziraatla uğraşan köylüler, mezardaki ölüler gibidir.»** buyurulmaktadır, fakat bulundukları şehirde minbere çıkıp vaaz yapan âlim, vâiz olmazsa, yahut o şehrin âlimleri dünya ile meşgul olup dinin derdiyle meşgul olmazlarsa, onlar da gaflette kalırlar. Zirâ bu kabil âlimler kendileri de gaflet uykusundadır. Başkalarını nasıl uyandırabilirler?

Eğer bir şehrin âlimleri minbere çıkıp sermayesiz vâizlerin va'zı gibi seciler, gârib sözler, acayip nükteler beyan edip rahmet va'd eden

sözleri zikredip insanlara sıfatı ne olursa olsun, rahmet olunur diye ümit verirse, bu kimselerin hâli, gafil olanların hâlinden beterdir.

Bunların hâli şu kimsenin hâline benzer ki, bir yolun başında uyur. Bir kimse yanına gelip ben onu uyandıracağım der ve ona bir şarap verir ki, sarhoş olup kendinden geçip düşer kalır. Bu bedbaht bundan evvel, ne çeşit bir ses duyarsa uyanacak durumda idi. Şimdiki hâlde ise başına elli tekme vursalar haberi olmaz. Cahil olan kimse bu meclislerde bulunursa, öyle olur ki, ondan sonra âhiret endişesi kalbine girmez. Ona ne söylerlerse, **«Allah Teâlâ'nın keremi, rahmeti çoktur. Benim günahımın ona ne zararı vardır. Onun cenneti içinde yerimiz bulunmamaktan cennet geniştir.»** der. Bunun gibi nice saçma sapan fikirler dimağında yer tutup hiç nasihat kabul etmez. Böyle olan vaiz, insanların dinini yıkan, kanlarına giren deccâldir.

O şu doktora benzer ki, hararetten ölmek üzere olan hastaya şifâdır diye bal yedirir. Evet, bal şifâdır, fakat soğukluktan olan hastalığa şifâdır. Allah Teâlâ'nın rahmetine ümit ve ricayı artıran eserler ve hadislerin hepsi de şifâdır.

Fakat bütün hastalara değil, iki hastaya şifâdır. Biri, o kadar günah işlemiştir ki, Allah Teâlâ'nın affından ümidini kesmiş ve ümitsizlikten tevbe etmeyip benim tevbem hiç kabul olmaz diye zanneder. Onun hakkında şu âyet-i kerîme şifâ olur: **«Ey Resûlüm, onlara söyle: Ey kendilerine zulüm eden kullarım, benim rahmetimden ümidinizi kesmeyiniz.»** (Zümer sûresi, âyet: 53). Fakat bu âyete bağlı olan âyeti okumak şartiyle: **«Size azab gelmeden önce Rabbinize dönünüz, kendinizi ona teslim ediniz. Sonra olacak tevbeniz fayda vermez ve Kur'an-ı Kerîm'in güzel âyetlerine uyunuz.»** (Zümer sûresi, âyet: 54) Biri de korku galib olmuş ve ibâdet etmekten hiç rahatlık bulmayan, kendini sıkıştırmakla helâk olacak dereceye gelen kimsedir. Meselâ, gece hiç uyku uyumaz. Bunun gibi, korkunun yarasına, reca (ümid) merhem olur. Fakat ümit âyetleri, gafil ve günaha cesaretli olanlar hakkında, yanmış kimsenin yarasına tuz ekmek gibi olur, yarayı azdırır.

Nitekim tabibin harareti bal ile tedavi etmesi, hastanın kanına girmek olur. Bunun gibi, zikri geçen âlim de insanların kanına girmiş olur, deccâl ve şeytana arkadaş olur. O kabil âlimlerin bulunduğu şehre şeytan gitmez. Zirâ onun vekâleti kâfi gelir.

Ama vâizin sözleri şeriatın kurallarına uygun olup korkutucu ve uyarıcı olur, fakat hareketleri sözlerine muhalif olup dünyaya düşkün olursa, onun va'ziyle kimsenin gafleti gitmez. O, şu kimseye benzer ki, önüne bir tabak badem helvasını koyup iştâhla yer ve: **«Ey insanlar, zinhar bu helvanın yanına kimse yaklaşmasın. Bunda zehir vardır.»** diye feryâd edip çağırır. Onun bu sözü, insanların bu helvaya düşkünlüğünün artmasına sebeb olur. Zirâ derler ki, bu helvanın hepsini kendisi yesin, kimse onunla yemesin diye bu sözü söylüyor.

Ama eğer sözü ve hareketiyle şeriatın kurllarına uyar ve geçmiş büyüklerin hareketinde olursa ve eğer insanlar arasında kabul

görüyorsa onun sözü ile gafiller gaflet uykusundan uyanırlar. Eğer kabul görmezse, gücü yettiği kadar arkalarından gidip evlerine girip onları doğru yola çağırmak farzdır.

Bütün bunlardan anlaşıldı ki, insanların binde dokuz yüz doksan dokuzu gaflet hicabındadır ve âhiret tehlikesinden habersizdir. Gaflet öyle bir hastalıktır ki, ilâcı gafil olan kimsenin elinde değildir. Zirâ gafil kendinden haberi olmaz, gafleti tedavi etmesi nerede kalır. O hâlde onun ilâcı âlimlerin elinde olur. Çocukların gaflet uykusundan uyanmaları anne; babalar ve öğretmenlerin sözü ile olduğu gibi, insanların gafletten uyanması da vâizlerin sözü ile olur.

Böyle âlim ve vâizler çok kıymetli olup az bulunduğu için gaflet hastalığı müzminleşip insanlar gaflet hicabında kalırlar. Âhireti dillerinin ucu ile anıp âdet olduğu için söylerler. Halbuki kalbleri onun musibet ve şiddetinden habersiz olur. Böyle uyarma ve uyarılmada hiç fayda yoktur. Allah Teâlâ daha iyi bilir.

DALÂLET VE İLÂCI

Bil ki, âhiret hâllerinden gafil bir grup insan daha vardır. Onlar, doğrunun aksine inandıkları için doğru yoldan uzak düşmüşler, dalâlet onlara perde olmuştur. Gerçeğin anlaşılması için bu kimselerden beş çeşit misâl verelim:

Birinci misâl: Bir sınıf insan âhireti inkâr ederler, insan öldükten sonra hiç olmamış gibi olacağına inanırlar. Tıpkı bitkilerin kuruyup, çürüyüp yok olduğu ve mumun sönüp gittiği gibi. Bunun için takvâ gemmi başlarından çıkarıp dünyada rahat yaşarlar ve peygamberlerin haber verdikleri, sadece insanların ve dünya nizamının ıslahı, yahut bu dünyada itibar, makam, şöhret ve çevre elde etmek için olduğunu iddia ederler.

Bazen açıktan, cehennem dedikleri çocuğa **«Eğer okula gitmezsen, seni farelerin yuvasına hapsederler dedikleri gibidir»**, dediler! Bu bedbahtlar eğer anlattıkları misâle dikkat etseler, anlarlar ki, çocuğun okula gitmemesinin zararı, fare yuvasına hapsedilmekten daha kötüdür.

Nitekim bâsiretli insanların, Allah'tan mahcub (ayrı olmak) olmanın zararı cehennem azabından beter olduğunu bilirler. Bunun sebebi, nefsine uyup kıyâmeti inkâr etmek, insanın tabiatına uygundur. Ahir zamanda bir çok insanların kalbine bu inkâr hâkim olur. Gerçi dilleriyle açıktan söylemezler. Belki kendilerinden bile gizlerler, fakat onların muamelesi inkârlarına delil olur.

Zirâ onların âdeti şöyledir ki, dünyada gelecek zahmet korkusundan önceden çok sıkıntılar çekerler. Eğer onların kalbinde âhiret tehlikesi inancı olsaydı, böyle rahat olmazlardı. Bunun ilâcı âhiret gerçeğinin onlarca bilinmesidir. Âhiret gerçeğinin bilinmesinin de üç yolu vardır.

Brinci yol: Cennet ve cehennemde, itaat eden ve isyân edenin hâlini görmektir. Bu, peygamberlere ve velilere mahsustur. Çünkü onlar gerçi bu dünyadadırlar, fakat fena ve kendinden geçme denilen bir hâlin gelmesiyle öbür dünyanın hâllerini anlarlar ve görürler. Zirâ bu görmeye perde olan hisler ve şehvetlerin meşgalesidir. Bu hususa kitabın başında biraz işaret edildi. Ahirete imanı olmayan kimsenin buna inanması nasıl mümkün olur ve nasıl bu mertebeye ulaşmak ister.

İkinci yol: Delil ve huccet ile insan hakikatinin ne olduğunu bilir ve insan ruhunun ne olduğunu anlar. Çünkü insan ruhunun kendi zâtı ile kaim bir cevher olduğunu, beden kalıbına, muhtaç olmadığını, beden kalıbının onun binek hayvanı ve vasıtası olduğunu bilir; onun varlığının bedenin varlığına bağla olmadığını, bedenin yok olmasıyla o yok olmayacağını anlar. Gerçi bu da bir yoldur, fakat bu yol çok önemli ve çetindir. Zirâ bu yalnız ilimde kök salan âlimlerin yoludur. Nitekim kitabın başında buna işaret edildi.

Üçüncü yol: Avamın yoludur. Bunlara hakikat marifeti, Peygamberlerden, velilerden, ilimde kök salan âlimlerden ve bunlarla görüşüp sohbet edenlerden hâsıl olur. Bu marifet nûruna iman denir. Kendisine pişkin bir pirin, yahut âbid bir âlimin sohbeti müyesser olmayan kimse şekavet karanlığında kalır. Pir ne kadar âlim ve büyük olsa ondan sirâyet eden nûr da o kadar büyük olur. Bu itibarla en mutlu insanlar ashab-ı güzîndir. Çünkü onlar Resûlüllah'ı görmüşler ve onun sohbetiyle müşerref olmuşlardır. Onlardan sonra tabiînlerdir. Çünkü onlar da sahabe-i kirâmı görmüşlerdir.

Bunun için Resûlüllah buyurur ki: **«İnsanların en iyisi benim zamanımda olanlardır. Ondan sonra, onlardan sonra gelenlerdir.»** Kâmil mürşid ile âbid âlimin sohbetinde bulunan insanlar, şu çocuk gibi olurlar ki, babasının nerede yılan görse kaçtığını, yılanın yüzünden oturduğu meskeni bıraktığını defalarca görünce, o zarûri olarak yılanın zararlı olduğunu ve ondan kaçmak icâpettiğini bilir. Hattâ zararının hakikatini bilmeden yılanı nerede görürse tabiatıyle ondan kaçmağa başlar.

Bazen olur ki, yılanda zehir bulunduğunu işitir, fakat zehirin adını bilip, hakikatini bilmez iken içinde büyük bir korku hâsıl olur. Peygamberlerin sohbetinde bulunan kimse, yılanın soktuğu kimsenin öldüğünü defalarca görünce zarûrî olarak yılanın zararlı olduğunu anlayan kimse gibidir.

Bu mertebe yakin mertebelerinin sonudur. İlimde kök salmış âlimlerin delil ve hucceti ise, bu hali görmemiş, fakat bir çesit kıyasla insanın ve yılanın mizâcını anlayıp aralarında zıddiyet olduğunu bulmuş kimsenin hâline benzer. Bununla da yılanın zararlı olduğuna yakîn hâsıl olur, fakat müşahede derecesindeki yakin gibi olmaz. Büyük âlimlerden başka bütün insanların mârifet nûru, salih âlimler ve vera' sahibi **şeyhlerin sohbetinden sirâyet etmektedir. En uygun ilâç da budur.**

İkinci misâl: Bir sınıf daha vardır ki, onlar ne âhireti inkâr ederler, ne de olacağına inanırlar. Belki hayatta kalıp işin gerçeğini bilmek mümkün değildir, dediler. Şeytan —üzerine lânet olsun— onların kalbine şu delili atar ki; dünya yakinen bilinmektedir. Âhiret ise, şimdilik yoktur ve olacağı da şübhelidir. Yakini şübheye değişmek mümkün değildir. Onların bu delili bâtıldır. Zirâ yakin ehlince âhiret yakinen bilinmektedir.

Bu şaşkınların ilâcı onlara: **«İlâcın acılığı yakînî ve katidir, iyileşmek ise, şübhelidir. Yine içiliyor. Denizde yolculuk tehlikelidir. ve ticaret kazancı şübhelidir. Yine sefer yapılıyor ve eğer bir kimse, gâyet susuz olduğun zaman sana, bu sudan içme, zirâ yılan ağzını bu suya sokmuştur, derse; su içmek lezzeti yakini ve kat'î; zehir ise şübheli iken niçin o sudan el çekersin.»** demektir. Eğer derse ki, bu yakini olan şeyi yapmamanın zararına katlanmak kolaydır. Ama zehir meselesi olursa, ölüme sebeb olur. Ona dayanılmaz. Cevabında deriz ki, bunun gibi dünya hayatı da yüz yıldan fazla değildir. Bu da geçince, rüyâ gibi olur. Âhiret ise ebedidir. Ebedi azâba dayanmak mümkün değildir.

Eğer âhiret hâlleri yalan çıkarsa farz et ki, dünyada birkaç günlük hayat olmadı. Nitekim önce yoktun ve sonra da yok olacaksın. Bunun için Hz. Ali bir mülhide: **«Eğer durum senin iddia ettiğin gibi olursa hepimiz kurtulduk, eğer öyle değilse, biz kurtulduk, siz azâba düçar oldunuz.»**

Üçüncü misâl: Bir sınıf vardır ki, âhirete inanır, fakat âhiret veresiye, dünya da peşindir, peşin veresiyeden iyidir der. Bunu idrâk etmiyor ki, peşin veresiyeden ancak ikisi eşit olduğu zaman iyidir. Ama eğer veresiye bin, peşin de bir olursa, veresiyenin daha iyi olduğuna şübhe yoktur. Nitekim insanların çoğunun muamelesi böyledir. Bu kadarını anlayamayanlar için bu da dalâlettendir.

Dördüncü misâl: Bir sınıf da vardır ki, âhirete inanır, fakat bu dünyada bütün işler işlediği gibi olmakla ve dünya nimetlerini kendinde görmekle: **«Dünyada nasıl nimette isem, âhirette de nimette olurum.»** diye iddia eder ve: **«Hak Teâlâ bize inayeti verdi. Âhirette de böyle yapacaktır.»** der.

Nitekim Kehf sûresinde beyân buyurulan iki kardeşin hikâyesinde biri: **«Rabbimin huzuruna döndürülürsem bile mutlaka bundan daha iyi nimetler bulurum.»** (Kehf sûresi, âyet: 36) dedi. Diğeri; **«Rabbimin yanında benim için mükâfat vardır.»** (Fussilet sûresi, âyet: 50). dedi.

Bunun ilâcı, şöyle mülâhaza etmektir: Bir kimsenin aziz bir oğlu ve zelil bir kölesi vardır. Oğlunu hergün okula hapsedip öğretmenin dövmesine ve ezâsına mübtelâ eder. Kölesini ise kendi hâline bırakır, istediği gibi, yaşar.

Zirâ kölenin bedbaht olmasını düşünmez. Eğer bu kölenin efendisi kendisini sevdiği ve oğlundan ileri tuttuğu için bunu yapıyor diye düşünürsen, bu ahmaklıktır. Hak Teâlâ'nın ezeli âdeti şudur ki,

dünyayı dostlarından esirger ve düşmanlarına bol verir. O kimsenin rahatlığı, tembellik edip bir şey ekmeyen ve harman zamanında mahsûl bekleyen kimsenin hâli gibidir. Oysa ekmeyenin biçmeyeceği malûmdur.

Beşinci misâl: Bir kısım da vardır ki, **«Allah kerimdir, rahîmdir. Cenneti kimseden esirgemez.»** der. Bu akılsızlar şunu bilmez ki, sana bu kadar imkân vermiştir ki, bir tane ekersen, yediyüz tane alırsın. Az bir zaman ibâdet edersen, ebedî padişahlık elde edersin. Bundan daha büyük kerem ve rahmet ne olur? Eğer kerem ve rahmetin manâsı, ekmeden biçmek ise, o hâlde niçin dünyada ziraat ve ticaret yapıp rızık ararsın ve işsiz, güçsüz durmazsın.

Zâten Allah kerim, rahimdir ve tohumsuz da nebatı bitirmeye kadirdir. **«Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, Allah rızkını vermesin.»** (Hûd sûresi, âyet: 6) dediği hâlde, onun bu keremine inanmayınca, âhiret için nasıl bu inancı beslersin? Oysa: **«İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur.»** (Necim sûresi, âyet: 39). Bu, gâyet dalâletten ileri gelir. Nitekim Resûlüllah buyurur ki: **«Ahmak, nefsi, keyfine, isteklerine tâbi olan ve Allah'tan ihsan bekleyen kimsedir.»** Bu, evlenip karısıyla buluşmadan, yahut buluşup da tohumunu atmadan çocuk beklemeye benzer. Şübhesiz bunu yapan ahmaktır ve onun bu isteği sadece akılsızlıktır.

Bununla beraber Cenâb-ı Allah Kerim'dir ve tohumsuz da çocuk yaratmağa kadirdir. Hanımı ile buluşup tohumunu eken ve Allah âfetten saklarsa çocuk olur diye ümit bağlayan akıllıdır.

Bunun gibi inanmayan, yahut inanıp da salih amel işlemeyen ve kurtuluş uman ahmaktır. İnanıp da salih amel yapan ve son nefeste imanını selâmetle kurtarmayı uman kimse akıllıdır. **«Allah bize dünyada iyilik verdi, âhirette de iyilik verir.»** diyenler ile **«Allah kerimdir, rahîmdir.»** diyenler Allah'a güvenmişlerdir. Allah bunların ikisini de yasaklayıp buyurmuştur ki: **«Ey insanlar, Rabbinizden sakının ve ne babanın evlâdına, ne de bizzât evlâdın babasına hiçbir şeyle fayda veremeyeceği günden korkun. Şübhesiz ki Allah'ın** (hesaba çekme) **va'di haktır. O hâlde sakın şeytan sizi** (muhakkak bağışlar diye) **Allah'a güvendirmesin.»** (Lokman sûresi, âyet: 33).

KİŞİNİN KENDİNE HÜSN-İ ZAN ETMESİNİN ZARAR VE İLÂCI

Bil ki, kendine hüsn-i zan edenler mağrurdurlar. Bunlar, kendilerine ve amellerine hüsn-i zanda bulunup bunun âfetinden gâfil oldukları için kalp olanı hâlisten ayıramayan sınıftır. Çünkü onlar din yolunda sarraflığı tamamıyle öğrenmeyip renk ve şekle aldanmışlardır. İlim ve ibâdetle uğraşıp dalâlet perdesini yırtanlar çok az ve gâyet nâdirdir.

Çünkü, insanların yüzde doksan dokuzu mağrur olanlardır. Bunun için Resûlüllah buyurur ki: **«Kıyâmet günü Âdem'e** (a.s.): **"Zür-**

riyetinden cehennemlik olanları dışarı çıkar" denir. O da: "Kaçta kaçını" der. "Binde dokuz yüz doksan dokuzunu çıkar" denir.» Bunlar ebedî cehennemde kalanlar değildir.

Belki cehenneme girmesi lâzım olanlardır. Zirâ bir sınıf, gâfiller; bir sınıfı sapıklar, bir sınıfı mağrurlar ve bir sınıfı kendi taksiratlarını itirâf eden kusurlu ve şehvetlerine esir olanlardır. Kendilerine hüsn-i zanda bulunanlar çoktur; onların sınıfları hesaba gelmez, fakat onlar dört tabakadan hariç değildir. O tabakalar; âlimler, âbidler, sofiler ve zenginlerdir.

Birinci tabaka: Âlimlerden bir sınıftır ki, bütün zamanlarını ilme sarf ederler ve bütün ilimleri tahsil ederler, amelde kusur edip ellerini, dizlerini, gözlerini ve ferclerini günahlardan korumazlar. Ve şöyle zannederler ki, kendileri ilimde öyle bir dereceye ermişler ki, kendi emsâlleri azâp görmezler ve kötü muameleleriyle sorumlu tutulmazlar. Hattâ bütün insanlar onların şefaatiyle kurtulurlar.

Onlar şu hastaya benzer ki, kendi hastalığının ilmini lâyıkıyle tahsil etmiş ve her gece sabaha kadar o ilmi tekrarlayıp ezberlemiştir; o ilimde bir kitap te'lif ederek hastalığın tedâvi şartlarını gereği gibi kavramıştır. Fakat hiç şurup içmeyip ilâcın acısına sabretmiyor. Bir kimseye şurubun sıfatlarını tekrarlamak, nasıl fayda verir? Allah Teâlâ buyurur ki: **«Şübhesiz temizlenen kurtuldu.»** (A'lâ sûresi, âyet: 14).

Yine buyurur ki: **«Nefsinin arzularını vermeyen kurtuldu.»** (Şems sûresi, âyet: 9). Yâni kurtulanlar, temizlenenlerdir, buyuruyor. İlmi temiz tahsil edenlerdir, buyurmuyor. Ve cennete girenler, arzularına muhalefet edenlerdir, buyuruyor. Arzularına muhalefet etmenin farz olduğunu bilenlerdir, buyurmuyor. Bu gâfil, eğer bu gurura, ilmin fâzileti hakkında gelen haberlerden dolayı düşmüş ise, niçin amel etmeyen âlimler hakında gelen haberlere bakmıyor?

Zira Kur'an'da onlar, sırtında kitap taşıyan eşeğe ve âciz köpeğe benzetiliyor. Peygamberimiz buyurur ki: **«Amel etmeyen âlimi cehenneme öyle bir atarlar ki, beli ve boynu kırılır. Eşek dolabı döndердiği gibi, ateş onu döndерir. Bütün cehennemdekiler etrafına toplanıp: "Sen kimsin ve bu azâbın nedendir?" derler. Cevap verip der ki, ben ilmiyle amel etmeyen, buyurduğunu yapmayan âlimim.»** Resûlüllah buyurur ki: **«Kıyâmet gününde ilmiyle amel etmeyen âlimlerin azâbından daha büyük azâb yoktur.»** Ebu'd-Derda (r.a.) der ki: **«Bilmeyenlere bir defa yazıklar olsun. Bilip de yapmayanlara yetmiş defa yazıklar olsun.»** Zirâ ilmi kendisine şahid olur.

Bir sınıf da vardır ki, ilminde ve amelde kusur etmemişlerdir ve bütün zâhirî âmelleri yerine getirmişlerdir. Fakat kalb temizliğinden gâfil olmuşlardır ve içlerindeki kötü ahlâkı çıkarmamışlardır. Riyâ edip kibirlenirler. Kendi akranına hâsed edip reislik isterler ve onların kötülüğünü dileyip eza ve sıkıntı çektiklerine sevinirler; üzüntülerivle rahatlık bulurlar. Bu hadislerden gâfil kalmışlardır ki: **«Rivâının en aşağısı yine şirktir»** ve: **«Kalbinde zerre kadar kibir olan cen-**

nete girmez.» ve: **«Ateş odunu yaktığı gibi, hâsed de imanı yok eder.»** buyurulur.

Yine: **«Allah sizin şeklinize bakmaz. Kalbinize bakar.»** hadisinden de gâfil kalmışlardır. O hâlde bu sınıf, bir tarlaya bir şey ekip de kendi ektiğinin kuvvetlenmesi için ,o tarladaki dikenleri ve otları kökünden söküp atmayan belki bunlardan başkalarını kesip köklerini yerde bırakan kimseye benzer. Ne kadar çok kesse yine uzar. Kötü amellerin kökü de kötü ahlâktır.

O hâlde mühim olan kötü ahlâkı içerden izâle etmektir. Belki bu, içi pis, dışı mükemmel olan kimsedir. Dışı kireçle badana yapılmış helâya; yahut dışı nakış ve süsle tezyin edilmiş, fakat içinde leş bulunan mezara; yahut damında lâmba yanan karanlık eve benzer. Hazret-i İsa (a.s.), amel etmeyen âlimi temsil edip buyurur ki: **«Un eleği gibi olmayınız ki, elekten geçip geride kepeği kalır.»** Yâni hikmetli sözleri söyleyince, iyisi geçip kötüsü sizde kalmasın.

Bir sınıf daha vardır ki, anlatılan ahlâkın kötü olduğunu, ondan kaçınmak lâzım geldiğini ve kalbi onlardan temizlemenin mühim olduğunu bilir. Fakat kendi kalbinin bunlardan temiz olduğunu ve kendisinin bu şeylere mübtelâ olmaktan uzak olduğunu sanır. Zirâ onlar adı geçen ahlâkın ilmini daha çok bilirler. Onlarda kibir eseri belirince, şeytan onlara iğva verip der ki, **«Bu kibir değildir, belki dinin kıymetli olmasını istemektir; eğer senin kıymetin olmazsa, İslâm dininin kıymeti de olmaz.»**

Üstün elbiseler giyip iyi atlara binip süslü göründükleri zaman, şeytan iğva verip der ki: **«Bu ziynet ve şöhret için değildir. Düşmanların inadınadır. Bid'atçiler âlimleri süslü görürlerse, kör olurlar.»**

Hz. Peygamberin, Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Hz. Ali'nin hâlini ve onların yırtık elbiselerini unutuyorlar. Yırtık elbiselerle gezmeleri, İslâm dinini tahkir olduğunu; süslü gezmeleriyle de İslâm dininin izzet ve üstünlük kazandığını sanırlar. Onlarda hâsed zuhur ederse, bu İslâm dininin salabetidir derler. Riyâ zuhur ederse, bu müslümanların işine bakmak da bize aittir derler.

Bir sınıf da ilim hususunda yanılırlar; tefsir, hâdis, kalb muamelesi ahlâk ve riyazat yolu ilimleriyle bu kitapta anlatılan âhiret yolu, âhiret yolunun âfeti ve kalbi murakabenin yolu ilimleri gibi mühim olan ilimleri tahsil etmezler. Oysa bütün bu ilimlerin tahsili farz-ı ayndır. Bu ilimleri öğrenmezler ve bunları ilimlerden bilmezler. Bütün zamanlarını cedel, münazara, kelâm taassubu ve dünyadaki insanların düşmanlıklarına ait olan fetvâ ilimleriyle geçirirler.

Hülâsa onları dünyadan âhirete, hırstan kanaata, riyâdan ihlâsa, gafletten uyanmaya çağırmayan ilimlerle bütün zamanlarını geçirirler ve dünyada ilmin yalnız bildikleri ilim olduğunu düşünürler: bu ilimlerden yüz çeviren kimsenin gerçek ilimden yüz çevirdiğini sanırlar. Bu bâtıl iddiaların tafsilâtı «İhyaî ulumi'd-din» kitabının gurur bahsinde uzun uzadıya anlatılmıştır. Oraya müracaat edilsin. Zirâ bu kitap onun tafsilâtını kaldırmaz.

Bir sınıf da va'z ilmiyle şu şekilde uğraşırlar: Onların bütün sözleri seci', şiir ve nükte şeklinde olur; yahut manâsı anlaşılmayan gârip kelimeler kullanırlar.

Bu vâizlerin maksadı insanları galeyâne getirip feryât ettirmek ve kendilerine aferin dedirttirip kendilerini övdürmektir. Şu kadarını anlamıyorlar ki, asıl mühim ve en büyük gâye olan va'z ve nasihâtı, dinleyenlerin kalbinde musibet ateşini meydana getirecek ve âhiret tehlikelerini hatırlayıp bu musibetin feryât ve figânlarıyle meşgûl olmalarını sağlayacak şekilde yapmaktır. Bu takdirde va'z ve nasihati feryât ve figânla yapmak câizdir.

Ama va'zı ve feryâdı âhiret için olmayan vâizin sözleri emânettir, kalblerde te'sir etmez. Bu sınıfın mağrurları da çoktur. İzâhı uzun olduğu için kısa kesildi.

Bir sınıf da bütün vakitlerini zâhiri fıkha harcamışlar. Şunu idrâk etmiyorlar ki, fıkhın târifi, Sultanların, insanları idare etmek ve memleketin hudutlarını korumak için uyguladıkları kanundan başka bir şey değildir.

Ama âhiret yoluyla ilgili olan ilim daha başkadır. O sınıf şöyle sanırlar ki, zâhiri fıkıhta olan herşeyin âhirete faydası vardır. Oysa öyle değildir. Misâli şudur: Bir kimse, senenin sonu gelmeden malını hanımına satarsa, yahut hanımının malını satın alırsa, zâhir fetvâyag öre zekât kalkar. Yâni dünyada ona niçin zekâtını vermedin? demezler. Zirâ zekâtın farz olması zâhiri mülkiyete bağlıdır. Sene tamamlanmadan da mülkiyet kalkmıştır.

Bazen bununla fetvâ da verirler. Fakat şu kadarını bilmezler ki, bu hileyi kullanıp böyle yapan kimse zekâttan kurtulmak için hile kullanan kimse de zekât vermeyen kimse gibi, Allah'ın gazâbındadır.

Zirâ bahillik helâk edicidir. Zekât da bahilliğin çirkinliğini izâle edip temizlemek içindir. Helâk edici olan bahillik tabiata hâkim olandır. Bu hileyi yapmak da bahilliğin tabiata gâlib olduğu içindir. O hâlde bahillik tabiata galip olursa, helâk muhakkak olur. Kurtuluşa ermek mümkün olmaz.

Bunun gibi karısıyle geçimsizlik çıkarıp mehrinden ferâgat etmesi için onu rencide etmeğe çalışmak da hüküm meclisi ile ilgili olan zâhiri fetvâya göre bu ibrâ doğrudur. Zirâ bu dünyada kadı ancak dile vâkıf olur, kalbe vâkıf olamaz. Fakat öbür dünyada bununla muahaza edilir. Zirâ bu zorla olmuştur.

Yine kalabalık içinde bir kimseyi utandırıp ondan bir şey almak, zâhiri fetvâya göre gerçi mübâhtır. Fakat hakikatte açık zulümdür. Zirâ utanma kamçısıyla kalbini incitip malını almakla, hakiki kamçısıyle eziyet edip malını almak arasında fark yoktur. Bunların misâlleri çoktur. Zâhiri fıkıhtan başka bir şey bilmeyen bu iddiada olup dinin sır ve inceliklerini anlayamaz.

İkinci tabaka: Abidler ve zâhidler tabakasıdır. Onlardan da iddia edip kendine hüsn-i zanda bulunanlar çoktur. Onlardan bir kıs-

mı mağrur olup fâzilet sebebiyle farzlardan mahrum olurlar. Meselâ bazı kimseler taharette kendilerine vesvese gâlib olduğu için namaz vaktini kaçırırlar; taharet hususu için analarına, babalarına ve kardeşlerine sert sözler söylerler, suyun necis olması uzak ihtimâl iken onlarca yakın ihtimâl olur.

Fakat önlerine gelen bütün lokmaların helâl olduğunu iddia ederler. Hattâ apaçık haram olduğunu bildiği lokmalardan da kaçınmazlar. Yalın ayak yere basmazlar, fakat haram yerler ve sahabenin siretini unuturlar.

Hz. Ömer: **«Bir harama düşmek korkusundan yetmiş çeşit helâli bıraktım.»** diyor. Bununla beraber, Hz. Ömer bir hıristiyanın testisinden abdest almıştı. Demek ki, bu sınıf lokma ihtiyatını taharet ihtiyatıyla değiştirmişler. Belki çamaşırcının yıkadığı elbiseyi giymek onlarca büyük bir günahtır. Oysa Resûlüllah kâfirlerin hediye olarak gönderdikleri elbiseleri giyerdi ve kâfirlerden ganimet olarak aldığı elbiseleri giymekten kaçınmazdı. Ve hiçbir zaman o elbiseleri yıkamalarını emrettiği rivâyet edilmemiştir.

Hattâ kâfirlerin silâhını kuşanır ve onunla namaz kılardı ve belki bu silâhın demirine verdikleri su, yahut yapışkan olarak, kullandıkları veya etrafındaki deri kısmı namazın şartına uygun olmamış demezdi. O hâlde midesinde ve dilinde bunun gibi ihtiyatları yapmayıp diğer uzuvlarında çeşitli ihtiyatlar gözeten kimse şeytana maskara ve gülünç olur. Hattâ bütün şartları gözetse, fakat suyu israf etse yahut namazı vaktin evvelinden kaçırırsa, o aldanmışlardan olur. Bu asıl ihtiyatın izâhı taharet kısmında geçti. (Namazı vaktin evvelinden geçirmek Şafiî'ye göre mezmumdur. Hanefî imamlarına göre bazı vakitlerde tehir etmek müstehaptır. **Nitekim namaz** bahsinde anlatıldı.)

Bir sınıf da vardır ki, namazın niyetinde onlara vesvese galib olmuştur. Defalarca sesli tekbir alıp ellerini salarlar. Bazen olur ki, bu şekilde birinci rekâtı cemaatle kaçırırlar. Fakat bu kadarını bilmiyorlar, namazın niyeti borç ödemek ve zekât vermek niyeti gibidir. Oysa onlardan hiçbiri niyetindeki vesvese sebebiyle zekâtı tekrar vermez ve borcunu tekrar ödemez.

Bir sınıfın vesvesesi de Fatiha süresinin harflerinde olur. Mahreçlerini ne şekilde çıkarayım, nasıl edâ edeyim ki, harflerin mahreçine riâyet etmiş olayım, der. Bu durumda kalbini mânaya vermelidir.

Şöyle ki: **«Elhamdü lillah»** derken kalbinde olan şeyler tamamen şükür olmalıdır. **«İyyake na'budu ve iyyake nestain»** yerinde bütün tevhid ve acz halinde olmalıdır. **«İhdina's-sıratel müstakim»** derken kalbinde sadece niyâz ve yalvarma olmalıdır. Ama kendisi bütün kalbini adı geçen harflerin mahrecini verip veremediğine sarfederse, bu tereddütte olur. Bu, padişahtan bir şey isteyip **«ey emir»** diyen ve tekrar tekrar bunu söyleyip harflerin mahrecini doğru söylemeğe çalışan kimseye benzer. Bu durumda padişahın öfke ve gazâbına müstahak olur.

Bir sınıf da hergün hatim yapmağa çalışırlar. Bir nefeste birçok âyetleri dil ucu ile çabucak okurlar. Fakat kalbleri ondan gâfildir. Onların bütün maksadı kendilerine bir hatim daha sayıp biz bu kadar hatim okuduk ve bugün bu kadar cüz okuduk, demektir. Şunu bilmezler ki, Kur'ân-ı Azim içinde emir, nehiy, va'd (müjde) vaîd (tehdit) misâl, va'z, korkutma ve uyarma bulunan Allah tarafından gönderilen bir kitaptır. O hâlde vâid (tehdit) âyeti gelince kalbine hep korku dolmalıdır. Va'z âyeti gelince bütün uzuvları kulak kesilmelidir. Bunların hepsi kalb hâlleridir, dil ucunu oynatmanın faydası yoktur. Onun hâli, şu kimsenin hâline benzer ki, bir padişah ona içinde çeşitli emirler bulunan bir mektup yazar. O da, oturur, o mektuptaki ibâreleri okuyup ezberler ve onun manâlarından gâfil kalır.

Bir sınıf daha vardır ki, hacca gider, Mekke'de ikâmet eder ve bütün sene oruç tutar. Fakat kalbini ve dilini korumak suretiyle orucun hakkını gözetmez. Mekke'de haram olan şeylerden sakınmakla onun hakkını gözetmez. Hac yolunda helâl rızık arayarak yolun hakkını gözetmez. Daima insanların kendilerini hacılardan saymalarını bekler ve bu kadar Vakfe'ye durduk, Kâbe'ye bu kadar mil mesâfede ikâmet ettik der. Bu kadarını bilmezler ki, Kâbe şevkiyle evde oturmak, insanlar beni (Kâbe'de) mücavir bilip bir şey versinler diye Kâbe'de oturmaktan hayırlıdır. Aldığı her lokma için, bunu benden isteyip alırlar korkusuyla bahillik eder.

Bir sınıf da, zahidlik yolunda giderler, eski elbise giyerler, az lokma yerler. Onlar mal hususunda zâhid iseler de, fakat makam hususunda zahid olmazlar. İnsanlar kendileriyle teberrük ettiklerine sevinirler.

İnsanlara süslü görünürler. Fakat bu kadarını bilmezler ki, makam ve itibarı, maldan daha zararlıdır. Makamı terketmek daha zordur. Çünkü makam ümidi ile bütün sıkıntıları çekmek kolay olur. Zahid, makam ve itibarı terkedendir. Bazen birisi bir şey verince, zahid değildir derler korkusu ile almaz. Ona, zahirde al, kabul et ve gizlice bir fakire ver deseler ona, onu öldürmekten zor gelir. Verilen şey helal da olsa, belki insanlar zahid değildir, derler diye almaz. Bununla beraber bazen daha çok hürmet görmesi için, zenginlere fakirlerden daha çok hürmet edip riayet eder. Bütün bunlar, gururdan doğan şeylerdir.

Bir sınıf da, bütün zahirî amelleri yerine getirir. Hatta bir günde meselâ bin rekât namaz kılarlar ve binlerce tesbih ve virdler okurlar; geceleri de oruç tutarlar; fakat kötü ahlâktan temizlenmek için iç tarafa bakmazlar. Onların içi kibir, hased, riya ve ucubla doludur. Genellikle bu kimseler kötü huylu olup Allah'ın kullarına hışımla hitap ederler. Sanki hepsiyle düşmanlığı vardır. Şunu bilmiyorlar ki, fena huy ibadeti yok eder ve bütün ibadetlerin başı güzel ahlâktır. Bu bedbahtlar güya kendi ibadetleriyle insanlara minnet ederler, onlara hakir nazarıyla bakarlar ve kimse onlara dokunmasın diye insanlardan uzak dururlar.

Şu kadarını düşünmezler ki, bütün abidlerin başı Muhammed Mustafa'dır (S.A.V.) Bununla beraber hali, memnun ve güler yüzlü idi. Herkesin yanından kaçtığı kirli elbiseli kimselere, kendi yanında yer verip onunla el sıkışırdı. Kendi üstadının dükkânı üzerine dükkân açan kimseden daha ahmak kim var? Bu zavallılar, hem Muhammed Mustafa'nın Şeriatine uyup onunla amel etmeğe uğraşırlar, hem de onun siyretine muhalefet ederler. Bundan daha büyük ahmaklık ne olur?

Üçüncü tabaka: Sofiler tabakasıdır. Hiçbir sınıf arasında sofiler arasındaki gibi batıl iddia ve gurur yoktur. Zira yol ne kadar ince, maksat ne kadar önemli olursa, şübhe ve gurur da o kadar çok olur. Tasavvufun başlangıcı üç dereceye kavuşmaktır.

Birinci derece: Nefsini yener. Onda ne şehvet, ne de hışım (kızgınlık) kalır. Şehvet ve hışım kalmamaktan gaye, bunlardan hiç eser kalmaz demek değildir. Belki gaye, hışım ve şehvetin mağlup olmaları ve şeriatın emri dışında tasarrufa kadir olmamalarıdır. Fethedilen kale sakinlerinin öldürülmemeleri, bunların eman dileyip itaat ve inkıyat etmeleri gibi, onun da sinesinin kalesi, şeriat Sultanının eliyle fethedilmelidir.

İkinci derece: Bu dünya ve öbür dünya hatırından çıkmalıdır. Bunun manası his ve hayal âlemini geçmelidir, demektir. Zira his ve hayale gelen herşeye hayvanlar da ortaktır. Zira hissedilen ve hayal edilenlerin hepsinde gözün, fercin ve midenin arzusu vardır. Cennet de hayal âleminin dışında değildir. Yön kabul eden ve hayalin ilgisi bulunan her şey onun yanında hakir olur. Badem helvası ile tavuk kızartmasını bulana, ot yemeği hakir olduğu gibi. Zira şunu anlamış olur ki, his ve hayale gelen bütün şeyler akılsız kimselerin nasibidir zaten: **«Cennet ehlinin çoğu sade olanlardır»** buyurulmuştur.

Üçüncü derece: Onu tamamıyle Allahın Cemal ve kemali kuşatmış olur. Bu da, ancak yön, yer, his ve hayalin onunla ilgisi kalmadığı zaman olur. Belki hayal ve histen meydana gelen ilmin onunla ilgisi, gözün sese, kulağın renge ilgisi gibi olur. Yani zarurî olarak ondan habersiz olur. Sülûk (ilerleyiş) bu dereceye ulaşınca, tasavvuf derecesine ayak basmış olur. Bunun ötesinde Allah ile kendi arasında birçok makamlar ve haller vardır ki, onları ifade etmek zordur. Bazıları da hulûl ile ifade ederler. İlimde ayağı derin olmayan kimseye bu hal vaki olursa, o mananın tamamını ifade edemez her ne söylerse, açık küfür olur. Oysa o haddi zatında haklıdır, fakat kendisi onu ifade etmekten acizdir. Tasavvuf yolunun nümûnesi budur. Bundan sonra şu kimselerin gurur ve boş iddialarına bak ki, bazıları Seccade, hırka, deyim ve ifadelerden başka bir şeyi alamamışlardır. Tasavvufçuların ifadelerini kullanıp onların şekline bürünürler. Tasavvufçular gibi Seccade üzerinde oturup başlarını önlerine eğerler. Bazen hatırlarına vesvese ve hayal gelince başlarını sallarlar.

Bunlar, yaptıkları işin doğru olduğunu ve bir şeye ulaştıklarını iddia ederler. Bunlar, şu ihtiyar kadına benzerler ki, bütün acizliği ile

zırh ve başlık giyer ;silah kuşanır; bahadırlar safında şiirler okur ve onlar gibi davranır. Adını padişahın defterine yazdırmak için padişahın huzuruna çıkınca, padişahın adeti elbise ve şekle bakmayıp bahadırlığına delil ister. Onun soyunup bir kimse ile döğüşmesini emreder. Onun aldatıcı zayıf bir ihtiyar kadın olduğunu görünce, emr buyurur ki onu fillerin ayakları altına atın; diğerleri ondan ibret alıp hiç kimsenin onun gibi padişahın hizmetiyle alay etmeğe cesareti olmasın.

Bir sınıf daha vardır ki, bunlardan aciz olup onların zahir elbiselerini giymeğe ve eski hırkalarını örtünmeğe yanaşmazlar. İnce kumaşlar, latif hırkalar, koyu ve mavi elbiseler giyerler. Renkli elbise giymek kifayet eder sanırlar. Şunu bilmiyorlar ki, tasavvufçuların koyu renkli elbise giymeleri her zaman yıkamak lüzumu olmaması içindir ve mavi elbise giymeleri de dinî musibete düştükleri içindir. Zira mavi elbise matem alametidir.

O bedbahtlar, elbise yıkamağa imkân bulamayacak kadar vahdet denizine dalmamışlardır, din yolunda matem renginde elbise giyecek kadar musibetzede değildirler; ve yırtılan yerlere yama vurup hırka yapmaktan aciz değildirler. Hatta yeni kumaşları bile bile parçalayıp yamalarlar. Demek ki dış görünüşte de tasavvufçulara uymamışlardır. Zira ilk önce hırkayı giyen Hz. Ömer'dir. Onun kaftanında ondört yerde yama vardı ve yamaların bazısı sahtiyandan idi.

Bu insanlardan bir sınıf daha vardır ki, eski elbise giyemedikleri gibi, namazı eda etmeğe ve günahlardan kaçınmağa da dayanamazlar. Kendi şehvet ve şeytanlarının elinde esir olmalarındaki acizliklerini de itiraf etmezler **«önemli olan kalbtir, şekil değildir. Bizim kalbimiz zaten daima namazdadır ve Allah ile beraberdir. Bizim bu amellere ihtiyacımız yoktur. Zira bu ameller nefislerine esir olanların mücahadesi için emr buyurulmuştur. Bizim zaten nefsimiz ölmüştür ve dinimizde büyük havuz olmuştur: Bunun gibi şeylerle bozulmaz.** derler.

Abidlere baktıkları zaman, **«bunlar ücretsiz işçidirler»** derler. Alimlere bakınca, **«bunlar dedi-kodu vadisine düşmüşler, hakikat ilminin yolunu bilmezler.»** derler. Şunu bil ki, bu grup katli (öldürülmesi) lâzım kâfirlerdir. Onların kanı ümmetin icmaı ile helâldir.

Bir sınıf da vardır ki, tasavvufçuların hizmetini görürler. Gerçek hizmet, bir kimsenin kendini bir topluluğa feda edip kendi nefsini tamamıyle onların aşk ve sevgisinde unutmaktır. Bazı kimseler, Sofileri alet yaparlar, onlar sebebiyle mal kazanırlar, onları kendi maksat ve gayelerine vasıta yaparlar. Onların hizmetiyle şöhret sahibi olup insanlar ona hürmet ederler. Kendinin insanlar içindeki şöhretine noksanlık gelmemesi ve pazarı bozulmaması için, nerde helal, haram bulursa, alır, onlara getirir. Bilinmelidir ki, bu sınıf, aldanmışlardır.

Bir sınıf da vardır ki, onlar tamamıyle riyazet yolunda giderler, arzu ve şehvetleri yenmişlerdir, kendilerini tamamıyla Allah'a vermiş-

ler, zikir ve fikir için bir zaviyede oturup görülmeyen şeylerin ahvaline muttali olmağa başlamışlardır.

Şöyle ki, bir şeyden haberdar olmak isteseler, haberdar olurlar; kendilerinden bazı taksirat sadır olursa, Allah tarafından uyarılırlar; melekleri ve peygamberleri güzel sûretlerde görmeğe başlarlar. Bazen kendilerini gök yüzünde görüp meleklrin cevherini müşahede ederler. Bu mertebenin hakikati vardır, gerçeğe uygun olan rüyalar gibidir. Fakat rüya uyku halinde hayale gelir, anlatılan hal ise, uyanıklık halinde hayale gelir.

O insanlar bu hayalleriyle aldanıp yedi kat gökte ve yedi kat yerde olan şeyleri defalarca bize gösterdiler, derler. Zannederler ki, velilerin son mertebesi budur. Haberleri yoktur ki, Allah'ın acayip işlerinden denizden bir damla kadar bir şeye vakıf olmuşlardır. Onlar sanır ki, var olan şeylerin tamamı, yalnız onlara gösterilenlerdir.

Onlara bu mertebe müyesser olunca, sülûk ve cihat mertebelerini tamamıyle geçtiklerini iddia ederler. Sonra bunun sevinciyle uğraşıp çalışıp aramakta ihmallik yaparlar. Onların yenilmiş nefsi az kuvvet bulup tekrar ortaya çıkabilir.

Onlar ise, sanırlar ki, kendilerine o şeyler gösterildikten sonra kemale erişip kendi nefislerinden olmuşlardır. Buna güvenmemelidir. Onların kalbi eski halinden dönüp şeriata uymalıdır. Şöyle ki, kalbinde hiçbir muhalif sıfatın tasarrufu kalmamalıdır.

Şeyh Ebu'l-Kasım Gürgani (r.h.a.) der ki: **«Su üzerinde yürümek, havada gezmek ve gaybtan haber vermek keramet değildir. Keramet, kişinin kendi haliyle emredilmesidir, yani onun varlığı tamamen şeriatın emrine itaat olması ve şeriatin emirlerinden başka ona hiçbir şey geçmemesidir. Bu mertebeye güvenilebilir.»**

Ama öbür mertebenin tamamı şeytandan olabilir. Zira şeytanın da gaybtan haberi olur. Kâhin denilen kimseler de birçok gizli işlerden haber verirler ve onlardan birçok acayip işler zuhur eder. Güvenilecek şey, yalnız kişinin, kendisinin ve arzularının aradan kalkıp onun yerine şeriatın yer almasıdır.

Eğer arslana binemezsen, gâm yeme ki, kalbindeki gazab köpeğini ayak altına alıp yenmek gerçekte arslana binmektir. Gaybtan haber veremediğine üzülme ki, gayb kendi aybındır. Kendi aybından haberdar olursan, gaybtan haberdar olmuş olursun. Su yüzünde ve havada yürüyemezsen, üzülme ki, hayal ve hissin dışında zahir olan makamı seyredersen, su üzerinde yürümüş ve havada uçmuş olursun. Eğer tayy-ı mekân edip büyük sahraları bir gecede geçemezsen, üzülme ki, dünya vadilerinden geçip onları terketmiş olursan, büyük sahraları geçmiş olursun. Eğer bir adımla bir ulu dağ aşmağa kadir olmadınsa kaygı çekme, bir haram, yahut bir şübheyi geçersen, bir adımda bu ulu dağı aşmış olursun. Zira Hak Teâlâ Kur'an-ı Azim'de buyurur ki: **«Fakat o, zor geçidi aşmaya girişemedi. O zor geçidin ne demek olduğunu sen bilir misin?»** (Beled sûresi, âyet: 11-12). Adı

geçen insanların gururlarından bazı çeşitleri bu anlatılanlardır. Bunu tamamıyle anlatmak uzun sürer.

Dördüncü tabaka: Zenginlerin ve dünya adamlarının gururudur. Bu sınıfın içinde gururlu ve boş iddia sahipleri çoktur. Bazıları malını mescid, kervansaray ve köprüye harcar. Bazen harcadıkları malı haramdan kazanmış olurlar. Farz olan onu sahibine vermek iken, sahibine vermeyip bunların yapısına harcarlar. Böylece günahları artmış olur. Ama kendileri iyi bir şey yaptıklarını düşünürler.

Bir sınıf da, helâlden kazanıp harcarlar. Fakat maksatları Allah için olmaz, riya olur. Bir dirhem harcarsa, adının tuğlaları üzerine yazılmasını ister. Eğer ona adını yazma, yahut başkasının adını yaz deseler, canını almak kadar ona zor gelir. Bunun riya olduğuna delil şudur ki, akraba ve komşularından bir ekmeğe muhtaç fakirler var iken, bu yapılara harcadığını bunlara vermek daha faziletli iken, onlara vermez. Zira onların alnına **«Bunu Şeyh filan yaptı. Ömrü uzun olsun»**, yazmak mümkün olmaz.

Bir sınıf da, bu yapılara helal malı ihlaslı olarak harcarlar. Fakat bunu mescidin nakış ve süslerine harcarlar ve iyi bir iş yaptıklarını sanırlar. Bilmezler ki, bundan iki kötülük meydana gelir: Biri, müslümanların kalbi, namaz içinde onunla meşgul olur, hudu ve huşudan uzaklaşır. Diğeri de, onlar da evlerinde onun gibi nakış ve süs yapmayı arzu edip dünyaya meyl ve sevgileri artar. Oysa o kimse mescidi nakış ve tezyin etmekle iyi bir iş yaptığını sanır. Resûlüllah (S.A.S.) buyurur ki: **«Mescidlerde nakış ve tezyinat yaparsanız, Kur'anı yaldız ve tezhip ederseniz, sizin için korkarım.»** Zira mescidler, dünyadan nefret eden, ahirete rağbet eden kimselerle, hudû ve huşuun hasıl olduğu kalblerle mamur ve müzeyyen olur. Kalbten hudû ve huşuu izale eden ve dünyayı süslü gösteren herşey, yapılan mescidi viran eder. Bu bedbaht, mescidi viran ettiği halde mamur ettiğini iddia eder.

Bir sınıf da, fakirlerin, kapısında birikmesini ister ki, filan kimse hergün şehrin fakirlerine bu kadar ekmek, yahut bu kadar akçe sadaka verir diye şehre yayılsın. Sadakayı meddahlara verir ki, her mecliste münafıklık yoluyla onu medhedip dua etsinler. Yahut hac yolunda, veya bir hanegâhta olan topluluğa harcar ki, onlar onu tanıyıp medhü senasını yapsınlar.

Eğer sadakayı bir yetim, yahut bir miskine ver, zira onların halini kimse bilmez, deseler, buna yanaşmaz. Zira onda medhü sena lezzetini bulamaz. Hal böyle iken, ahiret için iyi bir amel yaptığını sanır.

Bir kimse Bişr-i Hafiye: **«Benim helâlden iki bin altınım vardır. Bununla hacca gitmek isterim.»** diye danıştı. Bişr: **«Görmek için mi, yoksa Allah rızası için mi gideceksin?»** dedi. O kimse: **«Allah rızası için gideceğim»** dedi. Bişr: **«Yürü, filan kimsenin borcunu öde, yahut filan yetime sadaka ver, yahut filan fakire ver, veyahut nüfus sahibi filan kimseye ver. Çünkü bir müslümanın kalbini sevindirmek farz hactan sonra yüz hactan üstündür»** o kimse, kalbinde hac is-

teğini daha çok görüyorum, dedi: Bişr: **«O istek şundan ileri gelir ki, o malı helâlden kazanmadın. Onu gayr-ı meşruya harcamadan kalbin rahat etmez.»** dedi.

Bir sınıf da, o kadar bahildirler ki, zekâttan başka bir şey vermeye razı olmazlar. Zekâtı da verirken, talebleri olan muallimlere verirler ki, onların cemiyetiyle kendilerinin haşmeti büyüsün. Müderrisler de kendi talebelerine verirler. Dersine gelmezlerse, vermezler. Bu itibarla zekât diye onlara verdiği bir vazife için verilmiş olur.

Onu, kendine talebelik yapmak karşılığında verdiğini bilirken, zekât verdiğini tasavvur eder. Bazen zekâtı daima pirlerin hizmetinde olan kimselere verir. Onu da pirlerinin aracılığıyle verir ki, onlara minnet etmiş olsun. Bir parça zekâtla ne gayeler elde etmeğe çalışır. Bazen bunlardan başka medhü sena, teşekkür ve dua da bekler. Hal böyle iken zekât verdiğini düşünür.

Bir sınıf da zekâtı da vermeyip durumlarını gizlerler ve zahidlik iddia ederek geceleri namaz kılarlar ve gündüzleri oruç tutarlar. Onlar başı ağrıyıp da ilâcı ökçesine süren kimseye benzerler. Bu bedbaht bilmez ki, hastalığın sebebi bahilliktir, çok yemek değildir. Bahilliğin ilâcı da aç durmak değil, harcamaktır.

Dünya ehlinin bu gururları çok olur. Hiçbir sınıf bir nevi gururdan kurtulamaz. Ancak bu kitapta anlatıldığı gibi, ilim tahsil etmiş olan; böylece taatın afetlerini, nefsin gururlarını ve şeytanın hile ve tuzaklarını anlamış olan; Allahın sevgisi onun kalbine galib olup zaruret miktarından fazla dünya arzusunu bertraf eden; ölümü hazır bilip ölüm azığından başka bir şeyle meşgul olmayan kimseler müstesnadır. Bunlar da ancak Allah'ın kolaylık verdiği kimselere kolay olur.

Kimya-yı saadet kitabının üçüncü rüknü tamam oldu. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. İnsanların en seçkini olan Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya, onun temiz al ve ashabına salât ve selâm olsun.

Dördüncü Rükûn

Münciyât

Kimya-yı Saadet kitabında dördüncü rükûn, üçüncü rükûnde anlatılan geçitlerden kurtaranlar hakkındadır. Bunlara Münciyat denir. Bu rükûn de on asıldır: **Birinci asıl**, tevbe hakkındadır. **İkinci asıl**, sabr ve şükür hakkındadır. **Üçüncü asıl**, korku ve ümit hakkındadır. **Dördüncü asıl**, fakirlik ve zahidlik hakkındadır. **Beşinci asıl**, doğruluk ve ihlâs hakkındadır. **Altıncı asıl**, muhasebe ve murakabe hakkındadır. **Yedinci** asıl, tefekkür hakkındadır. **Sekizinci asıl**, tevhid ve tevekkül hakkındadır. **Dokuzuncu asıl**, sevgi ve razılık hakkındadır. **Onun asıl**, ölüm ve ahireti hatırlamak hakkındadır.

BİRİNCİ ASIL

TEVBE

Bil ki, tevbe, Cenab-ı Allah'a rücû etmeye denir. Müridlerin ilk adımı ve Sülûk ehlinin yolunun başlangıcı tevbedir. Hiçbir insanın tevbeden müstağni olması mümkün değildir. Zira yaratılışın başlangıcından sonuna kadar günahtan temiz ve arınık olmak meleklere mahsustur. Bütün ömür boyu muhalefet ve günaha gömülmek de şeytana münhasırdır.

Tevbe hükmü ile günah yolundan taat yoluna dönmek de Adem (a.s.) ile onun çocuklarının halidir. Geçmiş taksiratından tevbe ile kendini hazırlayan kimse Adem'e (a.s.) olan nisbetini doğrulamış olur. Ömrünün sonuna kadar, zamanı günahlarla geçiren kimse de şeytana olan nisbetini doğrulamış olur. Ancak insanların bütün ömürlerinde taat üzere olmaları mümkün değildir Zira ilk yaratılışında eksik ve akılsız yaratılmıştır ve başkaca, kendisine şehvet ve arzular musallat edilmiştir

Şehvetler ise, şeytanın aletidir Şehvetlerin düşmanı ve meleklerin nûrundan olan akıl ise, şehvetlerden sonra yaratılmıştır Böylece önce şehvetler insanı istila edip kalb kalesini zorbalıkla zabtetmişlerdir. Ve nefis onunla ülfet ve ünsiyet kurmuştur. Zarurî olarak akıl

ortaya çıkınca, bu kaleyi fethedip şeytan hükmünün elinden kurtarmak için, tevbe ve mücahadeye ihtiyaç görüldü.

O halde tevbe insanlık zaruretlerindendir, sülûk ehlinin ilk adımıdır. Ve şeriat aklıyle gaflet uykusundan uyanıp din yolunun istikamet ve istikametsizliğini ayırdettikten sonra tevbeden başka mühim farz yoktur. Zira tevbenin manası, dalâlet yolundan dönüp hidayet yoluna başlamaktır.

TEVBENİN ÜSTÜNLÜĞÜ VE SEVABI

Bil ki, Allah Teâlâ, bütün insanlara tevbeyi emredip buyurur ki: **«Ey mü'minler, kusurlarınızdan Allah'a tevbe ediniz ki, felâh bulasınız.»** (Nur sûresi, âyet: 31).

Resûlüllah buyurur ki: **«Güneş batıdan doğmadan önce tevbe edenin tevbesi makbuldur.»** Yine buyurur ki: **«Günahtan nedamet getirip pişman olmak tevbedir»** yine buyurur ki: **«İnsanların yolunda durmayınız. Zira bazı kimseler, yollarda durup gelip geçenleri maskaraya alıp onlara güler; geçen kadınlara bakıp çirkin sözler söyler. O kimse oradan gitmeden cehennem ona vacib olur. Ancak tevbe ve istiğfar eden müstesnadır.»**

Yine buyurdu ki: **«Allah Teâlâ, günahlarından tevbe eden kimsenin günahlarını, görevlendirdiği meleklere, yazdıkları günahları unutturur. Yine eline, ayağına ve günah işlediği yere günahını unuttururur ki, Allah'ın huzuruna varınca, hiçbiri şahidlik yapmasın.»**

Yine buyurdu ki: **«Can boğaza gelip gargara derecesine gelmeden Allah Teâlâ kulunun tevbesini kabul eder.»** Yine buyurdu ki: **«Allah'ın kerem eli, gündüzleri günah işleyenlere, belki akşama kadar tevbe edip tevbesi kabul olur diye, geceleri günah işleyenlere de, belki sabaha kadar tevbe eder ve tevbesi kabul olur diye açık durur.**

Hz. Ömr'den rivayet edildiğine göre, Resûlüllah buyurur ki: **«Tevbe ediniz, ben hergün yüz kere tevbe ederim.»** Yine Resûlüllah buyurdu ki: **«İnsanlardan günah işlememiş kimse yoktur. Fakat günah işleyenlerin hayırlısı da, tevbe edenlerdir.»**

Yine buyurdu ki: **«Günahtan tevbe eden kimse, günah işlememiş gibidir.»**

Yine Resûlüllah buyurdu ki: **«Bir günahtan tevbe etmek, hiçbir zaman günahı yapmamaktır.»**

Yine buyurdu ki: **«Ey Aişe, "dinlerini dağıtanlar ve kendileri bir grup teşkil edenler."** (En'am sûresi, âyet: 159) âyet-i kerîmesi, **bid'atçiler hakkındadır. Günah işleyen herkes için tevbe vardır; bid'atçiler müstesnadır. Zira bid'atçilerin tevbesi kabul olmaz. Zira ben onlardan bizarım.»**

Bid'atçiler, batıl mezhebi tutanlardır. Resûlüllah yine buyurdu ki: **«İbrahim (a.s.) göğe çıkarıldığı zaman, bir erkeğin bir kadına zina ettiğini gördü. Onlara beddua etti, ikisi de helâk oldu. Başka birini günah işlerken gördü. Ona da beddua etti. Vahiy geldi ki; "Ey İbrahim,**

benim kullarımı bırak, incitme. Onlar, üç şeyden birini yaparlar: Ya tevbe ederler, kabul ederim; ya istiğfar ederler yarlığarım; ya da onlardan salih bir çocuk dünyaya gelir, bana ibadet eder ;ona bağışlarım. Duymadın mı ki, benim bir adım SABUR'dur.»

Hz. Aişe (r.a.) nin bildirdiğine göre, Resûlüllah buyurur ki: «Cenab-ı Allah hiçbir kulunu nedamet üzere bulmadı ki, o mağfiret istemeden önce ona mağfiret etmiş olmasın.»

Yine buyurdu ki: «Batı tarafında açılmış bir kapı vardır. Onun genişliği yetmiş yıllık mesafedir. O kapı tevbe için açılmıştır. Allah gökleri ve yeri yarattığından beri o kapı kapanmamıştır ve güneş batıdan doğuncaya kadar da kapanmayacaktır.» Yine Resûlüllah buyurdu ki: «Pazartesi ve perşembe günleri kulların amelleri Allah'a arzolunur. Tevbe edenin tevbesi kabul olur, mağfiret istiyen mağfiret olunur, kalbi kin ile dolu olan kimse de eski haline bırakılır.» Yine buyurdu ki: Tevbe eden kimse Allah'ın sevgilisidir ve günahtan tevbe eden kimse günah işlememiş gibidir.»

Yine buyurdu ki: «Allah Teâlâ'nın kulunun tevbesine, helâk edici çölde uykuya dalan, uyanınca yiyeceğini ve içeceğini taşıyan hayvanını bulamayan, her tarafı arayıp hiçbir izini bulamayınca, açlık korkusundan kendi canından ümidini kesen, yatağıma varayım, orada başımı yere koyup helâk olayım diye helâk olmak niyetiyle başını yere koyup uykuya dalan, uykudan uyanınca, hayvanını, yiyecek ve içeceğiyle beraber Salim ve tam olarak başucunda gören ve şükür etmek isteyince, "Şen beni besleyen Rabbimsin ve ben senin kulunum" diyeceği yerde, gayet sevincinden şaşırıp: "Ben seni besleyen Rabbinim ve sen benim kulumsun" diyen köylünün buna sevinmesinden daha çok sevinir.

TEVBENIN HAKİKATİ

Bil ki, tevbe marifet ve iman ile başlayan bir nûrdur. Bu nûr zuhûr edince, günahın öldürücü zehir olduğu görülür. Bu öldürücü zehirden çok yediğini öğrenen, mutlaka içine korku ve nedamet düşer. Tıpkı zehir yediğinin farkına varınca, korku ve nedamet çekip bu sebeble parmağını boğazına salıp kusmak isteyen ve o zehirin eserini izale etmek için bir ilâç yutmayı düşünen kimse gibi buna benzer yerine getirdiği nefsi arzulara, harcadığı şehvetlere bakıp bunun bal gibi olup içinde öldürücü zehir bulunduğunu, bu şehvetlerin evveli tatlı fakat sonunda zarar ve acılar olduğunu gören kimse, derhal geçmiş günlerine pişman olup canına korku ateşi düşer.

Zira kendini ölüm tehlikesinde görür. Bu korku ve nedamet ateşinde istek ve şehvetleri gözönüne gelir ve bunlar hasrete tebeddül eder. Bundan sonra eski günlerde yaptığı hataları telafi edip gelecekte de o günah ve şehvetlerin dairesinde dolaşmağa azmeder; cefa elbisesini atıp vefâ elbisesini yaymağa başlar ve bütün hareket ve davranışları değişmeğe başlar.

Şöyle ki, daha önce bütün iş yemek, uyku ve gaflet iken, şimdi bütün hali üzüntü, hasret ve nedamet olur. Bundan önce gafillerle arkadaşlık eder. O halde gerçek tevbe nedamettir. Onun aslı, iman ve marifet nûrudur; semeresi de, bütün hallerini günah ve muhalefet yerine, itaat ve muvafakat ile değiştirmektir.

TEVBE HERKESE, HER ZAMAN FARZDIR

Bil ki, tevbe her zaman herkese farzdır. Zira bülûğa eren kimse, eğer kâfir ise, küfürden tevbe etmesi farzdır. Eğer müslüman ise ve müslümanlığı, ana babasını taklit ise, dili ile islâmı ikrar edip kalbi de ondan gafil ise, gafletten tevbe etmesi ve kalben tevbenin hakikatinden haberdar olması farzdır.

Bundan maksadımız imanı, kelâm ilminde zikredilen delilleriyle bilmesi değildir. Zira imanı, delillerle bilmek herkese farz değildir. Belki maksadımız, imanı sultanı onların kalbini istilâ edip ona hâkim olması ve iman hükmünün kalbe nüfûs etmesidir. Bunun da alâmeti, beden ülkesinde her ne cereyan ederse, hepsi şeytan emriyle değil, iman emriyle cereyan etmesidir. Bedende günah işlediği müddetçe iman tamamlanmamış olur.

Resûlüllah'ın bir hadiste: **«Kimse mü'min olduğu halde zina etmez ve kimse mü'min olduğu halde hırsızlık yapmaz»** buyurmasından maksat, o kimse o anda kâfir olur demek değildir. Belki bundan maksat, imanın birçok şubeleri ve dalları vardır. Onun dallarından biri de, zinanın öldürücü zehir olduğunu bilmektir. Bir kimse yediği şeyin zehir olduğunu bilse, eğer akıllı ise onu yemez.

O halde zina halinde şehvetler sultanı onun imanını hezimete uğratmaktadır. O şehvetlerin gafletiyle onun imanı mağlûb olur. Yahut iman nuru günah karanlığında görünmez olur.

O halde anlaşıldı ki, başta küfürden kurtulmak için tevbe farzdır. Eğer kâfir değil ise, adet ve taklidi olan imandan tevbe etmelidir. Bu derece hasıl olduktan sonra galib olan günahtan arınmak için, günahların hepsinden tevbe etmelidir. Eğer zahiren bütün günahlardan arınık ise, batını ve kalbi; yemek hırsı; konuşma hırsı, hased kibir ve riya hırsı ve bunlara benzer mühlikatın (helâke götürenler) tohumundan arınık olmaz.

Bunların hepsi kalb pislikleri ve günahların kaynaklarıdır. Bunların herbirini itidal derecesine getirip bu şehvetleri akla ve şeriate itaatli yapıncaya kadar bunlardan tevbe etmek farzdır. Bu mertebe ciddi bir çalışma ve uzun bir mücahede ile elde edilir. Eğer bunların tamamından da arınık ise, vesvese, nefis konuşması ve imkânsız fikirlerden boş olmaz. Bunların tamamından tevbe etmek farz olur. Eğer bunlardan da boş ise, bazı hallerde Allah'ın zikrinden gafil kalmaktan boş olmaz. Bütün bu noksanların aslı, bir an dahi olsa Allah'ı unutmaktır.

O halde bundan da tevbe etmek farzdır. Eğer daima zikir ve fikirden boş kalmıyorsa da, zikirde de değişik dereceler vardır. O derecelerin her biri, bir üstüne göre noksandır. O halde daha yükseği mümkün iken eksik derece ile kanaat etmek aldanış ve hüsrandır; ondan tevbe etmek farzdır.

Resûlüllah'ın bir hadisde: **«Ben bir günde yüz kere istiğfar ederim»** buyurmasından maksat, şu mertebeyi haber vermektir ki, Resûlüllah'ın işi daima terakki ve yükselme idi. Bir dereceye erişti mi, eski dereceler onun nazarında basit görünürdü ve o dereceden tevbe ve istiğfar ederdi. Meselâ bir kimse ancak bir akçe elde edebilse, bunu elde ettiği zaman sevinir. Eğer bir altın elde edebildiği halde bir akçe ile kanaat etse, üzülür ve bu kusurlu davranışına pişman olur. Altını elde ettiği zaman öyle sevinir ki, bundan daha ötesinde bir sevinç olmadığını sanır. Eğer bir cevher elde etmesi mümkün olursa ve bin altın elde ederse, yine üzülür, ve kendi kusuruna pişman olur. Bunun için: **«Ebrarın iyilikleri Mukarrabler için kötülük sayılır!»** denilmiştir.

Sual: Eğer bir kimse, küfür, günah, gaflet ve taksirattan tevbe ettikten sonra tevbe ile yüksek dereceleri elde etmek farz değildir, faziletlerdendir. O halde niçin bu tevbeye farz dedin? diye sorarsa,

Cevabı şudur ki: Farz iki kısımdır: Bir kısmına zahiri fetvalar mucibince farz denir. Bu avam insanların derecesidir. Bu şöyledir ki, bununla meşgul olanın dünyası viran olmaz ve dünya maişetini sağlamak mümkün olur. Bu farz, onları cehennem azabından kurtarır. İkincisine ise avam insanlar güç getiremezler.

Bu farzı yapmayan cehennem azabından ve ayrılık acısından kurtulamaz. Zira ahirette gökteki yıldızlar gibi kendinden yüksek kimseler görecektir ve bu aldanış ve hasret onun için azap olacaktır. İkincisine farz denilmesi, bu azaptan kurtulmak içindir.

Nitekim bu dünyada da bazı kimselerin derecesi akran ve emsalinden yüksek olunca, dünya öbürlerinin gözüne dar ve zindan olur. Bu aldanış hasretinden sanki onların bedenine ateş düşer. Bu itibarla onun azabı dayak ve işkence değil ise de, yine azabtadır. Bu sebeple kıyamet gününe aldanma günü denilmiştir. Zira hiç kimse aldanmadan boş olmaz. Şöyle ki, taat etmeyen niçin taat etmedim, taat eden de, niçin daha çok etmedim diye hayıflanır.

Bunun içindir ki, peygamberler ve velilerin yolu şu idi ki; yarınki gün hasret ve nedamet çekmeyelim diye ibadet yapabildikleri zamanın bir dakikasını bile kaçırmazlardı. Bu hususta ne dersin ki, Resûlüllah daima aç dururdu. Yemek yemenin haram olmadığını bilmez mi idi?

Hatta Hz. Aişe der ki: **«Elimi Resûlüllah'ın mübarek karnı üzerine koydum. Çok zayıf olduğu için acıdım ve ağladım. Dedim ki; "canım sana feda olsun, ya Resûlüllah! Dünya yemeğinden doya doya yesen ne olur?" Resûlüllah buyurdu ki, Ey Aişe benim kardeşlerim "ulu'l-azim" idiler, yani sıkıntılara sabredici idiler. "Ulu'l-azim" ol-**

duklarından dolayı çok mükâfat ve derecelere kavuştular. Korkarım ki; eğer dünyadan nasip alırsam, benim derecem onların derecesinden aşağı olur. Ben sıkıntılara günlerce sabretmeyi kardeşlerimden geri kalmaktan iyi görürüm.»

İsa (a.s.), bir defa uyurken başının altına bir taş koydu. Şeytan yanına gelip: **«Ey İsa, sen dünyayı terketmemiş miydin? Şimdi pişman mı oldun»** dedi. İsa: **«Ben ne yaptım»** dedi. Şeytan: **«Başının altına taş koydun, rahatlık ve huzur istedin»** dedi. İsa başının altındaki taşı alıp attı ve şeytana: **«Bunu da dünya ile beraber sana bağışladım»** dedi. Resûlüllah nalinlerinin kayışlarını yenilemişti. Gözüne ilişince, güzel göründü. Yenisini çıkarıp eskisini takmalarını buyurdu.

Sıddık (r.a.) bir defa süt içti, sonra şübheli olduğunu anlayınca, parmağını boğazına, sokup istifra etmek istedi ve o kadar kendini zorladı ki, nerdeyse canı çıkacaktı. Buna ne dersin? Onlar zahirî fetvada bunların farz olmadığını bilmez miydi? Fakat zahirî fetva başka, takvâ yolu başkadır. Din yolunun tehlikesini sıddıklar anlar. Çünkü insanlar arasında Allah Teâlâyı en çok bilenler, onun mekrinden en çok korkanlar ve Allah yolunun tehlikesini en çok anlayanlar sıddıklardır. Sanma ki, boş yere bu sıkıntılara katlanmışlardır. O halde onlara uy, Zahirî fetvaya yapışıp kalma. Zira zahirî fetvanın yolu başkadır.

O halde bütün bunlardan anlaşılır ki; kul hiçbir zaman tevbeden müstağni değildir. Bunun için Ebû Süleyman-ı Daranî î(r.h.a.) der ki: **«Eğer kul yalnız, bugüne kadar boşa geçirdiği zamanına baksa, ölünceye kadar üzülmeye yetişir.»** O halde gelecek zamanını da boşa geçirene ne dersin?

Şunu da bil ki, kıymetli bir cevheri kaybeden kimse mutlaka ağlar ,sızlar. Bilhassa o cevahirin kaybolması onun cezalanmasına ve azap çekmesine sebeb olursa, daha çok ağlayıp feryat eder. Ömrünün her nefesi öyle kıymetli bir cevahirdir ki, onunla, ebedî saadetini avlamış olur. Bunu günah ile geçiren kimse, bu günahtan haberdar olduğu zaman hali nasıl olur?

Bilhassa bu böyle bir hatadır ki, haberdar olduğu zaman, hasret ve pişmanlık da fayda vermez.

Bunun için Allah Teâlâ buyurur ki: **«Sizden birinin ölüm** (alâmetleri) **gelip de: Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar tehir etsen de sadaka verip iyi kullarından olsam, demezden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden** (Allah yolunda) **harcayın.»** (Munafikun sûresi, âyet: 10). Çünkü kul ölüm anında Azraili görünce, dünyadan göçmek zamanı olduğunu anlar. Bunun için sonsuz hasret ve nedamet kalbini kaplar ve: **«Ey ölüm meleği! Bana bir gün mühlet ver ki, tevbe edip özür dileyeyim»** diye yalvarır. Ölüm meleği, (Azrail): **«Senin çok vaktin vardı, boşa geçti. Şimdi ömrünün müddeti kalmadı. Nasıl mühlet istersin?»** der. O kimse, bari bir saat mühlet ver, der. **Ölüm meleği, saatler tamam oldu, diye cevap verir.** O kimse tevbeden **ümitsizlik şerbetini tadınca, imanı tereddüde düşer. Eğer Allah korusun,**

ezelde onun şekavetine hüküm edilmiş ise, kuşku ve tereddütle gider ve bedbaht olur. Eğer saadetine hüküm edilmişse, imanını selâmetle kurtarır.» Bunun için Allah Teâlâ buyurur ki:

«Yoksa devamlı olarak günah işleyip de ölüm gelince: Ben şimdi tevbe ettim, diyen adamların tevbesi kabul edilmez.» (Nisa sûresi âyet: 18).

Şöyle demişlerdir ki; Allah Teâlâ'nın her kulu ile iki sırrı vardır: Biri, anasından doğduğu zaman, Allah Teâlâ ona: **«Ey kulum, tertemiz yarattım. Sana ömrünü emanet verdim. Ölüm zamanında bana teslim edinceye kadar onu muhafaza eyle»** der. İkinci sırrı da, ölüm zamanında ona: **«Ey kulum, sana verdiğim emaneti ne yaptın? Eğer onu koruyup hakkını gözetmişsen, onun sevabını bulursun. Eğer boşa geçirmişsen cehennem ateşine girersin. Vaktine hazır ol»**, der.

TEVBENİN KABULU

Bil ki, tevbenin şartları mevcut olursa, mutlaka kabul olur. Tevbenin kabul olmasında şüphe yoktur. Şartlarının yerine getirilip getirilmediğinde şüphe olabilir. İnsan kalbinin hakikatini bilen, kalbin bedenle olan ilgisinin cihetini bilen, Allah Teâlâ ile olan münasebetini, onu Allah'tan ayıran sebebi kesinlikle bilen kimsenin, günahın Allah'tan ayıran perde olduğuna, tevbenin ise, kabul sebebi olduğuna şüphesi kalmaz. Zira insanın kalbi, aslında meleklerin cevherinin cinsinden yaratılan temiz bir cevherdir.

Eğer kalb, pas tutmadan temiz olarak dünyadan götürülebilirse, Allah'ın cemalinin göründüğü bir aynadır. İşlediği her günahtan o aynanın yüzünde bir karartı meydana gelir. Yaptığı her taatten ise, o aynaya bir nûr peyda olur, günah karartısını ondan uzaklaştırır. Daima taatlerin nurlar ve günahların karartıları birbirleri ardınca kalb aynası üzerinde tesirlerini gösterirler. Günahların karartıları çok olup tevbe edildiği zaman, taatlerin nûrları, o karartıyı bastırır ve kalb kendi saflık ve temizliğiyle kalır. Ancak pas onun cevherine işleyip küllîi bir tesir yapıncaya kadar günahlara ısrar edenler müstesnadır. Onlar bu dereceye geldikten sonra tedavi mümkün olmaz. Tıpkı pas, içine işlemiş ayna gibi olur. Zira böyle olan kalb, ancak dilin ucu ile tevbe eder. Çeşitli pisliklerle kirlenen elbise, sabunla yıkanıp temizlendiği gibi, kalb de, günah karartısından taat nuruyle öylece temizlenir.

Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: **«Her kötülüğün arkasında iyilik yap; onu silsin»** yine buyurdu ki: **«Ucu göğe ulaşacak kadar günah işlesen de, af olur; tevben kabul olur.»** Yine buyurdu ki: **«Bazı kullar, günah sebebiyle cennete girerler.»** Bu nasıl olur? Ya Resûlallah dediklerinde: **«Kul, bir günah işleyip pişman olur ve o pişmanlık üzerinde kalırsa, mutlaka cennete girer»** ve buyurur ki: **«Şeytan: Keşke onu günaha sokmıyaydım,»** der.

Yine buyurdu ki: **«Su elbisenin kirini yok ettiği gibi, sevaplar da, günahları yok eder.»**

Yine Resûlüllah buyurdu ki: **«Şeytan mahzûn olup kovulunca, "Ya Rabbi, İzzet ve Celalin hakkı için, insanın canı, bedeninde olduğu müddetçe onun kalbinden dışarı çıkmam," dedi. Allah Teâlâ da buyurdu ki, "izzetim hakkı için ben de, insanın canı bedeninde olduğu müddetçe tevbe kapısını ona kapamam."»**

Resûlüllah'ın huzuruna bir Habeşli (Habeşistanlı) geldi: **«Ya Resûlallah, benden çok büyük günahlar sadır olmuştur, benim tevbem kabul olur mu?»** dedi. Resûlüllah: **«Kabul olur»**, buyurdu. Habeşli bunu duyunca, döndü, gitti. Sonra geri geldi ve: **«Ben o günahları işlerken, Rabbim beni görür müyüdü?»** dedi. Resûlüllah: **«Evet görürdü»**, buyurdu. Habeşli feryat etti ve düşüp canını Hakka teslim etti. Fudeyl bin İyad der ki: **«Allah Teâlâ peygamberlerden birine buyurdu ki: Günahkâr kullarıma müjde ver! tevbe ederlerse, tevbelerini kabul ederim. Sıddıklarıma da korku ver; eğer onlara adaletle muamele yaparsam, hepsi azaba düçar olur.»**

Talk bin Habib der ki: **«Allahın hakları uhdesinden gelemeyeceğiniz kadar büyüktür. Hepiniz sabahleyin tevbe ile kalkınız ve akşam tevbe ile yatınız.»** Habib bin Sabit der ki: **«Kıyamet gününde kula günahlarını gösterdiklerinde, kendisine bir günah gösterilince, ah ben her zaman bu günahtan korkardım, der. Ondan korktuğu için o günahı bağışlanır. Beni İsrail kavminden birisinin çok günahı vardı. Tevbe etmek istedi. Tevbesinin kabul edilip edilmeyeceğini öğrenmek için, ona zamanın en büyük abidi olan bir zat tavsiye ettiler. Ona: "Tevbem kabul olur mu? Benim çok günahım vardır. Doksan dokuz adam öldürdüm"»**, diye sordu. O zat tevben kabul olmaz, dedi. Onu da öldürdü, öldürdüğü adamların sayısı yüz oldu. Sonra ona zamanın en büyük alimini gösteriverdiler. Ona da tevbem kabul olur mu? diye sordu. **«Kabul olur, fakat senin memleketin fesât yeridir, oradan filân memlekete gitmelisin, orası salih insanların yeridir»**, dedi. O kimse de, nasihatini tuttu. Yolda giderken, birden eceli yetişti, öldü. Azap melekleriyle rahmet melekleri onun hakkında anlaşmazlığa düştüler. Herbiri, bu ölen memleketimdendir, dedi. Allah Teâlâ meleklere o yerin ölçülmesini buyurdu. Salihlerin yerine bir karış yakın buldular. Bunun üzerine rahmet melekleri onun canını teslim aldılar. Anlaşılıyor ki, günahlar kefesinin günahtan boş olması şart değildir. Belki şart olan, sevaplar kefesinin az da olsa ağır basmasıdır. Bu kadar şeyle de kurtuluş olur.

KÜÇÜK VE BÜYÜK GÜNAHLAR

Bil ki, tevbe günah içindir. Günah ne kadar küçük olursa, ona devamlı ve ısrarlı olmadığı müddetçe telafisi o kadar kolaydır. Hadiste: **«Farz namazlar, büyük günahların dışında, bütün günahlara keffarettir. Cuma namazı da, öbür Cumaya kadar, büyük günahlar dışında, bütün günahlara keffarettir.»**

Hak Teâlâ da: **«Eğer büyük günahlardan sakınırsanız, küçük günahlarınızı affederiz.»** (Nisa sûresi, âyet: 31) buyurur. O hâlde büyük günahların hangileri olduğunu, küçük günahların hangileri olduğunu bilmek farzdır. Sahabe-i kiram bu hususta ihtilafa düşmüşler.

Bazıları büyük günahların yedi tane olddğnu, bazıları daha fazla, bazıları da daha az olduğun usöylemişlerdir. İbni Abbas, İbni Ömerin, büyük günahların yedi olduğunu söylediğini duyunca, **«yetmiş olması, yedi olmasından gerçeğe daha yakındır.»** dedi. Kutu'l-Kulub adlı kitabın sahibi Ebû Talib-i Mekkî der ki: **«Sahabenin hallerini, sözlerini ve haberlerini topladım, onyedi büyük günah buldum: Onların dördü kalbtedir. Birincisi küfürdür. İkincisi, küçük olsa bile bir günaha ısrar etmektir. Meselâ bir kimse, bir küçük günah işler ve ondan tevbe etmeyi de hiç düşünmez. Üçüncüsü, Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir. Dördüncüsü, Allah'ın mekrinden emin olmaktır. Yani ben yarlığanmışım diye kalbi mutmain olmaktır.»**

Dördü de dildedir: Birincisi, bir hakkı iptal eden yalancı şahitliktir. İkincisi, muhsan (iffetli) olan kimseye, had cezasını gerektiren bir suç (zina) isnad etmektir. Üçüncüsü, bir kimsenin haksız yeye malını almak için, yalan yere yemin etmektir. Dördüncüsü, sözleriyle, sihir yapmaktır. Bunlar da dil ile söylenen sözlerle olur.

Üçü de, midesiyle ilgili olan günahlar: Birincisi, sarhoşluk veren herhangi bir şeyi içmektir. İkincisi, yetim malını yemektir. Üçüncüsü, faiz yemektir.

İkisi de, ferc ile ilgilidir: Onlar: Zina ve livatadır.

İkisi el ile ilgilidir: İnsan öldürmek ve hırsızlık etmektir.

Biri de, ayak ile ilgilidir. Bu da, kâfirlerle harp etmekten kaçmaktır.

Meselâ: Bir müslümanın iki kâfirden, on müslümanın yirmi kafirden kaçması gibi. Ama (kâfirler) bu dereceden fazla olursa, kaçmak caizdir.

Günahın biri de, bütün bedenle ilgilidir. Bu da, ana babaya karşı gelip onları üzmektir. Büyük günahların sayısının bu kadar olduğunu, Kur'an-ı Kerimde bazıları hakkında had cezası, bazıları hakkında da büyük tehdit geldiği için bilmişlerdir. Bu hususta, «İhyau'l-ulum» kitabında yazılan bazı tafsilât vardır. Bu kitap onu kaldıramaz. Bunu bildirmekten maksat, büyük günahların tafsilâtlı bir şekilde bilinmesi ve onlarda tam bir ihtiyat gösterilmesi içindir.

Ancak şunu da bilmek gerekir ki, her ne kadar farzlar küçük günahları yok ediyor ise de, küçük günahlara ısrar etmek de büyük günahlardandır. Yine bunu da bilmek gerekir ki, hiç şüphesiz insan haklarından bir kırmızı pul boynunda kalırsa, onu geri sahibine iade etmeden asla keffareti yoktur. Velhasıl Allah'ın hakkıyle ilgili olan günahlar ,insanların haklarıyle ilgili olan zulümlerden daha çok af olmaya yakındır.

Hadiste: **«Günahların defteri üç kısımdır: Bir kısmı af olunmaz. O Şirktir** (Allah'a ortak koşmak) **Allah korusun. Bir kısmı da af olunur. O da kul ile Allah arasında olan günahlardır. Bir kısmı da Allah tarafından mağfiret olunup bağışlanmaz. O da kul hakkıdır. Şunu bil ki, bir müslümana gerek şahsında, gerek malında, gerek ırzında ve gerekse dininde zahmet veren herşey üçüncü kısımdandır. Meselâ bir kimse insanları bir bid'ate çağırıp dinlerini yıksa, yahut vaaz meclisinde insanları günaha kışkırtan, onlara cesaret veren sözler sarfetse, bunların hepsi kul hakkı olur.»**

KÜÇÜK GÜNAHLAR NE İLE BÜYÜK OLUR

Bil ki, küçük günahların af edilme ümidi daha çoktur. Fakat bazı sebeplerle küçük günah büyük günah olur. O sebebler altıdır:

1 — Küçük günaha ısrar etmektir. Daima gıybet etmek yahut her zaman ipek elbise giymek yahut devamlı oyun ve eğlence ile ilgili şeyler dinlemek gibi. Çünkü devamlı taat kalbi aydınlatmak için büyük tesiri olduğu gibi, kalbi karartmada bunların tesiri büyüktür. Bunun için Resûlullah buyurur ki: **«Amellerin hayırlısı az da olsa devamlı olanıdır.»** Bu, taş üzerine damlayan su gibidir ki, (zamanla) o taşı deler. Eğer o damlalar birikip bir defa dökülse, o kadar tesir etmezdi. O halde küçük günaha müptelâ olan kimse, daima istiğfar etmesi ve pişman olup bir daha onu işlememeye azm ve niyet etmesi gerekir. Hatta; **«büyük günah istiğfar ile küçük günah olur; ve küçük günah da ısrar ile büyük günah olur»** denilmiştir.

2 — İşlediği günahı küçük görüp önemsiz gözüyle bakmakla günah büyük olur. Günahı büyük görmekle de küçük olur. Zira günahı büyük görmek imanın kemalinden ve ziyade korkudan ileri gelir. Hem de kalbi günah zulmetinden korur. Böylece kalbe günah zulmeti çok te'sir etmez. Günahı az görmek gayet gafletten ve günaha alışkın olduğundan ileri gelir ve günahın kalb ile ilgisi olduğuna delil olur. Bu hususta maksat kalbtir. Kalbe te'siri daha çok olan bir şey daha büyüktür.

Hadiste: **«Mü'min, günahını, tepesine dikilmiş bir dağ gibi görüp üzerine düşeceğinden korkar. Münafık ise, günahını, burnuna konup ve beklemeden hemen uçup gidecek sinek gibi görür,»** buyurulmaktadır.

Demişlerdir ki: Af olunmayan günah, kulun kolay görüp keşke bütün günahlarım bunun gibi olaydı, dediği günahtır. Peygamberlerin birine vahiy geldi ki: **«Günahın küçük olmasına bakma. O günahı işlemek Allah'ın emrine muhalefet etmek olduğuna bak.»** Kul, ne kadar Allah'ın Celâl ve kibriyasını bilirse, o kadar küçük günahı büyük görür.

Rivayet edilir ki, Ashab-ı kiramdan biri buyurdu: **«Siz bazı işler yaparsınız ki, onları kıl gibi önemsiz görürsünüz. Fakat biz onların her birini bir dağ gibi biliriz»** velhasıl, Allah'ın gazabı günahlarda

gizlidir. Senin basit gördüğün günah da Allah'ın gazabını mucib olabilir.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur ki: **«Siz bunu kolay sanıyorsunuz. Halbuki onun günahı Allah katında büyüktür.»** (Nur sûresi, âyet: 15)

3 — Günahı ganimet ve fırsat bilmek ve onunla övünüp sevinmektir. Bazen söz vurup ben filanı aldatıp bütün malını aldım; onu sıkıştırdım; onu münakaşada rezil rüsvay ettim ve bunlara benzer şeyler söyler. Bir kimsenin kendi helâkinden sevinmesi, onunla övünmesi kalbinin kararmış olduğuna delildir.

4 — Günahının başkalarının bilmemesini, kendisi için yardım sanıp bunun kendisi hakkında oyalama ve aldatma olduğunu bilmiyerek helâkine sebep olacağından korkmaz.

5 — Allah Teâlâ'nın örttüğü günahın perdesini açmaktır. Bu durumda başkaları da onun o günahını görüp ona rağbet etmeleri de muhtemeldir. Böylece hem günahın vebali, hem de başkalarının buna rağbet etmesinin vebali hasıl olur. Eğer onu açıkça teşvik edip günah ortamını hazırlıyor, yahut ona öğretiyorsa, vebali daha ağır olur. Geçmiş büyükler demişlerdir ki, bir müslümanın kalbine günahların kolay gelmesi kadar, büyük hiyanet olmaz.

6 — Günah işleyen kimsenin alim ve önder olması ve onun halini gören başkalarının da eğer bunu yapmak caiz olmasaydı, o yapmazdı, deyip günah işlemeye cesaret bulmaktır. Mesela alimin ipek elbise giymesi, sultanların yanına gitmesi, onların malını kabul etmesi, münazara ve mübahasede çılgınlık göstermesi, kendi akranına ta'n etmesi, mal çokluğu ve itibariyle övünmesi gibi. Çünkü bütün talebeleri de ona uyarlar ve onlar da hoca olur. Onların talebeleri de onlara uyar ve herbiri yüzünden —bulundukları şehir halkının kendilerine uymalarıyle— bir şehir harap olur.

Bu itibarla onların hepsinin vebali onların önderine olur. Bunun için buyurmuşlardır ki: **«Bahtiyar o kimsedir ki, öldüğü zaman, günahları da ölür.»** Bu anlatılan kimse gibi olan kimsenin günahı, kendisinden sonra bin yıl devam edebilir.

Beni İsrail âlimlerinden biri tevbe etti. O zamanın peygamberine vahiy geldi ki: **«Ona de ki, eğer işlediğin günah seninle bizim aramızda olsaydı, af ederdik. Gerçi sen tevbe ettin, fakat yoldan çıkardığın insanlar öyle kaldılar. Onları ne yaparsın?»** Bunun için alimlerin her bir günahı bin olma tehlikesi vardır. Fakat sevapların her biri de bin olabilir. Zira onlara, uyanların sevabı gibi onlar için hasıl olur. Bunun için alimlerin **hata işlememeleri farzdır. İşledikleri** takdirde gizleyip ifşa etmemeleri gerekir.

Hatta insanların, bir mübah sebebiyle gaflete düşebilme ihtimali karşısında alimlerin o mübahtan da kaçınmaları gerekir.

Zührî (r.a.) der ki, **«biz bundan önce şaka ve latife ederdik. Şimdi imam (önder) olunca bize tebessüm bile doğru değildir. Bir kimsenin bir alimin günah işlediğini anlatması çok büyük hiyanettir. Çünkü bu sebeble birçok kimseler din yolunda dalâlete düşer, günah işleme-**

ye cesaret bulur. Demek ki, bütün insanların günahını örtmek farz ise de alimlerinkini örtmek daha büyük bir farzdır.»

SAHİH TEVBENİN ŞARTI VE ALAMETİ

Bil ki, tevbenin aslı pişmanlıktır. Neticesi ise, o pişmanlıktan doğan Hakkın fermanına meyl ve iradedir. O pişmanlığın alâmeti de, devamlı kaygı, tasa, hasret çekip devamlı işi yalvarma ve ağlayıp sızlama olmaktır. Zira kendini helâk olma derecesinde gören kimse, hasret ve üzüntüden nasıl boş olur? Çünkü bir kimsenin çocuğu hasta olsa ve kafir doktor ona, çocuğunun hastalığı tehlikelidir ve ölme ihtimali vardır, dese, babasının canına nasıl ateş düşer. Halbuki kendi nefsinin, çocuğundan kıymetli olduğu; Allah Teâlâ ve Resûlünün kâfir doktordan daha üstün oldukları; ahiret helâkinin korkusunun çocuğunun helâk olma korkusundan daha büyük olduğu ve günahın Allah'ın gazabına delil olması, hastalığın ölüme delil olmasından daha açıktır.

O halde eğer bundan korku ve hasret meydana gelmezse, bunun sebebi, günah afetiyle imanının zayıflaması ve iman nurunun onda kuvvet bulup açığa çıkmamasıdır. Hasret ve pişmanlık ateşi ne kadar kuvvetli olursa, günaha keffaret olmasında o kadar tesiri büyük olur. Zira kalbinde günahtan meydana gelen pası, hasret ve pişmanlık ateşinden başka bir şey eritip silemez. Çünkü ancak bu ateşin hararet ve te'siriyle kalb saf ve ince olmağa yönelir.

Hadiste: **«Tevbekâr olanların kalbi ince olur. Bunlarla sohbet ve arkadaşlık yapanların kalbi de az bir zaman zarfında doğruluk ve saflığa yönelir.»** buyuruldu. Kalb ne kadar günahtan arınık olursa, onun nefreti de o derecede galib olur ve onun kalbinde günah tatlılığı acıya çevrilir. Peygamberlerden biri, Beni İsrailden, birinin tevbesinin kabul olması için şefaat etti. Vahiy geldi ki: **«Celalim hakkı için, onun kalbinde günahların lezzeti olduğu müddetçe, eğer bütün gök ehli ona şefaat etse, yine kabul etmem.»**

Bil ki, günah her ne kadar tabiat icabı kalbin arzusu ise de, fakat tevbe eden kimseler için, zehir ile karışık olan bal gibidir. Bu balı bir defa tadan sonsuz eza ve sıkıntı çeker. Bir daha önüne getirirlerse, ona olan nefretinden tüyleri ayağa kalkar ve ondan çok korktuğundan tatlılık ve lezizliği görünmez olur. Bu zararı bütün günahlarda görmelidir. Zira işlediği günahın zehir olması, içinde Allah'ın gazabı bulunduğu içindir. Bütün günahların hali budur: Allah'ın gazabından boş değildir.

Tevbe eden kimselerde meydana gelen irade ise, üç şeyle alâkalıdır: Şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman. Şimdiki zamanda bütün günahları bırakıp üzerine farz olan şeylerle meşgul olmasıdır. Gelecek zamanda ise, ömrünün sonuna kadar bu hal üzere kalmaya sabredeceğine, Allah'a karşı görünür, görünmezde asla günah işlemeyeceğine sağlam ahd vermek ve farzlarda asla taksirat yap-

mamaktır. Tıpkı meyvanın kendisine zararlı olduğunu bilen hastanın, tabiatı icabı canı istediği halde yememeye azmeden ve azminde oyalama ve müsamaha göstermemesi gibi tevbe hususunu tamamıyle başarmak ;ancak (insanlardan) uzlet edip susmayı tercih etmek, helâl lokma yemek, yahut helâl lokma kazanabilmek ile mümkündür.

Zira tevbe eden kimse, şüpheli yemeklerden el çekmedikçe tevbesi tamam olmaz. İhtiras ve şehvet duygularını kırmadıkça da şüpheli şeylerden el çekemez.

Rivayet etmişlerdir ki; bir kimseye bir çeşit şehvet ve arzu hakim olunca, yedi defa ondan el çeksin ki, ondan vazgeçmek kolay olsun. Tam irade ise, şununla ilgilidir: Geçmiş hallerini tekrar etmelidir. Bunun için bakmalıdır; Allah'ın haklarına, kulların haklarına ne kadar taksirat göstermiştir.

Allah'ın hakları da iki kısımdır: Bir kısmı farzları yapmak, diğer kısmı da günahları terk etmektir. Farzlar için düşünmelidir; bulûğa erdiği günden beri namazını bırakmış mıdır, yahut necis elbise ile namaz kılmış mıdır, yahut niyetinde kusur etmiş midir, yahut itikadının aslında bozukluk ve şüphe var mıdır? Bunların biriyle batıl olan namazı kaza etmelidir. Ve yine zekata kadir olduğu günden beri, çocuk bile olsa vermediklerini kaza etmelidir. (Bu İmam-ı Şafiiye göredir.

(İmam Ebu Hanifeye göre çocuk için zekât yoktur.) Ne kadar vermemiş ise, yahut vermiş fakat müstahakkına vermemiş ise, yahut evinde bulunan altın ve gümüş kapların zekâtını vermemiş ise, hepsinin zekâtını hesap edip kaza olarak vermelidir. Eğer Ramazan orucunda taksirat etmiş ise, yahut niyetini unutmuş ise, yahut şartlarına riayet etmemiş ise, kaza etmelidir. Kesinlikle bildiği her şeyi kaza etmeldir. Şüphe ettiği her şeyde de kuvvetli zannıyla amel etmelidir.

En iyisi, kesin olarak yaptıklarını hesaplayıp gerisini kaza etmesidir. Gerçi kuvvetli zannı ile eda ettiğini bildiklerini de eda olarak hesaplamak caizdir. Diğer günahlar hususunda ise, düşünmelidir; gözle, kulakla, dille, mide ile ve aza ile ilgili olan günahlardan ne yapmıştır?

Eğer zina, livata, hırsızlık, içki içmek ve Allah'ın hakkı ile ilgili olup da had cezası lâzım gelen büyük günahlar işlemiş ise, onların tamamından tevbe etmelidir. Vurulmak için hakimin huzuruna çıkıp işlediği günahı ikrar etmesi lâzım değildir. Belki o günahı örtüp çok tevbe ve taat etmekle onu telâfi etmelidir. Küçük günahların durumu da böyledir.

Meselâ eğer namahreme baktıysa, yahut abdestsiz olarak Kur'ana dokunduysa, yahut (Şafiiye göre) mescidde oturduysa (Hanefiye göre, yahut mescide girdiyse) bunları yapmakla keffaret verecektir ki, o günahları yok etsin. Nitekim Hak Teâlâ buyurur ki: **«Şübhesiz iyilikler kötülükleri götürür.»** Fakat ne kadar çok zıddı olsa, o kadar çok müessir olur. (Şafiî yanında) kirişle çalınan sazları, (Ebu Hanife yanında bütün sazları) dinlemenin keffareti Kur'an ve va'z dinlemek-

tir. Mescidlere cünûp girmenin keffareti, itikâf ve ibadettir. Abdestsiz Kur'ana dokunmanın keffareti, Kur'an'a saygı göstermek ve onu çok okumaktır. İçki içmenin keffareti, helâl meşrubatı sadaka vermektir. Böylece günah sebebiyle meydana gelen zulmet, bu keffaretlerle, meydana gelen nûrdan giderilmiş olur. Hatta dünyadaki her sevinç ve neşenin keffareti onu dünyadan usandırıp soğutan üzüntü ve sıkıntıdır. Zira her sevinç ve rahatlık sebebiyle kalb dünyaya bağlanır ve her üzüntü ve sıkıntı sebebiyle de dünyadan ayrılıp ona nefret eder.

Bunun için hadiste: **«Mü'minin ayağına bir diken batması bile dahil, başına gelen bütün sıkıntılar, onun günahına keffaret olur»,** buyurulmaktadır. Resûlüllah yine buyurur ki: **«Bazı günahlar vardır ki, üzüntüden başka hiç bir şey ona keffaret olmaz.»** Başka bir rivayette de: **«Çoluk çocuk geçiminin sıkıntısından başka hiçbir şey ona keffaret olmaz.»** buyurulmaktadır.

Hz. Aişe (r.a.) der ki: **«Günahı çok olup ona keffaret olacak taatı olmayan kulun kalbine Allah bir sıkıntı verir. Bu sıkıntı onun günahına keffaret olur.»** Bu vaki olan sıkıntı onun isteğiyle değildir. Bazen bu sıkıntı, bir dünya işinden dolayı olur. Eğer bu, zaten hatadır, nasıl keffaret olur? dersen, deriz ki, hal böyle değildir. Belki senin kalbini dünyadan soğutup nefret ettiren herşey, isteğinle olmasa da sana hayırdır. Zira eğer kalbte sevinç ve neşe olup dünya arzu ettiğin gibi olursa, dünya senin cennetin olur.

Yûsuf (r.a.), Cebrail (a.s.) dan **«O üzgün ve hazin ihtiyarı** (Yakub Peygamberi) **ne halde buldun»** diye sordu. Cebrail: **«Yüz çocuğu ölmüş bir anne gibi buldum»,** dedi. Yûsuf: **«Onun bu üzüntüsünün karşılığı nedir?»** dedi. Cebrail: **«Yüz defa şehid olmuş kimsenin sevabıdır»,** dedi.

Kulların hakkına gelince, bunu iyice hesaplamalı, insanlarla aralarında geçen hususları düşünmelidir. Hatta yaptığı konuşmalarda, söylediği kelimeleri bile hesaplamalıdır. Bir kimsenin malını almak, yahut onu incitmek veyahut gıybet etmekle hakkı geçmiş ise, ödemeye çalışmalıdır. Geri verilebilecekse, vermelidir. Değil ise, helallık istemelidir. Eğer bir kimseyi öldürmüş ise, kendini onun varislerine teslim etmelidir. Böylece ya kısas alırlar, yahut af ederler. Zimmetine geçirdiği bir akçeyi, yahut bir dankı, (dirhemin 1/6) yahut bir habbeyi (iki arpa ağırlığı) bulup sahibine teslim etmelidir.

Sahibini bulamazsa varislerine teslim etmelidir. Bu, memur ve esnaf için çok zor bir şeydir. Zira onların muamelesi çok olur. Gıybet husus ise herkes için zordur. Zirâ gıybet edilenlerin hepsini bulmak mümkün olmaz. Gıybet edilenlerden helallık istemek mümkün olmayınca, taat ve ibadeti çok yapmaktan başka yol kalmaz. Böylece o kadar taat birikir ki, kıyamet gününde üzerine lâzım olan hakları taatıyle ödedikten sonra ona da kifayet miktarı kalır.

GÜNAHLARIN GİDERİLMESİ

Bil ki, tevbesinde kararlı iken, kendisinden bir günah sadır olan kimse, derhal hadis ve haberlerde geçen işlerin biriyle onun keffaretine başlamalıdır. Eserlerde gelen şudur ki: Günahtan sonra sekiz şey yapılırsa, o günaha keffaret olur. O sekiz şeyin dördü kalble ilgilidir. Biri tevbe, yahut tevbeye azmetmektir. Biri de onu işlememeyi sevmektir. Biri de ondan dolayı cezalandırılmaktan korkmaktır. Biri de, af ummaktır. Dördü de, bedenle ilgilidir. Biri iki rekat namaz kılıp namazdan sonra yetmiş kere istiğfar etmek ve yüz kere **«Sübhanella-hi'l-Azim ve bihamdihi»** demek ve elinden geldiği kadar sadaka vermek ve de bir gün oruç tutmaktır. Bazı eserlerde gelmiştir ki; güzel abdest alsın. Mescide gidip iki rekât namaz kılsın. Hadiste: **«Senden gizli bir günah sadır olursa ona keffaret olarak gizli bir taat yap. Aşikâre bir günah işlemiş olursan, ona karşılık bir aşikâre taat yap»,** buyurulur.

Bil ki, dil ucu ile ve kalbin haberi olmayan istiğfarın o kadar faydası olmaz. Kalbin, dile ortaklığı ve muvafakatı, istiğfar anında korku ve yalvarmakla, pişmanlık ve mahcubiyetten uzak durmamakla olur. Bu hâl gerçekleşince, tevbeye azmi kararlaştırılmamış olsa bile tevbeli olup, halinin doğruluğa tebeddül etmesi umulur. Velhâsıl dille istiğfar etmek, kalb gâfil olsa bile faydası boş değildir. Zirâ istiğfar kelimeleri en azından dilini luzûmsuz şeylerden alıkoyar ve susmaktan da hayırlıdır. Zira dili hayırlı söze alışır. İstiğfar kelimesine sevgisi, oynamaktan ve diğer pis sözleri söylemekten daha çok olur.

Osman-ı Mağribi'ye birisi dedi ki, bazen zikretmek aklımda yok iken, dilim zikrediyor. Osman dedi ki: **«Allah'a şükür et ki, senin bir uzvunu kendi hizmetine tâyin etmiştir. Ama burada şeytan vesvese verip der ki, dilinle zikretme. Zirâ kalbin hazır olmazsa zikri hafife almak olur. Bu hususta şeytana verilecek cevap üç kısımdır: Birinci kısım ve makbul olanı da şudur ki: Şeytana cevap verip senin inadına kalbimi de hazır edip lânet yarana tuz ekeceğim demektir. Bir kısmı da zâlim olanların cevabıdır: Ona, doğru söylüyorsun. Yalnız dilin oynamasının ne faydası vardır der ve susar. Zanneder ki, akıllıca bir harekette bulundu. Bilmiyor ki, hakikatte şeytana dost olup bentliğine ayağa kalkmış olur. Üçüncü kısım ortadakilerin cevabıdır: Derler ki; her ne kadar kalbimiz hazır olamazsa da ve kalbi zikir daha üstün ise de, dille Allah'ı zikretmek, susmaktan hayırlıdır. Nitekim padişahlık, sarraflıktan, sarraflık da çöpçülükten üstündür. Padişah olamayanın sarraflıktan vazgeçmesi gerekmez.»**

Bil ki, tevbe etmeyenlerin insafa gelip tevbe etmelerinin ilâcı şudur ki: Niçin tevbe etmediklerini, ne sebeble günaha ısrar ettiklerini bilmelidirler. Tevbeye mâni olan sebebler beştir. Onların herbirinin bir çeşit ilâcı vardır.

Birinci çeşit: Âhirete inanmaz, yahut şübhe eder. Bunun ilâcını mühlikât bölümünün sonunda gurûr bahsinde anlattık.

İkinci sebeb: Ona arzu ve istek o kadar gâlib olmuştur ki, onlara muhalefet etmeye dayanamaz. Arzuların lezzeti ona o kadar hâkim olmuştur ki, ona âhiret hâllerini unutturmuştur. İnsanların çoğunun hicabı (Allah'tan ayıran) şehvetlerin sevgisidir.

Bunun için Resûlüllah buyurur ki: **«Allah Teâlâ cehennemi yarattığı zaman, Cebrâil'e "Bak" diye emir buyurdu. Cebrâil bakınca "Ya Rabbi izzetine yemin ederim ki, cehennemin nasıl olduğunu bilen ona geçmez," dedi.»** Sonra Allah Teâlâ cehennemin etrafında arzular ve şehvetler yarattı ve yine ona bak dedi. Cebrâil bakınca, **«Ya Rabbi, korkarım ki, bundan kurtulan olmaz,»** dedi. Sonra Allah Teâlâ cenneti yarattı ve ona **«Bak»** dedi. Cebrâil bakınca, **«Ya Rabbi, bunun nasıl olduğunu bilen herkes buraya gelmek için acele eder.»** dedi. Sonra cennet yolunda sevilmeyen şeyler ve zor geçitler yarattı ve **«Bak»** dedi. Cebrâil bakınca, **«Ya Rabbi, izzetin hakkı için korkarım ki, cennet yolundaki ezâ ve sıkıntıların çokluğundan hiç kimse cennete girmez.»** dedi. O hâlde nefse ve şehvete uymak cehennem yoludur. Ezâ ve sıkıntılara dayanmak da cennet yoludur.

Üçüncü sebeb: Âhiret vadedir (veresiyedir), dünya ise peşin ve nakittir. İnsanın tabiatı peşine meyyaldir. Borç olan her şey gözden uzaktır. Gözden uzak olan gönülden de uzaktır.

Dördüncü sebeb: Mü'min olan herkes her zaman tevbe etmek azminde olur, fakat geciktirir. Önüne gelen her arzuya bunu da yapayım, ondan sonra tevbe edeyim, bir daha yapmayayım, der.

Beşinci sebeb: Günahların insanı mutlaka cehenneme götüreceği lâzım değildir. Belki Allah'ın affı mümkündür. İnsan kendisi hakkında hüsn-i zanda bulunur. Ona bir şehvet gâlib olursa, Allah affeder diye rahmet umar.

Birinci sebeb olan, âhirete inanmamanın ilâcı, daha önce anlatılmıştır. Âhireti, veresiye ve vade itikat edip nakdi tercih etmenin ve gözden uzak olanı gönülden de uzak tutmanın ilâcı ise, olacağı muhakkak olan âhiretin olmuş olduğunu farzetmelidir. Dünyanın gidip âhiretin gelmesini, gözünü yumup açması gibi anlamalıdır. Zirâ bugün, hattâ bu saat âhirete göçebilir. Böylece veresiye bildiği şey nakit olur ve nakit bildiği şey de, geçip uyku ve rüya gibi olur. Şehvet ve arzuları bırakamayan kimsenin ilâcı ise, şunu düşünmelidir ki, dünyada bir saat şehvetlere sabredemeyince, âhirette cehennem ateşine nasıl dayanabilir ve cennetin nimetlerine karşı nasıl sabredebilir?

Eğer hasta olur ve yanında soğuk su kadar kıymetli bir şey olmazsa ve yahûdi bir doktor ona su sana zararlıdır, ona perhiz tut derse, o zaman şifâ kılmak ümidi ile nasıl arzusuna muhalefet eder.

O hâlde, Allah ve Resûlü'nün emriyle ebedî padişahlık ümidiyle şehvetleri bırakmak niçin lâzım olmasın. Yarın, öbür gün tevbe ede-

rim diye tevbeyi geciktirene: **«Yarınki günün gelmesi senin elinde değildir. Belki yarın gelmeden sen ölürsün»** demelidir. Hadiste: **«Cehennemliklerin çoğu tevbeyi geciktirenlerdir.»** buyurulmaktadır.

Yine ona: **«Bugün niçin tevbeyi geciktiriyorsun? Eğer şehvetleri bırakmak zor olduğu için geciktiriyorsan, yarın da zor olacaktır. Zirâ Allah Teâlâ, şehvetleri bırakmanın kolay olduğu bir gün yaratmamıştır. Sen şu kimseye benzersin ki, ona bu fidanı kökünden kopar, dedikleri zaman, o fidan kuvvetli ben zayıfım, sabredin, gelecek yıl koparırım, der. Ona derler ki, ey ahmak gelecek yıl fidan daha da büyüyüp kuvvetlenecek ve sen de daha da zayıflayacaksın. Şehvetlerin ağacı da, onun arzusu ile hareket ettikçe hergün daha da kuvvetlenir ve sen de ona muhalefet etmekten daha da âciz olursun. O hâlde ne kadar erken bıraksan, o kadar kolay olur,»** demelidir.

«Ben mü'minim, Allah Teâlâ mü'minlerin günahını affeder», deyip mü'minliğe güvenen kimselere: **«Belki affetmez. Hem de belki iman ağacı zayıftır, ölüm sekeratının rüzgâriyle yıkılır. Zirâ iman taat nehrinden su içen bir ağaçtır. O suyu kestikleri zaman onun hâli tehlikeli olur. Hattâ taatsız olup çok günahı olan imanın hâli, birçok hastalığı olduğu için her an ölmesinden korkulan hastanın hâline benzer,»** demelidir.

Sonra ona deriz ki: **«Eğer imanını selâmetle kurtarabilsen de azâba düçar olabilirsin. Zirâ genellikle günahlar sebebiyle azâb çekilir. Zirâ bütün peygamberler, günah sebebiyle azâb olunacağını bildirmek için gönderilmişlerdir.**

O hâlde af umudiyle taatı bırakmak ahmaklıktır. Bu, herşeyini kaybetmiş, çoluk çocuğunu aç ve çıplak bırakmış ve belki bir harabede hazine bulurlar diyen kimseye, yahut düşman bir şehri yağma ederken, eşyasını koruyup gizlemeyen ve kapısını açık bırakarak şayed zâlim benim evime gelirse ölür veya gâfil olur, evimin kapısını bulamaz diyen kimseye benzer. Bunların hepsi mümkündür. Af olmanın imkânı da böyledir. Fakat buna güvenip ihtiyatı bırakmak ahmaklık olur.»

Bil ki, bir kimsenin günahların bazısına tevbe edip bazısına tevbe etmemesi doğru mudur, değil midir? diye âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bir grup, günahların bazısına tevbe edip bazısına etmemek câiz değildir. Zirâ bir kimsenin zinâya tevbe edip içkiye tevbe etmemesi, eğer zina günah olduğu için tevbe ediyorsa câiz değildir.

Nitekim bir küpteki içkiye tevbe etmek diğerindeki içkiye tevbe etmek câiz değildir. Zirâ ikisi de aynı içkidir. Günah da bunun gibidir, demişlerdir. Fakat doğrusu bu tevbe câizdir. Zirâ belki zinâyı, içkiden ağır olduğunu düşünüp ve önce ağırına tevbe eder. Yahut içkinin zinâdan daha çok uğursuz olduğunu düşünüp içkiye tevbe eder. Zirâ içki hem zinâya, hem de başka günahlara sebeb olur. Yahut belki meselâ gıybet kul hakkıyle ilgili olup daha tehlikeli olduğu için ona tevbe eder ve içkiye tevbe etmez, yine belki ne kadar çok içki içersem, cezası o kadar çok olur mülâhazasiyl çok içki içmeye tevbe

edip az içmeye etmez. Çünkü hiç içmemek için nefsimle başa çıkamam, fakat az içebilirim.

O hâlde bir hususta şeytana gücüm yetmeyince, gücüm yettiği hususlarda da ona uymam şart değildir, der. Bunların hepsi mümkündür. Ama: **«Tevbe eden Allah'ın sevgilisidir.»** ve: **«Allah, tevbe edenleri sever.»** sözlerinde sevginin derecesi, zâhir budur ki, bütün günahlardan tevbe edenler hakkındadır. Günahların bazısına tevbe etmek câiz değildir diyen grup, herhalde yâni Allah'ın sevgisine lâyık olamazlar demek istiyorlar. Yoksa küçük günaha yapılan tevbe onun keffâreti olur, o küçük günah hiç işlenmemiş gibi olur. Oysa bütün günahlardan bir defa tevbe etmek zordur. Çoğunlukla tedrici olur ve tevbede ne kadar başarılı olursa o kadar sevâp alır.

İKİNCİ ASIL

SABIR VE ŞÜKÜR

Bil ki, tevbe sabırsız mümkün olmaz. Hattâ hiçbir farzı edâ etmek ve hiçbir günahtan el çekmek sabırsız mümkün olmaz. Bunun için Resûlüllah'a: **«İman nedir?»** diye sorduklarında: **«İman sabırdır,»** diye cevap verdi. Diğer bir hadiste: **«Sabır, imanın yarısıdır,»** buyurur. Sabrın fazilet ve üstünlüğü içindir ki, Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ yetmiş yerden fazla onu zikretmektedir ve her yüksek dereceyi sabra havale etmektedir. Hattâ din yolunda imam (önder) ve lider olmayı da sabra havale etmekte ve: **«İsrail oğullarından da** (dinlerinde) **sabrettikleri için emrimizle** (insanları) **doğru yola götürecek imamlar** (rehberler) **tâyin etmiştik. Onlar âyetlerimizi** (Tevratı) **çok iyi biliyorlardı.»** (Secde sûresi, âyet: 24) buyurmaktadır.

Yine sonsuz sevâbları sabra havale edip buyurur ki: **«Sabır edenlere âhirette ancak sayısız mükâfatlar verilir.»** (Zümer sûresi, âyet: 10). Allah Teâlâ, sabredenlerin yardımcısı olduğunu: **«Allah sabır edenlerle beraberdir.»** (Bakara sûresi, âyet: 153) âyetiyle va'd buyurur. Allah Teâlâ sabredenlerden başka hiç kimsede, salâvat, rahmet ve hidâyetin üçünü toplamamıştır.

Nitekim buyurur ki: **«Onlara, Rab'lerinden salâvat ve rahmet vardır ve onlar hidâyet bulanlardır.»** (Bakara sûresi, âyet: 157) Sabır çok büyük bir fâzilet olduğu için, Allah Teâlâ onu herkese değil, belki yalnız dostlarından az kimselere nâsib etmiştir.

Resûlüllah buyurur ki: **«Size en az verilen şey yakin ile sabırdır. Bunların ikisi verilen kimsenin** (nafile) **namazı ve** (nafile) **orucu çok olmasa da ona korkma diye müjde ver.»**

Yine buyurur ki: **«Ey ashabım, eğer bugünkü hâlinize sabretseniz, benim yanımda her birinizin ameli, hepiniz kadar amel yapmasından bana daha sevgilidir. Fakat korkarım ki, dünya kapısı size açılır, birbirinize düşman olursunuz ve göktekiler de size düşman olur. Sabredip sevâbı bekleyen kimse, tam sevâb alır. Sabrediniz, zirâ dün-**

ya baki kalmaz, Allah'ın sevâbı baki (devamlı) kalır.» deyip, **«Sizin yanınızdakiler bakidir,»** (Nahl sûresi, âyet: 96) âyetini okudu.

Yine Resûlüllah buyurdu ki: **«Sabır gizli hazinelerden bir hazinedir. Eğer sabır bir insan olsaydı, çok cömert bir kimse olurdu.»**

Diğer bir hâdiste de: **«Allah Teâlâ sabırlı kullarını sever.»** buyurur. Davud'a (a.s.) vahiy geldi ki: **«Ey Davud ahlâkta bana uy. Benim ahlâkımdan biri çok sabredicidir.»**

İsa'ya (a.s.) da buyurdu ki: **«Sabırsız, istediğin şeye kavuşamazsın.»** Resûlüllah, Ensardan bir topluluk gördü. Siz mü'min misiniz? buyurdu. Evet, Ya Resûlallah! dediler. Resûlüllah, **«İmanın alâmeti nedir?»** buyurdu. **«Nimete şükrederiz, sıkıntıya sabrederiz ve Allah'ın hükmüne rıza gösteririz.»** dediler. Resûlüllah: **«Kabe'nin Rabbi hakkı için siz mü'minsiniz.»** buyurdu.

Hz. Ali buyurur ki: **«Sabrın imandaki yeri, başın bedendeki yeri gibidir. Sabrı olmayanın imanı olmaz.»**

SABIR HAKİKATİ

Bil ki, sabır insanın özelliğidir. Nitekim sabırsızlık da hayvanların huyudur. Zirâ hayvanlar çok noksandır. Meleklerin ise sabra ihtiyacı yoktur. Zira onlar çok kâmildirler ve şehvetlerden uzak ve arınıktırlar. Demek ki, bütün hayvanlar şehvetlere uyarlar. Onların şehvet ve arzulardan başka bir istediği yoktur. Melekler de Allah'ın aşkına dalmışlardır. Onları aşktan alıkoyan bir şey yoktur ki, onu defetmek için sabra muhtaç olsunlar.

Ama insan ise, başlangıçta hayvanların hâli üzere yaratılmıştır. Çünkü ona yiyecek, giyecek, süs oyun ve eğlence hırsı musallat edilmiştir. Bu hâlden sonra bülûğ çağında onda meleklerin nûrundan bir nûr meydana gelir. O nûrla işlerin akibetini görür. Hattâ ona iki melek görevlendirilir. Hayvanlar ise bu mertebeden mahrumdur. Bu meleklerden biri ona yol gösterir. Şöyle ki, o meleğin nûrlarından bir nûr ona geçer. O nûrla işlerin sonucunu anlayıp her işin doğru yanını görür. Böylece o nûr ile kendi zatını öğrenir. Hak Teâlâ'yı idrâk eder ve bütün şehvetlerin, arzuların başlangıcı tatlı olduğu gibi, sonu da acı ve felâket olduğunu anlar. Şunu da kesinlikle bilir ki, kendinin rahatı ve huzuru çabuk geçer, geride sıkıntı ve azap kalır. Bu hidâyet hayvanlara nâsib olmaz. Fakat bu hidâyet kifâyet etmez. Zirâ şehvetler, çok zararlı olduğu için, kendisinin onları defetmeye kudreti yoktur. Bu durumda hidâyetin (doğru yolu bilmenin) ne faydası vardır. Zirâ hasta da hastalığın zararlı olduğunu bilir, fakat onu defedemez. Onun için Allah Teâlâ öbür meleği de, ona güç ve kuvvet verip ona destek olmak için görevlendirir. Böylece zararlı şeylerden el çekebilir. Şehvetleri, arzuları harekete geçince, gelecekte onların zararından kurtulmak için onlara muhalefet etmek isteği de harekete geçer.

Şu hâlde şehvet ve istekler şeytanın askeri olduğu gibi, muhalefet arzusu da meleklerin askeridir. Biz şehvetlere muhalefet arzusuna dinî istek, dünyevî şehvet ve arzulara da hava (nefs) diyelim. Bu iki asker arasında daima kavga ve anlaşmazlık vardır. O yap deyince beriki yapma der. Bu kimse o iki istek arasında âciz ve çaresiz kalır. Eğer dinî ister, hava (nefs) isteğine karşı muhalefette diretirse, onun bu diretişine sabır denir. Eğer hava (nefs) isteğini mağlûp edip defederse, onun bu galebesine zafer denir. Birbirleriyle kavga ve mücadele ettikleri müddetçe, buna mücadele ve nefs cihâdı denir.

O hâlde sabrın manâsı; dinî isteğin, hava (nefs) isteği karşısında direnmesidir. Bu iki askerin birbirlerine muhalefeti olmayan yerde sabır olmaz. Bunun içindir ki meleklerin sabra ihtiyaçları yoktur. Nitekim hayvanların ve çocukların da sabır kuvveti yoktur.

Bil ki, bu iki melekten maksat amelleri yazan meleklerdir. Fikir ve istidlâl yolu açılan, yâni her hâdisenin bir sebebi olduğunu ve her muhalif şeylerin ayrı ayrı sebebleri olduğunu gören kimse, anlar ki, çocuk başlangıçta ne hidâyet ve ne de marifete malik değildir. Böylece işlerin âkibetini anlamaya, onun ne istek nisbeti vardır, ne de sabra kudreti vardır. Ama bülûğa yaklaşınca, bunların her biri zuhur etmeğe başlar. O hâlde anlaşıldı ki, bunlarda iki sebebe ihtiyaç vardır. O iki sebeb de iki melekten ibârettir. Yine anlaşıldı ki, esas ve önde olan hidâyettir, kudret ve irâde ondan sonra amel eder.

O hâlde hidâyet kendisinden olan melek daha şerefli ve üstündür. Bunun için göğsün sağ tarafı ona verilmelidir. Göğsün sahibi sensin. o melekler senin vazifelilerindir.

O hâlde seni irşat için görevlendirilmiş olan meleğe itaat edersen, ondan hidâyet ve marifet alırsın ve senin ona itaatın kendi kendine iyilik etmektir. Zirâ meleğin emeğini boşa çıkarmamış olursun ve bunun için sana sevâb yazılır.

Eğer meleğe yüz çevirip onun görevini iptâl edersen hayvanlar ve çocuklar gibi işlerin sonunu görmekten mahrum kalırsın. Bu itibarla kendi kendine kötülük etmiş olursun. Zirâ onun (melek) görevini zâyi ve iptâl etmiş olursun ve bunun için sana günah yazılır. Yine bunun gibi, eğer o melekten aldığın kuvveti, şehvetlere muhalefet etmek yönünde harcamaya çalışırsan, sana yazılan bu iki hâl, hem amel defterine yazılır, hem de kalbine yazılır.

Gerçi hâlâ o, senin kalbinde saklıdır. Bu iki melek ve onların sahifeleri görünen âlemden değildir ve onları bu gözle görmek mümkün olmaz. Ölüm yaklaşıp zahirî göz örtülüp bâtınî göz açılınca —ki melekût âlemini gören bâtınî gözdür— bu bâtınî gözle, görülmesi mümkün olmayan sahifeleri görürsün ve küçük kıyâmette o sahifelerden haberdar olursun. Ancak onun tafsilâtını büyük kıyâmette görürsün. Küçük kıyâmet dediğimiz ölümdür.

Nitekim Resûlüllah buyurur ki: **«Ölenin kıyâmeti kopmuştur.»** Büyük kıyâmette olan her şeyin bir numûnesi küçük kıyâmette vardır. Bunun tafsili İhyaü'l-Ulum kitabında anlatılmıştır. Bu kitabımız

muhtasar olduğu için onu kaldıramaz. Maksadımız şudur ki, sabır, kavga ihtimâli olan yerde olur. Kavgada iki askerin (kuvvetin) birbirlerine muhalefet ettikleri yerde olur. Kavgada iki askerin biri melekler zümresindendir. İkisi insanın sinesinde bir araya gelmiştir.

O hâlde dinî faaliyetin ilk adımı bu kavga ve muharebe ile din yolunda uğraşmaktır. Zirâ sine (kalb) sahrasını çocukluk çağında şeytan askeri tutmuştur. Melek askeri bülûğa yakın zamanda meydana çıkmıştır.

O hâlde şeytan ve şehvet askeri hezimete uğratılmadıkça saadete kavuşmak mümkün olmaz. Muharebe etmeden ve bunda sabır göstermeden de şehvet ve şeytan askerini kahretmeye imkân olmaz. Bu muharebe ile uğraşmayan kimse emri şeytana bırakmıştır. Şehvetleri emrine alıp şeriata itaat edip boyun eğen kimse bu fethe muvaffak olmuştur.

Nitekim Resûlüllah buyurur ki: **«Herkesin şeytanı vardır. Benim şeytanım Allah'ın inayetiyle bana mağlûp olup müslüman olmuştur.»** Umumiyetle cihâd yapan kimse, bazen zafer kazanır, bazen de hezimete uğrar. Bunun gibi bazen şehvetler, bazen de dinî temayül muzaffer olur. O hâlde kale, ancak sabır ve sebat ile fethedilebilir.

Bil ki, iman yalnız bir şey değildir. Belki, onun birçok dalları, budakları ve kısımları vardır. Nitekim hâdiste: **«İmanın yetmişten fazla şubeleri vardır. En büyüğü "Lâilâhe illallah'tır. En küçüğü de yoldaki dikenleri, taşları kaldırmaktır.»**

İmanın her ne kadar kısımları çok ise de, asılları üç çeşitte toplanır: Marifetler, hâller ve ameller. İmanın derecelerinden hiçbiri bu üç hâlin dışında değildir. Meselâ tevbenin hakikati pişmanlıktır. Pişmanlık da kalb hâlidir. Aslı da günahın öldürücü zehir olduğunu bilmektir. Fer'i ve neticesi de günahtan el çekip taat ile meşgül olmaktır. O hâlde bu hâl, o marifet ve o taatın (amelin) üçü de imanın cümlesindendir ve iman bu üç şeyden ibârettir. Fakat yalnız marifete tahsis edilebilir. Çünkü marifet imanın aslıdır. Zirâ hâl marifetten meydana gelir.

O hâlde marifet bir ağaç gibidir. Kalbin marifet sebebiyle değişmesi, o ağacın dal vermesi; bu hâllerden meydana gelen ameller de, o ağacın meyva vermesi gibidir. O hâlde imanın tamamı iki şeydir: Biri ilim (bilmek) hâli, diğeri de, amel hâlidir. Amel de sabırsız mümkün değildir.

Bu itibarla sabır imanın yarısıdır. Sabır da iki cins şeyden meydana gelir: Biri, şehvetlerin cinsine sabretmektir, diğeri de, öfkenin cinsine sabretmektir. Şehvetlerin cinsine olan sabır, oruçtur. Bu itibarla oruç sabrın yarısıdır. Başka bir yönden sabır imanın yarısıdır. Zirâ herkes zahiri hâle bakar.

Bu itibarla iman, zahirî hâlden ibârettir. Zahirde mü'minin hâli, sıkıntıya sabır etmek ve nimete şükür etmektir. Bu yönden de sabır, imanın yarısıdır. Nitekim diğer bir hadiste: **«İman iki bölümdür: Biri, sabır; diğeri de, şükürdür.»** buyurulmaktadır.

Eğer en çok zor olan hâle bakıp onu asıl itibar edersen, sabır kadar zor bir hâl yoktur. Bu itibarla sabır, imanın tamamı olur. Nitekim Resûlüllah: **«İman nedir?»** diye sorduklarında: **«İman sabırdır.»** diye cevap verdiler. Yâni imanın en çok zor olan kısmı sabırdır.

Nitekim Resûlüllah: **«Hac, arefedir.»** buyurmuştur. Zirâ hacta en büyük tehlikesi arefe sebebiyle olur. Zirâ arefenin kaçırılması ile, hac kaçırılmış olur. Başka rükûnlerin sebebiyle hac kaçırılmış olmaz.

Bil ki, kul her zaman havasına (arzusuna) uygun veya muhalif bir şeyden boş olmaz. Bu iki hâlin her birinde sabra ihtiyaç vardır. Havasına (nefsi arzularına) uygun olan şeyler; mal, nimet, makam, itibar, sağlık, sevilen kadın, çocuk ve benzerleri gibi. Bu iki hâlin her ikisinde de sabırdan önemli bir şey yoktur. Zirâ eğer sabır edip bağlayıp zevkü safaya alışacağından serkeşlik ve azgınlık başlar. Zirâ denilmiştir ki; herkes sıkıntıya sabreder; fakat refah ve rahata ancak sıddiklar sabredebilir. Ashab-ı kiram devrinde mal ve nimet çoğalınca, dediler ki, biz sıkıntıda iken, sabır gücümüz, nimet ve imkân sahibi olduğumuz şu andan daha çok idi.

Bunun için Allah Teâlâ buyurur ki: **«Mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir denemedir.»** (El-Enfal sûresi, âyet: 28) Velhâsıl imkân sahibi için sabretmek çok zordur. Günahtan korunmak için en büyük yol, imkân sahibi olmamaktır.

Nimete sabretmek; ona gönül bağlamamak, ona sevinmemek ve onun ariyet olup çabuk elden çıkacağını bilmektir. Hattâ hakikatte onu nimet olarak bilmemektir. Zirâ kıyâmette kendi derecelerinin noksan olmasına sebeb olabilir. O hâlde her nimetin şükrü ile meşgûl olmalı; Hak Teâlâ'nın hakkını ödemelidir. Bu hak gerek mal ile, gerekse beden ile ilgili olsun. Ve mâlik olduğu her nimetin bir miktarını Allah için vermelidir. Şu hâlde bunların her birinde sabra ihtiyaç vardır.

Havaya (nefsi narzularına) uygun olmayanlar üç kısımdır: Biri, kendi isteğiyle olur. İyi amel yapmak ve günahtan kaçınmak gibi. Biri, kendi isteğiyle olmaz. Sıkıntı ve musibet gibi. Biri de, aslı kendi isteğiyle olmaz, fakat onun ceza veya mükâfatı kendi isteğiyle olur. İnsanların kendisini incitmeleri gibi: İyi amel gibi kendi isteğiyle olan şeylerde sabra ihtiyaç vardır. Zirâ bazı bâdetler tembellik sebebiyle zor gelir.

Bazı ibâdetler de bahillik sebebiyle zor gelir. Hac gibi. Bunlar sabırsız mümkün değildir. Hattâ her taatın evvelinde, ortasında ve sonunda sabra ihtiyaç vardır. Evvelinde olan, ihlâslı niyet edip riyayı kalbinden çıkarmaktır. Bundaki sabır çok zordur. Amel ve taatların ortasındaki sabır ise, onları şartlarına ve adabına uygun bir şekilde edâ edip onlara hiçbir şey katmamaktır.

Meselâ eğer namazda ise, hiçbir tarafa bakmamalı ve hiçbir şeyi düşünmemelidir. İbâdetten sonraki sabır ise, onu izhâr etmekten ve

ibâdet ettim diye haber vermekten sabır etmek ve ibâdetiyle gururlanıp kendini üstün görmemektir.

Günahlardan el çekmek ise, sabırdan başka bir şeyle olmadığı mâlûmdur. Şehvet, arzu ne kadar kuvvetli olursa ve günah da ne kadar kolay olursa, ona sabretmek de o kadar zor olur. Bunun için dil ile işlenen günahlara sabretmek daha zordur. Zirâ dili oynatmak kolaydır. Çok konuşmak âdet olursa, âdet de huy olur. Zaten şeytanın askerlerinden biri de, âdettir.

Bunun için dil, gıybet, yalan, kendini övmek ve başkalarını ayıblamak yönüne gidiyor. Dilin ucuna gelip başkalarının hoşuna gidecek, fakat haddi zâtında yakışıksız olan bir söze sabretmek zordur. Genellikle insanlar arasına karışmamak mümkün değildir. Ancak insanlardan uzlet edip selâmeti yalnız yaşamakta arayanlar müstesna.

İkinci kısım, kendi isteğiyle olmayan fakat ona karşılık vermesi kendi isteğiyle olan şeylerdir. İnsanların elinden ve dilinden gelen ezâ gibi. O hâlde onlara ezâ ile mukabele etmemek hususunda sabra ihtiyaç vardır. Ashab-ı Kirâm'dan biri der ki, biz insanların ezâsına katlanmayan imanı iman saymazdık.

Bunu şunun için demişlerdir ki, Allah Teâlâ Resûlüne buyurur ki: **«Kâfirlerin ezâlarına sabredip Allah'a tevekkül et.»** (Hud sûresi, âyet: 49) ve: **«Müşriklerin yalanlarına sabredip uzlet et ve onların cezalarını Allah'a bırak.»** (Müzzemmil sûresi, âyet: 10) buyurur ve yine: **«Elbette düşmanların sözlerinden kalbinin sıkıldığını biliyorum. Ama sen, Rabbini hamd ile tesbih et.»** (Hicr sûresi, âyet: 97 - 98). Bir defa Resûlüllah Beytü'l-mal (Hazine) malını taksim ederken, biri, bu taksimat Allah için (âdil) değildir, dedi. Bu haber Resûlüllah'a ulaşınca yüzü kızardı (üzüldü) ve buyurdu ki: **«Allah, kardeşim Mûsa'ya rahmet eylesin ki, bundan önce ona da bu sözü söyleyip onu incittiler ve o sabreyledi.»** Allah Teâlâ buyurur ki: **«Eğer size bir eziyet yaparlarsa, onun misliyle karşılık veriniz. Ancak sabrederseniz daha iyidir.»** (Nahl sûresi, âyet: 126) İncilde gördüm ki; İsa (a.s.) diyor ki, benden önceki insanlar ele el, göze göz, dişe diş ile kısas yaparlardı. Ben bu hükme bâtıl demem. Fakat size, karşılık vermemenizi tavsiye ederim. Hattâ bir kimse sağ yüzünüze vurursa, sol yüzünüzü de gösterin ve eğer bir kimse sarığınızı alırsa, gömleğinizi de veriniz; sizi zorla bir mil yol götürürse, onunla iki mil gidiniz. Resûlüllah buyurur ki: **«Bir kimse sizden bir şey esirgeyip sizi ondan mahrum ederse, siz ona ihsanda bulununuz. Size kötülük yapana siz iyilik yapınız.»** Resûlüllah'ın buyurduğu bu sabır, sıddıkların derecesidir.

Üçüncü kısım ki başının ve sonunun istekle ilgisi yoktur. Musibetlerdir.

Meselâ çocuğun ölmesi; malın yok olması; el, göz, kulak gibi uzuvların sakat olması ve bütün semavî âfetler gibi. Bunlara sabretmek kadar büyük faziletler ve sevâblar yoktur.

Bunun için İbni Abbas der ki: **«Kur'an-ı Kerim'de sabır üç kısımdır: Biri taate (iyi amele) sabretmektir. Bu sevâbı üç yüz derece art-**

tırır. Bir kısmı da harama sabretmektir. Bu sevâbı altıyüz derece arttırır. Üçüncüsü de, musibet (belâya) sabretmektir. Bu, sevâbı yediyüz derece arttırır.» Bil ki, belâya sabretmek, sıddîkların derecesidir. Bunun için Resûlüllah duasında: **«Ey Allahım, bize, dünya musibetlerini kolay gösteren yakîn mertebesini ver.»** buyurur.

Yine buyurur ki: **«Allah Teâlâ buyurur ki: Hastalık verdiğim kulum, o hastalığa sabredip insanlara şikâyet etmezse, eğer ona şifâ verirsem, evvelki hâlinden daha güzel et ve deri veririm. Eğer onu dünyadan çıkarırsam rahmetimle çıkarırım.»**

Davûd (a.s.) dedi ki, **«Allahım, senin rızan için musibete sabretmenin karşılığı nedir?»** Allah Teâlâ: **«Ona îman hil'atini giydiririm ve onu hiçbir zaman geri almam.»** buyurdu.

Yine Davûd (a.s.) diyor ki, **«Allah Teâlâ buyurur ki, bedeninde, malında ve çocuklarında musibet verdiğim kimse, bunu güzel sabırla karşılarsa, ona hesap sormağa ve onu haşr divanına ve cehennem ateşine göndermeğe hayâ ederim.»**

Resûlüllah buyurur ki: **«Sabırla genişlik beklemek ibâdettir.»**

Yine buyurur ki: **«Bir kimsenin başına bir musibet geldiğinde: Biz, Allah'a döneceğiz. Allahım, bu musibetimden dolayı bana sevâb ve hayır ihsa neyle, duasını okursa, Allah Teâlâ onun duasını kabul buyurur.»**

Yine buyurdu ki: **«Allah Teâlâ buyurur ki, ey Cebrâil, dünya gözünden mahrûm ettiğim kimsenin mükâfatını bilir misin? Ona karşılık ona cemâlimi görmeyi nâsib ederim.»**

Birisi bir kâğıda şunu yazmıştı: **«Sabret, bizim gözümüz olursun.»** Bir sıkıntıya uğradığı zaman, onu koynundan çıkarıp bakardı. Feth-i Musûli'nin hanımı bir gün düştü ve tırnağı yarıldı. Hanım bu hâle güldü. Ona ne gülüyorsun, acımaz mı? dediler. **«Onun sevâbının sevinci bana acısını unutturdu.»** dedi.

Resûlüllah buyurur ki: **«Allah'ı tazim etmenin bir yolu da, hastalık hâlinde ondan şikâyet etmeyip musibeti gizlemektir.»** Büyüklerden biri rivâyet eder ki; Ebû Huzeyfe'nin azatlısı olan Salim'i harp cebhesinde gördüm; yaralı olarak düşmüş yatıyordu. Ona ey Salim, su ister misin? dedim. Bana: **«Ey filân, ayağımdan tut, beni düşmana yakın bir yere çek ve suyu bir testiye koy, yanıma bırak. Akşama kavuşursam, içerim. Çünkü oruç tutuyorum.»** Bil ki, eğer bir kimse belâya sevinmezse, yahut kalben üzülürse, sabır fâzileti gitmez. Belki sabır fâzileti, feryât edip yakasını yırtmak ve şikâyet etmekle gider. Resûlüllah, oğlu İbrahim vefat edince ağladı. Bunu yasaklamadınız mı? Ya Resûlüllah! dediklerinde, **«Hayır, bu merhamettir. Allah Teâlâ merhametli olan kimseye merhamet eder.»** buyurdu.

Demişlerdir ki; güzel sabır, musibet sahibi kimseyi başkalarından ayırdedememektir. Yaka yırtmak, yüzüne vurmak ve feryat etmek ise haramdır. Hattâ durumunu değiştirmek ve sarığını başından indirip küçüğünü giymek de câiz değildir. Şunu akıldan çıkarmamalıdır ki: Allah, kulunu sensiz yarattı ve yine sensiz yanına davet etti.

Ebû Talha'nın hanımı Rumeyda Ümmü Süleym der ki, **«Kocam evde yok iken oğlum öldü. Onun üzerine bir kaftan örttüm. Kocam eve gelince, hasta nasıldır? dedi. Hiçbir gece bu kadar rahat olmamıştı, dedim. Sonra önüne yemek getirdim. Doyuncaya kadar yedi. Kendimi süsledim. Böylece benden muradını aldı. Sonra Ebû Talha'ya dedim ki, filân komşuya ariyet olarak bir şey verdim. Geri aldığım için çok bağırdı. Ebû Talha, bu ne acayib şeydir, bunlar ne akılsız kimselerdir, dedi. Sonra dedim ki, senin oğlun Allah'ın emaneti idi senin kapında. Şimdi onu senden isteyip aldılar. Ebû Talha: "İnna lillah..." dedi. Ertesi gün Ebû Talha o gece olup geçenleri Resûlüllah'a anlattı. Resûlüllah: Dünkü geceniz mübârek olsun; sizin için büyük bir gece idi.»**

Bundan sonra Resûlüllah buyurdu ki: **«Cennete gittim; Ebu Talha'nın hanımı Rumeyda'yı orda gördüm.»**

Bundan anlaşıldı ki, kul hiçbir hâlde sabırdan müstağni değildir. Hattâ eğer bütün şehvet ve arzulardan kurtulup uzlet köşesini seçse de, yüzbin çeşit vesvese ve çeşitli fikirler onun kalbinde dolaşır; onu Allah'ın zikrinden alıkoyar.

Bu, fikirler mübâh şeyler bile olsa, bunlar zamanını alıp kıymetli ömür sermayesine noksanlık getirince tam anlamıyle hüsrân olur. O hâlde bunun çaresi evrâd ile meşgûl olup kalbini fikirlerin vesvesesinden çevirmektir. Eğer namaz içinde bu hâl vâki olursa, kalbine sükûn ve huzur getirip öylece namaz kılmaya çalışmalıdır.

Hâdiste: **«Allah Teâlâ boş duran gençleri sevmez.»** buyurulmaktadır. Bunun sırrı şudur ki, boş duran gencin kalbi, şeytanın vesvesesinden boş kalmaz, şeytana arkadaş olup kalbi şeytan vesvesesinin yuvası olur. Bundan sonra onu ordan, Allah'ın zikir ve fikrinden başka bir şey atamaz. Kendini bu vesveseden korumak için bir meslekle, uğraşmalı, yahut bir hizmete bağlanmalı, veyahut bir işe başlamalıdır. Zirâ böyle bir kimseye yalnız ve işsiz oturmak yaraşmaz. Belki kalbini vesveseden temizlemekten âciz olan kimse, bedeni bir işle meşgûl olmalıdır.

SABRIN İLÂCI

Bil ki, sabrın birçok yolları vardır. Zirâ herşeye sabretmenin bir çeşit zorluğu ve bir çeşit ilâcı vardır. Evet hepsinin ilâcı ilim ve amel terkibidir ve mühlikat bölümünde anlatılanların hepsi sabrın ilâcıdır. Burada misâl olarak o ilâçların birini anlatalım. Diğerleri de bu örneğe kıyaslanarak anlaşılır.

Şu hâlde daha önce de anlattığımız gibi, sabrın, mânâsı, din duygusunun, şehvet duyguları karşısında direnmesidir. O hâlde sabır, bu iki duygu arasındaki kavga ve mücadeleden ibarettir. İki kimse döğüşürken, birinin gâlib çıkmasını istersen, onun çaresi, tuttuğun tarafa kuvvet ve yardım sağlamak ve öbür tarafı zayıf düşürmek ve ona yardımcı olabilen şeylerden el çekmektir.

Bu itibarla şehvet gâlib olduğu takdirde, fercini cimadan koruyamaz. Fercini cimadan koruyabilirse, gözünü bakmaktan ve kalbini düşünmekten koruyamaz. O hâlde bunun çaresi, evvelâ şehvet duygularını zayıflatmaktır. Bu da üç şeyle olur:

1 — Daima kuvvetini gıdadan ve nefis yemeklerden aldığı için, oruç tutmak suretiyle ona kuvvet veren şeyleri vermemelidir. Akşamleyin de kuru ekmek ile iftar edip et ve kuvvetli yemeklerden bir şeyi yememelidir.

2 — Şehvetleri artırıp tahrik eden şeylerin yolunu kapamalıdır. Güzel yüzleri görmek şehvetleri tahrî kettiği için uzlete çekilip gözünü korumalı ve kadınların ve çocukların yollarında durmamalıdır.

3 — Evlenmekle kendini teskin etmelidir. Zirâ evlenmekle şehvetlere sükûnet gelir ve ekseriya evlenmeden şehvetlerden kurtuluş olmaz. Nefis, bir serkeş ata benzer; üç şeyle zabtedilir: Birisi, ona az yem vermekle olur. İkincisi, ona yem göstermekle olur. Üçüncüsü de, onu teskin edecek miktarda birşeyler vermekle olur. Bunların üçü de, şehvet duygularını zayıflatmak için bir nevî ilâçtır.

Dinî duyguları kuvvetlendirmek için de iki yol vardır:

1 — Eğer şehvet faydasının bir saat, sabır faydasının ise ebedî padişahlık olduğuna kuvvetli bir iman ve itikâdı var ise, şehvete sabretmenin sevâbı hakkında gelen hâdisleri düşünerek, dinî duyguyu şehvet duygusuyla güreştirmelidir. Çünkü böylece dinî duygu kuvvetlenir ve iman artar.

2 — Cesaret buluncaya kadar, azar azar şehvete muhalefet etmeğe alışmalıdır. Zirâ cesaretli ve güçlü olmak isteyen önce kendi kuvvetini denemeli, ikinci olarak da ağır işlere azar azar başlayıp yavaş yavaş onu olgunlaştırmalıdır. Şöyle ki; güçlü bir kimse ile güreşmek isteyen kimse gibi, önce zayıflarla güreşip kendi kuvvetini denemeli, idman ve alıştırma yapmalıdır ki, kuvveti artsın. Bunun için ağır işlerle uğraşan kimseler daha güçlü olur. Bütün zor işlerde sabır ilâcı bu yollarla uygulanır.

Bil ki, şükür derecesi önemli ve çok yüksek bir derecedir. Hiç kimse tam anlamıyle şükür mertebesine ulaşamaz. Bunun için Hak Teâlâ buyurur ki: **«Kullarım içinde** (gereği üzere) **Allah'a şükredenler azdır.»** (Sebe sûresi, âyet: 13) Şeytan da insanları kötüleyerek: **«İnsanların çoğu şükredici olmaz.»** (A'raf sûresi âyet: 17) dedi.

Bil ki, münciyat bölümünde anlatılan sıfatlar iki kısımdır. Bir kısmı din yolunun hidâyetlerinden olup haddi zâtında gâye değillerdir. Tevbe sabır, zühd, korku, fakirlik ve muhasebe gibi. Bunların hepsi, bunların ötesindeki hâllere vesiledirler.

Diğer kısmı da, gâye ve sonuç olan hâllerdir. Bunlar, başka hâllere vesile oldukları cihetten değil, belki bizzat gâyedirler. Sevgi, şevk, rıza, tevhid, tevekkül gibi. Şükür de bunlardandır. Zirâ münciyat bölümünde gâye olan şeyler âhirette bâkî kalırlar. Şükür de bâki kalanlardandır.

Nitekim: **«Onların son duası, âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun demektir.»** (Yunus sûresi, âyet: 10) buyurulur. Bu itibarla şükür bahsini kitabın sonuna koymak gerekirdi. Fakat şükür sabırla ilgili olduğu için burada anlatıldı. Şükür derecesinin yüksek olmasının alâmeti, Allah Teâlâ'nın onun zikrine yer vererek: **«Beni zikrediniz, ben de sizi zikredeyim. Bana şükrediniz; nimetlerimi inkâr etmeyiniz.»** (Bakara sûresi, âyet: 152) buyurmasıdır.

Resûlüllah buyurur ki: **«Yemek yiyip şükredenin derecesi oruç tutup sabredenin derecesi gibidir.»** Yine buyurur ki: **«Kıyâmet gününde, "hamdedenler ayağa kalksın", denildiğinde yalnız Allah'a şükredenler ayağa kalkar.»** Mal toplamayı yasaklama hususunda âyet nâzil olunca Hz. Ömer: **«Öyleyse, ne toplayalım? Ya Resûlallah!»** dedi. Resûlüllah: **«Allah'a şükreden dil, zikreden kalb ve mü'mine hanım.»** buyurdu. Yâni bu üç şeye kanaat edin. Zirâ mü'mine bir hanım kalbin rahat ve huzurlu bulunmasına yardımcı olur. Şükür de ancak bu kalble yapılabilir. İbni Mes'ud (r.a.) der ki: **«Şükür imanın yarısıdır.»**

Ata (r.a.) der ki: **«Hz. Aişe'nin huzuruna çıkıp: "Bize Resûlüllah'ın gârib hallerinden bir şeyler anlat." dedim. Hz. Aişe buyurdu ki: "Resûlüllah'ın hangi hâli gârib değildir? Bir gece benimle yatağa girdi. Mübârek vücudu benim vücuduma değiyordu. Birden "Ey Aişe, bana müsaade et, gideyim Rabbime ibâdet edeyim" dedi. "Ben senin yanında olmak isterim, fakat ibâdet daha mühimdir" dedim. Resûlüllah kalktı, ibriği alıp dışarı çıktı, sonra abdest aldı ve abdestte az su kullandı. Sonra namaza durdu. Namazda ağlıyordu. Bu hâl, Hz. Bilâl sabah ezânını okumağa gelinceye kadar devam etti. Ertesi gün "Ya Resûlallah, zâten Allah Teâlâ senin günahını bağışlamıştır. Niçin ağlıyordun?" dedim. "O idrâk sahipleri ki, ayakta iken, otururken ve yatarken, daima Allah'ı anarlar ve gökle yerin yaradılışındaki hikmeti düşünerek derler ki: "Rabbimiz, bunları boş yere yaratmadın. Sen bâtıl şey yaratmaktan münezzehsin. Artık bizi cehennem ateşinden koru.»** (Ali İmran sûresi, âyet: 191) **âyet-i kerimesi bana nâzil olduğu halde ben niçin şükredici bir kul olmayayım?" dedi.»**

Bu dereceyi bulduklarına şükredip korktuklarından değil, sevinçlerinden ağlıyorlar. Nitekim, rivâyet ederler ki, peygamberlerden biri, çok su çıkan küçük bir taşın yanından geçerken, buna taaccüb edip bakarken, Allah Teâlâ o taşı konuşturdu. Taş dedi ki: **«Yakacağı insanlar ve taşlar olan cehennem" âyeti nâzil olduğundan beri böyle ağlarım.»**

Bunu duyan o peygamber: **«Ya Rabbi, bu taşı korkudan emin eyle.»** diye Allah'a yalvardı. Duası kabûl oldu. Uzun bir aradan sonra yine o taşın yanından geçti. Baktı ki, yine eskisi gibi su akıyor. O peygamber: **«Şimdi niye ağlıyorsun?»** dedi. Taş: **«O korku ağlaması idi. Bu, şükür ağlamasıdır.»** dedi. Bu, şuna misâldir ki, insanın kalbi, taştan daha katıdır. Bazen sevinçten ve bazen de üzüntüden ağlamalıdır.

Bil ki, anlattığımız gibi, şükrün hakikati üç esasa dayanır: İlim, hâl ve amel. Esas olan ilimdir, hâl ondan doğar. Hâlden de amel mey-

dana gelir. Şükür; nimeti sahibinden bilmektir. Hâl ise; kalbin, o nimet sebebiyle sevinmesidir. Amel ise; o nimeti Allah'ın rızası olan yerlere kullanmaktır. Amel dediğimiz şey, hem kalb, hem de bedenle ilgilidir. Bunların hepsi anlaşılmadan şükrün hakikati anlaşılmaz.

Şükrün ilmi; sana ulaşan her nimetin Allah Teâlâ'dan olduğunu, onda kimsenin ortaklığı olmadığını kesin olarak bilmektir. Arada bir kimseye sebeb nazarıyle bakıldığı ve bu nimetin ondan geldiğine inanıldığı müddetçe marifet ve şükür tamam olmaz. Nitekim bir padişah sana bir elbise verdiği zaman, onu vezirin yardımıyle verdiğine inanırsan, padişaha şükrün safî olmaz. Belki şükrün bir kısmı vezire olur. Zirâ bütün sevinç padişah için olmaz. Ama elbisenin padişahın imzası, yahut kâğıt ve kalem vasıtasıyle verildiğini düşünmekle şükre noksanlık gelmez. Zirâ kâğıt ve kalemin tesirsiz olduğunu bilirsin. Hattâ o elbiseyi sana hazine müdürü verdiğine inanman yine şükre zarar vermez. Fakat hazine müdürünün elinde bir şey olmadığını, onun padişahın emrinde olduğunu, buyurulanı verdiğini, buyurulmayan şeyi veremediğini bilmek ve buna inanmak şartıyle.

Bu durumda o da kalem gibi olur. Yine bunun gibi eğer, yeryüzünün nimetini yağmurdan, yağmuru buluttan bilirsen; denizde kurtuluşu rüzgârın uygun esmesinden anlarsan, şükrün tam olmaz. Ama eğer bulutu, yağmuru, yeli, güneşi, ayı, yıldızları ve herşeyi, kalemin kâtibin elinde olduğu gibi, Allah'ın kudret kabzasında olduğuna, onların hiç hükümleri olmadığına inanırsan, bu şükre noksanlık getirmez. Bir kimsenin vermesiyle sana ulaşan nimeti ondan bilmek, cehaletin tâ kendisidir ve şükür makamından ayrı kalmaktır. Belki şöyle bilmelisin ki, Allah Teâlâ o kimseye bir görevli gönderdi. O görevli onu buna zorladı. Görevli muhalefet etmek istese, edemez. Eğer elinden gelse sana bir kuruş vermezdi. Görevli dediğimiz şey, o kimsenin kalbinde meydana gelen ve: **«Bunu vermen din ve dünyan için hayırlıdır.»** deyip onu bu nimeti vermeye zorlayan arzudur. Böylece o kimse, bu dünyada, yahut öbür dünyada gayesine ulaşmak umuduyla o şeyi verir. Oysa hakikatte onu kendi nefsi için vermiş olur. Zirâ seni gâyesine ulaşmak için vesile yapmış olur.

O hâlde hakikatte onu sana Allah Teâlâ verdi. Zira sana o görevliyi gönderen Allah'tır. Allah'ın verdiği şeyin karşılığında hiçbir gâyesi yoktur.

O hâlde eğer bütün insanları padişahın hazine müdürü durumunda görüp eldeki kalem gibi buyurulan emri tutup muhalefet etmeye kadir olmadıklarına inanırsan, şükredebilirsin. Belki bunu bilmek şükrün tâ kendisidir.

Nitekim Mûsa (a.s.) Allah ile münacaat edip: **«Allah'ım, Hz. Adem'i kudret eliyle yaratıp ona birçok ihsanlar yaptın. Senin şükrünü ne şekilde edâ etti.»** deyince, Allah Teâlâ: **«Adem, o ihsanların benim tarafımdan yapıldığına inandı. Böyle inanması bana şükür oldu.»** buyurdu.

Bil ki, iman marifetinin yolları çoktur.

«Birincisi, takdistir. Yâni Allah Teâlâ'yı bütün yaratıkların sıfatlarından ve akla ve hayale gelen her şeyden münezzeh tutmak ve buna inanmaktır. **«Sübhânallah»** kelimesi bunu ifâde etmektedir.

İkincisi, Allah Teâlâ'nın bunlardan münezzeh olmasından başka bir olduğuna ve ortağı olmadığına inanmaktır. **«Lâilâhe illallah»** kelimesi de bunu ifâde etmektedir.

Üçüncüsü, var olan her şeyin Allah'tan olduğuna inanmaktır. **«Elhamdü lillâh»** kelimesi bu hâli ifade eder. Hamd mertebesi olan bu mertebe daha önce anlatılan iki mertebenin ötesindedir. Zirâ o iki marifet hamd mertebesine dâhildir. Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: **«Sübhanallah kelimesi için on, lâilâhe illallah kelimesi için yirmi, elhamdü lillâh kelimesi için otuz sevâb vardır.»** Bu sevâblar, bu kelmeleri sadece dil ile söylemek için değildir. Belki bu kelimelerin ifâde ettiği mânâlar içindir.

Şükür ilminin manâsı bu anlatılandır. Şükrün hâline gelince, o bu marifetten kalbte meydana gelen sevinçtir. Zirâ bir kimse bir kimseden yardım görürse onunla sevinir. Ancak bu sevinç üç derecedir: Meselâ sefere gitmek isteyen bir padişah hizmetçisine de bir at verdiği zaman, eğer o hizmetçinin sevinmesi maksadı at olup buna kavuştuğundan dolayı ise, bu sevinç padişah için şükür olmaz. Zirâ bir atı çölde de bulsa yine böyle sevinir. Eğer onun sevinci, o atı veren padişahın kendisine nazar ve inâyeti olduğu ve âhiret nimetinin ümidi hâsıl olduğu için ise, —ki bu atı çölde bulsa bu sevinç hâsıl olmazdı— bu sevinç gerçi nimeti verene şükürdür, fakat nimet verdiği için değil, belki âhiret nimetinin ümidiyledir.

Şu hâlde bu şükür olur, fakat tam şükür olmaz, belki eksik olur. Üçüncü derece şudur ki, onun sevinci, o ata binip padişahın hizmetinde bulunması onu ziyâret etmesi ve padişahtan başka gâyesi olmamasıdır. Bu sevinç padişah için olur. Şükrün en üstün mertebesi budur. Bunun gibi, Allah Teâlâ'nın nimet verdiği kimse, nimet verene değil, nimete sevinmesi şükür olmaz. Eğer nimet veren için seviniyor, fakat onun rıza ve yardımına mazhar olduğu cihetten seviniyorsa, bu şükür olur, fakat eksik kalır.

Eğer bu nimet, dini için zaman sağladığı ve ilim ve ibâdetle meşgûl olup Allah'a yaklaşmasına sebeb olduğu için seviniyorsa, tam şükür olur. Bunun alâmeti dünyada kendisini ilim, ibâdet ve hak yoldan alıkoyan her nimete üzülmek, onu nimet olarak bilmemek, belki o nimetin geri alınmasını nimet bilip buna şükretmektir.

Velhâsıl din yoluna yardımcı olmayan bir şeye sevinmemektir. Bunun için Şiblî (r.a.) der ki: **«Şükür, nimete değil, nimeti verene bakmaktır.»** Göz, mide ve ferc şehvetleri gibi mahsusattan (duyulan) başka bir şeyden lezzet almayan kimseler için bu şükür mümkün olmaz. O hâlde en azından şükrün ikinci derecesi lâzımdır. Zirâ birinci derece şükür değildir.

Şükrün ameli ise, kalb ile, dil ile ve beden ile olur. Kalb ile olan şükür, bütün insanlara iyilik istemek ve hiç kimsenin nimetini kıskanmamaktır. Dil ile olan şükür, bütün hallerde **«Elhamdü lillâh»** deyip nimeti verene sevgi ve memnuniyetini izhar etmektir.

Resûlüllah bir kimseye: **«Nasılsın?»** buyurdu. O kimse iyiyim, dedi. Resûlüllah tekrar: **«Nasılsın?»** buyurdu. O da yine iyiyim dedi. Resûlüllah üçüncü defa: **«Nasılsın?»** deyince, **«Elhamdü lillâh, iyiyim.»** dedi. Resûlüllah: **«İşte, senden bunu istiyordum.»** buyurdu. Selef (geçmiş büyükler) birbirlerini gördüklerinde **«Nasılsın?»** diye birbirlerinin hâlini sormaları, şükürle cevap vermeleri ve böylece hem soranın, hem de cevap verenin sevâp kazanmaları için idi. Ama şükretmeyip hâlinden şikâyet eden ise, günahkâr olur.

Eğer belâdan şikâyet ediyorsa, zaten bütün âlemin padişahından, elinden birşey gelmeyen bir zavallıya şikâyet etmekten daha büyük kabahat ne olur? Belâya bile şükretmelidir ki, kendisinin saadetine vesile olsun. Eğer bunu yapamazsa bari sabretmelidir. Beden ile yapılan şükür ise, bütün vücud azalarının Allah tarafından verilmiş bir nimet olduğunu bilmektir. O hâlde her uzuv ne için yaratılmış ise, onu o işe kullanmalısın. Allah Teâlâ bütün uzuvları âhiret için yaratmıştır. Ancak âhireti kazanmaya uğramana razı olur. Allah'ın verdiği nimeti onun rızası doğrultusunda kullanırsan, şükrü edâ etmiş olursun. Bununla beraber Allah'ın senin şükrüne arzusu ve ihtiyacı yoktur. Zirâ o ihtiyaçtan münezzehtir.

Fakat bu, şuna benzer ki, bir padişah bir kuluna yardım etmek ister. O kulu padişahtan uzaktır. Padişah ona at, elbise ve azık gönderir ki, kendisinin yanına gelsin ve hizmetinde bulunmakla muhteşem bir insan olsun, yüksek dereceler kazansın. Fakat onun padişaha yakın ve uzak olması birdir: Uzak olmasıyle padişahın memleketinden bir şey eksik olmaz. Yakın olmasıyle de artmaz. Belki padişah bunu yalnız o kula iyilik için yapmış olur. Çünkü padişah cömert olup herkese iyilik yapmak niyetinde olursa ve bunu kendisi için değil, sadece insanlara iyilik için yapıyorsa böyle olur. O kul ise, eğer o ata binip padişah tarafına yönelir ve sefer azığını bu yolda harcarsa, atın ve sefer azığının şükrünü edâ etmiş olur.

Eğer ata binip arkasını padişaha döner ve ondan uzaklaşırsa, küfran-ı nimet olur. Eğer tembel oturup ne padişah tarafına, ne de başka bir tarafa yönelmezse, bundan önceki kadar olmasa da, yine küfran-ı nimet olur. Bunun gibi Allah'ın kulu da eğer onun nimetini taatına sarfederse, Allah'a yaklaşmış olur.

Eğer günaha harcayıp uzaklaşırsa küfran-ı nimet olur.

Eğer avare ve tembel oturup ne taat ne de günahta bulunmazsa, ilki kadar olmasa da yine kufrn-ı nimet olur. Allah'ın nimetine şükretmek, ancak o nimeti Allah'ın rızasına uygun kullanmakla mümkün olduğu ve bunu da ancak Allah'ın razı olduğu şeyleri razı olmadığı şeylerden ayırdedebilen kimselerin yapabileceği anlaşıldı. Bu itibarla, bu, herşeyin yaratılışındaki hikmetin ne olduğu bilinmedikçe bi-

linmeyen ince bir ilimdir. Biz bu kitapta birkaç kısa örnek beyân edeceğiz. Fazlasını isteyen kimse, İhyâ kitabında arasın. Zira bu kitap bundan daha fazla tafsilâtı kaldırmaz.

Her nimetin küfranı, onu hikmetinin yolundan çevirip yaratıldığı şeye harcamamaktır. Çünkü Allah'ın nimetini rızası olmayan yere harcamak küfran-ı nimettir. Allah'ın razı olup olmadığı şeyler tafsilâtıyle ancak şeriatle bilinir.

O hâlde her nimet, emredildiğig ibi taata harcanmalıdır. Fakat bâsiret ehlinin bir yolu vardır ki, o yolda herşeyin hikmetini nazar, istidlâl ve ilâhî ilhâmla bilirler. Meselâ bulutun yaratılmasındaki hikmetin yağmur olduğunu, yağmurun yaratılmasındaki hikmetin bitkiler ve bitkilerin yaratılmasındaki hikmetin hayvanların gıdası olduğunu; güneş ve ayın yaratılmasındaki hikmetin gece ve gündüzün meydana gelmesi olup gece sükûn ve istirahat; gündüz çalışmak ve maişet için olduğunu bilirler.

Bunun gibi şeyler buna vukufu olan herkesçe açıktır. Ama güneşte de bundan başka herkesin muttali olmadığı çok gizli hikmetler vardır. Yine gökteki sayısız yıldızlar vardır. Herkes onların yaratılmasındaki hikmetin ne olduğunu bilmez. Nitekim herkes kendi uzuvlarından elin tutmak için, ayağın yürümek için, gözün görmek için olduğunu bilir. Fakat ciğer ve dalağın niçin yaratıldığını ve gözünün on tabaka üzere yaratıldığını bilmez.

O hâlde bu hikmetlerin bazısı çok incedir, havastan başka kimse bilmez. Bunların şartı uzundur. Ancak şu kadarını bilmek gerekir ki, insan dünya için değil, âhiret için yaratılmıştır. Dünyada insanın nâsibi olan herşey âhiret yolculuğunun azığı olması için yaratılmıştır. O hâlde sanma ki, dünyada olan herşey, senin için yaratılmıştır.

Böylece bir şeyde kendin için bir fayda görmezsen, bu niçin yaratılmıştır, bunda ne fayda vardır? deme! Meselâ karıncada ve sinekte ne fayda vardır, bunlar niçin yaratılmıştır? deme! Bil ki, karınca da, insan da boşuna yaratılmamıştır. O hâlde bil ki, Allah Teâlâ'nın kereminin kemâline yaraşan, mümkün olan herşeyin en güzel biçimde var olmasıdır. Hayvanların cinsleri, türleri, bitkiler, madenler ve benzerleri gibi. Ondan sonra zarûret ve ihtiyaç bakımından veya süs ve güzellik bakımından herbirine gerekli olan herşeyin de vücuda gelmesidir. Zirâ Cenâb-ı Allah için asla bahillik yoktur. Kemâl ve güzellik cinsinden vücuda gelmeyen herşey, o ortam onun zıddı ile meşgûl olduğu için ona kabiliyeti olmadığından vücuda gelmiyor. Halbuki o zıd olan sıfat da başka bir husus için maksut olabilir.

Zirâ ateşin, suyun letâfet ve soğukluğunu kabul etmesi mümkün değildir. Çünkü soğukluk sıcaklığın zıddı olduğu için, sıcak olan bir şey, soğukluğu kabul etmez. Fakat sıcaklık da haddi zatında maksuttur. Zirâ ateşten sıcaklığı gidermek noksanlık olur.

Meselâ sinek, yaratıldığı rutubetten daha mütekâmildir. Bu kemâle kabiliyeti olan bu rutubetten bu esirgenmemiştir. Zirâ esirgemek bahillik olur. Bahillik de zaten Allah'ta bulunmaz. Nitekim anla-

tıldı. Sineğin rutubetten kâmil olmasının sebebi, sinekte hayat, kudret, his hareket, acaip şekiller ve gârib uzuvlar olmasındandır. Bunlar rutubette yoktur. O rutubetten insan yaratılmadı. Zirâ onun ihsan olmağa liyakâti ve istihkakı yoktur.

Bunun içindir ki, rutubet, kendisinde zıdları bulunan sıfatların meydana gelmesine kabiliyeti yoktur. Çünkü insanın yaratılışının şartı budur. Ama mümkün olan şeylerden ihtiyacı olan ondan esirgenmemiştir. Kanat, kuyruk, el, ayak, göz, baş, ağız, karın, gıdanın geçip ulaştığı yer, içinde hazmolunduğu yer, hazmolduktan sonra çıktığı mahal gibi ve bedeni için lâzım olan incelik hafiflik ve letâfet gibi. Bunların hiçbirisi esirgenmemiştir. (Sineğin) görmeğe ihtiyacı olunca, başı çok küçük olduğu için kapaklı göz sığmayacağından iki yanında, yüzüğün kaşı gibi iki göz yaratıldı. Ayna gibi, eşyanın sureti bunlarda görünür. Gözüne konan tozları silecek kapakları olmayınca —ki kapakların görevi gözü koruyup temiz etmektir— ona iki el daha yaratıldı, onları yanlara sürüp temizler, sonra ellerini birbirine sürüp onları da temizler.

Bunu anlatmaktan gâye ki, Allah Teâlâ'nın rahmet, lutûf ve inayetinin umûmî olduğunu, yalnız insana mahsus olmadığını bildirmektir. Zirâ her küçük böceğe ve küçük hayvana lâyık olan mertebede kemâlini vermiştir. Hattâ sivrisineğe verdiği şekli file vermemiştir.

O hâlde bunların hepsi insanlar için yaratılmışlardır. Nitekim sen kendin için yaratıldın. Zirâ sen yaratılmadan önce bir vesile ve yakınlığın yok idi ki, onunla yaratılmağa istihkakın olsun ve başkalarının istihkakı olmasın. Fakat Allah Teâlâ'nın kerem deryası içinde herşey bulunan bir okyanustur. O şeylerin biri senin zâtın, biri karınca, biri sinek, biri fil ve biri de havada uçan kuştur. Ve bunlara benzer ne var ise. Gerçi bunlardan eksik olanları kâmil (tam) olanlara fedâ etmişlerdir. İnsan ise, yeryüzündeki şeylerin en kâmilidir.

O hâlde şübhesiz yer yüzünde olanların çoğu insana fedâ edilmiştir. Ama yer altında ve denizlerin dibinde sonsuz şeyler vardır ki, insanın onlardan aslâ nâsibi yoktur. Ona da insana olunan lutûf gibi, zahirî ve batınî yaratılışında lutûflar olunmuştur. Onlarda bütün insanların, idrâkinden âciz olduğu nakış ve güzellikler de olabilir.

O hâlde bu, bütün âlimlerin âciz kaldığı ilim deryasıyla ilgilidir. Bu deryânın dibi derin ve kolları uzundur. Ama burada maksat olan kendini Allah Teâlâ'nın levâzımından bilmemen; bütün şeyleri kendine mahsus bilip sana faydası olmayan şeyler için: **«Bunu Allah ne için yarattı, zaten bunun yaratılmasından hiç fayda yoktur.»** dememen içindir. Karıncayı senin için yaratmadıklarını bildiğin gibi, sineği ve hiçbir şeyi de senin için yaratmadığını bil.

Gerçi sineğin sana faydası vardır. Zirâ sinek, kötü kokulu ve kokuyup ufûnet hâsıl olan herşeyi yer. Böylece pis kokular azalır. Yine sineğin kasaptan nâsibi var ise de, kasabı onun için yaratmamışdır. Senin, her gün güneş bizim için doğup batıyor diye sanman, sineğin, **«Kasap hergün benim için dükkâna gelir, gider. Ben onun kan ve pis-**

liğinden doyuncaya kadar yerim.» diye sanması gibidir. Kasabın teveccühü maslahat için olmadığı gibi, sineğin kendinin fazlalıklarından gıdalanıp yaşamasından da haberi yoktur. Bunun gibi güneş, dönüp dolaşmasında Cenâb-ı Hakk'a hizmet etmeğe yönelmiştir, senden aslâ haberi yoktur. Gerçi onun ışığının fazlalığıyle senin gözlerin aydınlanır ve hararetinin fazlalığıyle yer yüzünün ferahlığı mütedil olur. Böylece sana gıda olacak bitkiler meydana gelir.

O hâlde şükür manâsının beyânı bahsinde seninle ilgisi olmayan şeylerin yaratılmasındaki hizmeti beyân etmek bizim için önemli değildir. Seninle ilgili olan şeyler de sayısızdır. Onların hepsini anlatmak da mümkün olmaz. Fakat birkaç misâl verelim:

Birinci misâl şudur ki, sendeki göz iki şey için yaratılmıştır: Biri, bu dünyada kendi işlerin için gezip dolaşabilmek için.

Diğeri de, Allah Teâlâ'nın acaip işlerine bakıp büyüklük ve azâmetini idrâk etmen için. Onunla acaip işlere bakmayıp namahreme bakarsan, göz nimetinde küfran-ı nimet etmiş olursun. Hattâ ay, güneş yer ve gök nimetlerine de küfran-ı nimette bulunmuş olursun. Zirâ göz nimeti güneşsiz tamam olmaz. Çünkü güneş olmayınca göz göremez. Güneş de göksüz ve yersiz olmaz. Çünkü gök ile yer olmayınca gece ve gündüz olmaz.

O hâlde sen namahreme bakmakla göz nimetine güneş nimetine, hattâ yer ve gök nimetlerine küfranda bulunmuş olursun. Bu sebepten hâdiste: **«Bir günah işleyen kimseye yer ve gök lânet eder.»** buyurulmaktadır.

Allah Teâlâ elini; işlerini görmek, yemek yemek, kendini onunla yıkayıp temizlemek ve bunlara benzer önemli işleri yapmak için yaratmıştır. Onunla günah işleyince, küfran-ı nimet etmiş olursun. Hattâ sağ elinle istinca edip sol elinle Kur'an'ı tutarsan, yine küfran-ı nimet etmiş olursun. Zirâ Allah'ın sevdiği şeyi aşmış olursun. Zirâ Allah'ın sevdiği adalettir. Adalet de, şerefliyi şerefli ile, hâkiri hâkir ile tutmaktır.

Allah Teâlâ senin iki elinden birini daha kuvvetli yaratmıştır. Umumiyetle o daha şereflidir. Senin işlerinde iki kısımdır: Biri hâkir ve biri de şereflidir. O hâlde şerefli olanı sağ el ile ve münker olanı da sol el ile yapman gerekir. Böylece adaletle iş görmüş olursun.

Eğer kıble tarafına tükürürsen, taraf ve kıble nimetine küfran etmiş olursun. Zirâ bütün taraflar bir değildir. Cenâb-ı Allah senin kurtuluşun için taraflardan birini şerefli kılmıştır ki, ibâdette ona yüz tutup senin sebât ve sükûtüne sebeb olsun. Zirâ o tarafa koyduğu şerefli beyti (evi) kendi tarafına yâni zâtına izâfe etmiştir. Senin bazı aşağı işlerin vardır: Abdest bozmak ve tükürmek gibi. Ve şerefli işlerin de vardır: Abdest almak ve namaz kılmak gibi.

Eğer bunların hepsini bir tutarsan, hayvanlar gibi yaşamış olursun. Adalet ve hikmetin ondan meydana geldiği akıl nimetiyle kıble nimetini zâyi etmiş olursun. Eğer meselâ boş yere bir ağacın bir dalını

kırarsan, yahut bir çiçeği koparırsan, el ve ağaç nimetini bozmuş olursun.

Zira Allah Teâlâ o ağacı yaratınca gıdasını kendine çekmek için ona bir çok damarlar vermiştir. Gıdasını hazmetmek için de ona kuvvet vermiş ve onda birçok çeşitli kuvvetler yaratmıştır. Bütün bunlar o dalın kemâline erişip bir işe yaraması içindir. Sen onun yolunu kesersen, o nimetin küfranı olursun. Ancak kendi kemâlini kazanmak için o dalı kesmeğe ihtiyacın olursa, bu takdirde onun kemâli senin kemâline fedâ edilir. Zirâ adalet icâbı, nakısın kâmile fedâ olmasıdır. Eğer o dalı başkasının malından kırarsan, senin ona ihtiyacın olsa bile yine küfran-ı nimette bulunmuş olursun. Zirâ kulun gerçekte mülkü yok ise de, mal sahibinin ihtiyacı senin ihtiyacından öncedir. Fakat dünya konan bir sofra gibidir. Dünya nimetleri de o sofranın üzerine konulmuş yemekler gibidir. Allah Teâlâ'nın kulları ise, o sofranın etrafında toplanmış misafirler gibidir. Hiçbirinin mülkiyeti yoktur. Ancak her lokma herkese yetmez. Bir misafirin eline aldığı yahut ağzına koyduğu lokmayı diğer misafirlerin alması câiz değildir. Kulların dünyadaki mülkiyet hakları yalnız bu kadardır. Yâni yalnız elinde olan lokma gibidir, bundan fazla değildir.

O hâlde ihtiyaç miktarından fazla mal toplayıp ambarlarda saklayıp muhtaç olanlara vermemek câiz değildir. Fakat bu anlattığımız gerçek zahiri fetvâya göre yürümez. Zirâ herkesin ihtiyacı ne kadar olduğu belli değildir. Eğer bu yolu açarsak herkes birisinin eşyasını alır ve onun buna ihtiyacı yoktur demeye başlar. Bu itibarla aslına uygun düşmese de bu hikmeti zarûri olarak terkediyoruz. Mal toplamanın yasaklanmasının hikmeti budur.

Bilhâssa insanların yiyecek maddelerini pahalı satmak için biriktiren kimseye Allah Teâlâ lânet etmiştir. Hattâ ribâ yoluyla yiyeceği yiyeceğe satan kimse de, Allah Teâlâ'nın lânetinde olur. Çünkü insanların hayatı yiyecekle ayakta durmaktır. Ticaret yapmak için stok yapılırsa, muhtaç olanlar temininde güçlük çekerler. Yine ribâ altın ve gümüşte de haramdır. Çünkü Hak Teâlâ altın ve gümüşü iki hikmet için yaratmıştır: Biri, eşyanın değeri onlarla bilinir. Zirâ bunlar olmasaydı, bir atın kaç köle, bir kölenin kaç at ve bir kölenin kaç kaftan değerinde olduğunu bilmek mümkün olmazdı. Bunları da birbiriyle satmak gerekirdi. Bu sebebten herşeye ölçü olacak bir şeye ihtiyaç vardı. Bunun için altın ve gümüş hakim gibi herşeyin miktarını belirtmek için yaratıldı.

O hâlde onu bir köşede saklayıp gizleyen, müslümanların hâkimini bağlamış gibi olur. Ondan bardak ve ibrik yapan, müslümanların hâkimine hamallık ve dokumacılık teklif etmiş gibi olur. Çünkü ibrik su saklamak içindir. Bu da toprak ve bakır kaplarda mümkün olur. Altın ve gümüşün diğer bir hikmeti de, altın ve gümüş iki kıymetli cevherdir ki, onlarla herşeyi elde etmek mümkün olur ve herkes de onlara tâliptir. Çünkü altını olan kimsenin bütün ihtiyacı hazırdır. Yine bazı kimselerin elbiseye ihtiyacı olmayıp yemeğe ihtiyacı olabilir.

Bunların elbiseye ihtiyacı olmadığı için, yemeği elbiseye satmayabilirler. Bunun için Hak Teâlâ altın ve gümüşü yarattı ve insanlar arasında kıymetli eyledi ki, onlarla her türlü muamele yürüsün. Gerçi onların zâtına ihtiyaç yoktur, fakat ihtiyaç duyulan herşey onlarla temin edilir. Kâr sağlamak gâyesiyle altın ve gümüş birbiriyle satılırsa, birbiriyle meşgûl olup birbirinin kârına bağlı kalmakla başka işlere vesile olmazlar.

O hâlde şeriatte adaletsiz ve hikmetsiz bir şey olduğunu sanma. Belki şeriatte her ne var ise, gereği gibidir. Fakat ondaki hikmetlerin bazıları, peygamberler ve derin âlimlerden başkasının anlayamayacağı kadar incedir. Şeriatın emirlerini zahiri taklit etmekle onlara riayet eden âlimin ilmi noksandır ve avama yakındır. İnsan bu hikmetleri anlayınca, fakihlerin mekrûh dediklerini haram bilir. Büyük zâtlardan biri bir defa yanlışlıkla sol ayakkabısını giydi. Bunun keffâreti için yüzlerce sadaka verdi.

O hâlde bil ki, eğer avamdan olan kimse bir ağacın dalını kırsa, yahut tükrüğünü kıble tarafına atsa, yahut sol eliyle Kur'an'ı tutsa, ona o kadar müdahale olunmaz. Zirâ o câhilin noksanlığına hamlolunur. Çünkü câhiller hayvanlara yakındır, bunun gibi şeylere takat getiremezler. Çünkü onların ahvali bu ince hikmetlerden o kadar uzaklaşmıştır ki, bu inceliklerin aslı onların yanında önemsiz görünür.

Eğer bir kimse hür bir insanı Cuma günü ezân vaktinde satsa; bu vakitte alış-veriş mekrûhtur diye kınanmaz. Zirâ hür kimseyi satmanın cinâyeti öyle bir derecededir ki, bu kerâhet onun yanında hiçtir. Ve eğer bir kimse caminin mihrabında arkasını kıbleye dönerek abdestini bozarsa, abdestini bozmasının cinâyetinin çirkefliği öyle bir derecededir ki, arkasını kıbleye dönmesi inceliği ondan görünmez. Avamın işlerinin kolay görülmesi buna binâendir. Ama sâlik olanlar âhiret yoluna zahir gözüyle bakmayıp anlatılan incelikleri kaçırmamalıdır ki, adalet ve hikmette meleklere yakın olsun. Yoksa avam gibi hayvanlara yakın olur ve itibardan düşer.

Bil ki, Allah Teâlâ'nın insan hakkında yarattığı herşey dört kısımdır:

1 — Hem bu dünyada, hem de öbür dünyada faydalı olur. İlim ve güzel ahlâk gibi. Gerçek nimet bunlardır.

2 — Dünyada da, âhirette de zararlı olur. Câhillik ve kötü ahlâk gibi. Gerçek belâ bunlardır.

3 — Bu dünyada rahatlık, öbür dünyada da azâb sebebi olur. Dünya nimetlerinin çokluğu, onun zevk ve hayatı gibi. Bu, ahmaklar yanında nimet, akıllılar yanında da belâdır. Bu, aç bir kimsenin içinde zehir bulunan bir miktar bal bulmasına benzer. Eğer câhil olursa, içinde zehir olduğunu bildiği hâlde onu nimet bilir. Eğer akıllı ise, onu bal değil, belâ bilir.

4 — Bu dünyada zahmete, öbür dünyada da rahmete sebeb olur.

Riyazet ve nefsi arzulara muhalefet etmek gibi. Bu, akıllılar yanında nimet ve ahmaklar yanında da belâdır.

Bil ki, dünya işleri ekseriyetle karışıktır. Yâni onda hem hayır, hem de şer vardır. Fakat faydası zararından çok olan şeyin yetecek miktarından fazlası insanların çoğu hakkında zararı fazla olur. Bazı kimselere azı dahi zararlı olur. Zararlı olmasının sebebi, hırs ona gâlib olur. Eğer hiçbir şeye sahip olmasaydı, ona hâris olup çoğalmasını dilemezdi. Bazı kimseler de vardır ki kâmil oldukları için dünyalığın çokluğu da ona zarar vermez. Zirâ ihtiyaç anında onu muhtaçlara sadaka verip harcar. O hâlde bundan anlaşıldı ki, birşey bir kimse hakkında nimet ve safa, bir başkası hakkında da belâ olur.

Bil ki, insanların iyi bildiği herşey, üç hâlden ayrı değildir: Ya hâlihazırda iyidir, yahut gelecekte iyidir, yahut da haddizâtında hem hâlihazırda, hem de gelecekte iyidir. İnsanların kötü bildiği herşey de ya hâlihazırda kötüdür, yahut gelecekte kötüdür, veyahut haddizatında yâni hem hâlihazırda hem de gelecekte kötüdür. O hâlde en üstün iyilik üçünü de kapsayan iyiliktir. Yâni haddizâtında güzeldir ve hem hâlihazırda, hem gelecekte faydalıdır. Bu da ilim ve hikmetten başka bir şey değildir. En büyük şer de câhilliktir ki, haddizâtında çirkindir ve hem hâlihazırda, hem de gelecekte zararlıdır. Kalbi hasta olmayan kimse için ilimden daha güzel bir şey yoktur. Câhillik ise, hâlhazırda hastalıktır ve haddizâtında çirkindir. Cehâletin hastalık olduğunu, bir şeyi bilmeyip de bilmek isteyen kimse bilir. Cehâletin çirkinliği ise, zahirde değil, bâtındadır. Zirâ cehâlet kalb gözünü kör eder. Kalb gözünün kör olması, zahirî gözün kör olmasından daha çirkindir. Bazı şeyler de vardır ki, bir yönden faydalı, diğer bir yönden zararlıdır. Gemisi batmak üzere olan kimsenin kendini kurtarmak için malını denize atması gibi.

İnsanların inancına göre lezzeti olan her şey nimettir. Lezzet de üç derecedir:

1 — Çok aşağı ve bayağı olan. Bu, karın ve ferc lezzetidir ki, insanların çoğu bunlara çalışmaktadır. Bütün arzuları bunlar içindir. Bunların bayağı ve aşağı olmasının delili şudur ki, hayvanlar da insanlara bu hususta ortaktır. Hattâ insandan ileridirler. Zirâ yemek ve cima lezzeti hayvanlarda daha çoktur. Hattâ sinek, karınca ve böcekler de bu hususta insana ortaktır. Kendini tamamıyle yemek ve cima lezzetine veren kimse yer haşaratı derecesini elde etmiş olur.

2 — Kahr, galebe ve liderlik lezzetidir ki, bu da gazâb kuvvetinden doğan bir lezzettir. Bu lezzet gerçi yemek ve cima lezzetinden üstündür, fakat haddizâtında bu da aşağıdır. Zirâ hayvanların tamamı değilse de bazıları bu hususta insana ortaktır. Çünkü arslanda kaplanda kibir ve galebe, diğer hayvanlarda da büyüklük hırsı vardır.

3 — İlim, hikmet, Allah Teâlâ'yı tanıma ve onun acayip işlerini anlamak lezzetidir. Bu, bütün lezzetlerden üstündür. Çünkü bunların hiç birisi hayvanlara nâsib olmamıştır. Bunlar meleklerin sıfatıdır.

Hattâ Allah Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Bunlardan lezzet alıp bunların dışında bir şeyden lezzet almayan kimse kâmildir. Bunlardan hiç lezzet almayan noksandır, hattâ hastadır ve helâk olmuştur. Ekseriyetle mü'minler bu hususta iki kısımdır: Bir kısmı, ilim ve hikmet lezzetini bulmuştur. Bir kısmı da hem bu sıfatın lezzetini bulmuştur; hem de bunlardan başka şeylerin, yâni meselâ şehvetler ve liderliğin lezzetini bulmuştur. Fakat kendisine marifet lezzeti gâlib olan kimse, diğer lezzetleri mağlûp olur ve gizlenir. Şehvetler ve liderlik lezzeti gâlib olan kimse, eğer marifet lezzetinin gâlib olmasına çalışıp uğraşmazsa, derecesi noksana yakın olur. İyilikler kefesinin ağır olmasının manâsı da budur.

Bil ki, hakikî nimet âhiret saadetidir. Zirâ o, başka nimete vesile olduğu için değil bizzat arzu edilmektedir. Âhiret nimeti de dört şeydir: Biri, faniliğin aslâ bulunmadığı bir devamlılıktır. Biri de üzüntünün aslâ karışmadığı bir sevinçtir. Biri de, zülüm ve cehâletin bulandırmadığı bir ilimdir. Biri de, fakirlik ve ihtiyacın yol bulmadığı bir zenginliktir. Hakikî nimet budur. Dünyada nimet saydıkları herşey, bu nimete vesile olduğu içindir; kendisi bizzât istendiği için değildir. Tam nimet de başkası için değil, bizzat istenen nimettir.

Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: **«Hayat, âhiret hayatıdır.»** Resûlüllah bu hadisi bir defa dünya sıkıntılarına karşı kendini teselli etmek için, şiddet yerinde buyurmuştur. Bir defa da çok sevinç yerinde buyurmuştur. Şöyle ki; Vedâ haccında din kemâline erişip bütün insanlar ona yüz tutmuştu. Kendileri de bir devenin sırtında idiler. Birçok insanlar, kendisine hac işlerini sormağa koyulmuşlardı. Resûlüllah kendileri de bu kemâli görünce, mezkûr hâdisi buyurdu ki, kalbi dünya lezzetine bağlanmasın.

Bir defa da birisi: **«Ya Rabbi, senden nimetin tamamını isterim.» deyince, Resûlüllah: «Nimetin tamamı nedir?»** buyurdu. O kimse: **«Bilmem, beyân buyur, ya Resûlüllah!»** dedi. Resûlüllah: **«Nimetin tamamı cennete girmendir.»** buyurdu. Dünyada olup da âhirete vesile olmayan nimetler, hakikatte nimet değildir.

Âhirete vesile olanlar onaltı kısımdır: Dördü kalbde, dördü bedende, dördü de bedenin dışında, dördü de bu oniki şeyi bir araya getirenlerdir. Kalbde olanlar; Mükâşefe ilmi, Muamele ilmi, İffet ve Adalettir. Mükâşefe ilmi, Allah Teâlâ'yı, onun sıfatlarını, melekleri ve peygamberleri bilmektir. Muamele ilmi, bu kitabın Mühlikât rüknünde ve muamelât rüknünde anlatıldı. Ve din yolunun konaklarıdır. Nitekim Münciyat rüknünde anlatılmıştır.

Muamele ilmi dediğimiz bütün bunları bilmektir. İffet ise, insanın güzel ve tam ahlâk kazanması ve şehvetler ve gazâb kuvvetini kırmasıdır. Adalet, şehvetleri ve gazâbı tamamen ortadan kaldırmak ve —ki, bu zararlıdır— kendine musallat etmemek, haddi aştırmamaktır ki, şehvet başa geçip tuğyan etmesin. Belki onu itidal terazisinde tutmalıdır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur ki: **«Tartı ve adalette sınırı aşmayasınız. Tartıyı doğru yapınız. Tartıyı eksik tutma-**

yınız.» (Rahman sûresi, âyet: 8-9) Bu bedendeki dört şey bulunmadan nimetler tamam olmaz. **Bedende olan nimetler de dört tanedir:** Sağlık, kuvvet, güzellik ve ömürdür. Ahiret saadetinin, sağlık kuvvet ve uzun ömre ihtiyacı olduğu gizli değildir. Zirâ ilim, amel, güzel ahlâk ve insanın kalbindekif âzîletleri, tam manâsıyle ele geçirmek bunlarsız mümkün olmaz. Ama güzelliğe ihtiyaç az olur. Fakat güzellerin işi daha çok yürür. Güzellik de iş görmek için mal ve mevki gibidir. Dünya işlerini kazanmak için işe yarayan herşey, âhiret hususunda da işe yarar. Zirâ dünya imkânları âhiret için zaman bulmaya sebeb olur, zâten dünya âhiretin tarlasıdır.

Bir de zâhirî güzellik, bâtınî güzelliğin delilidir. Zirâ zahirî güzellik doğum zamanında meydana gelen bir inâyet nûrudur. Umumiyetle zahirî güzellik mükemmel olunca bâtınî güzellik de mükemmel olur. Bunun için demişlerdir ki: **«Hiç çirkin görmezsin ki, içindeki sıfatı, zahirinde olan şeklinden güzel olsun.»** Resûlüllah buyurur ki: **«İhtiyacınızı güzellerden isteyiniz.»** Hz. Ömer de buyurur ki: **«Bir yere elçi gönderirseniz, adı, sanı ve kendisi güzel olan kimseyi gönderiniz.»** Fakihler demişlerdir ki: **«Eğer namazda imamlık yapmak isteyen kimseler, ilimde, kıraatta ve takvâda beraber olurlarsa, hangisi güzel, kıyafeti güzel olursa, o imamlık yapsın.»**

Bil ki, güzellikten maksat, şehveti harekete getiren güzellik değildir. Zirâ bu güzellik kadınların sıfatıdır. Belki insanların kalbleri ve gözleri nefret etmeyecek kadar boyu posu tam ve sûretinin düzgün ve mütenasip olmasıdır.

Bedenin dışındaki nimetlere gelince, onlara ihtiyaç vardır. Onlar mal, itibar, hanım, akraba, haşmet ve nesebtir. Âhiretin mala ihtiyacı şu sebebledir ki, fakir olan kimse, bütün vaktini geçimini sağlamaya harcar, rızkını bulmağa uğraşır. Bu durumda ilim ve amele nasıl zaman bulsun. O hâlde kifâyet miktarı mal dinin nimetlerindendir. Mevki ve itibara ihtiyaç ise şunun içindir ki, mevki ve itibarı olmayan kimse, daima zelil ve aşağı görülür, düşmanlarından emin olmaz. O hâlde âfet, mevki ve itibarın fazlalığındadır, lüzumu kadar olan mevki ve itibar değildir.

Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: **«Sabahleyin kalktığında düşmanından emin olup o günün rızkına sahip olan kimse, bütün dünya onun olur.»** Bu mertebe de mal ve itibar olmadan mümkün olmaz. Resûlüllah yine buyurdu ki: **«Mal, Allah'a takvâ için ne güzel yardımcıdır.»** Hanım ve çocukların nimet olması şunun içindir ki, kişinin hanımı birçok işlerden ve şehvet şerrinden kurtulmağa sebeb olur.

Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: **«Erkekler için uygun kadınlar ne güzel yardımcıdır.»**

Hz. Ömer: **«Ya Resûlüllah, dünya malından ne toplıyayım?»** diye sorunca, Resûlüllah: **«Zikreden dil, şükreden kalb ve uygun kadın.»** İyi evlât ise, öldükten sonra hayır duasına sebeb olur. Hayatta ise geçimine yardımcı olur. Zirâ iyi evlât, kişinin eli, ayağı, kolu ve kanadı

mesabesindedir, bir çok işlerine yardımcı olur ve birçoğunu da kendi görür. Eğer evlâdın âfetinden sakınıp onlar sebebiyle bütün himmetini dünyaya çevirmek zorunda kalmazsa bu da nimettir. Muhterem nesebin nimet olmasının delili ise şudur: İmamlık neseb sebebiyle Kureyş'e mahsus olmuştur. Resûlüllah buyurdu ki: **«Tohumunuzu münasib yere atın, mezbelede biten ottan sakının.» «O nedir, ya Resûlüllah?»** dediler. **«Soysuz olan güzel kadındır.»** buyurdu.

Bil ki, nesebten kastımız, hocazâde ve ekâbirzâde değildir. Belki dinde neseb sahibi olanlar ki, bu da ilim ve salihlikle olur. Salih asıllı olmak da bir nimettir. Zirâ aslın salihliği, fer'in salihliğine sebeb olur. Nitekim Hak Teâlâ: **«Onların ikisinin babası salih idi.»** (Kehf sûresi, âyet 82) buyurur.

Bu oniki nimeti bir araya getiren dört nimet ise, hidâyet, rüşt, te'yit ve tesdittir. Bunların hepsine tevfik denir. Hiçbir nimet de tevfiksiz mümkün olmaz. Tevfikin manâsı, Allah'ın takdiri ile kulun irâdesi arasında uygunluk bulundurmaktır. Bu ise hem şerde, hem de hayırda olur. Fakat âdet olarak tevfik, kulun irâdesiyle Hak Teâlâ'nın takdirini hayırda bir araya getirmekten ibâret olmuştur. Bu da dört şeyle tamam olur:

1 — Hidâyet ile olur. Hiçbir kimse hidâyetten müstağni değildir. Âhiret saadetine tâlip olup onun yolunu bilmeyen ve yoldan uzak iken, kendini yolda düşünen kimse, ne fayda bulur? O halde tevfik sebebleri hidâyetsiz rastgelmez. Bu sebebten Hak Teâlâ ikisiyle minnet ederek buyurur ki: **«Allah Teâlâ herşeye kendine has bir biçim verdi ve sonra ona hidâyet verdi.»** (Taha sûresi, âyet: 50). Bil ki hidâyet de üç derecedir:

Birinci derece: Hayır ile şerrin arasını ayırmaktır. Cenâb-ı Allah bu mertebeyi bu akıllılara nâsib etmiştir. Bazısına akılla ve bazısına da peygamberlerin lisânıyle nâsib eylemiştir. **«Bir de ona, iki yolu (hak ile bâtılı) gösterdik.»** (Beled sûresi, âyet: 10) âyet-i kerimesi, bu manâya işaret buyurur. **İki** yoldan maksat, hayır ve şer yollarıdır.

Âyet-i kerîme'de: **«Semud kavmine gelince, biz onlara da doğru yolu gösterdik. Ama onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler.»** (Fussılet sûresi, âyet: 17) buyurulan manâ da budur. Bu hidâyetten mahrum olan kimse, hâsed, kibir veya dünya meşgalesi sebebiyle peygamberlerin ve âlimlerin sözlerini dinlemekten geri kaldığı için mahrum olmuştur. Yoksa bu derece idrâkatın âciz olan hiç bir akıllı yoktur.

İkinci derece: Dinî mücahade ve muamele sırasında yavaş yavaş meydana gelen hususî bir hidâyettir. Oonunla hikmet kapısı yavaş yavaş açılır. Zirâ bu hidâyet, o mücahede ve muamelenin semeresidir.

Nitekim âyet-i kerime'de buyurulur ki: **«Bizim için mücahede edenlere elbette yolumuzu gösteririz.»** (Ankebut sûresi, âyet: 69) yâni insan eğer mücahede ederse, onu yolumuza hidâyet ederiz. Kendimize hidâyet ederiz, demek değildir. Bu da, tedrice işarettir. **«Doğru yolu bulanların,** (seni her dinleyişlerinde) **Allah doğruluklarını** artı-

rır.» (Muhammed sûresi, âyet: 17) âyet-i kerimesi de yine bu manâyı bildirir.

Üçüncü derece: Hususinin hususisi olan bir hidâyettir. Bu peygamberlik ve velilik âleminde meydana gelen hidâyet nûrudur. Bu Hak Teâlâ'nın yoluna değil zâtına hidâyetle olur. Bu öyle bir şekilde olur ki, kendisi bu dereceye ulaşmadan akıl bunu idrâk edemez. **«Allah'ın hidâyet yolu, doğru yoldur.»** (Bakara sûresi, âyet: 120) âyetinden kastedilen hidâyet budur. Yâni Hakk'ın yoluna değil, kendine ulaşmaktır. Mutlak hidâyet budur. Şeriat lisânında bu hidâyete hayat denir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Hiç ölü iken diriltip ona insanlar arasında yürüyeceği bir nûr verdiğimiz kimse, karanlıklara dalmış ve bir türlü de oradan çıkamayan kimseye benzer mi?»** (En'am sûresi, âyet: 122).

2 — Rüşd: Salikte (Allah yolunda ilerleyen) hidâyetle beyân olunan yolda yürümek arzusu olmaktır. Nitekim âyet-i kerime'de: **«Biz Hz. İbrahim'e rüşdünü verdik.»** (Enbiya sûresi, âyet: 51) buyurulur. Bülûğ çağına erişip de malın nasıl korunacağını bilip de korumayan çocuğa reşit denmez. Gerçi hidâyeti bulmuştur.

3 — Tesdid: Uzuvlarının doğru yönde kolaylıkla hareket etmesidir. O hâlde hidâyetin semeresi marifettir. Rüşdün semeresi de istek ve irâdedir. Tesdidin semeresi ise kudret ve harekettir.

4 — Te'yit: Gayb tarafından yardım göndermekten, bâtında tez basiretli, zahirde kuvvetli, kudretli ve hareketli olmaktan ibârettir. Nitekim âyet-i kerime'de **«Hani seni Cebrâil ile desteklemiştim.»** (Maide sûresi, âyet: 110) buyurulur.

İsmet de te'yide yakındır. İsmet, bâtında, kendisini günahtan alıkoyan bir engelin meydana gelmesi ve o yolun delâletini o engel sebebiyle anlayıp sonunda neye karar edeceğini bilmesidir. Nitekim âyet-i kerime'de: **«And olsun ki, kadın Yusuf'a niyetli idi. Rabbinden bir burhan işaret** (ihtar) **görmeseydi,** (belki) **Yusuf da ona gidecekti.»** (Yusuf sûresi, âyet: 24) buyurulur.

Âhiret azığı olan dünya nimetleri bu anlatılanlardır. Bu sebeblerin de sebebleri vardır. Sonunda bütün sebebleri yaratan Allah'a ulaşılır. Silsilenin bütün halkalarını anlatmak uzun sürer. Burada bu kadarıyla iktifa olunsun.

Bil ki, insanların şükürde kusur etmeleri iki sebebten ileri gelir: Biri, Allah'ın nimetlerinin çokluğunu bilmezler. Halbuki Allah'ın nimetlerinin haddi, hesabı yoktur. Nitekim âyet-i kerime'de **«Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız, bitiremezsiniz.»** (Nahl sûresi, âyet: 18) buyurulur. İhyâ kitabında yemekle ilgili olan bazı nimetler zikredildi ki ona kıyas ederek Allah'ın bütün nimetlerini bilmenin mümkün olmadığı anlaşılsın. Bu kitap o tafsilâta müsait olmadığı için kısa anlatıldı. Diğer sebebi de, insan umumî olan nimetleri nimet saymayıp ona şükretmez.

Meselâ şu lâtif hava ki, insan içine çekince, ruhu onunla tazelenir ve kalb harareti onunla mudetil olur. Eğer bir nefes ondan kesi-

lirse, helâk olur. Bu nimeti nimet olarak bilmez. Bunun gibi yüzbin nimet vardır ki, onları nimet olarak bilmez. Ancak onu bir saat bir kuyuda hapsederlerse, ki havası ağır olduğu için nefes alamaz. Yahut havası çok sıcak bir hamama hapsedip onu birkaç saat o hâlde bırakırlarsa, o zaman teneffüs ettiği serin havanın kıymetini takdir eder. Hattâ gözü ağırmadan, yahut kör olmadan gören gözünün kadrini bilip şükretmez. İnsan huysuz bir köleye benzer ki, ona dayak atmasalar, nimetin kadrini bilmez, gâflet ve serkeşliği artar.

O hâlde tedbir şudur ki, Hak Teâlâ'nın nimetlerini daima kalbinde tazelemeli, onu bir an unutmamalıdır. Nitekim İhyâ kitabında onun tafsili beyân edilmiştir. Bu tedbir kâmil insanların tedbiridir.

Nakış insanların tedbiri ise, hastane ve mezarlıkları seyredip çeşitli belâları görmektir. Böylece kendinin o belâlardan salim olduğunu anlayıp şükreder. Mezarlığa varınca, şöyle düşünmelidir ki, bütün ölenler dünyada bir gün yaşamak ve o gün içinde, kaçırdıkları amelleri telâfi etmek hasretini çekiyorlar. Fakat o hasretleri fayda vermemektedir. Sana ise bu kadar çok saat ve uzun günler vermişlerdir. Fakat sen bunun kadrini bilmiyorsun.

Hava, güneş ve gören göz gibi umûmî nimetlere şükretmeyen kimse, bütün bu nimetleri mal gibi kendine mahsus şeyler sanır. Bunun sadece cehâletten ileri geldiğini bilmelidir. Zirâ nimet umûmî olmakla nimet olmaktan çıkmaz. Hattâ eğer düşünürse, kendisine mahsus sonsuz nimetlere sahip olduğunu da anlar. Zirâ kendi aklı gibi akıl olmadığını, kendi ahlâkı gibi ahlâk olmadığını düşünmeyen hiç kimse yoktur. Bu sebepten başkalarını akılsız ve huysuz bilir. Çünkü onlar onun gibi anlamıyorlar.

O hâlde bunun şükrü ile meşgûl olmalı ki, insanların gıybetiyle meşgûl olmamalıdır. Belki hiç kimse yoktur ki, insanların muttali olmadığı, yalnız kendisinin bildiği çeşitli ayıb ve kusurları olmasın. Allah Teâlâ onun kusur ve ayıblarını perdesiyle gizlemiştir. Eğer insanlar, onun hatırından geçenleri bilselerdi, çok rezillikler olurdu.

O hâlde bunlar o kimseye mahsus nimetlerdir, onların şükrünü yapmalıdır. İnsan, daima mahrum olduğu şeylere bakıp böylece şükürden yoksun kalmak ister. Hakkı olmadığı hâlde kendisine ihsan edilen nimetlere bakmak istemiyor.

Bir kimse bir azizin (büyüğün) huzuruna vardı ve fakirlikten şikâyet etti. Aziz dedi ki, onbin akçen olup da gözün olmamasına razı mısın? O kimse, hayır dedi. Aziz aklın olmasa, razı mısın? Hayır, dedi. Kulağın olmasa, ister misin? Hayır, dedi. Elin olmasa, ayağın olmasa razı mısın? Hayır dedi. Aziz: **«Allah'ın sende kesin ellibin akçe alacağı vardır. O hâlde niçin şikâyet ediyorsun.»** dedi. Belki insanların çoğuna, kendi hâlini filânın hâline değişir misin? deseler, razı olmaz. Hattâ insanların çoğunun hâline razı olmaz. Kendisine verilenler, insanların çoğuna verilmemişse, şübhesiz şükür yapılmalıdır.

Bil ki, belâya da şükretmek gerekir. Zira küfür ve günahtan başka bir belâ yoktur ki, onda bir hayır olması mümkün olmasın. Sana hayırlıdır, fakat sen bilmiyorsun Allah bilir. Hattâ her belâda beş türlü şükür lâzımdır:

1 — Vâki olan musibetin dünya hususunda olup din hususunda olmadığına şükretmelidir. Bir kimse, Sehl-i Tüsteri'ye: **«Evime hırsız girip bütün eşyamı çaldı.»** dedi. Sehl, **«Eğer şeytan kalbine girip imanını alsaydı, ne yapardın?.»** dedi.

2 — Hiçbir belâ yoktur ki, daha beteri olmasın. O hâlde daha beteri olmadığına şükretmelidir. Bin sopa vurulmaya müstahak olana yalnız yüz sopa vursalar, şükretmesi yerinde olur. Büyük zatlardan birinin başına bir leğen kül döktüler. Buna şükretti. **«Ateşe müstahak idim, kül ile sulhettiler. Bu tam bir nimettir.»** dedi.

3 — Dünya cezalarından ağır olmayan hiçbir âhiret cezası yoktur. O hâlde dünyada ceza çektiğine şükretmelidir. Çünkü dünyada çektiği ceza ile kıyâmetin daha ağır cezalarından kurtulmuştur.

Resûlüllah buyurur ki: **«Dünyada cezalandırılan kimse, âhirette cezalandırılmaz.»** Zirâ belâ günahlara keffaret olur. Belâ çekmekle günahlardan temizlenince öbür dünyada cezalandırılmaz. O hâlde sana acı şurup veren ve senden kan alan doktora teşekkür etmelisin. Zira bununla gerçi zahmet çekersin, fakat bu zahmetle bundan daha büyük zahmetlerden kurtulursun.

4 — Bu musibet Levh-i Mahfuz'da senin için yazılmıştı; o hâlde şübhesiz yoluna çıkacaktı. Yolda bertaraf olup ondan kurtulunca, şükretmek yeri olur. Şeyh Ebû Sait Ebu'l-Hayr bir defa merkepten düşünce, **«Elhamdülillah»** dedi. Niçin hamdediyorsun? dediler. Dedi ki, merkepten düşmek yolumuzda var idi, ondan kurtulduk. Yani ezelde böyle olacağı takdir edilmişti. O hâlde muhakkak olacaktı. Olunca atlatılmış oldu.

5 — Dünya musibeti iki yönden âhiret sevâbına sebeb olur: Biri, şudur ki, dünya musibetinin sevâbı büyüktür; nitekim hâdiste gelmiştir. Diğeri, bütün günahların başı dünya ile yakınlık ve sevgi kurmaktır. Böyle dünya, cennet gibi olur; Allah'a kavuşmak ise zindan gibi olur. Dünyada kim belâlara dûçar olursa kalbi dünyadan nefret eder. Her belâ Allah Teâlâ tarafından kula gönderilen bir terbiyecidir. Çocuk tam aklını aldığı zaman, kendisine verilen terbiyenin faydalarını anlar.

Hadiste: **«Allah Teâlâ kendi dostlarının hatırını belâ ile sorar. Tıpkı siz hastalarınızın hatırını yemek ve içmekle sorduğunuz gibi.»** Bir kimse, Resûlüllah'a: **«Benim malımı aldılar.»** dedi. Resûlüllah: **«Malı zâyi olmayan, bedeni hastalanmayan kimsede hayır yoktur. Zira Allah Teâlâ kulunu sevdiği zaman, onun üzerine belâ yağdırır.»** buyurdu.

Yine buyurdu ki: **«Cennette çok dereceler vardır ki kul kendi çalışmasıyle onlara erişemez. Allah Teâlâ ona bir belâ musallat edip öylece onu o dereceye eriştirir.»**

Bir gün Resûlüllah gökyüzüne baktı, gülümsedi ve: **«Allah Teâlâ'nın mü'min hakkındaki hükmüne şaşarım. Eğer nimetle hükmederse mü'min râzı olur, onu seçer. Eğer belâ ile hükmederse, onu da tercih eder. Yâni belâya sabır ve nimete şükreder. Bunun ikisi de onun hakkında hayırlıdır.»** buyurdu.

Yine buyurdu ki: **«Dünyada sıhhatli olanlar, kıyâmet gününde belâya uğrayanların büyük derecelerini görünce, dünyada beden etlerinin tırnakla koparılmasını, sıhhate tercih ederler.»**

Peygamberlerden biri: **«Ya Rabbi, kâfirlere nimet, mü'minlere de belâ yağdırıyorsun. Bunun hikmeti nedir?»** diye sorunca, Allah Teâlâ buyurdu ki, **«Kullar benimdir. Belâ ve nimetler de benimdir. Mü'minlerin günahı vardır. Onların ölürken temiz ve günahsız olarak bana kavuşmalarını dilerim. Bunun için bu dünyada onlara belâyı musallat edip günahlarına keffaret yaparım. Kâfirlerin de dünyada birçok iyilikleri vardır. Onun karşılığını dünya nimetleriyle vermek isterim ki, bana geldiklerinde üzerimde, hiç hakları kalmasın. Böylece onlara tam ceza vereyim.» «Kötülük yapan, onun sebebiyle cezalandırılır.»** âyet-i kerîmesi nâzil olunca, Hz. Sıddık (r.a.): **«Ya Resûlüllah, biz bundan nasıl kurtuluruz.»** dedi. Resûlüllah: **«Hasta olursanız, yahut üzüntü çekerseniz kurtulursunuz. Mü'minlerin günahının cezası budur.»** buyurdu.

Hz. Süleyman'ın bir oğlu vefat edince, çok üzüldü. İki melek birbirine hâsım şekilde onun huzuruna geldiler. Biri dedi ki: **«Bir yere tohum ektim. Bu adam çiğnedi ve heder etti.»** Öbürü de, **«Bizim ana yolumuzda ekmişti, sağında, solunda yol olmayınca çiğnemek zorunda kaldım.»** dedi. Süleyman: **«Niçin tohumu ana yola ektin? Ana yola ekilen tohumun heder olup çiğneneceğini bilmiyor musun?»** dedi. O kimse Hz. Süleyman'a: **«Sen de, insanın ölümün ana yolunda olduğunu bilmiyor musun? Ölümle helâk olmayacak hiçbir nefs yoktur. Niçin üzülür, matem elbisesini giyersin?»** dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman tevbe ve istiğfar edip matem elbisesini çıkardı.

Ömer bin Abdülaziz, oğlunun hastalanıp ölüm yatağında yattığını görünce, **«Oğlum, senin benden önce gidip benim terazime konman, benim senden önce gidip senin terazine konmamdan çok severim.»** dedi. O da: **«Baba, ben de senin istediğini isterim.»** dedi.

İbn-i Abbas'a, kızının öldüğünü haber verdiklerinde, **«Bir avret örtüldü, techiz masrafı kifayet etti ve peşin sevap hâsıl olsun,»** dedi ve kalkıp iki rek'at namaz kıldı ve: **«Allah Teâlâ: "Sabır ve namazla yardım edinin"** (Bakara sûresi, âyet: 153) **buyurmuştur. Biz her ikisini de yerine getirdik.»** dedi.

Hatem-i Asam der ki: **«Allah Teâlâ kıyâmet gününde dört kimseyi, dört sınıfa delil gösterir: Hz. Süleyman'ı zenginlere, Hz. Yusuf'u kölelere, Hz. İsa'yı fakirlere ve Hz. Eyyub'u belâ sahiblerine.»** Şükür ilminden bu kadarla iktifâ edelim.

ÜÇÜNCÜ ASIL

KORKU VE RECÂ

Bil ki, havf (korku) ve recâ (ümit) din yolunda ilerleyenler için iki kanat gibidir. Bütün beğenilen makamlara bunlarla ulaşılır. Zirâ Allah Teâlâ'ya kavuşmaya engel olan geçitler çok yüksektir. Salikin (ilerleyenin) ümid gözü, Allah'a kavuşmak lezzetini beklemedikçe, o geçitler aşılamaz. Cehennemin yolu olan şehvetlerin fitnesi gâlib, hilesi çok, tuzağı gâyet câzibtir ve kurtuluş çok çetindir. Havf (korku) kalbe gâlib olmadan ondan kaçınmak zor olur. Bunun için havf (korku) ve recânın (ümid) fâzileti büyüktür. Çünkü recâ kulu Allah tarafına çeken bir yular gibidir. Korku da sür'atini sağlayan bir kamçı gibidir.

O hâlde biz önce recânın hükmünü, daha sonra da havfin hükmünü beyân edelim.

İBADETTE ÜMİDİN FAİDESİ

Bil ki, Hak Teâlâ'nın fazlı ve keremi ümidiyle yapılan ibâdet, ceza ve azâp korkusundan yapılan ibâdetten hayırlıdır. Zirâ ümitten sevgi doğar. Sevgiden yüksek makam da yoktur. Korkudan ise nefret ihtimali olur.

Bunun için Resûlüllah buyurur ki: **«Herkes ölürken, Allah Teâlâ'ya hüsn-ü zanda bulunsun.»**

Yine buyurdu ki: **«Allah Teâlâ buyurur ki: "Ben, kulumun zannettiği gibiyim. Onlara de ki, istedikleri gibi zannetsinler.»**

Resûlüllah, can vermekte olan bir kimseye: **«Kendini ne hâlde buluyorsun?»** buyurdu. Hasta: **«Günahlarımdan korkuyor ve Allah'ın rahmetini ümid etmekteyim.»** dedi. Resûlüllah: **«Böyle zamanda havf (korku) ve recâ (ümidi) biraraya getirenleri, Allah Teâlâ, korktukları şeyden emin eyler ve umdukları şeyi onlara verir.»** buyurdu.

Allah Teâlâ Yakub Peygambere vahiy gönderdi ki: **«Yusuf'u senden niçin ayırdığımı biliyor musun? Sen: "Korkarım ki, onu kurt yer" dedin. Niçin kurttan korkdun ve benim koruyacağımı ümit etmedin? Ve kardeşlerinin gâfletini düşündün, niçin benim korumamı düşünmedin?»**

Hz. Ali, bir kimseyi gördü ki, günahlarının çokluğundan ümitsiz olmuş. **«Ümitsiz olma. Zirâ onun rahmeti senin günahından büyüktür.»** buyurdu.

Resûlüllah buyurur ki: **«Kıyâmet gününde Allah Teâlâ bir kuluna "niçin yasak şeyleri görünce sakınmadın," diye hitâp edecek. Eğer o kulun diline kudret verip "insanlardan korktum ve rahmeti ümit ettim" derse, Allah Teâlâ ona rahmet eder.»**

Resûlüllah, bir gün ashabına: **«Eğer siz benim bildiğim şeyleri bilseydiniz, çok ağlayıp az gülerdiniz ve çöllere düşüp elinizle göğsünüze vurup feryadû figân ederdiniz.»** buyurdu. Ashabı bu sözü duyunca çok üzüldüler ve feryâdû figân ettiler. Bunun üzerine Cebrâil nâzil olup vahiy getirdi ki, **«Hak Teâlâ buyurdu ki, niçin kullarımı benden ümitsiz ediyorsun?»** Bunun üzerine Resûlüllah dışarı çıktı ve Hak Teâlâ'nın fazlına sonsuz ümitler verdi.

Allah Teâlâ, Davud'a (a.s.) vahiy gönderdi ki: **«Beni sev ve kullarımın kalbine de sevdir.»** Davud: **«Allahım, seni nasıl sevdireyim?»** dedi. Allah Teâlâ, **«Benim fazlımı ve nimetimi onların kalbine at; benden gördükleri iyilikleri anlat.»** buyurdu.

Yahya bin Eksem'i rüyada görüp: **«Allah Teâlâ sana nasıl muamele eyledi?»** diye sordular. Yahya dedi ki: **«Hak Teâlâ beni sual yerinde durdurup: "Ey şeyh, sen şunları şunları yaptın" deyince, kalbimi çok korku kapladı ve: "Allahım, seni bana böyle tanıtmadılar" dedim. Allah Teâlâ: "Ya nasıl tanıttılar?" buyurdu. Dedim ki, "Bana Abdurrazak ona Zührî, ona Enes, ona Resûlüllah, ona Cebrâil, ona Cenâb-ı Hazret Allah bildirmişti ki: "Ben kuluma zannettiği ve beklediği gibi muamele ederim." Ben rahmet bekliyorum. Allah Teâlâ buyurdu ki, "Cebrâil doğru söyledi. Benim Resûlüm doğru söyledi. Enes doğru söyledi. Zührî doğru söyledi. Abdurrazak doğru söyledi ve sen doğru söyledin. Sana rahmet kıldım," ve bana hil'at kerametini giydirip cennet hizmetçilerini yanıma gönderince, o kadar sevindim ki, o sevinci hiç görmemiştim.»**

Hâdiste gelmiştir ki: **«Benî İsrâil'den bir gurup insanları Allah'ın rahmetinden ümit kestirip onlara çok darlık gösterirlerdi. Hak Teâlâ kıyâmet gününde o guruba: "Siz benim kullarımı benim rahmetimden ümitsiz ettiğiniz gibi, ben de (bugün) sizi rahmetimden ümitsiz ederim" buyuracak.»**

Yine hâdiste gelmiştir ki: **«Bir kimse bin yıl cehennem ateşinde kaldıktan sonra "Ya Hannan, ya Mennan" der. Allah Teâlâ Cebrâile ferman edip "Git, o kulumu yanıma getir" der. Cebrâil onu Allah'ın huzuruna getirir. Allah Teâlâ: "Cehennemi nasıl buldun?" diye sorar. O kimse: "Allahım, çok fena buldum" der. Allah Teâlâ: "Onu geri cehenneme götürün" diye fermân eder. Onu cehenneme götürmek istedikleri zaman, arkasına dönüp bakar. Allah Teâlâ: "Niye bakıyorsun?" deyince, "Beni cehennemden çıkardıktan sonra geri göndermiyeceğinizi ummuştum" der. Allah Teâlâ: "Onu cennete götürün" der ve o kurtuluş ümidi ile kurtulur.»**

RECÂNIN HAKÎKATİ

Bil ki, gelecekteki bir iyiliği beklemeye recâ (ümid) denir. Bazen buna temenni de denir ve bazen de ahmaklık ve gurur denir. Akılsızlar bunları birbirinden ayıramayıp hepsinin ümid olduğunu sanırlar. Halbuki öyle değildir. Recâ iyidir; fakat hepsi değil. Belki, güzel to-

humu sürülmüş ve terbiye edilmiş toprağa ekip toprağı çalıdan, dikenden temizleyip zamanında sulayan kimsenin, o ekinden ürün almayı beklemesi gibi olan recâ iyidir.

Eğer Allah Teâlâ bunu, semavî afetten korursa, bu beklemeye ümid denir. Eğer çürümüş tohumu ekip yahut sürülmemiş yere eker, yahut toprağı çalıdan, dikenden temizlemez, veyahut ona su vermez ve ondan ürün almayı beklerse, buna gurur ve ahmaklık denir; ümid ve recâ denmez. Eğer güzel tohumu temiz toprağa atar ve toprağı çalı ve dikenden temizler, fakat su vermez ve yağmurun yağmasını beklerse, buna temenni derler.

Eğer yağmur yağmayan, fakat yağması da imkânsız olmayan bir memlekette olursa, buna da temenni denir. Bunun gibi, eğer iman tohumunu kalb sahrasına atar, kalbi kötü ahlâktan temizler, taata devam etmekle iman ağacını sular ve Hak Teâlâ'nın fazlıyle ölüm anında âfetten uzak kalıp bu hâlde bekleyip imanını selâmetle kurtarırsa, buna ümid denir. Bunun işareti, gelecek zamanda mümkün olan her şeyde kusur etmemek ve kusursuz çalışmaktır. Zirâ ekinin bakımında ihmâl göstermek ümitsizliğe sebeb olur. Bakımı tamamıyle bırakmak da ümitsizlikten ileri gelir. Ama eğer imanın tohumu çürük olur, yâni tam yakini olmaz, yahut kalbi kötü ahlâktan temiz olmaz ve onu taatla sulamazsa, ondan rahmet hâsıl olmasını recâ (ümid) etmek ahmaklık olur, ümid olmaz.

Nitekim Resûlüllah buyurur ki: **«Ahmak, nefsi havasına uyup da Allah'tan rahmet bekleyen kimsedir.»** Hattâ Allah Teâlâ: **«Peygamberlerden sonra kitaba vâris olanlar, hâlâ dünya ile uğraşmaktadırlar ve Allah Teâlâ bizi mağfiret edecek demektedirler.»** diye onları kötülemektedir.

O hâlde kulun ihtiyarı ile ilgili bütün sebeblere riayet ettikten sonra neticeyi beklemek recâ olur. Sebebleri ihmâl edip neticeyi beklemek ise ahmaklık ve gurur olur. Eğer sebebler ihmâl edilmez, fakat yağmur olmazsa, o vakit temenni ve arzu olur.

Resûlüllah buyurur ki: **«Din işleri temenni ile doğru gelmez.»** Tevbe eden kimsenin, tevbesinin kabul olmasını ümit etmelidir. Tevbe etmeyip de günah sebebiyle üzülür ve Hak Teâlâ'nın rahmetini bekler ve tevbenin müyesser olmasını ümit ederse, bu recâ olur. Zirâ onun üzülmesi tevbesine sebeb olur. Ama eğer üzülmeden tevte etse yine gurur olur. Gerçi akılsızlar buna ümit ve recâ diyorlarsa da değildir.

Allah Teâlâ buyurur ki: **«Allah'a ve Resûlüne gerçekten inanıp vatanlarından hicret ederek Allah yolunda savaşanlar** (var ya) **işte onlar Allah'ın rahmetini, umarlar.»** (Bakara sûresi, âyet: 218).

Yahya bin Muaz der ki: **«Cehennem tohumunu ekip de cennet recâsında bulunanlar; asiler fiilini yapıp da itaatlilerin makamını arzu edenler ve amelsiz sevâb verilmesini ümit edenlerden daha ahmak kimse yoktur.»**

Zeydu'l-Hayl adında birisi Resûlüllah'a **«Allah'ın iyilik dilediği ve iyilik dilemediği kimselerin işareti nedir?»** diye sordu. Resûlüllah: **«Hergün sabahleyin kalktığında ne niyettesin?»** buyurdu. Zeyd: **«İyilik yapmak istiyorum. İyi insanları sevmek istiyorum ve eğer iyi bir iş çıkarsa, hemen yapmak niyetindeyim ve onun sevâbına kesin, olarak, inanırım. Eğer o hayırlı işi kaçırırsam, üzülürüm.»** dedi. Resulüllah: **«Allah Teâlâ'nın iyiliğini istediği kulun hali bu anlattığındır. Eğer Allah senin iyiliğini dilemeseydi, seni başka bir işe sevk edip dünya vadilerinin hangisinde helâk etmek dilese, helâk ederdi.»** buyurdu.

RECÂ'YI ELDE ETMENİN İLÂCI

Bil ki, iki sınıf insanın dışında hiç kimsenin recâ ilâcına ihtiyacı yoktur. Biri, günahının çokluğundan ümitsiz olduğu için, tevbem kabul olmaz diye tevbe etmeyen kimsedir. Diğeri de, taat ve ibâdette aşırı çaba göstermek ve takat getiremediği zühd ve takvâda uğraşmakla nefsini helâk olmak derecesine yaklaştıran kimsedir. Bu itibarla bu iki kimsenin recâ ilâcına ihtiyacı vardır. Ama gâfillere recâ ilâç değil, belki öldürücü zehir olur. İnsanların çoğunda recâ iki sebeble olur:

Birinci sebeb: Dünyadaki acaip işleri, bitkilerin, hayvanların acaip yaratılışını ve nimetlerin çeşitlerini düşünmektir. Nitekim şükür kısmında beyân edilmiştir. Böylece daha ötesi olmayan rahmet ve inâyeti görmektir.

Meselâ: Önce kendi vücuduna bakmalı, kendi vücuduna lâzım olanların nasıl yaratıldığını bilmelidir. Hattâ baş ve kalb gibi zarûrî olan şeyleri, yahut el ve ayak gibi zarûrî olmayıp fakat ihtiyaç duyulan şeyleri, yahut da dudak kırmızılığı, kaş eğriliği, göz siyahlığı, göz kapaklarının birbirine uygunluğu ve kirpiklerin düzgün olması gibi sadece süs için olan şeyleri düşünmelidir. Ve şöyle düşünmelidir ki, bu rahmet bütün hayvanlara kılınmıştır. Hattâ bir arıda ne kadar güzel şeyler yaratmıştır: Uzuvlarının birbiriyle mütenasip olması, güzel renkler ve ona verilen idrâk. Hattâ kendi yuvasını nasıl yapacağını; içinde nasıl toplayıp yiyecek yapacağını, reislerine nasıl itaat edeceğini, reislerinin onları nasıl idâre edeceğini öğretmiştir. Zahirinde ve bâtınında böyle acaip ve gârip şeylere bakan ve herşeyin yaratılışını düşünen kimse, Allah'ın (c.c.) rahmetinin ümitsizliğe düşmekten yahut havfın (korku) gâlip olmasından büyük olduğunu anlar. Bunu düşünen kimsede korku ile recâ beraber olmalıdır. Hattâ recânın gâlip olması da câizdir. Çünkü Allah'ın (c.c.) lutûf ve rahmetine nihayet yoktur.

Büyük zâtlardan biri der ki, **«Kur'an'da Müdayene** (borçlanma) **âyetinden daha çok recâya yakın hiçbir âyet yoktur.»** Zirâ inen âyetlerin en uzunu Müdayene âyetidir. Allah (c.c.) kulların malını korumak için en uzun âyeti gönderip borç alma ve verme işini bize müm-

kün kılınca, o hâlde diğer hususlarda nasıl inâyetini esirger ve bütün kullarını cehenneme gönderir. Recâya sahip olmak hususunda bu, çok büyük ilâçtır. Fakat herkes bu dereceye ulaşmaz. Çünkü Allah'ın (c. c.) garip işlerini düşünüp ondan rahmet ve ümit manâsına ulaşmak, herkese müyesser olmaz.

İkinci sebeb: Recâ hakkında gelen âyet ve hâdisleri düşünmektir. Bu âyet ve hâdislerin sayısı çoktur. Nitekim Kur'an-ı Azim'de: **«Hiçbiriniz benim rahmetimden ümidsiz olmayın.»** (Zumer sûresi, âyet: 53). **«Melekler, sizin için af diliyorlar.»** (Şurâ sûresi, âyet: 5) ve: **«Cehennem kâfirler içindir, ama sizi onunla korkutuyorlar.»** (Zümer sûresi, âyet: 16) buyurulmaktadır. Resûlüllah, ümmetine mağfiret dilemekten hiç boş kalmazdı. **Tâ ki, «Senin Rabbin insanların zulümleri af edicidir.»** (Rad sûresi, âyet: 6) âyeti indi. **«Rabbin yakında sana ihsân edecek ve sen de hoşnud olacaksın.»** (Ed-Duha sûresi, âyet: 5) âyeti inince, Resûlüllah: **«Ümmetimden bir kişi cehennemde olursa, Muhammed razı olmaz.»** buyurdu. Bunlar gibi âyetler çoktur.

Hâdislere gelince, Resûlüllah buyurur ki: **«Benim ümmetim bağışlanmıştır. Onların azâbı musibet ve zelzele gibi dünyada olur. Kıyâmet günü gelince, her birinin eline bir kâfir verilir ve bu cehennemden fedandır** (yerine girecek) **denir.»**

Yine buyurdu: **«Sıtma, cehennem hararetinden bir hararettir ve mü'minin cehennemden nâsibi odur.»**

Enes (r.a.) der ki, Resûlüllah buyurdu: **«Ya Rabbi, benim ümmetimin hesabını benden sor; onların, kötülüğünü benden başka kimse bilmesin, dedim.»**

Allah (c.c.) buyurdu ki, **«Onlar senin ümmetin ise, benim de kullarımdır. Ben onlara daha merhametliyim. Ne senin, ne de başkasının onların kötülüğünü bilmesini istemem.»**

Resûlüllah yine buyurdu ki: **«Benim yaşamam gibi ölümüm de sizin için hayırlıdır. Eğer yaşarsam, size şeriati öğretirim, eğer ölürsem, amelleriniz bana arzedilir. İyi amelleriniz için hamd ve şükür ederim. Kötü ameller için de mağfiret dilerim.»**

Bir gün Resûlüllah: **«Ya Kerime'l-afv»** dedi. Cebrâil, **«Bunun manâsını bilir misin? Kötü amelleri affeder ve yerine iyi amelleri verir demektir.» dedi.**

Yine buyurdu ki: **«Kul günah işleyip de istiğfar edince, Allah** (c. c.) **der ki, ey benim meleklerim, bakın, benim kulum günah işlemiştir fakat havf ile recâ arasındadır ve günahı ile onu muahaze edecek veya günahını bağışlıyacak bir mevlâsı olduğunu bilir. Sizler şahit olun, onu yarlığadım.»**

Yine buyurdu ki: **«Allah** (c.c.) **der ki, eğer kulum gök dolusu günah işler de bana istiğfar edip af umursa onu yarlıgarım ve eğer kulumun yer dolusu günahı olsa, benim de yer dolusu rahmetim vardır.»**

Yine Resûlüllah buyurdu ki: **«Günah melekleri altı saate kadar günah yazmazlar. Eğer tevbe ve istiğfar ederse, hiç yazmazlar. Eğer**

tevde etmez de iyi bir iş yaparsa, sağ taraftaki melek diğerine der ki, o günahı onun defterinden düşür ki, ben de onun karşılığında bir iyilik düşüreyim. Zaten her bir iyilik onadır. Biri gidecek dokuzu kendine kalacak.»

Yine buyurdu ki: **«Kul bir günah işlerse, onu yazarlar.»** Bir köylü arap, eğer tevbe etse? dedi. Resûlüllah: **«Silerler.»** dedi. Köylü arap, eğer tekrar yapsa, dedi. Resûlüllah: **«Yine yazarlar.»** buyurdu. Köylü arap, eğer yine tevbe etse, dedi. Resûlüllah: **«Silerler.»** buyurdu. Köylü arap böyle ne zamana kadar devam eder? dedi. Resûlüllah: **«Kul istiğfar ettiği müddetçe, Allah (c.c.) bağışlamaktan usanmaz.»** Yine buyurdu ki: **«Kul bir hayır işlemek dilese, sevâb meleği, o hayrı işlemeden önce onun için sevâb yazar. Eğer o hayrı işlese, on sevâbtan yediyüze kadar artırır. Eğer kötü bir şey işlemek dilese, onu yazmazlar. İşlerse, bir yazarlar ve onun için de Allah (c.c.) ın affı vardır.»**...

Bir kimse Resûlüllah'a: **«Ben ramazan orucumu tutarım. Beş vakit namaz kılarım bundan başka bir şey yapmam. Zekât ve hac ise bana farz değildir. Zirâ mali iktidarım yoktur. Yarın kıyâmette nerede olacağım?»** diye sordu. Resûlüllah güldü ve: **«Eğer kalbini iki şeyden korursan ki onlar bahillik ve hâseddir— ve dilini iki şeyden korursan, —ki onlar yalan ve gıybettir— ve gözünü iki şeyden korursan, —ki, namahreme bakmak ve Allah'ın (c.c.) mahlûkatına hakaret gözüyle bakmaktır— benimle beraber olacaksın. Eğer bunları yaparsan, benimle beraber cennete girersin ve seni el üstünde tutarlar.»** buyurdu.

Bir köylü arap Resûlüllah'a: **«Yarın kıyâmet gününde insanların hesabını kim görecek?»** diye sordu. Resûlüllah: **«Allah Teâlâ görecek.»** buyurdu. Köylü arap, bizzât kendisi mi? dedi. Resûlüllah, **«Evet.»** buyurdu. Köylü arap güldü. Resûlüllah: **«Ne gülüyorsun?»** buyurdu. Köylü arap: **«Kerim olan, zafer bulursa, affeder ve hesap sorarsa kolaylık gösterir. Yâni aza, çoğa bakmaz.»** dedi. Resûlüllah: **«Köylü arap doğru söyledi. Allah (c.c.) tan daha kerim hiç bir kimse yoktur. Bu köylü arap akıllıdır.»** buyurdu. Ondan sonra: **«Allah (c.c.) Kabe-i şerifi şerefli kılmıştır. Eğer kul onu yakıp yıkıp taş üzerine taş bırakmazsa onun suçu, Allah (c.c.) ın evliyasından biriyle istihfaf edip küçük görmek kadar büyük olmaz.»** buyurdu. Köylü arap: **«Allah (c.c.) ın dostları kimlerdir?»** dedi. Resûlüllah: **«Bütün mü'minler Allah (c.c.) ın dostlarıdır. "Allah, mü'minlerin dostudur" âyetini duymadın mı?»** buyurdu.

Yine buyurdu ki: **«Allah (c.c.) buyurur ki, insanları, benim onlardan faydalanmam için değil, onların benden faydalanmaları için yarattım.»** Yine buyurdu ki: **«Allah (c.c.) yaratıkları yaratmadan önce, benim rahmetim gazâbıma gâlib olmuştur diye yazmıştır.»**

Yine buyurdu ki: **«Lâilâhe illallah diyen cennete girer. Ve son kelimesi Lailâhe illallah olan kimseyi cehennem ateşi görmez ve sirksiz öbür dünyaya göçen cehennemde kalmaz.»**

Yine buyurdu ki: **«Eğer hiçbir kul günah işlemeseydi, günah işliyecek başka insanları yaratır ve onları yarlığardı. Zirâ Allah (c.c.) yarlığayıcı ve merhametçidir.»**

Yine buyurdu ki: **«Allah'ın (c.c.) kullarına olan şefkâti, çok şefkatli bir ana babanın çocuklarına olan şefkâtinden daha ziyadedir.»**

Yine buyurdu ki: **«Allah (c.c.) kıyâmet gününde hiç kimsenin hatırına gelmeyecek kadar rahmet izhâr eder. Hattâ şeytan bile rahmet umarak başını yukarı kaldırır.»**

Yine buyurdu ki: **«Allah'ın (c.c.) yüz rahmeti vardır. Doksan dokuzunu kıyâmet günü için alıkoymuştur. Bu dünyada izhâr ettiği rahmet, yalnız bir tanedir. O rahmetle bu dünyadan herkesin kalbinde şefkât yaratmıştır. Hattâ ananın, çocuğuna ve devenin yavrusuna olan şefkâti, o rahmet sebebiyledir. Kıyâmet gününde bu rahmeti o doksan dokuz rahmetle toplayıp insanlar üzerine yayacaktır. Böylece her bir rahmet, nice yerler ve gökler tabakaları kadar olur. O günde ezelde helâk olanların dışında hiç kimse helâk olmaz.»** Yine buyurdu ki: **«Şefaatimi, kıyâmet gününde, ümmetimden büyük günahları işleyenler için alıkoymuşum. Siz zanneder misiniz ki, benim şefaatim yalnız itaatli ve takvâlı kimseler içindir; belki günahkârlara ve kötülere bulaşanlaradır.»**

Sa'd bin Muhammed bin Hilâl der ki: **«Kıyâmet gününde iki kimseyi cehennemden çıkarıp Allah'ın (c.c.) huzuruna getirirler. Allah (c.c.) onlara buyurur ki, uğradığınız şey, sizin fiilinizden oldu. Ben kullarımdan bir kimseye zulüm edecek değilim. Tekrar cehenneme götürülmelerini emreder. Onların biri acele olarak zincirlere doğru koşar. Diğeri geri durur. Onların ikisini de geri çevirip sorarlar: Niçin biriniz acele ettiniz ve biriniz geri durdunuz? Acele eden Allah'ın (c.c.) fermanına karşı kusur işlemiş olurum diye korktuğum için acele ettim, der. Geri duran ise, Allah'ın lûtfunu kemâlini umdum, bizi cehennemden dışarı çıkarınca, geri göndermez, diye ümit ettim, der. Bunun üzerine Allah, bunların ikisini de affedip cennete gönderir.»**

Resûlüllah buyurdu ki: **«Kıyâmet gününde bir münadi çağırır ki: "Ey Muhammed ümmeti! Ben kendi hakkımı size bağışladım. Siz de hakkınızı birbirinize bağışlayın ki, hepiniz cennete giresiniz."»**

Yine buyurdu ki: **«Kıyâmet gününde bir kimseyi doksan dokuz defterle insanların huzuruna getirirler. Her defter, uzunluğu ve genişliği gözle görülemeyecek kadar büyüktür. Hepsi onun günahlarıyle doludur. Ona, bunların hiçbirine itiraz eder misin, melekler bunu yazmakta sana zulüm ettiler mi? Hayır ya Rabbi diyecek. Bu günahlarda mazeretin var mıdır? denilecek. Mazeretim yoktur, ya Rabbi! deyip kendini kesin olarak cehennemlik bilecek. Allah (c.c.) buyuracak ki, senin bizim yanımızda bir sevâbın vardır, onu zâyi etmeyeceğiz ki, sana zulüm olmasın. Bundan sonra üzerinde "eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammede'r-Resûlüllah" yazılı bir kâğıt getirirler. O kul der ki, bu kâğıt parçası bu kadar defterlere nasıl ki**

fâyet eder? Ona derler ki, sana zulüm etmezler. Sonra o defterlerin hepsini bir kefeye ve o kâğıt parçasını da diğer kefeye koyarlar. O kâğıt parçası bütün günah defterlerini yerinden kaldırıp hepsinden ağır gelir. Zirâ hiç bir şey, Allah'ın (c.c.) tevhidine karşılık olamaz.»

Yine buyurdu ki: «Allah (c.c.) meleklere buyurur ki; kalbinde bir miskal kadar hayır olanı cehennemden çıkarın. Bunun üzerine çok kimseleri cehennemden çıkarırlar ve hiç öyle kimse kalmadı dediklerinde Allah (c.c.) emir buyurur ki, kalbinde yarım miskal kadar hayır olanları çıkarın. Onları da çıkarırlar. Böyle kimseler de kalmadı, dediklerinde, kalbinde zerre kadar hayır olanları çıkarın diye emir buyuracak. Kalbinde zerre kadar hayır olanlar da kalmadı diyecekler. Bundan sonra meleklerin, peygamberlerin ve mü'minlerin şefaati başlar. —ki bütün şefaatleri kabul edilir— ve "Erhamü'r-Rahiminin" rahmetinden başka hiçbir şey kalmaz. Bundan sonra Allah (c.c.) kabza-i kudretiyle cehennemden bir kabza atıp bir topluluk dışarı çıkarır ki, onların hiçbirisi zerre kadar hayır etmemiştir. Hepsi kömür gibi kararmışlar. Sonra onları cennet ırmaklarından "Hayat" ırmağına bırakırlar. O ırmaktan, akar su içinde meydana gelen yeşillik gibi, temiz ve nurlu olarak çıkarırlar. Boyunlarında şahane inciler gibi parlayan damgalar vardır. Böylece cennet ehli bunların, Allah'ın (c.c.) hiç iyilik yapmamış azatlarından olduklarını anlarlar. Sonra Allah (c.c.) onlara, "cennete gidin. Her ne dilerseniz, size ihsan edeyim" der. Onlar, "ya Rabbi, bize yaptığın ihsanı hiç kimseye yapmadın" derler. Allah (c.c.) "Size bundan daha büyük ihsanım vardır" diyecek. Onlar, o nedir ya Rabbi? deyince, Allah, (c.c.) "Size razılığımdır ki, sizden öyle hoşnud olurum ki, bundan sonra hoşnudsuzluk vâki olmaz" buyuracak.» Bu hâdis Sahih-i Buharî ve Müslimde vardır.

Ömer bin Hazm der ki, »Peygamberimiz üç gün farz namazların dışında dışarı çıkmadı. Dördüncü gün dışarı çıkıp buyurdu ki: «Allah (c.c.) ümmetimden yetmiş bin kimseyi, hesapsız olarak cennete koyacağını bana va'detti. Ben bu üç gün içinde fazla istedim. Allah'ı (c.c.) gayet kerim ve rahim buldum. Bu yetmiş binin her birinin yerine yetmiş bin daha verdi. Ben, "Ya Rabbi, benim ümmetim bu adede ulaşır mı?" dedim. Allah (c.c.) "Bu adedi araplardan tamamlarım." buyurdu.»

Anlatırlar ki, gazâda bir çocuğu esir almışlardı ve onu açık artırma ile satmak için dellâla vermişlerdi. Çok sıcak bir gün idi. Çadırda duran bir kadının gözü o çocuğa ilişti. Çadırdan koşarak çıktı. Çadırdakiler de arkasından gittiler. Kadın o çocuğu alıp bağrına bastı ve güneşte yanmasın diye kendini ona gölge yaptı ve feryat edip bu benim çocuğumdur, dedi. Bunu görenler, ağlayıp sızladılar ve işleri bırakıp onun şefkatinin çokluğuna şaştılar. O anda Resûlüllah da oraya geldi. Vak'ayı ona anlattılar. Resûlüllah kadının merhametine ve onların ona şefkat edip ağlamalarına memnun oldu ve: «Siz o kadının şefkatine şaştınız mı?» buyurdu. Onlar da: «Evet, ya Resûlallah.» dediler. Resûlüllah buyurdu ki: «Allah'ın (c.c.) size rahmeti, bu kadının çocuğu-

na olan rahmetinden fazladır.» Bunun üzerine müslümanlar hiç görülmemiş bir sevinçle oradan dağıldılar.

İbrahim-i Edhem der ki: **«Bir gece tavafta yalnız kaldım. Biraz yağmur yağdı. Dedim ki, ya Rabbi, beni öyle günahtan koru ki, benden hiç günah sadır olmasın. Kâ'be-i Şerifin içinden bir ses işittim, diyor ki, sen günahtan temiz olmak diliyorsun ve bütün kullar da bunu diliyor. Eğer hepsini günahtan temiz tutarsam, ihsan ve rahmetimi kime göstereyim.»**

Böyle hadisler çoktur. Kendisine korku galib olan kimseye bu hadisler şifâdır. Gafil olanlar ise, şunu düşünmelidir ki, bu hadislerin cümlesiyle anlaşılıyor ki, bazı mü'minler cehenneme girecektir ve onların en sonuncusu yedi bin yıl sonra çıkacaktır. Eğer farzedelim müslümanlardan bir kişiden başka kimse cehenneme girmese de, o kimsenin kendisi olabildiğine göre, korku ve ihtiyat yolunu elden bırakmamalı, elinden geldiği kadar, cehenneme girecek kimse olmamaya çalışmalıdır. Eğer cehennemde bir gece kalmamak için, bütün dünya lezzetlerini bırakmak gerekirse, bırakmalıdır. Nerede kaldı ki yedi bin yıl. Velhâsıl havf (korku) ve recâ mutedil olmalıdır. Nitekim Hz. Ömer (r. a.) der ki: **«Eğer münadi, çağırıp dese ki, yarın** (kıyâmet gününde) **bir kişiden başka hiç bir kimse cennete girmiyecektir; o kişi olacağımı ümit ederim. Ve eğer cehenneme yalnız bir kişi girecek diye çağırırsa, o kimse olmaktan korkarım.»**

KORKUNUN HAKÎKATİ VE KISIMLARI

Bil ki, havf yüksek makamlardandır. Onun fazileti, sebeb ve semerelerine göredir. Sebebi ise, daha önce de anlatıldığı gibi ilim ve marifettir. Bunun için Allah (c.c.) buyurur ki: **«Allah'tan ancak âlim kulları korkar.»** (Fatır sûresi, âyet: 28). Resûlüllah (s.a.v.) da buyurur ki: **«Hikmetin başı Allah korkusudur.»** Onun semereleri ise, iffet, verâ ve takvâdır. Bunların hepsi saadet tohumudur. Zirâ arzu ve şehvetleri bırakıp sıkıntıya sabretmeyince âhiret yolunda ilerlemek mümkün olmaz. Hiç bir şey de korku kadar arzu ve şehvetlere mâni olmaz.

Bunun için Allah (c.c.) kendisinden korkanlarda hidâyet, rahmet, ilim ve rızayı şu üç âyetle toplamıştır: **«Hidâyet ve rahmet, Allah için günahlardan kaçanlaradır.» «Allah'tan ancak âlim kulları korkar.»** (Fatır sûresi, âyet: 28). **«Allah onlardan razıdır, onlar da Allah'tan razıdır.»** (El-Beyyine sûresi, âyet: 8) buyurulmaktadır.

Havfın semeresi olan takvâyı, Allah (c.c.) kendi zâtına izafe ediyor ve buyurur ki: **«Fakat sizden ancak takvâ Allah'a ulaşır.»** (Hac sûresi, âyet: 37).

Resûlüllah buyurur ki: **«İnsanları kıyâmet meydanında topladıkları gün, münadiler, uzaktakilerin ve yakındakilerin duyacağı bir sesle çağırıp derler ki, ey insanlar, sizi yarattığım günden beri bütün sözlerinizi işitirim. Bugün de siz benim sözümü dinleyiniz. Bugün yaptığınız bütün işleri size hatırlatacağım. Ey insanlar, siz bir neseb koydu-**

nuz. Ben br neseb koydum. Siz koyduğunuz nesebi seçtiniz ve benim nesebimi bıraktınız. Ben size: "Allah katında en şerefliniz en müttakinizdir" dedim. Siz şerefli filân oğlu filândır, dediniz. Bugün de biz kendi nesebimizi alır ve sizin nesebinizi atarız. "Müttakiler nerdedir?" diyecek. Sonra bir sancak kaldırılır ve müttakiler o sancağın arkasından giderler ve hepsi sorgusuz cennete girerler.»

Bunun için Allah'tan korkanların sevâbı kat kattır. Nitekim: «Allah'ın huzurunda hesap vermekten korkanlara cennette iki derece vardır» buyurulmaktadır.

Resûlüllah buyurur: «Allah (c.c.) buyurur ki, izzetim ve celâlim hakkı için bir kalbde iki korku ve iki emniyet birleştirmem. Eğer (kulum) dünyada benden korkarsa, âhirette onu emin kılarım. Eğer dünyada emin olursa, âhirette ona korku veririm.»

Resûlüllah yine buyurdu ki: «Allah'tan (c.c.) korkandan her şey korkar. Allah'tan korkmayanı, Allah her şeyle korkutur.»

Yine buyurdu ki: «Sizin en çok akıllınız, en çok Allah'tan korkanınızdır.»

Yine buyurdu: «Hiçbir mü'minin gözünden sinek kanadı kadar bir damla yaş akmaz ki, o yaş onun yüzüne cehennem ateşinden perde olmasın.»

Yine buyurdu ki: «Allah'ın korkusunu hatırlayıp tüyleri ürperen kulun günahları ağaç yaprakları gibi dökülür.»

Yine buyurdu: «Allah korkusundan ağlayan kimse, memeden çıkan süt, geri memeye girmedikçe o kimse ateşe girmez.» Yâni ateşe girmesi imkânsızdır.

Hz. Aişe (r.a.) der ki: «Resûlüllah'a dedim ki, Ya Resûlallah! Senin ümmetinden hiç kimse hesapsız cennete girer mi? Resûlüllah buyurdu ki, "Kendi günahını hatırlayıp ağlayan kimse girer."»

Resûlüllah buyurdu ki: «Hak Teâlâ yanında, Allah korkusundan akan göz yaşlarından ve Allah yolunda akan kandan daha mukaddesbir damla yoktur.»

Yine buyurdu ki: «Yedi kimse Hak Teâlâ'nın himayesinde olurlar. Onların biri, yalnız iken Allah'ı anıp da gözünden yaş akan kimsedir.»

Hanzala (r.a.) der ki: «Resûlüllah'ın huzurunda idik. Bize öyle nasihatlar yaptı ki, kalbimiz mahzun oldu ve gözlerimizden yaşlar aktı. Sonra evime geldim. Hanımımla bazı sözler konuştuk ve dünya kelâmına daldık. Resûlüllah'ın nasihatini ve ağlayıp sızlamamızı hatırlayınca, feryâd edip "Ah! Hanzala münafık oldu" dedim. Hz. Ebû Bekir'e rastladım, "Hanzala münafık oldu" dedim. "Ey Hanzala sen münafık olmadın," dedi. Resûlüllah'ın yanına gittim ve "Hanzala münafık oldu, ya Resûlallah!" dedim. Resûlüllah buyurdu ki: "Hâşâ, Hanzala münafık olmadı." Sonra vâki olan hâli ona anlattım. Resûlüllah buyurdu ki: "Ya Hanzala! Bil ki, eğer benim yanımda olan hâliniz üzere kalsaydınız, melekler nerede size rastlasalar, sizinle musafaha ederlerdi (tokalaşırlardı). Fakat ya Hanzala saat saati tutmaz.»

Eserler:

Şibli der ki: **«Hiç bir gün korku bana galib olmadı ki, o gün bana bir hikmet kapısı açılmasın.»** Yani, kalbimde bir ibret göstermesin. Yahya bin Muaz der ki: **«Mü'minin ceza korkusu ve af ümidi arasındaki günahı iki arslan arasındaki tilki gibidir.»**

Yine Yahya bin Muaz der ki: **«Zavallı insanoğlu, eğer fakirlikten korktuğu gibi cehennemden korksaydı, cennete girerdi.»** Kendisine, kıyâmette kim daha emindir? diye sordular. **«Yarın kıyâmet en çok emin olanlar, bugün en çok korkanlardır.»** dedi.

Bir kimse Hasan-ı Basri'ye: **«Kalbimizi korkudan parçalayan kimsenin sohbeti hakkında ne dersin?»** diye sordu. Hasan: **«Sizi bugün korkutmakla yarın sizi emniyete ulaştıran kimsenin sohbeti, size bugün emniyet verip yarın korkuya düşüren kimsenin sohbetinden hayırlıdır»** dedi.

Ebû Süleyman-ı Darâni der ki: **«Korku bulunmayan hiçbir kalb yoktur ki, harap olmasın.»** Hz. Aişe der ki: **«Resûlüllah'a ya Resûlallah: "Bazı işleri yaparken kalbleri korku içindedir" âyetinden maksat hırsızlık ve zina mı? dedim.»** Resûlüllah buyurdu ki: **«Hayır, namaz, oruç ve sadakadır ki, mü'minler bunları edâ edip kabul olmamasından korkarlar.»**

Muhammed bin El-Münkedir, ağladığı zaman, gözyaşını yüzüne sürerdi ve: **«Duydum ki, gözyaşı değen yer, cehennem ateşiyle yanmaz.»** derdi.

Sıddik (r.a.) der ki: **«Ağlayınız. Eğer ağlayamazsanız, ağlar gibi görünün.»**

Ka'bü'l-Ahbar der ki: **«Ağlayıp gözyaşımın yüzüme akmasını, bir dağ kadar altını sadaka vermekten daha çok severim.»**

Ömer bin Abdülaziz der ki: **«Allah korkusundan akan bir damla gözyaşını, bin altını sadaka vermekten daha çok severim.»**

HAVFIN (KORKUNUN) DERECELERİ

Bil ki, havf, kalp hâllerinden bir hâldir. O, kalbte meydana gelen bir acı ateşidir. Onun sebeb ve semeresi vardır. Sebebi, ilim ve marifettir. Şöyle ki, âhiret tehlikelerini düşünüp kendi helâkinin sebeblerini gözönünde mevcut gören kimsede mutlaka bu korku ateşi meydana gelir. Bu mertebe de iki marifet ile hâsıl olur:

Birinci marifet: Kendi ayıplarını, günahlarını, taatinin âfetlerini ve kötü ahlâklarını hakkıyle görür. Hak Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği nimetlerdeki taksiratiyle şu kimseye benzer ki, bir padişahın sonsuz nimet ve iyiliklerini görmüş ve onun haremine çok hıyânet etmiş. Yaptığı hıyânetleri, padişahın öğrendiğini anlar. Padişahın çok gayret sahibi, intikamcı ve korkusuz olduğunu bilir. Yine, padişahın yanında bir şefaatçisi, aracısı ve onunla bir yakınlığı olmadığını da bilir.

Durum bu şekilde olursa kendi hâlini görünce mutlaka onun kalbinde korku ateşi meydana gelir.

İkinci marifet: Kendi sıfatlarından dolayı değil. Kendi aczini düşünüp ilâhî kudretin azametinden korkar. Nitekim arslanın pençesine düşen, kendi günahlarından dolayı değil, belki o arslanın sıfatından korkar. Zirâ bilir ki, onun helâkı, arslanın yaratılışının icâbıdır. Halbuki kendi sıfatından hiç korkusu yoktur. Bu, korkunun en yüksek derecesidir. Bu itibarla Allah'ın sıfatlarını bilen onun celâl, kibriya, kuvvet, kudret, korkusuzluk ve üstünlüğünü anlayan, şöyle der, eğer bütün âlemi helâk edip hepsini ebedî cehennemde bulundurursa, onun mülkünde zerre kadar bir şey eksilmez. Bu korku, günahlardan temiz olduklarını bilen Peygamberlerde bile olur. Allah'ı, daha çok tanıyan, daha çok korkar. Bunun içindir ki, Resûlüllah buyurdu ki: **«Ben hepinizden Allah'ı daha çok bilir ve ondan daha çok korkarım.»** Allah (c.c.) buyurur ki: **«Allah'tan hakkıyle ancak âlim kulları korkar.»** (Fatır sûresi, âyet: 28) Çok câhil olan kimse, daha çok Allah'tan emin olur. Davud (a.s.) a vahiy geldi ki: **«Ey Davud! Benden, kükremiş arslandan korkar gibi kork.»** Havfın sebebi bu anlatılanlardır.

Havfın (korku) semeresi ise, kalbde, bedende ve bazı azâlardadır. Kalbde olan semeresi, dünya arzularını kendine acı göstermelidir, onda isteği kalmamalıdır. Bir kimseye bir kadının, yahut bir yemeğin arzusu gâlib olsa, arslanın pençesine, yahut gazâblı bir padişahın zindanına düşse, o arzular kalmaz. Belki korku ve ızdırapta olduğu için, bütün işi huşû; hudû; mülahaza, mürakabe olur. Onda ne kibir, ne hased ne dünya hırsı ve ne de gâflet kalır. Havfın bedendeki semeresi, eziklik, zayıflık ve sararıp solmaktır. Azâlarda onun semeresi, onları günahlardan temizleyip edep ve taat üzere tutmaktır.

Havfın (korku) dereceleri çeşitlidir. Eğer kendini havf sebebiyle arzulardan menederse, ona iffet denir. Eğer haramdan menederse, ona vera' denir. Eğer şübhelerden, yani helâl olup da haram ihtimali olan şeylerden menederse, ona takvâ denir. Eğer âhiret azığı olmayan her şeyden menederse, ona sıdk denir. O kimseye de Sıddik denir. İffet ve vera' dediklerimiz takvânın kapsamına girer. Takvâ, vera' ve iffet sıdkın kapsamına girer.

Gerçek havf, bu anlattığımızdır. Yoksa gözyaşı döküp o yaşı silip **«La havle velâ kuvvete illâ billâh»** deyip aldırmamak değildir. Buna kadınların ağlaması denir, havf denmez. Zirâ bir şeyden korkan, muhakkak ondan kaçar. Kaftanının içinde yılan gören kimsenin **«Lâ havle...»** deyip aldırmaması mümkün değildir. Belki onu kendinden uzaklaştırmaya çalışır. Zinnun-i Mısrî'ye dediler ki, kul ne zaman korkar? **«Bir hastalığa yakalanıp da ölüm korkusundan bütün arzu ettiği şeylerden el çektiği zaman.»** dedi.

HAVFIN (KORKUNUN) DERECELERİ

Bil ki, havfın üç derecesi vardır: Zayıf, kuvvetli ve mütedil. Bu derecelerden makbul olan mütedil olanıdır. Zayıf havf, kadınların inceliği gibi işe yaramaz, etkisi olmaz. Kuvvetlisinden de yeis ve ümitsizlik doğar; yahut hastalanmak, aklını yitirmek ve helâk olmak hâlleri olabilir. Bunların ikisi de kötüdür. Zirâ havf, haddizâtında tevhid, marifet ve muhabbet gibi bir kemâl değildir. Bu sebebtendir ki, Allah'ın sıfatlarından olması câiz olmamıştır. Çünkü havf (korku) âcizlik ve çaresizlik olmadan olmaz. Çünkü işin sonu meçhûl olup tehlikesinden korunmaktan âcizlik olmayınca havf olmaz.

O hâlde nasıl Allah'ın sıfatı olur ve onda kemâl olur? Belki onun kemâl olması gâfil olan kimselerin hâline bakmaktır. Bu, çocukları eğitip öğretmek ve hayvanları doğru yola sevketmek için kullanılan kırbaç gibidir. Eğer kırbaç tesiri olmayacak kadar zayıf olursa, ne çocukların eğitip öğretilmesine vesile olur, ne de hayvanları doğru yola sevketmeye vasıta olur. Eğer kuvvetli olursa, çocukları ve hayvanları yaralayıp öldürür. Bunun ikisi de kötüdür. Belki havf, mütedil olmalıdır ki, günahlardan menedip itaate sevketsin. İlmi çok olanın havfı mütedil olur.

Şöyle ki, havf, ifrat derecesine varınca, recâ tarafını düşürür. Zayıf olunca işin sonunu ve onun tehlikelerini mülâhaza eder. Korkmayıp da kendine âlim adını takan kimsenin tahsil ettiği ilim değil, beyhûde şeylerdir. Tıpkı hikmetten haberi olmadığı hâlde, kendine hâkim adını takıp çarşılarda dolaşan yalancı müneccim gibi. Zirâ bütün marifetlerin başlangıcı, kişinin kendini ve ma'budunu bilmesidir. Kendini ayıp ve kusuru ile, ma'budunu celâl ve kibriyasıyle ve bütün âlem helâk olursa da, onu korkusuz ve pervasızlığı ile tanımaktır. Bu iki marifetten korkudan başka bir şey ortaya çıkmaz. Bunun için Resûlüllah buyurur ki: **«İlmin başlangıcı, Allah'ı cebbarlık ve kahharlık sıfatıyle tanımak; sonu da, bütün işlerini ona havale etmektir.»** Bil ki, sen hiçbir şeye kâdir değilsin. Hattâ bir şey değilsin. O hâlde bunları bilen bir kimsenin korkmaması mümkün değildir.

HAVFIN ÇEŞİTLERİ

Bil ki, havf âhiret tehlikesini bilmekten doğan bir şeydir. Herkesin aklına bir türlü tehlike gelir. Bazı kimselerin aklına cehennem fikri düşüp korkusu bu yüzden olur. Bazı kimselerin kalbine, cehenneme yol teşkil eden hususlar gelir. Meselâ: Tevbe etmeden önce ölürüm, yahut günaha girerim, yahut kalbimi gâflet kaplar, yahut hareketimle bir günaha sebeb olurum, yahut dünyalık toplamak ve nimetlerin çokluğu sebebiyle kendimde serkeşlik meydana gelir, diye korkmaktır. Yahut kıyâmette kul hakkı sebebiyle cezalandırılırım, yahut kötülüklerim açığa çıkar rezil, rüsva olurum diye insan korkar.

Yahut aklına geleh çirkin fikirleri, Allah'ın bildiğini düşünüp korkar. Bunların faydası şudur ki, neden korkarsa, onun telâfisinde olur. Eğer günaha girmekten korkarsa âdetinin yolundan kaçar. Allah'ın, kalbini bildiğinden korkarsa, kalbini temiz tutar. Diğerleri de böyledir. Korkanların çoğu son nefesten korkar. Yâni (Allah korusun) son nefeste imanı kurtarıp kurtaramayacağından korkar. Bundan daha büyük korku, başlangıç korkusudur. Yâni ezelde saadetine mi, şekâvetine mi hükmolunmuştur, diye olan korkudur. Zirâ son, başlangıcın fer'idir.

Bu hususta asıl şudur ki, Peygamberimiz minbere çıktı her iki elinde birer kitap vardı. Sağ elindeki kitabı kaldırıp **«Allah (c.c.) cennetliklerin adını bu kitaba yazdı. Bundan ne eksilir, ne de artar. Bazı kimseler şekâvet ehlinin amelini yaparlar. Öyle ki, herkes onları şekâvet ehli bilir. Sonra Allah, ölümden bir saat önce de olsa onları şekâvet yolundan döndertp saadet yoluna iletir. Said, ezelî takdirde said olandır. Şakî de, ezeli takdirde şakî olandır.»**

Bunun için basiretli insanların korkusu, âkıbet korkusudur. Kâmil korku da budur. Nitekim Allah'tan celâl sıfatı sebebiyle olan korku, kendi günahı sebebiyle olan korkuya nisbetle kâmildir. Zirâ Celâl sıfatı sebebiyle olan korku, asla gönülden çıkmaz. Ama günahtan ötürü olan korku, bazen olur ki, gönülden çıkar. Günahtan vazgeçtim, niçin korkayım deyip mağrur olur.

Velhâsıl Resûlüllah'ın en yüksek derecede, Ebû Cehl'in en aşağı derecede olduklarını; bunların ikisinin de yaratılmazdan önce vesile ve cinayetleri olmadığını; Resûlüllah'a, hiç kimse hidâyete vesile olmaksızın; marifet ve taat yoluna muvaffak olduğunu; ona verilen ilhamın zorlamasıyle, kendini marifet ve taat yoluna verdiğini; kendisine açılan şeyleri gizliyemediğini; öldürücü zehir olan şeylerin kendisinden uzaklaşmamak için çare bulamadıklarını; Ebû Cehil ise, basiret yolu kapandığından doğru yola muvaffak olmadığını; doğru yola muvaffa kolmayınca da arzuların âfetlerini bilmeden, bunlardan el çekmediğini bilen kimse, Resûlüllah ve Ebû Cehlin buna mecbur olduklarını; ancak Allah'ın irâdesi icâbı birinin sebebsiz olarak şekâvetine hükmedilip cehenneme kadar koşarak gideceğini; diğerinin ise, saadetine hükmedildiğini ve kahr zinciri ile en yüksek dereceye çıkacağını anlar.

O hâlde dilediği gibi hükmeden ve kimseden korkusu olmayandan korkmak lâzımdır. Bunun için Allah (c.c.) Davud'a (a.s.): **«Benden, kükremiş arslandan korkar gibi kork.»** diyor. Arslan, seni öldürmek isterse, kimseden korkmaz. Öldürmesi, hıyânet ve isyân sebebiyle değildir, belki arslanlığın hükmünün icâbı budur. Seni bırakması da, onun şefkât ve merhameti sebebiyle değil, belki onun yanında kıymet ve itibarın olmadığı içindir. Allah'ın (c.c.) bu sıfatlarını bilen kimsenin, korkusuz olması **mümkün değildir.**

SU-İ HATİME (KÖTÜ AKİBET VE NETİCE)

Bil ki, korkanların çoğu, kötü akıbetten korkmuşlardır. Çünkü insanın kalbi dönücüdür. Ölüm zamanı dehşetli bir zamandır. Kalbin neye karar kılacağı belli değildir. Hattâ âriflerden biri der ki, eğer bir kimseyi elli yıl tevhid üzere bilsem ve bir duvarın arkasına geçip benden gâlib olsa, onun tevhid üzere olduğuna şahitlik yapamam. Zirâ kalbin hâli belli değildir, kalb dönücüdür, hangi tarafa döndüğünü bilemem. Yine âriflerden biri der ki, eğer bana, evin kapısında şehit olarak ölmeyi mi, yoksa odanın kapısında ecelinle ölmeyi mi seversin? deseler odanın kapısında ecelimle ölmeyi severim, diye cevap veririm. Zira evin kapısına varıncaya kadar, müslümanlığımın kalıp kalmayacağını bilmem.

Ebu'd-Derda yemin edip, dedi ki: **«Hiç kimse, ölüm zamanında, imanının geri alınıp alınmayacağına emin olamaz.»**

Sehl-i Tüsteri der ki: **«Sıddiklar, her nefeste kötü âkibetten korkarlar.»**

Süfyan-ı Sevrî ölüm zamanında feryât edip ağladı. Ona dediler ki, **«Ne ağlıyorsun? Allah'ın affı senin günahından büyüktür.»** Süfyan dedi ki: **«Eğer tevhid üzere öleceğimi bilsem, dağlar kadar günahım olsa yine gam çekmezdim.»**

Büyük zâtlardan biri ölürken malı bir kimseye verdi ve: **«Benim tevhid üzere ölmemin işareti şudur. Eğer o işareti görürsen, ona şükür olarak badem içi alıp şehrin çocuklarına dağıt ve "bugün filân kimsenin düğünüdür, selâmetle kurtuldu" de. Eğer o işareti görmezsen, şehrin halkına tembih et ki, benim namazımı kılmasınlar ve bana aldanmasınlar. Tâ ki, ölümden sonra mürai olmayayım.»** dedi.

Sehl-i Tüsteri der ki: **«Müridler, günaha girmekten, ârifler ise, küfre düşmekten korkarlar.»** Ebu Yezid-i Bestamî der ki: **«Mescide gitmeye azmettiğim zaman, bir zünnar görür ve o zünnarın beni kiliseye götürmesinden korkarım. Mescidin kapısından içeri girinceye kadar bu hâl devam eder. Her gün beş vakit namaz için kendimde bu hâli görürüm.»**

İsa, (a.s.) havarilerine dedi ki: **«Siz günahtan korkuyorsunuz. Biz Peygamberler ise, küfürden korkarız.»** Peygamberlerden biri yıllarca açlığa, susuzluğa ve çıplaklığa mübtelâ oldu. Allah'a kendi hâlinden ağlayıp yalvardı. Ona vahiy geldi ki: **«Kalbini küfürden korumamız yetmez mi ki, onunla kanaat etmeyip dünyalık da istiyorsun.»** Böylece vahiy gelince, o Peygamber tevbe ve istiğfar edip: **«Ya Rabbi ,kanaat ettim.»** deyip yaptığı sualin mahcubiyetinden başına toprak saçtı. Kötü âkıbetin delillerinden biri, münâfıklıktır. Bunun için sahabeler, kendileri için münâfıklıktan korkarlardı.

Hasan-ı Basri der ki: **«Eğer ben kendimde münâfıklık olmadığını bilsem, yeryüzündeki herşeyin benim olmasından daha çok sevinirim.»**

Yine der ki: **«Kalbin dile uygun olmaması münâfıklık cümlesindendir.»**

SAF İNANCIN ÖNEMİ

Bil ki, bütün velîlerin ve peygamberlerin korktuğu sû-i hatime, (kötü âkıbet) ölüm zamanında imanın alınmasıdır. İmanın alınmasının sebebleri çoktur ve onun ilmi gizlidir. Ancak bu kitapta zikri mümkün olan şey, iki sebebten meydana gelir: Biri, bir kimse, bâtıl bir bid'ata inanır ve ömrü bu inanç üzerinde geçer. O inancın yanlış olduğunu tahmin etmez. Ölüm zamanında perde açılıp hakikat-i hâl anlaşılınca, diğer inançlarında da şübheye düşebilir. Zirâ inancına itimadı kalmaz. Bu tehlike, bid'atçiler ile zühd ve vera' sahibi olsalar da, kelâm ve istidlâl ilmiyle uğraşanlar içindir. Ama saflar ve selâmet ehli olan kimseler ki, İslâmın zâhirine bakıp Kur'an-ı Kerim ve hâdîslerle amel ederler, bu dağdağadan emin olurlar.

Bunun için Resûlüllah (s.a.s.) buyurur ki: **«Kocakarıların dinini alın. Cennet ehlinin çoğu saf olanlardır.»** Bunun içindir ki, geçmiş büyükler, kelâm ilmini ve eşyanın hakikatini araştırmayı menetmişlerdir. Zirâ bunları başaramayanların, çabuk bid'at batağına düşeceklerini bilmişlerdir. İmanın alınmasının diğer bir sebebi de aslında onun imanı zayıf olup dünya sevgisi ona gâlib olduğu için, Allah sevgisi mağlûp olur.

Ölüm zamanında bütün arzuların lezzetini ondan alıp zorla onu dünyadan çıkarıp arzulamadığı yere götürülmesi emredildiğinde, kendisine yapılan bu muameleyi hoş görmediği için, o mağlûp ve zayıf olan Allah sevgisi tamamıyle gider.

Şu kimseye benzer ki, çocuğuna sevgisi vardır, fakat bu sevgi zayıftır. Çocuğu, onun sevdiği bir şeyi elinden alırsa muhakkak ona düşman kesilir ve o zayıf sevgi tamamıyle gider. Bunun içindir ki, şehidlik derecesi, büyük bir derecedir. Zirâ o anda dünya sevgisi kalbinden çıkmış, Allah sevgisi onu kaplamış ve böyle iken ölüme yönelmiş. Bu hâlde ölürse, büyük ganimet olur. Zirâ bunun gibi hâller, çabuk değişir, kalb o hâlde devamlı kalmaz.

O hâlde kalbinde Allah sevgisi, diğer şeylerden kuvvetli olan kimse, o sevgi onu diğer şeylerden alıkoyduğu için, kendini tamamıyle dünyaya vermez. Bunun için o kimse, ölüm zamanında, anlatılan tehlikeden emin olur. Ölüm zamanı gelince, onu dosta kavuşma zamanı bilip ölümü kerih görmez. Allah sevgisi ona gâlib olup dünya sevgisi tamamıyle gidip yok olması, onun hüsn-ü hatimesine âlâmet olur.

O hâlde bu tehlikeden kurtulmak isteyen kimse, bid'at yolundan uzak olup Kur'an-ı Kerim'de ve hadîste olan şeylere inanmalı ve Allah sevgisini kalbine gâlib etmeye ve dünya sevgisinde de zayıflatmaya çalışmalıdır. Dünya sevgisi kalbinde, şeriatın hududunu gözetmekle zayıflar. Böylece dünya kendisine ağır gelir ve ondan nefret eder. Allah sevgisi de, daima Allah'ı anıp onun dostlarıyle sohbet etmekle ve dün-

yayı seven Allah'ın düşmanlarıyle sohbet etmekten kaçınmakla kuvvetlenir. Eğer dünya sevgisi gâlib olursa, iş müşkül olur.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: **«Habibim de ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, durgunluğa uğramasından korktuğunuz alış-veriş, hoşlandığınız evler, size, Allah'tan onun Peygamberinden ve onun yolunda cihâddan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri (azabı) gelinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu doğru yola sevketmez.»** (Tevbe sûresi, âyet: 24) buyurulur.

HAVFIN (KORKUNUN) İLÂCINI ELDE ETMEK

Bil ki, din makamlarının başlangıcı yakin ve marifettir. Yakîn ve marifetten korku doğar. Korkudan zühd, sabr ve tevbe doğar. Zühd ve tevbeden sıdk, ihlâs ve zikir ve fikre devamlılık doğar. Bundan da ünsiyet ve muhabbet doğar ki, makamların sonu budur. Rıza, tefviz (işi Allah'a havale etmek) ve şevk muhabbete tabidir. O hâlde yakin ve marifetten sonra Kimya-yı Saadet havftır, (korkudur). Havftan sonra gelen her şey, havfsız olmaz. Havf da üç yolla elde edilir:

1 — İlim ve marifetle elde edilir. Zirâ kendini bilen, Allah'ı tanıyan kimse, zarûrî olarak Allah'tan korkar. Çünkü arslan pençesine düşen ve arslanın ne olduğunu bilen kimsenin, arslandan korkması için tedbir ve ilâca ihtiyacı olmaz. Hattâ arslanın pençesine düşmek, korkunun kendisi olur.

Allah'ın (c.c.) kemâl, celâl, kudret ve ihtiyaçsızlığını ve kendi zavallılık ve âcizliğini bilen kimse, gerçekte kendini arslanın pençesinde görür. Belki Allah'ın ezeli takdirini bilen, kıyâmette her ne olacak ise, olmasına hükmettiğini anlayan, bazısına vesilesiz saadet ve bazısına da hıyânetsiz şekâvet verdiğini ve irâde ve arzusu nasıl taalluk etti ise, öylece taksimat yaptığını bilen ve bu hususta değişiklik ve tebeddülât da olmadığını kesin olarak anlayan kimse, muhakkak korkar.

Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: **«Musa ile Adem (a.s.) karşılıklı olarak ortaya delil koyup söyleştiler. Musa, "Ey adem Allah sana cenneti makam yaptı ve sana şu kadar lutûflar yaptı. Allah'a niçin âsi oldun? Ve bizi ve kendini belâya saldın?" dedi. Adem: "O günah ezelde bana yazılmış mı idi?" dedi. Musa: "Evet" dedi. Adem: "Ben Allah'ın hükmüne muhalefet edebilir miyim?" dedi. Musa: "Edemezsin" dedi. Böylece Adem Musa'ya gâlib olup Musa cevap verem dı.»** Korkunun doğduğu marifetin kısımları sonsuzdur. Hülâsa şudur ki, marifeti fazla olanın korkusu da fazla olur.

Bir gün Cebrâil ve Resûlüllah ağlaşıyorlardı. Vahiy geldi ki: **«Ben sizi emin etmişim; niçin ağlıyorsunuz?»** dediler ki, ya Rabbi, senin mekrinden emin değiliz. Allah (c.c.) **«Öyle olmak gerekir.»** buyurdu. Bu korku, belki Allah, (c.c.) bize emin olun demesi, bizi denemek için

olur ve onun altında bizim anlamaktan âciz olduğumuz gizli bir sır olur diye düşünüyorlardı.

Bedir gazası günü, İslâm ordusu zayıf olduğu için, Resûlüllah çok korktu ve: **«Ya Rabbi, eğer bu müslümanlar helâk olursa, yeryüzünde sana ibâdet edecek kimse kalmaz.»** dedi. Ebu Bekir Sıddik dedi ki: **«Ya Resûlallah, niçin Allah'a ısrar ediyorsunuz? Zaten o size yardım etmeyi va'detmiştir. Va'dini bozacak değildir.»** Sıddıkın makamı, va'de güvenmek makamı idi. Resûlüllah'ın makamı, Allah'ın mekrinden korkmak makamı idi. Allah'ın mekrinden korkmak daha üstündür. Zirâ kimse, ilâhi sırları, onun mülkündeki tedbirinin düzenini ve takdirinin ipucunu bilemez.

2 — **Eğer insan, marifet elde etmekten âciz olursa**, havf (korku) sahipleriyle sohbet etmelidir. Böylece taklitle de olsa korku ona da sirâyet eder. Tıpkı yılanın sıfatını bilmeyen çocuğun, babasının yılandan kaçtığını gördüğü için, yılandan korkması gibi. Ancak taklitle olan bu korku, ârifin korkusundan zayıftır. Zira o çocuk, bir kaç defa yalancının yılanı eliyle tuttuğunu görürse, taklitle ondan korktuğu gibi, yine taklitle emin olup ona el atar.

O hâlde havfi, taklidi olan kimsenin, emin olan gâfillerle ve bilhâssa âlim görünenleriyle sohbet etmekten kaçınması gerekir.

3 — Eğer sohbet edecek marifet ehli bulamazsa —ki bu zamanda onlar gâyet nâdir ve pek azdır— onların siretlerini ve hâllerini dinlemeli ve hikâyelerini okumalıdır. Bu münasebetle biz havf hususunda meleklerin, Peygamberlerin ve velilerin hâllerinden bazı şeyler anlatalım ki, az bir aklı ve idrâkı olan kimseler, melekler, Peygamberler ve veliler ve insanların en arifi olanlar bu derece korkunca, başkalarının daha çok korkması gerektiğini anlasınlar.

PEYGAMBERLERİN VE VELİLERİN HİKÂYELERİ

Rivâyet edilir ki, şeytan lânetlendiği zaman Cebrâil ve Mikâil durmadan ağlaşıyorlardı. Allah (c.c.) onlara vahiy gönderip: **«Niçin ağlıyorsunuz.»** dedi. **«Ya Rabbi senin cezalandırmandan emin değiliz. Onun için ağlaşıyoruz.»** dediler. Allah Teâlâ: **«Böyle olmak gerek: emin olmamalısınız.»** buyurdu.

Muhammed bin El-Münkedir der ki: **«Cehennem yaratıldığı zaman, bütün melekler ağlaştılar. İnsan yaratılınca, melekler ağlamayı kestiler. Zirâ cehennemin insan için yaratıldığını anladılar.»**

Resûlüllah buyurdu ki: **«Cebrâil bana her geldiği zaman Allah korkusundan titriyordu.»**

Enes'in rivâyetine göre: Resûlüllah buyurdu ki: **«Cebrâil'e, Mikâil'in niçin hiç güldüğünü görmüyorum diye sordum. Cebrâil, Mikâil yaratıldığından beri gülmemiştir, dedi.»**

İbrahim Halil namaza durduğu zaman, kalbinin coşması bir mil mesafeden işitilirdi.

Mücahid der ki: **«Davud (a.s.) başını secdeye koyup kırk gün ağladı. Tâ ki, gözyaşlarından otlar bitti. Nihayet nidâ geldi ki: "Ey Davud, niçin ağlıyorsun? Açsan, yemek verelim; çıplaksan, elbise verelim.»** Davud öyle bir ah çekti ki, nefesinin ateşinden o biten otlar yandı. Allah (c.c.) onun tevbesini kabul etti. Davud: **«Ya Rabbi, benim günahımı elimin ayasına yaz ki, onu hiçbir zaman unutmıyayım.»** Allah Teâlâ duasını kabul etti. Ve elini yemeğe ve içmeye uzatmazdı ki, o yazıyı görüp günahını hatırlayarak ağlamasın. Bazen kendisine verdikleri bir bardak su, bardak tam su dolu değil iken, gözünden akan gözyaşlarıyle dolardı.

Rivâyet edilir ki, Davud (a.s.) o kadar ağladı ki, takati kalmadı: **«Ya Rabbi, benim ağlamama, merhamet eyle.»** deyince, vahiy geldi ki: **«Ey Davud! Yoksa günahını unuttun mu?»** Davud: **«Ya Rabbi, günahımı nasıl unuturum ki, günah işlemeden önce, Zebûr okurken akan sular, esen rüzgârlar dururdu. Kuşlar başıma toplanırdı. Çöldeki vahşi hayvanlar mihrabımın etrafını sarardı. Şimdi o şeylerden hiçbiri bende yoktur. Ya Rabbi, bu ne yalnızlıktır?»** dedi.

Allah (c.c.): **«Ey Davud! O taat ünsiyeti idi. Bu da, günah yalnızlığıdır. Ey Davud! Adem, lûtfumla yarattığım ve ruhumdan üflediğim kulum idi. Meleklerin ona secde etmelerini emrettim; ona kerâmet hil'atini giydirdim; başına vekâr tacını vurdum. Yalnızlıktan şikâyet etti. Havva'yı ona yoldaş yarattım. İkisini de cennete koydum. Ondan bir günah sadır olunca, onu zelil ve çıplak huzurumdan reddettim. Ey Davud! Dinle ve sadakâtle dinle! Sen bize itaat ederken biz de sana itaat ederdik. Her ne dilersen, onu sana verirdik. Şimdi günah işledin, sana mühlet verdik. Şimdi eğer tevbe edersen, tevbeni de kabul deriz.»** buyurdu.

Yahya bin Kesir der: **«Rivâyet edilir ki: Davud, kendi günahı için ağlamak istediği zaman, yedi gün hiç yemek yemezdi ve hanımlarının yanına gitmezdi. Ondan sonra çöle çıkardı. Ve Süleyman'a** (a.s.) **Davud'un feryâdı figânını dinlemek isteyen mahlûkatın gelmeleri için çağırmasını emrederdi. Bunun üzerine insanlar şehirlerden, kuşlar yuvalarından, vahşi ve yırtıcı hayvanlar çöllerden ve dağlardan, Davud'un ağlayacağı yere gelmeye başlardı. Sonra Davud Allah Teâlâ'nın senâsıyle başlardı. İnsanlar feryat ederlerdi. Ondan sonra cennet ve cehennemin sıfatlarını anlatırdı, ondan sonra da kendi günahından dolayı feryât ederdi. Öyle olurdu ki, korku ve dehşetle çok kimseler helâk olurdu. O anda Süleyman** (a.s.) **onun başucunda durdu. "Ey baba! Öyle ağladın ki, senin feryâdından çok kimseler öldü. Artık yetişir." derdi. Ve tabutları getirip herkesin kendi cenazesini kaldırmasını emrederdi. Bir gün o mecliste kırk bin kişi vardı. O kırk binden otuz bini öldü. Davud'un iki cariyesi vardı. Onların görevi, korku zamanında Davud'un azâlarının birbirinden ayrılmaması için, onu tutup kucaklarlardı.»**

Yahya bin Zekeriyya, Beyt-i Mukaddeste ibâdet ederdi. Halbuki daha çocuktu. Diğer çocuklar onu oynamağa çağırırlardı. Ben oyna-

mak için yaratılmadım, derdi. Onbeş yaşına gelince, insanlardan uzaklaşıp sahraya giderdi. Bir gün babası arkasından gitti. Baktı ki, Yahya ayağını suya sokmuş ve susuzluktan ölecek duruma gelmiş: **«Ya Rabbi ,senin izzetin hakkı için, senin yanında makamımın neresi olduğunu bilmeyince su içmem.»** diyor. Ve o kadar ağlamış ki, yüzünde et kalmamış; hattâ dişleri bile dışardan belli oluyor. Bunun için insanlar görmesin diye, yüzüne bir deri parçası bağlamıştı. Peygamberlerin hayatında bunun gibi hâller çoktur.

SAHABE VE SELEFİN HİKÂYELERİ

Bil ki, Sıddîk (r.a.) bu kadar büyüklüğü ile bir kuş görse: **«Keşke kuş olaydım.»** derdi. Ebû Zer (r.a.): **«Keşke bir ağaç olaydım.»** derdi. Aişe (r.a.): **«Keşke adım sanım olmayaydı»** derdi Ömer (r.a.) bazen Kur'an-ı Kerim'den bir âyet duyunca düşüp bayılırdı, hasta olurdu. İnsanlar günlerce onun hâlini sormağa giderlerdi. Çok ağlamaktan onun yüzünde siyah bir çizgi vardı. **«Keşke annem beni doğurmayaydı.»** derdi.

Bir defa bir evin kapısının önünden geçerken, bir kimse namaz içinde Kur'an okuyordu. Tur sûresinden: **«Şübhesiz Rabbinin azabı olacaktır.»** (Tur sûresi, âyet: 7) âyetine gelmişti. Ömer, düştü, bir duvara yaslandı. Çok güçsüz kalmıştı. Sonra onu evine götürdüler. Bir ay hasta yattı. Kimse onun hastalığının sebebini bilemedi.

Hüseyin bin Ali, her abdest aldığı zaman, benzi sararırdı. Bu ne hâldir? derlerdi. **«Kimin huzuruna çıkacağımı bilmiyor musunuz?»** derdi. İbn-i Mahzeme Kur'an okumağa dayanamazdı.

Bir gün İbn-i Mahzeme'nin hâlini bilmeyen bir yabancı adam onun yanında, **«Allah'a karşı gelmekten sakınanları, elçiler gibi Allah'ın huzurunda toplayacağımız gün, Suçluları da susuz olarak cehenneme süreceğiz.»** (Meryem sûresi, âyet: 85 - 86) âyetini okudu. İbn-i Mahzeme: **«Ben mücrimlerdenim, müttakilerden değilim. Bir daha oku.»** dedi. O kimse bu âyeti bir daha okuyunca, feryâd edip canını Allah'a teslim etti.

Hatem-i Asem der ki: **«Güzel makamla mağrur olma. Cennetten daha güzel makam olmaz. Adem Peygamberin ne çektiğini bilir misiniz? İbâdetin çokluğu ile mağrur olma. Şeytanın başına ne geldiğini bilir misiniz? Bu kadar bin yıl ibâdet etmişti. İlmin çokluğu ile mağrur olma. Belâm-ı Baur, ilimde öyle bir dereceye varmıştı ki, Allah'ın İsm-i Azamını bilirdi. Onun hakkında bu âyet-i kerime nâzil oldu: "Onun gibiler köpek gibidir" Büyüklerin sohbetine kavuştuğuna da mağrur olma. Çünkü Resûlüllah'ın akrabaları onunla beraber yaşadılar, meclisinde bulundular, fakat müslüman olmadılar.»** Sırr-ı Sekatî der ki: **«Her gün acaba yüzüm karardı mı diye burnuma bakarım.»**

Atayı Selemî çok korkanlardan idi. Kırk yıl gülmedi. Hiç gökyüzüne bakmazdı. Bir defa gökyüzüne bakınca, korkusundan düşüp bayıldı. Her gece acaba mesh oldum mu, (hayvan şekline girdim mi) diye eliyle üstünü yoklardı. İnsanlara bir kıtlık ve belâ gelse, bunlar benim kötülüğümden oldu diye ağlardı. Eğer ben ölsem, insanlar kurtulurdu, derdi.

Ahmet bin Hanbel der ki: **«Korku kapılarından bir kapı bana açılsın diye dua ettim. Duam kabul oldu, fakat aklımı oynatacağımdan korktum. Bunun üzerine ya Rabbi, bana dayanabileceğim kadar korku ver, dedim. Duam kabul oldu ve kalbim sakinleşti.»**

Abidlerden birini ağlarken gördüler. Neden ağlıyorsun? dediler. **«Bugün insanları mahşerde arzedecekler diye çağırılacağı saatten korkuyorum.»** dedi.

Bir kimse Hasan-ı Basrî'ye **«Nasılsın?»** dedi. **«Denizde gemileri parçalanıp her biri bir tahta üzerinde kalan insanların hâli nasıl olur?»** dedi.

Hasan-ı Basrî der ki: **«Hadiste gelmiştir ki: Bir kimseyi bin yıl sonra cehennemden çıkarırlar, keşke ben o kimse olaydım.»** Hasan-ı Basrî, bunu hatimesinin (son nefesinin) kötü olup ebedî cehennemde kalmaktan korktuğu için söylüyordu.

Ömer bin Abdülaziz'in bir cariyesi vardı. Bir gün cariye uykudan uyanınca: **«Ey Emire'l-Mü'minin! Garîb bir rüya gördüm: Cehennemi kızdırmışlardı. Üzerinde Sırat köprüsü kurulmuştu. Önce Abdülmelik bin Mervan'ı gördüm. Ona, Sırat'tan geç dediler. Çok gitmeden cehenneme düştü. Ondan sonra oğlu Velid bin Abdülmelik'i getirdiler. O da onun gibi cehenneme düştü. Ondan sonra Süleyman bin Abdülmeliki getirdiler. O da öylece cehenneme düştü. Sonunda seni getirdiler.»** dedi. Bunu der demez, Ömer bir nara attı ve düşüp bayıldı. Cariye feryâd edip **«Allah hakkı için senin sağ salim geçtiğini gördüm.»** dedi. Cariye böyle feryât ediyordu. O da baygın hâlde, elini, ayağını vuruyordu.

Hasan-ı Basrî çok gülmezdi. Onu daima böyle görürlerdi. Sanki boynunu vurmaya götürülen bir esirmiş gibi duruyordu. Ona dediler ki, bu kadar ibâdetle niçin böyle üzgün ve kalbin yanıktır? Dedi ki: **«Neye emin olayım? Belki benden sadır olmuş bir şey sebebiyle Allah bana düşman olmuş ve ne yaparsan yap, ben sana rahmet etmem demiştir. Bu mertebeden sonra benim çalışmam ve mücahedemin ne faydası olur?**

Bunun gibi hikâyeler çoktur. Şimdi dikkat et ki, onlar bu kadar fâzilet ve mertebe ile korkuyorlardı. Sen ise emin ve korkusuzsun, ya onların günahı çoktu ve senin günahın yoktur. Ya da onların marifeti çoktu ve senin marifetin yoktur. Ve sen bu kadar câhil ve akılsızsın

ki, günahlarının çokluğu ile beraber eminsin ve onlar bu kadar basiret ve marifet sahibidir ki, taatlerinin çokluğu ile beraber korkuyorlar.

KORKMAK VE UMMAK ARASINDA FARK

Bir kimse sorabilir ki, havf ve recânın fâzileti hakkında çok haberler gelmiştir. Fakat bunların hangisi daha fâziletlidir, hangisi gâlib olmalıdır? Bil ki, havf ve recâ iki ilâçtır. İlâca fâziletli değil, faydalı denir. Nitekim daha önce de anlatıldı ki, havf ve recâ noksan sıfatlardır. İnsanın kemâli; Allah'ın marifetine gömülme, Allah'ın zikri, fikri onu kaplayıp evveli ve sonu gözetmeyip şimdiki vakte bakmakla olur. Hattâ şimdi vakte değil, vaktin sahibine bakmalıdır. Zirâ havf ve recâya bakmak ona engel ve perde olur. Fakat bu hâl, nâdir olur.

O hâlde ölüme yaklaşan, kimsede recâ gâlib olmalıdır. Çünkü recâ muhabbeti artırır. Bu dünyadan ayrılan, Allah'ın muhabbetiyle ayrılmalıdır ki, Allah'a kavuşmak ona saadetin tâ kendisi olsun. Çünkü en büyük zevk sevgiliye kavuşmaktır. Gâfil olan kimseye ise havf gâlib olmalıdır. Çünkü onun için recâ'nın gâlib olması, öldürücü zehirdir.

Eğer takvâlı olup hâlleri doğru ve sağlam ise, onun için havf ve recâ mütedil olup eşit olmalıdır. İbâdet ve taat hâlinde olursa, recâ gâlib olmalıdır. Zirâ münacatta kalbin saf olması muhabbetle olur. Recâ da muhabbet sebebidir. Günah vaktinde ise havf (korku) gâlib olmalıdır. Eğer havf gâlib olmazsa, günah işleyebilir. Demek ki, havf ve recâ, değişik zamanlar ve değişik hâllere göre değişen bir ilâçtır. O hâlde havf ve recânın hangisi daha üstündür diye sorulduğunda kesin cevap verilmez.

DÖRDÜNCÜ ASIL

FAKİRLİK VE ZÜHD

Bil ki, din yolunun esası, dört âsıl üzerinedir. Bunlar Müslümanlık ünvânında anlatılmıştır. Onlar, insan nefsi, Allah Teâlâ, dünya ve âhirettir. Bu dört şeyin ikisinden sakınmalı, ikisini de istemelidir. Sakınılacak şeylerin biri nefstir k.i Allah'ı bulmak için kendi nefsinden sakınıp kaçmalısın. Diğeri de dünyadır ki, âhireti bulmak için dünyadan kaçmalısın.

O hâlde sana lâzım olan, kendi nefsinden yüz çevirip Allah'a yönelmektir. Sabır, korku, tevbe bunun mukaddimelerindendir. Dünya sevgisi ise mühlikattan (helâk edicilerden) dir. Nitekim ilâcı anlatıldı. Dünyaya düşman olup ondan kesilmek de, münciyattandır. Biz şimdi münciyatı anlatalım. Münciyat, fakirlik ve zühdten ibârettir.

FAKİRLİK VE ZÜHD

Bil ki, fakir, ihtiyacı olan şeye sahip olmayandır. İnsanın önce kendi bekâsına ihtiyacı vardır. Ondan sonra gıdaya, mala ve bunun gibi nice şeylere ihtiyacı vardır. Bunlardan hiçbirisi onun elinde ve tasarrufunda değildir. Zengin ise, başkasından müstağni olup ihtiyaçsız olan kimsedir. Bu da Allah'tan başkası için mümkün değildir. Çünkü Allah'tan başka vücuda gelen gerek cin, gerek insan, gerek melek ve gerekse şeytan herkesin varlığı ve bekâsı kendilerinden değildir. O, hâlde bunların hepsi hakikatte fakirdir.

Bunun için Allah (c.c.): **«Zengin olan Allah'tır. Siz hepiniz fakirsiniz.»** (Muhammed sûresi, âyet: 38) buyurdu. İsa (a.s.) fakiri böyle tarif etti ve: **«Ben kendi amelime rehinim. Amelimin anahtarı benim elimde değildir. O hâlde benden daha fakir kim var?»** dedi. Belki Allah Teâlâ da bunu beyân edip buyurur ki: **«O zengin ve rahmet sahibidir. Dilerse, hepinizi helâk edip başka bir kavim yaratır.»** (Enâm sûresi, âyet: 133).

O hâlde bütün mahlûkat fakirdir. Fakat fakirlik, tasavvufçuların dilinde, kendini bu sıfat üzere gören ve kendine bu hâl gâlib olan kimseye denir. Yâni kendisinin hiçbir şeye mâlik olmadığını ve ne dünya hususunda, ne yaratılış hususunda elinde hiçbir şey olmadığını bilir.

Bazı ahmaklar der ki, insan hiç taat ve ibâdeti olmadığı zaman fakir olur. Eğer taat ve ibâdeti olursa fakir olmaz. Zirâ taat sevâbına mâlik olur. Bu söz şeytanın onların kalbine attığı zındıklık ve dinsizlik tohumudur. Şeytan, akıl ve zekâ iddiasında bulunan bu ahmakları bu şekilde yoldan çıkarır. Bu kötü mânâyı yaldızlı sözlerle gösterip onları aldatır. Onlar bunu, akıllıca bir anlayış sanırlar.

Bu, şu kimseye benzer ki, **«Allah'ı olanın her şeyi vardır. İnsan Allah'tan ayrılmadıkça fakir olmaz.»** der. Belki taat eden de fakirdir.

Nitekim İsa: **«Taat de benim elimde değildir. Belki ben taate rehinim.»** dedi. Velhâsıl burada maksat, tasavvufçuların istilâhındaki fakirliği anlatmak değildir ve yine insanın her şeye muhtaç olduğunu anlatmak da değildir. Belki malla ilgili olan fakirliği beyân etmektir. İnsan, muhtaç olduğu yüzbin şeyin fakiridir. Mala ihtiyacı onlardan birisidir.

O hâlde bil ki, malın olmaması iki hâlden ayrı değildir; ya insanın malı olur da kendi arzusuyla o maldan elini çeker. Yahut malı kazanamaz, arzusuyla elini maldan çekerse, buna zühd denir. Eğer mal kazanmak elinden gelmiyorsa, buna fakirlik denir.

Fakirliğin üç hâli vardır:

Birincisi, malı yoktur. Fakat mal kazanmak için elinden geldiği kadar çalışır, çabalar. Böyle olan kimseye harisî fakir denir.

İkincisi, ne malı ister, ne de reddeder. Verirlerse alır. Vermedikleri zaman kanaat eder. Buna kanaatkâr fakir denir.

Üçüncüsü, malı istemediği gibi verdikleri zaman da, almak istemez. Buna da zahid fakir denir. O hâlde biz önce yalnız fakirliğin fâziletini, ondan sonra da zühdün fâziletini ve fakir olan kimsenin, mala hırsı olsa bile fakirlik fâziletinden mahrum olmadığını beyân edelim.

FAKIRLIĞIN FAZİLETİ

Bil ki, Allah Teâlâ: **«O ganimet, fakir mühacirler içindir.»** (Haşir sûresi, âyet: 8) buyurup fakirliği, hicrete takdim buyurmuştur.

Resûlüllah buyurur ki: **«Allah (c.c.) çoluk çocuk sahibi olan zahid fakiri sever.»**

Yine buyurdu ki: **«Ey Bilâl! Bu dünyadan zengin değil, fakir olarak gitmeye çalış.»** Yine buyurdu: **«Benim ümmetimin fakirleri, zenginlerden beşyüz yıl önce cennete gireceklerdir.»**

Diğer bir rivâyette: **«Kırk yıl önce.»** gelmiştir. Belki kırk yıl rivâyetiyle haris fakir ve beşyüz yıl rivâyetiyle de kanaatkâr fakir kastedilmiştir.

Yine buyurdu: **«Benim ümmetimin en iyileri, fakir olanlarıdır ve cennete çok çabuk girenler de onlardır.»**

Yine buyurdu ki: **«Benim iki sanatım vardır. Onları seven beni sevmiş olur. Biri fakirlik, diğeri de harp etmektir.»**

Rivâyet edilir ki; Cebrâil, **«Yâ Muhammed! Allah'ın sana selâmı vardır. Buyurur ki: Yeryüzünün dağlarını altın edip Habibim nereye giderse, onları onun yanında gezdireyim istiyor mu?»** dedi. Resûlüllah: **«Ey Cebrâil, bunu Allah'tan istemiyorum. Çünkü dünya, evsiz olanların evi ve malsız olanların malıdır. Dünyada mal toplamak, akılsızların işidir.»** Cebrâil: **«Ya Muhammed! Allah seni sabit söz üzere şahit eylesin.»** dedi.

İsa (a.s.) uyuyan bir kimsenin yanından geçti. Ona: **«Ey kişi! Neye yatıyorsun? Kalk Allah'ı an.»** dedi. O kimse: **«Sen ne istiyorsun?» «Ben dünyayı istiyenlere bıraktım.»** dedi. İsa: **«Ey dost! Öyleyse huzur içinde ve kalb rahatlığı ile uyu.»** dedi.

Musa (a.s.) uyuyan bir kimsenin yanından geçti. Toprak üzerine yatmış ve başının altına bir kerpiç koymuştu. Bu kilimden başka da bir şeyi yoktu. **«Ya Rabbi, senin bu kulun zâyi olmuş. Hiçbir şeye mâlik değildir.»** dedi. Vahiy geldi ki: **«Ey Musa! Bir kimseye dönüp ona tamamen teveccüh edersem, bütün dünyalığı ondan alacağımı bilmiyor musun?..»**

Ebû Rafi' der ki, bir gün Resûlüllah'a bir misafir geldi. Resûlüllah'ın misafire yedirecek hiçbir şeyi yoktu. Bana: **«Filân Yahudi'ye git. Bize veresiye bir miktar un versin. Parasını Receb ayının başında vereceğim.»** buyurdu. Ben Yahudi'ye gidip isteyince, hayır, vallahi rehinsiz vermem, dedi.

Resûlüllah'a öylece haber getirdim. Resûlüllah buyurdu ki: **«Allah hakkı için ben yerde de eminim, gökte de eminim. Eğer verseydi, öderdim. Öyleyse benim zırhımı o Yahudi'ye ver, hatırı hoş olsun.»**

Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu: **«Kâfirlerden bir kısmına dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz ve onları bunda fitneye düşürmek için faydalandırdığımız şeye** (mal ve saltanata) **sakın göz ucu ile de olsa bakma! Sana verdiğimiz Allah katında daha hayırlıdır.»** (Taha sûresi, âyet: 131).

Kâbü'l-Ahbar der ki, Musa'ya vahiy geldi ki: **«Ey Musa! Eğer fakirlik sana yüzünü dönerse, onu "ey salihlerin alâmeti merhaba!" diye karşıla.»**

Peygamberimiz buyurdu ki: **«Cenneti bana gösterdiler. İçindekilerin çoğunu fakir gördüm. Cehennemi bana gösterdiler. İçindekilerin çoğunu zengin gördüm.»**

Yine buyurdu ki: **«Cennette az kadın gördüm. Onlar nerdedir? dedim. "Onları altın ve süslü elbiseler bağladı" dediler.»**

Rivâyet edilir ki: **«Bir peygamber bir gün deniz kenarından geçerken, baktı ki, bir balıkçı, Allahın adıyla deyip ağını attı. Ağına hiç bir şey düşmedi. Diğer bir balıkçı, şeytanın adıyle deyip ağını attı. Ağına çok balık düştü. O peygamber: "Ya Rabbi, bütün mülkün senin olduğunu bilirim. Fakat bunun hikmeti nedir?" dedi. Allah (c.c.) meleklere buyurdu ki, o iki kimsenin cennetteki yerlerini o peygambere gösterin. Yerlerini gösterince, o peygamber, "Teselli oldum ya Rabbi." dedi.»**

Peygamberimiz buyurdu ki: **«Peygamberlerden en son cennete giren Süleyman peygamberdir ve benim ashabımdan en sonra cennete giren Abdurrahman'dır. Bu da, zengin oldukları içindir.»**

İsa (a.s.) buyurdu ki: **«Zengin çok zor cennete girer.»**

Resûlüllah buyurdu ki: **«Allah ,sevdiği kullarını belâlara mübtelâ eder. Eğer çok severse iftinâ eder.» «İftinâ nedir? Ya Resûlüllah!»** dediler. **«Ona ne mal verir, ne de çoluk çocuk.»** buyurdu. Mûsa (a.s.) dedi ki: **«Ya Rabbi, insanlardan senin sevdiklerin kimlerdir ki, onları ben de seveyim.»** Allah buyurdu ki, nerede fakir görürsen, onlardır. Yâni benim bütün dostlarım fakir olanlardır, dedi.

Peygamberimiz buyurur ki: **«Kıyâmet gününde fakiri getirirler. İnsanlar birbirlerinden özür diledikleri gibi, Hak Teâlâ da fakirlerden özür diler ve: "Ey kulum! Dünyayı senden esirgemem, seni hor gördüğüm için değildi, belki sana hil'atler ve mükâfatlar vermek içindi. Şimdi yürü, insanlar arasında benim rızamı için sana bir günlük yemek, yahut elbise verenlerin elinden tut. Onu sana bağışladım."** der. **O gün insanlar ter içinde kalırlar. O büyük kalabalığın arasında gezip kendisine iyilik etmiş olanların elinden tutup dışarı çıkarır.»**

Yine buyurur ki: **«Fakirlerle dostluk edip onlarla aşinalık edin** ve onlara iyilik yapın. Çünkü onların yolunda saadet vardır.» «O saadet nedir? Ya Resûlallah!» dediler. Buyurdu ki: **«Kıyamet gününde onlara denir ki, size bir parça ekmek, ya bir içim su, ya bir kaftan, ya da bir eski parçası verenlerin elinden tutup cennete götürün.»**

Hz. Ali'nin Peygamberimizden rivâyet ettiğine göre, Peygamberimiz buyurur ki. **«İnsanlar, dünyalık toplamaya ve binalar yapma-**

ya başlayıp fakirlere düşman kesilince, Allah Teâlâ onlara dört şey verir: Zamanın kıtlığı, sultanın zulmü, kadınların hıyâneti ve kâfirlerin şevket ve kuvveti.»

İbn-i Abbas der ki: «Bir kimseyi fakir olduğu için aşağı gören ve zengin olduğu için de aziz tutan mel'undur.»

Derler ki, zenginler Süfyan'ın meclisinde aşağı görüldükleri kadar, hiçbir mecliste aşağı görülmediler. Onları ileri saffa almazdı. Arkada dururlardı. Fakirleri kendine yakın bulundururdu.

Lokman hekim oğluna: «Yavrum! Eski elbise ile gördüğün kimseyi hakir görme. Çünkü onun Rabbiyle senin Rabbin birdir.» dedi.

Yahya bin Muaz der ki: «Zavallı insanoğlu, eğer fakirlikten korktuğu gibi cehennemden korksaydı, ikisinden de emin olurdu. Ve eğer dünyayı istediği gibi, cenneti isteseydi, ikisine de kavuşurdu. Ve eğer zahirde insanlardan korktuğu gibi, bâtında Allah'tan korksaydı, her iki cihânda da bahtiyar olurdu.»

Bir kimse İbrahim-i Edhem huzuruna onbin akçe getirip bu akçeleri sana hibe ettim al, dedi. İbrahim almadı. O kimse çok ısrar etti. İbrahim dedi ki: «Senin maksadın benim adımı fakirlerin defterinden silmektir. Maksadın olmayacaktır.»

Resûlüllah Hz. Aişe'ye buyurdu ki: «Ey Aişe! Yarın kıyâmet gününde beni bulmak istersen, fakirler gibi yaşa; zenginlerden uzak ol ve elbisen yırtılmadan çıkarıp atma.»

KANAATKÂR FAKİRİN FAZİLETİ

Bil ki, Resûlüllah buyurdu: «Kendisine İslâm dininin yolu gösterilip ona kifâyet miktarı mal verilen ve o mala kanaat eden kimseye ne mutlu.» Yine buyurdu ki: «Eğer fakirler canı gönülden fakirliğe razı olsalar, fakirliğin sevâbına kavuşurlar, yoksa kavuşamazlar.»

Bu kelâm-ı şerifte haris fakir için sevâp olmadığına işaret vardır. Fakat diğer hadislerde, haris fakirler için de sevâp olduğuna işaret vardır. Yine buyurdu ki: «Herşeyin bir anahtarı vardır. Cennet kapısının anahtarı da, sabırlı fakirleri sevmektir. Sabırlı fakirler, kıyâmet gününde Allah ile beraberdirler.»

Yine buyurdu ki: «Allah'ın en çok sevdiği kulları, mevcut olana kanaat edip Allah'ın takdir ettiği nâsibe razı olurlar.»

Yine buyurdu ki: «Yarın kıyâmet gününde hiçbir fakir ve zengin yoktur ki, dünyada iken günlük yiyeceklerinden başka bir şeye mâlik olmamasını istemesin.»

Allah (c.c.) İsmail'e (a.s.) vahiy gönderip buyurdu ki: «Ey İsmail! Bizi kalbi kırık olanların yanında ara.» İsmail: «Onlar kimlerdir?» dedi. Allah (c.c.): «Sabırlı fakirlerdir.» buyurdu.

Resûlüllah buyurdu ki: «Kıyâmet gününde Allah Teâlâ benim has ve seçkin kullarım neredeler? der. Melekler, onlar kimlerdir? Ya

Rabbi! derler. Allah (c.c.), onlar benim hükmüme rıza verip kanaat eden müslüman fakirlerdir buyurur. Bunun üzerine Allah, onların hepsini cennete götürün diye emir buyuracaktır. Halbuki bütün insanlar henüz hesaptadır.»

Ebu'd-Derda (r.a.) der ki: **«Ömürleri daima eksilmekte olduğu hâlde üzülmeyip de dünyalığın artmasına sevinenlerden hiç kimse yoktur ki, aklında noksanlık olmasın. Ya Sübhanallah! Dünyada ne hayır vardır ki, onun artması sevinmeye sebeb olsun.»**

Bir kimse Amir bin Abdü'l-Kaysiyi ziyarete gitti. Amir tere otu ile ekmek yiyordu. O kimse, **«Ey Amir, bununla kanaat ediyor musun?»** dedi. Amir, **«Ben bazı kimseleri bilirim, bundan da az şeyle kanaat etmişlerdir.»** dedi. O kimdir? dedi.. Amir, **«Ahireti atıp dünyayı alan kimse bundan daha az şeyle kanat etmiştir.»** dedi.

Bir gün Ebû Zer (r.a.) oturup insanlarla konuşuyordu. Hanımı gelip: **«Sen burada oturmuşsun. Allah hakkı için evde hiç yiyecek yoktur.»** dedi. Ebû Zer: **«Bizim önümüzde bir dar boğaz vardır ki, ondan yükü hafif olandan başka hiç kimse kurtulamaz.»** dedi. Hanımı bu sözü duyunca, teselli oldu ve dönüp gitti.

SABREDEN FAKİR, ŞÜKREDEN ZENGİNDEN ÜSTÜNDÜR

Bil ki, sabreden fakir mi, yoksa şükreden zengin mi üstündür diye ihtilâf etmişlerdir. Doğrusu, sabreden fakir üstündür. Anlatılan hâdiselerin tamamı, sabreden fakirin üstün olduğunu gösterirler. Ama işin hakikatini bilmek istersen, gerçek şudur ki, seni Allah'ın zikrinden ve muhabbetinden alıkoyan herşey, kötüdür. Bazı kimseler için fakirlik ve bazı kimseler için de zenginlik mâni olur.

Bunun tafsili, kifâyet miktarı malın olması, olmamasından iyidir. Çünkü kifâyet miktarı olan mal dünyalıktan sayılmaz, belki âhiret azığıdır.

Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: **«Ya Rabbi, yeteri kadar Muhammed ailesine rızk ver.»** Çünkü kifâyet miktarından fazlası olmaması daha iyidir. Çünkü hırs ve kanaatte fakir ve zengin hâli birdir. Gerek haris fakir olsun, gerek haris zengin olsun, ikisi de mala bağlı ve onunla meşgul olurlar. Fakat şu kadar var ki, fakir beşeri ihtiyaçlardan dolayı çok zahmet ve meşakkat çekmiş olur ve çektiği zahmetlerle dünyadan nefret etmiş olur. Mü'min dünyaya sevgisi ne kadar az olursa, Allah'a dostluğu o kadar fazla olur. Dünya fakirin zindanı olunca, bu hâli sevmiyorsa da, ölüm zamanında onun kalbi dünyaya az meyleder. Zengin olanlar, dünyadan zevk aldıkları için, dünyaya alışmıştır. Dünyadan ayrılmak ona zor gelir. Kalbe göre ikisinin arasındaki fark çok büyüktür. Hattâ ibâdet ve münacat vaktinde, fakirin bulduğu hâli, hiçbir zaman zengin bulamaz. Çünkü zenginin zikri dil ucu ile ve kalbin zahiri ile olur. Gönül yaralı ve kırık olup eziyet ve sıkıntı çekmeden, zikrin lezzeti onun içine sirâyet etmez.

Yine bunun gibi kanaatte de ikisi beraber olsalar, yine fakir üstündür. Ama eğer fakir haris, zengin de kanaatkâr olsa, şöyle ki, o malı elinden çıksa hiç üzülmese ve malın şükrünü de etse, onun kalbi, şükür ve kanaatle temizlenir; dünyanın alışkanlık ve rahatiyle bulaşmaz. Haris fakirin kalbi, gerçi hırsa bulaşmıştır, fakat eziyet, sıkıntı, gâm ve keder çekmekle temizlenir.

O hâlde şükreden zenginle haris fakir birbirine yakın olur. Ama gerçekte her birinin, Allah'a yakınlığı ve uzaklığı, dünyadan ayrılığı ve ona olan ilgisi miktarına göredir. Eğer zenginin nazarında malın olup olmaması bir olsa, kalbi dünya malından boş olsa ve malı muhtaç fakirler için saklasa, nitekim Aişe (r.a.) bir günde yüzbin akçe dağıttı ve kendi için bir akçelik et alıp onunla iftar açmadı. Bu derece, kalbi bu sıfat üzere olmayan fakirin derecesinden üstündür. Ama eğer fakir ve zenginin dunyaya olan ilgileri bir olursa, her ne kadar zengin hayırlar edip sadakalar verse de, fakir daha üstündür.

Haberde geldi ki, fakirler şikâyet için Resûlüllah'a haber gönderdiler: Zenginler dünya ve âhiretin bütün hayrını aldılar: Sadaka veriyorlar, hacca gidiyorlar, zekât veriyorlar ve gazaya gidiyorlar. Biz bunların birini yapamıyoruz. Resûlüllah onların gönderdiği kimseyi güzel karşıladı ve buyurdu ki: **«Ben onları severim. Onlara de ki, fakirliğe sabredenlere, Allah Teâlâ üç haslet verir ki, onları hiçbir zaman zenginlere vermez: Birincisi, cennette öyle köşkler vardır ki, cennettekiler onları, dünyadakilerin yıldızları gördüğü gibi görürler. O köşkler yalnız fakir olan Peygamberlerin, yahut fakir olan şehitlerin, yahut fakir olan mü'minlerin makamıdır. İkincisi, fakirler beşyüz yıl önce cennete girerler. Üçüncüsü, fakir bir kere "Sübhanallah velhamdü lillâh ve lâilâhe illallah vallahü ekber" dese, zengin de bunu dese ve bin dirhem de sadaka verse, yine fakirin eriştiği dereceye erişemez.»**

Fakirler, Resûlüllah'ın bu sözünü duyunca, **«Biz razıyız, biz razıyız.»** dediler. Resûlüllah'ın böyle buyurmasının sebebi şudur ki, Allah'ı zikir, öyle bir tohumdur ki, yumuşak, boş, üzgün ve kırık bir kalb bulsa onda çok tesir eder. Ama zenginin kalbini dünya nimetleriyle sevinçli bulunca, ondan sıçrayıp kaçar. Tıpkı sert bir taşa düşen darı tanesinin sıçrayıp kaçması gibi. Mademki herkesin derecesi, kalbinin Allah'a yakınlığı, zikir ve muhabbetle meşgûl olması miktarıncadır ve zikir ve muhabbetle meşgûl olması, kalbin başka şeye ünsiyet peyda etmemesi miktarıncadır, zenginlerin kalbi de dünya ile ünsiyet peyda etmekten boş olamaz; o hâlde bu iki kalb nerde bir olur?..

Bazen zenginler kendilerine hüsnü zanda bulunuyorlar: Dünya malına dalmış iken, kendilerini azâde sanıyorlar. Bu, apaçık aldanmadır. Çünkü azâde olmanın alâmeti, Hz. Aişe'nin, yüzbin akçenin tamamını toprağa saçar gibi, dağıtmasıdır. Eğer mal içinde olup mala bağlı kalmamak kolay olsaydı, bu kadar peygamberler niçin dünya

malından sakınırlardı ve niçin dünya malından sakının diye emrederlerdi.

Hattâ Resûlüllah ,dünya gözünün önüne gelip kendini arzedince: **«Benden uzak ol, benden uzak ol.»** dedi. İsa (a.s.) der ki: **«Dünya ehlinin malına bakmayın. Zirâ onun parıltısı iman halâvetini kalbinizden izâle eder.»** İsa (a.s.) bunu şunun için söylüyor ki, dünya yönünden kalbe doğacak halâvet, Allah'ın zikriyle çekişir. Zirâ iki halâvet bir kalbte toplanmaz. Meydana gelen iki (zıt) şeyden biri hak, biri de bâtıl olmaktan başka değildir. Kalb bâtıla bağlandığı kadar haktan ayrılır. Bâtıldan ayrıldığı kadar da hakka yaklaşır.

Ebû Süleyman-ı Darani der ki: **«Fakirin bir şey arzu edip de o eline geçmediği zaman, bir kere "ah" demesi, zenginin bin yıllık ibâdetinden üstündür.»**

Bir kimse Bişr-i Hafî'ye dedi ki, çoluk çocuğum çok ve hiçbir şeyim yoktur. Bana dua edin. Bişr-i Hafi dedi ki: **«Çoluk çocuğun, evde ekmek yok, un yok deyip de sen bunları alamadığın için, yüreğine dert olduğu zaman, sen benim için dua et. Çünkü o zaman senin duan benimkinden üstündür.»**

FAKİRLİĞİN EDEBLERİ

Bil ki, fakirliğin edepleri bâtında (kalben) razı olmak ve zahirde (dilliyle) şikâyet etmemektir. Fakirin, bâtında üç hâli vardır: Birincisi, fakirliğine sevinip şükreder ve fakirliği, Allah tarafından velilere verilen sadece bir inayet olarak bilir. İkincisi, şükretmese de ve fakirliği sevmese de, Allah'ın fiilini ve takdirini kötü görmez. Nitekim kan aldıran kimse, bunun acısını sevmiyorsa da, kan aldırmaktan memnundur.

O hâlde fakirlikte bu da yüksek bir derecedir. Üçüncüsü, fakirliğin Allah'tan gelmesini sevmiyor. Bu haram olup fakirliğin sevâbını giderir. Belki her zaman Allah'ı, şanına lâyık şekilde bilip onu ayıplamak ve işini reddetmek câiz olmadığına itikat etmelidir. Zahirde de şikâyet etmeyp sabır ve tahammül perdesini korumalıdır.

Hz. Ali buyurur ki: **«Bazen fakirlik, cezanın tâ kendisi olur. Bu nun âlâmeti, kötü huylu olup fakirlikten ve Allah'ın hükmünden şikâyet etmektir. Bazen de fakirlik saadet olur. Onun işareti güzel ahlâklı olup kimseye şikâyet etmemek ve Allah'ın takdirine şükretmektir.»**

Hâdiste: **«Fakirliği gizleyip açığa vurmamak, büyük bir** (manevî) **hazinedir.»** Fakirliğin bir edebi, zenginlerle kalkıp oturmamaktır. Sevri der ki: **«Zenginler çevresinde dolaşan fakirin riyakâr olduğunu; sultanlar çevresinde dolaşan fakirin hırsız olduğunu bil.»**

Diğer bir edebi de, elindeki kadar sadaka verip dünya malını kendinden uzaklaştırmalıdır.

Resûlüllah buyurdu ki: **«Bazen bir dirhem yüzbin dirhemden üstün olur.»** Ne zaman? Ya Resûlallah! dediler. **«Bir kimse, yalnız iki**

dirheme malik olup da birini sadaka verdiği zaman yüzbin dirhem sadaka vermekten hayırlı olur.» buyurdu.

VERİLENİ ALMA EDEBLERİ

Şübheli olan bir şeyi almamalıdır ve ihtiyacından fazlasını da almamalıdır. Ancak fakirlere hizmet ediyorsa, onlara harcamak için alabilir. İnsanlar arasında alıp gizlice fakirlere sadaka vermek, Sıddıkların derecesidir. Eğer bunu yapamıyorsa ya kendisi onu halk içinde fakirlere versin, yahut mal sahibine ısmarlasın, o versin. Ama sadaka verenin niyetini bilmek de önemlidir. Bunu hediye olarak mı, sadaka olarak mı, yahut riyâ için mi veriyor? Eğer hediye olarak veriyorsa içinde minnet olmayacaksa, onu kabul etmek sünnettir. Eğer bazısının minnetsiz, bazısının da minnetli olacağını biliyorsa, minnet olmayacak miktarı alsın. Minnet olacak miktarı almasın.

Bir kimse Resûlüllah'a bir miktar yağ, bir mikta katık ve bir koyun getirdi. Koyunu geri çevirdi ve gerisini aldı.

Bir kimse Feth-i Musılî'ye elli dirhem getirdi. Fetih dedi ki, hâdiste: **«Bir kimse istemeden kendine verilen şeyi** (tamamıyle) **almayıp geri çevirirse, Allah'ı reddetmiş gibi olur.»** buyurulmaktadır. Ve bir dirhemini alıp mütebakisini geri çevirdi.

Hasan-ı Basrî de bu hâdisi rivâyet ederdi. Fakat bir gün bir şahıs bir kese akçe ve güzel elbiseler getirdi. Hasan kabûl etmedi ve: **«Va'z veren kimse insanlardan bir şey alırsa, mahşer gününde Allah'ın huzurunda zerre kadar kıymet ve itibar görmeyecektir.»** dedi. Hasan-ı Basrî'nin bunu kabûl etmemesinin sebebi, onu va'z karşılığında verdiklerini bilmesidir. İhlâsına hâlel gelmesini istemezdi. Bir kimse, bir dostuna bir şey bağışladı. Dostu dedi ki, bak; eğer kabul ettiğim takdirde senin yanında kıymetim artarsa, kabul ederim, yoksa kabul etmem.

Süfyan hiç kimseden bir şey almazdı ve: **«Eğer aldığımı söylemeyeceklerini bilseydim, alırdım.»** derdi. Yâni alsam onu insanlara anlatıp ve lâf atıp minnet edecekler. Bazı kimseler de yalnız özel dostlarından alırlar, başkalarından almazlardı. Bütün bunlar minnetten sakındıkları için idi.

Bişr-i Hafî der ki: **«Sırr-ı Sekatî'den başka hiçbir kimseden bir şeyi istemedim. Onun zühdünü, kendisinden yordum.»** Eğer riyâ için veriliyorsa, almamak daha da önemlidir. Büyük zâtlardan birine bir şey verdiler, almadı. Niçin almadın? diye ayıpladılar. Dedi ki, **«Onlara acıdığım için almadım. Zirâ sabretmeyip söyleyeceklerini bilirdim. Boş yere hem malları, hem sevâpları gider.»** Ama eğer sadaka niyetiyle veriliyorsa, eğer sadakaya müstahak değilse almamalıdır. Eğer muhtaç ise reddetmek câiz değildir.

Hâdiste gelmiştir ki: **«İstemeden bir kimseye verilen sadaka, Allah tarafından ona ulaşan bir rızktır.»**

Demişler ki, verilen bir şeyi almayan kimse, isteyip de verilmemesine mübtelâ olur.

Sırr-ı Sekâti her zaman Ahmed bin Hanbele bir şey gönderirdi. Ahmed kabul etmeyip geri gönderirdi. Sırrî ona dedi ki, Ey Ahmed, kabul etmemek âfetinden de sakın. Ahmed, bir daha söyle, dedi: Tekrar söyledi. Ahmed biraz düşündü ve: **«Bir aylık yetecek şeyim vardır. O bitince alayım.»** dedi.

DİLENMEK NE ZAMAN HELÂL OLUR?

Bil ki, Resûlüllah buyurdu ki: **«Dilenmek haramdır, zarûretsiz helâl olmaz.»** Haram olmasının sebebi, bunda üç kötü şey vardır: Birincisi, fakirliğini izhar edip Allah'tan şikâyet etmek anlamına gelir. Zirâ bir kimsenin hizmetçisi, birisinden bir şey istese, efendisinden şikâyet etmiş olur. Bunun keffâreti, (sorumluluktan kurtulması) zarûretsiz ve şikâyet yoluyle istememektir. İkincisi, kendini aşağı göstermiş olur. Halbûki mü'min olan, Allah'ın huzurundan başka yerde kendini aşağı göstermesi yakışmaz. Bundan kurtulma çaresi, elinden geldiği kadar dostlarından, akrabalarından ve gönlü açık kimselerden istemelidir. Çünkü onlar hakaret gözüyle bakmazlar. Onların yanında aşağılaşmaz.

O hâlde elinden geldiği kadar zarûretsiz istememelidir. Üçüncüsü, istediği kimsenin kalbine usanç verir. Utancından riyâ için vermiş olur. Çünkü ayıplar diye korkar.

O hâlde istenen şeyi verirse, kalbi rencide olur, gönül hoşluğu ile vermez, mahçup olmamak ve ayıplanmamak için verir. Bundan kurtuluş çaresi, istediği şeyi açıktan değil, belki imâ yoluyle istemektir. Şöyle ki, eğer istediği kimse vermek istemezse anlamamazlıktan gelebilsin. Eğer açıkça istiyecekse, bir kimseden değil, belki bir gruptan istemelidir. Orada bir zengin bulunuyorsa, ona bakıp istemelidir. Çünkü vermezse, ayıblanır. Bu da belli bir şahıstan istemek anlamında olur. Ama bir kimse için birinden zekât istemek, eğer onun üzerine zekât farz olduğunu bilse, huzursuz olsa bile ondan istemek yine câizdir. Eğer kendisi zekâta müstahak olsa, kendisi için istemek de câizdir. Ama ayıplanmak korkusuyle verileni almak haramdır. Çünkü o musadere ve işkence ile almak gibidir. Gerçi zahirî fetvâda dilin zahirine bakılır, fakat zahirî fetvâ bu dünyada geçerlidir. Öbür dünyada gönül fetvâsına bakarlar. Mademki o kimsenin gönlü, istemeyerek verdiğine şahitlik eder, o verilen şey haram olur.

O hâlde bu yazıların tamamından anlaşıldı ki, zarûret, yahut önemli bir ihtiyaç olmadan dilenmek haramdır. Ama süslenmek için, yahut nefis yemekler yemek için, yahut güzel elbiseler giymek için dilenmek câiz değildir. Dilenmek ancak âciz olup hiçbir şeye mâlik olmayan kimselere yaraşır. Ama ibâdetle uğraşmak için dilenmek câiz değildir, belki çalışması farzdır.

Eğer yiyeceğe ihtiyacı olursa, fakat kendine lâzım olmayan bir kitabı, yahut fazla seccadesi, (namazlığı) yahut fazla elbisesi, yahut

fazla kumaşı, yahut bunlara benzer fazla eşyası olursa dilenmek haram olur. Önce onları harcamalıdır. Ama kendini, yahut çoluk çocuğunu süslemek için dileniyorsa, bu haramdır.

Resûlüllah buyurdu ki: **«Kendisinde var iken başkasından bir şey dilenen kimse, kıyâmet gününde, mahşer yerine, yüzünün etleri gitmiş ve yalnız kemikleri kalmış olarak gelecektir.»** Yine buyurdu ki: **«Bir şeye mâlik iken dilenen kimsenin dilendiği, eline aldığı bir ateş parçasıdır. İster az olsun ister çok.»** Resûlüllah'a, dilenmemek için neye mâlik olmalıdır? diye sordular. Bir rivâyette: **«Sabah ve akşam yemeğine mâlik olmak gerekir.»** buyurmuş. Diğer mir rivâyette: **«Elli dirheme (gümüş kuruş) mâlik olmalıdır.»** buyurmuş. Elli dirhem, kimse ile ilişki kurmayıp tek başına yaşayan ve bunu kendine bir yıllık azık yapan ve o şehirde sadaka mevsimi yılda bir defa olup eğer o zaman istemezse, bütün sene yiyeceksiz kalacak kimseler içindir. O hâlde eğer buna mâlik olmazsa dilenmesi câiz olur. Sabah ve akşam yemeği, hergün dilenebilenler içindir. Çünkü onun için bir gün bir yıl yerindedir.

Resûlüllah'ın bu hâdisi, müddeti tâyin için buyurulmuştur. Ama ihtiyacın cinsi hakkında asıl şudur ki, ihtiyaç üç şeydir. Yiyecek, giyecek ve mesken.

Resûlüllah buyurdu ki: **«İnsanoğlunun dünyada üç şeyden başka hiçbir şeyde hakkı yoktur: Belini doğrultacak kadar yemek, avret yerini örtecek kadar elbise ve kendini koruyacak kadar mesken.»** Mesken lâzım olan eşya da mesken hükmündedir. Ama eğer hasırı ve derisi olursa, başka şeyler için dilenmek câiz olmaz. Toprak ibriği varken, bakır ibrik için dilenmek câiz olmaz. Bunlar takdire gelen şeyler değildir. Hülâsa şudur ki, çok önemli ihtiyaç olmayınca haram olan bir şeyi yapmamalıdır. Yâni dilenmemelidir.

FAKİRLİĞİN DERECELERİ

Bil ki, fakirlerin dereceleri değişiktir. Bişr-i Hafî der ki, onların derecesi üçtür: Birincisi, istemezler; verilirse de almazlar. Bu fakirler, ruhanî meleklerle beraber İlliyyinde olurlar. İkincisi, istemezler, fakat verilirse alırlar. Bunlar Mukarrebîn meleklerle beraber Firdevs cennetinde bulunurlar. Üçüncüsü, zarûret zamanında isterler. Bunlar Ashabü'l-Yemin ile beraber olurlar.

İbrahim-i Edhem, Şakik-i Belhi'ye sordu: Şehrindeki fakirleri ne hâlde bıraktın? Şakik, en güzel hâlde bıraktım: Eğer bulurlarsa şükrederler, bulmazlarsa, sabrederler. İbrahim: **«Ben de Belhin köpeklerini bu hâlde bıraktım.»** Şakik: **«Öyleyse, sizin yanınızda fakirler ne hâlde olurlar?»** dedi. İbrahim: **«Eğer bulmazlarsa, şükrederler, bulurlarsa, başkalarını kendilerine tercih ederek onlara verirler.»** Şakik, İbrahim'in başını öpüp: **«Gerçek buyurduğundur.»** dedi.

Bir kimse Ebu'l-Hasan Nûri'yi elini açıp insanlardan dilenirken gördü. O kimse bu işe şaştı ve Cüneyd'e anlattı. Cüneyd: **«Ebu'l-Ha-**

san'ın, insanlardan bir şey almak için el açtığını sanma. Belki Allah'tan insanlara lutûf ve sevâp istemek için elini açmıştır. Bu hareket ona zarar vermez.» dedi. Bundan sonra bir terazi getir dedi. Getirdi. Yüz dirhem gümüş tarttı ve üzerine de bir avuç akçe döktü ve: **«Bunu Nûri'ye götür.»** dedi. O kimse diyor ki, bu işe şaştım. **«Miktarını bilmek için tarttı. Öyleyse tartısı belli olduktan sonra niçin tartısı belli olmayan bir avuç akçe üzerine döktü.»** dedim. Sonra o akçeleri Nûri'nin yanına götürdüm. O da bir terazi isteyip yüz dirhem tartıp bunu Cüneyd'e ver dedi ve kalanı aldı ve: **«Cüneyd hakim bir insandır. İpin her iki ucunu da tutmak istiyor.»** dedi. O kimse diyor ki, bu işe daha çok şaştım. O yüz dirhemi Cüneyd'e getirdim ve onları anlattım. Cüneyd: **«Allahü'l-Müstean. Aldığı akçeler kendinin idi. Gönderdiği akçeler de benimdir.»** dedi. O kimse diyor ki: **«Bu işin aslı nedir?»** dedim. Cüneyd: **«O yüz dirhem âhiret sevâbı için ve o tartısız olan da Allah için verilmişti. Kendimize sevâp için verileni kabul etmemiş, Allah için verileni kabul etmiş.»** dedi.

O zamanın fakirlerinin hâli böyle idi. Kalbleri öyle saf olmuştu ki, tercümansız, lisan-ı hâlleriyle birbirinin ahvâlinden haberdar olurlardı. Bir kimse bu mertebede olmazsa bâri bu mertebeyi arzu etmek hâlinden uzak olmamalıdır. Eğer arzu etmek derecesine ulaşmamış ise, bâri bu hâlin gerçek olduğuna inanmalıdır.

ZÜHDÜN HAKİKATİ VE FAZİLETİ

Bil ki, bir kimsenin sıcak havalarda bir miktar buzu olsa ve susuzluğu zamanında onunla suyu soğutup içmek için onu çok arzu etse ve bir kimse buzu altın karşılığında ondan almak istese, altın sevgisiyle o buza olan arzusu gider ve: **«Bir gün ılık su içmeye dayanmak daha iyidir. Çünkü altın ömür boyu kalır. Buz devamlı kalmaz, akşama kadar erir.»** der.

O hâlde buzu daha kıymetli bir şey karşılığında bırakmak buz için zühd olur. Arifin de dünya hususunda hâli böyle olur. Çünkü ârifler, dünyanın devamlı gitmekte olduğunu, devamlı fenaya doğru yol aldığını ve nihayet ölüm zamanında son bulduğunu bilirler. Âhireti ise saf ve devamlı bilip, hiç sonu olmadığını ve ancak dünyayı bırakmak karşılığında satıldığını görürler.

O hâlde durum böyle olunca, dünyadan daha kıymetli olan âhireti kazanmak için muhakkak dünya onların gözünden çıkıp aşağı görünür ve bu nedenle dünyadan el çekerler. İşte, buna zühd denir. Ama bu şartla ki, zühd dünyada olan mübah şeylerden olmalıdır. Çünkü haram olanlardan sakınıp zühd etmek herkese farzdır. Ve yine şu şartla ki, zühd kudreti dahilinde olan şeylerden olmalıdır. Dünyalığı olmayan kimseler için zühd mümkün değildir. Ancak kendisine dünyalık verilince kabul etmese mümkün olur. Fakat bu mertebe denenmedikçe belli olmaz. Zirâ nefs kudret sahibi olunca sıfatı değişir, daha önce gösterdiği sıfattan döner.

Diğer bir şart da malı elden çıkarıp harcamalı, onu saklamamalı ve makamını da bırakıp feragat göstermelidir. Çünkü tam zahid, dünyanın bütün lezzetlerini bırakıp âhirete karşılık yapan kimsedir. Bu bir alış-veriş ve muameledir. Bu alış-verişte sonsuz kazançlar vardır.

Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Şübhesiz Allah, mü'minlerin bedenlerini ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır.»** (Tevbe sûresi, âyet: 111). Ondan sonra da: **«Bu alış - veriş mübarek olsun. Buna sevinin. Bunda çok kazançlar vardır.»** buyurulur.

Bil ki, cömertliğini göstermek için veya âhireti kazanmaktan başka bir sebeb için, dünyayı terk eden zahid olmaz. Marifet ehli yanında ise dünyayı âhirete satmak zühdü de zayıftır. Belki onlarca ârif, dünyayı kalbinden uzak tuttuğu gibi, âhireti de uzak tutan kimsedir. Çünkü âhiret de dünya gibi göz, mide ve fercin arzularıyla ilgilidir. Belki âhirete de hakaret gözüyle bakıp kendini, hayvanlarında ortak olduğu şehvet ve arzulardan yüksek tutup ona iltifat etmemelidir. Hattâ dünya ve âhirette Allah'tan başka bir şeyi gaye edinmemeli, Allah'ı tanıyıp görmekten başka bir şeye kanaat etmemeli ve Allah'tan başka herşey gözüne aşağı görünmelidir. Bu ariflerin zühdüdür. Bu ârifler, dünya malından sakınmayı kaçınmayabilirler. Belki malı alıp yerine koymalı ve müstahakkına vermelidir.

Nitekim Ömer (r.a.) yeryüzünün servetini elinde tuttuğu hâlde, ona bağlı değildi ve nitekim Aişe (r.a.) bir günde yüzbin akçe dağıttı ve kendi için bir lokma et almadı. O hâlde ârif yüzbin akçeye mâlik iken zahid olur ve başkası bir akçeye mâlik değil iken zahid olmakla, ne de ondan sakınmakla meşgul olmalı; ve ne onu dost edinmeli, ne de düşman tutmalıdır. Çünkü bir şeyi dost edinen onunla meşgul olduğu gibi, onu düşman edinen de onunla meşgul olmuş olur.

Demek ki kemâl, Allah'tan gayri olan her şeyden tamamiyle çekilmek ve onun yanında dünya malı deniz suyu gibi olup eli de, Allah hazinesi gibi olmaktır. Şöyle ki, malın çoğalıp azalması onun yanında bir olup malın gelmesinden gitmesinden rahat olmalıdır. Tam kemâl budur. Fakat bu, ahmakların aldandıkları bir noktadır. Malı terk edemeyen herkes, ben mala bağlı değilim diye zahidlik taslar. O mal, müstahakkına düşmek, ya denize düşmek, veya başkaları malını elinden almak arasında ayrım yapan kimse aldanmışlardan olur. Çünkü mal sevgisinin temeli henüz onun kalbinde sağlam duruyor.

O hâlde asıl olan malı var iken maldan sakınıp şerrinden kaçıp hilesinden kurtulmaktır.

Bir kimse, Abdullah bin Mübarek'e **«Ey zahid»** dedi. Abdullah: **«Zahid Ömer bin Abdülaziz'dir ki, her çeşit dünya malı elinde iken ve ona kudreti var iken zahid olarak yaşardı. Benim zaten bir şeyim yoktur. Nasıl zahid olurum.»** dedi.

Ebû Leyli, İbn-i Sirin'e dedi ki: **«Bu dokumacızade Ebû Hanife'ye bakıyor musun? Nereye bir fetvâ versek, o red ediyor.»** İbn-i Sirin: **«Bilmem, dokumacızade mi, değil mi? Ama bu kadarını bilirim ki,**

dünya ona yüz dönmüş iken, o dünyadan kaçıyor. Biz ise dünya bizden yüz çevirmiş iken biz onu arıyoruz.» dedi.

İbn-i Mes'ûd (r.a.) der ki: **«Kiminiz dünya malına, kiminiz âhirete rağbet ediyorsunuz,»** âyetiyle **«Şayet kendinizi öldürün, yahut ülkenizden çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azından başkaları bunu yapmazlardı,»** (Nisâ sûresi, âyet 66) âyeti inceleye kadar, aramızda dünyayı seven hiç kimse olduğunu bilmiyorum. İkinci âyetin, müslümanların Resûlüllah'a **«Allah'ın sevgisi hangi şeyde olduğunu bilseydik, hepimiz onu yapardık.»** dedikleri zaman indiği rivâyet edilmiştir.

Bil ki, buzu altına sakmak, o kadar dirâyet istemez. Belki her akıllının anlayabildiği ve yapabildiği bir husustur. Dünyanın âhiret yanındaki değeri, buzun altının yanındaki değerinden daha aşağıdır. Fakat bazı insanlar üç sebeble bunu görememektedirler:

Birincisi, imanın zayıflığıdır.

İkincisi, şehvetlerin gâlebe çalmasıdır.

Üçüncüsü, ihmal ve tehir olup kendi kendine bundan sonra tevbe ederim deyip va'de vermektir. En büyük sebeb arzu ve şehvetlerin sevgisidir. Şimdilik dünya ile başa çıkamayıp hazırı alıp geleceği unutmasıdır.

ZÜHDÜN FAZİLETİ

Bil ki, dünyanın kötülüğü hakkında gelen her haber, zühdün fâziletine delildir. Hem de dünya sevgisi helâk edicilerden, düşmanlığı ise kurtarıcılardandır.

O hâlde burada dünyayı sevmemek hakkında gelen haberleri beyân edelim. Zahidlerin en büyük medhi, Kur'an-ı Kerim'de, zühdün ilim sahiplerine izâfe edilmesidir. Karun gayet süslü bir şekilde ata binip dışarı çıktığı zaman, onu gören herkes keşke benim de böyle süslerim olsaydı diye içini çekti. **«İlim sahibi olanlar, size yazıklar olsun. Âhiret sevâbı bundan iyidir, dediler.»** (Kasas sûresi, âyet: 80)

Bunun içindir ki, kırk gün dünyadan el çekip, zahid olarak yaşayan kimsenin kalbine **hikmet çeşmeleri akar.**

Resûlüllah buyurdu ki: **«Allah'ın sizi sevmesini istiyorsanız, dünyada zahid ve perhizli olun.»**

Harise (r.a.) Resûlüllah'a: **«Ben gerçek mü'minim,»** deyince, Resûlüllah: **«İmanın alâmeti nedir?»** buyurdu. Harise: **«Nefsim dünyadan o kadar nefret etmiş ki, benim yanımda altın ve taş birdir. Sanki cennet ve cehennemi görüyorum,»** dedi. Resûlüllah: **«Bu hâli muhafaza et, elden çıkarma. Çünkü gerekli olanı bulmuşsun.»** buyurdu. Ondan sonra ashaba dönüp: **«Bu Allah'ın kalbini nûrlandırdığı bir kuldur,»** buyurdu. **«Allah Teâlâ hidâyet vermek dilediği kulunun kalbini İslâm için şerheder (açar).»** (En'âm sûresi, âyet: 125) âyet-i kerimesi inince, Ya Resûlüllah, şerh nedir? dediler. **«Bu öyle bir nûrdur ki, kalbe doğar, kalb onunla genişler,»** buyurdu. **«O nûrun kalbe düşmesinin alâmeti nedir?»** dediler. Resûlüllah: **«Kalbin, aldatıcı ve geçici**

saraydan nefret edip devamlı sarayın sevincine yönelmesi ve ölümden önce ölüm hazırlığı yapmasıdır.» buyurdu.

Yine ashabına buyurdu ki: «Allah'tan lâyıkı vechiyle hayâ eder misiniz?» Allah'tan hayâ etmeyen kimdir? Ya Resûlallah! dediler. Buyurdu ki: «Öyleyse, yemiyeceğiniz malı niçin topluyorsunuz? Ve oturmayacağınız meskenleri niçin yapıyorsunuz?»

Bir gün Resûlüllah hutbe okurken: «"Lâ ilâhe illallah" kelimesini doğru olarak söyleyip başka bir şeye karıştırmayan cennetliktir,» buyurdu. Ali (r.a.) ayağa kalkıp: «Ya Resûlallah! "Lâ ilâhe illallah" kelimesini karıştırmak câiz olmayan şeyi bize açıkla.» buyurdu. Resûlüllah: «Dünya sevgisi ve dünya çabasıdır. Çünkü ileride bir kavım gelecektir ki, sözleri peygamberlerin sözleri gibi, işleri de zâlimlerin işi gibi olacaktır. "Lâ ilâhe illallah" kelimesini getirip de bunlardan uzak olursa, makamı cennettir.»

Yine buyurdu ki: «Dünyada perhizli ve zahid olarak yaşayan kimseye Allah hikmet kapılarını açar, dilini hikmetle söyletir, dünyadan meydana gelen hastalığı ve onun ilâcını gösterir ve selâmetle onu selâmet yurduna (cennete) ulaştırır.»

Resûlüllah ashab ile bir deve sürüsünün yanından geçtiler. Develerin hepsi semiz ve güzeldi. İçlerinde bir de yüklü vardı. Bunlar Arapların en kıymetli malı idi. Çünkü onlar hem mal, hem de eti ve yağı sebebiyle gıda ve hem de yünleri sebebiyle giyecekti. Ki, dünya hayatının sebebleri bunlardır. Resûlüllah o tarafa bakmadı. «Ya Resûlallah, bunlar bizim en güzel ve kıymetli mallarımızdır.» Resûlüllah: «Allah bizi bunlara bakmaktan yasakladı.» ve bu âyet-i kerime'yi okudu: «Gözlerini çevirme...» İsa (a.s.) ya «izin verirsen senin için ibâdet yapacak bir bina yapalım,» dediklerinde: «Gidin su üzerinde yapın,» dedi. «Su üzerinde bina yapmak nasıl mümkün olur?» dediler. İsa «Dünya sevgisiyle ibâdet etmek nasıl mümkün olur?» dedi.

Peygamberimiz buyurur ki: «Allah'ın sizi sevmesini istiyorsanız, dünyadan el çekin. İnsanların sizi sevmesini istiyorsanız, onların sevdiği şeyden el çekin.»

Hafsa (r.a.) babası Hz. Ömer'e dedi ki: «Çevre vilâyetlerden ganimet malı gelince, daha güzel elbise giyin ve daha nefis yemek yeyin. Hem siz faydalanın, hem yanınızdakiler faydalansın.» Ömer: «Ey Hafsa! Kocanın hâlini karısı kadar bilen hiç kimse yoktur. Sen Resûlüllah'ın hâlini herkesten iyi bilirsin. Üzerimizde hazır olan Allah hakkı için doğru söyle; kaç yıl Resûlüllah'ın ehli, sabah tok olsalar akşam aç ve akşam tok olsalar sabah aç olarak yaşadılar. Yine üzerimizde hazır olan Allah hakkı için söyle: Kaç yıl Resûlüllah hurma bulup doya doya yemedi. Tâ Hayber'in fethine kadar. Yine üzerimizde hazır olan Allah hakkı için söyle: Bilmiyor musun ki, bir gün Resûlüllah'ın huzurunda yemeği yüksek sofraya koydular. Bu hiç hoşuna gitmediğinden yüzünün rengi değişti. Sonra yemeği yere koydular. Yine üzerimizde hazır olan Allah hakkı için söyle: Geceleri yatarken, iki

kat edilen bir kilim üzerinde yatardı. Bir gece dört kat ettiler. Ertesi gün: "O kilim dört kat olunca yumuşak oluyor. Dün gece beni gece namazından alıkoydu. Evvelki gibi edin, iki kattan fazla etmeyin." buyurdu. Üzerimize hazır olan Allah hakkı için söyle: Kaftanımı yıkadıklarında, Bilâl ezan okurdu. Kaftanı kurumadan dışarı çıkmazdı. Zirâ başka kaftanı yoktu. Yine üzerimizde hazır olan Allah hakkı için söyle: Beni Za'n kabilesinden bir hanım, Resûlüllah için bir izar ve rida dokudu. İkisi bitmeden birini göndermişti. Resûlüllah dışarı çıkınca onu üstüne aldı. Çünkü ondan başka giyeceği yoktur.»

Hafsa: **«Biliyorum, öyledir,»** dedi. Hz. Ömer'le, Hafsa o kadar ağlaştılar ki, az kaldı bayılacaklardı. Sonra Ömer dedi ki: **«Benden önce giden iki dostum (Peygamber ile Ebû Bekir) bir yol seçmişlerdi. Eğer onların yolunu tutarsam onlara kavuşurum. Yoksa onlardan uzak düşerim. O hâlde onların zorlukla geçen hayatlarına katlanırım ki, o hayat ebedî rahata vesile olsun.»**

Bazı sahabiler ilk tabiîn tabakasından olanlara dediler ki: **«Sizin ibâdetiniz sahabenin ibâdetinden daha çoktur. Fakat onlar sizden hayırlıdır. Zirâ onların dünyaya zühdü ve perhizi sizden fazla idi.»**

Ömer (r.a.) buyurdu ki: **«Dünyada zühd, hem kalb, hem de beden rahatıdır.»**

İbn-i Mes'ud der ki: **«Zahidin iki rek'at namazı, müctehidlerin ömrünün sonuna kadar olan namazlarından üstündür.»**

Sehl-i Tüsterî der ki: **«Ameli ihlâsla yapmak, ancak dört şeyden korkmamakla mümkün olur: Açlık, çıplaklık, fakirlik ve zelillik.»**

ZÜHDÜN DERECELERİ

Bil ki, zühdün üç derecesi vardır: Birincisi, kalbin dünyaya bağlılığı var iken çalışıp çabalamakla onda sabreder. Bu dereceye tezehhüd denir, zühd denmez. Fakat zühdün başlangıcıdır. İkincisi, kalbi dünyaya değil, belki zühde yöneliktir; ancak kendi zühdünü bir iş olarak bilir. Bu derecede olan gerçi zahiddir; fakat eksiksiz değildir. Üçüncü derece, zühde zühdetmektir. Yâni kendi zühdüne bakmayıp onu bir iş olarak bilmemektir.

Bu, şu kimseye benzer ki, padişahın sarayındaki vezirlik makamına oturmak için saraya yönelir. Sarayın kapısında birden önüne bir köpek çıkar. O köpeğin önüne bir lokma ekmek atıp defeder ve vezirlik makamına ulaşır. Bu durumda olan kimsenin yanında o köpeğe attığı lokmanın kıymeti ve önemi olmaz. Bütün dünya da bir lokmadır. Şeytan da dergâh-ı ilâhide havlayan bir köpektir. Ona o lokmayı atarsan, seni bırakır. Bütün dünyanın âhirete nisbeti, bir lokmanın vezirliğe nisbetinden daha aşağıdır. Zira âhiretin sonu yoktur. Dünyanın ve dünya vezirliğinin sonu vardır. Sonsuz olanın, sonu olanla hiç münasebeti yoktur.

Bunun içindir ki, Eba Yezid'e, **«Filân kimse zühd hususunda bazı sözler söylüyor.»** dediler. Eba Yezid: **«Yâni ne husustaki zühd?»** dedi. **«Dünya hususunda»** dediler. Eba Yezid: **«Evvelâ, dünya bir şey midir ki, onun için zühdedilsin.»** dedi.

Zühd, gayesi itibariyle de üç derecedir:

Birincisi, yalnız âhiret azâbından kurtulmak için zahid olur. Şöyle ki, eğer onu bir daha dirilmemek üzere yok etseler, razı olur. Buna korkanların zühdü denir. Bir gün Malik bin Dinar dedi ki: **«Dün gece büyük bir cesaret gösterdim: Allah'ın huzurunda cennet istedim.»**

İkincisi, âhiret sevabı için zühdeder. Bu, birinciden daha üstündür.

Zirâ bu zühd, muhabbet ve recâ olur. Buna razılar zühdü denir.

Üçüncüsü, en üstünüdür. Onun kalbinde ne cehennem korkusu, ne de cennet ümidi olur. Belki Allah sevgisi, dünya ve âhiret sevgisini onun kalbinden bertaraf etmiştir. Şöyle ki, Allah sevgisinden başka bir şeye iltifat etmekten hayâ eder.

Nitekim Rabia-i Adviyye'ye cennetten bahsettiklerinde, ev sahibi evden hayırlıdır dedi. Allah sevgisinin galib olduğu kimsenin yanında cennet lezzeti, padişahlığa göre serçe ile oynamak gibidir. Bazen çocuklar için serçe ile oynamak sevgisi, padişahlık sürmek sevgisinden fazla olur. Zirâ onlar padişahlık lezzetinden habersizdirler. Bunun için henüz idrâklarında kusur vardır. Allah'ı müşahede etmekten başka gayesi olan da eksiksiz değildir ve bülûğ çağına ve erkeklik derecesine erişmemiştir.

Terk edilen şeylerle meydana gelen zühdün de çeşitleri vardır. Bazı kimseler bazı şeyleri terketmekle zühd etmiş olurlar. Tam zühd, nefsin çok haz duyduğu ve onda zarûret olmayıp âhiret yolunda ona ihtiyaç olmayan her şeyi terketmekle olur. Çünkü dünya özellikle nefsten ibarettir. Gerek mal olsun, gerek mevki olsun, gerek yemek, gerek giymek, gerek uyumak, gerek konuşmak, gerek insanlara va'z etmek, gerek ders meclisi ve gerekse hadis rivâyeti olsun, nefsin haz duyması için olan her şey —gâye Cenâb-ı Hakk'a dâvet olmadıkça— dünyadan sayılır.

Ebû Süleyman-ı Darânî diyor ki: **«Zühd hususunda çok söz duydum. Fakat bizim yanımızda zühd, seni Allah'ın zikir ve fikrinden alıkoyan herşeyi terketmelisin.»** Yine diyor ki: **«Nikâhla, konuşmakla ve yolculukla ilgili sözler yazmakla meşgul olan kimse, dünyaya yönelmiş olur.»**

Ebû Süleyman'a **«Allah'a selim kalb ile gelenler hariç...»** âyet-i kerimesindeki selim kalbin mânâsı nedir? dediler. Dedi ki: **«İçinde Allah'tan başka bir şey olmayan kalbtir.»** Yahya bin Zekeriyya, kaftanın yumuşaklığı ile bedeni rahat etmesin diye kıldan yapılan elbise giyerdi. Çünkü bedenin rahatı nefsin hazlarındandır. Bunun üzerine annesi, yün elbise giymesini istedi.

Zirâ bedeni kıl elbisesinden yaralanmıştı. Yahya, annesinin dediği gibi yaptı. Vahiy geldi ki: **«Ey Yahya! Dünyayı bize tercih mi et-**

tin?» Yahya ağladı ve yine kıldan yapılan elbiseyi giydi. Bil ki, bu zühdün sonudur. Herkes bu dereceye erişemez. Fakat herkesin derecesi, terkettiği şey miktarına göredir. Nitekim bazı şeylerden tevbe etmek caiz olduğu gibi, bazı şeylerden zühd de caiz olur. Yâni sevapsız ve faydasız olmaz demektir. Ama âhirette tevbe edenlere ve zahidlere va'dedilen makam, hepsini bırakan kimseler içindir.

DÜNYADA ZAHİD NEYE KANAAT ETMELİDİR

Bil ki, insanlar dünya vadilerine düşmüşler. Dünya vadilerinin sonu da yoktur. Ancak önemli olan şeyler altıdır: Yemek, elbise, mesken, mesken eşyası, kadın ve mal, mevkidir.

Birincisi yemektir: Bil ki, yemek ve katığın cinsi ve miktarı hakkında söylenecek sözler vardır. Cinsi gıda olan maddelerin en aşağısı vardır. Tamamen kepek olursa aşağı derecesi olur. Orta derecesi arpa ve darı ekmeğidir. Elenmemiş buğday ekmeği, zühd yemeklerinin en âlâsıdır. Elenmişi ise zühdün dışına çıkar, lezzete girer. Miktarı ise on sitirdir ki, bir sitir yarım dirhemdir (1,4 gram), orta hallisi yarım müddür. En yükseği de bir müddür ki, müd iki mendir. Bir men de 180 miskaldir (bir miskal = 45 desigram) şeriatın fakirlik takdiri budur. Bundan fazla olursa, mide için zühd kalmaz. Gelecek zamanda lâzım olan azığın en yüksek derecesi, açlığını giderecek miktardan çok saklamamalıdır. Zira Zühdün esası kısa emeldir (kısa yaşamasını düşünmektir). Hırsın esası da uzun emeldir (uzun yaşamasını düşünmektir). Bunun orta derecesi bir aylık, ya da kırk günlük yiyeceğini saklamaktır.

Aşağı derecesi bir yıllığını saklamaktır. Eğer bir yıllığından fazla saklarsa, zühd'den mahrum olur. Çünkü bir yıldan çok yaşayacağını düşünen kimsede zühd olamaz. Resûlüllah, ehli için bir yıllık azık saklardı. Zira onlar sabredemezlerdi. Kendisi için hiçbir şeyi saklamazdı. Katık hususuna gelince, bunun aşağı derecesi yeşillikler ve sirkedir. Orta derecesi, yağ ve ondan yapılan şeylerdir. En yüksek derecesi ettir. Eğer ete devam ederse, zühd kalmaz.

Haftada yalnız bir iki defa et yese, tamamiyle zühd derecesinden dışarı çıkmaz. Yemek vakitlerine gelince, bir günde bir defadan fazla yememelidir. İki günde bir defa yerse daha iyidir. Ama bir günde iki defa yerse zühdün dışına çıkmış olur.

Zühdün ne olduğunu öğrenmek isteyen kimse, Resûlüllahın ve sahabe-i kiramın hâllerini tafsilâtiyle öğrensin. Böylece zühdün hakikatini öğrenmiş olur.

Aişe (r.a.) der ki: **«Bazen Resûlüllah'ın evinde kırk gün kandil bulunmazdı ve hurma ve sudan başka bir şey olmazdı.»**

İsa (a.s.) havarilerine dedi ki: **«Firdevs cennetini isteyen, ekseriyetle arpa ekmeği yesin ve köpeklerin yattığı mezbeleliklerde yatsın.»**

Yine havarilerine dedi ki: **«Arpa ekmeği ve yeşillik yeyiniz. Buğday ekmeğinin semtine yaklaşmayınız. Zira onun şükrünü ödiyemezsiniz.»**

İkincisi elbisedir: Zahidin elbisesi birden fazla olmamalıdır. Yâni onu yamalıyacak olsa elbisesiz kalmalıdır. İki elbisesi olursa zahid olmaz. Elbisenin aşağısı, bir gömlek, bir ayakkabı ve bir külâhtır. Bundan fazlası tülbend ve dondur. Orta derecesi yünden olandır. Alâsı pamuklu olanıdır. Eğer ince ve yumuşak olursa zühd olmaz.

Resûlüllah vefat ettiği zaman, Aişe (r.a.) bir kilim ve eski bir tülbend getirdi ve: **«İşte, Resûlüllahın elbisesi bunlardandı,»** dedi.

Hadiste gelmiştir ki: **«Allahın dostu da olsa, şehvet elbisesini** (zevk elbisesini) **giyen herkes, onu sırtından çıkarıncaya kadar, Allah ondan yüz çevirir.»** Resûlüllah'ın kaftanlarının kıymeti —ki biri izar ve diğeri de ridandı— onbir akçe idi.

Bir defa Resûlüllah'a nakışlı bir kaftan hediye getirdiler. Giydi ve hemen çıkarıp: **«Bunu satın ve parasını fakirlere dağıtın ve bana da o kıldan yapılan kaftanı getirin. Bu kaftanın nakışları beni meşgul etti,»** buyurdu.

Bir gün Resûlüllah'ın nalinlerinin kayışını yenilediler. **«Eskisini getirin. Namazda gözüm ona takıldı,»** buyurdu.

Minberde iken bir defa gözü parmağındaki yüzüğe takıldığı için çıkarıp attı ve: **«Bir size, bir de yüzüğe mi bakayım?»** buyurdu.

Bir defa Resûlüllah'a güzel bir nalin getirdiler. Allah'a secde etti, dışarı çıktı ve ilk rastladığı fakire bağışladı ve: **«Gözüme güzel göründüğü için, Allah'ın bana gazap edeceğinden korktuğumdan secde ettim,»** buyurdu. Ve Aişe'ye (r.a.) buyurdu ki: **«Kıyâmet günü beni bulmak istersen dünyadan bir yolcu azığı kadarıyle kanaat et ve sırtındaki elbiseyi yamalamadan çıkarıp atma.»**

Hz. Ömer'in elbisesinde ondört yama vardı. Hz. Ali halifeliği zamanında üç akçeye bir gömlek satın aldı ve gömleğin kollarından elinin hizasından kesti ve: **«Bu hilâti bana veren Allah'a şükürler olsun»** dedi. Bir kimse rivayet ediyor ki, Süfyan'ın sırtındaki elbisesiyle ayakkabısını hesapladım. Değeri bir dirhem ve dört dânktan (kuruştan) fazla değildi.

Hadiste: **«Süslü elbiseler giyebildiği hâlde, Allah'a tevazu için giymeyen kimseye, buna karşılık cennet elbisesini ve yakuttan yapılmış tahtlar vermek, Allah'a vâcib olur»** buyurulmaktadır.

Hz. Ali buyurdu ki: **«Allah Teâlâ hidayet üzere olan halifelere, en düşkün insanlar gibi giyinmelerini emir buyurmuştur ki, zenginler de onlara bakıp öyle giyinsinler ve böylece fakirlerin kalbi kırılmasın.»**

Fedale bin Ubeyd Mısır valisi idi. Bir gün yalın ayak ve sırtında adi bir elbise olduğu hâlde gezdiğini gördüler: **«Ey Vali! Sen şehrin efendisisin. Niçin böyle geziyorsun?»** dediler. Dedi ki: Resûlüllah beni zevkten menetti ve **«Arasıra yalın ayak da gez,»** buyurdu.

Muhammed bin Vasi' Kuteybe bin Müslim'in yanına yün elbise ile gitti. Kuteybe: **«Niçin böyle elbise giydin?»** dedi. Muhammed sus-

tu. Kuteybe: «Niçin cevap vermiyorsun?» dedi. Muhammed: **«Zühd için giydim demek istemiyorum. Zira kendimi medhetmiş olurum. Fakirlikten giydim demek de istemiyorum. Çünkü Allah'tan şikâyet etmiş olurum,»** dedi.

Selman'a «Niçin güzel elbise giymiyorsun?» dediler. **«Kölenin güzel elbise ile ne işi var? Azad olduğum zaman güzel elbise giymekten geri kalmam,»** dedi.

Ömer bin Abdülaziz'in kıldan elbisesi vardı. Gece onu giyip ibadet ederdi. Gündüzleri de insanlar görmesin diye giymezdi. Hasan-ı Basrî, Firkad'a: **«Bu giydiğin kıl elbiseleriyle diğer insanlardan üstün olduğunu mu sanıyorsun? Duydum ki, cehennemliklerin çoğu böyle sofi kıyafeti giyenlerdir,»** dedi.

Üçüncü meskendir: Bunun en aşağısı hususi meskeni olmamak, belki mescid, kervansaray köşeleriyle yetinmektir. En yüksek derecesi mülkiyeti kendisine ait olan veya kiraladığı bir evde oturmaktır. Bu da ihtiyacı kadar olmalı, yüksek olmamalı ve süslü olmamalıdır. Eğer tavanı altı arşından yüksek olursa, yahut kireçle sıvanmış olursa, zühd mertebesinden çıkmış olur. Velhasıl meskenden maksat soğuktan, sıcaktan ve yağmurdan koruyan bir yer demektir. Bundan fazlasını istememelidir.

Derler ki, Resûlüllah'tan sonra çıkan tul-i emelin (uzun yaşama düşüncesinin) başlangıcı, evleri kireçle yapmak ve elbiselerin kenarını katlayıp dikmek oldu. Hazret-i Abbas (r.a.) bir yüksek bina yaptırmıştı. Resûlüllah onu yıktırmasını buyurdu. O da yıktırdı.

Bir defa Resûlüllah bir kümbetin yanından geçti. Bu kimindir diye sordu. Filân kimsenindir dediler. Sonra o kimse Resûlüllah'ın yanına geldi. Resûlüllah ona bakmadı. Sebebini sordu. Söylediler. Hemen gidip o kümbeti yıktı ve tekrar Resûlüllah'ın yanına gelince, Resûlüllah onun gönlünü aldı ki: **«Resûlüllah bütün ömründe kerpiç kerpiç üstüne ve ağaç ağaç üstüne koymadı.»** Resûlüllah buyurdu ki: **«Allah Teâlâ kötülüğünü istediği kimsenin malını su ve toprağa** (tuğla, kerpiçe) **harcatır.»**

Abdullah bin Ömer der ki: «Bir defa biz ev onarırken Hazret-i Peygamber üzerimize geldi. **«Ne yapıyorsunuz?»** buyurdu. «Bu ev kamıştan yapılmıştı, yıkıldı. Onarıyoruz» dedik. **«İş, mühlet vermekten yakındır»** buyurdu. Yâni ölüm hepsinden yakındır, demek istedi.

Resûlüllah yine buyurdu ki: **«İhtiyacından fazla bina yapana kıyâmet gününde bunu yüklen denir.»**

Yine buyurdu ki: **«Bütün harcanan nafakalarda sevap vardır. Ancak su ve toprağa (inşaata) harcananda sevap yoktur.»** Nûh (a.s.) kamıştan bir ev yaptı. Ona: «Ey Allahın peygamberi! Kerpiçten yapsan ne olurdu?» dediler. Nûh: «Ölecek kimseye bu bile çoktur» dedi.

Resûlüllah buyurdu ki: **«Soğuktan ve sıcaktan korunmak için yapılan bina hariç, kulun yaptığı her bina kıyamet gününde ona vebaldir.»**

Hz. Ömer Şam'a giderken yolda tuğladan yapılmış bir saray gördü. «Bu ümmetten olan kimsenin bunu yapacağını ummam. Zira böyle binayı Haman, Fir'avn için yapmıştı.» Haberde gelmiştir ki: «Altı arşından daha yüksek bina yapan kulu gören gök melekleri çağırıp derler ki, **«Ey fasıkların fasıkı! Sen gök yüzüne nasıl çıkarsın? Senin yerin, yerin dibidir. Sen yerin dibine gireceksin.»** Hasan (r.a.) bildiriyor ki: **«Resûlüllah'ın evlerinin tavanına el değerdi.»** Fudeyl der ki: **«Bina yapıp, onu bırakıp, gideni görenden ibret almayana şaşarım.»**

Dördüncüsü ev eşyasıdır: Bu hususta en yüksek İsa'nın (a.s.) derecesidir. Bir tarak ile bir ibrikten başka hiçbir şeyi yoktu. Bir kimsenin parmaklariyle sakalını taradığını görünce, tarak lâzım değilmiş deyip tarağı attı. Bir kimsenin de eliyle su içtiğini görünce ibrik de lâzım değilmiş deyip onu da attı. Orta derecesi ise çok gerekli olan şeylerden birer tanesini ağaçtan veya topraktan bulundurmaktır. Ama tunç ve pirinçten olursa zühd olmaz. Selef (eskiler) bir şeyi çok yerde kullanmaya gayret ederlerdi.

Resûlüllah'ın yastığı deriden idi. Yastığın içi hurma lifindendi. Döşeği iki kat kilim idi. Hz. Ömer bir gün Resûlüllah'ın mübarek vücudunda hurma hasırının izini görünce ağladı. Resûlüllah: **«Ya Ömer! Niçin ağlıyorsun?»** dedi. Ömer: **«Nasıl ağlamayayım. Kayser** (Bizans İmparatoru) **ve Kisra** (İran imparatoru) **Allah'ın düşmanı oldukları hâlde zevk içinde ve müreffeh idiler. Allah'ın Resûlü, Allah'ın Sevgilisi ve dostu olduğun hâlde bu kadar sıkıntıdadır.»** Resûlüllah: **«Ya Ömer! Nimetin dünyada onlara, âhirette bize olmasına razı değil misin?»** buyurdu. Ömer: **«Razıyım,»** dedi. Resûlüllah: **«O hâlde bil ki gerçek budur.»**

Bir kimse Ebû Zer'in evine geldi. Evde eşya cinsinden hiç bir şey görmedi. Bu evin eşyası yok mu? dedi. Ebû Zer: **«Bizim bir evimiz vardır. Elimize geçeni oraya gönderiyoruz»** dedi. Yâni âhiret evine işaret etti. O kimse, dünyada oldukça dünya eşyasından müstağni olmaya çare yoktur, dedi. Ebû Zer: «Ev sahibi, bizi burada bırakmaz,» dedi. Amir bin Sa'd Humus valisi idi. Hz. Ömer'in ziyaretine gelince, Ömer: «Ya Amir! Dünya malından senin yanında ne vardır?» dedi. Amir: **«Bir asam vardır. Ona dayanırım, onunla yılan öldürürüm. Ve bir heybem var. Ona yiyeceklerimi koyarım ve bir çanağım vardır, onda yemek yerim ve çamaşırımı ve başımı içinde yıkarım. Ve bir ibriğim vardır. Onunla su içer ve abdest alırım. Dünyada olan eşyaların hepsi bunlara tâbidir.»** dedi.

Resûlüllah bir seferden dönüşlerinde kızı Hazreti Fatma'ya (radıyallahü anha) uğradı. Baktı ki, evin kapısında asılmış bir perde var ve Fatma'nın elinde de iki gümüş halka vardır. Resûlüllah bu durumu sevmedi ve geri döndü. Fatıma o halkaları bir buçuk dirheme satıp perde ile birlikte fakirlere verince, Resûlüllah ondan razı oldu ve «Ya Fatıma! Doğru yaptın» buyurdu. Hz. Aişe'nin evinde bir perde vardı. Resûlüllah: **«Ya Aişe! Gözüm her perdeye ilişince, dünya aklıma gelir. Bu perdeyi götürün, filân kimseye verin,»** buyurdu.

Hz. Aişe der ki: «Resûlüllah her gece iki kat kilim üzerinde yatardı. Bir gece bir yeni döşek yaptım. Resûlüllah bütün gece sabaha kadar rahatsız oldu. Ertesi gün: **«Dün gece o döşek benim uykuma mâni oldu. O kilimi getirin,»** buyurdu. Bir def'a Resûlüllah'a bir miktar altın getirdiler. Taksim etti. Geride kalan altınların aklına gelmesinden uyuyamadı. Nihayet gecenin sonunda o geride kalan altı adetten ibaret altınları bir kimseye gönderip huzurlu uyudu ve: **«O altı altın benim yanımda iken ölsem, halim ne olurdu?»** buyurdu. Hasan-ı Basrî der ki: «Yetmiş sahabe ile görüştüm. Hiçbirinin sırtındaki elbisesinden başka elbisesi yoktu ve hiçbiri toprak ile kendisi arasına bir şeyi örtü yapmazdı. Toprağın üzerine yatarlar ve üzerlerindeki elbise ile örtünürlerdi.

Beşincisi evliliktir: Sehl-i Tüsterî, Süfyan bin Uyeyne ve bir grup demişlerdir ki, evlenmek hususunda zühd yoktur. Zira insanların en büyük zahidi Resûlüllah idi. Oysa kadınları severdi. Dokuz hanımı vardı. Ali (r.a.) tam bir zâhid idi. Yine dört hanımı ve oniki câriyesi vardı.

Bil ki, adı geçenlerin bundan maksadı, hiçbir kimsenin zâhidlikten ötürü, bende cima' (cinsi münasebet) lezzeti olmasın diye hiç yemek yememesi ve su içmemesine benzer ki, böyle olan kimse helâk olur. Öbür şekilde de nesli kesilir. Eğer evlenmek, bir kimseyi Allah'ın emirlerinden alıkoyabilecekse, evlenmemek daha iyidir. Eğer şehvet galib olursa, evlenmek lâzımdır. Evlenmekte zühd, güzel olmayan ve şehveti tahrik edici değil, teskin edici olan bir kadınla evlenmektir. Ahmed bin Hanbel'e güzel bir kadın vermek istediler. Fakat, bundan daha akıllı bir kızkardeşi var, ama tek gözlüdür, dediler. Akıllıyı seçti. Cüneyd-i Bağdadî der ki, acemi müridin, kalbini üç şeyden korumasını severim: Çalışmaktan, evlenmekten ve kalb konuşmasından. Yine dedi ki, Sofi olan kimsenin çok okuyup yazmakla uğraşmasını çok isterim. Çünkü onlarla kalb dağınık olur. Dağılır onu toplayamaz.

Altıncısı mal ve mevkidir: Mühlikat rüknünde beyan edildiği gibi, mal ve mevkinin ikisi de öldürücü zehirdir. Onların azı ve ihtiyaç miktarı olanı da ilâçtır, dünyadan değildir. Zira dine lâzım olan her şey dindendir. İbrahim Halil bir dostundan borç istedi. Vahiy geldi ki, Ey Halil, niçin gerçek dostundan istemedin. Halil: **«Ya Rabbi, dünyayı sevmediğini biliyorum. Senden dünya istemeye korktum,»** dedi. Allah buyurdu ki, «İhtiyaç olan bir şey, dünyadan olmaz.» Velhasıl dünya arzularını, lâzım olandan fazlasını terkedip mal ve mevkiden lüzumlu olan kadariyle kanaat eden kimsenin kalbi dünyadan kesilir, dünyaya meyletmemiş olur. Bundan maksat göçünce başaşağı olmaz ve dünyaya meyledip sevdiği için yüzü geriye dönmez. Dünya, kendisi için dinlenme ve rahat yeri olan kimse, dünyaya bakar.

Ama ihtiyaç miktariyle yetinen kimselere göre dünya, helâ gibidir. Onu ihtiyaç zamanından başka aramaz. Bu kimseler ölünce ihtiyaçtan kurtulur. Dünyaya niçin baksın. Ama kalbi dünyaya bağlı olan, şu kimseye benzer ki, bir yerden gitmesi istendiği için boynun-

dan zincirle sağlam bağlanır. Hattâ başındaki saçından tutulup çekilir. Onu oradan ayırmak istedikleri zaman, saçından asılı kalır, saçları dibinden kopmadan oradan kurtulmaz. Kurtulduktan sonra onun yarısı kalır. Hasan-ı Basrî der ki, ben bir kavme ulaştım ki, sizin nimete sevindiğinizden çok, belâya seviniyorlardı. Onlar sizi görseydi, bunlar şeytandır derlerdi. Siz onları görseydiniz onlara deli derdiniz. O insanların belâya sevinmeleri, belâ ile onların kalbi yaralanıp dünyadan kesilip ölüm zamanında hiçbir şeye bağlı kalmamak içindi.

BEŞİNCİ ASIL

NİYET, SIDK VE İHLÂS

Bil ki, basiretli olanlar, bilir ki, alimler hariç, bütün insanlar helâk olmuştur. İbâdet eden alimler hariç, bütün âlimler helâk olmuştur. İhlâsla ibâdet edenler hariç, bütün ibâdet edenler helâk olmuştur. Muhlisler (ihlâslılar) da büyük bir tehlikededir.

O hâlde ihlâssız zahmetler boşunadır. Sıdk ve ihlâs da ancak niyette olur. Niyetin ne olduğunu bilmeyen kimse, nasıl ihlâslı olabilir? Bu itibarla biz bir babta niyetin mânasını, başka bir babta ihlâsın hakikatini ve diğer bir babta da sıdkın hakikatini beyan edeceğiz.

Birinci Bab: Niyetin ne olduğunu bilmelisin. Zira bütün amellerin rûhu niyettir ve hükmü niyete racidir. Allah Teâlâ da niyete bakar.

Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: **«Allah Teâlâ sizin malınıza ve sûretinize** (şeklinize) **bakmaz; kalbinize ve halinize bakar.»** Kalbe bakılmasının nedeni, niyet yeri olduğu içindir.

Yine buyurdu ki: **«Bütün ameller niyete göredir ve herkese, ibâdetinden hâsıl olan, niyetidir. Allah için hicret eden,** (yâni kendi vatanını bırakıp gurbete çıkan, yahut hacca giden) **kimsenin hicreti Allah için olur. Bir malı kazanmak, yahut bir kadın ile evlenmek için hicret eden kimsenin hicreti Allah için olmaz, belki isteği ne ise onun için olur.»**

Yine buyurdu ki: **«Benim ümmetimin şehitlerinin çoğu yastık ve yatakta ölürler. Cenk safları arasında can veren çok kimse vardır ki, onların niyetini Allah bilir.»**

Yine buyurdu ki: **«Kulun çok güzel amelleri olur. Melekler onları Allah'a arzettiklerinde, Allah Teâlâ meleklere, o amelleri onun defterinden silin. Çünkü o amelleri benim için yapmadı. Filân filân ameli onun defterine yazın diye emir buyurur. Melekler, Ya Rabbi, o kimse bunu yapmadı dediklerinde, Allah Teâlâ buyurur ki, evet, yapmadı, fakat yapmaya niyetlendi.»**

Yine buyurdu ki: «Dünyada malını şeriatın emrine göre hayırlı işlere harcayan kimse ile, onu görüp de benim de malım olsa bu hayırlı işlere harcardım diye kalbine gelen kimse, aynı sevâbı alır. Şeriata göre malını harcamayan kimse ile onu görüp benim de malım

olsa böyle harcardım diyen kimselerin günahı aynı olur.» Yâni niyet amel gibidir.

Enes (r.a.) der ki, Tebük gazasında bir gün Resûlüllah dışarı çıkıp buyurdu: **«Bilin ki, Medine'de bazı kimseler var ki, bizim seferde çektiğimiz sıkıntıların, gördüğümüz susuzlukların sevâbına aynen ortaktırlar.»** Biz dedik ki, öyleyse niçin bizimle gelmediler? Buyurdu ki: **«Her biri bir mazeret sebebiyle gelemedi, fakat onların niyeti bizim niyetimiz gibidir.»**

Benî İsrail arasında kıtlık vardı. Bir kimse bir kum tepesine çıktı ve: **«Keşke bu kum tepesi buğday olup benim olaydı, hepsini fakirlere verirdim,»** dedi. O zamanın peygamberine vahiy geldi ki: **«O kimseye de ki, Allah Teâlâ senin sadakanı kabul etti ve tepe kadar buğdayın olup fakirlere vermiş gibi sana sevâb verdi.»** Peygamberimiz buyurur ki: **«Niyeti ve himmeti dünyaya olan kimse, daima fakirlik ve ihtiyaç hali içinde olur. Dünyadan da dünya âşıkı olarak ayrılır. Niyeti ve himmeti âhiret olan kimsenin gönlünü Allah Teâlâ zengin edip dünyadan zahid olarak ayrılır.»**

Yine buyurdu ki: **«Müslümanlar saf bağlayıp kâfirlerle savaşmaya başlayınca, melekler de onların amallarını yazmaya başlar: "Filân kimse taassup için, filân kimse hamiyet için savaşıyor diye yazarlar. Allah yolunda savaşanlar ise, Kelime-i Tevhid galib gelsin diye savaşanlardır.»**

Yine buyurdu ki: **«Bir hanımla evlenip de mehrini vermemek niyetinde olan kimse de hırsızlık etmiş olur.»**

Bil ki, âlimler demişlerdir ki, önce amelin niyetini, ondan sonra ameli öğren. Bir kimse, bana öyle bir amel öğretin ki, gece gündüz onunla meşgul olayım ve hiç bir zaman hayırdan geri kalmayayım, dedi. Hayır yapamadığın zaman, hayra niyet et ki, o hayrın sevâbını bulasın, dediler.

Hasan-ı Basrî der ki: **«Şu ebedî ve sonsuz cennetin vesilesi bu bir kaç günlük amel değildir. Belki hayır niyetidir ki, niyetin de cennet gibi sonu yoktur.»**

NİYETİN HAKİKATİ

Bil ki, insanda, önce üç sıfat hasıl olmadan hiçbir hareket meydana gelmez; onların biri ilim, biri irade ve biri de kudrettir. Yâni bilmek, dinlemek ve gücü yetmek sıfatlarıdır. Meselâ: İnsan bir yemeği görmese yemez. Görse de istek ve arzusu olmasa yine yemez. Eğer istek ve arzusu olsa ve eli iş göremeyecek şekilde felçli olsa yine yiyemez.

O hâlde bu üç sıfat bütün hareketlerin başında vardır. Fakat hareket kudrete tâbidir. Kudret istek ve irâdeye tâbidir. Kudreti kullanan istek ve iradedir. İstek ilme tâbi değildir. Çünkü birşey vardır ki, bilinir de gönül onu istemez. Fakat ilimsiz de istek teşekkül etmez. Zira insan bir şeyi bilmeden nasıl ister. O hâlde niyet bu üç şeyden

ibarettir ki, onlar ilim, kudret ve istektir. İnsanı harekete geçirip bir işe sevkeden bunlardır. Bu mânâya garaz, kast ve niyet denir. Bunların üçü de bir mânâya gelir. Sonra insanı harekete geçirip bir işe sevkeden maksat bazen bir olur ve bazen de bir işte iki maksat toplanmış olur. Bir olan maksada halis maksat denir. Bunun misali şöyledir: Bir kimse otururken ona bir arslan saldırır. O anda onun garazı yalnız bir olur ki, o da arslanın şerrinden kaçmaktır. Yine bunun gibi ,haşmetli bir insan kapıdan içeri girse, ev sahibi hemen ayağa kalkar. Onun bu anda garazı (maksadı) yalnız saygıdır, başka bir şey olamaz. O hâlde bu maksat halistir. Ama maksat iki olduğu zaman, bu üç çeşitten ayrı değildir:

Birincisi: Yalnız da olsa, o işi yapmak mümkün olan her çeşit maksattır. Nitekim akrabası olan bir fakir ondan bir akçe isterse, o akçeyi ona hem fakir, hem de akrabası olduğu için verir. Kalbinden, fakir olmasa da yine vereceğini bilir. Bu, iki maksat ve iki niyetin bir arada bulunmasıdır.

İkincisi: Eğer fakir olup yakını olmasa, yahut yakını olup fakir olmasa muhakkak o akçeyi ona vermezdi. Fakat bu iki maksadın birleşmesi ona bu akçeyi vermeye sevketti. Birinci maksat, iki kişinin, yalnız olarak kaldırabildikleri bir taşı beraber taşımalarına benzer. İkinci maksat, iki zayıf adamın, yalnız olarak kaldıramadıkları bir taşı beraber taşımalarına benzer.

Üçüncüsü: Maksadın biri zayıftır, işe yaramaz. Diğeri de kuvvetlidir, fakat o zayıf olan maksat sebebiyle amel etmek ona kolay olur. Nitekim bir kimse gece namazını kılıyor. Fakat bazı insanların namaz kıldığını gördükleri zaman, gece namazı kılmağa şevki artar. Bu da, yalnız görsünler diye kılmamak şartiyledir. Bu şuna benzer ki, kuvvetli bir adam bir taş kaldırmak isterken kolay kaldırsın diye zayıf bir adam da ona yardım eder. Bu niyetlerin her birinin bir hükmü vardır. Nitekim ihlâs bahsinde anlatılacaktır. Maksadımız, niyetin tahrik edici bir sebeb olduğunu anlatmaktır. Gerçi bazan saf olur, bazan da karışık olur.

MÜ'MİNİN NİYETİ AMELİNDEN HAYIRLIDIR

Bil ki, Resûlüllah buyurdu ki: **«Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır.»** Bu hadis-i şerifle, amelsiz niyetin, niyetsiz amelden üstün olduğu demek istenmemiştir. Zirâ niyetsiz amelin ibâdet olmadığı ve amelsiz niyetin ibâdet olduğu herkesçe bilinmektedir. Belki demek istenen şudur ki; ibâdet iki tarafla yapılır ve bunlardan kalble yapılan, bedenle yapılandan hayırlıdır.

Bunun sebebi, bedenle yapılan amelden maksat kalb hallerini değiştirmek, fesattan doğruluğa ve noksanlıktan kemâle çevirmektir.

Fakat kalbin ameli bedene ulaşmadan şer'an ona amel denmez. İnsanlar, kalbi niyetin, bedenin ameli için olduğunu sanırlar. Gerçek şudur ki bedenin ameli kalbin niyeti içindir. Zira bütün amellerde asıl olan niyettir. Öbür dünyaya sefer edecek kalbtir. Saadet ve şekavet (şakilik) kalbin hâlidir. Gerçi arada beden vardır. Fakat o kalbe tâbidir. Tıpkı devesiz (vasıtasız) hacca gidilmediği, ve hacı olan deve değil, devenin sahibi olduğu gibi. Kalbin değişmesi yüzünü dünyadan âhirete çevirmesinden başka bir şey değildir. Hattâ dünya ve âhiretten Allah'a çevirmektir. Yüz çevirmek de istek ve iradeden ibarettir. Dünya kalbe hakim olursa, kalb, yüzünü dünyaya çevirir, ilgisi arzusu dünyaya olur. Çünkü insan yaratılışının başlangıcında dünyaya yöneliktir. Allah Teâlâ'ya olan eğilimi ve isteği galib olunca kalbin sıfatı değişir, kurtuluşa döner ve âhiret yönüne yüz tutar.

O hâlde bütün amellerden maksat, kalbin Allah tarafına, doğruluk yönüne yönelip değişmesidir. Meselâ: Secdeden maksat, keyfiyet-i halinin değişip havadan yere inmesi değildir. Belki kalb sıfatının tekebbür tarafından tevazu tarafına dönmesidir. Allahü Ekber'den maksat, dilinin halinin değişip dururken hareket etmesi değildir. Belki kalbin kendi taziminden feragat edip Allah Teâlâ'yı tâzime yüz tutmaktır. Hacta şeytan taşlamaktan maksat, küçük taşların toplanması, yahut el hareketi değildir. Belki kalbi, kullukta sağlamlaştırmak ve nefsi ve akli tasarruflara uymayı terketmek ve irade dizginini elden çıkarıp şeriatın eline teslim etmektir.

Nitekim hacılar: **«Haccınla gerçek kulluk ve ubûdiyetimi göstermek için fermanına uydum, divanına geldim ya Rab!»** derler. Kurban kesmekten maksat, koyunun hayatına son vermek değildir. Belki kalbinden bahillik pisliğini izale etmek ve hayvanlara yaratılış hükmü ile acıyıp bu zavallının ne suçu vardır, niçin onu azaplandırayım dememektir. Belki kendini tamamen terkedip hakikatte yok olmalısın. —Ki gerçek de budur.— Zira kul kendi hakkında yok olmalı ve Allah hakkında var olmalıdır. Yine bunun gibi bütün ibâdetlerde kalbe itibar edilir. Ancak kalb öyle yaratılmıştır ki, kalbte her neye eğilim ve irade doğarsa, beden de ona muvafakat gösterirse, o sıfat kalbte daha sağlamlaşır.

Meselâ: Kalbte öküze acıma doğarsa, onun başını okşamakla acıma da artar. Yine eğer kalbte tevazu meydana gelse, başı da yere koymakla kalbteki tevazu kuvvetlenir. Bütün ibâdetlerin niyeti iyilik istemektir. Yâni dünyadan yüz çevirip âhirete yüz tutmaktır. O niyetle amel etmek bu istek ve iradeyi kuvvetlendirir, sağlamlaştırır.

O hâlde gerçi amel niyetten doğuyorsa da, niyeti kuvvetlendirmek içindir. Hâl böyle olunca, niyetin amelden hayırlı olduğu meydana çıkar. Zira niyet, kalbin kendisinde; amel ise, kalbe geçmek için başka azalarda olur. Eğer kalbe geçerse işe yarar. Geçmezse gaflet ve boşuna olur. Bu şuna benzer ki, eğer midesinde hastalık olur da içtiği ilâç hastalık yerine ulaşırsa, faydalı olur. Eğer göğsüne sürülür de

tesiri oraya geçerse, bu da faydalı olur. Fakat bizzat mideye ulaşan gibi iyi olmaz, çünkü göğüse sürülmekten maksat, göğüs değil, belki midedir. Demek ki bu ilâç mideye geçmezse boşuna olur. Mideye ulaşan ilâç, göğse ulaşmazsa boşuna olmaz.

AKLA GELEN ŞEYLERDEN, VESVESEDEN VE KÖTÜ DÜŞÜNCELERDEN AFFEDİLEN VE AFFEDİLMEYİP MUAHAZEYE SEBEB OLAN ŞEYLER

Bil ki, Resûlüllah buyurdu ki: **«Benim ümmetim akla gelen şeylerden affedilmiştir.»**

Sahih-i Müslim ve Buhari'nin bir hadisinde: **«Günah işlemeye niyetlenip de işlemeyen kimse için, Allah Teâlâ, meleklerim! O günahı kuluma yazmayın buyurur. Eğer o günahı işlerse, ona bir günah yazarlar. Ama sevaba niyetlenir de yapmazsa, bir sevap, yaparsa on sevap yaz diye emir buyurur.»**

Hadiste: **«Allah Teâlâ sevap defterine yazılan sevapları yediyüze kadar arttırır.»** Bunun için bazı kimseler kalbe gelen şeylerin günah olmayıp kıyamet gününde ondan sorumlu tutulmayacaklarını sanıyorlar. Fakat bu yanlıştır. Zira aslın kalb olduğu ve bedenin ona tâbi olduğu beyan edildi.

Allahü Teâlâ buyurur ki: **«Kalbinizdekileri açığa vursanız da, gizleseniz de sizden sorulacaktır.»** (Bakara sûresi, âyet: 284). Yine buyurdu ki: **«Gözden, kulaktan ve kalbten sorulacaktır.»** (İsra sûresi, âyet: 36).

Yine buyurdu ki: **«Kasıtsız yeminle değil, kalben kastettiğiniz yeminle muahaze olursunuz.»** Küfür, münâfıklık, ucb, riyâ ve hasedle muahaze olunacağını kimse inkâr etmez. Bunların hepsi de kalbin halidir. Bu hususta gerçek şudur ki, kalbe gelen şeyler dört derecedir. İkisi gayri ihtiyari olur ki, bunlardan sorumlu olmaz. İkisi de ihtiyaridir. Bunlardan sorumlu olur.

Birincisi, akla gelen şuna benzer ki, bir yolda giderken bir kadına yahut bir oğlan ile karşılaşınca, ona bakabilecek şekilde yürür. Buna hâdis-i nefs denir.

İkincisi, kalbinde ona geri dönüp bakmak isteği doğar. Buna tabi meyl denir ki, şehvetin hareket etmesinden meydana gelir.

Üçüncüsü, kalb, buna bakmalıdır diye hüküm eder ki bu da kalbin kimseden korkusu ve pervası olmadığı zamanda olur. Gerçi kalbin, bunu yapmamalıdır diye hüküm etmesi ihtimali de vardır. Buna kalb hükmü denir.

Dördüncüsü, geri bakmaya azmeder ve eğer o kalb hükmünü Allah Teâlâ ile yahut insanlarla korkutup reddetmezse, bu azim çabuk gerçekleşir. Bu itibarla hâdis-i nefs ve meyl-i tabiî denilen ilk iki hâlden muahaze olmaz. Zira onlar kulun elinde değildir.

Allah Teâlâ buyurur ki: **«Allah, hiç kimseye yapamayacağını teklif buyurmaz.»** (Bakara sûresi, âyet: 286).

Hâdis-i nefs dediğimiz şuna benzer ki Osman bin Maz'ûn (r.a.) Resûlüllah'a dedi ki, «Nefsim bana kendini hadım et şehvet belâsından kurtulursun, diyor.» Resûlüllah: **«Öyle yapma. Zira benim ümmetimin hadım olması oruç tutmakladır,»** buyurdu. Osman: «Nefsim bana diyor ki, hanımını boşa, evlenmek bağından kurtul,» dedi. Resûlüllah: **«Yavaş ol! Nikâh benim sünnetimdir,»** buyurdu. Osman: «Nefsim bana diyor ki, git rahiplerle dağlarda yaşa,» dedi. Resûlüllah: **«Öyle yapma. Zira benim ümmetimin ruhbaniyeti hac ve gazaya gitmektir,»** buyurdu. Osman: «Nefsim bana diyor ki, bundan sonra et yeme,» dedi. Resûlüllah: **«Öyle yapma. Çünkü ben eti severim. Bulursam yerim. Bulamasam, Rabbimden istersem, bana verir,»** buyurdu. Demek ki, Osman bin Maz'ûn'un kalbine gelen bütün bu düşünceler hâdis-i nefs idi. Bunların hepsi affa dahildir.

Zira kalbi henüz bunları yapmaya azmetmemişti, belki tereddüt ve müşaverede idi. Ama ihtiyarında olan iki hâl —ki biri, kalbin bu işi yapmak gerek diye hüküm etmesi ve diğeri de, o hüküm üzerinde kararlı ve sabit durmasıdır— bunların ikisiyle de muahaze olur. Eğer onları yapmaması Allah için olmayıp hayâdan, korkudan veya başka mani için olursa, yine muahaze olur. Kulun muahaze edilmesinin mânası, bir kimsenin kendisine kızdığı için ondan intikam alması demek değildir. Çünkü Cenab-ı Allah kızmaktan münezzehtir. Muahazenin mânası, yapılan bu niyetle kalb sıfatının, değişmesi ve onu Allah'tan uzaklaştıran bir sıfat kazanması ve bu hâlin onun şekavetine (bedbahtlığına) sebeb olmasıdır.

Bundan önce anlatıldı ki, kalbin saadeti, yüzün dünyadan Cenab-ı Hakk'a çevrilmesidir. Bu dediğimiz insanın irade ve isteğidir. Onun şekaveti (bedbahtlığı) vaki olan istek ve kasd ile, dünyaya olan ilgisinin sağlamlaşması ve gerekli olan şeyden uzak düşmesidir. Muahaze ve mel'ûn olmanın mânası, bu ilgiye düşüp mühim matlûbtan uzaklaşmasıdır. Bu ,kendisinde meydana gelen, fayda ve zararı kendisine olan bir hâldir. Ne onun taatinden kimseye sevinç, ne de günahından kimseye kızgınlık hasıl olur ki, ondan intikam alsın. Fakat insanların akılları miktarınca böyle ifade edilir. Bu sırlara vakıf olan herkesin hiç şüphesi, kuşkusu kalmaz ki, anlatılan hâllerle muahaze gerekir.

Bu konuda kesin delil şu hadis-i şeriftir: **«Birbirine kılıç çekip hamle yapan iki kişiden biri ölse, ölen de öldüren de cehenneme gider?»** Ya Resûlallah! Ölen niçin cehenneme gider? dediler. Buyurdu ki: **«O da öldürmek kasdını işlemiş olur: Eğer elinden gelseydi, öldürürdü.»**

Yine buyurdu ki: **«Malını şeriata göre harcamayan kimseyle onu görün, benim de malım olsaydı, böyle yapardım diyen kimse günahta beraberdir.»** Çünkü bunların ikisi de kalbin kasdıdır. İster malı harcasınlar, ister harcamasınlar. Kuşkusuz bir kimse yatakta bulduğu

bir hanımı, karısı olmayıp yabancı olduğu kanaatiyle cima yaparsa, kendi hanımı olduğu anlaşılsa da günahkâr olur. Bir kimse abdestli olduğunu sanıp namaz kılsa ve sonra abdestsiz olduğu anlaşılsa, ona sevap hasıl olur. Eğer abdestsiz olduğunu sanıp öylece namaz kılsa ve sonra abdestli olduğu anlaşılsa, günahkâr olur. Bunların hepsi kalbin halleridir. Ama eğer bir günaha niyetlenmiş iken, Allah korkusundan o günahtan el çekse ona bir sevap yazılır. Nitekim hadiste gelmiştir ki: **«Günaha niyetlenmek tabiata uygundur. Ondan el çekmek tabiata muhalefet olduğu için mücahede olur.»**

Zira bunun kalbi aydınlatmadaki tesiri, günaha niyetlenmenin kalbi karartmadaki tesirinden daha çoktur. Sevap yazılmasının mânası budur ve hadisin mânası da budur. Ama eğer âcizliği nedeniyle el çekerse, ona hiçbir fayda sağlamaz ve o niyet sebebiyle meydana gelen zulmet zail olmayıp muhafaze olur. Tıpkı âcizliği sebebiyle öldüremeyip de öldürülen kimse gibi.

AMELLERİN NİYETLE DEĞİŞMESİ

Bil ki, ameller üç kısımdır: Taat, günah ve mübah. Belki Resûlüllah'ın: **«Ameller niyete göredir,»** hadisinden günahı da sevap niyetiyle işlemek sevap olacağı sanılabilir. Böyle sanmak açık bir hatadır. Belki böyle niyetin asla kalbte tesiri yoktur. Fakat kötülük niyetiyle işlenen günah daha fenadır. Bu, bir kimsenin, bir kimseyi memnun etmek için, birini çekiştirmesi yahut haram mal ile mescid, kervansaray ve medrese bina edip niyetim iyiliktir demesine benzer. Şerle, hayırlı işe niyetlenmenin ayrıca bir şer olduğunu anlamıyor. Bunun böyle olduğunu bilse de, fasık olur, bilmeyip de gerçekten bunu sevap anlasa yine fasık olur. Zira ilim öğrenmek farzdır ve insanların çoğunun helâk olması da cehalettendir.

Bunun için Sehl-i Tüsteri der ki: **«Cehaletten daha büyük hiçbir günah yoktur,»** cehaletini bilmemek ise daha fenadır. Zira bilmediğini bilmeyince, hiç öğrenmek ihtimali olmaz. O cehalet ona set ve engel olur. Yine bunun gibidir. Yani haram mal ile hayır yapmak gibidir. Kadılıktan, evkaftan, öksüz malından ve sultan malından dünyalık kazanmak, övünmek, kibirlik taslamak insanlarla tartışmak ve münazara etmek niyetiyle okuyan talebeyi okutmak. Buna öğretmek de haramdır. Eğer müderris, benim niyetim ilmin yayılmasıdır. O ilmini kötüye kullanırsa, ben muahaze olmam derse, bu apaçık bir cehalettir. Bu, yol kesenlere kılıç, şarap yapanlara üzüm bağışlayıp benim maksadım cömertliktir. Allah Teâlâ cömert kulları kadar hiç kimseyi sevmez diyen kimseye benzer. Bu söz onun tam cahilliğine delâlettir. Belki o kimsenin yol kesicilik yaptığını anlayınca onun elinden kılıcını alması gerekir. Eline başka bir kılıç vermek nerde kaldı. Hattâ selef (eskiler) üstünlük taslayan âlimden Allah'a sığınmışlar ve günah eserini gördükleri talebeyi kovmuşlar. Ahmed bin Hanbel, evinin dış kısmını çamurla sıvayıp onaran eski bir talebesini, müslü-

manların ana yolundan bir tırnak miktarı aldın diye, sana ilim öğretmek câiz değildir, deyip kovmuştur. O hâlde günah hayır niyetiyle hayra tebeddül etmez. Belki hayr, şeriata uygun olandır.

İkinci kısım taattir: Taatte niyetin iki şekilde tesiri vardır. Birincisi, taatin aslı niyetle doğru olur, niyetsiz olmaz. İkincisi, niyet ne kadar fazla olursa sevap da o kadar artar. Niyet ilmini öğrenen kimse, bir taatte on çeşit hayırlı niyet yapabilir. Böylece bir taat on olur. Meselâ: Mescidde itikâfa girse, mescid Allah'ın evidir. Allah'ın evine giden Allah'ı ziyaret etmiş olur, diye niyet eder.

Zira Resûlüllah buyurdu ki: **«Mescide giren Allah'ı ziyarete gitmiş olur.»** Ziyaret edilen de muhakkak ziyaret edene ikrâm eder.

İkincisi, itikâfla namazı beklemeyi niyet eder. Zira hadiste gelmiştir ki: **«Namazı bekleyen namaz içinde olan gibidir.»**

Üçüncüsü, itikâfla gözünü, kulağını, dilini ve ayağını hareketten alıkoymağa niyet eder. Bu bir nevi oruçtur. Hadis-i şerifte: **«Mescidde oturmak, benim ümmetimin rahipliğidir,»** buyurulmaktadır.

Dördüncüsü, itikâf ile bütün meşgaleleri kendinden uzaklaştırmağa niyet eder. Böylece kendini tamamiyle Allah'a teslim edip fikir ve münacaatla meşgul olur.

Beşincisi, itikâfla insanların ilişkisinden ve kötülüklerinden kurtulmaya niyet eder.

Altıncısı, mescidde kötü bir şey görürse nehiy etmeye, iyi bir şey görürse, onu emretmeye ve namazı iyi kılamayan kimselere öğretmeye niyet eder.

Yedincisi, mescidde dindarlarla karşılaşıp onlarla ilgi ve kardeşlik kurmaya niyet eder. Çünkü mescid dindarların dinlenme yeridir.

Sekizincisi, Allah'ın evinde günah işlemeye Allah'tan hayâ ederim diye niyet eder. Bu şekilde bütün taatlerin hâllerini buna kıyaslar. Böylece her bir taatte fazla sevap kazanmak için çeşitli niyetler mümkün olur.

Üçüncü kısım mübahlardır. Hayvanlar gibi mübah şeylerle meşgul olup iyi niyetten gafil kalmak, hiçbir akıllıya yaraşmaz. Çünkü mübahlarda iyi niyetin çok büyük tesiri vardır. Zira ona her hareket ve duruştan sorulacaktır ve bütün mübah olan şeylerin hesabı istenecektir. Eğer niyeti kötü olursa zararı kendisinedir. İyi olursa, faydası da kendisinedir. Eğer ne hayra, ne şerre niyetli olmazsa, ikisi de eşit olur. Fakat bir fayda sağlamadan vakitlerini mübah şeylere harcadığından vakitlerini boşuna geçirmiş olur. Ve: **«Sana verilen dünyadan seninle kalacak nasibini al,»** âyetine de muhalefet etmiş olur. Resûlüllah buyurdu ki: **«Kula, her yaptığından sorulacaktır. Hattâ gözüne çektiği sürmeden, elini sürdüğü kerpiç parçasından ve mü'min kardeşinin elbisesiyle elini silmesinden sorulacaktır.»**

Mübahlarda olan niyet ilmi de uzundur. Fakat öğrenmeye çalışmak gerektir. Ona şöyle bir örnek verelim: Cuma günü güzel kokular sürünmek caizdir. Ancak böbürlenmek, kibirlenmek, riya ve na-

mahrem kadınların gözüne girmek niyeti olmamalıdır. Belki, Allah'ın evine tazim, yanındakilere rahatlık olması, kötü kokularını gidermek ve böylece kendisi rahatsız olmamak, yakında olanlar da onun gıybet ve günahına girmemek ve yine güzel kokunun dimağına kuvvet verip kalbini saf etmek —ta ki, Allah'ın zikir ve fikrini yapabilsin— ve benzerleri gibi niyetler etmelidir. İyi niyet galib olan kimse için bu niyetlerin her biri taat ve ibâdettir.

Eski büyükler, yemek yemede, helâya gitmede ve hanımlariyle sohbet etmede bunların her birinde bir sevap için niyet ederlerdi. Zira bu fiillerden hayra sebeb olmayanı yoktur. O hayra niyet ederse, sevap hasıl olur. Meselâ: Hanımiyle buluşurken, evlât yetiştirmeye, Hz. Muhammed'in ümmeti çoğaltmaya, hanımının rahat olmasına, onları ve kendini günahtan korumaya niyet etmelidir.

Süfyan-ı Sevrî bir gün elbisesini ters giydiğini söylediklerinde, düzeltmek için elini kaldırdı, sonra vazgeçti ve: **«Bunu Allah için giydim. Başkası için değiştirmek istemiyorum»,** dedi.

Zekeriyya (a.s.) bir yerde ücretle çalışıyordu. Yemek yerken yanına bazı insanlar geldi. Onlara, buyurun, yiyin diye teklif etmedi. Yemeği bitirdikten sonra o insanlara hitaben buyurdu ki: **«Bu yemeğin tamamını yememiş olsam, iş sahibinin işini tamamiyle yapamazdım ve insanların âdetini gözetip insanlık yönünden giderken farzı terk etmiş olurdum.»**

Süfyan-ı Sevrî de yemek yerken bir kimse yanına geldi. Ona buyurun yemek yiyelim diye teklif etmedi. Yemeği bitirince, ona dedi ki, eğer bu yemeği borca almamış olsaydım, sana da yemeği teklif ederdim, yine dedi ki, bir kimsenin, kalben yemesini istemediği hâlde, diliyle yemek teklif ettiği kimse, eğer yemezse, teklif eden kimse bir günah işlemiş olur ki, o da münâfıklıktır. Eğer yerse, iki günah işlemiş olur: Biri münafıklık ve diğeri de hiyanettir. Zira o kimseye bir yemek yedirmiştir ki, eğer bilseydi, onu yemezdi.

NİYET İHTİYARİ VE SUN'İ DEĞİLDİR

Bil ki, kalbi ve zihni boş olan kimseler, iyi niyetle, sevaba kavuşmak mümkün olduğunu duyup dilucu ile Allah rızası için evlendim, yahut yemek yemeye, veya ders meclisi etmeye niyet ettim, demekle niyet etmiş olduklarını sanırlar. Oysa bu niyet değildir. Belki niyet kalbte meydana gelen ve onu işe sevkeden bir eğilimdir. Tıpkı bir arzusu olan kimse gibi ki, beden onun arzusuna uyar ve kalkıp arzu ettiği işi yapar. Bu halde niyeti galip olup istediği zaman hâsıl olur. Arzulu olan kimsenin arzulaması gibi. Eğer anlatıldığı gibi, kalbte eğilim ve istek olmazsa, sadece hâdis-i nefs (kalbe gelen) ve dilucu ile olan niyet, bir kimsenin karnı tok iken, aç olmaya, yahut bir kimse ile ilgisi kalmamış iken onu sevmeye niyet ettim demeye benzer. Bu imkânsızdır.

Yine bunun gibi, şehveti kendisini cisî münasebete zorlayan kimsenin dilucu ile evlât yetiştirmek için cinsi münasebete niyet ettim diye yaptığı niyet faydasızdır. Yine evlenme sebebi şehvetten başka bir şey değil iken, sünnete riayet için evlenmeye niyet ettim demek boşuna olur. Belki şeriata olan imanı kuvvetli olmalı, ondan sonra evlât yetiştirmenin sevabı hakkında gelen hadisleri düşünmelidir ki, o sevabın maksadı kalbinde harekete geçip onu evlenmeye sevketsin. Bu zaten diliyle söylemek olmasa da niyetin tâ kendisi olur.

Bir kimsenin, Allah'ın emrine itaat için ayağa kalkıp namaza başlaması, bu mânayı diliyle söylemeksizin de niyet olur. Dünyaya haris olan kimsenin, dünyaya haris olmaya niyet ettim demesi, aç olan kimsenin, açlığımı gidermek için yemek yemeye niyet ettim demesi gibi boşuna söylenmiş olur. Aç olan kimsenin zaten yemek yemesi gerek. İster niyet ettim desin, ister demesin. Nefs kışkırtması bulunan kimse hakkında âhiret niyeti zor olur. Ancak âhiret hâlleri nefs kışkırtmasına galib olursa, zor olmaz.

O halde maksat, niyetin senin elinde olmadığını bilmektir. Niyet, bir işi gerektiren istektir. O iş senin gücünle vücûda gelir. Şöyle ki, eğer dilersen, gücünü harcayarak o işi yapabilirsin. Eğer dilemezsen, yapmazsın. Ama onu yapmaya eğilimli olmak senin elinde değildir. Yâni dilersen eğilimin olur, dilemezsen, olmaz; şeklinde değildir. Belki Allah eğilimi yaratırsa olur, yaratmazsa olmaz. Onun vücuda gelmesine, bu dünyada, veya öbür dünyada bir karşılığı olması sebeb olur diye sana inanç hâsıl olup o karşılığa istekli olursun. Bu sırlara vakıf olan kimse taatlerin birçoğundan elçekip vazgeçer. Zira niyeti hazır bulamaz.

İbn-i Sirin, niyet bulamadım diye Hasan-ı Basri'nin cenazesinde bulunmadı ve cenaze namazını kılmadı. Süfyan-ı Sevriye, Hammad bin Süleyman'ın cenaze namazında bulunmayan mısın? dediler. Ki Hammad Kûfe âlimlerinden idi.

Süfyan: **«Eğer niyet hazır olsaydı, bulunuyordum,»** dedi. Bir kimse Tavus'tan dua talep etti. Tavus: «Niyet hazır olunca dua ederim.» dedi. Bazen Tavus'tan hadîs rivayet etmesini istiyorlardı, rivayet etmezdi. Bazen de ansızın rivayet ederdi ve: **«Niyetin gelmesini bekliyordum,»** derdi.

Büyük zâtlardan biri der ki, bir aydan beri filân hastayı ziyaret etmek isterim, fakat henüz niyetim tamam olmadı. Velhasıl din hırsı galib olmayınca iyi niyet hâsıl olmaz. Hattâ farzlarda bile uğraşıp çaba göstermekle niyet hâsıl olur. Bazen olur ki, cehennem, ateşini bile umursamayıp kendini korkutamaz. Bu hakikatleri bilen kimse farzları, faziletleri bırakıp mübahlarda niyet bulduğu için onlara yöneliyor. Nitekim kısasta niyet bulup afta bulmayan kimse için kısas aftan faziletlidir. Bazen gece namazı için niyet bulmayıp sabah erken kalkabilmek uyku niyetini bulur.

O hâlde o kimse için uyku uyumak, usanç ibâdet etmekten üstün olur. Eğer bir saat **hanımıyle kalmak yahut birisiyle** konuşup ne-

şelenmekle şevkinin tazeleneceğini bilirse, bu neşelenme, onun için usançla ibâdet etmekten üstündür.

Ebu'd-Derda der ki: **«Bazen Allah'a olan şevkimin tazelenmesi için, eğlenmekle kendimi dinlendiririm.»**

Hz. Ali (r.a.) buyurur ki: **«Devamlı bir işte ısrar edersen, ondan kalbe usanç gelir. Bu, şuna benzer ki, hastanın durumu et yemeye elverişli değilken, kuvvetlenip ilâçlara dayanabilmesi için, hekim ona et yedirir. Ve yine harpte, mağlûp olmak şeklini gösterip düşmanını kendine çekip aniden düşmana saldıran kimse gibidir.»** Din yolunun büyükleri ve üstadları bu hileleri çok kullanırlardı. Çünkü din yolu baştan başa nefs ve şeytanla harp, tartışıp münazara etmekten ibarettir. Latife ve hileye çok ihtiyaç vâki olur. Bunun gibi hususlar gerçi din yolundaki eksik âlimler yanında makbûl değil ise de, din büyükleri yanında makbûl ve müsellemdir.

Niyetin, kalbte bir şeyin işe sebeb olması olduğunu öğrendikten sonra, bil ki, bazı kimselerin ibâdetinin sebebi cehennem korkusu ve bazılarının da cennet nimetlerinin ümididir. Cennet için amel eden, boğazı, ferci hizmetinde bir köle olur ki, boğazını ve fercini doyuracak bir makam için çalışmış olur. Cehennem korkusundan amel eden de, dayak korkusundan açılan asi köle gibidir. Bunların ikisinin de işleri tamamen Allah için değildir. Belki makbûl olan kul, ne yaparsa ne cennet için, ne de cehennem korkusu için değil, Allah için yapmalıdır. Bu, bir kimsenin sevgilisini, güzelliği için değil, altın ve gümüş vermesi için sevmesine benzer. Bu kimse, sevgilisinin kendisini değil, altın ve gümüşü sevmiş olur. Hakkın cemâline âşık olan, onun ibâdeti Hakkın cemâlini tefekkür edip münacat ve çağırmakla meşgul olur. Eğer bedenle ibâdet ederse, yine sevgilisinin fermanına itaat etmeyi sevdiğinden dolayı eder; perhiz ve riyâzeti, Allah'a kulluk ve hizmet için yapar. Böylece o tam cemâlin tefekküründen geri kalmaz. Bir günahtan sakındığı zaman, şehvetlere uymak lezzeti de mübahlar lezzeti de Hakkın cemâlini görmek lezzetine perde olur diye, bunlardan sakınır. Gerçek ârif budur.

Ahmed bin Hudreviya, Allah Teâlâ'yı rüyasında gördü. Allah Teâlâ buyurdu ki: **«Bütün insanlar her biri benden bir şey istiyor. Ebû Yezid-i Bestamî ise, beni istiyor.»**

Şiblî'yi rüyada görüp Allah sana ne muamele yaptı? dediler. Dedi ki: **«Allah, bir sözüm için beni kınadı. Bir defa dilime gelmiş, demişim ki, cenneti kaçırmaktan daha büyük ne zarar olur? Allah Teâlâ beni kınayıp buyurdu ki: Hakkın didârını kaçırmaktan daha büyük ne zarar olur? diye demedin.»** Muhabbetin beyânı ve lezzetinin izahı muhabbet faslında gelecektir inşaallah.

İHLÂS VE FAZİLETİ

İhlâsın fazileti: Bil ki, Allah Teâlâ buyurur: **«İnsanlar dinde Allah'a ihlâslı olarak, Allah'a ibâdet etmekten başkasiyle emrolunmadı-**

lar.» (Beyyine sûresi, âyet: 5). Yine buyurdu ki: **«Din hâlisen Allah içindir.»** (Zümer sûresi, âyet: 3).

Resûlüllah buyurur: **«Allah buyurur ki, ihlâs benim sırlarımdan bir sırdır, onu sevdiğim kullarımın kalbinde saklarım.»** Resûlüllah Muaz'a buyurdu ki: **«Ameli ihlâsla yap ki, az amel yetişsin.»**

Riyânın kötülüğü hakkında anlatılan her şey ihlâsın fâziletiyle ilgilidir. İnsanların görmesi, ihlâsı götüren sebeblerden biridir. Bundan başka birçok sebebleri daha vardır ki, inşaallah beyân edilecektir.

Maruf-i Kerhi kendine kamçı ile vurup: **«Ey nefs! İhlâslı ol, kurtulursun.»** derdi. Ebû Süleyman der ki: **«Bütün ömründe Allah için ihlâsla bir adım atana müjdeler olsun.»** Yâni, adım atarken Allah'tan başka bir şey düşünmemiştir.

Ebû Eyyub-i Sicistani der ki: **«Niyeti hâlis yapmak, niyetin aslından zordur.»** Büyük zâtlardan birini rüyada görüp: **«Allah sana ne yaptı?»** diye sordular. Dedi ki: **«Allah için yaptığım her şeyi sevaplar kefesinde buldum. Yolda düşürülüp de benim aldığım nar tanesini ve evimde ölen kediyi sevap kefesinde buldum. Külâhımda kalan bir ipek telini de günahlar kefesinde buldum. Yüz altın değerinde bir merkebim ölmüştü. Onu sevaplar kefesinde bulamadım. Sübhanallah! Bir kedi sevaplar kefesinde olur da yüz altın değerindeki merkep olmaz, bu ne hikmettir»** dedim.

Denildi ki: **«Merkebi nereye gönderdinse oradadır. Sen onun öldüğünü duyunca, "Allah'ın lânetine" dedin. Eğer "Allah yolunda" deseydin, onu da sevaplar kefesinde bulurdun. Ve Allah için sadakalar vermiştim. Fakat insanlar benim sadaka verdiğimi görürlerdi ve bu benim hoşuma giderdi. Onun ne sevabını, ne de zararını gördüm.»**

Süfyan-ı Sevri bunu duyunca: **«Bunun zararını görmediyse, büyük bir saadettir.»** dedi.

Bir kimse der ki, gazaya gidiyordum. Gemide yoldaşlarımızdan biri bir torba sattı. Aklıma geldi ki, bu torbayı alıp işlerimde kullanayım ve filân şehirde onu satıp kâr edeyim. O gece rüyamda gördüm ki, iki şahıs gökten yere indiler. Biri diğerine: Gazilerin adını yaz, filânın gezmek için ve filânın da ticaret için geldiğini yaz, dedi. Ben: **«Allah için benim halime bakın. Ben tüccar değilim. Benim eşyam yoktur. Nasıl ticarete gelmiş olurum.»** dedim. Dediler ki, o torbayı kazanç sağlamak için almadın mi? O kimse der ki, ben ağladım, dedim ki, **«Allah aşkına ben tüccar değilim, beni tüccar yazmayın.»** Biri diğerine şöyle yaz dedi: **«Filân kimse gazaya gelmişti. Yolda, filân şehirde satıp kâr etmek için bir torba satın aldı. Böylece Allah nasıl dilerse, öyle hüküm eder.»** Bunun için derler ki, bir saatlık ihlâs, ebedî kurtuluşa vesile olur. Fakat ihlâs gayet seyrek ve az bulunur. Derler ki, **«İlim tohumdur. Onun ekimi ameldir ve suyu da ihlâstır.»**

Beni İsrail'de bir âbid vardı. Ona dediler ki, filân yerde bir ağaç vardır. Onu mabûd edinmişler, ona tapıyorlar. Âbid kızdı ve bir balta alıp o ağacı kesmeye gitti. Şeytan bir ihtiyar kılığında yolda ona ar-

kadaş oldu. Nereye gidiyorsun? dedi. Âbid, filân ağacı kesmeye gidenim, dedi. Şeytan, git, ibâdetle meşgul ol, senin için daha faydalıdır, dedi. Âbid, niye onu kesmek de ibâdet değil midir? dedi. Şeytan, ibâdet ise de onu kesmeye müsaade etmem, dedi. Aralarında kavga çıktı. Âbid, şeytanı yere vurup göğsünün üzerine oturdu. Şeytan, beni bırak, sana bir sözüm var, söyliyeyim, dedi. Âbid bıraktı. Şeytan: **«Ey âbid! Allah'ın peygamberleri vardır. Eğer o ağacı kesmek gerekseydi, onlara buyururdu, onlar keserdi. Onlara da buyurulmadı. O hâlde kesmemen gerekir.»** dedi. Âbid hayır, kesmem gerek, dedi. Şeytan: **«Sende onu kesmek gücü yoktur.»** dedi ve yine böylece kavga ettiler.

Âbid yine şeytanı yere vurdu. Şeytan: **«Bu defa da emân ver. Bir sözüm var, söyliyeyim. Eğer beğenmezsen, istediğini yap.»** dedi. Âbid bıraktı. Şeytan: **«Ey âbid! Sen fakir bir kimsesin. Senin masrafını başkaları görüyor. Eğer senin bir maaşın olsa ve bir miktarını kendine, bir miktarını da başka âbidlere harcasan, o ağacı kesmekten daha iyi değil midir? Zira onu kestiğin takdirde onlar başka birini dikerler, hiç onlara zararı olmaz. O hâlde her gün senin yastığının altına iki altın koyayım, ihtiyacına harca.»** dedi.

Âbid düşündü ve: **«Bu kimse doğru söylüyor. Altının birini harcayıp birini sadaka vermek benim için bu ağacı kesmekten hayırlıdır. Zaten bana, bunu kes diye emir de gelmedi ve ben peygamber de değilim ki, bunun gibi şeyler bana farz olsun.»** dedi. Sonra bu düşünce ile o ağacı kesmekten vazgeçip geri döndü. Ertesi gün sabahleyin yastığının altında iki altın buldu.

Ertesi gün yine iki altın buldu ve: **«O ağacı kesmediğim gerçekten iyi oldu.»** dedi. Üçüncü gün yastığı kaldırdı, hiçbir şey bulamadı. Kızdı ve baltasını alıp ağacı kesmeğe gitti. Şeytan yine yoluna çıktı ve ne tarafa gidersin? dedi. Âbid, o ağacı kesmeğe giderim, dedi. Şeytan: **«Yakışıksız konuşuyorsun. Allah hakkı için hiçbir zaman onun semtine bile uğrıyamazsın.»** dedi ve kavga ettiler. Şeytan âbidi kaldırıp yere vurdu. Öyle ki, elinde bir serçe gibi oynatıyordu. Ona, geri dön, yoksa başını koyun gibi gövdenden ayırırım, dedi.

Âbid: **«Beni bırak, geri döneyim. Fakat bunun aslını söyle ki, ben niçin başta seni iki defa yıktım ve bu defa sen beni yıktın?»** dedi. Şeytan: **«O zaman sen Allah için kızmıştın. Allah beni sana musahhar etti. Zira Allah için bir iş yapanı ben yenemem. Bu defa da kendin için ve dünyalık için kızdın. Dünyaya ve kendi arzusuna uyan, bizimle başa çıkamaz.»** dedi.

İHLÂSIN HAKİKATI

Niyetin, amelin sebebi ve onu gerektiren şey olduğunu öğrendin. O ameli gerektiren sebeb bir olursa, ona ihlâs denir; iki olursa, karışık olur, ihlâs olmaz.

Karışık olması şu şekilde olur ki, meselâ: Allah için oruç tutmak dilerse, fakat sağlığı için perhiz tutmak maksadı da olursa, yahut ik-

tisat kasdı olursa, yahut yemek pişirip hazırlamak zahmetinden kaçarsa, yahut başka işi olup ona mâni olmasın derse, yahut uyuyup bir şeyi hazırlıyamıyorsa; yahut kölesini azât edince nafakasından veya kötü huyundan kurtulmayı da kast ederse; yahut da hacca giderse ve yolculuk sebebiyle güçlü ve sağlıklı olmaya niyet ederse, yahut dünyayı gezip çeşitli şehirleri görmeyi niyet ederse, yahut birkaç gün çoluk çocuk sıkıntısından uzak kalıp rahat etmesini gaye edinirse, yahut bir düşmanın bulasından emin olmayı kast ederse; yahut da gece namazını kılarsa ve eşyasını da hırsızdan korumayı niyet ederse, yahut insanlar arasında aziz ve muhteşem olmak murat edinirse; yahut da ders verip meclis kurarsa ve sükût eleminden ve kalb darlığı sıkıntısından kurtulmayı da kastederse; yahut da Kur'an'ı yazarsa ve yazısının güzelleşmesini niyet ederse, yahut da yaya olarak hacca giderse ve kira masrafından kurtulmaya da niyet ederse; yahut da abdest alırsa ve temizlik ve ferahlığı da kastederse; yahut da yıkanırsa ve güzel kokmaya da niyet ederse; yahut da mescidde itikâfa girip ev kirasından da kurtulmayı niyet ederse; yahut bir fakirin ısrarından kurtulmak için sadaka verirse; yahut menetmekten utandığı bir fakire bir şey verirse; yahut kendisi de hasta olduğu zaman hâlini sormaya gelsinler diye bir hastanın hâlini sormaya giderse, yahut kendisine gücenip üzülmesin diye hastanın hâlini sormaya giderse; yahut da bunları doğrulukla maruf ve meşhur olayım diye yaparsa, riya yapmış olur.

Riyanın hükmü beyân edildi. Bu düşüncelerin her biri, gerek az olsun, gerekse çok olsun ihlâsı iptâl eder. Belki hâlis amel, içinde nefs için hiç nâsip olmayıp yalnız ve sadece Allah için olan ameldir.

Nitekim Resûlüllah'tan **«İhlâs nedir?»** diye sorulunca: **«Mabûdum Allah'tır deyip, doğru yolu, emrolunduğun gibi elden bırakmamaktır.»** buyurdu. İnsan beşeriyet sıfatından kurtulmadan ihlâsı elde etmesi hayli zordur. Bunun için ihlâstan daha zor şey olmaz, demişler. Eğer insan bütün ömründe bir adım ihlâslı atsa, kurtuluşu umulur. Gerçek şudur ki, bir saf ameli, o bütün gayelerden ve beşerî sıfatlardan temizleyip meydana getirmek südü, necaset ile kan içinden dışarı çıkarmak gibidir.

Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«İçenlerinize, onun karnında bulunan yenmiş şeylerden ve kandan halis süt içiririz.»** (Nahl Sûresi, âyet: 66).

O hâlde çare şudur ki, kalbi dünya arzusundan kesip sadece Allah'ın sevgisine vermektir. Tıpkı her ne yaparsa sevgilisi için yapan âşık gibi. O hâlde yemek yemesi, yahut helâya gitmesi de ihlâsla olabilir. Eğer biraz dünya sevgisi galib olursa, namazında ve orucunda ihlâslı olmak zor olur. Zira bütün ameller kalb sıfatını alır. Kalb hangi tarafa eğilirse, amel de o tarafa eğilir. Mevki, makam sevdasında olan kimse, onun teveccühü insanlara olur. Sabahleyin yüzünü yıkayıp sırtına elbisesini giymesi, insanlar için olur. Hiçbir yerde ihlâs, ders meclisinde, hadis rivayeti meclisinde ve insanlarla ilgili olan şey-

lerde olduğu kadar zor olmaz. Zira çoğunlukla bunların sebebi insanlardan kabul görmektir.

İbâdetin niyeti insanların kabulüne öyle karışır ki, insanların kabul göstermeleri, ibâdetin kabulü gibi olur. Ya ibâdet kabulünden daha kuvvetli, ya da ondan zayıf olur. Kalbi bunun gibi düşüncelerden temizlemekten, âlimlerin çoğu âciz kalmışlardır. Ancak kendilerini muhlis düşünen ahmaklar onunla aldanıp kusurlarını bilemezler. Belki âcizlerin çoğu akıllı olanlardır.

Büyüklerden biri der ki, **«Otuz yıllık namazı kaza ettim. Çünkü o namazları birinci safta kılmıştım. Bir gün namaza geç gelip arka safta kaldım. Kalbimde, namaza geç geldi derler diye mahcubiyet gördüm. Bunun üzerine bildim ki, benim namaza hırsım ve ona devamlılığım, beni birinci safta görsünler diye insanların görmesi için imiş. Buna binâen kaza ettim.»**

Bu itibarla ihlâs, anlaşılması güç ve onunla amel edilmesi daha güç olan bir şeydir. Ortaklık bulunan her şey ihlâssızdır. İhlâssız olan amel de kabul olmaz.

CAHİL İLE ÂLİMİN İBADETLERİ

Bil ki, büyük zâtlar demişlerdir ki, âlimin iki rek'at namazı, câhilin bir yıllık namazından üstündür. Çünkü câhil amelin âfetlerini anlamaz. Onun garazlariyle karışık olanını ayırdedemez, hepsinin ihlâslı olduğunu sanır. Zira ibâdetteki karışıklık, altındaki karışıklık gibidir. Sarrafların kimisi bazen yanılırlar.

Ancak sanatında tam mehareti olan sarraflar hariç. Câhil olanlar ise, altının, rengi sarı olup altın biçiminde olan şey olduğunu sanırlar. İbâdetin ihlâsını götüren karışıklık (gış) dört derecedir. Bazıları çok gizli ve çok zordur. Bunun kolay anlaşılması için izah ve tasvir edelim.

Birinci derece: Bir kimse namaz kılarken yanına bazı insanlar gelirse, şeytan ona, namazı güzel kıl, tâdil-i erkânı yerine getir ki, insanlar seni ayıplamasın, der. Bu zaten açıktır.

İkinci derece: Birinci dereceyi bilip ondan sakının kimseye şeytan der ki, namazı güzel kıl ki, onlar da sana uysunlar ve bunun için sevâp kazanasın. Bazen şeytanın bu hilesine aldanır ve bilmez ki, uyma sevâbı, ancak onun huşû' ve ihlâsının parıltısı başkasına geçtiği zaman hasıl olur. Ama kendisi ihlâslı ve huşû'lu olmadığı hâlde insanlar onu öyle düşünseler, sevâp onlara olur ve kendisi de münâfıklığı ile muahaze edilir.

Üçüncü derece: Yalnız başına namazı insanlar arasında kıldığı gibi kılmamanın nifak olduğunu bildiği için, yalnız başına iken de namazı güzel kılmaya kendini zorlar ki, insanlar arasında da o şekilde

kılabilsin. Bu çok zordur. Çünkü bu riyâdır ve bu riyâyı kendi kendine yapmış olur. Zirâ haddizâtında kendisi, yalnız iken yaptığı amelin, insanlar arasında yaptığı amel gibi olmadığına kendinden utanıp yalnız iken de namazı insanlar huzurunda kıldığı gibi kılmış olur ve bununla insanlar içinde yaptığı riyâdan kurtulduğunu sanıyor. Ama gerçekte yalnız iken de mürai olmuş olur.

Dördüncü derece: Hepsinden çok gizlidir. Meselâ: Bir kimse yalnız iken de insanlar arasında iken de huşû' ve hudû' ile amel yapmadığını bilir. Şeytan onun kalbine girip Allah'ın azamet ve celâlini düşünsen a! Yoksa kimin huzurunda olduğunu bilmiyor musun? der. Böylece o kimse tefekküre başlar, huşû' içinde olur. İnsanların gözünde zühd ve salihlik ile süslü görünür. Eğer yalnız iken de bu fikirler onun kalbine gelmezse, bunun sebebi riyâdır, başka bir şey değildir. Fakat şeytan ona bu şekilde gösterir ki riyâ olduğu bilinmesin. İnsanları gördüğü zaman Allah'ın azametini hatırlamak fayda vermez. Belki onun yanında bütün insanların görmesiyle hayvanların görmesi bir olmalıdır. Eğer aralarında biraz fark bulursa o kimse henüz riyâdan kurtulmamıştır. Bunun misâli, bundan önce riyâ babında garazlar beyânında anlatıldı. Şeytanın bu kabil aldatmaları sonsuzdur. Bu incelikleri anlamayan, ücretsiz işçi gibi faydasız can çeker gibi çalışır ve çalışması boşa gider. Onun hakkında: **«Onlara Allah tarafından sanmadıkları şeyler zâhir oldu.»** (Zumer sûresi, âyet: 47) âyeti vardır.

NİYETİN KARIŞIKLIĞI

Bil ki, niyet karışık olur. Eğer riyâ niyeti, yahut başka bir maksat, ibâdet niyetine gâlib olursa cezaya sebeb olur. Her iki taraf eşit olursa, ne cezaya sebeb olur, ne de sevâba. Eğer riyâ, ibâdet tarafından zayıf olursa, amel sevâbsız kalmaz.

Her ne kadar hadis ve eserlerde: **«Ortak koşan kimseye derler ki, bu ameli kimin için yaptıysan, git, ondan sevâp iste denir.»** denilmekte ise, bizce doğrusu, bundan murat iki taraf eşit olduğu zamandır ki, o zaman sevâp olmaz ve sevâp isteyince, ona, **«Git sevâbı ortak ettiğin kimseden iste denir.»** Cezaya delâlet eden hadislerden murad, sadece riyâ niyeti olması, yahut o niyetin galib olması hâlidir. Ama gerçek sebeb taat ve ibâdet olup öbür taraf zayıf olursa, sevâpsız kalması uygun değildir. Gerçi sevâp niyeti hâlis olan kimsenin mertebesinde olmaz. Biz bu gerçeği iki delil ile seçtik:

Birincisi: Bize kesin delillerle malûm olmuştur ki, cezanın mânası, kalbin Allah'a lâyık olmaktan uzak olmasıdır. Ayrılık ateşiyle yanmasının sebebi de budur. Ve ibâdet niyeti, saadet tohumu, dünya niyeti ve şekavet tohumudur. Bu iki niyete uymak, o tohumların gelişmesine yardım etmektir ki, onların biri onu Hak tarafından uzaklaştırır, diğeri de yaklaştırır. O iki niyet eşit olursa, aslâ sevâp olmaz. İbâdet tarafına bir karış eğilimi fazla olursa o kadar sevâp kazanır ve

yakınlığı ziyadeleşir. Öbür tarafa bir karış eğilimi fazla olursa, o kadar uzaklaşır. Eğer yarım karış bile olursa, yine durum böyledir.

İbâdet tarafına yarım karış meyli varsa, o kadar sevâp ve yakınlık ve dünyaya o kadar meyliyle hüsrân ve uzaklık hasıl olur. Tıpkı şu hasta gibidir ki, sıcak ve soğuk olan şeyleri eşit yerse, hararet ve serinliği eşit olur. Eğer soğuğu bir miktar fazla yerse, serinlik galib olur ve eğer sıcağı bir miktar artırırsa, hararet galib olur. Günah ve taatın, kalbin aydınlık ve karanlık olmasındaki tesiri, ilâçların, beden mizacındaki tesiri gibidir. Terazi akıl olursa, ağırlık ve noksanlıkta bir zerre kayıb olmaz. **«Zerre kadar iyilik eden, iyiliğini bulur.»** (Zilzâl sûresi, âyet: 8) âyetinin mânası da budur. Ama korku ve ihtiyat yolu, iyi niyetin kuvvetli olmalı ve sen kendini zayıf bilmelisin. O hâlde selâmet, dünyevî gayelerin yolunu tamamiyle kapamaktadır.

İkinci delil: İcma ile sabittir ki, bir kimse hac yolunda ticaret yapsa, onun haccı zâyi olmaz. Gerçi sevâbı da muhlislerin sevâbı gibi olmaz. Zira onun esas gayesi hac olup ticaret ona tâbi olursa, onun sevâbı bâtıl olmaz. Gerçi biraz noksan olur. Ve gene Allah için savaşan da böyledir; fakat savaşın iki cephesi vardır. Birinde zengin kâfirler vardır ve burada ganimet malı fazla olur. Diğerinde ise fakir kâfirler vardır. Eğer savaşan, zenginlerin cephesini seçerse, onun gazası tamamiyle boşa gitmesi imkânsızdır. Çünkü insan ganimet bulup bulmamak arasını ayırdeder. Allah korusun, eğer sevâp kazanmak için böyle ayrım yapmamak şart olsaydı, dünyada hiçbir amelin doğru olmayacağından korkulurdu. Bilhassa ders ve tasnif meclisi ve insanlarla ilgili şeyler böyledir. Zira bir kimse tamamiyle kendinden geçmeyince, bu ayrımdan kurtulamaz. Meselâ: Onun tasniflerini başkasına izâfe etseler, yahut sözlerini başkasına isnat etseler, bunu duymak istemese de duyduğu zaman üzülmeyen az bulunur.

Bil ki, sıdk ihlâsa yakındır ve yüksek bir derecedir. Sıdkın kemâline erişen sıddık olur. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de sıddıkları överek buyurur ki: **«Onlar Allah'a verdikleri ahde vefa eden kimselerdir.»** (Ahzab sûresi, âyet: 23). **«Sıddıklara sıdıklarından sorulur.»** Ahzab sûresi, âyet: 8). Resûlüllah'a kemâl nedir? diye sual ettiklerinde: **«Doğru söyleyip amellerde sıdk üzere olmaktır,»** buyurdu. O hâlde sıdkın mânasını öğrenmek mühimdir. Sıdk, altı şeyde doğru olmaktır. Altı şeyde tam anlamiyle doğru olan sıddık olur.

Birinci sıdk: Dilde olan sıdktır. Dilde olan sıdk, ne geçmiş şeylerden, ne şimdiki hâlden haber verirken ve ne de gelecekte verdiği sözde aslâ yalan söylememektir. Bundan önce anlatıldı ki, kalb dilden sıfat kazanır. Eğer dili doğru söylerse, kalbi doğru olur, eğri söylerse eğri olur. Dildeki sıdkın kemâli de iki şeyle olur:

Birincisi, ta'riz yapmamalı (yanlış anlamaya meydan vermemeli), yâni kendisi doğru söylerken, insanların, gerçeğin aksini anlamalarına meydan verecek şekilde konuşmamalıdır. Ama eğer doğru söylemek iyi olmayan bir yer olursa, meselâ: Harpte, yahut erkek ile ha-

nının, yahut insanların arasını bulmak için ise olabilir. Bu yerlerde yalan söylemeye ruhsat vardır. Ancak bu yerlerde bile elinden geldiği kadar sarih yalan söylemeyip ta'riz yapmak (kapalı konuşmak) daha iyidir. Allah için ve hayırlı bir iş için yalan söyleyen, kasd ve niyetinde samimî olursa, sıddiklar derecesinden düşmez. İkincisi, Allah'a münacaat ederken, kendi nefsinden samimiyet istemelidir. Meselâ: **«Yüzümü sana döndüm,»** dediği zaman, kalbi dünyaya meyledivorsa, yalan söylemiş olur. Zira yüzünü Allah'a dönmemiş olur. **«Ancak sana tapıyorum,»** (En'am sûresi, âyet: 79) dediği zaman, dünya ve şehvetlerin havasında olursa, istekler, şehvetler kendisine mağlûp değil, kendisi onlara mağlûp olursa, yalan söylemiş olur. Çünkü insan neye bağlı ise onun kuludur.

Resûlüllah: **«Altın ve gümüş kulu helâk oldu,»** hadîsinde dünyayı sevene altın ve gümüş kulu buyurmuştur. O hâlde dünyadan kesilmeyen Allah'a kul olmaz. Allah'a kul olunca da dünyadan azât olur. Bu azâtlığın ve hürriyetin tamamı, insanlardan azât olduğu gibi kendinden de azât olmalıdır. Şöyle ki kendisinde hiç irâde kalmamalı belki Allah'ın rızasından başka bir şey dilememelidir. Allah kendisine ne yaparsa, rıza göstermelidir. Bu mertebe tam sıdk mertebesidir. Kullukta bu mertebeye kavuşmayan kimseye sıddik değil, hattâ ona sadık bile demek doğru değildir.

İkinci sıdk: Niyette olan sıdktır. İbâdet, Allah Teâlâ'ya yaklaşmaktan başka bir gaye ile yapılmazsa, ona başka bir şey karışmazsa ihlâs olur. İhlâsa da sıdk denir. Kalbinde Allah'a yaklaşmaktan başka düşüncesi olan kimse insanlara gösterdiği ibâdette yalancı olur.

Üçüncü sıdk: Azimde olan sıdktır. Meselâ: Şöyle azmeder düşünür ki, eğer kendini bir vilâyete vali yapsalardı, adaletle hüküm edecekti. Eğer malı olsa, sadaka verecekti. Valiliğe yahut tedrisat meclisine kendisinden daha lâyık birisi çıksa ona teslim edecekti. Bu azim, bazen kuvvetli ve bazen de zayıf ve tereddütlü olur. Kuvvetli ve tereddütsüz olana azim sıdkı denir.

Nitekim doktorlar, **«Bu iştah yalancıdır, yâni temeli yoktur ve bu iştah doğrudur, yâni aslı ve temeli vardır ve kuvvetlidir,»** diyorlar. Sıddik kalbinde hayırlara azmi daima kuvvetli olan kimsedir. Nitekim Ömer (r.a.) der ki: **«Hz. Ebû Bekir'in içinde bulunduğu kavme emir olmaktansa, boynumun vurulmasını daha çok severim.»** Zira Hz. Ömer bu hususta kendisinde kuvvetli azim bulmuştu. Bazı kimseler, kendilerinin öldürülmesiyle, Hz. Ebû Bekir'in öldürülmesi arasında bir seçim yapsalar, kendi hayatlarını seçerler. O hâlde bu kimselerle, Ebû Bekir üzerine emir olmaya ölümünü tercih eden kimse arasında büyük fark vardır.

Dördüncü sıdk: Azme vefa kılmaktır. Çünkü azmi kuvvetli olan, savaşta canını verebilir. Kendisinden daha yetkili olunca görevi ona teslim edebilir. Nitekim ahde vefa edenler hakkında **«Allah'a verdikleri ahde vefa gösteren kimseler...»** (Ahzab sûresi, âyet: 23) buyuruldu.

Mallarını fedâ etmeye azmedip de etmeyenler hakkında ise: **«Bazı kimseler, Allah'ın ihsanı olursa doğru yolda dağıtmaya ahdettiler. Allah fazlından onlara verince, ahdlerine vefâ etmeyip bahillik ve cimrilik göstererek yalancılardan oldular,»** (Tevbe sûresi, âyet: 75) buyurulur. Tâ **«Yalanlamaları sebebiyle,»** âyetine kadar. Demek ki, Allah Teâlâ, ahdlerinden caydıkları için onlara yalancı buyurdu.

Beşinci sıdk: Zâhidde gösterdiği amelden kalbi de bir sıfat alır. Meselâ: Bir kimse yavaş yürürse ve kalbinde o vekâr olmazsa, o kimse yalancı olur. Bu sıdk, kalbin zâhirden daha güzel olduğu, yahut ikisinin de eşit olduğu zaman olabilir. Resûlüllah buyurdu ki: **«Kalbimi dışımdan daha güzel eyle ve dışımı da güzel eyle,»** Bu sıfat üzere olmayanın gayesi riyâ olmasa da, zâhirinin, kalbine delâlet etmesi hususunda yalancı olur ve sıdk mertebesinden düşer.

Altıncı sıdk: Din makamlarında dinin hakikatini kendinden istemeli, zühd, muhabbet, tevekkül, havf, recâ, şevk ve rıza gibi zâhirî delillerle kanaat etmemelidir. Zira bunlardan tamamen uzak hiçbir mü'min yoktur. Fakat bu hâllerin az bulunduğu kimse zayıf olur. Bu hâllerin kuvvetlice bulunduğu kimseye **«sadık»** denir.

Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Mü'minler ancak Allah'a, Resûlüne iman edip sonra şüpheye düşmeyenlerdir.»** (Hücurat sûresi, âyet: 15) Tâ **«İşte, onlar sadıklardır,»** âyetine kadar. Demek Allah Teâlâ imanı tam olana **«sadık»** buyurdu. Bu, şuna benzer ki, bir kimse bir şeyden korksa, onun korkmasının işareti korkudan titremesi, renginin sararması ve yemekten, içmekten kesilip kararsız olmasıdır.

Bir kimse bu şekilde Allah'tan korkarsa, o kimsenin korkusu doğrudur. Ama eğer günahtan korkarım deyip de, o günahı bırakmazsa, ona yalancı denir. Bütün makamlarda böyle çok değişiklikler vardır. O hâlde bu altı hususta doğru olan kimse, sıdkta en üstün derecede olduğu için ona sıddîk denir. Bunların yalnız bir kısmında sadık (doğru) olana sıddık denmez, fakat onun derecesi sıdkının miktarına göre olur.

ALTINCI ASIL

MUHASEBE VE MURAKABE

Bil ki, Allah Teâlâ buyurur ki: **«Kıyâmet gününde terazi kuracağız. Aslâ kimseye zulm edilmeyecektir. Herkesin yaptığı zerre miktarı iyilik ve kötülük teraziye vurulacaktır, zerresi kaybı olmayacaktır. Biz insanların hesabını görmeye yetişiriz.»** (Enbiya sûresi, âyet: 47).

Allah Teâlâ insanlara va'de verip kendi muhasebelerini yapmaları için: **«Herkes yarın kıyâmete ne hazırladığını gözden geçirsin.»** (Haşr sûresi, âyet: 18) buyurur.

Resûlüllah buyurur ki: **«Akıllı şu kimsedir ki, dört saat zamanı olsa birincisinde muhasebesini yapar, ikincisinde Allah'a münacaat etmekle meşgul olur, üçüncüsünde geçimi için çalışır, dördüncüsünde de mübâh şeylerle uğraşır.»**

Ömer (r.a.) der ki: **«Hesaba çekilmeden önce siz kendinizi hesaba çekin.»**

Allah Teâlâ buyurur ki: **«Ey iman edenler, sabrediniz, kendi nefs ve şehvetinizle mücahede ediniz; tâ ki, galib gelesiniz ve bu cihadda sebat ediniz.»** (Al-i İmrân süresi, âyet: 200). Bunun içindir ki, basiretli din büyükleri, bu dünyaya ticaret için geldiklerini, muameleleri kendi nefisleriyle olacağını, kazançlarının cennet ve zararlarının cehennem olacağını, hattâ ebedî saadet ve sonsuz şekavet (bedbahtlık) olacağını kesinlikle anlamışlardır. Bu itibarla kendi nefislerini ortak yerine koymuşlardır. Nasıl ki, insan kendi ortağıyle başta şartname yapar, ondan sonra ona göz kulak olup durumunu tecessüs eder, sonra hesaba çeker, eğer hiyânet etmiş ise, kınar ve cezalandırır; din büyükleri de kendi nefsleriyle bu altı makamda sebatlıdır. Bu makamların birincisi müşareke (ortaklık), ikincisi murakabe, üçüncüsü-muhasebe, dördüncüsü muatebe (kınama), beşincisi muaheze (cezalandırma), altıncısı mücahededir (uğraşmaktır).

Birinci makam: Bil ki, nasıl ki malını teslim ettiğin ortağın, gerçi sana kazanç sağlamak için yardımcı olur; fakat bazen de düşman olup hıyânete bile heveslenir ve nasıl ki, ortakla başta şartname yapar, sonra göz kulak olup devamlı durumunu gözetler, sonra yaptığı alış - verişten onu hesaba çekersin; din yolunda sâlik (yürüyen) olanların da, nefsleriyle olan muameleleri böyle olmalıdır. Hattâ nefs, bu hâller için ortaktan da daha mühimdir. Çünkü nefsle olan muamelenin kazancı ebedidir. Dünya muamelesinin faydası ise birkaç günlüktür. Geçici olan her şey akıllılar yanında önemsizdir.

O hâlde, madem ki insan ömrünün her nefesi öyle kıymetli bir cevherdir, onunla hazineler kazanmak mümkündür. O hâlde onun için hesap, kitap yapmak daha mühimdir. Bu itibarla akıllı olan, her gün sabah namazından sonra bir saatini bu husus için ayırmalı; kalbini diğer şeylerden boşaltıp kendi kendine demelidir ki; bizim ömürden başka hiç sermayemiz yoktur. Bizden boşa giden bir nefesin yerine başka bir nefes gelmez. Zira nefesler Allah'ın ilminde sayılı ve hesaplıdır, hiç artmaz. Ömür geçince ticarete imkân kalmaz. Fırsat bu fırsattır. Zira vakit dardır. Âhiret vakti çok geniştir, fakat orada çalışmak, yorulmak yoktur. O hâlde bugün senin günündür. Allah Teâlâ sana ömür verdi. Ecel gelirse, ne olur, bana bir gün mühlet verin, işlerimi bitireyim diye yalvarır, sızlanırsın. Allah Teâlâ şimdi sana bu nimeti müyesser etmiştir. Ey nefsim, sakın, bu büyük sermayeyi zâyi etme. Belki yarın mühlet bulmazsın ve hasretten başka bir şey kalmaz. Şimdi farzet ki, öldün ve Allah'tan birgün mühlet istedin ve o da istediğini sana verdi. Bu durumda vaktini zayi edip ken-

di saadetini kazanmamaktan daha büyük ziyan ne olur? diye nefsine öğüt ve nasihat vermelidir.

Hadiste: **«Bir gün, bir gece yirmi dört saattir. Yarın kıyâmet gününde kulun önüne yirmi dört hazine koyarlar. Birisi açılınca, o saatte yaptığı iyilikler sebebiyle nûr ve ziyâ ile dolu olduğunu görür. Kalbine o kadar sevinç, neşe ve rahatlık gelir ki, eğer bu neş'e ve sevinç cehennemdekilere taksim edilseydi, cehennemde olduklarını unuturlardı. Bu sevinci, bu nûrun Allah katında kabule vesile olduğunu bildiği içindir. Diğer bir hazine açılır. Onun için müthiş karanlık ve çok pis kokular verir. Öyle ki, herkes istikrâh edip kaçar. Bu da günah saatidir, denir. Bunun için onun kalbine o kadar korku, heybet, mahcubiyet ve pişmanlık gelir ki, eğer cennetliklerin kalbine taksim edilseydi, hepsinin hayatı üzücü ve sıkıcı olurdu. Diğer bir hazine açılır ki, onda ne nûr görünür, ne de zulmek (karanlık). O, zayi ettiği, boşa geçirdiği saattir. Bundan kalbine bir hazinesi olup da boşuna onu zayi eden kimseden daha çok hasret ve nedamet gelir. Bütün ömrünü bu şekilde saat saat kendisine göstereceklerdir.»**

O hâlde kendi nefsine hitap edip demelidir ki, ey nefsim, işte bu yirmi dört hazineyi sana teslim ettiler. Sakın, birisini boş bırakma, onun hasretine dayanamazsın. Büyük zâtlar demişlerdir ki, farzedelim, taksiratını affedecekler, nihayet sevâbı kaçırmış olmaz mısın ve hasenat işleyen salihlerin, müttekilerin derecesinden geri kalmaz mısın? Ve sen bu zararın hasretini çekmeyecek misin? O hâlde bütün âzaların için nefse tenbih edip demelisin ki, dilini, gözünü ve bütün yedi azânı koru. Zira demişlerdir ki, cehennemin yedi kapısı vardır; o kapılar b uzâlardır. Zira cehenneme girenler bunlar sebebiyle girerler. Bu azâların günahlarını nefse hatırlatıp onu korkutmalı, o gün yapılacak ibâdetleri ona hatırlatmalı, onu o ibâdetleri yapmağa zorlamalı ve eğer bunun aksini yaparsan, muhakkak seni cezalandırırlar diye ona korku vermelidir. Zira nefs her ne kadar serkeş olursa da nasihati kabul eder ve riyazet ona tesir eder. Bu anlattığımız muhasebe amelden önce olur.

Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **«Biliniz ki, Allah Teâlâ kalbinizde olanları biliyor. O hâlde ondan korkunuz.»** (Bakara sûresi, âyet: 235).

Resûlüllah buyurdu ki: **«Akıllı kimse, ölümden önce hesabını gören ve ölümden sonra kendisine yarayacak şeyleri yapan kimsedir.»**

Gene buyurdu ki: **«Önüne çıkan iş doğru ise yap, değil ise ondan uzaklaş.»** Demek ki, her gün sabahleyin nefsiyle böyle muhasebe etmeye ihtiyaç vardır. Ancak tarik-i müstakimi (doğru yolu) bulanlar hariç. Hattâ onlar bile bu tür amelden uzak kalmamalıdır. O hâlde o yolda bile muhasebeye ihtiyaç vardır.

İkinci makam: Murakabe makamıdır. Murakabe, bir şeye gözcülük yapıp onu korumaktır. Nitekim eşyayı ortağa havale edip onunla şartname yaptıktan sonra ondan gafil olmayıp ona gözcülük etmek gerekiyorsa, bunun gibi nefsinin de her anda gözcüye ihtiyacı vardır.

Şöyle ki, ondan gafil kalırsa kendi tabiatına dönüp tembelleşir, yahut şehvet ve arzulara uyar.

Murakabenin aslı, Allah Teâlâ'nın onun bütün hareketlerine muttali olduğunu, aklına her ne gelirse, hepsini bildiğini düşünmektir. İnsanlar onun dışını görüp zâhiri hâllerini bildikleri gibi, Allah Teâlâ hem onun zâhirini, hem de bâtınını bilmektedir. Bu mertebeyi idrâk eden ve buna inanan herkesin hem dışı, hem içi edebli olur. Buna inanmazsa kâfir olur. Eğer inanırsa, aksini yapmak büyük cesaret olur.

Allah (c.c.) buyurur ki: **«İnsan bilmez mi ki, Allah Teâlâ herşeye muttalidir.»** (Alâk sûresi, âyet: 14).

Bir bedevi Resûlüllah'ın huzuruna gelip benim günahım çoktur, benim için tevbe etmek mümkün olur mu? Resûl: **«Evet, mümkündür,»** buyurdu. Peki, o günahları işlerken, Allah görür mü idi? dedi. Resûlüllah: **«Evet, görürdü,»** buyurdu. Bedevi (veya Habeşi), ah deyip canını Hakk'a teslim etti.

Resûlüllah buyurdu ki: **«Allah'a, sizi görür gibi ibâdet ediniz! Siz onu görmüyorsanız, o sizi görür.»** Eğer Allah'ı bütün fiillerde ve hareketlerde gözcü bilmezsen, yâni hazır ve nazır olduğuna inanmazsan, bu iş doğru olmaz.

Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Şübhesiz Allah sizin herşeyinizi görmektedir.»** (Nisâ sûresi, âyet: 1). Belki işin doğru olması, devamlı Allah Teâlâ'yı müşahede edip devamlı hazır ve nâzır bildiği zaman olur.

Büyük zâtlardan biri, müridleri içinde birini çok sevdiği için, diğerlerinin zoruna giderdi. Bunun üzerine o zât, herbirine bir kuş vererek, gidin, kimsenin sizi görmeyeceği bir yerde boğazlayın, dedi. Hepsi o kuşları tenha bir yerde boğazlayıp getirdiler. O mürid ise kesmeden diri getirdi. O zât ona: **«Sen niçin boğazlamadın?»** dedi. Hiçbir yeri boş bulamadım, nereye gittiysem, Allah Teâlâ'yı orada hazır ve nâzır buldum, dedi. Böylece o zât, o müridinin derecesini, diğer müridlerine bu şekilde bildirdi. Yâni o daima müşahede mertebesindedir, başka şeye iltifatı yoktur, demek istedi.

Zeliha, Yusuf'u (a.s.) kendisiyle birleşmeye çağırınca, önce kalkıp taptığı putun yüzünü örttü. Yusuf: **«Sen bir taştan utanıyorsun. Ben yeri göğü yaratan yaratıcıdan utanmaz mıyım?»** dedi.

Bir kimse Cüneyd-i Bağdadî'ye: **«Sokakta kadınlara bakmaktan gözümü koruyamıyorum. Ne yapayım?»** dedi. Cüneyd: **«Şöyle korursun: Bakacağın kimseye bakmadan önce, Allah'ın sana baktığına inan,»** dedi.

Hadîste gelmiştir ki: **«Adn cenneti şu kimseler içindir ki, günah işlemeye niyetlendikleri zaman, Allah'ın azametini düşünüp ondan utandıkları için, o günahtan vazgeçerler.»**

Abdullah bin Dinar der ki: **«Hz. Ömer'le beraber Mekke'ye gidiyorduk. Bir yere konduk. Bir çoban koyun sürüsünü güdüyordu. Dağdan inip yanımıza geldi. Ömer: "Ey çoban! Bize bir koyun sat." dedi.**

Çoban: "Ben köleyim, koyunlar benim değildir" dedi. Ömer: "Efendine, birini kurt kaptı dersin. O ne bilecek?" dedi. Çoban: "Nihayet Allah bilir ya" dedi. Ömer bunu duyunca ağladı ve efendisini bulup onu satın alıp azât etti ve: "Bu söz seni bu dünyadan azât etti. Öbür dünyada da azât eder" dedi.»

SIDDÎKLARIN VE MÜTTAKÎLERİN MURAKABESİ

Bil ki, murakabe iki derecedir: Birinci derece: Sıddîkların murakabesidir. Onların kalbi Allah'ın azâmetine dalmış, daima Hakkın heybetinden kırık olmaktan kurtulmaz. Onlarda Allah'tan başka bakacak şeyleri yoktur. Bu murakabe kısadır. Zira kalb doğrulunca, diğer azâlar da kalbe uyar. Bu mertebeye ulaşan kalb, mübah şeylerden bile vazgeçer, günahlar nerede kalır. Bunun, azâlarını günahlardan korumak için tedbir ve çareye ihtiyacı olmaz.

Bunun için Resûlüllah buyurur ki: **Sabahleyin tek yön ve tek gaye ile kalkanın Allah bütün işlerine yetişir.»** Bazı kimseler o kadar murakabeye dalıyorlar ki, ona bir söz söylesen işitmez; birisi yanına gelse görmez. Her ne kadar gözü görüyor, kulağı işitiyor ise de böyle oluyor.

Abdulvahid bin Zeyd'e dediler ki, insanlardan geçip kendi hâliyle meşgul olan birini tanıyor musun? Evet tanıyorum, şimdi buraya gelecektir, dedi. Birden Ütbetül Gulam çıkageldi. Abdulvahid ona: **«Yolda hiçbir kimse gördün mü?»** dedi. Hayır kimse görmedim, dedi. Halbuki onun yolu çarşıdan geçiyordu.

Yahya bin Zekeriyya (a.s.) bir hanımın yanından geçerken eliyle onu tutup yüzüstü yere düştü. Ona: **«Ya Yahya niçin böyle yaptın?»** dediler. Yahya, duvar sandım, dedi.

Bir kimse der ki, ok atan bir topluluğun yanından geçtim. Birisi onlardan ayrı uzakta oturuyordu. Onunla konuşmak istedim. Allah'ın zikri konuşmaktan daha iyidir, dedi. Niçin yalnız oturuyorsun? dedim. Allah ve iki meleğim benimle beraberdir, dedi. Bunların hangisi hedefi vurdu? dedim. Allah'ın affettiği kimse, dedi. Yol hangi taraftadır? dedim. Göze baktı ve: **«Allah'ın, senin mahlûkatının çoğu senden gâfildir.»** dedi ve hemen yürüdü.

Şibli, Süfyan-ı Sevri'nin yanına geldi. Baktı ki murakabe ile meşguldür. Bu güzel işi kimden öğrendin? dedi. **«Kediden öğrendim, o fare yuvasını beklerken benden daha sakindir,»** dedi.

Abdullah-ı Hafif der ki, Sûr şehrinde bir ihtiyar ile bir genç devamlı murakabede olduklarını bana haber verdiler. Gittim, gördüm ki, iki şahıs yüzlerini Kıble'ye çevirip oturmuşlar. Üç def'a selâm verdim, cevap vermediler. Dedim ki, Allah aşkına selâmıma cevap verin. Genç olan başını kaldırıp dedi ki: **«Ey İbni Hafif! Dünya azdır ve bu azdan da çok az kalmıştır. O hâlde bu azdan büyük nâsib al. Ey İbni Hafif! Yalnız o kadar boş musun ki, bize selâm vermekle uğraşıyorsun?»** Ve başını önüne eğip gene murakabeye daldı. Ben aç ve susuz

idim, açlığımı ve susuzluğumu unuttum. Öyle ki, içimi tamamiyle onlar tuttu. Sonra orada kalıp öğle ve ikindi namazlarını onlarla beraber kıldım ve bana bir nasihat verin, dedim.

Biri: **«Ey İbni Hafîf! Biz musibet ehliyiz. Bizim ne nasihatımız olur?»** dedi. Üç gün onlarla beraber orada kaldım. Hiçbir şey yemedim ve uyumadım. Sonra dedim ki, bunlara yemin vereyim ki, bana bir nasihat versinler. O genç başını kaldırıp dedi ki, şu kimse ile arkadaşlık yap ki, onu görmek Allah'ı hatırlatsın ve onun korkusu, heybeti kalbine düşsün ve sana hareketlerinin diliyle nasihat etsin. Velhasıl sıddıkların murakabesinin derecesi budur. Onlar tamamiyle Hakkın fikrine dalmışlardır.

İkinci derece: Âbidlerin ve ashab-ı yeminin murakabesidir. Bunlar, Allah Teâlâ'nın kendilerini gördüğünü bilen ve ondan hayâ edenlerdir. Fakat Allah Teâlâ'nın azâmet ve celâline dalıp akılları gitmemiştir. Belki kendi nefislerinden ve dünya ahvalinden haberdar olurlar. Bu şuna benzer ki, bir kimse tenhada çıplak olarak çalışır, fakat bir çocuk çıkıp gelince utanır, kendini örter. Öncekiler ise, aniden padişah ile karşılaşınca, korkusundan kendinden geçip bayılan kimse gibidir. O hâlde bu dereceye ulaşan kimse için bütün hâlleri, fikirleri hareket ve duruşları için murakabe gereklidir. Başlamak istediği her iş için nazar (dikkat) gereklidir.

Birincisi: Yapacağı işi yapmadan önce, aklına geldiği gibi, murakabeye dalıp gözetmeli ve kalbiyle olan bu murakabeyi sürdürüp hangi düşüncelerin doğduğuna ve bu düşüncelerin Allah için olup olmadığına dikkat etmelidir. Allah için olan düşünceleri gerçekleştirmeli, nefsî arzular için ise, durmalı, Allah'tan hayâ etmeli ve bu şeylere rağbet ettiği için, kendini kınamalı ve sonunda olacak kötülük ve çirkinlikleri takdir etmelidir. Bütün düşüncelerin başında böyle murakabe farzdır.

Çünkü hadîste: **«Kulun yaptığı her hareket ve sükûn için, önüne üç defter açılır.»** Birincisi **«niçin defteri»**, ikincisi, **«nasıl defteri»** ve üçüncüsü de, **«kime defteri»** dir. Birinci defter, yâni niçin defterinin anlamı, ona derler ki, bunu Allah için yapmak sana farz idi; niçin nefsin isteğiyle yapıp şeytana uydun? Eğer bundan kurtulursa ve yaptığını Allah için yaptıysa, ona nasıl yaptın? derler. Her bir hakkın bir şartı, bir âdabı, ilmi vardır. Yaptığın işi şartına, âdabına ve ilmine uygun mu yaptın, yoksa cehâletle mi yaptın? derler. Eğer bundan da kurtuluş ve selâmet bulursa, onu şartına, âdabına ve ilmine uygun yapmış olursa, kimse yaptın? derler. **«Yâni bu işi ihlâsla yapmak farz idi. Eğer Allah için yapmış isen, mükâfatını bulursun, eğer başkası için yaptınsa, mükâfatını ondan iste, derler ve eğer dünya için yaptıysan, azâb ve cezaya düçar olursun.»**

Zira sana âyet-i kerime ile: **«Halis din Alla hiçindir.»** (Zümer sûresi, âyet: 3) ve **«Allah'tan başka mabud edinip çağırdığınız kimseler, sizin gibi kullardır.»** (A'râf sûresi, âyet: 194) denilmiştir. Bu mertebeyi anlayan her akıllı kimse, murakabeden gafil olmaz. Esas olan

ilk akla geleni defetmektir. Eğer defetmezse, istek doğup azim ve himmet derecesi meydana gelir. Ondan sonra kast derecesine varıp azâlara sirayet eder. Resûlüllah buyurur ki: **«Bir iş katettiğin zaman, Allah'tan kork.»**

Bil ki, düşüncelerin hangisi Allah tarafından ve hangisi nefsî arzudan olduğunu anlamak gayet güç ve nadirdir. Bunları birbirinden ayırd edemeyen daima müttakî bir âlim ile arkadaşlık yapmalıdır ki, onun marifet nûrları ona da sirayet etsin. Dünyaya haris olan âlimlerden ise kaçınmalıdır. Çünkü şeytan onları vekil etmiştir.

Allah Teâlâ Davud'a (a.s.) vahiy gönderip buyurdu ki: **«Ey Davud! Dünya sevgisi kendisini sarhoş etmiş âlimden bir şey sorma. Çünkü o, seni benim sevgimden uzaklaştırır. Onlar kullarımın yolunu kesenlerdir.»** Resûlüllah buyurdu ki: **«Allah Teâlâ, şüpheli yerlerde keskin anlayış ve şehvetler galib olduğu zaman kâmil aklı kendisine hâkim olan kullarını sever.»** Çünkü kemâl bu iki şeyle olur. Zira işin hakikatini basiretli tefekkürle anlar ve ayırdeder ve kâmil akılla şehvetleri kendinden uzaklaştırır. Bu iki idrâk birbiri için gereklidir. Şehvet ve arzuları defedecek aklı olmayan herkesn, şübheler mahallinde tam basireti olamaz.

Bunun içindir ki Resûlüllah buyurdu ki: **«Bir günah işleyen kimseden bir daha geri dönmeyen bir akıl nûr ayrılır.»** İsa (a.s.) der ki: **«Ameller üç çeşittir: Biri apaçık hakikattir. Onu tereddütsüz yerine getirmelidir. İkincisi, apaçık bâtıl olan ameldir, onu da tereddütsüz terketmelidir. Üçüncüsü, mahiyeti anlaşılmayan ameldir. Onu âlimlere havale etmelidir.»**

İkincisi: Amel zamanında olan murakabedir. İnsanın bütün hâlleri üç çeşitten ayrı değildir: Ya taat, ya günah veya mübahtır. Günahta murakabe, utanmak, hayâ duymak ve tevbe edip keffâretiyle meşgul olmaktır. Taatta murakabe, taat, ihlâs ve kalb huzuru ile âdab ve erkânına riayet etmek ve fazileti olan bir şeyi terk etmektir. Mübahta murakabe, Allah'ın nimetlerinde edebli olup Allah Teâlâ'yı hazır görmek ve her zaman onun huzurunda olduğunu bilmektir. Mesel: Otururken edeble oturmak, yatarken sağ yanı üzerinde ve yüzü kıbleye karşı yatmak. Yemek yerken kalbiyle tefekkür etmek. Zira tefekkür bütün amellerden üstündür. Her yemekteki acaip işleri düşünmelidir: Onun renginin, şeklinin, kokusunun, lezzetinin ve biçiminin nasıl yaratıldığını, parmakla, ağız, dişler, boğaz, mide, ciğer ve mesane gibi yemekte kullanılan insan azâlarını düşünmelidir. Gene yemeği kabul eden, hazmetmek için onu koruyan, yemeğin çöküntüsünü defeden azâları düşünmelidir. Bunların hepsi Allah'ın acaip işleridir. Bunları tefekkür etmek âlimlerin derecesidir.

Bazı kimseler vardır ki, bu acaip işleri tefekkür ettikten sonra onu yaratanın azamet ve kudretine delil getirip onun celâl, cemâl ve kemâline dalar. Bu da muvahhidlerin ve sıddıkların derecesidir. Bir sınıf da, yemeğe iğrençlik gözüyle bakar, keşke insan buna muhtaç olmayaydı, der. Bu zarûreti ve onu icat eden hakim Allah'ın kudretini

tefekkür etmelidir. Bu da zâhidlerin derecesidir. Bir sınıf da yemeğe iştahla bakar ve iştahla daha çok nefis ve güzel yemekleri yemek için ne hazırlayacaklarını düşünürler. Bazen yemeğin pişmesine, tadına ve meyvalara bahane bulup kötülerler. Bunu bilmiyorlar ki, bu Allah'ın işidir. İşi kötülemek sahibini kötülemektir. Bu da gafillerin derecesidir. Bütün mübahlar bu derecelerden ayrı değildir.

Üçüncü makam: Amelden sonra yapılan muhasebedir. Kul, günün sonunda bir saat kendi nefsiyle muhasebe etmeli, o günün bütün hesabını incelemeli ve sermayeyi, kârdan ve zarardan ayırmalıdır. Sermaye farzlardır. Kâr ise, sünnetler ve nafilelerdir. Zarar da, günahlardır. İnsan aldanmamak ve zarar etmemek için ortağiyle sözleşme yapıp ihtiyatlı davrandığı gibi, nefsiyle daha çok ihtiyatlı davranmalıdır. Zira nefs yalancı ve hilecidir. Kendi gayelerini taatlere karıştırarak sana sunar ki, sen onu faydalı sanasın. Oysa o fayda değil, zarardır. Hattâ bütün mübahlarda bile nefsinden hesap sormalısın, bunu niçin yaptın? demelisin.

Eğer nefsin sermayeden zarar görmüş ise, ondan tazminat istemelisin. Tevbe bin Semt (k.s.), büyük velilerdendi. Kendi nefsini hesaba çekti. Altmış yaşında idi. Gün hesabiyle yirmibir bin beşyüz gün yapıyordu. **«Eğer günde bir günah işlemiş ise, yirmibir bin beşyüz günah yapar, dedi. Bilhassa bazı günlerde bin günah bile yapmış olabilirim,»** dedi ve feryat edip düştü. Baktılar, canını Hakk'a teslim etmiş.

Fakat insanoğlu kendi günahını hesaplamıyor. Eğer bir eve her günahı için bir taş koysa, az zaman içinde o ev taşla dolardı. Eğer Kiramen Kâtibin (insanın günahını ve sevâbını yazan melekler) günahını yazmak için ücret isteselerdi, herşeyi buna harcanmış olurdu. Kendisi birkaç def'a gafletle **«Sübhanallah»** demek istese, eline tesbih alıp sayar ve yüz kere **«Sübhanallah»** dedim, der. Fakat bütün gün beyhûde sözler söyler, fakat bunun için eline tesbih alıp saymaz ki, söylediği boş sözlerin bini aştığını bilsin. Bununla beraber sevâp kefesinin günah kefesinden ağır basacağını umar. Bu, akılsızlıktan ileri gelen bir şeydir.

Bunun için Hz. Ömer (r.a.) der ki: **«Amelleriniz tartılmadan önce siz kendiniz tartınız.»** Hz. Ömer, akşam olunca kamçısiyle ayaklarına vurup bugün ne yaptın? dedi.

Hz. Aişe der ki: **«Hz. Ebû Bekir vefat ederken buyurdu ki, Ömer'den daha çok sevdiğim bir kimse yoktur.»**

Hz. Aişe der ki, bunun üzerine bana dönüp **"Ben ne dedim?"** diye sordu. Ben de, **«Siz Ömer'den daha çok sevdiğim kimse yoktur, dediniz.»** dedim. **«Hayır, benim yanımda Ömer'den daha aziz kimse yoktur.»** dedi. Bu kadar şeyi bile hesapladığı için sözünü yeniden alıp muradını ifâde etti. İbni's-Selâm bir gün bir yük odun yüklenip dışarı çıktı. Bunu hizmetçiler yapardı, dediler. **«Nefsimi denedim, bakayım nasıl olur? dedim,»** dedi. Hz. Enes der ki: **«Hz. Ömer'i gördüm, bir duvarın arkasında yalnız başına durmuş kendi kendine hitap edip**

diyor ki, "Vay vay! Sana Emirü'l-Mü'minin diyorlar. Allah hakkı için ya Allah'tan kork, ya da azaba hazırlan."»

Hasan (r.a.) der ki: **«Nefse levvâme** (kınayıcı) **denilmesinin sebebi, kendini kınayıp niçin filân işi yaptın ve niçin filân yemeği yedin? dediği içindir.»** O hâlde geçmiş amelleri hesaplamak mühim hususlardandır.

Dördüncü makam: Nefsi cezalandırmaktır. Bil ki, nefsi hesaba çekmezsen ve işlediği kusurlarla ilgilenmezsen, günaha cesaret bulur, sonra menedemezsin. Belki yaptığı her şey için onu cezalandırmalısın. Eğer şübheli bir şeyi yemiş ise, onu açlıkla cezalandırmalısın, eğer namahreme bakmış ise, ağlamak ve göz açıp dünyaya bakmamakla cezalandırmalısın. Bütün azâları bu şekilde cezalandırmalısın. Selef-ten geçmiş büyükler bu şekilde kendilerini cezalandırırlardı.

Beni İsrail'den bir âbid bir müddet bir hücrede kaldı. Bir kadın kendini ona arzetti. Âbid o kadına yaklaşmak için ayağını dışarı attı. Sonra Allah'tan korkup tevbe etti ve geri dönünce, bu ayak günah için dışarı çıkan ayak değil mi, ben onu tekrar hücreye girmeye lâyık görmüyorum, deyip ayağını hücrenin içine koymadı ve sonunda ayağı soğuk ve sıcaktan çürüyüp düştü. Yine bir âbid bir kadına elini uzatmıştı, bunun için elini ateşte yaktı.

Cüneyd-i Bağdadî rivayet eder ki, İbni'l- - Küzbeni dedi ki, bir gece ihtilâm oldum, yıkanmak istedim, fakat hava soğuk idi, nefsim tembellik gösterip dedi ki, kendini öldürecek misin? Sabret, sabah olsun, hamama gidersin. Bunun üzerine yemin ettim ki, çamaşırımla yıkanayım ve çamaşırım kuruyuncaya kadar sırtımdan çıkarmıyayım. Ve öyle yaptım ve nefsime dedim ki, Allah Teâlâ'nın emrinde kusurlu davrananların cezası budur. Bir âbid bir kadına baktı ve sonra pişman olup bunun cezası olarak ömrü boyunca soğuk su içmemeye yemin etti ve öyle de yaptı.

Hassan bin Ebi Sinan bir manzara yanından geçerken kalbinde bunu kim yaptı dedi. Biraz sonra kendi nefsine bu seni ilgilendirmeyen bir şeydir, bunu sormaktan maksadın nedir? Allah hakkı için bu yüzden sana bir ceza vereceğim, dedi ve bir yıl oruç tuttu.

Ebû Talha'nın bir hurma bahçesi vardı. Orada namaz kılarken bahçenin güzelliğini düşünerek kaç rekât namaz kıldığını unuttu. Bu gafletinden dolayı bahçeyi fakirlere sadaka olarak verdi.

Melik bin Taygım der ki, bir gün Riyahü'l-Kays gelip pederimi sordu. İkindi namazı vakti idi. Uyuyor ,dedim. Bu ne uyku zamanıdır deyip döndü gitti. Arkasından gittim, baktım ki, kendi kendine, ey boşboğaz, niçin bunu söyledin? Niçin bu ne uyku zamanıdır, dedin? Bu boşboğazlık ne işine yarar? Ahdettim ki, bir yıl kadar başını yastığa koyup yatmayacaksın, diyor ve hem gidiyor, hem ağlıyor ve bunun gibi işleri yapmaktan Allah'tan korkmuyor musun? diyordu. **Temim-i Dari bir gece uyuya kalmış ve teheccüd namazını kılamamıştı. Bunun üzerine bir yıl gece uyumamayı nezretti.**

Talha (r.a.) rivayet ediyor ki, bir kimseyi gördüm, kızgın kumlar üzerinde çıplak olarak yuvarlanıyor ve: **«Ey murdar, gece boş ve gündüz boşsun. Bu tembellik ne zamana kadar sürecek?»** diyordu. O anda Resülüllah çıkageldi ve: **«Ey filân niçin böyle yaparsın?»** buyurdu. O kimse: **«Ya Resûlallah; nefsim bana galebe çaldı, onun için böyle yapıyorum,»** dedi. Resûlüllah: **«Göklerin kapıları senin için açıldı. Allah Teâlâ seninle meleklerine iftihar etti,»** buyurdu. Sonra ashab-ı kirama buyurdu ki: **«Bu kimseden azığınızı alın.»** Bütün ashab varıp o kimseden dua talep ettiler. Herbirine ayrı ayrı dua etti. Resûlüllah: **«Hepsine birden dua et,»** buyurdu. O kimse hepsine dua edip: **«Allahım, onlara takvayı azık eyle. Hepsini doğru yolda sabit kadem eyle,»** dedi.

Resûlüllah: **«Ya Rabbi, onu duasında tesdid eyle, yâni diline bu duadan daha hayırlı dua getir.»** buyurdu. Birden o kimse: **«Ya Rabbi onların mekânını cennet eyle.»** dedi.

Büyüklerden biri bir kadına baktı. Sonra bundan böyle gökyüzüne bakmamaya ahdetti. Ahnef bin Kays her gece parmağını kandile tutup filân işi niçin yaptın, filân şeyi niçin yedin? diye kendine azap ederdi. Hazm ve takvâ sahiplerinin hâli bu idi. Nefsin serkeş olduğunu anlamışlardı. Cezalandırılmazsa, sahibine galebe edip onu helâk edeceğini bilirlerdi. Onun için ona terbiye vermekten uzak kalmazlardı.

Beşinci makam. Mücahededir. Bil ki, bazı insanların âdeti şu idi ki, nefislerinde tembellik görürlerse, çok ibâdet etmekle onu cezalandırırlardı. İbn Ömer (r.a.) bir kere cemaatle namazı kaçırdığı için iki yüz bin akçe değerinde bir malını sadaka verdi. Yine İbn Ömer bir gün akşam namazını iki yıldız görününceye kadar geciktirdiği için iki köle azât etti. Bunun gibi hikâyeler çoktur. Eğer nefs bunun gibi ibâdetlere boyun eğmezse, onun ilâcı müceddid bir müctehidin yanında bulunmalıdır ki, onu görünce kendisi de buna rağbet etsin. Âbidlerden biri der ki, ibâdete tembellik yaptığımda, Muhammed bin Vasi'a bakınca, ibâdet arzusu bir haftaya kadar benden gitmezdi. Eğer yanında bulunacak müctehid bulamazsa, müctehidlerin hâllerini, hikâyelerini okumalıdır. Biz bazılarının hikâyesini edelim:

Davud-i Tai ekmek yiyeceği zaman ekmeği suyun içine ufalayıp içerdi ve: **«Bununla ekmek yemek arasında elli tane Kur'an âyetini okumak farkını buldum. Niçin elli tane Kur'an âyetini okumanın zamanını boşa geçireyim,»** derdi. Birisi ona: **«Senin evinin çatısının bir direği kırılmış,»** dedi. **«Yirmi yıldır ben burada duruyorum, daha ona bakmadım,»** dedi. Faydasız bakmayı sevmezlerdi.

Ahmed bin Zerrin sabah namazından ikindi namazına kadar bir yerde oturur ve hiç bir tarafa bakmazdı. Ona niçin böyle yapıyorsun? dediler. Dedi ki, Allah Teâlâ gözü, ibret nazariyle acaip işlerine bakmak için yarattı. İbret nazariyle bakmayana bir günah yazılır.

Ebû'd-Derda (r.a.) der ki, hayatı üç şey için severim: Uzun gecelerde namaz kılmak için, uzun günlerde oruç tutmak için ve bütün

sözleri hikmet ve nasihat olan kimselerle oturmak için. Alkame bin Kays'e, niçin dünyada bu kadar nefsine azap ediyorsun? dediler. Onu çok sevdiğim için, cehennem ateşine düşmekten onu koruyorum, dedi. Dediler ki, bu kadar ibâdetler senin üzerine farz değildir. Dedi ki, gücüm yettiği kadar ibâdet ederim ki, âhirette, niçin etmedim diye hayıflanmıyayım.

Cüneyd-i Bağdadî der ki: **«Sırrı Sekatî'den daha acaip kimse görmedim. Doksan sekiz yıl yaşadı, ölmeden sırtını yere koyduğunu kimse görmedi.»**

Ebû Muhammed Cerir bir yıl Mekke'de ikâmet etti, hiç söz söylemedi, uyumadı, sırtını yere koymadı ve ayağını uzatmadı. Ebû Bekir Kettanî ona: **«Bunu nasıl yapabildin?»** deyince, **«Bâtınımın** (kalbimin) **doğruluğu zâhirime güç verdi,»** dedi.

Bir kimse diyor ki, Feth-i Musılî'yi gördüm ki, ağlıyor, gözlerinden kanlı yaşlar akıyordu. Bu ne hâldir? dedim. **«Bir zamanlar günahlarım için gözyaşı döktüm. Şimdi de belki o gözyaşları ihlâs ile dökülmedi diye kan ağlıyorum,»** dedi. Onu rüyada görüp Allah Teâlâ sana ne muamele yaptı? diye sordular. **«Allah Teâlâ dökülen gözyaşları hürmetine beni aziz eyledi ve buyurdu ki, melekler kırk yıllık amel defterini getirmediler. Çünkü onda hiç günah yoktu,»** dedi. Davud-ı Tai'ye sakalını tarasan ne olur? dediler. **«Boş zaman bulursam, onunla uğraşırım,»** dedi.

Üveys-i Karanî geceleri taksim etmişti; bu gece rükû gecesidir deyip bir rükû ile sabaha çıkardı. Bazen de bu gece secde gecesidir deyip bir secde ile sabaha çıkardı. Utbetü'l-Gulâm, çok mücahede ettiği için, hiç iyice yeyip içmezdi. Annesi ona: **«Kendi nefsine acı,»** dedi. Utbe: **«Ben de ona acıdığım için istiyorum ki, birkaç gün sıkıntı çekip ebedî rahatlığa kavuşayım.»** dedi.

Rabî der ki: **«Üveys'i ziyaret etmek için yanına gittim. Sabah namazını kılıyordu. Namazdan çıkınca, dedim ki, konuşmayayım da tesbihine mâni olmayayım. Sabrettim. Öyle namazını kılıncaya kadar böyle durdu, yerinden kalkmadı. Ertesi gün sabah namazını kılıncaya kadar böyle devam etti. Biraz gözü uykuya daldı, hemen uyandı ve: "Ya Rabbi, bu uykulu gözden ve çok yemek yiyen karından sana sığınırım," dedi. Bunu görünce bu bana yetişir deyip döndüm, gittim.»**

Ebû Bekir-i Ayaş kırk yıl sırtını yere koymadı ve gözyaşı dökmekten gözüne kara su indi. Yirmi yıl kendini hanımından sakladı. Her gün beşyüz rek'at namaz onun virdi idi. Gençliğinde her gün otuzbin ihlâs okurdu. Kerez bin Vebre ebdallerden idi. Yâni gayb adamlarındandı. Onun mücahedesi günde üç hatim indirirdi. Ona, niçin bu kadar kendine zahmet ediyorsun? dediler. Dünyanın ömrü ne kadardır? dedi. Yedibin yıldır, dediler. Ya kıyâmet gününün ne kadardır? dedi. Ellibin yıldır dediler. **«Elli gün rahat etmek için yedi gün zahmeti seçmeyen kimdir?»** dedi. Yâni eğer yedibin yıl ömrüm olsa ve sonsuz dereceyi kazanmak için onu âhirete sarfetsem, yine de az olurdu, nerede kaldı bu kısa ömrümüz.

Süfyan-ı Sevrî der ki: **«Bir gece Rabia'nın yanına gittim. Mihrapta oturmuş namaz kılıyordu. Sabaha kadar namaz kıldı. Ben de onun evinin bir köşesinde namazla meşgul oldum. Sonra, ya Rabia, bizi sabaha kadar namaz kılmağa muvaffak eden Allah'a nasıl şükredelim? dedim. "Yarın oruç tutmakla şükredelim," dedi.»**

Takvâ yolunda mücahede yapanların hâlleri bunlardır. Bunun benzerleri çoktur. Anlatılsa, uzun sürer. İhyâ kitabında bundan daha çok haber ve hikâye anlatılmıştır. Arzu eden ona müracaat etsin. O hâlde öğüt almalı, eğer bunun gibi hâlleri yapamıyorsa, bari bu hikâye ve siyerleri dinleyip kendi kusurunu anlamalıdır ki, kendisinde de iyi amel duygusu meydana gelsin ve nefsi kendisiyle başa çıkmağa kadir olmasın.

Altıncı makam: Nefsi azarlama ve tekdir makamıdır. Bil ki, nefs hayırdan kaçıp şerre meyletmek sıfatında yaratılmıştır. Tembellik yapmak ve şehvetlere uymak eğilimi vardır. Yolsuzluğu terkedip yola gelmesi için onu bu sıfattan çevirip doğruluğa götürmemiz emrolunmuştur. Bu mertebeyi bazıları zorla, bazıları iyilikle, bazıları söz ile ve bazıları da fiil ile temineder. Zira nefs öyle bir sıfatta yaratılmıştır ki, bir işte kendine yarar görse, ona yönelir. Bunun için sıkıntı ve meşakkat çekecek olursa da, buna dayanır. Fakat onun engellerinin çoğu cehâlet ve gafletten ileri gelir. Onu gaflet uykusundan uyandırıp nasihat aynasını önüne koyarsan, etkilenir ve nasihatin şeklini kabul eder.

Bunun için Allah Teâlâ buyurur ki: **«Sen öğüt ver. Öğüt mü'minlere fayda verir.»** (Zariyât sûresi, âyet: 55) Senin nefsin de başkalarının nefsi gibidir. Öğüt ve azarlama ile etkilenir.

O hâlde önce kendi nefsine öğüt verip onu azarlamalıdır. Hattâ hiçbir zaman onu azarlamaktan geri durmamalıdır ve ona: **«Ey nefs, akıllılık iddiasında bulunuyorsun. Eğer sana ahmak deseler kızıyorsun. Düşman askeri kendisini öldürmek için şehrin kapısında hazır olup öldürmek için beklerken, oyun ve eğlence ile uğraşan kimseden daha ahmak kim vardır? Ölüm askerleri de şehrin kapısında bekliyorlar ve seni almadan gitmemeye ahdetmişlerdir ve cehennem senin için yaratılmıştır. Belki seni bugün alırlar. Eğer bugün almazlarsa, nihayet almaları muhakkaktır. Ölüm ise hiç kimseye, gündüz gelirim, yahut gece gelirim, yahut tez gelirim, yahut kışın gelirim veyahut yazın gelirim diye haber etmez. Ölüm herkesi ansızın ve gayet emin olduğu zaman yakalar. Hâl böyle olunca sen azığını almazsan, çok ahmaklık olur.**

Her gün bir günahla meşgulsün. Eğer Allah Teâlâ'nın senin işlediğin günahları gördüğünü bilirsen, bu gayet cür'et ve çok hayasızlık olur. Çünkü Allah Teâlâ'nın bilmesinden pervasız oluyorsun. Senin kölen sana böyle serkeşlik etse, ona ne kadar kızardın. O hâlde Allah'ın kızmasından ne sebeble emin oldun? Eğer onun azabına dayanırım diye düşünüyorsan, parmağını kandile tut, yahut bir saat güneşi ısıcağında dur, veyahut hamamın sıcak yerinde biraz dur ki,

kendi çaresizliğini ve zayıflığını bilesin. Yoksa ne yaparsan, yanına kalıp onu senden sormayacaklarını ve onun için seni sorumlu tutmayacaklarını mı sanırsın? O hâlde Allah'ın emrini inkâr ediyorsun ve yüzyirmi dört bin peygamberi yalancı itikat ediyorsun.»

Allah Teâlâ buyurur ki: **«Kötü iş yapan cezasını çekecektir.»** (Nisâ sûresi, âyet: 123) Eğer Allah kerimdir, rahimdir, bana ceza vermez, diyorsan, niçin bu kadar yüzbinlerce kimseyi belâ ve sıkıntı içinde aç ve çıplak bırakır ve niçin ekmeyen biçmez ve niçin dünya arzularını ve dünya malını ele geçirmek için, dünyanın bu kadar hilelerini kullanıyorsun; Allah kerimdir, zahmetsiz benim isteğimi verir, demiyorsun? Eğer cevap olarak hâl böyle olduğunu bilirim, fakat zahmet çekemem, diyorsan, bil ki, zahmet çekemeyen kimse yarın cehennem zahmetinden kurtulmak için biraz zahmet çekmesi lâzımdır. Bu dünyada zahmet çekmeyen o zahmetten kurtulamaz. Bugün bu kadar zahmete dayanmazsan, cehennem zahmetine ve onun azab ve zilletine nasıl dayanırsın?

Servet kazanmak için sıkıntılara katlanıyor ve vücut sağlığı için câhil bir tabibin sözüyle bütün arzularından el çekiyorsun da, cehennemin hastalıktan ve fakirlikten daha zor olduğunu ve âhiret müddetinin dünya ömründen uzun olduğunu bilmiyor musun?

Eğer cevap olarak **«Tevbe edip bu işten daha iyi bir işe başlamak fikrindeyim,»** dersen, belki ecelin tevbe edinceye kadar müsaade etmeyecek ve pişman olarak gideceksin. Eğer yarın tevbe etmek bugünden daha kolaydır diye düşünüyorsan, bu çok cehalettir. Zira tevbe ne kadar geciktirilse, o kadar zorlaşır ve ölüm yaklaşınca tevbe, yokuş önüne geldikten sonra hayvana arpa vermek gibidir ki, artık faydası olmaz. Senin hâlin şu kimsenin hâline benzer ki, adam ilim öğrenmek istiyor, fakat tembellik yapıyor ve yarın şehre inip tahsil edeceğim diyor. Bilmiyor ki, ilim tahsili için çok zaman gerektir. Onu tevbe ve mücahede potasına bırakmalıdır ki, pâk ve saf olup üns ve muhabbet derecesine erişsin ve yolun bütün yokuşlarını çıkabilsin. Ömür boşuna geçip zaman ve süre kalmayınca, nasıl maksadını ele geçirebilirsin.

O hâlde niçin ihtiyarlıktan önce gençliği, hastalıktan önce sağlığı, meşguliyetten önce boş zamanını, ölümden önce hayatı ganimet bilmiyorsun? Ey zavallı nefsim! Sana yazıklar olsun! Niçin yaz günlerinde kış azığını hazırlayıp geciktirmiyorsun ve Allah'ın fazlü keremine güvenmiyorsun? Cehennem zemherisinin soğukluğu kış günlerinin soğukluğundan aşağı değildir ve cehennem sıcağının şiddeti de yaz sıcağından aşağı değildir. Neden bunlarda kusur etmeyip âhiret işlerinde kusur ediyorsun? Bunun ancak bir sebebi vardır. O da herhalde kıyâmet gününe inanmamışsın ve âhirete olan inkârını kalbinde gizlemişsin. Bu, senin ebedî helâkine sebebtir. Sana yazıklar olsun ey nefsim!..

Marifet nûrunun himayesine sığınmadan ölümden sonra şehvet ateşinin onun canına tesir etmeyeceğini sanan kimse, kış günlerinde

elbise giymeden Allah'ın fazl ve keremiyle soğuk havanın kendisine tesir etmeyeceğini sanan kimse gibidir. Bilmiyor ki, Allah'ın fazl ve keremi, kış günlerini yaratması, elbise yolunu göstermesi, bunları yaratıp sebeblerini rast getirmesidir. Fazl ve kerem, çamaşırsız ve elbisesiz seni kış soğuğundan koruması değildir. Sana yazıklar olsun ey nefsim!

Günahlarından dolayı Allah Teâlâ sana gazab ettiği için seni azaba çekeceği zaman:

— Benim günahlarımdan Allah'a ne ziyan olur? deme. Hâl böyle değildir. Belki cehennem ateşi senin içinde kendi şehvet ve isteklerinden meydana gelir. Nitekim hastalık, tabibin emrine muhalefetin yüzünden sana kızdığı için meydana gelmez, belki zararlı yemek ve şeyleri yemekten ileri gelir.

Sana yazıklar olsun ey nefsim! Senin ibâdete tembelliğin ve şehvetlere meylinin sebebi dünyanın lezzet ve nimetlerine alışıp onlara gönül başlamaktan başka bir şey değildir. Eğer cennet ve cehenneme inanmasan da nihayet ölüme inanırsın ve nimetleri, lezzetleri ve bütün rahatlık imkânlarını geri alacaklarını biliyorsun. Ve sen bunların ayrılık ateşiyle yanacağını anlıyorsun. O hâlde istediğin kadar bunların sevgisini kalbine yerleştir. Ayrılık acısı da sevgisi kadar olacaktır.

Sana yazıklar olsun ey nefsim! Dünyaya meylediyorsun. Eğer dünyayı baştanbaşa sana verseler ve yeryüzündeki bütün yaratıklar sana secde etseler, yine az bir müddet içinde ne sen kalırsın, ne de onlar. Hepiniz toprak olursunuz ve eski hükümdarları kimse anmadığı gibi, sizi de anmazlar. Nerede kaldı ki dünyadan ancak az bir şey sana verilmiş ve o da gam ve keder ve musibetler ile acılara karışık olursa. Bâki ve ebedî olan cenneti ona nasıl değişirsin.

Sana yazıklar olsun ey nefsim! Eğer bir kimse bir mücevheri kırık bir saksıya satsa, onu nasıl alaya alır, gülünç edinirsin. Dünya da kırılması yakın bir saksıdır. Onu kırılmış kabul et ve kıymetli mücevher olan âhiretin elden çıktığını ve ebedî pişmanlık kaldığını farzet.

Bunun gibi azarlamaları daima kendi nefsine eksik etmemelidir ki, lâzım olan hakkı edâ edip kendi nefsiyle nasihate başlamış olasın.

YEDİNCİ ASIL

TEFEKKÜR BAHSİ

Bil ki, Resûlüllah buyurur ki: **«Bir saat tefekkür, bir yıllık ibâdetten hayırlıdır.»** Kur'an-ı Azim'in birçok yerlerinde tefekkür, tedebbür, nazad ve itibar (ibret almak) emredilmiştir. Bütün bunlar tefekkürle olur. Herkes tefekkürün faziletini bilir; fakat onun hakikatini bilmez ve tefekkürün hangi hususta, niçin gerekli olduğunu ve semeresini bilmez. O hâlde bunların izahı önemlidir. Biz önce onun faziletini, ondan sonra hakikatini, ondan sonra tefekkürün niçin ge-

rekli olduğunu ve ondan sonra da tefekkürün hangi hususta gerekli olduğunu anlatacağız.

TEFEKKÜRÜN FAZİLETİ

Bil ki, bir saati bir yıllık ibâdetten üstün olan bir şeyin derecesi çok yüksektir. İbni Abbas (r.a.) der ki, bir kavm Allah'ın zâtını tefekkür ediyorlardı. Resûlüllah buyurdu ki: **«Allah'ın yaratıklarını tefekkür ediniz, zâtını tefekkür etmeyiniz. Çünkü buna dayanamazsınız.»** Hz. Aişe der ki, Resûlüllah namaz kılarken ağladı: **«Ya Resûlallah niçin ağlıyorsun? Oysa senin herşeyini Allah affetmiştir.»** Buyurdu ki: **«"Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün birbiri arkasında gelmesinde, akıllı kimseler için âyetler, işaretler vardır,"** (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 190) âyet-i kerimesi bana inmiş iken niçin **ağlamıyayım?»**

Ondan sonra buyurdu ki: **«Bu âyet-i kerimeyi okuyup da tefekkür etmeyene yazıklar olsun.»**

İsa'ya (a.s.) **«Ey Ruhullah! Yeryüzünde senin gibisi var mı?»** diye sorduklarında: **«Evet vardır. Bütün sözleri zikir, sükûtu fikir ve bütün nazarı** (bakışı) **ibretle olan kimse benim gibidir,»** dedi.

Resûlüllah buyurdu ki: **«Gözlerinize ibâdetlerden pay verin.»** O nasıl olur? Ya Resûlallah dediler. Buyurdu ki: **«Kur'an'ı Mushaftan okumakla, tefekkür etmekle ve hayret verici hâllerinden ibret almakla.»**

Ebû Süleyman-ı Darani diyor ki, **«Dünyayı tefekkür etmek âhirete perde olur. Âhireti tefekkür etmenin semeresi hikmettir. Hikmet ise kalblerin hayatıdır.»**

Davud-i Tai bir gece damda gök âlemini seyredip tefekkür ederken, birden komşusunun evine düştü. Komşusu yerinden sıçrayıp kılıca sarıldı. Hırsız olduğunu sandı. Davud-i Tai olduğunu görünce, seni buraya kim getirdi? dedi. Davud: **«Kendimden haberim yoktu, nasıl düştüğümü bilmiyorum,»** dedi.

TEFEKKÜRÜN HAKİKATİ

Bil ki, tefekkürün mânası ilim öğrenmektir. Kendiliğinden ilim öğrenilmelidir. Öğrenmek de ancak iki ilmin birleşmesi ile mümkün olur. Böylece iki ilimden aradığın ilim doğar. Tıpkı erkekle dişiden çocuk doğduğu gibi. Üçüncü ilmi de bir başka ilimle birleştirirsen, dördüncü ilim meydana gelir. Böylece ilimlerin birleşip çoğalmasiyle sonsuz ilimler meydana gelir. Mukaddimeler arttıkça artar. Bu yoldan ilmi tahsil edemeyen kimsenin mahrum kalma sebebi, temel ilimleri bilmemesindendir. O, sermayesi olmayan kimseye benzer. Sermayesi olmayan ticaret yapamaz. Eğer temel ilimleri bilse, fakat birbiriyle birleştiremiyorsa, sermayesi olup da ticaret yolunu bilmeyen kimse gibi olur. Bunun hakikatini açıklamak uzun sürer.

Bu hususta bir örnek verelim: Âhiretin dünyadan hayırlı olduğunu bilmek isteyen kimse, iki şeyi bilmeden bunu bilemez: Biri, devamlı olan şeyin geçici olan şeyden hayırlı olduğunu bilmek. Diğeri de, âhiretin devamlı, dünyanındaa geçici olduğunu bilmektir. Bu iki ilim hâsıl olursa, zarurî olarak gaye olan ilim hâsıl olur ki, o da âhiretin dünyadan hayırlı olduğunu bilmektir. Bu doğuştan maksat mu'tezilenin dedikleri değil, belki maksat Ehl-i Sünnet ve Cemaatın sözüdür. Onların ihtilâfının izahı uzundur. Bu kitap ona müsait değildir.

O hâlde tefekkürün hakikati, iki ilmi kalbte hazırlamakla ilimleri öğrenmektir. Fakat o iki ilmin, doğacak olan ilme nazaran birbiriyle mütenasip olması şartiyle. Zira iki atı çiftleştirmekle koyun doğmaz. Belki her cinsin iki münasip aslı vardır. O iki asıl kalbte hazır olmayınca fer' meydana gelmez.

TEFEKKÜR NİÇİN GEREKLİDİR?

Bil ki, insan, cehalet karanlığında yaratılmıştır. Bu karanlıktan çıkıp kendi işlerini görmesi, neler gerektiğini bilmesi, dünya tarafına mı, âhiret tarafına mı gitmek gerektiğini anlaması ve kendi nefsiyle mi, yoksa Allah Teâlâ ile mi meşgul olması gerektiğini anlaması için bir nura ihtiyacı vardır. Bütün bunları idrak etmelidir. Bu mertebe ancak tefekkürden hasıl olan marifet nuru ile mümkün olur.

Nitekim hadiste **«İnsanları karanlıkta yarattı. Sonra onların üzerine marifet nûrunu saçtı.»** buyurulmaktadır. Ve nitekim karanlıkta yolunu bilmeyen kimse, çakmaktaşını demire vurarak onunla ateş meydana getirir ve onunla mum yakmakla durumu değişir. Yolunu seçip maksadı olan tarafa yürür. Bunun gibi temel olan o iki ilmi birleştirmelidir ki, üçüncü marifet doğsun. O hâlde o iki temel ilim, anlatılan taşla demir gibidir. Tefekkür ise taşı demire vurmak gibidir. Marifet ise, kalbin hâli değişmesi için ondan meydana gelen nûr gibidir. Kalbin hâli değişince fiiller ve ameller de değişir. Meselâ: Âhiretin dünyadan hayırlı olduğunu bilince, muhakkak âhirete yönelir.

O hâlde tefekkür üç şey için gereklidir: Marifet, hâl ve amel. Fakat amel hâle, hâl de marifete tâbidir. O hâlde tefekkür bütün hayırların temeli ve anahtarı olduğu anlaşılınca, onun fazileti de anlaşılır.

TEFEKKÜR SAHASI NEREDE OLUR VE HANGİ TARAFA YÖNELİR

Bil ki, tefekkürün sahası sonsuzdur. Zira ilimlerin sonu yoktur. Tefekkür bütün ilimlerde geçerlidir. Fakat din ile ilgisi olmayan şeyi anlatmak bizim için önemli değildir. İlgisi olanın da tafsilâtı sonsuzdur. Fakat çeşitlerini tamamen anlatmak mümkün olur. Sonra bil ki, din ile ilgili olandan maksadımız kul ve Allah Teâlâ arasında olan muameledir ki, hak muamele kulu Allah'a ulaştıran bir yoldur.

O hâlde kulun tefekkürü ya kendi nefsi hakkında olur, yahut Allah Teâlâ hakkında olur. Allah'ın hakkında olduktan sonra da ya Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında olur, ya da acaip ve garip işleri ve fiilleri hakkında olur. Kendi nefsi hakkında olursa, ya Allah'ın sevmediği sıfatlar ile ilgili olur ki, onlar günahlar ve mühlikattır (helâk edicilerdir), ya da Allah'ın sevdiği sıfatlarda olur ki, o sıfatlar kulu Allah'a yaklaştıran sıfattır (kurtarıcılardır).

O hâlde bunun icmali dört şeye râci olur. Kul, sevgilisi fikrinden çıkmayan âşıka benzer. Eğer fikrinden çıkarsa, onun aşkı eksik olur. Zira tam aşk hiç başka şeye yer vermeyen aşktır. Bu itibarla onun aklı, fikri sevgilisinin güzelliği ve şekli olur, yahut onun hareketleri ve ahlâkı olur. Eğer kendini düşünürse, ya sevgilisine kendisini sevdiren şeyi düşünür, yahut sevgilisinin sevmediği bir şey olduğu için ondan kaçınması gerekir. Aşk hükmü ile meydana gelen düşünce bu dört şeyin dışında olamadığı gibi, Allah'ın aşkının ve din sevgisinin düşüncesi de bu dört şeyin dışında olamaz.

Birinci şey: Kendi nefsini düşünüp kötü sıfatların ne olduğunu anlayarak ondan sakınmaktır. Kötü sıfatlar da ya zahirî günahlardır, yahut kalbte olan kötü ahlâktır. Günahların da çeşitleri çoktur. Zira zahirî günahların bazısı dil, göz, el ve benzerleri gibi yedi azâ ile ilgilidir. Bazısı da bütün bedenle ilgilidir. Bâtındaki (kalbteki) pislikler de öyledir. Tefekkür için üç ortam vardır:

Birincisi, filân iş, yahut filân sıfat kötü müdür, değil midir? Bu her yerde bilinmez, belki o tefekkürle bilinir.

İkincisi, eğer o sıfat kötü ise, ben bu sıfat üzere miyim, değil miyim? diye tefekkür etmektir. Çünkü nefsin sıfatlarını kolaylıkla bilmek mümkün olmaz, belki tefekkürle bilmek mümkün olur.

Üçüncüsü, eğer onun nefsinin kötü sıfatları var ise, ondan kurtulmanın çaresi ne ise, onu yapmalıdır. Her gün sabahleyin bir saat kadar bu şekilde tefekkür etmelidir. Başka zahirî hâlleri düşünmelidir. Meselâ bugün konuşacaksa, belki gıybet ve yalana düşer. O hâlde bunlardan nasıl sakınmak mümkün olur, onun tedbiriyle uğraşmalıdır. Gene bunun gibi eğer haram lokmaya düşmek tehlikeli olursa ondan sakınmak nasıl mümkün olur? Onu düşünmelidir. Bu şekilde bütün azâlarını araştırmalıdır. Bütün taâtleri de düşünüp yerine getirmelidir.

Meselâ: Demelidir ki, dil zikir için ve insanları rahat ettirmek için yaratılmıştır. Ben de filân zikri yapabilirim ve filân sözü söyleyip bir kimsenin kalbini sevindirebilirim. Göz de âhiret saadetini avlamak için yaratılmıştır. O hâlde filân âlime ta'zim nazariyle de filân fâsıka da tahkir nazariyle bakayım ki, gözün hakkını ödemiş olayım. Mal da müslümanları rahata kavuşturmak için yaratılmıştır. Onu sadaka verip hakkını edâ edeyim. Eğer ihtiyacım olursa sabr edip isâr (başkasını kendine tercih etmek) sevâbını alayım. Bunun

gibi şeyleri düşünmekten geri kalmamalıdır. Zîrâ bazen bir saat tefekkür etmekle ona bir hâtıra hâsıl olur ki, onun sebebiyle bütün ömründe günah işlemekten vazgeçer.

Bunun içindir ki, **«Bir saat tefekkür bir yıllık ibâdetten üstündür.»** buyurulmuştur. Zîrâ bazen bir saatlik tefekkürün faydası bütün ömrüne sirâyet eder. Zahirî günahların tefekküründen çıkınca, bâtını (kalbi) günahlara yönelmelidir. İhlâs hususunu tefekkür edip kötü ahlâkın hâllerini düşünüp kalbinde günahlardan ve münciyattan (kurtarıcılardan) neler mevcut olduğuna bakıp mevcut olmayanı aramalıdır.

Bunun da izahı uzundur. Fakat mühlikatın (helâk edicilerin) aslı ondur. Bunlardan kurtulursa, maksat tamam olur. Onlar bahillik, kibir, riyâ, haset, ucûb (bencillik), kızgınlık, yemek hırsı, konuşma hırsı, mal sevgisi ve mevki, makam sevgisi. Münciyatın (kurtarıcıların) aslı da ondur: Günahtan pişman olmak, belâya sabretmek, kazaya (Allah'ın emrine) rıza göstermek, nimete şükretmek, havf (korku) ve recâda (ümitte) aynı olmak, dünyadan yüz çevirmek ve taâtte ihlâslı olmak, insanlara güzel ahlâklı olmak ve Allah sevgisine gönül bağlamak. Bunların her birinde tefekkür etmek için çok imkânlar vardır. Tefekkür de, anlatılan sıfatların ilimlerini bu kitapta anlatıldığı gibi bilenler için doğru olur. Müridin, bu sıfatların yazılı olduğu bir defteri olmalıdır. Bir sıfatın muamelesinden kurtulunca onun üzerine bir çizgi çekip başka bir sıfatla meşgul olmalıdır. Bazen bazı kimseler için bu düşüncelerin bir kısmı daha mühim olur. Zira ona daha çok müptelâ olur. Meselâ: Abid olan âlim bu sıfatlardan kurtulunca, umumiyetle kendi ilmiyle insanlara övünüp nazlanır ve bu hâli göstermekle mevki ve makam ister ve dış görünüşünü insanlara süslü gösterir ve insanların kendisini beğenmesine sevinir. Ayıplamalarına da içerleyip karşılık vermeğe uğraşır. Gerçi bunların hepsi kötü ve çirkin sıfatlardır, fakat gizli şeylerdir ve hepsi fitne ve fesât tohumudur.

O hâlde her zaman onlardan nasıl kurtulacağını düşünmeli ve insanların bulunup bulunmaması onun yanında bir olmalıdır. Bu mertebe hâsıl olunca, onun nazarı tamamiyle Hakka münhasır olur. Bu sahadaki tefekkür tafsilâtıyle anlatılmayıp özetlendi. Bu tefekkür sonsuzdur. Demek anlaşıldı ki, kulun kendi sıfatlarını tefekkür etmesi icmalen iki çeşitten ibârettir. Onun lâyıkıyle tafsilâtı ise mümkün değildir.

İkinci şey: Allah Teâlâ'yı tefekkür etmektir. Allah Teâlâ'yı tefekkür ya zâtı ve sıfatları yönünden olan tefekkürdür, ya da fiilleri ve yaratıkları yönünden olan tefekkürdür. Tefekkürün en büyük mertebesi zâtı ve sıfatlariyle ilgili olan tefekkürdür. Fakat insanlar buna dayanamadıklarından ve akıllar buna ulaşamadığından şeriat onu yasakl̇amış, **«Zât-ı ilâhiyi düşünmeyiniz, onu anlamazsınız.»** buyurdu. Bunun zor olması Allah Teâlâ'nın celâl ve azâmetinin gizli olmasından ötürü değil, belki çok parlak olmasından ve insanın gözü de zayıf,

güçsüz ve çaresiz olmasındandır. Nitekim yarasa gündüz uçamaz. Çünkü onun gözünün nûru zayıftır. Gündüz güneşe bakamaz. Akşam yaklaşınca güneşin ışığı zayıflar. O zaman uçmağa başlar.

Avam insanlar yarasa derecesindedirler. Ama sıddîklar bu bakmaya dayanırlar. Fakat onlar da her zaman dayanamazlar. Bazen onlar bile güçsüz kalır. Nasıl ki insan güneşe bakabilir. Fakat devamlı bakarsa kör olmasından korkulur. Bunun gibi bu bakmaya devam etmekle aklının bozulmasından korkulur.

O hâlde büyük veliler Allah'ın hakiki sıfatlarına bakarlar, ancak onları insanlara anlatmak ruhsatını bulmazlar. Ancak Allah'ın sıfatlarına yakın olan sözlerle söyleyebilirler. Meselâ: Allah Teâlâ âlimdir, irâdecidir ve söyleyicidir, derler.

Gerçi muhatap olan kimse bundan birşeyler anlar, fakat kendi sıfatları cinsinden anladığı için temsil ve teşbihe girer.

O hâlde ona demelidir ki, Allah söyleyicidir, fakat onun sözü senin sözün gibi değildir ki harf ve sesten oluşup bağlantı ve kesinti olsun. Ona bu şekilde tâbir edersen belki bunu kaldıramaz ve inkâr eder. Nitekim Allah Teâlâ'nın zâtı senin zâtın gibi değildir. Ne cevherdir, ne arazdır, ne bir mekândır, ne de bir yöndedir, ne âleme bağlıdır, ne de ondan ayrıdır, ne âlemin dışında, ne de içindedir, dersen, inkâr eder. Bu mümkün olur şey değildir, der. Çünkü kendisine kıyaslayıp bu mânadan olan azâmeti anlamaz. Çünkü hükümdar ve sultanlarda gördüğü azâmet onların taht üzerine oturması ve kullarının önlerinde elpençe durmasıdır. Allah Teâlâ hakkında da bu hâli düşünüp onun da dünya sultanları gibi eli, ayağı, gözü, ağzı ve dili olmalıdır ki azâmet olsun, der. Kendinde bunları gördüğü için, sanır ki bunlar Allah Teâlâ hakkında da olmazsa, noksanlık lâzım gelir. Eğer bunlardaki akıl sivrisinekte olsaydı, onda, beni yaratanın kanadı vardır; çünkü kanat benim gücüm kuvvetimdir. Benim gücüm ve kuvvetim olan beni yaratan Allah'ta olmaması mümkün değildir, derdi.

Demek ki insan bütün kendi nefsine kıyasladığı için, şeriat bu kabil düşünmeleri yasaklamıştır. Selef (geçmiş büyükler) kelâm ilmini yasaklamışlardı. Allah Teâlâ hakkında «Serahaten âlem içinde değildir, âlemin dışında da değildir, âlemle beraber değildir ve âlemden ayrı da değildir» demeyi câiz görmemişlerdir. Belki **«Allah Teâlâ hiç bir şeye benzemez, hiçbir şey de ona benzemez,»** mertebesiyle yetinmeyi emretmişlerdir. Bunu icmalen söyleyip tafsilâtını bid'at saymışlardır. Çünkü insanların çoğunun aklı bunu kaldırmaz.

Bunun için bazı pygamberlere vahiy geldi ki: **«Benim kullarıma, zâtımla ilgili olan şeylerden haber vermeyin, çünkü inkâr ederler. Anlayabilecekleri kadar haber verin.»**

O hâlde Allah Teâlâ'nın zâtıyla ilgili şeyleri söylememek ve bu hususta tefekkür etmemek daha iyidir. Ancak kâmil akıl ve irfân sahipleri müstesna onlar bile sonunda hayrete ve dehşete düşerler.

O hâlde Allah Teâlâ'nın acaip işleriyle onun azâmetine delil getirmelidir. Zira mevcut olan bütün şeyler onun azâmetinin nûrun-

dan bir kıvılcımdır. Bir kimse güneşe bakamıyorsa da güneşin yeryüzünde olan nûruna bakabilir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN ACAİP İŞLERİNİ TEFEKKÜR ETMEK

Bil ki, var olan herşey, Allah Teâlâ'nın yapısıdır ve her biri haddizâtında acaip bir iş ve garip bir yapıdır. Yer ve gök zerrelerinden bir zerre yoktur ki, kendisini yaratan Allah Teâlâ'yı lisân-ı hâliyle tesbih ve takdis edip işte tam kudret ve sonsuz ilim, demesin. Bunların sayılması imkân dışıdır. Eğer deryalar mürekkep olsa, ağaçlar kalem olsa ve bütün insanlar kâtip olsa ve uzun zaman bunu yazmakla meşgul olsalar, ancak gerçeğin çok azını yazabilirler.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: **«Habîbim, de ki: Rabbinin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbinin sözleri bitmeden deniz biter. Onun bir mislini de getirsek yine biter.»** (Kehf sûresi, âyet: 109) buyurulmaktadır. Fakat icmalen şöyle bil ki, yaratıklar iki kısımdır: Bir kısmını biliriz, fakat onu düşünmeyiz.

Nitekim buyurulur: **«Çiftleri yerden biten şeylerden, insanlardan ve bilmedikleri şeylerden yaratan Allah herşeyten münezzehtir.»** (Yasin sûresi, âyet: 36). Bizim bildiklerimiz de iki kısımdır: Biri arş, kürsi, melekler, cinler ve bu cinsten olan şeyler olup onları gözle görmek mümkün değildir. Bunların tefekkürü az ve kısadır.

O hâlde biz yalnız gözle görülebilenleri anlatacağız. Onlar gökler, ay, güneş, yıldızlar, yer ve yerde olan dağlar, sahralar, deryalar, şehirler ve dağlardaki cevherler, madenler ve yeryüzündeki çeşitli bitkiler ve karada ve denizde olan insandan başka çeşitli hayvanlar, —insanın hâlleri ise hepsinden daha gariptir— ve yerle gök arasında olan bulut, yağmur, kar, dolu, yıldırım, şimşek, gök kuşağı ve havada meydana gelen işaretler gibi. İcmalen bunlardır. Bunların her birinde çeşitli tefekküriere imkân vardır. Zira bunların her biri Allah'ın garip işleridir. Her birinde nice ibretler ve nice hâller mevcuttur. O hâlde biz onların bazısına biraz işaret edelim. Bunlar, Allah'ın işaretleri olup onlara bakıp tefekkür etmeyi bize emir buyurmuştur.

Nitekim Kur'an'da **«Göklerde ve yerde üzerinden geçip de bakmadıkları nice âyetler vardır.»** (Yusuf sûresi, âyet: 105). Başka bir yerde de: **«Göklerin ve yerin melekûtundaki Allah'ın yaratıklarına niçin bakmazlar?»** (A'râf sûresi, âyet: 185). Diğer bir yerde de: **«Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardında gelmesinde elbetteki akıl sahipleri için âyetler vardır.»** buyurulmaktadır. Kur'anda bunlar gibi âyetler çoktur.

O hâlde bu âyetlere bakıp kâinatta olan alâmetleri, işaretleri düşün. Birinci işaret sana yakın olanıdır. Önce Allah'ın azâmet ve celâlini görmek için kendi nefsine bakmalısın.

Âyet-i kerimede: **«Sizin içlerinizdedir, niçin görmüyorsunuz?»** (Zariyat sûresi, âyet: 21) buyurulmaktadır. Yâni kendine bak ki, önce senin bir damla sudan yarattı. O suyu babanın beline ve annenin

göğsüne yerleştirdi. Sonra onu senin için yaratış tohumu yaptı ve şehveti kadın ve erkeğe musallat etti ve her ikisini rahminde yer yaptı ve babanın suyunu oraya tohum yaptı. Sonra şehvet ve arzuya emredip o tohumu o yere ekti ve hayız kanından o tohuma su verdi. Sonra insanı nutfe ile hayız kanından yarattı. Önce bir uyuşmuş kan parçası yaptı. Sonra mutğa denilen et parçası yaptı. Sonra ona can verdi. Bundan sonra aynı su ve aynı kandan deri, et, sinir ve kemik gibi değişik şeyler ortaya çıkardı. Bundan sonra bütün azâlara biçim verdi: Başı yuvarlak yaptı, iki uzun el yarattı ve her birinin başında beş parmak yarattı. Ve içerde de mide, ciğer, dalak, öd, rahim ve bağırsak yarattı. Her birini ayrı bir miktarda yarattı. Ve bunların her birinde birçok taksimatlar meydana getirdi: Her parmağa üç boğum yarattı ve her azâyı etten, deriden, damardan, sinirden ve kemikten terkip eyledi. Bir cevizden büyük olmayan gözü yedi tabaka halinde yarattı. Her tabakasını ayrı bir sıfatta yarattı. Eğer yalnız gözün hâlleri anlatılsa, nice kâğıtlar karalanır. Ondan sonra kemiklerine bak ki, onu bir damla sudan nasıl sağlam ve sert yaratmış ve her birine bir ayrı biçim ve ayrı bir miktar vermiştir. Bazısını enli, bazısını içi boş, bazısını içi dolu yapmış ve birbiriyle en güzel şekilde birleştirmiştir ve her birinin miktarında, şeklinde görünümünde bir hikmet hattâ birçok hikmetler yaratmıştır. Sonra kemikleri senin bedenine direk yapmış ve hepsini onun üzerine bina etmiştir ve o kemikleri de yekpare yapmamıştır. Zira o zaman sırtı iki kat edip eğmek mümkün olmazdı. Eğer onları dağınık ve birbirinden ayrı yaratsaydı, ayakta durmak mümkün olmazdı.

Bunun için eğilmek imkânı olması için onları omurlar halinde yaptı ondan sonra birbiriyle mütenasip eyleyip birleştirdi. Ve lüzumu halinde yekpare gibi doğru durabilmesi için de, onların üzerine sinirleri, damarları sarıp sağlamlaştırdı. Her omurun ucunda damar gibi dört çıkıntı yaptı ve altında omurda da dört çukur yaptı ki, o çıkıntılar çukurlara girip yerleşmiş ve omurların her tarafında kanat gibi şeyler çıkardı ki, o omurlara sarılan sinirler sağlam olup ona dayansın ve başın tamamını ellibeş parça kemikten yarattı ve o parçaları birbirine ince bağlarla birleştirdi. Böylece başın bir tarafına bir zarar gelirse, gerisi selâmet üzere kalıp tamamı kırılmasın. Dişlerin bazısının başını yassı yarattı. Onunla lokmaları öğütüp ufalar. Bazılarını da, yemekleri kesip parçalayıp, o değirmen gibi dişlere ulaştırmak için keskin yarattı. Sonra boynu yedi parça omurdan yarattı ve damarlarla sinirleri sarıp sağlamlaştırdı ve başı onun üzerine koydu. Sırtı da yirmidört parça kemikten yaratıp boynu da onun üzerine koydu. Göğüs kemiklerini enli ve yassı yaratıp bu omurlar ile birleştirdi. Diğer kemikleri de böyle yaptı.

Bunun izahı uzundur. Hülâsası: Senin bedenin ikiyüz kırksekiz parça kemikten yaratılmıştır ve her birinde bir hikmet yaratmıştır ki, senin işin kolay olsun, perişan olmasın. Bütün bunları bu önemsiz **sudan yarattı. Eğer o kemiklerin biri eksik olursa, yapmak istediğin işi tamamlamaktan âciz kalırsın. Eğer biri fazla olursa, gene âciz ka-**

lırsın. Demek ki bu kemikleri ve uzuvları hareket ettirmeye muhtaç olduğun için senin bütün azâlarında beşyüz yirmiyedi adale yaratıldı.

Adale, balık eti denilen ettir. Bunların her birini balık biçiminde yapıp ortasını şişkin ve kalın, ucunu da ince yaptı. Bazılarını ufak ve bazılarını iri yaptı ve her birini etten, deriden ve zardan terkip etti. O zar onun kılıfıdır. Onun yirmi dördünü, gözünü ve gözkapaklarını hareket ettirebilmen için yarattı. Gerisini de bu uslûp üzere yarattı.

Bunun da izahı uzundur. Sonra senin bedeninde üç havuz yarattı ve o havuzlardan bedenine ırmaklar açtı. O havuzların biri beyindir, ondan sinir ırmaklarını çıkardı ve hareketin kuvvetleri onlardan akar. İkincisi ciğerdir. Ondan yedi azâya damarlar uzatıp o damarlardan bütün cisme gıda gider. Üçüncüsü yürektir. Ondan da bütün bedene damarlar gönderip, hayvanî ruhun bu kanalla bütün vücûda gitmesini sağlamıştır. O hâlde bu azâların her birinin nasıl ve niçin yaratıldığını düşün. Gözü anlattığımız gibi yedi tabakadan ve en güzel biçimde ve renkte yarattı. Gözün tozunu silip temizlemek için gözkapaklarını yarattı. Kirpikleri doğru ve siyah yaratıp onu güzelleştirdi ve gözün görmesine kuvvet kazandırdı. Bir toz girdiği zaman, göze ulaşmaması için kirpikleri birbirine geçirirsin ve onların arasından bakabilirsin ve yukarıdan gelen toz ve çöplerden kirpikle korunursun.

Daha acaip şudur ki, gözbebeği bir mercimek tanesinden büyük olmadığı hâlde, yer ve gök bu kadar azamet ve genişliği ile ona sığmış olur. Bir anda gözü açmakla bu kadar uzak mesafede olan gökyüzünü görebilirsin. Eğer gözün görmesinin ve aynada meydana gelen görüntünün incelikleri ve acaiplikleri anlatılacak olursa, cilt cilt kitaplar yazılır.

Sonra kulağı yarattı ve hiçbir haşerenin içine girmemesi için, onda bir acı su yarattı. Sonra sesleri toplayıp kulak deliğine iletmek için kulak kepçesini yarattı ve kulak deliğini inişli, yokuşlu yarattı ki insan uykuda iken bir haşere girmek istese, yolu zor olsun ve dolaşıp hareket ederken uyanıp onu kendinden defetsin.

Eğer ağızda, burunda ve diğer azâlarda olan acayiplikleri izah etmekle meşgul olsak söz uzar. Bundan maksat bu kabil acayiplikleri anlamak yolunu öğrenip her birinin niçin yaratıldığını ve onunla Allah'ın hikmet, azâmet, lûtuf, rahmet ve kudretini anlayıp baştan ayağa kadar hepsinin acayip hâller olduğunu bildirmektir.

Bilhassa içerdeki idrak hazineleri, beyin ve beyine konan his ve hareket kuvvetleri hepsinden daha acayiptir. Hattâ göğüstekiler ve karındakiler daha da acayiptir. Mideyi, daima kaynayıp içinde yemekler pişen bir tencere gibi yarattı. Ciğer o yemeği kana tahvil eder. Damarlar o kanı yedi azâya ulaştırır. Öd (safra kesesi) safra yapan o kanın köpüğünü alır, muhafaza eder. Dalak, sevda (lenfi) yapan o kanın lifini alır. Böbrek, o kandan ayrılan suyu alıp mesaneye gönderir. Rahmin ve tenasül uzuvlarının acayiplik ve gariplikleri de böyledir.

İnsanın bâtınında, görmek, işitmek, akıl, ilim ve bunların sonsuz benzerleri gibi acayip mânalar ve garip kuvvetler yarattı. Sübhanallah! Şuna şaşılır ki, eğer bir ressamın duvarda yaptığı güzel bir resmi görürsen, onun ustalığına hayret edip onu översin. Fakat zâhirde ve bâtında bir damla sudan meydana gelen bu kadar resimlerin, nakışların ne kaleminü, ne de ressamını göremiyorsun ve ressamın azâmetinden hayret etmiyorsun; onun kemâl, kudret ve ilminden dehşete düşmüyorsun ve onun kâmil rahmetinden ve âfetlerinin çokluğundan taaccüb etmiyorsun. Ana rahminde iken, senin gıdaya ihtiyacın vardır. Ağzını açarsa, belki hayız kanı mideye ölçüsünden fazla gelir ve seni öldürür diye, gıdaya göbek yoluyla tertip eyledi. Rahimden çıkınca, göbek yolunu kapatıp ağız yolunu açtı. Zira annesi gıdayı miktarınca verebilir. Sonra senin vücudun çocukluk çağında zayıf ve nazik olup yemeğe dayanmadığı için, gayet lâtif olan annenin sütünden sana gıda yaptı ve annenin göğsünde memeler yarattı ve memenin başında ince delikler meydana getirdi ki, süt çok gelip ızdırap vermesin ve annenin göğsünde bir boyacı meydana getirdi, aslında kan olan o sütü, kırmızı renginden beyaz renge çevirip temiz ve lâtif olarak onu sana gönderir. Annene şefkat verdi. Şöyle ki eğer bir saat aç kalsan, onun sabrı ve kararı kalmaz. Sonra süt emmek için dişe ihtiyaç olmadığı için diş yaratmadı ki, annenin göğsünü yaralamayasın. Yemek yiyebilecek zaman gelince vaktinde sana diş yarattı ki, sert olan yemekleri yiyebilesin.

Bütün bu kudretleri görüp de Allah'ın azameti karşısında dehşete düşmeyen, onun kâmil lütuf ve şefkatinden hayrette kalmayan ve onun cemâl ve celâline âşık olmayan basiretsiz ve âmâdır. Bu hususları düşünmeyip tefekkürü sanat edinmeyen gafildir ve hayvanların tabiatındadır ve kendisine verilen en kıymetli şey olan aklı zayi etmiş olur.

Zira acıkınca yemek yemek, kızınca başkasına zarar vermek ve hayvanlar gibi Allah'ın marifet bahçesinden mahrum olmaktan başka bir şey bilmez. Basiret sahiplerine bu anlatılan miktar yetişir. Anlatılan acayipliklerle sende olan acayip işlerin binde biri de değildir. Bu acayipliklerin çoğu sivrisinekten file kadar hayvanların çoğunda mevcuttur. Bunun izahı uzun sürer. Bu anlatılanlar ancak pek azdır.

BIR BAŞKA (ALÂMET)

BITKİLERDE HİKMETLER

İbret alacak bir şey de yeryüzü ve onda yaratılanlardır. Eğer kendi nefsinde olan acayiplikleri seyretmekten bir derece daha ileri gitmek istiyorsan, yeryüzüne bak, Allahü Teâlâ nasıl onu yaymış; etrafını geniş yapmış; —ne kadar gidersen, sonuna varamazsın— sükûnet bulup oynamaması için dağları ona çivi yapmış; sert taşlar içinden leziz sular çıkarmış. Böylece su yeryüzüne tedrici olarak çıkıp akıyor.

Eğer o sert taşlar onu tutmasaydı, birden çıkıp her tarafı su altında bırakırdı, yahut ekinleri su basardı. Gene bahar mevsimini düşün ki, bütün yeryüzü sert iken yağmur almakla nasıl hayat bulup güzellik kazanıyor ve yedi güzel renk bağlıyor. Ve bütün çiçekleri düşün ki, her birini bir renkte ve bir biçimde yaratıp birbirinden daha güzel yaptı. Sonra ağaçlara ve ağaçlarda olan meyvalara bak, tefekkür et ve her birinin güzelliğini, biçimini, tadını, lezzetini, kokusunu ve faydasını düşün.

Hattâ hiç önem vermediğin otlara bak ki, onlarda nice faydalar saklamıştır. Bazısını acı, bazısını tatlı, bazısını tuzlu ve bazısını ekşi yaratmıştır. Biri hastalık, biri sağlık, biri hayat verir ve biri de zehir olup hayatı götürür. Gene biri safrayı harekete geçirir; biri safrayı keser; biri damarların sonunda serdayı (lenfi) çıkarır; biri derdayı harekete geçirir; biri sıcak; biri soğuk; biri yaş; biri kuru; biri sert, biri yumuşak; biri uyku getirir; biri uykusuz bırakır; biri neş'e getirir biri üzüntü verir; biri sana gıda olur; biri hayvanlara gıda olur ve kuşlara yem olur. Düşün ki, bunlar nasıl şeylerdir ve bunların her birinde ne kadar acayiplikler vardır. Böylece bütün akılların dehşete düştüğü kâmil kudreti görürsün. Yerin acayipliklerinin bir kısmı bunlardır, tamamı ise sonsuzdur.

BİR BAŞKA ÂYET (ALÂMET)

YERALTI MADENLERİ

İbret alacak diğer bir şey de, dağların ve yerin altında gizli bulunan kıymetli ve önemli emanetlerdir. Onlara madenler denir. Bazıları ziynet ve süs içindir: Altın, gümüş, lâl, fîrûze, yeşim ve billûr gibi. Bazıları da alet ve edevat yapmak içindir: Demir, bakır, pirinç, tunç ve kalay gibi.

Bazıları da başka işlere yarar: Tuz, kükürt ve neft yağı gibi. Bunların en aşağısı tuzdur ki, yemekler onunla hazm olur. Eğer bir şehirde tuz bulunmazsa, bütün yemekleri tatsız kalıp bozulur ve bütün insanlar hasta olur ve hattâ ölür. O hâlde Allah'ın lûtuf ve rahmetine bak ki, gıda olarak sana yemek yarattı ve onun lezzeti ve tadı için tuz yarattı. Bunu da yeryüzüne yağan yağmurdan bir yerde biriken saf sudan meydana getirdi. Bu âyetler de pek çok olup daha öncekiler gibi sonu yoktur.

BİR BAŞKA ÂYET (ALÂMET)

HAYVANLAR

İbret alacak diğer bir şey de yeryüzündeki hayvanlardır. Onların bazısı iki ayak üzerinde, bazısı dört ayak üzerinde bazısı da ayaksız yürür. Bunlar, birbirinden daha mükemmel ve daha güzeldir. Her biri için gerekli olan herşey verilmiştir ve gıdasını nasıl elde edeceği,

yavrusu büyüyünceye kadar nasıl besleyeceği ve yuvasını nasıl yapacağı kendisine öğretilmiştir. Karıncaya bak ki, vaktinde gıdasını nasıl topluyor. Topladığı buğdayları bütün bırakırsa, çürüyüp yok olacağını bilir. Onun için ikiye bölüyor. Arpayı bütün bırakırsa çürümeyeceğini bildiği için, onu ikiye bölmez. Ve örümceğe bak ki, yuvası için nasıl hendese (geometri) kurallarına uyuyor. Önce ağız tükrüğünden ip büküyor ve duvarda iki köşe seçip birinden başlayıp öbürüne götürüyor ve iplik tükeninceye kadar devam ediyor. Ondan sonra arkasını işlemeye başlıyor. Gerdiği tellerin arasını eşit yapıp bazısını uzak, bazısını yakın olup biçimsiz olacak şekilde örmüyor. Ondan duvarın bir köşesinde bir telden asılıp sineği kendine gıda yapmak için uçmasını bekliyor. Sonra uçan sineğin üzerine atılıp avlıyor ve hazırladığı teli eline ve ayağına sarıp kaçmasından emin oluyor. Sonra onu bir tarafa koyup bir başkasını bulamaya çalışıyor. Ve arıya bakın ki, evini altıgen yapıyor. Eğer dörtgen yapsaydı, kendi şekli yuvarlak olduğu için evinin köşeleri boş kalıp bozulurdu. Bütün şekiller içinde de altıgenden başka yuvarlağa yakın şekil yoktur. Bunu hendese (geometri) kurallariyle isbat etmişlerdir.

Gene bunun gibi, o âlemleri yaratan Allahü Teâlâ kendi lûtuf ve rahmetiyle basit bir hayvan olan sivrisineğe o kadar inayetleri vardır ki, gıdasının senin kanın olduğunu ona bildirip ona bir ince, keskin ve içi boş bir hortum yaratmıştır, onu senin azâna batırıp kanını çekiyor ve ona öyle bir idrâk verdi ki, onu yakalamak için elini hareket ettirirsen, hemen hareketini duyup uçar. Ve uçup kaçmak için ve çabuk geri dönmek için ona ince bir kanat lûtfetmiştir.

Eğer onun aklı ve dili olsaydı, Allah'a o kadar şükrederdi ki, bütün insanlar hayrette kalırdı. Fakat gene o baştan ayağa kadar lisân hâliyle şükür ve tesbihle meşguldür. Âyet-i kerimede, **«Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız.»** (İsrâ sûresi, âyet: 44) buyurulmaktadır.

Allah Teâlâ'nın böyle acayip işleri sonsuzdur. Bunların yüzbinde birini bilip söyleyecek cesaret ve güç kimde vardır? Bu hayvanlar, onların garip bilimleri, mütenasip azâları hakkında ne dersin? Onları kendileri mi yarattı? Yoksa sen mi yarattın?!. Allah Teâlâ noksan her şeyden münezzehtir.

Bu kadar açık delilleri, acayip işleri görmeyen nice gözleri âmâ etti ve bunları zâhirî gözüyle görüp gönül gözüyle ibret almayan nice gönülleri gafil etti. Onların kulakları önemli şeylere sağırdır, hayvanlar gibi sesten başka bir şey duymazlar; harf ve şekli olmayan kuşların tesbihini anlamazlar. Gözleri, görülmesi önemli olan şeyleri görmekten uzaktır. Beyaz üzerindeki siyah yazıdan başka bir şeyi göremez, Allah'ın kudretinden yazılan ilâhî yazılara bakmazlar. O yazılar harf ve kelime değildir. Ve kâinatta olan zerrelerin zâhirinde ve bâtınında yazılı olan yazıları anlamazlar. **Ve şu karınca yuvasındaki zerreden büyük olmayan karınca yumurtasına bakmazlar ve açık bir dille ne dediklerine kulak vermezler.**

Diyorlar ki: **Ey gafil, eğer bir kimse bir duvara bir şekil çizse, onun nakşındaki ustalığından ve sanatındaki meharetinden hayret edersin.»** Beri gel ve bana bak, gör ki ressamlık, nakkaşlık nasıl olurmuş, diyor: Başlangıçta ben bir zerreden büyük değil iken benden karınca yapıyor, sonunda azâları nasıl ayırıyor. Bana baş, yürek, el, ayak ve diğer azâlar yaratıyor ve başımdaki beynimde nasıl odacıklar ve hazineler yapıyor. Ve birine tatma duyusu, birine koklama duyusu, birine işitme duyusu ve birine de görme duyusu veriyor. Başın dış kısmında da nice manzaralar meydana getiriyor. O manzarada kaş, ayna gibi göz, göz için ağır çukurları yaratıyor ve benden el, ayak meydana getiriyor ve içimde yemeklerin hazmı için bekleme yeri ve dışarı atılması için de yer yaratıyor. Ve hepsinin âlet ve imkânını yaratıyor ve hizmet kemeri belime bağlayıp sırtıma siyah elbise giydiriyor ve beni, senin için yaratıldığımı sandığın bu dünyaya getiriyor ki, senin gibi onun nimetlerini yeyip seyredeyim. Hattâ seni benim emrime veriyor: Gece gündüz toprağı sürer, tohumunu eker ve su verip buğday, arpa ve badem içi ve ceviz içi gibi mahsulleri elde edersin. Onları nerede ambar edersen, bana oranın yolu öğretilir. Kendi evimde dururken yer altında onun kokusunu alırım ve haberin olmadan ona hazır olurum.

Bazen sen bir yıllık azığa sahip olamazken ben daha fazlasına sahip olur, onu sağlam saklarım. Eğer gıdamı kurutmak için dışarı çıkarırsam, Allah'ın bana verdiği ilham ile yağmur yağmadan başka bir yere taşırım ve sen harmanını dışarda bırakırsın ve haberin olmadan sel ve yağmur gelip onu yok eder.

O hâlde bir zerre miktarından bu kadar güzellik meydana getiren, benim zahmetimi çekmek için senin gibi kimseleri ziraat edip mahsul toplamak hizmetine sevkeden ve kalb zuhuru ve gönül rahatlığı içinde yememi sağlayan Allah'a nasıl şükretmeyeyim. İster büyük, ister küçük, hayvanlardan lisân-ı hâliyle yaradanına hamd ve senâ yapmayan hiçbir fert yoktur. Hattâ böyle olmayan hiç bitki de yoktur. Ve hattâ cansız da olsa kâinatta böyle hamdetmeyen hiçbir zerre yoktur. Fakat insanlar bunların sesini duymazlar.

Allah Teâlâ buyurur ki: **«Şüphesiz onlar duymazlar,»** ve gene: **«Onu (Allah'ı) tesbih etmeyen bir şey yoktur; fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız,»** buyurdu. Bu da, sonu olmayan ve izahı mümkün olmayan bir acayipler âlemidir.

BİR BAŞKA ÂYET (ALÂMET)

DENİZLER

Denizlerin her biri, karaları kuşatan okyanuslardan bir parçadır. Bütün karalar, deniz ortasında bir ada gibidir. Hadiste: **«Karalar, deniz ortasında bir tavla gibidir»** buyurulmaktadır. Yeryüzündeki acayiblklere baktıktan sonra deniz acayiblerine bak. Denizler, karalardan büyük olduğu gibi acayiblikleri de öylece fazladır. Zira kara-

da bulunan her hayvanın bir benzeri de denizde vardır. Fakat denizde bulunan çok hayvanlar vardır ki, onlar karada yoktur. Onların her birinin şekli, yaşayışı ayrıdır.

Kimisi gözle görülemeyecek kadar küçük, kimisi de o kadar büyüktür ki, gemi yolcuları üzerine çıkıp onu kara sanırlar. Üzerinde ateş yaktıkları zaman ateşin etkisini duyup hareket edince, hayvan olduğunu anlarlar. Denizin acayiblikleri hakkında anlatılması imkânsız kitaplar yazmışlardır. Diğer hayvanlardan ayrı olan denizin dibinde kabuğu sedef olan bir hayvan yarattı ve ona ilham ile, yağmur yağdığı zaman sahile gelip kabuğunu açmasını bildirdi. Yağmur damlaları, nutfenin ana rahmine düşmesi gibi kabuğun içine düşer. O damlalar onun içinde büyüyüp olgunlaşır. Ve o sedef cevherini inci sıfatında yarattı. Böylece onun kuvvetinin sirayetiyle uzun zamanda bir damla bir inci oluyor. Bazıları ufak, bazıları iri oluyor.

Böylece onlardan çeşitli süsler, ziynetler yapılır. Denizin içinde bitki şeklinde kırmızı bir cevher bitirdi. Bu bitki değil, mercandır. Ve denizden sahile bir cevher düşürdü ki, ona anber denir. Hayvanların acayibliklerinden başka, bu kabil acayib cevherler de sonsuzdur ve gemicilere gemi yürütmeyi, suya batmayacak şekilde, biçimini, uygun ve ters rüzgârları bildirdi. Yıldızları da gemicilere yol gösterici yaptı. Her taraf deniz olup hiçbir işaret olmadığı zaman, onlarla yolunu bulur. Hepsinden daha garib suyun şekil ve görünüşünü lâtif ve berrak kılıp cüzlerini (moleküllerini) birbirine bağlı olarak yaratmasıdır. Bundan daha acayibi de hayvanların ve bitkilerin hayatının ona bağlı olmasıdır. Bir içim suya muhtaç olup da bulamadığın zaman, bütün dünya malını ona değişirsin ve eğer bir içimi içinde düğümlenip dışarı çıkmazsa, dünyayı verirsin. Hülâsa deniz acayiblikleri de sonsuzdur.

BİR BAŞKA ÂYET (ALÂMET)

HAVA VE ORADAKİ ŞEYLER

Hava da dalgalı bir denizdir. Onu dalgalandıran rüzgârdır. Hava, gözle görülmeyen ve gözün görmesine engel olmayan lâtif bir cisimdir. Hava ruhun gıdasıdır. Yeme ve içmeye günde bir defa ihtiyaç düşer. Ama az bir zaman nefes alıp hava gıdası içine ulaşmazsa, ölürsün. Oysa bunun farkında değilsin.

Havanın diğer bir özelliği de gemilerin, cisimlerin batmamasını sağlar. Bunun izahı uzundur. Havaya dikkat edin, göğe varmadan önce neler yaratılmıştır: Bulut, yağmur, kar, yıldırım ve şimşek gibi. Lâtif hava içinde meydana gelen koyu buluta dikkat et, bazen denizden meydana gelip su buharını taşır. Bazen beyaz olur ve dağların yanında meydana gelir. Bazen de havanın kendisinden meydana gelir. Ve dağlardan, denizlerden ve çeşme sularından uzak olan yerlere

damla damla ve tedricî şekilde su döker. Her damla doğru bir istikamette kendisine tâyin edilen yere iner.

Şöyle ki susuz olan filân bağın suvarılması, kurumağa yüz tutan filân bitkinin tazelenmesi, suya ihtiyacı olan filân tohumun suvarılması, ağaçta kurumaya yüz tutan filân meyvanın içine kıl gibi ince damarlar kanaliyle nemlik ulaşıp yaş ve taze kalması için ağacın kökünün suvarılması emredilir. Oysa ki, sen Allah'ın lûtuf ve rahmetinden habersiz onu yiyorsun. O damlaların her birinin üzerine, nereye ineceği ve kime nasib olacağı yazılıdır. Eğer bütün dünya o damlaları saymaya kalksalar, sayamazlar. Eğer yağmur defaten yağıp geçse, bitkilere tedricî olarak su ulaşamazdı. Yağan damlaların yoluna soğuk havaları gönderip onları kar haline getirir ve atılmış pamuk gibi parça parça yağdırır. Dağları ona ambar yapıp yağan kar orada toplanıp soğuk havada tez erimez. İlkbahar sıcakları çıkınca yavaş yavaş erimeğe başlar. Böylece ihtiyaç miktarı ırmaklar akmağa başlar ve sular yaz mevsiminin şiddetli sıcağında mahsuller üzerine akıp bitkilere gıda olur. Böyle olmasaydı, devamlı yağmur yağması gerekirdi. Bunun da sıkıntısı çok olurdu. Eğer sular tamamiyle aksaydı, bitkiler susuz kalırdı. Karda da nice lûtuf ve rahmet vardır. Belki yerin ve göğün her zerresinde nice fazl ve rahmet vardır. Hepsi hak üzere adalet ve hikmetle yaratılmıştır. Bunun için Allah Teâlâ: **«Gökleri, yeri ve içindekileri oyun olsun diye değil, belki hak üzere ve** (gerektiği gibi) **yarattım.»** (Duhan sûresi, âyet: 38) buyurur.

BİR BAŞKA ÂYET (ALÂMET)

YILDIZLAR

Gökler âlemi, yıldızlar ve bunlardaki acayib işlerdir. Çünkü yer ve yerdeki acayiblikler onların yanında basit ve kısadır. Kur'an-ı Kerimin birçok yerleri gök âlemini ve yıldızları tefekkür etmeyi emrediyor.

Nitekim Allah Teâlâ: **«Gökleri kurulmuş bir çatı gibi yarattık. Onlar ise âyetlerimizden yüz çeviriyorlar.»** (Enbiyâ sûresi, âyet: 32 ve Gâfir (Mü'min) sûresi, âyet: 57). Ve diğer bir yerde de **«Göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından büyüktür»** buyurur.

Demek ki göklerin melekûtunu ve onun acayib işlerini tefekkür etmen emredildi. Ancak bu göğün maviliğini ve yıldızların parlaklığını görüp gözünü kapamak demek değildir. Zira hayvanlar da bu kadarını görür. Sana daha yakın olan ve göğe nisbeten bir zerre miktarı bile olmayan kendini anlayamazsan, göklerin melekûtunu nasıl anlarsın?!

O hâlde tedricî olarak terakki edip önce kendini tefekkür edip ondan sonra yeri, bitkileri, hayvanları ve madenleri tefekkür etmelisin. **Ondan sonra havayı, yıldızları, ondan sonra arşı tefekkür etmelisin. Bundan sonra da cisimler âleminden dışarı çıkıp ruhlar âlemini te-**

fekkür etmelisin. Sonra bulutları ve onun acayibliklerini tefekkür etmelisin. Daha sonra da gökleri, melekleri, şeytanları, cinlerin değişik makamlarını tefekkür etmelisin. Sonra da gökleri, yıldızları ve onların terkibini, seyir ve hareketlerini tefekkür etmelisin ve onların nasıl olduklarına ve yıldızların sayısına dikkat etmelisin. Onların sayısını kimse bilmez. Onların her biri bir renktedir: Kimi kırmızı, kimi beyaz, kimi yeşil renktedir. Ve kimisi küçük, kimisi de büyüktür. Sonra onlar çeşitli şekillerdedir: Kimi kuzu, kimi öküz, kimi sığır ve kimi akrep keklindedir. Böylece belki yeryüzündeki eşya şeklinde gökteki yıldızlardan örnekler vardır.

Sonra onların seyr ve hareketleri değişiktir. Bazısı bir ayda devrini tamamlar. Bazısı bir yılda, bazısı oniki yılda, bazısı otuz yılda devrini tamamlar ve en uzunları da otuzaltı bin yılda devrini tamamlar. Tabiî eğer otuzaltı bin yıl dünyanın ömrü kalıp kıyamet kopmazsa. Demek ki bunların acayibliklerinin sonu yoktur. Yerin bazı hâllerini bildin. Yerle gök arasındaki farkı, onların büyüklüğüne göre düşün; yer bu kadar genişliği ile —ki kimse onun tamamını gezemez— güneşin yüzaltmışta biri kadardır. Bundan güneşin ne kadar uzak olduğu anlaşılıyor ki bu kadar küçük görünüyor ve gene ne kadar hızlı hareket ettiği de anlaşılıyor ki, yarım saatte bütün dünyaya görünüyor. Bu zaman zarfında katedilen mesafe yerin yüzaltmış misli kadardır.

Bunun için bir gün Resûlüllah Cebrâîl'den: **«Zeval vakti oldu mu?»** diye sordu. Cebrâil: **«Hayır, evet»** dedi. Resûlüllah: **«Bu ne demektir,»** buyurdu. Cebrâil: **«Hayır dediğim zamandan, evet dediğim zamana kadar, güneş beşyüz yıllık mesafe katetti,»** dedi. Gökte, yerden yüz defa büyük yıldızlar vardır. Çok yüksek oldukları için böyle küçük görünüyorlar. Yıldızlar böyle olunca yörüngelerinin ne kadar büyük oldukları anlaşılır. Bunlar bu kadar azametleriyle senin gözüne küçük görünüyorlar ki, bununla Allah'ın padişahlığının azâmetini anlayasın.

Demek ki, yıldızların her birinde bir hikmet vardır. Onların her birinin hareketinde, hızında, dönüşünde, istikametinde, doğuşunda, ayrı ayrı hikmetler vardır; Bunlar arasında en açık hikmet güneşin hareketidir. Onun feleğine, büyük feleğe bir meyl verilmiştir. Böylece bazı zamanlarda yakın ve bazı zamanlarda uzak olur. Bunun sebebiyle hava değişir: Bazen soğuk, bazen sıcak ve bazen de mutedil olur. Ve bunun için gece ve gündüz de değişik olur: Bazen uzun ve bazen kısa olur. Eğer onların nasıl uzayıp kısaldıklarını anlatsak, söz çok uzar. Bu ilimlerden Allah'ın bize nasip ettiğini bu kısa kitapta anlatmaya kalksak, çok zaman ister.

Bizim de bildiklerimiz âlimler ve veliler yanında kısadır. Bütün âlimlerin ve velilerin bildikleri de, peygamberlerin bilgisi yanında kısadır. Peygamberlerin bildikleri de mukarreb meleklerin bilgisi yanında kısadır. Bunların hepsinin ilmi de Allah Teâlâ'nın ilmi yanında kısadır. Zaten Allah'ın ilmine nisbeten bunlara ilim demek caiz değildir.

Sübhanallah! Allah Teâlâ insanlara bu kadar bilgi vermiş iken, hepsinin alnına cehalet damgasını vurup: **«Size ilimden ancak az bir şey verildi.»** (İsrâ sûresi, âyet: 85) buyurdu.

Bu anlatılanlar, gerçeğin tamamı değil, belki gafletini anlamak için, tefekkürün hâlini beyan etmekten bir nümunedir. Bir defa dünya hükümdarlarından birinin sarayına varıp onu süslü ve nakışlı görürsen, nice zaman onun vasfını anlayıp hayret edersin. Oysa ki, daima Allah'ın sarayında duruyorsun ve ondan hayret etmiyorsun. Çünkü cisimler Allah'ın sarayıdır. Sarayın tabanı yeryüzü, tavanı da göktür. O tavanın sütun ve direkleri yoktur. Bu daha çok şaşılacak şeydir. Onun ambarı dağlar ve denizler; eşyası hayvanlar ve bitkiler; lâmbası güneş; kandilleri yıldızlardır. Bu kandilleri tutan meleklerdir.

Oysa ki sen bu sarayın acayibliklerinden gafilsin. Çünkü bu saray çok muazzamdır ve senin gözün çok küçük ve basittir. Bu saray ve acayiblikleri ona sığmaz. Sen, padişahın sarayında yuva yapmış ve kendi yuvasından, gıdasından ve arkadaşlarından başka bir şeyden haberi olmayan ve ne padişahın padişahlığı ile, ne onun tahtıyle, ne de oradaki acayibliklerle ilgilenmeyen bir karınca gibisin. Eğer bir küçük karınca derecesiyle kanaat ediyorsan et, etmiyorsan, Allah Teâlâ'nın bahçesini seyretme yolu sana gösterilmiştir. O hâlde dışarı çık ve o bahçeye gir, ibret gözüyle bak; Allah Teâlâ'nın acayib işlerini görüp hayret ve dehşette kalırsın.

SEKİZİNCİ ASIL

TEVHİD VE TEVEKKÜL

Bil ki, tevekkül, mukarrebler (Allah'a yakın olanların) makamıdır ve onun derecesi çok yüksektir. Fakat onun ilmi haddizâtında ince ve zordur. Onun ameli (tatbiki) ise daha çetindir. Zira vakti olan işlerde Allah'tan başka bir şeyin etki ettiğini düşünürsen, tevhide noksanlık gelir. Eğer bütün sebebleri ortadan kaldırırsan, şeriate muhalefet etmiş olursun. Eğer sebeblerin de tesiri yoktur deyip sebebliliği inkâr edersen, aklını inkâr etmiş olursun. Eğer biraz tesirini düşünürsen, tevhide noksanlık gelir. Demek ki, tevekkülün izahı, hem akla, hem şeriate ve hem tevhide uygun olup hepsini bir araya getirmelidir. Bu da çok zor bir iştir. Herkes bunu anlayamaz. O hâlde biz önce tevekkülün faziletini, ondan sonra hakikatini, ondan sonra hallerini ve tatbikatını beyan edelim.

TEVEKKÜLÜN FAZİLETİ

Allah Teâlâ herkese tevekkülü emir buyurur ve tevekkülü imana şart eyleyip: **«Eğer mü'min iseniz, Allah'a tevekkül ediniz.»** (Maide sû-

resi, âyet: 23) buyurur. Ve: **«Allah Teâlâ tevekkül edenleri elbette sever,»** (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 159) âyetiyle tevekkül edenleri sevdiğini buyurur ve: **«Allah, kendisine tevekkül edene kâfidir.»** (Talâk sûresi, âyet: 3) buyurur. Bunun gibi âyetler Kur'an-ı Kerimde çoktur.

Resûlüllah buyurur ki: **«Ümmetleri bana gösterdiler, onların içinde kendi ümmetimi gayet çok gördüm. Öyle ki, dağları, sahraları doldurmuşlardı. Buna razı mısın? dediler. Evet dedim. Bununla beraber ancak yetmiş bini hesapsız cennete girer dediler. Onlar kimlerdir? dedim. İşleri büyüye bağlamayan ve fal'a değil, Allah Teâlâ'ya havale edip ona güvenenler ve Allah'tan başka bir şeye tevekkül etmeyenlerdir,»** dediler. Bunun üzerine Ukâşe (r.a.) ayağa kalkıp: **«Ya Resûlallah dua et, Cenâb-ı Allah beni onlardan eylesin»** dedi. Resûlüllah: **«Allahım, Ukâşe'yi onlardan eyle»** buyurdu. Birisi daha ayağa kalkıp dua etmesini isteyince: **«Ukâşe senden önce davrandı,»** buyurdu.

Gene Resûlüllah buyurdu ki: **«Siz hakkıyle tevekkül etseydiniz, Allah Teâlâ, kuşların rızkını gönderdiği gibi, sizin de rızkınızı gönderirdi. Kuşlar sabahleyin aç, mideleri boş giderler. Akşamları tok ve mideleri dolu dönerler.»**

Gene buyurdu ki: **«Allah kendisine sığınan kimsenin bütün sıkıntı ve ihtiyacına kâfidir. Dünyaya sığınan kimseyi dünya ile başbaşa bırakır.»** İbrahim (a.s.) ı ateşe atmak için tutup mancınığa koydukları zaman: **«Hasbiyellah ve nimel vekil = Allah bana kâfidir ve o en iyi yardımcıdır»** dedi. Onu havaya kaldırınca, Cebrâil ona ulaşıp senin bir ihtiyacın var mı? dedi. İbrahim Halil: **«Vardır, ama sana değil,»** dedi. Böylece **«Hasbiyellah...»** sözüne göre hareket etti. Bunun için Kur'anda: **«Sözünde vefa gösteren İbrahim»** diye vefalı olarak vasıflandırıldı.

Allah Teâlâ Davud'a (a.s.) vahiy gönderdi ki: **«Ey Davud! Beni yardımcı edinen kimseye, bütün yer ve gök ehli hile ve kötülük yapmaya çalışsalar, mutlaka onu, onların hile ve kötülüğünden kurtarırım.»**

Said bin Cebir diyor ki, bir defa elimi akrep soktu. Annem efsun yapmak için elimi efsuncuya uzatmama and verdi. Ben diğer elimi uzattım. Çünkü Resûlüllah: **«Efsun ve dağlama yaptıran mütevekkil değildir»** buyurmuştur. İbrahim-i Edhem diyor ki: **«Bir rahibe, nereden geçiniyorsun diye sordum. Rızk verenden, nereden gönderdiğini sorun. Ben biliyorum»** dedi.

İbrahim-i Edhem'e: **«Sen daima ibâdettesin, nereden geçiniyorsun?»** diye sordular. İbrahim: **«Eşyayı yaratan onun rızkını verir»** dedi. Harem bin Hayyan Üveysli Karanî'ye **«Nereye yerleşeyim»** diye sordu. **«Şam'a yerleş»** dedi. Harem: **«Orada geçim nasıldır?»** dedi. Üveys: **«Böyle kalblere yazıklar olsun. Bunlara şübhe karışmıştır, nasihat fayda vermiyor.»** dedi.

TEVEKKÜLÜN TEMELİ OLAN TEVHİD

Bil ki, tevekkül kalb hâllerinden bir hâldir ve imanın semeresidir. İmanın şubeleri çoktur. Birisi de tevekküldür. İman iki çeşittir: Biri, tevhide olan imandır. Diğeri de, kemâl-i lûtuf ve kemâl-i rahmete olan imandır. Tevhidin izahı uzundur. Onun ilmi, diğer ilimlerin sonudur. Ancak biz tevekkülün beyanı için gerekli olan tevhidi burada anlatacağız.

O hâlde bil ki, tevhidin dört derecesi vardır. Onun özü vardır ve özünün de özü vardır ve onun kabuğu vardır ve kabuğunun da kabuğu vardır. Demek ki, iki özü ve iki kabuğu vardır. O, taze ceviz gibidir. Taze cevizin iki kabuğu ve içi olduğu herkesçe bilinmektedir. Özünün de özü yağıdır.

Tevhidin birinci derecesi, diliyle «Lâ ilâhe illallah» deyip kalbiyle buna inanmamaktır. Bu münâfıkların tevhididir.

İkinci derecesi, «Lâ ilâhe illallah» kelimesinin mânasına, ya taklitle inanır, Cahillerin inanışı gibi. Yahut delilin isbatiyle inanır. Kelâm âlimlerinin inanışı gibi.

Üçüncü derece, müşahede ile bütün kâinatın bir asıldan olduğuna, failin bir olup hiçbir kimsenin fiili ve tesiri olmadığına inanmaktır. Bu iman, kalbte parlayan bir nurdur, bununla müşahede hasıl olur. Bu iman, cahillerin ve kelâm âlimlerinin imanı gibi değildir. Onların imanı, ya taklit hilesiyle, yahut delil hilesiyle kalbe vurulan bir bağdır.

Ama müşahede ile olan iman, ki kalbin inşirahı ve bağın kalkmasıdır— başka yolla olan imandan üstündür. Çünkü padişahın sarayda olduğunu filân kimse haber verdi diye zorla kendini buna inandıran kimse ile —ki bu cahillerin taklidi imanın misalidir. Onlar anne babalarından böyle duydukları için böyle inanırlar— padişahın sarayda olduğuna delil ile, meselâ, maiyet hizmetçilerinin saray kapısında beklemeleriyle inanan kimse —ki bu kelâm âlimlerinin delil ile olan imanlarının misalidir— ve padişahın sarayda olduğunu müşahede ile inanan —ki bu da âriflerin imanının misalidir— kimse arasında açık farklar vardır. Âriflerin tevhidi, çok yüksek bir derecedir. Bu hem mahlûkat, hem Halik'ı görüp mahlûkatın Halik'tan olduğuna inanmakla olur. Demek ki bu, çokluktan, ayrılıktan ve her türlü ikilikten sıyrılıp birlik ve vahdet dairesini bulanların imanıdır.

Dördüncü derece, iman ve tevhidin kemâl derecesidir. Bunun sahibi, birlikten başka bir şeyi görmeyip her şeyi bir görüp bir anlar. Bu müşahede ile ayrılığın ilgisi yoktur. Tasavvufçular bu dereceye «Tevhidde fenâ» derler. Nitekim Hüseyin Hallac, Havass'ı çölde gezerken görüp burada ne geziyorsun? deyince, Havass: **«Tevekkülde ayağımı sağlamlaştırmak için gezerim,»** dedi. Hüseyin: **«Bütün ömrünü, içinin tamiriyle geçirirsen, tevhidde fenâya nasıl kavuşursun?»** dedi.

O halde anlatılan makamlar dörttür: Biri münafıkların tevhididir ki, o, kabuğun kabuğudur. Cevizin dış kabuğu acı olup yenmediği gibi ve içine nazaran yeşil olup güzel göründüğü gibi ve ateşe atarsan tütüp ateşi söndürdüğü gibi ve evde saklarsan, yer işgal etmekten başka yararı olmadığı gibi ve ancak iç kabuğu taze tutmak ve âfetten korumak için birkaç gün gerekli olduğu gibi, münafıkın tevhidi de, kendisini kılıçtan korumaktan başka bir şeye yaramaz. Zira zahiri imanla kılıçtan kurtulmuş olur.

Ama rûh gidip beden kalınca o tevhidin hiçbir faydası kalmaz. Ve cevizin iç kabuğu faydasız olmayıp ateşte yanmağa yaradığı ve içini koruduğu ve fakat cevizin içi yanında önemsiz ve basit olduğu gibi, cahilin ve kelâm âliminin tevhidi de, onların içini, yâni canlarını cehennem ateşinden korur. Ve cevizden maksat kabuklar değil, onun içi olduğu ve haddizâtında önemli olup fakat yağına nazaran saf olmadığı gibi, üçüncü derecedeki tevhid de, ayrılık ve çokluktan uzak değildir.

O hâlde tevhidin kemâli dördüncü derecedir ki, onda Hak'tan başka bir şey kalmaz ve birlikten başka bir şey görünmez. Hattâ kendini bile unutur ve müşahedeye göre başka şeyler yok hükmünde olduğu gibi, kendisi de yok hükmünde olur.

MÂRİFET DERECELERİ

Eğer bir kimse derse ki, «bu mârifetin dereceleri zordur. Bunları açıklamak gerekir. Eşyaya vahdet nazariyle nasıl bakılır. Oysa ki, gök, yer ve onlarda mevcut olan çeşitli mahlûkatın bir olması mümkün değildir.» Deriz ki, dil ile olan münafıkın tevhidini ve kalb ile olan cahilin tevhidini ve delil ile olan kelâm âliminin tevhidini anlamak mümkündür. Zorluk, sonuncu tevhiddedir. Tevekkülün bu dördüncü tevhide ihtiyacı yoktur. Belki ona üçüncü tevhid bile kifayet eder. Dördüncü tevhidi tatmayanlara ifade etmek zordur. Ama şu kadarını bilmelidir ki, bazı şeyler arasında bazı yönlerden irtibat olabilir ve o irtibat sebebiyle hepsi bir şey hükmünde olabilir.

Arif olanların gözüne o irtibat yönü galib olunca, hepsini birlik sıfatı üzerinde görmüş oluyor, çokluk ve değişik görmüyor. Nitekim insan haddizâtında et, deri, el, ayak, mide ve ciğer gibi çeşitli şeylerden teşekkül ettiği hâlde, mânada bunların tamamı bir şahıstır.

Meselâ: Bir kimseye, ne gördün diye sorsalar, bir şahıstan başka bir şeyi görmedim, der. Onun dediği şahıs, adı geçen azâlardan teşekkül eder. Ve eğer ne düşünüyorsun? deseler, birşeyden başka düşünmüyorum. Sevgilimi düşünüyorum, der. Demek ki onun bütün varlığı sevgilisi olmuş olur. Mârifette bir makam vardır. O makama erişen kimse, bütün eşyayı birbirine bağlı görür. Şöyle ki, hepsini bir canlı gibi görür ve kâinatın birbirine nisbeti, meselâ: Gök, yer ve yıldızların birbirine nisbeti, bir canlının azâlarının birbirine nisbeti gibi olur.

Bu, «Şüphesiz Cenâb-ı Allah Ademi kendi sûreti üzerinde yarattı,» sözünü anlamayan kimsenin aklına sığmaz. Bu kitabın unvanında bu hususa biraz işaret edildi. Bu konuda sözü kısa kesmek daha iyidir. Çünkü bu, delillerin delilik zincirini hareket ettirir. Herkes bunu anlayamaz.

Fiilde tevhid olan üçüncü tevhid, İhyâ kitabında tafsilâtiyle anlatılmıştır. Onun ehlinden isen, oku. Şükür bahsinde anlatılan miktar, bura için yetişir.

Meselâ: Bil ki, ay, güneş, yıldızlar, bulutlar, yağmurlar ve sebeb olarak düşündüğün her şey, kâtibin elindeki kalem gibi, Allah'ın kudretine musahhardır. Bunların hiçbiri münasip vakti gelmeden gereğinden fazla hareket etmez. Bunlara bir şeyi isnat etmek gibi yanlış olur. Fakat dikkat edilecek şey insanların ihtiyarıdır. Çünkü insanın elinde bir şey olduğu ve bir tasarrufa sahip olduğu sanılır. Bu da yanlıştır. Zira insan haddizâtında mecburdur. Nitekim insan hâllerinin kudrete bağlı olduğunu daha önce anlattık. Yâni dilediğini kudret vasıtasiyle yapar. Kudret de iradeye bağlıdır. İrade de yaratılmakla meydana gelir. Eğer irade yaratılırsa, o şey vücuda gelir. Yoksa gelmez. O hâlde kudret iradeye musahhardır ve irade anahtarı da onun elinde değildir. Demek ki hiçbir şey onun elinde olmadığı gibi anahtarı da onun elinde değildir. Demek ki hiçbir şey onun elinde olmamış olur. Bunun tamamı, insana isnat edilen hareketlerin üç kısım olduğunu bilmekle anlaşılır.

1 — Tabiî (fizikî) hareketlerdir. Meselâ insan suya bassa, batar, suyu birbirinden ayırır.

2 — Zarurî hareketlerdir. Meselâ: İnsanın zarurî olarak nefes alması gibi.

3 — İhtiyarî hareketlerdir. Meselâ: Konuşmak. Bu zarurî değildir.

Tabiî hareketlerin insanın elinde olmadığı açıktır. Çünkü suya basan insan mutlaka batar. İster batmak istesin, ister istemesin. Suya attığın bir taşın, kendi hareketiyle değil, belki ağırlığından dolayı zarurî olarak suya batması gibi.

Zaruret ile yapılan hareketler ise, meselâ: Nefes almak düşünürsen, o da insanın elinde değildir. Çünkü insan nefesini tutmak istese de tutamaz. Çünkü öyle yaratılmıştır ki, nefsin iradesi daima kendisinden hasıl olur. İster arzu etsin, ister etmesin. Bir kimse, birinin gözüne iğne batırmak istese, zarurî olarak (elinde olmayarak) gözünü kapar. Kapamak istemese de, yapamaz. Çünkü öyle yaratılmıştır ki, o irade onda hasıl olur. Tıpkı suya bastığı zaman zarurî olarak batacak vasıfta yaratıldığı gibi. O hâlde insanın her iki çeşit hareketi de mecburî olduğu anlaşıldı.

Ama gitmek, gelmek ve söylemek gibi ihtiyarî hareketleri anlamak güçtür. Çünkü bunları istese yapar, istemezse yapmaz. Fakat şu husus bilinmelidir ki, insanın bu hareketleri yapmak istemesi, ancak aklın bunun yapılmasını faydalı görüp yapılmasına hüküm verdiği

vakit olur. Bazen aklın bu şekilde hüküm etmesi düşünmeye bağlı olur. Düşünüp de faydalı olduğuna hüküm verince, mecburî irade hasıl olup azâsı hareket etmeğe başlar. Tıpkı, iğne gözüne batırılmak istenildiğinde mecburi olarak gözü, insanın kapaması gibi. Fakat iğnenin göze zararlı olduğu açıkça bilindiği için, göz kapamanın faydalı olduğu daima akılda hazır olup böylece bilindiği için, ayrıca düşünmeğe ihtiyaç yoktur.

Demek ki, burada fayda düşünmeden irade meydana gelir. İradeden de kudret doğar ve mecburî göz kapamak hareketini yapar. Düşünmeye ihtiyaç duyulan yerde de, düşünmeden çıkınca, böyle olur ve iradenin taallûk ettiği hareketi meydana getirir. Bu, şuna benzer ki, bir kimse, birini dövmek için değneği kaldırsa, tabiatiyle adam kaçar. Bir uçurum kenarına geldiğinde, kolay sıçrayabileceğini bilse, sıçrar. Sıçramanın zahmeti, değnek zahmetinden büyük olduğunu bilse, yerinde durup değnek zahmetine rıza gösterir. Çünkü hareket iradeye bağlıdır. İrade de fayda mülâhaza ettiği tarafa bağlıdır. Bunun için bir kimse, eli ve bıçağı olduğu hâlde intihar etmez. Çünkü elin kudreti iradeye bağlıdır. İrade de, aklın, bu işi yapmak caizdir ve bunda fayda vardır diye hüküm etmesine bağlıdır. Akıl da bu hususta mecbur değildir. Çünkü bir ayna gibidir; karşılaştığı her şeyin resmi kendisinde teşekkül eder. İntihar etmek faydalı olmayınca intihar etmek fikri akıl aynasında şekil bulmaz. Ancak dayanamayacağı ve intihar etmeyi daha iyi gördüğü bir belâya uğradığı zaman, bunu göze alır.

Demek ki bu hareketlere ihtiyarî demeleri, onların faydalı olması düşünülmekle anlaşıldığı içindir. Yoksa ihtiyarî hareket yapmak mecburiyeti ortaya çıkınca, nefes almak ve göz kapamak mecburiyeti gibi olur. Bunların mecburiyeti de, suya batmak mecburiyeti gibidir. Bu sebebler tamamiyle birbirine bağlıdır. Sebebler zincirinin halkaları çoktur. Onun izahı İhyâ kitabında yapılmıştır. İnsanda olan kudret ise, o zincirin halkalarından biridir. Bu, biraz kudretle ilgili olduğu için, kendisinin elinde bir nevi serbesti olduğu sanılıyor. Oysa ki, bu açık bir hatadır. Çünkü kudretin seninle ilgisi onun mahalli ve geçiş yolu olduğundan fazla bir şey değildir. Demek ki insan, kendisinde yaratılan ihtiyar ve kudretin geçim yoludur. O hâlde insan ağaç gibidir. Rüzgâr eserse, sallanır. Fakat ağaçta kudret ve irade yaratılmadığı için ve kudret ve irade mahalli olmadığı için, bu hareketin mecburiyet ve zarûreti açıktır.

Allah Teâlâ herşeyi yaratırken ilâhî kudret bir şeye bağlı olmadığı için, onun fiiline ihtira (yoktan varetme) denildi. İnsanın hareketi ise, ne ağaç hareketi gibi, ne de Allah Teâlâ'nın fiili gibidir. Çünkü insanın kudret ve iradesi, harice bağlılığı olup haricî sebebler de onun elinde olmaması hasebiyle, Allahın fiili gibi olmaz ki ona da ihtira (yoktan varetme) denilsin. İnsan kudret ve iradenin mahalli olunca onun hareketi ağaç hareketi olmaz ki, ona açık zaruret denilsin. Belki insanın hareketi başka bir kısımdır ve ona başka ad verip

kesb demişlerdir. Bundan anlaşıldı ki, insanın hareketi gerçi ihtiyariyledir, fakat dileyip dilememekte mecbur olunca, onun elinde bir şey kalmamış olur.

MÜKÂFAT VE CEZA

Durum böyle olunca, niçin mükâfat ve ceza olur? Ve şeriatin ne faydası olur? Zira hiçbir kimsenin elinde bir şey kalmamış olur diye sual edilirse, deriz ki; bu, tevhid ve şeriatın birbirine karşı olduğu bir yerdir. Bu iki derya arasında çok zayıf kimseler boğulmuşlardır. Bu tehlikeden ancak su üzerinde yürüyebilen veya hiç olmazsa yüzebilen kimseler kurtulabilir. İnsanların çoğu, boğulmamak için selâmeti bu denize girmemekte buldular. Avam insanlar bu denizden hiçbir şey anlamazlar. O hâlde onlara acıyıp merhamet etmek, onları deniz sahiline götürmemek iledir. Çünkü aniden boğulabilirler. Tevhid deryasına girenler, çoğunlukla yüzme bilmediklerinden dolayı boğuldular. Hattâ suda yüzmenin nasıl olduğunu bile anlayamadılar ki, yüzmesini öğrensinler. Yahut suda yüzmesini bildiklerini sanıp aldandılar. Onun için, suda yüzmesini öğrenmeye talip olmayıp bu deryada boğuldular. Çünkü onlar: «Bizim elimizde bir şey yoktur. Hepsini O (Allah) eder. Şekavetine hüküm edilen kimse çalışıp çabalamakla şekavetten (kötü halden) dönmez ve saadetine hüküm edilen kimsenin de, çalışıp çabalamaya ihtiyacı yoktur,» dediler. Bütün bunlar cehalet, dalâlet ve helâk sebebidir. Gerçi bu hususların hakikatini kitaplara yazmak caiz değildir, fakat söz buraya gelmiş iken bir nebze beyan edilmelidir:

Bil ki, mükâfat ve ceza niçindir? diye yapılan sualin cevabı şudur ki, mükâfat ve ceza; bir kimsenin senin kötü amelinden dolayı sana kızıp intikam almak kasdiyle cezalandırması, yahut senin ameline sevinip seni mükâfatlandırması demek değildir. Zira bu haletler, ilâhî sıfatlardan uzaktır. Fakat vücud karışımlarından kan, safra veya başka karışımlar senin içinde galebe ettikleri zaman hastalık denilen bir şey doğduğu ve ilâçların galebe etmesi halinde sıhhat denilen bir şey meydana geldiği gibi; şehvet ve kızgınlık sana galip olup sen onların esiri olursan, bundan canına bir ateş düşüp seni helâk eder.

Bunun için Resûlüllah buyurur ki, **«Gazab bir ateş parçasıdır.»** Akıl nuru kuvvetlenince, şehvet ateşini teskin edip söndürdüğü gibi, iman nuru da cehennem ateşini teskin edip söndürür. Hattâ cehennem ateşi, mü'mine hitab ederek: **«Ey mü'min, geç; senin nurun benim ateşimis öndürdü,»** diyecektir. Cehennemin, iman nurundan feryat etmesi, söz ile olmayıp ona dayanamayıp hezimete uğramasiyle olduğu gibi, şehvet ateşinin hezimete uğraması da akıl nuru iledir. Demek ki sana dışardan bir azap yaratmazlar, belki senin içinden yaratırlar.

Nitekim hadis-i şerifte: «**Cehennem azabı, dünyadaki amellerinizi size geri çevrilmesinden başka bir şey değildir,**» buyurulur. Eğer ilm-i yakin ile bilseydin, onları kendinde görürdün. Nitekim âyet-i kerimede: «**Hayır, ilm-i yakin ile bilseydiniz, şübhesiz cehennemi görürdünüz,**» (Tekâsür sûresi, âyet: 5-6) buyuruldu.

O hâlde bil ki, ortada kızgınlık ve intikam yok iken, zehir hastalığa, hastalık ölüme ve ölüm de mezara girmesine sebeb olduğu gibi, günah ve şehvet de kalbi hasta eder ve o hastalık onun ateşi olur ve o ateş, dünya ateşi cinsinden değil, cehennem ateşi cinsindendir. Mıknatıs, mücaneset (aynı cinsten olma) hükmü ile demiri kendine çektiği gibi, cehennem de cehennemlik olan kimseyi —aralarında kızgınlık yok iken— kendine çeker. Sevabın hükmü de böyle bilinmelidir. Bunun izahı uzundur. Bu, mükâfat ve azab niçindir? diye yapılan sualin cevabıdır.

Şeriat niçindir ve peygamberleri göndermekten fayda nedir? sualinin cevabına gelince, bil ki, bu da Allah tarafından bir çeşit kahırdır. İnsanları kahır zinciri ile cennete götürmek içindir. Nitekim Resûlüllah buyurur ki: «**Zincirlerle cennete götürülen insanlar ne garibtir.**» Ve gene kahır kemendiyle insanları cehennemden alıkoymak içindir.

Nitekim Resûlüllah buyurur ki: «**Siz pervane** (kelebek veya çekirge) **gibi kendinizi ateşe atmaya çalışıyorsunuz. Ben ise kuşağınızdan tutup sizi geri çekiyorum.**» O hâlde bil ki, Allah Teâlâ'nın kahır zincirinin halkalarından biri de peygamberlerin sözleridir. Çünkü onların sözlerinden mârifet doğar, onlarla doğru yol, eğri yoldan ayırdedilir. Onların korkutma ve tehdidinden de korku doğar. Bu mârifet ve korku; akıl aynasındaki tozu temizler. Böylece âhiret yolunu seçmek ve âhiret yolunun dünya yolundan hayırlı olduğu hükmü, o aynada görünür. Bundan da doğru yolda yürümenin iradesi doğar. İradeden de azâlar harekete başlar. Çünkü azâlar, istek ve isteksizlik irâdesinin emrindedirler. Demek ki, bu zincir ile seni cehennem ateşinden koruyup Cennete sevkederler. Peygamberler, sağında bir çayır ve çimen olup solunda da, içinde sayısız kurtlar ve yırtıcı hayvanlar bulunan bir mağaradaki koyun sürüsü çobanına benzerler ki, çoban o mağaranın önünde durup elindeki sopasını sallar. Koyunlar sopanın korkusundan geri dönüp mağaradan uzaklaşır ve bu çayır çimenliğe düşerler. Peygamberleri göndermenin hikmeti budur.

Şekavetine hükmedilmiş ise, çalışmanın ne faydası olur sualinin cevabına gelince; gerçi bu doğru bir sözdür, fakat bir yönden yanlıştır ve helâke sebeb olur. Zira şekavetine hükmedilen kimsenin alâmeti, bu sözün kalbine gelmesi ve bu sebeble çalışıp çabalamaktan el çekmesidir.

Meselâ: Açlıktan ölmesine hükmedilen kimsenin alâmeti, onun kalbine, eğer ezelde benim aç kalmama hüküm olunmuş ise ekmek aramam ne fayda verir ,diye düşünüp elini ekmeğe uzatmayıp onu yememesidir. Böylece zarurî olarak açlıktan ölür. Yine eğer bir kimse-

nin fakirliğine hükmedilmiş ise, ziraat edip tohum ekmenin ne faydası vardır? diye düşünür ve tohum ekmez. Saadetine hükmedilen kimseye de saadet yolu gösterilmiştir. Zenginliğine hükmedilen kimseye ziraat ve ticaret yolları gösterilip çalışıp rızk arar.

Böyle hükmeden hâkim yerinde hüküm etmiştir. Boşuna hüküm etmemiştir. Her şeyi sebeblere bağlayıp herkesi ne için yaratmış ise, onun sebeblerini ona kolaylaştırmıştır. Bu demek değildir ki, o hususu ona sebebsiz olarak verir. Bunun için: **«Çalışınız, herkes ne için yaratılmış ise, ona muvaffak olur,»** buyurulmuştur. Zorla sana yüklenen ameller ve hâllerin, akıbetin hayırlı olmasını sana müjdeler. Sana dersine çalışıp tekrarlama isteği galib olursa, bunu, saadet önderliğine müjde bil. Bu çalışmaları tamamiyle yaparsan, ebedî saadeti bulursun. Eğer sana tembellik ve gaflet galib olursa ve kalbine, eğer ezelde benim cehaletime hükmedilmiş ise, benim çalışıp tekrarlamam ne fayda verir, düşüncesi gelirse, kendi cehaletinin fermanını okumuş olursun. O hâlde âhireti dünyaya kıyas etmekle hiçbir zaman önderlik (imamet) derecesine ulaşmayacağını bil.

Âyet-i kerimede: **«Hepinizin yaratılıp dünyaya getirilmesi ve âhirette tekrar diriltilmesi, yalnız bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir.»** (Lokman sûresi, âyet: 28). Yine **«İnsanın hayat ve ölümü birdir,»** (Câsiye sûresi, âyet: 21) buyuruldu. Bu hâlleri öğrenince, yapılan itirazların üçü de kalkar ve tevhidde karar bulur.

Bil ki, şeriatta akıl ve tevhid arasında, basiret gözünü açıp bakanlar için hiç tenakuz yoktur. Bu makam da bundan fazla uzatılmaz. Çünkü bu kitab uzun sözlere müsait değildir.

TEVEKKÜL İLE İLGİSİ OLAN İKİNCİ İMAN

Bil ki, tevekkül iki çeşit imana mebnidir: **Biri tevhiddir ki, anlatıldı. İkincisi,** Allah Teâlâ'yı, yaratıcı, besleyici, bütün eşyanın maliki, lûtuf ve merhamet ve hikmet sahibi, insandan, tut sivrisinek ve karıncaya kadar herşey hakkında annenin çocuğuna olandan daha çok inayetli bilmek ve onun şefkatli olduğuna inanmaktır.

Nitekim hadiste gelmiştir. Bil ki, âlem ve âlemde olan bütün eşya, güzellik, lûtuf ve hikmette, ötesinde başka türlü bir yaratış mümkün olmayan bir şekilde yaratılmışlardır. Eğer bütün yeryüzünün âlimleri toplansalar ve tam akıl ve idrakle araştırsalar; kâinatta bulunan bir kıl ucu, yahut bir sivrisinek kanadı için, daha küçük, yahut daha büyük veyahut daha güzel olmalıydı, diyemezler. Herşeyin gerektiği gibi olduğunu bilirler. Çirkin olan şeyin kemâli çirkinliğindedir. Eğer çirkin olmasaydı, eksik olup bir hikmet bulunmamış olurdu. Meselâ: Hiç kimse güzelliğin kıymetini bilmeyip güzellikten rahatlık bulmazdı. Zira eksik olmasaydı, kâmil olmaz ve kâmilin kemâlden lezzet alması da olmazdı. Çünkü kemâl, kâmili ve eksiği birbirine kıyas etmekle bilinir.

Nitekim dünyada baba olmazsa çocuk olmaz ve çocuk olmazsa baba olmaz. Zira bunlar birbirine mukabildir ve mukabele de iki şey arasında olur. Mukabeleye mebni olan şeylerde ikilik olmazsa, onlar da bâtıl olup ortadan kalkar. Bil ki, gerçi işlerin hikmetinin insanlara gizli olması daha iyidir; fakat kullar, Allah'ın hükmünün hayırlı ve lâyıkı vechiyle olduğuna inanmalıdırlar.

O hâlde âlemde olan hastalık, âcizlik, hattâ küfür, günah, noksanlık, helâk, dert ve sıkıntı, her birinde bir hikmet vardır ve her biri gereği gibi olmuştur. Allah fakiri, iyiliği fakirlikte olduğu için fakir yaratmıştır. Eğer zengin olsaydı helâk olurdu. Zengin yarattığı kimsenin iyiliği zenginliktedir. Bu da tevhid gibi büyük bir deryadır. Bu derya kader sırrına bağlıdır. Kader sırrını da açıklamaya izin yoktur. Bu deryaya dalarsanız, söz çok uzar. Fakat hepsinin başı, Allah tarafından yaratılan her şeyin yerinde ve hikmetle olduğuna inanmaktır. Bu imana tevekkülün ihtiyacı ve bağlılığı vardır.

TEVEKKÜLÜN HAKİKATİ

Bil ki, tevekkül gönül hâllerinden bir hâldir ve Allah Teâlâ'nın tevhidine ve kemâl-i lûtfuna olan imanın semeresidir. Onun asıl mânası, kalbin vekile itimadı, onu sabit ve sadık bilip onunla rahat bulmasıdır. Yâni rızka gönül bağlamayıp sebeblere halel gelmekle üzülmemeli, belki rızkı kendisine ulaştıran Allah'a gönül bağlamalıdır. Bu, şuna benzer ki, bir kimse biri hakkında bir dâva açsa, o dâvanın halli için bir vekil gönderir. Eğer onun gönderdiği vekilin üç çeşit sıfatına inanırsa, vekile itimat edip emin olur.

O sıfatların biri, vekilin bütün hile yollarını tam anlamiyle bilmesi; ikincisi, bildiği şeyleri açıklayabilmesi. Bu da iki şeyle olur: Kalb kuvveti ve dil fesahatidir. Çünkü bazı kimseler her şeyi bilir, fakat kalb kuvveti, yahut dil fesahati olmadığı için açıklayamaz. Üçüncüsü, vekilin müvekkile iyice acıyıp hakkını korumayı candan arzu etmesidir. Müvekkil bu üç şeye inanırsa vekilden emin olduğu için ona güvenip kendi yapacağı hileleri bırakır.

Bunun gibi **«Allah bize yetişir. O ne güzel vekildir,»** (Âl-i İmrân süresi, âyet: 173) sözünün mânasını anlayan, dünyada olan bütün varlıkların Allah Teâlâ'nın olduğuna, ondan başka fail-i mutlak olmadığına, bununla beraber onun ilim ve kudretinde asla noksanlık olmadığına ve Allah Teâlâ'nın rahmet ve inayetinin sonsuzluğuna inanan kimse, Allah'ın fazl ve inâyetine candan güvenip hile ve tedbiri bırakır; rızkın mukadder olduğunu, zamanında kendisine ulaşacağını, onun hâl ve hareketlerinin Allah'ın fazl ve kereminin gerektirdiği şekilde hâsıl olacağını bilir.

Bazen insana bu yakin hâsıl olur, fakat insanın tabiatında korku galib olduğu için cesaret edemez. Zira insan yakini ile bildiği her şeye itaat etmez. Belki bazen olur ki, yakinen yanlış bildiği şeye itaat

eder. Meselâ: Bir kimse tatlı yerken, birisi onu pisliğe benzetse, bunun yalan olduğunu bildiği hâlde, etkilenir ve yiyemez. Ve gene ölünün cansız ve hareketsiz olduğunu bildiği hâlde, onunla yalnız olarak bir yerde yatmaya cesaret edemez.

O hâlde, mütevekkil kimseye hem yakin kuvveti, hem de kalb kuvveti gereklidir. Böylece kalbin kararsızlığı zâil olup rahatlık ve itimat hasıl olur. Kalbte kararsızlık olup rahatlık ve itimat olmadıkça mütevekkil olmaz. Çünkü tevekkül, kalbin her işte Allah'a güvenmesidir. İbrahim Halil'in iman ve yakini tam olduğu hâlde: **«Allah'ım, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster,»** dedi. Allah Teâlâ: **«İnanmadın mı?»** buyurunca: **«İnandım. Fakat kalbimin rahat etmesi için istedim,»** dedi. Zira başlangıçta, kalbin rahatı, his ve hayale tâbi olur. Hayâl ve his son bulunca, kalb de onlarla hasıl olan yakine tâbi olup zahirî müşahedeye ihtiyacı olmaz.

TEVEKKÜLÜN DERECELERİ

Bil ki, tevekkülün üç derecesi vardır:

Birinci derecede olan: Davasına gayretli, zeki, konuşkan, cesur ve şefkatli bir vekil tutan kimse gibidir. Bu vekilinin bu hâllerine güvendiği için emin olur.

İkinci derecede olan: Çocuk gibidir. Kendine ne olursa, annesinden başka kimseyi bilmez. Acıkınca annesini çağırır. Korkunca annesine sarılır. Çünkü çocuk tabiatı budur. Bu hâl tekellüf ve ihtiyar ile olmaz. Bu tevekkül, bu işe tamamiyle daldığı için kendi tevekkülünden habersiz olan mütevekkilden sâdır olur. Fakat birincisi, tevekkülü tekellüf ve ihtiyar ile elde ettiği için, tevekkülden haberi vardır.

Üçüncü derecede bulunan: Yıkayıcının elindeki ölüye benzer. Kendini ezelî kudretin elinde bir ölü gibi hareket etmekte görür. Bir işle karşılaşırsa, onun için vekili çağırmaz. Yâni kendisine bir şey olunca annesini çağıran çocuk gibi olmaz. Belki annesini çağırmadığı hâlde annesinin kendisini görüp yardımına koştuğuna inanan bir çocuğa benzer.

O hâlde tevekkülün birinci makamı ihtiyar ile olur. Ancak ihtiyar, vekilin âdet ve prensibinden anlaşılan hususları hazırlamakla olur. Meselâ: Eğer vekilin âdeti, müvekkil gelip dosyayı hazırlamadan dâva açmamak ise, müvekkil bunları yerine getirmelidir. Bunları yerine getirdikten sonra onun görevi, vekilin yapacağı işi beklemektir. Sonra ne olursa, vekilden bilir ve dosyanın hazırlanmasını da vekilden bilir. Zira dosyanın hazırlanmasının gerekli olduğunu vekilin işaretiyle anlamış olur.

O hâlde tevekkülün bu makamında bulunanlar ticaret ve ziraatten el çekmez ve Allah'ın kanun ve âdeti olan zahirî sebebleri bırakmaz. Belki bunlarla tevekkül eder, yalnız ziraat ve ticarete güvenmez, ziraat ve ticaretle maksadına kavuşmak için yalnız Allah'ın fazlına güvenir. Şöyle ki, bütün hareketlerin ve ziraat ve ticaret sebeblerinin

Allah Teâlâ'nın şevkiyle olduğunu bilip Allah'ın hidayetini onları yapmaya vesile itikat edip hepsini Allah'tan görür ve ondan bilir.

Nitekim bunun izahı gelecektir. **«Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah»** sözünün anlamı da budur. Çünkü insanın hareketleri, kuvvet ve kudreti kendi elinde olmayıp Allah'ın kudretinde olursa, herşeyi ondan bilir. Velhasıl mütevekkil, ancak işleri sebeblere bağlamayı fikrinden çıkarıp uzaklaştıran ve Allah Teâlâ'dan başka bir şeyi görmediği zaman mütevekkil olur.

Tevekkülün en yüksek derecesi, Bayezid-i Bestami'nin buyurduğu derecedir. Ebû Mûsa-yı Debilî, ona tevekkül nedir? diye sordu. Bayezid: **«Sen nasıl bilirsin?»** dedi. Ebû Mûsa dedi ki: **«Büyükler derler ki, tevekkül; sağında ve solunda yılanlar ve ejderhalar bile olsa, kalbinin hiç hareket etmemesidir.»** Bayezid: **«Bu kolaydır. Belki tevekkül cehennemlikleri azâbta, cennetlikleri de nimetler içinde görüp de aralarında ayrım yapmamaktır. Eğer ayrım yaparsa, tevekkül etmiş olmaz.»**

Ebû Mûsa'nın beyan ettiği mâna, tevekkülün yüksek derecesidir. Tevekkül makamında korunmamak şart değildir.

Zira Ebû Bekir (r.a.) mağarada yılan deliğine ökçesini koydu. Halbuki Ebû Bekir o anda mütevekkil idi. Fakat yılandan değil, yılanı yaratandan korkuyordu. Zira Allah Teâlâ kuvvet ve hareket vermezse, yılan yerinden kıpırdayamaz. **«Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh»** sözünün mânasını, bütün eşyada mütevekkil olanlar görür. Bayezid'in buyurduğu husus ise, tevekkülün aslı olan imana işarettir. O iman çok kıymetlidir ve Allah'ın adalet, hikmet, fazl ve rahmetine olan imandır. Bu imanın mânası, Allah tarafından yaratılan her şeyin gereği gibi ve lâyıkı vechiyle yaratıldığına inanmaktır. Bu itibarla azâb ve rahmetin arasında ayrım yapılmaz.

MÜTEVEKKİLİN AMELLERİ

Bil ki, tevekkülde bütün makamlar üç esas üzerine kurulmuştur: İlim, hâl ve amel. İlim ile hâl beyan edildi, amel kaldı. Bazı kimseler tevekkülün, bütün işleri Allah'a havale etmek, kendi ihtiyariyle hiç bir şey yapmamak, yâni hiç çalışmamak, yararına bir şey koymamak, yılandan, akrepten, arslandan ve kurttan kaçmamak ve hastalanınca ilâç almamak olduğunu sanır. Bunların hepsi hatâdır. Çünkü hepsi şeriate aykırıdır. Oysa tevekkül şeriat üzerine kurulmuştur.

O halde tevekkül şeriate nasıl aykırı olur. Belki insanın ihtiyarı, ya mâlik olmadığı malı elde etmekte, yahut mâlik olduğunu korumakta, yahut kendisinde olmayan zararı defetmekte, yahut mevcut olan zararı kaldırmakta olur. Bunlardan her birinde tevekkülün bir hikmeti vardır. O hâlde bu dört makamı mutlaka açıklamak gerekir:

Birinci makam: Mal kazanmak ve menfaatin celbi beyânındadır. Bu üç derecedir:

Birinci derece: Allah'ın koyduğu yoldur ki, bunsuz maksat hasıl olmaz. Bu itibarla bundan el çekmek, budalalık ve delilik olur, tevekkül olmaz. Meselâ: Bir kimsenin yemeğe el uzatmayıp ağzına lokma almaması ve: **«Allah Teâlâ yemeden de beni doyurabilir, yahut yemeğe hareket verir, kendiliğinden benim ağzıma girer,»** demesi. Yahut evlenmeden ve cinsî münasebette bulunmadan Allah bana çocuk verir demesi tevekkül değil ahmaklık olur. Belki Allah'ın kesin âdeti olan işlerde tevekkül, sebebi bırakmakla değil, belki ilim ve hâl iledir. İlim; sebebleri yâni eli ve eldeki gücü, yemeği, ağzı, dişi ve benzerleri yaratan Allah olduğunu kesin olarak bilmektir. Hâl ise, yemeğe ve eline değil, Allah'ın fazl ve keremine güvenmelidir. Çünkü derhal eli felç olabilir ve bir kimse yemeğini gasbedebilir.

O hâlde kendinin yaratılmasında ve korunmasında kendi kuvvet ve kudretine değil, Allah'ın fazl ve keremine güvenmelidir.

İkinci derece: Etkisi kesin olmayan, fakat bazen onlar olmadan da maksadın hasıl olması mümkün ise de, çok defa onlar olmadan maksat hasıl olmayan sebeblerdir. Meselâ: Yola giderken yanına azık almak. Bu sebebleri de bırakmak, tevekkülün şartı değildir. Çünkü yolculuk için azık almak peygamberimizin ve eski büyüklerin âdetidir. Belki tevekkül yolculuk azığına güvenmeyip —çünkü o azık elinden alınabilir— yalnız azığı yaratıp koruyan Allah'a güvenmektir. Ama azıksız yolculuğa çıkmak belki tam tevekkül olabilir. Yemek yememek gibi yasak olmaz. Çünkü yemek yememek tevekkül değildir.

Ancak bu şekilde yolculuğa çıkmak iki sıfatı hâiz kimse için câiz olur: Biri, bir hafta aç yürüyebilecek kudrette olmak, diğeri ise, bir müddet ot yemekle geçinebilmek. Bunu yapabilirse, ummadığı yerden yemek gelinceye kadar otla geçinmelidir.

İbrahim-i Havas tevekkül sahiblerinden idi ve bu sıfatları hâiz idi. Yolculuğa azıksız çıkardı, fakat daima yanına iğne, makas, ip ve kova alırdı. Zira bunlar kat'î sebeblerdir. İpsiz ve kovasız kuyudan su çekilmez. Çölde de ip ve kova bulunmaz ve elbise yırtıldığı zaman iğneden başka bir şey bu işi göremez. O hâlde bu sebeblerde tevekkül, onları terketmekle olmaz, belki tevekkül ve güven sebeblere değil, Allah'ın fazl ve keremine olmalıdır.

O hâlde bir kimse, insanların uğramadığı ve yenecek otların bulunmadığı bir mağarada oturup ben tevekkül ettim, demek haramdır. Çünkü kendini bilfiil ölüme atmış olur ve Allah'ın âdet ve yolundan dönmüş olur. Bu kimse, vekilin, dosyasız konuşmayacağını bildiği hâlde, ona dosyayı (gerekli belgeleri) getirmeyen kimse gibidir.

Vaktiyle bir zâhid, şehirden çıkıp bir mağaraya yerleşti ve tevekkül etti. Bir hafta rızkını bekledi ve açlıktan ölüme yaklaştığı hâlde, hiç birşey ona gelmedi. O zamanın peygamberine vahiy geldi ki: **«O zâhide söyle, izzetim hakkı için şehre inip insanlar arasına karışmadan onun rızkını vermem.»** Zâhid şehre inince, her yerden bir şey getirdiler. Bunun üzerine zâhid biraz üzüldü.

Vahiy geldi ki: **«Ey zâhid, zâhidliğinle benim kanunumu bozmak mı istiyorsun? Benim, kulumun rızkını diğer kullarımın eliyle vermeyi doğrudan doğruya vermekten daha çok sevdiğimi bilmiyor musun?»** Gene bunun gibi bir kimsenin şehirde bir eve girip kapıyı kilitleyerek gizlenmesi ve bu şekilde tevekkül etmesi haramdır. Zira insanın kat'î sebeblerin yolundan uzaklaşması caiz değildir. Ama kapıyı kilitlemeden tevekkül etmesi, kimse bir şeyi getirir mi diye gözü kapıda olmamak ve kalbi insanlara degil, Allah'a bağlı olup ibâdet ve taatle meşgul olmak şartiyle câizdir. Kul sebebler yolundan tamamiyle sapmadıkça rızktan yoksun kalmayacağına inanmalıdır.

Bu makamda, **«İnsan rızkından kaçsa da, rızkı onu bulur,»** sözü doğrudur. Kul, **«Ya Rabbi rızkımı ver,»** diye dua ettiği zaman, Allah Teâlâ buyurur ki: **«Ey cahil, seni yaratırken rızkını beraber yarattım. Onu sana vermemek olur mu?»**

O halde tevekkül, sebeblerden uzak olmamak ve rızkını sebeblerden değil, sebebleri yaratandan bilmektir. Zira bütün insanlar, Allah'ın verdiği rızkı yerler. Fakat bazıları dilenmek aşağılığı ile, bazıları beklemek sıkıntısı ile, —mesele: Esnaflar— gibi bazıları çalışmak yorgunluğu ile, —meselâ: San'at sahipleri gibi— ve bazıları da hürmet ve izzetle yiyorlar.

Meselâ: **«Sofiler gibi. Çünkü sofiler sadece Allah Teâlâ'yı görüyorlar ve kendilerine ulaşan şeyleri yalnız ondan biliyorlar, aradaki insanları görmüyorlar.»**

Üçüncü derece: Kat'î olmadığı gibi, çoğu zamanlarda ihtiyaç duyulmayan, belki hile ve araştırmakla ele geçebilen sebeblerdir. Bunun çalışmaya etkisi; fal, efsûn, ve dağlamanın hastalığa etkisi gibidir. Resûlüllah: **«Tevekkül sahibleri, efsûn ve dağlama yaptırmaz,»** buyurdu: Çalışmaz ve şehirden çıkıp çöllerde oturur, buyurmadı. Demek ki bu makamda tevekkülün üç mertebesi vardır:

Birinci mertebe: Yalnız bir kimsenin azıksız çöle çıkmasıdır. Bu tevekkülün en yüksek derecesidir. Bu mertebe, uzun bir zaman aç yürüyebilen, yahut otlarla geçinebilen, bir şey bulamayınca açlıktan ölmekten korkmayan ve bu şekilde ölmek hayrına olduğuna inanan kimseler için caizdir. Zira ızık götürenlerin de azıksız kalıp ölmeleri mümkündür. Daima bu ihtimaller eksik olmaz. Bu ihtimalleri düşünmekten sakınmak lâzım değildir.

İkinci mertebe: Çalışmamak ve şehirden dışarı da çıkmamak, belki bir mescidde, yahut şehrin bir köşesinde oturup ve insanlardan da bir şeyi beklememek, belki Allah'ın lütfunu, fazlını ve keremini beklemektir.

Üçüncü mertebe: Çalışır, fakat her işinde sünnet ve şeriatin edeblerini gözetir. Nitekim çalışma (kesb) bahsinde anlatıldı. Ve hileden, ince tedbirlerden ve ticarette maharet kazanmaktan sakınır. Bunun gibi sebeblere sarılırsa, efsûn ve dağlama yaptıranlar gibi olup tevekkül sahibi olmaz.

Çalışmaktan el çekmenin, tevekkülün şartlarından olmamasının delili şudur ki, Ebû Bekiri's-Sıddîk tevekkül sahiblerinden idi ve tevekkülün hiçbir mertebesinden mahrum değil idi. Halifeliği kabul ettikten sonra ticaret yapmak için bir kumaş parçası alıp pazar yerine gitti. Ona, **«Halifelik görevini yaparken ticaret yapmak nasıl mümkün olur?»** dediler. Ebû Bekir: **«Kendi çoluk çocuğumu perişan edersem, başkalarını daha önce perişan ederim,»** dedi.

Bunun üzerine ona Beytülmâlden gündelik tâyin ettiler. Ve o da kendini tamamiyle halifelik görevine verdi. Demek ki çalışanların tevekkülü mala haris olmamak ve elde edilen faydayı sermayeden değil, Allah Teâlâ'dan bilmek ve kendi malını diğer müslümanların malından daha çok sevmemekle olur. Velhasıl tevekkül zühdsüz mümkün olmaz.

Demek ki tevekkül zühdün şartı değildir, fakat zühd tevekkülün şartıdır.

Cüneyd-i Bağdadî'nin hocası olan Ebû Haddâd tevekkül sahiblerinden idi. Der ki: **«Yirmi yıl tevekkülümü gizledim. Hergün pazarda bir dinar kazanırdım ve onun bir kıratıyla hamama girmezdim. Belki hepsini sadaka verirdim.»** Cüneyd onun huzurunda tevekkül ile ilgili şeyler konuşmazdı ve derdi ki: **«Onun huzurunda kendi makamı ve hâli olan tevekkülden bahsetmeye utanırım.»** Ama kendileri hanıgâhta oturup da hizmetçileri dışarda dilenen sofilerin tevekkülü, çalışanın tevekkülü gibi zayıftır.

O hâlde tekkede oturmakla tevekkülün doğru olması için çok şartlar vardır. Ama hizmetçileri dışarda gezmeyip oturup rızk beklemeleri tevekküle yakın olur. Eğer hanıgâh belli bir yer olursa, pazar ehli gibi olurlar ve kalblerindeki sükûnet orada oturmalarından hasıl olduğundan korkulur. Eğer kalbleri o belli yere iltifat etmezse, onların tevekkülü, çalışanların tevekkülü gibi olur.

Tevekkülde esas şudur ki, tevekkül sahibi insanlara bakmamalı ve Allah'tan başka hiçbir sebebe güvenmemelidir.

Havas der ki: **«Hızır'ı (a.s.) gördüm. Benimle arkadaşlık yapmaya razı oldu. Fakat ben onunla arkadaşlık yapmaktan çekindim. Çünkü kalbimin onunla rahatlık bulup ona güvenmekle tevekkülümün azalmasından korktum.»**

Ahmet bin Hanbel'in ücretle tutulmuş bir hizmetçisi vardı. Talebelerine, ücretini fazla verin dedi. Hizmetçi fazlasını almadı. Hizmetçi dışarı çıkınca, Ahmed talebelerine bu fazlalığı arkasından yetiştirin, alır, dedi. Talebeleri sebebini sordular. Dedi ki: **«İçeride iken kalbinde fazla vereceğimizi umduğu için almadı. Dışarı çıkınca, bu ümit kalbinden çıktı. Şimdi alır.»**

Velhasıl çalışanın tevekkülü, sermayeye değil, Allah'a güvenmekle olur. Bunun da işareti, sermayesi çalınınca, kalbi değişmeyip rızkından ümitsizlik hâli meydana gelmemektir. Zira Allah'ın fazlına ve keremine güvenirse, sanmadığı yerden kendisine rızıklar geleceğini

bilir. Gelmediği takdirde, kendi fayda ve menfaatinin bunda olduğuna inanır.

BU HALİ ELDE ETMENİN ÇARESİ

Bil ki, bu hâl çok kıymetlidir. Zira eşyası çalındığı, yahut bir zarara uğradığı zaman kalbi değişmeyip olduğu gibi kalan kimseler nâdirdir. Fakat bu hâl imkânsız şeylerden de değildir.

O hâlde bu hâl, Allah Teâlâ'nın kemâl-i kudretine inanıp sermayesiz çok kimselerin rızkını verdiğini ve çok kimselerin sermayesi de helâkine sebeb olduğunu bilmek ile hasıl olur. O hâlde onun sermayesinin kendisinin helâkine sebeb olabileceğini düşünmelidir.

Resûlüllah buyurur ki: **«Kul bazen helâkine sebeb olan şeyleri arzu eder. Allah Teâlâ Arş-ı Âlâ'dan ona inâyetle nazar buyurup arzu ettiği şeyi ondan uzaklaştırır. Sabahleyin kalkınca arzu ettiği şeyin zâil olduğunu görünce üzülür ve kim bunu yaptı, acaba komşular mı, yahut filân, yahut falan mı yaptı? demeye başlar. Bunun, Allah Teâlâ'nın kendisine merhameti olduğunu bilmiyor.»**

Bunun için Ömer (r.a.) der ki: **«Sabahleyin zengin veya fakir kalkacağımı umursamam. Çünkü hangisinin hayırlı olduğunu bilmem.»**

İkinci bir çâre de, fakirlik korkusunun ve kötü tahminlerin şeytanın vesvese ve iğvasından ileri geldiğini bilmektir.

Nitekim âyet-i kerimede: **«Şeytan, sizi fakirlik ihtimâli ile korkutuyor,»** (Bakara sûresi, âyet: 268) buyurulmaktadır. Hak Teâlâ'nın kemâl ve keremine bu şekilde güvenmek mârifetin kemâlindendir. Bilhassa kimsenin bilmediği gizli sebeblerin varlığını da bilmelidir. Gizli sebeblerin tümüne de güvenmemeli, belki sebebleri yaratanın rızkı tekeffül ettiğine itimat etmelidir.

Bir tevekkül sahibi bir mescidde kalırdı. O mescidin imamı ona defalarca dedi ki, senin bir şeyin yok, çalışsan iyi olur. O kimse dedi ki: **«Bir yahudi komşum vardır, her gün bana iki ekmek vermeyi tekeffül etmiştir.»** İmam: **«Öyleyse senin işin sağlamdır. Çalışmasan da olur.»** dedi. O kimse de: **«Sen de imamlığı bırak. Zira senin yanında bir yahudinin tekeffülü, Allah'ın tekeffülünden daha sağlammış,»** dedi. Bir mescidin imamı da bir kimseye: **«Nereden ekmek yiyorsun?»** dedi. O kimse: **«Dur! Önce senin arkanda kıldığım namazı kaza edeyim, Ondan sonra cevap vereyim,»** dedi. Yâni sen Allah Teâlâ'nın rızkların kefil olduğuna inanmıyorsun; o hâlde imamlığın câiz değildir, demek istedi. Bunu deneyenler ummadıkları yerden rızıklanmışlardır. Onların, **«Yeryüzünde, Allah Teâlâ'nın rızkını vermediği bir canlı yoktur,»** (Hûd sûresi, âyet: 6) âyet-i kerimesinin ifade ettiği gerçeğe imanları elbette kuvvetli idi.

Huzeyfe-i Mer'aşîye (Maraşlı) İbrahim-i Edhem'den ne gibi garib hâller gördün? diye sordular. Huzeyfe dedi ki: **«Kâbe (hac) yolunda çetin açlıklar çektik. Kûfe şehrine gelince, açlıktan takatsız kal-**

dığımı görünce, "Ey Huzeyfe, açlıktan takatsız kalmışa benziyorsun" dedi. Ben de evet dedim. Kalem, kâğıt ve mürekkep getir, dedi. Bunları getirdim. Şunu yazdı: "Bismillâhirrahmanirrahim. Bütün hallerde maksut sensin. Herkesin işareti sanadır. Ben sana hamd ve şükrederim. Ben aç, susuz çıplak kaldım. Bu üç şey benim nâsibimdir. Ben onları tekeffül etmişim. Kulun rızkını vermek ise senin nâsibindir. Sen de onu tekeffül etmişsin." Bunu yazıp elime verdi ve: "Dışarı çık. Kalbin Allah'tan başka bir şeyi görmesin ve bu kâğıdı ilk raslayacağın kimseye ver" dedi.»

Huzeyfe der ki: **«Dışarı çıktım ve ilk olarak deveye binmiş birisini gördüm. O kâğıdı ona verdim. Onu alıp okuyunca, elinde olmadan ağlamaya başladı ve bu kâğıdı yazan nerdedir?»** dedi. Mesciddedir, dedim. Bana içinde yüz altın bulunan bir kese altın verdi. Bu sırada oraya gelenlere bunun kim olduğunu sordum. Bir hıristiyandır, dediler. İbrahim-i Edhem'in huzuruna gelince, o kese altını önüne koyup olanları anlattım. İbrahim, keseye elini sürme. Sahibi şimdi buraya gelir, dedi. O anda hıristiyan içeri girdi ve İbrahim'in ayağına kapanıp iman getirdi.

Ebû Yakûb-ı Basrî der ki, Mekke'de on gün aç kaldım. Açlıktan takatım kalmadı. Dışarı çıktım, yolda bir şalgam buldum; almak istedim, kalbimde: **«On gündür, oruçlu ve açsın. Nâsibin bir şalgam mı?»** dedim. Almadım ve geri mescide geldim. Baktım, birisi kek, şeker ve badem getirip önüme koydu ve: **«Denizdeydim. Bir fırtına çıktı. Adadım ki, eğer selâmetle kurtulursam, bunu ilk göreceğim fakire vereceğim,»** dedi. Her birinden bir avuç aldım ve gerisini sana bağışladım dedim ve kendi kendime, **«Senin nâsibini tahsil etmek için denizlerdeki rüzgâra emredilmiştir;** sen başka yerden arıyorsun,» dedim. İmanı kuvvetlendirmek için böyle nâdir olayları okuyup inanmalıdır.

ÇOLUK ÇOCUĞU OLANIN TEVEKKÜLÜ

Bil ki, çoluk çocuğu olan kimsenin çöle çıkıp geçim sebeblerini bırakması câiz değildir. Belki çoluk çocuğu olanın tevekkülü üçüncü dereceden başka değildir ki, çalışanların derecesidir. Nitekim Ebû Bekir's-Sıddik böyle yapmıştır. Zira tevekkül iki hususla yapılabilir. Birincisi, açlığa sabredip ot bile olsa eline geçen şeyle kanaat edebilmek; ikincisi, açlıktan ölürse, kendisi için bunun hayırlı olduğuna inanmak. Çoluk çocuk buna dayanamaz. Hattâ hakikatte nefsi de çoluk çocuğu gibidir. Eğer nefsi de açlığa dayanamayıp ızdırap çekerse, çalışmayı bırakması câiz olmaz.

Eğer çoluk çocuğu da dayanıp tevekküle razı olursa, çalışmayı bırakması câiz olur. Burada fark şudur ki, kendini aç kalmaya zorlaması câiz, fakat çoluk çocuğu aç kalmaya zorlaması câiz değildir. Ama imanı kâmil olup zühd ve takvâ ile meşgul olan kimse, çalışmasa da, rızkı ona ulaşır. O, rahimde olan çocuk gibidir ki, çalışmaktan âciz iken göbeğinden ona rızkı ulaşır. Başka yemekleri yiyebilecek

duruma gelince, ona diş yaratılır. Anası, babası ölüp yetim kalırsa, anasına şefkat verip güzel baktırdığı gibi, başkalarına da şefkat verip güzel baktırır. Daha önce çocuk iken ona şefkatle bakan bir annesi vardı. Herkese onun işini ona havale etmişdi. Şimdi bunu yapan bin kişi vardır. Çocuk büyüyüp kemâle erişince, ona çalışma gücünü verir ve ona levazım ve ihtiyaçları musallat eder. Böylece çocuk iken, bakım ve terbiyesi için annesine verilen şefkat gibi, kendisine verilen şefkatle kendine bakar.

Zâhid kendi ihtiyaçlarından el çekip, çalışmayı bırakıp, takvâya yönelince, onun şefkati bütün kalblere dolar. Böylece bütün insanlar ona şefkat edip bu kimse Allah Teâlâ ile meşgûl olur. Herşeyin iyisini ve kıymetlisini buna vermek gerekir derler. Daha önce yalnız kendisi kendine acırken, şimdi herkes yetime acıdıkları gibi ona acımaya başlar. Ama takvâ ile meşgul olmayıp ve çalışabildiği hâlde çalışmazsa, insanların kalbinde bu şefkat meydana gelmez.

O hâlde, bu kimseyi çalışmayıp tevekkül etmek câiz değildir. Zira kendi nefsi havasına uyunca onun ihtiyaçlarını kendisi karşılamalıdır. Ama Allah'a yöneldiği zaman, yetim gibi olur.

O zaman, Allah Teâlâ insanların kalbini ona müşfik ve merhametli yapar. Bunun için hiçbir canlının açlıktan öldüğünü göremezsin. Buna dikkat edip mülk sahibinin, memleketini nasıl düzenli ve mükemmel yarattığını gören kimse, **«Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, Allah Teâlâ onun rızkını vermesin.»** (Hûd sûresi, âyet: 6) âyetinin anlamını müşahade etmiş olur. Bil ki, mülk sahibi, memleketini öyle düzenlemiştir ki, pek azları hariç hiç kimse açlıktan ölmez. Ölenlerin de ölmesi hayrına olduğu içindir. Yoksa çalışıp kazanmadığından dolayı değildir. Zira nice çalışıp kazananların da malını Allah alıp onları açlıktan öldürür.

Hasan-ı Basrî, bu hâli müşahade ettiği için dedi ki, bir buğday tanesi, bir altına olsa da, bütün Basralıların benim ev efrâdım olmalarını isterim.

Veheb bin Verd der ki: **«Eğer gök demirden, yer tunçtan olsa ve ben kendimde rızk kaygısını görsem, müşrik olmaktan korkarım. Zira Allah Teâlâ rızkı gökten gönderir ki, hiç kimse buna ulaşamayacağını bilsin.»**

Bir grup Cüneyd-i Bağdadî'nin yanına varıp dediler ki, rızkımızı arıyoruz. Cüneyd: **«Nerden aradığınızı biliyor musunuz?»** dedi. Allahtan arıyoruz, dediler. Cüneyd: **«Eğer siz Allah Teâlâ'nın unuttuğunu biliyorsanız, ona hatırlatınız,»** dedi. Öyleyse, tevekkül edelim, bakalım nasıl olur? dediler: Cüneyd: **«Denemekle tevekkül olmaz,»** dedi. Peki ne yapalım? dediler. Cüneyd: **«Hiç bir şey yapmayın. Hakikatte Allah'ın rızka kefil olması kâfidir.»** Kefile yönelen kimse, mutlaka rızkı kendisine yönelir.

İkinci makam yiyecek saklamak yoluyla olan tevekküldür:

Bil ki, yalnız bir kimse bir yıllık yiyecek toplayıp saklarsa, tevekkül mertebesinden düşer. Zira gizli sebebleri bırakıp zahirî sebeb-

lere güvenmiş olur ki, zahir' sebebler yılda bir yenilenir. Ama zarurî şeylerle kanaat eden yâni doyacak kadar yiyen ve örtünecek kadar elbise giyen tevekkülüne sadık kalmış olur. Fakat havas (büyükler) der ki, kırk günlük yiyecek saklamakla tevekkül bozulmaz. Daha fazla olursa bozulur.

Sehl-i Tüsterî der ki, yiyecek saklamakla tevekkül bozulur. Bu süre ister az, ister çok olsun.

Ebû Talib-i Mekkî der ki, yiyeceğe güvenmezse, kırk günden fazla da saklarsa tevekkül bozulmaz.

Bişr-i Hafi'nin müridlerinden olan Hüseyin-i Muğarenî der ki, bir gün bir fakir Bişr'in yanına geldi. Bişr bana bir avuç akçe verip bununla güzel ve nefis yemekler al, getir, dedi. Bişr'den hiç böyle şey duyulmamıştı. Yemeği getirince, Bişr onunla beraber yemek yedi. Oysa Bişr'in hiçbir kimse ile yemek yediği görülmemişti. Önlerinden çok yemek arttı. O kimse artan yemekleri de toplayıp aldı, götürdü. Ben kimse bu kadar yemeği nasıl götürdü diye tuhafıma gitti. Bişr: **«Ey Hüseyin, bu iş senin tuhafına mı gitti?»** dedi. Ben de evet dedim. Dedi ki: **«Bu gelen kimse Feth-i Musılî idi. Yemeği götürmekle bize, tevekkül sağlam olursa yiyecek saklamak zarar vermez demek istedi.»** Demek ki, tevekkülün aslı, emelin (yaşam özleminin) uzun değil, kısa olmasıdır. Bunun da delili, kendisi için yiyecek saklamamaktır. Eğer saklayıp da elindeki malı, Allah Teâlâ'nın elindeymiş gibi düşünüp ona güvenmezse, tevekkül bozulmaz. Bu anlattığımız yalnız olan kimsenin hükmüdür.

Çoluk çocuğu olan kimse, bir yıllık yiyecek saklarsa, tevekkülü bozulmaz. Daha fazla olursa bozulur. Resûlüllah çoluk çocuğu için bir yıllık yiyecek saklardı. Çünkü onların kalbi zayıftı. Ama kendisi için sabahtan akşama bir şey koymazdı. Alıkoysa da tevekkülüne zarar gelmezdi. Çünkü yiyeceğin kendi elinde olmasıyla başkasının elinde olması arasında fark olmazdı. Fakat insanlara yol göstermek için ve çoluk çocuğunun kalbi zayıf olduğu için, bir yıllık yiyecek saklardı. Haberde gelmiştir ki, ashab-ı soffa'nın biri öldü; hırkasında iki altın buldular. Resûlüllah buyurdu ki: **«Kıyâmet gününde bu altın o kimse için iki dağlama olacaktır.»** Bu hadis-i şerifin iki mânaya ihtimâli vardır: Biri, kendini tevekkül sahibi gösterip hile yaptığı için azâb yolu ile dağlama olacak. Diğeri, hile yapmamış olur; fakat yiyecek saklamak, dağlama, yüzün güzelliğine noksanlık getirdiği için onun derecesinde noksanlık olacak.

Nitekim başka bir fakir ölünce, Resûlüllah onun hakkında: **«Kıyâmet gününde onun yüzü, ayın ondördü gibi olacak. Eğer bir hasleti olmasaydı, onun yüzü güneş gibi olurdu.»** buyurdu. O haslet nedir? dediler? Resûlüllah: **«Kışlık elbisesini kışa ve yazlık elbisesini de yaza saklardı. Size en az verilen şey yakîn ile sabırdır.»** buyurdu. Fakat su bardağı, ibrik, sofra gibi her zaman lâzım olan şeyleri saklamanın câiz olduğunda ihtilâf yoktur. Çünkü Allah'ın âdeti şudur ki, her yıl

ecek ve elbise yenilenir, fakat bu malzemeler her zaman gereklidir yenilenmez.

O hâlde, Allah'ın âdetine muhalefet etmek câiz değildir. Fakat kış nü yazlık elbise işe yaramaz. O hâlde yazlık elbiseyi kıştan sakla- ık, yakînin zayıf olmasından ileri gelir.

TEVEKKÜL NASIL OLUR

Bil ki, bir kimse yiyecek saklamadığı takdirde kalbi rahatsız olup aşkasından belkiyorsa, yiyecek saklaması daha iyidir. Çünkü yiye- eksiz kalbi rahat etmez ve zikir ve fikirle meşgûl olmaz. Eğer bir kim- e de malı ve arazisi olmakla kalbi sükûnet buluyorsa, bunların ki- ayet miktarı olması daha iyidir. Zira bedenden maksat, Allah Teâlâ- ın zikir ve fikrine dalacak bir kalbtir. Demek ki, kalblerin bazısını lünya malı zikir ve fikirden alıkoyar ve malının hesabından huzurlu bâdet edemez. Halbuki malı olmayınca düşünce ve sıkıntısı kalmaz. Bu gibilerin malı olmaması hayırlıdır. Bazı kalbler de ancak kifayet miktarı mal ile sâkin olur. Bu kimse için mal edinmek daha iyidir. Eğer fazla ziynet olmayınca kalb sükûnet bulmuyorsa, bu kalb mü- minlerin kalbi değildir. Bu itibarla bu kabil kalbleri hesaba katmıyo- ruz.

Üçüncü makam, zararların def'i için olan sebeblerde tevekkül:

Bil ki, te'siri kat'î olan, yahut ekseri hâllerde te'siri görülen se- bebleri bırakmak, tevekkülün şartı değildir. Meselâ: Tevekkül sahibi- nin, hırsız girmesin diye evinin kapısını kapayıp kilitlemesi, tevekkü- lü bozmaz. Gene hasmından sakınmak için yanında silâh, binek hay- vanı ve azık bulundurmak; yahut soğuktan korunmak için palto giy- mek, başına bir şey sarmak tevekkülü bozmaz. Ama üşümemek gâye- siyle vücudunun hararetli bulunması için sarmısak yemesi, dağlama ve efsûn gibi şeyler tevekkül ile çelişir. Fakat zâhirî sebeblerden olar bir şeyi bırakmak tevekkülün şartlarından değildir.

Bir bedevî arap Resûlüllah'ın huzuruna geldi. Resûlüllah ona **«Deveyi ne yaptın?»** buyurdu. Bedevî arap: **«Serbest bırakıp tevek kül ettim.»** dedi. Resûlüllah: **«Onu bağla, ondan sonra tevekkül et!** buyurdu. Ama bir insanın cefâsına tahammül edip zararını def'etm mek tevekküldür. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Kâfirlerin, mi nâfıkların ezâlarına sabret. Ben onların cezasını veririm. Onlardan k runmak için Allah'a tevekkül et.»** Ama insanlardan olmayıp yırtı hayvanlardan, yılan ve akrepten gelen ezaya sabretmek câiz değ dir. Belki onu def'etmek gereklidir. Demek ki, düşmanından sakı mak için silâh taşıyan, kuvvetine ve silâhına değil, Allah'a güvend zaman tevekkül sahibi olur ve gene kapısını kilitleyen kilide değ Allah'a güvendiği zaman, mütevekkil olur.

F.

Zirâ çok kilitler vardır ki, hırsıza engel olamaz. Tevekkül sahibinin alâmeti; evine gelip eşyasının çalınmış olduğunu görünce, Allah Teâlâ'nın kazasına razı olup üzülmemesi ve kapısını kilitleyip dışarı çıkınca, lisan-ı hâliyle kendi kendine: **«Ben Allah'ın kazasına mâni olmak için kilit takmadım. Allah'ın âdetine riâyet için kilit taktım. Allahım, eğer birisini bu koruduğum malıma musallat edersen, senin hükmüne razıyım. Çünkü onu benim için mi, başkaları için mi yarattığını bilmiyorum.»** demelidir.

O hâlde eğer bir kimse evinin kapısını kilitlese ve geri döndüğünde malının çalınmış olduğunu görüp üzülse, onun faydası, tevekkül sahibi olmadığını ve nefsinin kendine sen tevekkül sahibisin demesi, sadece iğva olduğunu anlamasıdır. Sakin olup da şikâyet etmezse, tevekkül sahibi olmasa da sabır sevâbını alır.

Eğer şikâyet edip hırsızlık yapan kimseyi soruşturup araştırırsa, sabır derecesinden de düşer. Böylece ne sabredicilerden, ne de tevekkül sahiblerinden olmadığını anlar. O hâlde sabr ve tevekkül iddiasından vazgeçmek lâzım gelir. Bu da hırsız sebebiyle kendisine hâsıl olan tam bir faydadır.

Sual: O kimsenin bu mala ihtiyacı olmasaydı, kapısını kilitlemezdi. Ona muhtaç olduğu için onu koruyor. O hâlde çalındığında nasıl üzülmez?

Cevap: Şunu düşünmelidir ki, Allah Teâlâ o malı kendisine verdiği zaman, vermesi hayırlıdır ve bundan alâmeti de onu vermesidir. O malı aldığı zaman da alması hayırlıdır ve bunun alâmeti de almasıdır.

O hâlde her iki şekilde de kendisine hayır takdir edildiğine sevinmelidir ve Allah Teâlâ'nın onun hakkında hayırlı olmayan bir şey yapmadığına, kendisinin hayrın nerde olduğunu bilmeyip bunu ancak Allah Teâlâ'nın bildiğine inanmalıdır. Tıpkı şu hasta gibi olmalıdır ki, babası şefkâtli bir tabibtir. Ona et ve nefis yemekler verirse, babam bende sağlık görmese, bunu bana vermezdi diye sevinir. Et ve nefis yemekleri vermese de, bunların bana zararı olmasa menetmezdi diye gene sevinir. Bu mertebe iman olmadıkça tevekkül olmaz. Belki tevekkül diye inandığı şey, aslı olmayan bir hayâl olur.

TEVEKKÜL SAHİBİNİN EDEBLERİ

Tevekkül sahibi kimse malını hırsızdan korurken altı edebî gözetmelidir:

Birinci edeb: Kapıyı kilitlerken fazla ihtimam gösterip çok yerden kilitlememeli, komşuların beklemesini istememeli ve kapıyı kolay yoldan kilitlemelidir. Mâlik bin Dinar dışarı çıktığı zaman kapısını bir iple bağlardı ve: **«Eğer köpeğin girme ihtimali olmasaydı, bunu da yapmazdım.»** derdi.

İkinci edeb: Evde hırsızın düşkün olduğu eşyayı bulundurmamalıdır. Zirâ kıymetli eşya, hırsızı günaha teşvik eder. Bir defa Muğire,

Mâlik bin Dinar'a bir kova gönderdi ve arkasından bir adam gönderip geri istedi ve: **«Hırsız çalar diye kalbime vesvese geldi.»** dedi. Muğire'nin gâyesi, kendisinin vesveseden ve hırsızın günahtan kurtulması idi. Ebû Süleyman-ı Daranî bunu duyunca: **«Bu sofilerin kalblerinin zayıflığından ileri gelen bir şeydir. İnsan dünyadan zühdederse, çalınıp çalınmaması birdir.»** Ebû Süleyman'ın bu görüşü daha tamdır. Zirâ zühde münâsib olan da budur.

Üçüncü edeb: Evinden dışarı çıkınca, eğer eşyamı çalarlarsa helâl olsun diye niyet etmelidir. Zirâ hırsız fakir olup ona ihtiyacı olabilir. Eğer zengin olursa, belki bu sebeb ile başkasının malını çalmaz. O hâlde kendi malını başkasının malına fedâ etmekle hem hırsıza, hem de müslümanlara şefkât etmiş olur. Bil ki, bu niyetle Allah'ın kazası değişmez. **Fakat** kendisine sadaka sevâbı hâsıl olur. Şöyle ki bir akçesine yediyüz akçe sevâbı yazılır. Eğer çalınmasa, gene sadaka sevâbı bâkidir. Nitekim hâdiste: **«Bir kimse nikâhlısıyle buluşup tohumu esirgemezse** (dışarı akıtmazsa) **ve çocuk olmasını niyet ederse, ister çocuk olsun, ister olmasın, onun için, Allah yolunda gazaya gidip şehid düşen bir yiğit sevâbı yazılır.»** Çünkü o kendisine düşeni yapmıştır. Ve eğer oğlan dünyaya gelseydi, onun ahlâk ve hayatı bunun elinde olmazdı. Belki onun sevâbı ,sadece tohum saçıp niyet etmesiyle olurdu.

Dördüncü edeb: Hırsız malını çaldığına üzülmemeli ve bunun kendisi için hayırlı olduğunu bilmelidir. Eğer çalınan malı Allah için fedâ edip helâl ederse, arkasına düşüp aramamalı, geri verilirse almamalıdır. Gerçi alsa da kendi malıdır. Çünkü yalnız niyetiyle mülkiyetinden çıkmaz. **Fakat** tevekkül makamında geri alması iyi olmaz.

İbn-i Ömer'in bir devesini çaldılar. Arayıp bulamayınca, Allah için helâl olsun dedi ve mescide gelip namazla meşgûl oldu. Birisi gelip, deve filân yerde imiş, diye haber verince, İbn-i Ömer onu almak için nalinlerini giydi, fakat **«Allah için helâl olsun.»** dediği aklına gelince, **«Estağfirullah»** deyip yerine oturdu ve: **«Ben onu Allah için helâl etmiştim. Bundan sonra onun semtine yaklaşmam.»** dedi. Büyüklerden biri der ki, bir biraderimi rüya âleminde cennette gördüm. Fakat üzgündü. Madem cennettesin niçin üzgünsün? dedim. Dedi ki, kıyâmete kadar bu üzüntü bende kalacaktır. Çünkü illiyînde bana, cennette misli görülmemiş yüksek dereceler arzettiler. O dereceleri görünce sevindim. O derecelere gitmek isteyince bir nidâ geldi ki: **«O kimseyi geri çevirin. Çünkü o dereceler yolun sonuna varanlar içindir. Bu kimse yolun sonuna varmamıştır.»** Dedim ki, yolun sonuna varmak nasıl olur? Dediler ki: **«Sen, filân şeyi Allah için verdim, demiştin; oysa o sözünü başa çıkarıp bitirmedin. Eğer başa çıkarmış olsaydın, bu dereceler tam olarak sana verilirdi.»** Birisi Mekke'de uykudan uyanınca bir kese altınını bulamadı. O sırada orada büyük abidlerden birisi vardı. Onu itham etti. Abid onu evine götürüp altının miktarını

sordu ve o kadar altın ona teslim etti. O kimse dışarı çıkınca, yoldaşlarından birinin lâtife ile onu alıp sakladığını haber aldı. Bunun üzerine geri dönüp abidden aldığı altını önüne koydu. Ne kadar ısrar ettiyse, abid onu geri kabûl etmedi ve: **«Ben niyetimde Allah için helâl ettim, geri almam.»** dedi. Sonunda fakirlere verilmesini emretti. Bunun gibi bir kimse bir fakire bir ekmek vermek için fakirin yanına gdip onu bulamazsa, geçmiş büyükler o ekmeği geri eve götürmesini kerih görmüşler ve onu yemeği câiz görmeyip başka bir fakire vermelidir, demişlerdir.

Beşinci edep: Kendine zulmeden hırsıza beddua etmemelidir. Çünkü beddua ile hem tevekkül, hem de zühd bozulur. Zirâ geçmiş şeye üzülen zâhid olamaz. Rabi-i Haysem'in binlerce akçe değerinde bir atını çaldılar. Rabi dedi ki, kimin çaldığını gördüm; fakat sesimi çıkarmadım. Dediler ki, niçin sesini çıkarmadın? Dedi ki, atı aldıkları zaman bana attan daha sevgili bulunan manevî bir hâldeydim. Bunun üzerine atı çalana beddua ettiler. Rabi' razı olmadı ve: **«Beddua etmeyin. Çünkü ben onu helâl ettim.»** dedi. Ulu kişilerden birine: **«Sana zulüm edene beddua et,»** dediler. O da: **«O, zulmü bana değil, kendine yapmıştır. Ona o kötülük yeter. Daha fazla kötülük yapamam.»** dedi. Hâdis-i Şerif'te: **«Kul, kendisine zulmeden kimseye beddua edip onun hakkında kötü söylerse, bütün hakkını ödemiş olur. Hattâ zâlimin hakkı da ona geçebilir.»** buyurulmaktadır.

Altıncı edeb: Hırsız bu günahı işleyip bu yüzden azâba düşeceğine mal sahibi üzülmeli, ona acımalıdır ve kendisinin zâlim değil, mazlûm olduğuna ve bu noksanlığın dininde değil, malında meydana geldiğine şükretmelidir. Eğer hırsızın günah işlediğine üzülmezse, insanlara nâsihat ve şefkât etmeyi terketmiş olur. Fudeyl bin Iyad, Bişr-i Hafi'nin malı çalındığında üzülüp ağladığını görünce, mal için mi ağlıyorsun? dedikte, Bişr: **«Mal için değil; fakat bunu yapan zavallıya ağlıyorum ki, kıyâmet gününde onun hüccet ve cevabı olmayacaktır.»** dedi.

Dördüncü makam, hastanın tedavisinde ve vâki olan zararın izâlesinde tevekkül:

Bil ki, ilâç üç derecedir:

Birinci derece: Te'siri kat'î olan ilâçtır. Açlığı yemek yemekle, susuzluğu su içmekle tedavi etmek ve ateşi su ile söndürmek gibi. Bu kat'î ilâçları terketmek, tevekkülden sayılmaz. Hattâ bunun gibi yerlerde tevekkül haramdır.

İkinci derece: İlâcın hastalığa te'siri kat'î olmadığı gibi, zanni de değildir. Belki te'siri muhtemeldir. Efsûn, dağlama ve fal gibi. Bunları bırakmak tevekkülün şartıdır. Nitekim hadiste: **«Böyle şeylere yapmak, sebeblere fazla güvenmekten ileri gelir.»** buyurulmaktadır. Bunların en kuvvetlisi dağlama; ondan sonra efsûn; ondan sonra da faldır ki, ona tetayyur (uğurlu saymak) denir.

Üçüncü derece: Bu iki derecenin arasındadır. Bunun te'siri kat'î olmayıp kuvvetli zanna dayanır. Damar kesmekle veya hacamatla kan aldırmak, müshil içmek ve soğuğa karşı sıcakla, sıcağa karşı soğukla tedavi olmak gibi. Bu ilâçları kullanmamak gerçi haram değildir, fakat terk etmek de şart değildir. Bazen onları yapmak yapmamaktan hayırlıdır ve bazen de yapmamak hayırlıdır. Bu kâbil ilâçları terketmek tevekkülün şartı olmadığına delil, Resûlüllah'ın sözü ve hareketidir. Sözleri şudur ki: **«Ey Allah'ın kulları, ilâç kullanın!»** ve gene: **«Ölümden başka her derdin ilâcı vardır. Fakat bazen o ilâcı bilirler, bazen de bilmezler.»** buyurur.

Resûlüllah'a, ilâç Allah'ın takdirini değiştirir mi diye sordular: **«İlâç da Allah'ın mukadderatından biridir.»** buyurdu. Gene buyurdu ki: **«Meleklerin yanından geçerken ümmetine hacamatla emret diye onların her toplumu bana tavsiyede bulundu.»** Gene buyurdu ki: **«Ayın onyedisinde, ondokuzunda ve yirmibirinde hacamat yapın ki, kan galebesi sizi öldürmesin. Zira kan galebesi Allah'ın emriyle ölüme sebeb olur.»** Kanı bedenden dışarı çıkarmakla yılanı elbiseden dışarı çıkarmak ve yangını evden dışarı çıkarmak arasında fark yoktur. Çünkü bunların hepsi ölüm sebebidir. Bunları terketmek tevekkülün şartı değildir. Resûlüllah buyurdu ki: **«Ayın onyedinci günündeki Salı günü hacamat yapmak, bir yıllık derde devâdır.»**

Bu hâdis, munkatıan rivâyet edilmiştir (yâni hâdis râvilerinden biri terkedilip isnâdı muttasıl olmamıştır.)

Resûlüllah Sa'd bin Muaza damardan kan aldırmayı emretmiştir ve Hz. Ali'nin gözü ağrımıştı. Ona, bundan yeme deyip taze hurmaya ve bundan ye, deyip keşkekle pişmiş pancar yaprağına işaret ettiler. Yine Hazret-i Peygamber Suheybi Rûmi'ye: **«Ey Suheyb! hurma mı yiyorsun oysa ki gözün ağrıyor.»** buyurdu. Suheyb: Ben, ağrıyan gözümün tarafından yemiyorum; öbür tarafından yiyorum, dedi. Resûlüllah, cevabını duyunca gülümsedi.

Resûlüllah'ın hareketlerine gelince: Her gece sürme çekerdi, her ay kan aldırırdı. Ve her sene de şurup içerdi. Vahiy geldiği zaman başı ağrıdığı için, kına vururdu. Bir yeri yaralandığı zaman da üzerine kına koyardı. Bazen de birşeyi bulamayınca üzerine toprak da koyardı. Bunun gibi rivâyetler **«Tıbbü'n-Nebi»** adlı meşhur kitapta çoktur. Bu kitapta Resûlüllah'ın tıpla ilgili hâlleri toplanmıştır.

Mûsa (a.s.) hastalandı. Benî İsrail dediler ki, onun ilâcı filân şeydir. Mûsa: **«İlâç almam. Rabbim şifâ verir.»** dedi. Sonra hastalık iyileşmeyip uzun zaman öyle kaldı. Benî İsrail: **«Onun ilâcı denenmiştir. Kullanırsan, hastalık derhal gider.»** dediler. Mûsa: **«İlâç almam.»** dedi. Hastalık öyle kaldı. Sonunda vahiy geldi ki: **«İzzetim hakkı için ilâç almazsan, şifâ vermem.»**

Bunun üzerine Mûsa ilâç aldı ve derhâl iyileşti. Bundan Mûsa'nın kalbine bazı vesveseler düştü. Bunun üzerine vahiy geldi ki: **«Tevekkülünle benim hikmetimi bozmak mı istiyorsun?»** İlâçlarda ya-

ratılan faydalar, hepsi bu kâbildendir. Yâni hepsi Allah'ın hikmetine râcidir.

Peygamberlerden biri zayıflıktan şikâyet edince, vahiy geldi ki: **«Et ye süt iç, zayıflıktan kurtulursun.»** Bunları yiyince zayıflıktan kurtuldu. Bir kavim, zamanlarının Peygamberine, çocuklarının çirkin olmasından şikâyet ettiler. Vahiy geldi ki: **«Kadınları hamile iken ayva yesinler.»** Böyle yaptılar. Çocukları güzel oldu. Bundan sonra hamilelik devresinde ayva, lohusalık devresinde de hurma yerlerdi.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, ekmek ve süt tokluk sebebi olduğu gibi, ilâç da şifâ sebebidir. Bunların hepsi sebebleri yaratanın tedbiridir.

Haberde gelmiştir ki; Mûsa (a.s.): **«Ya Rabbi, hastalık kimdendir, şifa kimdendir?»** diye sual etti. Allah Teâlâ: **«İkisi de bendendir.»** buyurdu. Mûsa: **«O hâlde tabibin işi nedir?»** dedi. Allah Teâlâ: **«Tabib, tabiblik sebebiyle rızıklanır ve benim kullarımın hatırını hoş eder.»** buyurdu.

Demek ki bu mertebedeki tevekkül de hem bilgi, hem hâl iledir. Zirâ ilâca değil, ilâcı yaratana güvenmelidir. Çünkü ilâç kullanıp da ölenler çoktur.

DAĞLAMA

Bil ki, bazı kimseler dağlamayı adet edinmişler. Fakat dağlama, kişiyi tevekkül mertebesinden düşürür. Hatta dağlamak yasaklanmış ve efsun yasaklanmamıştır. Çünkü azaları yakmak tehlikelidir ve ölüme bile sebeb olabilir. Damardan ve hacamatla kan aldırmak gibi değildir. Onun faydası da onlar gibi açık değildir. Başka bir ilâç onun yerini tutabilir.

Ömer bin Hasine hastalandı. Dağlamak istediler. Kabul etmedi. Israr edince, kabul etti. Der ki, «bundan önce nur görürdüm ve gaybtan bazı sesler işitirdim ve melekler ile konuşurdum. Bana selâm verirlerdi. Bu dağlamayı yapınca, hepsi benden gizlendi» dedi. Nice tevbe ve istiğfardan sonra, bu kerametin tekrar kendisine verildiğini Mutarrif bin Abdullah'a söylemişti.

NEREDE İLAÇ KULLANMAMAK İYİDİR?

Bil ki, bazı hallerde ilâç kullanmamak daha iyidir ve peygamberin sünnetine de muhalif değildir. Zirâ ilâç kullanmayan büyükler çoktur.

Sual: İlâç kullanmamak niçin gerekir:

Cevap: İlâç kullanmamak kemâl olsaydı, Resûlüllah ilâç kullanmazdı.

Birinci sebeb: «İlâç kullanmayan kimse, mükâşefe âlemine vakıf olup ecelinin yakın olduğunu anlamış olabilir. Nitekim Hz. Ebu Beki-

re: **«Tabib çağırsaydık»** dediler. Ebu Bekir dedi ki, tabib beni gördü; fakat ben istediğimi yapacağım, buyurdu.

İkinci sebeb: Kalbi ahiret korkusuyla meşgul olduğu için, ilâç tedariki ile uğraşmıyor. Nitekim Ebu'd-Derda'ya, hastalığın neden müteellittir? dediler. Günahlarımdandır, dedi. Kalbin ne istiyor? dediler. Allah'ın rahmetini diliyor, dedi. Tabib çağıralım mı? dediler. Beni tabib hasta etti, dedi.

Gene Ebu'd-Derda'nın gözü ağrıyordu. İlâç kullanmaz mısın? dediler. Bundan daha mühim işim var, dedi. Bu, şuna benzer ki, birisini hüküm vermek için padişahın huzuruna götürürken ona yemek teklif etseler, o, yemek isteğim yoktur, der. Onun bu sözü, yemek yiyenlere ta'n ve muhalefet olmaz, belki istiğrak âlemine düşmek olur. Nitekim Sehl'e kuvvetin nedir? dediler. «Hayyü Kayyumdur» dedi. Kıvamını soruyoruz, dediler. İlimdir, dedi. Gıdanı soruyoruz, dediler. Gıda zikirdir, dedi. Bedene gerekli olan yemeği soruyoruz, dediler. Yaratıkları bırakın, yaratan ile meşgul olun, dedi.

Üçüncü sebeb: Hastalığı müzmin olur, yâni iyileşmesinin ihtimali uzak olur. Bu hastanın yanında ilâcın faydası efsun gibi nadir olur. Tıb ilmini bilmeyen kimsenin ekseriyetle ilâçlara inanması böyledir. Rabi' b. Haysem der ki, ilâç kullanmak istedim. Fakat düşündüm ki, Âd, Semûd ve eski kavimler; sayısız doktorlarıyle beraber öldüler ve tıb onlara fayda vermedi. Bunun için ilâçtan vazgeçtim. Bu sözden anlaşılıyor ki, Rabi' tıbbı zahiri sebeblerden anlamıştı.

Dördüncü sebeb: Hasta, hastalıkla çektiği sıkıntının sevabından ayrılmamak ve sabrını denemek için iyileşmek istemiyor. Hadiste: **«Allah Teâlâ kulunu belâ ile dener. Tıpkı altını ateşle denedikleri gibi»** buyurulmaktadır. Bazı altınlar ateşten sağlam çıkar ve bazı altınlar da ateşten bozulmuş olarak çıkar. Sehl-i Tüsteri, başkalarına ilâç dağıtırken, kendisinin bir hastalığı vardı ve onun için ilâç yapmazdı ve derdi ki: **«Hastalığa razı olup oturarak namaz kılmak, sağlam olarak ayakta namaz kılmaktan üstündür.»**

Beşinci sebeb: Günahı çok olur da hastalığın günahlarına keffâret olması için uzamasını ister. Hadiste: **«Sıtmaya yakalanan kul, dolunun tozdan temiz olması gibi ,günahlarından temiz olur,»** buyurulmuştur. İsa (a.s.): **«Bedeninde ve malında meydana gelen musibete, günahı affolacağı için sevinmeyen, âlim değildir,»** buyurur. Mûsa (a.s.) bir hastaya ağlayıp: **«Allahım, bu kula merhamet etmez misin?»** dedi. Cenab-ı Allah: **«Merhamet sebebi olan bir şeyde nasıl merhamet edeyim? Zira onu hasta yapmakla günahlarını affeder ve bunula derecelerini yükseltirim,»** buyurdu.

Altıncı sebeb: Sağlıktan serkeşlik, gaflet ve azgınlık meydana geldiğini bilip hastalık za'fiyetiyle gaflet ve serkeşlikten uzak olmak ister. Allah Teâlâ sevdiği kulunu sıkıntı ve belâ ile uyandırır. Bunun için denilmiştir ki: **«Mü'min üç şeyden boş olmaz: Fakirlikten, hasta-**

lıktan ve zilletten.» Hadiste gelmiştir ki: **«Allah Teâlâ buyurur ki: Fakirlik benim kemendimdir. Hastalık benim zindanımdır. Bunlara sevdiklerimi sokarım.»** O hâlde sağlığı, günah işlemesine sebeb olan kimsenin sıhhat ve âfiyeti hastalıktadır. Hz. Ali, bir topluluğun süslenip eğlendiklerini görünce, bu nedir? dedikte, bugün bayramdır, dediler. Hz. Ali, Günah işlemediğimiz gün bizim bayramımızdır, buyurdu. Büyüklerden birine, nasılsın? diye sordular. «Afiyetteyim. Günah işlemediğin gün afiyettesin. Günah işlediğin gün, ondan daha büyük sıkıntı olur mu?» dedi. Derler ki, Fir'avnın tanrılık iddiasında bulunmasının sebebi, dörtyüz yıl yaşayıp da bu müddet zarfında onun başının bile ağrımamasıdır. Eğer bir saat başı ağrısaydı, bu boş iddiada bulunmazdı. Denilmiştir ki, kul bir iki kere hastalanıp da tevbe etmezse, Azrail ona der ki, mü'minin kırk gün sıkıntıdan yahut hastalıktan, yahut korkudan, yahut zarardan boş kalması iyi değildir.

Resûlüllah bir hanımla evlenmek istedi. Dediler ki, «Bu hanım hiç hasta olmamıştır.» Bunu bir meziyet sanıp söylemişlerdi. Resûlüllah bu haberi duyunca, **«Öyle ise, istemem,»** buyurdu.

Bir gün Resûlüllah baş ağrısından bahsediyorlardı. Bir çöl arabı: «Baş ağrısı nedir bilmiyorum. Ben hiç hastalık görmedim,» dedi. Resûlüllah: **«Benden uzak ol. Cehennemliği görmek isteyen buna baksın,»** buyurdu. Hz. Aişe (r.a.) «Ya Resûlallah, hiç kimse şehitlerin derecesine ulaşır mı?» dedi. Resûlüllah: **«Evet, günde yirmi defa ölümünü düşünen o dereceye ulaşır,»** buyurdu. Şüphesiz hasta günde yirmi defadan fazla ölümünü düşünür. Bunun için de bazı kimseler hastalıklarına ilâç kullanmamışlardır. Resûlüllah bu mertebeye muhtaç olmadığı için ilâç kullanmışlar. Velhasıl zahirî sebeblerden kaçınmak tevekküle muhalefet etmek, değildir.

Ömer (r.a.) Şam'a giderken yolda, Şam'da taûn hastalığı bulunduğunu haber aldı. Yanındakilerden kimisi gidelim, kimisi, kaza ve kaderden kaçmayız, dedi.

Ömer (r.a.): **«Allah'ın kaderinden gene onun kaderine kaçarız. Sizin birinizin iki vadisi olursa, birisi çayır - çemen ve birisi de boş ve kuru olursa, koyunlarını hangisine götürürse, takdirle götürmüş olur»** dedi. Sonra Abdurrahman bin Avf'ı istedi. Abdurrahman dedi ki, Resûlüllah'tan dinledim ki: **«Bir yerde taûn olduğunu duyarsanız, oraya gitmeyin. Orada bulunursanız, oradan çıkıp kaçmayın.»** Ömer (r.a.), görüşünün, Peygamberin hadisine uygun düştüğüne şükretti. Sahabeler topluluğu bunun üzerine ittifak ettiler. Oradan kaçmanın yasaklanması, sağlamların gitmesi halinde, hastaların yalnız kalıp (bakacak kimse olmadığı için) ölecekleri içindir. Hem de kirli hava, çıkanların içine te'sir etmişse, oradan kaçmak ne fayda verir? Bazı hadislerde: **«Taûn'dan kaçmak, muharebede kâfirlerden kaçmak gibidir»** buyurulmaktadır. Bu hastaların kalbi kırık ve onlara yemek yedirecek kimse olmayıp kesinlikle öleceklerî bilindiği ve kaçanların kurtulma ihtimali de zayıf olduğu zamandır.

HASTALIĞI GİZLEMEK

Bil ki, hastalığı gizleyip bildirmemek tevekkülün şartlarından değil ise de, bildirmek şikâyet olduğu için mekruhtur. Ancak bir özürle olursa müstesnadır.

Meselâ: Tabibe hâlini arzetmek, yahut zayıflığını bildirip cesaret ve metanetini kendinden uzaklaştırmak kasdıyle söyleyebilir. Nitekim Hz. Ali hasta iken «Nasılsın?» dediklerinde: **«İyi değilim,»** dedi. Oradakiler birbirlerine bakışıp hayret ettiler.

Hz. Ali **«Öyle, Allah'a celâdet ve metanetimi mi göstereyim?»** dedi. Bu sözler Hz. Ali'nin hâline çok uygundu. Çünkü o kuvvet ve azamet ile kendi âczini bilirdi. Bunun için «Ya Rabbi, sabır ihsan eyle,» diyordu.

Resûlüllah buyurur ki: **«Allah'tan sıkıntı değil, âfiyet isteyiniz.»** Demek ki, özür olmadan şikâyet yoluyla hastalığını bildirmek haramdır. Şikâyet yoluyla bildirmezse câizdir. Fakat bildirmemek daha iyidir. Zira çok söyleyip şikâyet hâlini alabilir. Bunun için hastanın inlemesi de yazılır. Çünkü inlemek hastalığı bildirmek olur. Şeytan, Eyyüp Peygambere, inlemesinden başka te'sir edecek bir şey bulamadı. Fudeyl bin Iyad ve Veheb bin Verd; hasta oldukları zaman, kimse onların hâlini bilmesin diye kapılarını kilitlerlerdi ve: **«Hasta olduğumuz zaman, hiç kimsenin halimizi bilip hatırımızı sormasını istemiyoruz,»** derlerdi.

DOKUZUNCU ASIL

SEVGİ, ŞEVK VE RIZA

Bil ki, Allah'ın sevgi ve rızası; bütün makamların en yükseğidir. Belki bütün makamlardan gaye, Allah Teâlâ'nın sevgi ve rızasıdır. Çünkü helâk edici olan sıfatları defetmek, Allah sevgisinden alıkoyacak şeylerden kalbi temizlemek içindir. Bundan önce anlatılan münciyat (kurtarıcılar), kalbi temizleyen şeylerdir. Meselâ: Sabır, zühd korku ve benzerleriyle bunlardan sonra bunların semeresi olarak meydana gelenler...

Meselâ: Şevk ve rıza gibi. Demek ki, kulun kemâl mertebesi Allah sevgisinin kalbine hakim olmasıdır. Allah sevgisinin gerçeğini bilmek o kadar zor olur ki, bazı kelâm âlimleri onu inkâr edip demişlerdir ki: **«Aynı cinsten olmayan iki kimseden birinin diğerini sevmesi mümkün değildir.»** Allah sevgisinin mânası, yalnız Allah'ın emirlerini tutup itaat etmekten başka bir şey değildir. Bunu böyle düşünen, dinin aslından habersizdir. O hâlde önce Allah Teâlâ'nın muhabbetini isbat eden delilleri beyan edip ondan sonra onun hâllerini ve hükümlerini beyan etmek daha önemlidir.

ALLAH'IN SEVGİSİNİN FAZİLETİ

Bil ki, bütün müslümanlar, Allah sevgisinin farz olduğunda ittifak halindedir. Allah Teâlâ buyurur ki: **«Allah mü'minleri sever ve mü'minler de Allah'ı sever.»** (Maide sûresi, âyet: 5). Resûlüllah buyurur ki: **«Allah Teâlâ'yı ve Resûlünü herşeyden daha çok sevmeyenin imanı tam değildir.»** Resûlüllah'a, «iman nedir?» diye sorduklarında: **«Allah ve Resûlünü diğer eşyadan daha çok sevmektir»** buyurdu. Gene buyurdu ki: **«Kul, Allah Teâlâyı ve Resûlünü bütün çoluk çocuğundan, malından ve bütün yaratıklardan daha çok sevmedikçe mü'min olamaz.»** Allah Teâlâ tehdid olarak buyurur ki: **«Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, karılarınız, soylarınız, kazandığınız mallar, geçersiz olmasından korktuğunuz bir ticaret, hoşunuza giden meskenler, size Allah ve Resûlünden ve onun yolundan, cihaddan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri** (onun azabı) **gelinceye kadar bekleyin.»** (Tevbe sûresi, âyet: 24).

Bir kimse Resûlüllah'a, seni seviyorum, deyince: **«Fakirliğe hazır ol!»** buyurdu. Allah Teâlâ'yı seviyorum, deyince; **«Belâya hazır ol!»** buyurdu. Haberde gelmiştir ki: **«Azrail, İbrahim Halil'in canını almaya geldi.»** İbrahim Halil: **«Hiç dost dostun canını alır mı?»** dedi. Vahiy nazil oldu ki: **«Hiç dost dosta kavuşmak istemez mi?»** İbrahim Halil bunu duyunca, Azrail'e: **«Şimdi canımı al, ölüme hazırım»** dedi.

Resûlüllah duasında: **«Allahım, bana sevgini ve seni sevenlerin sevgisini nasib eyle ve sevgini bana, susuzun soğuk suya olan sevginden daha sevgili eyle»** derdi.

Bir çöl arabı Resûlüllahın huzuruna gelip: **«Ya Resûlüllah, kıyamet ne zaman kopacaktır?»** diye sordu. Resûlüllah: **«O gün için ne hazırladın?»**, buyurdu. Çöl arabı: **«Namazım ve orucum çok değildir, fakat Allah'ı ve Resûlünü severim.»** dedi. Resûlüllah: **«Yarın kıyamet gününde herkes sevdiğiyle haşrolacaktır»**, buyurdu.

Ebû Bekir Sıddîk: **«Allahın öz sevgisini tadan, dünyadan vazgeçer ve insanlardan nefret eder»** buyurdu. Hasan-ı Basri der ki: **«Allah'ı anlayan kimse mutlaka onu sever. Dünyayı anlayan kimse mutlaka ona düşman olur. Mü'min gafil olmadıkça sevinmez. Düşündükçe üzülür.»** İsa (a.s.) zayıf ve çelimsiz bir topluluğun meclisini gördü. Size ne oldu? diye sordu: **«Allahın azabının korkusundan böyle zayıf ve güçsüz kaldık»** dediler.

İsa: **«Allah Teâlâ mutlaka sizi azabından emin kılacaktır»** buyurdu. Bunlardan daha zayıf ve çelimsiz bir topluluğun meclisini gördü. Size ne oldu? diye sorunca, cennet arzusu bizi böyle eritip zayıflattı, dediler. İsa Cenab-ı Allah sizi cennete kavuşturacaktır, dedi. Bunlardan daha çok zayıf ve çelimsiz bir topluluğun meclisini gördü. Ancak bunların yüzü ayna gibi parlıyordu. Size ne oldu? diye sordu. Allahın Sevgisi bizi böyle eritip zayıflattı, dediler.

İsa: **«Siz mukarreb** (Allah'a yakın) **kullarsınız. Bana sizinle arkadaşlık yapmamı emredildi»** dedi. Sırrıy-ı Sekâtî der ki: **«Yarın kıyamet gününde herkes Peygamberine nisbet edilerek, ey Musa'nın ümmeti, ey İsa'nın ümmeti, ey Muhammedin ümmeti diye çağırılacak. Fakat Allahın dostları, ey Allahın dostları, Allahın huzuruna gelin diye çağırılacaklar. Onlar bu nidayı duyunca yürekleri sinelerine sığmayacak.»**

Bazı peygamberlerin kitaplarında: **«Allah Teâlâ ey kulum, ben seni seviyorum. Sen de üzerinde olan hakkım için beni sev, der»** diye yazılıdır.

SEVGİNİN HAKİKATİ

Bil ki, Allah sevgisinin hakikati, anlaşılması güç bir şeydir. **Hatta** bazı kimseler daha önce de anlattığımız gibi Allah sevgisini inkâr etmişlerdir.

O halde bunu açıklamak çok mühimdir. Gerçi buradaki sözler çok ince olduğu için herkes bunu anlayamaz; fakat biz birçok misaller getirmekle onu anlamaya çalışan herkesin anlayabileceği şekilde aydınlatacağız. Önce sevginin esasını bilmek, gerekir. Sevginin manası; mizacın güzel şeylere meyletmesidir. Bu meyl kuvvetli olursa ona aşk denir. Buğzun manası; mizacın çirkin şeylerden nefret etmesidir. O halde güzellik ve çirkinlik olmayan yerde sevgi ve buğz (düşmanlık) olmaz. Sonra güzellik nedir? Sevginin hakikatinin anlaşılması için önce bunu bilmek gerekir.

O halde bil ki, mevcut eşya mizaca göre üç kısma ayrılır: Birinci kısım, mizaca uygun olur. Mizac ona uyar, hatta onu ister. Demek ki mizaca uygun olan şeye güzel denir.

İkinci kısım, mizaca muvafık ve uygun değildir. Mizaca aykırı olur. Buna da çirkin denmez. Bil ki, bir şeyi bilmeden sana güzel yahut çirkin gelmez. Bir şeyi bilmek de hisler (duyular) ve akıl ile olur. Hisler (duyular) beştir. Her birinin ayrı bir lezzeti vardır. O lezzet sebebiyle ona sevgi yerleşir. Yani mizaç ona meyleder. Göz, güzel yüzlerden, yeşillikten, akar sudan ve benzeri şeylerden lezzet alır. Görme duyusuna sahib olan herkes mutlaka bunları sever. Kulak, güzel seslerden ve çalgılardan lezzet alır. Burun, güzel kokulardan, ağız, nefis yemeklerden; el ve bütün vücut yumuşak şeylerden lezzet alır. Görme duyusuna sahib olan herkes mutlaka bunları sever. Bu duyuların hepsi hayvanlarda da vardır. Kalbte altıncı bir his (duyu) vardır. Buna akıl, basiret veya ne dersen de. Bununla insan, diğer hayvanlardan ayrılır. Diğerlerinin lezzet aldıkları şeyleri sevdikleri gibi, bunun da hoşlandığı çeşitli anlayışlar vardır.

Resûlüllah buyurur ki: **«Dünyada üç şeyi severim: Kadınlar, güzel koku ve gözümün nuru olan namaz».** Namazı daha yüksek derece beyan etti. Hayvanlar gibi kalb hallerini bilmeyen kimse, zahirî hislerden (duyulardan) **başka** bir şey bilmez ve namazın güzel olup se-

vilmesine inanmaz. Aklı ve fikri galib olan kimse ise, hayvanların sıfatlarından uzak olur ve kalb gözüyle Cenab-ı Allahın Cemalini, onun şaşılacak işlerini, zat ve sıfatlarının Cemâl ve Kemâlini görüp onları, zahir gözüyle güzele, yeşilliğe ve akar suya bakıp sevdiğinden daha çok sever. Hatta Cenab-ı Allahın Cemali ona açıldığı zaman, bunların lezzeti gözüne önemsiz görünür.

ALLAH SEVGİSİNİN SEBEBLERİ

Bu sebebler açıklanınca, Allah'tan başka sevilmeye layık bir şey olmadığı anlaşılır. Bu sebebler beştir:

Birinci sebeb: İnsan kendini, kendi bekasını, (devamını) ve kemalini sever. Ölümünü ise, eziyetsiz ve azapsız sadece yok olma şeklinde de olsa gene sevmez. İnsan kendi bekasını niçin sevmesin; sevgi mizaca uygunluk olmakla olur. İnsanın kendi zatına, varlık ve kemalinden daha uygun ve bekasına ve kemâline muhalif olan şeyden daha çirkin ve yakışıksız ne olabilir?..

Demek ki, bunun için insan çocuğunu sever. Çünkü çocuğunun bekasını kendi bekası gibi düşünür. Çünkü insan kendi bekasından aciz olduğu için, kendi varlığına benziyeni sever ki, aslında kendini sevmiş olur. Zira o, kendisinin ve sıfatlarının bekasına sebeb olmuş olur. Akrabalarını sevmesinin sebebi, onları kendine kol, kanat sayıp onlarla kendisinde tam kuvvet ve kudret görmüş olmasıdır.

İkinci sebeb: Lûtuf ve ihsandır. Bir kimseye lûtuf ve ihsan eden kimse, tabiatıyle o, onu sever. Bunun için: **«İnsan ihsanın** (iyiliğin) **kuludur»**, denilmiştir. Resûlüllah buyurur ki: **«Ya Rabbi, hiçbir fasıka bana iyilik yapmak kudretini verme. Zira o zaman benim kalbim ona meyl ve muhabbet eder»**, buyurmuştur. Yani iyilik karşısında meyletmek tekellüfle bozulmayan tabii bir haldir. Bu da anlatıldığı gibi, hakikatte insanın kendini sevmesine raci olur. Çünkü ihsan, insanın bekasına, yahut sıfatlarının kemaline sebeb olan bir husustur. Şu kadar var ki, insanın kendine sevgisi bir sebeble değil, ihsan eden kimseye ihsanı içindir. Demek ki, birinci sevgi bizzat (dolaysız) ikinci sevgi bilvasıta (dolaylı) dır.

Üçüncü sebeb: İnsan, kendisine bir faydası olmamış olsa da, güzel ahlâk sahibini sever. Meselâ: Bir kimse garbte alim, adil, bütün halkını memnun eden bir padişah olduğunu duyarsa, tabiatıyle ister istemez ona meyleder. Gerçi hiçbir zaman oraya gidip iyiliğini görmeyeceğini de bilir.

Dördüncü sebeb: İnsan, bir kimseyi güzellik ve cemali için sever. Ondan bir şey elde ettiğinden değil, belki yalnız onun Cemâl ve kemali nefse sevimli geldiği içindir. Çünkü bir kimse şehvet ile olmazsa, güzel yüze bakabilir. Nitekim yeşillik ve akar suyu sevmesi onları yiyip içmek için değil, belki bakmaktan lezzet aldığı içindir. Güzellik ve Cemal nerde olursa sevilir. Eğer Allahın Cemâli bilinseydi, onun da sevilmesi mümkün ve caiz olurdu.

Beşinci sebeb: İki mizaç arasında münasebet olmaktır. Zira bazı kimseler bazı kimseleri Cemal ve kemalinden dolayı sevmez, belki tabiatları arasındaki münasebet için sever. Bu münasebetin sebebi bazen açık olur. Meselâ: Çocuğun çocuğa, esnafın esnafa, alimin alime ve herkesin kendi cinsiyle münasebeti olur. Bazen münasebet gizli olur. Şöyle ki, yaratılışın aslında veya doğum zamanında ilahî sebeblerle aralarında bir münasebet olur ki, kimse onun sırrını bilmez.

Nitekim Resûlüllah buyurur ki: **«Ruhlar teçhizatlanmış bir ordudur. Birbiriyle tanışıklığı olanlar, yeryüzünde birbiriyle ülfet ederler. Birbiriyle tanışıklığı olmayanlar anlaşmazlar.»** Tanışıklık dediğimiz, anlatılan münasebetten ibarettir. Bunun tafsilatını kimse yapamaz.

GÜZELLİK VE CEMALİN HAKİKATI

Bil ki, basiretsiz olan hayvanların tabiatına yakın olan kimseler, zahirî gözüyle bakmaktan başka bir şeye malik olmayıp güzelliği, yalnız yüzün beyaz ve kırmızı olmasıyle azaların birbiriyle mütenasib olmasından ibaret olduğunu sanırlar. Bunun neticesi, şekil ve renk güzelliğine racidir. Buna göre, şekil ve rengi olmayan şeyin güzel ve cemal sahibi olması mümkün olmaz. Bu yanlıştır. Zira akıl sahibleri, bu yazı güzeldir, bu ses güzeldir, bu elbise güzeldir, bu at güzeldir, bu ev güzeldir, bu bağ ve bahçe güzeldir, derler.

Oysa bunların maksadı şekil ve renk ile ilgili olan güzellik değildir. Demek ki, güzellik ve cemalin manası, herşeye mümkün olan kemalin bulunmasıdır. Herşeyin kemali ayrıdır. Yazının kemali, harflerin birbiriyle mütenasib olması ve diğer hususların yerli yerinde olmasıdır. Şübhesiz güzel yazıya ve güzel eve bakmak, lezzet veren şeylerdir.

O halde güzelik yüze ve şekle mahsus değildir. Bunların hepsi zahir gözüyle görülen şeylerdir. Ama bazı kimseler, bunlardaki güzellik ve cemali kabul edip zahir gözüyle görülmesi mümkün olmayan şeylerde güzellik nasıl olur? diye inkâr edebilirler. Bu da cehaletten ileri gelen şeylerdir. Zira biz, filan kimse güzel ahlâk ve güzel mürüvvet sahibidir ve ilim amel ile beraber olursa çok güzeldir ve şecaat cömertlikle bir arada çok güzeldir ve takva ile kanaat herşeyden güzeldir, deriz. Bunlar ve benzerleri meşhur sözlerdir.

Oysa bunları zahiri gözle görmek mümkün değildir. Belki akıl basiretiyle görmek mümkün olur. Riyazatun-Nefs kitabında anlattığımız gibi, Süret iki çeşittir: Zahirî süret, batınî süret. Güzel ahlâk, batınî süretin güzelliği olduğu için tabiatıyle kalben sevilir.

Buna delil şudur ki, bir kimsenin imam Ebû Hanife veya İmam-ı Şafiî veya Hz. Ebû Bekir'i sevmesi imkânsız değildir. Nasıl imkânsız olur ki, bu sevgi için nice kimseler malını ve canını fedâ ederler. Bu sevgi, şekle ve sürete değildir. Çünkü sevenler onların şeklini görmüş değildir. Şimdi onların şekli toprak olmuştur. Belki bu sevgi, batınî sürete olan sevgidir. Onların batınî süretinde, ilim, takva, adalet,

hükümet ve bunlara benzer şeyler vardır. Gene bunun gibi peygamberleri de bu manada severler.

Meselâ: Sıddik'ı seven, onda sıdk sıfatı olduğu için seviyor. Sıdk sıfatı, sıddıkın ayrılmayan bir parçasıdır. Onun ne rengi, ne de şekli vardır. Bazı alimlere göre Sıdk, mekân tutucudur, bazılarına göre değildir. Hangisi olursa olsun, her iki takdirde de Sıdkın rengi ve şekli yoktur. Oysa Sıddiktan sevilen Sıdktır. Zahirdeki et ve deri değildir.

O halde aklı olan batın cemalini inkâr etmez. Hatta batın cemalini, zahir cemalinden daha çok sever. Çünkü duvara yapılan bir resmi seven ile, Peygamberlerden birini seven arasında çok fark vardır. Hatta küçük çocuklara, geçmiş zatlardan birini sevmelerini söyledikleri zaman, onun rengini, yüzünü, kaşını gözünü değil, belki cömertliğini, şecaatini, ilim ve kudretini anlatırlar. Bir kimseyi sevmemelerini istedikleri zaman, onun zahirini değil, batınındaki çirkin huylarını anlatırlar.

Bunun için sahabe-i kiramı severler ve Ebu Cehli sevmezler. Demek ki cemalin iki kısmı vardır: Biri zahirî, diğeri de batınî cemâl (güzellik) dir. Batınî cemal, zahirî cemal gibi ve hatta biraz akıl ve iz'anı olanlar için ondan da daha sevgilidir.

HAKİHATTA ALLAH'TAN BAŞKA SEVİLMEYE LAYIK BİR ŞEY YOKTUR

Bil ki, bütün varlıklar içinde Allah Teâlâ'dan başka sevilmeye lâyık bir şey yoktur. Başka bir şeyi seven, cehaletinden sevmiş olur. Ancak bu sevgi bir yönden Allah ile ilgisi olabilir. Meselâ: Resûlüllahın sevgisi, Allah Sevgisi içindir. Zira bir kimse bir kimseyi severse, onun sevgilisini de sever. Demek ki, alimleri ve takva sahiblerini sevmek de Allah'ı sevmek olur. Bu da, anlatılan sevgi sebeblerine dikkat edip tafsilatıyle öğrenmekle anlaşılır.

Birinci sebeb: İnsan şüphesiz kendini ve kendi kemalini sever demiştİ. Allah Teâlâ'yı sevmek bunun zaruretindendir. Zira kendi varlığı ve kâmil sıfatlarının varlığı Allahın icadından ve onun fazlındandır. **Eğer Allahın Fazl ve keremiyle yaratılmasaydı,** vücûda gelmezdi. Gene, eğer Allahın fazla ve keremiyle korunmasaydı, uzun bir zaman kalamazdı. **Ve eğer Allah Teâlânın Fazl ve keremiyle azaları mükemmel yaratılmasaydı, ondan daha eksik kimse olmazdı.**

O halde sıcaktan kaçıp bir ağacın gölgesine sığınan kimsenin gölgeyi sevip de ağacı sevmemesine şaşılır. Çünkü gölge ağaca bağlıdır. Kendi varlığı ve kamil sıfatlarının varlığı Allah'a bağlı olunca, nasıl Allah'ı sevmez?!. Ancak bu mertebeyi bilmeyen müstesna. Demek ki Allah'ı sevmeyenlerin cahil olduklarında şüphe yoktur. Çünkü onun sevgisi marifet semeresidir.

İkinci sebeb: Lûtuf ve ihsanını gördüğün kimse sevilir. Demek ki, bu sebeble Allah'tan başkasını sevmek cehalettir. Zira ona Allah-

tan başka hiç kimse ihsan etmemiştir ve etmeye muktedir değildir. Onun kullarına olan ihsanının çeşitlerini hiç kimse sayamaz. Nitekim şükür bölümünde geçti. Ama başkasından kendisine ulaşan iyiliği de Allah'tan başkasından sanmak cehalettir. Zira hiç kimse sana bir şey veremez. Ancak emrine muhalefet edemediği bir müvekkel (görevli) gönderdiği zaman verebilir. O müvekkel onun kalbine, sana bir şey vermenin dini ve dünyevî yararlar sağlıyacağını ve böylece gayesine ulaşacağı fikrini atar. Demek ki, o müvekkel kimse hakikatte kendisine vermiş olur. Zira ahiret sevabına kavuşmak için, yahut iyi bir ad almak için seni alet yapıyor. O halde onu hakikatte sana veren, o arzu ve inancı görevlendirdiği için Allah Teâlâ'dır. Bunun tafsili şükür aslında beyan edilmişti.

Üçüncü sebeb: İnsan, kendisine iyiliği olmamış olsa da, güzel ahlak sahibini sever. Meselâ: Garbte adil, şefkatli, hazinelerini fakirler için saklayan, memleketinde kimse kimseye zulmetmeyen bir padişahın olduğunu duyan kimse, hayatında onu görmeyeceğini ve iyiliği kendisine ulaşmayacağını bilse de, zarurî olarak tabiatı onu sever. Bu sebeble de Allah Teâlâ'dan başkasını sevmek yasaktır. Zira ihsan Allah'tan başkasından değildir. Aleme ihsan eden, Allahın ilzam ve fermanıyle eder. Bilhassa insanların elindeki nimetin ne kıymeti ve itibarı vardır?.. Nimet ve ihsan; Allahın bütün mahlûkatı yaratması ve her birine lâzım olan şeyleri ve lâzım olmayıp güzellik ve süs için olan şeyleri de vermesidir. Bu gerçeği, yer ve gök âlemini; bitki ve hayvanların tafsilâtlı hallerini düşünüp onlardaki acayip işleri anlayan ve Allah Teâlâ'nın sonsuz nimet ve ihsanını bilen kimse idrâk eder.

Dördüncü sebeb: Bir kimseyi batını güzellik ve cemali için sevmektir. Meselâ: İmam Ebû Hanifeyi, İmam-ı Şafiî ve Hz. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir'i, Hz. Ömer'i ve Allahın bütün Peygamberlerini sevmek. Bunlara olan sevginin sebebi, batını güzellik, yani ahlâk güzelliği ve kâmil sıfatlarıdır. Bunun aslına dikkat edersen, üç şeye dayanır: Birincisi, ilim güzelliğidir. Çünkü ilim ve alim; şerefli oldukları için kalblerin sevgilisidir. İlim ne kadar çok ve şerefli olursa, alimdeki güzellik de o kadar çok ve şerefli olur. Bütün ilimlerin en şereflisi ilâhî ilimdir. Bu ilim, meleklerin, kitapların, peygamberlerin şeriatlerinin, dünya ve ahiret nizamının ilimlerini kapsar. Sıddıkların ve peygamberlerin, kalblerin sevgilisi olmaları, bu ilmin tamamına ve kemaline sahib oldukları içindir. İkincisi, onların, nefsin ıslahında, kulların ıslahında ve dünyanın idaresinde ve nizamında olan iktidarlarına dayanır. Üçüncüsü, onların kötü ahlâktan, kusur ve noksanlıktan temiz ve uzak olmalarına dayanır.

Demek ki, peygamberleri ve velileri sevmek, bu sıfatlar sebebiyledir. Yoksa onların hareketleri sebebiyle değildir. Zira bu sıfatlar sebebiyle yapılmayan işler, rastgele veya gaflette yapılan işler gibi, makbul değildir. Bu itibarla bu sıfatlarda daha kâmil olan daha çok sevilir.

Bunun için Ebû Bekiri's-Sıddık, Ebû Hanife ve Şafiî'den daha çok

sevilir ve Peygamberler de Ebû Bekirî's-Sıddîk'tan daha çok sevilir. O halde üç sıfata dikkat eden, Allah Teâlâ kadar sevilmeye lâyık hiç kimse olmadığını, bu sıfatlar onda bulunduğu kadar hiç kimsede bulunmadığını anlar.

Gerek meleklerden, gerekse insanlardan eskilerin ve yenilerin bilgisinin, Allahın bilgisi yanında çok önemsiz olduğunu bilmeyen bir sağ duyu sahibi yoktur. Allah Teâlâ buyurur ki: **«Size ancak ilimden pek az verildi.»** (İsrâ sûresi, âyet: 85). Hatta eğer bütün dünya bir araya gelip karıncadaki, yahut sivrisinekteki, Allahın mükemmel işini acaip ilim ve hikmetini tamamıyle anlamak isteseler, anlayamazlar. Bildikleri yalnız kendilerinde yaratılan ilim miktarından fazla değildir.

Nitekim âyet-i kerimede: **«Allah, insanı yarattı ve ona ilim ve konuşmayı öğretti.»** (Rahman sûresi, âyet: 3-4) buyurulur. Bütün yaratıkların bilgisi sınırlıdır. Allahın bilgisi ise, sınırsızdır. Sınırlı ilim ile sınırsız ilim arasında ne münasebet vardır. Yaratıkların ilmi Allah'tandır. Hatta bütün âlem ondandır. Fakat Allah'ın ilmi yaratıklardan değildir. Kudrete bakarsan, o da sevgilidir.

Çünkü Hz. Ali şecaati sebebiyle, sevilir. Hz. Ömer idaresi sebebiyle sevilir. İdare de bir nevi kudrettir.

Oysa bütün âlemin kudreti Allah Teâlâ'nın kudreti yanında önemsiz bir zerreden daha aşağıdır. Belki bütün âlem, Allahın kudret verdiği şeyleri yapmaktan acizdir. Zira onları, bir sivrisinek onlardan bir şey aldığı zaman, Allahın kudreti olmadan onu geri alamayıp aciz kalacak şekilde yaratmıştır. Demek ki Allahın kudreti sonsuzdur. Yer, gök, insan, cin, hayvan ve bitkilerdeki kudreti sonsuzdur. Yer gök, insan, cin, hayvan ve bitkilerdeki kudreti onun sonsuz kudretinin bir eseridir. Bunlardan başka daha nice sonsuz işlere kadir iken, kudret sebebiyle ondan başkasını sevmek nasıl caiz olur? Nezihlik ve bütün kusurlardan temiz ve uzak olma sıfatı ise, insana nasıl mümkün olur? Onun noksanlığı, herşeyden önce kuldur, varlığı kendi zatıyle değildir. Yaratıktır, yaradana muhtaçtır. Bundan başka cahildir, kendi içini bilmiyor. Başka şeyleri bilmek nerde kaldı?!.. Onun beynindeki damarlardan birine bir şey olursa, deli olur ve ne olduğunu da bilmez.

Bazen onun ilâcı yanında dururken ondan haberi olmaz. Eğer onun acizliği ve cehaleti ne kadar olduğu hesaplanırsa, onun ilmi ve kudreti onlara göre cüz'i ve basit kalır. Sıddîk ve peygamber de olsa, bu böyledir. Demek ki, temiz ve münezzeh olan, Allahın zatıdır. Onun ilminin sınırı yoktur. Cehalet bulanıklığının onunla ilgisi yoktur. Kudreti öyle mükemmeldir ki, yedi kat gök ve yedi kat yer onun Kabza-ı kudretindedir. Eğer yerleri ve gökleri tamamen yok etse, onun ululuğuna ve padişahlığına zerre kadar noksanlık gelmez ve bir anda yüzbin âlemi yaratmak dilese, yaratabilir. Bununla beraber onun azameti bir zerre artmaz. Çünkü artış kabul etmez. Kusur ve noksanlıklar-

dan temiz ve uzaktır. Yokluk onun zatına ve sıfatına yol bulamaz. Belki onun hakkında noksanlık asla mümkün değildir.

O halde Allah Teâlâyı sevmeyip başka bir şeyi sevmek gayet cehaletten ileri gelir. Allah Teâlâyı, ilim, kudret, kemal ve tam nezihlik için sevmek, ihsan sebebiyle sevmekten daha üstün ve daha güzeldir. Zira ihsan sebebiyle olan sevgi, nimetin artması ve eksilmesiyle artar ve eksilir. Zat ve sıfatların kemali sebebiyle olan sevgi istikrarlı olup ilâhî aşk her zaman kâmil olur.

Bunu niçin Davud'a (a.s.) vahiy geldi ki: **«Benî en çok seven kullarım, korku veya mevki için bana ibadet eden değil, sıfatlarımın kemali için ve rububiyetimin hakkını edâ etmek için ibadet edenlerdir.»** Zebur da: **«Bana cennet ve cehennem için ibadet eden değil, sıfatlarımın kemali için rububiyetimin hakkını eda için ibadet eden kul gereklidir. Eğer cennet ve cehennemi yaratmasaydım, ibadete lâyık olmaz mı idim»** buyurulmuştur.

Beşinci sebeb: Mizaçlar arasındaki münasebet için olan sevgidir, denilmiştir. Bil ki, insanın da Allah Teâlâ ile münasebeti vardır: **«Ey Habibim de ki, rûh Rabbimin işidir»** (İsrâ sûresi, âyet: 85) âyetiyle; **«Allah Teâlâ Ademi kendi sûretinde yaratmıştır»** hadisi bu münasebete işarettir.

Gene: **«Kullarım bana öyle yaklaşır ki, onların kulağı, gözü ve dili olurum.»** Kudsî hadisi de bu gerçeği bildirir.

Gene haberde gelmiştir ki, Cenab-ı Allah: **«Ben hastalandım; halimi sormadın. Ey Mûsa!»** Mûsa (a.s.): **«Ya Rabbi, sen bütün âlemin ilâhısın. Nasıl hastalanırsın?»** deyince, Allah Teâlâ: **«Benim filan kulum hastalandı. Eğer onun halini sorsaydın, benim halimi sormuş gibi olurdun.»** buyurdu. Cenab-ı Allah ile Ademin sûretinin münasebetini kitabın başında bir miktar anlatmıştık. Kalan hususları bu kitapta anlatmak caiz olmaz. Zira insanlar bunu anlayamaz. Hatta birçok zeki insanlar bile bu yolda sürçüp bazısı teşbih yönüne gidip bunun zahir sûretten başka olmadığını iddia ettiler. Bazısı da hulûl ve ittihad yönüne gittiler. Hulûl ve ittihadın anlaşılması zaten hepsinden zordur.

Maksadımız, sevginin sebebleri tafsilatlı olarak anlaşılınca, Allah'tan başka sevilmeye lâyık hiç kimse olmadığı ve başkasını sevmek cehâlet olduğu anlaşılır. Burada kelâmcıların ahmaklığı anlaşılır.

Çünkü derler ki: **«Bir cinsin başka bir cinsi sevmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ bizim cinsimiz olmayınca onu sevmek mümkün olmaz. O halde Allah'ı sevmek onun emrine itaat etmekten başka şeyle olmaz.»** Bu zavallı ahmaklar sevgiden şehvetle ilgili olan sevgiden başka bir şey anlamamışlardır.

Meselâ: Kadınlara olan sevgi cinsiyet şehvetinin icabı olduğunda şüphe yoktur. Ama anlattığımız Allah sevgisinden maksat manevî cemal ve kemâldir, sûretle ilgili aynı cinsten olma sevgisi, değil-

dir. Zira Peygamberleri sevenler, onların da kendileri gibi, **yüzleri,** gözleri, elleri ve ayakları olduğu için değildir. Belki onlarla manevî münasebetleri olduğu içindir. Çünkü onlar da, kendileri gibi diri, alim, iradeli, konuşan, duyan ve gören kimselerdir.

Fakat bu sıfatlar, onlarda daha mükemmeldir. İşte bu münasebet, Allah Teâlâ ile insan arasında da vardır. Fakat sıfatlar arasındaki fark sonsuzdur. Kemâl mertebesi ne kadar yüksek olursa, o kadar sevginin kesintiye uğramadan kuvvetlenmesine sebeb olur. Zaten herkes kulun bu mertebe Allah ile münasebeti olduğunu kabul eder. Gerçi hiç kimse, münasebetin sırrını ve hakikatini: **«Allah, Ademi kendi sûretinde yarattı»** hadisinin haber verdiği şekilde layıkıyla anlayamaz.

ALLAHIN CEMALİNİ GÖRMEK KADAR LEZZETLİ BİR ŞEY YOKTUR

Bil ki, bütün müslümanlar, Allahın Cemalini görmenin her şeyden lezzetli olduğunu söylüyorlarsa da, onlara, şekli, rengi ve yönü olmayan bir şeyin cemalini görmenin lezzeti nasıldır? diye bu lezzetin gerçeği sorulursa, buna cevap veremezler. Fakat şeriat emrettiği için inkâr edemezler. Ama içlerinden buna karşı şevk duymuyorlar. Zira bilinmeyen bir şeye karşı şevk duymak nasıl mümkün olur? Bu sırrın hakikatini bu kitapta anlatmak zor ise de, bir nevi işaretle onu biraz tarif edelim. Bil ki, Cemâlin lezzetini idrâk etmek dört asla mebnidir:

Birincisi, kalbin rahatı, Allah'ın marifetiyle olduğu bilinmelidir.

İkincisi, kalbteki ilim ve marifet lezzetinin bedendeki mahsûsat (hissedilenler) lezzetinden daha kuvvetli olduğu bilinmelidir.

Üçüncüsü, Allah'ın marifeti, kendisinden başka herşeyin marifetinden daha iyi ve daha lâyık olduğu bilinmelidir.

Dördüncüsü, görme lezzetinin marifet lezzetinden daha kuvvetli ve daha çok olduğu bilinmelidir. Bütün bunlar anlaşılınca, zarûri olarak Hakkın cemalini görmek her şeyden lezzetli ve güzel olduğu anlaşılır.

Birinci asıl: Kalbin rahatı marifettedir ve marifetten kalbe lezzet hasıl olur, denilmişti. Bil ki, insanda yaratılan kuvvetlerin herbiri ayrı bir iş içindir. O kuvvetlerin arzuları, kendileri için yaratıldıkları işlerdir. Onun lezzet ve rahatı, arzusu olan şeylerdedir. Meselâ: Kızgınlık kuvveti, galebe ve intikam için yaratılmıştır. Demek ki kızgınlığın lezzeti, intikam almaktadır. Duyma görme ve başka kuvvetleri de buna kıyasla. Zira onların herbirinin bir lezzeti vardır ve o lezzetler birbirinden farklıdır. Meselâ dokunma lezzeti göz lezzetinden farklıdır. Bundan başka haddizatında kuvvet ve zayıflıkta da birbirinden farklıdır.

Meselâ: Gözün güzel yüzden aldığı lezzet, burnun güzel kokudan aldığı lezzetten daha kuvvetlidir. Bu şekilde insanın kalbinde de,

akıl veya nur denilen bir kuvvet yaratılmıştır. Bu kuvvet, marifet için ve hisle anlaşılmayan, meselâ görülmeyen ve işitilmeyen şeyleri bilmek için yaratılmıştır. Demek ki, akıl kuvvetinin tabiatı da onları idrâk etmektir. Lezzeti de onları anlayıp ayırd etmektedir.

Meselâ: Akıl, bu âlemin sonradan yaratıldığını, bu âlemin, her kesin muhtaç olduğu, düzenleyici, hikmet sahibi ve kudretli bir yapıcısı olduğunu bilmek için, gene o kudretli yaratanın diğer sıfatlarını ve yaratıklarındaki his ve hayale gelmeyen hikmetlerini idrâk etmek için yaratılmıştır. Bu akıl kuvvetiyle daha nice ince işleri öğrenip meydana çıkarmalıdır.

Meselâ: Konuşmak, yazı yazmak, hendese (geometri) ve daha nice nice ilimleri ihdas etmek gibi. Akıl kuvveti ki, bir kimseyi bunların bir kısmını bilmekle övseler, sevinir, neşelenir. Bunları bilmez deseler, üzülür. Kendi kemâlini bunları bilmekte sanır. Meselâ: Satranç oyununu bilen kimse, oynayanların yanında olursa, ona nekadar söyleme deseler ve şartlar ileri sürseler, gene dayanamaz. O, aşağı ilmin lezzetiyle sabırsızlanıp onunla övünür.

O halde Allahın sıfatı olan ilimden nasıl lezzet bulup övünmesin. Kemâl kadar insanın hoşuna giden bir şey yoktur. Allah Teâlâ'nın sıfatıyle hasıl olan kemâlden daha büyük kemâl nasıl olur? Demek ki bu asıldan anlaşıldı ki, beden ve bedendeki azaların nasibi olmaksızın kâlbde marifetten lezzet ve rahat hasıl olur.

İkinci asıl: Kalbte olan marifet lezzeti, bedende olan mahsûsat (hissedilenler) ve şehvetlerin lezzetinden daha kuvvetlidir. Şu delil ile ki, satranç oynayan bütün gün yemek yemeyebilir. Ona, yemek ye, deseler, satrancı bırakıp yemek yemez. Bundan anlaşılıyor ki, santranç oynayıp galib olmak lezzeti, yemek lezzetinden daha fazladır. Çünkü santrancı tercih etmesi bunu gösterir. Bir şeyde olan lezzetin daha kuvvetli olmasının alâmeti, ikinci bir şeyle bir araya geldiğinde onun tercih edilmesidir. Bu anlaşılınca, bil ki, fazla akıllı olan kimsenin iç kuvvetlerinin lezzeti daha fazla olur.

Akıllı bir kimseyi, badem helvası ile tavuk kızartması ve düşmanı yenip reis olmak arasında muhayyer bıraksalar, zafer ve reisliği seçip nefis yemeklerin lezzetinden vazgeçer. Ancak henüz olgunlaşıp kemaline ermemiş çocuklarla yaratılışında noksanlık olup aklı az olan kimseler hariç. Kendisinde yemek arzusuyla diğer arzular yaratılan kimsenin reislik arzusunu öne almasından, onda mevki ve reislik lezzetinin daha kuvvetli olduğunu anlarız. Bunun gibi, alimin de hesap (matematik) ilminden, yahut tıp ilminden, yahut şeriat ilminden veyahut bunlara benzeri ilimlerden lezzet bulması daha kuvvetli olur. Eğer ilminde noksanlık olmazsa, ilim lezzetini diğer lezzetlerden önde tutar. Hatta bunu reislik ve hükümetten (hükmetmekten) bile önde tutar. Ancak ilminde noksanlık olup onun lezzetini tam almamış olanlar müstesna.

O halde bundan anlaşılıyor ki, ilim ve marifet lezzeti diğer lezzetlerden üstündür. Ancak bu, noksan olmayan ve ilim arzusu yanın

da diğer arzuları da olan kimseye göredir. Fakat çocuğun ceviz oynama lezzetini cinsi münasebet, yahut reislik lezzetinden üstün tutması, şübhesiz onun noksanlığındandır. Zira onda cinsi münasebet ve reislik lezzeti henüz vücut bulmamıştır. Çünkü bunlar vücut buldukları zaman, onları bütün arzulardan önde tutar.

Üçüncü asıl: Allah Teâlâ'nın marifeti, diğer marifetlerden daha güzeldir. Çünkü haddizatında marifetin güzel olduğu malumdur. Bunun derecelerinin değişik olup bazısı bazısından güzel olduğunda da şüphe yoktur. Malum (bilinen şey) ne kadar noksanlıktan münezzeh olup daha üstün olursa, onun ilmi de o kadar güzel olur.

Meselâ: Satrancı icad etmek ilmi, onu oynamak ilminden daha güzeldir. Muhakeme, idare, hükümet ve vezirlik ilimleri; ziraat, terzilik ilminden daha güzeldir. Şeriat hükümlerinin ve inceliklerinin ilmi, astronomi, lûgat ilimlerinden daha güzeldir. Vezirlik sırlarını bilmek, esnaflık sırlarını bilmekten daha güzeldir. Demek ki, malum (bilinen şey) ne kadar şerefli olursa, ilmi de o kadar lezzetli olur.

O halde dikkat et, yer, gök ve bütün kâinatın yaratıcısından daha şerefli, daha muazzam ve daha mükemmel bir zat var mıdır? Çünkü bütün Kemâl ve Cemalin yaratıcısı odur. Hiçbir padişahın, memleketinde hakimiyet ve idaresi, onun yerde, gökte dünya ve ahiretteki hakimiyet ve idaresi gibi olamaz. Ve Cenab-ı Allah gibi güzel ve mükemmel bir zat yoktur.

O halde, hiçbir şeyin cemalini görmek, Allahın cemalini görmek kadar lezzetli ve güzel olması mümkün değildir. Ve hiçbir memleketin (mülkün) sır ve incelikleri, Allahın mülkünün sır ve incelikleri gibi güzel ve iyi olamaz.

Demek ki, bundan anlaşılıyor ki, Allahın zat ve sıfatlarının marifeti diğer marifetlerden üstündür. Çünkü bu marifetin malumu (bilineni) diğer marifetlerden şerefli ve üstündür. Hatta bu marifetten başka marifetlere üstün ve şerefli demek bile hatadır. Zira Allahın marifetiyle karşılaştırıldığı zaman, hiçbir marifette şeref kalmaz ki, ondan daha şereflidir demeye yol olsun.

Arif-i billah (Arif) olan kimse, bu dünyada **«genişliği gökler ve yer kadar»** (Âl-i İmran sûresi, âyet: 133) olan cennettedir. Hatta göklerden ve yerden de geniştir. Zira bunların genişlik ve uzunluğunun sınırı vardır. Marifet meydanının ise asla sonu yoktur. Gök ve yerin ucu vardır. Fakat ariflerin seyrettikleri bahçenin ucu yoktur. Marifet bahçesinin meyvaları kesintisiz ve devamlıdır. **«Salkımları yakındır»** (Hakka sûresi, âyet: 23) âyeti, marifet bahçesinin meyvasına işarettir. Zira kişiye kendisinde olan şeyden daha yakın ne olur? Çekişmenin, kin ve hasedin marifet bahçesinde yeri yoktur. O bahçede ne kadar marifet ehli toplansa darlık, çekilmez, bil'âkis daha da geniş olur.

Dördüncü asıl: Müşahede (görmek) lezzeti, marifet (bilmek) lezzetinden daha fazladır. Zira ilim için tasarlanan şey iki çeşittir: Biri renk ve şekil gibi hayale gelen şeylerdir. Diğeri, aklın tasavvur ettiği,

fakat his ve hayale gelmeyen şeylerdir. Allahın sıfatları böyledir. Hatta senin sıfatlarından bazıları da hayale gelen şeyler değildir. Kudret, ilim ve irade gibi. Bunların keyfiyeti olmadığı için hayale gelmezler, fakat akıl bunları anlar. Hayale gelen herşeyin idraki iki derecedir:

Birincisi, bir şeyin hayale gelmesi, onu görmek mertebesinde olan idraktir. Bu eksiktir.

İkincisi de bilfiil görülmek sûretiyle olan idraktır. Bu, daha mükemmeldir.

O halde sevgiliyi görmekteki lezzet, hayaldeki lezzetten daha yüksektir. Bu da görülen sûretin hayal edilen sûretin başkası olup ondan daha güzel olduğu için değildir. Çünkü bu sûret onun aynıdır. Belki ondan daha açık olduğu içindir.

Nitekim kuşluk vaktinde güneşi görmenin lezzeti, doğarken onu görmemenin lezzetinden daha fazladır. Bu da doğarken ayrı bir şekilde ve kuşluk vaktinde ayrı bir şekilde olduğu için değildir. Belki kuşluk vaktinde daha açık ve parlak olduğu içindir. Bunun gibi hayale gelmeyip yalnız akılla anlaşılan şey de iki derecedir:

Birincisine marifet denir. Ötesinde bir derece daha vardır ki, ona müşahede denir. Müşahede derecesinin, marifetin yanında açıklığı, zahir gözün, hayalin yanındaki açıklığı gibidir. Ve nitekim gözkapağı, görmeye manidir, fakat hayal etmeye mani değildir. Göz kapağı kalkmadan görmek mümkün değildir. Bunun gibi, insanların, su ve topraktan meydana gelen bedene alâkası ve dünya arzulariyle ilgilenmesi müşahedeye mani olup marifete mani değildir. Bedene olan alâka ve arzularla ilgilenme kalkmadan Allahın cemâlini görmek mümkün değildir.

Bunun için Allah Teâlâ Mûsa (a.s.) ya: **«Bu dünyada beni göremezsin.»** buyurdu. O halde müşahede tam ve mükemmel olunca, onun lezzeti daha fazla olur. Tıpkı zahir gözünün lezzeti hayalden fazla olduğu gibi. Hakikat şudur ki, Allahın Cemâlini görmek dünyada olan marifettir. Ancak öbür dünyada başka bir sıfata ve şekle girmesiyle görülebilir ve eski hali ortadan kalkar. Nitekim nutfe (meni) eski halinden çıkıp insan olur ve hurma tohumu kemâle erişip yüksek ağaç olur.

O halde bu değişiklik ile marifet gayet açık ve aydınlık olduğu için ona müşahede denir. Zira müşahede idrakın kemalinden ibarettir Bu marifetten sonra hasıl olan idrak da marifetin kemalidir. Bunun için bu dünyada marifet yön ve mahal istemediği gibi müşahede de yön ve mahal istemez. Demek ki, müşahedenin tohumu marifettir. Marifeti olmayan herkes ebedî olarak müşahededen ayrı kalır. Tıpkı tohumu olmayanın ekini olmayacağı gibi. Marifeti mükemmel olanın müşahedesi de mükemmel olur.

O halde herkesin müşahede ve müşahedenin lezzetinde eşit olduğunu sanma. Belki herkesin müşahedesi ve lezzeti marifet miktarı kadar olur.

Hadis-i şerifte: **«Allah Teâlâ insanlara umumî olarak Hz. Ebûbekir'e de, hususî olarak tecellî eder»**, buyurulmaktadır. Bu, yalnız Ebû Bekir'in müşahedesi olup başkasının olmadığı anlamında değildir. Belki Ebu Bekir'in müşahede ettiğini, başkaları, müşahede etmez. O müşahede ona mahsustur, demektir. Çünkü o müşahedenin tohumu, başkasının ulaşamadığı bir marifettir.

O halde Hz. Ebu Bekir'in üstünlüğü namaz ve orucunun çokluğu ile değildir. Belki kalbinde bulunan bir sır içindir. O da müşahedenin tohumu olan bir çeşit marifet sırrıdır ve onun semeresi de kendisine mahsustur. O halde Allah Teâlâ'nın zatı bir olduğu halde insanların onun cemâlini görmedeki değişik dereceleri, bir şeyin birkaç aynada değişik şekilde görünmesi gibidir ki, bazısı küçük, bazısı büyük, bazısı aydınlık, bazısı karanlık, bazısı eğri, ve bazısı doğru görünür. Eğrilik öyle bir dereceye varır ki, güzel sûret çirkin görünür. Güzel sûrette güzellik değil, çirkinlik görünür. Kalb aynasının lezzet ve rahatlık bulduğu şeyler, ona eza ve üzüntü verir.

Peygamberlerin, alimlerin muhib ve müttekilerin kavuştukları lezzete, herkesin kavuşacağını sanma. Ama Allah sevgisinin galib olduğu arif ile arif olmayan arasındaki fark, yalnız lezzette olur, müşahedede olmaz. Çünkü ikisi de aynı görür. Zira tohum marifettir, marifet ise, her ikisinde de eşittir. Ancak onlar şu iki kimseye benzer ki, gözlerinin nuru, görmesi aynı olup güzel bir sûrete bakarlar. Ancak onların biri aşıktır, diğeri aşık değildir. Muhakkak aşkın lezzeti fazla olur. İkisi de aşık olursa, aşkı fazla olanın lezzeti de fazla olur.

O halde tam saadet olan müşahedeye marifet kâfi değildir. Belki Allah sevgisi de gereklidir. Allah sevgisi de ,kalbi, dünya sevgisinden temizlemekle olur. Kalbin dünya sevgisinden temizlenmesi ise zühd ve takvadan başka bir şeyle olmaz. O halde arif ve zahid olan kimsenin lezzeti daha mükemmel olur.

MARİFET VE MÜŞAHEDE LEZZETİ

Eğer, görme lezzeti, marifet lezzeti cinsinden ise, tam bir lezzet değildir diye sorarsan, su söz marifetten habersizliğin neticesidir. Çünkü eğer marifetten haberdar olsaydın elbette onun lezzetini görürdün. Fakat bil ki bir kitaptan birkaç deyim ve metin tahsil ettim sanıp onun adını marifet koyuyorsun. Bil ki bundan hiçbir zaman marifet lezzetini bulamazsın. Nitekim tarhanaya badem helvası adını verirsen, onu yemekle, helva lezzetini bulamazsın. Ama hakikî marifetin zevkini tatmış olan kimse, onda öyle bir lezzet bulur ki, eğer ona bu dünyada cennette yaşamasını arzetseler, marifeti cennetten daha çok sever ve ona değişmez. Nitekim akıllı kimse saltanat lezzetini mide ve ferç lezzetinden üstün tutar. Fakat marifet lezzeti ne kadar büyük ise de, müşahede lezzeti yanında bir şey değildir.

Bu mertebe ancak misal getirmekle anlaşılır: Meselâ: Bir aşığı farzet ki, sabahın alaca karanlığında ve aşkı zayıf olup şehveti noksan iken, sevgilisine bakıyor ve bu anda onun kaftanı içinde akrepler ve arılar olup onu ısırır ve incitseler ve başka bir iş ile de meşgul olup, yahut bir şeyden korkuyor ve ihtiyatî tedbir alıyor ise, şübhesiz bu halde onun lezzeti zayıf olur.

Sonra birden güneş parlayıp âlemi tamamıyle aydınlatsa ve aşkın aşkı ve iştahı tam olup kalbinden korku ve ihtiyat kalksa ve o akrep ve arıların yara ve zahmetinden kurtulsa, şüphesiz onun lezzeti daha büyük olur ve önceki lezzetle bu lezzetin münasebeti kalmaz. Arif olanların hali de böyledir. Karanlık dediğimiz bu dünyada olan marifetin zayıflığına misaldir. Sanki perdenin arkasından bakılmaktadır. Aşk ve sevginin zayıflığı, insanların bu dünyada olan noksanlığından ibarettir.

Çünkü aşk henüz kemale erişmemiştir. Akrep ve arı dediğimiz dünya şehvetleri ve dünyada olan gam, keder, sıkıntı ve acıların misalidir. Çünkü bunların hepsi marifetin lezzetini bozar. Korku ve meşgale; geçinme endişesine misaldir ki, bunların tamamı ölümle zail olur ve aşk ve sevgi kuvvetlenir, müşahede tamam olur. Gizlilik aşikâreye tebeddül eder ve dünya meşgalesinin gam ve kederi biter. Bunun için bu lezzet, marifetten fazla olmasa da gayet mükemmel olur. Aç olan kimse için yemek yemenin lezzetiyle onun kokusunun lezzeti arasında münasebet olmadığı gibi, marifet lezzetiyle müşahede lezzeti arasında da münasebet yoktur.

MÜŞAHEDENİN ESASI

Eğer, marifet kalb ile görme ise, müşahede de gözle olur. O halde marifet nasıl müşahede olur? diye sorarsın, deriz ki, müşahedeye görme denilmesi, müşahedenin gözde olmasından değildir. Belki marifet kemâle eriştiği içindir. Eğer görmek ve müşahede alında yaratılsaydı, gene müşahede olurdu.

O halde müşahedeyi göze tahsis etmek lüzumsuz bir şeydir. Belki görme kelimesi şeriatte geçtiği zaman zahir göz akla geldiği için, ahirette de zahir gözün ondan nasibi olduğuna inanmak gerekir. Şunu da bil ki ahiret gözü zahir gözü gibi değildir. Çünkü zahir gözün yöne (cihete) ihtiyacı vardır. Yönsüz (cihetsiz) göremez. Ahiret gözünün yöne (cihete) ihtiyacı olmaz. Cahil olan kimseye bundan bahsetmek doğru olmaz. Zira bu, cahilin kuvvet ve kudretinin erişebileceği bir derece değildir.

Zira ustalık maymun işi değildir. Yalnız Fıkıh, Hadis ve Tefsir ilimlerini öğrenmek sıkıntısını çekenler de bu manada cahildirler, bu husus onların da işi değildir. Hatta Kelâm ilmini öğrenmek sıkıntısı-

nı çekenler de bu manada cahildirler. Kelâm âlimleri, cahillerin itikadının bekçisidir. Neye inanmış ise, deliller onu o itikat üzere korur ve bid'atçilerin şerrini ondan defeder. Bu hususları, Cedel (münazara) yoluyla öğrenirler. Ama öbür marifet veliliktir ve onun ehli başka bir gruptur. Bu sözler bu kitaba uygun olmadığı için, bu kadarıyle yetinmek daha iyi olur.

MARİFET LEZZETLERİNİ ELDE ETMEK

Eğer denirse ki: «Marifet lezzeti yanında cennetin lezzetleri unutulur denildi. Bir lezzetin yanında cennet lezzetlerinin unutulması hiç akla uygun değildir. Her ne kadar bu hususta çok sözler söylenmiş ise de; fakat bu lezzet müyesser olmasa da bari ona inanabilmek için çare nedir?» deriz ki, bu itikadı tahsil etmenin çaresi dört şeydir:

Birincisi: Bu hususta söylenen sözleri iyice düşünmelidir. Ancak böylece o sözlerin manası anlaşılır ve kalbe tesir eder. Çünkü bir defa kulağa ulaşan söz kalbte karar kılmaz.

İkincisi: İnsanın lezzet ve şehvet sıfatları tedrici olarak yaratılmıştır, birden yaratılmamıştır. İlk önce çocuklarda yemek, içmek arzusu yaratılmıştır. İnsan çocukluk devresinde yemek ve içmekten başka bir şey bilmez. Yedi yaşına gelince, onda, oyun ve eğlence arzuları da belirmeye başlar. Bazen yemeği bırakıp oyunla meşgul olur. On yaşına gelince onda güzel giyinmek arzuları meydana gelir. Hatta öyle bir dereceye gelir ki, güzel giyinmek için oyun ve eğlenceden de el çeker. Onbeş yaşına gelince, onda kadın arzusu meydana gelir. Bütün arzularını kadın için bırakır. Yirmi yaşına gelince, onda reislik, övünmek, mevki ve makam arzusu meydana gelir. Dünya lezzetlerinin son derecesi budur.

Nitekim Kur'an-ı Kerimde: **«Dünya hayatı ancak oyun, oyalanma, süslenmek, birbirinize övünmek ve mal ve evlât bakımından birbirinizden üstün olmak arzulamaktır.»** (Hadid sûresi, âyet: 20) buyuruldu. Bütün bunlardan geçip uzlet yönünü tutar da dünya sevgisi onun batınını bozup kalbini hasta yapmazsa, onda âlemin ve âlemin yaratıcısının marifeti ve melekût âleminin sırları açılmaya başlar.

Bu anlatılan lezzetler, reislik, lezzeti karşısında kaldığı gibi, marifet lezzeti yanında diğer lezzetler de basit kalır. Hatta cennet nimetlerinin lezzeti bile basit kalır. Zira cennet lezzeti yalnız mide, ferç ve göz lezzetinden fazla bir şey değildir.

Meselâ: Bahçeleri seyredip nefis yemekler yemek, yeşillik ve akar suya bakmak ve yüksek köşklerde yaşamak lezzetleri, bu dünyada da rislik, istilâ ve emirlik lezzeti yanında aşağı ve basit düşer, marifet lezzeti yanında basit olması nerde kaldı? Zira bazı rahipler vardı ki, mevki ve makam ve hüsnü kabul için mağarasını kendine zindan yapar ve her gün bir nohut miktarından fazla yemezdi. Demek o rahib

mevki, makam lezzetini cennet lezzeti üzerine tercih eder. Zira cennet lezzeti, mide, ferç ve göz lezzetinden ibarettir. Demek ki, bütün lezzetlerin yanında basit kaldığı mevki makam lezzeti de, marifet lezzeti yanında küçük ve önemsiz kalır. Bu lezzetlere kavuşmamış isen de, inanmalısın. Ama çocuklar mevki, makam lezzetini bilmedikleri için buna inanmazlar. Onlara reislik lezzetini anlatmak istersen de anlatamazsın. Sen bu mertebeyi çocuğa anlatmaktan aciz olduğun gibi, senin körlüğün yüzünden arifler de bunu sana anlatmaktan acizdir. Fakat eğer az bir anlayış ve idrâkin olup düşünürsen, bu işler sana gizli kalmaz.

Üçüncüsü: Ariflerin hâllerine bakıp onların sözlerini dinlemektir. Zirâ erkekliği olmayanlar, cinsi münasebetin şehvet ve lezzetinden haberleri yok ise de, başkalarının bütün varlıklarını cinsî münasebet yolunda harcadıklarını ve bunun için sonsuz çabalar sarfettiklerini görünce, bunların, kendilerinde bulunmayan lezzet ve şehvete sahib olduklarını anlarlar. Rabia-i Adeviyye bir hanımdır. Onun yanında cennetten bahsettiklerinde, önce ev sahibi, ondan sonra ev lâzımdır. dedi.

Ebû Süleyman-ı Daranî der ki: **«Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, cehennem korkusu ve cennet ümidi onları zikir ve fikirden alıkoymaz. Dünya onları nasıl alıkoyabilir.»** Marûfi Kerhi'nin dostlarından biri ona dedi ki: **«Bize anlatın, sizi bu kadar dünya insanlarından uzaklaştırıp yalnızlık, uzlet, taat ve ibâdetle meşgûl ettiren nedir? Ölüm korkusu mudur? Kabir korkusu mudur, yahut cehennem korkusu mudur veyahut cennet ümidi midir?»**

Marûfi Kerhî dedi ki: **«Bunların hiçbirisi değildir. Bütün kulların padişahının sevgi ve dostluğu için çalışıyorsan, bütün bunları unutursun ve eğer senin kalbinde biraz onun marifeti hâsıl olup aranızda bir nevî dostluk meydana gelirse, bunların hepsinden utanırsın.»**

Bişr-i Hafi'yi rüyada görüp Ebû Nasr Temar ile Abdulvehhab-ı Verrak'ın hâlini sordular. Bişr: **«Şimdi onları cennette gördüm, cennet yemeğini yiyorlardı.»** dedi. **«Ya sen ne hâldesin?»** dediler. Bişr: **«Allah Teâlâ benim cennetin yiyecek ve içeceklerine rağbet etmediğimi bildiği için bana cemâlini görmeyi ihsan etti.»** dedi.

Ali bin Muvaffak der ki: **«Rüyamda cenneti gördüm. İçinde çok insanlar vardı, yemek yiyorlardı. Melekler cennetin nefis yemeklerini onların ağzına koyuyorlardı. Kudüs çevresinde bir kimse gördüm, dehşet ve hayret içinde bakıyordu. Cennet meleklerinden olan Rıdvan'a bu kimdir? diye sordum.»** Dedi ki; **«Bu Marûf-i Kerhi'dir. O ibâdeti cehennem korkusundan ve cennet ümidiyle yapmazdı. Onun için Allah Teâlâ ona kendi cemâlini göstermekle ona ziyafet vermiştir.»**

Ebû Süleyman-ı Daranî der ki: **«Bugün kendi nefsiyle meşgûl olan, yarın da kendi nefsiyle meşgûl olur. Bugün Allah Teâlâ ile meşgûl olan, yarın da onunla meşgûl olur.»**

Yahya bin Muaz der ki: **«Bir gece Bayezid'in, yatsı namazından sabaha kadar ökçesi üzerine oturup dehşet ve hayret içinde baktığını ve sonunda uzun bir secde yaptığını gördüm. Başını secdeden kaldırdıktan sonra dedi ki: "Ya Rabbi, bazı insanlar seni aradılar, onlara kerâmet verdin. Hattâ öyle ki, su üzerinde yürüdüler ve havada uçtular. Ben bundan sana sığınıyorum. Bazı insanlara yeryüzünün hazinelerini verdin ve bazı insanlara da nice günlük mesafeyi tayy etmek** (bir anda geçmek) **fâziletini verdin. Onlarda bu sebeble senden hoşnud oldular. Ben bundan da sana sığınırım." Sonra geri dönüp beni görünce, ey Yahya, burda mısın? dedi. Ben de, evet efendim, dedim. Ne zamandan beri? dedi. "Çoktan beri buradayım. Lûtuf edip bu hâlleri bana anlatın" dedim. Bayezid: "Sana söylenmesi câiz olan şeyi anlatayım" dedi ve: "Beni yukarı ve aşağı melekûta götürüp gezdirdiler. Bütün Arş Kürsi ve cennetleri gösterdiler. Bunlardan ne istersen, verelim dediler. Ben, bunlardan hiçbir şeyi istemiyorum, dedim." Allah Teâlâ: "Sen benim gerçek kulumsun" buyurdu.»**

Ebû Türab-ı Nakşibendî'nin bir müridi vardı. Kendi haline çok istiğrak edenlerdendi. (Düşünenlerdendi). Bir kere Ebû Türap ona dedi ki, bir defa Bayezid'i görsen iyi olur. Mürid: **«Ben kendi hâlimle meşgûlüm. Bayezid'i görecek zamanım yoktur.»** dedi. Ebû Türap bu hususu defalarca müride teklif etti. Aldırmadı. **«Ben Bayezid'in Allah'ını görüyorum. Bazeyid'i neyleyim?»** dedi.

Ebû Türap: **«Bir defa Beyazid'i görmen, yetmiş defa Allah'ı görmenden daha iyidir.»** dedi. Mürid, hayret edip bu nasıl olur? dedi.

Ebû Türap: **«Sen Allah'ı kendi miktarınca görürsün, sana o kadar zâhir olur. Onu Bayezid yanında Bayezid miktarınca görürsün.»** dedi. Mürid anladı ve kalkın beraber gidelim dedi. Bayezid'in bulunduğu yere vardılar. Bayezid ağaçlar arasında oturuyordu. Onu görmek için bir yüksek yere çıktılar. Sırtında deve yününden yapılmış bir kürk olduğu hâlde ağaçlar arasından dışarı çıktı. Mürid onu görünce bir çığlık atıp can verdi. Ebû Türab, Bayezid onu bir bakışla öldürdü, dedi.

Bayezid: **«Hayır, o sadık bir mürid idi. Onun açılmayan bir sırrı vardı. Bizi görmesiyle o sır birden açıldı. Kendisi henüz zayıf idi, buna dayanamayıp öldü.»** dedi. Bayezid dedi ki: **«Eğer İbrahim** (a.s.) **ın dostluğunu, Mûsa'nın** (a.s.) **münacatını ve İsa'nın** (a.s.) **ruhaniyetini sana verseler, gene Allah'tan müteselli olma** (vazgeçme) **çünkü bunların ötesinde de nice işler vardır.»**

Bayezid'in bir müzekki, yâni şahidlerin âdil olup olmadıkları işine bakan dostu vardı. Bir gün Bayezid'e dedi ki, otuz yıldır, geceleri namaz kılarım ve gündüzleri oruç tutarım. Fakat sizin bahsettiğiniz şeylerin hiçbiri bana görünmüyor. Bayezid: **«Eğer üçyüz yıl daha ibâdet edersen, gene bir şey göremezsin.»** dedi. **«Niçin?»** dedi. Bayezid: **«Çünkü sen kendi varlığına perdelenmişsin** (kendini beğeniyorsun) **»** dedi. **«Peki, ya bunun çaresi nedir?»** dedi.

Bayezid: **«Çaresini yapamazsın.»** dedi. O kimse ısrar etti. Bayezid: **«Şimdi bir yere gidip sakalını kestir, elbiseni çıkar, sırtına bir bez**

al, onunla örtün ve boynuna bir torba ceviz as, çarşıya git ve benim enseme bir tokat vuran çocuğa bir ceviz veririm diye çağır. Bu şekilde kadının kapısına git, şahidlerin huzuruna çık.» O kimse, Sübhanallah! Neler söylüyorsun, dedi.

Bayezid: **«Bu sözünle şirketmiş oldun** (Allah'a ortak koştun) **çünkü kendini ta'zim için Sübhanallah dedin.»** O kimse, başka bir çare söyle, bunu yapamam, dedi. Bayezid, birinci çare budur dedi. O kimse, bunu yapamam dedi. Bayezid, sana yapamayacağını söylemiştim. Bayezid'in ona bu sözü söylemesinin sebebi, o kimsenin kibir ve makam ile meşgûl olup bu sebebten perdelendiği (bir şeyi görmediği) ve bunun çaresi de ancak bu olduğu içindi.

Hâdiste gelmiştir ki: **«İsa'ya** (a.s.) **vahiy geldi ki, bir kulun kalbine nazar edersem, ona ne dünya sevgisini, ne de âhiret sevgisini koymam. Yalnız kendi sevgimi koyarım ve o sevgiyi de ben korurum.»** İbrahim Edhem: **«Ya Rabbi, bana ihsan buyurduğun sevgin ve zikrinin ünsiyeti yanında senin cennetine bir sivrisinek kanadı kadar kıymet vermediğimi bilirsin.»**

Rabia'ya, Resûlüllah'ı nasıl seviyorsun? dediler. Rabia: **«Ona olan sevgim gâyet sağlamdır. Ancak Halıkın** (Allah'ın) **sevgisi beni mahlukların** (yaratıkların) **sevgisinden meşgûl etti.»** dedi.

İsa'ya (a.s.) amellerin hangisi üstündür? diye sordular. Buyurdu ki: **«Allah sevgisi ve kazaya** (Allah'ın hükmüne) **rıza göstermek, bütün amellerden üstündür.»** Hülâsa, böyle haber ve hikâyeler çoktur. Bu anlattığımız Peygamberlerin ve velilerin hâllerinden kesinlikle anlaşılıyor ki, Allah Teâlâ'nın marifet ve sevgisinin lezzeti, cennetin lezzetinden daha üstündür. O hâlde bu hususta düşünmelisin.

ALLAH TEÂLÂ'NIN MARİFETİNİN GİZLİ OLMASININ SEBEBİ

Bil ki, bir şeyin marifetinin (bilinmesinin) zorluğu iki sebebtendir: Birincisi: O şeyin gizli ve örtülü olup açık olmamasıdır. İkincisi: Çok parlak olduğu için kalbler onu anlayamaz. Allah Teâlâ'nın marifeti gibi. Allah Teâlâ'nın marifetinin açık olması şununla anlaşılır ki, bir kimse yazılmış bir yazıyı, yahut dikilmiş bir elbiseyi görürse, muhakkak kâtibin ve terzinin bilgili, kudretli, irâdeli ve canlı olduklarını açıklıkla anlar. Zirâ onların yaptığı iş, bu sıfatların mevcut olmasını öyle açıklıkla gerektirir ki, bu sıfatlar zarûri olarak anlaşılır. Eğer Allah Teâlâ bütün kâinatta yalnız bir kuş veya bir ot yaratsaydı, bunlara bakan herkes, zarûri olarak Allah'ın kudretinin kemâlini ve azâmetinin celâlini anlardı.

Bunların Allah'a delâleti, yazının kâtibe olan delâletinden daha açık olurdu. Fakat gök, yer, hayvanlar, bitkiler, ağaçlar, taşlar ve var olan her yaratık ve akla, hayale gelenlerin hepsi Allah'ın celâl ve azâmetine aynı yön ve cihetten delâlet ederler. Aynı yöndeki delille-

rin çokluğundan ve medlûlün, (delâlet edilen) gâyet açık ve parlak olmasından örtülü olmuştur.

Ama eğer hepsi aynı yönde olmayıp bazısı Allah'ın işi olup ve bazısı olmasaydı, delâlet daha açık olurdu. Bütün deliller bir sıfat ve bir cihet üzere olunca delâlet kapalı oldu. Bu, şuna benzer ki, kâinatta güneşten daha parlak yok iken, eğer güneş akşamları batmasaydı yahut herhangi bir engel onun ışığına perde olmasaydı, hiç kimse yeryüzünde ışık olduğunu bilmezdi. Zirâ beyaz, kırmızı, siyah, yeşil ve bütün renklerin ve şekillerin olmadığını sanırdı. O hâlde ışığın renklerden ayrı bir şey olduğu gecelerden ve geceler de, bir engel bulunduğu zaman renklerin görünmemesiyle anlaşılır.

Demek ki, o hâlde güneşi ışığının var olduğu, onun zıddı olan gece ve gölge ile meydana gelen karanlıkla bilinir. Bunun gibi, eğer (hâşâ) Allah'ın aradan çekilmesi veya yok olması mümkün olsaydı, yer ve gök birbirine çarpıp yok olurdu zarûrî olarak bilinirdi. Fakat bütün eşya beraber şahidlik yaptığı için ve bu şahidlik çok açık olduğu için, Allah'ın marifeti (bilinmesi) örtülü olmuştur.

Diğer bir sebeb de, insan, çocukluk çağından beri henüz şahidlik cihetini ve delâlet keyfiyetini idrâk edemezken, gözü kâinatın bu nizam ve intizamına alışır ve ülfet hâsıl olur. Daha sonra idrâk kuvveti hâsıl olunca da gâfiet edip uyanmaz. Ancak gârib bir hayvan görünce, düşünmeksizin ve gayrı ihtiyarî **«Sübhanallah»** kelimesi diline gelir. O anda o gârib hayvana ülfet ve alışkanlık olmadığı için, onun şahidliği kalbine te'sir eder.

Demek ki, gözü ve basireti zayıf olmayan kimse, var olan herşeyi yer ve gök hareketi bakımından değil, belki Allah'ın işi olması bakımından görür. Nitekim yazıya, kâğıt ve mürekkebi cihetinden bakılmaz. Ancak bu işin erbabı olmayanlar bu cihetten bakarlar. Yazının erbabı olanlar, nazım, tertip, yahut onun yazarı cihetinden bakılır. Hâl böyle olunca kim neye bakarsa onda Allah Teâlâ'yı görür.

Zirâ onun işi olmayan hiçbir şey yoktur. Bütün âlem onun işidir. Eğer Allah Teâlâ'dan olmayan, onun sebebiyle vücut bulmayan bir şey bulmak için bin yıl araştırma yapsan, bir şey bulamazsın. Âlemde olan herşey, lisan-ı hâl denen açık bir dil ile çağırıp Allah Teâlâ'nın kudretinin kemâline ve azâmetinin celâline şahidlik yaparlar. Âlemde Allah Teâlâ'nın kudretinin kemâlinden ve azâmetinin celâlinden daha açık anlaşılan bir gerçek yoktur. Fakat insanların bunu anlamamaları âcizliklerinden ve zayıflıklarındandır.

ALLAH'IN SEVGİSİNİN ÇARESİ

Bil ki, sevginin en yüksek makam ve derece olduğunu bilince, onun çaresini bilmek de önemlidir. Bu nedenle bil ki, bir güzele âşık olmak isteyen ondan başka ne varsa herşeyden yüz çevirip devamlı ona bakmalıdır. Onun yüzünü görüp de elini, ayağını ve saçını görmeyince, —oysa bunlarda da güzellik ve letafet vardır— onları da görmeye

çalışır. Böylece her türlü güzelliği gördükçe, meyli ve sevgisi artar. Buna devam edince az veya çok kendisinde sevgi meydana gelir. Allah Teâlâ'nın sevgisi de böyledir.

Onun birinci şartı, dünyadan yüz çevirip, kalbini dünya sevgisinden temizlemektir. Zirâ Allah Teâlâ'dan başkasının sevgisi, onun sevgisine mânidir. Kalbi Allah'ın gayrisinden temizlemek, toprağı dikenden, çalıdan temizlemek gibidir. Kalbi Allah'ın gayrisinden temizledikten sonra onun marifetini aramalıdır. Zirâ Allah'ı sevmeyen onu tanımadığı içindir. Çünkü Allah Teâlâ'nın cemâl ve kemâli tabiatıyle sevgilidir. Onları bildikten sonra sevmemek imkânsızdır. Hattâ bir kimse Sıddîkı (Ebû Bekir'i) ve Faruk'u (Ömer'i) tanıyıp onların vasıf ve hareketlerini bildikten sonra onları sevmemek elinden gelmez. Zirâ onların güzel vâsıfları ve menkıbeleri tabiatıyle sevilir.

Allah'ın marifetini tahsiletmek, tohum ekmek gibidir. Sonra devamlı olarak zikirle meşgul olmak, o tohumu sulamak gibidir. Çünkü bir kimse bir kimseyi çok sevip onu anarsa, muhakkak onunla ünsiyeti hâsıl olur.

Bundan sonra bil ki, hiçbir mü'min sevginin aslından boş değildir. Fakat sevgideki değişiklik üç sebepten ileri gelir: Birincisi, dünya sevgisidir. Zirâ sevgilisinden başka bir şeyi seven, muhakkak sevgilisine olan sevgisi noksan olur. İkincisi, marifettir.

Meselâ: Câhiller de İmam Şafiî ve İmam Ebû Hanefi'yi severler. Çünkü herkes onların ilimdeki kemâlini bilir. Fakat onların bazı ilimlerinin tafsilâtını bilen fakih (fıkıh âlimi) onları câhillerden daha çok sever. Çünkü onları daha iyi tanır. Onların bütün ilimlerinden ve hâllerinden haberdar olan Ebû Yusuf ve Müzeni gibi özel talebeleri ise, onları herkesten ziyâde severler. Bu itibarla Allah'a marifeti (bilgisi) çok olanın, ona sevgisi de çok olur. Üçüncüsü, kendileriyle ünsiyet hâsıl olan zikir ve ibâdettir.

Demek ki, farklılık bu üç sebepten ileri gelir. Ama Allah'a sevgisi hiç olmayan kimse, Allah'ı hiç tanımamıştır. Görünen güzel sûret tabiatıyle sevildiği gibi, mânevi sûreti de tabiatıyle sevilir. Demek ki, sevgi marifetin (bilginin) semeresidir. Marifetin kemâlini (tam bilgiyi) elde etmenin iki yolu vardır.

Birincisi, tasavvufçuların yoludur. Bu, mücahede ve devamlı zikirle kalbi temizlemektir. Şöyle ki, Allah'dan başka herşeyi unutur. Bu mertebe hâsıl olduktan sonra onun iç âleminde bazı hâller zuhur etmeye başlar. O hâllerle Allah Teâlâ'nın celâl ve azameti aydınlanır ve apaçık görünmüş gibi olur. Bu kimse, avlamak için tuzak kurana benzer. Bazen o tuzağa bir şey düşmez. Bazen bir fare düşer. Bazen de kartal düşer. Bu hususta şans ve ezelî taksimat bakımından büyük farklar vardır.

İkincisi, marifet ilmini öğrenmektir. Kelâm ve diğer ilimleri öğrenmek değildir. Marifet ilminin başlangıcı tefekkür kısmında işaret ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın acaip işlerini görmektir. Bunu da geçip onun zâtının celâl ve cemâlini tefekkür etmektir. Böylece isim

ve sıfatların hakikatleri ona açılıp malûm olur. Bu, öğrenilmesi kolay olmayan uzun bir ilimdir. Ancak tabiatıyle zeki olanların, ârif bir üstad vasıtasıyle bu mertebeye erişmeleri mümkündür. Ama ahmak gibi değildir. Ve o, bu mertebeye kavuşamaz. Bu, tuzak kurmak gibi değildir ki, av düşebilsin ve de düşmeyebilsin. Belki bu ticaret ve ziraat gibidir. Ve bu şuna benzer ki, biri erkek, biri dişi iki koyunu olup doğurup çoğalmak için bunları çiftleştirir.

Şübhesiz Allah'tan bir âfet olmazsa, bundan mal artar. Marifetten başka bir yol ile Allah'ın sevgisini aramak imkânsızdır. Bu iki yoldan başka bir şeyle marifeti arayan, ona kavuşması mümkün değildir. Kalbinde Allah Teâlâ'nın sevgisi olmadan âhiret saadetine erişmek isteyen, bâtıl bir hayâl peşindedir. Zira âhiret, Allah'a kavuşmaktan başka bir şey değildir. Bir şeyi daha önce sevip de, fakat aradaki engeller yüzünden ona kavuşamayan ve onun şevk ve arzusuyla zaman geçiren kimse, aradaki engellerin kalkmasıyle ona kavuşmakla büyük lezzete kavuşup saadete erişir. Eğer sevmemiş olsa hiç lezzet bulmaz. Az sevmiş ise, az lezzet bulur.

O hâlde saadete kavuşmak sevgi ve aşk miktarınca olur. Eğer —Allah korusun— kalbinde Allah Teâlâ'nın buğzu olsa, yahut Allah Teâlâ'ya zıd olan şeylerle aşina olup onlarla yakınlık tutmuş olsa, âhirette göreceği şey, lezzet ve sevginin zıddı olduğu için, nice türlü azâp ve acıya düşüp helâk olur. Başkalarının mutlu olduğu şeylerle kendisi mutsuz olur. Bu, şu çöpçüye benzer ki, attarlar (güzel koku satanlar) çarşısından geçerken düşüp bayılıyor. Onu ayıltmak için, yüzüne misk ve gülsuyu serperler, fayda vermez. O sırada daha önce çöpçülük yapmış olan birisi oraya gelir. Bu hâli görünce biraz insan pisliğini getirip onun burnuna sürer. O kimse derhal ayılıp aklı başına gelir ve: **«Oh! İşte şimdi rahatlık veren koku buldum.»** der. Günah lezzetiyle ünsiyet tutmuş olup dünyaya âşık olan o çöpçü gibidir. Attarlar (güzel koku satanlar) çarşısında kendine gelemiyor. Ordaki bütün şeyler onun tabiatına muhalif geliyor. Onunla acı ve sıkıntısı artıyor. Zirâ ünsiyet tuttuğu pisliği orada bulamadı. Âhirette de dünya arzularını bulamayıp oradaki şeylerin hepsi onun tabiatının zıddı olup onun mutsuzluğunun sebebi olurlar.

Demek ki âhiret âlemi ruhlar âlemi ve Allah'ın cemâlini görmek âlemidir. Allah'ın cemâli bu âlemde müşahede edilir. Said (mutlu), burada tabiatını Allah'ın cemâline alıştırıp böylece tabiatı o kâmil cemâle muvafık olan kimsedir. Bütün riyazetler, ibâdetler ve marifetler bu münasebeti elde etmek içindir. Sevgi ise, bu münasebetin aynısıdır. **«Nefsini temizleyen kurtuldu.»** (Şems sûresi, âyet: 9) âyet-i kerimesinin mânâsı da budur. Bütün günahlar ve dünya sevgisi de bu münasebetin zıddıdır. **«Nefsini kirleten ziyan etti.»** (Şems sûresi, âyet: 10) âyet-i kerimesinin mânâsı da budur. Basiret ehli olanlar, bu gerçekleri görmekle taklit sınırını aşmışlardır. Bu gerçeklerin doğruluğunu peygamberlerin sözlerinden anlamışlardır.

Hattâ mucizesiz peygamberlerin doğruluğunu bu gerçeklerle anlamışlardır. Nitekim tıp ilmini bilen tabibin sözlerinden onun iyi tabib olup olmadığını bilirler. Demek ki gerçek peygamberler peygamberlik taslayan yalancı peygamberlerden bu yol ile ayrılırlar. Bu hususları bilmeden hâsıl olan ilim zarûridir. Asanın yılan olmasıyle hasıl olan ilim gibi değildir. Zira asanın yılan olmasıyle olan ilim, Samiri'nin buzağısının sesine olan ilimle bozulabilir. Zira muczeyi sihirden ayırdetmek kolay olmaz.

SEVGİNİN ALÂMETLERİ

Bil ki, sevgi kıymetli bir cevherdir. Onu iddia etmek kolay değildir. O hâlde insan, kendisinde sevgi alâmetleri bulunmadan kendisini sevenlerden sanması câiz olmaz. Zira sevginin alâmetleri vardır, onları kendisinde aramalıdır. Bu alâmetler yedidir:

Birinci alâmet: Ölümü kötü görmez. Zira bir insan dostuna kavuşmayı kötü görmez. Resûlüllah buyurur ki: **«Allah Teâlâ'ya kavuşmak isteyen kimseye, Allah da kavuşmak ister.»** Büveyti zâhidlerden idi. Birine ölümü seviyor musun? dedi. O kimse durakladı. Büveyti: **«Eğer sadık olsaydın ölümü severdin.»** dedi. Ama ölümü sevip de henüz ölüm azığını hazırlamadığı için erken ölmek istememek câizdir. Çünkü bu ölümü sevmediği için değildir. Bunun alâmeti, ölüm için azık hazırlamakta gayret göstermektir.

İkinci alâmet: Allah Teâlâ'nın sevdiğini, kendi sevdiğine tercih edip onu öne alır. Sevgilisine yaklaşmasına sebeb olan her şeyi terk etmez ve geciktirmez. Sevgilisinden uzaklaşmasına sebeb olan her şeyden çekilip uzaklaşır. Bu da, kalbiyle Allah Teâlâ'yı sevenler için mümkün olur.

Nitekim Resûlüllah buyurur ki: **«Allah Teâlâ'yı kalbiyle seven bir kimseyi görmek isteyen kimse, Huzeyfe'nin kölesi Salim'e baksın.»** Demek ki bir kimsenin bir günah işlemesi, onun Allah'a sevgisinin olmadığına asla delâlet etmez. Belki Allah'a olan sevgisinin noksanlığına ve kalb samimiyetiyle olmadığına delâlet eder. Bunun delili şudur ki, Nu'man'a içki içtiğinden dolayı defalarca had cezasını verdiler. Bir kimse ona lânet etti. Resûlüllah: **«Ona lânet etme. Zirâ o, Allah'ı ve Resûlünü sever.»** buyurdu. Fudeyl der ki: Eğer sana, Allah'ı seviyor musun? deseler, sus, cevap verme. Zira sevmem desen, kâfir olursun. Severim desen, senin işin dostların işine benzemiyor.

Üçüncü alâmet: Daima Allah'ın zikri onun dilinden eksik olmaz. Buna çok düşkün olduğundan tekellüfsüz ona devam eder. Zirâ bir kimseyi seven kimse, onu çok anar. Eğer sevgisi tam olursa, onu asla unutmaz. O hâlde bir kimsenin dili, Allah'ın zikrine zorlanıyorsa, onun sevgilisinin, zikri diline gâlib olmayıp fakat sevgi arzusunun gâlib olması demek olabilir. Sevgi ayrıdır, sevgi arzusu ayrıdır.

Dördüncü alâmet: Kur'an-ı Kerim'i sevmektir. Çünkü onun kelâmıdır. Ve gene Resûlünü ve hattâ bütün insanları sever. Çünkü hepsi onun kullarıdır. Hattâ bütün yaratıkları sever. Zira hepsi onun yaratıklarıdır. Nitekim bir kimse bir kimseyi severse, onun kitabını ve yazısını da sever.

Beşinci alâmet: Yalnızlık ve münacata düşkün olup engellerin zahmeti aradan kalkarak dostuyle münacatla meşgul olmak için akşam olmasını bekler. Eğer uyku ve konuşmayı yalnızlıktan daha çok severse, onun dostluğu zayıftır.

Davud'a (a.s.) vahiy geldi ki: **«Ey Davud, insanlardan hiç birisiyle ünsiyet etme. Benden ancak iki kimse kesilir: Biri, sevâp kazanmakta acele eden ve sevâba tez kavuşmadığı zaman tembellik eden. Diğeri de, beni unutup öz hâliyle kanaat eden.»** Onun alâmeti şudur ki, onu kendi hâline ve dünya işlerine hayran bırakırım. O hâlde Allah Teâlâ ile dostluğu mükemmel olan, başka bir şeyle ünsiyet etmez.

Benî İsrail'de bir âbid vardı. Geceleri sabaha kadar bir ağacın altında namaz kılardı. O ağaç üzerinde güzel öten bir kuş vardı. O zamanın peygamberine vahiy geldi ki: **«O zâhide haber verin, o Halikı (Allah'ı) bırakıp bir mahlûkla (yaratıkla) ünsiyet edince, herkesin, ulaşamayacağı yüksek bir dereceden düştü.»** Bazı kimseler Allah ile olan ünsiyetlerini öyle bir dereceye ulaştırmışlardı ki, evlerinin bir tarafında yangın çıksa haberleri olmazdı. Velilerden birinin bir hastalıktan dolayı namaz içinde ayağını kestiler, haberi olmadı.

Davud'a (a.s.) vahiy geldi ki: **«Bana dostluk iddiasında bulunup da sabaha kadar uyuyan, yalan söyler. Dost, dostu görmek istemez mi? Ben, beni arayanla beraberim.»** Musa (a.s.): **«Ya Rabbi ,seni nerede arayayım?»** dedi. Allah Teâlâ: **«Ey Musa, beni bulmak istersen, mutlaka bulursun,»** buyurdu.

Altıncı alâmet: İbâdet ona kolay olup ibâdetin ağırlığı ondan kalkar. Büyüklerden biri der ki, yirmi yıl canımı dişime takarak teheccüd (gece) namazını kıldım. Ondan sonra yirmi yıldır da teheccüd namaziyle safa sürüp zevk aldım. Zira dostluk kuvvetlenince, hiçbir şeyin lezzeti, ibâdet lezzetine yetişmez. Bunun zor gelmesi nerede kalır.

Yedinci alâmet: İtaatli kulların hepsini sever ve asi kullara da düşmanlık besler. Nitekim âyet-i kerimede: **«Kâfirlere karşı şiddetli ve kendi aralarında merhametlidirler.»** (Feth sûresi, âyet: 29) buyurulmaktadır. Peygamberlerden biri sual edip: **«Ya Rabbi, senin velilerin ve dostların kimdir?»** dedi. Allah Teâlâ: **«Çocuğun, annesine bağlı olduğu gibi, bana bağlı olanlar ve kuşun, yuvasına sığındığı gibi bana sığınanlar ve kaplanın, kızgın ve korkusuz olduğu gibi, bana asi olanlara karşı öyle kızgın ve korkusuz olanlardır,»** buyurdu. Alâmetler bunlardır. Allah'a sevgisi tam olan bu alâmetlerin hepsi onda mevcut olur. Ama bu alâmetlerin bazısının bulunduğu kimselerin Allah'a sevgisi o nisbettedir.

ALLAH TEÂLÂ'YA OLAN ŞEVKİN MÂNASI

Bil ki, sevgiyi inkâr eden şevki de inkâr eder. Resûlüllah duasında: **«Ya Rabbi ,senden sana kavuşmak şevkini ve cemâlini görmek lezzetini istiyorum,»** buyurdu.

Gene buyurdu ki: **«Allah Teâlâ buyurur ki: İyi kullarımın bana kavuşma arzuları uzadı** (kuvvetlendi). **Benim onlara kavuşma arzum ise daha kuvvetlidir.»** O hâlde Allah Teâlâ'ya olan şevkin mânasını bilmek gerekir. Çünkü sevgi şevksiz olmaz. Bil ki, tanınmayan bir kimseye şevk mümkün değildir. Tanınıp da bilfiil müşahede edilene de şevk olmaz. Demek şevk bir cihetten gâib ve bir cihetten hazır olan kimseye karşı olur.

Meselâ, hayâlde hazır ve gözden gâib olan sevgili gibi. Demek ki şevkin mânası, kalbin, idrâk ve müşahede tam olacak şekilde sevgilinin görülmesini istemesidir. O hâlde bundan anlaşılıyor ki, dünyada Allah Teâlâ'ya şevk mümkün değildir. Çünkü onu görmek mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ marifette hazır ve müşahedede gâibtir. Görmek hayâlin kemâli olduğu gibi, müşahede de marifetin kemâlidir. Bu şevk ancak ölümle kalkar. Hattâ ölümden sonra şevkin, âhirette de kalkmayacak bir çeşidi kalır. **Zira bu dünyada Allah marifetinin** noksanlığı iki sebebtendir:

Birincisi: Marifet, ince ve nâzik bir perdenin arkasından bakmak gibi bir idrâktir. Yahut güneş doğmadan önce sabahın alaca karanlığında görmek gibidir. Bu mertebe âhirette aydınlanır ve bu şevk ölümle kesilir.

İkincisi: Sevgilisinin yüzünü görüp saçını ve diğer azâlarını görmeyip onları da mükemmel güzellik ve letafette düşünen kimse, şübhesiz onları görmek şevki bâki kalır. Bunun gibi, Allah'ın cemâl ve kemâlinin sonu yoktur. Bir kimse, Allah'ın cemâlinden ne kadar çok şeyler bilirse, bilmedikleri bildiklerinden daha çoktur. Zira Allah'ın cemâlinin sonu yoktur. Tamamiyle bilinmedikçe, Allah'ın cemâli tamamlanmış olmaz. Allah'ın cemâli ile ilgili bilgileri tamamiyle kavramak ne bu dünyada, ne de âhirette mümkün değildir. Zira insan bilgisinin sonsuz olması mümkün değildir.

O hâlde âhirette Allah'ın cemâlini görmek ne kadar çok olursa, lezzeti de o kadar çok olur. Bu lezzetin sonu yoktur. Eğer kalb, âhirette Allah'ın cemâlinin hazır olmasına bakıp bu sebeble seviniyorsa, tarikat ehli buna ünsiyet derler. Eğer kalb, bâki kalan güzellik ve cemâl cihetlerine bakıyorsa, ona şevk derler. Şevkin, ne dünyada ne de âhirette sonu yoktur. Bütün şevk ehli âhirette: **«Ya Rabbi, bizim nûrumuzu tamamla,»** (Tahrim sûresi, âyet: 8) derler. Zira âhirette Allah'ın cemâlinden zuhur eden herşey nûr olup şevk ehli daima onun tamamlanmasını isterler. Onun tamamlanması ise, mümkün değildir. Zira Allah'tan başka Allah'ı (hakkıyle) bilmek hiçbir kimse için

mümkün değildir. Onu kemâliyle bilmek mümkün olmadığı gibi, kemâliyle görmek de mümkün değildir. Fakat şevk sahiblerine müşahede yolu açılır. Şöyle ki, daima Allah'ın cemâlini görmekte terakki eder. Cennet lezzetinin sonsuz olmasının mânası da budur.

Eğer böyle olmayıp yalnız Allah'ın cemâlini görmek lezzetinden haberdar olmak olsaydı, kalb daima lezzet içinde olmazdı. Zira kalb alıştığı herşeyden lezzet almaz olur. Ancak her defasında ondan taze bir şey alırsa lezzeti olur. Demek ki, cennet lezzeti her an tazelenir. Şöyle ki, bir şey hazırlanınca, geçmişini ona göre basit görüp bu şekilde daima terakkide olur. Bundan ünsiyetin, hazırlanan bir şeye bakınca başkasına iltifat etmemek hâli olduğu anlaşıldı. Eğer iltifat ederse, bu hâle şevk denir.

O hâlde Allah'ın âşıkı olan kimseler, bu dünyada ve öbür dünyada ünsiyet ile şevk arasında dolaşırlar.

Davud'un (a.s.) haberlerinde geldi ki: **«Allah Teâlâ buyurdu ki: «Ey Davud, yeryüzünde olanlara benden müjde olsun ki, beni seveni ben de severim. Yalnızlığı seçip benimle beraber olana ben beraber ve enis (ünsiyet edeni) olurum. Bana arkadaş olana ben de arkadaş olurum. Beni seçeni ben de seçerim. Benim emrimden başka emirleri dinlemeyenin emrini (duasını) dinlerim. Hiçbir kul beni sevmemiştir ki, ben de onu kalbindeki sevgiyi bilip onu sevmemiş ve onu diğerleri üzerine takdim etmemiş olayım. Beni hakkıyle arayan bulur. Başkasını arayan beni bulamaz. Ey yeryüzündekiler, sizin meftûn edip benden gafil eden işleri bırakın ve benimle oturup ünsiyete yönelin ki, ben de sizinle ünsiyet edeyim. Ben dostlarımı, dostum ve halilim olan İbrahim'in (a.s.) tıynetinde yarattım. Mûsa (a.s.) sırdaşım, Muhammed (a.s.) benim en seçkin kulumdur. Bana müştâk olanların kalbini nûrumdan yarattım ve kendi celâlimle besledim»**

Bazı Peygamberlere vahiy geldi ki: **«Benim bazı kullarım vardır ki, beni severler, ben de onları severim. Bana müştâktırlar, ben de onlara müştâkım. Beni anarlar, ben de onları anarım. Onlar bana bakıyorlar, ben de onlara bakıyorum. Eğer sen de onların yolunu seçersen, ben de seni severim. Eğer onların yolundan kaçarsan, sana buğz eder düşman olurum.»** Sevgi, şevk ve ünsiyet hakkında bunun gibi haberler çoktur. Burada bu kadarıyle yetinelim.

RIZANIN HAKİKATİ VE FAZİLETİ

Bil ki, Allah Teâlâ'nın kazasına rıza göstermek çok yüksek bir makamdır. Onun ötesinde başka bir makam yoktur. Zirâ Allah'ın sevgisi en güzide makamdır. Rıza ise sevginin semeresidir. Ama her sevginin değil, belki tam olan sevginin semeresidir.

Bunun için Resûlüllah buyurdu ki: **«Allah Teâlâ'nın kazasına rıza göstermek Allah'a açılan en büyük kapıdır.»** Resûlüllah bir kavimden: **«İmanınızın alâmeti nedir?»** diye sual buyurunca: **«Belâya sabır ve nimete şükür ederiz ve Allah'ın kazasına rıza gösteririz.»** dediler.

Bunun üzerine Resûlüllah buyurdu ki: **«Bu kavim ilim ve hikmet sahibidirler. Bu büyük hikmetlerinden dolayı Peygamberlere yakındırlar.»** Gene buyurdu ki: **«Kıyâmet günü ümmetimden bazı kimselere cennette uçmaları için kanat yaratılır. Melekler onlara derler ki, hesabı, sıratı ve teraziyi gördünüz mü? Onlar hayır, bunların hiçbirini görmedik derler. Melekler, sizler kimlersiniz? diye sorarlar. Onlar da, Muhammed ümmetiyiz, derler. Melekler, öyleyse ameliniz nedir ki, bu kadar ihsanlara kavuştunuz. Onlar derler ki, bizde iki haslet vardı: Birisi, yalnız iken günah işlemeye Allah'tan utanırdık; diğeri, az rızka razı olup Allah'ın takdirine boyun eğerdik. Melekler, öyleyse bu dereceye lâyıksınız, derler.»**

Mûsa (a.s.) nın kavmi ona, Allah Teâlâ'nın razı olduğu amel hangisidir? Onu yapalım, dediklerinde, Allah'tan vahiy geldi ki: **«Benden razı olsunlar, ben de onlardan razı olurum.»**

Davud'a (a.s.) vahiy geldi ki: **«Ey Davud, velilerimin dünya üzüntüsü ile ne işi vardır? Dünya üzüntüsü, benim münacatımın lezzetini onların kalbinden götürür. Ey Davud, ben dünya için üzülmeyen ve dünyadan hiçbir şeye gönül bağlamayan dostlarımı severim.»** Peygamberimiz buyurur ki: **«Allah Teâlâ buyurur ki: Ben, o Allahım ki, benden başka Allah yoktur. Belâma sabretmeyip kazama rıza göstermeyene de ki, kendisine başka Allah bulsun.»**

Gene buyurdu ki: **«Takdir edip işlerimin tedbirini lâyıkı vechiyle sağlam yaptım. Olacak herşeyi hükmettim. Razı olan kul kim ise, rızam onunladır. Razı olmayan kim ise, gazabım onunladır. Bu bana kavuşacakları kıyâmete kadar devam eder.»**

Gene buyurdu ki: **«Allah Teâlâ buyurur ki: Hayrı ve şerri yarattım. Hayır için yaratıp ona hayrı kolaylaştırdığım kimseye ne mutlu. Şer için yaratıp ona şerri kolaylaştırdığım kimseye ise yazıklar olsun. Benim takdirimle ilgili sözler söyleyip bunu nasıl ve niçin takdir eyledi, diyene yazıklar olsun.»**

Peygamberlerden biri yirmi yıl açlık, susuzluk ve sıkıntıya mübtelâ oldu. Bundan kurtulmak için dua etti, kabûl olmadı.

Bunun üzerine vahiy geldi ki: **«Gökleri ve yeri yarattığımda senin nâsibini böyle takdir ettim. Göklerin, yerin ve bütün mülkümün takdirini bozmamı mı istiyorsun? Senin için takdir ettiğimizi değiştirelim ki, bizim dilediğimiz olmasın, senin dilediğin mi olsun? İşler, bizim isteğimize göre değil de senin keyfine göre mi olsun? İzzet ve celâlim hakkı için bir daha bunun gibi fikirler aklına gelirse, adını Peygamberlerin defterinden silerim.»**

Enes (r.a.) der ki: **«On yıl Resûlüllah'ın hizmetinde bulundum. Yaptığım bir iş için, niçin yaptın ve yapmadığım bir iş için de niçin yapmadın demedi. Bir kimse, işi olmadığı için bana kızdığı zaman, eğer kaderde olsaydı, olurdu derdi.»**

Davud'a (a.s.) vahiy geldi ki: **«Ey Davud, sen bir şey istiyorsun, ben bir şey istiyorum. Benim dilediğim olur. Eğer benim dilediğime**

teslim olup razı olursan, senin dilediğinde de sana kifâyet ederim. Eğer teslim olmazsan, dilediğin şeyde sana sıkıntı ve belâ çektiririm. Nihayet benim dilediğim olur.»

Ömer bin Abdülaziz der ki, ben takdir edilene sevinirim. Ona ne dilersin dediklerinde, takdir edileni dilerim, dedi.

İbni Mes'ud (r.a.) der ki, olmayan bir şey için keşke olaydı ve olan bir şey için de keşke olmayaydı demekten, ateşi yemeği daha çok severim. Beni İsrail abidlerinden biri, çok ibâdete çalıştı, nice yılları ibâdetle geçirdi. Sonunda rüyasında bir kadın gördü, ona dediler ki, filân kadın cennette seninle aynı derecededir. Sana verilen derece ona da verilmiştir. Bunun üzerine abid o kadını aradı. Onun ibâdetinin ne olduğunu görmek istiyordu. Onu bulunca, farzlardan başka namaz ve orucunun olmadığını gördü. Ona dedi ki, senin hâlin nedir? Kadın, hâlimi görüyorsun dedi. Abid ısrar etti. Sonunda kadın dedi ki, benim küçük bir hasletim vardır: Belâya razı olurum. Hasta olursam, şifâ istemem, güneşte olursam gölge istemem, gölgede olursam güneşe çıkmam; hülâsa Allah ne hüküm etmişse, ona rıza gösteririm. Abid elini başına vurup bu küçük bir haslet değil, büyük bir haslettir, dedi.

RIZANIN HAKİKATİ

Bil ki, bazıları demişlerdir ki, belâya ve tabiata aykırı olan diğer şeylere rıza göstermek mümkün değildir. Belki ondan gaye sabırdır. Bu söz hatâlıdır. Zirâ sevgi gâlib olunca arzuya muhalif olan şeylere rıza iki sebeble mümkün olur:

Birincisi, aşk ve sevgiye öyle dalar ki, kendinden haberi olmaz. Nitekim bir kimse harbte öyle kızar ki, yara kanını gözüyle görmeden onun acısından haberi olmaz. Bazı kimseler düşkün oldukları bir şeye koşarken ayağına diken batsa, haberi olmaz. Bir şeyin lezzetiyle meşgûl olsa açlık ve susuzluktan haberi olmaz. Yaratıkların aşkından ve dünyanın hırsından bunlar mümkün olunca, Allah'ın aşkından ve âhiret sevgisinden niçin mümkün olmasın?

Mânâ sûretinin güzelliği kalbte zâhir sûretinin güzelliğinden daha çok te'sir eder. Zira zâhirî güzellik hakikatte mezbele üzerine çekilmiş bir post gibidir. Batınî güzelliği gören basiret gözü, zâhir gözünden daha aydındır. Çünkü zâhir göz ekseri hâllerde yanılmadan kurtulamaz. Şöyle ki, büyük şeyleri küçük, uzak şeyleri yakın ve yakın şeyleri de uzak görür. İkincisi, aşık belâ ve sıkıntının acısını duyuyor ise de, dostunun rızası bunlara katlanmakta olduğunu bilirse, bunlara razı olur. Nitekim bir kimsenin sevgilisi hacamat yaptırmasını, yahut acı bir şurup içmesini emretse, sevgilisinin rızasını almak için o buna razı olur.

O halde Allah'ın rızasının takdr ettiği şeylerde olduğunu bilen, fakirliğe, hastalığa ve diğer belâlara razı olur. Nitekim dünya düşkünü olan kimse, yolculuk zahmetlerine, deniz tehlikelerine ve bunlar gi-

bi nice zorluklara katlanır. Allah Teâlâ'ya sevgisi olanların çoğu bu dereceye erişmişlerdir. Feth-i Musılî'nin hanımı düşüp tırnağı kırıldığında güldü. Ona, ne gülersin, yoksa sıkıntı vermedi mi? dediklerinde, bunun sevâbının sevinci, sıkıntısının acısını götürdü, dedi.

Sehl-i Tüsteri'nin bir hastalığı vardı, onun için ilâç almazdı. Niçin ilâç almıyorsun? dediklerinde, ey dostlar, dostun yarasının acı vermediğini bilmez misiniz? dedi.

Cüneyd-i Bağdadî der ki, Sırr-ı Sekati'ye dedim ki, muhip olan, belâ acısını duyar mı? Hayır, duymaz. Dedim ki, kılıçla da vursalar gene duymaz mı? **«Hayır, eğer yetmiş defa kılıç vursalar gene duymaz.»** dedi.

Büyük velilerden biri der ki: **«Allah Teâlâ neyi severse, ben de severim. Cehenneme girmemi bile sevse ben de buna razı olur ve severim.»**

Bişr-i Hafi der ki, Bağdat'ta bir kimseye bin değnek vurdular, sesini çıkarmadı. Ona, niçin ses çıkarmadın? dedim. **«Sevgilim orada idi, onun hatırı için ses çıkarmadım.»** dedi. **«Eğer büyük sevgili görse ne yapardın.»** dedim. Hemen feryad edip canını Hakka teslim etti.

Bişr-i Hafi der ki, sülûke (tasavvufi çalışmalara) ilk başladığım zamanlarda Abadan'a gittim. Orada cüzzamlı bir meczup gördüm, yere yıkılmış yatıyordu ve karıncalar üzerine uşuşup etini yiyorlardı. Başını kucağıma alıp ona acıdım. Bir zaman sonra aklı başına gelince, dedi ki, bu hangi fuzulidir ki, benimle Allah'ın arasına giriyor.

Kur'an-ı Kerim'de Yûsuf'u (a.s.) gören kadınların onun güzelliğinin azameti karşısında ellerini kestikleri ve bunun farkına varmadıkları bildirilmektedir. Mısır'da kıtlık olduğu zaman, açlık sıkıntısının acısı karşısında, Yûsuf'un cemâline bakıp açlığı unuturlardı. Bu mahlûkun güzelliğinin te'siridir.

O hâlde bir kimseye yaradanın cemâli açılırsa, onun belâlardan habersiz kalması şaşılacak bir şey değildir. Aziz bir insan var idi. Daima Allah Teâlâ ne hükmederse bu hayırlıdır, derdi. Onun eşyasını bekleyen bir köpeği ve eşyasını yüklediği bir merkebi ve onları uykudan uyandıran bir horozu vardı. Bir gün bir kurt gelip merkebini parçaladı. Azize haber verdiler. Bunda hayır var, dedi. Köpeği horozunu öldürdü. Bunda da hayır var, dedi. Köpeği de başka bir sebeble öldü. Bu hayırlıdır dedi. Bunu gören çoluk çocuğu üzülüp ne olursa bunda hayır var, diyorsun. Bu nasıl hayırdır. Bunlar bizim elimiz, ayağımız idi. Birisi kalmadı, hepsi gitti. Aziz, belki bu daha hayırlıdır, dedi. Sabahleyin kalktılar. Baktılar ki etraflarında kim varsa, haramiler horoz ve köpek sesleriyle onların yerini öğrenip onları öldürüp mallarını almışlar, bunların horoz ve köpekleri olmadığı için sağ kaldıklarını anladılar. Aziz, gördünüz mü, bunda hayır varmış, Allah Teâlâ'nın hayrı hangi işte olduğunu kimse bilmez, dedi.

İsa, (a.s.) kör, cüzzamlı, iki tarafı felç ve eli, ayağı olmayan bir kimsenin yanına uğradı. Ona, ne hâldesin? dedi. O kimse, Allah'a şükürler olsun, insanların çoğunun uğradığı belâdan beni korudu. İsa,

uğramadığın ne belâ kalmıştır? dedi. O kimse, benim sağlığım, kalbinde bendeki marifet bulunmayan kimseden daha iyidir, dedi. İsa, doğru söyledin, dedi. Sonra mübârek elini onun bedeni üzerine koydu. Böylece o kimsenin gözleri açıldı ve hastalığı gidip güzel bir insan oldu. Şiblî'yi deli diye hastaneye götürdüklerinde bazı kimseler onun yanına gittiler. Siz kimlersiniz? dedi. Senin dostlarınız, dediler. Şiblî onları taşladı ve hepiniz yalan söylüyorsunuz, eğer benim dostum olsaydınız belâma sabrederdiniz, dedi.

B Ö L Ü M

RIZANIN ŞARTI

Bazı kimseler derler ki, rızanın şartı, dua etmemek, olmayan şeyi Allah'tan istememek, olan şeye razı olmak, günah ve kötülüğü red etmemektir, zirâ bu da Allah Teâlâ'nın kazasıdır (hükmüdür) ve bir şehirde günah, belâ ve veba (salgın hastalık) çok olursa ordan kaçmamaktır; zirâ bunlardan kaçmak kazadan kaçmak olur. Bunların sözü yanlıştır. Dua gereklidir. Çünkü Resûlüllah: **«Dua ibâdetin iliği ve özüdür.»** diye insanları ona teşvik etmiştir. Hakikat de Resûlüllah'ın buyurduğudur. Zirâ dua, kalbte incelik, yakarış, azizlik ve sığınma izhar eder. Bunların hepsi de güzel sıfatlardır. Susuzluğu gidermek için su içmek, açlığı gidermek için yemek yemek ve soğuktan korunmak için elbise giymek rızaya aykırı olmadığı gibi, belânın defedilmesi için dua etmek de rızaya aykırı değildir. Belki Allah Teâlâ'nın sebeb olarak yarattığı ve emir buyurduğu şeyleri yapmamak rızaya ve emre muhalefet etmek olur. Ama günaha rıza göstermek nasıl mümkün olur? Halbuki bu yasaklanıp **«bir günaha rıza gösteren kimse ona ortak olur.»** buyurulmuştur.

Yine: **«Dünyanın doğusunda öldürülen kimsenin ölümüne, dünyanın batısındaki insan rıza gösterirse öldürmek günahına ortak olur.»** buyurulmuştur. Bil ki, günah her ne kadar Allah'ın kazası ise de, onun iki yönü vardır: Bir yönden kulun irâdesiyle olduğu için onunla ilgilidir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın günahı sevmeyip ona buğzetmesidir. Diğer yönden de Allah Teâlâ ile ilgilidir. Çünkü Allah Teâlâ'nın kaza ve takdiridir.

O hâlde günah Allah Teâlâ'nın kaza ve takdir olduğu yönden, âlem günah ve küfürden boş olmaz. Bu mâna ile günaha rıza göstermek gerekir. Ama günah kulun irâdesiyle olup onun sıfatı olduğu yönden ona rıza göstermemek gerekir. Demek ki, bu iki mâna birbirine mütenakız (çelişik) olmaz. Bir kimsenin düşmanın düşmanı ölse, bir bakımdan üzülür ve bir bakımdan da sevinir. Demek ki bunlar mütenakız (çelişik) olmaz. Ancak ikisinin yönü bir olduğu zaman tenakuz olur. Ama günahtan ötürü bir şehirden kaçmak da mühimdir

Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Ya Rabbi, insanları zâlim olan bu kasabadan bizi çıkar.»** (Nisa sûresi, âyet: 75) Geçmiş büyükler daima böyle şehirlerden kaçmışlardır. Zirâ günah sirâyet eder. O sirâyet etmezse cezası sirâyet eder.

Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Yalnız zulüm edenlere ulaşmakla kalmayan fitneden sakının.»** (Enfâl sûresi, âyet: 25) Gözü namahreme ilişecek bir yerde olan bir kimsenin ordan gitmesi, rızaya muhalefet olmaz. Bunun gibi bir şehirde kıtlık olsa ordan gitmek câizdir. Ancak tâûn hastalığı bulunan şehirden gitmek câiz değildir. O da sağlamların gitmesi hâlinde, hastaların perişan olacakları içindir. Ama diğer belâlar böyle değildir. Belki onun için konulan sebebleri, emir veya emir hükmünde olduğu için yerine getirmek ondan sonra hüsnü rıza gösterip hayır emredilendedir diye inanmak gerektir.

ONUNCU ASIL

ÖLÜMÜ HATIRLAMAK

Bil ki, işlerin sonu ölüm olacağını bilen, duracağı yerin mezar olduğunu anlayan, münker ve nekirin sorgularına inanan, gideceği yerin kıyâmet olduğunu düşünen ve kalacağı yerin cennet veya cehennem olduğunu bilen kimse için ölüm endişesinden daha mühim endişe ve âhiret azığının tedbiri gibi mühim tedbir olamaz. Eğer o kimse akıllı ise böyledir.

Nitekim Resûlüllah buyurur ki: **«Akıllı o kimsedir ki, nefsini cezalandırır ve ölüm sonrası için amel eder, azık hazırlar.»** Zirâ ölümü hatırlayan mutlaka âhiret azığı ile meşgûl olur ve böylece mezarını cennet bahçelerinden bir bahçe bulur. Ölümü unutan ise bütün gayretini dünyaya çevirir, âhiretten gâfil olur ve böylece mezarını cehennem çukurlarından bir çukur bulur. Bunun için ölümü hatırlamanın fâzileti büyüktür.

Resûlüllah buyurur ki: **«Ey dünya lezzetleriyle meşgûl olanlar, bütün lezzetleri yok eden ölümü hatırlayınız.»** Yine buyurdu ki: **«Eğer hayvanlar sizin gibi ölümü bilselerdi, hiç kimse semiz et yiyemezdi.»** Aişe (r.a.): **«Ya Resûlallah, hiç kimse şehidler mertebesinde olur mu?»** dedi. Resûlüllah: **«Evet, günde yirmi defa ölümü hatırlayan kimse şehidler mertebesindedir.»** buyurdu.

Resûlüllah, kahkahalarının sesi yükselen bir kavmin yanından geçerken: **«Sohbetinize lezzetleri yok eden şeyi hatırlamayı da karıştırın.»** buyurdu. O nedir? Ya Resûlallah, dediler. **«Ölümdür.»** buyurdu. Enes (r.a.) der ki: **«Resûlüllah buyurdu ki: Ya Enes ölümü hatırlamayı bırakma. Çünkü o seni dünyadan uzaklaştırıp zâhid yapar ve günahlara keffâret olur.»** Resûlüllah gene buyurdu ki: **«İnsanlara nasihat olarak ölüm kafidir.»** Ashab-ı Kiram Resûlüllah'ın huzurunda bir kimseyi çok övdüler.

Resûlüllah: **«Onun kalbindeki ölüm endişesini nasıl anladınız?»** buyurdu. Onlar, biz onun ölümden bahsettiğini duymadık, dediler.

Resûlüllah: **«O hâlde o kimse sizin sandığınız gibi değildir.»** buyurdu. İbn-i Ömer (r.a.) der ki: **«Ensardan on kişi ile Resûlüllah'ın meclisine vardım. Ensardan biri dedi ki, ya Resûlallah, insanların en akıllısı ve büyüğü kimlerdir?»**

Resûlüllah buyurdu ki: **«En çok ölümü hatırlayan ve erkenden âhiret azığını hazırlayanlardır. Dünyanın şerefini ve âhiretin kerâmetini bulanlar bunlardır.»**

İbrahim-i Teymî der ki: **«Dünyada benim rahatımı kaçıran iki şeydir: Biri ölümü hatırlamak, diğeri, Allah Teâlâ'nın huzurunda hesap vermek yerinde durmayı hatırlamak.»**

Ömer bin Abdülaziz her gece âlimleri toplayıp ölüm ve kıyâmeti hatırlarlar ve aralarından cenaze kalkmış insanlar gibi ağlaşırlardı. Hasan-ı Basrî bir yerde oturup vaaz verirken daima ölüm ve cehennem ahvâlini söylerdi.

Hanımlardan biri, **Hz. Aişe'ye kalbinin katılığından** şikâyet etti. Hz. Aişe: **«Ölümü çok hatırla, kalbin yumuşar.»** dedi. O hanım öyle yaptı. Kalbinin katılığı gitti ve Allah'a şükür etti.

Rebî bin Heysem, evinde bir mezar kazmıştı. Hergün birkaç defa o mezarın içine girip yatardı. Böylece kalbinde ölüm endişesini tazelerdi ve derdi ki, bir saat ölümü unutsam, kalbim kararıp bir çeşit oluyor. Ömer bin Abdülaziz bir kimseye, ölümü çok hatırla. Çünkü sıkıntıda olursan, o sana teselli olur, nimet içinde olursan, o nimetin tadı kaçar, seni daldan götürmez. Ebû Süleyman-ı Daranî der ki: Ümm-i Harun'a, ölümü sever misin? dedim. Sevmem dedi. Niçin dedim: **«Bir insanın yanında bir suç işlesem, ona görünmek istemem. Bu kadar günahla nasıl Allah'ın huzuruna gitmek istiyeyim.»** dedi.

ÖLÜMÜ HATIRLAMA ŞEKİLLERİ

Bil ki, ölümü hatırlamak üç şekilde olur: Birincisi, gâfillerin hatırlamasıdır. Bunlar dünya ile meşgûl olur ve dünya arzularından mahrum kalmak korkusundan ölümü kötü görür. Bunun için ölümü kötüler ve önümüzdeki ölüm sebebiyle bu güzel şeyler gidecek, derler. Ölümü bu şekilde hatırlamak kişiyi Allah Teâlâ'dan uzaklaştırır. Ancak bu hatırlamakla dünya ona tatsız olup biraz ondan nefret ederse faydasız kalmaz. İkincisi, tevbe edenlerin hatırlamasıdır. Tevbe edenler, korkuyu kendilerine hâkim edip geçmiş taksiratlarını telâfi ederek ibâdette sebât etmek için ölümü hatırlarlar. Bu hatırlamanın sevabı büyüktür. Tevbe edenlerin ölümü kötü görmeleri, yapmadıkları şeyi ölümden önce yapmak içindir. Bu şekilde kötü görmek, ziyân vermez. Üçüncüsü, ârif olanların ölümü hatırlamasıdır. Ârif olanlar, Allah'ın cemâlini görmek zamanı ölümden sonra olduğu için ölümü

hatırlarlar. Dosta kavuşmak zamanı aslâ unutulmaz, daima beklenir. Zirâ daima onu arzular.

Nitekim Huzeyfe (r.a.) ölüm anında: **«Sevgilim tam zamanında geldi.»** dedi ve: **«Ya Rabbi fakirliği zenginlikten, hastalığı sağlıktan ve ölümü yaşamaktan daha çok sevdiğimi biliyorsun. Bana ölümü kolaylaştır, cemâline kavuşup rahat bulayım.»** dedi. Bu derecenin ötesinde bundan da daha büyük bir derece vardır. O da, ne ölümü kötü görmek, ne ölmek istemek, ne erken gelmesini, ne de geç gelmesini istemektir. Belki Allah Teâlâ ne emir buyurdu ise, onu daha çok sevip kendi tasarruf ve irâdesini aradan kaldırarak tam mânasıyle rıza mertebesine erişmiş olur. Bu, çoğu hâllerde ölüm onun hatırına gelip ölümden korkmadığı ve ölmek de istemediği zaman olur. Zirâ kendisi bu dünyada müşahede âlemine kavuşmuş, zikir ve fikir ona gâlib olup onun yanında ölüm ve hayat bir olmuş. Çünkü bütün hâllerde Allah Teâlâ'nın zikir ve fikrine dalmış olur.

ÖLÜMÜ HATIRLAMANIN KALBE TESİR ETMESİNİN ÇARESİ

Bil ki, ölüm büyük bir iş ve çok tehlikeli bir şeydir. Fakat insanlar ondan gâfirdirler ve onu hatırlasalar da, kalblerine te'sir etmez. Çünkü onların kalbi dünya meşgâlesine öyle dalmıştır ki, başka şeye yer kalmamıştır. Bunun için tesbihten ve Allah'ın zikrinden de lezzet almazlar. Bunun çaresi yalnız kalıp bir saat kadar kalbini ölüm fikri için boş bırakmaktır. Nitekim çölde yolculuk yapmak isteyen kimse, ölmek korkusundan kalbini diğer şeylerden boş tutup yalnız bunun hazırlığı ile meşgûl olur. Sonra o yalnızlık hâlinde kendi kendine der ki, ölüm yaklaştı. Belki bugün, belki yarın gelir. Eğer sana, içinde köpek, yahut da başka bir mahzur olup olmadığını bilmediğin bir dehlize gir, deseler, aklın durur.

O hâlde ölümden sonra bilinmeyen hâllerin ve mezardaki korku ve tehlikenin bundan aşağı olmadığı aşikârdır.

O hâlde ölümden gâfil kalmak nasıl mümkün olur? Bu hususta en güzel çare, ölen akrabalarına bakıp onların dünyadaki sûret ve şekillerini düşünmektir. Onların her birinin makamı, işi ne idi?

Onların dünyada gurur ve sevinçleri nasıldı ve ne dereceye ulaşmıştı ve ölümden gâfletleri ne derecede idi. Sonra azıklarını tedarik etmeden ölüm ansızın onları alıp götürdü ve şimdi mezarda onların güzel ve parlak sûretleri nasıl olmuştur, uzuvları nasıl birbirinden ayrılmıştır, kurtlar onların etini, derisini, gözünü ve dilini ne yapmışlardır? Onlar bu azâbta iken, varisleri onların malını bölüşüp güzel güzel yiyip harcıyorlar. Hanımları başka kocalarla eğlenip onları unutmuşlardır, diye düşünmelidir. Sonra kendi akranına bakıp onların nasıl eğlenip gülüp oynadıklarını, nasıl gâflette olduklarını ve uzun emeller peşinde koşup yirmi yıldan aşağı bitmeyecek işler için uğraştıklarını; onun için zahmetler ve sıkıntılar çektiklerini; onların ke-

feni kassarın (bez beyazlatanın) dükkânında yıkanmış hazır dururken, onlar ondan habersiz olup uzun emel deryasına daldıklarını düşünmeli ve kendi kendine: **«Sen de onlar gibisin. Senin de gâflet, ahmaklık ve hırsın onların gâflet ve ahmaklığı gibidir. Ancak sana bu devlet nâsib oldu ki, onlar senden önce gittiler ve sen onlardan ibret aldın. "Saadetli, başkasından ibret alan kimsedir" buyurulmuştur.»** demelidir.

Sonra kendi elini, ayağını, parmaklarını ,gözünü ve dilini düşünüp kısa zamanda onların birbirinden ayrılacaklarını, kurtların ve diğer yer haşerelerinin yiyeceği olacaklarını, mezardaki şeklini hayaline getirip nasıl murdar, pis kokulu olup çürüyüp gideceğini göz önüne getirmelidir. Bunun gibi şeyleri hergün bir saat kadar kendi kendine müzakere etmelidir. Tâ ki, onun kalbi ölümden biraz etkilensin. Zirâ yalnız zâhir dil ile yapılan zikrin te'siri yoktur. İnsan daima cenazeye hazır olup kendini daima cenazeyi seyreder görmekle, her zaman kendisinin başkasının ölüsüne bakacağını sanır. Bir günde başkalarının kendisinin ölüsüne bakacaklarını düşünmez. Zira kendi ölüsünü hiç görmemiştir. Görülmeyen şey de akla gelmez.

Bunun için Resûlüllah hutbesinde buyurdu ki: **«Doğru söyleyin, ölüm bize yazılmamış mıdır? Mezara götürdüğünüz cenazeler geri dönecek misafirler midir? Onları toprağa gömüp mirâslarını gönül rahatlığıyla yiyor ve onlar gibi olacağımızı düşünmüyoruz.»** Ölümün unutulmasına ekseriya uzun emel sebeb olur. Hattâ bütün kötülüklerin aslı da uzun emeldir. (Uzun yaşamak ümididir).

KISA EMELİN FAZİLETİ

Bil ki, kalbinde uzun yaşamak fikri olan kimse, din ve âhiret için bir şey yapmaz. Zirâ kendi kendine der ki, bu kadar ömrün vardır. İstediğin zaman tevbe etmek mümkündür. Biraz rahatına bak, huzur bul. Ama ölümünü yakın bilirse, her zaman onun hazırlığı ile meşgul olur. Bu ise, bütün saadetlerin temelidir.

Resûlüllah İbni Ömer'e buyurdu ki: **«Sabahleyin kalkınca akşama kadar sağ kalacağını, akşam olunca da sabah kadar sağ kalacağını söyleme. Hayatta iken âhiret azığını hazırlamaya bak. Çünkü yarın Hakkın huzuruna varıldığında ne isimle çağırılacağını bilemezsin.»**

Gene buyurdu ki: **«Sizin için iki şeyden korktuğum kadar hiçbir şeyden korkmam: Arzularınıza uymanız ve uzun yaşamak düşüncesi.»** Üsame (r.a.) bir şeyi bir ay veresiye aldı. Resûlüllah: **«Üsame uzun yaşayacağını ümid ediyor. Nefsim yed-i kudretinde bulunan Allah hakkı için hiç bir defa gözümü yummadım ki, açmadan evvel ve gözümü açmadım ki, yummadan evvel ecelin geleceğini düşünmeyeyim ve hiç ağzıma bir lokma koymadım ki, boğazımda kalacağına ihtimal vermiyeyim.»** buyurdu.

Ondan sonra: **«Ey insanlar, kendinizi ölü farzediniz. Muhammed'in ruhu yed-i kudretinde olan Allah hakkı için size vadedilen mutlaka size ulaşacaktır. Ondan kurtulmak mümkün değildir.»** buyurdu.

Resûlüllah abdestini bozunca, derhâl teyemmüm ederdi. Su yakındır, ya Resûlallah dediklerinde: **«Suyun yanına varıncaya kadar sağ kalmayabilirim.»** buyurdu.

Abdullah bin Mes'ud (r.a.) der ki: **«Resûlüllah bir kare çizdi ve onun ortasında bir doğru çizgi çekti ve o çizginin her iki tarafına küçük çizgiler çekti ve karenin dışında da başka bir çizgi çizdi ve buyurdu ki: «Karenin içerisindeki çizgi insandır. Kare onun ecelidir. Her tarafını kuşatmıştır. Ondan kurtulmak imkânsızdır. Onun üzerindeki çizgiler, üzerine bırakılan belâ ve âfetlerdir. Birinden kurtulsa, ötekinden kurtulamaz. Düşüp ölünceye kadar böyle devam eder. Karenin dışındaki çizgi onun uzun emelidir. Her zaman birşey ümid edip düşünür. Oysa o şey Allah'ın ilminde onun ölümünden sonra olacaktır.»**

Gene buyurdu ki: **«İnsan gün be gün ihtiyarlıyorsa da, onun iki şeyi gençleşir: Mal arzusu ve yaşama arzusu.»**

Haberde gelmiştir ki: **«İsa (a.s.) bir ihtiyar gördü, eline bel almış, bir yeri belliyordu. İsa: Ya Rabbi, bu ihtiyarın kalbinden emeli çıkar dedi. O ihtiyar derhal elinden beli bırakıp bir saat kadar uyudu. Sonra İsa: Ya Yarabbi, o ihtiyarın emelini geri ver, dedi. İhtiyar hemen yerinden kalkıp yine beli eline aldı. O ihtiyara sebebini sorunca, ihtiyar dedi ki, önce aklıma geldi ki, sen ihtiyarladın. Bugünlük, yarınlık ömrün kalmıştır. Boş yere niçin zahmet çekiyorsun. Onun için beli elimden bırakıp çalışmaktan vazgeçtim. Geri aklıma geldi ki, ölünceye kadar sana yiyecek lâzımdır. Onun için kalkıp yine çalışmaya başladım.»**

Peygamberimiz: «Cennete girmek ister misin?» buyurdu. İsteriz ya Resûlallah dediler. **«Öyleyse emelinizi kısa tutun. Ölümü önünüzde hazır bilin ve mevlânızdan haya edin.»** buyurdu. Bir kimse kardeşine yazdığı mektupta şöyle dedi: İmdi, dünya rüyadır, âhiret uyanmaktır. Ölümden başka aralarındaki bütün hâller dağınık ve yalancı rüyalardır.

UZUN EMELİN SEBEBİ

Bil ki, insan uzun emeli iki sebebden dolayı kalbine koyar: Biri cehâlet, diğeri de dünya sevgisidir. Zirâ sevgi gâlib olduğu zaman, ölüm onu sevdiğinden ayıracağı için, şüphesiz onu sevmemesi ve uygun bulmaması lâzım gelir. İnsan ise, sevmediği şeyleri kendinden uzaklaştırır, kendini rahat yaşamaya verip kalbinde arzusuna uygun olan şeyleri düşünüp takdir eder.

Bunun için daima hayatının, malının, çoluk çocuğunun ve dünya imkânlarının devamlı kalmasını düşünür. Arzusuna muhalif olan ölümü ise unutur.

Eğer her zaman aklına ölüm gelse de, kendine mühlet gösterip önünde ne kadar zaman vardır. O zamanlarda ölüm hazırlığını yapmak mümkündür der. Gücü, kuvveti yerinde olup genç iken, kendi kendine birkaç gün sabret, ihtiyarlayınca, kendini tamamıyle, ibâdete verirsin der. İhtiyarlayınca da, bu binayı tamamlayayım ve çocuklarımın ihtiyaçlarını te'min edeyim ki, kalbim rahat olsun, der ve nefsi de ona; kalbinin yiyecek endişesinden kurtulup ibâdet lezzetini almak için bu tarlanı ekinceye kadar da sabret ve sana düşmanlık yapan filân kimseye de bir ders ver, ondan sonra ibâdete başla, der. Sonra o işlerin her birinden on iş çıkar. Bu akılsız bilmez ki, dünyayı bırakmadan boş kalmak mümkün değildir. Dünya işlerinden boşalacağı bir zaman geleceğini sanır. Böylece günden güne geciktirir. Sonunda bir gün ölüm çatıp hasret ve nedâmet içinde kalır. Bunun için cehennem ehlinin çoğunun feryadı ihmâl ve geciktirmeden olacaktır.

Geciktirmenin esası dünya sevgisidir ve Resûlüllah'ın: **«Neyi sevmek istersen sev, sonunda onu senden alacaklardır.»** Hâdisiyle bildirdiği manâdan gâfil olmaktır.

Cehâlet ise, gençliğine güvenir ve bilmez ki, bir ihtiyar ölünceye kadar binlerce çocuk ve genç ölür. Bir şehirde sayacak olsan ihtiyarların sayısı diğerlerinden az çıkar. Zirâ ihtiyarlık çağına ancak az kimseler ulaşır. Biri de, sağlık hâlinde ansızın ölmeyi uzak görür. Bilmez ki, ani ölüm az ise de, ani hastalık az değildir. Zirâ bütün hastalıklar ansızın başlar. Hastalık meydana gelince de hasta olarak ölmek az değildir. Demek ki daima ölümü önünde takdir etmelidir. Fakat bu takdir, güneş ve gölge misâli gibi daima önce gidip ona ulaşılmayacağı şeklinde olmamalıdır.

UZUN EMELDEN KURTULMANIN ÇARESİ

Bil ki, uzun emelin çaresi onun sebeblerini gidermektir. Sebebler anlaşıldı. Onları gidermeye çalışmalıdır. Dünya sevgisinin çaresi ise, dünya sevgisi bölümünde anlatıldı. Hülâsa, dünyanın ne olduğunu lâyıkıyla bilen kimse, onu sevmez. Zirâ onun lezzetinin birkaç günlük olduğunu ve ölümle bozulup gideceğini ve şimdi de üzüntü ve kederle karışık olup ve belâdan boş olmadığını ve hiçbir kimse için sıkıntısız olmadığını anlar. Ahiret süresinin uzunluğunu ve ömrünün kısalığını düşünen kimsenin âhireti bırakıp dünyaya eğilmesi, bir kimsenin, rüyadaki gümüşü, uyanıklıktaki altından daha çok sevmesi gibidir. Zirâ dünya uyku gibidir.

Peygamberimiz: **«İnsanlar uykudadır. Öldükleri zaman uyanırlar.»** buyurmuştur. Cehâletin çaresi ise, hâlis bir tefekkürdür.

Meselâ; şöyle bilmelidir ki, ölümün dizgini kendi elinde değildir. Zirâ kişi istediği zaman ölüm gelmez. Böylece gençliğe güvenmemelidir.

UZUN EMELİN DERECELERİ

Bil ki, insanlar uzun emel hususunda farklıdırlar. Zirâ bazıları devamlı dünyada kalmasını ümid eder.

Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki: **«Onlardan her biri bin yıl yaşamak ister.»** (Bakara sûresi, âyet: 96). Bazı kimseler ihtiyarlayıncaya kadar yaşamayı ümid eder. Bazı kimseler de bir yıldan fazla yaşamayı ümid etmeyip bir yıllığından fazla yiyecek hazırlamaz. Bazı kimseler vardır ki, bir günden fazla yaşamayı ümid etmeyip yarın için birşey hazırlamaz.

Nitekim Resûlüllah buyurur ki: **«Yarın için üzülmeyin. Zirâ ömrünüz kalmış ise rızkınız da kalmıştır ve eğer ömrünüz kalmamış ise, başkasına nâsib olacak rızık için ne zahmet çekiyorsunuz.»** Bazı kimseler de olur ki, bir saat için bile ümid bağlamaz.

Nitekim Resûlüllah Muaz'e imanın hakikatını sorunca, Muaz: **«Dünyada hiçbir adım atmadım ki, ikinci adımı atmayabilirim diye düşünmedim.»** Esved-i Habeşî namaz kılarken her tarafa bakardı. Niçin öyle yapıyorsun? dediler. Azrail hangi taraftan gelecek diye bakıyorum, dedi.

Hülâsa, insanlar bu hususta (uzun emel beslemek) farklıdırlar. Bir ay yaşamayı ümid eden kırk gün yaşamayı ümid edenden daha üstündür. Bunun te'siri insanın işlerinden anlaşılır. Meselâ: Bir kimsenin gurbette iki kardeşi olsa ve birisi, bir aya kadar, öbürü bir yıla kadar bir zaman içinde gelecek olsa, önce bir ay sonra gelecek olan kardeşi için hazırlık yapar; ötekini geciktirir. Herkes kendini kısa emelli sanıyor. Ancak onun alâmeti hayırlı işlere koşup her nefesi gânimet bilmektir. Nitekim Peygamberimiz buyurur ki: **«Beş şeyi beş şeyden önce gânimet bilin: İhtiyarlıktan önce gençliği, hastalıktan önce sağlığı, fakirlikten önce zenginliği, meşgûliyetten önce boş zamanı ve ölümden önce hayatı gânimet bilin.»**

Yine buyurdu ki: **«İki nimet vardır ki, insanlar onların kadrini bilmeyip onlarda aldanmışlardır: Sağlık ve boş zaman.»**

Peygamberimiz sahabe arasında gâflet eserini gördüğü zaman: **«Ölüm geldi. Kimini şakî ve kimini de said olarak götürdü.»** diye çağırıyordu.

Huzeyfe (r.a.) der ki: **«Hiçbir gün yoktu ki, bir münadi: "Ey insanlar, göç için hazırlanın" diye çağırmasın.»**

Davud-i Tai'nin koşarak namaza gittiğini gördüler. Bu ne acele-dir? dediler. Kabristandakilere işaret ederek bu şehir kapısındaki askerler beni almadan yerlerinden kalkmazlar, dedi. Ebû Mûsa El-Eşarî, ömrünün sonunda çok mücahede ederdi. Ona, biraz az mücahede etsen daha iyi olur dediler.

Ebû Mûsa: **«Koşturulan at bütün gayretini sahanın sonunda gösterir. Bu benim ömrümün sonudur. Zirâ ölüm yaklaşmıştır. Çalışmakta kusur etmem ki, nedâmet çekmeyeyim.»** dedi.

ÖLÜM SEKERATI VE CAN ÇEKİŞMENİN ÇETİNLİĞİ

Bil ki, eğer insanın önünde can çekişme hâlinin çetinliğinden ve ölüm sekeratının acısından başka bir şey olmasaydı, akıllı olan onun korkusundan hayatının tadı bozulur ve dünyadan hiç lezzet almazdı. Çünkü eğer bir kimse, ansızın bir haydudun kapıdan içeri girip kendisini bağlayıp topuzla döveceğine ihtimâl verse, yemekten, içmekten tad almaz. Hattâ kendini kaybedecek duruma gelir. Can alıcının (Azrail) can alması kesinlikle bilinir ve can almak çetinliği de topuzun eziyetinden daha fazladır.

O hâlde bundan korkmamak gâyet gâfletten ileri gelir. Can alma acısı bütün rivâyetlerin ittifakıyle bir kimseyi kılıçla parçalayıp vücudunu dağıtmak acısından daha fazladır. Zirâ yaranın açtığı yaradan ruha ne kadar acı ulaşacağı bilinmektedir. Ateşin acısı ise daha fazladır. Çünkü bütün parçalara sirâyet eder. Can alma acısı ise, parçalarda değil, belki ruhun kendisinde meydana gelir. Onun acısı bütün ruhu kaplar. Fakat can çekişen kimsenin sükûnet etmesi, onun güçsüz kaldığından ötürüdür. Zirâ ölüm sekeratının şiddetinden dil söylemez olmuş ve akıl dehşete düşmüştür. Bu hâli ancak tadan, yahut Peygamberlik nûru ile mücehhez olanlar bilir.

Nitekim İsa (r.a.) havarilere: **«Ey havariler, dua edin, Allah Teâlâ can çekilmesini bana kolaylaştırsın. Çünkü ölüm acısından o kadar korkarım ki, korkudan öleceğimden korkuyorum.»** dedi. Bizim Peygamberimiz mübârek rûhunu teslim ederken: **«Ya Rabbi, Muhammed'e ölüm sekeratını kolaylaştır.»** diye dua etti.

Aişe (r.a.) der ki: **«Hiç kimseye can vermenin kolay olacağını ümid etmiyorum.»**, derdi ve Resûlüllah'ın rûhunu böyle zorlukla teslim ettiğini gördükten sonra: **«Ya Rabbi, bu rûhumu kemiklerim ve sinirlerim arasından mı çıkaracaksın. Bu belâyı bana kolaylaştır.»** derdi.

Resûlüllah (r.a.) can vermenin acısını anlatırken buyurdu ki: **«Can vermek acısı, üçyüz kılıç darbesinin acısı gibidir.»** Yine buyurdu ki: **«Can vermek dikene sarmaşan yünün ondan kolaylıkla ayrılmaması gibidir.»** Resûlüllah bir hastanın hâlini görmeye gitti. Hasta can çekişiyordu.

Resûlüllah buyurdu ki: **«Bu hastanın hâlini ben bilirim, onun bedeninde acısı olmayan hiçbir damarı yoktur.»** Ali (r.a.) der ki: **«Savaşıp şehit olmaya çalışın. Çünkü bin kılıç darbesini almak, can vermekten kolaydır.»** Beni İsrail'den bir grup insan mezarlığın yanından geçerken bir ölünün dirilmesi için dua ettiler. Ölülerden biri Allah'ın kudretiyle dirildi ve: **«Ey insanlar, benden ne istiyorsunuz? Elli yıldır öleli, hâlâ can vermenin acısı benden gitmedi.»** dedi.

Eserde (büyüklerin sözünde) gelmiştir ki, mü'min iyi amellerle bazı derecelere erişemezse, Allah Teâlâ onu o derecelere eriştirmek için,

can vermesini zorlaştırır. Dünyada iyilikler yapmış olan kâfire, buna karşılık olarak can vermesini kolaylaştırır. Böylece Allah Teâlâ üzerinde hiçbir hakkı kalmamış olur. Haberde gelmiştir ki, ani ölüm, mü'mine rahmet ve fâsıka da hasrettir. (üzüntüdür).

Mûsa (a.s.): **«Ölürken, Allah Teâlâ, ey Mûsa, bu hâlde kendini nasıl buluyorsun? dedikte, Mûsa: Diri diri kebab edilen kuş gibi, ne uçabilir, ne de ölüp kurtulur,»** dedi. Ömer (r.a.) Kâ'b-El-Ahbar'dan can vermenin acısını sorduğunda dedi ki, dikenli ağacın dalını bir kimsenin içerisine koyup onun her bir dikeni bir damara takılıp kuvvetli bir adam onu çektiğinde acı ne ise, öyledir.

CAN VERMENİN DEHŞETLERİ

Bil ki, anlatılan ezâ ve belâdan başka ölenlerin yolunda üç dehşet daha vardır: Birincisi, ölüm meleğini (Azraili) görmektir. Haberde gelmiştir ki: İbrahim (a.s.) ölüm meleğini görünce, seni günahkârların canını aldığın şekilde görmek isterim, dedi. Buna dayanamazsın, dedi. İbrahim (a.s.) mutlaka görmek isterim dedi. Bunun üzerine onu siyah, pis kokulu, tüyleri diken diken olmuş, siyahlar giymiş, ağzından ve burnunda ateş çıkan bir insan şeklinde görüp bayılıp düştü. Ayılınca onu eski şekilde gördü. Ey ölüm meleği, günahkârlar, senin bu şeklini görmekten başka azâp görmeseler de bu onlara yeter, dedi. İtaatli kimseler bu dehşetten kurtulurlar. Zirâ onu en güzel şekilde görürler. Ahirette hiçbir rahatlık görmeseler, bu güzel yüze bakmak onlara yeter.

Davud oğlu Süleyman (a.s.) ölüm meleğine (Azraile), niçin insanlar arasında adaletle iş görmüyorsun? Kimisini erken, kimisini de geç alıp götürüyorsun, dedi, ölüm meleği, o benim elimde değildir. Herkes için elime ayrı bir sahife veriliyor. Nasıl buyurulursa, öyle yaparım, dedi.

Veheb bin Münebbih der ki, bir padişah bir gün tahtına oturdu ve elbise giymek istedi. Getirdikleri birçok elbiseyi beğenmedi.

Nihayet en güzel elbiseyi getirdiler, onu giydi. Sonra birçok atlar getirdiler, beğendiği atı getirdiler, ona bindi. Sonra kalabalık bir toplulukla dışarı çıktı. Gâyet kibir ve gururundan kimsenin yüzüne bakmazdı. Azrail (ölüm meleği) bir fakir kılığında yırtık elbiselerle önüne çıkıp selâm verdi. Padişah ona bakıp selâmını almadı.

Azrail onun atının dizgininden tuttu. Padişah, elini çek, ne yaptığını biliyor musun? dedi. Azrail, benim seninle işim var, dedi. Padişah, sabret, attan aşağı ineyim dedi. Hayır, şimdi isterim dedi. Padişah, pekiyi işin nedir? dedi. Azrail, ağzını padişahın kulağına koyup ben can alıcı meleğim, şimdi canını almak için geldim, dedi. Padişah, gideyim çocuklarımla vedâlaşayım, dedi. Azrail, geciktirmek imkânsızdır, dedi ve; hemen canını alıp onu attan aşağıya devirdi. Sonra bir mü'mini görüp seninle gizli bir işim var dedi. Gizli işin nedir? dedi. Ben Azrailim, dedi. Mü'min, **«Hoş geldin, niye bu kadar geciktin,**

Seni bekliyordum. Benim yanımda senden daha kıymetli kimse yoktur. Gel beri, canımı al.» dedi. Azrail, **«Senin bir ihtiyacın, işin var mı? Önce onları gör, ondan sonra Allah'ın emri yerini bulsun.»** dedi. O kimse, Allah'a kavuşmak kadar hiçbir önemli işim yoktur, dedi. Azrail, ne hâlde canını almamı istiyorsun, dedi. O kimse, sabret, bir abdest alıp namaz kılayım; secdede iken canımı al, dedi. Azrail, secdede iken canını aldı. Veheb bin Münebbih der ki, Şam toprağında öyle bir padişah vardı ki, ondan daha büyük kimse yoktu. Azrail canını alıp göğe çıkınca, melekler ey Azrail, can alırken hiç kimseye acıdığın oldu mu? dediler. Azrail dedi ki, çölde hamile bir kadın doğurur doğurmaz, onun canını almam bana emredildi. Onun canını alınca, annesinin garibliğine ve çocuğun yalnız ve perişan hâline acıdım.

Azraile dediler ki, yeryüzünde kendisinden daha büyük bulunmayan o gördüğün padişah, o çölde bıraktığın çocuktu. Ölüm meleği (Azrail), dilediğini lûtfeden Allah bütün noksanlıklardan münezzehtir, dedi.

Eserde gelmiştir ki: **«Şaban ayının onbeşinci gecesi olan beraat gecesinde, o yıl canı alınacak kimselerin listesi Azrail'in eline verilir. Oysa orada adı yazılı olanlardan kimisi bina, yapmakla, kimisi düğün yapmakla ve kimisi de kavga etmekle meşgûldür. Halbuki onların adı o deftere kaydedilmiştir.»**

A'meş der ki, bir gün Azrail, Süleyman Peygamberin huzuruna geldi ve orada bulunan hizmetçilerden birine sert sert baktı. Hizmetçi, bu kimdi, böyle sert sert bana baktı, dedi. Süleyman (a.s.) Azraildi, dedi. Hizmetçi, belki benim canımı almak ister, rüzgâra emret, beni Hindistan'a atsın, bir daha geldiğinde beni burada bulamasın, dedi. Süleyman (a.s.) rüzgâra emretti, onu Hindistan'a attı. Azrail geri gelince, Süleyman, (a.s.) Azrail'e: Niçin benim o hizmetçime öyle sert baktın? dedi. Azrail: **«Bana emredildi ki, şu anda Hindistan'da onun canını alayım. Benim aklıma geldi ki, bu saatte nasıl Hindistan'a gider, onu burada gördüğümden sana uğradım. Ben Hindistan'a gittim, onu orda görüp canını aldım.»** dedi. Bu hikâyeyi anlatmaktan maksat, nerede olursan, Azrail'den kurtuluş yoktur.

İkincisi, kendisi için görevlendiren iki meleği görmektir. Hâdiste gelmiştir ki: **«Ölürken her iki melek kendisine görünecek ve eğer taatli ise, "Allah senin mükâfatını versin. Bizim yanımızda çok ibâdet ve iyi işler yaptın. Bize rahatlık verdin," eğer günahkâr ise, "Allah sana hayır vermesin. Bizim yanımızda çok bozgunculuk yaptın, kötü ve çirkin hareketlerde bulunup bize sıkıntı verdin; derler.»** Bu, ölü gözlerini diktiği zaman olur.

Üçüncüsü, ölürken cennetteki, yahut cehennemdeki yerini görür. O anda ölüm meleği itaatliye, **«ey Allah'ın dostu, müjde sana cennetliksin.»**; günahkâra ise, **«ey Allah'ın düşmanı, sana acı haber, cehennemliksin.»** der. Allah korusun, bu acı, can verme acısından daha büyüktür. Bu anlattıklarımız ölümün dünyadaki sıkıntılarıdır. Bunlar mezardaki sıkıntılara göre basit kalır.

MEZARIN ÖLÜ İLE KONUŞMASI

Resûlüllah (s.a.) buyurdu ki: «Ölüyü mezara koyduklarında mezar ona der ki, yazıklar olsun sana ey insanoğlu! Neye mağrur oldun? Benim sıkıntı, zulmet ve gurbet evi olduğumu ve akrepler, yılanlar, kurtlar ve haşerelerle dolu olduğumu bilmez miydin? Dünyanın nesine aldandın ki, bir ayağını ileri, bir ayağını geri atıp şaşkın şaşkın bakıyordun? Eğer o kimse salih ise onun yerine bir ses cevap verip der ki, Ey mezar, bu kimse salih idi, emr-i maruf ve nehy-i münkeri yapardı. Bunun üzerine mezarı bir cennet bahçesi olur, bedeni nûr olur ve ruhu göklere çıkar.»

Eserde geldi ki, ölüyü mezara koyduklarında ona azâp verilmeye başlanırken, etrafındaki komşu mezarlar çağırıp derler: «Ey bedbaht, biz senden önce buraya geldik. Niçin bizden ibret almadın? Bizim dünyaya geri dönemeyip amellimizin kesildiğini görmedin m? Sen ise fırsat ve imkân bulmuştun. Niçin bizim kaçırdığımız amelleri tedârik etmedin.» Gene yerin bir tarafından sesler gelir, «Ey dünyanın zâhiri ile aldanan kimse, niçin senden önce ölenlerden ibret almadın? Onlar da senin gibi aldanmışlardı.»

Hâdiste geldi ki: «Salih kulu mezara koyduklarında iyi ameller onun etrafını kuşatıp onu korurlar. Azâp melekleri onun ayağı tarafından gelince namaz onların karşısına çıkar ve: Bu kimse Allah için, ibâdet etmek için ayak üzerinde çok durmuştur. Ona azâp vermeyin, der. Başı tarafından gelince, oruç onların karşısına çıkıp bu kimse Allah için açlık ve susuzluk çekmiştir, ona azâp etmeyin der. Bedeni tarafından gelince hac, umre ve gazalar onların karşısına çıkıp, bu kimse Allah yolunda çok sıkıntı çekmiştir, ona azâp vermeyin, derler. El tarafından gelince sadaka karşılarına çıkıp bu kimse eliyle fakirlere çok sadaka vermiştir ona azâp etmeyin, der. Melekler bunu duyunca, âhiret devleti mübarek olsun, derler. Bundan sonra rahmet melekleri cennet yataklarından bir yatak getirip onun mezarına döşerler ve onun mezarı gözün görebildiği kadar geniş olur. Ve cennetten bir kandil getirip onun mezarına asarlar. Kıyâmete kadar onun nûru ile mesrur olur.»

Resûlüllah buyurdu ki: «Ölüyü mezara koyduklarında cenazenin ardından gelen insanların henüz ayak sesleri işitilirken, mezardan önce, ononla konuşan olmaz. Ona der ki, "Ey filân, sana benim darlığımdan, korkunçluğumdan ve diğer vasıflarımdan haber vermediler mi? Benim için ne hazırladın?"»

MÜNKER VE NEKİRİN SUALİ

Resûlüllah buyurdu ki: «Kul ölünce önce yanına yüzleri siyah, gözleri mavi iki melek gelir. Bunların birinin adı Münker, diğerinin

adı Nekir'dir. Evvelâ ona, Peygamber hakkında ne dersin? derler. Eğer mü'min ise, der ki Peygamber Allah'ın kulu ve Resûlü'dür. Ve şehadet ederim ki, Allah Teâlâ birdir ve Muhammed onun Resûlü'dür.

Bundan sonra onun mezarını enine boyuna yetmiş arşın genişletirler ve nûrla doldururlar ve huzur içinde yat; Seni ancak çok sevdiğin şey uyandırır, derler. Eğer münâfık ise Peygamber hakkında ne dersin dediklerinde: Bilmiyorum. İnsanlardan bazı şeyler duydum. Onlar ne derse, ben de onu derim, der. Bunun üzerine yere; üzerine kapan diye emir verilir. Yer üzerine kapanınca kaburgaları birbirine geçer. Bu şekilde kıyâmete kadar azâblandırılır.»

Resûlüllah Hz. Ömer'e **«Ya Ömer, öldüğünde senin için eni birbuçuk, boyu üç - dört arşın bir mezar kazılır. Seni yıkayıp, kefenleyip o mezara koyarlar ve üzerini de toprakla örterler. Sonra mezar görevlileri olan Münker ve Nekir gelirler. Onların sesi gök gürültüsü gibidir. Gözleri de şimşek gibi parlar. Kılları yerlerde sürünür. Dişleriyle mezarın toprağını eşip seni sımsıkı tutup sarsarlar. O anda ne yaparsın?»** buyurdu.

Ömer (r.a.) ya Resûlallah o zaman aklım başımda olur mu, dedi. Resûlüllah: **«Evet»** buyurdu. Ömer (r.a.): **«Öyleyse korkum yok Allah'ın inâyetiyle ben onlara kifâyet ederim.»** dedi. Hâdiste gelmiştir ki: **«Mezarda kâfire iki azâb meleği musallat edilir. Bunların gözü kör ve kulakları da sağırdır. Ellerinde develerin su içtiği kovalar gibi topuzlar vardır. O topuzlarla kıyâmete kadar onu döverler. Gözleri görmez ki, onu görüp acısınlar ve kulakları da duymaz ki, feryadını işitip merhamet etsinler.»**

Aişe (r.a.) diyor ki: **«Resûlüllah buyurdu ki: Mezarın ölüyü bir nevi sıkması vardır ki, bir kişi ondan kurtulamaz. Eğer ondan bir kişi kurtulsaydı, Said bin Muaz kurtulurdu.»**

Enes (r.a.) der ki, Resûlüllah'ın kızı Zeyneb vefât ettiğinde, Resûlüllah kendi mübarek eliyle onu mezara koydu. O anda yüzünün rengi sararıp çok değişti. Mezardan çıkınca rengi yerine geldi. Bu, ne haldir ya Resûlallah, dedik.

Buyurdu ki: **«Mezarın onu sıkıp azâb vermesini hatırladım, fakat bunun ona kolaylaştırıldığını bana haber verdiler. Onun için biraz teselli oldum. Bununla beraber mezar onu öyle sıkar ki, insandan başka dünyadaki herşey onun feryadını duyar.»**

Gene buyurdu ki: **«Kâfirin mezar azâbı söyledir: Ona doksan dokuz ejderha musallat edilir. Ejderhanın ne olduğunu bilir misiniz? O doksan dokuz başlı yılandır. O ejderhalar kıyâmete kadar onu sokup ısırıp şişirirler.»**

Gene buyurdu ki: **«Mezar âhiret yolculuğunun ilk konağıdır. O kolay geçerse, diğerleri de daha kolay olur. O zor geçerse, diğerleri daha zor olur.»**

Bil ki, mezar korkusundan sonra, sûr'a üflendiği zamanki korkudur. Ondan sonra kıyâmet gününün korkusudur: Onun sıcaklığının uzunluğunun ve o günkü terleme ve zahmet korkusudur. Sonra amel

defterinin sağdan veya soldan verilme korkusudur. Sonra kötülüklerin ve kusurların ortaya çıkıp rezil rüsvay olma korkusudur. Sonra terazinin sevâb kefesi mi, yoksa günah kefesi mi ağır gelecek korkusudur. Sonra hâsımlara zulüm etme, kul hakkını yeme ve onlara cevap verme korkusudur. Sonra Sırat korkusudur. Sonra cehennem, cehennem zebânilerinin, cehennem azâbının, cehennem bukağı ve zincirlerinin, zakkum ağacının, yılan ve akreplerinin korkusudur.

Ahiret azâbı iki kısımdır: **Cismanî** (bedene yapılan) ve **ruhanî (ruha yapılan)**. Cismanî azab, İhya kitabımızda etraflıca anlatılmıştır. Rûhanî azâb da bu kitabın başında anlatıldı.

Nitekim ölümün hakikati, rûhun hakikati ve ölümden sonra ruhun halleri de anlatıldı. Cismani azabı anlamak isteyen İhyâ kitabından okusun. Zira onu bu kitapta etraflıca anlatmak zordur. Biz kitabın uzamaması için bununla yetineceğiz. Biz bu kitabı büyüklerin ölüler hakkında gördükleri rüya hikâyeleriyle bitireceğiz. Zirâ dünyadakiler, ölülerin hâlini ancak bâtınî keşifler yoluyla anlayabilirler. Keşifler de, ya rüya âleminde, yahut uyanıklık âleminde olur. Duyularla onların hâllerini anlamak mümkün değildir. Zirâ onlar (ölüler) duyuların anlamaktan uzak olduğu bir âleme gitmişlerdir. Tıpkı kulak, renkleri ve göz, sesleri anlamaktan uzak olduğu bibi. Belki insanda bir hususiyet vardır ki, ancak onunla o âlemi görmek mümkün olur.

Fakat o hususiyet, zâhiri duyuların sıkıştırması ve dünyanın meşgâle ve sıkıntılarıyle örtülmüştür. İnsan rüyâ âleminde o meşgâleden kurtulunca, onun hâli ölülerin hâline yakın olur ve onların hâlleri ona malûm olur. Bu hususiyet sebebiyle onlar da bizden haberdar olur. Bizim iyi amellerimizle sevinirler ve kötü amellerimize üzülürler. Nitekim böyle olduğu hadisle de sabittir. İşin gerçeği şudur ki, hiçbir şeyin, Levh-i Mahfuzsuz bizden haberi olmaz ve yine hiçbir şeyin Levh-i Mahfuzsuz onlardan haberi olmaz. Zirâ bizim hâllerimiz ve onların hâlleri Levh i Mahfuzda yazılıdır. İnsan rüya âleminde ma'nen Levh-i Mahfuzla münasebet kurunca onların hâllerine muttali olur. Onların da Levh-i Mahfuzla münasebetleri olunca, onlar bizim hâllerimize muttali olurlar. Levh-i Mahfuz bütün eşyanın sûretinin göründüğü bir ayna gibidir. İnsanın rûhu da bir ayna gibidir. Bir aynada olan şeyler, karşısındaki ikinci aynada göründüğü gibi, Levh-i Mahfuzdaki bazı şeyler bizde ve onlarda görünür. Levh-i Mahfuzun, ağaçtan, yahut kamıştan, veyahut başka bir şeyden dörtgen şeklinde bir cisim olduğunu ve böylece onu görebileceğini ve üzerindeki yazıların zâhiri gözle okunabileceğini sanma. Böyle değildir. Belki eğer onu bir örnekle anlamak istiyorsan, o örneği yine kendi nefsinde aramalısın. Çünkü bütün yaratıkların birer numûnesi sende yaratılmıştır. Böylece onlar sebebiyle bütün eşyayı anlayabilirsin. Fakat sen kendinden habersizsin, başka şeyleri nasıl anlarsın. Levh-i Mahfuzun insandaki örneği beyindir. Hafızlar Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberler. Sanki Kur'an-ı Kerim'in tamamı onların beyninde yazılıdır ve sanki onun harflerini görüp de okuyorlar. Oysa eğer beyinlerini zerre zerre ayırıp

baksalar, Kur'an'ın harflerinden ve yazısından birşeyi göremezler. Demek ki herşeyin Levh-i Mahfuzda yazılı olmasını böyle anlamalısın. Zirâ onda yazılan eşya sonsuzdur. Zâhirî göz ise sınırlıdır. Sonsuz olan şeyi, sınırlı alan şeyde yazıp tasvir etmek mümkün değildir.

O hâlde Allah Teâlâ'nın Levhi, kalemi, eli ve hiçbir şeyi, insandakine benzemez. Bu, şairin dediği gibi: Evdeki eşya, evin sahibine göredir.

Maksadımız, ölülerin bizden haberdar olmasının ve bizim onlardan haberdar olmamızın imkânsız olmadığını ifâde etmektir. Nitekim rüya âleminde onların bazısını güzel ve sevinçli, bazısını da çirkin ve üzgün görmek, onların ya nimet içinde, yahut da azâp içinde yaşadıklarına kuvvetli bir delildir. Yâni onların ölümü tamamen yok olmaları demek değildir. Nitekim âyet-i kerimede: **«Allah yolunda ölenleri ölü sanma. Onlar Rableri katında diridirler.»** (Âl-i İmran sûresi, âyet: 169) buyurulmaktadır.

RÜYA ALEMİNDE ÖLÜLERİN HALLERİNİN ANLAŞILMASI

Resûlüllah buyurur ki: **«Beni rüyada gören hakikatte görmüş gibidir. Zirâ şeytan benim şeklime giremez.»**

Ömer (r.a.) der ki, Resûlüllah'ı rüyada gördüm, bana biraz dargın idi. Ya Resûlallah ne oldu? dedim. **«Sen oruçlu iken, hanımını öpen değil misin?»** buyurdu.

Ondan sonra oruçlu iken hiç hanımımı öpmedim. Gerçi kişi oruçlu hanımını öpmesi haram değildir, fakat öpmemek daha iyidir. Sıddik olanlara ise böyle inceliklere bile müsamaha edilmez. Başkalarına müsamaha edilir.

Abbas (r.a.) der ki, Ömer (r.a.) ile aramızda dostluk var idi. Ölümünden sonra onu rüyada görmek istedim. Bir yıl sonra gördüm, gözümün yaşını silip yeni kurtuldum. Eğer Allah'ın rahmet ve keremi olmasaydı, işim çok tehlikeli olurdu.

Yine Abbas (r.a.) der ki, Ebû Leheb'i rüyamda gördüm, cehennem ateşinde yanıyordu. Ona nasılsın? dedim. **«Her zaman azâbtayım. Ancak pazartesi gecesi azâbta olmuyorum. Zirâ o gece Resûlüllah dünyaya gelmişti. Bana müjde verdiklerinde, o sevinçle bir köle azâd ettim. Onun sevâbı olarak pazartesi geceleri benden azâb kaldırılmıştır.»** dedi.

Ömer bin Abdülaziz der ki, rüyada Resûlüllah'ı gördüm, Ebû Bekir ve Ömer ile beraber oturuyordu. Ben de onlarla oturunca, aniden Hz. Ali ve Muaviye'yi getirip onları eve koydular ve evin kapısını kilitlediler. Hemen Hz. Ali dışarı çıkıp Kâ'be'nin Rabbinin hakkı için benim haklılığıma hükmedildi, dedi. Onun arkasından da Muaviye çıkıp Kâ'be'nin Rabbinin hakkı için Allah beni bağışladı, dedi.

İbni Abbas (r.a.) İmam Hüseyin şehit olmazdan önce bir defa uykusundan uyanıp: **«İnna lillah ve inna ileyhi râciûn»** dedi. Ne oldu-dediler. Hüseyin'i şehit ettiler, dedi. Ne diyorsun? dediler.

Resûlüllah'ı rüyamda gördüm, elinde kan dolu bir bardak vardı. Buyurdu ki, görüyor musun, benim ümmetim benden sonra ne yaptılar? Benim oğlum Hüseyin'i şehit ettiler. Bundan yirmi dört gün sonra Hüseyin'i (r.a.) şehit ettiler, diye rivâyet edilir. Ebu Bekiri's-Sıddîk'ı rüyada görüp dediler ki, sen her zaman diline işaret edip acaba, bu benim önüme ne getirmiş, diyordun. Sonuç ne oldu? Buyurdu ki, «Lâilâhe illallah» kelimesiyle cenneti önüme getiren odur.

Yûsuf bin Hüseyin'i rüyada görüp ona: Allah Teâlâ sana ne yaptı? dediler. Bana rahmet etti, dedi. Ne sebeble? dediler. Benim, hiçbir zaman ciddiye şakayı karıştırmamamla, dedi. Mansur bin İsmail der ki: Abdullah bin Bezzaz'ı rüyada görüp ona Allah Teâlâ sana ne muamele yaptı? dedim. İkrar ettiğim bütün günahlarımı affetti. Ancak bir günahı ikrar etmekten utandım. Beni kan ter içinde o kadar ayakta tuttular ki, yüzümün etleri döküldü dedi. O günah ne idi? dedim. Bir defa bir oğlana bakmıştım da hoşuma gitmişti. Onu ikrar etmeye utandım, dedi.

Ebû Cafer-i Saydalani der ki, Resûlüllah'ı rüyada gördüm, tasavvufçulardan bir toplulukla oturuyorlardı. Gökten iki melek indi. Birinin elinde bir ibrik ve diğerinin elinde bir leğen vardı. Resûlüllah elini yıkadı ve yanındakiler de ellerini yıkadılar. Sonra leğeni benim önüme koydular. Biri, onun eline su dökmeyin; çünkü o bu topluluktan değildir, dedi. Ya Resûlallah, siz buyurmuşsunuz ki, bir topluluğu seven onlardan sayılır. Ben bu topluluğu severim, dedim. Resûlüllah buyurdu ki onun da eline su dökün. O da bu topluluktandır.

Mucma'i rüyada görüp âhiret hâllerini nasıl buldun? dediler. Dünya ve âhiretin hayrını zâhidler aldı, dedi.

Zerare bin Evfa'yı rüyada görüp en üstün bulduğun amel nedir? dediler. En üstün amel Allah Teâlâ'nın hükmüne rıza gösterip kısa emelli olmaktır, dedi. Yezid bin Mez'ûr der ki, Evzai'yi rüyada görüp bize en üstün ameli söyle ki, onunla Allah'a yaklaşalım, dedim. Alimler derecesinden daha üstün derece görmedim. Onu geçince üzgünlerin derecesini gördüm, dedi. Yezid bin Mez'ûr ihtiyar idi. Bundan sonra ölünceye kadar daima ağlardı. Ağlamaktan gözü görmez olmuştu. İbni Uneyne der ki, kardeşimi rüyada görüp Allah Teâlâ sana ne yaptı? dedim. İstiğfar ettiğim günahımı affetti. İstiğfar etmediğim günahımı ise affetmedi, dedi. Zübeyde'yi rüyada görüp Allah Teâlâ sana ne yaptı? dediler. Bana rahmet etti, dedi. Mekke yolunda harcadığın mal karşılığı mı ?dediler. Hayır, onun sevâbını yine mal sahibine verdi. Beni niyetimden dolayı bağışladı ,dedi.

Süfyan-ı Sevri'yi rüyada görüp Allah Teâlâ sana ne yaptı? dediler. Bir ayağımı Sırat'a, diğerini cennete koydum, dedi. Ahmet bin Ebi'l-Cevari der ki, rüyada bir hanım gördüm. Hiç onun gibi güzel kadın görmemiştim. Yüzü parlıyordu. Bu yüzünün güzelliği nedendir? dedim. Filân gece Allah'ı anıp ağladığını hatırlıyor musun? Senin gözünden akan yaşları alıp yüzüme sürdüm. Bu onun nûrudur, dedi. Kettani der ki, Cüneyd-i Bagdadi'yi rüyada gördüm, Allah sana ne yaptı? dedim. Bana rahmet etti, o ifâde ve işaretlerin hepsi boşa git-

ti. Ancak gece kıldığım iki rek'at namaz bana yaradı, dedi. Zebide'yi rüyada görüp Allah sana ne yaptı? dediler. Şu dört söz sebebiyle bana rahmet etti: **«Lâilâhe illallah sözü ile ömrümü geçiririm. Onunla kabre girerim. Onunla yalnız kalırım ve onunla Rabbimle buluşurum.»** dedi. Bişr-i Hafi'yi rüyada görüp Allah sana ne yaptı? dediler. Allah Teâlâ bana rahmet edip o kadar benden korkmaya utanmadın mı? buyurdu. Ebû Süleyman-ı Darani'yi rüyada görüp Allah Teâlâ sana ne yaptı? dediler. Bana rahmet etti ve müslümanlar arasında parmakla gösterilmemden başka hiçbir şey bana zarar vermedi.

Ebû Said-i Haraz der ki, şeytanı rüyada gördüm. Onu bastonla dövmek istedim, gaybten bir ses geldi ki, ey Ebâ Said, o bastondan korkmaz, kalbindeki nûrdan korkar. Misremi der ki, şeytanı rüyada çıplak gördüm. Bu insanlardan utanmaz mısın? dedim. Bunlar insan değildir. İnsan olsalardı, çocukların topla oynadığı gibi onlarla oynayamazdım. İnsan beni zar zar inleten şu topluluktur deyip tasavvuf ehline işaret etti.

Ebû Said-i Harraz der ki, Şam'daydım Resûlüllah'ı rüyada gördüm, Ebû Bekiri's-Sıddik ile Ömer Faruk'a dayanmış karşıdan geliyordu. Ben bir beyt okuyup parmağımla göğsümü dövdüm. Resûlüllah, bu yaptığının şerri hayırdan çoktur buyurdu. Şibli'yi vefatından üç gün sonra rüyada görüp Allah sana ne yaptı? dediler. Beni çok çetin hesaplara çekti. Öyle ki, ümitsizliğe düştüm. Ümitsizliğimi görünce bana rahmet etti, dedi.

Süfyan-ı Sevri'yi rüyada görüp Allah sana ne yaptı? dediler. Bana rahmet etti, dedi. Abdullah bin Mübârek'in hâli nedir? dediler. Ona hergün iki defa Allah Teâlâ'yı görmeye izin veriyorlar, dedi. Mâlik bin Enes'i rüyada görüp Allah Teâlâ sana ne yaptı? dediler. Hz. Osman'dan işittiğim kelimeler sebebiyle bana rahmet etti, dedi. O kelimeler nedir? dediler. **«Bir cenaze gördüğüm zaman ölümsüz padişah ortaktan münezzehtir, derim.»** dedi. Hasan-ı Basri öldüğü gece onu rüyada gördüler, göklerin kapıları açılmış ve Hasan-ı Basri Rabbine kavuştu ve Rabbi ondan hoşnut oldu diye çağrıyorlardı. Cüneyd-i Bağdadî şeytanı rüyada, çıplak görüp bu insanlardan utanmaz mısın? dedi. Şeytan bunlar insan değil, insan Şevniziye mescidinde duranlardır. Onlar beni hasta ve perişan etmişler, dedi. Sabahleyin Sevniziye mescidine vardım. Baktım ki, birçok insanlar başlarını dizlerine koyup tefekküre dalmışlar. Bana, ya Cüneyd, o melûnun sözüne aldanma dediler.

Utbe bin Gulam der ki, gayet güzellik ve cemâl sahibi bir cennet hûrisini rüyada gördüm. Bana ey Utbe, ben sana aşıkım. Sakın, sana kavuşmama mâni olacak bir iş yapma, dedi. Ben hûrinin sözlerini duyunca, dünyayı üç talakla boşadım, sana kavuşuncaya kadar bir daha onun semtine uğramam, dedim. Ebû Eyyub-ı Secistani bozguncu bir insanın cenazesini görünce, namazını kılmamak için, (uzaklaşıp) bir yüksek yere çıktı. Sonra o kimseyi rüyada görüp Allah sana ne yaptı? dediler. Allah Teâlâ bana rahmet etti. Ebû Eyyub'a söyle-

yin ki, **«Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahib olsaydınız, tükenmek korkusuyla cimrilik yapardınız.»**

Davud-i Taî öldüğü gece bir kimse rüyasında gökteki meleklerin sağa sola koşup hareket ettiklerini gördü. O kimse, bu gece nasıl bir gecedir ki, böyle hareketlisiniz. Davud-i Taî bu gece dünyadan âhirete intikâl etti. Onun için cennetleri düzenleyip süslerler, dediler. Ebû Said-i Şehham der ki, Sehl-i Sa'lûki'yi rüyada gördüm. Ona hoca, Allah sana ne yaptı? dedim. Hoca lâfını bırak, o gitti ,dedi. Dünyada zâhiri ilimler sahasındaki mücahede ve çalışmalarının ne faydası oldu? dedim. İhtiyar kadınların suallerine verdiğim cevaptan başka hiçbir şeyin faydası olmadı, dedi. Rabi' bin Süleyman der ki, İmam-ı Şafiî'yi rüyada görüp Allah sana ne yaptı? dedim. Beni bir altın tahta oturtup üzerime inci ve mücevher şaçtı, dedi.

İmam-ı Şafiî'den rivâyet edilir, der ki, bir defa bir zor mesele vâki oldu. Onu çözemeyip hayrette kalmıştım. Rüyada bir kimse gördüm, yanıma gelip dedi ki: **«Ey İdris oğlu Muhammed, bu duayı oku: "Ya Rabbi, kendim için zarar ve fayda getirmek, ölümüm ve yaşamam ve öldükten sonra dirilmem benim elimde değildir. Ancak verdiğini alabilirim ve ancak beni koruduğun şeyden korunabilirim. Beni sağlık içinde sevdiğin ve razı olduğun söz ve hareketlere muvaffak eyle." Sabahleyin kalkınca bu duayı okudum. Kuşluk vakti o mesele bana açıldı.»**

O hâlde bu duayı unutmamalısın. Bir kimse der ki, Utbe bin Gulam'ı rüyada görüp Allah Teâlâ sana ne yaptı? dedim. Allah Teâlâ senin oturduğun evin duvarında yazılı olan dua sebebiyle beni bağışladı, dedi.

O kimse der ki, uykudan uyanınca baktım, duvarda Utbe'nin yazısıyle yazılmış şu dua vardır: **«Ey dalâlete gidenlere hidâyet veren, günahkârları bağışlayan, düşenlerin elinden tutan. Allahım, büyük tehlikede olan kulunu ve bütün müslümanları bağışla. Ey bizi yaşatan, bizi çeşitli nimetlerle rızıklandıran! Bizi, Peygamberler, Sıddıklar, Şehitler ve Salihlerle beraber eyle. Duamı kabûl eyle, ey âlemlerin Rabbi Allahım!»**

Kimya-yı Saadet kitabına burada son verelim. Bu kitabı okuyanın, kitabın yazarını hayırlı duadan unutmamasını, onun için Allah'tan af ve mağfiret istemesini rica ederim. Eğer bu kitabta bir yanlışlık olduysa, yahut niyetine riyâ karıştıysa, Allah Teâlâ fazl ve keremiyle ve dua eden azizlerin duasının bereketiyle affedip bu kitabın sevâbından mahrum eylemesin. Zirâ bir kimsenin, insanları Allah'a dâvet edip gözü insanlarda olmakla, Allah'tan mahrum ve uzak kalması kadar büyük bir ziyân ve hüsrân yoktur. Bundan Allah'a sığınırız.

Kitabın sonunda deriz ki: Allahım, senin azâbından affına, gazâbından rızana sığınırız ve sen kendine hamd ve senâ ettiğin gibi, sana hamd ve senâ etmemekten yine sana sığınırız. **Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun ve Peygamberlerin en büyüğü ve yolların kılavuzu Muhammed Mustafa'ya ve onun temiz ashabına salât ve selâm olsun...**

Mevzuların Fihristi

DÖRDÜNCÜ ÜNVAN

BİRİNCİ RÜKÜN

İ B A D E T L E R

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN

MÜNCİYAT

BİRİNCİ ASIL

İKİNCİ ASIL

ÜÇÜNCÜ ASIL

DÖRDÜNCÜ ASIL

BEŞİNCİ ASIL

ALTINCI ASIL

YEDİNCİ ASIL

SEKİZİNCİ ASIL

DOKUZUNCU ASIL

ONUNCU ASIL

Alfabetik Fihrist

Sahife No.

— A —

— B —

— C —

— Ç —

— D —

— E —

— F —

— G —

— H —

— İ —

— K —

— M —

— N —

— Ö —

— S —

— Ş —

— T —

— S O N —